

Л е о н і д У ш к а л о в

Григорій Сковорода:

СЕМІНАРІЙ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

**Л е о н і д
У ш к а л о в**

Григорій Сковорода:

СЕМІНАРІЙ

Харків «Майдан» 2004

ББК 63.3(4УКР)
У 95

*Художнє оформлення
У. Мельникової*

*На обкладинці подано світлину ікони
Озерянської Божої Матері (XVIII ст.)
із фондів Харківського історичного музею*

Ушкалов Л. В.

У 95 Григорій Сковорода: семінарій. – Харків: Майдан, 2004. – 776 с.
ISBN 966-8478-76-2.

Цей фундаментальний посібник подає бібліографічну інформацію щодо найрізноманітніших питань, пов'язаних із життям та творчістю великого українського поета й філософа Григорія Сковороди (1722–1794). Він виконує роль своєрідного навігатора в “морі” наукової літератури, присвяченої Сковороді, що з'явилася в усьому світі впродовж двох останніх століть. Посібник призначений передовсім для студентів українських університетів, що вивчають сквородинську проблематику. Окрім того, він стане в нагоді також професійним науковцям (історикам літератури, філософам, педагогам, богословам, мистецтвознавцям, мовознавцям, культурологам).

ББК 63.3(4УКР)

ISBN 966-8478-76-2

© Л. В. Ушкалов, 2004
© У. П. Мельникова,
худ. оформлення, 2004

ЗМІСТ

<i>Леонід Ушкалов. Про стан та перспективи студій над Сковородою</i>	12
1. Бібліографія сквородіяни	27
2. Біографія Сковороди	31
2.1. Загальна характеристика життя та творчості Сковороди	31
2.2. Дитячі роки Сковороди	37
2.3. Дружба Сковороди з Михайлом Ковалинським	39
2.4. Єдність філософії та життя Сковороди	42
2.5. Життя й творчість Сковороди на суспільному та культурному тлі	45
2.6. Закордонна мандрівка Сковороди	49
2.7. Києво-Могилянська академія в житті та творчості Сковороди	53
2.8. Легенди та перекази про Сковороду	57
2.9. Перебування Сковороди в селі Каврай	59
2.10. Перебування Сковороди в придворній капелі імператриці Єлизавети	61
2.11. Переяславський колегіум у житті та творчості Сковороди	62
2.12. Сковорода в Харківському колегіумі	65
2.13. Сковорода та його рідня	68
2.14. Спосіб життя (modus vivendi) Сковороди	69
3. Богословські погляди Сковороди	76
3.1. Загальна характеристика сквородинського богослів'я	76
3.2. Біблійна герменевтика Сковороди	80
3.3. Богопізнання в Сковороди	86
3.4. Есхатологія Сковороди (наука про "горній Єрусалим")	88
3.5. Зв'язок богослів'я Сковороди із сектарством	90
3.6. Поняття Бога в Сковороди	92
3.7. Релігійне вільнодумство Сковороди	97
3.8. Сковорода й масони	99
3.9. Сковорода й німецька містика	101
3.9.1. Сковорода й Ангел Сілезій	104
3.9.2. Сковорода й Валентин Вайгель	105
3.9.3. Сковорода й Майстер Екгарт	106
3.9.4. Сковорода й Себастьян Франк	107
3.9.5. Сковорода та Якоб Беме	108
3.10. Сковорода й Олександрійська богословська школа	110
3.10.1. Сковорода й Климент Олександрійський	113

3.10.2. Сковорода й Ориген.....	115
3.10.3. Сковорода й Філон Олександрійський	118
3.11. Сковорода й традиції святоотцівського богослів'я (патристики).....	120
3.11.1. Сковорода й Діонісій Ареопагітський	124
3.11.2. Сковорода та Євагрій Понтійський.....	125
3.11.3. Сковорода та Іван Дамаскин	126
3.11.4. Сковорода й отці-каппадокійці (Григорій Ниський, Григорій Богослов, Василій Великий).....	127
3.11.5. Сковорода й Максим Сповідник	128
3.12. Сковорода й традиції середньовічного та новочасного західного богослів'я.....	129
3.12.1. Сковорода й Аврелій Августин	130
3.12.2. Сковорода й Ніколай Кузанський	132
3.12.3. Сковорода й Тома Аквінський.....	133
3.12.4. Сковорода й Франциск Асизький.....	134
3.13. Теодіцея в Сковороди	135
3.14. Христологія (христоцентричність) Сковороди.....	136
3.15. Сковорода та офіційна Церква	139
4. Видання творів Сковороди	143
5. Вшанування пам'яті Сковороди.....	146
6. Емблематика та символіка в Сковороди	151
6.1. Загальна характеристика сквородинської емблематики й символіки	151
6.2. Знані Сковородою емблематичні збірники та енциклопедії	155
6.3. Символ <i>дзеркала</i> в Сковороди	157
6.4. Символ <i>дороги</i> в Сковороди	158
6.5. Символ <i>зернятка</i> в Сковороди.....	159
6.6. Символ <i>змія</i> в Сковороди.....	160
6.7. Символ <i>каменя</i> в Сковороди.....	161
6.8. Символ <i>кола</i> в Сковороди	162
6.9. Символ <i>моря</i> в Сковороди	163
6.10. Символ <i>рослини</i> в Сковороди	165
6.11. Символ <i>саду</i> в Сковороди	165
6.12. Символ <i>театру</i> (theatrum mundi) в Сковороди	166
6.13. Символ <i>трикутника</i> в Сковороди	167
7. Єдність поезії та філософії у творчості Сковороди	168
8. Єдність філософії та богослів'я у творчості Сковороди.....	171
9. Літературна систематика Сковороди	173
10. Літературна творчість Сковороди	176
10.1. Загальна характеристика літературної творчості Сковороди.....	176

10.2. Байки Сковороди.....	181
10.3. Барокові традиції у творчості Сковороди	187
10.4. Біблія як джерело літературної творчості Сковороди.....	196
10.5. Візії Сковороди: «Сон»	201
10.6. Діалоги Сковороди: загальний огляд.....	203
10.6.1. «Алфавит»: чільні ідеї та образи	205
10.6.2. «Наркісс»: проблематика, образи, особливості форми	207
10.7. Листи Сковороди	209
10.8. Поезія Сковороди: загальна характеристика	211
10.8.1. Латиномовна поезія Сковороди.....	215
10.8.2. Основні жанри поезії Сковороди	216
10.8.2.1. Жанр елегії у творчості Сковороди.....	218
10.8.2.2. Жанр епіграми у творчості Сковороди	219
10.8.3. Особливості версифікації в Сковороди	221
10.8.4. Поезія Сковороди «De libertate».....	224
10.8.5. Провідні мотиви поезії Сковороди.....	225
10.8.6. «Сад божественных пѣсней» Сковороди: загальна характеристика збірки.....	229
10.8.6.1. 10-а пісня «Саду...» («Всякому городу нрав и права»).....	234
10.8.6.2. 13-а пісня «Саду...» («Ах поля, поля зелены»)	237
10.8.6.3. 18-а пісня «Саду...» («Ой ты, птичко жолтобоко»)	238
10.8.6.4. 29-пісня «Саду...» («Чолнок мой бури вихр шатает»).....	238
10.8.6.5. 30-пісня «Саду...» («Осѣнь нам проходит, а весна прошла»).....	239
10.9. Притчі Сковороди	240
10.10. Солілоквії Сковороди: «Брань архистратига Михаила со Сатанюю»	242
10.11. Солілоквії Сковороди: «Пря бѣсу со Варсавою»	244
10.12. Трактати Сковороди: зміст, образи, композиція	245
10.12.1. «Начальная дверь ко христіанскому добронравію» як катехізис	246
10.12.2. «Silenus Alcibiadis» та «Жена Лотова»: “священна філологія” Сковороди	247
10.13. Роль та місце творчості Сковороди в європейській літературній традиції	249
10.14. Роль та місце творчості Сковороди в історії української літератури	251
10.15. Сатиричні елементи у творах Сковороди	258
10.16. Творчість Сковороди й антична література	259
10.16.1. Сковорода й Вергілій.....	261
10.16.2. Сковорода й Горацій.....	262
10.16.3. Сковорода й Езоп.....	264
10.16.4. Сковорода й Овідій.....	265
10.16.5. Сковорода й Плутарх.....	266
10.17. Творчість Сковороди й новолатинська література.....	267
10.17.1. Сковорода й Еразм Роттердамський.....	269
10.18. Творчість Сковороди й новочасні національні літератури.....	270

10.18.1. Сковорода й грузинська література, найперше Давид Гурамішвілі	272
10.18.2. Сковорода й російська література	273
10.18.2.1. Сковорода й Андрій Бєлий	276
10.18.2.2. Сковорода й Михайло Булгаков	277
10.18.2.3. Сковорода й Федір Достоєвський	278
10.18.2.4. Сковорода й Василь Капніст	279
10.18.2.5. Сковорода й Микола Лєсков	280
10.18.2.6. Сковорода й Михайло Ломоносов	281
10.18.2.7. Сковорода й Василь Наріжний	284
10.18.2.8. Сковорода й Лев Толстой	284
10.18.2.9. Сковорода й Василій Тредіаковський	288
10.18.3. Сковорода й сербська література	289
10.19. Сковорода на тлі української літературної традиції	290
10.19.1. Сковорода й давня українська література	292
10.19.1.1. Сковорода й Лазар Баранович	296
10.19.1.2. Сковорода та Іван Величковський	298
10.19.1.3. Сковорода й Паїсій Величковський	299
10.19.1.4. Сковорода та Іван Вишенський	301
10.19.1.5. Сковорода й о. Віталій Дубенський	303
10.19.1.6. Сковорода та Йоанікій Галятовський	304
10.19.1.7. Сковорода й Митрофан Довгалєвський	306
10.19.1.8. Сковорода й Климентій Зинівітв	307
10.19.1.9. Сковорода й Семен Климовський	308
10.19.1.10. Сковорода й Мануйло Козачинський	309
10.19.1.11. Сковорода й Георгій Кониський	310
10.19.1.12. Сковорода та Ісаєя Копинський	311
10.19.1.13. Сковорода й Варлаам Лашевський	312
10.19.1.14. Сковорода та Іван Леванда	313
10.19.1.15. Сковорода та Іван Максимович	314
10.19.1.16. Сковорода й українські “мандровані дяки”	315
10.19.1.17. Сковорода та Іван Некрашевич	317
10.19.1.18. Сковорода й Симеон Полоцький	318
10.19.1.19. Сковорода й Теофан Прокопович	319
10.19.1.20. Сковорода й Антоній Радивилєвський	322
10.19.1.21. Сковорода й Герасим Смотрицький	323
10.19.1.22. Сковорода й Кирило Транквіліон-Ставровєцький	324
10.19.1.23. Сковорода й Дмитро Туптало	326
10.19.1.24. Сковорода й Стефан Яворський	329
10.19.2. Сковорода й новітня українська література	330
10.19.2.1. Сковорода й Василь Барка	337
10.19.2.2. Сковорода й Микола Гоголь	339
10.19.2.3. Сковорода у творчості Михайла Івченка	342

10.19.2.4. Сковорода й Григорій Квітка-Основ'яненко	343
10.19.2.5. Сковорода у творчості Юрія Клена.....	346
10.19.2.6. Сковорода та Іван Котляревський	347
10.19.2.7. Сковорода й Пантелеймон Куліш	351
10.19.2.8. Сковорода й письменники-“шістдесятники”	354
10.19.2.9. Творчість Сковороди та український романтизм (Сковорода – “передромантик”)	356
10.19.2.10. Сковорода у творчості Павла Тичини.....	359
10.19.2.11. Сковорода й український модернізм.....	363
10.19.2.12. Сковорода й український Ренесанс 1920-х років.....	364
10.19.2.13. Сковорода й Микола Хвильовий.....	366
10.19.2.14. Сковорода й Тарас Шевченко.....	367
10.20. Творчість Сковороди та українська фольклорна традиція	373
10.20.1. Приказки та прислів'я у творах Сковороди	376
10.20.2. Сковорода й кобзарі та лірники.....	377
10.20.3. Сковорода й українська народна пісня.....	378
10.21. Цензурна історія творів Сковороди	380
10.22. Dubia Сковороди	381
11. Містика в Сковороди	383
12. Мітологія у творчості Сковороди	390
12.1. Едіпова історія у творчості Сковороди.....	391
12.2. Міг про Нарциса в інтерпретації Сковороди	392
12.3. Міг про Тантала в інтерпретації Сковороди	394
13. Мова творів Сковороди	396
13.1. Загальна характеристика мови Сковороди	396
13.2. Етимологізування в Сковороди	400
13.3. Класичні мови в Сковороди.....	401
13.4. Лексика сквородинських текстів.....	402
13.5. Місце Сковороди в історії української літературної мови	405
13.6. Морфологія сквородинських творів.....	409
13.7. Правопис Сковороди	410
13.8. Розмовна мова в Сковороди.....	411
13.9. Російська мова в Сковороди	413
13.10. Синтакса сквородинських творів	414
13.11.Словотвір у текстах Сковороди.....	415
13.12. Стилїстика сквородинських творів	416
13.12.1. Метафорика Сковороди.....	419
13.13. Сковородинська філософія мови	420
13.14. Сковородинська фонетика	423
13.15. Фразеологія в Сковороди	424
13.16. Церковнослов'янська мова в Сковороди.....	425
14. Образ Сковороди в художній літературі	428

15. Пам'ятні місця, пов'язані зі Сковородою	432
16. Педагогічна діяльність Сковороди	434
17. Педагогічні погляди Сковороди	436
17.1. Загальна характеристика педагогічних поглядів Сковороди	436
17.2. Педагогічні погляди Сковороди та Яна Амоса Коменського	439
17.3. Проблеми виховання в Сковороди	440
17.4. Сковорода й педагогічна думка XIX–XX ст.	443
17.5. Сковорода й традиції античної педагогіки	444
17.6. Сковорода й традиції народної педагогіки (етнопедагогіки)	445
18. Переклади творів Сковороди	447
19. Рукописи творів Сковороди	451
20. Сковорода й Слобожанщина	455
20.1. Сковорода в Слобідському краї	455
20.2. Вплив Сковороди на заснування університету в Харкові	461
21. Сковорода та мистецтво	464
21.1. Сковорода й образотворче мистецтво, театр та кіно	464
21.2. Сковорода й музика	466
22. Сковорода як український національний тип	472
23. Сковорода-перекладач	478
23.1. Сковорода – теоретик перекладу	478
23.2. Характеристика сквородинських перекладів з Вергілія, Горація, Сидронія Гошія, Марка-Антуана де Мюре, Овідія, Плутарха, Теренція й Ціцерона	479
24. Сковородіяна	482
24.1. Загальні огляди академічної сквородіяни	482
24.2. Сковорода в студіях:	
24.2.1. Дмитра Багалія	487
24.2.2. Володимира Ерна	489
24.2.3. Ізмаїла Срезневського	492
24.2.4. Миколи Сумцова	494
24.2.5. Павла Тичини	495
24.2.6. Івана Франка	496
24.2.7. Александру Хашдеу	497
24.2.8. Дмитра Чижевського	501
24.3. Сковородознавчі студії на сторінках:	
24.3.1. «Записок історично-філологічного відділу Української Академії наук»	506

24.3.2. «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка»	508
24.3.3. «Сборника Харьковского историко-филологического общества» («Збірника Харківського історико-філологічного товариства»)	510
24.3.4. часопису «Киевская старина» («Київська старовина»)	514
24.3.5. часопису «Прапор» («Березіль»)	517
24.3.6. часопису «Радянське літературознавство» («Слово і час»)	518
24.3.7. часопису «Сучасність»	523
24.3.8. часопису «Філософська думка» («Філософська і соціологічна думка», «Философская и социологическая мысль») 524	
24.3.9. часопису «Zeitschrift für slavische Philologie»	527
25. Спогади про Сковороду	530
26. Філософія Сковороди	533
26.1. Загальна характеристика філософських поглядів Сковороди	533
26.2. Антропологія Сковороди	541
26.3. Естетичні погляди Сковороди	545
26.4. Етика (моральна філософія, практична філософія) Сковороди	548
26.5. Єство філософії згідно з наукою Сковороди	558
26.6. Історіософія Сковороди	560
26.7. Метафізика Сковороди	561
26.8. Основні універсалиї сковородинської філософії:	
26.8.1. внутрішня людина	566
26.8.2. дві натури (природи)	569
26.8.3. матерія	572
26.8.4. нерівна рівність	575
26.8.5. обоження (θέωσις)	577
26.8.6. “три світи”	579
26.8.6.1. великий світ (макрокосмос)	581
26.8.6.2. малий світ (мікрокосмос)	583
26.8.6.3. символічний світ	586
26.8.7. свобода	589
26.8.8. себепізнання	592
26.8.9. серце	600
26.8.10. Софія-Премудрість	606
26.8.11. “сродність” (“сродна” праця)	608
26.8.12. форма	615
26.8.13. щастя	616
26.9. Питання натурфілософії в Сковороди	624
26.10. Політія (соціальна філософія) Сковороди	626
26.11. Психологічна проблематика в Сковороди	630
26.12. Теорія пізнання (гносеологія) в Сковороди	632
26.13. Традиції античної філософії в Сковороди	636
26.13.1. Сковорода й Арістотель	639
26.13.2. Сковорода й атомісти, найперше Епікур	641

26.13.3. Сковорода й кініки, найперше Діоген	644
26.13.4. Сковорода й неоплатонівська традиція	646
26.13.4.1. Сковорода й Плотин	648
26.13.5. Сковорода й Пітагор	650
26.13.6. Сковорода й Платон	651
26.13.7. Сковорода й Сократ	655
26.13.8. Сковорода й стоїки	660
26.13.8.1. Сковорода й Люцій Анней Сенека	663
26.14. Сковорода й давньоіндійська філософія	664
26.15. Сковорода й китайська філософія	665
26.16. Сковорода й новочасна західна філософія	666
26.16.1. Сковорода й екзистенціалізм	670
26.16.1.1. Сковорода й Мартін Гайдеггер	672
26.16.2. Сковорода та Іммануїл Кант	673
26.16.3. Сковорода та Ян Амос Коменський	675
26.16.4. Сковорода й Готфрід Вільгельм Ляйбніц	676
26.16.5. Сковорода й Ніколя Мальбранш	679
26.16.6. Сковорода й Блез Паскаль	680
26.16.7. Сковорода й Карл Раймунд Поппер	681
26.16.8. Сковорода й просвітники	682
26.16.8.1. Сковорода й Християн Вольф	686
26.16.8.2. Сковорода й Жан-Жак Руссо	687
26.16.9. Сковорода й психоаналіз	690
26.16.10. Сковорода й Спіноза	692
26.17. Сковорода й російська філософія	694
26.17.1. Сковорода й Михайло Ломоносов	701
26.17.2. Сковорода й слов'янофіли	702
26.17.3. Сковорода й Володимир Соловйов	704
26.18. Сковорода й українська філософська традиція	707
26.18.1. Філософія Сковороди й киево-могилянська традиція	715
26.18.1.1. Сковорода й Семен Гамалія	720
26.18.1.2. Сковорода й Мануїло Козачинський	721
26.18.1.3. Сковорода й Георгій Кониський	722
26.18.1.4. Сковорода й Теофан Прокопович	725
26.18.1.5. Сковорода й Симон Тодорський	727
26.18.1.6. Сковорода й Дмитро Туптало	729
26.18.1.7. Сковорода й Стефан Яворський	730
26.18.2. Сковорода й Дмитро Донцов	731
26.18.3. Сковорода й Олександр Потебня	732
26.18.4. Сковорода й Памфіл Юркевич	733
26.19. Роль та місце філософії Сковороди в європейській традиції	737
26.19.1. Роль та місце філософії Сковороди в слов'янській традиції	740
26.20. Характерні риси філософії Сковороди:	
26.20.1. антропологізм (антропоцентричність)	741
26.20.2. асистемність (vs. системність)	743
26.20.3. гностицизм	745

26.20.4. діалектичність (антитетичність)	747
26.20.5. дуалізм	750
26.20.6. ірраціоналізм (стосунок до раціоналізму)	752
26.20.7. евдемонізм	755
26.20.8. кордоцентричність	756
26.20.9. логосичність	760
26.20.10. людичність	762
26.20.11. персоналізм	763
26.20.12. релігійність	765
26.20.13. символізм	769

ПРО СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТУДІЙ НАД СКОВОРОДОЮ

Навряд чи хто-небудь із діячів української культури, окрім хіба Тараса Шевченка, упродовж XIX–XX століть привертав до себе таку пильну увагу світу, як мандрований слобожанський поет і філософ Григорій Сковорода (1722–1794). Про життя та творчість Сковороди написано сотні історико-філософських, богословських, літературознавчих, лінгвістичних, педагогічних, музикознавчих та інших розвідок¹, його твори видавалися багато разів не лише в оригіналі, але й у численних перекладах, а сам він став знаковою фігурою для цілого грона блискучих письменників та інтелектуалістів: досить пригадати бодай Тараса Шевченка, Івана Франка, Льва Толстого, Олександра Потебню, Володимира Соловйова, Володимира Ерна, Миколу Сумцова, Дмитра Багалія, Михайла Грушевського, Сергія Єфремова, Миколу Бердяєва, Олексія Лосева, Миколу Зерова, Миколу Хвильового, Павла Тичину, Михайла Булгакова, Дмитра Донцова, Івана Мірчука, Дмитра Чижевського, Георгія Флоровського, Юрія Лотмана, Юрія Шевельова, Ришарда Лужного, Богдана Гаврилишина, Роланда Піча, Сергія Аверинцева, Івана Павла II чи Пауло Коельо.

Загалом, у працях про Сковороду, число яких безугодно та стрімко зростає, можна знайти силу-силенну найрізноманітніших спостережень, міркувань, паралелей тощо. Його називали то “українським Сократом”², то “українським Жан-Жаком Руссо”³, то “українським Франциском Асизьким”⁴, розглядали як піонера “філософського кордоцентризму”⁵ і як носія “космічної свідомості”⁶, як “апостола раціоналізму”⁷ і як найяскравішого представника “емблематичного стилю в

¹ Їхній далеко не вичерпний реєстр див.: Два століття сковородяни: бібліографічний довідник / Укладачі: Л. Ушкалов, С. Вакулєнко, А. Євтушенко; загальний нагляд та наукова редакція Л. Ушкалова; Two centuries of Skovorodiana: Bibliographical Guide / Compiled by L. Ushkalov, S. Vakulenko, A. Ievtushenko; supervised and edited by L. Ushkalov. – Харків, 2002.

² Див.: Никольский Б.В. Украинский Сократ // Исторический вестник. – 1895. – Апр. – С. 215–223; Мізінська І. Український Сократ [L.W. Uszkalow, O.W. Marczenko. Narisy z filozofii Grigorija Skovorody. – Charków, 1993. – 152 s.] // Edukacja filozoficzna. – 1997. – Vol. 23. – S. 347–350.

³ Див.: Rupp J. Der ukrainische Rousseau: Skovoroda und seine theologische Ansichten // Hryhorij Savyc Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 17–29; Mazur Z. Український Жан-Жак Руссо // Kurjer Poranny. – [Warszawa], 1934. – 12 października.

⁴ Див.: Arseniew N. von. Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 28. – Пор.: Ковалінський М.І. Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. Ю. Русов. – Лондон, 1956. – С. 27.

⁵ Kaluzny A.E. La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal, 1983.

⁶ Пелех П. З життя і творчості Сковороди // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1925. – Т. CXXXVI–CXXXVII. – С. 152.

⁷ Куринський Ф. Філософ без системи (Опыт характеристики Григорія Саввича Сковороды) // Киевская старина. – 1898. – Т. LX. – Февр. – С. 273.

містичній літературі Нового часу”⁸, як “найбільшого після перших отців Церкви християнського філософа світу”⁹ і як чоловіка, що втілює в собі всі риси українського народу¹⁰ та протоптає “питому східнослов’янську стежину осягнення реальності”¹¹. Ці присуди перетворюють нашого філософа на своєрідний символ української культури від давнини до сьогодні.

“Сковорода, – як стверджував один з найвидатніших українських інтелектуалістів ХХ століття Дмитро Чижевський, – є останній представник українського духовного барока, з другого боку, він – український “передромантик”: але бароко та романтика – саме ті періоди духовної історії, що наклали на український дух найсильніший відбиток. Отож, *Сковорода стоїть у центрі української духовної історії...*”¹². Справді-бо, говорячи про місце та роль Сковороди у вітчизняній традиції, варто пам’ятати передовсім ту обставину, що його творчість – то “остання розкішна квітка старого життя, світогляд українського народу, його старого письменства, колишньої могилянської школи”¹³. На цьому наголошували не лише українські автори. “Сковорода, – відзначав, приміром, Ніколай фон Арсен’єв, – взірцевий син України, української землі, української культури, української життєрадісної барокової доби”¹⁴. “Так само, як у його думці, – стверджував граф П. Бобринської, – оприявилася духовна культура, що її осередком був Київ Петра Могили з Академією та традиційною філософією, сам образ старчика несила остаточно зрозуміти відрубно від тих місць, де він мешкав та які він сходив уздовж і впоперек”¹⁵. Юзеф Третяк називав Сковороду “справжнім вивершенням тих позитивних моральних первістків, що дрімали були в грудях українського народу” й потрактував сковородинський містицизм як питому прикмету українського духа¹⁶, тим часом Чеслав Ястжембець-Козловський наголошував на “специфічно українському” характері його гумору¹⁷.

Так чи так, закоріненість Сковороди в старожитній українській духовній культурі не підлягає ані найменшому сумніву. Скажімо, засадниче сковородинське поняття “сродність” годі зрозуміти поза “горизонтом сподівань” (Erwartungshorizont) українського барокового богомислення навіть у тому разі,

⁸ Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München, 1974. – S. 61.

⁹ Степаненко М. Григорій Сковорода і українське письменство останнього п’ятдесятиліття (Вплив і постать Григорія Савича Сковороди в пореволюційній українській літературі) // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1976. – Т. CLXXXVII. – С. 154.

¹⁰ Мірчук І. Г. С. Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага, 1925. – С. 9.

¹¹ Scherer S.P. Ngyhorii Skovoroda’s «Narcissus»: Its Ideas and Place in East Slavic Thought // Michigan Academician. – 1989. – Vol. XXI. – № 2. – P. 155.

¹² Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків, 2003. – С. 340.

¹³ Сумцов М. Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 62.

¹⁴ Arseniew N. von. Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg, Berlin, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3.

¹⁵ Бобринської П. Старчик Григорій Сковорода. Жизнь и учение. – Мадрид, 1965. – С. 50.

¹⁶ Tretiak J. Piotr Skarga w dziejach i literaturze Unii brzeskiej. – Kraków, 1912. – S. 280.

¹⁷ Jastrzębiec-Kozłowski Cz. Grzegorz Skoworoda, myśliciel ukraiński // Problemy Europy Wschodniej. – 1939. – № 2. – S. 120.

якщо це дійсно є “відтворення стоїчного терміна οὐκείωσις”¹⁸ або вже “докладний переклад Ляйбніцевого *cognatio*”¹⁹, адже сама сквородинська ідея людських “разнопутій” розгортається в річизні української еkleзіології XVII–XVIII століть, а славетний “парадокс “нерівної рівності””²⁰ постає на ґрунті прикметних для Атанасія Кальнофойського, Лазаря Барановича, Йоанікія Галятовського, Стефана Яворського та інших українських барокових письменників розважань щодо Церкви як містичного Христового Тіла. Те саме можна сказати й про коло найулюбленіших сквородинських образів (“море”, “берег”, “дзеркало”, “світ-театр” тощо), які є “принципом індивідуації” його чільних богословсько-філософських міркувань та містичних візій. Усі вони мають за власне джерело щонайперше “скарбницю” сталих виражальних засобів українського літературного бароко²¹.

А з другого боку, Скворода справив потужний вплив на новітню українську культуру. Уже зачинатель нашого новітнього письменства Іван Котляревський дивився на життя “оком сквородинця”²², тобто належав, за словами Едварда Вінтера, до “учнів Сквороди”²³. Коли у фіналі «Наталки Полтавки» пан Возний на прізвище Тетерваковський (той самий, що в першій дії співав пісню «Всякому городу нрав і права») таки не став чинити зла, пригадавши, що він “от народження... розположен к добрим ділам”, а Микола та Виборний вихваляють усіх полтавців як добродіїв, тут виразно чувається головна ідея «Убогого Жайворонка» Сквороди – “сродність” української людини до добра.

Письменником-“сквородинцем” був і Григорій Квітка-Основ’яненко. Квітка полюбляв розказувати про своє знайомство зі Сквородою, про якісь подробиці з життя філософа та про його погляди на світ, а ще – дотепно імпровізував псалму «Всякому городу нрав і права»²⁴. Мабуть, саме Скворода прихилив душу юного Квітки до чорногого стану; від Сквороди ж таки бере початок і оте примітне поєднання чернечо-аскетичного та світського первнів, що так вражало всіх у Квітчиному характері²⁵. Ба більше, як стверджував Василь Бойко, “між філософією Сквороди і світоглядом Квітки можна провести повний паралелізм, що іноді доходить в творах до текстуального збігу”²⁶.

Назагал, за часів Квітки “сквородинство”, кажучи словами Сергія Єфремова, було на Слобожанщині своєрідною “ознакою культурної людини”²⁷. Саме

¹⁸ Гаврилов А.К. Марк Аврелий в России // *Марк Аврелий Антонин*. Размышления. – Ленинград, 1985. – С. 136.

¹⁹ Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сквороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів, 1995. – С. 73.

²⁰ *Andrusyshen C. H. Skovoroda, the Seeker of the Genuine Man // The Ukrainian Review*. – 1980. – Vol. XXVIII. – No. 4. – P. 96.

²¹ Див.: Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сквороду. – Харків, 2001.

²² *Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. – Львів, 1925. – С. 105–106.

²³ *Winter E.* *Byzanz und Rom in Kampf um die Ukraine 955–1939*. – Leipzig, 1942. – S. 119.

²⁴ *Дашкевич Н.П.* Отзыв о сочинении г. Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» // Отчет о двадцать девятом присуждении награды графа Уварова. Приложение к LIX-му тому Записок Императорской Академии Наук. – № 1. – Санкт-Петербург, 1888. – С. 94–95.

²⁵ *Басалей Д.* Исторические повести и статьи Гр. Фед. Квитки (к 50-летию со дня его кончины) // Киевская старина. – 1893. – Т. XLII. – Авг. – С. 219.

²⁶ *Бойко В.* Життя та літературна творчість Г. Квітки-Основ’яненка // *Твори Григорія Квітки-Основ’яненка*. – Київ, 1918. – С. L.

²⁷ *Єфремов С.* Од літературщини до літератури. На згадку про Гр. Квітку-Основ’яненка // *Книгарь*.

Сковороду зазвичай називають і “хрещеним батьком” Харківського університету²⁸ – правдивої alma mater українського романтизму. Уже в першій третині XIX століття з’являються друком спогади про Сковороду (перша рукописна біографія філософа була створена Михайлом Ковалинським ще в 1794–95 рр.), виходить низка його творів (на початку 1830-х років харківські романтики навіть заходилися були готувати до друку семитомове зібрання творів Сковороди в російських перекладах), перші спроби осмислення його ідей та перші доволі гострі суперечки: пригадаймо тогочасні публікації Василя Масловича, Густава Гесса де Кальве, Івана Вернета, Івана Кулжинського, Ізмаїла Срезневського, Івана Снегирьова, Александру Хашдеу, Ореста Євельського й інших.

Власне кажучи, твори філософа розійшлися по всій Україні ще за його життя. Так, деякі зі сквородинських набожних пісень, як запримітив Микола Костомаров, потрапили аж на Галичину²⁹. На взір цих поезій під ту пору постало чимало творів, як-от бодай анонімна харківська елегія «Ах, Сву не вини...» чи знана зі славетного початківського «Богогласника» псалма «Ах, пішли мої літа, як вихор з круга світа». Тоді ж таки Василь Капніст – приятель улюбленого учня Сковороди Василя Томари – переклав по-російському пісню «Ой ти, птичко жовтобока»³⁰. Поезія Сковороди була добре znana й у Києві. Скажімо, Павло Житецький віднайшов у рукописному збірнику XVIII століття, що зберігався в Києво-Михайлівському монастирі, «Приказку» зі сквородинської «Езопової байки»³¹, а як згадував професор Санкт-Петербурзької духовної академії В. Карпов, за часів його перебування в Києві тамтешнє духовництво, закохане в українську старовину, залюбки співало набожних пісень Сковороди³². У Києві читали також сквородинські філософські діалоги. Про це свідчить, зокрема, їхня популярність серед масонів – вихованців Київської академії (Михайло Антоновський, Семен Гамалія, Антон Прокопович-Антонський та інші). Не дурно ж бо “первородний син” Сковороди – «Нарцис» – був уперше оприлюднений заходами Михайла Антоновського вже через чотири роки по смерті філософа (1798). Тим часом вихованець Харківського колегіуму Федір Луб’яновський читає твори Сковороди в рукописі (найбільше з-поміж них йому припав до душі діалог «Кільце»³³). Список сквородинських творів мав під рукою також учитель Миколи Гоголя та Євгена

Літопис українського письменства. – 1918. – Ч. 12–13. – С. 687.

²⁸ Див., наприклад: *Данилевский Г.П.* Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. – Харьков, 1866. – С. 77; *Багалей Д.И.* Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Том 1-й (1802–1815 г.). Вып. 1-й. – Харьков, 1894. – С. 25–33; *Haase F.* Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven.* – Breslau, 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 42.

²⁹ *Костомаров Н.* Слово о Сковороде. По поводу рецензии на его сочинения в «Русском слове» // *Основа.* – 1861. – Июль. – С. 177.

³⁰ Див.: *Čyževskij D.* Literarische Lesefrüchte. V. Kapnist und Skovoroda // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1937. – Bd. XIV. – S. 337–346.

³¹ *Житецкий П.* Странствующие школьники в старинной Малороссии // *Киевская старина.* – 1892. – Т. XXXVI. – Февр. – С. 194.

³² *Данилевский Г.П.* Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. – С. 18.

³³ *Воспоминания Федора Петровича Лубяновского // Русский архив.* – 1872. – № 1. – Стб. 108.

Гребінки, професор Ніженського ліцею вищих наук Іван Кулжинський³⁴. Вплив ідей Сковороди можна “легко розпізнати” у філософських трактатах Александрю Хашдеу «Про гідність божественної поезії» та «Про мету філософії» (обидва 1830 р.)³⁵, написаних під час навчання автора в Харківському університеті, а 1842 року той-таки Хашдеу за дорученням педагогічної ради Вінницької гімназії підготував чималу за обсягом розвідку «Завдання нашої доби: наука Григорія Савича Сковороди в ексегетично-систематичному викладі», рецензентом якої виступив ректор Університету св. Володимира, знаний правник Костянтин Неволін³⁶.

Творчість Сковороди справила помітний вплив також на Тараса Шевченка. Шевченко добре знав сквородинські псалми, а також листи філософа, оприлюднені на сторінках «Українського вестника». Зважмо й на те, що серед Шевченкових знайомих були Платон Лукашевич, син друга Сковороди Якіма Лукашевича, та Олексій Капніст – син Василя Капніста. Тож наврайд чи випадково христологічні ідеї Шевченкових «Неофітів» нагадують сквородинську “теологію хреста”³⁷, а усталену риторичну схему окреслення екзистенційного вибору: “того вабить те, того – те, а от мене втішає це”, – що на ній засновується похмурий філософський початок комедії «Сон» (“У всякого своя доля...”), Шевченко, поза сумнівом, уперше надбирав у псалмі «Всякому городу нрав і права»³⁸.

Интерес до Сковороди не згасає навіть у другій половині XIX століття, коли в царині гуманістики першештво міцно обійняв доволі плаский позитивізм, обтяжений на Сході Європи “вибухом просвіченості” та суспільного радикалізму, а в Україні – ще й небаченим досі національним підупадом³⁹. Так, на початку 1860-х років Микола Костомаров завзято обороняв Сковороду від нігілістичних кпинів Всеволода Крестовського; перегодом з’являється трохи загадкова стаття про Сковороду в світловому Лярусовому словникові⁴⁰ та перша згадка про нього як про “козака й дивовижного християнського філософа та поета” в американській пресі⁴¹; 1870 року Сковородою зацікавився Лев Толстой. А головне – від часу створення Харківського історико-філологічного товариства (1877) сквородинська тематика посідає помітне місце в науковій діяльності його членів: Олександра Потебні (Потебня у своїх лекціях любив покликатися на Сковороду, та і його самого харківці називали іноді “другим Сковородою”), Миколи Сумцова, Дмитра

³⁴ Див.: *Хашдеу А.* Григорий Варсава Сковорода. Историко-критический очерк // *Телескоп*. – 1835. – Ч. 26. – № 5. – С. 21.

³⁵ Див.: *Двоїченко-Маркова Е.* Александр Хашдеу и русская литература // *Очерки молдавско-руско-украинских литературных связей (с древнейших времен до середины XIX века)*. – Кишинев, 1978. – С. 126.

³⁶ Див.: *Вакуленко С., Ушкалов Л.* Александрю Хашдеу та його розвідки про Григорія Сковороду // *Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія*. – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 233–254.

³⁷ Див.: *Мокрий В.* Literatura i myśl filozoficzno-religijna ukraińskiego romantyzmu: Szewczenko, Kostomarov, Szaszkievicz. – Kraków, 1996. – S. 101.

³⁸ Див.: *Попов П.* Шевченко і Сковорода // *Матеріали до вивчення історії української літератури: У 5 т.* – Київ, 1961. – Т. 2. – С. 474–480.

³⁹ Див.: *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. 2-е вид. – Мюнхен, 1983. – С. 156.

⁴⁰ Skovoroda (Grégoire-Savitch) // *Grand dictionnaire universel français, historique, géographique, biographique, mythologique, bibliographique, littéraire, artistique, scientifique, etc.* / Par P. Larousse. – Paris, s. a. [1875]. – Т. XIV. – P. 781–782.

⁴¹ *Asher G.M.* The Malakani, or Spiritual Christisns in Eastern Russia // *Appleton’s Journal: a magazine of general literature*. – 1879. – Vol. 7. – Issue 5. – November. – P. 442.

Багалія, Олександри Єфименко, Амфіяна Лебедева й інших. Власне кажучи, коли 1894 року в Харкові завдяки подвижницьким зусиллям Дмитра Багалія та заходам Харківського історико-філологічного товариства було видано сквородинські твори (сьомий том «Збірника Харківського історико-філологічного товариства») ⁴², філософ немовби воскрес у соту річницю смерті. Відтоді інтерес до Сквороди стрімко зростає, поступово перетворюючись на один з магістральних напрямків української гуманістики та помітну галузку славістичних студій у всьому світі.

З-поміж праць про Сквороду, які з'явилися на початку ХХ століття, непроминальне значення мають публікації Дмитра Багалія, Павла Житецького, Амфіяна Лебедева, Володимира Перетця, Миколи Петрова, Софії Русової, Миколи Сумцова, Андрія Товкачевського, Івана Франка, а також підготовлене Володимиром Бонч-Бруєвичем Санкт-Петербурзьке видання творів Сквороди 1912 року ⁴³. На особливу увагу заслуговує книга Володимира Ерна «Григорій Савич Скворода. Життя й наука» (Москва, 1912) ⁴⁴ – одна з найскравіших пам'яток російського релігійно-філософського Ренесансу початку минулого століття. У цій книзі, що мала неабиякий розголос, Скворода постає родоначальником оригінальної російської філософії (питомо онтологічної, персоналістської та глибоко релігійної на відміну від новочасного західного раціоналізму), а за його послідовників правлять Петро Чаадаєв, Іван Кирєєвський, Олексій Хом'яков, Микола Гоголь, Памфіл Юркевич, Федір Достоевський, Лев Толстой, Федір Тютчев, Володимир Соловйов, В'ячеслав Іванов, Микола Федоров, Сергій Трубецькой та інші ⁴⁵. Ернівська візія Сквороди як зачинателя російської релігійної філософії перегадом перетворилася на одну з найгінкіших галузок сквородинського міту ХХ століття. Мисленнєві сюжети книги Ерна так чи так будуть відлунувати в історико-філософських і богословських працях таких видатних інтелектуалістів, як Василь Зеньковський, Олексій Лосєв, Георгій Флоровський, Густав Шпет, Борис Яковенко. Варто зазначити, що вже десь від 1910-х років ім'я Сквороди починає все частіше зринати й у публікаціях на Заході. Так, Марія Безобразова друкує чималу статтю про нашого філософа на сторінках «Archiv für Geschichte der Philosophie» ⁴⁶, про нього згадують у своїх книгах Юзеф Третяк ⁴⁷, Томас Масарик ⁴⁸ та інші.

“Сквородинство” було також надзвичайно важливим складником культури українського національного Відродження початку ХХ століття. Під буремну пору

⁴² Сочинения Григория Саввича Сквороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 год) (Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Т. VII). – Харьков, 1894.

⁴³ Собрание сочинений Г.С. Сквороды. С биографией Г.С. Сквороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург, 1912. – Т. I (Материалы к истории и изучению русского сектанства и старообрядчества / Под ред. В. Бонч-Бруевича. – Вып. пятый).

⁴⁴ Эрн В.Ф. Григорий Саввич Скворода. Жизнь и учение. – Москва, 1912.

⁴⁵ Марченко О. Владимир Эрн и его книга о Григории Сквороде // Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва, 1998. – Т. VII. – С. 10–25.

⁴⁶ *Besobrasof M. von. Gregor Skovoroda, ein Philosoph der Ukraine (1722–1794) // Archiv für Geschichte der Philosophie.* – 1912. – Bd. XXVI (Neue Folge, Bd. XIX). – S. 198–207.

⁴⁷ *Tretiak J. Piotr Skarga w dziejach i literaturze Unii brzeskiej.* – Kraków, 1912. – S. 280–281.

⁴⁸ *Masaryk Th. Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie: soziologische Skizzen.* – Jena, 1913. – Bd. 1. – S. 170.

воєн та революцій, коли, по слову Гната Хоткевича, часом складалося враження, ніби “не залишилося вже нічого святого – ні Бога, ні любові, ні честі, ні науки”, про незникомість “істинного чоловіка” в українській людині свідчила її “душевна потреба згадати Сквороду”⁴⁹. Тож українське “необароко” 1920-х років було інспіроване на значну міру саме ідеями Сквороди⁵⁰. Недаром найталановитіший тогочасний поет Павло Тичина присвячує Сквороді книгу «Замість сонетів і октав» (1920) та розпочинає роботу над поемою-симфонією «Скворода», яка за своїм направду грандіозним задумом мала би стати “українським «Фавстом» ХХ століття”, а наша гуманістика збагачується цілою низкою присвячених Сквороді ґрунтовних праць. Першенство з-поміж них, поза сумнівом, посідає книга Дмитра Багалія «Український мандрований філософ Гр. Сав. Скворода» (Харків, 1926), що її Віктор Петров одразу ж охрестив “енциклопедією сквородознавства”⁵¹. Окрім неї, досі не втратили свого наукового значення книги «Григорій Скворода, його життя і твори» Григорія Коваленка (Полтава, 1919), «Григорій Савич Скворода. (Український філософ). Короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів» Гната Хоткевича (Харків, 1920), «Г.С. Скворода. Життя й наука» Володимира Білого (Київ, 1924), збірник «Пам’яті Г.С. Сквороди (1722–1922)» (Одеса, 1923), статті Михайла Возняка, Андрія Ковалівського, Петра Пелеха, Віктора Петрова, Миколи Плевака, Олекси Синявського, присвячені Сквороді розділи книг «Історія українського письменства» Сергія Сфремова (Київ; Ляйпціг, 1919), «3 історії релігійної думки на Україні» Михайла Грушевського (Львів, 1925), «Історія української філософської думки» Миколи Сумцова (Харків, 1926–27). Чимало вартісних праць про Сквороду виходить із-під пера українських учених також в інших країнах. Маємо на думці передовсім студії Івана Мірчука, Домета Оляничина, В’ячеслава Заїкина та Дмитра Чижевського, котрий уже наприкінці 1920-х років заживе собі слави найглибшого й найавторитетнішого інтерпретатора Сквороди. З ім’ям цього “універсального славіста” пов’язані й наступні сторінки української академічної сквородіани, зокрема розвиток сквородинських студій на Заході впродовж 1930–40-х років, коли наслідком комуністичного терору та воєнного лихоліття українська гуманістика зазнала непоправних втрат – більшість розвідок про Сквороду з’являлося тоді на чужині й чужими мовами.

Чижевський присвятив Сквороді близько п’яти десятків праць⁵², з-поміж яких слід згадати передовсім спеціальні розділи книжок «Філософія на Україні (спроба історіографії)» (Прага, 1926), «Нариси з історії філософії на Україні» (Прага, 1931), другу частину нарисів «Український літературний барок» (Прага, 1942)⁵³, цикл

⁴⁹ Хоткевич Г. Григорій Савич Скворода (український філософ): Короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів. З нагоди 125-літньої річниці з дня смерті. – Харків, 1997. – С. 9.

⁵⁰ Див.: Лавріненко Ю. Література вітаїзму 1917–1933 // Лавріненко Ю. Розстріляне Відродження. Антологія 1917–1933. Поезія – проза – драма – есеї. – Київ, 2002. – С. 960–961.

⁵¹ Петров В. До характеристики філософського світогляду Сквороди (Вчення Сквороди про матерію) // Записки Історико-філологічного відділу УАН / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Кн. XIII–XIV. – С. 30.

⁵² Див.: Ушкалова Л. Сквородіана Дмитра Чижевського // Чижевський Д. Філософія Г.С. Сквороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків, 2003. – С. 7–30.

⁵³ Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

статей «Сковородинські студії»⁵⁴ на сторінках часопису «Zeitschrift für slavische Philologie» та фундаментальну монографію «Філософія Г. С. Сковороди», оприлюднену у Варшаві 1934 року (німецькомовна версія книжки з'явиться в Мюнхені аж через сорок років по тому заходами Українського Наукового Інституту Гарвардського університету)⁵⁵. На багатющому джерельному матеріалі Чижевський досліджує тут засади сковородинської метафізики, антропології, гносеології, етики, править про місце та роль Сковороди в європейській мисленнєвій традиції від давнини до сьогодні. Універсалії та образи українського філософа яскраво виражені на тлі античного платонізму й неоплатонізму, патристики, середньовічної та новочасної (передовсім німецької) містики. Деякі тези, що їх уперше висунув і обґрунтував саме Чижевський, як-от думка про те, що творчість Сковороди є “коментарем” до Святого Письма, що вона по суті пов'язана з містичною традицією, а найвиразнішими примітами сковородинського “барокового стилю” є антитетичність та символізм, з часом перетворилися на усталені сюжети західної академічної сковородіани. Недаром видана 1994 року Канадським Інститутом Українських Студій збірка «Григорій Савич Сковорода. Антологія критичних статей»⁵⁶, яка є, певно, найвагомим здобутком західного сковородознавства кінця ХХ століття (тут уміщено прецікаві розвідки Карен Блек, Тараса Закидальського, Джорджа Кляйна, Олександра Лаврова, Богдана Рубчака, Юрія Шевельова та інших), присвячена пам'яті Дмитра Чижевського.

Відлунням українського “сковородинства” став інтерес до Сковороди у світі – уже впродовж 1920–30-х років праці про Сковороду починають доволі рясно з'являтися в Італії, Німеччині, Польщі, Франції, Чехії, Румунії. Наприклад, своє передне слово до румунського перекладу нарису Александру Хашдеу «Григорій Варсава Сковорода» Еміл Грігораш розпочав був так: “Торік я довідався від одного приятеля, що в бергсонівській Сорбонні читаються лекції про українського філософа-містика Сковороду”⁵⁷. Утім, більше-менше сталим інтерес до Сковороди на Заході починає бути тільки десь від середини 1960-х років. Це красномовно засвідчує поява цілої низки присвячених Сковороді дисертацій⁵⁸, збірників сковородинських матеріалів⁵⁹, перекладів творів нашого філософа англійською⁶⁰,

⁵⁴ Čyževskij D. Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33; Čyževskij D. Skovoroda-Studien. II. Skovorodas Erkenntnislehre und Philo // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1933. – Bd. X. – S. 47–60; Čyževskij D. Skovoroda-Studien. III. Skovorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenfäterlichen und mystischen Tradition // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 53–78; Čyževskij D. Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.

⁵⁵ Див.: Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München, 1974.

⁵⁶ Див.: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by Richard H. Marshall, Jr. and Thomas E. Bird. – Edmonton; Toronto, 1994.

⁵⁷ Grigoraș Emil C. Prefață [la Alex. Hăjdeu. Un filozof mistic] // Convorbiri literare. – 1930. – Vol. LXIII. – Mai. – P. 568.

⁵⁸ Див.: Zakydalsky T. The Theory of Man in the Philosophy of Skovoroda: MA dissertation. – Bryn Mawr College, 1965; Scherer S.P. The Life and Thought of Russia's First Lay Theologian, Grigorij Savič Skovoroda (1722–1794): Ph. D. dissertation. – Ohio State University, 1969; Black K.L. The Sources of the Poetic Vocabulary of Grigorij Skovoroda: Ph. D. dissertation. – Bryn Mawr College, 1975; Hantula R. Skovoroda's Garden of Divine Songs: Description and Analysis: Ph. D. dissertation. – Harvard, 1976; Kutash I.G. Happiness in the Thought of Hryhorij S. Skovoroda: Ph. D. dissertation. – McGill University, 1986; Volsky E. La pensée de Grégoire Skovoroda et ses sources antiques: Th. doct. philos. – Paris, 1994.

⁵⁹ Див.: Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975; Skovoroda philosophe ukrainien:

італійською⁶¹, чеською⁶² та іншими мовами, а також численних публікацій Василя Барки, Петра Біланюка, Юрія Бойка-Блохина, Едварда Вінтера, Зіни Генік-Березовської, Елізабет фон Ердманн, Аркадія Жуковського, Тараса Закидальського, Петера Кірхнера, Дмитра Козія, Олександра фон Кульчицького, Магдаліни Ласло-Куцок, Ришарда Лужного, Кирила Митровича, Володимира Мокрого, Івана Фізера, П'єра Паскаля, Наталії Пилип'юк, Юрія Русова, Богдана Чопика, Юрія Швелльова, Стефана Шерера, Степана Ярмуся та інших. Годі навіть перерахувати всі ті наукові видання, на сторінках яких можна надібати публікації про Сковороду: від широко знаної славистичної та власне україністичної періодики («Записки Наукового Товариства ім. Шевченка», «Сучасність», «Die Welt der Slaven», «East European Quarterly», «Harvard Ukrainian Studies», «Journal of Ukrainian Studies», «Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze», «Slavia», «Slavia Orientalis», «Slavic Review», «Studia Ucrainica», «The Slavonic and East European Review», «Ukrainian Quarterly», «Ukrainian Weekly», «Zeitschrift für Slawistik») до таких доволі екзотичних для українця видань, як «Analele Universității București», «Orientalia Christiana Periodica», «Histoire Épistémologie Langage», «Lingua e letteratura», «Kamen'. Rivista di poesia e filosofia», «Michigan Academician», «Vedanta Quarterly: Message of the East» тощо.

Ідеї Сковороди відігравали важливу роль і в українській культурі 1950–80-х років. Принаймні, мабуть, найбільш яскравий тогочасний її прояв – духовний та культурно-політичний “резистанс” українських “шістдесятників” – був закорінений саме в сквородинському “філософсько-антропологічному світовідчужанні”⁶³. Під ту пору українські вчені, здебільшого всупереч панівним ідеологічним настановам, зробили важливий внесок у справу вивчення життя та творчості Сковороди. Досить пригадати бодай вартісні публікації Олександра Білецького, Вілена Горського, Бориса Деркача, Івана Іваня, Марії Кашуби, Наталії Корж, Сергія Кримського, Леоніда Махновця, Олекси Мишанича, Анастасії Ніженець, Валерії Нічик, Павла

Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1792) / Préf. de P. Pascal. – Paris, 1976.

⁶⁰ Див.: Russian Philosophy: An Historical Anthology / Ed. by J.M. Edie, J.P. Scanlan and M.B. Zeldin. – Chicago, 1965. – Vol. 1: The Beginnings of Russian Philosophy: The Slavophiles, the Westerners. – P. 11–62; *Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms* / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk. – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris, 1990; *Skovoroda H. The Serpent's Flood* (excerpt) / Transl. by T.D. Zakydalsky // Towards an Intellectual History of Ukraine: An Anthology of Ukrainian Thought from 1710 to 1995 / Ed. by R. Lindheim and G.S.N. Luckyj. – Toronto; Buffalo; London, 1996. – P. 74–81.

⁶¹ Див.: *Skovoroda G. Dialogo chiamato l'alfabeto o l'abecedario del mondo* / Trad. dall'antico ucraino di S. Vovk // *Kamen'*. Rivista semestrale di poesia e filosofia. – 1994–1995. – An. V. – N. 6–7 (Dicembre-Giugno). – P. 9–64; *Skovoroda G. Lettere a Michail Kovalins'kij* / Trad. dal latino di L. Commissari // *Kamen'*. Rivista semestrale di poesia e filosofia. – 1994–1995. – An. V. – N. 6–7 (Dicembre-Giugno). – P. 65–78; *Skovoroda G. Narciso* / Trad. di S. Vovk // *Kamen'*. Rivista di poesia e filosofia. – 1996. – An. V. – N. 8 (Febbraio). – P. 7–42; *Skovoroda G. La povera allodola* / Trad. di M. Moretti // *Miti Antichi e Moderni tra Italia e Ucraina* / A cura di K. Konstantynenko, M.M. Ferraccioli e G. Giraud. – Padova, 2000. – Vol. 1. – P. 268–283.

⁶² Див.: *Skovoroda H. Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla* / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha, 1983; *Skovoroda H. Hryhorij Skovoroda, učitel života (1722–1794)*: [Výbor z díla] / Texty vybrala a přel. [z ukrajinštiny] D. Dvořáková; Předml. Sv. Mathauserová. – [Praha], 1994.

⁶³ *Кульчицький О.* Український персоналізм. Філософська й етнопсихологічна синтеза. – Мюнхен; Париж, 1985. – С. 37.

Охріменка, Івана Пільгука, Павла Попова, Мирослава Поповича, Сави Чавдарова, Володимира Шинкарука, Валерія Шевчука, Василя Яременка та багатьох інших. Серед важливих здобутків тогочасної академічної сквородіани слід назвати віднайдення та публікацію двох раніше невідомих діалогів Сквороди⁶⁴, численні джерельні матеріали, оприлюднені Павлом Поповим⁶⁵, книги Леоніда Махновця «Григорій Скворода. Біографія» (Київ, 1972), Анастасії Ніженець «На злам двох світів. Розвідка про Г.С. Сквороду і Харківський колегіум» (Харків, 1970), Івана Івана «Філософія і стиль мислення Г. Сквороди» (Київ, 1983), Олекси Мишанича «Григорій Скворода і усна народна творчість» (Київ, 1976). У 1961 році з'явилася й перша повна збірка сквородинських творів⁶⁶, а 1973 року в київському видавництві «Наукова думка» побачив світ двотомник «Григорій Скворода. Повне зібрання творів» – досі найліпше академічне видання творів нашого філософа⁶⁷.

Утім, справжній “сквородинський бум” українська гуманістика переживає від початку 1990-х років, за часів Незалежності. Небачена доти злива сквородинських студій, віддзеркалюючи стрімке зростання інтересу до української культури та зміну самого її статусу, засвідчувала також центральне місце Сквороди в українській традиції від давнини до сьогодні. Тож не дивно, що з 1600 сквородинських розвідок, які нам вдалося відноувати тільки за перші десять років Незалежності (не беручи під увагу художніх творів, газетних публікацій, інформації, вміщеної на сторінках численних хрестоматій, підручників для середньої школи тощо), лівова частка (понад 90%) з'явилася в Україні. Тут і матеріали цілої низки присвячених Сквороді наукових конференцій, і публікації на сторінках часописів «Київська старовина», «Мандрівець», «Слово і час», «Сучасність», «Філософська і соціологічна думка», «Філософські обрії», альманаху «Мультиверсум», «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка», «Збірника Харківського історико-філологічного товариства», і цінні томи наукових праць «Скворода Григорій: дослідження, розвідки, матеріали» (Київ, 1992), «Скворода

⁶⁴ *Скворода Г.С.* Бесіда 1-я, нареченная Observatorium (Сіон) [Публікація та вступна стаття І.А. Табачникова; пер. М.Д. Рогович] // Філософська думка. – 1971. – № 5. – С. 94–107; *Скворода Г.С.* Бесіда 2-я, нареченная Observatorium sprecula [Публікація та вступна стаття І.А. Табачникова] // Філософська думка. – 1971. – № 6. – С. 83–92.

⁶⁵ Див.: *Попов П.М.* Новознайдені тексти Г.С. Сквороди // Радянське літературознавство. – 1950. – Т. 13. – С. 50–69; *Попов П.М.* Невідомий лист Г.С. Сквороди // Вісник Академії наук УРСР. – 1954. – № 4. – С. 61–62; *Попов П.М.* З листування Г.С. Сквороди // Радянське літературознавство. – 1955. – Т. 18. – С. 57–70; *Попов П.М.* З історії українсько-румунських літературних зв'язків (З приводу подарунка Яського університету Академії наук УРСР фотокопії з рукописної спадщини Г.С. Сквороди та його дослідника А. Хиядеу) // Вісник Академії наук УРСР. – 1956. – № 9 (238). – С. 38–44; *Попов П.М.* Невідомий лист Сквороди // Радянське літературознавство. – 1958. – № 2. – С. 113–116; *Попов П.М.* Нові сторінки літературної спадщини Г. Сквороди. (Про переклад комедії Теренція «Брати» і невідомий переклад оди Горация) // Радянське літературознавство. – 1960. – № 4. – С. 101–107; *Попов П.М.* Нововідшукані автографи листів Г. Сквороди // Радянське літературознавство. – 1961. – № 3. – С. 112–114; *Попов П.М.* Один із попередників соціальної сатири Шевченка (За неопублікованим автографом «Сну» Г. Сквороди) // Вітчизна. – 1962. – № 1. – С. 179–184; *Попов П.М.* Нововиявлений українсько-білоруський письменник початку XIX ст. – продовжувач сатири Г. Сквороди // Питання історії та культури слов'ян. – Київ, 1963. – Ч. 2. – С. 12–29.

⁶⁶ *Скворода Г.* Твори: У 2 т. – Київ, 1961. – Т. 1–2.

⁶⁷ *Скворода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ, 1973. – Т. 1–2.

Григорій: образ мислителя» (Київ, 1997) та «Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність» (Київ, 2003), і різноманітні монографічні студії⁶⁸, і повна збірка творів Сковороди в українських перекладах («Гарвардська бібліотека давнього українського письменства»)⁶⁹, і чимала вервечка присвячених Сковороді філологічних та філософських дисертацій⁷⁰.

Окрім того, упродовж останнього часу творчість Сковороди доволі жваво та плідно вивчають також у Росії. Варто пригадати бодай книжки «“Знаю людину...” Григорій Сковорода: Поезія. Філософія. Життя» Юрія Барабаша⁷¹, «Нариси з історії філософії» Олега Марченка⁷², «Три світи Григорія Сковороди» Людмили Софронової⁷³ чи антологію «Духовний алфавіт. Григорій Сковорода й література його часу»⁷⁴. Публікації про Сковороду можна надібати й на сторінках багатьох російських (здебільшого історико-філософських) збірників та словників, академічної періодиці, як-от «Вопросы литературы», «Известия Академии наук» або «Славяноведение». Так само доволі жвавими є й сьогочасні студії над Сковородою в Європі та Америці. З-поміж найпомітніших публікацій останніх років слід назвати вже згадувану збірку «Григорій Савич Сковорода. Антологія критичних статей» (Едмонтон; Торонто, 1994), “сковородинське” число часопису «Journal of Ukrainian Studies»⁷⁵, фундаментальну книгу Оксани Пахльовської «Українська літературна цивілізація» (Рим, 1999), в якій Сковороді присвячено десятки сторінок⁷⁶, тощо.

Значна кількість сковородинських студій, які з’явилися у світі українською, англійською, вірменською, грузинською, італійською, німецькою, польською, португальською, російською, румунською, сербською, словацькою, угорською,

⁶⁸ Див., наприклад: *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів, 1995; *Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997; *Ушкалов Л.* Українське барокове богومислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків, 2001; *Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків, 1993.

⁶⁹ *Сковорода Г.* Твори: У 2 т. – Київ, 1994. – Т. 1–2.

⁷⁰ Див., зокрема: *Бордукова Н.В.* Літературна творчість Григорія Сковороди в українській та світовій гуманістиці ХХ століття: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 2001; *Манюк О.В.* Проблема символів у філософії Г.С. Сковороди: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Дніпропетровськ, 2000; *Мудрик А.М.* Концепція “сродної” праці Г. Сковороди: соціально-філософський аналіз: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 2001; *Паласюк Г.Б.* Ідеї стоїчної філософії у вчenni Григорія Сковороди: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Львів, 1999; *Пінчук Т.С.* Образ Г. Сковороди в українській літературі ХІХ–ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 1993; *Прокопов Д.С.* Проблема істини в філософській думці Григорія Сковороди: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 1998; *Ткачук О.О.* Філософія Григорія Сковороди в контексті української філософської думки періоду Бароко: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 1999; *Федорчук Л.П.* Український фольклор як фактор національного самовиразу Григорія Сковороди: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 2000.

⁷¹ *Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорій Сковорода: Поезія. Філософія. Життя. – Москва, 1989.

⁷² *Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва, 2002.

⁷³ *Софронова Л.А.* Три мира Григорія Сковороди. – Москва, 2002.

⁷⁴ *Духовний алфавіт. Григорій Сковорода и литература его времени / Сост. О.В. Марченко, А.В. Панибратцев.* – Москва, 2000.

⁷⁵ *Journal of Ukrainian Studies.* – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2.

⁷⁶ *Pachlovska O.* Civiltà letteraria ucraina. – Roma, 1999. – P. 32, 70, 130, 224, 229, 236, 265, 351, 358–359, 394, 402, 442, 451, 456, 463, 469–470, 474–488, 495, 505, 509, 562, 618, 625, 741, 745, 752, 762, 797, 822, 980.

французькою, чеською та іншими мовами, робить наше знання про філософа все більш глибоким, достотним і багатогранним. Щоправда, на сьогодні різні ділянки академічної сквородіяни опрацьовані далеко не однаково. Скажімо, попри те, що Сквороду заведено називати “високого рівня богословом”⁷⁷, з’ясування його теологічних поглядів не пішло далі “пролегоменів”. Принаймні, найгрунтовніша розвідка на цю тему, оприлюднена наприкінці ХХ століття, має назву «Вступ до богословської науки Григорія Сквороди»⁷⁸. Особливо пильної уваги потребує сквородинська христологія (наука про “внутрішню людину” та “дві природи”), еклезіологія (“сродність”, “горній Єрусалим”), а надто – біблійна герменевтика. Цю проблематику, очевидно, варто розглядати найперше шляхом ретельного порівняння творів Сквороди з писаннями його улюблених авторів: Філона, Климента Олександрійського, Оригена, Ніла Синайського, Діонісія Ареополіта, Максима Сповідника, Аврелія Августина та інших, – враховуючи при тому “горизонт сподівань” українського богослів’я XVII–XVIII століть.

Так само пильної уваги потребує й велике коло питань, пов’язаних з мовою Сквороди. Хоча мову творів Сквороди вивчали такі непересічні лінгвісти, як Петро Бузук, Веслав Вітковський, Федот Жилко, Михайло Жовтобрюх, Микола Наконечний, Олекса Синявський, Василь Чапленко, Юрій Шевельов, сквородинська *lingua mixta* й надалі залишається загадковою. На те є кілька причин. По-перше, українська книжна мова часів бароко взагалі вивчена явно недостатньо. По-друге, досі бракує словника мови Сквороди та конкорданції україномовних і латиномовних творів письменника. По-третє, жодне з дотеперішніх академічних видань Сквороди не є бездоганим під текстологічним оглядом, зокрема, не подає наявної в автографах діакритики. Тим часом Дмитро Чижевський на підставі аналізу лише одного приступного йому фрагмента тексту Сквороди з належними діакритичними знаками зробив висновок, що філософ послуговувався “українською системою наголосів”⁷⁹. Так чи так, але найвизначніший український мовознавець ХХ століття Юрій Шевельов змушений був назвати свою чималу розвідку про мову Сквороди “пролегоменами” («Пролегомени до вивчення мови та стилю Сквороди») ⁸⁰.

Одним із магістральних напрямків академічної сквородіяни ближчим часом має бути також з’ясування питомих джерел сквородинської поезії, філософії та богослів’я. Ясна річ, що ці студії посутньо залежать від загального стану української медієвістики. Чим швидше буде видано й опрацьовано багатющу спадщину вітчизняного богословсько-полемічного письменства, курси поетики, риторики, філософії та богослів’я професорів Києво-Могилянської академії чи Харківського колегіуму, велетенський корпус української агіографії, барокової

⁷⁷ *Грачоттні С.* Українська культура XVII ст. і Європа // Україна XVII ст. між Заходом та Сходом Європи: Матеріали I-го українсько-італійського симпозиуму 13–16 вересня 1994 р. – Київ; Венеція, 1996. – С. 5.

⁷⁸ Див.: *Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by Richard H. Marshall, Jr. and Thomas E. Bird. – P. 251–274.

⁷⁹ *Čyževskýj D.* Literarische Lesefrüchte. Zur Sprache Skovorodas // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1934. – Bd. XI. – S. 22.

⁸⁰ *Shevelov G.Y.* Prolegomena to Studies of Skovoroda’s Language and Style // *Shevelov G.Y.* In and Around Kiev. – Heidelberg, 1991. – P. 251–297.

поезії, проповідницької літератури, чим швидше з'являться ґрунтовні розвідки про Йоасафа Горленка, Мануйла Козачинського, Георгія Кониського, Варлаама Лашевського, Теофана Прокоповича, Симона Тодорського та інших визначних українських барокових письменників, тим більшими будуть наші здобутки в з'ясуванні питомих джерел творчості Григорія Сковороди – останнього видатного барокового мислителя в Україні, а може, і в цілій Європі.

Неабияку вагу має також вивчення впливу Сковороди на подальшу українську культуру, зокрема на українську романтичну філософію (Харківська школа романтиків, Кирило-Методіївське братство, Микола Гоголь), українську філософську думку доби позитивізму (лінгвістична філософія Олександра Потебні, етнофілософія Миколи Сумцова, християнський платонізм Памфіла Юркевича), на культуру українського Ренесансу 1920-х років (тогочасна література, теорія пізнання, етика, психологія). Дуже важливо розглянути образ Сковороди, яким він постає в різних стратегіях, прикметних, скажімо, для української філософії ХХ століття, як-от персоналізм (Олександр фон Кульчицький), неотомізм (Володимир Олексюк), психоаналіз (Іван Мірчук), марксизм (Матвій Яворський) або оригінальна метода Дмитра Чижевського, виплекана передовсім наукою Едмунда Гуссерля, Карла Ясперса й Мартіна Гайдеггера (саме їх Чижевський уважав за своїх учителів у ділянці філософії).

Так само заслуговують на пильну увагу питання щодо зв'язку Сковороди з центрально- та західноєвропейською літературною і філософською традицією XVI–XVIII століть (закордонна мандрівка Сковороди та її наслідки для світогляду філософа, коло знаних Сковородою сучасних європейських філософів та письменників, Сковорода й німецька протестантська думка XVIII століття, Сковорода й французьке лібертинство, Сковорода й західна новолатинська література, Сковорода й польське барокове письменство тощо). Коли брати під увагу вихід науки Сковороди за рамці власне української традиції, то варто поставити на, мовити б, реалістичний ґрунт питання про стосунок Сковороди до масонства, до російської релігійно-філософської думки на зламі XIX й ХХ століть, а також докладно простудіювати рецепцію Сковороди в італійській, німецькій, польській, румунській, французькій, чеській, американській та інших традиціях.

З-поміж власне історико-філософських питань, розв'язання яких здатне істотно поглибити наші дотеперішні уявлення про Сковороду, на пильну увагу заслуговує предметне вивчення сквородинських універсалій (*натура, сродність, тип, архетип, антитип* тощо) на тлі філософського інструментарію знаних Сковородою античних авторів (Арістотель, Платон, Плутарх та інші), патристики, “другої схоластики” та української філософії XVII–XVIII століть. З огляду на “символічність” сквородинської манери думання, багато важать питання генези та змісту численних символів, метафор та емблем у творах філософа. Поза всяким сумнівом, тут може неабияк прислужитися вивчення кола читацьких зацікавлень Сковороди, зокрема популярних під ту пору емблематичних збірників та енциклопедій на взір «*Symbola et emblemata selecta*» (1705), звідки філософ рясно черпав матерію для своїх творів.

Важливою передумовою успішного розв'язання цих та інших завдань може стати нове академічне видання повної збірки творів Сковороди. Іще 1933 року Дмитро Чижевський писав таке: “...Я дозволю собі висловити бажання, щоб у

інтересах української науки нарешті видано твори Сковороди в повному, автентичному та достойному вигляді»⁸¹. Ці слова видатного вченого можна повторити й сьогодні. Нова повна академічна збірка творів Сковороди, порівняно з попередніми виданнями, має бути більш ретельно підготовлена з погляду текстології, оснащена належним науковим апаратом (зокрема, слід задокументувати всі наявні в текстах Сковороди цитати, алюзії, ремінісценції тощо, подати якнайгрунтовніші фахові коментарі, іменний та предметний покажчик) і включати в себе не тільки відомі на сьогодні автентичні сквородинські тексти, але також *dubia*.

Окрім того, дуже важливо відновити порушену всілякими історичними пертурбаціями тяглість у студіях над Сковородою. Цьому може прислужитися, приміром, створення енциклопедичного сквородинського словника, а також запровадження до наукового обігу призабутих сквородознавчих праць на взір книжки Домета Оляничина «Григорій Сковорода (1722–1794) – український філософ XVIII століття та його духовно-культурне довкружжя»⁸² або численних розвідок Дмитра Чижевського, зокрема тих, що були оприлюднені впродовж 1920–40-х років на сторінках чи не найліпшого тогочасного славістичного часопису «*Zeitschrift für slavische Philologie*».

Зрештою, неабияку роль у справі подальшого розвитку сквородинських студій здатне відіграти їхнє належне *бібліографічно-методичне* забезпечення. Саме на це і спрямований наш посібник «Григорій Сковорода: семінарії»⁸³. По-перше, ця книга – свого роду *summa* сучасної академічної сквородіяни. Ми подаємо тут понад три сотні тем, за якими можна писати різноманітні наукові розвідки про Сковороду, від реферату до дисертації. По-друге, семінарії покликаний виконати роль надійного навігатора в «морі» присвяченої Сковороді наукової літератури. Звісно, наш семінарій не претендує ані на цілковиту вичерпність джерел, ані на всеосяжність проблематики. Він віддзеркалює, з одного боку, наш скромний досвід студій над Сковородою, нашу поінформованість та наше розуміння природи речей, а з другого – сьогочасний стан сквородинських студій у світі.

Структура посібника проста: він складається з 309 статей, поділених на 26 тематичних розділів, 12 з яких мають власну стратифікацію. Усі матеріали розташовано за абеткою. Кожна стаття містить анотацію та реєстр джерел. Коло потрібних джерел (а отже й кут зору на те чи те питання) можна легко розширити, користаючись відповідними тематичними шифрами. Скажімо, пошук джерел до

⁸¹ Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – С. 33.

⁸² *Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg, 1928.

⁸³ Семінарій, присвячений творчості Сковороди, досі видавався тільки один раз. Це була книга Федора Поліщука, що побачила світ 1972 року в київському видавництві «Вища школа» [див.: *Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода: Семінарії. – Київ, 1972]. Посібник має чотири розділи: у першому розглянуто історію вивчення життя та творчості Сковороди, у другому подано основні біографічні відомості про письменника, у третьому – коротку бібліографію творів Сковороди (9 позицій) та присвячених йому праць (92 позиції), а в четвертому (основному) – запропоновано 44 теми для самостійного опрацювання. Своєю чергою, теми поділено на п'ять рубрик: «Життя і світогляд Г.С. Сковороди» (13 тем), «Поетична творчість Г.С. Сковороди» (10 тем), «Художня проза Г.С. Сковороди» (12 тем), «Місце Г.С. Сковороди в літературному процесі» (5 тем), «Г.С. Сковорода і сучасність» (4 теми).

теми «Сковорода й Тарас Шевченко» слід розпочинати з однойменного гасла (шифр 10.19.2.14), потім можна звернутися до ширшого гасла «Сковорода й новітня українська література» (шифр 10.19.2), потім – до гасла ще ширшого «Сковорода на тлі української літературної традиції» (шифр 10.19), а насамкінець скористатися з реєстрів джерел на споріднені теми: «Христологія (христоцентричність) Сковороди», «Сковорода та офіційна Церква», «Провідні мотиви поезії Сковороди», «10-а пісня “Саду...” (“Всякому городу нрав и права”», «Сковорода й Василь Капніст», «Сковорода та Іван Леванда», «Сковорода й Григорій Квітка-Основа Яненко», «Сковорода та Іван Котляревський», «Сковорода й Пантелеймон Куліш», «Творчість Сковороди та український романтизм (Сковорода – “передромантик”», «Сковорода й кобзарі та лірники», «Місце Сковороди в історії української літературної мови», «Образ Сковороди в художній літературі», «Сковорода як український національний тип», – чії шифри подано наприкінці статті «Сковорода й Тарас Шевченко». Отож, укладаючи все більш повний реєстр джерел до теми «Сковорода й Тарас Шевченко», варто йти за схемою: 10.19.2.14 → 10.19.2 → 10.19 → 3.14 → 3.15 → 10.8.5 → 10.8.6.1 → 10.18.2.4 → 10.19.1.14 → 10.19.2.4 → 10.19.2.6 → 10.19.2.7 → 10.19.2.9 → 10.20.2 → 13.5 → 14 → 22. У такому разі кількість джерел може зростати від наявних у статті «Сковорода й Тарас Шевченко» семи десятків позицій (їх вистачить, скажімо, для написання реферату, курсової роботи чи навіть ґрунтовної академічної статті) до кількох сотень (коли потрібно готувати дипломну роботу, дисертацію або монографію).

Наш посібник стане в пригоді не тільки студентам українських університетів та інших навчальних закладів, але й професійним науковцям з різних ділянок гуманістики (філології, філософії, педагогіки, мистецтвознавства, богослів'я тощо), зрештою, усім, кого цікавить творчість Григорія Сковороди. Хотілося б сподіватися, що семінарії бодай трохи прислужиться справі пошквалення, а головне – поглиблення сквородинських студій в Україні. Пам'ятаймо, що студії над Сковородою на значну міру визначають рівень сьогочасної української гуманістики загалом.

Насамкінець хочу висловити ширю вдячність моїм рідним, друзям і колегам, які допомагали мені в роботі, а найперше дружині Олександрі Ушкалової та доктору філософії, професору Олегу Марченкові (Москва).

*Доктор філології, професор
Леонід УШКАЛОВ*

1. БІБЛІОГРАФІЯ СКОВОРОДІЯНИ

Григорію Сковороді присвячено декілька тисяч наукових розвідок, художніх та публіцистичних творів. Перша бібліографія творів Сковороди та літератури про нього була укладена Григорієм Данилевським і оприлюднена на сторінках часопису «Основа» за 1862 рік. Ліпшими бібліографічними довідниками сковородіани в минулому столітті були такі: покажчик розвідок про Сковороду в книзі Дмитра Багалія «Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода» (Харків, 1926) (222 позиції), підготовлене співробітниками Центральної наукової бібліотеки Харківського університету видання «Григорій Сковорода: Біобібліографія» (Харків, 1972) (1442 позиції) та довідник, оприлюднений Річардом Гантулою у виданні «Hryhorij Savuc Skovoroda. An Anthology of Critical Articles» (Едмонтон; Торонто, 1994) (310 позицій). На сьогодні найгрунтовнішим бібліографічним довідником сковородіани є підготовлена під орудою Леоніда Ушкалова книга «Два століття сковородіани: бібліографічний довідник» (Харків, 2002) (2203 позиції). Подальші дослідницькі зусилля в цій ділянці можуть бути спрямовані на збирання та систематизацію бібліографічного матеріалу, зокрема того, що з'являється в різноманітних періодичних виданнях, підручниках та посібниках для середньої школи й університетів, на сторінках численних універсальних та спеціальних енциклопедій і словників тощо.

- Багалей Д.И.* Библиографический обзор сочинений Г.С. Сковороды // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. LXIV–CXXXI (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Багалій Д.І.* Бібліографічний покажчик розвідок про Сковороду (222 назви) // *Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – С. 377–393.
- Беркович Э.С., Ставинская Р.А.* Систематический указатель к периодическим изданиям Историко-филологического общества при Харьковском университете за 1886–1914 гг. – Харьков: Издательство университета, 1955. – 69 с.
Література про Сковороду № 191–199, 201–223, 338, 341, 471–472, 913.
- Бібліографія [Г. Сковорода] / Уклав О. Мишанич // *Сковорода Г.* Твори: У 2 т. / Передмова О. Мишанича. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – Т. 1. – С. 36–46.
- Бібліографія ювілейної літератури / Склали: В.Д. Прокопенко, Р.А. Ставинська, Ю.Г. Шевченко // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 245–253.
- Білецький О.І.* [та ін.]. Список наукових праць П.М. Попова // *Білецький О.І., Сухобрус Г.С., Шолом Ф.Я.* Павло Миколайович Попов. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – С. 18–32.
Літературу про Сковороду див. на с. 18, 21–30.

- Вербицька В., Геращенко М.* Григорій Савич Сковорода і Полтавщина (1722–1972): Бібліографічний покажчик. – Полтава: Полтавська обласна державна наукова бібліотека ім. І.П. Котляревського, 1972. – 8 с.
- Геннади Г.Н.* Указание биографических сведений о замечательных людях Малороссии // Черниговские губернские ведомости. – 1855. – № 8 (21 февраля). – С. 56–60.
Реєстр літератури про Сковороду див. на с. 59–60.
- Григорій Сковорода.* 1722–1794: Бібліографічний покажчик / Укладачі: Г.І. Гамалій, В.В. Шевченко. – Київ: Національна парламентська бібліотека України, 2002. – 135 с.
- Григорій Сковорода.* Біобібліографія / Склали Е.С. Беркович, Р.А. Ставинська, Р.І. Штраймиш; відп. ред. А.П. Ковалівський. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1968. – 183 с.
Рец.: *Іваньо І.В.* «Філософська думка». – 1969. – № 1. – С. 129–131; *Корж Н.Г.* «Прапор». – 1969. – № 3. – С. 62–63; *Марченко І.О.* «Літературна Україна». – 1968. – 24 грудня; *Полек В.* «Радянське літературознавство». – 1970. – № 10. – С. 84–85.
- Григорій Сковорода:* Біобібліографія / Укладачі: Е.С. Беркович, А.В. Дашковська, В.Д. Прокопова, Р.А. Ставинська, Ю.Г. Шевченко, Р.І. Штраймиш; вступна стаття А.М. Ніженець. – 2-е вид., виправлене й поповнене. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1972. – 203 с.
- Григорій Сковорода* в художній літературі та мистецтві: (Короткий бібліографічний покажчик) / Склав І.А. Співак. – Чернівці, 1983. – 15 с.
- Данилевский Г.П.* Перечень печатных сочинений Сковороды. Перечень неизданных сочинений Сковороды. Перечень печатных статей о Сковороде // Основа. – 1862. – № 9. – С. 78–96.
- Два століття сковородіяни: бібліографічний довідник / Укладачі: Леонід Ушкалов, Сергій Вакулєнко, Алла Євтушенко; загальний нагляд та наукова редакція Леоніда Ушкалова. – Харків: Акта, 2002. – 528 с. [Two centuries of Skovorodiana: Bibliographical Guide / Compiled by Leonid Ushkalov, Serhii Vakulenko, Alla Ievtushenko; supervised and edited by Leonid Ushkalov. – Kharkiv: Akta, 2002. – 528 p.]
- Дереворіз М.* Григорій Сковорода: Короткий бібліографічний покажчик. – Чернівці, 1972. – 20 с.
- Ковалівський А.П.* Сковорода в західній літературі: [Бібліографічний огляд] // Україна. – 1929. – Кн. 35. – С. 121–132.
- Копержинський К.* Українське літературознавство і критика // Україна. – 1928. – Кн. 3 (28). – С. 110–123.
Літературу про Сковороду див. на с. 122.
- Королевич Н.Ф., Беляева Л.В., Гольденберг Л.І., Сарана Ф.К.* Слов'янська філологія на Україні (1963–1967 рр.): Бібліографія. – Київ: Наукова думка, 1968. – Ч. 2. – Вип. I. – 402 с.
Про Сковороду див. на с. 270–272.
- Корчинська Т.* Бібліографія філософської та суспільно-політичної літератури про Г.С. Сковороду (1945–1972) // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 99–104.
- Література про Сковороду / Зібрав Л. // *Котович А.* Григорій Савич Сковорода. Український філософ XVIII ст. – Львів: Накладом видавництва «Молода Україна», 1924. – С. 47–48.

- Лучук В.І.* Іван Вишенський. Григорій Сковорода. Рекомендований покажчик літератури. – Львів, 1970. – 40 с.
- Матеріали для біографії І.І. Срезневского // Памяти Измаила Ивановича Срезневского. – Петроград: Типография Академии наук, 1916. – Кн. 1. – С. 333–406.
Літературу про Сковороду див. на с. 357–358.
- Матеріали до вивчення історії української літератури: В 5 т. – Київ: Радянська школа, 1959. – Т. 1. – 651 с.
Літературу про Сковороду див. на с. 642–643.
- Пеленський С.Ю.* Устаїніса в західно-європейських мовах. Вибрана бібліографія. – Мюнхен: Видавництво Бистриця, 1948. – 111 с. (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. CLVIII: Праці Філологічної Секції. Книгознавчий Інститут).
Про Сковороду див. на с. 88–89.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода: Семінарій. – Київ: Вища школа, 1972. – 207 с.
Рец.: *Полк В.* «Українська мова і література в школі». – 1973. – № 11. – С. 90–91.
- Сарана Ф.К.* Книжки до ювілею: Бібліографічний огляд // Літературна Україна. – 1972. – 1 грудня.
- Систематична бібліографія праць академіка Д.І. Багалія за 50 років (1878–1927) // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. II. – С. 147–163 (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).
Література про Сковороду на с. 111, 181–183, 188, 190, 209, 225, 230, 231, 236.
- Сковорода Григорій Саввич // *Огородник І.В., Огородник В.В., Русин М.Ю., Диденко В.Ф.* Философская мысль восточных славян: Библиографический словарь. – Киев: Парламентское издательство, 1999. – С. 248–249.
- Сміон О.Д.* Григорій Савич Сковорода. 1722–1794 (До 240-річчя з дня народження): Рекомендований список літератури. – Львів, 1962. – 10 с.
- Стратій Я.* Сковорода Григорій Савич // Філософська думка в Україні: Біобібліографічний словник. – Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2002. – С. 178–179.
- Український Сократ – Григорій Савич Сковорода: Пам'ятка читачеві / Уклад. Н.П. Полях, Л.О. Сашкова; заг. ред. О.А. Марченко (Харківська обласна універсальна наукова бібліотека). – Харків: Смальта, 1995. – 24 с.
- Українські письменники: Біобібліографічний словник: У 5 т. / Уклад Л.Є. Махновець. – Київ: Держлітвидав, 1960. – Т. 1: Давня українська література (XI–XVIII ст.). – 979 с.
Бібліографію видань творів Сковороди та літератури про нього див. на с. 520–536.
- Устинов І.А.* Литература о Харьковской губернии. Библиографический указатель. – Харьков: Изд. Губернского статистического комитета, 1886. – 239 с.
Література про Сковороду під № 32, 41, 61, 62, 64, 70, 434, 487, 645, 1587, 1591, 1593, 1601, 1627, 1663.
- Чижиков Л.А.* Григорій Саввич Сковорода (Библиографические материалы) // Известия Одесского библиографического общества при Императорском Новороссийском университете. – 1913. – Т. 2. – Вып. 1. – С. 30–48.
Те саме: Окр. відбитка. – Одесса, 1913. – 21 с.

- Чижигов Л.А.* Г.С. Сковорода: Проба бібліографії // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1899. – Т. XXX. – Кн. 4. – С. 1–4 [Miscellanea].
- Hantula R.* A Bibliography of Skovorodiana // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 285–310.
- Mirčuk I.* Ukrainische philosophische Bibliographie der letzten Jahre (1921–1926) // Mitteilungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Instituts in Berlin. – Berlin; Leipzig, 1927. – Bd. I. – S. 60–69.
Про Сковороду див. на с. 62–63.
- Див. також: 24.

2. БІОГРАФІЯ СКОВОРОДИ

2.1. Загальна характеристика життя та творчості Сковороди

Першою спробою загальної характеристики життєвого та творчого шляху Сковороди стала праця Михайла Ковалінського «Життя Григорія Сковороди», написана улюбленим учнем філософа ще в 1794–95 роках. Упродовж XIX–XX століть таких спроб було зроблено чимало. Серед авторів численних “портретів” Сковороди були Віктор Асоченський, Дмитро Багалій, Юрій Барабаш, Іван Вернет, Едвард Вінтер, Густав Гесс де Кальве, Григорій Данилевський, Іван Драч, Володимир Ерн, Григорій Коваленко, Іван Іваньо, Олекса Мишанич, Іван Мірчук, Анастасія Ніженець, Віктор Петров, Павло Попов, Софія Русова, Гнат Хоткевич, Дмитро Чижевський та інші. Спочатку увагу дослідників привертало незвичайне життя Сковороди, а згодом і численні перипетії, пов’язані з його творчістю. На сьогодні найбільш універсальний “портрет” Сковороди подає книга Дмитра Багалія «Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода» (Харків, 1926), найґрунтовнішу характеристику філософської творчості Сковороди – книга Дмитра Чижевського «Філософія Г.С. Сковороди» (Варшава, 1934), а найдокладнішу біографію – розвідка Леоніда Махновця «Григорій Сковорода. Біографія» (Київ, 1972). Аналіз “портретів” Сковороди дозволяє збанути передовсім те розмаїття дослідницьких стратегій і стилістик, в яких розглядалися життя та творчість нашого філософа.

Асоченський В. Григорій Саввич Сковорода // Киевские губернские ведомости. – 1855. – № 42. – С. 269–271; № 43. – С. 273–275; № 44. – С. 278–279.

Багалій Д.И. Украинский странствующий философ Г.С. Сковорода. С приложением статьи М.И. Яворского «Сковорода и его общество». – Харьков: Типография народного комиссариата просвещения, 1923. – 65 с.

Українську версію розвідки див.: *Багалій Д.* Український мандрований філософ Григорій Савич Сковорода. Його життя, філософія і значіння. (З приводу 200 річчя з дня народження 22 листопада ст. ст. 1722–1922 р.) // *Багалій Д.І., Яворський М.І.* Український філософ Г.С. Сковорода. – [Б. м.] [Харків]: Державне видавництво України, [б. р.] [1923]. – С. 9–48.

Рец.: Ковалівський А. «Червоний шлях». – 1923. – № 6–7. – С. 250–252.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Рец.: Ткаченко І. «Наукові записки Науково-дослідчої кафедри історії української культури». – 1927. – № 6. – С. 281–289 [про книжку Д. Багалія «Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода» див. на с. 283–284]; «Зоря». – 1926. – № 23. – С. 31–32; *Прокофьев П.* [Чижевський Д.] «Современные записки». – 1926. – Т. 29. – С. 503–509; *Čyževskij D.* «Ruch filosofický». – 1928. – Т. 7. – С. 311–312; *Mirčuk J.* «Zeitschrift für slavische Philologie». – 1928. – Bd. V. – S. 238–242.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Бобринской П.* Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Impr. de Navarre, 1929. – 83 с.
Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.
- Васильев [Ясов] В.В.* Г.С. Сковорода // *Васильев [Ясов] В.В.* Русские самородки. Жизнеописания и характеристики. – Ревель: Изд. Орлика, 1916. – [Т.] 1. – С. 85–89.
- Войтович В.* Предтеча месії України // *Сковорода Г.* Пізнай в собі людину / Пер. М. Кашуби; передмова В. Войтовича. – Львів: Світ, 1995. – С. 5–9.
- Гесс де Кальве Г., Вернет И.* Сковорода, украинский философ // Украинский вестник. – 1817. – Ч. 6. – С. 106–131.
- Гетьманець Г.* (*Гр. Сьогобочний*). Хто такий Григорій Сковорода. – Київ: Дзвін, 1919. – 54 с.
- Григорий Саввич Сковорода // Из украинской старины / Рис. С.И. Васильковского и Н.С. Самокиша. Пояснительный текст проф. Д.И. Эварницкого. – Санкт-Петербург, [1900]. – С. 86–93.
Український переклад див.: *Яворницький Д.* Григорій Саввич Сковорода // 3 української старовини: Альбом. – Київ: Мистецтво, 1991. – С. 135–139.
- Григорий Саввич Сковорода, украинский философ (1722–1794) // Русские люди. Жизнеописание соотечественников, прославившихся своими деяниями на поприще науки, добра и общественной пользы. – Санкт-Петербург; Москва: Изд. Вольфа, 1866. – Т. 2. – С. 215–227.
- Григорій Саввич Сковорода (1722–1794) / За Данилевським коротко представив О.[стап] Т.[ерлецький] // Правда. – 1869. – № 25. – С. 214–215; № 26–27. – С. 228–231; № 29. – С. 245–246; № 30. – С. 255–256.
- Григорій Сковорода: філософ, письменник, перекладач // Золота книга української еліти: Інформаційно-іміджевий альманах: У 6 т. – Київ, 2001. – Т. 2. – С. 392–393.
- [Г.С. Сковорода. Коротка біографічна довідка] // *Сковорода Г.С.* Сочинения в стихах и прозе. – Санкт-Петербург: [Изд. Лысенкова], 1861. – С. [5–6].
- Гусев Н.Н.* Народный украинский мудрец Григорий Саввич Сковорода. – Москва: Посредник, 1906. – 54 с.
- [*Данилевский Г.П.*] Сковорода, украинский деятель XVIII века (Материалы для истории южнорусской литературы) // Основа. – 1862. – № 8. – С. 1–39 (4-а пагін.); № 9. – С. 39–96 (5-а пагін.) [наприкінці тексту підпис: *Орест Халевский*].
Рец.: «Вестник Европы». – 1866. – Т. 3. – Отд. 3. – С. 21–22.
Те саме: [під титулом «Григорий Саввич Сковорода (с 1722 по 1794 г.)»] // *Данилевский Г.П.* Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. – Харьков: Изд. Заленского и Любарского, 1866. – С. 1–96; *Данилевский Г.П.* Сочинения. Изд. 5-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1887. – Т. 6. – С. 315–372; Изд. 6-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1890. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 7-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1893. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 8-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1901. – Т. 21. – С. 25–94; Изд. 9-е. –

- Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1902. – Т. 21. – С. 25–94; *Данилевский Г.П.* Собрание сочинений: В 10 т. – Москва, 1995. – Т. 10. – С. 30–105.
- Дзира Я.* Мандрівний університет: До 200-річчя з дня смерті Григорія Сковороди // Урядовий кур'єр. – 1994. – 12 листопада. – С. 9.
- Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В.* Григорій Сковорода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с.
- Рец.:** *Кондратюк А.* «Вітчизна». – 1984. – № 8. – С. 199–201; *Марценюк С.* «Друг читача». – 1984. – 21 червня; *Ушкалов Л.* «Прапор». – 1984. – № 11. – С. 57–59.
- Іванько І.В.* Життєвий шлях і формування світогляду // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 15–54.
- Клепатський П.* Український мандрівний філософ Григорій Савич Сковорода. – Кам'янець на Поділлі: Правобережна філія «Українського видавництва в Катеринославі», 1920. – 32 с.
- Коваленко Гр.* Григорій Сковорода, його життя і твори. – Полтава: Накладом Полтавської спілки споживчого товариства, 1919. – 156 с.
- [*Ковалинский М.И.*] Житие Сковороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [З передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.
- Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сковороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сковороде» (повідомив В.С. Арсеньев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сковороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 1–42; *Сковорода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–535; *Сковорода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Сковорода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.
- Український переклад див.: *Ковалінський М.* Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.
- Те саме: На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.
- [*Комьяианский А.П.*] Григорий Саввич Сковорода (Биографический очерк) // Воронежский литературный сборник. – Воронеж, 1861. – Вып. 1. – С. 249–264 [наприкінці тексту підпис: *А.К.* Автора встановлено за виданням: *Масанов И.Ф.* Словарь псевдонимов: В 4 т. – Москва, 1956. – Т. 1. – С. 42].
- Лоциц Ю.* Сковорода. – Москва: Молодая гвардия, 1972. – 223 с.
- Рец.:** *Петров В.* «В мире книг». – 1973. – № 5. – С. 70.

- Мандрика В.А., Пінчук Т.С.* Гуманістичний вимір життя та творчості Г. Сковороди // *Человек. Время. Гуманизм: Сборник научных и публицистических статей.* – Луганск, 1998. – С. 125–132.
- Махновець Л.* Григорій Сковорода. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с.
Рец.: *Гантула Р.* «*Resenzija*». – 1973. – Т. 4. – № 1. – С. 34–48; *Гончар О.І., Гончарук М.Л.* «*Радянське літературознавство*». – 1973. – № 6. – С. 79–80; *Охріменко П.П.* «*Трапор*». – 1973. – № 4. – С. 94–97; *Шаблювський С.* «*Літературна Україна*». – 1973. – 27 лютого. – С. 4; *Genyk-Berezovská Z.* «*Slavia*». – 1974. – № 4. – С. 435–438; *Lužny R.* «*Slavia Orientalis*». – 1974. – Nr. 3. – S. 382–384.
- Мишанич О.* Григорій Сковорода (1722–1794) // *Сковорода Г.* Твори: У 2 т. / Передмова О. Мишанича. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – Т. 1. – С. 9–35.
 Те саме: *Мишанич О.* Григорій Сковорода. Нарис життя і творчості. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – 48 с.; *Мишанич О.* Кризь віки: Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження. – Київ: Обереги, 1996. – С. 144–177.
- Ніженець А.М.* Григорій Сковорода (1722–1794): [вступна стаття] // Григорій Сковорода. Біобібліографія / Склали Е.С. Беркович, Р.А. Ставинська, Р.І. Штраймиш; відп. ред. А.П. Ковалівський. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1968. – С. 6–24.
- Охріменко П.* Життя та діяльність Григорія Сковороди // *Дніпро.* – 1944. – № 5–6 (листопад – грудень). – С. 102–112.
- Павловський І.Ф.* Сковорода Григорій Саввич // *Павловський І.Ф.* Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. – Полтава: Изд. Полтавской ученой архивной комиссии, 1912. – С. 185–187.
- Павловський І.Ф.* Сковорода Г.С. // *Павловський І.Ф.* Первое дополнение к краткому биографическому словарю ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. – Полтава: Изд. Полтавской ученой архивной комиссии, 1913. – С. 78.
- Петров В.П.* Особа Сковороди // *Філософська і соціологічна думка.* – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
 Російський переклад див: *Петров В.П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // *Философская и социологическая мысль.* – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Пільгук І.І.* Григорій Сковорода: (Художній життєпис). – Київ: Дніпро, 1971. – 262 с.
Рец.: *Килимник О.* «Друг читача». – 1972. – 20 квітня; *Клименко Я.* «Літературна Україна». – 1972. – 13 червня; *Трипольський А.* «Правда України». – 1972. – 8 августа; *Чопик Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – С. 137.
- Полищук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
Рец.: *Данисько О.* «Зоря Полтавщини». – 1960. – 23 серпня; *Ніженець А.М.* «Радянське літературознавство». – 1962. – № 1. – С. 142–145; *Охріменко П.* «Робітнича газета». – 1961. – 19 березня; *Пінчук С. П.* «Література в школі». – 1961. – № 2. – С. 89–90; *Шумило М.М.* «Літературна газета». – 1960. – 9 серпня.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.

- Рец.: Левін Б. «Зоря Полтавщини». – 1969. – 19 грудня; Ніженець А.М., Корж Н.Г. «Прапор». – 1970. – № 3. – С. 102–103.
- Попов П.М. Життя і творчість Г.С. Сковороди // Матеріали до вивчення історії української літератури: В 5 т. – Київ: Радянська школа, 1959. – Т. 1. – С. 600–617.
- Радзикович В. Сковорода // Історія української культури / Під заг. ред. І. Крип'якевича. – Київ, 1994. – С. 276–277.
- Радич В. Вечный странник. Исторический очерк из жизни украинского философа Г. Сковороды. – Москва: Книжный склад Клюкина, 1910. – 32 с.
- Русова С.Ф. Григорій Савич Сковорода. – Катеринослав: Вид. спілки споживчих товариств, 1920. – 16 с.
- [Русова С.Ф.] Странник Григорій Саввич Сковорода. Биографический очерк. – Харьков: Изд. Харьковского общества распространения в народе грамотности, 1894. – 31 с. [автора встановлено за виданням: Русова С. Мої спомини // За сто літ. – [Київ], 1928. – Кн. 3. – С. 171].
Те саме: Изд. 2-е. – Москва: Типография Сытина, 1899. – 31 с.; Изд. 3-е. – Харьков, 1903. – 31 с.
- Сковорода Григорій Саввич // Энциклопедический словарь. – Санкт-Петербург: Изд. Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона, 1900. – Т. 30. – С. 217–219.
- Стадниченко В.Я. Іду за Сковородою: Сповідь у любові до вчителя: [Документальна повість-подорож]. – Київ: Криниця, 2002. – 176 с. (Серія «Моя книгозбірня»).
- Тисяченко Гр. Народний філософ і учитель Г.С. Сковорода. Його життя та діла. 1722–1794. – Лохвиця на Полтавщині, 1922. – 98 с.
- Хоткевич Г.М. Григорій Савич Сковорода. (Український філософ). Короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів. З нагоди 125-літньої річниці з дня смерті. – Харків: Союз, 1920. – 168 с.
Те саме: Сидней, б. р. – 168 с.; Харків: Гуманітарно-літературна асоціація Г. Сковороди, 1997. – 128 с.
- Червінський В.І. Григорій Сковорода // Видатні постаті в історії України ІХ–ХІХ ст.: Короткі біографічні нариси: Історичні та художні портрети. – Київ, 2002. – С. 235–238.
- Чопик Д.Б. Григорій Савич Сковорода. Короткий життєпис // Чопик Д.Б. Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – С. 4–6.
- Чуб Д. Життя та філософські погляди Григорія Сковороди (1722–1794) // Чуб Д. Люди великого серця. (Статті, розвідки, спогади). – Мельбурн: Ластівка, 1981. – С. 13–34.
- Эрихсен О. Сковорода Григорий Саввич // Русский биографический словарь. Сабонеев – Смыслов. – Санкт-Петербург: Изд. Русского Исторического общества, 1904. – С. 585–589.
- Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.

- Эрн В.Ф.* Жизнь и личность Григория Саввича Сковороды // Вопросы философии и психологии. – 1911. – Кн. 107. – № 2 (Март – апрель). – С. 126–166.
 Те саме: Лики культуры: Альманах. – Москва: Юрист, 1995. – Т. I. – С. 321–350.
 Український переклад див.: *Ерн В.* Життя і особа Григорія Сковороди / Пер. з московської мови і передмова Є. Маланюка. – [Б. м.]: Благодійне видавничче товариство «До світла», 1923. – 60 с.
 Рец.: *Дорошенко В.* «Релігійно-науковий вісник». – 1923. – Ч. 9–10; Книжка. – 1923. – Ч. 1–5. – С. 26; *Зайкин В.* «Трибуна України». – 1923. – № 2–4. – С. 80–81; «Наш світ». – 1924. – № 10–12.
 Те саме: Науковий коментар Н. Лисенко. Передмова та пер. Є. Маланюка, післямова Д. Дорошенка // Березиль. – 1992. – № 11–12. – С. 150–175.
- Яновский И.П.* Г.С. Сковорода // Полтавские епархиальные ведомости. – 1884. – № 5. – С. 216–237; № 6. – С. 264–308; № 9. – С. 446–525.
- Ярцев І.С.* До біографії Г.С. Сковороди // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 376–380.
- Besobrasof M. von.* Gregor Skovoroda, ein Philosoph der Ukraine (1722–1794) // Archiv für Geschichte der Philosophie. – 1912. – Bd. XXVI (Neue Folge, Bd. XIX). – S. 198–207.
 Рец.: «Ілюстрована Україна». – 1913. – Ч. 9. – С. 4–5 [наприкінці тексту підпис: *Л. К.*].
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // *Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk.* – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.
 Те саме: *Chopyk D.B.* Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times. – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Skovoroda (Hryhorij Savvyč) // Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique doctrine et histoire / Fondé par M. Viller, F. Cavallera, J. de Guibert et A. Rayez; continué par A. Derville, P. Lamarche et A. Solignac de la Compagnie de Jésus. – Paris: Beauchesne, 1989. – Fasc. XCII–XCIII–XCIV (Savonarola – Spiritualité). – Col. 947–951.
- Haase F.* Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.
 Те саме: Репринт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.
- Kaluzny A.E.* La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Mirčuk J.* H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
 Те саме: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Mytrowytsch K.* Skovoroda – figure typique du “siècle des lumières” en Ukraine // Jahrbuch der Ukrainekunde, 1982. – München, 1982. – P. 59–87.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Skovoroda (Grégoire-Savitch)* // Grand dictionnaire universel français, historique, géographique, biographique, mythologique, bibliographique, littéraire, artistique,

scientifique, etc. / Par P. Larousse. – Paris: Administration du Grand dictionnaire Larousse, s. a. [1875]. – Т. XIV. – P. 781–782.

Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.

Winter E. Der weise Kosak Grigory Skovoroda (1722–1794) // *Winter E.* Kerzerschicksale. Christliche Denker aus neun Jahrhunderten. – Berlin: Union-Verlag, 1979. – S. 252–260.

Te same: Köln: Benziger, 1979. – S. 252–260; Zürich [u. a.]: Benziger, 1980. – S. 252–260; 2. Aufl. – Berlin: Union-Verlag, 1983. – S. 252–260.

Український переклад див.: *Вінтер Е.* Мудрий козак. Григорій Сковорода (1722–1794) / Пер. з нім. Л.А. Ситниченко // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 282–288.

Див. також: 10.1; 16; 20.1; 25.

2.2. Дитячі роки Сковороди

Григорій Сковорода народився 3 грудня (за старим стилем – 22 листопада) 1722 року в сотенному містечку Чорнухи на Полтавщині в козацькій родині. Змалку він виявив неабиякий хист до науки та музики. Навчався в місцевій дяківській школі. Жив удома до 1734 року, аж поки не подався на навчання до Києво-Могилянської академії. Дитячі враження час од часу зринають у творах Сковороди. Світ Сковороди-дитини, про який збереглося обмаль прямих свідчень, можна спробувати реконструювати на підставі різноманітних історичних документів про Гетьманщину першої половини XVIII століття, даних про звичаї та обичаї старої української школи, мандрованих дяків тощо.

Багалей Д.И. Украинский странствующий философ Г.С. Сковорода. С приложением статьи М.И. Яворского «Сковорода и его общество». – Харьков: Типография народного комиссариата просвещения, 1923. – 65 с.

Українську версію розвідки див.: *Багалій Д.* Український мандрований філософ Григорій Савич Сковорода. Його життя, філософія і значіння. (З приводу 200 річчя з дня народження 22 листопада ст. ст. 1722–1922 р.) // *Багалій Д.І., Яворський М.І.* Український філософ Г.С. Сковорода. – [Б. м.] [Харків]: Державне видавництво України, [б. р.] [1923]. – С. 9–48.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те same: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Бойко П. Батьківщина Г.С. Сковороди // Зоря Полтавщини. – 1944. – 17 листопада. *Гесс де Кальве Г., Вернет И.* Сковорода, украинский философ // Украинский вестник. – 1817. – Ч. 6. – С. 106–131.

Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В. Григорій Сковорода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с.

Іваньо І.В. Життєвий шлях і формування світогляду // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 15–54.

[Ковалинский М.И.] Житие Сквороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [З передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.

Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сквороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сквороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сквороде» (повідомив В.С. Арсенев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сквороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сквороды. С биографией Г.С. Сквороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б. М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 1–42; *Скворода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–535; *Скворода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Скворода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.

Український переклад див.: *Ковалінський М.* Григорій Савич Скворода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.

Те саме: На слідах життя Григорія Сквороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.

Коротенко В.В. До питання про родовід та родинні зв'язки Григорія Сквороди (за документами Державного архіву Полтавської області) // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький, 1998. – Т. 5. – С. 38–39.

Махновець Л. Григорій Скворода. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с.

Ніженець А.М., Стогній І.П. Григорій Скворода. Пам'ятні місця на Україні. – Київ: Наукова думка, 1984. – 94 с.

Поліщук Ф.М. Григорій Скворода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.

Попов П.М. Григорій Скворода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.

Попов П.М. Григорій Скворода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.

Стадниченко В.Я. Іду за Сквородою: Сповідь у любові до вчителя: [Документальна повість-подорож]. – Київ: Криниця, 2002. – 176 с. (Серія «Моя книгозбірня»).

Тисяченко Гр. Народний філософ і учитель Г.С. Скворода. Його життя та діла. 1722–1794. – Лохвиця на Полтавщині, 1922. – 98 с.

Шаян В. Григорій Скворода – лицар святої борні. – Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. – 111 с.

Те саме: Гамільтон: Святина Дажьбожа, 1984. – 109 с.

Шупта Д. Де ж народився Г. Скворода? // Літературна Україна. – 1997. – 4 грудня. – С. 3.

Шупта Д.Р. До питання про місце народження Г.С. Сковороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 42–43

Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.

Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.

Див. також: 2.5; 2.13; 25.

2.3. Дружба Сковороди з Михайлом Ковалинським

Сковорода познайомився з Михайлом Ковалинським у 1762 році, коли був викладачем Харківського колегіуму. Відтоді слобідський шляхтич Михайло Ковалинський (1745–1807) став улюбленим учнем та найближчим другом філософа. Перегородом (у 1766–69 рр.) Ковалинський сам викладав поетику в Харківському колегіумі, потім стане вихователем дітей останнього гетьмана України графа Кирила Розумовського, ще пізніше дослужиться до генерал-майора, буде управителем Рязанського намісництва, куратором Московського університету. Ковалинський відомий як перекладач, а також як автор першої біографії Сковороди («Життя Григорія Сковороди»), написаної в 1794–95 роках на підставі власного досвіду спілкування з філософом. Дружбу між Сковородою та Ковалинським, яка віддзеркалена передовсім у їхньому листуванні, заведено інтерпретувати в різних стратегіях: від педагогічної до психоаналітичної.

Багалей Д.И. Украинский странствующий философ Г.С. Сковорода. С приложением статьи М.И. Яворского «Сковорода и его общество». – Харьков: Типография народного комиссариата просвещения, 1923. – 65 с.

Українську версію розвідки див.: *Багалій Д.* Український мандрований філософ Григорій Савич Сковорода. Його життя, філософія і значіння. (З приводу 200 річчя з дня народження 22 листопада ст. ст. 1722–1922 р.) // *Багалій Д.І., Яворський М.І.* Український філософ Г.С. Сковорода. – [Б. м.] [Харків]: Державне видавництво України, [б. р.] [1923]. – С. 9–48.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Бобринской П. Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Imp. de Navarre, 1929. – 83 с.

Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.

Домонтович В. Сковорода: дружба з Ковалинським // *Лель.* – 1996. – № 2–3. – С. 28–31.

Зайко М. Листування Г. Сковороди з М. Ковалинським // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль

- 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 160–163.
- Захара І.* Категорія любові у творчості Григорія Сковороди // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 50–55.
- Зеньковський В.В.* Філософія Сковороди // *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
Те саме: *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.
Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.
- Іваньо І.В.* Життєвий шлях і формування світогляду // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 15–54.
- [*Ковалинський М.И.*] Житие Сковороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [з передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сковороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сковороде» (повідомив В.С. Арсеньев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сковороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. 1. – С. 1–42; *Сковорода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–535; *Сковорода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Сковорода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.
Український переклад див.: *Ковалінський М.* Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.

- Те саме: На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.
- Коваліський А.П.* Нові дані про двійника Г.С. Сковороди в Лозанні Даніїла Майнгарда та його сім'ю // Україна. – 1929. – Кн. 36. – С. 38–39.
- Ніженець А.М.* На зламі двох світів: Розвідка про Г.С. Сковороду і Харківський колегіум. – Харків: Прапор, 1970. – 208 с.
- Петров В.П.* Особа Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Російський переклад див.: *Петров В.П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Русов Ю.* Передмова // *Коваліський М.* Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – С. 3–8.
- Солов'єв С.М.* Воспоминания. – Москва: Новое литературное обозрение, 2003. – 496 с.
- Про Сковороду див. на с. 35–36, 42, 60, 78, 86, 411, 413.
- Сумцов Н.* Предисловие к «Житию Сковороды, описанном другом его М.И. Ковалинским» // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–113.
- Удод Г. о.* Г.С. Сковорода і Православна Церква. – Вінніпег; Саскатун: Видано коштом Відділу Союзу Українок Канади ім. Ольги Кобилянської в Саскатуні, 1971. – 47 с.
- Хоткевич Г.М.* Григорій Савич Сковорода. (Український філософ). Короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів. З нагоди 125-літньої річниці з дня смерті. – Харків: Союз, 1920. – 168 с.
- Те саме: Сідней, б. р. – 168 с.; Харків: Гуманітарно-літературна асоціація Г. Сковороди, 1997. – 128 с.
- Штейн Г.А.* Григорій Сковорода і Даніїл Мейнгард // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 17–24.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Genyk-Berezovská Z.* Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // *Skovoroda H.* Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala,

uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.

Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.

Mirčuk J. H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.

Те саме: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.

Див. також: 2.12; 10.7; 16; 17.3; 20.1.

2.4. Єдність філософії та життя Сковороди

Про Сковороду здавна говорили, що він жив так, як учив, а вчив так, як жив. Справді-бо, життя Сковороди – то його втілена філософія. Один із чільних діячів української модерні Андрій Товкачевський навіть стверджував, що якраз життя Сковороди і є його найліпшим філософським твором. Так чи ні, Сковорода розумів філософію передовсім як певний спосіб існування. Зокрема, в одному з листів до Михайла Ковалинського він, спитавши самого себе: “Що таке філософія?” – відповів: “Перебувати на самоті із собою, із собою вміти вести розмову”. Таке розуміння ества філософії обумовлювало й відповідний стиль філософування, зокрема нехтіть Сковороди до систематичного викладу онтологічної, епістемологічної, етичної та іншої проблематики.

Багалеї Д.И. Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).

Багалеї Д.И. Украинский странствующий философ Г.С. Сковорода. С приложением статьи М.И. Яворского «Сковорода и его общество». – Харьков: Типография народного комиссариата просвещения, 1923. – 65 с.

Українську версію розвідки див.: *Багалій Д.* Український мандрований філософ Григорій Савич Сковорода. Його життя, філософія і значіння. (З приводу 200 річчя з дня народження 22 листопада ст. ст. 1722–1922 р.) // *Багалій Д.І., Яворський М.І.* Український філософ Г.С. Сковорода. – [Б. м.] [Харків]: Державне видавництво України, [б. р.] [1923]. – С. 9–48.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В. Григорій Сковорода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с.

Ефименко А.Я. Личность Г.С. Сковороды как мыслителя [Реферат, прочитаний на засіданні Московського психологічного товариства 5 листопада 1894 р.] // *Вопросы философии и психологии.* – 1894. – Кн. 5 (25). – С. 419–444.

Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 255–275.

Ефименко А.Я. Философ из народа // *Книжки недели.* – 1894. – Январь. – С. 7–30.

- Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 236–254.
- Житецький П.І.* «Енеїда» Котляревського і древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
- Про Сквороду див. на с. 135–152.
- Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.
- Український переклад див.: *Житецький П.І.* Григорій Савич Скворода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течіях громадського життя та його літературний стиль // *Житецький П.І.* «Енеїда» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
- Те саме: *Житецький П.Г.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.
- [*Зеленогорский Ф.А.*] Речь проф. Ф.А. Зеленогорского «Г.С. Скворода как философ» // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVII. – Декабрь. – С. 463–465.
- Зеленогорский Ф.А.* Философия Григория Саввича Сквороды, украинского философа XVIII столетия // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 23 (3). – С. 197–235; Кн. 24 (4). – С. 281–315.
- Те саме: Окр. відбитка. – Москва, 1894. – 73 с.
- Іваньо І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Компан О.* На шляху у світове та вічне // Вітчизна. – 1984. – № 11. – С. 181–188.
- Кривуля О.М.* Філософія як діатриба // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сквороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 4–6.
- Кривуля О., Прокопенко В.* Філософія як спосіб людського буття // Г. Скворода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 57–60.
- Махновець Л.* Григорій Скворода. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с.
- Мелещенко З.Н.* Философия Г.С. Сквороды // Ученые записки Ленинградского государственного университета. Серия философских наук. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1955. – № 168. – Вып. 5. – С. 244–270.
- Петров В.П.* Особа Сквороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Російський переклад див.: *Петров В.П.* Личность Сквороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Скворода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Прокопенко В.* Метафізика людини Сквороди та світова філософська традиція // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 23–30.
- Прокопенко В.В.* Філософія та можливості людського буття // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня

- народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 34–36.
- Стогий І.* Про поєднання вчення і життя Г.С. Сковороди (на допомогу вчителю) // Рідна школа. – 2000. – № 11. – С. 75–78.
- Товкачевський А.* Григорій Савич Сковорода // Українська хата. – 1913. – Березень. – С. 170–185; Квітень – травень. – С. 258–274; Червень. – С. 350–362; Липень – серпень. – С. 479–496.
- Те саме: Окр. відбитка. – Київ: Життя й мистецтво, 1913. – 67 с.
- Хоткевич Г.М.* Григорій Савич Сковорода. (Український філософ). Короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів. З нагоди 125-літньої річниці з дня смерті. – Харків: Союз, 1920. – 168 с.
- Те саме: Сидней, б. р. – 168 с.; Харків: Гуманітарно-літературна асоціація Г. Сковороди, 1997. – 128 с.
- Шевченко І.В.* Духовність у філософії, творчості і житті Г.С. Сковороди // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сковородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 28–29.
- Шевчук В.* “І словом, і розумом, і життям своїм мудрець” // Український світ. – 1995. – № 7–12. – С. 8–13.
- Англійський переклад див.: *Shevchuk V.* “He Was a Wise Man in His Word, Mind, and Life...” // *Ukrainian World.* – 1995. – Nos. 7–12 (Vol. 4. – No. 11). – P. 8–13.
- Німецький переклад див.: *Schewtschuk W.* “In seinem Wort, Verstand und Leben war er Weise...” // *Ukrainische Welt.* – 1995. – Teil 7–12 (Jg. 4. – Teil 11). – S. 8–13.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Эрн В.Ф.* Жизнь и личность Григория Саввича Сковороды // Вопросы философии и психологии. – 1911. – Кн. 107. – № 2 (Март – апрель). – С. 126–166.
- Те саме: Лики культуры: Альманах. – Москва: Юрист, 1995. – Т. I. – С. 321–350.
- Український переклад див.: *Эрн В.* Життя і особа Григорія Сковороди / Пер. з московської мови і передмова Є. Маланюка. – [Б. м.]: Благодійне видавничче товариство «До світла», 1923. – 60 с.
- Те саме: Науковий коментар Н. Лисенко. Передмова та пер. Є. Маланюка, післямова Д. Дорошенка // *Березиль.* – 1992. – № 11–12. – С. 150–175.
- Janiv W.* Zusammenfassendes Schlußwort der Skovoroda-Veranstaltung (an der Universität zu Innsbruck, am 19. Oktober 1973) // *Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794).* – München, 1975. – S. 41–45.
- Mytrowytsch K.* Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // *Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972)* / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 33–53.

Український переклад див.: *Митрович К.* Платонічні елементи у філософії Сковороди / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.
Див. також: 2.14; 26.4; 26.20.2.

2.5. Життя й творчість Сковороди на суспільному та культурному тлі

Перебіг життя та творчості Сковороди належно увиразнюється передовсім на тлі української дійсності XVIII століття, тогочасних соціальних, національних, релігійних, культурних та інших перипетій. Діяльність гетьманів Івана Мазепи, Івана Скоропадського, Павла Полуботка, Данила Апостола, Кирила Розумовського, російських імператорів та імператриць (Петро I, Єлизавета, Катерина II), поступова інкорпорація Гетьманщини та Слобожанщини до Російської імперії, зруйнування Запорозжя та кріпаччина, підневільне становище українського православ'я, розквіт і занепад культури українського бароко, репресивні заходи царату супроти української мови, просвітницька ідеологія й масонська містика та пієтизм, заснування в Україні нових навчальних закладів, міграція українських інтелектуалістів до Москви й Санкт-Петербурга, а також їхні мандри Європою – ці та інші події на значну міру зумовлювали і спосіб життя Сковороди, і чільні ідеї та образи його творів, і теми та стиль його філософування, і його мову.

Багалей Д.И. Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).

Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год). Историческая монография. Том первый (XVII–XVIII вв.). – Харьков: Изд. Харьковского городского общественного управления, 1905. – 568 с.

Про Сковороду див. на с. 392, 399, 400, 401, 402, 411–412, 433–456, 462–469.

Те саме: Харьков, 1993 [репринтне відтворення видання 1905 р.].

Багалій Д.І. Історія Слободської України. – Харків: Союз, 1918. – 308 с.

Про Сковороду див. на с. 5, 220, 253–274.

Те саме: Історія Слободської України: Харків: Основа, 1990. – С. 15, 171, 193–209; Харків: Дельта, 1993. – С. 15, 171, 193–209.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Багалій Д.І., Яворський М.І. Український філософ Г.С. Сковорода. – [Б. м.] [Харків]: Державне видавництво України, [б. р.] [1923]. – 68 с.

Російську версію розвідки див. *Багалей Д.И.* Украинский странствующий философ Г.С. Сковорода. С приложением статьи М.И. Яворского «Сковорода и его общество». – Харьков: Типография народного комиссариата просвещения, 1923. – 65 с.

- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Барабаш Ю.Я.* Жестокий век. Григорий Сковорода: восемь строк в контексте истории // Литературное обозрение. – 1988. – № 10. – С. 68–74.
- Береговий М.Н.* Коло ідейного спілкування Г.С. Сковороди в 40–50-х роках XVIII ст. // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 203–206.
- Верига В.* Григорій Сковорода на тлі своєї доби // Місія України. – 1973. – Ч. 1(30). – С. 3–6.
- Галецький К.* Григорій Сковорода як прояв аристократичної опозиції в Україні XVIII ст. // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 153–156.
- Гойда О.* Сковорода і козацтво // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 7–8.
- Горбач Н.* Невідомий Григорій Сковорода. – Львів: Логос, 2002. – 152 с.
- Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. – Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1925. – 192 с.
Про Сковороду див. на с. 116, 119–127, 128–133, 136, 138.
Те саме: Вінніпег; Мюнхен; Детройт: Ukrainian Sociological Institute, 1962 [репринтне відтворення видання 1925 р.]; Київ: Освіта, 1992 [репринтне відтворення видання 1925 р.].
- Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Гусаченко В.* Два світи і “дві натури” Григорія Сковороди // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1995. – Т. 4. – С. 55–62.
- Донцов Д.* Дух нашої давнини. – Прага: Юрій Тищенко, 1944. – 271 с.
Про Сковороду див. на с. 40, 57, 91, 94–96, 100–101, 104, 121, 124–126, 139–140, 142, 169, 180–181, 210, 216, 241, 249.
Те саме: 2-е вид.: Б. м. та р. вид. [1950]. – С. 40, 57, 91, 94–96, 100–101, 104, 121, 124–126, 139–140, 142, 169, 180–181, 210, 216, 241, 249; Дрогобич: Відродження, 1991. – С. [3], 37, 57, 58, 93, 94, 96, 97, 99–103, 109, 112, 135, 136, 140–142, 146, 149, 157, 158, 161, 175, 185, 196, 197, 209, 218, 222, 227, 252–254, 260, 273, 296, 305, 306, 310, 320, 327, 330, 333.
- Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В.* Григорій Сковорода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с.
- Єфремов С.* Сковорода на тлі сучасності // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці філологічної секції. – Львів, 1925. – Т. CXXI–CXXIII. – С. 1–10.
- Житецький П.И.* Гоголь – проповедник и писатель. Главы IV–VII // Журнал Министерства народного просвещения. – 1909. – Ч. XXIII. – Сентябрь. – С. 24–78.

- Про Сковороду див. на с. 41–52.
- Житецький П.І.* «Енеїда» Котляревського и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
- Про Сковороду див. на с. 135–152.
- Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.
- Український переклад див.: *Житецький П.І.* Григорій Самич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течіях громадського життя та його літературний стиль // *Житецький П.І.* «Енеїда» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
- Те саме: *Житецький П.Г.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.
- Каганов І.Я.* Що читали сучасники Г.С. Сковорода // Радянське літературознавство. – 1967. – № 6. – С. 77–80.
- Коваленко Гр.* Григорій Сковорода, його життя і твори. – Полтава: Накладом Полтавської спілки споживчого товариства, 1919. – 156 с.
- Коряк В.* Нарис історії української літератури. Література передбуржуазна. – Харків: Державне видавництво України, 1925. – 375 с.
- Про Сковороду див. на с. 185–197, 199, 202, 204, 211, 214, 222, 227, 244, 294, 306, 309.
- Те саме: Вид. 2-е. – Харків: Державне видавництво України, 1927. – С. 264–277, 278, 281, 292, 305, 311, 330, 331, 402.
- Лоциц Ю.* Сковорода. – Москва: Молодая гвардия, 1972. – 223 с.
- Марков А.П.* Питання культури українського народу XVII–XVIII ст. // Український історичний журнал. – 1971. – № 2. – С. 96–102.
- Про Сковороду див. на с. 98, 100, 101, 102.
- Махновець Л.* Григорій Сковорода. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с.
- Ніженець А.М.* На злам двох світів: Розвідка про Г.С. Сковороду і Харківський колегіум. – Харків: Прапор, 1970. – 208 с.
- Нічик В.М.* Києво-Могилянська академія і німецька культура. – Київ: Український Центр духовної культури, 2001. – 252 с.
- Про Сковороду див. на с. 11, 12, 13, 23, 24, 25, 52, 99, 111, 112, 114, 115, 116, 126, 127, 129, 132, 134, 136, 148, 178, 180, 182.
- Петров В.* Теорія “нероблення” Гр. Сковорода // Життя й революція. – 1926. – № 4 (Квітень). – С. 49–55.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Слюсарський А.Г.* Історичні умови життя і творчої діяльності Г.С. Сковорода // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковорода (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 22–25.
- Стадниченко В.Я.* Іду за Сковородою: Сповідь у любові до вчителя: [Документальна повість-подорож]. – Київ: Криниця, 2002. – 176 с. (Серія «Моя книгозбірня»).
- Тичина П.Г.* Григорій Сковорода // Літературний журнал. – 1940. – № 3. – С. 94 – 100.

- Те саме: Радянське літературознавство. – 1940. – Кн. 5–6. – С. 43–51; *Тичина П.Г.* Магістралія життя. – Київ: Радянський письменник, 1941. – С. 117–126; *Тичина П.Г.* В армії Великого Стратега. Статті й виступи. – Київ: Радянський письменник, 1952. – С. 97–105 [скорочено]; *Тичина П.Г.* Вибрані твори: У 3 т. – Київ: Держлітвидав України, 1957. – Т. 3. – С. 102–110; Матеріали до вивчення історії української літератури: У 5 т. – Київ: Радянська школа, 1959. – Т. 1. – С. 619–622 [скорочено]; *Тичина П.Г.* Зібрання творів: У 12 т. – Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 8. – Кн. 1. – С. 226–234.
- Тичина П.Г.* Григорій Сковорода. Зі вступного слова на урочистому вечорі в Київському університеті 19 листопада 1939 р. [присвяченого 145-річчю з дня смерті Сковороди] // Літературна газета. – 1939. – 22 листопада.
- Те саме: *Тичина П.Г.* Сковорода: Симфонія / Вступна стаття С.В. Тельнюка. – Київ: Радянський письменник, 1971. – С. 348–356; *Тичина П.Г.* Зібрання творів: У 12 т. – Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 8. – Кн. 1. – С. 226–234.
- Фурман О.І.* Образ Сковороди в історичному контексті // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 139–140.
- Хоткевич Г.М.* Григорій Савич Сковорода. (Український філософ). Короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів. З нагоди 125-літньої річниці з дня смерті. – Харків: Союз, 1920. – 168 с.
- Те саме: Сидней, б. р. – 168 с.; Харків: Гуманітарно-літературна асоціація Г. Сковороди, 1997. – 128 с.
- Шаблювський Є.С.* Григорій Сковорода і культура його доби // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 41–43.
- Шаян В.* Григорій Сковорода – лицар святої борні. – Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. – 111 с.
- Те саме: Гамільтон: Святина Дажьдбожа, 1984. – 109 с.
- Шевченко Н.В.* Соціальний ідеал селянсько-козацьких мас України у XVIII ст.: Г.С. Сковорода (історико-порівняльний аспект) // Історичні дослідження: вітчизняна історія. – 1989. – Вип. 15. – С. 63–69.
- Войко-Blochlin Ju. H. S. Skovoroda im Lichte der ukrainischen Geschichte // Die Welt der Slaven. – Wiesbaden, 1966. – Jg. XI. – S. 306–316.*
- Український переклад див.: *Бойко Ю. Г.* Сковорода у світлі української історії // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 284–292.
- Chopyk D.B. G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk. – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.*
- Те саме: *Chopyk D.B. Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times. – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.*
- Genyk-Berezovská Z.* Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // *Skovoroda H. Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala,*

- uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.
- Joukovsky A.* L'Académie de Kiev – lieu de formation de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris a l'ocasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 17–31.
- Український переклад див.: *Жуковський А.* Київська академія – місце формування Сковороди / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 271–281.
- Kaluzny A.E.* La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Mirčuk J.* H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
- Te same: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Mytrowytsch K.* Skovoroda – figure typique du “siècle des lumières” en Ukraine // Jahrbuch der Ukrainekunde, 1982. – München, 1982. – P. 59–87.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Rupp J.* Der ukrainische Rousseau: Skovoroda und seine theologische Ansichten // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 17–29.
- Scherer S.P.* Skovoroda and Society // Український історик. – 1971. – № 3–4. – С. 12–22.
- Te same: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 63–73.
- Selanski W.* Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh.* Fábulas. – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.
- Див. також: 2.14; 3.8; 3.15; 10.3; 10.15; 13.5; 22; 26.10.

2.6. Закардонна мандрівка Сковороди

Улітку 1745 року Сковорода розпочав свою мандрівку шляхами Європи. Разом з Токайською комісією генерала Федора Вишневського (як її “півний уставник”, дяк або як учитель сина зверхника комісії) Сковорода вирушив до Угорщини. Упродовж п'яти років йому вдалося побувати ще й у Австрії, Словаччині, Польщі, можливо, також в Італії (Венеція, Болонья, Флоренція, Рим), Чехії (Прага) та Німеччині (Дрезден, Ляйпціг, Галле). Загалом, Сковорода відвідав цілу низку міст Центральної та Західної Європи: Жешув, Дукля, Свидник, Бардіїв, Пряшів, Кошице, Шарошпатак, Братислава, Трнава, Токай, Будапешт, Відень. Михайло Ковалинський стверджував, що в Будапешті, Відні, Братиславі та деінде філософ продовжував своє навчання, приятелюючи з багатьма освіченими людьми. Ця мандрівка справила помітний вплив на світогляд Сковороди – принаймні, свої студії над Біблією він розпочав якраз на чужині.

- Алексеева Л.А.* Г.С. Сковорода: опыт метафизики странствования // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 9–17.
- Бабота Л.* Сковорода в Чехії // Пороги. – 1997. – № 1–3. – С. 13.
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Бородій М.* “Білі плями” біографії Г. Сковороди (3 новознайдених архівних документів) // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 530–553.
- Валівко І.* Джерела містичного світогляду Григорія Сковороди: спроба наукової ретроспективи // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 96–120.
- Валівко І.* До питання про підгрунтя містичного світогляду Григорія Сковороди в контексті досліджень Дмитра Чижевського // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам’ятках. – Київ, 1999. – С. 163–204.
- Гесс де Кальве Г., Вернет И.* Сковорода, украинский философ // Украинский вестник. – 1817. – Ч. 6. – С. 106–131.
- Гудзований І.* “У мойй любій Гунгарії...” // Голос України. – 1998. – 11 квітня. – С. 10.
- Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В.* Григорій Сковорода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с.
- Іванько І.В.* Життєвий шлях і формування світогляду // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 15–54.
- [*Ковалинський М.И.*] Житие Сковороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [З передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сковороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сковороде» (повідомив В.С. Арсеньев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сковороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 1–42; *Сковорода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–

- 535; *Сковорода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Сковорода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.
- Український переклад див.: *Ковалінський М.* Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.
- Те саме: На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.
- Ковалівський А.П.* Легенда про Сковороду у французькому словнику [Ларус. Великий універсальний словник XIX віку] // Червоний шлях. – 1923. – № 1. – С. 226–227.
- Махновець Л.* Григорій Сковорода. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с.
- Мірчук І. Г.С.* Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
- Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Стадніченко В.Я.* Іду за Сковородою: Сповідь у любові до вчителя: [Документальна повість-подорож]. – Київ: Криниця, 2002. – 176 с. (Серія «Моя книгозбірня»).
- Сумцов Н.* Предисловіе к «Житию Сковороды, описанном другом его М.И. Ковалинским» // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–113.
- Шевчук Вал.* Спрага до знань // *Шевчук Вал.* Із вершин та низин: Книжка цікавих фактів із історії української літератури. – Київ: Дніпро, 1990. – С. 169–170.
- Штернберг Я.И.* Григорий Сковорода в Венгрии // *Штернберг Я.И.* Мир поэзии и дружбы (Поиски и находки) / Вступ. статья К.А. Шаховой. – Ужгород: Карпати, 1979. – С. 63–82.
- Штернберг Я.И.* Из истории экономических и культурных связей между Россией и Венгрией в XVIII в. // Международные связи России в XVII–XVIII вв. (Экономика, политика и культура): Сборник статей. – Москва: Наука, 1966. – С. 381–409.
- Про Сковороду див. на с. 403.
- Штернберг Я.И.* Студенти і вихованці Київської Академії в Угорщині в XVIII ст. (З історії українсько-угорських культурних зв'язків) // Український історичний журнал. – 1965. – № 4. – С. 102–107.
- Про Сковороду див. на с. 103–104.
- Angyal A.* Zur Geschichte der ukrainisch-ungarischen Literatur- und Kulturbeziehungen der Barockzeit // Orbis scriptus. Dmitrij Tschizewskij zum 70. Geburtstag / Hrsg. von D. Gerhardt, W. Weintraub, H.-J. zum Winkel. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1966. – S. 63–66.
- Про Сковороду див. на с. 63.

- Bojko-Bloch Ju. H. S. Skovoroda im Lichte der ukrainischen Geschichte // Die Welt der Slaven.* – Wiesbaden, 1966. – Jg. XI. – S. 306–316.
Український переклад див.: *Бойко Ю. Г. Сковорода у світлі української історії // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць.* – Київ, 1997. – С. 284–292.
- Chopyk D.B. G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk.* – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.
Te same: *Chopyk D.B. Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times.* – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.
- Čyževský D. Literarische Lese Früchte. Zu den ausländischen Wanderungen Skovorodas // Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1942. – Bd. XVIII. – S. 52–53.
- Genyk-Berezovská Z. Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // Skovoroda H. Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová.* – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.
Український переклад див.: *Геник-Березовська З. Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // Геник-Березовська З. Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм.* – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.
- Kultschitzkyj A. von. Der universalistische Humanismus Komensky's und personalistische Humanismus Skovoroda's // Kratochvil J. et al. H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk.* – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 30–42.
Чеську версію див.: *Kultschitzkyj A. von. Komenského universalismus a skovorodův personalismus // Kratochvil J. et al. H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk.* – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 23–29.
- Mirčuk J. H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
Te same: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Mytrowytsch K. Skovoroda – figure typique du “siècle des lumières” en Ukraine // Jahrbuch der Ukrainekunde, 1982.* – München, 1982. – P. 59–87.
- Skovoroda (Grégoire-Savitch) // Grand dictionnaire universel français, historique, géographique, biographique, mythologique, bibliographique, littéraire, artistique, scientifique, etc. / Par P. Larousse.* – Paris: Administration du Grand dictionnaire Larousse, s. a. [1875]. – T. XIV. – P. 781–782.
- Winter E. Der weise Kosak Grigory Skovoroda (1722–1794) // Winter E. Kerzerschicksale. Christliche Denker aus neun Jahrhunderten.* – Berlin: Union-Verlag, 1979. – S. 252–260.
Te same: Köln: Benziger, 1979. – S. 252–260; Zürich [u. a.]: Benziger, 1980. – S. 252–260; 2. Aufl. – Berlin: Union-Verlag, 1983. – S. 252–260.
Український переклад див.: *Вінтер Е. Мудрий козак. Григорій Сковорода (1772–1794) / Пер. з нім. Л.А. Ситниченко // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій.* – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 282–288.
- Winter E. Frühaufklärung: Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch-slawische Begegnung.* – Berlin: Akademie Verlag, 1966. – 423 S.
Про Сковороду див. на с. 220–221, 341–347.
Див. також: 3.9; 11; 25.

2.7. Києво-Могилянська академія в житті та творчості Сковороди

Сковорода навчався в Києво-Могилянській академії (з перервами) від 1734 (згідно з іншою версією, він вступив до академії 1738 року) по 1753 рік і був одним з найкращих її вихованців. Клас *фари* (1734 р.), де вчили читати й писати по-латинському, по-польському та по-церковнослов'янському, Сковорода пройшов під орудою професора Веніаміна Григоровича. У наступних класах: *інфіми* (етимологія, синтакса латинської мови, арифметика й катехізис), *граматики* (складніші питання синтакси, твори Цицерона й Овідія) та *синтаксими* (стилі латинської ораторської прози, латинська поезія) – Сковорода навчався впродовж 1735–37 років під орудою професора Амвросія Негребецького. Клас *поетики* (тут училися писати різні поетичні твори, а також вивчали Канючкєвича 1738 року. Цього ж таки року він розпочав студіювати німецьку, грецьку та гебрєйську мови в професора Симона Тодорського. У 1739 році Сковорода навчався в класі *риторики* (інвенція, стилістика, композиція тощо) у професора Сильвестра Ляскоронського (курс «Institutiones oratoriae...») та продовжив вивчати мови в професора Тодорського. Упродовж 1740–41 та 1744–45 років Сковорода студіював *філософію* (діалектика, логіка, етика, фізика, метафізика) у професора Мануїла Козачинського (курс «Philosophia aristotelica...»), а потім, після тривалої перерви, пройшов два роки *богословських* студій (1751–53 pp.) у професора Георгія Кониського (курс «Christiana orthodoxa theologia»). У богословському класі вивчали догматичне та моральне богослів'я, історію Церкви, канонічне право, Святе Письмо та гебрєйську мову з додатком арабської й сирійської. Повного академічного курсу Сковорода так і не закінчив – 1753 року за рекомендацією київського митрополита Тимофія Щербаського він, залишивши клас богослів'я, став домашнім учителем у переяславського дідича Степана Томари. Навчання в академії справило величезний вплив на філософську та літературну творчість Сковороди. Недаром його часом називають останнім визначним представником киево-могилянської традиції.

- Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Отд. 2-е. – Киев: Типография Чоколова, 1904. – Т. 1. – Ч.1. – 463 с.
Про Сковороду див. на с. 298.
- Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / Со введением и примеч. Н.И. Петрова. – Киев: Типография Чоколова, 1904. – Т. 1. – Ч. 2. – 508 с.
Про Сковороду див. на с. VIII, 267, 312, 430.
- Андрущенко М.* Парнас віршотворний. Києво-Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст. – Київ: Українська книга, 1999. – 208 с.
Про Сковороду див. на с. 32, 34, 47–48, 49–50, 58, 72, 148, 152, 156, 157, 160, 163.
- Аскоченский В.* Сковорода Григорий Саввич // *Аскоченский В.* Киев с древнейшим его училищем Академиею. – Киев: Типография университета, 1856. – Ч. 2. – С. 129–140 [примітки до статті: с. 519–520].
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.

- Барабаш Ю.Я.* “Спудей” Киевской академии. Григорий Сковорода: годы учения // Дружба народов. – 1986. – № 9. – С. 241–255.
- Бородий М.* “Білі плями” біографії Г. Сковороди (3 новознайдених архівних документів) // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 530–553.
- Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В.* Григорій Сковорода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с.
- Житецкий П.И.* «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
Про Сковороду див. на с. 135–152.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.
Український переклад див.: *Житецкий П.И.* Григорій Савич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течіях громадського життя та його літературний стиль // *Житецкий П.И.* «Енеїда» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
Те саме: *Житецкий П.И.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.
- Збандуто С.Ф.* Киевская Академия XVII–XVIII вв. // Советская педагогика. – 1946. – № 7. – С. 59–73.
Про Сковороду див. на с. 72–73.
- [*Ковалинский М.И.*] Житие Сковороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [З передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сковороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сковороде» (повідомив В.С. Арсеньев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сковороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 1–42; *Сковорода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–535; *Сковорода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Сковорода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.
Український переклад див.: *Ковалинский М.* Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.
Те саме: На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.
- Махновець Л.* Григорій Сковорода. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с.

- Микитась В.* Давньоукраїнські студенти і професори. – Київ: Абрис, 1994. – 288 с.
Про Сквороду див. на с. 30, 139–144, 151, 153, 259, 275.
- Мірчук І. Г. С.* Скворода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Нечипоренко Т. Б.* До питання про витоки філософського світогляду Г. С. Сквороди // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г. С. Сквороди та духовний світ сучасної людини». – С. 68–75.
- Ніженець А. М., Стогній І. П.* Григорій Скворода. Пам'ятні місця на Україні. – Київ: Наукова думка, 1984. – 94 с.
- Нічик В.* Києво-Могилянська академія: основні напрями філософування і Г. Скворода // Скворода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І. П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 7–29.
- Нічик В. М.* Г. Скворода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Охрімченко П.* Життя та діяльність Григорія Сквороди // Дніпро. – 1944. – № 5–6 (листопад – грудень). – С. 102–112.
- Петров Н.* Первый (малороссийский) период жизни и научно-философского развития Григория Саввича Сквороды [Доповідь, виголошена на XII археологічному з'їзді в Харкові] // Труды Киевской духовной академии. – 1902. – Т. III. – № 12. – С. 588–618.
Рец.: [Абрамович Д. И.] «Христианское чтение». – 1903. – Т. 215. – Ч. 1. – С. 174–183 [наприкінці тексту підпис: Д. А.-ч. Автора встановлено за виданням: Масанов І. С. Словарь псевдонимов: В 4 т. – Москва, 1956. – Т. 1. – С. 82] (про роботу М. Петрова див. на с. 175–176); «Записки Наукового Товариства ім. Шевченка». – 1904. – Т. LVII. – С. 26 [бібліографія] [наприкінці тексту підпис: С. І.].
Те саме: Окр. відбитка. – Харьков, 1902. – 31 с.
- Петров Н. И.* Киевская искусственная литература XVIII века, преимущественно драматическая // Труды Киевской духовной академии. – 1879. – № 4. – С. 453–479.
Про Сквороду див. на с. 471–472.
- Петров Н. И.* Очерки из истории русской литературы XVIII в. Киевская искусственная литература XVIII века, преимущественно драматическая. – Киев: Типография Корчак-Новицкого, 1880. – 150 с.
Про Сквороду див. на с. 17, 19, 26, 93.
- Полищук Ф. М.* Григорій Скворода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П. М.* Григорій Скворода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Попов П. М.* Григорій Скворода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Попов П. М.* Замітки до історії українського письменства XVII–XVIII вв. // Записки історично-філологічного відділу Всеукраїнської Академії наук. – Київ, 1923. – Кн. 4. – С. 213–233.
Про Сквороду див. на с. 224.

- Сотниченко П.А.* Бібліотека Києво-Могилянської академії. Філософські джерела // Від Вишенського до Сковороди. (З історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст.). – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 47–54.
Про Сковороду див. на с. 48, 53.
- Стадниченко В.Я.* Іду за Сковородою: Сповідь у любові до вчителя: [Документальна повість-подорож]. – Київ: Криниця, 2002. – 176 с. (Серія «Моя книгозбірня»).
- Хижняк З.І.* Г.С. Сковорода і Київська академія // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди: Збірник статей / Ред. колегія: О.Г. Дзевєрін (відп. ред.) та ін. – Київ: Вища школа, 1972. – С. 170–184.
- Хижняк З.І.* Г.С. Сковорода і Київська академія // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 163–165.
- Хижняк З.І.* Києво-Могилянська академія. – Київ: Видавництво Київського університету, 1970. – 174 с.
Про Сковороду див. на с. 58, 71, 86, 91, 136, 147.
Те саме: 2-е вид., перероб. і доп. – Київ: Вища школа. Видавництво при Київському університеті, 1981. – С. 63, 66, 75–78, 94, 109, 139, 155, 157, 183, 215, 225.
Російський переклад див.: *Хижняк З.И.* Киево-Могилянская академия. – Киев: Вища школа, 1988. – 268 с.
Про Сковороду див. на с. 84, 90, 99, 133, 140, 160, 185, 186.
- Хижняк З.І.* Києво-Могилянська академія і розвиток історичної науки // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів: Збірник наукових праць. – Київ: Наукова думка, 1988. – С. 42–49.
Про Сковороду див. на с. 48.
- Хижняк З.І.* Київська академія – перший вищий навчальний заклад на Україні // Український історичний журнал. – 1971. – № 1. – С. 44–53.
Про Сковороду див. на с. 46, 48.
- Хінкулов Л.* Григорій Сковорода // *Хінкулов Л.* Літературні зустрічі. Розповіді про письменників у Києві. – Київ: Радянський письменник, 1980. – С. 18–21.
- Чопик Д.Б.* Навчальні програми Києво-Могилянської Академії. (На відзначення 380-ліття від її заснування та на 200-літні поминки смерті Григорія Сковороди) // *Чопик Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – С. 7–11.
- Шевчук Вал.* Вчителі Г. Сковороди // *Шевчук Вал.* Із вершин та низин: Книжка цікавих фактів із історії української літератури. – Київ: Дніпро, 1990. – С. 256.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // *Skovoroda G.S.* Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk. – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.
Те саме: *Chopyk D.B.* Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times. – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.
- Čiževskij D.* Jakob Boehme in Russland // *Čiževskij D.* Aus zwei Welten. Beiträge zur Geschichte der slavisch-westlichen literarischen Beziehungen. – 's-Gravenhage: Mouton & Co., 1956. – S. 196–219.
Про Сковороду див. на с. 203–204, 207, 210.

- Український переклад див.: *Чижевський Д.* Якоб Беме в Росії / Пер. О. Гайдук // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам'ятках. – Київ, 1999. – С. 335–359.
- Про Сковороду див. на с. 342, 346, 349.
- Jablonowski A.* Kijowsko-Mohilańska akademia: Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji zachodniej na Rusi. – Kraków, 1899. – 319 s.
- Про Сковороду див. на с. 234.
- Joukovsky A.* Hryhori Skovoroda et l'Académie Mohyla de Kyiv // Bulletin de l'Association Française des Etudes Ukrainiennes. – 2002. – N° 3 (22) (septembre – décembre). – P. 6–8; N° 1–3 (23–25) (janvier – avril – août – décembre). – P. 15–18.
- Joukovsky A.* L'Académie de Kiev – lieu de formation de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 17–31.
- Український переклад див.: *Жуковський А.* Київська академія – місце формування Сковороди / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 271–281.
- Mirčuk J.* Tolstoj und Skovoroda, zwei nationale Typen // Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. – Berlin; Leipzig, 1929. – Bd. II. – S. 24–51.
- Те саме: Окр. відбитка. – Berlin, 1929. – 28 S.
- Moretti M.* L'eredità dello stoicismo e dell'epicureismo nella parabola di Skovoroda *Ubogij Zajvoronok* // Miti Antichi e Moderni tra Italia e Ucraina / A cura di K. Konstantynenko, M.M. Ferraccioli e G. Girauda. – Padova: E. V. A., 2000. – Vol. 1. – P. 259–267.
- Winter E.* Frühaufklärung: Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch-slawische Begegnung. – Berlin: Akademie Verlag, 1966. – 423 S.
- Про Сковороду див. на с. 220–221, 341–347.
- Див. також: 9; 10.3; 10.19.1; 10.19.1.1; 10.19.1.2; 10.19.1.6; 10.19.1.7; 10.19.1.10; 10.19.1.11; 10.19.1.13; 10.19.1.14; 10.19.1.18; 10.19.1.19; 10.19.1.23; 10.19.1.24; 15; 26.18.1; 26.18.1.1; 26.18.1.2; 26.18.1.3; 26.18.1.4; 26.18.1.5; 26.18.1.6; 26.18.1.7.

2.8. Легенди та перекази про Сковороду

Незвичайне життя Сковороди породило цілу низку легенд та переказів. Подейкували, наприклад, нібито Сковорода мало не одружився з донькою власника хутірця під Валками, але втік прямо з-під вінця, що його запрошувала на посаду придворного філософа сама імператриця Катерина II, що він знав свій смертний час і сам викопав собі могилу... Взяті купно, ці легенди й перекази складають мітичну “біографію” філософа, не менш важливу для розуміння феномена Сковороди, аніж його справжній життєпис.

- Анісов В.* З переказів про Сковороду // Молодь України. – 1944. – 17 грудня.
- Дудко Д.* У народних переказах // Вітчизна. – 1987. – № 8. – С. 192–195.

- Дудко Д.М.* Сквородинівський селянин Ю.С. Деряга про Г.С. Сквороду // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сквороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 155–157.
- Срофеїв І.Ф.* Паніванівська легенда про Г.С. Сквороду // Матеріали до етнології і антропології. – Львів: Етнографічна комісія Наукового Товариства ім. Шевченка, 1929. – Т. 21–22. – Ч. 1. – С. 215–217.
Те саме: Окр. відбитка. – [1929]. – 3 с.
- Легенди та перекази. – Київ: Наукова думка, 1985. – 399 с.
Про Сквороду див. на с. 266–270.
- Ніженець А.М., Стогній І.П.* Григорій Скворода. Пам'ятні місця на Україні. – Київ: Наукова думка, 1984. – 94 с.
- Петров Н.И.* К біографії українського філософа Григорія Саввича Сквороди // Киевская старина. – 1903. – Т. LXXXI. – Апрель. – С. 10–18.
- Подорожі [народний переказ про Сквороду] // *Сумцов М.Ф.* Хрестоматія по українській літературі для народних вчителів, шкіл учительських та середніх і для самоосвіти. Народна словесність. – Харків: Рух, 1919. – С. 67.
Те саме: *Сумцов М.Ф.* Хрестоматія по українській літературі. – Вид. 4-е, виправлене та значно поширене. – Харків: Державне видавництво України, 1922. – С. 67.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Скворода: Семінарії. – Київ: Вища школа, 1972. – 207 с.
- Срезневский И.И.* Майор, майор! Рассказ // Московский наблюдатель. – 1836. – Ч. 6. – Март. – Кн. 2. – С. 205–238; Апрель. – Кн. 1. – С. 435–468; Кн. 2. – С. 721–736.
Український переклад див.: *Срезневський І.І.* Майоре, майоре! Оповідання з життя Г.С. Сквороди / Пер. та вступна стаття А.П. Ковалівського: Пам'яті акад. І. Срезневського. – Харків: Рух, [1930]. – 120 с.
- Хоткевич Г.М.* Григорій Савич Скворода. (Український філософ). Короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів. З нагоди 125-літньої річниці з дня смерті. – Харків: Союз, 1920. – 168 с.
Те саме: Сидней, б. р. – 168 с.; Харків: Гуманітарно-літературна асоціація Г. Сквороди, 1997. – 128 с.
- Шаян В.* Григорій Скворода – лицар святої борні. – Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. – 111 с.
Те саме: Гамільтон: Святина Дажьбожа, 1984. – 109 с.
- Шевчук Вал.* Григорій Скворода – людина, мислитель, митець // *Шевчук Вал.* Дорога в тисячу років. – Київ: Наукова думка, 1990. – С. 209–219.
- Шевчук Вал.* Легенда про смерть Сквороди // *Шевчук Вал.* Із вершин та низин: Книжка цікавих фактів із історії української літератури. – Київ: Дніпро, 1990. – С. 174–175.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Скворода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Скворода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Див. також: 24.2.7; 25.

2.9. Перебування Сковороди в селі Каврай

З 1753 по 1759 рік Сковорода мешкав (з нетривалою перервою) у селі Каврай на Переяславщині як вихователь Василя Томари (1746–1814). Томара все життя любив свого вчителя. Навесні 1788 року він писав Сковороді: “Чи ти ще пам’ятаєш, милий мій друже, свого Василя, на позір може й щасливого, але на ділі ще більше спраглого поради, аніж тоді, як ото був із тобою. О, коли б Господь надоумив тебе позжити зі мною. Якби ти мене хоч раз вислухав та зрозумів, то навряд чи був би втішений своїм вихованцем. Чи ж марно я на тебе сподіваюся? Якщо ні, то, будь ласкавий, напиши мені, яким робом я можу тебе побачити, мій палко любимий Сковорода. Бувай здоров і не пошкодуєш іще раз часточки часу та спокою заради свого старого учня...”. Саме в каврайський період Сковорода починає писати свої “божественні пісні”; туг-таки йому наснився і той дивний сон про людське “різнопуття”, який змінив усе його життя.

Андрущенко М. Парнас віршотворний. Києво-Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст. – Київ: Українська книга, 1999. – 208 с.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.

Голець Я. На шляхах переяславських // Літературна Україна. – 1982. – 2 грудня. – С. 7.

[*Данилевский Г.П.*] Сковорода, украинский деятель XVIII века (Материалы для истории южнорусской литературы) // Основа. – 1862. – № 8. – С. 1–39 (4-а пагін.); № 9. – С. 39–96 (5-а пагін.) [наприкінці тексту підпис: *Орест Халявский*].

Те саме: [під титулом «Григорий Савич Сковорода (с 1722 по 1794 г.)»] // *Данилевский Г.П.* Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. – Харьков: Изд. Заленского и Любарского, 1866. – С. 1–96; *Данилевский Г.П.* Сочинения. Изд. 5-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1887. – Т. 6. – С. 315–372; Изд. 6-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1890. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 7-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1893. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 8-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1901. – Т. 21. – С. 25–94; Изд. 9-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1902. – Т. 21. – С. 25–94; *Данилевский Г.П.* Собрание сочинений: В 10 т. – Москва, 1995. – Т. 10. – С. 30–105.

Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В. Григорій Сковорода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с.

Іваньо І.В. Життєвий шлях і формування світогляду // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 15–54.

[*Ковалинский М.И.*] Житие Сковороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [З передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.

Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сковороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича

Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сковороде» (повідомив В.С. Арсеньев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сковороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 1–42; *Сковорода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–535; *Сковорода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Сковорода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.

Український переклад див.: *Ковалінський М.* Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.

Те саме: На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.

Коновенко К. Мудрець на Черкащині // Нова праця. – 1972. – 5 вересня.

Махновець Л. Григорій Сковорода. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с.

Ніженець А.М., Стогній І.П. Григорій Сковорода. Пам'ятні місця на Україні. – Київ: Наукова думка, 1984. – 94 с.

Нікітіна В. Переяславщина в житті Г. Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 566–574.

Поліщук Ф.М. Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.

Пономаренко М.Ф. Вчителювання на Черкащині // Черкаська правда. – 1972. – 21 жовтня.

Попов П.М. Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.

Попов П.М. Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.

Стадниченко В.Я. Іду за Сковородою: Сповідь у любові до вчителя: [Документальна повість-подорож]. – Київ: Криниця, 2002. – 176 с. (Серія «Моя книгозбірня»).

Титаренко Л. Світ не піймав його в Ковраї // Голос України. – 1994. – 26 листопада. – С. 6–7.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглобляна (1949), Андрія Ковалівського: 3 історії української критики (1926) / Фотопередрук з

післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Chopyk D.B. G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // *Skovoroda G.S.* Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk. – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.

Те саме: *Chopyk D.B.* Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times. – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.

Див. також: 10.5; 10.8.6; 10.15; 16.

2.10. Перебування Сковорода в придворній капелі імператриці Єлизавети

У 1741 році Сковорода, пройшовши конкурсний відбір у Глухові (випробування в церковному співі та в співі на “італійський манір”), став співаком (альтистом) придворної капели імператриці Єлизавети. Спочатку він рушив до Москви, а впродовж 1742–44 років мешкав у Санкт-Петербурзі. Роки, проведені в столицях імперії, стали важливим етапом формування Сковорода, зокрема як музиканта. Колись казали, що саме під цю пору він створив декілька духовних піснеспівів. Принаймні, Григорій Квітка-Основ'яненко стверджував, що Сковорода був автором так званого “придворного” наспіву літургійно-канонічної пісні «Іже херувими», а також піснеспіву «Христос воскрес» й пасхального канону «Воскресення день». Враження від життя в Санкт-Петербурзі час від часу зринають і в літературних творах філософа. Так, у віршованій «Фабулі про Тантала» він згадує про італійського композитора Доменіко Даль Ольо, який перебував при дворі імператриці Єлизавети якраз тоді, коли там був і сам Сковорода. Філософ залишив капелу в чині “придворного уставника”, тобто регента.

Алексеева Л.А. Г.С. Сковорода: опыт метафизики странствования // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковорода та духовний світ сучасної людини». – С. 9–17.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.

Барабаш Ю.Я. “Я сию роль выбрал...” Григорий Сковорода: в придворной капелле // Театр. – 1987. – № 6. – С. 118–123.

Бородій М. “Білі плями” біографії Г. Сковорода (3 новознайдених архівних документів) // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 530–553.

Бородій М. До біографії Григорія Сковорода (кілька нововиявлених документів) // Слово і час. – 1997. – № 11–12. – С. 10–20; 1998. – № 1. – С. 36–41.

Бородій М. Наш Григорій Сковорода (Десять нових архівних документів з його біографії та нові шляхи пошуків) // Криниця. – 1998. – № 46. – С. 85–100.

- Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В.* Григорій Сковорода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с.
- Махновець Л.* Григорій Сковорода. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Стадниченко В.Я.* Іду за Сковородою: Сповідь у любові до вчителя: [Документальна повість-подорож]. – Київ: Криниця, 2002. – 176 с. (Серія «Моя книгозбірня»).
- Черпухова К.* Читаючи Сковороду (Перебування в Придворній співацькій капелі. Перші музичні твори) // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 584–591.
- Шреєр-Ткаченко О.Я.* Григорій Сковорода – музикант. – Київ: Музична Україна, 1972. – 94 с.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // *Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk.* – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.
Te same: *Chopyk D.B.* Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times. – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.
- Див. також: 21.2.

2.11. Переяславський колегіум у житті та творчості Сковороди

Восени 1750 року Сковорода повернувся зі своєї закордонної мандрівки, а невдовзі по тому був призначений на посаду викладача поезики в Переяславський колегіум. За свідченням Михайла Ковалинського, Сковорода написав спеціальний курс «Міркування про поезію та посібник з поетичного мистецтва» («Разсужденіе о поезіи и руководство к искусству оной») і розпочав був свої виклади. Однак його розуміння поетичного мистецтва посуточно відбігало від узвичаєних у старій українській школі засад поезики, тож тамтешній єпископ Никодим Срібницький, під наглядом якого перебував колегіум, попросив Сковороду викладати так, як заведено, а коли той відмовився, сказавши: «Одне діло – пастирський жезл, а друге – пастуша сопілка», – влітку 1751 року звільнив його з роботи.

- Алексюк А.М.* Григорій Сковорода – викладач Переяславського і Харківського колегіумів, домашній учитель // *Алексюк А.М.* Педагогіка вищої освіти України: історія, теорія. – Київ, 1998. – С. 58–70.
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Te same: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В.* Григорій Сковорода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с.
- Житецький П.И.* «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.

Про Сковороду див. на с. 135–152.

Те саме: Окр. відбитка. – Київ, 1900. – С. 38–55.

Український переклад див.: *Житецький П.І.* Григорій Савич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течіях громадського життя та його літературний стиль // *Житецький П.І.* «Енеїда» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.

Те саме: *Житецький П.Г.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.

[*Ковалинський М.І.*] Житие Сковороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [З передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.

Те саме: Окр. відбитка. – Київ, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сковороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сковороде» (повідомив В.С. Арсеньев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сковороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинским, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. 1. – С. 1–42; *Сковорода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–535; *Сковорода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Сковорода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.

Український переклад див.: *Ковалінський М.* Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.

Те саме: На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.

Левицький П. Прошлое переяславского духовного училища // Киевская старина. – 1889. – Т. XXIV. – Февраль. – С. 424–444.

Про Сковороду див. на с. 433.

Махновець Л. Григорій Сковорода. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с.

Ніженець А.М. Діяльність Г.С. Сковороди в Переяславському і Харківському колегіумах // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди: Збірник статей / Ред. колегія: О.Г. Дзеверін (відп. ред.) та ін. – Київ: Вища школа, 1972. – С. 185–212.

Ніженець А.М., Стогній І.П. Григорій Сковорода. Пам'ятні місця на Україні. – Київ: Наукова думка, 1984. – 94 с.

Нікітіна В. Переяславщина в житті Г. Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 566–574.

- Пархоменко В.* Очерк истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733–1785 гг.) в связи с общим ходом малороссийской жизни того времени: Опыт церковно-исторического исследования. – 2-е изд., перераб. – Полтава: Электротип. Г.И. Маркевича, 1910. – 182, XXXIII с.
Про Сквороду див. на с. 52, 140, 151.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Скворода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Скворода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Попов П.М.* Григорій Скворода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Сікорський М.* Григорій Скворода на Переяславщині // Урядовий кур'єр. – 2002. – 17 серпня. – С. 8.
- Сікорський М.* Переяславська колыска: До 270-річчя від дня народження Г.С. Сквороди // Київська правда. – 1992. – 3 грудня.
- Стадниченко В.Я.* Іду за Сквородою: Сповідь у любові до вчителя: [Документальна повість-подорож]. – Київ: Криниця, 2002. – 176 с. (Серія «Моя книгозбірня»).
- Стогній І.* Розвиток філософської думки на Переяславщині // Тези всеукраїнської наукової конференції «Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури», Переяслав-Хмельницький, 21–23 вересня 1992 р. – Переяслав-Хмельницький: Буклет, 1992. – С. 180–181.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Чопук D.B.* G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // *Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk.* – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.
Те саме: *Chopyk D.B. Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times.* – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Див. також: 9; 15.

2.12. Сковорода в Харківському колегіумі

У 1759 році доля привела Сковороду на Слобожанщину: білгородський єпископ Йоасаф Миткевич запросив його на посаду викладача до Харківського колегіуму. Цілих десять літ (до 1769 року) – щоправда, з чималими перервами – Сковорода навчав слобжанське юнацтво поетики, греки, синтаксими й катехізісу. У Харкові філософ привертая до себе пильну увагу не лише своїми незвичними думками. Саме його життя було незвичним: він одягався зі смаком, але дуже просто, їв лише плоди чи молочні страви, та й то після заходу сонця, спав не більше чотирьох годин на добу, завжди ходив пішки, мав “набожність без марновірства, ученість без гордощів, гречність без лестощів”. Під цю пору ним були написані «Харківські байки», ціла низка українських та латинських поезій, катехитичний курс «Початкові двері до християнського доброго життя», філософські діалоги «Нарцис», «Асхань» та деякі інші твори.

- Алексюк А.М.* Григорій Сковорода – викладач Переяславського і Харківського колегіумів, домашній учитель // *Алексюк А.М.* Педагогіка вищої освіти України: історія, теорія, – Київ, 1998. – С. 58–70.
- Андрущенко М.* Парнас віршотворний. Києво-Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст. – Київ: Українська книга, 1999. – 208 с.
- Багалеї Д.И., Миллер Д.П.* История города Харькова за 200 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год). Историческая монография. Том первый (XVII–XVIII вв.). – Харьков: Изд. Харьковского городского общественного управления, 1905. – 568 с.
Про Сковороду див. на с. 392, 399, 400, 401, 402, 411–412, 433–456, 462–469.
Те саме: Харьков, 1993 [репринтне відтворення видання 1905 р.].
- Багалій Д.І.* Історія Слободської України. – Харків: Союз, 1918. – 308 с.
Про Сковороду див. на с. 5, 220, 253–274.
Те саме: Історія Слобідської України. – Харків: Основа, 1990. – С. 15, 171, 193–209; Харків: Дельта, 1993. – С. 15, 171, 193–209.
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Бакай С.Ю.* Головні етапи формування музично-просвітницьких ідей Г.С. Сковороди // Науковий вісник [Харківського державного педагогічного університету]. Серія: Філософія. – Харків: Харківський державний педагогічний університет, 2001. – Вип. 9. – С. 12–17.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Бобринской П.* Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Imp. de Navarre, 1929. – 83 с.
Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.
- Бондаренко К.Б.* Г.С. Сковорода і Північна Слобожанщина // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 35–40.
- Головінов В.П., Гомон П.Л.* Духовні джерела Слобожанщини. Навчальний посібник. – Харків: Прапор, 1998. – 208 с.

- Про Сковороду див. на с. 6, 15, 51, 52, 56, 57–61, 68, 77, 113, 136, 151, 152–153, 154, 180.
- Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В.* Григорій Сковорода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с.
- Каганов І.Я.* Каталог бібліотеки Харківського колегиума 1769 г. (Из истории украинской культуры XVIII ст.) // Книга. Исследования и материалы. – Москва: Издательство Всесоюзной книжной палаты, 1962. – Сб. 6. – С. 105–122.
- Про Сковороду див. на с. 105, 106, 122.
- Коваленко Гр.* Григорій Сковорода, його життя і твори. – Полтава: Накладом Полтавської спілки споживчого товариства, 1919. – 156 с.
- [*Ковалинський М.И.*] Житие Сковороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [З передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.
- Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сковороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сковороде» (повідомив В.С. Арсеньев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сковороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 1–42; *Сковорода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–535; *Сковорода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Сковорода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.
- Український переклад див.: *Ковалінський М.* Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.
- Те саме: На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.
- Махновець Л.* Григорій Сковорода. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с.
- Ніженець А.М.* Діяльність Г.С. Сковороди в Переяславському і Харківському колегиумах // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди: Збірник статей / Ред. колегія: О.Г. Дзевєрін (відп. ред.) та ін. – Київ: Вища школа, 1972. – С. 185–212.
- Ніженець А.М.* На зламі двох світів: Розвідка про Г.С. Сковороду і Харківський колегиум. – Харків: Прапор, 1970. – 208 с.
- Рец.:** *Безхутрий Ю.М.* «Соціалістична Харківщина». – 1972. – 25 січня; *Блудов Я.С.* «Вечірній Харків». – 1973. – 19 листопада; *Вербицька Є.Г.* «Прапор». – 1971. – № 6. – С. 86–88; *Деркач Б.А.* «Вітчизна». – 1972. – № 1. – С. 209–212; *Корж Н.Г.* «Літературна Україна». – 1971. – 19 жовтня; *Махновець Л.С.* «Радянське літературознавство». – 1971. – № 8. – С. 89–91; *Пацук А.* «Жовтень». – 1971. – № 9. – С. 139–142; *Радецька М.* «Вопросы литературы». – 1972. – № 2. – С. 226–228; *Стогній І.П.* «Робітнич газета». – 1972. – 6 лютого.

- Ниженець А.М., Стогній І.П.* Григорій Сковорода. Пам'ятні місця на Україні. – Київ: Наукова думка, 1984. – 94 с.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Посохова Л.Ю.* Харківський колегіум (XVIII – перша половина XIX ст.). – Харків: Бізнес Інформ, 1999. – 168 с.
Про Сковороду див. на с. 9, 12, 13, 59, 60, 74, 80, 81, 86, 87, 91, 92, 110–112, 119, 124, 133, 144–146, 153, 158.
- Радіонова Н.В.* Харківський колегіум: до проблеми витоків філософського спілкування на Слобожанщині // Науковий вісник [Харківського державного педагогічного університету]. Серія: Філософія. – Харків: ОВС, 2002. – Вип. 11. – С. 46–50.
Про Сковороду див. на с. 47–48, 49, 50.
- Рідний край: Навчальний посібник з народознавства / За заг. ред. академіка АПН України І.Ф. Прокопенка. – Харків: Основа, 1993. – 582 с.
Про Сковороду див. на с. 6, 77, 278, 279–281, 340, 407, 409, 427–430, 459–461, 466, 499.
Те саме: 2-е вид., випр. і доп. – Харків, 1999. – С. 8, 69, 256–259, 311, 370, 372, 388–391, 415–417, 420, 499.
- Стадниченко В.Я.* Іду за Сковородою: Сповідь у любові до вчителя: [Документальна повість-подорож]. – Київ: Криниця, 2002. – 176 с. (Серія «Моя книгозбірня»).
- Стеллецький Н.* Харьковский коллегиум до преобразования его в 1817 году. – Харьков: Типография губернского правления, 1895. – 219 с.
Про Сковороду див. на с. 40, 43–45, 51, 94, 175.
- Уварова А.* Педагогічна діяльність Г.С. Сковороди в Харківському колегіумі // Радянська Україна. – 1944. – 16 грудня.
- Федоровский Д.* О Харьковском коллегиуме // Харьковский губернские ведомости. – 1858. – № 17 (3 мая). – С. 191–195.
Про Сковороду див. на с. 192–195.
- Федоровский Д.* Очерк истории Харьковского духовного коллегиума (Окончание) // Духовная беседа. – 1863. – Т. 18. – № 27. – С. 344–360.
Про Сковороду див. на с. 345–349.
- Харків – моя мала Батьківщина: Навчальний посібник з народознавства (Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди) / За ред. І.Ф. Прокопенка. – Харків: ОВС, 2003. – 544 с.
Про Сковороду див. на с. 54, 56, 60–65, 138, 146, 156–161, 172, 199, 200, 203, 333–334, 336, 348, 363–365, 394, 402, 418, 422–429, 453.
- Хоткевич Г.М.* Григорій Савич Сковорода. (Український філософ). Короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів. З нагоди 125-літньої річниці з дня смерті. – Харків: Союз, 1920. – 168 с.
Те саме: Сидней, б. р. – 168 с.; Харків: Гуманітарно-літературна асоціація Г. Сковороди, 1997. – 128 с.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання

Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Яковичин В. Педагогічна діяльність Г.С. Сковороди в Харківському колеґіумі // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колеґія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 67–68.

Chopyk D.B. G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // *Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms* / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk. – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.

Те саме: *Chopyk D.B.* Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times. – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.

Čyževskýj D. Literarische Lesefrüchte. Emblematische Literatur in den ukrainischen Bibliotheken // *Zeitschrift für slavische Philologie*. – 1936. – Bd. XIII. – S. 51–54.

Про Сковороду див. на с. 51, 54.

Moretti M. L'eredità dello stoicismo e dell'epicureismo nella parabola di Skovoroda *Ubogij Žajvoronok* // Miti Antichi e Moderni tra Italia e Ucraina / A cura di K. Konstantynenko, M.M. Ferraccioli e G. Giraud. – Padova: E. V. A., 2000. – Vol. 1. – P. 259–267.

Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.

Winter E. Frühaufklärung: Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch-slawische Begegnung. – Berlin: Akademie Verlag, 1966. – 423 S.

Про Сковороду див. на с. 220–221, 341–347.

Див. також: 10.2; 10.6.2; 10.7; 10.8.1; 10.8.5; 10.8.6; 10.12.1; 15; 16; 20; 23.2.

2.13. Сковорода та його рідня

Про рідню Сковороди збереглося не надто багато свідчень. Утім, деякі з них доволі важливі для розуміння феномена Сковороди. Знаємо, наприклад, про те, що дядько Сковороди Гнат Полтавець був камерфур'єром імператорського двору (певно, перебуваючи в Санкт-Петербурзі, Сковорода зустрічався з ним), що філософ мав досить жваві стосунки з іншим своїм родичем Юстином Звірякою – ченцем, чоловіком добре освіченим, типографом славетної друкарні Кисво-Печерської лаври. Філософ давав йому читати свої твори, хоча навряд чи Звіряка поділяв погляди Сковороди – принаймні, до трактату «Лотова дружина», в якому викладено засади сквородинської біблійної герменевтики, він поставився дуже прохолодно. Далеким родичем Сковороди по материнській лінії був і видатний російський філософ Володимир

Соловійов (1853–1900). Кажуть, що він якось читав своїм приятелям «Коротку повість про Антихриста», сидючи під портретом свого предка – Григорія Сковороди.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Бородій М.* До біографії Григорія Сковороди (кілька нововиявлених документів) // Слово і час. – 1997. – № 11–12. – С. 10–20; 1998. – № 1. – С. 36–41.
- Дудко Д.* Нашадки Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 442–446.
- Дудко Д.* Син Григорія Сковороди, про якого ми нічого не знаємо // Україна. – 1993. – № 18. – С. 31–33.
- Коротенко В.В.* До питання про родовід та родинні зв'язки Григорія Сковороди (за документами Державного архіву Полтавської області) // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький, 1998. – Т. 5. – С. 38–39.
- Махновець Л.* Григорій Сковорода. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с.
- Ніженець А.* З листування В.Д. Бонч-Бруєвича з К.О. Сковородою // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 223–229.
- Ніженець А.М.* Г.С. Сковорода і його нащадки // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 159–161.
- Стадніченко В.Я.* Іду за Сковородою: Сповідь у любові до вчителя: [Документальна повість-подорож]. – Київ: Криниця, 2002. – 176 с. (Серія «Моя книгозбірня»).
- Kirchner P.* Studenten aus der Linksufrigen Ukraine an deutschen Universitäten in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts // Ost und West in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen: Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag. – Berlin: Akademie-Verlag, 1966. – S. 368–375.
Про Сковороду див. на с. 370.
- Див. також: 26.17.3.

2.14. Спосіб життя (*modus vivendi*) Сковороди

Сам Сковорода тлумачив своє життя як екзистенційну мандрівку. У діалозі «Боротьба архистратига Михайла із Сатаною» філософ змальовує самого себе таким: «Веселими ногами та місцями він простує із жезлом і мирно наспівує: "Чуюся прибульцем на землі, не ховай же від мене своїх заповітів". Співаючи, кидає оком то направо, то наліво, а то й на все видноколо; спочиває як не на узвишші, так побіля джерельця або на зеленій траві; ласує нехитрими ласощами, сам надаючи їм смаку, неначе добрий співак простій пісні. Він солодко пить та насолоджується Божими видивами вві сні й наяву. А на ранок прокидається бадьорий і сповнений надіями... День йому – то цілий вік, що схожий на тисячоліття, і він не проміняє його навіть на тисячу нечестивих літ. По-світовому, він – найнікчемніший жебрак, а по-Божому – найбільший багатій... Цей мандрівник ходить ногами по землі, та серце його... перебуває на небесах і насолоджується". Перегодом спосіб життя Сковороди

тракували по-різному: філософ поставав то як “навчитель мудрості” на взір стародавніх кінків або стоїків, то як звичайний мандрований дяк, то як “старчик” – такий собі чернець у миру. Так чи так, екзистенційні мандри Сковороди розгортаються в річці українського мандрівництва XVI–XIX століть, адже нашу культуру, від козацької доби аж до Тараса Шевченка, годі уявити без постаті самотнього мандрованого поета-філософа.

- Алексеева Л.А.* Г.С. Сковорода: опыт метафизики странствования // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 9–17.
- Багалеї Д.И.* Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и отредактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* Григорий Сковорода и традиция “мандров”. Из заметок об украинской литературной старине // Вопросы литературы. – 1988. – № 3. – С. 86–110.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Барабаш Ю.Я.* Из жизни “странного человека”. Григорий Сковорода: “мандры”, или странствия // Москва. – 1988. – № 2. – С. 186–197.
- Білий В.* Г.С. Сковорода. Життя й наука. – Київ, 1924. – 46 с.
- Бондар С.В.* Щирість – чільний принцип життя і філософії Г.С. Сковороди // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 33–44.
- Варыпаев А.М.* Странничество Григория Сковороды // Філософія: класика і сучасність: Матеріали III Харківських Міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996. – С. 90–91.
- Гесс де Кальве Г., Вернет И.* Сковорода, украинский философ // Украинский вестник. – 1817. – Ч. 6. – С. 106–131.
- Донцов Д.* Дух нашої давнини. – Прага: Юрій Тищенко, 1944. – 271 с.
Про Сковороду див. на с. 40, 57, 91, 94–96, 100–101, 104, 121, 124–126, 139–140, 142, 169, 180–181, 210, 216, 241, 249.
Те саме: 2-е вид.: Б. м. та р. вид. [1950]. – С. 40, 57, 91, 94–96, 100–101, 104, 121, 124–126, 139–140, 142, 169, 180–181, 210, 216, 241, 249; Дрогобич: Відродження, 1991. – С. [3], 37, 57, 58, 93, 94, 96, 97, 99–103, 109, 112, 135, 136, 140–142, 146, 149, 157, 158, 161, 175, 185, 196, 197, 209, 218, 222, 227, 252–254, 260, 273, 296, 305, 306, 310, 320, 327, 330, 333.
- Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В.* Григорій Сковорода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с.

- Евецкий О.* Замечание на статью г. Хиждеу: «Григорий Варшава Скворода» [З примітками редактора (В. Белінського)] // Молва. – 1835. – Ч. 9. – № 36. – Стб. 151–154.
- Житецкий П.И.* «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
Про Сквороду див. на с. 135–152.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.
- Український переклад див.: *Житецкий П.И.* Григорій Савич Скворода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течіях громадського життя та його літературний стиль // *Житецкий П.И.* «Енеїда» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
Те саме: *Житецкий П.И.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.
- Іванько І.В.* Життєвий шлях і формування світогляду // Філософія Григорія Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 15–54.
- Іванько І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Ільїн В.В.* Григорій Скворода. Життя як виклик // *Ільїн В.В.* Український гуманізм: тотожність раціонального та ірраціонального (три ступені сходження до істини). – Київ, 1999. – С. 113–256.
- [*Ковалинский М.И.*] Житие Сквороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [З передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сквороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сквороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковський збірник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сквороде» (повідомив В.С. Арсеньев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сквороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сквороды. С биографией Г.С. Сквороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 1–42; *Скворода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–535; *Скворода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Скворода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.
- Український переклад див.: *Ковалинский М.* Григорій Савич Скворода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.
Те саме: На слідах життя Григорія Сквороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.

- Колодний А.М., Филипович Л.О.* Григорій Сковорода: Життя українця – релігійне діяння // *Колодний А.М., Филипович Л.О.* Релігійна духовність українців: Вияви, постаї, стан. – Київ, 1996. – С. 33–35.
- Кривега Л.Д., Головащенко О.В.* Г.С. Сковорода: “жизнь наша есть путишествіе” // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковорода та духовний світ сучасної людини». – С. 65–68.
- Кудринский Ф.* Философ без системы (Опыт характеристики Григория Саввича Сковороды) // Киевская старина. – 1898. – Т. LX. – Январь. – С. 35–63; Февраль. – С. 265–282; Март. – С. 436–457.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев: Типография университета, 1898. – 70 с.
- Леонтовский В.П.* Характерные черты личности Г.С. Сковороды и его «Змій Израїлській» // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – 1907. – Вип. 4. – С. 173–210.
Рец.: «Україна». – 1907. – Т. IV. – Жовтень. – С. 133–134 [наприкінці тексту підпис: Д. Д.].
Те саме: Окр. відбитка. – Полтава, 1907. – 40 с.
- Литвиненко А.* Самотність у житті і творчості Г. Сковорода // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 89–90.
- Лоциц Ю.* Сковорода. – Москва: Молодая гвардия, 1972. – 223 с.
- Махновець Л.* Григорій Сковорода. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с.
- Нечуй-Левицький І.* Сьогочасна часописна мова на Україні // Україна. – 1907. – Т. I. – Январь. – С. 1–49; Февраль. – С. 183–237; Март. – С. 280–331.
Про Сковороду див. на с. 10, 24 [Январь], 205 [Февраль], 282–283, 294, 297, 299 [Март].
- Ніженець А., Штейн Г.* Про походження псевдоніму Г.С. Сковорода // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 229–233.
- Петров В.П.* Особа Сковороды // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
Російський переклад див.: *Петров В.П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Петров Н.* Первый (малороссийский) период жизни и научно-философского развития Григория Саввича Сковороды [Доповідь, виголошена на XII археологічному з'їзді в Харкові] // Труды Киевской духовной академии. – 1902. – Т. III. – № 12. – С. 588–618.
Те саме: Окр. відбитка. – Харьков, 1902. – 31 с.
- Полищук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Попович М.* Сковорода, якого не зловив світ, і світ, який не зловив Сковороди // Генеза. – 1995. – № 1. – С. 175–181.

- Срезневский И.И.* Майор, майор! Рассказ // Московский наблюдатель. – 1836. – Ч. 6. – Март. – Кн. 2. – С. 205–238; Апрель. – Кн. 1. – С. 435–468; Кн. 2. – С. 721–736.
- Український переклад див.: *Срезневський І.І.* Майоре, майоре! Оповідання з життя Г.С. Сковороди / Пер. та вступна стаття А.П. Ковалівського: Пам'яті акад. І. Срезневського. – Харків: Рух, [1930]. – 120 с.
- Срезневский И.И.* Отрывки из записок о старце Григории Сковороде // Утренняя звезда. – Харьков, 1833 [1834]. – Кн. I. – С. 67–92 [наприкінці тексту підпис: *И. С. р. з. к.*].
- Столярова Г.* Жінки в житті й творчості Г. Сковороди // Григорій Сковорода і антична культура: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 280-річчю від дня народження Г.С. Сковороди (19 листопада 2002 р.). – Харків, 2002. – С. 71–77.
- Сумцов Н.* Предисловие к «Житию Сковороды, описанном другом его М.И. Ковалинским» // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–113.
- Тисяченко Гр.* Народний філософ і учитель Г.С. Сковорода. Його життя та діла. 1722–1794. – Лохвиця на Полтавщині, 1922. – 98 с.
- Товкачевський А.* Григорій Савич Сковорода // Українська хата. – 1913. – Березень. – С. 170–185; Квітень – травень. – С. 258–274; Червень. – С. 350–362; Липень – серпень. – С. 479–496.
- Рец.:** *Євшан М.* «Українська хата». – 1914. – № 2. – С. 143–148; Те саме: *Євшан М.* Критика; Літературознавство; Естетика / Упоряд. Н. Шумило. – Київ: Основи, 1998. – С. 611–614; *Лизанівський І.* «Літературно-науковий вісник». – 1913. – Т. 64. – Жовтень – грудень. – С. 369–371 [бібліографія].
- Те саме: Окр. відбитка. – Київ: Життя й мистецтво, 1913. – 67 с.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богومислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Хиждеу А.* Григорий Варсава Сковорода. Историко-критический очерк. Отрывок первый: общее основное понятие о Сковороде, объясненное из его собственного сознания. [С доб.] Сковородинского Идиотикона // Телескоп. – 1835. – Ч. 26. – № 5. – С. 3–42; № 6. – С. 151–178.
- Те саме: [незначно скорочено] *Хиждеу А.* Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Биограф. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 138–156.
- Незначно скорочений румунський переклад під титулом «Un filozof mistic» див.: *Hăjdeu A.* Un filozof mistic / Trad. de M. Majewski // Convorbiri literare. – 1930. – № 63. – Р. 568–588.
- Хирьяков А.* Украинский Сократ (по поводу 175-летия со дня рождения Г.С. Сковороды) // Образование. – 1897. – № 9. – С. 129–134.
- Хоткевич Г.М.* Григорій Савич Сковорода. (Український філософ). Короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів. З нагоди 125-літньої річниці з дня смерті. – Харків: Союз, 1920. – 168 с.
- Те саме: Сидней, б. р. – 168 с.; Харків: Гуманітарно-літературна асоціація Г. Сковороди, 1997. – 128 с.

- Шаян В.* Григорій Сковорода – лицар святої борні. – Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. – 111 с.
Те саме: Гамільтон: Святина Даждьбожа, 1984. – 109 с.
- Шевчук В.* “І словом, і розумом, і життям своїм мудрець” // Український світ. – 1995. – № 7–12. – С. 8–13.
Англійський переклад див.: *Shevchuk V.* “He Was a Wise Man in His Word, Mind, and Life...” // *Ukrainian World.* – 1995. – Nos. 7–12 (Vol. 4. – No. 11). – P. 8–13.
Німецький переклад див.: *Schewtschuk W.* “In seinem Wort, Verstand und Leben war er Weise...” // *Ukrainische Welt.* – 1995. – Teil 7–12 (Jg. 4. – Teil 11). – S. 8–13.
- Шевчук Вал.* Григорій Сковорода – людина, мислитель, митець // *Шевчук Вал.* Дорога в тисячу років. – Київ: Наукова думка, 1990. – С. 209–219.
- Шлемкевич М.* Загублена українська людина. – Нью-Йорк, 1954. – 158 с.
Про Сковороду див. на с. 20–21, 35.
Те саме: *Шлемкевич М.* Загублена українська людина. – Київ: МП «Фенікс», 1992. – С. 20–21, 35.
- Шпет Г.Г.* Очерк развития русской философии. – Петроград: Колос, 1922. – Ч. 1. – 349 с.
Про Сковороду див. на с. 68–83.
Те саме: *Шпет Г.Г.* Сочинения. – Москва: Правда, 1989. – С. 82–96;
Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любугина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 291–306.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Bojko-Blochín Ju.* H.S. Skovoroda im Lichte der ukrainischen Geschichte // *Die Welt der Slaven.* – Wiesbaden, 1966. – Jg. XI. – S. 306–316.
Український переклад див.: *Бойко Ю. Г.* Сковорода у світлі української історії // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 284–292.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // *Skovoroda G.S.* Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk. – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.
Те саме: *Chopyk D.B.* Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times. – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.
- Genyk-Berezovská Z.* Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // *Skovoroda H.* Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.
Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.

- Kaluzny A.E.* La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Rupp J.* Der ukrainische Rousseau: Skovoroda und seine theologische Ansichten // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 17–29.
- Shevelov G.Y.* Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // *Shevelov G.Y.* In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.
- Te same: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.
- Українські переклади див.: *Шерех Ю.* Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // *Шерех Ю.* Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.
- Te same: *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.
- Шевельов Ю.* Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. ССXXXIX. – С. 177–211.
- Völkl E.* Der ukrainische Philosoph Skovoroda und die Orthodoxie // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 6–16.
- Див. також: 2.1; 2.4; 6.4; 26.8.7; 26.8.13; 26; 13.2; 26.13.3; 26.13.8; 16.16.2.

3. БОГОСЛОВСЬКІ ПОГЛЯДИ СКОВОРОДИ

3.1. Загальна характеристика сковородинського богослів'я

Сковорода був “високого рівня богословом” (Санте Грачотті). Щоправда, його богослів'я на значну міру відбігає від тих форм теології, які були узвичаєні в українській шкільній традиції XVII–XVIII століть. Досить порівняти, приміром, написаний у схоластичному ключі богословський курс Теофана Прокоповича «Християнська православна теологія» («*Christianae orthodoxae theologiae*») з містичними творами Сковороди. Так чи так, Сковорода вважав *богослів'я*, побіч медицини та юриспруденції, за одну з трьох “основних наук, які дають життю лад”. “Тільки вчителів цих наук, – казав він, – в Європі називають *dostogores*. Одним-єдиним предметом цих наук є людина. Медицина лікує тіло; юриспруденція страхом схиляє кожного до його обов'язків, а богослів'я перетворює рабів на Божих синів та друзів...”. Отож, справжнє *богослів'я*, чи вже воно християнське, чи поганське (*ethnica theologia*), “є не що інше, як викорінення недобрих думок”, а ще – знаття про “порятунок душі”, тобто про спокій серця. *Богослів'я*, так само, як і філософію, на думку Сковороди, можна назвати також *богобаченням*, *богознанням* чи *богомисленням*. Сковородинське богослів'я найбільше нав'язується до традицій Олександрійської богословської школи.

- Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Біланюк П. Григорій Сковорода – філософ чи богослов? (Дослідне звітження) // Збірник наукових праць на пошану Євгена Вертипороха, президента головної ради НТШ і голови Канадського НТШ з нагоди 70-річчя його життя / За ред. Б. Стебельського. – Торонто, 1972. – С. 55–65.
Англомовну версію розвідки див.: *Bilaniuk P.V.T. Hryhorij Skovoroda – Philosopher or Theologian?* // *The New Review*. – 1973. – Vol. 13. – Nos. 1–2. – P. 50–61.
- Велитан Я. Любів Бог в собі: Про християнські погляди Сковороди // Самостійна Україна. – 1994. – 4–10 квітня. – С. 7.
- Сковорода Григорій Саввич // Христианство: Энциклопедический словарь: В 3 т. – Москва: Большая Российская энциклопедия, 1995. – Т. 2. – С. 589–591.
- Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. – Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1925. – 192 с.
Про Сковороду див. на с. 116, 119–127, 128–133, 136, 138.
Те саме: Вінніпер; Мюнхен; Детройт: Ukrainian Sociological Institute, 1962 [репринтне відтворення видання 1925 р.]; Київ: Освіта, 1992 [репринтне відтворення видання 1925 р.].

- Зеньковский В.В.* Философия Сквороды // *Зеньковский В.В.* История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
- Те саме: *Зеньковский В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Паритет, 2001. – С. 65–80.
- Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.
- Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.
- [*Ковалинский М.И.*] Житие Сквороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [З передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.
- Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сквороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сквороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сквороде» (повідомив В.С. Арсеньев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сквороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сквороды. С биографией Г.С. Сквороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. 1. – С. 1–42; *Скворода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–535; *Скворода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Скворода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.
- Український переклад див.: *Ковалінський М.* Григорій Савич Скворода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.
- Те саме: На слідах життя Григорія Сквороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.
- Котович А.* Григорій Савич Скворода. Український філософ XVIII ст. – Нью Йорк: Українська православна Церква в ЗДА; Науково-богословський інститут, 1955. – 36 с.
- Краснюк М.* Религиозно-философское воззрение Сквороды // Вера и разум. – 1901. – № 16. – С. 132–152; № 18. – С. 217–236; № 21. – С. 365–382; № 22. – С. 401–420.

- [Лебедев А.С.] Речь проф. А.С. Лебедева «Г.С. Сковорода как богослов» // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVII. – Декабрь. – С. 465–469.
 Те саме: Вопросы философии и психологии. – 1895. – Кн. 27 (2). – С. 170–177; Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1896. – Т. 8. – С. 37–42; Окр. відбитка. – Харьков, 1896. – 7 с.
- Мазур Л. Г. Сковорода і християнське богослів'я // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 29–30
- Марченко О.В. Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Нічик В.М. Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії. Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Олексюк В. Григорій Сковорода – християнський філософ // Олексюк В. До проблем доби обману мудрости: Збірник філософічних студій / Вступне слово Г. Лужницького. – Чікаго, 1975. – С. 15–51.
 Те саме: Олексюк В. Християнська основа української філософії (Вибрані твори). – Київ: Видавничий Дім «Соборна Україна», 1996. – С. 178–192.
- Пашук А. Проблема “истинного человека” у філософській концепції Григорія Сковороди // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХХІ: Праці историко-філософської секції. – С. 181–200.
- Передмова видавця до другого видання. Сковорода – любитель Біблії і слуга Євангелії Христової // Сковорода Г.С. Катехизис або початкові двері до християнських чеснот. Друге поправлене видання. – Детройт; Торонто: Видання Українського Євангельського Об'єднання в ПА, 1963. – С. 1–3.
- Стеллецкий Н. Странствующий украинский философ Григорий Саввич Сковорода // Киевские епархиальные ведомости. – 1894. – № 20. – С. 609–626.
- Стеллецкий Н. Странствующий украинский философ Григорий Саввич Сковорода // Труды Киевской духовной академии. – 1894. – Т. 2. – № 7. – С. 449–478; № 8. – С. 608–629.
 Те саме: Окр. відбитка. – Киев: Типография Корчак-Новицкого, 1894. – 52 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Филарет [Гумилевский Д.Г.], архиеп. Григорий Саввич Сковорода // Филарет. Обзор русской духовной литературы. 1720–1858. – Санкт-Петербург: Типография Праца, 1861. – Кн. 2. – С. 72–73.
 Те саме: Изд. 2-е, доп. – Чернигов: Типография Ильинского монастыря, 1863. – Кн. 2. – С. 116–119; Изд. 3-е. – Санкт-Петербург: Изд. Тузова, 1884. – С. 363–365.
- Флоринський Ів. Григорій Сковорода – предтеча українського євангелізму. – Торонто; Вінніпег, 1956. – 71 с.
- Флоровский Г., прот. Пути русского богословия. – Paris: YMCA Press, 1937. – VI, 574 с.
 Про Сковороду див. на с. 119–121, 179, 536, 573.
 Те саме: Ann Arbor: University Microfilms, 1961. – С. 119–121, 179, 536, 573; Ann Arbor: University Microfilms, 1973. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1981. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1982. – С. 119–121, 179, 536, 573; 3-е изд. С предисловием прот.

- И. Мейендорфа и указателем имен. – Paris: YMCA Press, 1983. – С. 119–121, 179, 536, 573; 4-е изд. Paris: YMCA Press, 1988. – С. 119–121, 179, 536, 573; Киев: Християнсько-благодійницька асоціація «Путь к истине», 1991 [репринт третього паризького вид.]; Вильнюс, 1991.
- Франко Н.О., Новікова С.Б.* Г.С. Сковорода: варіант раціоналістичної інтерпретації теології // Проблема раціональності наприкінці ХХ століття: Матеріали V Харківських міжнародних Сковородинівських читань. 29–30 вересня 1998 р. – Харків: Університет внутрішніх справ, 1998. – С. 85–86.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чижевський Д.* Філософія на Україні: спроба історіографії питання. – Прага, 1926. – 197 с.
Про Сковороду див. на с. 17, 21, 22, 26, 35, 40, 41, 46, 49, 54, 57–77, 137, 173, 174, 178.
Те саме: Вид. 2-е. – Прага: Сіяч, 1928. – С. 25, 30, 37, 50, 70, 74, 80, 87–113.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Эрн В.Ф.* Жизнь и личность Григория Саввича Сковороды // Вопросы философии и психологии. – 1911. – Кн. 107. – № 2 (Март – апрель). – С. 126–166.
Те саме: Лики культуры: Альманах. – Москва: Юрист, 1995. – Т. I. – С. 321–350.
Український переклад див.: *Ерн В.* Життя і особа Григорія Сковороди / Пер. з московської мови і передмова Є. Маланюка. – [Б. м.]: Благодійне видавничче товариство «До світла», 1923. – 60 с.
Те саме: Науковий коментар Н. Лисенко. Передмова та пер. Є. Маланюка, післямова Д. Дорошенка // Березіль. – 1992. – № 11–12. – С. 150–175.
- Яновский И.П.* Г.С. Сковорода // Полтавские епархиальные ведомости. – 1884. – № 5. – С. 216–237; № 6. – С. 264–308; № 9. – С. 446–525.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
Український переклад див.: *Біланюк П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Skovoroda (Hryhorij Savyč) // Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique doctrine et histoire / Fondé par M. Viller, F. Cavallera, J. de Guibert et A. Rayez; continué par A. Derville, P. Lamarche et A. Solignac de la Compagnie de Jésus. – Paris: Beauchesne, 1989. – Fasc. XCII–XCIII–XCIV (Savonarola – Spiritualité). – Col. 947–951.

- Fuhrmann J.T.* The First Russian Philosopher's Search for the Kingdom of God // Essays on Russian Intellectual History / Ed. by L.B. Blair. – Austin: University of Texas Press, 1971. – P. 33–72.
- Pylypiuk N.* The Primary Door: At the Threshold of Skovoroda's Theology and Poetics // Harvard Ukrainian Studies. – 1990. – Vol. XIV. – Nos. 3–4: Adelphotos: A Tribute to Omeljan Pritsak by his Students / Ed. by F.E. Sysyn with the assistance of K. Dodgson Taylor. – P. 551–583.
- Scherer S.P.* The Life and Thought of Russia's First Lay Theologian, Grigorij Savvič Skovoroda (1722–1794): Ph. D. dissertation. – Ohio State University, 1969. – VII, 184 p.
- Друковане видання див.: *Scherer S.P.* The life and thought of Russia's first lay theologian, Grigorij Savvič Skovoroda (1722–1794). – [S. l.]: Ort Verlag, [s. a.] [1970]. – VII, 184 p.
- Schultze B.* Grigorij Savvič Skovoroda // *Schultze B.* Russische Denker: ihre Stellung zu Christus, Kirche und Papsttum. – Wien: Thomas-Moraus-Presse im Verlag Herder, 1950. – S. 15–27.
- Schultze B.* Pensatori russi di fronte a Cristo // *Civiltà Cattolica*. – 1944. – Vol. 2. – P. 273–284.
- Див. також: 3.11; 3.12; 11; 26.5; 26.20.12.

3.2. Біблійна герменевтика Сковороди

В одному з листів Сковорода стверджував, що народився задля того, аби тлумачити Біблію. Справді-бо, відколи в тридцятилітньому віці він усвідомив себе “любителем священної Біблії”, його життя набуло цілком нового сенсу. “Мапа знаття” (globus intellectualis) стає для нього відтоді “мапою Біблії”. Філософ виокремлював Біблію в особливу онтологічну сферу (“символічний світ”), мавши на думці, що тільки цей текст є провідником людського серця на терени Святого Духа. Ба більше – для Сковороди Біблія є справжнім “воплоченням Богом”. Мистецтву тлумачення Святого Письма філософ присвятив цілу низку своїх творів, зокрема трактати «*Silenus Alcibiadis*», «Лотова дружина», діалог «Потоп зміїний». Біблійну ноєматику (науку про сенси Святого Письма) та гевристику (науку про віднаходження сенсів Святого Письма) Сковорода можна охарактеризувати, як *усеосяжну алегорезу* тексту Біблії. Якщо українські богослови XVII–XVIII століть зазвичай послуговувалися *почвірною* методою тлумачення Святого Письма, тобто трактували його на чотирьох семантичних рівнях: буквальному, моральному, алегоричному й анагогічному (“*Littera gesta docet, quid credes allegoria, / Moralis quod agas, quo tendas anagogia*”), – то Сковорода не визнає за буквальним та моральним сенсами Святого Письма жодної рації, окрім *знакової*. На його думку, “природний штиль Біблії” полягає в тому, аби “історіальною или моральною лицем...рністю так соплесть фігури и символи, что иное на лиц..., а иное в сердц.... Лицо, как шелуха, а сердце есть зерном...”.

- Алексєєнко Н.М.* Біблійна герменевтика в українській бароковій прозі: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 2001. – 20 с.
Про Сковороду див. на с. 2, 3, 4, 13–16.
- Алексєєнко Н.М.* Деякі зауваження про природу інтерпретації біблійних текстів у творчості Г. Сковороди // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 6–10.

- Алексєєнко Н.М.* До питання про сквородинівську екзегезу біблійних текстів // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 18–19.
- Алексєєнко Н.* Біблійна герменевтика в українській бароковій прозі // Біблія і культура: Збірник наукових статей / За ред. А.Є. Нямцу. – Чернівці: Рута, 2000. – Вип. 2. – С. 18–23.
Про Сковороду див. на с. 21–22.
- Багалей Д.И.* Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Оріє» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Бетко І.* Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX – початку XX століття. – Zielona Góra; Kijów, 1999. – 160 с.
Про Сковороду див. на с. 10–11.
- Біланюк П.* Григорій Сковорода – філософ чи богослов? (Дослідне звітлення) // Збірник наукових праць на пошану Євгена Вертипороха, президента головної ради НТШ і голови Канадського НТШ з нагоди 70-річчя його життя / За ред. Б. Стебельського. – Торонто, 1972. – С. 55–65.
Англомовну версію розвідки див.: *Bilaniuk P.V.T.* Hryhorij Skovoroda – Philosopher or Theologian? // *The New Review*. – 1973. – Vol. 13. – Nos. 1–2. – P. 50–61.
- Біленко Т.* Проблема біблійного слова у Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 503–511.
- Біленко Т.І.* Слово Біблії в тлумаченні Григорія Сковороди // Тези доповідей II Харківських сквородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 165–167.
- Бобринской П.* Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Impr. de Navarre, 1929. – 83 с.
Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.
- Бондар С.* Езотерична нумерологія й есхатологія Г. Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 248–281.
- Вакуленко С.В.* Definitio per metaphoras у Григорія Сковороди // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. –

- Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 42–49.
- Воронцов Е.А.* Основоположения герменевтики Г.С. Сковороды: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Москва, 1998. – 20 с.
- Гарник І.* Сковородинівські шляхи християнської егзегези // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 119–127.
- Гордієвський М.І.* Теоретична філософія Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.
- Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Коваленко Гр.* Григорій Сковорода, його життя і твори. – Полтава: Накладом Полтавської спілки споживчого товариства, 1919. – 156 с.
- Краснюк М.* Религиозно-философское воззрение Сковороды // Вера и разум. – 1901. – № 16. – С. 132–152; № 18. – С. 217–236; № 21. – С. 365–382; № 22. – С. 401–420.
- Криса Б.* Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. – Львів: Свічадо, 1997. – 216 с.
- Ласло-Куцюк М.* Ключ до белетристики. – Бухарест: Мустанг, 2000. – 291 с.
Про Сковороду див. на с. 28–29, 38–41, 82, 86–91, 138, 196.
- [*Лебедев А.С.*] Речь проф. А.С. Лебедева «Г.С. Сковорода как богослов» // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVII. – Декабрь. – С. 465–469.
Те саме: Вопросы философии и психологии. – 1895. – Кн. 27 (2). – С. 170–177; Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1896. – Т. 8. – С. 37–42; Окр. відбитка. – Харьков, 1896. – 7 с.
- Манюк О.В.* Проблема онтологического измерения символической герменевтики Григория Сковороды // Философия и социология в контексте современной культуры: Сборник научных трудов / Відп. ред. П.І. Гнатенко. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет, 1996. – С. 129–135.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Марченко О.В.* Экзегеза у Григория Сковороды: некоторые аспекты изучения // Вестник Харьковского университета. – 1991. – № 354. – С. 86–96.
- Мірчук І.* Г.С. Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Нічик В.М.* Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
- Овчаренко І.Е.* Творчество Г.С. Сковороды и православное мировоззрение // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного

- університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 75–79.
- Паласюк Г.В.* Про характер біблійної символіки у Г. Сковороди // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень Міжнародного VIII круглого столу. – Львів, 1998. – С. 321–323.
- Сивокінь Г.* Григорій Сковорода як читач Біблії // Слово і час. – 1993. – № 9. – С. 11–16.
Те саме: Jews and Slavs. Vol. 5: Jews and Ukrainians / Ed. by W. Moskovich, etc. – Jerusalem, 1996. – P. 101–108.
- Софронова Л.А.* Г.С. Сковорода – толкователь Священной Библии // Полутропов. К 70-летию В.Н. Топорова. – Москва: Индрик, 1998. – С. 851–860.
- Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 51–74.
Те саме: Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 149–182.
- Ткачук О.О.* Біблійна герменевтика у філософії Григорія Сковороди // Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – Київ, 1998. – Вип. 27. – С. 69–70.
- Ушкалов Л.* Біблійна герменевтика в літературі українського бароко // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Літературознавство. – Львів, 1993. – С. 69–72.
Про Сковороду див. на с. 71.
- Ушкалов Л.* Біблійна герменевтика Григорія Сковороди на тлі українського барокового богомислення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 23–44.
- Ушкалов Л.* До історії українського барокового “фігуратизму”: “символічний світ” Григорія Сковороди // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам’ятках. – Київ, 1999. – С. 130–142.
- Ушкалов Л.* Сковородинівська наука про біблійні образи // Актуальні проблеми слов’янської філології: Міжвузівський збірник наукових статей «Лінгвістика і літературознавство». – Київ: Знання, 1999. – С. 42–53.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В.* До питання про сквородинівську ноєматику: префігуральні терміни // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 154–158.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Флоровский Г., прот.* Пути русского богословия. – Paris: YMCA Press, 1937. – VI, 574 с.
Про Сковороду див. на с. 119–121, 179, 536, 573.
Те саме: Ann Arbor: University Microfilms, 1961. – С. 119–121, 179, 536, 573; Ann Arbor: University Microfilms, 1973. – С.119–121, 179, 536, 573; 2-е изд.

- Paris: YMCA Press, 1981. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1982. – С. 119–121, 179, 536, 573; 3-е изд. С предисловием прот. И. Мейендорфа и указателем имен. – Paris: YMCA Press, 1983. – С. 119–121, 179, 536, 573; 4-е изд. Paris: YMCA Press, 1988. – С. 119–121, 179, 536, 573; Киев: Христианско-благотворительная ассоциация «Путь к истине», 1991 [репринт третьего парижского вид.]; Вильнюс, 1991.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чирка Л.Г.* Проблеми інтерпретації Біблії у філософії Г.Сковороди // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український Центр духовної культури, 2000. – Вип. 26. – С. 133–140.
- Шпет Г.Г.* Очерк развития русской философии. – Петроград: Колос, 1922. – Ч. 1. – 349 с.
- Про Сковороду див. на с. 68–83.
- Те саме: *Шпет Г.Г.* Сочинения. – Москва: Правда, 1989. – С. 82–96; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 291–306.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Arseniew N. von.* Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
- Український переклад див.: *Біланюк П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda's fables: analysis // *Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk.* – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 71–110.
- Те саме: *Chopyk D.B.* Skovoroda's Fables: Analysis. – Salt Lake City, 1995. – 40 p.; *Чонук Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н.Дж.: Видання автора, 1998. – P. 44–82.

- Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. III. Skovorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenväterlichen und mystischen Tradition // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 53–78.
- Erdmann-Pandžić E. von. Wahre Poiesis als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin 2000. – Berlin: Deutsche Association der Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.
- Українську (коротшу) версію див: *Ердманн-Панджіч Е. фон.* Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Панджіч* (у тексті) та *Ердман-Панзіч* (у змісті)].
- Haase F. Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.
- Те саме: Репринт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.
- Łużny R. Grzegorz Skoworoda (1722–1794) i jego biblijne fascynacje // Biblia w literaturze i folklorze narodów wschodniosłowiańskich / Red. R. Łużny, D. Piwowska. – Kraków, 1998. – S. 121–137.
- Łużny R. Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag / Hrs. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schürumpf. – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.
- Marchenko O. Біблейська герменевтика у Григорія Сковороди // Roczniki Humanistyczne. – Lublin, 1996. – Т. XLIV. – З. 7: Słowianoznawstwo. – S. 91–106.
- Те саме [докладніша версія під назвою «Біблейская герменевтика»]: *Философия и современные проблемы гуманитарного знания: Сборник научных трудов.* – Москва: Издательство МГУП, 2002. – Вып. 3. – С. 175–186.
- Mirčuk J. H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
- Те саме: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Rupp J. Der ukrainische Rousseau: Skovoroda und seine theologische Ansichten // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 17–29.
- Scherer S. The Narcissus: Skovoroda's "First-Born Son" // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 51–64.
- Scherer S.P. Hryhorii Skovoroda's Lot's Wife: An Analysis // Michigan Academician. – 1998. – Vol. 30. – No. 3. – P. 163–173.
- Scherer S.P. Symbol and Bible in the Work of Hryhorii Skovoroda // Michigan Academician. – 1983. – Winter. – P. 221–228.
- Völkl E. Der ukrainische Philosoph Skovoroda und die Orthodoxie // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 6–16.

Див. також: 3.9; 3.10; 3.11; 3.12.1; 10.12.2; 10.19.1.6; 10.19.1.19; 13.12.1; 13.13; 26.8.6.3; 26.8.10; 26.8.12.

3.3. Богопізнання в Сковороди

Богомислення Сковороди поєднує в собі складники і *негативного* (апофатичного), і *позитивного* (катафатичного) способів пізнання Абсолютного. Наш філософ уважав, зокрема, що Бог об'явив себе в трьох світах: природі, людині та Святому Письмі. Відтак, *природа, людське серце та Біблія* є тими трьома “книгами”, читаючи які, людина може пізнати ество речей. Звідси випливає знана сковородинська гадка про тотожність богопізнання й себепізнання (наприклад, у діалозі «Нарцис» Сковорода стверджував: “Пізнати себе і зрозуміти Бога – це одна й та сама справа..., адже істинний чоловік і Бог – одне”), а також символічність сковородинської манери думання про Бога.

Барка В. Апостолічний старчик // Сучасність. – 1977. – № 1. – С. 5–13.

Те саме: *Барка В.* Земля садівничих: Есеї. – Б. м., 1977. – С. 99–111.

Гордієвський М.І. Теоретична філософія Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.

Зеньковський В.В. Філософія Сковороди // *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.

Те саме: *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.

Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.

Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.

Колодний А. “Бог біля тебе, з тобою є, в тобі є...”: філософська релігійність Григорія Савовича Сковороди // Людина і світ. – 1994. – № 9. – С. 2–5.

Краснюк М. Религиозно-философское воззрение Сковороды // Вера и разум. – 1901. – № 16. – С. 132–152; № 18. – С. 217–236; № 21. – С. 365–382; № 22. – С. 401–420.

[*Лебедев А.С.*] Речь проф. А.С. Лебедева «Г.С. Сковорода как богослов» // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVII. – Декабрь. – С. 465–469.

Те саме: Вопросы философии и психологии. – 1895. – Кн. 27 (2). – С. 170–177; Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1896. – Т. 8. – С. 37–42; Окр. відбитка. – Харьков, 1896. – 7 с.

Мартинюк В.К. Філософія богошукання у творчості Гр. Сковороди, Т. Шевченка, П. Тичини та В. Стуса // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 30–31.

- Марченко О.В. Богошукання Г.С. Сковороди (Філософсько-етичний аспект проблеми) // Вісник Черкаського університету. – 1997. – Вип. 2. – С. 90–96 (серія: Соціально-гуманітарні науки).
- Марченко О.В. Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Руденко Д. Філософія Сковороди: мерехтіння символу // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 31–38.
- Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л. Українське бароко: філологічні ейдоси в рамках “богомислія” // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1995. – Т. 4. – С. 43–54.
Про Сковороду див. на с. 43, 46, 51–52.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – 311 с.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту, – Т. XXIV).
Те саме: Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чопик Д.Б. “Горна держава” Григорія Сковороди (На відзначення ювілею 200-ліття від смерті) // Чопик Д.Б. Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н.Дж.: Видання автора, 1998. – С. 35–41.
- Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Bilaniuk P.B.T. An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
Український переклад див.: Біланюк П. Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Mytrowytsch K. Skovoroda – figure typique du “siècle des lumières” en Ukraine // Jahrbuch der Ukrainekunde, 1982. – München, 1982. – P. 59–87.
- Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Scherer S. The Narcissus: Skovoroda’s “First-Born Son” // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 51–64.

Див. також: 3.10; 3.12; 6.1; 6.3; 6.13; 11; 26.7; 26.8.2; 26.8.5; 26.8.6; 26.8.8; 26.8.12; 26.20.13.

3.4. Есхатологія Сковороди (наука про "горній Єрусалим")

Богослів'я Сковороди має виразне есхатологічне забарвлення. Досить пригадати бодай його візію «Боротьба архистратига Михайла із Сатаною», в якій змальовано яскраву картину вселенської борні добра та зла, перемоги світла над темрявою. Сковорода обстоює думку, згідно з якою, «як уся сумішка творива випливає з божественного джерела, так вона й повернеться до Того, хто є початок та кінець і хто ... має вести нас від смерті до життя, від землі до неба». Ця думка, в якій відлунує оригенівська ідея всезагальної віднови Божого творива (*αποκατάστασις πάντων*), розгортається в науку про «духовну республіку», чи «горній Єрусалим».

Бондар С. Езотерична нумерологія й есхатологія Г. Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 248–281.

Вайскопф М. Гоголь і Сковорода: Проблема «внешнего человека» // Советское славяноведение. – 1990. – № 4. – С. 36–45.

Англійський переклад див.: *Weiskopf M. Gogol' and H.S. Skovoroda: The Problem of the "External Man" // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 187–201.*

Український переклад див.: *Вайскопф М. М.В. Гоголь і Г.С. Сковорода: проблема «зовнішньої людини»* (пер. з англ. Н. Поліщук) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 346–360.

Володимир [В. Шаян]. Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сковороди. – Лондон: Орден, 1959. – 33 с. [на правах манускрипту].

Те саме: Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1972. – 22 с.

Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.

Марченко О.В. Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.

Михайловська Н. Особливості філософського вчення Г. Сковороди: Текст лекцій з курсу філософії. – Харків: Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури, 1996. – 20 с.

Нічик В.М. Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.

Нічик В.М. Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.

Нічик В.М. Філософські попередники Г.С. Сковороди в Києво-Могилянській академії. До 250-річчя від дня народження Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1972. – № 2. – С. 46–60.

Сулима М.М. «Горня республіка» Сковороди і «Загірна комуна» Хвильового // Слово і час. – 1994. – № 2. – С. 43–48.

Те саме: Україна. Наука і культура. – Київ, 1996. – Вип. 29. – С. 160–165.

- Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чопик Д.Б. “Горна держава” Григорія Сковороди (На відзначення ювілею 200-ліття від смерти) // Чопик Д.Б. Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н.Дж.: Видання автора, 1998. – С. 35–41.
- Шаян В. Григорій Сковорода – лицар святої борні. – Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. – 111 с.
Те саме: Гамільтон: Святиня Дажьдбожа, 1984. – 109 с.
- Шевчук В. “Горня республіка” Григорія Сковороди // Людина і світ. – 1982. – № 12. – С. 55–59.
- Шпет Г.Г. Очерк развития русской философии. – Петроград: Колос, 1922. – Ч. 1. – 349 с.
Про Сковороду див. на с. 68–83.
Те саме: Шпет Г.Г. Сочинения. – Москва: Правда, 1989. – С. 82–96;
Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 291–306.
- Эри В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эри В. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Arseniew N. von. Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Bilaniuk P.B.T. An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
Український переклад див.: Біланюк П. Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Чорук Д.В. Gregory Skovoroda and His ‘Celestial Republic’ // Чопик Д.Б. Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н.Дж.: Видання автора, 1998. – P. 30–34.
- Чорук Д.В. Elevation, Resurrection and the Celestial Jerusalem in the Philosophy of Gregory S. Skovoroda // Чопик Д.Б. Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н.Дж.: Видання автора, 1998. – P. 27–29.
- Fuhrmann J.T. The First Russian Philosopher’s Search for the Kingdom of God // Essays on Russian Intellectual History / Ed. by L.B. Blair. – Austin: University of Texas Press, 1971. – P. 33–72.
- Klein E. Skovoroda: tematica, simboli e tradizione // Kamen’. Rivista semestrale di poesia e filosofia. – 1994–1995. – An. V. – N. 6–7 (Dicembre-Giugno). – P. 79–110.
Див. також: 3.10.2; 3.13; 6.7; 10.10; 10.11; 11; 26.8.1; 26.8.5; 26.8.13; 26.20.7.

3.5. Зв'язок богослів'я Сковороди із сектярством

Питання про стосунок Сковороди до сектярства доволі складне. Дехто з дослідників, як-от, приміром, Орест Новицький, говорив про істотний вплив науки Сковороди на сектярів, найперше на духоборів, Георгій Флоровський добачав чимало збіжностей між наукою Сковороди та ідеями сектярів, а Володимир Бонч-Бруевич навіть видав був твори Сковороди в серії «Матеріали до історії та вивчення російського сектярства й старого обряду». Тим часом Володимир Ерн дуже обережно говорив про наявний у Сковороди “потенціал сектяра”, мавши на думці позацерковні риси сквородинської релігійності, а Дмитро Чижевський узагалі заперечував присутній вплив Сковороди на ідеологію сектярів. Так чи так, твори Сковороди втішалися неабиякою популярністю серед молокан, духоборів, баптистів тощо.

- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Бобринской П.* Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Impr. de Navarre, 1929. – 83 с.
Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.
- Бонч-Бруевич В.Д.* Заметка от редакции // [Сковорода Г.С.] Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. VII–XV (Материалы к истории и изучению русского сектантства и старообрядчества / Под ред. В. Бонч-Бруевича. – Вып. пятый).
- Ваявко І.* До питання про підгрунття містичного світогляду Григорія Сковороди в контексті досліджень Дмитра Чижевського // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам'ятках. – Київ, 1999. – С. 163–204.
- Дудко Д.М.* Світогляд Григорія Сковороди і народні єретичні рухи // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 6–7.
- Ефименко А.Я.* Личность Г.С. Сковороды как мыслителя [Реферат, прочитаний на засіданні Московського психологічного товариства 5 листопада 1894 р.] // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 5 (25). – С. 419–444.
Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 255–275.
- Коваленко Гр.* Григорій Сковорода, його життя і твори. – Полтава: Накладом Полтавської спілки споживчого товариства, 1919. – 156 с.
- Ливанов Ф.В.* Украинский философ Григорий Саввич Сковорода и его значение среди молокан и духоборцев // Новое время. – 1869. – № 169 (1 сентября).
Те саме: *Ливанов Ф.В.* Раскольники и острожники. Очерки и рассказы. – Санкт-Петербург: Изд. Хана, 1870. – Т. 2. – С. 288–299; Изд. 2-е. – Санкт-Петербург: Изд. Хана, 1872. – Т. 2. – С. 232–241.
- Малахов В.* Існування як респонденція: паралелі між вченням хасидів і філософією вдячності Григорія Сковороди // Зарубіжна література. – 2000. – Ч. 47. – С. 7.

- Малинов А. Философские взгляды Григория Сковороды. – Санкт-Петербург: Философско-культурологический исследовательский центр «Эйдос», 1998. – 123 с.
- Новицкий О.М. Духоборцы. Их история и вероучение. Изд. 2-е, передел. И доп. – Киев: Типография университета, 1882. – 282 с.
Про Сковороду див. на с. 34, 178–179, 211.
Рец.: «Киевская старина». – 1882. – Т. II. – Апрель. – С. 140–147 [наприкінці тексту підпис: Н.П.].
- Скоруход В.Ю. Вплив філософських поглядів Г. Сковороди на формування баптизму в Україні // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 179–181.
- Сумцов Н. Предисловие к «Житию Сковороды, описанном другом его М.И. Ковалинским» // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–113.
- Флоровский Г., *прот.* Пути русского богословия. – Paris: YMCA Press, 1937. – VI, 574 с.
Про Сковороду див. на с. 119–121, 179, 536, 573.
Те саме: Ann Arbor: University Microfilms, 1961. – С. 119–121, 179, 536, 573; Ann Arbor: University Microfilms, 1973. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1981. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1982. – С. 119–121, 179, 536, 573; 3-е изд. С предисловием прот. И. Мейендорфа и указателем имен. – Paris: YMCA Press, 1983. – С. 119–121, 179, 536, 573; 4-е изд. Paris: YMCA Press, 1988. – С. 119–121, 179, 536, 573; Киев: Христианско-благотворительная ассоциация «Путь к истине», 1991 [репринт третього паризького вид.]; Вильнюс, 1991.
- Чернега Т.М. Український філософ Г.С. Сковорода та російська раціоналістична секта духоборів у полеміці з офіційною церквою // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2002. – Вип. 1. – С. 83–89.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шпет Г.Г. Очерк развития русской философии. – Петроград: Колос, 1922. – Ч. 1. – 349 с.
Про Сковороду див. на с. 68–83.
Те саме: Шпет Г.Г. Сочинения. – Москва: Правда, 1989. – С. 82–96; Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 291–306.
- Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос.

- Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Asher G.M. The Malakani, or Spiritual Christisns in Eastern Russia // *Appleton's Journal: a magazine of general literature.* – 1879. – Vol. 7. – Issue 5. – November. – P. 437–445.
- Про Сковороду див. на с. 442.
- Buyniak V. Doukhobors, Molokans and Skovoroda's Teachings // *Roots and Realities Among Eastern and Central Europeans / Ed. by Martin L. Kovacs.* – Edmonton, 1983. – P. 13–23.
- Buyniak V.O. Skovoroda in Early Doukhobor History – Fact or Myth? // *Spirit Wrestlers: Centennial Papers in Honour of Canada's Doukhobor Heritage / Ed. by K.J. Tarasoff and R.B. Klymasz.* – Ottawa: Canadian Museum of Civilization, 1995. – P. 9–20.
- Moretta M. L'eredità dello stoicismo e dell'epicureismo nella parabola di Skovoroda *Ubogij Žajvoronok // Miti Antichi e Moderni tra Italia e Ucraina / A cura di K. Konstantynenko, M.M. Ferraccioli e G. Giraud.* – Padova: E. V. A., 2000. – Vol. 1. – P. 259–267.
- Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Völkl E. Der ukrainische Philosoph Skovoroda und die Orthodoxie // *Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794).* – München, 1975. – S. 6–16.
- Див. також: 3.15; 11.

3.6. Поняття Бога в Сковороди

Свою науку про Бога Сковорода системно викладає в першому розділі трактату «Початкові двері до християнського доброго життя»: «Увесь світ складається з двох натур: одна невидима, а друга невидима. Видима натура називається твориво, а невидима – Бог. Ця невидима натура, Бог, наповнює та утримує все твориво; він усюди та завжди був, є і буде... Напр., людське тіло видиме, але той, що його наповнює та утримує, розум – невидимий. Отож, у старовину Бога називали *всесвітнім розумом*. Йому ж тоді були різні імення, напр., *натура, існування, вічність, час, доля, немінучість, фортуна* й ін. А в християн найвидатніші йому ймення такі: *Дух, Господь, Цар, Отець, Розум, Правда*. Останні два ймення здаються найбільш відповідними, бо розум геть нематеріальний, а правда вічним своїм існуванням протилежна мінливій матерії». Відтак, на думку Сковороди, Бог – це передовсім абсолютна єдність, котра не має частин, «безпочатковий початок», «блаженна натура» тощо. Як і багато хто з мистиків, Сковорода вважав, що Бог не має властивого собі ймення («*Deus innominus*»), хоча, з другого боку, Божих імен є сила-силенна («*Deus multinomius*»).

- Барка В. Апостолічний старчик // *Сучасність.* – 1977. – № 1. – С. 5–13.
- Те саме: Барка В. Земля садівничих: Есеї. – Б. м., 1977. – С. 99–111.
- Бобринской П. Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Impr. de Navarre, 1929. – 83 с.
- Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.
- Гнатюк Л.П. Виразення поняття «Бог» і «Біблія» в мовній картині світу Григорія Сковороди // *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції.* – Львів, 1998. – С. 169–176.

- Горбач Н.Я.* Поняття Бога в творчій спадщині Г. Сковороди // Матеріали XII Міжнародної наукової конференції. 20–24 травня 2002 р. – Львів: Логос, 2002. – Т. II. – С. 348–355.
- Гордієвський М.І.* Теоретична філософія Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.
- Горський В.С.* Філософія Григорія Сковороди // *Горський В.С.* Історія української філософії: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104.
Те саме: 2-е вид. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104; 3-є вид. – Київ: Наукова думка, 1997. – С. 84–104; 4-є вид., доп. – Київ: Наукова думка, 2001. – С. 101–125.
- Гудима А.* Ідея Бога в філософії Сковороди // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини»; Інститут національного відродження України, 1994. – С. 83–85.
- Ефименко А.Я.* Философ из народа // Книжки недели. – 1894. – Январь. – С. 7–30.
Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 236–254.
- Зеленогорский Ф.А.* Философия Григория Саввича Сковороды, украинского философа XVIII столетия // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 23 (3). – С. 197–235; Кн. 24 (4). – С. 281–315.
Те саме: Окр. відбитка. – Москва, 1894. – 73 с.
- Зеньковский В.В.* Философия Сковороды // *Зеньковский В.В.* История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
Те саме: *Зеньковский В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.
Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.
- Іванько І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Ільїн В.В.* Любов до Бога та ідея Бога (співмірність кордоцентричних концепцій Б. Паскаля і Г. Сковороди) // На межі тисячоліть: Християнство як феномен культури. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Київ: МІЛП, 2000. – С. 177–190.
- Каушуба М.В.* Поняття бога у філософії Г.С. Сковороди // Історія релігій в Україні. – Київ, 1993. – С. 52–53.

- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Колодний А.* “Бог біля тебе, з тобою є, в тобі є...”: філософська релігійність Григорія Савовича Сковороди // Людина і світ. – 1994. – № 9. – С. 2–5.
- Конончук С.Г.* “Сліди Бога” в метафізиці Й. Кононовича-Горбацького та Г.С. Сковороди // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 111–114.
- Краснюк М.* Религиозно-философское воззрение Сковороды // Вера и разум. – 1901. – № 16. – С. 132–152; № 18. – С. 217–236; № 21. – С. 365–382; № 22. – С. 401–420.
- Криса Б.* Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. – Львів: Свічадо, 1997. – 216 с.
- Кротенко Л.В.* Деякі аспекти вчення Г.С. Сковороди про Бога та світ // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 117–121.
- Левченко Н.* Образ Бога в ексегетичній практиці Григорія Сковороди // Від бароко до постмодерну: Збірник праць кафедри української та світової літератури Харківського державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди / За ред. проф. Л. Ушкалова. – Харків: Майдан, 2003. – Т. II. – С. 74–81.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Мірчук І.Г.* С. Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Наконечний О.* Невидима натура (ідея Бога-закону) в творчості Г. Сковороди // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 80–82.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Нічик В.М.* Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
- Нічик В.М.* Проблема Бога і світу в творах Г.С. Сковороди // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 69–79.
- Олексюк В.* Григорій Сковорода – християнський філософ // Олексюк В. До проблем доби обману мудрости: Збірник філософічних студій / Вступне слово Г. Лужницького. – Чикаго, 1975. – С. 15–51.
Те саме: Олексюк В. Християнська основа української філософії (Вибрані твори). – Київ: Видавничий Дім «Соборна Україна», 1996. – С. 178–192.

- Паласюк Г.* Бог, релігія і церква у розумінні Г. Сковороди // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія 10: Філософія, економіка, соціологія. – Тернопіль, 1998. – № 1. – С. 8–12.
- Паласюк Г.Б.* Вплив філософії стоїків на розуміння Григорієм Сковородою Бога і церкви. – Тернопіль: Укрмедкнига, 1999. – 19 с.
- Паишук А.* Проблема “истинного человека” у філософській концепції Григорія Сковороди // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ: Праці історико-філософської секції. – С. 181–200.
- Сирцова О.М.* Філософська етимологія Г.С. Сковороди. Ім'я Бога // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 90–99.
- Стратій Я.М.* Концепція Бога у філософії Г.С. Сковороди та її зв'язок з попереднім розвитком української думки // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 79–90.
- Ушкалов Л.* Метафізика Григорія Сковороди // Український світ. – 1994. – Рік 3. – Ч. 1–2. – С. 6–7.
Англійський переклад див.: *Ushkalov L.* The Metaphysics of Hryhorij Skovoroda / Transl. by V. Horak // Ukrainian World. – 1994. – Year 3. – Issue 1–2. – P. 6–7.
Німецький переклад див.: *Ushkalow L.* Die Metaphysik von Hryhorij Skovoroda / Übersetzt von O. Jakowlew // Ukrainische Welt. – 1994. – Jg. 3. – Teil 1–2. – S. 6–7.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шевченко В.* Вчення Г. Сковороди про субстанцію у контексті сучасності // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 21–29.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Arseniew N. von.* Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by

- R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
- Український переклад див.: *Біланок П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // *Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk.* – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.
- Te same: *Chopyk D.B.* Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times. – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.
- Ciapalo R.* The metaphysics and ethics of Gregory Skovoroda: a brief review and assessment of his thought // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Філософія. – Львів, 1994. – С. 83–87.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Erdmann-Pandžić E. von.* *Wahre Poiesis* als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin 2000. – Berlin: Deutsche Association der Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.
- Українську (коротшу) версію див.: *Ердманн-Панджіч Е. фон.* Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Панджіч* (у тексті) та *Ердман-Панзіч* (у змісті)].
- Jastrzębiec-Kozłowski Cz.* Grzegorz Skovoroda, myśliciel ukraiński // *Problemy Europy Wschodniej.* – 1939. – № 2. – S. 120–128; № 3. – S. 185–194.
- Kaluzny A.E.* La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Kline G.L.* Skovoroda's Metaphysics // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 223–237.
- Lo Gatto E.* L'idea filosofico-religiosa russa da Skovorodà a Solovjov // *Bilychnis: Rivista di studi religiosi.* – 1927. – Vol. XXX. – P. 77–90.
- Mytrowytsch K.* Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris a l'ocasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 33–53.
- Український переклад див.: *Митрович К.* Платонічні елементи у філософії Сковороди / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.
- Selanski W.* Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh. Fábulas.* – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.

Tschizewskij D. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph (1722–1794) (Zur Geschichte der “dialektischen Methode”) // Der russische Gedanke. – 1929. – Hft. II. – S. 163–176.
Див. також: 3.13; 3.14; 6.3; 6.6; 6.8; 6.13; 26.7; 26.8.2; 26.8.10; 26.8.12.

3.7. Релігійне вільнодумство Сковороди

Сковорода вкрай неприхильно ставився до поширеного під його добу просвітницького “лібертинства” в питаннях релігії. Тим часом його власне богослів’я має цілу низку доволі радикальних рис, які відбігають від узвичаєної в старій Україні богословської науки: досить пригадати бодай усеосяжність сковородинської алегорези Святого Письма, чинну навіть на теренах євангельської історії, або виразно платонівські інтенції сковородинського розуміння creatio ex nihilo. Незбійність богословської науки Сковороди з церковною доктриною спричинилася до несхвального поцінування його творів церковною цензурою, а також давала підстави тумачити сковородинські ідеї як релігійний лібералізм, пантеїзм тощо.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Оріє» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорій Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.

Барабаш Ю.Я. Богослов? Мистик? Атеїст? // Наука и религия. – 1988. – № 2. – С. 43–45; № 3. – С. 42–44; № 4. – С. 36–38.

Гордієвський М.І. Теоретична філософія Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.

Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В. Григорій Сковорода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с.

Ефименко А.Я. Философ из народа // Книжки недели. – 1894. – Январь. – С. 7–30.
Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 236–254.

Кашуба М. Вільнодумство Г.С. Сковороди // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 3–6.

Кашуба М. Вільнодумство Г. Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 112–118.

Михайловська Н. Особливості філософського вчення Г. Сковороди: Текст лекції з курсу філософії. – Харків: Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури, 1996. – 20 с.

Поліщук Ф.М. Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.

Попов П.М. Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.

Старовойт О. Релігійне вільнодумство на Україні від полемістів до Г. Сковороди Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 128–131.

- Табачников И.А.* Свободомыслие Г.С. Сковороды // Вопросы истории религии и атеизма: Сборник статей. – Москва: Наука, 1964. – [Т.] 12. – С. 214–243.
- Товкачевський А.* Григорій Савич Сковорода // Українська хата. – 1913. – Березень. – С. 170–185; Квітень – травень. – С. 258–274; Червень. – С. 350–362; Липень – серпень. – С. 479–496.
- Те саме: Окр. відбитка. – Київ: Життя й мистецтво, 1913. – 67 с.
- Фоменко А.К.* Релігія і вільнодумство (pro et contra) // Філософія, культура, життя: Міжвузівський збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. – Вип. 9. – Ч. 1. – С. 285–305.
- Про Сковороду див. на с. 298.
- Хоткевич Г.М.* Григорій Савич Сковорода. (Український філософ). Короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів. З нагоди 125-літньої річниці з дня смерті. – Харків: Союз, 1920. – 168 с.
- Те саме: Сидней, б. р. – 168 с.; Харків: Гуманітарно-літературна асоціація Г. Сковороди, 1997. – 128 с.
- Чирка Л.Г.* Г. Сковорода: атеїст чи богослов? // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український Центр духовної культури, 2002. – Вип. 27. – С. 91–98.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Čyževskij D.* Skovoroda-Studien. II. Skovorodas Erkenntnislehre und Philo // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1933. – Bd. X. – S. 47–60.
- Łuźny R.* Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag / Hrsg. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schürumpf. – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.
- Moretti M.* L'eredità dello stoicismo e dell'epicureismo nella parabola di Skovoroda *Ubogij Žajvoronok* // Miti Antichi e Moderni tra Italia e Ucraina / A cura di K. Konstantynenko, M.M. Ferraccioli e G. Giraud. – Padova: E. V. A., 2000. – Vol. 1. – P. 259–267.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Völkl E.* Der ukrainische Philosoph Skovoroda und die Orthodoxie // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 6–16.
- Winter E.* Der weise Kosak Grigory Skovoroda (1722–1794) // *Winter E.* Kerzerschicksale. Christliche Denker aus neun Jahrhunderten. – Berlin: Union-Verlag, 1979. – S. 252–260.
- Те саме: Köln: Benziger, 1979. – S. 252–260; Zürich [u. a.]: Benziger, 1980. – S. 252–260; 2. Aufl. – Berlin: Union-Verlag, 1983. – S. 252–260.
- Український переклад див.: *Вінтер Е.* Мудрий козак. Григорій Сковорода (1772–1794) / Пер. з нім. Л.А. Ситниченко // Сковорода Григорій: Дослідження,

розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 282–288.
Див. також: 3.15; 10.21; 26.8.10; 26.13.6; 26.16.10.

3.8. Сковорода й масони

Богосл'я Сковороди має чимало спільних рис з ідеологією масонства: пильна увага до принципу себепізнання, намагання символічно тлумачити Святе Письмо, перш за все – Старий Заповіт, незацікавленість християнською догматикою, позацерковність, аскетика тощо. Недаром масони (Антоновський, Лабзін, Луб'яновський, Прокопович-Антонський, Сохацький та інші) виявляли неабиякий інтерес до творів українського філософа-містика. Саме їхніми заходами ці твори вперше з'явилися друком. Близькими до масонів були й улюблені учні Сковороди Михайло Ковалинський та Василь Томара. Утім, деякі погляди Сковороди далеко відбігають від масонських. Так, Сковорода не надавав жодного значення зовнішнім формам благочестя, тимчасом як для масонів обряд важив дуже багато. Окрім того, для поглядів Сковороди характерна універсальність (єкуменічність), тоді як масони сповідували ексклюзивізм. “Я не знаю мартиністів..., ані їхнього розуму, ані їхньої науки, – казав Сковорода. – Якщо вони відокремлюються в правилах і обрядах, щоб здаватися мудрими, то я й не хочу їх знати; якщо ж вони мудрують у простоті серця, аби бути корисними громадянами суспільства, то я їх поважаю, але задля цього їм не варто відокремлюватися”.

- Багалеї Д.И.* Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Барбаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Болдырев А.И.* Проблема человека в русской философии XVIII века. – Москва: Издательство Московского университета, 1986. – 120 с.
Про Сковороду див. на с. 15, 72.
- Валяк І.* Джерела містичного світогляду Григорія Сковороди: спроба наукової ретроспективи // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 96–120.
- Валяк І.* До питання про підгрунтя містичного світогляду Григорія Сковороди в контексті досліджень Дмитра Чижевського // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам'ятках. – Київ, 1999. – С. 163–204.
- Горбач Н.* Невідомий Григорій Сковорода. – Львів: Логос, 2002. – 152 с.
- Демков М.И.* Г.С. Сковорода, странствующий философ и педагог // *Демков М.И.* История русской педагогики. – Ч. II. Новая русская педагогика (XVIII-й век). – Санкт-Петербург: Издание автора, 1897. – С. 515–543.
- Дудко Д.* Сковорода, масони і вольтерьянці // Панорама. – 1995. – № 8.
- Іванько І.В.* Життєвий шлях і формування світогляду // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 15–54.
- [*Ковалинський М.И.*] Житие Сковороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [З передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.

- Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сквороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сквороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сквороде» (повідомив В.С. Арсеньев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сквороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сквороды. С биографией Г.С. Сквороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 1–42; *Скворода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–535; *Скворода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Скворода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.
- Український переклад див.: *Ковалінський М.* Григорій Савич Скворода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.
- Те саме: На слідах життя Григорія Сквороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.
- Кузнецов О.* Про деякі спільні риси філософських систем Григорія Сквороди та Володимира Одоєвського // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1995. – Т. 4. – С. 63–74.
- Окара А.* Патсій Величковський та Григорій Скворода у контексті духовної культури XVIII ст. // Філософія. Історія культури. Освіта: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків: Око, 1996. – С. 70–76.
- Полищук Ф.М.* Григорій Скворода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Сумцов Н.* Предисловие к «Житию Сквороды, описанном другом его М.И. Ковалинским» // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–113.
- Удод Г. о.* Г.С. Скворода і Православна Церква. – Вінніпег; Саскатун: Видано коштом Відділу Союзу Українок Канади ім. Ольги Кобилянської в Саскатуні, 1971. – 47 с.
- Флоровский Г., прот.* Пути русского богословия. – Paris: YMCA Press, 1937. – VI, 574 с.
- Про Сквороду див. на с. 119–121, 179, 536, 573.
- Те саме: Ann Arbor: University Microfilms, 1961. – С. 119–121, 179, 536, 573; Ann Arbor: University Microfilms, 1973. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1981. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1982. – С. 119–121, 179, 536, 573; 3-е изд. С предисловием прот. И. Мейендорфа и указателем имен. – Paris: YMCA Press, 1983. – С. 119–121, 179, 536, 573; 4-е изд. Paris: YMCA Press, 1988. – С. 119–121, 179, 536, 573; Киев: Христианско-благотворительная ассоциация «Путь к истине», 1991 [репринт третьего парижского вид.]; Вильнюс, 1991.

- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Black J.L.* H.S. Skovoroda as Teacher: The Image as Model // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 75–89.
- Manning C.A.* Hrihori Skovoroda // *Manning C.A.* Ukrainian Literature: Studies of the Leading Authors. – Jersey City: Ukrainian National Association, 1944. – P. 17–22.
Те саме: *Manning C.A.* Ukrainian Literature. Studies of the Leading Authors / With a Foreword by Prof. W. Kirkconnel. – Plainview; N. Y.: Books for Libraries Press, 1971. – P. 17–22.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Winter E.* Byzanz und Rom in Kampf um die Ukraine 955–1939. – Leipzig: Otto Harrassowitz, 1942. – 227 S.
Про Сковороду див. на с. 116–120, 140.
Див. також: 2.3; 2.5; 11; 26.18.1.1.

3.9. Сковорода й німецька містика

Свого часу Дмитро Чижевський, заходившись шукати в історії ідей “духовних братів” Сковороди, які були б “споріднені з ним не випадковими паралелями думок, а зустріли в розумінні світу та життя”, дійшов висновку, що “думки Сковороди зустрічаються найчастіше з ідеями т. зв. “німецької містики” (Екгарт, Тавлер, Сузо, Себастьян Франк, Валентин Вайгель, Якоб Беме, Ангел Сілезій). За цими визначними представниками релігійної та філософічної думки стоять містики середньовіччя (св. Бернгард, Гуго від св. Віктора, Бонавентура), отці Церкви (передусім т. зв. «Ареопагітики») та представники античного платонізму (Платон, Філон, Плотин)”. Саме цій проблематиці присвячена фундаментальна книга Чижевського «Філософія Г.С. Сковороди» (Варшава, 1934), а також низка його статей: «Г.С. Сковорода та німецька містика», «Сковорода й Ангел Сілезій», «Сковорода й Валентин Вайгель» та інші. Утім, на посутній зв’язок ідей Сковороди з німецькою містикою вказували й раніші коментатори.

- Бичко А., Бичко І.* Концентрично-бароковий контекст української філософії: феномен Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 51–78.
- Валявко І.* Джерела містичного світогляду Григорія Сковороди: спроба наукової ретроспективи // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 96–120.
- Валявко І.* До питання про підгрунтя містичного світогляду Григорія Сковороди в контексті досліджень Дмитра Чижевського // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам’ятках. – Київ, 1999. – С. 163–204.
- Валявко І.В.* Філософія Григорія Сковороди в осмисленні Дмитра Чижевського. – Київ: Київське братство, 1996. – 56 с.

- Величко О.* На роздоріжжі. Два життєві виміри, два шляхи, дві культури // *Філософія. Історія культури. Освіта: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців.* – Харків: Око, 1996. – С. 262–268.
- Зеньковський В.В.* Філософія Сквороди // *Зеньковський В.В.* Історія русської філософії. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
- Те саме: *Зеньковський В.В.* Історія русської філософії. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Паритет, 2001. – С. 65–80.
- Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.
- Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.
- Ковальчук Н.Д.* Проблема символізму в процесі духовного народження людини в філософській концепції Г. Сквороди // *Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць.* – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – Вип. 6. – С. 193–201.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Нечипоренко Т.Б.* До питання про витоки філософського світогляду Г.С. Сквороди // *Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету].* – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сквороди та духовний світ сучасної людини». – С. 68–75.
- Одарченко М.М.* Культурологічні аспекти в історико-філософських поглядах Дмитра Чижевського // *Вісник Державного університету «Львівська політехніка».* – Львів: Видавництво Державного університету «Львівська політехніка», 1996. – № 309: *Вісник українознавства.* – С. 57–61.
- Про Сквороду див. на с. 59, 60.
- Пилипович Д.* Творчість Григорія Сквороди на фоні німецького містицизму Ангела Сілезія (1624–1677) // *Harmonijne współistnienie kultury Wschodu i Zachodu na Ukrainie / Pod red. W. Mokrego.* – Kraków: Szwaipolt Fiol, 2000. – S. 119–124.
- Прокопенко В.* Метафізика людини Сквороди та світова філософська традиція // *Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія.* – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 23–30.
- Срезневський І.И.* Отрывки из записок о старце Григории Сквороде // *Утренняя звезда.* – Харьков, 1833 [1834]. – Кн. I. – С. 67–92 [наприкінці тексту підпис: *И. С. р. з. к.*].
- Ткачук О.О.* Філософія Г. Сквороди як система // *Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць.* – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – Вип. 6. – С. 182–192.

- Ушкалов Л. Біблійна герменевтика Григорія Сковороди на тлі українського барокового богомислення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 23–44.
- Чижевський Д. Г.С. Сковорода и немецкая мистика // Научные труды Русского народного университета в Праге. – 1929. – Т. 2. – С. 283–301.
- Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1931. – 175 с.
- Про Сковороду див. на с. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157.
- Те саме: 2-е вид. – Мюнхен, 1983. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30–34, 35–63, 65, 92–94, 97, 104, 143–145, 157; 3-є вид. – Нью-Йорк, 1991. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157; 4-е вид. – Київ: Видавництво «Орія» при УКСП «Кобза», 1992. – С. 4, 15, 22–23, 31, 32, 36–41, 43–54, 56–62, 65–79, 81, 82, 117–119, 121, 125, 135, 187, 189, 206.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
- Український переклад див.: *Біланюк П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Čiževskij D. Jakob Boehme in Russland // Čiževskij D. Aus zwei Welten. Beiträge zur Geschichte der slavisch-westlichen literarischen Beziehungen. – 's-Gravenhage: Mouton & Co., 1956. – S. 196–219.
- Про Сковороду див. на с. 203–204, 207, 210.
- Український переклад див.: *Чижевський Д.* Якоб Беме в Росії / Пер. О. Гайдук // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам'ятках. – Київ, 1999. – С. 342, 346, 349.
- Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. III. Skovorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenväterlichen und mystischen Tradition // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 53–78.
- Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.
- Genyk-Berezovská Z.* K pozdně baroknímu ukrajińskému básnictví // Československá rusistika. – 1972. – R. XVII. – Č. 5. – S. 198–205.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* До питання про пізню українську барокову поезію // *Геник-Березовська З.* Грані культури. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 37–50.

- Pachlovská O.* Hryhoriј Skovoroda: “Bisanzio” esce di scena // *Pachlovská O.* Civiltà letteraria ucraina. – Roma: Carocci editore, 1999. – P. 474–488.
- Rupp J.* Der ukrainische Rousseau: Skovoroda und seine theologische Ansichten // Hryhoriј Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 17–29.
- Див. також: 3.12; 6.2; 11; 17.2; 24.2.12; 26.8.5; 26.8.6; 26.8.8; 26.8.9; 26.13.4; 26.13.4.1; 26.16.3; 26.18.1.1; 26.18.1.5.

3.9.1. Сковорода й Ангел Сілезій

Ангел Сілезій (1624–1677) – німецький містик доби бароко, автор славного «Херувимського мандрівника». Збіжність ідей Ангела Сілезія та Сковороди можна легко добачити, відколи мова заходить про вічність матерії та світу (Сковорода: “Матерія вічна”; Ангел Сілезій: “Світ є від вічності. Оскільки вічний Бог створив світ поза часом, цілком ясно, що світ є від вічності”), про легкість добра (Сковорода: “Дуже важко бути злим, легко бути добрим”; Ангел Сілезій: “Спасіння легше осягти, ніж засудження...”), про “обоження” тощо. Їх єднають також антитегічні формули в описі Бога й людини, численні емблематичні образи на взір *зернятка* чи *кола*. Назагал, і Сковорода, і Ангел Сілезій були яскравими представниками так званої “емблематичної містики”.

- Валяво І.* До питання про підгрунття містичного світогляду Григорія Сковороди в контексті досліджень Дмитра Чижевського // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам’ятках. – Київ, 1999. – С. 163–204.
- Пилипович Д.* Творчість Григорія Сковороди на фоні німецького містицизму Ангела Сілезія (1624–1677) // Harmonijne współistnienie kultury Wschodu i Zachodu na Ukrainie / Pod red. W. Mokrego. – Kraków: Szwaipolt Fiol, 2000. – S. 119–124.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.

Genyk-Berezovská Z. Skovorodův odkaz (Hryhorij Skovoroda a ruská literatura) // Bulletin ruského jazyka a literatury. – 1993. – S. 111–123.

Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Григорій Сковорода і російська література // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 72–86.

Див. також: 3.10; 3.11; 3.12; 6.1; 6.2; 6.4; 6.5; 6.8; 6.10; 11; 24.2.12; 26.8.3; 26.8.5; 26.20.4.

3.9.2. Сковорода й Валентин Вайгель

Валентин Вайгель (1533–1588) – німецький містик, чії твори були знані в старій Україні (наприклад, Вайгеля згадував Гаврило Бужинський). Між Сковородою та Вайгелем є чимало пунктів збіжності, зокрема такі: 1) наука про “дві природи” Божого творива; 2) наука про об’явлення Бога в “трьох світах” (великому, тобто космосі, малому, тобто людині, та Біблії); 3) ідея себепізнання (один із творів Вайгеля має назву «Пізнай себе»); 4) ідея “смерті для світу”; 5) кордоцентричність (Вайгель, так само, як і Сковорода, дуже часто говорить про *серце*); 6) наука про “внутрішню людину”; 7) наука про Софію-Премудрість Божу; 8) підкреслення алгоричності Святого Письма (“Літера, – писав Вайгель, – це віз, на якому слово Боже в’їжджає до серця...”); 9) зневага до “церемоній” як зовнішнього вияву благочестя.

Валяко І. До питання про підґрунтя містичного світогляду Григорія Сковороди в контексті досліджень Дмитра Чижевського // *Діалог культур. Святе Письмо в українських пам’ятках.* – Київ, 1999. – С. 163–204.

Флоровский Г., прот. Пути русского богословия. – Paris: YMCA Press, 1937. – VI, 574 с.

Про Сковороду див. на с. 119–121, 179, 536, 573.

Те same: Ann Arbor: University Microfilms, 1961. – С. 119–121, 179, 536, 573; Ann Arbor: University Microfilms, 1973. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд.

Paris: YMCA Press, 1981. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1982. – С. 119–121, 179, 536, 573; 3-е изд. С предисловием прот.

И. Мейендорфа и указателем имен. – Paris: YMCA Press, 1983. – С. 119–121, 179, 536, 573; 4-е изд. Paris: YMCA Press, 1988. – С. 119–121, 179, 536, 573;

Київ: Християнско-благотворительная ассоциация «Путь к истине», 1991 [репринт третього паризького вид.]; Вильнюс, 1991.

Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

Те same: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.

Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.

Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. III. Skovorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenväterlichen und mystischen Tradition // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1935. – Bd. XII. – S. 53–78.

Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.

Shevelov G.Y. Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // Shevelov G.Y. In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.

Те саме: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.

Українські переклади див.: *Шерех Ю.* Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // *Шерех Ю.* Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.

Те саме: *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.

Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. ССXXXIX. – С. 177–211.

Див. також: 3.2; 3.3; 3.14; 6.1; 11; 24.2.12; 26.8.1; 26.8.2; 26.8.6; 26.8.8; 26.8.9; 26.8.10; 26.20.3; 26.20.4; 26.20.8; 26.20.13.

3.9.3. Сковорода й Майстер Екгарт

Майстер Екгарт (близько 1260 – 1327 чи 1328) – німецький містик доби середньовіччя. Сковорода суголосний Екгартові найперше у своїй науці про вічність світу (згадаймо тезу Екгарта: “Як ідеальне існування, твориво не було створене”, воно має “те саме існування, що й Бог”), про внутрішню людину (*homo divinus* у Екгарта) та про її тотожність із Христом, про себепізнання та його збіжність із богопізнанням (Екгарт: “Ніхто не може пізнати Бога, коли не пізнав наперед самого себе”; Сковорода: “Нельзя никак узнать Господа, не узнавши самага себе”), про перебування Бога “понад іменами” та про те, що Бог є “правдивою природою”, про самоприниження-кенозіс (*vernihitikeit* у Екгарта), про легкість добра та про спокій як остаточну мету мудрого чоловіка тощо. Окрім того, дуже близькими є деякі концепти й образи у творах Сковороди та Екгарта, наприклад: Бог – *інтелектуальна сфера*, душевна глибина – *іскра чи серце*, дочасне життя – *мандрівка*, людина – *Боже сім'я*.

Валявко І. До питання про підгрунтя містичного світогляду Григорія Сковороди в контексті досліджень Дмитра Чижевського // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам'ятках. – Київ, 1999. – С. 163–204.

Воронкова В.Г. Антропологічні аспекти творчості Г.С. Сковороди // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 41–44.

Зеньковський В.В. Філософія Сковороди // *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.

Те саме: *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фоліо; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.

Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V. G.S. Skovoroda // Zenkovsky V.V. A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.*

Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V. G.S. Skovoroda // Zenkovsky V.V. Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.*

Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.

Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

Те саме: *Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.*

Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.*

Див. також: 6.4; 6.5; 6.10; 11; 26.8.3.

3.9.4. Сковорода й Себастьян Франк

Себастьян Франк (1499–1542) – німецький містик доби Ренесансу. Сковорода близький до Франка перш за все в розумінні *природи* та *Бога* як різних імен одного й того самого (Франк: “Бог є все в усьому, в арфах – звук, у пташині – спів, у всіх речах – природа, ество та життя”; Сковорода: Бог є “в дереві справжнім деревом, у траві травою, в музиці музикою, у будинку будинком, а в нашому тлінному тілі новим тілом”), у науці про дві людини в кожній людині та про тотожність всіх людей у Христі, тобто в “істинній людині” (“усі люди, – казав Франк, – це одна людина”), у потрактуванні “нерівної рівності” (для Франка люди – це “численні барилья”, які “бувши одне одному нерівними, рівні щодо повноти”; для Сковороди: “Бог подібний до багатого фонтана, що наповняє різні посудини по їхній вмістимості. А над фонтаном напис: *нерівна всім рівність*”), в яскравій символічності й антитетичності думання, а також у потрактуванні метафори *світ як театр*. Утім, може, найбільше Сковорода підхожий до Себастьяна Франка своїм радикальним запереченням буквального сенсу Біблії та всіляких форм зовнішнього благочестя.

Валяво І. До питання про підгрунття містичного світогляду Григорія Сковороди в контексті досліджень Дмитра Чижевського // *Діалог культур. Святе Письмо в українських пам’ятках. – Київ, 1999. – С. 163–204.*

Гузар І. Григорій Сковорода у контексті просвітительської філософії // *Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 69–87.*

Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

Те саме: *Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.*

Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.*

Arseniew N. von. Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte

- Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. III. Skovorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenväterlichen und mystischen Tradition // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 53–78.
- Див. також: 3.2; 3.6; 3.10.3; 6.12; 11; 26.2; 26.8.1; 26.8.3; 26.20.4; 26.20.13.

3.9.5. Сковорода та Якоб Беме

Якоб Беме (1575–1624) – німецький релігійний філософ і мистик, чий твори за часів Сковороди втішалися в Україні неабиякою славою. Принаймні, у бібліотеці Києво-Могилянської академії був рукописний переклад «Misterium magnum», а знаний масон Семен Гамалія переклав цілу низку праць Беме, зокрема «Libri apologetici», «Antistiefelius», «Arologia contra Gregorium Richter». Чимало сквородинських думок та образів суголосні Беме. Принаймні, уже архієпископ Філарет (Гумілевський) указував на безпосередній зв'язок Сковороди з містикою Беме. Так, обидва філософи правлять про “три світи” (або “три книги”), про Софію-Премудрість Божу, не визнають буквального трактування Святого Письма, називають Бога *натурою*, або *вічною природою*, а людину – *мікрокосмосом*, учать про “внутрішню людину”, про світ, як про *дзеркало вічності*, рясно використовують емблематичні образи, зокрема символіку *серця*, а для їхнього стилю характерна яскрава антитетичність.

- Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Беме Якоб // Філософський енциклопедичний словник. – Київ: Абрис, 2002. – С. 51–52.
- Валаяко І. До питання про підґрунтя містичного світогляду Григорія Сковороди в контексті досліджень Дмитра Чижевського // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам'ятках. – Київ, 1999. – С. 163–204.
- Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Нічик В.М. Києво-Могилянська академія і німецька культура. – Київ: Український Центр духовної культури, 2001. – 252 с.
- Петров В. Г.С. Сковорода. Спроба характеристики // Київська старовина. – 2001. – № 4. – С. 109–120.
- Філарет [Гумілевський Д.Г.], архієп. Григорий Саввич Сковорода // Філарет. Обзор русской духовной литературы. 1720–1858 гг. Изд. 2-е, доп. – Чернигов: Типография Ильинского монастыря, 1863. – Кн. 2. – С. 116–119.
- Флоровский Г., прот. Пути русского богословия. – Paris: YMCA Press, 1937. – VI, 574 с.
- Про Сковороду див. на с. 119–121, 179, 536, 573.
- Те саме: Ann Arbor: University Microfilms, 1961. – С. 119–121, 179, 536, 573; Ann Arbor: University Microfilms, 1973. – С.119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1981. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1982. – С. 119–121, 179, 536, 573; 3-е изд. С предисловием прот. И. Мейендорфа и указателем имен. – Paris: YMCA Press, 1983. – С. 119–121, 179, 536, 573; 4-е изд. Paris: YMCA Press, 1988. – С. 119–121, 179, 536, 573;

- Київ: Християнсько-благодотворительная асоціація «Путь к истине», 1991 [репринт третього паризького вид.]; Вильнюс, 1991.
- Чернега Т.М.* До проблеми вивчення впливу містико-філософських ідей Я. Бьоме на творчість Г. Сковороди // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2002. – Вип. 2. – С. 3–8.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Čiževskij D. Jakob Boehme in Russland // Čiževskij D. Aus zwei Welten. Beiträge zur Geschichte der slavisch-westlichen literarischen Beziehungen.* – 's-Gravenhage: Mouton & Co., 1956. – S. 196–219.
- Про Сковороду див. на с. 203–204, 207, 210.
- Український переклад див.: *Чижевський Д.* Якоб Беме в Росії / Пер. О. Гайдук // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам'ятках. – Київ, 1999. – С. 342, 346, 349.
- Čyževskij D. Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Čyževskij D. Skovoroda-Studien. III. Skovorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenväterlichen und mystischen Tradition // Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1935. – Bd. XII. – S. 53–78.
- Čyževskij D. Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.
- Klein E. Skovoroda: tematica, simboli e tradizione // Kamen'. Rivista semestrale di poesia e filosofia.* – 1994–1995. – An. V. – N. 6–7 (Dicembre-Giugno). – P. 79–110.
- Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt.* – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Див. також: 3.2; 3.6; 6.1; 6.3; 6.5; 6.8; 6.10; 11; 24.2.12; 26.2; 26.8.1; 26.8.3; 26.8.5; 26.8.6.2; 26.8.8; 26.8.9; 26.8.10; 26.18.1.1; 26.20.3; 26.20.4; 26.20.5; 26.20.8; 26.20.13.

3.10. Сковорода й Олександрійська богословська школа

Уже автори перших теологічних розвідок про Сковороду наголошували на тому, що український філософ продовжував традиції Олександрійської богословської школи (Філон, Климент, Ориген). Олександрія, заснована Олександром Македонським у 331 році до Різдва, була колискою гелліністичної культури. Саме тут з'явилася Септуагінта – перший грецький переклад Святого Письма, тут мешкав і славетний юдейський філософ-платонік Філон, який уперше спробував був поєднати Старий Заповіт та грецьку філософію. А в II столітті після Різдва була заснована й власне Олександрійська християнська школа, з діяльністю якої пов'язані перші спроби християнської богословської систематики, а також алегорична метода тлумачення Біблії. Олександрійська школа, як писав у 1894 році професор Харківського університету Амфіян Лебедев, “допускала, що людина своїми власними силами, без зовнішнього, тобто позитивного Об'явлення, за одного тільки внутрішнього впливу на ці сили з боку Бога, котрий завше близький до людини, годна якщо й не цілком опанувати істину, то принаймні посутньо наблизитися до неї, як те засвідчила грецька філософія”. Саме твори олександрійців, продовжував він, поза сумнівом, є основним “джерелом сквородинського богослів'я”. Справді-бо, і Філон, і Климент, і Ориген, як свідчив Михайло Ковалинський, входили до десятка найулюбленіших авторів Сковороди, а сквородинська манера потрактування Біблії, тобто його ноematика та гевристика, на значну міру залежить від олександрійської алегорези. Сковороді був близьким також олександрійський платонізм, гностична настанова олександрійців тощо.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Оріє» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Біланюк П.* Григорій Сковорода – філософ чи богослов? (Дослідне звітлення) // Збірник наукових праць на пошану Євгена Вертипороха, президента головної ради НТШ і голови Канадського НТШ з нагоди 70-річчя його життя / За ред. Б. Стебельського. – Торонто, 1972. – С. 55–65.
Англомовну версію розвідки див.: *Bilaniuk P.B.T.* Hryhorij Skovoroda – Philosopher or Theologian? // *The New Review*. – 1973. – Vol. 13. – Nos. 1–2. – P. 50–61.
- Кияк С.Р.* Філософія Г. Сковороди і олександрійська богословська школа // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 11–12.
- [*Ковалинський М.І.*] Житие Сковороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [З передмовою М.Ф. Сумцова] // *Киевская старина*. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сковороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. –

- С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сковороде» (повідомив В.С. Арсеньев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сковороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. 1. – С. 1–42; *Сковорода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–535; *Сковорода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Сковорода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.
- Український переклад див.: *Ковалінський М.* Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.
- Те саме: На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.
- Краснюк М.* Религиозно-философское воззрение Сковороды // Вера и разум. – 1901. – № 16. – С. 132–152; № 18. – С. 217–236; № 21. – С. 365–382; № 22. – С. 401–420.
- [*Лебедев А.С.*] Речь проф. А.С. Лебедева «Г.С. Сковорода как богослов» // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVII. – Декабрь. – С. 465–469.
- Те саме: Вопросы философии и психологии. – 1895. – Кн. 27 (2). – С. 170–177; Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1896. – Т. 8. – С. 37–42; Окр. відбитка. – Харьков, 1896. – 7 с.
- Левченко Н.М.* Александрійська традиція в екзегетичній практиці Г. Сковороди // Наукові записки Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Літературознавство. – Харків, 2004. – Вип. 1 (37). – С. 28–31.
- Луців Ю.А.* Вплив давніх філософів і отців церкви на творчість Григорія Сковороди // Америка. – 1982. – Квітень. – С. 14–21.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Марченко О.В.* Экзегеза у Григорія Сковороди: некоторые аспекты изучения // Вестник Харьковского университета. – 1991. – № 354. – С. 86–96.
- Редько М.П.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – 311 с.
- Флоровский Г., прот.* Пути русского богословия. – Paris: YMCA Press, 1937. – VI, 574 с.
- Про Сковороду див. на с. 119–121, 179, 536, 573.
- Те саме: Ann Arbor: University Microfilms, 1961. – С. 119–121, 179, 536, 573; Ann Arbor: University Microfilms, 1973. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1981. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA

- Press, 1982. – С. 119–121, 179, 536, 573; 3-е изд. С предисловием прот. И. Мейендорфа и указателем имен. – Paris: YMCA Press, 1983. – С. 119–121, 179, 536, 573; 4-е изд. Paris: YMCA Press, 1988. – С. 119–121, 179, 536, 573; Киев: Христианско-благотворительная ассоциация «Путь к истине», 1991 [репринт третьего парижского вид.]; Вильнюс, 1991.
- Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. – Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1931. – 175 с.
- Про Сквороду див. на с. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157.
- Те саме: 2-е вид. – Мюнхен, 1983. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30–34, 35–63, 65, 92–94, 97, 104, 143–145, 157; 3-е вид. – Нью-Йорк, 1991. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157; 4-е вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – С. 4, 15, 22–23, 31, 32, 36–41, 43–54, 56–62, 65–79, 81, 82, 117–119, 121, 125, 135, 187, 189, 206.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шнет Г.Г.* Очерк развития русской философии. – Петроград: Колос, 1922. – Ч. 1. – 349 с.
- Про Сквороду див. на с. 68–83.
- Те саме: *Шнет Г.Г.* Сочинения. – Москва: Правда, 1989. – С. 82–96; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шнет Г.Г.:* Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 291–306.
- Эри В.Ф.* Григорий Саввич Скворода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эри В.* Борьба за Логос. Г. Скворода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Arsenew N. von.* Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte

Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.

Bilaniuk P.B.T. An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.

Український переклад див.: *Біланюк П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковорода (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.

Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. III. Skovorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenväterlichen und mystischen Tradition // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 53–78.

Erdmann-Pandžić E. von. Wahre Poiesis als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin 2000. – Berlin: Deutsche Association der Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.

Українську (коротшу) версію див.: *Ердманн-Панджич Е. фон.* Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Панджич* (у тексті) та *Ердман-Панзіч* (у змісті)].

Див. також: 3.2; 3.3; 26.8.5; 26.8.8; 26.8.10; 26.13.4; 26.13.4.1; 26.13.6; 26.20.3; 26.20.9.

3.10.1. Сковорода й Климент Олександрійський

Климент Олександрійський (150–215) – другий (після Пантена) ректор Олександрійської школи, автор численних філософських та богословських творів, найславетнішим з-поміж яких є «Стромати». Сковорода досить часто йде услід за Климентом, інтерпретуючи текст Біблії. Так, яскравий сквородинський образ Христа, що сміється, нав'язується до Климентової префігурації “Ісак – Христос”. Климентові «Стромати» певною мірою позначилися також на сквородинському потрактуванні ідеї себепізнання (принаймні, характерне для Сковорода ототожнення старогрецького гасла “пізнай себе” з Мойсеевим закликом слідкувати за собою має виразу паралель із другою книгою «Строматів») та дружби як ширшої християнської любові (*αγάπη*). Навіть свій улюблений Епікурів вислів: “Спасибі Богу, що потрібне зробив легким, а важке непотрібним”, – Сковорода подає, певно, за Климентом. Та й інтерес нашого філософа до єгипетського символічного письма міг бути (принаймні, почасти) інспірований Климентом, адже саме той уперше подав був його докладний опис та класифікацію.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Оріє» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.

- [*Лебедев А.С.*] Речь проф. А.С. Лебедева «Г.С. Сковорода как богослов» // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVII. – Декабрь. – С. 465–469.
- Те саме: Вопросы философии и психологии. – 1895. – Кн. 27 (2). – С. 170–177; Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1896. – Т. 8. – С. 37–42; Окр. відбитка. – Харьков, 1896. – 7 с.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Марченко О.В.* Экзегеза у Григорія Сковороди: некоторые аспекты изучения // Вестник Харьковского университета. – 1991. – № 354. – С. 86–96.
- Петров В.П.* Особа Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Російський переклад див.: *Петров В.П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – 311 с.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: 3 історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чирка Л.Г.* Проблеми інтерпретації Біблії у філософії Г. Сковороди // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український Центр духовної культури, 2000. – Вип. 26. – С. 133–140.
- Шпет Г.Г.* Очерк развития русской философии. – Петроград: Колос, 1922. – Ч. 1. – 349 с.
- Про Сковороду див. на с. 68–83.
- Те саме: *Шпет Г.Г.* Сочинения. – Москва: Правда, 1989. – С. 82–96; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 291–306.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.

- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Скворода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
- Український переклад див.: *Біланюк П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сквороди (пер. з англ. І. Гарника) // Скворода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Wahre Poiesis als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin 2000. – Berlin: Deutsche Association der Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.
- Українську (коротшу) версію див.: *Ердманн-Панджіч Е. фон.* Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Скворода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Панджіч* (у тексті) та *Ердман-Панзіч* (у змісті)].
- Gustafson R.F.* Tolstoy's Skovoroda // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 87–96.
- Klein E.* Skovoroda: tematica, simboli e tradizione // Kamen?. Rivista semestrale di poesia e filosofia. – 1994–1995. – An. V. – N. 6–7 (Dicembre-Giugno). – P. 79–110.
- Mirtschuk I.* Die Philosophie H. S. Skovorodas // *Mirtschuk I.* Geschichte der ukrainischen Kultur. – München, 1994. – S. 124–126.
- Pylypiuk N.* Skovoroda's Divine Narcissism // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 13–50.
- Див. також: 2.3; 3.2; 3.3; 6.1; 26.2; 26.8.3; 26.8.8; 26.13.2; 26.20.3.

3.10.2. Скворода й Оріген

Оріген (185–254) – олександрійський богослов та філософ, який зробив першу спробу систематичного викладу засад християнської науки («Про першооснови»). Бувши одним з улюблених письменників Сквороди, він справив помітний вплив на світогляд нашого філософа. Саме Оріген міг інспірувати роздуми Сквороди про вічність матерії (згідно з Орігеном, матерія є така ж стара, як і час), про всеосяжну віднову творива, тобто про його повернення до Бога (орігенівський *αλοκατάστασις πάντων*), про Божі імення (на думку Орігена, Бог не має властивого собі імені), про пізнання як спогад (*ἀνάμνησις*) тощо. Утім, найвизраźніше вплив Орігена на Сквороду виявляється в ділянці біблійної герменевтики. Скворода, так само, як і Оріген, наголошує на символічності Святого Письма (буквальний сенс – душпиння, прихований – ество), а міркування Сквороди про безглуздість буквального розуміння Біблії майже дослівно повторюють орігенівські (пригадаймо Орігенове поцінування шестоднева: “Яка притомна людина може припустити, що був перший, другий та третій день – з ранком, із вечором та ніччю, коли ще не було ні сонця, ні місяця, ні зір, а в перший день не було навіть неба? Хто буде настільки дурним, аби думати, що Бог, мов той хлібороб, садив у раю різні дерева..., що він з полудня гуляв у саду та шукав

Адама, що заховався був під деревами... Чи можна сумніватися, що все це треба розуміти тільки в таємному сенсі?»).

- Алексеевко Н.М.* Деякі зауваження про природу інтерпретації біблійних текстів у творчості Г. Сковороди // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 6–10.
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орії» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- [*Лебедев А.С.*] Речь проф. А.С. Лебедева «Г.С. Сковорода как богослов» // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVII. – Декабрь. – С. 465–469.
Те саме: Вопросы философии и психологии. – 1895. – Кн. 27 (2). – С. 170–177; Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1896. – Т. 8. – С. 37–42; Окр. відбитка. – Харьков, 1896. – 7 с.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Марченко О.В.* Экзегеза у Григорія Сковороди: некоторые аспекты изучения // Вестник Харьковского университета. – 1991. – № 354. – С. 86–96.
- Петров В.П.* Особа Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
Російський переклад див.: *Петров В.П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Флоровский Г., прот.* Пути русского богословия. – Paris: YMCA Press, 1937. – VI, 574 с.
Про Сковороду див. на с. 119–121, 179, 536, 573.
Те саме: Ann Arbor: University Microfilms, 1961. – С. 119–121, 179, 536, 573; Ann Arbor: University Microfilms, 1973. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1981. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1982. – С. 119–121, 179, 536, 573; 3-е изд. С предисловием прот. И. Мейендорфа и указателем имен. – Paris: YMCA Press, 1983. – С. 119–121, 179, 536, 573; 4-е изд. Paris: YMCA Press, 1988. – С. 119–121, 179, 536, 573; Киев: Христианско-благотворительная ассоциация «Путь к истине», 1991 [репринт третьего парижского вид.]; Вильнюс, 1991.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949),

- Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шнет Г.Г.* Очерк развития русской философии. – Петроград: Колос, 1922. – Ч. 1. – 349 с.
Про Сковороду див. на с. 68–83.
Те саме: *Шнет Г.Г.* Сочинения. – Москва: Правда, 1989. – С. 82–96; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шнет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 291–306.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
Український переклад див.: *Біланюк П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Wahre Poiesis als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin 2000. – Berlin: Deutsche Association der Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.
Українську (коротшу) версію див.: *Ердманн-Панджіч Е. фон.* Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Панджіч* (у тексті) та *Ердман-Панзіч* (у змісті)].
- Gustafson R.F.* Tolstoy's Skovoroda // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 87–96.
- Див. також: 3.2; 3.3; 3.4; 3.11; 3.13; 10.4; 11; 26.7; 26.8.1; 26.8.3; 26.8.5; 26.8.9; 26.11; 26.13.4; 26.13.4.1; 26.20.4; 26.20.9; 26.20.13.

3.10.3. Сковорода й Філон Олександрійський

Філон Олександрійський (близько 25 р. до Різдва – 50 р. після Різдва) – юдейський філософ-платонік та богослов. Сковорода високо цінував Філона й покликався на нього у своїх творах. Мабуть, найбільший вплив на Сковороду Філон справив у ділянці гносеології. Принаймні, свого часу Дмитро Чижевський дійшов висновку, що “теорія пізнання Сковороди є здебільшого та назагал філонівською”. Зокрема, саме Філон започаткував науку про об’явлення Бога “в трьох світах” (природі, людині та Біблії), він-таки вперше почав символічно трактувати Святе Письмо, намагаючись узгодити його з грецькою філософією. Символічно Філон потрактував (так само, як і Сковорода) навіть поняття творення (креації). Окрім того, Філон обстоював такі важливі для Сковороди ідеї, як “обоження” (θεοσις), людина-мікрокосмос, “внутрішня людина” (“небесний Адам”), Софія-Премудрість Бога, преекзистенція матерії тощо. Для науки Філона (як і Сковороди) характерний питомо платонівський дуалізм. Філон-таки запровадив до богослів’я і прикметну для Сковороди антитетичну модель думання.

- [Анонімна замітка про студію Д. Чижевського «Skovoroda-Studien. II. Skovorodas Erkenntnislehre und Philo»] // *Zeitschrift für slavische Philologie*. – 1933. – Bd. X. – S. 47–60] // *Balto-Slavica*. – [Wilno], 1936. – S. 301.
- Багалеї Д.И.* Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеєм. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Багалей Д.И.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орії» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Гордієвський М.И.* Теоретична філософія Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.
- Демков М.И.* Г.С. Сковорода, странствующий философ и педагог // *Демков М.И.* История русской педагогики. – Ч. II. Новая русская педагогика (XVIII-й век). – Санкт-Петербург: Издание автора, 1897. – С. 515–543.
- Зеленогорський Ф.А.* Філософія Григорія Саввича Сковороди, українського філософа XVIII столетия // *Вопросы философии и психологии*. – 1894. – Кн. 23 (3). – С. 197–235; Кн. 24 (4). – С. 281–315.
Те саме: Окр. відбитка. – Москва, 1894. – 73 с.
- Іваньо І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // *Філософія Григорія Сковороди*. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Ласло-Куцук М.* Апофеоз світла у творчості Григорія Сковороди // *Слово і час*. – 1990. – № 3. – С. 51–59.
- [*Лебедев А.С.*] Речь проф. А.С. Лебедева «Г.С. Сковорода как богослов» // *Киевская старина*. – 1894. – Т. XLVII. – Декабрь. – С. 465–469.
Те саме: *Вопросы философии и психологии*. – 1895. – Кн. 27 (2). – С. 170–177; *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. – Харьков, 1896. – Т. 8. – С. 37–42; Окр. відбитка. – Харьков, 1896. – 7 с.

- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Марченко О.В.* Экзегеза у Григория Сковороды: некоторые аспекты изучения // Вестник Харьковского университета. – 1991. – № 354. – С. 86–96.
- Мірчук І. Г.С.* Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Петров В.П.* Особа Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
Російський переклад див.: *Петров В.П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Флоровский Г., прот.* Пути русского богословия. – Paris: YMCA Press, 1937. – VI, 574 с.
Про Сковороду див. на с. 119–121, 179, 536, 573.
Те саме: Ann Arbor: University Microfilms, 1961. – С. 119–121, 179, 536, 573; Ann Arbor: University Microfilms, 1973. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1981. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1982. – С. 119–121, 179, 536, 573; 3-е изд. С предисловием прот. И. Мейендорфа и указателем имен. – Paris: YMCA Press, 1983. – С. 119–121, 179, 536, 573; 4-е изд. Paris: YMCA Press, 1988. – С. 119–121, 179, 536, 573; Киев: Христианско-благотворительная ассоциация «Путь к истине», 1991 [репринт третьего парижского вид.]; Вильнюс, 1991.
- Чижевський Д.* Філософічна метода Сковороди // Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. Праці філологічні. – Львів, 1930. – Ч. 1. – С. 145–171 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. ХСІХ).
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Arseniew N. von.* Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by

- R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
- Український переклад див.: *Біланок П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. II. Skovorodas Erkenntnislehre und Philo // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1933. – Bd. X. – S. 47–60.
- Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. III. Skovorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenväterlichen und mystischen Tradition // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 53–78.
- Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Wahre Poiesis als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin 2000. – Berlin: Deutsche Association der Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.
- Українську (коротшу) версію див.: *Ердманн-Панджіч Е. фон.* Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Панджіч* (у тексті) та *Ердман-Панжіч* (у змісті)].
- Haase F.* Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.
- Те саме: Репринт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.
- Klein E.* Skovoroda: tematica, simboli e tradizione // Kamen'. Rivista semestrale di poesia e filosofia. – 1994–1995. – An. V. – N. 6–7 (Dicembre-Giugno). – P. 79–110.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Див. також: 3.2; 3.3; 24.2.12; 26.8.1; 26.8.3; 26.8.5; 26.8.6; 26.8.6.2; 26.8.10; 26.13.4; 26.13.6; 26.20.3; 26.20.4; 26.20.5.

3.11. Сковорода й традиції святоотцівського богослів'я (патристики)

Святоотцівська (патристична) традиція є одним з основних джерел світогляду Сковороди. Сам Сковорода, розмірковуючи про “сродність до богослів'я”, стверджував, що, перед тим, як увійти до “священного храму Біблії”, богослов неодмінно мусить “привітатися” “зі стародавніми поганськими філософами” та “поспілкуватися” “із вселєнськими отцями”. Отож, імена отців Церкви досить часто зринають у сквородинських творах. У свя Сковороди, зокрема “наслідування Христа”, “обоження” (що науку Сковорода міг надбати в Климента, Орїгена, Григорія Назіанзіна, Григорія Ниського, Василя Кесарійського, Макарія, Діонісія Ареопагітського, Августина, Максима Сповідника та інших), себепізнання, “внутрішньої людини”, “анамнезису”, “гесихії”, “суботи”, людських “разнопутій” тощо. Патристика була також джерелом численних сквородинських образів, як-от

серце (Климент, Ориген, Григорій Назіанзин, Діонісій Ареопагітський, Макарій Єгипетський, Августин), *дзеркало* (Григорій Ниський, Діонісій Ареопагітський) тоотцівській традиції закорінена ціла низка ідей, *рослина* чи *внутрішнє око*. Зрештою, як казав Дмитро Чижевський, “остаточно зрозуміти символіку Сквороди можна лише на ґрунті символіки отців Церкви та барока”.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Скворода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Бичко А., Бичко І.* Концентрично-бароковий контекст української філософії: феномен Сквороди // Скворода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 51–78.
- Біланюк П.* Григорій Скворода – філософ чи богослов? (Дослідне звітлення) // Збірник наукових праць на пошану Євгена Вертигороха, президента головної ради НТШ і голови Канадського НТШ з нагоди 70-річчя його життя / За ред. Б. Стебельського. – Торонто, 1972. – С. 55–65.
Англомовну версію розвідки див.: *Bilaniuk P.B.T.* Hryhorij Skovoroda – Philosopher or Theologian? // *The New Review*. – 1973. – Vol. 13. – Nos. 1–2. – P. 50–61.
- Гордієвський М.І.* Теоретична філософія Г.С. Сквороди // Памяти Г.С. Сквороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.
- Зеленогорський Ф.А.* Философия Григория Саввича Сквороды, украинского философа XVIII столетия // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 23 (3). – С. 197–235; Кн. 24 (4). – С. 281–315.
Те саме: Окр. відбитка. – Москва, 1894. – 73 с.
- Ігор Ісиченко, архієп.* Григорій Скворода і патристична традиція // Григорій Скворода і антична культура: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 280-річчю від дня народження Г.С. Сквороди (19 листопада 2002 р.). – Харків, 2002. – С. 12–15.
- [*Ковалинський М.І.*] Житие Сквороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [3 передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сквороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сквороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сквороде» (повідомив В.С. Арсеньев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сквороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сквороды. С биографией Г.С. Сквороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. 1. – С. 1–42; *Скворода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–

- 535; *Сковорода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Сковорода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.
- Український переклад див.: *Ковалінський М.* Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.
- Те саме: На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.
- [*Лебедев А.С.*] Речь проф. А.С. Лебедева «Г.С. Сковорода как богослов» // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVII. – Декабрь. – С. 465–469.
- Те саме: Вопросы философии и психологии. – 1895. – Кн. 27 (2). – С. 170–177; Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1896. – Т. 8. – С. 37–42; Окр. відбитка. – Харьков, 1896. – 7 с.
- Луців Ю.А.* Вплив давніх філософів і отців церкви на творчість Григорія Сковороди // Америка. – 1982. – Квітень. – С. 14–21.
- Мазур Л. Г.* Сковорода і християнське богослів'я // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 29–30.
- Малинов А.* Философские взгляды Григория Сковороды. – Санкт-Петербург: Философско-культурологический исследовательский центр «Эйдос», 1998. – 123 с.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Мірчук І. Г.С.* Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
- Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Нічик В.* Києво-Могилянська академія: основні напрями філософування і Г. Сковорода // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 7–29.
- Петров В.П.* Особа Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Російський переклад див.: *Петров В.П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Прокопенко В.* Метафізика людини Сковороди та світова філософська традиція // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 23–30.
- Флоровский Г., прот.* Пути русского богословия. – Paris: YMCA Press, 1937. – VI, 574 с.
- Про Сковороду див. на с. 119–121, 179, 536, 573.
- Те саме: Ann Arbor: University Microfilms, 1961. – С. 119–121, 179, 536, 573; Ann Arbor: University Microfilms, 1973. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1981. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1982. – С. 119–121, 179, 536, 573; 3-е изд. С предисловием прот. И. Мейендорфа и указателем имен. – Paris: YMCA Press, 1983. – С. 119–121,

- 179, 536, 573; 4-е изд. Paris: YMCA Press, 1988. – С. 119–121, 179, 536, 573; Киев: Христианско-благотворительная ассоциация «Путь к истине», 1991 [репринт третьего парижского вид.]; Вильнюс, 1991.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Arseniew N. von.* Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // *Kyrios.* Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
- Український переклад див.: *Біланюк П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. III. Skovorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenväterlichen und mystischen Tradition // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1935. – Bd. XII. – S. 53–78.
- Fuhrmann J.T.* The First Russian Philosopher's Search for the Kingdom of God // *Essays on Russian Intellectual History* / Ed. by L.B. Blair. – Austin: University of Texas Press, 1971. – P. 33–72.
- Haase F.* Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven.* – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.
- Те саме: Репринт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.
- Klein E.* Skovoroda: tematica, simboli e tradizione // *Kamen'.* Rivista semestrale di poesia e filosofia. – 1994–1995. – An. V. – N. 6–7 (Dicembre-Giugno). – P. 79–110.
- Ołjančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Pylypiuk N.* Skovoroda's Divine Narcissism // *Journal of Ukrainian Studies.* – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 13–50.
- Völkl E.* Der ukrainische Philosoph Skovoroda und die Orthodoxie // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 6–16.

Див. також: 3.1; 3.2; 3.3; 3.4; 3.6; 3.14; 6.1; 6.3; 6.5; 6.6; 6.8; 6.9; 6.10; 11; 26.2; 26.7; 26.8.1; 26.8.3; 26.8.5; 26.8.6; 26.8.8; 26.8.9; 26.8.10; 26.11; 26.12; 26.20.3; 26.20.4; 26.20.5; 26.20.8; 26.20.9; 26.20.13.

3.11.1. Сковорода й Діонісій Ареопагітський

Діонісій Ареопагітський (I ст. після Різдва) – учень святого апостола Павла. Діонісієві приписують авторство корпусу релігійно-філософських творів під назвою «Ареопагітики». «Ареопагітики», що засновуються передовсім на вченні Прокла Діадоха (412–485) та є найбільш яскравою пам'яткою християнського неоплатонізму, належали до улюбленої лектури Сковороди. Подейкують, нібито Сковорода повсякчас носив із собою, окрім Біблії, також «Ареопагітики». Науку Сковороди єднає з «Ареопагітиками» ідея позачасового існування Бога та світу, розуміння душі як безугавного руху, всеосяжний символізм, зокрема негативне ставлення до буквального розуміння Святого Письма, а також ціла низка символів та парадоксально-антитегічних формулювань.

- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Ласло-Куцюк М.* Апофеоз світла у творчості Григорія Сковороди // Слово і час. – 1990. – № 3. – С. 51–59.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Петров В.П.* Особа Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Російський переклад див. *Петров В.П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Флоровский Г., прот.* Пути русского богословия. – Paris: YMCA Press, 1937. – VI, 574 с.
- Про Сковороду див. на с. 119–121, 179, 536, 573.
- Te same: Ann Arbor: University Microfilms, 1961. – С. 119–121, 179, 536, 573; Ann Arbor: University Microfilms, 1973. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1981. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1982. – С. 119–121, 179, 536, 573; 3-е изд. С предисловием прот. И. Мейендорфа и указателем имен. – Paris: YMCA Press, 1983. – С. 119–121, 179, 536, 573; 4-е изд. Paris: YMCA Press, 1988. – С. 119–121, 179, 536, 573; Киев: Христианско-благотворительная ассоциация «Путь к истине», 1991 [репринт третьего парижского вид.]; Вильнюс, 1991.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.

Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.

Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.

Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.

Bilaniuk P.B.T. An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.

Український переклад див.: *Біланюк П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.

Див. також: 3.2; 3.3; 3.12.2; 6.1; 6.3; 11; 26.7; 26.8.6.3; 26.13.4; 26.20.4; 26.20.13.

3.11.2. Сковорода та Євагрій Понтійський

Євагрій Понтійський (друга половина IV ст.) – єгипетський учений монах, послідовник Орігена. Євагрій, побіч Макарія Єгипетського, стоїть біля джерел гесихастської ідеології. У своїх листах Сковорода цитував найбільш відому книжку Євагрія «Практик», що є своєрідним упродовом до аскетичного життя. Євагрій мав приваблювати Сковороду найперше своєю наукою про “обожнення”, відстороненістю від усього зовнішнього, пильною увагою до внутрішнього життя людини, а найперше – питома платонівським спиритуалізмом.

Марченко О.В. Афины – Иерусалим // Философия и современные проблемы гуманитарного знания: Сборник научных трудов. – Москва: Издательство МГУП, 2002. – Вып. 3. – С. 175–186.

Марченко О.В. Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.

Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.

Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.

Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.

Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.

Див. також: 3.10.2; 3.11.4; 3.14; 11; 26.2; 26.8.5; 26.13.4.

3.11.3. Сковорода та Іван Дамаскин

Іван Дамаскин (біля 675 – 749) – візантійський богослов, філософ та поет. Його основна праця має назву «Джерело знання» і складається з трьох частин: «Діалектика» (виклад «Категорій» Аристотеля та «Вступу до “Категорій”» Порфирія), «Реєстр ересей», «Достотний виклад православної віри» (систематика християнського богослів'я). Як свідчить Михайло Ковалинський, Сковорода з дитинства полюбляв церковні пісенспіви Дамаскина. Окрім того, він міг спиратися на Дамаскина у своїх розважаннях про єство філософії та богослів'я (а також про стосунок між ними), про Божі ймення тощо.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

[*Ковалинський М.И.*] Житие Сковороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [3 передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.

Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сковороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сковороде» (повідомив В.С. Арсеньев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сковороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 1–42; *Сковорода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–535; *Сковорода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Сковорода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.

Український переклад див.: *Ковалінський М.* Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.

Те саме: На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.

Нічик В.М. Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.

- Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Див. також: 3.3; 8; 21.2; 26.5.

3.11.4. Сковорода й отці-каппадокійці (Григорій Ниський, Григорій Богослов, Василій Великий)

Отці-каппадокійці – Василій Великий (біля 329 – 379), Григорій Ниський (біля 335 – біля 394) та Григорій Назіанзин (біля 330 – 390) – найавторитетніші візантійські богослови й письменники IV століття, чію творчість Сковорода дуже добре знав і високо цінував. Принаймні, реєстр “істинних богословів” у трактаті «Лотова дружина» Сковорода розпочинає саме з діячів каппадокійського гуртка: “Такими є: Василій Великий, Іван Златоустий, Григорій Назіанзин, Амвросій, Єронім, Августин, папа Григорій Великий та подібні до них”. Філософ спирався на отців-каппадокійців у своїх міркуваннях про єдність світу та часу, про “обоження”, про “внутрішню людину” та людину як мікрокосмос, про символічне розуміння Святого Письма, про Божі імення тощо. Сковороду єднає з каппадокійцями також схильність до антитетики та ціла низка образів: *море, камінь, дзеркало, серце, рослина* й інші.

- Бондар С. Езотерична нумерологія й есхатологія Г. Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 248–281.
- Марченко О.В. Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – 311 с.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.

Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.

Erdmann-Pandžić E. von. Wahre Poiesis als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin 2000. – Berlin: Deutsche Association der Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.

Українську (коротшу) версію див: *Ердманн-Панджіч Е. фон.* Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Панджіч* (у тексті) та *Ердман-Панджіч* (у змісті)].

Див. також: 3.2; 3.3; 3.6; 3.13; 3.14; 6.2; 6.3; 6.5; 6.7; 6.9; 6.12; 11; 26.2; 26.8.1; 26.8.5; 26.8.6.3; 26.8.9; 26.8.10; 26.12; 26.13.4; 26.20.3; 26.20.4; 26.20.13.

3.11.5. Сковорода й Максим Сповідник

Максим Сповідник (580–662) – один із найавторитетніших візантійських богословів, улюблений письменник Сковороди. Український філософ спирається на авторитет Максима, коли мова заходить про “обоження”, “нерівну рівність” (Максим Сповідник ілюстрував цю думку неоднаковим впливом сонця на ті чи ті речовини: “Бруд твердне від сонця, а віск – м’якне”), про символічне тлумачення Святого Письма. Утім, певно, найцікавішими є покликання Сковороди на Максима Сповідника в ході розгляду навізаєм пов’язаних питань про “дві волі” в людині, про “світ-театр”, про “меонічну” природу зла й теодіцею (лист до Василя Максимовича від 1764 року).

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Кирик Д.П. Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.

Кісь Р. Антропологічна пневматологія Г. Сковороди та європейський духовний контекст // Transfiguratio. Преображення: Альманах християнської думки. – Львів, 2003. – Вип. перший. – С. 44–76.

Марченко О.В. Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.

Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.

Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.

Флоровський Г., прот. Пути русского богословия. – Paris: YMCA Press, 1937. – VI, 574 с.

Про Сковороду див. на с. 119–121, 179, 536, 573.

Те саме: Ann Arbor: University Microfilms, 1961. – С. 119–121, 179, 536, 573; Ann Arbor: University Microfilms, 1973. – С.119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1981. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA

- Press, 1982. – С. 119–121, 179, 536, 573; 3-е изд. С предисловием прот. И. Мейендорфа и указателем имен. – Paris: YMCA Press, 1983. – С. 119–121, 179, 536, 573; 4-е изд. Paris: YMCA Press, 1988. – С. 119–121, 179, 536, 573; Киев: Християнско-благодотворительная ассоциация «Путь к истине», 1991 [репринт третьего парижского вид.]; Вильнюс, 1991.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyc̆ Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
- Український переклад див.: *Біланюк П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Див. також: 3.4; 3.6; 3.13; 6.12; 26.2; 26.4; 26.8.4; 26.8.5; 26.8.11; 26.11; 26.20.4.

3.12. Сковорода й традиції середньовічного та новочасного західного богослів'я

Богослів'я Сковороди має численні паралелі із середньовічною та новочасною західною теологією, яку він мав нагоду добре опанувати в стінах Києво-Могилянської академії, а також під час своєї закордонної мандрівки. Тож недаром у ході розгляду тих чи тих богословських ідей Сковороди коментатори зазвичай покликаються на Августина, Агріппу Нетесгаймського, Алана де Інсуліс, Альберта Великого, Амвросія Медіоланського, Ангела Сілезія, Баадера, Роджера Бейкона, Беме, Бернгарда Шартрського, Боєція, Бонавентуру, Валентина Вайгеля, Міхаеля Гана, Єроніма Стридонського, Гуто від св. Віктора, Дітріха Фрайберзького, Дунса Скота, Майстера Екгарта, Еріугену, Етінгера, Іринія Ліонського, Ніколая Кузанського, Квіріна Кульмана, Раймунда Люллія, Мартіна Лютера, Філіппа Меланхтона, Парацельса, Петра Ломбардського, Сведенборга, Себастьяна а Matre Dei, Сузо, Тавлера, Тому Аквінського, Тому Кемпійського, Себастьяна Франка, Франциска Асизького та інших західних теологів.

- Гордієвський М.І.* Теоретична філософія Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.
- Нічик В.* Києво-Могилянська академія: основні напрями філософування і Г. Сковорода // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 7–29.

- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyc Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
- Український переклад див.: *Біланюк П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Див. також: 2.6; 2.7; 2.12; 3.9; 6.1; 26.1626.18.1; 26.19.

3.12.1. Сковорода й Аврелій Августин

Аврелій Августин (354–430) – найвидатніший представник латинської патристики, чії твори втішалися в старожитній Україні неабиякою славою. Принаймні, Дмитро Чижевський мав підстави стверджувати, що Августин був “одним з найулюбленіших письменників старої України”. Сковорода спирається на Августина під час розгляду питання про матерію та форму, про пізнання як “анамнезис” (згідно з Августином, “душа принесла всі її зв’язки із собою; те, що ми вчимо, є не що інше, як спогади та приведенне до свідомості”), про “серце”, “обоження”, безпочатковість світу в часі тощо. Покликаючись на авторитет Августина, Сковорода розв’язує також проблему “двох волей” (Божої та власної) у людині: “Правду Августин п...вал: ада н...т и не бывал. / Воля – ад, твоя проклята, / Воля наша – пещь нам ада”.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
- Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Кісь Р.* Антропологічна пневматологія Г. Сковороди та європейський духовний контекст // Transfiguratio. Преображення: Альманах християнської думки. – Львів, 2003. – Вип. перший. – С. 44–76.
- Кісь Р.* Пневмоцентричний антропологізм Сковороди і європейський духовний контекст // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до

- 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 77–87.
- Мірчук І. Г.* С. Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Петров В. П.* Особа Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
Російський переклад див.: *Петров В. П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Поліщук Н.* Екзистенційний засновок філософії Г. Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 30–39.
- Попович М.* Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів “раннього Модерну” // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І. П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 30–50.
- Сирцова О.* Неогностичні тенденції у філософії Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І. П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 287–293.
- Софронова Л. А.* Три мира Григория Сковороды. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* Святий Аврелій Августин та українське письменство XVII–XVIII століть // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 33–44.
Про Сковороду див. на с. 35, 38–42.
Те саме: *Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – С. 63, 65–69.
- Ушкалов Л. В., Марченко О. В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д.* Фільсофія Г. С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г. С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В. Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Čyževskýj D.* Literarische Lesefrüchte. Zu einer dichterischen Formel Skovorodas // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1941. – Bd. XVII. – S. 110.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Wahre Poiesis als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin 2000. – Berlin: Deutsche Association der

Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.

Українську (коротшу) версію див: *Ердманн-Панджіч Е. фон*. Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Панджіч* (у тексті) та *Ердман-Панзіч* (у змісті)].

Haase F. Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven.* – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.

Te same: Репринт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.

Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.

Selanski W. Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh.* Fábulas. – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.

Див. також: 3.2; 3.13; 26.2; 26.7; 26.8.3; 26.8.5; 26.8.7; 26.8.9; 26.11; 26.13.4; 26.13.6.

3.12.2. Сковорода й Ніколай Кузанський

Ніколай Кузанський (1401–1464) – німецький філософ та богослов, один із найвидатніших представників ренесансного неоплатонізму, чії твори були добре знані в старій Україні (дехто з істориків філософії, зокрема Домет Оляничин, гадали, що й Сковорода читав твори Кузанця). У будь-якому разі погляди Сковороди на питання преєкзистенції матерії, “теозису”, тотожності пізнання та любові близькі до ідей німецького філософа. Так само близькими є й уявлення обох філософів про Бога як про *безмежну кулю*, їхня математична символіка тощо. Сковороду та Ніколая Кузанського споріднює також антитетична форма думання (що форму Кузанець теоретично обгрунтував у своїй науці про *coincidentio oppositorum*).

Голіченко Т.С. Мегафористика пізнання у М. Кузанського та Г. Сковороди // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 132–143.

Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.

Іваньо І.В. Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.

Кирик Д.П. Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.

Кісь Р. Антропологічна пневматологія Г. Сковороди та європейський духовний контекст // *Transfiguratio*. Преображення: Альманах християнської думки. – Львів, 2003. – Вип. перший. – С. 44–76.

Марченко О.В. Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.

Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.

- Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Див. також: 3.3; 3.6; 6.1; 6.3; 6.8; 6.13; 26.7; 26.8.3; 26.8.5; 26.8.12; 26.13.4; 26.13.6; 26.20.4; 26.20.13.

3.12.3. Сковорода й Тома Аквінський

Тома Аквінський (біля 1225 – 1274) – великий середньовічний богослов-домініканець, котрого називали “главою схоластів” (princeps scholasticorum), а переюгом визнали за “вчителя Церкви”. «Сумма теології» Аквіната перебувала в основі богословських курсів професорів Києво-Могилянської академії: за іронією долі, під добу бароко саме богослів'я Томи Аквінського стояло в обороні українського православ'я. Відтак, Сковорода добре знав богословську науку Томи (курс богослів'я, що його починав був слухати Сковорода в Георгія Кониського, засновувався на системі Аквіната). І попри те, що наш філософ із неабияким скепсисом ставився до схоластичної теології, називаючи її “підлим квасом шкільних богословів”, він міг спиратися на Тому, коли йшлося, скажімо, про співвідношення матерії та форми, про *серце* (у Томи – *scintilla animae*), про “сродну” працю (у Томи – *officia*) тощо.

- Кісь Р.* Антропологічна пневматологія Г. Сковороди та європейський духовний контекст // *Transfiguratio. Преображення: Альманах християнської думки.* – Львів, 2003. – Вип. перший. – С. 44–76.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // *Філософія Григорія Сковороди.* – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Олексюк В.* Григорій Сковорода – християнський філософ // *Олексюк В.* До проблем доби обману мудрости: Збірник філософічних студій / Вступне слово Г. Лужницького. – Чікаго, 1975. – С. 15–51.
Те саме: *Олексюк В.* Християнська основа української філософії (Вибрані твори). – Київ: Видавничий Дім «Соборна Україна», 1996. – С. 178–192.
- Ушкалов Л.* Біблійна герменевтика Григорія Сковороди на тлі українського барокового богомислення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 23–44.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Wahre Poiesis als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin 2000. – Berlin: Deutsche Association der Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.
- Українську (коротшу) версію див.: *Ердманн-Панджіч Е. фон.* Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Панджіч* (у тексті) та *Ердман-Панджіч* (у змісті)].
- Joukovsky A.* Hryhori Skovoroda et l'Académie Mohyla de Kyiv // Bulletin de l'Association Française des Etudes Ukrainiennes. – 2002. – N° 3 (22) (septembre – décembre). – P. 6–8; N° 1–3 (23–25) (janvier – avril – août – décembre). – P. 15–18.
- Lashchuk E.* Skovoroda's philosophy of happiness in the context of western philosophy // Наукові записки НаУКМА. – Київ, 1996. – Т. 1: Філософія та релігієзнавство. – С. 54–59.
- Український переклад див.: *Лащук Є.* Сковородинівська філософія щастя у контексті західної філософії // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 293–302.
- Див. також: 2.7; 26.8.3; 26.8.12; 26.13.1; 26.18.1; 26.18.1.3.

3.12.4. Сковорода й Франциск Асизький

Франциск Асизький (1182–1226) – мандрівний італійський чернець-мораліст, засновник ордену францисканців (Ordo Fratrum Minorum). Сковороду інколи називали “українським Франциском Асизьким”, мавши на думці його мандрівне життя, моральну проповідь, усеосяжний символізм світобачення, а найперше – радісне сприйняття світу (“Христос, що сміється”). Навіть деякі образи сквородинських творів (*віслюк* – людське тіло) пробували тлумачити як запозичення зі святого Франциска (Юрій Лотман). Утім, сам Сковорода ніколи не покликався на фундатора ордену францисканців.

- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорій Сковорода: Поетика. Філософія. Життя. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Ковалінський М.І.* Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. Ю. Русов.– Лондон, 1956.– С. 27.
- Кравець В.В.* Розговор о Сковороде. С приложением хрестоматии по сквородиноведению. – Киев: РВЦ «Проза», 2000. – 272 с.
- Лотман Ю.М.* Об одном темном месте в письме Григория Сковороды // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – 1985. – Т. 44. – № 2. – С. 170–171.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Філософія, езотеризм, культурологія. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос.

- Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Arsenew N. von.* Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // *Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas* / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // *Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles* / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
- Український переклад див.: *Біланюк П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Völk E.* Der ukrainische Philosoph Skovoroda und die Orthodoxie // *Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794)*. – München, 1975. – S. 6–16.
- Див. також: 2.14; 3.14; 26.13.2; 26.20.7; 26.20.13.

3.13. Теодіцея в Сковороди

Теодіцея Сковороди розгортається в річці святоотцівської традиції (Діонісій Ареопагітський, Святий Понтійський, Атанасій Олександрійський, Василій Кесарійський, Григорій Ниський, блаженний Діадох, авва Доротей, Аврелій Августин, Максим Сповідник). Сам Сковорода, обстоюючи думку про суту “меонічність” зла, тобто про його онтологічну незакоріненість, покликався на Максима Сповідника: “... Я поділяю тут міркування Святого Максима. Він каже, що зла нема ніде, ні в чому й ніколи. Але як же ж нема, коли бачимо, що майже скрізь одне зло? Він учить, що зло – то не що інше, як ті ж таки створені Богом добрі речі, тільки приведені кимось у безлад”.

- Зеньковський В.В.* Філософія Сковороди // *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
- Те саме: *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
- Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.
- Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.

- Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Arseniew N. von.* Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Łużny R.* Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag / Hrsg. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schütrumpf. – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.
- Див. також: 3.6; 6.13; 26.8.2; 26.8.10.

3.14. Христологія (христоцентричність) Сковороди

Христологія Сковороди має цілу низку примітних рис, пов'язаних, зокрема, із всеосяжним алегоризмом, характерним для нашого філософа. Так, Сковорода, нехтуючи пересторогою, згідно з якою Воплочення, смерть та Воскресіння Христа в жодному разі не можна тлумачити алегорично, таки добачає в євангельській історії інакомовлення: "... Я все лишаю й залишив, аби за ціле своє життя досягти тільки одного: зрозуміти, що таке смерть Христа і що означає його Воскресіння... Ти скажеш: дійсно, чи ти не глупак, якщо досі не знаєш, що таке Воскресіння і смерть Господа, тоді як це відомо жінкам, дітям, усім і кожному... Якщо це за своїм буквальним смыслом [s. litteratum], як зазвичай гадають, є зрозуміле, то для чого тоді було говорити про таїнства [mysteria]? Хіба розумно називати незрозумілим і тасмничним те, що всім ясно, навіть недосвідченому?". На думку філософа, смерть та Воскресіння Христа переконливо засвідчують, що у Святому Письмі "розум Божий ховається замкнутий, недоступний і запечатаний". Ба більше – руйнуючи "префігуральну" модель, Сковорода посутньо отожднює Христа з Ісаком чи Мойсеєм ("Мойсей та Христос одне й те саме)". Важливу роль у христології Сковороди відіграють і такі концепти, як "Христос, що сміється", "Христос – Епікур" тощо. Зважмо й на те, що Сковорода використовує терміни христологічного догмату для опису форми поєднання видимої та невидимої природ.

- Білодід В.* Сковорода – містик і сотеріолог // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 227–247.
- Бондар С.* Езотерична нумерологія й есхатологія Г. Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 248–281.

- Голозубов О., Немировська Н. Радість і сміх в українській духовній культурі // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2004. – Т. 10. – С. 133–146.
Про Сковороду див. на с. 142–143.
- Зеньковський В.В. Філософія Сковороди // Зеньковський В.В. История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
Те саме: Зеньковський В.В. История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
Англійський переклад див.: Zenkovsky V.V. G.S. Skovoroda // Zenkovsky V.V. A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.
Французький переклад див.: Zenkovsky V.V. G.S. Skovoroda // Zenkovsky V.V. Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.
- Корпанюк М.П. Ісус Христос як ідеал моральної досконалості людини в поглядах Яна-Амоса Коменського та Григорія Сковороди // Педагогічна спадщина Я.А. Коменського і перспективи розвитку наукової освіти. – Переяслав-Хмельницький, 1992. – Т. 1. – С. 22–24.
- Марченко О.В. Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Мороз І. Світоданийний характер філософської думки Г. Сковороди (фізика та метафізика світла) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 149–156.
- Муза Д.Е. К вопросу о специфике православной антропологической модели в философии Г. Сковороды // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 136–146.
- Нічик В.М. Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Нічик В.М. Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
- Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л. Метафізика Григорія Сковороди // Український світ. – 1994. – Рік 3. – Ч. 1–2. – С. 6–7.
Англійський переклад див.: Ushkalov L. The Metaphysics of Hryhorij Skovoroda / Transl. by V. Horak // Ukrainian World. – 1994. – Year 3. – Issue 1–2. – P. 6–7.
Німецький переклад див.: Uschkalow L. Die Metaphysik von Hryhorij Skoworoda / Übersetzt von O. Jakowlew // Ukrainische Welt. – 1994. – Jg. 3. – Teil 1–2. – S. 6–7.
- Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.

- Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Хільченко А. Євангельські мотиви у творчості Г.С. Сковороди // Православний вісник. – 2002. – № 1. – С. 91–95.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Arseniew N. von. Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Bilaniuk P.B.T. An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
Український переклад див.: Біланюк П. Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Erdmann-Pandžić E. von. Bemerkungen zu Leben und Werk von H.S. Skovoroda // Zeitschrift für Slawistik. – 1990. – Bd. 35. – Hft. 5. – S. 645–653.
- Mokry W. Hryhorija Skoworody rozumienie Chrystusa jako idealnego “prawdziwego człowieka” // Słowianie Wschodni. Duchowość. Mentalność. Kultura / Pod red. A. Rażny, D. Piwowerskiej. – Kraków, 1997. – S. 55–61.
- Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Rupp J. Der ukrainische Rousseau: Skovoroda und seine theologische Ansichten // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 17–29.
- Schultze B. Grigorij Savvič Skovoroda // Schultze B. Russische Denker: ihre Stellung zu Christus, Kirche und Papsttum. – Wien: Thomas-Moraus-Presse im Verlag Herder, 1950. – S. 15–27.
- Див. також: 3.2; 3.6; 6.7; 10.8.6.5; 26.2; 26.8.5; 26.8.10; 26.20.1.

3.15. Сковорода та офіційна Церква

Стосунки Сковороди з офіційною Церквою були доволі складними. З одного боку, філософ ніколи не протиставляв себе Церкві як інституції (його відмова від чернечого стану та часом різкі вислови на адресу церковників аж ніяк не є вислідом антиклерикальної настанови). Однак, з другого боку, релігійність Сковороди має виразні позацерковні риси (недаром його твори втішалися неабиякою славою в масонів та сектарів), а його богословська наука далеко не завше збігається з православною доктриною. Навіть найближчі друзі Сковороди, як-от священник Яків Правицький, не поділяли деяких його поглядів. Перегодом церковна цензура добавчала в писаннях Сковороди, зокрема в його христології, чимало ідейних ганджів.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Барабаш Ю.Я.* Богослов? Мистик? Атеист? // Наука и религия. – 1988. – № 2. – С. 43–45; № 3. – С. 42–44; № 4. – С. 36–38.
- Барка В.* Апостолічний старчик // Сучасність. – 1977. – № 1. – С. 5–13.
Те саме: *Барка В.* Земля садівничих: Есеї. – Б. м., 1977. – С. 99–111.
- Бобринской П.* Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Imp. de Navarre, 1929. – 83 с.
Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.
- Власовський І.* Нарис історії Української православної Церкви. – Нью Йорк; Бавнд Брук: Українська православна Церква в З. Д. А., 1957. – Т. 3. – 930 с.
Про Сковороду див. на с. 96–99.
- Горбач Н.* Невідомий Григорий Сковорода. – Львів: Логос, 2002. – 152 с.
- Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. – Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1925. – 192 с.
Про Сковороду див. на с. 116, 119–127, 128–133, 136, 138.
Те саме: Вінніпег; Мюнхен; Детройт: Ukrainian Sociological Institute, 1962 [репринтне відтворення видання 1925 р.]; Київ: Освіта, 1992 [репринтне відтворення видання 1925 р.].
- Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В.* Григорий Сковорода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с.
- Зеньковский В.В.* Философия Сковороды // *Зеньковский В.В.* История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
Те саме: *Зеньковский В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.

- Французський переклад див.: *Zenkovsky V.V. G.S. Skovoroda // Zenkovsky V.V. Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – Р. 64–82.*
- [*Ковалинський М.И.*] Житие Сквороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [З передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.
- Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сквороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сквороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сквороде» (повідомив В.С. Арсеньев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сквороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сквороды. С биографией Г.С. Сквороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. 1. – С. 1–42; *Скворода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–535; *Скворода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Скворода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.
- Український переклад див.: *Ковалінський М.* Григорій Савич Скворода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.
- Те саме: На слідах життя Григорія Сквороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.
- Овчаренко И. Е.* Творчество Г.С. Сквороды и православное мировоззрение // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сквороди та духовний світ сучасної людини». – С. 75–79.
- Паласюк Г.* Бог, релігія і церква у розумінні Г. Сквороди // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія 10: Філософія, економіка, соціологія. – Тернопіль, 1998. – № 1. – С. 8–12.
- Паласюк Г.Б.* Вплив філософії стоїків на розуміння Григорієм Сквородою Бога і церкви. – Тернопіль: Укрмедкнига, 1999. – 19 с.
- Паласюк Г.Б.* Державна церква у трактуванні Г. Сквороди // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень Міжнародного VI круглого столу. – Львів, 1996. – С. 165–166.
- Паласюк Г.Б.* Природна релігія та церква у системі поглядів Григорія Сквороди // Мандрівець. – 1998. – № 1. – С. 44–47.
- Таранущенко В.Н.* К вопросу святости Г. Сквороды // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції

- «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 85–91.
- Удод Г. о.* Г.С. Сковорода і Православна Церква. – Вінніпег; Саскатун: Видано коштом Відділу Союзу Українок Канади ім. Ольги Кобилянської в Саскатуні, 1971. – 47 с.
- Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – 311 с.
- Флоринський Ів.* Григорій Сковорода – предтеча українського евангелізму. – Торонто; Вінніпег, 1956. – 71 с.
- Флоровський Г., прот.* Пути русского богословия. – Paris: YMCA Press, 1937. – VI, 574 с.
Про Сковороду див. на с. 119–121, 179, 536, 573.
Те саме: Ann Arbor: University Microfilms, 1961. – С. 119–121, 179, 536, 573; Ann Arbor: University Microfilms, 1973. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1981. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1982. – С. 119–121, 179, 536, 573; 3-е изд. С предисловием прот. И. Мейендорфа и указателем имен. – Paris: YMCA Press, 1983. – С. 119–121, 179, 536, 573; 4-е изд. Paris: YMCA Press, 1988. – С. 119–121, 179, 536, 573; Киев: Христианско-благотворительная ассоциация «Путь к истине», 1991 [репринт третьего парижского вид.]; Вильнюс, 1991.
- Хоткевич Г.М.* Григорій Савич Сковорода. (Український філософ). Короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів. З нагоди 125-літньої річниці з дня смерті. – Харків: Союз, 1920. – 168 с.
Те саме: Сидней, б. р. – 168 с.; Харків: Гуманітарно-літературна асоціація Г. Сковороди, 1997. – 128 с.
- Чернега Т.М.* До проблеми полеміки Григорія Сковороди з православною церковною ортодоксією // Перспективи. – 2002. – № 2. – С. 19–24.
- Чернега Т.М.* Український філософ Г.С. Сковорода та російська раціоналістична секта духоборів у полеміці з офіційною церквою // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2002. – Вип. 1. – С. 83–89.
- Шаян В.* Григорій Сковорода – лицар святої борні. – Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. – 111 с.
Те саме: Гамільтон: Святиня Дажьбожа, 1984. – 109 с.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Буяняк V.* Doukhobors, Molokans and Skovoroda's Teachings // Roots and Realities Among Eastern and Central Europeans / Ed. by Martin L. Kovacs. – Edmonton, 1983. – P. 13–23.
- Буяняк V.O.* Skovoroda in Early Doukhobor History – Fact or Myth? // Spirit Wrestlers: Centennial Papers in Honour of Canada's Doukhobor Heritage / Ed. by K.J. Tarasoff and R.B. Klymasz. – Ottawa: Canadian Museum of Civilization, 1995. – P. 9–20.
- Жанив W.* Importance historique de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'ocasion du

- 250° anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1792) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 111–118.
- Український переклад див.: *Янів В.* Історичне значення Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 279–283.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Rupp J.* Der ukrainische Rousseau: Skovoroda und seine theologische Ansichten // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 17–29.
- Schultze B.* Grigorij Savvič Skovoroda // *Schultze B.* Russische Denker: ihre Stellung zu Christus, Kirche und Papstum. – Wien: Thomas-Moraus-Presse im Verlag Herder, 1950. – S. 15–27.
- Skovoroda (Grégoire-Savitch) // Grand dictionnaire universel français, historique, géographique, biographique, mythologique, bibliographique, littéraire, artistique, scientifique, etc. / Par P. Larousse. – Paris: Administration du Grand dictionnaire Larousse, s. a. [1875]. – T. XIV. – P. 781–782.
- Völkl E.* Der ukrainische Philosoph Skovoroda und die Orthodoxie // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 6–16.
- Winter E.* Der weise Kosak Grigory Skovoroda (1722–1794) // *Winter E.* Kerzerschicksale. Christliche Denker aus neun Jahrhunderten. – Berlin: Union-Verlag, 1979. – S. 252–260.
- Те саме: Köln: Benziger, 1979. – S. 252–260; Zürich [u. a.]: Benziger, 1980. – S. 252–260; 2. Aufl. – Berlin: Union-Verlag, 1983. – S. 252–260.
- Український переклад див.: *Вінтер Е.* Мудрий козак. Григорій Сковорода (1722–1794) / Пер. з нім. Л.А. Ситниченко // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 282–288.
- Winter E.* Frühaufklärung: Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch-slawische Begegnung. – Berlin: Akademie Verlag, 1966. – 423 S.
- Про Сковороду див. на с. 220–221, 341–347.
- Див. також: 2.8; 2.14; 3.5; 3.8; 10.15; 10.21; 26.20.12.

4. ВИДАННЯ ТВОРІВ СКОВОРОДИ

Твори Сковороди за його життя не друкувалися. Тільки 1798 року в Санкт-Петербурзі заходами Михайла Антоновського побачив світ діалог «Нарцис». Упродовж першої половини XIX століття окремими книжками з'являються «Харківські байки», «Розмова, що зветься двоє», «Боротьба архистратига Михайла із Сатаною», «Дружня розмова про душевний спокій», «Убогий Жайворонок», а також деякі листи та поезії «Саду божественних пісень», друковані, зокрема, на сторінках популярних під ту пору пісенників, часописів «Телескоп», «Московский наблюдатель», альманаху «Утренняя звезда» тощо. Важливим кроком у справі видання творів Сковороди стала поява 1861 року в Санкт-Петербурзі книжки «Сочинения в стихах и прозе Григория Саввича Сковороды. С его портретом и почерком его руки». Утім, справді етапною подією було харківське видання 1894 року «Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем» (сьомий том «Збірника Харківського історико-філологічного товариства») – перша академічна збірка творів нашого філософа. Ще однією спробою академічного видання творів Сковороди був (на жаль, незавершений) проєкт «Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича» (Санкт-Петербург, 1912). Упродовж XX століття твори Сковороди видавалися багато разів не лише в оригіналі, але й перекладах на понад десятків мов. На сьогодні найавторитетнішою повною академічною збіркою творів філософа є двотомник «Григорій Сковорода. Повне зібрання творів» (Київ, 1973).

- Духовный алфавит. Григорий Сковорода и литература его времени / Сост. О.В. Марченко, А.В. Панибратцев. – Москва: Славянский диалог, 2000. – 479 с.
- Новое о Григории Сковороде (Письмо к Г.И. Ковалинскому от 2 мая 1785 г.) / Публикация Е.Б. Рашковского и В.М. Смирнова // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – 1984. – Т. 43. – № 2. – С. 168–172.
- Сковорода Г. Выбранные творения: У 2 т. / Вступна стаття Б.А. Деркача. – Київ: Дніпро, 1972. – [Т. 1.] – 271 с.; [Т. 2.] – 278 с.
- Рец.: Казарлицька О. «Літературна Україна». – 1972. – 6 жовтня.
- Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Упоряд., вступна стаття і примітки І.В. Іваня. – Київ: Наукова думка, 1983. – 542 с.
- Сковорода Г. Літературні твори / Вступна стаття, упоряд. текстів і примітки Б.А. Деркача. – Київ: Наукова думка, 1972. – 436 с.
- [Сковорода Г.] Наркісс. Разглагол о том: узнай себе // Библиотека духовная, содержащая в себе дружеские беседы о познании самого себя. – Санкт-Петербург: Издание Академии наук, 1798. – С. 1–193.
- [Сковорода Г. Поезії] // Барокова поезія Слобожанщини: Антологія / Упоряд., передмова, примітки та коментарі Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2002. – С. 155–455.
- Сковорода Г. Сад божественных пісень / Підготовка тексту, передмова та коментарі Л. Ушкалова. – Харків: Майдан, 2002. – 128 с.

- Сковорода Г.* Сад божественных пѣсней: Вірші, байки, діалоги, притчі / Упоряд., автор передмови та приміток Б.А. Деркач. – Київ: Дніпро, 1988. – 319 с.
- Сковорода Г.* Сад божественных пѣсней, прозябший из зерн Священнаго Писанія / Видав проф. Дм. Чижевський // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 190–210.
Те саме: Окрема відбитка. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – 22 с.
- Сковорода Г.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – Т. 1–2. – [Т. 1] XL, 640 с.; [Т. 2] 624 с.
Рец.: *Іваньо І.В.* «Літературна Україна». – 1962. – 13 квітня; *Шкуринов П.С.* «Вопросы философии». – 1962. – № 12. – С. 165–167; *Корж Н.Г., Луцька Ф.І.* «Прапор». – 1963. – № 3. – С. 92–93; *Пільжук І.І.* «Вітчизна». – 1963. – № 6. – С. 217–219.
- Сковорода Г.* Харківські байки / За ред. акад. П. Тичини. Передмова проф. С. Чавдарова. – Київ: Українське державне видавництво, 1946. – 32 с.
Те саме: Репринт: Нью Йорк: Говерля, 1955. – 32 с. Нью-Йорк: Видавництво Чарторийських, 1972. – 32 с.
- Сковорода Г.С.* Басни Харьковскія. – Москва: Издание Московского попечительного комитета «Человеколюбивого общества», 1837. – VI, 59, II с.
- Сковорода Г.С.* Бесіда 1-я, нареченная Observatorium (Сіон) [Публікація та вступна стаття «Невідомі твори Г.С. Сковороди. Бесіда 1-я, нареченная Observatorium (Сіон) і Бесіда 2-я, нареченная Observatorium Specula ...» І.А. Табачникова; пер. М.Д. Рогович] // Філософська думка. – 1971. – № 5. – С. 94–107.
- Сковорода Г.С.* Бесіда 2-я, нареченная Observatorium specula [Публікація та вступна стаття «Невідомі твори Г.С. Сковороди. Бесіда 2-я» І.А. Табачникова] // Філософська думка. – 1971. – № 6. – С. 83–92.
- Сковорода Г.С.* Бес...да двое. – Москва: Издание Московского попечительного комитета «Человеколюбивого общества», 1837. – 50 с.
- Сковорода Г.С.* Брань архистратига Михаила со Сатанюю, о сем: легко быть благим. – Москва: Издание Московского попечительного комитета «Человеколюбивого общества», 1839. – 45 с. [текст подано з деякими цензурними скороченнями].
- Сковорода Г.С.* Вибрані твори / Упоряд., підготовка текстів, вступна стаття та примітки Б.А. Деркача. – Київ: Дніпро, 1971. – 135 с.
Рец.: *Чотик Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – С. 138.
- Сковорода Г.С.* Дружескій разговор о душевном мир.... – Москва: Издание Московского попечительного комитета «Человеколюбивого общества», 1837. – 94 с.
- Сковорода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – [Т. 1]. – 531 с.; [Т. 2]. – 574 с.
Рец.: *Bilaniuk P.B.T.* «Slavic Review». – 1974. – Vol. 33. – P. 559–560; *Federenko E.W.* «Ukrainian Quarterly». – 1975. – Vol. 31. – P. 196–197.
- Сковорода Г.С.* Поезії / Упоряд. та примітки В.В. Яременка; вступна стаття І.І. Пільгука. – Київ: Радянський письменник, 1971. – 239 с.
- Сковорода Г.С.* Сад пісень: Вибрані твори / Вступна стаття, упоряд. та примітки В. Яременка. – Київ: Веселка, 1968. – 198 с.

- Те саме: Київ: Веселка, 1972. – 203 с.; Київ: Веселка, 1980. – 190 с.; Київ: Веселка, 1983. – 190 с.
- Сковорода Г.С.* Сочинения в стихах и прозе. – Санкт-Петербург: [Изд. Лысенкова], 1861. – 322 с.
Рец.: «Северная пчела». – 1861. – № 158 (17 июля). – С. 641–642 [наприкінці тексту підпис: Ж]; [Крестовский В.] «Русское слово». – 1861. – № 7. – Отд. 2. – С. 46–50 [наприкінці тексту підпис: *Вс. К-овский*]. Автора встановлено за виданням: *Масанов И.Ф.* Словарь псевдонимов: В 4 т. – Т. 2. – Москва, 1957. – С. 38].
- Сковорода Г.С.* Убогий Жайворонок. Притча / Предисловие и примечания М. Макарова и И. Решетникова. – Москва: Издание Московского попечительного комитета «Человеколюбивого общества», 1837. – II, IV, 32 с.
Рец.: «Библиотека для чтения». – 1837. – Т. 22. – Отд. 6. – С. 9–11.
- Сковорода Г.С., Котляревський І.П.* Вибране / [Вступні статті Н.О. Батюк, С.С. Шаблійовського, Б.А. Деркача]. – Харків: Прапор, 1985. – 300 с.
 Те саме: 2-е вид. – Харків: Прапор, 1990. – 298 с.
- Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – XV, 544 с. (Материалы к истории и изучению русского сектантства и старообрядчества / Под ред. В. Бонч-Бруевича. – Вып. пятый).
Рец.: *Бродский Н.Л.* «Русские ведомости». – 1912. – № 292 (19 декабря); *Книжник И.* «Вопросы жизни». – 1912. – № 47 (23 ноября). – Стб. 2710; «Сніп». – 1912. – № 42. – С. 8; «Неділя». – 1912. – № 39. – С. 8 [наприкінці тексту підпис: *В.Д.*]; «Утро». – 1913. – № 1863 (28 января) [наприкінці тексту підпис: *Н. К.ій*]; «Русское богатство». – 1913. – № 6. – С. 355–356; *Философов Д.* «Речь». – 1913. – № 135 (20 мая).
- Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – СXXXI, 352 с. (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
Рец.: *Майков Л.Н.* «Журнал Министерства народного просвещения». – 1894. – Ч. 296. – № 12. – С. 420–430; «Вопросы философии и психологии». – 1895. – Кн. 4. – С. 508–510 [наприкінці тексту підпис: *И*]; *Пылин А.Н.* «Вестник Европы». – 1895. – Кн. 1 (Январь). – С. 407–412; *Франко І.* «Записки Наукового Товариства ім. Шевченка». – 1895. – Т. V. – Кн. 1. – С. 79–83 [бібліографія].
- Срезневский И.И.* Выписки из писем Гр. Сав. Сковороды [до Я. Правицького. 3 коментарями] // Молодик на 1844 г. / Изд. И. Бецим. – Харьков, 1843. – С. 234–244.
- Хиждеу А.* Три песни Сковороды [Сообщение и введение А. Хиждеу] // Телескоп. – 1831. – Ч. 6. – № 24. – С. 578–580.
 Те саме: *Хиждеу А.* Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Биограф. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 132–135.
 Див. також: 3.8; 5; 10.21; 10.22; 18; 24.2.1.

5. ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ СКОВОРОДИ

Офіційне вшанування пам'яті Сквороди розпочинає свою історію в 1894 році, коли з нагоди століття від дня смерті філософа відбулося врочисте засідання Харківського історико-філологічного товариства, виийшли друком твори Сквороди, була впорядкована його могила, з'явилися ювілейні публікації в найрізноманітніших виданнях («Волгарь», «Всемирная иллюстрация», «Жизнь и искусство», «Киевлянин», «Киевская старина», «Нива», «Нижегородские губернские ведомости», «Одесские новости», «Правительственный вестник», «Филологическое обозрение», «Харьковские губернские ведомости», «Южный край»), а також ціла низка присвячених Сквороді академічних праць. Наступною важливою подією можна вважати підписану Володимиром Леніним у 1918 році постанову Ради Народних Комісарів Росії про спорудження в Москві монументів найвидатнішим діячам людства (від Спартак до Спінози та Ломоносова), з-поміж яких був і Скворода. У 1919 році в Україні широко відзначали 125-річчя від дня смерті Сквороди, у 1922 році – 200-у річницю від дня його народження, у 1939 році – 145-річчя від дня смерті, у 1942 – 220-річчя від дня народження, у 1944 – 150-річчя від дня смерті, тощо. Утім, найбільший розголос мало святкування 250-ї річниці від дня народження Сквороди (1972 р.). Ім'ям Сквороди названо село, в якому він помер, вулиці в кількох містах, педагогічні університети в Харкові та Переяславі-Хмельницькому, Інститут філософії Національної академії наук України (Київ), малу планету № 243. На сьогодні є три літературно-меморіальні музеї Сквороди (у Сквородинівці на Харківщині, у Чорнухах на Полтавщині, у Переяславі-Хмельницькому), чимало пам'ятників філософові.

- А. Л.* К поминкам по Сквороде // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 296–297.
- Александров В.* Могила Г.С. Сквороды // Харьковские губернские ведомости. – 1894. – 13 мая (№ 123).
- Багалей Д.И.* К юбилею украинского философа Григория Саввича Сквороды. По поводу извещения Харьковского Историко-филологического общества об издании сочинений Г.С. Сквороды // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVI. – Авг. – С. 269–276.
- Багалій Д.* Український мандрований філософ Григорій Савич Скворода. Його життя, філософія і значіння. (З приводу 200 річчя з дня народження 22 листопада ст. ст. 1722–1922 р.) // *Багалій Д.І., Яворський М.І.* Український філософ Г.С. Скворода. – [Б. м.] [Харків]: Державне видавництво України, [б. р.] [1923]. – С. 9–48.
- Балабуха К.Х.* Музей-заповідник [Г. Сквородина в Сквородинівці] // Українська мова і література в школі. – 1974. – № 2. – С. 79–81.
- Батюк Н.О.* Вшанування пам'яті Г.С. Сквороди на Харківщині (роль А.М. Ніженець) // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сквороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. –

Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 16–17.

Бонч-Бруевич В.Д. В пам'яті народної... (Об отношении В.И. Ленина к наследию Г. Сковороды): Из писем В.Д. Бонч-Бруевича акад. П.Г. Тычине [от 19 января 1945 г.] и литературоведу А.М. Ниженец [от 6 апреля 1965 г.] / Публ. В.Д. Бонч-Бруевича и К.Б. Суриковой // Литературная газета. – 1972. – 3 декабря. – С. 6.

Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – 256 с.

Зміст: Підготовка до ювілею Г.С. Сковороди. – С. 7; Постанови ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР, Президії Академії наук СРСР, Правління Спілки письменників СРСР і Колегії Міністерства культури СРСР. – С. 9; Постанова Ради Міністрів Української РСР. Про 250-річчя з дня народження Г.С. Сковороди. – С. 9; Спільна постанова Президії Академії наук СРСР, Правління Спілки письменників СРСР і Колегії Міністерства культури СРСР. Про відзначення 250-річчя з дня народження Г.С. Сковороди. – С. 10; Постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів Української РСР. Про відзначення 250-річчя з дня народження Г.С. Сковороди. – С. 10–11; Заходи по впорядкуванню місць на території Української РСР, пов'язаних з життям і діяльністю Г.С. Сковороди. – С. 12; Заходи, що проводились по лінії ЮНЕСКО, по відзначенню 250-річчя з дня народження Г.С. Сковороди. – С. 13; Засідання республіканського ювілейного комітету по відзначенню 250-річчя з дня народження Г.С. Сковороди. – С. 14; Перше засідання. – С. 14; Друге засідання. – С. 14–16; Третє засідання. – С. 16–17; Повідомлення преси про ювілей Г.С. Сковороди. – С. 18; Видатному просвітителю і поету («Правда», 30 грудня 1971 р.). – С. 18; Просвітитель, філософ, поет. Україна готується відзначити 250-річчя з дня народження Г.С. Сковороди («Радянська Україна», 11 березня 1972 р.). – С. 18–20; Дорога до правнуків. До 250-річчя з дня народження Г.С. Сковороди («Радянська Україна», 6 травня 1972 р.). – С. 20–23; До ювілею Г. Сковороди («Наше слово». Варшава, 14 листопада 1971 р.). – С. 23; Відзначення 250-річчя Г.С. Сковороди. – С. 25; Відкриття меморіальної дошки і меморіального музею Г.С. Сковороди в м. Переяслав-Хмельницькому. – С. 27; Відкриття в селищі Чорнухи меморіального комплексу Г.С. Сковороди. – С. 27–32; Відкриття в м. Лохвиці пам'ятника Г.С. Сковороді. – С. 32–33; Відкриття в м. Охтирці меморіальної дошки Г.С. Сковороді. – С. 33–34; Відкриття в м. Харкові меморіальної дошки Г.С. Сковороді. – С. 34; Відкриття в с. Сковородинівка державного музею-заповідника Г.С. Сковороди. – С. 34–37; Уроцисте засідання в Києві 1 грудня 1972 р. – С. 38–39; Вступне слово голови Республіканського ювілейного комітету віце-президента АН УРСР академіка *І.К. Білодіда*. – С. 39–41; Доповідь члена-кореспондента АН УРСР *В.І. Шинкарука*. Слово про Сковороду. – С. 42–54; Промова голови Всесоюзного ювілейного комітету академіка *Ф.В. Константинова*. – С. 54–55; Промова представника генеральної директорату ЮНЕСКО *В.О. Тюріна*. – С. 55–56; Промова першого заступника голови Спілки письменників України *В.П. Козаченка*. – С. 56–57; Промова члена-кореспондента АН Білоруської РСР *І.М. Луцицького*. – С. 58; Промова робітниці Чорнухинського побуткомбінату Полтавської області *В.О. Михайленко*. – С. 59; Промова старшого наукового співробітника Інституту філософії АН Грузинської РСР *Р.Г. Балачivadзе*. – С. 59–60; Промова члена-кореспондента АН Туркменської РСР *З.Б. Мухамедової*. – С. 60–61; Промова завідуючого кафедрою філософії АН Литовської РСР доктора філософських наук *Я.В. Мінкявічуса*. – С. 61–62; Промова старшого наукового співробітника АН Вірменської РСР доктора філософських наук *Е.С. Маркаряна*. – С. 62; Уроцисте засідання в Москві 12 грудня 1972 р. – С. 63; Вступне слово секретаря Правління Спілки письменників СРСР *М.К. Луконіна*. – С. 64–65; Доповідь голови Всесоюзного ювілейного комітету академіка *Ф.В. Константинова*. Г.С. Сковорода – видатний гуманіст. – С. 65–71; Промова голови колгоспу імені Г.С. Сковороди *Г.П. Котка*. – С. 71; Промова Героя Соціалістичної Праці письменника *М.П. Стельмаха*. – С. 71–72; Промова голови Українського Республіканського ювілейного комітету віце-президента АН УРСР академіка *І.К. Білодіда*. – С. 72–78; Республіканська ювілейна наукова конференція. Харків, 25–27 жовтня 1972 р. – С. 80; Про пленарні та секційні засідання конференції. – С. 81–83; Промова секретаря Харківського обкому партії *М.А. Сіроштана*. Г.С. Сковорода на

- Харківщині. – С. 84–87; Промова голови Золочівського райвиконкому *В.І. Соколовського*. Сковорода і Золочівщина. – С. 87–91; Доповіді. – С. 92; *Головаха І.П.* Оцінка загальносвітоглядної позиції Г.С. Сковороди в історико-філософських дослідженнях. – С. 92–100; *Конон В.М.* Деякі гуманістичні джерела світогляду Г.С. Сковороди. – С. 100–105; *Стогній Л.П.* Етика праці у творчості Г.С. Сковороди. – С. 105–111; *Уткіна Н.Ф.* Філософія Г.С. Сковороди та наука Нового часу. – С. 111–116; *Нічик В.М.* Г.Сковорода і етико-гуманістичний напрям у вітчизняній філософії. – С. 116–124; *Пащук А.І.* Полемісти і Г.Сковорода. – С. 124–134; *Рогович М.Д.* М. Козачинський і Г.Сковорода. – С. 134–143; *Гром'як Р.Т.* Єдність поетичної і філософської творчості Г.С. Сковороди. – С. 143–147; *Іваньо І.В.* Про стиль філософських творів Г.Сковороди. – С. 147–156; *Бажинов І.Д.* Етична концепція Г.С. Сковороди в оцінці Л.М. Толстого. – С. 156–163; *Сарбей В.Г.* В.Д. Бонч-Бруевич – дослідник і популяризатор спадщини Г.С. Сковороди. – С. 163–168; *Комаренко Н.В.* Д.І. Багалій – дослідник життя й творчості Г.С. Сковороди. – С. 168–175; *Корж Н.Г.* Латинські віршовані твори Г.С. Сковороди. – С. 175–180; *Луцька Ф.Я.* Жанр епіграми в творчості Сковороди. – С. 181–186; *Боровик М.К.* Григорій Сковорода і музика. – С. 186–193; *Степовик Д.В.* Погляди Г.Сковороди на образотворче мистецтво. – С. 193–197; *Погребенник Я.М.* Г.Сковорода в німецьких виданнях. – С. 197–200; *Медведев Ф.П.* Г.С. Сковорода в історії української літературної мови. – С. 201–203; *Шабатин П.Ю.* Г.С.Сковорода і сучасна українська радянська байка. – С. 204–205; *Мазуркевич О.Р.* Проблеми словесності у творчій спадщині Г.С.Сковороди. – С. 205–210; *Калашик В.С.* Григорій Сковорода в поетичній творчості Павла Тичини. – С. 211–216; Нові повідомлення і публікації. – С. 217; *Сотниченко П.А.* Освітні шляхи Григорія Сковороди. – С. 219–223; *Ніженець А.* З листування В.Д. Бонч-Бруевича з К.О. Сковородою. – С. 223–229; *Ніженець А., Штейн Г.* Про походження псевдоніму Г.С. Сковороди. – С. 229–233; Невідомі переклади і наслідування віршів Г. Сковороди / Подав І. Іваньо. – С. 233–241; Нові переклади латинських віршів Г. Сковороди / Пер. М. Рогович. – С. 241–244; Бібліографія ювілейної літератури / Склали: В.Д. Прокопенко, Р.А. Ставинська, Ю.Г. Шевченко. – С. 245–253.
- Рец.:** *Белік А.П.* «Научные доклады высшей школы. Философские науки». – 1977. – № 4. – С. 175–177; *Малицький Ф.М.* «Радянське літературознавство». – 1977. – № 12. – С. 86–97; *Пільгук І.* «Літературна Україна». – 1977. – 26 липня.
- Дудко Д.* З історії музею-заповідника Г.С. Сковороди в с. Сковородинівка // Скарбниці національної культури: Тези доповідей науково-практичної конференції з музеєзнавства, присвяченої 40-річчю Пархомівського історико-художнього музею (жовтень 1995 р.). – Харків; Пархомівка, 1995. – С. 20–21.
- Дудко Д.* З історії створення музею-заповідника Г.С. Сковороди у с. Сковородинівка // Треті Сумцовські читання: Матеріали наукової конференції (18 квітня 1997 р.). – Харків, 1998. – С. 66–67.
- Дяченко М.* Дарунок до ювілею. До 250-річчя з дня народження Г.С. Сковороди // Прапор. – 1972. – № 9. – С. 81–83.
- К 280-літтю со дня рождення Г.С. Сковороди // Харьковский исторический альманах. – Харьков: Райдер, 2002. – С. 12–21.
- Зміст:** Примечание составителей. – С. 12–13; *Бонч-Бруевич В.* По поводу опубликования подлинного текста рукописи М.И. Ковалинского проф. Д.И. Багалеем в издании Харьковского историко-филологического общества. – С. 13–16; Документ 1. Тов. Заведующему Харьковскими Педагогическими курсами им. Гр. Сковороды. – С. 17; Документ 2. – С. 17; Документ 3. Протокол загалних зборів селян с. Пан-Іванівка, Харківського повіту, 8 грудня 1922 року. – С. 17–18; Документ 4. Доклад про поїздку в с. Пан-Іванівку, Харківського повіту на могилу Сковороди представників Харківських педкурсів ім. Сковороди. – С. 19–20; Від комітету по вшануванню пам'яті Г.С. Сковороди, 14 грудня 1922 року, село Пан-Іванівка. – С. 21.
- Косарик Д.М.* Вшанування пам'яті Г.С. Сковороди. [З нагоди 145-ї річниці з дня смерті Сковороди] // Радянське літературознавство. – 1940. – Кн. 5–6. – С. 333–339.

- К юбилею украинского философа Григория Саввича Сковороды. 1. От Харьковского историко-филологического общества [По поводу издания сочинений Г.С. Сковороды] // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVI. – Август. – С. 268–269.
- Те саме: Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 23 (3). – С. 489–490.
- Лазаревский А.М.* К поминкам по Сковороде // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 296–297.
- Те саме: *Лазаревский А.М.* Очерки, заметки и документы по истории Малороссии. – Киев: Типография Корчак-Новицкого, 1895. – [Т.] 2. – С. 70–71.
- Литературно-мемориальный музей Г.С. Сковороды: Путеводитель / [Автор текста Т.М. Борисова]. – Харьков: Прапор, 1979. – 31 с.
- Литературно-мемориальный музей Г.С. Сковороды в Переяславі-Хмельницькому = Литературно-мемориальный музей Г.С. Сковороды в Переяславе-Хмельницком = The Skovoroda literary-memorial museum in Perejaslav-Khmelnytsky = Die Literarische Skovoroda-Gedenkstätte in Perejaslaw-Chmelnyzki: Путівник: Фотоальбом / Авт. тексту В.М. Дем'янчук; Упоряд. О.П. Полянського. – Київ: Мистецтво, 1981. – 64 с. [текст українською, російською, англійською та німецькою мовами].
- Литературно-мемориальный музей Г.С. Сковороды: Путівник / Авт. тексту Т.М. Борисова. – Харків: Прапор, 1986. – 62 с.
- Нетушил И.В.* Памяти Г.С. Сковороды. По поводу сотовой годовщины его смерти // Филологическое обозрение. – 1894. – Т. 7. – Кн. 2. – С. 290–291.
- Ніженець А.М.* Для увічнення пам'яті нашого великого земляка // Прапор. – 1969. – № 12. – С. 102–103.
- Ніженець А.М.* Пам'яті Г.С. Сковороди // Соціалістична Харківщина. – 1960. – 17 грудня.
- Ніженець А.М., Стогній І.П.* Григорій Сковорода. Пам'ятні місця на Україні. – Київ: Наукова думка, 1984. – 94 с.
- [О заседании Харьковского историко-филологического общества, посвященном философу Г.С. Сковороде] // Харьковские губернские ведомости. – 1894. – 5 февраля (№ 33); 10 февраля (№ 38).
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Вшанування пам'яті Г.С. Сковороди (За неопублікованими листами В.Д. Бонч-Брусевича і спогадами про нього) // Радянське літературознавство. – 1965. – № 2. – С. 31–42.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- По поводу юбилея Г.С. Сковороды [Про видання «Життя Григорія Сковороды» М. Ковалинського Харківським губернським статистичним комітетом] // Южный край. – 1894. – 30 окт. – № 4746.
- Почетное свидетельство о присвоении названия малой планете № 243 // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 380.
- Приймак Г.* Відкриття пам'ятника Г. Сковороді в Сілвер Спрінг // Свобода. – 1993. – 4 лютого.
- Приймак Г.* Пам'ятник Г. Сковороді – у ЗДА // Свобода. – 1992. – 29 липня.

- Проненко В. Повернення мандрівного філософа (До відкриття пам'ятника Г.С. Сковороді в Харкові) // Событие. – 1991. – 6 березня.
- Стадніченко В.Я. Іду за Сковородою: Сповідь у любові до вчителя: [Документальна повість-подорож]. – Київ: Криниця, 2002. – 176 с. (Серія «Моя книгозбірня»).
- Стогній І.П. Гідну зустріч ювілею Г.С. Сковороди // Радянське літературознавство. – 1972. – № 7. – С. 94.
- Стогній І.П. Назустріч ювілею Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1972. – № 2. – С. 113–114.
- Тимченко В.Д. Відзначення 270-річчя Г.С. Сковороди // Слово і час. – 1993. – № 4. – С. 15–16.
- Ткач Р. Документи ЦДАЖР УРСР про вшанування пам'яті Г.С. Сковороди в 1922 р. // Архіви України. – 1972. – № 5. – С. 34–40.
- [У м. Сільвер-Спрінг (США) встановлено пам'ятник Гр. Сковороді] // Слово і час. – 1993. – № 10. – С. 20.
- Шевченко В. Вечір «Сад божественних пісень» [присвячений 275-й річниці від дня народження Сковороди] // Слово і час. – 1998. – № 1. – С. 41–42.
- Шибанов Г. Сковорода прийшов в Америку // Зоря Полтавщини. – 1993. – 11 травня.
- Щур Е. У пошуках істини: Цього року світова спільнота під егідою ЮНЕСКО відзначає ювілей Г.С. Сковороди // Наука і суспільство. – 2002. – № 9–10. – С. 11–12.
- Юбилейное чествование памяти Г.С. Сковороды // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1896. – Т. 8. – С. 35–36.
- Юбилейное чествование памяти Г.С. Сковороды // Харьковские губернские ведомости. – 1894. – 23 ноября. – № 303.
- Ювілей Сковороди [В зв'язку з 200-літтям з дня народження. Хронікальна замітка] // Червоний шлях. – 1923. – № 1. – С. 256–257.
- [Янів В.] Католицький Університет у Парижі відзначає 250-ліття Сковороди // Свобода. – 1973. – 22 березня [автора встановлено за виданням: Збірник на пошану проф. д-ра Володимира Янева. Symbolae in honorem Volodymyri Janiw. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1983. – С. 119].
- Янів В. Сковородянський ювілей у Європі // Література і мистецтво (Додаток до часопису «Гомін України», Канада). – 1973. – Квітень.
- [Янів В.] УВУ у 250-ліття Г. Сковороди (18. І. 1973, у Слєвістичному Інституті у Парижі) // Гомін України. – 1973. – 3 березня [Автора встановлено за виданням: Збірник на пошану проф. д-ра Володимира Янева. Symbolae in honorem Volodymyri Janiw. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1983. – С. 119].
- Hantula R. Highlights of the Skovoroda Jubilee // Harvard Ukrainian Studies. – 1977. – Vol. I. – P. 249–254.
- Jubileusz Grigorija Skoworody // Literatura Radziecka. – 1972. – Nr. 7. – S. 178–179.
- Rudnyckij J.B. A Tribute to Skovoroda on the Occasion of the 250th Anniversary of His Birth // Ukrainian Review. – 1973. – Vol. 20. – No. 2. – P. 15–18.
- Te same: Rudnyckij J.B. A Tribute to Skovoroda // Сковородяна І. – Ottawa, 1994. – P. 3–7.
- Див. також: 4; 15; 20.1; 21.1.

6. ЕМБЛЕМАТИКА ТА СИМВОЛІКА В СКОВОРОДИ

6.1. Загальна характеристика сковородинської емблематики й символіки

Твори Сковороди мають багато різноманітних емблематичних та символічних образів, які є “принципом індивідуації” його чільних філософських ідей та містичних візій. Окреслюючи природу емблематичних образів, Сковорода казав так: “... Стародавні філософи мали свою особливу мову, вони змальовували власні думки образами, неначе словами. Ті образи були фігурами небесного та земного творива, наприклад, сонце означало правду, кільце або звитий у кільце змії – вічність, якір – упевненість чи раду... Образ, що приховував у собі тасмнищу, називався по-грецькому εἰδύλλια, *emblema*...”. Свого часу Дмитро Чижевський слушно завважив, що Сковорода “належить до найяскравіших представників емблематичного стилю в містичній літературі Нового часу”. Сковородинські емблеми та символи Чижевський поділяв на п’ять основних груп: 1) тварини й птахи (*віл-молотник, змія, бусел, мавпа, голуб, олень, верблюд*); 2) фантастичні істоти (*сфінкс, сирени, фенікс*); 3) рослинний світ (*кокос, яблуна, квасоля, зерня*); 4) мертва природа (*магніт, веселка, сонце, вода, джерело, потік, криниця, скеля*); 5) продукти людської праці (*трикутник, лабіринт, перстень, жорна, годинник, якір, колесо, коло, цін, сітка*). Основним джерелом цих та інших образів Сковороди були надзвичайно популярні під добу бароко емблематичні збірники й енциклопедії.

- Астанова О.І.* Мислитель, що любив парадокси // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 37–42.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Бобринской П.* Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Impr. de Navarre, 1929. – 83 с.
- Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.
- Горський В.* До питання про джерела символізму Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 157–164.
- Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В.* Григорій Сковорода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с.
- Каустов А.* Зооморфічна символіка у філософських творах Г.С. Сковороди // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 1. – С. 11–15.
- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Кравець В.В.* Разговор о Сковороде. С приложением хрестоматии по сковородиноведению. – Киев: РВЦ «Проза», 2000. – 272 с.

- Кретов П.В.* Символіка у християнській містиці Г.С. Сковороди: сучасний контекст // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 42–46.
- Куйбіда В.* Тварини-символи у байках Г.С. Сковороди, біблійних описах та українському фольклорі // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 273–278.
- Куйбіда В.В., Хомич В.Ф., Лоха А.А.* Символіка деяких тварин у творах Г.С. Сковороди, біблійних описах та українському фольклорі // Знак. Символ. Образ: Матеріали міжвузівського науково-практичного семінару з проблем сучасної семіотики (12 жовтня 1999 р.). – Черкаси: Черкаський державний університет ім. Б. Хмельницького, 1999. – С. 101–103.
- Курдюмова Д.* Алгоритм бароко в діалогах Григорія Сковороди // VII Сковородинські читання: Збірник праць за матеріалами наукової конференції (Переяслав-Хмельницький, травень 1995). – Київ, 1996. – С. 53–59.
- Ласло-Куцок М.* Апофеоз світла у творчості Григорія Сковороди // Слово і час. – 1990. – № 3. – С. 51–59.
- Лоциць Ю.* Мудрець та Сфінкс. Малюнки-символи у творах Г.С. Сковороди // Наука і суспільство. – 1969. – № 6. – С. 17–20.
- Манюк О.В.* Бытие и символ в философии Г.С. Сковороды // Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. Соціологія. Політологія. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 1999. – Вип. 4. – С. 140–145.
- Манюк О.В.* К вопросу о числовой символике в философии Г.С. Сковороды // Философия и культура: Сборник научных трудов. – Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 1997. – С. 39–43.
- Манюк О.В.* Проблема онтологического измерения символической герменевтики Григория Сковороды // Философия и социология в контексте современной культуры: Сборник научных трудов / Відп. ред. П.І. Гнатенко. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет, 1996. – С. 129–135.
- Манюк О.В.* Проблема символів у філософії Г.С. Сковороди: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Дніпропетровськ, 2000. – 18 с.
- Наливайко Д.С.* Українське літературне барокко в європейському контексті // Українське літературне барокко: Збірник наукових праць / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 46–75.
Про Сковороду див. на с. 60, 66, 67, 69.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Паласюк Г.Б.* Про характер біблійної символіки у Г. Сковороди // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень Міжнародного VIII круглого столу. – Львів, 1998. – С. 321–323.
- Піч Р.* Сковородинівський міф про Наркіса в світлі романтичної концепції міфотворчості // Сучасність. – 1995. – Ч. 10. – С. 162–167.
Те саме: Григорій Сковорода і проблеми національної філософії: Матеріали II Харківських Міжнародних Сковородинівських читань: «Національна

- філософія: минуле – сучасне – перспективи», присвячених 200-річчю з дня смерті Г.С. Сковороди. – Харків: Харківський міський фонд «Центр освітніх ініціатив», 1996. – С. 33–43; Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – 337–345.
- Погорілий С.* Символи у Сковороди // Сучасність. – 1973. – № 3. – С. 18–24.
Те саме: Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упор. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 266–271.
- Поляков М.Я.* Вопросы поэтики и художественной семантики. – Москва: Советский писатель, 1978. – 447 с.
Про Сковороду див. на с. 259, 260, 263–265, 385.
Те саме: Изд. 2-е, доп. – Москва: Советский писатель, 1986. – С. 259–265.
- Руденко Д.* Філософія Сковороди: мерехтіння символу // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 31–38.
- Соболь В.* Трансформація середньовічного символу у Григорія Сковороди // Медієвістика. – Одеса: Астропринт, 1998. – Вип. 1. – С. 64–71.
- Ушкалов Л.* Біблійна герменевтика Григорія Сковороди на тлі українського барокового богомислення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 23–44.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* До історії українського барокового “фігураїзму”: “символічний світ” Григорія Сковороди // Диалог культур. Святе Письмо в українських пам’ятках. – Київ, 1999. – С. 130–142.
- Ушкалов Л.* Іконосфера українського бароко як міф про людське існування // Слово і час. – 1997. – № 5–6. – С. 44–47.
Про Сковороду див. на с. 45–46.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Федорчук Л.П.* Бестіарна символіка у творах Григорія Сковороди та її фольклорно-міфологічні джерела // Філологічні студії. – Луцьк, 2000. – № 1. – С. 92–98.
- Федорчук Л.П.* Особливості символіки Г.С. Сковороди // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Збірник наукових праць / Відп. ред. М.М. Конончук. – Київ: Твім інтер, 1997. – Вип. 3. – С. 79–82.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Чижевський Д.* Філософічна метода Сквороди // Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. Праці філологічні. – Львів, 1930. – Ч. 1. – С. 145–171 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. ХСІХ).
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Скворода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Скворода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Angyal A.* Die slawische Barockwelt. – Leipzig: Seemann, 1961. – 321 S.
Про Сквороду див. на с. 303–305.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
Український переклад див.: *Біланюк П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сквороди (пер. з англ. І. Гарника) // Скворода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda's fables: analysis // *Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk.* – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 71–110.
Те саме: *Chopyk D.B.* Skovoroda's Fables: Analysis. – Salt Lake City, 1995. – 40 p.; *Чопик Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сквороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – P. 44–82.
- Čyževskýj D.* Literarische Lesefrüchte. Zur Emblematic im ukrainischen Drama des 17. Jahrhunderts // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1934. – Bd. XI. – S. 23–24.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.

- Erdmann-Pandžić E. von.* Bemerkungen zu Leben und Werk von H. S. Skovoroda // Zeitschrift für Slawistik. – 1990. – Bd. 35. – Hft. 5. – S. 645–653.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Wahre Poiesis als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin 2000. – Berlin: Deutsche Association der Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.
- Українську (коротшу) версію див: *Ердманн-Панджіч Е. фон.* Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Панджіч* (у тексті) та *Ердман-Панджіч* (у змісті)].
- Genyk-Berezovská Z.* Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // *Skovoroda H.* Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.
- Scherer S.P.* Symbol and Bible in the Work of Hryhorii Skovoroda // Michigan Academician. – 1983. – Winter. – P. 221–228.
- Див. також: 6.2; 12; 12.2; 21.1; 24.2.12; 26.8.4; 26.8.6.3; 26.8.9; 26.16.3; 26.20.13.

6.2. Знані Сковородою емблематичні збірники та енциклопедії

Емблематичні збірники та енциклопедії були в особистих бібліотеках багатьох українських інтелектуалістів XVII–XVIII століть. Помітний вплив на наше тогочасне письменство справили книжки «Electorum symbolorum et parabolarum historiarum syntagmata» Коссена, «Hieroglyphica, sive de sacris Aegyptiorum aliarumque gentium literis» Піерія, «Sylva allegiarum totius sacrae scripturae» Лавретуса, «Zodiacus christianus» Дрекелиуса, «Amorum emblemata» Венуса, «Piae animae desideria versibus et symbolis» Гуго, «Maria Sol mysticus» Сандеуса тощо. Від часів бароко маємо й декілька українських перекладів західних емблематичних збірників: Теофан Прокопович переклав славетну збірку еспанського письменника Сааведри «Symbola politica», якийсь незвідний автор – книжку Гуго, а Іван Максимович зробив «претолковані» збірки Гефтена «Schola cordis sive aversi a Deo cordis ad eundem reductio et instructio». Окрім того, 1712 року в Києві було видано «типом» оригінальну збірку емблематичної поезії під назвою «Івіка ієрополітіка», що зажила свого часу неабиякої слави й перегадом друкувалася також у Санкт-Петербурзі, Москві, Львові та Відні. У своїй творчості Сковорода рясно користався емблематичною збіркою «Symbola et emblemata selecta», надрукованою в Амстердамі 1705 року за наказом Петра Першого. Ця книга має 840 гравюр, супроводжуваних підписами на восьми мовах: церковнослов'янській, латинській, французькій, італійській, еспанській, англійській, голландській, німецькій. Перегадом вона видавалася ще тричі, у 1743, 1788 та 1811 роках. Можливо, Сковорода знав також збірки Венуса, Гуго та Сааведри.

Горський В. До питання про джерела символізму Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 157–164.

- Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Соболь В.* Трансформація середньовічного символу у Григорія Сковороди // Медієвістика. – Одеса: Астропринт, 1998. – Вип. 1. – С. 64–71.
- Ушкалов Л.В.* Поганська міфологія в українській літературі XVII–XVIII століть // Феномен Агатангела Кримського: Матеріали ювілейної наукової конференції, присвяченої 125-річчю роковинам ученого / За ред. О.Г. Муромцевої. – Харків, 1996. – С. 59–76.
Про Сковороду див. на с. 60, 62–63, 67–71.
- Чижевський Д.* Деякі джерела символіки Сковороди // Праці Українського Високого Педагогічного Інституту ім. Михайла Драгоманова в Празі. Науковий збірник. – Прага, 1931. – Т. II. – С. 3–21.
Те саме: Окр. відбитка. – Прага, 1931. – 21 с.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: 3 історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: 3 історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Чижевський Д.* Фільософічна метода Сковороди // Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. Праці філологічні. – Львів, 1930. – Ч. 1. – С. 145–171 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. ХСІХ).
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Čyževskij D. Literarische Lesefrüchte. Emblematische Literatur in den ukrainischen Bibliotheken // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1936. – Bd. XIII. – S. 51–54.
Про Сквороду див. на с. 51, 54.
- Čyževskij D. Literarische Lesefrüchte. Zur Emblematis im ukrainischen Drama des 17. Jahrhunderts // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1934. – Bd. XI. – S. 23–24.
- Erdmann-Pandžić E. von.* *Wahre Poiesis* als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // *Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin* 2000. – Berlin: Deutsche Association der Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.
- Українську (коротшу) версію див.: *Ердманн-Панджіч Е. фон.* Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Скворода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Панджіч* (у тексті) та *Ердман-Панджіч* (у змісті)].
- Див. також: 2.7; 2.12; 10.19.1.15; 10.19.1.19; 10.19.1.24; 12.2; 24.2.12; 26.20.13.

6.3. Символ дзеркала в Сквороді

Дзеркало було улюбленим образом українських барокових письменників, зокрема Кирила Ставровецького, Мелетія Смотрицького, Йоанікія Галіятовського, Антонія Радивилівського, Симеона Полоцького, Інокентія Гізеля, Лазаря Барановича, Дмитра Туптала, Стефана Яворського, Івана Максимовича, Мануїла Козачинського, Теофілакта Лопатинського, Теофана Прокоповича, Йоасафа Кроковського, Паїсія Величковського та інших. Його рясно вживали передовсім у ході богословських глумачень таїнства святої євхаристії: Христос є цілим під особою хліба в цілій гостії й цілий у шонайменшій її частинці так само, як обличчя людини є цілим у цілому дзеркалі та в кожній окремій частинці, коли дзеркало розлітається на друзки. Саме в цьому сенсі Скворода вживає “дзеркальну” символіку в своїй ранній латиномовній поезії «Про святу вечерю, або Про вічність» («De sacra caena, seu aeternitate»). Окрім того, за допомогою цього символу Скворода пробує окреслити ество матерії, “істинного чоловіка” та Біблії, чії образи відбивають Божу Премудрість так само, як частинки розбитого дзеркала – людське обличчя. Зрештою, *дзеркало* багато важить для Сквороди й тоді, коли мова заходить про ідею себепізнання.

- Гузар І.* Григорій Скворода у контексті просвітительської філософії // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сквороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 69–87.
- Кісь Р.* Антропологічна пневматологія Г. Сквороди та європейський духовний контекст // *Transfiguratio. Преображення: Альманах християнської думки.* – Львів, 2003. – Вип. перший. – С. 44–76.
- Софронова Л.А.* Три мира Григорія Сквороди. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Ушкалов Л.* Григорій Скворода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богومислення. Сім етюдів про Григорія Сквороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.

- Ушкалов Л.В. Сенс “дзеркальної діалектики” самопізнання Г. Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 5. – С. 128–137.
- Російський переклад див.: Ушкалов Л.В. Смысл “зеркальной диалектики” самопознания Г. Сковороды // Философская и социологическая мысль. – 1992. – № 5. – 128–137.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Rubchak B. From Strength to Strength: Observations on Hryhorij Skovoroda and Vasyľ Barka // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 159–185.
- Див. також: 3.12.2; 12.2; 26.7; 26.8.3; 26.8.8; 26.13.4; 26.13.6.

6.4. Символ *дороги* в Сковороди

Символ *дороги* – один із найбільш поширених у літературі українського бароко. Звичай людина постає тут мандрівником-“перегрином” (homo viator), а її життя – повсякчасною екзистенційною мандрівкою. Отож, образи мандрівника й *дороги* належать до кола сталих виражальних засобів нашого письменства XVII–XVIII століть. Попри все розмаїття житейських шляхів, вільна воля людини має обирати, зрештою, одну з двох *доріг*: ліву (дорогу гріха) чи праву (дорогу порятунку). “Наше життя, – каже Сковорода, – мандрівка. Ліва дорога, пролягаючи через триумфальні ворота, квартали веселощів та квітучі луги, веде до пекла... А права дорога, на початку гірка й терниста, стає потроху гладенькою, переогодом – солодкою, а наприкінці – найсолодшою”. Яскравий образ лівої та правої *доріг* на тлі “великого ланцюга буття”, тобто неба, землі й підземного світу, Сковорода змалював у своїй візії “Боротьба архистратига Михайла із Сатаною”.

- Барабаш Ю. Григорий Сковорода и традиция “мандров”. Из заметок об украинской литературной старине // Вопросы литературы. – 1988. – № 3. – С. 86–110.
- Білоус П.В. Ейдос дороги в ліричних творах Г. Сковороди // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 22–26.
- Корпанюк М. Образна система вірша Г. Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 265–272.
- Сазонова Л.І. Жанр “вертоградів” у східнослов’янському літературному барокко // Українське літературне барокко: Збірник наукових праць / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 76–108.
- Софронова Л.А. Три мира Григория Сковороды. – Москва: Индик, 2002. – 464 с.

- Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л. Иконосфера як міф про людське існування // Ушкалов Л. Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 65–74.
Те саме: Ушкалов Л. Иконосфера українського барокко як міф про людське існування // Слово і час. – 1997. – № 5–6. – С. 44–47.
- Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
Див. також: 2.14; 6.9; 6.12; 10.10; 10.19.1.16.

6.5. Символ *зернятка* в Сковороді

Сковородинський образ *зернятка* походить з емблематики. Принаймні, сам філософ називав його емблемою, вказуючи на те, що цей образ споконвіку означав мислення або думку. Окрім того, покликаючись на емблематичну традицію, Сковорода називає *зерням* серце, ба навіть Бога. Цей образ часто зринає у творах Сковороди також тоді, коли мова заходить про метафізичні засновки його науки, зокрема про схованість невидимої природи (“з маленького зернятка виходить така велика яблуня”), “обожнення” всього творива (“зерня зогрівається та зогниває, але на сьомий день з’являється з нього новий плід та нове зерня”), містичне “переображення” людини тощо. Так само важливим є цей символ і в царині гносеології (“Зрозумій зерня яблучне – і буде з тебе. Коли в ньому заховане дерево з корінням, гіллям, листям та плодами, то ти можеш знайти там також незліченні мільйони садів, і – наважуся це сказати – незліченні світи”) та герменевтики (видимі образи – то тільки “торбинки для золота та лушпиння зерня Божого”).

- Софронова Л.А. Три мира Григория Сковороды. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д. Філософічна метода Сковороди // Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. Праці філологічні. – Львів, 1930. – Ч. 1. – С. 145–171 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. ХСІХ).
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Číževský D. Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Erdmann-Pandžić E. von. Wahre Poiesis als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin 2000. – Berlin: Deutsche Association der

Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.

Українську (коротшу) версію див: *Ердманн-Панджіч Е. фон*. Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Панджіч* (у тексті) та *Ердман-Панзіч* (у змісті)].

Див. також: 3.2; 3.6; 26.7; 26.8.1; 26.8.5; 26.8.9; 26.20.4.

6.6. Символ *змія* в Сковороди

Образ *змія* у творах Сковороди зринає доволі часто. Філософ добачав у безконечних світах “єдиний початок”, що його “філософи різних віків та народів змальовували за допомогою всіляких фігур і монументів, наприклад, кільця, кулі, сонця, ока”. А однією з основних “віцефігур” *кола* якраз і був згорнутий кільцем *змія*. Ця “віцефігура” походить з емблематики. Принаймні, сам Сковорода, пояснюючи, що таке символ та емблема, наводить і такий приклад: “Фігура згорнутого в кільце *змія* з таким надписом: від тебе, Боже, початок, у тобі ж нехай і закінчиться”. Іншого разу Сковорода скаже, що цей образ символізує вічність. Мабуть, найчастіше образ *змія* з’являється в Сковороди тоді, коли мова заходить про Біблію. На його думку, вона є “змія, але zarazом і Бог. Брехлива, але й правдива. Дурна, але й премудра. Зла, але zarazом і добра”, адже *змія* “хитрий і в’ється в кільця так, що не видно, куди стремить, якщо не помітити його голови. Так і вічність є скрізь, та ніде її нема, бо вона невидима, прикриваючи своє обличчя”.

Прокопов Д. Образ *змія* в діалогах Сковороди: контекст співвідношення трансцендентного та іманентного // Філософська думка. – 1998. – № 2. – С. 139–152.

Софронова Л.А. Три мира Григорія Сковороди. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.

Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.

Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – 311 с.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.

Чижевський Д. Філософська метода Сковороди // Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. Праці філологічні. – Львів, 1930. – Ч. 1. – С. 145–171 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. ХСІХ).

Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschižewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.
- Tschižewskij D.* Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph (1722–1794) (Zur Geschichte der “dialektischen Methode”) // Der russische Gedanke. – 1929. – Hft. II. – S. 163–176.
- Див. також: 3.2; 26.20.3; 26.20.13.

6.7. Символ каменя в Сковороди

Свого часу, розглядаючи сковородинську символіку, Володимир Ерн слушно зазначив: “...Сковорода пристрасно шукає *скелі, Петри, берега, пристані*... Цикл символів, особливо владних над думкою Сковороди, природно обертається довкола чільного символу “Петри””. Справді-бо, серед небагатьох найголовніших “знаків, гербів та печаток, які тасмно змальовують горішній першопочаток” (*одиниця, трикутник, коло, зернятко* та інші), у творах Сковороди важливе місце посідає “*петра*”-камінь. Він символізує не лише Бога (“Бог є камінь, а все інше – тлінь, брехня, каложа”), але також душевний спокій, Царство небесне, невидиму натуру тощо. Цей сковородинський образ походить з емблематики. Принаймні, у діалозі «Алфавіт миру» Сковорода змальовує скелю серед моря («In constantia quiesco») з амстердамської збірки «*Symbola et emblemata selecta*» (1705).

- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Ласло-Куцок М.* Ключ до белетристики. – Бухарест: Мустанг, 2000. – 291 с.
Про Сковороду див. на с. 28–29, 38–41, 82, 86–91, 138, 196.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* Иконосфера як міф про людське існування // *Ушкалов Л.* Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 65–74.
Те саме: *Ушкалов Л.* Иконосфера українського барокко як міф про людське існування // Слово і час. – 1997. – № 5–6. – С. 44–47.
- Ушкалов Л.* Спомин про двадцять дев’яту пісню «Саду божественних пісень» // Від барокко до постмодерну: Збірник праць кафедри української та світової літератури Харківського державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди, присвячений пам’яті професора Віктора Тимченка / За ред. проф. Л. Ушкалова. – Харків: Майдан, 2002. – С. 249–266.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту, – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Arseniew N. von.* Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // *Kyrios.* Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Black K.L.* The Poetry of Skovoroda // *Hryhorij Savyč Skovoroda.* An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 133–157.
- Див. також: 3.6; 6.9; 10.8.6.4; 26.8.13.

6.8. Символ *кола* в Сковороди

До найулюблених символів Сковороди належить *коло*. Філософ називає безпочатковим і безконечним *колом* Бога, править про *коло* як про символ вічності (“колесо – символ, який приховує в собі безмежне колесо Божої вічності”), про “доброкруглість” істини (“Істина – доброкругла, неначе вічна райдуга”), говорить про *коло* як про джерело всіх інших фігур (“Коло є первісна фігура – батько квадратів, чотирикутників та незлічених інших”), про коловий рух душі та всього творива, яке, виливаючись із Абсолютного, стремить до нього назад. “Віщефігурами” *кола* в Сковороди постають численні образи: *хлібина, монета, жорна, виноград, корона, намисто, яблуко, сонце* тощо. Джерелом сквородинського образу *кола*, окрім емблематики, є християнський платонізм (Климент Олександрійський, Ориген, Діонісій Ареопарітський, Еріугена, Бонавентура та інші). Принаймні, говорячи про Бога як про *інтелегібельну сферу* (“Згадаймо слова старовинних філософів: “Божий центр є скрізь, а округлості нема ніде”), Сковорода, власне, перекладає вислів Алана де Інсуліс: “Deus est sphaera intelligibilis, cuius centrum ubique, circumferentia nusquam”.

- Алексєєнко Н.М.* “Кольцо” як прообраз світу в екзегетичній системі Григорія Сковороди // Наукові записки Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Літературознавство. – Харків, 2002. – Вип. 2 (31). – С. 3–5.
- Софронова Л.А.* Три мира Григорія Сковороды. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;

- Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Чижевський Д.* Фільософічна метода Сквороди // Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. Праці філологічні. – Львів, 1930. – Ч. 1. – С. 145–171 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. ХСІХ).
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сквороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сквороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Скворода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Скворода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Čyževskij D.* Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Tschizewskij D.* Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph (1722–1794) (Zur Geschichte der “dialektischen Methode”) // Der russische Gedanke. – 1929. – Hft. II. – S. 163–176.
- Völkl E.* Der ukrainische Philosoph Skovoroda und die Orthodoxie // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 6–16.
- Див. також: 3.6; 3.10.2; 3.11; 3.11.1; 3.12.2; 26.13.4; 26.20.4.

6.9. Символ моря в Сквороди

Море – найпопулярніший образ у літературі українського бароко. Наші письменники XVII–XVIII століть повсякчас говорять про *море* світу та про “солоне *море*” дочасного людського життя, про “глибоке *море*” Господа й Пресвятої Трійці, *море* Пречистої Диви Богородиці, *море* сліз, гріхів, пристрастей, вічних райських насолод та “вогняне *море* геєнське”, *море* Божої хвали, серця, совісті, книжної праці, смерті, сумнівів тощо. Цей образ часто зринає також у творах Сквороди. За його допомогою філософ змальовує, наприклад, усі три складники онтологічної сфери (макрокосмос, мікрокосмос та світ символів). Утім, найчастіше Скворода говорить про небезпечне й зрадливе *море* світу.

- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Скворода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Савчук О.* “Inveni portum...”: про одну епіграму у Григорія Сквороди // III Міжнародний конгрес українців. Літературознавство / Упоряд. і відп. ред. О. Мишанич. – Київ: Обереги, 1996. – С. 309–316.
- Те саме: *Циганок О.* “Inveni portum...”: форми сприйняття однієї античної епіграми у творчості Григорія Сквороди // *Циганок О.* З історії латинських літературних впливів в українському письменстві XVI–XVIII ст. – Київ: Педагогічна преса, 1999. – С. 74–86.

- Російську версію див.: *Савчук О.* «Inveni portum...»: о рецепции одной латинской эпиграммы в творчестве Сковороды // Traduzione e rielaborazione nelle letterature di Polonia, Ucraina e Russia XVII–XVIII secolo / A cura di G. Brogi Bercoff, M. Di Salvo, L. Marinelli. Redazione di M. Piacenti. – Alessandria: Edizioni dell’Orso, 1999. – С. 199–214.
- Сазонова Л.І.* Жанр “вертоградів” у східнослов’янському літературному барокко // Українське літературне барокко: Збірник наукових праць / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 76–108.
- Софронова Л.А.* Три мира Григория Сковороды. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* Иконосфера як міф про людське існування // *Ушкалов Л.* Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 65–74.
- Те саме: *Ушкалов Л.* Иконосфера українського бароко як міф про людське існування // Слово і час. – 1997. – № 5–6. – С. 44–47.
- Ушкалов Л.* Риторична “матерія” творів Сковороди на тлі українського літературного бароко // Актуальні проблеми слов’янської філології: Міжвузівський збірник наукових статей «Лінгвістика і літературознавство». – Київ: Знання, 2000. – Вип. V. – С. 120–126.
- Ушкалов Л.* Спомин про двадцять дев’яту пісню «Саду божественних пісень» // Від бароко до постмодерну: Збірник праць кафедри української та світової літератури Харківського державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди, присвячений пам’яті професора Віктора Тимченка / За ред. проф. Л. Ушкалова. – Харків: Майдан, 2002. – С. 249–266.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Федорчук Л.* Простір і колір як категорії художнього світу Григорія Сковороди // Слово і час. – 2000. – № 5. – С. 55–59.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Genyk-Berezovská Z.* Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // *Skovoroda H.* Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala,

uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.

Український переклад див.: *Геник-Березовська З. Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // Геник-Березовська З. Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм.* – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.

Див. також: 10.3; 10.8.6.4; 13.2.1; 26.8.13.

6.10. Символ рослин в Сковороди

Рослинна символіка відіграє в Сковороди надзвичайно важливу роль. За її допомогою філософ описує життя космосу, а власне, його розгортання з божественної єдності в множинність. “Увесь світ..., – каже він, – захований, неначе прекрасне квітуче дерево в зерні, та навесні знову з нього з’являється”. Символом матеріального світу в Сковороди постає найперше *яблуна*. Вона ж таки символізує і єдність “внутрішньої” та “зовнішньої” людини: “Поглянь на цю прекрасну яблуню перед вікном! Ти бачиш, як вона підіймає своє гілля, ніби безліч прикрашених листям рук. Чого ти не бачиш у ній? Її коріння заховане від тебе... Ах, мій друже, ти такий самий, як яблуня. Я бачу твоє гілля, але не бачу коріння твого серця – думки”. Зрештою, рослинна символіка надається також для змалювання символічного світу Біблії. Ця символіка в Сковороди має за джерело найперше святоотцівську традицію (Григорій Ниський, Діонісій Ареопатіський, Августин, Макарій Єгипетський, Максим Сповідник та інші).

Сазонова Л.І. Жанр “вертоградів” у східнослов’янському літературному барокко // Українське літературне барокко: Збірник наукових праць / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 76–108.

Соболь В. Трансформація середньовічного символу у Григорія Сковороди // Медієвістика. – Одеса: Астропринт, 1998. – Вип. 1. – С. 64–71.

Софронова Л.А. Три мира Григорія Сковороды. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.

Чижевський Д. Філософська метода Сковороди // Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. Праці філологічні. – Львів, 1930. – Ч. 1. – С. 145–171 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. XCIX).

Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.

Див. також: 3.11; 3.12; 6.5; 13.12.1; 26.7.

6.11. Символ саду в Сковороди

Образ *саду* мав неабияку популярність у літературі українського бароко. Досить пригадати бодай назви творів Антонія Радивиловського («Огородок Марії Богородиці»), Симеона Полоцького («Барвистий вертоград»), Данила Домецького («Духовний вертоград»), Стефана Яворського («Виноград») чи Митрофана Довгалевського («Поетичний сад»). У цьому річниці Сковорода також називає свою поетичну збірку *садом*: «Сад божественних пісень». Окрім того, філософ називав “Божим *садом*” умиртоврену людську душу (“Душа его – Божій град, душа его – Божій сад”), порівнював безконечні світи з “мільйонами *садів*”, змалював Біблію як чудесний *сад*, оточений непролазними чагарниками, тощо.

- Кравець В.В.* Разговор о Сковороде. С приложением хрестоматии по сквородиноведению. – Киев: РВЦ «Проза», 2000. – 272 с.
- Попович М.* Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів “раннього Модерну” // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 30–50.
- Сазонова Л.И.* Идейно-эстетическое значение “мысленного сада” в русском барокко // Развитие барокко и зарождение классицизма в России XVII – начала XVIII в. – Москва: Наука, 1989. – С. 71–103.
Про Сковороду див. на с. 93–95.
- Сазонова Л.И.* Жанр “вертоградів” у східнослов’янському літературному барокко // Українське літературне барокко: Збірник наукових праць / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 76–108.
- Софронова Л.А.* Три мира Григория Сковороды. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Див. також: 6.5; 6.10; 10.3; 10.8.6.

6.12. Символ *teatru* (*theatrum mundi*) в Сковороди

Образ *світ як театр* належав до кола найпопулярніших барокових образів. Українські письменники XVII–XVIII століть могли говорити про трагедіальну сцену Христових страстей, всесвітнє “позорище” Страшного Суду, незрівнянну “Акторку” – Діву Марію тощо. Однак найчастіше “театральна” метафора окреслювала марність та ілюзорність дочасного людського життя. Тим часом Сковорода користався з метафори *theatrum mundi* найперше тоді, коли йшлося про Божий промисел: “Світ підхожий до театру: аби грати на сцені з успіхом та похвалою, треба взяти належну роль. Актора хвалять не за те, що він грає шляхетного персонажа, а за те, що його гра вміла. Я довго думав про це й, випробовуючи себе, пересвідчився, що на театрі світу не годен уміло зіграти нічого іншого, як тільки незначну, просту, безтурботну й усамітнену особу; саме цю роль я обрав, узяв її собі, та й буде з мене”.

- Кримський С.* Феномен мудрості в творчості Г. Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 194–201.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Нічик В.М.* Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
- Софронова Л.А.* Три мира Григория Сковороды. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богومислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Див. також: 10.3; 21.1; 26.20.10.

6.13. Символ трикутника в Сковороди

Трикутник виступає в Сковороди, перш за все, символом незбагненої для розуму Божої триєдності: “Хто з Пітагором розкусив символічний трикутник, що втілює правду, той бачить, що в ньому три, два та один є одне й те саме...”. Кути цього містичного *трикутника* означають таке: “Альфа – існує наперед усього творива. Омега – після всякого творива залишається. Віта – народжена та зникає середина, вічна за своїм початком і кінцем. Оця трійця є одиницею: Трисонячною єдністю, недремним оком...”.

Бобринської П. Старчик Григорій Сковорода. Життя и учение. – Paris: Imp. de Navarre, 1929. – 83 с.

Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.

Колесов В. Становлення нової філософії: Григорій Сковорода / Пер. з рос. О. Сирцової // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 682–702.

Нічик В.М. Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.

Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.

Чижевський Д. Філософічна метода Сковороди // Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. Праці філологічні. – Львів, 1930. – Ч. 1. – С. 145–171 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. ХСІХ).

Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту, – Т. XXIV).

Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.

Див. також: 3.6; 11.

7. ЄДНІСТЬ ПОЕЗІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ У ТВОРЧОСТІ СКОВОРОДИ

Свого часу Дмитро Багалій стверджував, що узвичаєний поділ творів Сковороди на філософсько-богословські та власне літературні має умовний характер, адже він “ґрунтується лишень на різниці по їхній формі, що ж до змісту свого, то всі оригінальні твори Сковороди, і богословсько-філософські, і літературні дуже схожі між собою”. Перегодом на цій обставині будуть наголошувати Іван Іваньо, Юрій Шевельов та інші. Власне кажучи, Сковороду вже віддавна заведено називати “поетом-філософом” (“Dichter-Philosoph”, “poète-philosophe”), “письменником-філософом”, “філософом-митцем” тощо. Єдність поезії та філософії у творах Сковороди засвідчує, зокрема, звернення письменника до жанрів “сократівського діалогу”, візії, солілоквія, езопівської байки або й те, що у своїх літературних творах він повсякчас розробляє філософську проблематику, а у творах філософських рясно вживає літературні образи.

- Багалей Д.И.* Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Гром'як Р.Т.* Єдність і взаємозумовленість поетичної і філософської творчості Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 15–17.
- Гром'як Р.Т.* Єдність поетичної і філософської творчості Г.С. Сковороди // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 143–147.
- Іваньо І.В.* Проблема жанрової специфіки філософських творів Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 84–92.
- Іваньо І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Криса Б.* Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. – Львів: Свічадо, 1997. – 216 с.
- Криса Б.* «Сад божественних пісень» Григорія Сковороди: між поетичною філософією і філософською лірикою // Літературознавство. Бібліографія.

- Інформатика: Матеріали III міжнародного конгресу українців. – Харків: Око, 1996. – С. 36–40.
- Михайловська Н. Особливості філософського вчення Г. Сковороди: Текст лекції з курсу філософії. – Харків: Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури, 1996. – 20 с.
- Никольський Б.В. Украинский Сократ // Исторический вестник. – 1895. – Апрель. – С. 215–223.
- Попов П.М. Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Товкачевський А. Григорій Савич Сковорода // Українська хата. – 1913. – Березень. – С. 170–185; Квітень – травень. – С. 258–274; Червень. – С. 350–362; Липень – серпень. – С. 479–496.
- Те саме: Окр. відбитка. – Київ: Життя й мистецтво, 1913. – 67 с.
- Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В. Українська барокова література у її зв'язках із філософією: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Київ, 1996. – 47 с.
- Про Сковороду див. на с. 2, 5–6, 18–19, 28, 30–31, 34–39, 42.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Шудря К.П. Творча взаємозумовленість філософії і мистецтва Г.С. Сковороди // Етика і естетика: Міжвідомчий науковий збірник. – Київ: Вища школа, 1974. – Вип. 16. – С. 134–140.
- Genyk-Berezovská Z. Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // Skovoroda H. Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.
- Український переклад див.: Генік-Березовська З. Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // Генік-Березовська З. Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.
- Shevelov G.Y. Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // Shevelov G.Y. In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.
- Те саме: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.
- Українські переклади див.: Шерех Ю. Пролегомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // Шерех Ю. Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.
- Те саме: Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.

Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. ССXXXIX. – С. 177–211.
Див. також: 6.1; 10.2; 10.5; 10.6; 10.8.5; 10.9; 10.10; 10.11; 13.12; 26.20.13.

8. ЄДНІСТЬ ФІЛОСОФІЇ ТА БОГОСЛІВ'Я У ТВОРЧОСТІ СКОВОРОДИ

Для Сквороди характерна органічна синтеза філософії й теології. Загалом беручи, такі поняття, як *філософія, богословіє, богов...діє, богознаніє, богомысліє*, означають для нього одну й ту саму “католицьку, тобто всезагальну науку” про людське щастя, якої не може навчити ані історик, ані фізик, ані логік, ані граматист, бо то є справа “апостолів, пророків, священиків, богомудрих проповідників та просвіщених християнських учителів”. Недаром Сквороду часто називали “філософом-богословом” (Дмитро Багалій), адже в його творах “філософія зрослася з богословією в оригінальну, тільки Сквороді властиву, мудрість” (Володимир Білий), “філософом-теософом” (Домет Оляничин), “вільним церковним мислителем” (Василь Зеньковський), ба навіть “духовним богошанувальником” (Михайло Ковалинський). Під цим оглядом чимало важать і вказівки на те, що “наука Сквороди про мікрокосмос у протилежність до відповідної науки Ренесансу та барока на Заході забарвлена не натурфілософічно, але етично та релігійно” (Дмитро Чижевський), що християнську тринітарну доктрину Скворода вважав за правдиве джерело філософії (Федір Зеленогорський), а його “інтуїтивна онтологія” має у власному підложжі православну віру (Стефан Шерер).

Багалей Д.И. Издания сочинений Г.С. Сквороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сквороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Скворода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Біланюк П. Григорій Скворода – філософ чи богослов? (Дослідне звітження) // Збірник наукових праць на пошану Євгена Вертипороха, президента головної ради НТШ і голови Канадського НТШ з нагоди 70-річчя його життя / За ред. Б. Стебельського. – Торонто, 1972. – С. 55–65.
Англомовну версію розвідки див.: *Bilaniuk P.V.T.* Hryhorij Skovoroda – Philosopher or Theologian? // *The New Review*. – 1973. – Vol. 13. – Nos. 1–2. – P. 50–61.

Білий В. Г.С. Скворода. Життя й наука. – Київ, 1924. – 46 с.

Гнатюк Я. Філософсько-теософський кордоцентризм у текстах Григорія Сквороди: історико-типологічний вимір // *Людина і політика*. – 2001. – № 3. – С. 114–121.

Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сквороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.

- Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Bilaniuk P.B.T. An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
- Український переклад див.: Біланюк П. Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Koultchytskyi A. Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personnalisme // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 55–110.
- Łużny R. Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag / Hrsg. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schüttrumpf. – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.
- Див. також: 3.3; 26.7; 26.20.12.

9. ЛІТЕРАТУРНА СИСТЕМАТИКА СКОВОРОДИ

Бувши вихованцем Києво-Могилянської академії, Сковорода добре знав тогочасну літературну систематику (поетику й риторику). Під час роботи в Переяславському колеґіумі він і сам написав трактат з поетики під назвою «Разсужденіе о поэзии и руководство к искусству оной». Попри те, що цей трактат до нас не дійшов, погляди Сковороди на поетичне мистецтво можна досить певно висувати з його літературної творчості. З одного боку, Сковорода спирається на багатющий досвід попередньої української барокової поезії, а з другого – він є одним з найбільших реформаторів українського вірша за всю його історію. По-перше, ані до нього, ані після нього – аж до Шевченка – жоден з українських авторів не користався так різно неповними римами, які часом набувають форми звичайних алітерацій та асонансів. По-друге, на відміну від класичної української силабіки, що культивувала тільки жіночі рими, Сковорода надає величезної ваги римам чоловічим. Недарма-бо «Всякому городу нрав і права» не має жодної жіночої рими. Насамкінець, поет вносить чимало нового в царину строфіки. Попри те, що наша барокова традиція знає добру сотню всіляких строфічних форм, розмаїття строфіки «Саду...», де кожна пісня посідає власну строфічну форму, як казав Дмитро Чижевський, «не має паралелей в українській силабічній поезії XVII–XVIII століть». Цікавими є також міркування Сковороди про ество літературних образів, про жанр байки, про засади перекладу тощо. Так, у структурі образу поет добачав три шаблі: «образ протий», «образ твірний» та «образ утворюваний». Приміром, «небо просте, твірне й небо небесе». «Просте небо» є тут знаком «неба твірного», а те, своєю чергою, – знаком «неба небесе», тобто «образу утворюваного», що його українські барокові автори окреслюють також як «першообраз», «архетип» чи «найперша форма».

- Дігтяр С.І.* Зародження критичної думки в давній українській літературі // Научний ежегодник Черновицкого университета за 1957 г. – Черновцы, 1958. – С. 120–124.
Про Сковороду див. на с. 123–124.
- Зінченко Н.І.* Концепція позитивного героя в теоретичних висловлюваннях і творчій практиці Г.С. Сковороди і І.С. Нечуя-Левицького // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 21–22
- Іванько І.* Очерк развития эстетической мысли Украины. – Москва: Искусство, 1981. – 423 с.
Про Сковороду див. на с. 12, 56, 72–75, 105, 112, 129, 130.
- Мазуркевич О.Р.* Г.С. Сковорода – учитель поетики // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 10. – С. 51–58.
- Мазуркевич О.Р.* Проблеми словесності у творчій спадщині Г.С. Сковороди // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня

- народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 205–210.
- Нудьга Г.А.* Передмови та післямови в українській літературі XV–XVIII століть // *Нудьга Г.А.* На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). – Київ: Дніпро, 1990. – С. 46–88.
Про Сквороду див. на с. 82, 83, 85, 87.
- Пилипчук Н.* Київські поетики і ренесансні теорії мистецтва // Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 75–109.
Про Сквороду див. на с. 79.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Скворода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Снегирев И.М.* Украинский философ Григорий Саввич Скворода // Отечественные записки. – 1823. – Ч. 16. – № 42. – С. 96–106; № 43. – С. 249–263.
Коротку версію статті французькою мовою див.: *Snigürew I. Grégoire Savitch Skovoroda, philosophe de L'Ukraine* // Bulletin du Nord. – 1828. – Т. 3. – No. 10. – P. 149–156; No. 11. – P. 270–275.
- Софронова Л.А.* “След жены Лотовой”: Г.С. Скворода о книге и чтении // Книга в пространстве культуры. – Москва, 1995. – С. 62–65.
- Ушкалов Л.* Біблійна герменевтика Григорія Сквороди на тлі українського барокового богомислення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 23–44.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.В.* “Мистецтво поетичне” як creatio ex nihilo в літературній систематичі Григорія Сквороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сквороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сквороди, 1992. – С. 37–38.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Шевчук Вал.* У чому полягала поетична реформа Григорія Сквороди // Україна. Наука і культура: Щорічник. – Київ: Знання, 1990. – Вип. 24. – С. 174–181.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Wahre Poiesis als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin 2000. – Berlin: Deutsche Association der Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.

Українську (коротшу) версію див: *Ердманн-Панджіч Е. фон. Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Пандзіч* (у тексті) та *Ердман-Пандзіч* (у змісті)].*

Див. також: 2.7; 2.11; 2.12; 10.8.4; 23.1; 26.3.

10. ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ СКОВОРОДИ

10.1. Загальна характеристика літературної творчості Сковороди

Літературна спадщина Сковороди порівняно невелика за обсягом: збірка «Харківські байки», півтора десятка філософських трактатів та діалогів («Початкові двері до християнського доброго життя», «Нарцис», «Розмова, що зветься двоє», «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті», «Кільце», «Алфавіт, або Буквар миру» тощо), притчі «Вдячний Єродій» та «Убогий Жайворонок», переклади з Горация, Плутарха, Цицерона, Марка-Антуана де Мюре й інших популярних у XVIII столітті авторів, близько ста тридцяти листів, а ще – низка поезій, зокрема тих, що входять до складу збірки «Сад божественних пісень». З погляду змісту, твори Сковороди мають передовсім філософсько-богословський характер. Їхня переважна більшість інспірована Біблією. Свої твори філософ писав книжною українською мовою та латиною. Творчість Сковороди є найяскравішим явищем пізнього українського літературного бароко.

- Асатіані Д.* Передмова // *Сковорода Г.* Сад божественних пісень / Передмова та примітки Д. Асатіані. – Тбілісі: Мерані, 1972. – С. 7–10 (грузинською мовою).
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Баканідзе О.* Григорій Сковорода. – Тбілісі: Мерані, 1972. – 101 с. (грузинською мовою).
Рец.: Грицик Л., Кононенко П. «Літературна Україна». – 1973. – 6 лютого.
- Белецький А.И.* Украинская литература // Литературная энциклопедия. – Москва: Художественная литература, 1939. – Т. 11. – Стб. 509–545.
Про Сковороду див. стп. 541, 543, 544.
- Білодід О.І.* Г.С. Сковорода // Історія української літератури: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1954. – Т. 1: Дожовтнева література. – С. 113–121.
Те саме: *Білецький О.І.* Зібрання праць: В 5 т. – Київ: Наукова думка, 1965. – Т. 1. – С. 357–370.
- Білодід І.К.* Видатний український філософ-демократ, просвітител ь і поет Г.С. Сковорода (До 250-річчя з дня народження) // Вісник Академії наук УРСР. – 1972. – № 11. – С. 76–88.
- Богдан С.* Індивідуально-стильові особливості структурної організації творів Г.С. Сковороди // Науковий вісник Волинського державного університету. – 1999. – № 6. – С. 12–16.
- Возняк М.* Грицько Сковорода – славний український мудрець (1722–1794). – Львів, 1922. – 24 с.

- Возняк М.* Мандрований філософ // *Возняк М.* Старе українське письменство: Вибір для середніх шкіл. – Львів: Накладом Українського педагогічного товариства, 1922. – С. 402–407, 429.
- Гарин І.І.* Сковорода // *Гарин І.І.* Пророки и поэты. – Москва: Терра, 1994. – Т. 3. – С. 427–463.
- Грицай М.С.* Видатний філософ і поет // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 12. – С. 74–81.
- Деркач Б.* Григорій Сковорода // *Сковорода Г.* Сад божественных пѣсней: Вірші, байки, діалоги, притчі / Упоряд., автор передмови та приміток Б.А. Деркач. – Київ: Дніпро, 1988. – С. 5–34.
- Деркач Б.* Григорій Сковорода – письменник // Радянське літературознавство. – 1971. – № 11. – С. 59–71.
- Деркач Б.А.* Г.С. Сковорода – письменник // *Сковорода Г.* Літературні твори / Вступна стаття, упоряд. текстів і примітки Б.А. Деркача. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 5–21.
- Деркач Б.А.* Народний філософ, поет-гуманіст // *Сковорода Г.С.* Вибрані твори / Упоряд., підготовка текстів, вступна стаття та примітки Б.А. Деркача. – Київ: Дніпро, 1971. – С. 5–19.
- Жулинський М.* Григорій Сковорода // *Жулинський М.* Слово і доля: Навчальний посібник. – Київ, 2002. – С. 20–32.
- Журавська І.* Г.С. Сковорода (1722–1794) // Літературна критика. – 1939. – Кн. 11. – С. 31–48.
- Іваньо І.* Григорій Сковорода // *Сковорода Г.* Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Упоряд., вступна стаття і примітки І.В. Іваня. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 5–32.
- Кадмин Н.* [Абрамович Н.Я.] Новые идейные течения. А.Н. Радищев. Г.С. Сковорода // *Кадмин Н.* [Абрамович Н.Я.] История русской поэзии от древней народной поэзии до наших дней. – Москва, 1914. – Т. 1. – С. 166–171. Про Сковороду див. на с. 169–171.
- Коваленко Гр.* Григорій Сковорода, його життя і твори. – Полтава: Накладом Полтавської спілки споживчого товариства, 1919. – 156 с.
- Коновенко П.* Сковорода Григорій // Українська література у портретах і довідках: Давня література – література XIX ст. – Київ: Либідь, 2000. – С. 291–293.
- Кравців Б.* Сковорода Григорій // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк, 1976. – Т. II (8). – С. 2864–2866. Те саме: Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. – Львів, 2000. – Т. 8. – С. 2864–2866.
- Ласло-Куцюк М.* Велика традиція. (Українська класична література в порівняльному висвітленні). – Бухарест: Критеріон, 1979. – 287 с. Про Сковороду див. на с. 8–10, 17–37, 38–60, 154, 260–262.
- Ласло-Куцюк М.* Питання української поетики. – Бухарест, 1974. – 209 с. Про Сковороду див. на с. 134–140.
- Левіцький В.* Григорій Савич Сковорода // Український Самостійник. – 1973. – № 195–196 (11–12). – С. 61–65.
- Лисенко О.* “А мой жребий с голяками...”: До 250-ліття від дня народження Григорія Сковороди // Україна. – 1972. – № 48. – С. 10–11.

- Лоциц Ю.* Журавль в утреннем небе. (Памяти украинского философа и просветителя Г.С. Сковороды. 1722–1794) // Вокруг света. – 1968. – № 8. – С. 48–53.
- Лоциц Ю.* Сковорода. – Москва: Молодая гвардия, 1972. – 223 с.
- Маслов С.І.* Г.С. Сковорода // Нарис історії української літератури / За ред. С.І. Маслова і Є.П. Кирилюка. – [Москва]: Видавництво Академії наук УРСР, 1945. – С. 101–106.
- Махновец Л.Е.* Сковорода Григорій Саввич // Краткая литературная энциклопедия. – Москва, 1971. – Т. 6. – Стб. 891–892.
- Махновець Л.Є.* Григорій Саввич Сковорода // Історія української літератури: У 8 т. – Київ: Наукова думка, 1967. – Т. 2. – С. 108–130.
- Мишанич А.В.* Сковорода // История всемирной литературы: В 9 т. – Москва: Наука, 1988. – Т. 5. – С. 404–407.
- Мишанич О.* Григорій Сковорода (1722–1794) // *Сковорода Г.* Твори: У 2 т. / Передмова О. Мишанича. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – Т. 1. – С. 9–35.
Те саме: *Мишанич О.* Григорій Сковорода. Нарис життя і творчості. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – 48 с.; *Мишанич О.* Кризь віки: Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження. – Київ: Обереги, 1996. – С. 144–177.
- Мишанич О.В.* Українська література XVIII ст. // Українська література XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 5–28.
Про Сковороду див. на с. 6, 27.
- Ніженець А.М.* Григорій Сковорода (1722–1794): [вступна стаття] // Григорій Сковорода. Біобібліографія / Склали Е.С. Беркович, Р.А. Ставинська, Р.І. Штраймиш; відп. ред. А.П. Ковалівський. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1968. – С. 6–24.
- Острянин Д.Х., Попов П.М., Табачников І.А.* Видатний український філософ і письменник // *Сковорода Г.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – Т. 1. – С. XI–XL.
- Охрименко П.П.* Г.С. Сковорода (1722–1794) // *Охрименко П.П., Пильгук І.І., Шлапак Д.Я.* История украинской литературы: Пособие для студентов-филологов по литературе народов СССР. – Москва: Просвещение, 1970. – С. 91–98.
- Пачовський Т.* Григорій Сковорода // Український календар. – Варшава, 1982. – С. 87–90.
- Пильгук І.* У сузір'ї мислителів. До 250-річчя від дня народження Г. Сковороди // Дніпро. – 1972. – № 11. – С. 122–127.
- Пильгук І.І.* Григорій Сковорода // *Волинський П.К., Пильгук І.І., Поліщук Ф.М.* Історія української літератури. Давня література: Посібник для студентів філологічних факультетів педагогічних інститутів. – Київ: Вища школа, 1969. – С. 389–430.
- Погребенник В.* Неперебунтя літературна спадщина Григорія Сковороди // Український альманах – 2002. – Варшава: Об'єднання українців у Польщі, 2002. – С. 151–155.
- Погребенник В.Ф.* Григорій Сковорода // Українська мова та література. – 1998. – № 21–24. – С. 8–10.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.

- Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Попов П.М.* Життя і творчість Г.С. Сковороди // Матеріали до вивчення історії української літератури: В 5 т. – Київ: Радянська школа, 1959. – Т. 1. – С. 600–617.
- Попов П.М.* Літературна творчість Г.С. Сковороди. [Промова на урочистому вечорі 19 листопада 1939 р. з нагоди 145-річчя з дня смерті Сковороди] // Радянське літературознавство. – 1940. – Кн. 5–6. – С. 53–64 [у часописі помилково зазначено: *Попов М.П.*].
- Попович М.В.* Кінець староукраїнської барокової культури. Григорій Сковорода // *Попович М.В.* Нарис історії української культури. – Київ: АртЕк, 1999. – С. 284–289.
Те саме: Вид. 2-е. – Київ: АртЕк, 2001. – С. 284–289.
- Роговая Г.Н.* Все пути ведут к человеку: к 270-летию со дня рождения Г.С. Сковороды // Словесник Молдовы. – 1992. – № 6. – С. 11–15.
- Солоньська Н.* Григорій Сковорода // Бібліотечний вісник. – 1995. – № 1. – С. 22–27.
- Степанішин Б.* Поборник правди і свободи // Весняні обрії. – 1972. – № 5. – С. 148–161.
- Сулима М.* Розум небесний, розум земний. До 275-ліття від дня народження Г. Сковороди // Київ. – 1997. – № 11–12. – С. 124–132.
- Ушкалов Л.* Світи Григорія Сковороди // *Сковорода Г.* Вибрані твори в українських перекладах / Упоряд. текстів, передмова та примітки Л. Ушкалова. – Харків: Ранок, 2003. – С. 3–14.
- Химка І.-П.* Сковорода – поет і мислитель // Нові Дні: Український універсальний журнал. – 1973. – Ч. 287 (Грудень). – С. 14–18.
- Чижевський Д.* Григорій Савич Сковорода // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – Київ: Либідь, 1993. – С. 170–176.
- Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. – 511 с.
Про Сковороду див. на с. 55, 57, 253, 258, 261–262, 264, 267–268, 272–273, 276, 300–301, 308–309, 311, 316, 319–320, 360, 385.
Те саме: *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Ред. і передмова М.К. Наєнка. – Тернопіль: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. – С. 63, 196, 201, 244, 245, 248, 249, 251–252, 254, 257, 258, 261, 262, 264, 265, 274, 284, 295–296, 298, 299, 305, 315, 341, 352, 263–364, 403, 434; *Чижевський Д.І.* Історія української літератури. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 73, 75, 122–123, 224, 230, 264, 279, 280, 283, 284, 287–288, 293, 294, 298, 299, 301, 302, 312, 324, 325, 327, 336–337, 339, 340, 343, 348, 360, 372, 389, 401, 414, 458, 480, 493.
Англійський переклад див.: *Čyževs'kyj Д.* A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century) / Edited with a foreword by G.S.N. Luckyj. – Littleton, Colo.: Ukrainian Academic Press, 1975. – XI, 681 p.
Про Сковороду див. на с. 51, 53, 103, 213, 220, 272, 276–277, 283, 288, 290, 293, 299–301, 306–307, 310, 312, 323, 339, 342–343, 352–354, 356–357, 361, 365, 377, 393, 432, 446, 502, 532.

- Шаблювский Е.* Выдающийся украинский мыслитель, философ, поэт: к 250-летию со дня рождения Г.С. Сковороды // Вестник Академии наук СССР. – 1972. – № 11. – С. 116–121.
- Шаблювский Е.С.* Г.С. Сковорода (К 250-летию со дня рождения украинского мыслителя и поэта). – Москва: Знание, 1972. – 40 с.
- Шаблювський Є.С.* Життя. Література. Письменник: Вибрані дослідження. – Київ: Дніпро, 1974. – 432 с.
Про Сковороду див. на с. 48–89.
- Шаблювський Є.С.* Шляхами єднання (Українська література в її історичному розвитку). – Київ: Дніпро, 1965. – 368 с.
Про Сковороду див. на с. 71–78.
- Шаховский С.М.* Григорий Сковорода (1722–1794) // *Шаховский С.М.* История украинской литературы (Краткий очерк). – Киев: Радянська школа, 1950. – Вып. 1. – С. 72–77.
- Шаховський С.М.* Григорій Сковорода. (1722–1794 рр.) // *Шаховський С.М.* Історія української літератури: Короткий нарис. – Київ: Радянська школа, 1951. – Вып. 1. – С. 67–72.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Яременко В.В.* Григорій Сковорода (До 175-річчя від дня смерті) // Трибуна лектора. – 1969. – № 9. – С. 50–55.
- Bilodid I.K.* Gridory Skovoroda, Ukrainian Philosopher and Poet (250-th Birth Anniversary) // Moscow News. – 1972. – № 47. – P. 15.
- Fostun S.M.* Hryhorij Skovoroda. – London: Association of Ukrainians in Great Britain, 1972. – 10 p.
- Jakóbiec M.* Literatura ukraińska // Dzieje literatur europejskich / Pod red. Wł. Floryana. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989. – Т. 3. – Cz. 1. – S. 453–626.
Про Сковороду див. на с. 482–484.
- Koptilov V.* L'œuvre littéraire de Hryhorij Skovoroda // Bulletin de l'Association Française des Etudes Ukrainiennes. – 2002. – N° 3 (22) (septembre – décembre). – P. 8–10.
- Łużny R.* Zarys dziejów literatury ukraińskiej // Ukraina. Teraźniejszość i przeszłość. – Kraków, 1970. – S. 355–403. (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne, т. CCXLVII, z. 32).
Про Сковороду див. на с. 376–378.
- Mokry W.* Od Hariona do Skoworody. Antologia poezji ukraińskiej XI–XVIII w. – Kraków: Universitas, 1996. – 349 s.
Про Сковороду див. на с. 102–107.
- Ołjanżyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Shablivsky E.* Ukrainian Literature through the Ages. – Kyiv: Mystectvo, 1970. – 242 p.

Про Сковороду див. на с. 52–55.

Skovoroda Hryhorij // *Mały słownik pisarzy świata*. Wyd. II – Warszawa, 1972. – S. 456.
[*Şveţ M.*] Grigori Skovoroda 1722–1794 // *Calendarul Naţional*. – Chişinău, 2002. –
P. 314–315 [наприкінці тексту підпис: *M. Ş.*].

Zakydalsky T. Skovoroda Hryhorii // *Encyclopedia of Ukraine* / Ed. by D.H. Struk. –
Toronto: University of Toronto Press, 1993. – Vol. 4. – P. 734–735.
Див. також: 7; 10.3; 10.13; 10.14.

10.2. Байки Сковороди

Перу Сковороди належить перша в історії української літератури збірка байок – «Харківські байки». Байка була добре znana в нашій літературі завдовго до Сковороди: теорію байки докладно розглядали в шкільних курсах поетичного мистецтва, а особливо полюбляли байки українські барокові проповідники – у казаннях одного тільки Антонія Радивилівського можна знайти біля двох десятків байкових сюжетів. Утім, саме Сковороду слід уважати за “батька” української байки. У 1769 році, обличивши свої виклади в Харківському колеґіумі, він заходився коло літературної праці, написавши зокрема півтора десятка прозових езопівських байок. А навесні 1774 року, перебуваючи в Бабах, філософ написав ще п’ятнадцять байок та й скомпонував збірку, яку назвав «Харківські байки». Байку Сковорода розглядав як філософський жанр. Говорячи про її ество, він покликається на “стародавніх любомудрців”, перш за все, на Сократа, котрий, за переказами, під кінець життя завіршував декілька езопівських сюжетів. Для Сковороди це є розумна забавка, така собі картинка, “зверху смішна, але всередині чудова”. Про філософічність байок Сковороди свідчить і те, що їхній епімітій, або “сила”, годен часом набагато перевершувати обсягом саму фавулу. Зрештою, основна тема, якою переймається Сковорода-байкар, так само філософська – “сродність”. Половина всіх «Харківських байок» присвячена саме їй: «Старий і молодий жайворонок», «Колішата дзигарські», «Орел і Сорока», «Голова і Тулуб», «Брусок і Ніж», «Орел і Черепаха», «Собака і Коняка», «Бджола і Шершень» та інші. Прикметною рисою байок Сковороди є те, що майже всі їхні фавули побудовано у формі яскравих діалогічних сценок. Персонажами «Харківських байок» виступають передовсім тварини й птахи, але також люди, стихії, приладдя, коштовне каміння тощо. Почасти вони взяті Сковородою з традиційних езопівських сюжетів, як-от, приміром, Орел та Черепаха, Гній; почасти – з популярних емблематичних енциклопедій (Змія, яка скидає із себе ливовище, Верблюд та Олень), а почасти є цілком ориґінальними, як-от дзигарські колішата, Вітер чи Брусок.

Авксентьев Л.Г. Літературно-книжні та народні різновиди фразеологізмів у «Баснях харьковських» Григорія Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 109–111.

Андрущенко М. Парнас віршотворний. Києво-Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст. – Київ: Українська книга, 1999. – 208 с.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Балухатый С.Д. «Песня о Соколе» // М. Горький. Материалы и исследования. – Москва; Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1941. – Т. 3. – С. 161–273.

- Про Сковороду див. на с. 188–190.
- Батюк Н.* Поетичне втілення мудрості народної // *Сковорода Г.С.* Байки харківські. Афоризми / Упоряд. і автор передмови Н.О. Батюк. – Харків: Прапор, 1972. – С. 5–19.
- Боженко М.К.* Байки Г.С. Сковороди // Українська мова і література в школі. – 1967. – № 9. – С. 16–18.
- Бордукова Н.* Студії над байками Григорія Сковороди у ХХ столітті // Від бароко до постмодерну: Збірник праць кафедри української та світової літератури Харківського державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди / За ред. проф. Л. Ушкалова. – Харків: Майдан, 2003. – Т. II. – С. 12–22.
- Бугайко Ф.Ф., Бугайко Т.Ф.* Г.С. Сковорода та його байки. До 150-річчя з дня смерті // Молодь України. – 1944. – 7 грудня.
- Вигодованець Н.І.* Байки Г.С. Сковороди в оцінці українських літературознавців останнього десятиліття (1962–1972) // Українське літературознавство. – 1974. – № 22. – С. 88–94.
- Володимир [В. Шаян].* Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сковороди. – Лондон: Орден, 1959. – 33 с. [на правах манускрипту].
Те саме: Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1972. – 22 с.
- Воронай О.* Український філософ Григорій Сковорода (3 нагоди 260-ліття від дня народження) // Визвольний Шлях. – 1982. – Річник XXXV. – Кн. 8 (413). – С. 925–933.
- Грицай М.С.* Григорій Сковорода // *Грицай М.С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я.* Давня українська література / За ред. професора М.С. Грицай. – Київ: Вища школа, 1978. – С. 376–394.
Те саме: *Грицай М.С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я.* Давня українська література / За ред. професора М.С. Грицай. – 2-е вид., перероб. і доп. – Київ: Вища школа, 1989. – С. 374–388.
- Грузинський О.* Критичні замітки до твору Сковороди «Басни Харьковскийе» // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. II. – С. 378–385 (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).
- Демков М.І.* Г.С. Сковорода, странствующий философ и педагог // *Демков М.І.* История русской педагогики. – Ч. II. Новая русская педагогика (XVIII-й век). – Санкт-Петербург: Издание автора, 1897. – С. 515–543.
- Деркач Б.А.* Біля початків української літературної байки («Басни харьковскія» Г.С. Сковороди) // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 49–52.
- Дмитренко В.А., Солощук Л.В.* «Байки Харківські» Г.С. Сковороди: філологічні аспекти // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 138–140.
- Дяченко М.В.* Про ідею “природної людини” в «Байках Харківських» Г.С. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25

- листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 61–62.
- Сфремов С.* Історія українського письменства. Т. 1: Від початків по М. Костомарова. – Київ: Ляйпціг, 1919. – 459 с.
Про Сковороду див. на с. 186, 254–261, 275, 276, 310, 327, 343, 344, 367, 415.
Те саме: Вещляр, 1924; 3 одмінами й додатками. Фотопередрук. – Мюнхен, 1989. – С. 186, 254–261, 275, 276, 310, 327, 343, 344, 367, 415; Нью Йорк: Український Конгресовий Комітет, 1991. – С. 186, 254–261, 275, 276, 310, 327, 343, 344, 367, 415; Київ: Феміна, 1995. – С. 166, 215–222, 239, 274, 280, 281, 333, 359, 604.
- Іваньо І.В.* Жанр байки у творчості Г. Сковороди // Радянське літературознавство. – 1965. – № 8. – С. 24–33.
- Історія української літератури: У 8 т. – Київ: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – 539 с.
Про Сковороду див. на с. 7, 47, 69, 352, 385, 400, 508, 514.
- Історія української літератури: У 8 т. – Київ: Наукова думка, 1967. – Т. 2. – 483 с.
Про Сковороду див. на с. 11, 18, 25, 26, 28, 30, 34, 51, 89, 108–130, 135, 149, 159, 160, 192, 207, 223, 385, 431, 458.
- Коваленко Гр.* Григорій Сковорода, його життя і твори. – Полтава: Накладом Полтавської спілки споживчого товариства, 1919. – 156 с.
- Козлов Р.А.* Часові, просторові та суспільні масштаби авторського мислення в діалогізованих байках Г. Сковороди // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 110.
- Косяченко В.Т.* «Басни харьковскія» Г.С. Сковороди і його традиції в українському байкарстві // Українське літературознавство: Республіканський міжвідомчий збірник. – Львів: Вища школа, 1975. – Вип. 25. – С. 62–67.
- Косяченко В.Т.* «Басни харьковскія» Г. Сковороди і українська байка XIX–XX ст. // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 57–59.
- Крекотень В.* Художність давньої української прози (XVII–XVIII ст.) // *Крекотень В.* Вибрані праці / Відп. ред., упоряд. і автор передмови член-кореспондент НАН України О. Мишанич. – Київ: Обереги, 1999. – С. 14–140.
Про Сковороду див. на с. 116.
- Крекотень В.І.* [Вступна стаття й примітки] // *Крекотень В.І.* Байки в українській літературі XVII–XVIII ст. Пам'ятки давньої української літератури. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1963. – С. 3–75, 181–196.
Про Сковороду див. на с. 3, 6–9, 24–29, 54–75, 193–195.
- Крекотень В.І.* Оповідання Антонія Радивиловського. З історії української новелістики XVII ст. – Київ: Наукова думка, 1983. – 407 с.
Про Сковороду див. на с. 178.
- Кузнєцов С.О., Деметрьєв О.С.* Економіко-правові ідеї в байкарській творчості Г.С. Сковороди та їх значення для розв'язування сучасних проблем незалежної України // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 110–111.

- Ласло-Куцюк М.* Велика традиція. (Українська класична література в порівняльному висвітленні). – Бухарест: Критеріон, 1979. – 287 с.
Про Сковороду див. на с. 8–10, 17–37, 38–60, 154, 260–262.
- Лоциц Ю.* Сковорода. – Москва: Молодая гвардия, 1972. – 223 с.
- Макарова Г.І.* Байки Г.С. Сковороди // Наукові записки Дніпропетровського університету. – 1960. – Т. 60. – С. 55–64.
- Маслович В.* О басне и баснописцах разных народов, известия об их жизни с некоторыми замечаниями на их басни и самые басни оных. – Харьков: Типография университета, 1816. – 141 с.
Про Сковороду див. на с. 118–119.
- Маслович И.В.* Харьковские баснописцы: Григорий Сковорода, А.И. Нахимов и В.Г. Маслович // Русская старина. – 1892. – Июль. – С. 139–142.
- Махновець Л.С.* Григорій Савич Сковорода // Історія української літератури: У 8 т. – Київ: Наукова думка, 1967. – Т. 2. – С. 108–130.
- Мишанич О.В.* Байки в українській літературі XVII–XVIII ст. // Українська мова і література в школі. – 1965. – № 5. – С. 83–85.
Те саме: *Мишанич О.* Кризь віки: Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження. – Київ: Обереги, 1996. – С. 287–293.
- Мільошин Ю.* Езопові сюжети в байках Сковороди // VII Сковородинські читання: Збірник праць за матеріалами наукової конференції (Переяслав-Хмельницький, травень 1995). – Київ, 1996. – С. 15–20.
- Мільошин Ю.* Езопові сюжети в байках Сковороди // Тези всеукраїнської наукової конференції «Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури», Переяслав-Хмельницький, 21–23 вересня 1992 р. – Переяслав-Хмельницький: Буклет, 1992. – С. 167–169.
- Мостова Л.* Жанрово-творча роль іносказання в байках Г.С. Сковороди // Медієвістика: Збірник наукових статей. – Одеса: Астропринт, 2000. – Вип. 2. – С. 134–141.
- Нахлік Є.* Роль Г. Сковороди у становленні просвітительського реалізму в українській літературі // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 61–65.
- Ніженець А.М.* До проблеми розвитку байки в українській літературі XVII–XVIII ст. // О.О. Потебня і деякі питання сучасної славістики: Тези доповідей та повідомлень III Республіканської славістичної конференції. – Харків: Видавництво Харківського університету. – 1960. – С. 110–116.
Про Сковороду див. на с. 112–115.
- Ніженець А.М.* Характер розвитку байки в українській літературі XVII–XVIII століть // О.О. Потебня і деякі питання сучасної славістики: Матеріали III Республіканської славістичної конференції. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1962. – С. 321–335.
Про Сковороду див. на с. 322, 323, 327–335.
- Охрімченко П.П.* Місце Г. Сковороди в історії української літератури // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 100–105.

- Петров Ю.В.* Байкар Микита Годованець: Літературно-критичний нарис. – Київ: Радянський письменник, 1963. – 179 с.
Про Сковороду див. на с. 6, 134–136.
- Пільгук І.І.* Григорій Сковорода // *Волинський П.К., Пільгук І.І., Поліщук Ф.М.* Історія української літератури. Давня література: Посібник для студентів філологічних факультетів педагогічних інститутів. – Київ: Вища школа, 1969. – С. 389–430.
- Пінчук С.П.* Видатний український байкар (До 160-річчя з дня смерті Г.С. Сковороди) // *Жовтень*. – 1954. – № 11. – С. 95–100.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Рінейський В.С., Намакитанський Я.В., Намакитанська І.С.* Джерела життєвої мудрості у «Байках Харківських» Г.С. Сковороди // *Вісник Донбаської державної академії будівництва і архітектури*. – 2001. – Вип. 3 (28): Матеріали 27 наукової конференції студентів. – Т. 1. – С. 8–10.
- Соболь В.О.* Григорій Сковорода (Філософська та байкарська спадщина) // *Соболь В.О.* З глибини віків. Вивчення давньої української літератури в школі: Посібник для вчителя. – Київ: Зодіак-ЕКО, 1995. – С. 160–173.
- Степанишина Ю.* Розвиток українського байкопису (Від Г. Сковороди до Л. Глібова) // *Українська література в загальноосвітній школі*. – 2000. – № 3. – С. 55–62.
- Фещак В.І.* Підтексти байок Г.С. Сковороди // *Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя)*. – Кривий Ріг, 1994. – С. 113.
- Франко І.Я.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – Львів: Видавництво українсько-руської спілки, 1910. – 444 с.
Про Сковороду див. на с. 81–82, 87.
Те саме: *Франко І.Я.* Зібрання творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 257, 260.
- Чавдаров С.Х.* [Григорій Савич Сковорода] Передмова // *Сковорода Г.* Харківські байки / За ред. акад. П. Тичини. Передмова проф. С. Чавдарова. – Київ: Українське державне видавництво, 1946. – С. 3–6.
Те саме: Нью Йорк: Говерля, 1955. – С. 3–6; Нью-Йорк: Видавництво Чарторийських, 1972. – С. 3–6. На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 86–89.
- Чілачава Р.* Байкар Григорій Сковорода // *Сковорода Г.* Харківські байки / Пер. та післямова Р. Чілачави. – Тбілісі: Накадулі, 1972. – С. 72–78 (грузинською мовою).
- Шабатин П.Ю.* Г.С. Сковорода і сучасна українська радянська байка // *Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин*. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 204–205.

- Те саме: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 55–57.
- Шаховский С.М.* Талантливый баснописец // Правда Украины. – 1944. – 16 декабря.
- Шевчук Вал.* Григорій Сковорода – людина, мислитель, митець // *Шевчук Вал.* Дорога в тисячу років. – Київ: Наукова думка, 1990. – С. 209–219.
- Юрченко О.О.* Використання «Байок Харківських» у роботі з художньо обдарованими дітьми // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 67–68.
- Яременко В.* Життя і слово Григорія Сковороди // *Сковорода Г.С.* Сад пісень: Вибрані твори / Вступна стаття, упоряд. та примітки В.В. Яременка. – Київ: Веселка, 1980. – С. 5–20.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda's fables: analysis // *Skovoroda G.S.* Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk. – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 71–110.
- Те саме: *Chopyk D.B.* Skovoroda's Fables: Analysis. – Salt Lake City, 1995. – 40 p.; *Чопук Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – P. 44–82.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda's Fables and His Moral Teaching // *Чопук Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – P. 18–21.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda's *Kharkov Fables*, Their Language and Its Embellishment Technique // *Чопук Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – P. 22–26.
- Čyževskýj D.* Literarische Lesefrüchte. Ein Zitat aus Theophrast // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1947. – Bd. XIX. – S. 352–353.
- Kirchner P.* Strömungen und Gattungen in der ukrainischen Literatur des 17. und 18. Jahrhunderts // *Zeitschrift für Slawistik.* – 1968. – Bd. XIII. – Hft. 3. – S. 329–336.
- László-Kuříuk M.* Fabulele lui Skovoroda și tradiția esopică: cu ocazia împlinirii a 250 de ani de la nașterea scriitorului // *Analele Universității București, Limbi Slave* 21. – 1972. – P. 37–51.
- Lužny R.* Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // *Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag* / Hrsg. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schürtrumpf. – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.
- Mirčuk J.* H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
- Те саме: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Див. також: 6.2; 10.15; 10.16.3; 10.19.1.20; 26.8.11.

10.3. Барокві традиції у творчості Сковороди

Сковорода, як слушно стверджував Дмитро Чижевський, – “останній великий український письменник епохи бароко”. Під оглядом мотивів, жанрів, образів, його творчість глибоко закорінена в українській культурі XVII–XVIII століть. Так, Сковорода плекає свої “божественні пісні”, спираючись на досвід попередньої української барокової поезії. Це засвідчує бодай цитування Сковородою поетичних творів Теофана Прокоповича, Варлаама Лашевського, Георгія Кониського, а також загальна висока оцінка філософом доробку поетів “київської школи”. Те саме слід сказати й про основні сквородинські універсалії. Або взяти коло найулюбленіших образів Сковороди: *море, берег, дзеркало, світ-театр* тощо. Усі вони мають за власне джерело передовсім скарбницю сталих виражальних засобів українського літературного бароко. Навіть дивовижний образ тридцятої пісні «Саду божественних пісень»: “Епикур – Христос” – був уможливлений звичкою українських барокових письменників розглядати сюжети стародавньої поганської мітології та історії немовбито “другий Старий Заповіт”, тобто як іще одне “пирообразне” засвідчення правдивості євангельської історії.

- Алексєєнко Н.М.* Біблійна герменевтика в українській бароковій прозі: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 2001. – 20 с.
Про Сковороду див. на с. 2, 3, 4, 13–16.
- Алексєєнко Н.М.* Деякі зауваження про природу інтерпретації біблійних текстів у творчості Г. Сковороди // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 6–10.
- Алексєєнко Н.* Біблійна герменевтика в українській бароковій прозі // Біблія і культура: Збірник наукових статей / За ред. А.Є. Нямцу. – Чернівці: Рута, 2000. – Вип. 2. – С. 18–23.
Про Сковороду див. на с. 21–22.
- Андрієнко Л. О.* Генеза та особливості структури поетичної метафори Бароко: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 1997. – 24 с.
Про Сковороду див. на с. 8, 13.
- Андрущенко М.* Парнас віршотворний. Києво-Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст. – Київ: Українська книга, 1999. – 208 с.
Про Сковороду див. на с. 32, 34, 47–48, 49–50, 58, 72, 148, 152, 156, 157, 160, 163.
- Барабаш Ю.* Г.С. Сковорода и Н.В. Гоголь (к вопросу о гоголевском барокко) // Известия Академии наук. Серия литературы и языка. – 1994. – № 5. – Т. 53. – С. 15–29.
Український переклад див.: *Барабаш Ю.* Григорій Сковорода і М.В. Гоголь (до питання про гоголівське бароко) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 316–336.
- Барабаш Ю.* Г.С. Сковорода и Н.В. Гоголь. К вопросу о путях и судьбах украинского барокко (век XVIII – век XX) // История национальных литератур. Перечитывая и переосмысливая. – Москва, 1996. – Вип. II. – С. 73–99.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Бичко А., Бичко І.* Концентрично-бароковий контекст української філософії: феномен Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 51–78.

- Валявко І.* Дмитро Чижевський: епоха барокко в духовному житті України // Філософія. Історія культури. Освіта: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків: Око, 1996. – С. 245–252. Про Сковороду див. на с. 248–250.
- Гнатюк Л.П.* Барокові трансформації в мовній палітрі Г.С. Сковороди // Вісник Київського університету: Історико-філологічні науки. – Київ, 1991. – Вип. 4. – С. 80–86.
- Гнатюк Л.П.* Звукопис Григорія Сковороди як явище українського мовного бароко // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – Київ, 2001. – Вип. 3. – С. 73–80.
- Гнатюк О.* До переоцінки літературного процесу XV–XVIII ст. (Огляд публікацій давньої української літератури) // Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 237–266. Про Сковороду див. на с. 245, 246.
- Градовський А.В.* Поетична спадщина Г. Сковороди в контексті європейського бароко // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 109–113.
- Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Геник-Березовська З.* Українське літературне бароко в межах своєї епохи та стилю // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 28–36.
- Зеленько А.С.* Бароко у мовній практиці Г. Сковороди та вчення про три штилі М.В. Ломоносова // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 52–53.
- Іванько І.В.* Г.С. Сковорода і мистецькі стилі XVII–XVIII ст. // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 17–20.
- Іванько І.В.* Про українське літературне барокко // Радянське літературознавство. – 1970. – № 10. – С. 41–53. Про Сковороду див. на с. 50, 53. Те саме: Українське літературне барокко: Збірник наукових праць / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 14, 17.
- Ісіченко Ю.* Містична перспектива літературного тексту в культурі українського бароко // Сучасність. – 1995. – № 5. – С. 100–102. Про Сковороду див. на с. 100.
- Кравець В.В.* Розговор о Сковороде. С приложением хрестоматии по Сковородиноведению. – Киев: РВЦ «Проза», 2000. – 272 с.
- Криса Б.* Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. – Львів: Свічадо, 1997. – 216 с.

- Про Сковороду див. на с. 4, 10, 15, 19, 20, 35, 43–45, 75–77, 96, 100, 143, 144, 147–156, 158–168, 182, 183, 186, 191, 194, 200, 203, 206, 209, 210.
- Криса Б.С.* Г.С. Сковорода на тлі української поезії XVII–XVIII ст. // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 175–181.
- Криса Б.С.* Образ світу в українській поезії XVII–XVIII століть: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Київ, 1995. – 48 с.
Про Сковороду див. на с. 10, 16–17, 20, 30–34, 38–39, 42, 44.
- Курдюмова Д.* Алгоритм бароко в діалогах Григорія Сковороди // VII Сковородинські читання: Збірник праць за матеріалами наукової конференції (Переяслав-Хмельницький, травень 1995). – Київ, 1996. – С. 53–59.
- Ласло-Куцок М.* Ключ до белетристики. – Бухарест: Мустанг, 2000. – 291 с.
Про Сковороду див. на с. 28–29, 38–41, 82, 86–91, 138, 196.
- Маленко О.О.* Народнопоетична лексика у контексті сквородинівського бароко // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 54–55.
- Матушек О.Ю.* Символіка Богородиці у метатексті барокової літератури: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 1999. – 19 с.
Про Сковороду див. на с. 1, 5, 7.
- Мишанич О.* Григорій Сковорода (1722–1794) // *Сковорода Г.* Твори: У 2 т. / Передмова О. Мишанича. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – Т. 1. – С. 9–35.
Те саме: *Мишанич О.* Григорій Сковорода. Нарис життя і творчості. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – 48 с.; *Мишанич О.* Крізь віки: Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження. – Київ: Обереги, 1996. – С. 144–177.
- Наливайко Д.* Феномен українського бароко в європейському контексті // Слово і час. – 2002. – № 2. – С. 30–38.
Про Сковороду див. на с. 36, 37–38.
- Наливайко Д.С.* Українське літературне барокко в європейському контексті // Українське літературне барокко: Збірник наукових праць / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 46–75.
Про Сковороду див. на с. 60, 66, 67, 69.
- Нічик В.* Києво-Могиллянська академія: основні напрями філософування і Г. Сковорода // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 7–29.
- Окара А.* Паїсій Величковський та Григорій Сковорода у контексті духовної культури XVIII ст. // Філософія. Історія культури. Освіта: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків: Око, 1996. – С. 70–76.
- Омельченко А.В.* І. Галятівський і Г. Сковорода: неперервність традиції // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 96–99.
- Пехник Г.* Мотив поєдинку в українському низовому бароко // Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри

- української словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998 р.). – Львів: Світ, 1999. – Ч. 1. – С. 483–489.
Про Сковороду див. на с. 484, 487.
- Поляков М.* Цена пророчества и бунта. О поэзии XIX века. Проблемы поэтики и истории. – Москва: Советский писатель, 1975. – 567 с.
Про Сковороду див. на с. 138–140, 143–145.
- Поляков М.Я.* Вопросы поэтики и художественной семантики. – Москва: Советский писатель, 1978. – 447 с.
Про Сковороду див. на с. 259, 260, 263–265, 385.
Те саме: Изд. 2-е, доп. – Москва: Советский писатель, 1986. – С. 259–265.
- Попович М.В.* Антиномія “простоти істини” у філософії Григорія Сковороди // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 55–66.
- Попович М.В.* Кінець староукраїнської барокової культури. Григорій Сковорода // *Попович М.В.* Нарис історії української культури. – Київ: АртЕк, 1999. – С. 284–289.
Те саме: Вид. 2-е. – Київ: АртЕк, 2001. – С. 284–289.
- Сазонова Л.И.* Идейно-эстетическое значение “мысленного сада” в русском барокко // Развитие барокко и зарождение классицизма в России XVII – начала XVIII в. – Москва: Наука, 1989. – С. 71–103.
Про Сковороду див. на с. 93–95.
- Сазонова Л.И.* Поэзия русского барокко (вторая половина XVII – начало XVIII в.). – Москва: Наука, 1991. – 263 с.
Про Сковороду див. на с. 181–183, 221, 243.
- Сазонова Л.И.* Жанр “вертоградів” у східнослов’янському літературному барокко // Українське літературне барокко: Збірник наукових праць / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 76–108.
Про Сковороду див. на с. 76, 81–82, 96, 98, 100–105, 108.
- Софронова Л.А.* Концепт движения в сочинениях Г.С. Сковороды // Славянские этюды: Сборник к юбилею С.М. Толстой. – Москва: Индрик, 1999. – С. 450–460.
- Софронова Л.А.* Принцип отражения в поэтике барокко // Барокко в славянских культурах. – Москва: Наука, 1982. – С. 78–101.
Про Сковороду див. на с. 80–85, 87, 99, 100.
- Софронова Л.А.* Три мира Григория Сковороды. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Софронова Л.О.* Жанрова система київської шкільної драми // Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов’янські літератури / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1984. – С. 232–252.
Про Сковороду див. на с. 238, 244, 250–251.
- Тимошенко Ю.В.* Антигега в бароковому стилі Григорія Сковороди // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 113–120.
- Тимченко В.Д.* Естетика барокко в епістолярній прозі Г.С. Сковороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 34–35.

- Ткачук О.* Реалізація у філософії Г. Сковороди засадничих принципів доби Бароко // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 144–152.
- Ткачук О.О.* Поняття любові в українській бароковій філософії (історико-філософський аналіз) // Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – Київ, 1998. – Вип. 28. – С. 61–63.
Про Сковороду див. на с. 62–63.
- Ушкалов Л.* Біблійна герменевтика Григорія Сковороди на тлі українського барокового богомислення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 23–44.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* До історії українського барокового “фігураїзму”: “символічний світ” Григорія Сковороди // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам’ятках. – Київ, 1999. – С. 130–142.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
Про Сковороду див. на с. 19, 30, 36, 65–66, 68–69, 76, 77, 81–82, 106–107, 112–116, 123, 124, 127, 136, 145–146, 155, 160, 161, 168, 169–170, 174–175.
- Ушкалов Л.* Іконосфера українського бароко як міф про людське існування // Слово і час. – 1997. – № 5–6. – С. 44–47.
Про Сковороду див. на с. 45–46.
- Ушкалов Л.* Італійські образки в літературі українського Бароко // *Miti Antichi e Moderni tra Italia e Ucraina / A cura di K. Konstantynenko, M. Ferraccioli e G. Giraud.* – Padova: E. V. A., 2000. – Vol. II. – P. 264–273.
Про Сковороду див. на с. 265–266, 270.
- Ушкалов Л.* “Любов мудрості” у дзеркалі української барокової літератури // Слово і час. – 1999. – № 1. – С. 50–53.
Про Сковороду див. на с. 50, 52.
- Ушкалов Л.* Мегафізика образу в літературі українського бароко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1994. – Т. 2. – С. 53–60.
Про Сковороду див. на с. 54, 57.
- Ушкалов Л.* Образ як риторична реальність // *Ушкалов Л.* Світ українського бароко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 43–54.
- Ушкалов Л.* Поезія Сковороди на тлі слобожанського бароко // Новий Колегіум. – 2000. – № 5. – С. 58–62.
- Ушкалов Л.* Риторична “матерія” творів Сковороди на тлі українського літературного бароко // Актуальні проблеми слов’янської філології: Міжвузівський збірник наукових статей «Лінгвістика і літературознавство». – Київ: Знання, 2000. – Вип. V. – С. 120–126.
- Ушкалов Л.* Символічний сенс ковравської візії Григорія Сковороди // Вісник Харківського університету. – Харків, 1999. – № 448: Філологія. Міф і міфопоетика у традиційних та сучасних формах культурно-мовної свідомості. – С. 100–104.
- Ушкалов Л.* Українська барокова візія страху // Медієвістика: Збірник наукових статей. – Одеса: Астропринт, 2000. – Вип. 2. – С. 61–69.
Про Сковороду див. на с. 64–66.

- Ушкалов Л. Українське барокове богومислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Рец.: Андрусак І. «Книжник review». – 2001. – № 21(30). – С. 12; Те саме: Андрусак І. Літпроцесія. – Донецьк: Видавнича агенція «ОСТ», 2002. – С. 72–73; Мишанич О. Творчість Г.С. Сковороди в системі українознавства кінця ХХ ст. // Мишанич О. На переломі: Літературознаві статті й дослідження. – Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 98–105; Сивокінь Г. «Сучасність». – 2001. – Ч. 12. – С. 140–143; Сулима М. «Історико-літературний журнал». – 2002. – № 8. – С. 273–276.
- Ушкалов Л.В. До питання про сквородинівську ноєматику: префігуральні терміни // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 154–158.
- Ушкалов Л.В. Поганська міфологія в українській літературі ХVІІ–ХVІІІ століть // Феномен Агатагела Кримського: Матеріали ювілейної наукової конференції, присвяченої 125-річчю роковинам ученого / За ред. О.Г. Муромцевої. – Харків, 1996. – С. 59–76.
- Про Сковороду див. на с. 60, 62–63, 67–71.
- Ушкалов Л.В. Сковородинівський ейдос філософії у контексті українського літературного бароко // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 45–46.
- Ушкалов Л.В. Українська барокова література у її зв'язках із філософією: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Київ, 1996. – 47 с.
- Про Сковороду див. на с. 2, 5–6, 18–19, 28, 30–31, 34–39, 42.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д. К проблемам литературы барокко у славян // Literárny barok. – Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971. – С. 5–59.
- Про Сковороду див. на с. 26, 31, 43.
- Чижевський Д. До проблем барокко // Сучасність. – 1974. – Ч. 4. – С. 42–54.
- Про Сковороду див. на с. 46, 47, 49, 51–53.
- Те саме: Славістика. – Дрогобич: Коло, 2003. – Т. І: Дмитро Чижевський і світова славістика / Ред. Р. Мних, С. Пшеничний. – С. 344, 345, 346, 349.
- Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. – 511 с.
- Про Сковороду див. на с. 55, 57, 253, 258, 261–262, 264, 267–268, 272–273, 276, 300–301, 308–309, 311, 316, 319–320, 360, 385.
- Те саме: Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Ред. і передмова М.К. Насенка. – Тернопіль: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. – С. 63, 196, 201, 244, 245, 248, 249, 251–252, 254, 257, 258, 261, 262, 264, 265, 274, 284, 295–296, 298, 299, 305, 315, 341, 352, 263–364, 403, 434; Чижевський Д.І. Історія української літератури. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 73, 75, 122–123, 224, 230, 264, 279, 280, 283, 284, 287–288, 293, 294, 298, 299, 301, 302, 312, 324, 325, 327, 336–337, 339, 340, 343, 348, 360, 372, 389, 401, 414, 458, 480, 493.

Англійський переклад див.: *Čyževs'kyj D.* A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century) / Edited with a foreword by G.S.N. Luckyj. – Littleton, Colo.: Ukrainian Academic Press, 1975. – XI, 681 p.

Про Сковороду див. на с. 51, 53, 103, 213, 220, 272, 276–277, 283, 288, 290, 293, 299–301, 306–307, 310, 312, 323, 339, 342–343, 352–354, 356–357, 361, 365, 377, 393, 432, 446, 502, 532.

Чижевський Д. Історія української літератури. Книжка друга. IV. Ренесанс та реформація. V. Барок. – Прага: Видавництво Юрія Тищенко, 1942. – 143 с.

Про Сковороду див. на с. 51, 57–58, 61–62, 64, 67–68, 72, 75, 106, 109–110, 121–122, 125–127, 129, 132, 135, 138–159.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 27–157.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.

- Шевельов Ю.* Українське мовне барокко: від Г.С. Сковороди до Т.Г. Шевченка // Одеський університет. – Одеса, 1992. – Ч. 14. – С. 2; Ч. 15. – С. 2.
- Шевчук Вал.* Універсальна картина світу в творчості письменників українського бароко // Україна: Наука і культура. – 1994. – Вип. 28. – С. 194–200.
Про Сковороду див. на с. 199–200.
- Яковина О.* Метафізична алегорія як основний засіб творення образності у метафізичній поезії // Колегія: Альманах християнської традиції: Щоквартальник. – Київ: Вищий інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2001. – № 1 (3). – С. 78–85.
- Яковина О.* Метафізична поезія українського бароко в контексті культурно-історичних реалій доби // Колегія: Альманах християнської традиції: Щоквартальник. – Київ: Вищий інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2000. – № 1. – С. 30–55.
Про Сковороду див. на с. 35, 46, 48.
- Яценко М.Т.* Идеино-эстетические предпосылки формирования новой украинской литературы // Славянские литературы в процессе становления и развития. От древности до середины XIX века / Отв. ред. А.В. Липатов. – Москва: Наука, 1987. – С. 84–120.
Про Сковороду див. на с. 96, 97, 101–103, 105, 114.
- Angyal A.* Die slawische Barockwelt. – Leipzig: Seemann, 1961. – 321 S.
Про Сковороду див. на с. 303–305.
- Arseniew N. von.* Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Bojko-Blochyn Ju.* H.S. Skovoroda im Lichte der ukrainischen Geschichte // Die Welt der Slaven. – Wiesbaden, 1966. – Jg. XI. – S. 306–316.
Український переклад див.: *Бойко Ю. Г.* Сковорода у світлі української історії // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 284–292.
- Daňhel M.* Zur Grundorientierung, Verwandtschaft und Verschiedenheit der Ideen im ukrainischen und tschechischen philosophischen Denken // Збірник на пошану проф. д-ра Володимира Янева. Symbolae in honorem Volodymyri Janiw. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1983. – С. 384–391.
Про Сковороду див. на с. 388.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Wahre Poiesis als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin 2000. – Berlin: Deutsche Association der Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.
Українську (коротшу) версію див.: *Ердманн-Панджіч Е. фон.* Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Панджіч* (у тексті) та *Ердман-Панзіч* (у змісті)].
- Erdmann-Pandžić E. von.* Skovoroda (Hryhorij Savvyč) // Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique doctrine et histoire / Fondé par M. Viller, F. Cavallera,

- J. de Guibert et A. Rayez; continué par A. Derville, P. Lamarche et A. Solignac de la Compagnie de Jésus. – Paris: Beauchesne, 1989. – Fasc. XCII–XCIII–XCIV (Savonarola – Spiritualité). – Col. 947–951.
- Genyk-Berezovská Z.* K otázce ukrajinského literárního baroka // Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze. – Praha, 1968. – S. 261–265.
Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* До питання про українське літературне бароко // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 20–27.
- Genyk-Berezovská Z.* K pozdně baroknímu ukrajinskému básnictví // Československá rusistika. – 1972. – R. XVII. – Č. 5. – S. 198–205.
Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* До питання про пізню українську барокову поезію // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 37–50.
- Jastrzębiec-Kozłowski Cz.* Grzegorz Skoworoda, myśliciel ukraiński // Problemy Europy Wschodniej. – 1939. – № 2. – S. 120–128; № 3. – S. 185–194.
- Łuźny R.* Grzegorza Skoworody, ostatniego przedstawiciela wschodniosłowiańskiego baroku “poesis sacra” // Przegląd Humanistyczny. – 1993. – Rok XXXVII. – Nr. 4 (319). – S. 93–98.
- Mokry W.* Akademia Kijowsko-Mohylańska szkołą baroku ukraińskiego i nowożytniej literatury rosyjskiej // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze / Pod red. R. Łuźnego i W. Mokrego. – Kraków, 1993. – T. I – II. – S. 17–39.
Про Сковороду див. на с. 32–36.
- Pachłowska O.* Hryhòrij Skovorodá: “Bisanzio” esce di scena // *Pachłowska O.* Civiltà letteraria ucraina. – Roma: Carocci editore, 1999. – P. 474–488.
- Radyzewśkyj R.* Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku. – Kraków, 1996. – Cz. I. – 283 s.
Про Сковороду див. на с. 51, 163.
- Selanski W.* Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh.* Fábulas. – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.
- Shevelov G. Y.* Prolegomena to Studies of Skovoroda’s Language and Style // *Shevelov G. Y.* In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.
Te same: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.
Українські переклади див.: *Шерех Ю.* Пролегомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. П. Доценка // *Шерех Ю.* Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.
Te same: *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.
Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. CCXXXIX. – С. 177–211.

Winter E. Frühaufklärung: Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch-slawische Begegnung. – Berlin: Akademie Verlag, 1966. – 423 S.

Про Сковороду див. на с. 220–221, 341–347.

Див. також: 2.7; 6.1; 10.19.1; 10.19.1.1; 10.19.1.2; 10.19.1.3; 10.19.1.4; 10.19.1.5; 10.19.1.6; 10.19.1.7; 10.19.1.8; 10.19.1.9; 10.19.1.10; 10.19.1.11; 10.19.1.12; 10.19.1.13; 10.19.1.14; 10.19.1.15; 10.19.1.16; 10.19.1.17; 10.19.1.18; 10.19.1.19; 10.19.1.20; 10.19.1.21; 10.19.1.22; 10.19.1.23; 10.19.1.24; 26.18.1.

10.4. Біблія як джерело літературної творчості Сковороди

Перше, що одразу привертає до себе увагу в творах Сковороди, – повсякчасна апеляція філософа до авторитету Святого Письма, його напружені роздуми над сенсом старозаповітних і новозаповітних сюжетів та образів. Відтак, назви багатьох сквородинських творів («Асхань», «Лотова дружина», «Потоп зміїний» тощо) пов'язані з Біблією, а чи не кожна їхня сторінка рясніє біблійними цитатами (філософ цитує передовсім Єлизаветинську Біблію, яка виходила друком 1751 року в Москві та 1758 року в Києві) й ремінісценціями. Не тільки поезії «Саду божественних пісень», але й чимала частина інших творів Сковороди, кажучи його власними словами, “прозябає із зерняток Святого Письма”. Та й себе самого Сковорода часто називав не інакше, як “любителем священної Біблії”. Його метафізичний Ерос набуває форми любові до Біблії: філософ охрестив її “коханкою”, до якої він прийшов у тридцятилітньому віці і яка заволоділа ним цілковито, змушувши зректися всіх інших захоплень. Недаром літературна творчість Сковороди набуває форми своєрідних “схолой” до книг Святого Письма Старого та Нового Заповіту.

Аляев Г.С. Сковорода і Біблія: спроба філософської екзегези // Філософія: класика і сучасність: Матеріали III Харківських Міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996. – С. 105–106.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.

Барабаш Ю.Я. Григорий Сковорода и Киевская академия // Проблемы изучения культурного наследия / Отв. ред. Г.В. Степанов. – Москва: Наука, 1985. – С. 230–237.

Барка В. Апостолічний старчик // Сучасність. – 1977. – № 1. – С. 5–13.

Те саме: *Барка В.* Земля садівничих: Есеї. – Б. м., 1977. – С. 99–111.

Біленко Т. Григорій Сковорода про слово Біблії // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 67–68.

Бобринской П. Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Imp. de Navarre, 1929. – 83 с.

Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.

Верба Г. До Сковороди істинного // Рідна школа. – 2002. – Липень. – С. 71–74.

- Те саме: Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 519–529.
- Горський В.С.* Філософія Григорія Сковороди // *Горський В.С.* Історія української філософії: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104.
- Те саме: 2-е вид. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104; 3-є вид. – Київ: Наукова думка, 1997. – С. 84–104; 4-е вид., доп. – Київ: Наукова думка, 2001. – С. 101–125.
- Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. – Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1925. – 192 с.
- Про Сковороду див. на с. 116, 119–127, 128–133, 136, 138.
- Те саме: Вінніпег; Мюнхен; Детройт: Ukrainian Sociological Institute, 1962 [репринтне відтворення видання 1925 р.]; Київ: Освіта, 1992 [репринтне відтворення видання 1925 р.].
- Журавлева Г.Н.* Вечность – Библия – Человек: Философское кредо «Мастера и Маргариты» М.А. Булгакова и идея Г.С. Сковороды: Урок-гипотеза // Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР. – 1990. – № 11. – С. 37–40.
- Коваленко Гр.* Григорій Сковорода, його життя і твори. – Полтава: Накладом Полтавської спілки споживчого товариства, 1919. – 156 с.
- Краснюк М.* Религиозно-философское воззрение Сковороды // Вера и разум. – 1901. – № 16. – С. 132–152; № 18. – С. 217–236; № 21. – С. 365–382; № 22. – С. 401–420.
- Криса Б.* Книга Еклезіяста в українській бароковій інтерпретації // IV Міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Літературознавство: Доповіді та повідомлення / Упоряд. і відп. ред. чл.-кор. НАН України О.В. Мишанич. – Київ: Обереги, 2000. – Кн. 1. – С. 164–167.
- Про Сковороду див. на с. 165, 166–167.
- Криса Б.С.* Образ світу в українській поезії XVII–XVIII століть: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Київ, 1995. – 48 с.
- Про Сковороду див. на с. 10, 16–17, 20, 30–34, 38–39, 42, 44.
- Ласло-Куцюк М.* Апофеоз світла у творчості Григорія Сковороди // Слово і час. – 1990. – № 3. – С. 51–59.
- [*Лебедев А.С.*] Речь проф. А.С. Лебедева «Г.С. Сковорода как богослов» // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVII. – Декабрь. – С. 465–469.
- Те саме: Вопросы философии и психологии. – 1895. – Кн. 27 (2). – С. 170–177; Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1896. – Т. 8. – С. 37–42; Окр. відбитка. – Харьков, 1896. – 7 с.
- Леонтовский В.П.* Полтавский мыслитель-поэт Григорий Саввич Сковорода и генезис его философии (Опыт архивно-философского анализа) // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – 1908. – Вып. 5. – С. 107–133.
- Те саме: Окр. відбитка. – Полтава, 1908. – 27 с.
- Марченко О.В.* Экзегеза у Григория Сковороды: некоторые аспекты изучения // Вестник Харьковского университета. – 1991. – № 354. – С. 86–96.
- Петров Н.И.* Южно-русская литература XVIII века, преимущественно драматическая // Русский вестник. – 1880. – Т. 147. – Июнь. – С. 491–543.
- Про Сковороду див. на с. 529–534.

- Подюченко Л.М.* Григорій Сковорода і Біблія // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 158–161.
- Попович М.* Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів “раннього Модерну” // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 30–50.
- Сивокінь Г.* Григорій Сковорода як читач Біблії // Слово і час. – 1993. – № 9. – С. 11–16.
Te same: Jews and Slavs. Vol. 5: Jews and Ukrainians / Ed. by W. Moskovich, etc. – Jerusalem, 1996. – P. 101–108.
- Сінкевич О.* Біблійна основа «Саду божественних пісней» Григорія Сковороди // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze / Pod red. W. Witkowskiego i W. Mokrego. – Kraków, 1995. – Т. III–IV. – С. 141–148.
- Софронова Л.* Г.С. Сковорода – любитель священної Библии // IV Міжнародний конгрес україністів. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Літературознавство: Доповіді та повідомлення / Упоряд. і відп. ред. чл.-кор. НАН України О.В. Мишанич. – Київ: Обереги, 2000. – Кн. 1. – С. 233–338.
- Софронова Л.А.* Три мира Григория Сковороды. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Сулима В.* Релігійні твори і життєва філософія Григорія Сковороди // Сулима В. Біблія і українська література: Навчальний посібник. – Київ: Освіта, 1998. – С. 151–173.
- Сумцов М.Ф.* Сковорода і Біблія // Сумцов М.Ф. Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 70–72.
Te same: Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 176–182.
- Сумцов Н.* Предисловие к «Житию Сковороды, описанном другом его М.И. Ковалинским» // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–113.
- Товкачевський А.* Григорій Савич Сковорода // Українська хата. – 1913. – Березень. – С. 170–185; Квітень – травень. – С. 258–274; Червень. – С. 350–362; Липень – серпень. – С. 479–496.
Te same: Окр. відбитка. – Київ: Життя й мистецтво, 1913. – 67 с.
- Ушкалов Л.* Біблійна герменевтика Григорія Сковороди на тлі українського барокового богосмислення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 23–44.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Флоринський Ів.* Григорій Сковорода – предтеча українського евангелізму. – Торонто; Вінніпег, 1956. – 71 с.
- Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. – 511 с.
Про Сковороду див. на с. 55, 57, 253, 258, 261–262, 264, 267–268, 272–273, 276, 300–301, 308–309, 311, 316, 319–320, 360, 385.
Te same: Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Ред. і передмова М.К. Наснка. – Тернопіль: МПП «Презент», за

- участю ТОВ «Феміна», 1994. – С. 63, 196, 201, 244, 245, 248, 249, 251–252, 254, 257, 258, 261, 262, 264, 265, 274, 284, 295–296, 298, 299, 305, 315, 341, 352, 263–364, 403, 434; *Чижевський Д.І.* Історія української літератури. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 73, 75, 122–123, 224, 230, 264, 279, 280, 283, 284, 287–288, 293, 294, 298, 299, 301, 302, 312, 324, 325, 327, 336–337, 339, 340, 343, 348, 360, 372, 389, 401, 414, 458, 480, 493.
- Англійський переклад див.: *Čyževs'kyj D.* A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century) / Edited with a foreword by G.S.N. Luckyj. – Littleton, Colo.: Ukrainian Academic Press, 1975. – XI, 681 p.
- Про Сковороду див. на с. 51, 53, 103, 213, 220, 272, 276–277, 283, 288, 290, 293, 299–301, 306–307, 310, 312, 323, 339, 342–343, 352–354, 356–357, 361, 365, 377, 393, 432, 446, 502, 532.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з підлямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шаян В.* Григорій Сковорода – лицар святої борні. – Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. – 111 с.
- Те саме: Гамільтон: Святиня Даждьбожа, 1984. – 109 с.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Arseniew N. von.* Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // *Skovoroda G.S.* Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk. – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.
- Те саме: *Chopyk D.B.* Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times. – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.

- Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. III. Skovorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenväterlichen und mystischen Tradition // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 53–78.
- Fuhrmann J.T. The First Russian Philosopher's Search for the Kingdom of God // Essays on Russian Intellectual History / Ed. by L.B. Blair. – Austin: University of Texas Press, 1971. – P. 33–72.
- Jastrzębiec-Kozłowski Cz. Grzegorz Skovoroda, myśliciel ukraiński // Problemy Europy Wschodniej. – 1939. – № 2. – S. 120–128; № 3. – S. 185–194.
- Kaluzny A.E. La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Lužny R. Grzegorz Skovoroda, czyli sacrum w literaturze ukraińców // Znak. – 1985. – Nr. 367(6). – S. 66–80.
- Lužny R. Grzegorz Skovoroda (1722–1794) i jego biblijne fascynacje // Biblia w literaturze i folklorze narodów wschodniosłowiańskich / Red. R. Lužny, D. Piwowska. – Kraków, 1998. – S. 121–137.
- Lužny R. Teodycea Hryhorija Skovorody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag / Hrsg. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schütrumpf. – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.
- Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Rubchak B. From Strength to Strength: Observations on Hryhorij Skovoroda and Vasyl' Barka // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 159–185.
- Rupp J. Der ukrainische Rousseau: Skovoroda und seine theologische Ansichten // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 17–29.
- Scherer S.P. The Life and Thought of Russia's First Lay Theologian, Grigorij Savvič Skovoroda (1722–1794): Ph. D. dissertation. – Ohio State University, 1969. – VII, 184 p.
- Друковане видання див.: Scherer S.P. The life and thought of Russia's first lay theologian, Grigorij Savvič Skovoroda (1722–1794). – [S. l.]: Ort Verlag, [s. a.] [1970]. – VII, 184 p.
- Shevelov G.Y. Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // Shevelov G.Y. In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.
- Te same: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.
- Українські переклади див.: Шепех Ю. Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // Шепех Ю. Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.

Те саме: *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.

Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. ССXXXIX. – С. 177–211.

Див. також: 3.2; 10.12.2; 26.8.6.3.

10.5. Візії Сковороди: «Сон»

Сковорода був письменником-візіонером, тож деякі його твори є не чим іншим, як віддзеркаленням фантазмів сну. Скажімо, наприкінці діалогу «Боротьба архистратига Михаїла із Сатаною» філософ зазначає: “Це видіння я, старець Даниїл Варсава, бачив насправді”. Однією з найбільш знаних візій Сковороди є «Сон». Опівночі 24 листопада (за старим стилем) 1758 року в селі Каврай нашому філософові наснився “дивний сон”, неначебто якась невидима сила показала йому триб життя вельмож, священиків, простолюду, і ці огидні образки змусили його відцуратися світової марноти. Коментатори висловлювали різні міркування щодо ества сквородинського “Сну”: одні наполягали на тому, що це є алегорія із суспільно-викривальним вістрям (Павло Попов); другі воліли бачити тут “ірраціональні... образи сонного видіння” (Володимир Шаян), що нагадують фантазмагорії Єроніма Босха; треті казали, що «Сон» оприявнее найперше інверсивні риси сквородинського лібїдо (Іван Мірчук)... Так чи так, “цей сон закарбував перемену в житті Сковороди та його духовне зречення світу” (Елізабет фон Ердманн), вихід філософа за границю “всіх узвичаєних умовин існування” (Володимир Ерн), отже ж, екзистенційне порубіжжя, коли сквородинська постава щодо світу набувала виразних аскетичних прикмет.

[*Ковалинський М.И.*] Житие Сковороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [3 передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.

Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сковороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сковороде» (повідомив В.С. Арсеньев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сковороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 1–42; *Сковорода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–535; *Сковорода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Сковорода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.

- Український переклад див.: *Ковалінський М.* Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.
Те саме: На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.
- Ковалінський А.* Розвиток етичних поглядів Г. Сковороди в зв'язку з його життям // Науковий збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії України. Пам'яті акад. М. Сумцова. – Харків, 1924. – Т. 1. – С. 69–98.
- Лисиця В.В.* Етичні мотиви східнослов'янської ораторської прози кінця XVII – початку XVIII ст. // Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські літератури / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1984. – С. 48–79.
Про Сковороду див. на с. 77–78.
- Мірчук І.Г.* С. Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Полищук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Попов П.М.* Один із попередників соціальної сатири Шевченка (За неопублікованим автографом «Сну» Г. Сковороди) // Вітчизна. – 1962. – № 1. – С. 179–184.
- Самійленко М.* Дві втечі з поверненням: (Сон-видіння Григорія Сковороди 7. II. 1794 р. в Іванівці) / Подав В. Моренець // Слово і час. – 1992. – № 11. – С. 24–27.
- Ушкалов Л.* Символічний сенс ковравської візії Григорія Сковороди // Вісник Харківського університету. – Харків, 1999. – № 448: Філологія. Міф і міфопоетика у традиційних та сучасних формах культурно-мовної свідомості. – С. 100–104.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Хоткевич Г.М.* Григорій Савич Сковорода. (Український філософ). Короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів. З нагоди 125-літньої річниці з дня смерті. – Харків: Союз, 1920. – 168 с.
Те саме: Сидней, б. р. – 168 с.; Харків: Гуманітарно-літературна асоціація Г. Сковороди, 1997. – 128 с.
- Шаян В.* Григорій Сковорода – лицар святої борні. – Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. – 111 с.
Те саме: Гамільтон: Свягиня Даждьбожа, 1984. – 109 с.
- Эрн В.Ф.* Григорій Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос.

- Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Čiževskij D. Die vertriebene Wahrheit // Čiževskij D. Aus zwei Welten. Beiträge zur Geschichte der slavisch-westlichen literarischen Beziehungen. – 's-Gravenhage: Mouton & Co., 1956. – S. 115–128
Про Сковороду див. на с. 119–121, 122.
- Čyževskij D. Literarische Lesefrüchte. “Die vertriebene Wahrheit (Gerechtigkeit)” // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1942. – Bd. XVIII. – S. 44–49.
Про Сковороду див. на с. 46–47.
- Erdmann-Pandžić E. von. Bemerkungen zu Leben und Werk von H.S. Skovoroda // Zeitschrift für Slawistik. – 1990. – Bd. 35. – Hft. 5. – S. 645–653.
- Vökl E. Der ukrainische Philosoph Skovoroda und die Orthodoxie // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 6–16.
Див. також: 2.9; 2.14; 10.10; 10.15; 11.

10.6. Діалоги Сковороди: загальний огляд

Основну частину корпусу творів Сковороди становлять діалоги. Філософ писав їх понад два десятиліття: від «Нарциса» (1769–1771) до «Потопу зміїного» (початок 1790-х років). Більшість із цих творів за своєю жанровою природою належить до так званих “сократівських діалогів”. У пишних барокових формах вони віддзеркалюють справжні розмови філософа зі своїми друзями. Сам Сковорода виступає в них під іменами *Григорія* чи *Друга*. Філософсько-богословські міркування розгортаються тут на доволі яскравому побутовому, подієвому та психологічному тлі, помережані “інтермедійними” сценами; письменник рясно вживає різноманітні образи, взяті, зокрема, з Біблії, грецької мітології, емблематики тощо. Крім “сократівських діалогів”, Сковорода писав також діалоги-солілоквії («Боротьба архистратига Михайла із Сатаною», «Суперечка біса з Варсавою») та діалоги-притчі («Вдячний Єродій», «Убогий Жайворонок»).

- Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Бонч-Бруевич В.Д. К рукописи «Асхань» // [Сковорода Г.С.] Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 190 (Материалы к истории и изучению русского сектантства и старообрядчества / Под ред. В. Бонч-Бруевича. – Вып. пятый).
- Бонч-Бруевич В.Д. К рукописи «Потоп Зміїн» // [Сковорода Г.С.] Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 530 (Материалы к истории и изучению русского сектантства и старообрядчества / Под ред. В. Бонч-Бруевича. – Вып. пятый).
- Володимир [Шаян В.] Григорія Савича «Дружня розмова про душевний мир» // Світання: Літературно-мистецький альманах «Нової епохи». – 1946. – Серпень. – С. 2–3.

- Галинская И.Л. Философские диалоги Григория Сковороды // Культурология. XX век. – Москва, 2001. – № 2. – С. 220–224.
- Дістяр С.І. Образи співбесідників та їх роль у бабаївському циклі філософських діалогів Г.С.Сковороди // Українське літературознавство: Республіканський міжвідомчий збірник. – Львів: Вища школа, 1973. – Вип. 18. – С. 103–109.
- Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В. Григорій Сковорода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с.
- Іваньо І.В. Проблема жанрової специфіки філософських творів Г.С.Сковороди // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 84–92.
- Іваньо І.В. Про стиль філософських творів Г. Сковороди // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 147–156.
- Компан О. На шляху у світове та вічне // Вітчизна. – 1984. – № 11. – С. 181–188.
- Кулишко І.І. Феномен філософського обшення в творчеському насліддї Г.С.Сковороди // Тези доповідей ІІ Харківських сковородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 153–155.
- Курдюмова Д. Алгоритм бароко в діалогах Григорія Сковороди // VII Сковородинські читання: Збірник праць за матеріалами наукової конференції (Переяслав-Хмельницький, травень 1995). – Київ, 1996. – С. 53–59.
- Лоциц Ю. Сковорода. – Москва: Молодая гвардия, 1972. – 223 с.
- Ляциньський Д. Притча і байка у філософських трактатах і діалогах Г.С.Сковороди // Науковий вісник Волинського державного університету. – 1999. – № 13. – С. 119–122.
- Марченко О.В. К характеристике жанровой природы философского диалога Г.С.Сковороды // Развитие средств массовой коммуникации и проблемы культуры: Материалы научной конференции 1–3 июня 2000 г. – Москва: Университет Натальи Нестеровой, 2000. – С. 40–42.
- Марченко О.В. Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Марченко О.В. Философский диалог Г.С.Сковороды как внехрамовая литургия // Философская газета. – 2000. – Ноябрь. – № 1.
- Марченко О.В. Філософський діалог Г.С.Сковороди як позахрамова літургія // Тези доповідей харківських сковородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 175–176.
- Мудрик А. Діалог як реалізація сутності людини. Діалоги Г. Сковороди та “мозаїчність” їх композиції // Науковий вісник Волинського державного університету. – 1999. – № 6. – С. 92–95.
- Пелех П. Про діалог Сковороди «Неграмотний Марко» // Ювілейний збірник на пошану акад. М.С. Грушевського. – Київ, 1928. – [Т.] 2. – С. 449–453.
- Петров Н.И. Киевская искусственная литература XVIII века, преимущественно драматическая // Труды Киевской духовной академии. – 1879. – № 4. – С. 453–479.
- Про Сковороду див. на с. 471–472.
- Петров Н.И. Южно-русская литература XVIII века, преимущественно драматическая // Русский вестник. – 1880. – Т. 147. – Июнь. – С. 491–543.

- Про Сковороду див. на с. 529–534.
- Пістрій І.В.* Диалог – форма філософствування Платона і Сковорода // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 59–69.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Попович М.В.* Антиномія “простоти істини” у філософії Григорія Сковорода // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 55–66.
- Софронова Л.А.* Три мира Григория Сковороды. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Туляков О.* Антична драматургія в педагогічній спадщині Г.С. Сковорода // Філософські пошуки. – Львів; Одеса: ІФЛІС–ЛФС «Cogito» Видавництво «Центр Європи», 1997. – Вип. IV: Людина: становлення та розвиток. – С. 285–292.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.В.* Жанровая природа диалогов Г. Сковороды в связи с “сократическими” диалогами Платона // Отечественная философская мысль XI–XVII вв. и греческая культура: Сборник научных трудов. – Киев: Наукова думка, 1991. – С. 279–284.
- Ушкалов Л.В.* Українська барокова література у її зв'язках із філософією: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Київ, 1996. – 47 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковорода. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Франко И.* Бенкет духовный // Киевская старина. – 1892. – Т. XXXVII. – Апрель. – С. 59–70.
Про Сковороду див. на с. 62.
- Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. – 511 с.
Про Сковороду див. на с. 55, 57, 253, 258, 261–262, 264, 267–268, 272–273, 276, 300–301, 308–309, 311, 316, 319–320, 360, 385.
Те саме: *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Ред. і передмова М.К. Наєнка. – Тернопіль: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. – С. 63, 196, 201, 244, 245, 248, 249, 251–252, 254, 257, 258, 261, 262, 264, 265, 274, 284, 295–296, 298, 299, 305, 315, 341, 352, 263–364, 403, 434; *Чижевський Д.* Історія української літератури. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 73, 75, 122–123, 224, 230, 264, 279, 280, 283, 284, 287–288, 293, 294, 298, 299, 301, 302, 312, 324, 325, 327, 336–337, 339, 340, 343, 348, 360, 372, 389, 401, 414, 458, 480, 493.
Англійський переклад див.: *Čyževs'kyj Д.* A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century) / Edited with a foreword by G.S.N. Luckyj. – Littleton, Colo.: Ukrainian Academic Press, 1975. – XI, 681 p.
Про Сковороду див. на с. 51, 53, 103, 213, 220, 272, 276–277, 283, 288, 290, 293, 299–301, 306–307, 310, 312, 323, 339, 342–343, 352–354, 356–357, 361, 365, 377, 393, 432, 446, 502, 532.
- Шевчук Вал.* Герої сквородинських діалогів // *Шевчук Вал.* Із вершин та низин: Книжка цікавих фактів із історії української літератури. – Київ: Дніпро, 1990. – С. 92–93.

- Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
 Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Kirchner P. Strömungen und Gattungen in der ukrainischen Literatur des 17. und 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für Slawistik. – 1968. – Bd. XIII. – Hft. 3. – S. 329–336.
 Про Сковороду див. на с. 335.
- Lužny R. Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag / Hrsg. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schürumpf. – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.
- Mirčuk J. H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
 Те саме: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Roussow G. G.S. Skovoroda et sa lutte contre le matérialisme // Études Slaves et Est-Européennes. – 1957. – Vol. II. – Fasc. 1. – P. 15–30.
 Те саме: Montréal, 1994. – 16 p.
- Shevelov G.Y. Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // Shevelov G.Y. In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.
 Те саме: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.
- Українські переклади див.: Шерех Ю. Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // Шерех Ю. Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.
 Те саме: Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.
- Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. CCXXXIX. – С. 177–211.
- Див. також: 7; 10.9; 10.10; 10.11; 10.16; 20.1; 26.13.6; 26.13.7.

10.6.1. «Алфавит»: чільні ідеї та образи

Диалог «Алфавіт, чи Абетка миру» («Алфавит, или Букварь мира») Сковорода написав у другій половині 1774 року. Це дуже важливий твір для розуміння світогляду нашого філософа. Недаром на своєму найвідомішому портреті Сковорода тримає в руках книжку «Абетка миру». Саме тут Сковорода подав був науку про “нерівну рівність” (людина як “посудина”, наповнена божественним буттям: “Бог подібний до багатого фонтана, що наповнює різні посудини по їхній вмістимості. А над фонтаном

напис: *нерівна всім рівність*. І ллються з різних трубок різні токи в різні посудини, що стоять довкола фонтана. До меншої посудини менше попадає, але в тому вона рівна з більшою, що обоє однаково повні”). Тут-таки філософ викладає і свою науку про “сродність”, розглянувши по черзі “сродності” до землеробства, вояцтва та богослів’я, які корелюють із трьома станами платонівської ідеальної держави. Виклад філософсько-богословських матерій у «Алфавіті» має емблематичний характер. Сковорода власноруч змалював тут цілу низку гравюр з амстердамської книги «*Symbola et emblemata selecta*».

- Сиваченко М.С.* До коментування «Алфавита мира» Г.С. Сковороди // Радянське літературознавство. – 1979. – № 12. – С. 54–59.
Те саме: *Сиваченко М.С.* Над текстами українських письменників. – Київ: Наукова думка, 1985. – С. 15–23.
- Степовик Д.* Хто ілюстрував «Алфавіт» // Жовтень. – 1973. – № 4. – С. 113–115.
- Шаян В.* Григорій Сковорода – лицар святої борні. – Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. – 111 с.
Те саме: Гамільтон: Свягиня Даждьбожа, 1984. – 109 с.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda’s fables: analysis // *Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk.* – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 71–110.
Те саме: *Chopyk D.B.* Skovoroda’s Fables: Analysis. – Salt Lake City, 1995. – 40 p.;
Чопик Д.Б. Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – P. 44–82.
- Łuźny R.* Teodyseja Hryhorija Skovorody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // *Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag / Hrsg. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schüttrumpf.* – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Strumiński B.* Textological Notes on Skovoroda’s Alphabet // *Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird.* – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 215–219.
- Див. також: 3.6; 6.1; 12; 12.2; 26.8.4; 26.8.11; 26.13.6.

10.6.2. «Наркісс»: проблематика, образи, особливості форми

Диалог «Нарцис» Сковорода охрестив своїм “первородним сином”. Твір був написаний упродовж 1769–71 років і присвячений проблемі себепізнання. Він складається з двох коротких вступних розділів («Пролог» та «Диво, явлене Нарцисові у водах»), семи “розмов” про себепізнання, а власне, про “внутрішню людину”, невидиму природу Божого творива, людину як міру всіх речей, добро та зло, воскресіння та його містичну запоруку – Божу “іскру”, а також «Симфонії», яка своєю чергою має вступ, хор і чотири “малі” симфонії. При цьому художній час діалогу розшаровується на час *емпіричний* (дія розгортається впродовж семи днів, від понеділка до неділі), *символічний* (“страсна сідмниця” та тиждень перед Різдом), *архетипічний* (сім днів притчі, що її розповідає Памва на початку «Симфонії»), ба

навіть літургійний. «Нарцис» інколи називають першою пам'яткою оригінальної філософії у східних слов'ян (Стефан Шерер).

- Багалеї Д.И. Библиографический обзор сочинений Г.С. Сковороды // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. LXIV–CXXXI (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Бонч-Бруевич В.Д. К рукописи «Наркісс» // [Сковорода Г.С.] Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 121–122 (Материалы к истории и изучению русского сектантства и старообрядчества / Под ред. В. Бонч-Бруевича. – Вып. пятый).
- Вайскопф М. Гоголь и Сковорода: Проблема “внешнего человека” // Советское славяноведение. – 1990. – № 4. – С. 36–45.
Англійський переклад див.: Weiskopf M. Gogol' and H.S. Skovoroda: The Problem of the “External Man” // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 187–201.
- Український переклад див.: Вайскопф М. М.В. Гоголь і Г.С. Сковорода: проблема “зовнішньої людини” (пер. з англ. Н. Поліщук) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 346–360.
- Губерти Н.В. Библиотека духовная. В Санкт-Петербурге при Императорской Академии наук 1798 г. [Вклад змісту діалогу Сковороди «Наркісс. Разглагол о том: узнай себе» та стислі біографічні дані про Сковороду] // Губерти Н.В. Материалы для русской библиографии. – Москва: Типография университета, 1881. – Вып. 2. – С. 615–617.
- Марченко О.В. Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Роменець А.В. Джерело вогняне (про самопізнання в діалозі Г.С. Сковороди «Наркісс») // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 8. – С. 129–159.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Шаян В. Григорій Сковорода – лицар святої борні. – Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. – 111 с.
Те саме: Гамільтон: Святина Дажьдбожа, 1984. – 109 с.
- Олжаньш Д. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Pylypiuk N. Skovoroda's Divine Narcissism // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 13–50.
- Scherer S. The Narcissus: Skovoroda's “First-Born Son” // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 51–64.

Sherer S.P. Hryhorii Skovoroda's «Narcissus»: Its Ideas and Place in East Slavic Thought // Michigan Academician. – 1989. – Vol. XXI. – No. 2. – P. 147–155.
Див. також: 3.3; 3.4; 6.3; 12.2; 26.8.1; 26.8.2; 26.8.8; 26.12; 26.19; 26.19.1; 26.20.1; 26.20.4; 26.20.12; 26.20.13.

10.7. Листи Сковороди

На сьогодні збереглося близько 130 листів Сковороди до різних осіб. Їхніми адресатами були учні та приятелі філософа (переважно зі Слобідського краю): Михайло Ковалинський, Яків Правицький, Василь Томара, Гервасій Якубович, Кирило Ляшевецький, Володимир Тев'яшов, Яків Долганський, Василь Земборський, Осип Сошальський, Яків Донець-Захаржевський, Єгор Урюпін та інші. Особливо цікавими є листи Сковороди до Михайла Ковалинського. Написані пружною красивою латиною, пересипані численними барвистими образами, цитатами з грецьких та римських класиків тощо, ці листи належать до ліпших зразків епістолярного жанру в українській літературі. Ще з академічного курсу риторики Сковорода пам'ятав, що лист – то мовчазна “розмова відсутнього з відсутнім”, яка має на меті повідомити співрозмовника про те, що йому варто було би знати про автора листа чи про самого себе. Утім, філософ зумів наповнити свої листи не лише мудрими повчаннями, філософськими роздумами, блискітками іронії та вишуканими латинськими віршами, але й справжнім, живим і трепетним, дружнім чуттям.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Бузинний О.* Нові листи Г.С. Сковороди [Передмова до листів Сковороди до І. Єрмолова та Я. Долганського] // Червоний шлях. – 1924. – № 3. – С. 254–257.
- Дложевський С.* Плутарх у листуванні Сковороди (до проблеми літературних джерел Сковороди) // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 85–97.
- [Коментарі до виписок з листів Сковороди] // *Сковорода Г.С.* Сочинения в стихах и прозе. – Санкт-Петербург: [Изд. Лысенкова], 1861. – С. 298–310.
- Копач О.Ю.* З епістолярної спадщини Григорія Сковороди // Збірник наукових праць Канадського Наукового Товариства ім. Шевченка. – Торонто: Гомін України, 1993. – С. 133–142.
- Лотман Ю.М.* Об одном темном месте в письме Григория Сковороды // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – 1985. – Т. 44. – № 2. – С. 170–171.
- Марчук Л.І.* Освітньо-виховні ідеї епістолярної спадщини Г.С. Сковороди // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 46–48.
- Махновець Л.* Про атрибуцію і хронологію листів Сковороди // Радянське літературознавство. – 1972. – № 10. – С. 34–47.
- Махновець Л.* Про хронологію листів Сковороди // Радянське літературознавство. – 1972. – № 4. – С. 54–66.
- Музичка А.* Поетична творчість Гр. С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 37–61.

- Попов П.М.* З листування Г.С. Сковороди // Радянське літературознавство. – 1955. – Т. 18. – С. 57–70.
- Попов П.М.* Невідомий лист Г.С. Сковороди // Вісник Академії наук УРСР. – 1954. – № 4. – С. 61–62.
- Попов П.М.* Невідомий лист Сковороди // Радянське літературознавство. – 1958. – № 2. – С. 113–116.
- Попов П.М.* Неопублікований лист Сковороди // Літературна критика. – 1939. – Кн. 11. – С. 103–104.
- Срезневський В.И.* Письма Г.С. Сковороды к священнику Я. Правицкому (1785–1788) [Уповідна стаття й коментарі] // Библиограф. – 1894. – Вып. 1. – С. 1–21.
Те саме: Окр. відбитка. – Санкт-Петербург, 1894. – 23 с.
- Срезневський И.И.* Выписки из писем Гр. Сав. Сковороды [до Я. Правицького. З коментарями] // Молодик на 1844 г. / Изд. И. Бецким. – Харьков, 1843. – С. 234–244.
- Стасевський С.Б.* Деякі лінгвістичні аспекти епістолярної спадщини Г.С. Сковороди // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 56.
- Тимченко В.Д.* Естетика барокко в епістолярній прозі Г.С. Сковороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 34–35.
- Тимченко В.Д.* Функції поетичних фрагментів і віршів у листах Г.С. Сковороди // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 42–44.
- Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. – 511 с.
Про Сковороду див. на с. 55, 57, 253, 258, 261–262, 264, 267–268, 272–273, 276, 300–301, 308–309, 311, 316, 319–320, 360, 385.
Те саме: *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Ред. і передмова М.К. Насенка. – Тернопіль: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. – С. 63, 196, 201, 244, 245, 248, 249, 251–252, 254, 257, 258, 261, 262, 264, 265, 274, 284, 295–296, 298, 299, 305, 315, 341, 352, 263–364, 403, 434; *Чижевський Д.І.* Історія української літератури. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 73, 75, 122–123, 224, 230, 264, 279, 280, 283, 284, 287–288, 293, 294, 298, 299, 301, 302, 312, 324, 325, 327, 336–337, 339, 340, 343, 348, 360, 372, 389, 401, 414, 458, 480, 493.
Англійський переклад див.: *Čyževs'kyj D.* A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century) / Edited with a foreword by G.S.N. Luckyj. – Littleton, Colo.: Ukrainian Academic Press, 1975. – XI, 681 p.
Про Сковороду див. на с. 51, 53, 103, 213, 220, 272, 276–277, 283, 288, 290, 293, 299–301, 306–307, 310, 312, 323, 339, 342–343, 352–354, 356–357, 361, 365, 377, 393, 432, 446, 502, 532.

Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.

Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.

Яворська-Копач О. З епістолярної спадщини Григорія Сковороди // *Studia Ucrainica*. – 1986. – № 3. – С. 92–93.

Див. також: 2.3; 2.12; 10.8.1; 10.16; 13.3; 17; 23.2; 26.4; 26.11; 26.20.10.

10.8. Поезія Сковороди: загальна характеристика

До корпусу поетичних творів Сковороди належить збірка «Сад божественних пісень», ціла низка окремих поезій, а також поезії, що входять до складу діалогів (найясніше поетичних вкраплень у візі «Боротьба архистратига Михайла із сатаною») та листів. Мабуть, збереглися не всі поетичні твори Сковороди. Принаймні, колись подекували, нібито він був автором складеної силабічними віршами трагедокомедії. Поезію Сковорода став писати десь на початку 1750-х років: одна з його найраніших поетичних спроб (двадцять шоста пісня «Саду божественних пісень») датована 1753 роком. Останні ж за часом поезії Сковороди подибуємо в його листі до Михайла Ковалинського від 26 вересня 1790 року («Молитва до Бога за місто Харків») та в діалозі «Потоп зміний» (1791). «Сад божественних пісень» – це збірка оригінальних набожних поезій, що складається з трьох десятків творів, частина з яких покладена на музику. Окрім «Саду пісень», перу Сковороди належить, приміром, енкомій вольності під назвою «De libertate», емблематичні вірші на образ непорочного зачаття Пречистої Диви Марії, який прикрашав колись богословський клас Харківського колегіуму, проняті неоплатонівським патосом розважання над таїнством святої свхаристії «Про святу вечерю, або Про вічність» («De sacra caena, seu aeternitate»), трагійні “георгіки” «Ecce juvena anni! facies nova ridet ubique...» («От вона, молодість року! Природи лице оновилося...») тощо. Сковорода є також автором цілої низки перекладних поезій (він перекладав та переспівував Вергілія, Горация, Овідія, Сидронія Гошія, Марка-Антуана де Мюре). У своїх творах філософ використовував також поетичні тексти інших авторів (наприклад, “переможну пісню” з трагедокомедії київського письменника й богослова Варлаама Лашевського «Гнана Церква») та народну поезію (приміром, наприкінці притчі «Вдячний Єродій» подано українську народну пісню «Соловечку, сватку, сватку», котру хор хлопчиків співав якось “святому блаженному єпископу Йоасафові Горленку”).

Багалеї Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год). Историческая монография. Том первый (XVII–XVIII вв.). – Харьков: Изд. Харьковского городского общественного управления, 1905. – 568 с.

Про Сковороду див. на с. 392, 399, 400, 401, 402, 411–412, 433–456, 462–469.

Те саме: Харьков, 1993 [репринтне відтворення видання 1905 р.].

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Барабаш Ю.Я. «В...м челов...ка ...» О поэзии Григория Сковороды и немного о нем самом // Москва. – 1972. – № 11. – С. 193–209.

- Бобринской П.* Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Impr. de Navarre, 1929. – 83 с.
Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.
- Бовсунівська Т.* Образи смутку в поезії Григорія Сковороди // Дивослово. – 2002. – № 3. – С. 5–8.
Те саме: Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 433–444.
- Брагінець А.С.* Мислитель і поет // Жовтень. – 1963. – № 6. – С. 141–144.
- Верба Г.* Перечитуючи Сковороду: (Коментар дослідника до кількох хрестоматій поезій Г. Сковороди) // Дивослово. – 1998. – № 7. – С. 34–36.
- Дігтяр С.І.* Етичний ідеал у ліриці Г.С. Сковороди // Радянське літературознавство. – 1960. – № 3. – С. 29–36.
- Дорошкевич О.* Сковородині вірші // *Дорошкевич О.* Підручник історії української літератури. – Вид. 3-е. – [Київ]: Книгоспілка, [1927]. – С. 73–75.
- Дорошкевич О.К.* Вірші Григорія Сковороди // *Дорошкевич О.К., Білецький Л.Т.* Хрестоматія по історії української літератури. Література середнього періоду. – Київ: Криниця, 1919. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 218–222.
- Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В.* Григорій Сковорода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с.
- Єфремов С.* Історія українського письменства. Т. 1: Від початків по М. Костомарова. – Київ; Ляйпціг, 1919. – 459 с.
Про Сковороду див. на с. 186, 254–261, 275, 276, 310, 327, 343, 344, 367, 415.
Те саме: Вецляр, 1924; 3 одмінами й додатками. Фотопередрук. – Мюнхен, 1989. – С. 186, 254–261, 275, 276, 310, 327, 343, 344, 367, 415; Нью Йорк: Український Конгресовий Комітет, 1991. – С. 186, 254–261, 275, 276, 310, 327, 343, 344, 367, 415; Київ: Феміна, 1995. – С. 166, 215–222, 239, 274, 280, 281, 333, 359, 604.
- Житецький П.І.* «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
Про Сковороду див. на с. 135–152.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.
Український переклад див.: *Житецький П.І.* Григорій Савич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течіях громадського життя та його літературний стиль // *Житецький П.І.* «Енеїда» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
Те саме: *Житецький П.І.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.
- Кулжинский И.Г.* Некоторые замечания касательно истории и характера малороссийской поэзии // Украинский журнал. – 1825. – Ч. 5. – № 2–3. – С. 43–54; 89–101; 178–187.
Про Сковороду див. на с. 186.

- Те саме: [з виправленнями] *Кулжинский И.Г.* Малороссийская деревня. – Москва: Типография Похорского, 1827. – С. 116; [скорочено] *Федченко П.М.* Матеріали з історії української журналістики. Вип. 1. Перша половина XIX ст. – [Київ]: Видавництво Київського університету, 1959. – С. 225.
- Кут С.* Поетичні роздуми Г. Сковорода // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковорода 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 47–48.
- Ласло-Куцюк М.* Засади поетики. – Бухарест: Критеріон, 1983. – 396 с.
Про Сковороду див. на с. 73, 144–145, 146, 325, 370, 376.
- Лоциц Ю.* Сковорода. – Москва: Молодая гвардия, 1972. – 223 с.
- Махновець Л.Є.* Григорій Савич Сковорода // Історія української літератури: У 8 т. – Київ: Наукова думка, 1967. – Т. 2. – С. 108–130.
- Музичка А.* Поетична творчість Гр. С. Сковорода // Памяти Г.С. Сковорода (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 37–61.
- Пачовський Т.І.* Замітки до поетичної творчості Григорія Сковорода // Наукові записки [Львівського університету]. Літературно-критичний збірник. – Львів, 1951. – Т. 19. – Вип. 1. – С. 6–19.
- Перетц В.Н.* Малорусские вирши и песни в записях XVI–XVIII вв. // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – 1899. – Т. 4. – С. 869–938, 1218–1303.
Про Сковороду див. на с. 1303.
- Перетц В.Н.* Очерки старинной малорусской поэзии // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – 1903. – Т. VIII. – Кн. 1. – С. 81–119.
Про Сковороду див. на с. 112–119.
- Пивоваров М.П.* Григорій Сковорода // *Рильський М.Т., Нагнибіда М.Л.* Антологія української поезії: В 4 т. – Київ: Держлітвидав України, 1957. – Т. 1. – С. 9–10, 71.
- Пільгук І.І.* Григорій Сковорода // *Волинський П.К., Пільгук І.І., Поліщук Ф.М.* Історія української літератури. Давня література: Посібник для студентів філологічних факультетів педагогічних інститутів. – Київ: Вища школа, 1969. – С. 389–430.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Франко І.Я.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – Львів: Видавництво українсько-руської спілки, 1910. – 444 с.
Про Сковороду див. на с. 81–82, 87.
Те саме: *Франко І.Я.* Зібрання творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 257, 260.
- Хиждеу А.* Григорий Варсва Сковорода. Историко-критический очерк. Отрывок первый: общее основное понятие о Сковороде, объясненное из его

- собственного сознания. [С доб.] Сквородинского Идиотикона // Телескоп. – 1835. – Ч. 26. – № 5. – С. 3–42; № 6. – С. 151–178.
- Те саме: [незначно скорочено] *Хиждеу А.* Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Биогр. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 138–156.
- Незначно скорочений румунський переклад під титулом «Un filozof mistic» див.: *Hăjdeu A.* Un filozof mistic / Trad. de M. Majewski // Convorbiri literare. – 1930. – № 63. – Р. 568–588.
- Чижевський Д.* Замітки до творчості Сквороди, як поета // Науковий збірник в 30 річницю наукової праці проф. д-ра І. Огієнка. – Варшава: Накладом Ювілейного комітету, 1937. – С. 172–189.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сквороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шамрай А.* Скворода // Українська література. Стислий огляд. – Харків: Рух, 1928. – С. 39.
- Шевельов Ю.* Скворода – Поет // Український вісник. – 1944. – Ч. 29–30 (25 листопада). – С. 8.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Скворода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Скворода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Яременко В.* Життя і слово Григорія Сквороди // *Скворода Г.С.* Сад пісень: Вибрані твори / Вступна стаття, упоряд. та примітки В.В. Яременка. – Київ: Веселка, 1980. – С. 5–20.
- Яременко П.* Лірика роздумів і настроїв // Жовтень. – 1973. – № 2. – С. 122–129.
- Black K.L.* The Poetry of Skovoroda // *Hryhorij Savyč Skovoroda.* An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 133–157.

- Black K.L.* The Sources of the Poetic Vocabulary of Grigorij Skovoroda: Ph. D. dissertation. – Bryn Mawr College, 1975; Ann Arbor: Xerox Univ. Microfilms, 1977. – 296 p.
- Čyževskýj D. Literarische Lese Früchte. Die “vermischte Gedichte” Skovorodas // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1939. – Bd. XVI. – S. 343–346.
- Čyževskýj D. Literarische Lese Früchte. Zu einem Skovoroda zugeschriebenen Gedicht // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1942. – Bd. XVIII. – S. 370–374.
- Čyževskýj D. Literarische Lese Früchte. Zu einem Skovoroda zugeschriebenen Gedicht // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1947. – Bd. XIX. – S. 353.
- Hryhorij Skovoroda: Philosopher and Poet // Ukrainian Review. – 1994. – Vol. 41. – No. 4. – P. 65–67.
- Łuźny R. Grzegorza Skoworody, ostatniego przedstawiciela wschodniosłowiańskiego baroku “poesis sacra” // Przegląd Humanistyczny. – 1993. – Rok XXXVII. – Nr. 4 (319). – S. 93–98.
- Nieuważny F. O poezji ukraińskiej. Od Iwana Kotlarewskiego do Liny Kostenko. – Białystok: Łuk, 1993. – 248 s.
 Про Сковороду див. на с. 7, 8, 12, 30, 67, 106, 108, 112, 115, 116, 120, 181–186, 197, 203, 206, 209, 214.
- Див. також: 7; 10.16; 10.17; 10.18.2.9; 10.19.1.1; 10.19.1.2; 10.19.1.7; 10.19.1.8; 10.19.1.9; 10.19.1.10; 10.19.1.11; 10.19.1.13; 10.19.1.15; 10.19.1.16; 10.19.1.17; 10.19.1.18; 10.19.1.19; 10.19.1.22; 10.19.1.23; 10.19.1.24; 10.19.2.16; 10.20.2; 10.20.3; 21.2; 23.2.

10.8.1. Латиномовна поезія Сковороди

Сковороді належить досить багато латиномовних поезій. Серед них – «Carmen» («Мелодія») зі збірки «Сад божественних пісень», «In natalem Jesu» («На Різдво Христове»), «Est quaedam maerenti flere voluptas» («У горі вітху приносять сльози»), «Quid est virtus?» («Що таке чеснота?»), «Epigramma» («Епіграма»), «In natalem Basilii Tomarae, pueri 12 annorum» («На день народження Василя Томари, хлопчини 12 років»), «In natalem bilogrodensis episcopi» («На день народження білгородського єпископа»), «De sacra caena, seu aeternitate» («Про святу вечерю, або Про вічність»), «De umbratica voluptate» («Про примарну розраду»), «De jejuniis» («Про піст»), 25 віршів у листах до Михайла Ковалинського, 2 – у листах до Якова Правицького, а також численні двовірші та невеличкі уривки, розсіпані по різних творах філософа. Латинські вірші Сковороди можна розподілити на ліричні, привітальні та набожні. Вони написані елегійним дистихом, ямбічним триметром, асклепіадовою строфою, ямбом і амфібрахієм. У своїй латинській поезії Сковорода ярно користувався мітологічними образами й сюжетами, вживав різноманітні риторичні прийоми: анафори, антитези, повтори тощо. Перу Сковороди належить також латиномовна езопівська байка про Вовка та Ягня.

- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Колінець В.В.* Про стан та проблеми дослідження латиномовної української літературної спадщини // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів: Збірник наукових праць. – Київ: Наукова думка, 1988. – С. 169–178.
 Про Сковороду див. на с. 171, 173.

- Корж Н.Г.* Латинські вірші Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 112–114.
- Корж Н.Г.* Латинські віршовані твори Г.С. Сковороди // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 175–180.
- Луцька Ф.Й.* Жанр епіграми в перекладацькій та оригінальній поетичній творчості Григорія Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 115–117.
- Луцька Ф.Й.* Жанр епіграми в творчості Сковороди // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 181–186.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Савчук О.* “Inveni portum...”: про одну епіграму у Григорія Сковороди // III Міжнародний конгрес українців. Літературознавство / Упоряд. і відп. ред. О. Мишанич. – Київ: Обереги, 1996. – С. 309–316.
- Те саме: *Циганок О.* “Inveni portum...”: форми сприйняття однієї античної епіграми у творчості Григорія Сковороди // *Циганок О.* З історії латинських літературних впливів в українському письменстві XVI–XVIII ст. – Київ: Педагогічна преса, 1999. – С. 74–86.
- Російську версію див.: *Савчук О.* «Inveni portum...»: о рецепции одной латинской эпиграммы в творчестве Сковороды // Traduzione e rielaborazione nelle letterature di Polonia, Ukraina e Russia XVII–XVIII secolo / A cura di G. Brogi Bercoff, M. Di Salvo, L. Marinelli. Redazione di M. Piacenti. – Alessandria: Edizioni dell’Orso, 1999. – С. 199–214.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Див. також: 10.8.5; 10.16; 10.16.1; 10.16.2; 10.16.4; 10.17; 13.3; 23.2.

10.8.2. Основні жанри поезії Сковороди

Українська барокова поезія є доволі барвистою під жанровим оглядом. Релігійні та метафізичні вірші перебувають тут поруч із мілітарними, буколічними, еротичними та сатиричними, пишні гратуляції “руським князятам”, ясновельможним гетьманам і

високим церковним достойникам – побіч гротеску мандрованих дяків-бакалярів, а різноманітні епіграми, елегії, панегірики, віршовані фабули, поеми, канти, псалми – побіч візуальної поезії та всіляких “поетичних грашок”. Поезія Сковороди, яка завершує історію українського літературного бароко, так само відзначається неабиякою жанровою різноманітністю. Тут є різдвяні та великодні пісні-канти, елегії, епіграми, панегірики, привітальні вірші, зокрема генетліакони (вірші на день народження), духовні та світські оди, емблематичні вірші, віршовані фабули, байки та діалоги тощо. Іноді Сковорода докладно пояснював жанрові особливості своїх творів. Так, про двадцять п’яту пісню «Саду божественних пісень», яка є так званою “відхідною піснею”, тобто апобатеріоном, Сковорода каже так: “Апобатеріон походить від грецького слова *αποβαίω*, що означає відходити, від’їжджати. У пісні тих, що від’їжджають, проводжають побажаннями добра і різних благ”.

Андрущенко М. Парнас віршотворний. Києво-Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст. – Київ: Українська книга, 1999. – 208 с.

Бобринської П. Старчик Григорій Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Imp. de Navarre, 1929. – 83 с.

Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.

Оляк Н.Б. Жанрові особливості творів Г.С. Сковороди // Українська мова і література в школі. – 1981. – № 8. – С. 47–53 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ольяк*].

Пачовський Т. Жанрова природа віршів Григорія Сковороди // Жовтень. – 1963. – № 5. – С. 141–143.

Пачовський Т. Жанрові особливості віршів Г. Сковороди // Українське літературознавство: Республіканський міжвідомчий збірник. – Львів: Вища школа, 1973. – Вип. 18. – С. 110–115.

Поліщук Ф.М. Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.

Попов П.М. Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.

Сулима М.М. Елементи драми у філософській спадщині Г.С. Сковороди // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 42.

Троян А.Т. «Сад божественних пісень» Г. Сковороди як модифікація жанру української барокової проповіді // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 143–146.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та

мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 27–157.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.

Яременко П. Лірика роздумів і настроїв // Жовтень. – 1973. – № 2. – С. 122–129.

Див. також: 2.7; 2.11; 2.12; 10.3; 10.8.6; 10.16; 10.17; 10.19.1; 10.19.1.2; 10.19.1.7; 10.19.1.11; 10.19.1.19; 10.20.3; 21.2; 23.2.

10.8.2.1. Жанр елегії у творчості Сковороди

Елегія, тобто ліричний вірш журливої тональності, була поширеним жанром української барокової поезії: досить пригадати бодай так звані “світові пісні” Олександра Падальського, Тимофія Шербацького, Івана Пашковського, Якова Семержинського, Федора Кастевича та багатьох інших. Характерні для поезії бароко мотиви “мізерності” дочасного людського життя, уявлення про людину як про ширу іграшку в руках усемогутньої та вкрай примхливої долі (“фортуни”), нарікання на людську неправду, на чужину та на своє власне сирітство, мінорна тональність образів: *нещасна година, криваві сльози, сокіл сивенький, серце в'яне, жаль тяженький, люта смерть* тощо – складають репертуар сталих виражальних засобів таких творів. Риси елегії коментатори додавають і в цілій низці поезій «Саду божественних пісень» Сковороди, передовсім у 2-й, 8-й, 10-й, 11-й, 17-й, 18-й, 19-й, 21-й та 22-й піснях.

Петець В.Н. Историко-литературные исследования и материалы. – Т. I. Из истории русской песни. – Ч. 1. Начало искусственной поэзии в России. Исследования о влиянии малорусской виршевой и народной поэзии XVI–XVIII в. на великорусскую. К истории «Богогласника». – Санкт-Петербург: Типолит. Вайсберга и Гершунина, 1900. – 425 с.
Про Сковороду див. на с. 215, 237–239, 347.

Перетц В.Н. Очерки старинной малорусской поэзии // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – 1903. – Т. VIII. – Кн. 1. – С. 81–119.

Про Сковороду див. на с. 112–119.

Ткаченко О. Елегія у творчості Григорія Сковороди // *Ткаченко О.* Елегія в давній українській літературі XVI–XVIII століть. – Суми: Видавництво мистецького центру «Собор», 1996. – С. 102–107.

Ткаченко О.Г. До питання про елегію в поетичній творчості Григорія Сковороди // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. — С. 136–142.

Oljančyn D. Nryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.

Див. також: 10.8.5; 10.8.6.1; 10.8.6.3; 10.16; 10.17; 10.19.1; 10.19.2.10; 10.20.3.

10.8.2.2. Жанр епіграми у творчості Сковороди

Епіграма – коротка поезія, написана здебільшого пентаметром чи вже 13-складовим силабічним віршем – один із найпопулярніших жанрів української барокової літератури. Яскравими прикладами таких творів можуть бути «гербовні» вірші, численні поезії Дмитра Туптала, Івана Величковського та інших. Аби надати думці афористичності, поети-епіграматисти рясно вживали внутрішні рими, алітерації, асонанси, повтори тематичних слів тощо. Переважна більшість оригінальних та перекладних епіграм Сковороди написана по-латинському. Філософ цікавився також грецькими епіграмами. Так, перебуваючи 1754 року в Троїце-Сергієвій лаврі, Сковорода знайшов у тамтешній бібліотеці антологію грецьких епіграм. Деякі з них він переклав по-латинському. Серед них була, зокрема, платонівська епіграма про муз та Афродіту. До улюблених творів Сковороди належить стародавня епіграма «Inveni portum...», що її латинську версію він надібав у романі французького письменника Алена-Рене Лесажа (1668–1747) «Histoire de Gil Blas de Santillane». Наш поет залишив численні варіації цього двовірша. Характерними прикладами епіграм Сковороди є поезії «Все лице морщиш, печален всегда ты...», «In natalem bilogrodensis episcopi» та інші. Епіграматична техніка притаманна також довшим віршам Сковороди, наприклад, привітання на день народження Василя Томари чи «De umbratica voluptate». У пізніх творах філософа є чимало епіграм, схожих на приказки та прислів'я: «Кому меньше в жизни треба, / Тот ближая вс...х до неба»; «Не то орел, что л...тает», / Но то, что легко с...дает»; «Лучше мн... сухарь с водою, / Нежели сахар с б...дою» тощо.

Луцька Ф.Й. Жанр епіграми в перекладацькій та оригінальній поетичній творчості Григорія Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 115–117.

Луцька Ф.Й. Жанр епіграми в творчості Сковороди // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 181–186.

Поліщук Ф.М. Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.

Савчук О. “Inveni portum...”: про одну епіграму у Григорія Сковороди // III Міжнародний конгрес україністів. Літературознавство / Упоряд. і відп. ред. О. Мишанич. – Київ: Обереги, 1996. – С. 309–316.

Те саме: Циганок О. “Inveni portum...”: форми сприйняття однієї античної епіграми у творчості Григорія Сковороди // Циганок О. З історії латинських літературних впливів в українському письменстві XVI–XVIII ст. – Київ: Педагогічна преса, 1999. – С. 74–86.

Російську версію див.: Савчук О. «Inveni portum...»: о рецепции одной латинской эпиграммы в творчестве Сковороды // Traduzione e rielaborazione nelle letterature di Polonia, Ukraina e Russia XVII–XVIII secolo / A cura di G. Brogi Bercoff, M. Di Salvo, L. Marinelli. Redazione di M. Piacenti. – Alessandria: Edizioni dell’Orso, 1999. – С. 199–214.

Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. – 511 с.

Про Сковороду див. на с. 55, 57, 253, 258, 261–262, 264, 267–268, 272–273, 276, 300–301, 308–309, 311, 316, 319–320, 360, 385.

Те саме: Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Ред. і передмова М.К. Насенка. – Тернопіль: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. – С. 63, 196, 201, 244, 245, 248, 249, 251–252, 254, 257, 258, 261, 262, 264, 265, 274, 284, 295–296, 298, 299, 305, 315, 341, 352, 263–364, 403, 434; Чижевський Д. Історія української літератури. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 73, 75, 122–123, 224, 230, 264, 279, 280, 283, 284, 287–288, 293, 294, 298, 299, 301, 302, 312, 324, 325, 327, 336–337, 339, 340, 343, 348, 360, 372, 389, 401, 414, 458, 480, 493.

Англійський переклад див.: *Čyževs’kyj D.* A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century) / Edited with a foreword by G.S.N. Luckyj. – Littleton, Colo.: Ukrainian Academic Press, 1975. – XI, 681 p.

Про Сковороду див. на с. 51, 53, 103, 213, 220, 272, 276–277, 283, 288, 290, 293, 299–301, 306–307, 310, 312, 323, 339, 342–343, 352–354, 356–357, 361, 365, 377, 393, 432, 446, 502, 532.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 27–157.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з

післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
Див. також: 6.13; 9; 10.3; 10.8.1; 10.15; 10.16; 10.17; 10.19.1.2; 10.19.1.8; 10.19.1.23; 10.20.1; 13.12; 13.15.

10.8.3. Особливості версифікації в Сковороді

Техніка віршування Сковорода спирається на досвід попередньої української силабічної поезії. Водночас Сковорода є одним з найрадикальніших реформаторів українського вірша за всю його історію. По-перше, жоден з українських поетів XVII–XVIII століть не користався так рясно неповними римами (за підрахунками Дмитра Чижевського, неповні рими в ранніх віршах Сковорода становлять 25%, а в «Саді божественних пісень» – 17%). Натомість Сковорода дуже рідко послуговується характерними для української силабічної поезії “переносами” (enjambement). По-друге, на відміну від класичної української силабіки, що культивувала жіночі рими (чоловічі рими вживалися тут лише як факультативні), Сковорода часто послуговується чоловічими римами. Скажімо, у 2-ій, 3-ій, 9-ій, 10-ій, 26-ій, першій строфі 22-ої пісні «Саду...» не знайдемо жодної жіночої рими, а мішані жіночі та чоловічі закінчення є в 1-й, 5-й, 7-й, 11-й, 12-й, 13-й, 16-й, 17-й, 18-й, 19-й, 20-й, 21-й, 22-й, 23-й, 24-й, 25-й, 27-й, 28-й та 30-ій піснях «Саду...». Загалом, поезія Сковорода має 45% чоловічих рим. По-третє, поезія Сковорода відзначається особливим розмаїттям строфіки: «Сад божественних пісень», де кожна пісня посідає власну строфічну форму, як стверджував Дмитро Чижевський, “не має паралелей в українській силабічній поезії XVII–XVIII століть”, з огляду на що ця збірка можна назвати “садом модерних поетичних форм”.

- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорій Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Грицай М.С.* Григорій Сковорода // *Грицай М.С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я.* Давня українська література / За ред. професора М.С. Грицай. – Київ: Вища школа, 1978. – С. 376–394.
Те саме: *Грицай М.С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я.* Давня українська література / За ред. професора М.С. Грицай. – 2-е вид., перероб. і доп. – Київ: Вища школа, 1989. – С. 374–388.
- Мишанич О.* Григорій Сковорода (1722–1794) // *Сковорода Г.* Твори: У 2 т. / Передмова О. Мишанича. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – Т. 1. – С. 9–35.
Те саме: *Мишанич О.* Григорій Сковорода. Нарис життя і творчості. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – 48 с.; *Мишанич О.* Крізь віки: Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження. – Київ: Обереги, 1996. – С. 144–177.
- Охрімченко П.П.* Місце Г. Сковорода в історії української літератури // Пам’яті Григорія Сковорода: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковорода, 1998. – С. 100–105.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.

- Сидоренко Г.К.* Віршування в українській літературі. – Київ: Радянський письменник, 1962. – 173 с.
Про Сковороду див. на с. 46–49.
- Сидоренко Г.К.* Поет високого класу // Вісник Київського університету. Серія філології. – Київ: Вища школа, 1974. – № 16. – С. 3–8.
- Сидоренко Г.К.* Про віршову інтонацію у збірці Г.С. Сковороди «Сад божественных пѣсней» // Радянське літературознавство. – 1966. – № 6. – С. 41–47.
- Сидоренко Г.К.* Украинское стихосложение: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Киев, 1967. – 16 с.
Про Сковороду див. на с. 6, 13.
- Сидоренко Г.К.* Українське віршування від найдавніших часів до Шевченка. – Київ: Видавництво Київського університету, 1972. – 141 с.
Про Сковороду див. на с. 15, 22, 31, 69, 82, 86, 87, 89, 91–93, 98, 101, 124.
- Сулима М.* Ще раз про силабічну систему віршування // IV Міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Літературознавство: Доповіді та повідомлення / Упоряд. і відп. ред. чл.-кор. НАН України О.В. Мишанич. – Київ: Обереги, 2000. – Кн. 1. – С. 193–198.
Про Сковороду див. на с. 194.
- Сулима М.М.* Сапфічний вірш або строфа у слов'янській поезії XVI–XVIII ст. // Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські літератури / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1984. – С. 223–231.
Про Сковороду див. на с. 227.
- Ушкалов Л.* [Передмова] // *Сковорода Г.* Сад божественних пісень / Підготовка тексту, передмова та коментарі Л. Ушкалова. – Харків: Майдан, 2002. – С. 7–16.
- Чамата Н.* Метро-ритмічна система поезії Івана Котляревського // Слово і час. – 1998. – № 9–10. – С. 13–17.
Про Сковороду див. на с. 15.
- Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. – 511 с.
Про Сковороду див. на с. 55, 57, 253, 258, 261–262, 264, 267–268, 272–273, 276, 300–301, 308–309, 311, 316, 319–320, 360, 385.
Те саме: *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Ред. і передмова М.К. Наснка. – Тернопіль: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. – С. 63, 196, 201, 244, 245, 248, 249, 251–252, 254, 257, 258, 261, 262, 264, 265, 274, 284, 295–296, 298, 299, 305, 315, 341, 352, 263–364, 403, 434; *Чижевський Д.І.* Історія української літератури. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 73, 75, 122–123, 224, 230, 264, 279, 280, 283, 284, 287–288, 293, 294, 298, 299, 301, 302, 312, 324, 325, 327, 336–337, 339, 340, 343, 348, 360, 372, 389, 401, 414, 458, 480, 493.
Англійський переклад див.: *Суґєвс'кы Д.* A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century) / Edited with a foreword by G.S.N. Luckyj. – Littleton, Colo.: Ukrainian Academic Press, 1975. – XI, 681 p.
Про Сковороду див. на с. 51, 53, 103, 213, 220, 272, 276–277, 283, 288, 290, 293, 299–301, 306–307, 310, 312, 323, 339, 342–343, 352–354, 356–357, 361, 365, 377, 393, 432, 446, 502, 532.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання

- Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 27–157.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Немаєкомовну версію книги див.: *Tschižewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шевчук Вал.* У чому полягала поетична реформа Григорія Сковороди // Україна. Наука і культура: Щорічник. – Київ: Знання, 1990. – Вип. 24. – С. 174–181.
- Black K.L.* The Poetry of Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 133–157.
- Čyževskýj D.* Literarische Lesefrüchte. Skovorodas Reime // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1937. – Bd. XIV. – S. 331–337.
- Genyk-Berezovská Z.* K pozdně baroknímu ukrajinškému básnictví // Československá rusistika. – 1972. – R. XVII. – Č. 5. – S. 198–205.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* До питання про пізню українську барокову поезію // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 37–50.
- Hantula R.* Skovoroda's Garden of Divine Songs: Description and Analysis. Ph. D. dissertation. – Harvard, 1976. – VI, 395 p.
- Tschižewskij D.* Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794) und die ukrainische Versdichtung // Archiv für das Studium der Neueren Sprachen und Literaturen. – 1973. – Bd. 210. – S. 312–317.
- Tucker Th.* Rime, Parallelism and Word Order in Skovoroda's Garden of Divine Song // Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies Held at Harvard University. – 1970–1971. – No. 1. – P. 45–46.

Див. також: 2.11; 9; 10.14; 10.19; 10.19.1.2; 10.19.1.5; 10.19.1.7; 10.19.1.8; 10.19.1.10; 10.19.1.11; 10.19.1.13; 10.19.1.19; 10.19.1.23.

10.8.4. Поезія Сковороди «De libertate»

Час написання цієї поезії невідомий. Очевидно, «De libertate» є уривком якогось більшого твору. Сковорода розробляє тут мотив “золотої вольності” (aurea libertas), який набув популярності в нашій бароковій літературі ще в 1620-х роках («Вірші на жалісний погреб славного лицаря Петра Конашевича Сагайдачного» Касіяна Саковича, «Юстифікації невинності» Мелегія Смотрицького тощо). Уславлюючи борню України за свободу, Сковорода змальовує гетьмана Богдана Хмельницького як “батька вольності”, Божого обранця, що, неначе той старозаповітний Мойсей, оружно виводить свій народ із чужинецької неволі.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорій Сковорода: Поезія. Філософія. Життя. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.

Грицай М.С. Григорій Сковорода // *Грицай М.С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я.* Давня українська література / За ред. професора М.С. Грицяя. – Київ: Вища школа, 1978. – С. 376–394.

Те саме: *Грицай М.С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я.* Давня українська література / За ред. професора М.С. Грицяя. – 2-е вид., перероб. і доп. – Київ: Вища школа, 1989. – С. 374–388.

Житецький П.І. «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.

Про Сковороду див. на с. 135–152.

Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.

Український переклад див.: *Житецький П.І.* Григорій Савич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течія громадського життя та його літературний стиль // *Житецький П.І.* «Енеїда» Котляревського в зв’язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.

Те саме: *Житецький П.І.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.

Мишанич О. Григорій Сковорода (1722–1794) // *Сковорода Г.* Твори: У 2 т. / Передмова О. Мишанича. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – Т. 1. – С. 9–35.

Те саме: *Мишанич О.* Григорій Сковорода. Нарис життя і творчості. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – 48 с.; *Мишанич О.* Кризь віки: Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження. – Київ: Обереги, 1996. – С. 144–177.

Поліщук Ф.М. Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.

Попов П.М. Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.

Стадниченко В.Я. Іду за Сковородою: Сповідь у любові до вчителя: [Документальна повість-подорож]. – Київ: Криниця, 2002. – 176 с. (Серія «Моя книгозбірня»).

Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Andrusyshen C. H. Skovoroda, the Seeker of the Genuine Man // *Ukrainian Quarterly*. – 1946. – Vol. 2. – P. 317–330.

Те саме: *The Ukrainian Review*. – 1980. – Vol. XXVIII. – No. 4. – P. 86–97.

Bojko-Blochyn Ju. H.S. Skovoroda im Lichte der ukrainischen Geschichte // *Die Welt der Slaven*. – Wiesbaden, 1966. – Jg. XI. – S. 306–316.

Український переклад див.: *Бойко Ю. Г.* Сковорода у світлі української історії // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 284–292.

Див. також: 10.3; 10.8.5; 10.19.1; 10.19.1.22; 10.19.2.16; 22; 26.6; 26.8.7.

10.8.5. Провідні мотиви поезії Сковороди

У своїй поетичній творчості Сковорода звертався здебільшого до тих мотивів, які були характерні для українського літературного бароко: *життя як дорога, життя як театр, море світу, свобода, людське різнопуття*. Неперевершеною за глибиною втілення останнього мотиву на ґрунті української метафізичної лірики доби бароко є десята пісня «Саду божественних пісень» («Всякому городу нрав і права»). Досить часто в Сковороді зринає також мотив *плинності* (*varietas*) світу та *марності* (*vanitas*) дочасного людського життя, тобто мотив *смерті*, який можна вважати за справжню “царську дорогу” поезії українського бароко. З-поміж *христологічних* мотивів сквородинської поезії на передньому краї перебувають *різдвяний* (мотив Різдва просякнутий у Сковороди містичним патосом благодатного “обожнення”) та *великодній*, щільно пов’язаний тут із мотивом *співроз’яття* (варто пригадати бодай 7-у пісню «Саду божественних пісень»). Окрім цього, у поезії Сковороди звучать мотиви *спокою, рустикального раю*, аскетичного змагання зі *світом, плоттю й дияволом, щастя, Христової бідності* тощо.

Андрущенко М. Парнас віршотворний. Києво-Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст. – Київ: Українська книга, 1999. – 208 с.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.

- Барабаш Ю.Я.* Шевченко і Скворода. (Причинки до проблеми) // Пам'яті Григорія Сквороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сквороди, 1998. – С. 17–21.
- Бетко І.* Нумінозне як архетип і художній феномен української релігійно-філософської поезії // IV Міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Літературознавство: Доповіді та повідомлення / Упоряд. і відп. ред. чл.-кор. НАН України О.В. Мишанич. – Київ: Обереги, 2000. – Кн. 1. – С. 422–428.
Про Сквороду див. на с. 424, 425, 426, 428.
- Білоус П.В.* Ейдос дороги в ліричних творах Г. Сквороди // Пам'яті Григорія Сквороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сквороди, 1998. – С. 22–26.
- Дістяр С.І.* Етичний ідеал у ліриці Г. Сквороди // Радянське літературознавство. – 1969. – № 3. – С. 29–36.
- Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В.* Григорій Скворода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с.
- Єфремов С.* Історія українського письменства. Т. 1: Від початків по М. Костомарова. – Київ; Ляйпціг, 1919. – 459 с.
Про Сквороду див. на с. 186, 254–261, 275, 276, 310, 327, 343, 344, 367, 415.
Те саме: Вещляр, 1924; 3 одміними й додатками. Фотопередрук. – Мюнхен, 1989. – С. 186, 254–261, 275, 276, 310, 327, 343, 344, 367, 415; Нью Йорк: Український Конгресовий Комітет, 1991. – С. 186, 254–261, 275, 276, 310, 327, 343, 344, 367, 415; Київ: Феміна, 1995. – С. 166, 215–222, 239, 274, 280, 281, 333, 359, 604.
- Іванько І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Корпанюк М.* Світоглядно-етичні аспекти образу смерті в поезії Г. Сквороди // Скворода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 294–303.
- Криса Б.* Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. – Львів: Свічадо, 1997. – 216 с.
Про Сквороду див. на с. 4, 10, 15, 19, 20, 35, 43–45, 75–77, 96, 100, 143, 144, 147–156, 158–168, 182, 183, 186, 191, 194, 200, 203, 206, 209, 210.
- Криса Б.* Світоглядні основи українського поетичного барокко // Українське барокко. Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців (Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р.) / Відп. ред. д-р філол. наук О. Мишанич. – Київ, 1993. – С. 47–53.
Про Сквороду див. на с. 49, 52.
- Криса Б.С.* Образ світу в українській поезії XVII–XVIII століть: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Київ, 1995. – 48 с.
Про Сквороду див. на с. 10, 16–17, 20, 30–34, 38–39, 42, 44.
- Ласло-Куцюк М.* Вогонь і слово. Космогонічний міф на Україні. – Бухарест: Критеріон, 1992. – 257 с.

- Про Сковороду див. на с. 12–15, 27, 39, 45–63, 92, 94, 99, 127, 129–132, 200, 214–217, 229–234, 240.
- Нога Г.М.* Григорій Сковорода та українські мандрівні дяки // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 91–95.
- Охріменко П.П., Охріменко О.Г.* Розвиток і взаємозв'язки східнослов'янського барокко // Українське літературне барокко: Збірник наукових праць / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 19–45.
Про Сковороду див. на с. 40, 41.
- Перетц В.Н.* Очерки старинной малорусской поэзии // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – 1903. – Т. VIII. – Кн. 1. – С. 81–119.
Про Сковороду див. на с. 112–119.
- Полищук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Пономарьов П.П.* Естетичний ідеал у ліриці Г.С. Сковороди // Українське літературознавство: Республіканський міжвідомчий збірник. – Львів: Вища школа, 1973. – Вип. 19. – С. 93–97.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Сазонова Л.І.* Жанр “вертоградів” у східнослов'янському літературному барокко // Українське літературне барокко: Збірник наукових праць / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 76–108.
Про Сковороду див. на с. 76, 81–82, 96, 98, 100–105, 108.
- Сінгвєвич О.* Біблійна основа «Саду божественних пісней» Григорія Сковороди // *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze* / Pod red. W. Witkowskiego i W. Mokrego. – Kraków, 1995. – Т. III–IV. – С. 141–148.
- Соболь В.О.* Григорій Сковорода (Поетична творчість) // *Соболь В.О.* З глибини віків. Вивчення давньої української літератури в школі: Посібник для вчителя. – Київ: Зодіак-ЕКО, 1995. – С. 173–186.
- Соловей Е.С.* Українська філософська лірика. – Київ: Юніверс, 1999. – 368 с.
Про Сковороду див. на с. 5, 31, 42, 68, 76, 91, 92, 94, 102, 118, 185, 242, 254–258, 305, 345, 361.
- Софронова Л.А.* Три мира Григория Сковороды. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Стадниченко В.Я.* Длу за Сковородою: Сповідь у любові до вчителя: [Документальна повість-подорож]. – Київ: Криниця, 2002. – 176 с. (Серія «Моя книгозбірня»).
- Табачковський В. Г.* Сковорода та феномен “антропологічного підпілля” // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 202–211.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* [Передмова] // *Сковорода Г.* Сад божественних пісень / Підготовка тексту, передмова та коментарі Л. Ушкалова. – Харків: Майдан, 2002. – С. 7–16.
- Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. – 511 с.
Про Сковороду див. на с. 55, 57, 253, 258, 261–262, 264, 267–268, 272–273, 276, 300–301, 308–309, 311, 316, 319–320, 360, 385.

Те саме: *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Ред. і передмова М.К. Наєнка. – Тернопіль: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. – С. 63, 196, 201, 244, 245, 248, 249, 251–252, 254, 257, 258, 261, 262, 264, 265, 274, 284, 295–296, 298, 299, 305, 315, 341, 352, 263–364, 403, 434; *Чижевський Д.І.* Історія української літератури. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 73, 75, 122–123, 224, 230, 264, 279, 280, 283, 284, 287–288, 293, 294, 298, 299, 301, 302, 312, 324, 325, 327, 336–337, 339, 340, 343, 348, 360, 372, 389, 401, 414, 458, 480, 493.

Англійський переклад див.: *Čyževs'kyj D.* A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century) / Edited with a foreword by G.S.N. Luckyj. – Littleton, Colo.: Ukrainian Academic Press, 1975. – XI, 681 p.

Про Сковороду див. на с. 51, 53, 103, 213, 220, 272, 276–277, 283, 288, 290, 293, 299–301, 306–307, 310, 312, 323, 339, 342–343, 352–354, 356–357, 361, 365, 377, 393, 432, 446, 502, 532.

Чижевський Д. Історія української літератури. Книжка друга. IV. Ренесанс та реформація. V. Барок. – Прага: Видавництво Юрія Тищенка, 1942. – 143 с.

Про Сковороду див. на с. 51, 57–58, 61–62, 64, 67–68, 72, 75, 106, 109–110, 121–122, 125–127, 129, 132, 135, 138–159.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.

Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.

Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос.

- Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Яременко В. На позвах із сучасністю // *Сковорода Г.С. Сад пісень: Вибрані твори / Вступна стаття, упоряд. та примітки В. Яременка.* – Київ: Веселка, 1968. – С. 3–28.
- Те саме: *Сковорода Г.С. Сад пісень. Вибрані твори / Вступна стаття, упоряд. та примітки В.В. Яременка.* – Київ: Веселка, 1972. – С. 5–26.
- Яременко П. Лірика роздумів і настроїв // *Жовтень.* – 1973. – № 2. – С. 122–129.
- Black K.L. The Poetry of Skovoroda // *Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird.* – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 133–157.
- Genyk-Berezovská Z. K pozdně baroknímu ukrajinškému básnictví // *Československá rusistika.* – 1972. – R. XVII. – Č. 5. – S. 198–205.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* До питання про пізню українську барокову поезію // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 37–50.
- Hantula R. Skovoroda's Garden of Divine Songs: Description and Analysis. Ph. D. dissertation. – Harvard, 1976. – VI, 395 p.
- Див. також: 3.14; 6.1; 10.16; 10.16.2; 10.17; 10.19.1; 10.19.1.2; 10.19.1.8; 10.19.1.9; 10.19.1.10; 10.19.1.11; 10.19.1.15; 10.19.1.16; 10.19.1.18; 10.19.1.19; 10.19.1.22; 10.19.1.23; 10.19.1.24; 10.20.2; 26.8.5; 26.8.7.

10.8.6. «Сад божественных пѣсней» Сковороди: загальна характеристика збірки

Збірка «Сад божественних пісень» – справа майже всього творчого життя Сковороди. Найраніша поезія з-поміж тих, що перегадом увійшли до «Саду...» (пісня 26-а «Поспішай, гостю, поспішай»), датована 1753 роком, а остання – 29-а пісня «Човник мій хитає вихром бурі» – була створена поетом аж у 1785 році. Автограф «Саду божественних пісень» не зберігся. Щоправда, автографи окремих поезій збірки подобиємо в листах Сковороди, писаних наприкінці 1750-х та впродовж 1760-х років. На сьогодні відомо чотири списки «Саду...», найповніший з-поміж яких міститься в другому томі рукописного корпусу творів Сковороди, зібраного Михайлом Ковалінським (зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України). Основу цієї збірки складає набожна лірика, зокрема вірші на Різдво («Янголи знизайтесь, до землі зближайтесь»), «Тайна дивна і преславна») та на Великдень («Хто ж відбере мою любов до Тебе»), «Обійняли мене кругом рани смертоносні»). Пісня «Слухай, небо, слухай, земле, та вжахнітєся» вчинена на Водохрещу, а «Всяка голова свій розум має» – на пошану Святого Духа. Поруч із цими духовними піснями перебуває роздум про людські «різнопуття» «Всякому городу нрав і права», просякнутий райським спокоєм буколінний образок «Ой ти, пташко жовтобоко», вільний переклад шістнадцятої оди другої книги од «римського пророка» Горация – «О покою наш небесний! Де ж ти зник з-перед очей?» тощо. Поезії «Саду божественних пісень» пройняті ревною релігійним почуттям і «прозябають» із богодухновенного тексту Біблії. А ще – сковородинські пісні здавна було заведено глумачити як «поетичну автобіографію» автора, зокрема як відлуння його напружених духовних змагань із «богопротівною трійцею»: світом, плоттю й дияволом.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Барабаш Ю.Я.* Григорий Сковорода и Киевская академия // Проблемы изучения культурного наследия / Отв. ред. Г.В. Степанов. – Москва: Наука, 1985. – С. 230–237.
- Бобринской П.* Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Impr. de Navarre, 1929. – 83 с.
Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.
- Войтюк А.* “Поетичний сад” українського Сократа // Віче. – 1995. – № 1. – С. 153–157.
- Воропай О.М., Міхно В.В.* Епіграф у поетичній творчості Г.С. Сковороди // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 177–181.
- Гнатюк Л.П.* Своєрідність мовної картини світу в «Саду божественных пѣсней» Г. Сковороди // Вісник Київського університету: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – Київ, 1997. – С. 70–73.
- Дорошкевич О.* Сковородині вірші // *Дорошкевич О.* Підручник історії української літератури. – Вид. 3-є. – [Київ]: Книгоспілка, [1927]. – С. 73–75.
- Загребельна Л.С.* Мовні засоби виразності «Сада божественных пѣсней» Г.С. Сковороди // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 51–52.
- Калашиник В.С.* Афористичність поетичної мови Григорія Сковороди (на матеріалі циклу «Сад божественных пѣсней») // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 53–54.
- Коваленко Гр.* Григорій Сковорода, його життя і твори. – Полтава: Накладом Полтавської спілки споживчого товариства, 1919. – 156 с.
- Костенко О.О.* В саду божественных пісень Сковороди. – Харків: Основа, 1994. – 54 с.
- Костомаров Н.* Слово о Сковороде. По поводу рецензии на его сочинения в «Русском слове» // Основа. – 1861. – № 7. – С. 176–179.
Те саме: *Костомаров М.* Твори: У 2 т. – Київ: Дніпро, 1967. – Т. 2. – С. 412–415.
- Криса Б.* Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. – Львів: Свічадо, 1997. – 216 с.
- Криса Б.* «Сад божественных пісень» Григорія Сковороди: між поетичною філософією і філософською лірикою // Літературознавство. Бібліографія.

- Інформатика: Матеріали III міжнародного конгресу українців. – Харків: Око, 1996. – С. 36–40.
- Криса Б.С.* Г.С. Сковорода на тлі української поезії XVII–XVIII ст. // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 175–181.
- Криса Б.С.* Образ світу в українській поезії XVII–XVIII століть: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Київ, 1995. – 48 с.
Про Сковороду див. на с. 10, 16–17, 20, 30–34, 38–39, 42, 44.
- Криса Б.С.* «Сад божественних пісень» Г. Сковороди в контексті герменевтичної традиції // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 29.
- Круль Л., Круль П.* Літературно-музичний аналіз збірки Г.С. Сковороди «Сад божественных пѣсней» // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка, 1994. – С. 69–70.
- Кубаєвич П.* Космологічні уявлення про світ у поетичній збірці Г. Сковороди «Сад божественных пѣсней» // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка, 1994. – С. 49–50.
- Ласло-Куцук М.* Засади поетики. – Бухарест: Критеріон, 1983. – 396 с.
Про Сковороду див. на с. 73, 144–145, 146, 325, 370, 376.
- Ласло-Куцук М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. – Бухарест: Мустанг, 2002. – 348 с.
- Лоциц Ю.* Сковорода. – Москва: Молодая гвардия, 1972. – 223 с.
- Матвєєва Т.П.* Художньо-виражальні особливості метафори в поетичній збірці Г. Сковороди «Сад божественных пѣсней» // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 51–52.
- Махновець Л.Є.* Григорій Савич Сковорода // Історія української літератури: У 8 т. – Київ: Наукова думка, 1967. – Т. 2. – С. 108–130.
- Музичка А.* Поетична творчість Гр. С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 37–61.
- Огоновський О.* Григорій Савич Сковорода // *Огоновський О.* Історія літератури руської. – Львів: Накладом Товариства ім. Шевченка, 1887. – Ч. 1. – С. 410–415.
- Охріменко П.П.* Місце Г. Сковороди в історії української літератури // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф.

- Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 100–105.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Полковський В.П., Горпинчук В.В.* Біблійні мотиви у «Садові божественних пісень» Григорія Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 181–183.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Потебня А.А.* Объяснение малорусских и сродных народных песен // Русский филологический вестник. – 1883. – № 3. – С. 48–85.
Про Сковороду див. на с. 54, 55, 56, 58.
Те саме: *Потебня А.А.* Объяснение малорусских и сродных народных песен. – Варшава: Типография Земкевича и Ноаковского, 1883. – С. 237, 238, 239, 241.
- Сазонова Л.И.* Идеино-эстетическое значение “мысленного сада” в русском барокко // Развитие барокко и зарождение классицизма в России XVII – начала XVIII в. – Москва: Наука, 1989. – С. 71–103.
Про Сковороду див. на с. 93–95.
- Сазонова Л.И.* Поэзия русского барокко (вторая половина XVII – начало XVIII в.). – Москва: Наука, 1991. – 263 с.
Про Сковороду див. на с. 181–183, 221, 243.
- Сазонова Л.И.* Жанр “вертоградів” у східнослов’янському літературному барокко // Українське літературне барокко: Збірник наукових праць / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 76–108.
Про Сковороду див. на с. 76, 81–82, 96, 98, 100–105, 108.
- Сінкевич О.* Біблійна основа «Саду божественних пісней» Григорія Сковороди // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze / Pod red. W. Witkowskiego i W. Mokrego. – Kraków, 1995. – Т. III–IV. – С. 141–148.
- Скорик О.С.* Мовні засоби інтимізації в збірці Г.С. Сковороди «Сад божественных пѣсней» // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 57.
- Соболь В.О.* Григорій Сковорода (Поетична творчість) // *Соболь В.О.* З глибини віків. Вивчення давньої української літератури в школі: Посібник для вчителя. – Київ: Зодіак-ЕКО, 1995. – С. 173–186.
- Софронова Л.А.* Три мира Григория Сковороды. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Тасевський С.Б.* Стилiстична роль слiв-символiв у збiрцi Г. Сковороди «Сад божественних пiсень» // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 130–132.
- Ткаченко О.* Елегія у творчості Григорія Сковороди // *Ткаченко О.* Елегія в давній українській літературі XVI–XVIII століть. – Суми: Видавництво мистецького центру «Собор», 1996. – С. 102–107.

- Троян А.Т. «Сад божественних пісень» Г. Сковороди як модифікація жанру української барокової проповіді // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 143–146.
- Ушкалов Л. [Передмова] // Сковорода Г. Сад божественних пісень / Підготовка тексту, передмова та коментарі Л. Ушкалова. – Харків: Майдан, 2002. – С. 7–16.
- Хиждеу А. Три песни Сковороды [Сообщение и введение А. Хиждеу] // Телескоп. – 1831. – Ч. 6. – № 24. – С. 578–580.
Те саме: Хиждеу А. Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Биограф. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 132–135.
- Хороб М. Образ автора у збірці Г.С. Сковороди «Сад божественных пѣсней» // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 39–41.
- Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Шевчук Вал. Григорій Сковорода – людина, мислитель, митець // Шевчук Вал. Дорога в тисячу років. – Київ: Наукова думка, 1990. – С. 209–219.
- Шупта-Вязовська О. Просторово-часова образність «Саду божественных пѣсней» Сковороди як вияв формування літератури нового типу // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 489–494.
- Шупта-Вязовська О.Г. Часопросторова образність «Саду божественных пѣсней» Григорія Сковороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 41–42.
- Эри В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.

- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Яременко В.* На позвах із сучасністю // *Сковорода Г.С.* Сад пісень: Вибрані твори / Вступна стаття, упоряд. та примітки В. Яременка. – Київ: Веселка, 1968. – С. 3–28.
- Те саме: *Сковорода Г.С.* Сад пісень. Вибрані твори / Вступна стаття, упоряд. та примітки В.В. Яременка. – Київ: Веселка, 1972. – С. 5–26.
- Bojko-Bloch Ju. H.S.* Skovoroda im Lichte der ukrainischen Geschichte // *Die Welt der Slaven.* – Wiesbaden, 1966. – Jg. XI. – S. 306–316.
- Український переклад див.: *Бойко Ю. Г.* Сковорода у світлі української історії // *Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць.* – Київ, 1997. – С. 284–292.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Bemerkungen zu Leben und Werk von H.S. Skovoroda // *Zeitschrift für Slawistik.* – 1990. – Bd. 35. – Hft. 5. – S. 645–653.
- Genyk-Berezovská Z.* K pozdně baroknímu ukrajinškému básnictví // *Československá rusistika.* – 1972. – R. XVII. – Č. 5. – S. 198–205.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* До питання про пізню українську барокову поезію // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 37–50.
- Hantula R.* Skovoroda's Garden of Divine Songs: Description and Analysis. Ph. D. dissertation. – Harvard, 1976. – VI, 395 p.
- Hantula R.* Song 29 of Skovoroda's *Garden* // *Harvard Ukrainian Studies.* – 1990. – Vol. XIV. – Nos. 3–4: Adelphotos: A Tribute to Omeljan Pritsak by his Students / Ed. by F.E. Sysyn with the assistance of K. Dodgson Taylor. – P. 343–349.
- Tschyżewskij D.* Skovoroda – Gogol' (Y.G. Shevelov zum Geburtstag) // *Die Welt der Slaven.* Vierteljahrsschrift für Slavistik. – Wiesbaden, 1968. – Jg. XIII. – Hft. 1. – S. 318–325.
- Tucker Th.* Rime, Parallelism and Word Order in Skovoroda's Garden of Divine Song // *Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies Held at Harvard University.* – 1970–1971. – No. 1. – P. 45–46.
- Див. також: 2.14; 3.12.1; 3.14; 6.1; 7; 9; 10.3; 10.4; 10.8.2; 10.8.3; 10.8.5; 10.14; 10.16.2; 10.18.2.4; 10.19.1; 10.19.2.2; 10.19.2.4; 10.19.2.7; 10.19.2.11; 10.19.2.16; 10.20.2; 10.20.3; 21.2; 23.2.

10.8.6.1. 10-а пісня «Саду...» («Всякому городу нрав и права»)

Найславетнішою піснею «Саду божественних пісень» є «Всякому городу нрав і права». Час написання твору достеменно не з'ясовано. Чернетка-автограф пісні має епіграф “Solum curo feliciter mori” (“Дбаю тільки про те, аби щасливо померти”). Зазвичай, коментатори полюбляють підкреслювати оприявнений тут сквородинський “дух сатиризму”. Однак 10-а пісня «Саду...» є щонайперше метафізичною поезією. Не дурно ж бо за своїм ладом вона нагадує старожитні ліричні пісні, а надто – псалму «Нема в світі Правди, Правди не зискати». З другого боку, «Всякому городу нрав і права» є “наслідуванням” Горация, зокрема його оди «До Мецената» (“Глянь, нащадку явний давніх володарів...”). У змальованих на взір великого римського лірика “пороках черні” Сковорода добачає безладну мішанину людських пристрастей, світове

“торжество”, що його розумний чоловік мав би всіляко цуратися. Відтак, послуговуючись старою риторичною схемою “один полюбляє те, другий – те, третій – те, я ж кохаюся ось у цьому”, Скворода створює набожну пісню про екзистенційні “різнопуття”, а власне – про “ліву”, погибельну, та “праву”, спасенну, дороги людського життя.

Багалей Д.И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Т. 1: (1802–1815 гг.). – Харьков: Типография Зильберберга, 1893–1898. – 1204 с.

Про Сквороду див. на с. 3, 25–33, 36, 37, 40, 51, 61, 849, 894, 1098.

Те саме: Записки Императорского Харьковского университета. – 1893. – Кн. 2. – С. 3; Кн. 3. – С. 89–92; Кн. 4. – С. 1–5, 8, 9, 12, 23; 1894. – Кн. 1. – С. 49; 1897. – Кн. 4. – С. 53; 1898. – Кн. 1. – С. 2; Кн. 4. – С. 30.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Скворода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорий Скворода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.

Грицай М.С. Григорій Скворода // *Грицай М.С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я.* Давня українська література / За ред. професора М.С. Грицай. – Київ: Вища школа, 1978. – С. 376–394.

Те саме: *Грицай М.С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я.* Давня українська література / За ред. професора М.С. Грицай. – 2-е вид., перероб. і доп. – Київ: Вища школа, 1989. – С. 374–388.

Іванько І.В. Філософія і стиль мислення Г. Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.

Коваленко Гр. Григорій Скворода, його життя і твори. – Полтава: Накладом Полтавської спілки споживчого товариства, 1919. – 156 с.

Ковалівський А. Розвиток етичних поглядів Г. Сквороди в зв'язку з його життям // Науковий збірник Харківської науково-дослідчої кафедри історії України. Пам'яті акад. М. Сумцова. – Харків, 1924. – Т. 1. – С. 69–98.

Корпанюк М. Світоглядно-етичні аспекти образу смерті в поезії Г. Сквороди // Скворода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 294–303.

Коряк В. Нарис історії української літератури. Література передбуржуазна. – Харків: Державне видавництво України, 1925. – 375 с.

Про Сквороду див. на с. 185–197, 199, 202, 204, 211, 214, 222, 227, 244, 294, 306, 309.

Те саме: Вид. 2-е. – Харків: Державне видавництво України, 1927. – С. 264–277, 278, 281, 292, 305, 311, 330, 331, 402; Фотопередрук з післясловом О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994.

Лоциц Ю. Скворода. – Москва: Молодая гвардия, 1972. – 223 с.

Мишанич О. Григорій Скворода (1722–1794) // *Скворода Г.* Твори: У 2 т. / Передмова О. Мишанича. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – Т. 1. – С. 9–35.

Те саме: *Мишанич О.* Григорій Скворода. Нарис життя і творчості. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – 48 с.; *Мишанич О.* Кризь віки: Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження. – Київ: Обереги, 1996. – С. 144–177.

Поліщук Ф.М. Григорій Скворода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.

- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Самсоненко Ю.* Опыт чтения 10-й песни из «Сада божественных песней» // Філософія: класика і сучасність: Матеріали III Харківських Міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996. – С. 93–95.
- Січкар О.В.* “Блажен муж, що в премудрості своїй помре...” // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 175–177.
- Тичина П.Г.* Сковорода [З промови, виголошеної 3 грудня 1942 р. в м. Уфі на вечорі, присвяченому 220-й річниці з дня народження Сковороди] // Українська література. – 1942. – № 12–14. – С. 342–347.
- Те саме: *Тичина П.Г., Попов П.М., Трахтенберг О.В.* Г.С. Сковорода. Збірник доповідей з нагоди 220-річчя народження. – [Уфа]: Видавництво Академії наук УРСР, 1943. – С. 4–9; *Тичина П.Г.* Творча сила народу: Статті. – [Уфа]: Видавництво Спілки радянських письменників України, 1943. – С. 118–126; *Тичина П.Г.* В армії Великого Стратега: Статті й виступлення. – Київ: Радянський письменник, 1951. – С. 132–139; *Тичина П.Г.* В армії Великого Стратега. Статті й виступи. – Київ: Радянський письменник, 1952. – С. 203–209; *Тичина П.Г.* Вибрані твори: У 3 т. – Київ: Держлітвидав України, 1957. – Т. 3. – С. 210–217; Матеріали до вивчення історії української літератури: У 5 т. – Київ: Радянська школа, 1959. – Т. I. – С. 622–626; *Тичина П.Г.* Про мистецтво і літературу: Збірник. – Київ: Мистецтво, 1981. – С. 205–212; *Тичина П.Г.* Зібрання творів: У 12 т. – Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 8. – Кн. 1. – С. 369–375.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* Образ як риторична реальність // *Ушкалов Л.* Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 43–54.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Шаян В.* Григорій Сковорода – лицар святої борні. – Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. – 111 с.
- Те саме: Гамільтон: Святиня Даждьбожа, 1984. – 109 с.

- Black K.L.* The Poetry of Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 133–157.
- Genyk-Berezovská Z.* Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovoroda (Předmluva) // *Skovoroda H.* Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.
- Hantula R.* Skovoroda's Garden of Divine Songs: Description and Analysis. Ph. D. dissertation. – Harvard, 1976. – VI, 395 p.
- Tschyżewskij D.* Skovoroda – Gogol' (Y.G. Shevelov zum Geburtstag) // Die Welt der Slaven. Vierteljahrsschrift für Slavistik. – Wiesbaden, 1968. – Jg. XIII. – Hft. 1. – S. 318–325.
- Див. також: 6.12; 10.5; 10.8.5; 10.15; 10.16.2; 10.19.1; 10.20.1; 10.20.2; 21.2.

10.8.6.2. 13-пісня «Саду...» («Ах поля, поля зелені»)

У 13-й пісні «Саду божественних пісень» Сковорода, послуговуючись усталеними образами буколичної поезії (квітучі поля, чисті струмки, пташиний спів, пастух, вівці, звуки сопліки), змальовує картину вільного спокійного життя на лоні розкішної природи. Нав'язуючись до поезії Вергілія (за епіграф до раннього автографа цієї пісні слугують слова з Вергілієвих «Георгік»: “O fortunatos nimium bona si sua norint agricolas” [“О, над усіх щасливі хлібороби, аби тільки вони відали про своє добро”]), філософ говорить тут про сільську ідилію та спокій мудрого чоловіка.

- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Грицай М.С.* Григорій Сковорода // *Грицай М.С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я.* Давня українська література / За ред. професора М.С. Грицяя. – Київ: Вища школа, 1978. – С. 376–394.
- Те саме: *Грицай М.С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я.* Давня українська література / За ред. професора М.С. Грицяя. – 2-е вид., перероб. і доп. – Київ: Вища школа, 1989. – С. 374–388.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Славутич Яр.* Тринадцята пісня Григорія Сковороди (до питання текстології) // Ювілейний збірник УВАН у Канаді. – Вінніпер, 1976. – С. 223–232.
- Те саме: *Славутич Яр.* Меч і перо: Вибрані дослідження, статті та огляди. – Київ: Дніпро, 1992. – С. 68–80; *Славутич Яр.* Твори: У 5 т. – Київ: Дніпро; Едмонтон: Славута, 1998. – Т. 3. – С. 157–166.
- Див. також: 2.14; 10.8.5; 10.16.1; 10.17; 26.8.7; 26.8.13.

10.8.6.3. 18-пісня «Саду...» («Ой ты, птичко жолтобоко»)

У 18-й пісні «Саду божественних пісень» Сковорода розробляє гораціанський мотив: “живи непомітно!”. У цій стратегії філософ трактує і взятий з Першого соборного послання святого апостола Петра епіграф: “Бог противиться гордим, а смиренним дає благодать” (Перше соборне послання святого апостола Петра 5: 5). Тим часом виражальні засоби 18-ї пісні взяті філософом з української народнопісенної традиції: Олександр Потебня свого часу слушно стверджував, що тут Сковорода контамінує старожитні українські пісні про ремеза та «Ой не стій, вербо, над водою».

- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Грицай М.С.* Григорій Сковорода // *Грицай М.С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я.* Давня українська література / За ред. професора М.С. Грицай. – Київ: Вища школа, 1978. – С. 376–394.
- Те саме: *Грицай М.С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я.* Давня українська література / За ред. професора М.С. Грицай. – 2-е вид., перероб. і доп. – Київ: Вища школа, 1989. – С. 374–388.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Потебня А.А.* Объяснение малорусских и сродных народных песен // Русский филологический вестник. – 1883. – № 3. – С. 48–85.
- Про Сковороду див. на с. 54, 55, 56, 58.
- Те саме: *Потебня А.А.* Объяснение малорусских и сродных народных песен. – Варшава: Типография Земкевича и Ноаковского, 1883. – С. 237, 238, 239, 241.
- Редько М.П.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.
- Black K.L.* The Poetry of Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 133–157.
- Genyk-Berezovská Z.* Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // *Skovoroda H.* Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.
- Див. також: 2.14; 6.12; 10.8.5; 10.16.2; 10.18.2.4; 10.20.3; 13.8; 26.8.13.

10.8.6.4. 29-пісня «Саду...» («Чолнок мой бури вихр шатает»)

Ця поезія засновується на алегоричному тлумаченні євангельської оповіді про втихомирення Христом Тиверіадського озера (Євангелія від Матвія 8: 26–27; Євангелія від Марка 4: 39–41; Євангелія від Луки 8: 24–25). 29-а пісня «Саду...» має покаляльний характер. Її ліричний герой, уподібнюючи себе до нещасливого мореплавця, покладає всі свої надії на Христа. Христос названий тут “Петрою”, тобто пристанищем, “кам’яною горою” (по-грецькому, *пéтра* – то *скеля, камінь*), що є, як писав сам поет у

коментарі до прикінцевого рядка 14-ї пісні «Саду...», образом блаженства, місяця, де чоловік може схватитися від мирської марноти.

- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Ласло-Куцок М.* Ключ до белетристики. – Бухарест: Мустанг, 2000. – 291 с.
Про Сковороду див. на с. 28–29, 38–41, 82, 86–91, 138, 196.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* Спомин про двадцять дев’яту пісню «Саду божественних пісень» // Від бароко до постмодерну: Збірник праць кафедри української та світової літератури Харківського державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди, присвячений пам’яті професора Віктора Тимченка / За ред. проф. Л. Ушкалова. – Харків: Майдан, 2002. – С. 249–266.
- Black K.L.* The Poetry of Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 133–157.
- Hantula R.* Song 29 of Skovoroda’s *Garden* // Harvard Ukrainian Studies. – 1990. – Vol. XIV. – Nos. 3–4: Adelphotos: A Tribute to Omeljan Pritsak by his Students / Ed. by F.E. Sysyn with the assistance of K. Dodgson Taylor. – P. 343–349.
- Див. також: 3.14; 6.7; 10.8.5; 10.19.1; 10.19.1.1; 10.19.1.23.

10.8.6.5. 30-пісня «Саду...» («Оснь нам проходит, а весна прошла»)

30-а пісня «Саду божественних пісень» («Оснь нам проходит, а весна прошла») має за епіграф старовинну грецьку епіграму невідомого автора з «Палатинської антології» (XI, 51). Цю епіграму Сковорода переклав по-латинському й вивчив напам’ять, коли перебував у Троїце-Сергієвій лаврі. Вона присвячена темі швидкоплинності життя (“Наслаждайся дней твоих, все бо вмаль старьет: / В одно льто из козленка стал косматый цап”). Сковорода розгортає цей мотив в екзистенційній стратегії й говорить про те, що робить дочасне життя солодким: про сподівання на Бога, про безпристрасність, зрозумілу найперше як відсутність страху смерті. Ось тут і зринає образ Христа-Епікура, інспірований, либонь, відповідним пасусом «Colloquia familiaria» Еразма Роттердамського (примірник цієї книги був у бібліотеці Харківського колегіуму, і наш поет мав би її читати, з огляду на те, що він шанував Роттердамця як взірцевого латиномовного письменника). За допомогою цього образу Сковорода допосовує до Божого Об’явлення Епікурову сентенцію: “Спасибі Богу, що потрібне зробив легким, а важке – непотрібним”, – нав’язуючись до свого улюбленого поняття “автаркія” (самодостатність).

- Андрушко В.* П’єр-Анжело Мандзоллі – натхненник Г.С. Сковороди? // Всесвіт. – 1997. – № 3–4. – С. 149–151.
Те саме: Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 226–229.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Грицай М.С.* Григорій Сковорода // *Грицай М.С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я.* Давня українська література / За ред. професора М.С. Грицай. – Київ: Вища школа, 1978. – С. 376–394.

- Те саме: Грицай М.С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я. Давня українська література / За ред. професора М.С. Грицай. – 2-е вид., перероб. і доп. – Київ: Вища школа, 1989. – С. 374–388.
- Іваньо І.В. Філософсько-етичне вчення Сквороди // Філософія Григорія Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Полицук Ф.М. Григорій Скворода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Ушкалов Л. Григорій Скворода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сквороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Эрн В.Ф. Григорий Саввич Скворода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Скворода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Black K.L. The Poetry of Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 133–157.
- Genyk-Berezovská Z. Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // Skovoroda H. Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Духовний і поетичний заповіт Григорія Сквороди // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.
- Див. також: 3.10.1; 3.12.4; 3.14; 6.7; 10.3; 10.17; 10.17.1; 10.21; 26.8.13; 26.13.2; 26.18.1.2; 26.18.1.3; 26.20.7.

10.9. Притчі Сквороди

Притчі Сквороди «Вдячний Єродій» та «Убогий Жайворонок» (обидві написані 1787 року) є близькими «родичками» його байок. Власне кажучи, це ті самі байкові фабули, тільки що куди більші за обсягом – своєрідне поєднання байки та філософського діалогу. Скворода написав їх уже під кінець життя й присвятив передовсім проблемі виховання. Так, у притчі «Вдячний Єродій» розмову про виховання ведуть двоє: мавпа на ім'я Пішек та молодий лелека Єродій (обидва ці образи взяті з емблематики, де символізували погане та гарне виховання). Мавпа вихваляє модне виховання, тим часом Єродій обстоює виховання природне. «Коли хто прагне чомусь навчитися, має для того народитися...», – стверджує він. – Якщо ж хтось посміє без Бога навчатися або навчатися, нехай пам'ятає приказку: "Вовка в плуг, а він у луг"». Окрім того, додає вже сам Скворода, добре вихована людина «вмить обличить огидну й божевільну гонитву за світовою марнотою..., адже безодню нашого серця не може вдовольнити ніщо, окрім неї самої. Тільки тоді тут сяятиме вічна весна радощів». Про добре виховання та про «божевільну гонитву за світовою марнотою» йдеться також у притчі «Убогий Жайворонок». Утім, Скворода говорить тут не так про окрему людину, як про всю українську людність. Філософ ладен бачити в Україні останній відблиск «золотого віку», коли люди шанували Правду з власної волі, а не з примусу. Недаром персонажі цієї притчі розмовляють про те, як стародавня богиня справедливості Астрая, що правила цілим світом за «золотого віку», відколи людьми опанували всілякі згубні пристрасті, знайшла собі прихисток в Україні. Загалом

беручи, притча «Убогий Жайворонок» – це алегорія про “сродність” українців до добра та про їхню “несродність” до зла. І мудрий жайворонок Сабаш, і нерозважливий тетервак Фрідрік, і дятел Немес “сродні” поміж собою, бо всі вони, на відміну від кажанів чи яструбів, зроду добрі.

- Алексєєнко Н.М.* Педагогічний аспект притчі Г.С. Сковороди «Благодарный Еродій» // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 56–57.
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Горяча Л.А., Дирда О.А.* Принципи родинного виховання у притчах Григорія Сковороди // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 104–108.
- Грицай М.С.* Григорій Сковорода // *Грицай М.С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я.* Давня українська література / За ред. професора М.С. Грицай. – Київ: Вища школа, 1978. – С. 376–394.
Те саме: *Грицай М.С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я.* Давня українська література / За ред. професора М.С. Грицай. – 2-е вид., перероб. і доп. – Київ: Вища школа, 1989. – С. 374–388.
- Клим'юк Ю.І.* Жанр притчі у творчості Григорія Сковороди // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 28.
- Ляцинський Д.* Притча і байка у філософських трактатах і діалогах Г.С. Сковороди // Науковий вісник Волинського державного університету. – 1999. – № 13. – С. 119–122.
- Макаров М., Решетников И.* [Передмова] // *Сковорода Г.С.* Убогий Жайворонок. Притча. – Москва: Издание Московского попечительного комитета «Человеколюбивого общества», 1837. – С. I–II.
- Мельник В.М.* Концепція людини в притчі «Благодарный Еродій» Г. Сковороди // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 111.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Сирцова О.* Притча і міф в історіософії Г. Сковороди // Київська старовина. – 1995. – № 3. – С. 56–64.

- Сирцова О. Тема “золотого віку” України в історіософії Г. Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 129–139.
- Федака С. Про що перемовляються птахи і звірі у Сковороди або славетний мислитель про українсько-російські взаємини // Молодь України. – 1995. – 19 вересня.
- Філенко С.А. Притча в творах Г. Сковороди як втілення духовності та культури // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 106.
- Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Kirchner P. Strömungen und Gattungen in der ukrainischen Literatur des 17. und 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für Slawistik. – 1968. – Bd. XIII. – Hft. 3. – S. 329–336.
Про Сковороду див. на с. 335.
- Łuźny R. Teodycea Hryhoriya Skovorody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag / Hrsg. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schüttrumpf. – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.
- Moretti M. L’eredità dello stoicismo e dell’epicureismo nella parabola di Skovoroda *Ubogij Zajvoronok* // Miti Antichi e Moderni tra Italia e Ucraina / A cura di K. Konstantynenko, M.M. Ferraccioli e G. Giraud. – Padova: E. V. A., 2000. – Vol. 1. – P. 259–267.
- Див. також: 6.1; 6.2; 10.2; 10.15; 10.19.2.7; 13.2; 17.1; 17.2; 26.4; 26.6; 26.8.5; 26.8.8; 26.8.11.

10.10. Солілоквиї Сковороди:

«Брань архистратига Михаила со Сатаною»

Сковорода, за його власними словами, писав діалог «Боротьба архистратига Михаила із Сатаною» впродовж 1783 року – “розпочав у Бурлуці, а закінчив у Бабаях”. Щоправда, переходом письменник зробив у тексті «Михайло-Сатано-махії» (так на грецький лад називав свій твір сам Сковорода) деякі зміни. Цей діалог по суті відрізняється від інших діалогів філософа, по-перше, тим, що є справжньою візією (про це наприкінці твору свідчить сам автор), а по-друге, надзвичайно яскравим містеріальним декором, на якому розгортається суперечка персонажів про те, чи є добро легким. Недаром Сковорода виразно нав’язується тут до літературної (найперше, драматургічної) традиції, цитуючи – за «Моральними листами до Люцилія» Сенеки – рядки втраченої Еврипідової трагедії «Беллерофонт», так само втрачену трагедокомедію Варлаама Лашевського «Гнана Церква», «Епінікіон» Теофана Прокоповича, старовинну книжну українську пісню «Зима пройшла, сонце

ясне...» тощо. Так чи так, але вже Александру Хаждеу вважав за необхідне порівнювати «Боротьбу архистратига Михайла із Сатаною» з драмами Есхіла, Софокла, Еврипіда, Кальдерона, Клінгера, Гете, Байрона. Пишна барокова містерія-візія постає, зрештою, соллоковієм, тобто “принципом індивідуації” тієї напруженої борні, що точилася в душі самого філософа.

- Багалеї Д.И.* Библиографический обзор сочинений Г.С. Сковороды // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. LXIV–CXXXI (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Гужва О.П.* «Архистратиг Михайл» (спроба визначення жанру) // Всеукраїнська науково-методична конференція «Шляхи розвитку мистецтва та культури Слобожанщини: Проблеми історії, теорії і практики»: Тези доповідей. – Харків: Харківський державний інститут мистецтв, 1993. – С. 97–98.
- Заребельна Л.С.* Антоніми у філософському творі Г.С. Сковороди «Брань архистратига Михайла со Сатаною о сем: легко быть благим» // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 44–45.
- Копач О.* Брань Архистратига Михайла со Сатаною Г. Сковороди як літературний твір // Ювілейний збірник наукових праць з нагоди 100-річчя НТШ в Канаді / Уклали П. Біланюк і Б. Стебельський. – Торонто: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1977. – С. 93–103.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Хиждеу А.* Григорий Варсава Сковорода. Историко-критический очерк. Отрывок первый: общее основное понятие о Сковороде, объясненное из его собственного сознания. [С доб.] Сковородинского Идиотикона // Телескоп. – 1835. – Ч. 26. – № 5. – С. 3–42; № 6. – С. 151–178.
- Те саме: [незначно скорочено] *Хиждеу А.* Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Биогр. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 138–156.
- Незначно скорочений румунський переклад під титулом «Un filozof mistic» див.: *Hăjdeu A.* Un filozof mistic / Trad. de M. Majewski // Convorbiri literare. – 1930. – № 63. – Р. 568–588.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання

Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.

Див. також: 2.14; 3.9.1; 6.5; 6.12; 7; 10.3; 10.5; 10.15; 10.16; 10.19.1; 10.19.1.13; 10.19.1.19; 11; 26.4; 26.20.5.

10.11. Солюквії Сквороди: «Пря бѣсу со Варсавою»

«Суперечка біса з Варсавою» була написана 1783 року. У цьому діалозі вперше й востаннє єдиним героєм твору Сквороди виводить самого себе. Свою власну духовну борню письменник пробує філософськи осмислити за допомогою образного ряду євангельської історії про спокушання Христа дияволом (Євангелія від Матвія 4: 1–11; Євангелія від Луки 4: 1–13). Персонажі «Суперечки...» – Варсава й Даймон – внутрішні голоси самого Сквороди. Вони втілюють полярні погляди на природу добра: той, що його дотримувався Скворода як автор «Харківських байок» (добро – важке), і той, що його філософ обстоював уже в старості (добро – легке).

Багалеї Д.І. Библиографический обзор сочинений Г.С. Сквороды // Сочинения Григория Саввича Сквороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. LXIV–CXXXI (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).

Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорий Скворода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.

Ковалівський А. Розвиток етичних поглядів Г. Сквороди в зв’язку з його життям // Науковий збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії України. Пам’яті акад. М. Сумцова. – Харків, 1924. – Т. 1. – С. 69–98.

Ушкалов Л. Григорій Скворода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.

Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сквороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.

Хиждеу А. Григорий Варсава Скворода. Историко-критический очерк. Отрывок первый: общее основное понятие о Сквороде, объясненное из его собственного сознания. [С доб.] Сквородинского Идиотикона // Телескоп. – 1835. – Ч. 26. – № 5. – С. 3–42; № 6. – С. 151–178.

Те саме: [незначно скорочено] *Хиждеу А.* Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Биогр. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 138–156.

Незначно скорочений румунський переклад під титулом «Un filozof mistic» див.: *Hăjdeu A. Un filozof mistic / Trad. de M. Majewski // Convorbiri literare.* – 1930. – № 63. – Р. 568–588.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Shevelov G.Y. Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // *Shevelov G.Y.* In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – Р. 251–297.

Те саме: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – Р. 93–132.

Українські переклади див.: *Шерех Ю.* Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // *Шерех Ю.* Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.

Те саме: *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.

Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. ССXXXIX. – С. 177–211.

Див. також: 3.9.1; 10.2; 10.3; 10.19.1; 26.4.

10.12. Трактати Сковороди: зміст, образи, композиція

На сьогодні відомі три автентичні трактати Сковороди: «Початкові двері до християнського доброго життя», «Ікона Алквіадська» («Silenus Alcibiadis») та «Лотова дружина». Ще один його трактат – «Міркування про поезію та посібник з поетичного мистецтва» («Разсуждение о поэзии и руководство к искусству оной») – не зберігся. «Початкові двері до християнського доброго життя» – це конспект катехитичного курсу, а «Ікона Алквіадська» та «Лотова дружина» – трактати з біблійної герменевтики, в яких порушено також цілу низку інших філософсько-богословських питань. Так само, як і твори інших жанрів, трактати Сковороди відзначаються яскравою образністю та оригінальною побудовою. Скажімо, «Ікона Алквіадська» розпочинається “присінком, чи ганком”, що його становить взята з «Великого зеркала» легенда про пустельника й птаха, а завершується “катавасією”, в якій філософ порівнює Біблію із силеном – зовні смішною фігуркою, що приховувала в собі Божу велич.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
 Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Ляцинський Д.* Притча і байка у філософських трактатах і діалогах Г.С. Сковороди // Науковий вісник Волинського державного університету. – 1999. – № 13. – С. 119–122.
- Ушкалов Л.* Біблійна герменевтика Григорія Сковороди на тлі українського барокового богомислення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 23–44.
- Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. – 511 с.
 Про Сковороду див. на с. 55, 57, 253, 258, 261–262, 264, 267–268, 272–273, 276, 300–301, 308–309, 311, 316, 319–320, 360, 385.
 Те саме: *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Ред. і передмова М.К. Наснка. – Тернопіль: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. – С. 63, 196, 201, 244, 245, 248, 249, 251–252, 254, 257, 258, 261, 262, 264, 265, 274, 284, 295–296, 298, 299, 305, 315, 341, 352, 263–364, 403, 434; *Чижевський Д.І.* Історія української літератури. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 73, 75, 122–123, 224, 230, 264, 279, 280, 283, 284, 287–288, 293, 294, 298, 299, 301, 302, 312, 324, 325, 327, 336–337, 339, 340, 343, 348, 360, 372, 389, 401, 414, 458, 480, 493.
 Англійський переклад див.: *Čyževs'kyj D.* A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century) / Edited with a foreword by G.S.N. Luckyj. – Littleton, Colo.: Ukrainian Academic Press, 1975. – XI, 681 p.
 Про Сковороду див. на с. 51, 53, 103, 213, 220, 272, 276–277, 283, 288, 290, 293, 299–301, 306–307, 310, 312, 323, 339, 342–343, 352–354, 356–357, 361, 365, 377, 393, 432, 446, 502, 532.
- Klein E.* Skovoroda: tematica, simboli e tradizione // *Kamen'*. Rivista semestrale di poesia e filosofia. – 1994–1995. – An. V. – N. 6–7 (Dicembre-Giugno). – P. 79–110.
- Łuźny R.* Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // *Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag* / Hrsg. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schürumpf. – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.
- Scherer S.P.* Hryhorii Skovoroda's Lot's Wife: An Analysis // *Michigan Academician*. – 1998. – Vol. 30. – No. 3. – P. 163–173.
- Scherer S.P.* Structure, Symbol and Style in Hryhorii Skovoroda's "Potop zmiin" // *East European Quarterly*. – 1998. – Vol. 32. – No. 3. – P. 409–428.
 Див. також: 2.11; 2.12; 3.2; 10.16.5; 10.17.1; 26.7; 26.8.2; 26.8.6.3; 26.13.2; 26.13.6.

10.12.1. «Начальная дверь ко христіанському добронравію» як катехісис

Трактат «Початкові двері до христіянського доброго життя» – це концепт катехитичного курсу, що його Сковорода читав у додаткових класах Харківського колегіуму. Твір написаний 1768 року. Значно пізніше, а власне 1780 року, Сковорода дописав до нього вступ. «Початкові двері...» складаються з десяти невеличких глав, в яких коротко з'ясовано поняття Бога, віри, Божого промислу, любові, гріха тощо, а також подано десять Божих заповідей. Цей трактат Сковороди відрізняється від

узвичаєних у старій українській богословській традиції катехізисів. Недаром він спричинився до конфлікту Сковороди з церковним начальством.

- Багалеї Д.И.* Библиографический обзор сочинений Г.С. Сковороды // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. LXIV–CXXXI (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Бонч-Бруевич В.Д.* По поводу рукописи: «Начальная дверь ко христианскому добронравію» // [Сковорода Г.С.] Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 73–74 (Материалы к истории и изучению русского сектантства и старообрядчества / Под ред. В. Бонч-Бруевича. – Вып. пятый).
- Ковалівський А.* Розвиток етичних поглядів Г. Сковороди в зв'язку з його життям // Науковий збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії України. Пам'яті акад. М. Сумцова. – Харків, 1924. – Т. 1. – С. 69–98.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Срезневський [И.И.].* «Преддверие» Григория Саввича Сковороды [Коментар до публікації вступної частини трактату Г. Сковороди «Начальная дверь ко христианскому добронравію»] // Москвитянин. – 1842. – № 1. – С. 117–119.
- Łuźny R.* Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag / Hrsg. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schüttrumpf. – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.
- Рулюпюк N.* The Primary Door: At the Threshold of Skovoroda's Theology and Poetics // Harvard Ukrainian Studies. – 1990. – Vol. XIV. – Nos. 3–4: Adelphotos: A Tribute to Omeljan Pritsak by his Students / Ed. by F.E. Sysyn with the assistance of K. Dodgson Taylor. – P. 551–583.
- Див. також: 2.12; 3.1; 3.3; 3.4; 3.6; 3.13; 3.14; 3.15; 10.21; 26.4; 26.7; 26.8.2; 26.8.10.

10.12.2. «Silenus Alcibiadis» та «Жена Лотова»: “священна філологія” Сковороди

Трактати «Ікона Алквіадська» (перша редакція – 1776 р., друга – 1780 р.) та «Лотова дружина» (створений упродовж 1780–88 років) найвиразніше оприявнюють основні риси сквородинської методи тлумачення Святого Письма. На думку Сковороди, “природний стиль Біблії” полягає в тому, аби “історіально [тобто буквально. – Л. У.] чи моральною лицемірністю так сплести фігури й символи, що на обличчі одне, а на серці – інше. Обличчя – то полова, а серце є зерном...”. З огляду на це філософ прагне сприймати Біблію в одному тільки символічному ключі, не надаючи, здається, жодного значення, окрім знакового, її буквальному сенсу. Підставою для такого *всеосяжного “фігураїзму”* є передовсім ті численні енантіофанії, тобто позірні суперечності, що їх Сковорода додає в біблійному тексті. Навзаємна неузгодженість окремих біблійних віршів чи навіть граматичних форм слів, невідповідність сюжетів Святого Письма вічним законам “блаженної природи”,

моральна уломність багатьох персонажів священної історії є для Сковороди лише свідченням “фігуративної” природи старозаповітних та новозаповітних текстів. Відтак, припустимо, Лотове п’янство та кровосумішка постають у трактаті «Лотова дружина» щирими “тайнообразними” фігурами: “П’янство Лота з доньками? Єронім називає це байкою. І звісно, вона тайнообразна, коли богословська”.

- Багалей Д.И.* Неизданные сочинения Г.С. Сковороды [«Израилский змій», «Асхань», «Потоп зміин», «Книжечка о чтеніи священнаго писанія, нареченна Жена Лотова». Тези доповіді] // Известия XIII археологического съезда в Екатеринославе. – Харьков: Типография «Печатное дело», 1905. – С. 51–53.
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Бонч-Бруевич В.Д.* Рукописи «Израилский змій» // [Сковорода Г.С.] Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 388–390 (Материалы к истории и изучению русского сектантства и старообрядчества / Под ред. В. Бонч-Бруевича. – Вып. пятый).
- Ласло-Куцюк М.* Апофеоз світла у творчості Григорія Сковороди // Слово і час. – 1990. – № 3. – С. 51–59.
- Леонтовский В.П.* К тексту «Змій Израилский» (Восполнение пробела) // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – 1908. – Вып. 5. – С. 226–228.
- Леонтовский В.П.* Характерные черты личности Г.С. Сковороды и его «Змій Израилский» // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – 1907. – Вып. 4. – С. 173–210.
Рец.: «Україна». – 1907. – Т. IV. – Жовтень. – С. 133–134 [наприкінці тексту підпис: Д. Д.].
Те саме: Окр. відбитка. – Полтава, 1907. – 40 с.
- Сивокінь Г.* Григорій Сковорода як читач Біблії // Слово і час. – 1993. – № 9. – С. 11–16.
Те саме: Jews and Slavs. Vol. 5: Jews and Ukrainians / Ed. by W. Moskovich, etc. – Jerusalem, 1996. – P. 101–108.
- Софронова Л.А.* Три мира Григорія Сковороды. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. III. Skovorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenväterlichen und mystischen Tradition // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 53–78.
- Scherer S.P.* Hryhorii Skovoroda’s Lot’s Wife: An Analysis // Michigan Academician. – 1998. – Vol. 30. – No. 3. – P. 163–173.

Див. також: 3.2; 3.9; 3.10; 3.10.2; 3.10.3; 3.11; 3.12; 6.1; 10.4; 10.19.1.6; 10.19.1.11; 10.19.1.19; 13.13; 26.8.6.3; 26.20.3; 26.20.13.

10.13. Роль та місце творчості Сковороди в європейській літературній традиції

“Універсальний славист” Дмитро Чижевський у статті «До питання про літературу бароко у слов’ян» (1971) назвав Сковороду “останнім представником бароко” в цілій Європі. Той-таки Чижевський стверджував, що Сковорода, побіч Ніколая Кузанського, Гільдегарди Бінгенської, Якоба Беме, Абрагама фон Франкенберга, Данієля Чепка, Ангела Сілезія та інших, “належить до найяскравіших представників емблематичного стилю в містичній літературі Нового часу”. А коли мова заходить про поезію Сковороди на тлі європейської літературної традиції, зокрема про його епіграми, то тут неодмінно зринають імена Джона Овена, Фрідріха Льюга, Ангела Сілезія, Андреаса Гріфіуса, Йоганна Франке, Квіріна Кульмана, Лессінга, Гете, Шіллера, Гельдерліна, Кляйста, Шопенгауера, Пушкіна, Велиміра Хлебнікова, Валерія Брюсова... Сковорода – знакова постать українського літературного бароко, так само, як в Англії – Мільтон, у Німеччині – Фрідріх фон Шпее та Ангел Сілезій, в Іспанії – Кальдерон та Лопе де Вега, в Італії – Тассо, в Голландії – Йост ван ден Фондель, у Чехії – Ян Амос Коменський...

Гулий К. Метафора як чинник включення поетичних текстів Григорія Сковороди до мегаконтексту європейської поезії XVI–XVIII століть // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 125–130.

Костецький І. Стефан Георге: особистість, доба, спадщина // Кур’єр Кривбасу. – 2001. – Листопад. – С. 84–165.
Про Сковороду див. на с. 85–107.

Липатов А.В. Проблемы общей истории славянских литератур от средневековья до середины XIX в. (европейский контекст, типологическая дифференциация и национальная специфика, формирование основ современного развития) // Славянские литературы в процессе становления и развития. От древности до середины XIX века / Отв. ред. А.В. Липатов. – Москва: Наука, 1987. – С. 5–83.
Про Сковороду див. на с. 68.

Мишанич А.В. Сковорода // История всемирной литературы: В 9 т. – Москва: Наука, 1988. – Т. 5. – С. 404–407.

Ніколенко О.М., Семергей Н.В. Сковорода і світова культура // Наукові записки Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Літературознавство. – Харків, 1998. – Вип. 1 (12). – С. 10–14.

Охрімченко О.Г. Г.С. Сковорода і світова література (деякі штрихи) // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. — С. 108–115.

Пьтин А.Н., Спасович В.Д. Обзор истории славянских литератур. – Санкт-Петербург: Изд. Бакста, 1865. – 536 с.
Про Сковороду див. на с. 218–220.
Те саме: Изд. 2-е, вновь переработ. и доп. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича. – 1879. – Т. 1. – 356–357.

Українська література в загальнослов’янському і світовому літературному контексті: В 5 т. – Київ: Наукова думка, 1987. – Т. 1. – 500 с.
Про Сковороду див. на с. 64, 75, 81, 120, 122, 125, 426.

- Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті: В 5 т. – Київ: Наукова думка, 1987. – Т. 2. – 478 с.
Про Сковороду див. на с. 329, 334.
- Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті: В 5 т. – Київ: Наукова думка, 1988. – Т. 3. – 486 с.
Про Сковороду див. на с. 39, 184, 211, 344, 368, 376.
- Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті: В 5 т. – Київ: Наукова думка, 1991. – Т. 4. – 500 с.
Про Сковороду див. на с. 303.
- Чижевський Д.* К проблемам литературы барокко у славян // *Literární barok.* – Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971. – С. 5–59.
Про Сковороду див. на с. 26, 31, 43.
- Чижевський Д.* Історія української літератури. Книжка друга. IV. Ренесанс та реформація. V. Барок. – Прага: Видавництво Юрія Тищенка, 1942. – 143 с.
Про Сковороду див. на с. 51, 57–58, 61–62, 64, 67–68, 72, 75, 106, 109–110, 121–122, 125–127, 129, 132, 135, 138–159.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 27–157.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Angyal A.* Die slawische Barockwelt. – Leipzig: Seemann, 1961. – 321 S.
Про Сковороду див. на с. 303–305.
- Berezovská Z.* Traduce ukrajinské literatury ve světovém kontextu // *Československá rusistika.* – 1985. – № 2. – S. 86–89.
Про Сковороду див. на с. 87, 88.

Kirkor A. O literaturze bratnich narodów slowiańskich. Odczyty publiczne w Muzeum Techniczno-Przemysłowym w Krakowie. – Kraków: Leon Paszkowski, 1874. – 356 s.

Про Сковороду див. на с. 60.

Lepki B. Literatura ukraińska // Wielka literatura powszechna / Wyd. Trzaska, Evert i Michalski. – Warszawa, 1933. – Т. IV. – S. 519–538.

Про Сковороду див. на с. 525.

Łuźny R. Grzegorza Skoworody, ostatniego przedstawiciela wschodniosłowiańskiego baroku “poesis sacra” // Przegląd Humanistyczny. – 1993. – Rok XXXVII. – Nr. 4 (319). – S. 93–98.

Máchal J. Slovanské literatury. – Praha: Matice česká, 1922. – Díl. I. – 319 s.

Про Сковороду див. на с. 276–277.

Див. також: 3.9; 6.1; 10.16; 10.17; 10.18; 23.2; 26.16; 26.19; 26.19.1.

10.14. Роль та місце творчості Сковороди в історії української літератури

Свого часу Микола Сумцов на сторінках «Літературно-наукового вісника» (1918), а потім в «Історії української філософської думки» чи не вперше висунув тезу, згідно з якою Сковорода – це “остання розкішна квітка старого життя, світогляду українського народу, його старого письменства, колишньої могилянської школи”. Перегородом Дмитро Чижевський у своїй «Історії української літератури (від початків до доби реалізму)» (1956), розвиваючи думку Сумцова, скаже про те, що Сковорода – “останній великий український письменник епохи бароко... Але з ним літературне бароко не дожеврilo, а догоріло повним полум'ям до кінця та враз згасло”. Утім, творчість Сковороди справила помітний вплив і на новітню українську літературу. Уже зачинатель нашого новітнього письменства Іван Котляревський дивився на життя “оком сквородинця”. Письменником-“сковорodinцем” був і Григорій Квітка-Основ'яненко. Сковорodinські набожні пісні з дитинства знав також Тарас Шевченко. А вже під добу українського Ренесансу 1920-х років до ідей Сковороди звертається Павло Тичина. Саме Сковороді поет присвячує книгу «Замість сонетів і октав». З-поміж численних проявів “сковорodinства” в нашій літературі ХХ століття зринає і «Слово про рідну матір» Максима Рильського, і життєве кредо Василя Барки “Світ мене спіймав, але не вдержав”, і символіка “сердечного ока” в поезії Василя Стуса, і постмодерний образ Сковороди як першого “українського гіпі” в есеїстиці Юрія Андруховича, і багато чого іншого.

Андрухович Ю. Перед часом і вічністю // День. – 1997. – № 218 (3 грудня).

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Белецький А.І. Украинская литература // Литературная энциклопедия. – Москва: Художественная литература, 1939. – Т. 11. – Стб. 509–545.

Про Сковороду див. стп. 541, 543, 544.

Гнатюк О. До переоцінки літературного процесу XV–XVIII ст. (Огляд публікацій давньої української літератури) // Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 237–266.

Про Сковороду див. на с. 245, 246.

- Гнатюк О. До переоцінки українського літературного процесу XVI–XVIII ст. // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Літературознавство. – Львів, 1993. – С. 69–72.
Про Сковороду див. на с. 39, 40.
- Геник-Березовська З. Українське літературне бароко в межах своєї епохи та стилю // Геник-Березовська З. Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 28–36.
- [Данилевський Г.П.] Сковорода, український діятель XVIII века (Материалы для истории южнорусской литературы) // Основа. – 1862. – № 8. – С. 1–39 (4-а пагін.); № 9. – С. 39–96 (5-а пагін.) [наприкінці тексту підпис: *Орест Халаявський*].
Те саме: [під титулом «Григорий Савич Сковорода (с 1722 по 1794 г.)»] // Данилевський Г.П. Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. – Харьков: Изд. Заленского и Любарского, 1866. – С. 1–96; Данилевський Г.П. Сочинения. Изд. 5-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1887. – Т. 6. – С. 315–372; Изд. 6-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1890. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 7-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1893. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 8-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1901. – Т. 21. – С. 25–94; Изд. 9-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1902. – Т. 21. – С. 25–94; Данилевський Г.П. Собрание сочинений: В 10 т. – Москва, 1995. – Т. 10. – С. 30–105.
- Деркач Б.А., Косяченко В.Т. Жанр байки в українській літературі // Українська байка / Упоряд. Б.А. Деркача, В.Т. Косяченка. – Київ: Дніпро, 1983. – С. 3–27.
Про Сковороду див. на с. 5, 6.
- Дзюба І. “Перший розум наш...” До 240-річчя з дня народження Г.С. Сковороди // Літературна Україна. – 1962. – 4 грудня.
Те саме: Ми і світ. – 1963. – № 48. – С. 4–7.
Англійський пер. див.: *Dziuba I. Our First Thinker // The Ukrainian Review.* – 1980. – Vol. 27. – No. 2. – P. 93–96.
- Єфремов С. Історія українського письменства. Т. 1: Від початків по М. Костомарова. – Київ; Ляйпціг, 1919. – 459 с.
Про Сковороду див. на с. 186, 254–261, 275, 276, 310, 327, 343, 344, 367, 415.
Те саме: Вецляр, 1924; З однінами й додатками. Фотопередрук. – Мюнхен, 1989. – С. 186, 254–261, 275, 276, 310, 327, 343, 344, 367, 415; Нью Йорк: Український Конгресовий Комітет, 1991. – С. 186, 254–261, 275, 276, 310, 327, 343, 344, 367, 415; Київ: Феміна, 1995. – С. 166, 215–222, 239, 274, 280, 281, 333, 359, 604.
- Кононенко П.П. Українська література: проблеми розвитку. Навчальний посібник. – Київ: Либідь, 1994. – 336 с.
Про Сковороду див. на с. 94–96, 98, 99, 116, 134, 136, 137, 143, 155, 159, 172, 179, 180, 190, 191, 201, 221, 222, 243, 244, 263, 291, 321.
- Косяченко В.Т. «Басни харківські» Г.С. Сковороди і його традиції в українському байкарстві // Українське літературознавство: Республіканський міжвідомчий збірник. – Львів: Вища школа, 1975. – Вип. 25. – С. 62–67.
- Криса Б. Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. – Львів: Свічадо, 1997. – 216 с.

- Криса Б.* Світоглядні основи українського поетичного барокко // Українське барокко. Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців (Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р.) / Відп. ред. д-р філол. наук О. Мишанич. – Київ, 1993. – С. 47–53.
- Липатов А.В.* Проблемы общей истории славянских литератур от средневековья до середины XIX в. (европейский контекст, типологическая дифференциация и национальная специфика, формирование основ современного развития) // Славянские литературы в процессе становления и развития. От древности до середины XIX века / Отв. ред. А.В. Липатов. – Москва: Наука, 1987. – С. 5–83. Про Сковороду див. на с. 68.
- Луценко І.А., Подолінний А.М., Чайковський Б.Й.* Зародження і розвиток давньої української дитячої літератури // Слово і час. – 1995. – № 3. – С. 69–75. Про Сковороду див. на с. 75.
- Милоков А.* Вопрос о малороссийской литературе // *Милоков А.* Отголоски на литературные и общественные явления. Критические очерки. – Санкт-Петербург: Типография Сущинского, 1875. – С. 126–163. Про Сковороду див. на с. 145.
- Мишанич О.* Давня література в українській літературно-критичній та естетичній думці першої половини XIX ст. // Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 215–236. Про Сковороду див. на с. 224, 228, 230, 231–232. Те саме [з доповненнями]: *Мишанич О.* Кризь віки: Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження. – Київ: Обереги, 1996. – С. 36, 37, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 54.
- Мишанич О.В.* Григорій Сковорода і усна народна творчість. – Київ: Наукова думка, 1976. – 151 с.
- Могилянський М.М.* Григорій Сковорода в українській літературі // Книгарь. Літопис українського письменства. – 1920. – № 1–3 (29–31). – Стп. 5–14.
- Наливайко Д.* Становлення нової жанрової системи в українській літературі доби барокко // Українське барокко. Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців (Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р.) / Відп. ред. д-р філол. наук О. Мишанич. – Київ, 1993. – С. 12–21. Про Сковороду див. на с. 13.
- Нахлік Є.* Роль Г. Сковороди у становленні просвітительського реалізму в українській літературі // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 61–65. *Нечуй-Левицький І.* Сьогочасна часописна мова на Україні // Україна. – 1907. – Т. I. – Янврь. – С. 1–49; Февраль. – С. 183–237; Март. – С. 280–331. Про Сковороду див. на с. 10, 24 [Янврь], 205 [Февраль], 282–283, 294, 297, 299 [Март].
- Огієнко І.* Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. – Київ: Видавництво книгарні Є. Череповського (Друкарня І. Чоколов), 1918. – 272 с. Про Сковороду див. на с. 8, 46, 47, 55, 83. Те саме: Ляйпціг, 1923. – С. 8, 46, 47, 55, 83; Київ: Абрис, 1991 [репринтне відтворення видання 1918 р.]; Київ: Фірма «Довіра», 1992. – С. 15, 32, 36, 37, 52.

- Огоновський О.* Григорій Савич Сковорода // *Огоновський О.* Історія літератури руської. – Львів: Накладом Товариства ім. Шевченка, 1887. – Ч. 1. – С. 410–415.
- Охрімко П.* Життя та діяльність Григорія Сковороди // *Дніпро*. – 1944. – № 5–6 (листопад – грудень). – С. 102–112.
- Охрімко П.П.* Місце Г. Сковороди в історії української літератури // *Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова*. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 100–105.
- Охрімко П.П.* Творчість Г.С. Сковороди як визначальна частина з'єднуючої ланки між давньою і новою українською літературою // *Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа*. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 30–31.
- Охрімко П.П., Охрімко О.Г.* Розвиток і взаємозв'язки східнослов'янського барокко // *Українське літературне барокко: Збірник наукових праць / Відп. ред. О.В. Мишанич*. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 19–45.
Про Сковороду див. на с. 40, 41.
- Перетц В.Н.* Историко-литературные исследования и материалы. – Т. I. Из истории русской песни. – Ч. 1. Начало искусственной поэзии в России. Исследования о влиянии малорусской виршевой и народной поэзии XVI–XVIII в. на великорусскую. К истории «Богогласника». – Санкт-Петербург: Типолит. Вайсберга и Гершунина, 1900. – 425 с.
Про Сковороду див. на с. 215, 237–239, 347.
- Петров Н.И.* Очерки из истории русской литературы XVIII в. Киевская искусственная литература XVIII века, преимущественно драматическая. – Киев: Типография Корчак-Новицкого, 1880. – 150 с.
Про Сковороду див. на с. 17, 19, 26, 93.
- Петров Н.И.* Очерки из истории украинской литературы XVII–XVIII веков. Киевская искусственная литература XVII–XVIII вв., преимущественно драматическая. – Киев: Типография общества «Петр Барский», 1911. – 535 с.
Про Сковороду див. на с. 25, 26, 47, 48.
- Петров Н.И.* Очерки из украинской литературы // *Исторический вестник*. – 1880. – № 8. – С. 578–614.
Про Сковороду див. на с. 593.
- Петров Н.И.* Южно-русская литература XVIII века, преимущественно драматическая // *Русский вестник*. – 1880. – Т. 147. – Июнь. – С. 491–543.
Про Сковороду див. на с. 529–534.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Попов П.М.* Значення Г.С. Сковороди в історії української літератури. [Доповідь на урочистому ювілейному засіданні Академії наук УРСР 22 грудня 1944 р. з

- нагоди 150-річчя з дня смерті Г. Сковороди] // Вісті Академії наук УРСР. – 1945. – № 2–3. – С. 59–69.
- Попович М.В.* Кінець староукраїнської барокової культури. Григорій Сковорода // *Попович М.В.* Нарис історії української культури. – Київ: АртЕк, 1999. – С. 284–289.
- Те саме: Вид. 2-е. – Київ: АртЕк, 2001. – С. 284–289.
- Рудницький Л.* До феномена Української літератури // Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998 р.). – Львів: Світ, 1999. – Ч. 1. – С. 10–21.
- Про Сковороду див. на с. 19.
- Сверстюк Є.* Українська література і християнська традиція // Сучасність. – 1992. – Ч. 12. – С. 137–145.
- Про Сковороду див. на с. 138, 139, 144.
- Сивокінь Г.М.* Одвічний діалог (Українська література і її читач від давнини до сьогодні). – Київ: Дніпро, 1984. – 254 с.
- Про Сковороду див. на с. 77–80.
- Скрипник І.* Перший класик української прози // Літературна Україна. – 1968. – 29 листопада.
- Соловей Е.С.* Українська філософська лірика. – Київ: Юніверс, 1999. – 368 с.
- Про Сковороду див. на с. 5, 31, 42, 68, 76, 91, 92, 94, 102, 118, 185, 242, 254–258, 305, 345, 361.
- Степаненко М.* Григорій Сковорода і українське письменство останнього п'ятдесятиліття (Впливи і постать Григорія Савича Сковороди в пореволюційній українській літературі) // Доповіді ювілейного наукового конгресу для відзначення сторіччя НТШ. Філологічна секція. – Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1976. – С. 138–157 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. CLXXXVII).
- Стеценко Л.Ф.* Значення Сковороди в історії української літератури (До 230-річчя з дня народження) // Література в школі. – 1952. – № 6. – С. 67–73.
- Суццов М.* Сковорода і Ерн // Літературно-науковий вісник. – 1918. – Т. LXIX. – Кн. 1. – С. 41–49.
- Те саме: [докладніша версія] *Суццов М.Ф.* Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 60–66; Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 162–171 [розділ «Сковорода і Ерн»].
- Твардовський В.* Від Сковороди до “Руської трійці” // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка, 1994. – С. 44.
- Троян А.Т.* Українська елітарна культура II пол. XVIII ст. і Г.С. Сковорода // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 44–45.

- Ушкалов Л.* Карфаген нашої “народності” має бути зруйнований: дещо про “комплекс Burns’a – Jasmina” // Слово і час. – 2001. – № 4. – С. 29–39.
Про Сковороду див. на с. 29–30, 34, 38.
- Ушкалов Л.* Сковорода та Україна: варіації на тему Дмитра Чижевського // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2004. – Т. 10. – С. 163–184.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Франко І.Я.* Южнорусская литература // Энциклопедический словарь. – Санкт-Петербург: Изд. Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона, 1904. – Т. 41. – С. 300–326.
Про Сковороду див. на с. 307.
Те саме: *Франко І.Я.* Зібрання творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 117, 119.
- Франко І.Я.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – Львів: Видавництво українсько-руської спілки, 1910. – 444 с.
Про Сковороду див. на с. 81–82, 87.
Те саме: *Франко І.Я.* Зібрання творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 257, 260.
- Франко І.Я.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // *Франко І.Я.* Зібрання творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 194–470.
Про Сковороду див. на с. 257, 260.
- Франко І.Я.* [План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви] // *Франко І.Я.* Зібрання творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 24–73.
Про Сковороду див. на с. 28, 60.
- Франчук В.* Украинский язык и культура в идеологии российской державности // Veda a ideológia v dejinách slavistiky. Materiály z konferencie Stará Lesná, september 1997 / Ed. T. Ivantyšinová. – Bratislava: Vydavateľ'stvo Slovenskej akadémie vied VEDA, 1998. – С. 115–121.
Про Сковороду див. на с. 116.
- Хропко П.П.* Становлення нової української літератури: Посібник для вчителів. – Київ: Радянська школа, 1988. – 191 с.
Про Сковороду див. на с. 4, 9, 36–44, 53, 82, 97, 105, 129, 184.
- Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. – 511 с.
Про Сковороду див. на с. 55, 57, 253, 258, 261–262, 264, 267–268, 272–273, 276, 300–301, 308–309, 311, 316, 319–320, 360, 385.
Те саме: *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Ред. і передмова М.К. Наенка. – Тернопіль: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. – С. 63, 196, 201, 244, 245, 248, 249, 251–252, 254, 257, 258, 261, 262, 264, 265, 274, 284, 295–296, 298, 299, 305, 315, 341, 352, 263–364, 403, 434; *Чижевський Д.І.* Історія української літератури. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 73, 75, 122–123, 224, 230, 264, 279, 280, 283, 284, 287–288, 293, 294, 298, 299, 301, 302, 312, 324, 325, 327, 336–337, 339, 340, 343, 348, 360, 372, 389, 401, 414, 458, 480, 493.
Англійський переклад див.: *Čyževs'kyj D.* A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century) / Edited with a foreword by G.S.N. Luckyj. – Littleton, Colo.: Ukrainian Academic Press, 1975. – XI, 681 p.

Про Сковороду див. на с. 51, 53, 103, 213, 220, 272, 276–277, 283, 288, 290, 293, 299–301, 306–307, 310, 312, 323, 339, 342–343, 352–354, 356–357, 361, 365, 377, 393, 432, 446, 502, 532.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 27–157.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Чумаченко Л.М. Творча індивідуальність Г.С. Сковороди в контексті динаміки художніх напрямків епохи // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 52.

Яценко М.Т. Идеино-эстетические предпосылки формирования новой украинской литературы // Славянские литературы в процессе становления и развития. От древности до середины XIX века / Отв. ред. А.В. Липатов. – Москва: Наука, 1987. – С. 84–120.

Про Сковороду див. на с. 96, 97, 101–103, 105, 114.

Franko I. Charakterystyka literatury ruskiej XVI–XVIII wieku // Kwartalnik Historyczny. – 1892. – Z. 4. – S. 693–727.

Про Сковороду див. на с. 725.

Український переклад див.: *Франко І.Я.* Характеристика руської літератури XVI–XVIII століть // Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 363.

Hnatiuk O. Pożegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. – 350 s.

Про Сковороду див. на с. 82, 266, 267, 271.

Jakóbiec M. Literatura ukraińska // Dzieje literatur europejskich / Pod red. Wł. Floryana. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989. – Т. 3. – Cz. 1. – S. 453–626.

Про Сковороду див. на с. 482–484.

- Kozak S., Nieuważny F.* Wprowadzenie // Antologia poezji ukraińskiej. – Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1976. – S. 6–35.
Про Сковороду див. на с. 9.
- Lepki B.* Literatura ukraińska // Wielka literatura powszechna / Wyd. Trzaska, Evert i Michalski. – Warszawa, 1933. – Т. IV. – S. 519–538.
Про Сковороду див. на с. 525.
- Lepki B.* Zarys literatury ukraińskiej. Podręcznik informacyjny. – Warszawa; Kraków: Eugeniusz i Kozianiski, 1930. – 272 s.
Про Сковороду див. на с. 185–186.
- Łuźny R.* Grzegorza Skoworody, ostatniego przedstawiciela wschodniosłowiańskiego baroku “poesis sacra” // Przegląd Humanistyczny. – 1993. – Rok XXXVII. – Nr. 4 (319). – S. 93–98.
- Mokry W.* Akademia Kijowsko-Mohylańska szkołą baroku ukraińskiego i nowożytnej literatury rosyjskiej // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze / Pod red. R. Łuźnego i W. Mokrego. – Kraków, 1993. – Т. I – II. – S. 17–39.
Про Сковороду див. на с. 32–36.
- Selanski W.* Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh. Fábulas.* – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.
Див. також: 4; 5; 10.3; 10.13; 10.19; 10.19.1; 10.19.2; 14.

10.15. Сатиричні елементи у творах Сковороди

Ригористична мораль Сковороди правила за джерело його критичної настанови щодо “театру світу”. Дехто із сучасників філософа говорив про характерний для Сковороди “дух сатиризму”, а недоброзичливіці натякали навіть на його мізантропію. Так чи ні, сатиричний погляд на життя знаходить свій вияв у багатьох творах Сковороди, зокрема у «Сні», у «Харківських байках» («Голова й Тулуб», «Мурашка та Свиня», «Вітер та філософ», «Собака й Коняка», «Бджола і Шершень», «Олениця і Кабан»), у псалмі «Всякому городу нрав і права», у деяких філософських діалогах, особливо у візі «Боротьба архистратига Михайла із Сатаною». Об’єктами сковородинської сатири є гонор вельмож і грубість простого люду, лицемірство ченців і нігілізм “молокососних мудреців”-просвітників, модне виховання, лихварство, підлабузництво тощо. Сатира Сковороди має філософський характер і є шонайперше висміюванням *світу*, тобто одвічних людських пристрастей.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Бойко В.Г.* Историчний розвиток сатиричних тенденцій давньої української літератури в світлі висловлювань Івана Франка // Наукові записки [Київського університету]. Збірник філологічного факультету. – 1956. – Т. 15. – Вип. 7. – № 9. – С. 51–67.
Про Сковороду див. на с. 65–67.
- Іваньо І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Лисак М.С.* Зі спостережень над сатиричним елементом у філософських трактатах Г. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С.Сковороди (1722–1794). –

- Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 38–40.
- Любченко В.* Сатирично-гумористичне слово Г. Сковороди у викритті бездуховності // Сатира і гумор в українській літературній традиції: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (11–12 травня 1994 р.). – Чернівці, 1994. – С. 82–86.
- Матковська І.* Сміх Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 282–286.
- Махновець Л.С.* Сатира і гумор української прози XVI–XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1964. – 479 с.
Про Сковороду див. на с. 357–376.
- Полицук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Попов П.М.* Нововиявлений українсько-білоруський письменник початку XIX ст. – продовжувач сатири Г. Сковороди // Питання історії та культури слов'ян. – Київ: Видавництво Київського університету, 1963. – Ч. 2. – С. 12–29.
- Шолом Ф.Я.* З історії традицій Г.С. Сковороди в українській та російській сатиричній поезії кінця XVIII – початку XIX ст. // Питання історії та культури слов'ян. – Київ: Видавництво Київського університету, 1963. – Ч. 2. – С. 30–38.
Див. також: 10.2; 10.5; 10.8.6.1; 10.10; 10.16.3; 10.19.1.4.

10.16. Творчість Сковороди й антична література

Давно помічено, що Сковорода лише вряди-годи згадував у своїх творах новочасних авторів, а от на стародавніх покликався доволі охоче. Серед його улюблених письменників, як свідчив Михайло Ковалинський, були Плутарх, Цицерон, Горашій, Лукіан. Окрім них, слід назвати ще Боеція, Вергілія, Гомера, Еврипіда, Езопа, Ксенофонта, Овідія, Платона, Сенеку, Софокла та інших. Декого з них Сковорода залюбки цитує, декого, як-от Горация, Овідія, Плутарха, Теренція й Цицерона, – перекладає, а декого коментує. Ці ж таки автори часто правлять Сковороді за взірць у його власній творчості. Наприклад, славетна пісня «Всякому городу нрав і права» взорована на оді Горация «До Мецената». Засновуючись на думці про “безпочатковість правди”, Сковорода схильний розглядати стародавню поганську культуру, зокрема й письменство, як “другий Старий Заповіт”. Недаром він називає Горация “римським пророком”, а Горациєву фразу “quod ultra est, oderit curare” (Оди, II, 16) перекладає словами Євангелії “не печись на утро” (Євангелія від Матвія 6: 34).

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорій Сковорода: Поетика. Філософія. Життя. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Домбровський Р.О.* Античні байки в опрацюванні Григорія Сковороди // Іноземна філологія. – Львів, 1978. – Вип. 49. – С. 79–85.

- Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В.* Григорій Сковорода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с.
- Іванько І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Кирик Д.П.* Г.С. Сковорода і грецька культура // Антична культура і вітчизняна філософська думка. – Київ: Знання, 1990. – С. 35–47.
- Мишанич О.В.* Григорій Сковорода і усна народна творчість. – Київ: Наукова думка, 1976. – 151 с.
- Паласюк Г.* Стоїчний ідеал мудреця у творах Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 135–143.
- Пачовський Т.І.* Г.С. Сковорода і антична поезія // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 46–49.
- Рудим С.В., Черных И.П.* Античное наследие в творчестве Г.С. Сковороды и А.С. Пушкина // Філософія: класика і сучасність: Матеріали III Харківських Міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996. – С. 96–97.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
Рец.: *Квіт С.* «Шлях Перемоги». – 1998. – 1 квітня. – Ч. 14 (2292); *Луцька Ф.* «Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія». – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 215–221; *Мишанич О.* Творчість Г.С. Сковороди в системі українознавства кінця ХХ ст. // *Мишанич О.* На переломі: Літературознавчі статті й дослідження. – Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 98–105.
- Ушкалов Л.* Образ як риторична реальність // *Ушкалов Л.* Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 43–54.
- Ушкалов Л.В.* Кілька завваг про місце та роль античної культури у творчості Григорія Сковороди // Григорій Сковорода і антична культура: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 280-річчю від дня народження Г.С. Сковороди (19 листопада 2002 р.). – Харків, 2002. – С. 3–5.
- Ушakov Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
 Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Эрн В.Ф.* Григорій Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.

- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Čyževskýj D.* Literarische Lesefrüchte. Ein Zitat aus Theophrast // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1947. – Bd. XIX. – S. 352–353.
- Volsky E.* La pensée de Grégoire Skovoroda et ses sources antiques: Th. doct. philos. – Paris, 1994. – 398 p.
- Див. також: 2.7; 10.2; 10.8.1; 10.8.6; 10.17; 10.17.1; 10.20.1; 12; 13.2; 17.5; 23.2; 26.13; 26.13.6; 26.13.8.

10.16.1. Сковорода й Вергілій

Публій Вергілій Марон (70–19 рр. до Різдва Христового) – великий римський поет. У старій українській школі Вергілій належав до найшанованіших класиків. Його «Буколіки», «Георгіки» та «Енеїда» правила за взірці “низького”, “середнього” та “високого” стилів і докладно вивчалися в курсі поезики. Сковорода, будши викладачем поезики, подає цілу низку версифікаційних вправ на теми Вергілієвої «Енеїди». Ось як він змальовує, скажімо, образ Лаокоона, котрий волає, обвитий зміями (“clamores simul horrendus ad sidera tillit, / qualis mugitus, fugit quum saucius aram / taurus...”) [Енеїда, II, 222–224]: “Каковій ужасно испущает рыки, / Когда не добит бьжит от жерца бик дикій”. Закінчуючи присвяту «Ікони Алквіадської», Сковорода цитує першу еклогу Вергілієвих «Буколік»: “Deus nobis haec otia fecit” (“Бог дарував нам це свято”). Ці самі слова зринають і в присвяті діалогу «Боротьба архистратига Михайла із Сатаною». З цього ж таки твору запозичене й ім'я пастуха – Тітур – у байці «Собака та Вовк». Сковорода згадує Вергілія в одному з листів до Михайла Ковалінського. Та й образ Астраї в притчі «Убогий Жайворонок» міг бути інспірований саме Вергілієм, адже той писав у «Буколіках» про повернення цієї богині на землю.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
- Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Іваньо І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Музичка А.* Поетична творчість Гр. С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 37–61.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: 3 історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготівка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Див. також: 2.7; 2.11; 2.12; 10.2; 10.9; 23.2.

10.16.2. Сковорода й Гораций

Квінт Гораций Флакк (65–8 рр. до Різдва Христового) – великий римський поет, улюбленець Сковороди. Зокрема, Сковорода переклав оди Горация «До Ліція Мурени» (II, 10) та «До Помпея Гросфа» (II, 16) («Oda Horatiana [libri II, XVI] de animi tranquillitate»), а 24-а пісня «Саду божественних пісень» є переспівом Горациєвої оди II, 16. У діалозі «Бесіда I-а» зринають слова Горация: “Porticibus, non iudiciis utere vuldi”, – які Сковорода перекладає приказкою: “По мосту-мосточку з народом ходи, та по розуму його себе не веди”. Перегодом, у присвяті діалогу «Ікона Алківіадська» Сковорода наведе слова Горация: “Nec dulcia differ in annum...” (“Не відкладай насолоди на рік...”). Філософ згадує Горация також у листах до Михайла Ковалінського та Федора Жебокрицького, наслідує його в деяких своїх поезіях. Так, незавершена сковородинська латиномовна поезія «Щасливий, хто уникає справ...» є наслідуванням другої еподи Горация (“Beatus ille, qui procul negotiis, / Ut prisca gens mortalium...”), а псалма «Всякому городу нрав і права» – наслідуванням оди Горация I, 1 («До Мецената»). Гораций приваблював Сковороду не лише як блискучий майстер поетичного мистецтва, але також як співець “золотої мірноти” (aurea mediocritas), епікурейського спокою. Недаром у діалозі «Ікона Алківіадська» наш філософ наводить трайливе окреслення, яке дав сам собі Гораций: “Поросятко з череди Епікура” (Послання, I, 4). Звісно, Сковорода посутньо християнізує римського поета.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орії» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорій Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Іванько І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Іванько І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Крива Б.* Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. – Львів: Свічадо, 1997. – 216 с.
- Ласло-Куцук М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. – Бухарест: Мустанг, 2002. – 348 с.
- Лоциц Ю.* Сковорода. – Москва: Молодая гвардия, 1972. – 223 с.
- Мишанич О.В.* Григорій Сковорода і усна народна творчість. – Київ: Наукова думка, 1976. – 151 с.
- Музичка А.* Поетична творчість Гр. С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 37–61.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Содомора А.* Гораций і його поетична творчість // *Гораций Флакк Квінт*. Твори / Пер., передмова та примітки А. Содомори. – Київ: Дніпро, 1982. – С. 5–13.
Про Сковороду див. на с. 12.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.

- Ушкалов Л. Ейдос “золотої середини” на терені українського духовного досвіду // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Майдан, 1998. – Т. 6. – С. 29–38.
Про Сквороду див. на с. 31, 33–35.
- Ушкалов Л. Образ як риторична реальність // Ушкалов Л. Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 43–54.
- Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Чижевський Д. Фільософія Г.С. Сквороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: Чижевський Д. Філософія Г.С. Сквороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschižewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Chopyk D.B. G.S. Skovoroda's fables: analysis // *Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk.* – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 71–110.
Те саме: *Chopyk D.B. Skovoroda's Fables: Analysis.* – Salt Lake City, 1995. – 40 p.;
Чопик Д.Б. Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сквороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – P. 44–82.
- Genyk-Berezovská Z. Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // *Skovoroda H. Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová.* – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.
Український переклад див.: *Геник-Березовська З. Духовний і поетичний заповіт Григорія Сквороди // Геник-Березовська З. Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм.* – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.
- László M. Un motiv horațian la Scovoroda, Kotlearevski și Șevcenko // *Analele Universității București. Limbi slave.* – 1970. – P. 29–44.
- Tschižewskij D. Skovoroda – Gogol' (Y.G. Shevelov zum Geburtstag) // Die Welt der Slaven. Vierteljahrsschrift für Slavistik.* – Wiesbaden, 1968. – Jg. XIII. – Hft. 1. – S. 318–325.
- Volsky E. La pensée de Grégoire Skovoroda et ses sources antiques: Th. doct. philos.* – Paris, 1994. – 398 p.
Див. також: 2.7; 2.12; 10.3; 10.7; 10.8.1; 10.8.6.1; 13.3; 23.2; 26.13.2.

10.16.3. Сковорода й Езоп

Езоп (VII–VI ст. до Різдва Христового) – славетний давньогрецький байкар. Сковорода дуже цінував езопівські байки. Власне кажучи, сам жанр байки філософ асоціював найперше з Езопом. “Жодні барви, – писав він у передмові до «Харківських байок», – не красять троянду, лілею, нарцис так живо, як чудово в них утворює невидиму Божу правду тїнь небесних і земних образів. Звідси народилися hieroglyphica, emblemata, symbola, таїнства, притчі, байки, порівняння, прислів'я... І не дивно, що Сократ, коли йому внутрішній геній, керманич в усіх його справах, звелів був писати вірші, обрав тоді Езопові байки”. Сковорода має тут на думці історію, викладену в платонівському діалозі «Федон»: до Сократа у в'язницю приходять його приятелі, зав'язується розмова, в ході якої зринає ім'я Езопа, і тоді Кебет запитує Сократа, чи то правда, що він склав нещодавно “віршові переробки байок Езопа”? Сократ відповідає, що боги кілька разів за життя спонукали його до мистецтва, тож він таки спробував був скласти вірші. “Позаяк творчої уяви в мене обмаль, – продовжив він, – я вдався до того, що було мені найдоступніше – до байок Езопа. Знаючи їх напам'ять, я завіршував ті, які мені пригадалися перші”. Та й байки самого Сковороди на значну міру засновуються на езопівських сюжетах. Так, іще 1760 року в стінах Харківського колеґіуму філософ написав по-латині та по-українському віршовану «Байку про Ягня та Вовка-флейтиста», що є ориґінальною обробкою езопівського сюжету; байка «Жайворонки» засновується на сюжеті Езопової байки «Орел і Черепаха», байка «Гній і Алмаз» – на сюжеті байки «Півень та перлина», у байці «Оленяця і Кабан» згадано езопівську байку про зарозумілого Грака, що вбрався був у павичеве пір'я, тощо.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Домбровський Р.О.* Античні байки в опрацюванні Григорія Сковороди // Іноземна філологія. – Львів, 1978. – Вип. 49. – С. 79–85.
- Мільошин Ю.* Езопові сюжети в байках Сковороди // VII Сковородинські читання: Збірник праць за матеріалами наукової конференції (Переяслав-Хмельницький, травень 1995). – Київ, 1996. – С. 15–20.
- Мільошин Ю.* Езопові сюжети в байках Сковороди // Тези всеукраїнської наукової конференції «Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури», Переяслав-Хмельницький, 21–23 вересня 1992 р. – Переяслав-Хмельницький: Буклет, 1992. – С. 167–169.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda's fables: analysis // *Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk.* – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 71–110.
Те саме: *Chopyk D.B. Skovoroda's Fables: Analysis.* – Salt Lake City, 1995. – 40 p.;
Чопик Д.Б. Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – P. 44–82.
- László-Kuřituk M.* Fabulele lui Skovoroda și tradiția esopică: cu ocazia împlinirii a 250 de ani de la nașterea scriitorului // *Analele Universității București, Limbi Slave* 21. – 1972. – P. 37–51.
- Див. також: 2.12; 10.2; 10.19.1.20; 26.8.11; 26.13.7.

10.16.4. Сковорода й Овідій

Публій Овідій Назон (43 р. до Різдва Христового – 18 р. після Різдва) – римський поет, який втішався великою славою в старій Україні. Так, Мелетій Смотрицький у своїй «Граматичі» говорить про Овідія як про першого поета, що писав (бувши на вигнанні) слов'янські вірші, Теофан Прокопович наслідує Овідієві «Скорботні елегії», – його ж «Метаморфози» цитують навіть у збірниках див Пресвятої Богородиці. Назагал, Овідієві елегії та послання ретельно вивчали в тогочасних навчальних закладах, зокрема в Київській академії та Харківському колегіумі. Сковорода цитував першу книгу «Метаморфоз» Овідія в діалозі «Потоп зміїний» (“Погляньмо на Назонову потопну картину: *Nat lupus inter oves...* [“З вовком овечки пливуть...”]). Услід за Овідієм він розповідає в притчі «Убогий Жайворонок» легенду про діву Астру – стародавню богиню справедливості, що правила була цілим світом за “золотого віку”, а коли переоголом людьми опанували Облуда, Віроломство, Чвари, Насилля й Жадобка (Метаморфози, I, 89–150), полинула на небо. Крім того, Сковорода переклав 297–308 вірші першої книги Овідієвих «Фастів» під назвою «Похвала астрономії». “Сковорода, – писав про цей переклад Дмитро Чижевський, – розуміється, не може вжити того самого розміру, що Овідій. Замість пентаметра Сковорода живив 13-складового силабічного віршу з (жіночою) римовкою сусудних рядків... Модернізації немає, та немає й спроб надати віршу якийсь релігійний характер, що цілком чужий його змісту. Але знайдемо окремі образи, що ближчі релігійній ліриці Сковороди, аніж образи поезії Овідія. “Взойшли серцем на небесні гори”, – пише Сковорода в стилі своєї християнської лексики замість Овідієвого: “*altius humanis exeguisse caput*”. В цілому, переклад дуже добрий”.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Оріє» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Іванько І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Музичка А.* Поетична творчість Гр. С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 37–61.
- Сирцова О.* Тема “золотого віку” України в історіософії Г. Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 129–139.
- Содомора А.* Співець одвічних перевтілень // *Овідій Назон Публій. Метаморфози / Пер., передмова та примітки А. Содомори.* – Київ: Дніпро, 1985. – С. 5–14.
Про Сковороду див. на с. 13.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Див. також: 2.7; 2.12; 10.9; 10.19.1.6; 10.19.1.19; 10.19.2.7; 23.2; 26.6.

10.16.5. Сковорода й Плутарх

Плутарх (близько 45 – близько 127 рр.) – давньогрецький письменник та філософ, автор «Порівняльних життєписів» і «Моралій», один з улюблених письменників Сковороди. Недаром Сковорода переклав аж п'ять трактатів Плутарха: «Про Боже правосуддя», «Про смерть», «Про те, що треба остерігатися боргів», «Про жадобу до багатства», «Про спокій душі». На жаль, зберігся тільки останній переклад. У передмові-присвяті до нього Сковорода писав: «Плутарх належав до тих, котрі хоч і не ходили вслід за Христом, та іменем його проганяли бісів». У діалозі «Абетка миру» Сковорода, покликаючись на Плутарха («Про напис Е в Дельфах», «Про занепад оракулів»), править про гасло “Пізнай себе” на Аполлоновому храмі в Дельфах, у цьому ж таки діалозі вслід за Плутархом (життєпис Алквіада) згадує про Сократового даймона (“янгола-охоронця”), рясно цитує Плутарха в листах до Михайла Ковалинського. Ім'я Плутарха зринає також у трактаті «Ікона Алквіадська», у діалозі «Боротьба архистратига Михайла із Сатаною» тощо. Плутарх близький Сковороді найперше своєю проповіддю спокою, котрий є найголовнішим моральним обов'язком філософа, своїми платонічними настановами (можливо, інколи Сковорода сприймав Платона крізь призму саме Плутархових писань), своїм інтересом до символіки, зокрема єгипетської, тощо.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорій Сковорода: Поетизм. Філософія. Життя. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335
- Дложевський С.* Плутарх у листуванні Сковороди (до проблеми літературних джерел Сковороди) // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 85–97.
- Іванько І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Іванько І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Ласло-Куцюк М.* Апофеоз світла у творчості Григорія Сковороди // Слово і час. – 1990. – № 3. – С. 51–59.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Пелех П.* З життя і творчості Сковороди // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці філільогічної секції. – Львів, 1925. – Т. CXXXVI–CXXXVII. – С. 139–157.
- Столяр М.* Особливості філософування Г.С. Сковороди, або Плутарх проти Аристотеля // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія 10: Філософія, економіка, соціологія. – Тернопіль, 1998. – № 1. – С. 5–7.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Флоровський Г., прот.* Пути русского богословия. – Paris: YMCA Press, 1937. – VI, 574 с.

- Про Сковороду див. на с. 119–121, 179, 536, 573.
 Те саме: Ann Arbor: University Microfilms, 1961. – С. 119–121, 179, 536, 573;
 Ann Arbor: University Microfilms, 1973. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд.
 Paris: YMCA Press, 1981. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA
 Press, 1982. – С. 119–121, 179, 536, 573; 3-е изд. с предисловием прот.
 И. Мейендорфа и указателем имен. – Paris: YMCA Press, 1983. – С. 119–121,
 179, 536, 573; 4-е изд. Paris: YMCA Press, 1988. – С. 119–121, 179, 536, 573;
 Киев: Християнсько-благодійна асоціація «Путь к истине», 1991
 [репринт третього паризького вид.]; Вильнюс, 1991.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці
 Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
 Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна
 редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
 Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker,
 Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шнем Г.Г.* Очерк развития русской философии. – Петроград: Колос, 1922. – Ч. 1. –
 349 с.
 Про Сковороду див. на с. 68–83.
 Те саме: *Шнем Г.Г.* Сочинения. – Москва: Правда, 1989. – С. 82–96;
Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шнем Г.Г.: Очерки истории русской
 философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина.
 – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 291–306.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. –
 343 с.
 Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва:
 РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос.
 Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. –
 С. 333–589.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda //
 Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by
 R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of
 Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
 Український переклад див.: *Біланюк П.* Вступ до богословської спадщини
 Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ
 мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Volsky E.* La pensée de Grégoire Skovoroda et ses sources antiques: Th. doct. philos. –
 Paris, 1994. – 398 p.
- Див. також: 6.1; 10.7; 23.2; 26.4; 26.8.8; 26.13; 26.13.6.

10.17. Творчість Сковороди й новолатинська література

Сковорода добре знався на новолатинській літературі. Зокрема, деякі його вірші є перекладами саме з новолатинських авторів. Так, поезія «О ніжна, мила...» («O delicati blanda etc.») – це переклад сорок дев'ятої оди першої книги од французького поета XVI століття Марка-Антуана де Мюре («Ad Petrum Gerardium»), поезія «На Різдва Христове» («In natalem Jesu») – переклад дев'ятої оди першої книги од цього ж таки автора («In natali Domini»). Сковорода зробив також прозовий переклад оди фламандського новолатинського поета XVII століття Сидронія Гошія (Hosschius,

Sidron de Hossche, Syderoen de Hoossche). Окрім того, наш філософ дуже любив старовинну епіграму «Inveni portum...», яка втішалася неабиякою популярністю в новолатинській поезії (Сковорода надивав її в романі французького письменника Алена-Рене Лесажа «Історія Жіля Блаза із Сантільяни»). Не слід забувати й тієї обставини, що в часи Сковороди українські інтелектуалісти зазвичай читали твори цілої низки ренесансних філософів: Лоренцо Валли, Макіавеллі, Піко де ля Мірандоли, Петра Рамуса, Джордано Бруно, Ніколая Кузанського, Еразма Роттердамського, Агіппі Нетесгаймського, Френсіса Бейкона та інших. Наприклад, Сковорода знав поему італійського гуманіста XVI століття П'єра-Анжело Мандзоллі «Зодіак життя» («Zodiacus vitae») (можливо, почасти саме цим твором було інспіроване сквородинське «епікурейство»), а його найулюбленішим новолатинським автором був Еразм Роттердамський.

Андрушко В. П'єр-Анжело Мандзоллі – натхненник Г.С. Сковороди? // Всесвіт. – 1997. – № 3–4. – С. 149–151.

Те саме: Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 226–229.

Савчук О. “Inveni portum...”: про одну епіграму у Григорія Сковороди // III Міжнародний конгрес українців. Літературознавство / Упоряд. і відп. ред. О. Мишанич. – Київ: Обереги, 1996. – С. 309–316.

Те саме: *Циганок О.* “Inveni portum...”: форми сприйняття однієї античної епіграми у творчості Григорія Сковороди // *Циганок О.* З історії латинських літературних впливів в українському письменстві XVI–XVIII ст. – Київ: Педагогічна преса, 1999. – С. 74–86.

Російську версію див.: *Савчук О.* «Inveni portum...»: о рецепции одной латинской эпиграмы в творчестве Сковороды // Traduzione e rielaborazione nelle letterature di Polonia, Ukraina e Russia XVII–XVIII secolo / A cura di G. Brogi Bercoff, M. Di Salvo, L. Marinelli. Redazione di M. Piacenti. – Alessandria: Edizioni dell'Orso, 1999. – С. 199–214.

Савчук О.М. Про традиції новолатинської поезії у віршах Григорія Сковороди // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 38–39.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 27–157.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.

Genyk-Berezovská Z. Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // *Skovoroda H.* Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.

Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікс, 2000. – С. 51–71.

Див. також: 2.6; 2.7; 2.12; 10.8.2.1; 10.15; 10.19.1.10; 10.19.1.11; 13.3; 23.2; 26.13.2; 26.18.1.2; 26.18.1.3; 26.18.1.5.

10.17.1. Сковорода й Еразм Роттердамський

Еразм Роттердамський (1469–1536) – видатний голландський письменник, філософ та богослов доби Відродження, чий твори були добре знані в старій Україні. Сковорода часто покликався на Еразма як на філософа та взірцевого лаїномовного письменника в листах до Михайла Ковалівського, називаючи Роттердамця не інакше, як “наш Еразм”. У цих-таки листах він цитує Арістотеля, ба навіть Василя Кесарійського за збіркою Еразма «Adagia». Вочевидь, Сковорода знав також книгу Еразма «Домашні розмови» («Colloquia familiaria»), яка була в бібліотеці Харківського колегіуму. Принаймні, сквородинська версія Танталової історії («Fabula de Tantal»), відбігаючи від сюжетів класичної грецької мітології, дуже нагадує ту, що її подає Еразм Роттердамський у своїх «Colloquia familiaria». Та й славетний сквородинський образ “Христа-Епікура” з 30-ї пісні «Саду божественних пісень», певно, був навіяний саме «Домашніми розмовами» Еразма Роттердамського, де Христос названий епікурейцем. Можливо, у творах Сковороди є також рефлексі Еразмової «Похвали глупоті». Зокрема, сквородинський образ Алквіядових силенів (трактат «Ікона Алквіядська») близький до того, що його подає в «Похвалі глупоті» Еразм, а образ “світового театру” в Сковороди нагадує відповідну еразміанську картину.

Іваньо І.В. Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.

- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Мишанич О.* Григорій Сковорода (1722–1794) // *Сковорода Г.* Твори: У 2 т. / Передмова О. Мишанича. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – Т. 1. – С. 9–35.
Те саме: *Мишанич О.* Григорій Сковорода. Нарис життя і творчості. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – 48 с.; *Мишанич О.* Кризь віки: Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження. – Київ: Обереги, 1996. – С. 144–177.
- Рогович М.* Теоретичні джерела філософії Г. Сковороди // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – 1–С. 161–173.
- Рубанова Г.Л., Шевчук В.О.* Еразм Роттердамський // Українська літературна енциклопедія. – Київ: «Українська радянська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1990. – Т. 2. – С. 157.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* Образ як риторична реальність // *Ушкалов Л.* Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 43–54.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Шевчук Вал.* “Я прагну бути корисним рутенам...” // Всесвіт. – 1986. – № 12. – С. 120–126.
- Рыльчук Н.* Skovoroda's Divine Narcissism // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 13–50.
- Див. також: 2.7; 2.12; 3.12; 6.1; 6.12; 10.7; 10.12.2; 10.15; 12.3; 26.4; 26.10.

10.18. Творчість Сковороди й новочасні національні літератури

Поезія та проза Сковороди має численні зв'язки та паралелі з цілою низкою новочасних національних літератур: англійською, білоруською, грузинською, італійською, еспанською, молдовською, німецькою, польською, російською, сербською, угорською, французькою, хорватською, чеською, ба навіть туркменською. В історико-літературних студіях, присвячених Сковороді, зринають імена Ангела Сілезія, Йоганна Валентина Андреє, Аріосто, Йоганна Ардта, Клеменса Брентано, Івана Гундуліча, Йоганна-Вольфганга Гете, Яна Амоса Коменського, Фрідріха Льюгау, Маргіна Лютера, Махтумкулі, Марка-Антуана де Мюре, Філіппа Ніколаї, Досітея Обрадовіча, Йована Раїча, Жан-Жака Руссо, Сервантеса, Августа Германа Франке, Александру Хашдеу, Даніеля Чепка, Артура Шопенгауера, Фрідріха фон Шпее та багатьох інших. Одних тільки російських письменників XVIII–XX століть, чия творчість так чи так пов'язана зі Сковородою, важко перерахувати: Андрій Бєлий, Михайло Булгаков, Федір Достоєвський, Василь Капніст, Микола Лєсков, Михайло Ломоносов, Володимир Одоєвський, Олександр Пушкін, Валентин Распутін, Володимир Соловйов, Арсеній Тарковський, Василій Тредіаковський, Лев Толстой, Федір Тютчев, Борис Чичибабін...

Васовчик В.Ю., Одохівська І.О. Місце Г.С. Сковороди в українсько-угорських літературних зв'язках // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). –

- Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 80–82.
- Єдинак С.* Сприйняття думки Григорія Сковорода в Польщі // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 10–13.
- Коноратюк А.* Григорій Сковорода і туркменський поет Махтумкулі // Слово і час. – 1991. – № 8. – С. 71–73.
- Охрімченко П.П.* Г.С. Сковорода і російська та білоруська літератури // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 143–152.
- Пилип'юк Н.* Педагогічна теорія і українська література XVI–XVIII ст. // Українське барокко. Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців (Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р.) / Відп. ред. д-р філол. наук О. Мишанич. – Київ, 1993. – С. 71–76.
- Про Сковороду див. на с. 71, 72, 76.
- Погребенник Я.М.* Г. Сковорода в німецьких виданнях // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 197–200.
- Погребенник Я.М.* Григорій Сковорода в оцінці німецьких письменників // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковорода (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 107–109.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Савчук О.* “Inveni portum...”: про одну епіграму у Григорія Сковорода // III Міжнародний конгрес українців. Літературознавство / Упоряд. і відп. ред. О. Мишанич. – Київ: Обереги, 1996. – С. 309–316.
- Те саме: *Циганок О.* “Inveni portum...”: форми сприйняття однієї античної епіграми у творчості Григорія Сковорода // *Циганок О.* З історії латинських літературних впливів в українському письменстві XVI–XVIII ст. – Київ: Педагогічна преса, 1999. – С. 74–86.
- Російську версію див.: *Савчук О.* «Inveni portum...»: о рецепции одной латинской эпиграммы в творчестве Сковороды // Traduzione e rielaborazione nelle letterature di Polonia, Ukraina e Russia XVII–XVIII secolo / A cura di G. Brogi Bercoff, M. Di Salvo, L. Marinelli. Redazione di M. Piacenti. – Alessandria: Edizioni dell'Orso, 1999. – С. 199–214.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
- Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 27–157.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: 3 історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Ярмолюк Т. Сервантес і Скворода. Чи можна їх поставити поряд? // Відродження. – 1996. – № 3. – С. 75–76.

Lužny R. Teodycea Hryhorija Skovorody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag / Hrsg. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schüttrumpf. – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.

Rubchak B. From Strength to Strength: Observations on Hryhorij Skovoroda and Vasyľ Barka // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 159–185.

Див. також: 3.9; 10.13; 10.17; 14; 26.16; 26.17; 26.19. 26.19.1.

10.18.1. Скворода й грузинська література, найперше Давид Гурамішвілі

Скворода ніколи не бував на Кавказі, зокрема в Грузії, хоча деякі твори нашого філософа побували там іще за його життя. Принаймні, 1787 року Скворода писав Якову Донцю-Захаржевському, що його катехеза «Початкові двері до християнського доброго життя» «блукала... навіть до Кавказьких гір». А вже на початку 1970-х років твори Сквороди («Сад божественних пісень» та «Харківські байки») було перекладено грузинською мовою. Утім, коли мова заходить про Сквороду та грузинську літературу, найперше зринає сюжет: Скворода й Давид Гурамішвілі. Творцем цього компаративістського сюжету був Павло Тичина. Він перший висунув припущення, згідно з яким грузинський поет Давид Гурамішвілі (1705–1792), який упродовж 1760–92 років мешкав у Миргороді, міг спілкуватися зі Сквородою (їхній можливий зустріч Тичина присвятив поезію «Давид Гурамішвілі читає Григорію Сквороді “Витязя в тигровій шкурі”»). Жодних потверджень цієї гадки немає, хоча Скворода й Гурамішвілі, звісно, могли щось чути один про одного, а в їхній поезії можна добачити цілу низку паралелей: мотив проминуності всього земного, мотив печалі, звернення до української народної пісні тощо.

Косарик Д. Братні зорі. Пушкін, Горький, Гурамішвілі на Україні. – [Київ]: Радянський письменник, 1948. – 139 с.

Про Сквороду див. на с. 132–134.

Косарик Д. Давид Гурамішвілі. Нарис про життя і творчість – Київ: Держлітвидав України, 1950. – 55 с.

Про Сквороду див. на с. 30–32.

- Луценко І.А.* Проблема взаємоотношений української и грузинської літератур в процесі їх розвитку (XII–XX вв.): Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Днепропетровск, 1968. – 67 с.
Про Сковороду див. на с. 20–21.
- Луценко І.А.* Г. Сковорода і Д. Гурамшвілі // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 52–54.
- Луценко І.А.* П.Г. Тичина і Грузія // Павло Тичина: Збірник статей. – Одеса: Видавництво Одеського університету, 1962. – С. 172–181.
Про твори П. Тичини «Кінець феодала» (частина симфонії «Сковорода») та «Давид Гурамшвілі читає Григорію Сковороді "Витязя в тигровій шкурі"» див. на с. 174–178.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Тарасова Н.І.* «Той блажен, хто споживає праць своїх достойний плід»: Творча спадщина Григорія Сковороди і Давида Гурамшвілі: духовні взаємозв'язки // Відродження. – 1997. – № 3. – С. 39–42.
- Тарасова Н., Марченко Н.* Григорій Сковорода і Давид Гурамшвілі // Вісник Полтавського педагогічного інституту ім. В.Г. Короленка. – Полтава, 1998. – Вип. 1. – С. 52–60.
- Тельнюк С.* Перед очима душі // Тичина П.Г. Сковорода: Симфонія / Вступна стаття С.В. Тельнюка. – Київ: Радянський письменник, 1971. – С. 5–47.
- Яценко М.Т.* Творчість Д. Гурамшвілі в ідейно-естетичному контексті просвітництва // Радянське літературознавство. – 1981. – № 4. – С. 42–55.
Про Сковороду див. на с. 44, 45, 47, 48, 50, 51, 54.
Див. також: 2.1; 10.19.2.11; 24.2.5.

10.18.2. Сковорода й російська література

Творчість Сковороди справила помітний вплив на російську літературу. Ще за життя філософа його поезія та проза була відома російським письменникам: філософськими діалогами Сковороди цікавилися масони (Михайло Антоновський, Семен Гамалія, Антон Прокопович-Антонський та інші), а Василь Капніст переклав по-російському 18-у пісню «Саду божественних пісень». Трохи перегодом образ Сковороди зринає на сторінках роману Василя Наріжного «Російський Жильбляз» (1814), Кондратій Рилєєв (його дружина була з роду приятелів Сковороди Тев'яшових) вносить ім'я нашого філософа до «Історичного словника російських письменників» (1818–19 рр.). Від 1830-х років довкола імені Сковороди на сторінках російської періодики точилися доволі жваві суперечки, в яких брали участь Александр Хашдеу, Ізмаїл Срезневський, Микола Надеждин, Віссаріон Белінський, Олександр Герцен, Дмитро Писарєв, Микола Чернишевський, Всеволод Крестовський, Микола Костомаров та інші. Творчість Сковороди однаково глибоко шанували такі несхожі один на одного письменники, як Микола Лєсков, Лев Толстой, Володимир Соловйов чи Максим Горький. Під добу російського релігійно-філософського Ренесансу початку ХХ століття Володимир Ерн у своїй книзі «Григорій Савич Сковорода. Життя й наука» (1912) назве Сковороду «таємним батьком слов'янофільства» та буде трактувати за його дослідників цілу плеяду найвидатніших російських авторів ХІХ – початку ХХ століття, від Петра Чаадаєва, Івана Кирєєвського й Олексія Хом'якова до Федора Достоєвського, Федора Тютчева та В'ячеслава Іванова. Трохи раніше (1906 р.) ту саму думку висловлював і Павло Флоренський, розпочавши зі Сковороди вервечку оригінальних російських мислителів: «сковорода, хом'якова, толстї, достоевські,

соловйови, трубецькі, серапіони, мережковські, розанови та інші". З-поміж непересічних явищ російської літератури ХХ століття, які так чи так пов'язані зі Сковородою, слід назвати, перш за все, творчість Андрія Белого, Володимира Нарбута, Анатолія Марієнгофа, Михайла Булгакова, Миколи Заболоцького, Арсенія Тарковського, Венедикта Єрофєєва та інших.

- Барабаш Ю. Г.С.* Сковорода и Н.В. Гоголь (к вопросу о гоголевском барокко) // Известия Академии наук. Серия литературы и языка. – 1994. – № 5. – Т. 53. – С. 15–29.
- Український переклад див.: *Барабаш Ю.* Григорій Сковорода і М.В. Гоголь (до питання про гоголівське бароко) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 316–336.
- Барабаш Ю. Г.С.* Сковорода и Н.В. Гоголь. К вопросу о путях и судьбах украинского барокко (век XVIII – век XX) // История национальных литератур. Перечитывая и переосмысливая. – Москва, 1996. – Вып. II. – С. 73–99.
- Гончарук Г. Г.С.* Сковорода і російська культура. (До 160-річчя з дня смерті) // Прапор перемоги. – 1954. – 10 листопада.
- Громова Т.Н. Г.С.* Сковорода в контексте русско-украинских литературных связей XVIII века // Филологический анализ: теория, методика, практика: Сборник научных статей. – Херсон, 1993. – Вып. 3. – С. 41–48.
- Иваньо И.* Релацииле филозофиче молдо-русо-украинене дин прима жумэтате а секолулуй XIX (А. Хыждеу ши Г.С. Сковорода) // Суб драпелул унитэций идеологиче. – Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1980. – П. 53–69.
- Історія українсько-російських літературних зв'язків.: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1987. – Т. I: Дождовтневий період. – 447 с.
- Про Сковороду див. на с. 16, 69, 70, 88–90, 95–97, 103, 106, 133, 167, 316.
- Козлова А.Г., Скоробогатова О.О.* Григорій Сковорода та Арсеній Тарковський // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 143–144.
- Козлова А.Г., Скоробогатова О.О.* Поетичне звернення А.О. Тарковського до спадщини Г.С. Сковороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 23–24.
- Козлова А.Г., Скоробогатова О.О.* Сковородинські мотиви у творчості Бориса Чичибабіна // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 78–80.
- Кравець В.В.* Разговор о Сковороде. С приложением хрестоматии по сквородиноведению. – Киев: ВВЦ «Проза», 2000. – 272 с.
- Кузнєцов О.* Про деякі спільні риси філософських систем Григорія Сковороди та Володимира Одоевського // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1995. – Т. 4. – С. 63–74.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.

- Михед П.* Українська літературна культура бароко і російська література XVII–XVIII ст. (про дві хвили впливу) // Київська старовина. – 1998. – № 4. – С. 22–51.
Про Сковороду див. на с. 22, 41.
- Ніженець А.М.* Поетична творчість Г.С. Сковороди і російська література XVIII ст. // Учені записки [Харківського університету]. Труды філологічного факультету. – Харків, 1956. – Т. 70. – Т. 3. – С. 261–283.
- Охріменко П.П.* Г.С. Сковорода і російська та білоруська літератури // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 143–152.
- Пінчук Т.С.* В. Даль і Сковорода (до питання спадкоємності мотивів у їх творчості) // Творча спадщина В.І. Даля в ідейно-моральному формуванні особистості: Тези доповідей та повідомлень четвертих Далівських читань. – Ворошиловград, 1988. – С. 16–18.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Роте Г.* Деякі питання українсько-російських взаємин у давній літературі // Варшавські українознавчі записки. – Варшава: Видають оо. Василяни, 1989. – Зош. 1. – С. 110–120.
Про Сковороду див. на с. 119.
- Рудим С.В., Черных И.П.* Античное наследие в творчестве Г.С. Сковороды и А.С. Пушкина // Філософія: класика і сучасність: Матеріали III Харківських Міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996. – С. 96–97.
- Сакулин П.Н.* Из истории русского идеализма: Князь В.Ф. Одоевский: Мыслитель. Писатель. – Москва: Изд. М. и С. Сабашниковых, 1913. – Т. 1. – Ч. 1. – 616 с.
Про Сковороду див. на с. 381, 599.
- Черних И.П.* Г.С. Сковорода і російська філософсько-художня думка // Тези доповідей харківських сковородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 20–21.
- Шелковий С.* Дотик молочної трави. Арсеній Тарковський і його українські витоки // Шелковий С. Мандри: Поезії, есеї. – Харків: Майдан, 2002. – С. 94–117.
Про Сковороду див. на с. 102, 104, 110.
- Шишкова Л.А.* Філософська система Г.Сковороди і творчість В.Распутіна // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 76–77.
- Шолом Ф.Я.* Російсько-українські літературні зв'язки після возз'єднання України з Росією 1654 р. (Нариси з історії російсько-українського єднання у другій половині XVII–XVIII ст.) // Наукові записки [Київського університету]. – 1954. – Т. 13. – Вип. 2: Збірник філологічного факультету. – № 6. – С. 27–60.
Про Сковороду див. на с. 37, 40, 51, 56–59.
- Brückner A.* Literatura rosyjska // Wielka literatura powszechna / Wyd. Trzaska, Evert i Michalski. – Warszawa, 1933. – Т. IV. – S. 1–815.

- Про Сковороду див. на с. 484, 525.
- Genyk-Berezovská Z.* Skovorodův odkaz (Hryhorij Skovoroda a ruská literatura) // *Bulletín ruského jazyka a literatury.* – 1993. – S. 111–123.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Григорій Сковорода і російська література // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 72–86.
- Lužny R.* Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // *Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag* / Hrsg. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schütrumpf. – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.
- Selanski W.* Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh. Fábulas.* – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.
- Див. також: 10.13; 24.2.2; 24.2.3; 24.2.4; 24.2.7; 24.2.11; 24.2.12; 26.17; 26.17.1; 26.17.2; 26.17.3.

10.18.2.1. Сковорода й Андрій Бєлий

Андрій Бєлий (1880–1934) – російський письменник-символіст і філософ, чий світогляд формувався під впливом ідей Володимира Соловйова, Фрідріха Ніцше, неокантіанства. Вершиною його творчості є роман «Петербург» (1913–16), у фіналі якого зринає промовиста згадка про Сковороду. Бєлий знав творчість Сковороди передовсім в інтерпретації свого приятеля Володимира Ерна – автора цілої низки праць про Сковороду, зокрема пройнятої неослов'янофільським патосом книги «Григорій Савич Сковорода. Життя й наука» (1912), серед численних рецензентів якої були Федір Степун, Дмитро Філософов, Георгій Флоровський, Борис Яковенко та інші. Бєлий розглядає Сковороду в контексті напружених тогочасних суперечок російських філософів про “Схід” та “Захід”, Росію та Європу. У цій самій стратегії він подає образ Сковорода і у своїй поезії «Спокусник» (1913–14): “Оставьте... В этом фолианте / Мы все утонем без следа!.. / Не говорите мне о Канте!! / Что Кант?.. Вот... есть Сковорода. / Философ русский, а не немец!!!”.

- Бажинів І.Д.* Бєлий Андрій // Українська літературна енциклопедія. – Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії ім. М.П. Бажана, 1988. – Т. 1. – С. 158.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Кравець В.В.* Разговор о Сковороде. С приложением хрестоматии по сквородиноведению. – Киев: ВВЦ «Проза», 2000. – 272 с.
- Лавров А.* Андрей Бєлий и Григорий Сковорода // *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae.* – 1975. – Vol. XXI. – Nos. 3–4. – С. 395–404.
- Англійський переклад див.: *Lavrov A.* Andrej Belyj and Hryhorij Skovoroda // *Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles* / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 203–214.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Carlson M.* Skovoroda in *Peterburg*: The Itinerant Philosopher in Andrei Bely's Modernist Classic // *Journal of Ukrainian Studies.* – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 105–115.

Genyk-Berezovská Z. Skovorodův odkaz (Hryhorij Skovoroda a ruská literatura) // Bulletin ruského jazyka a literatury. – 1993. – S. 111–123.

Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Григорій Сковорода і російська література // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 72–86.

Див. також: 24.2.3; 26.17; 26.17.2; 26.17.3; 26.18.3; 26.19; 26.19.1.

10.18.2.2. Сковорода й Михайло Булгаков

Михайло Булгаков (1891–1940) – російський письменник. На думку істориків літератури, його найвидатніший твір – фантазмагоричний роман «Майстер і Маргарита» (1928–40) – на значну міру був інспірований ідеями Сковороди. Зокрема, композиція булгаківського роману, в якій людський світ (Бездомний, Берліоз, Варенуха, Ласточкин та інші) поєднано зі світом космічним (Воланд і його почет) та зі світом Біблії (Іешуа Га-Ноцці, Понтій Пілат, Юда, Левій Матвій), корелює з наукою Сковороди про три світи (мікрокосмос, макрокосмос та «символічний світ» Біблії). До того ж, усі три світи булгаківського роману мають видиму та невидиму іпостасі, які схожі на «видиму» й «невидиму» природу в метафізиці Сковороди. Мотиви сковородинської філософії відлунують і в деяких ідеях роману Булгакова, наприклад, в ідеї спокою. Зрештою, певні риси схожості можна добачити між образом головного героя роману – Майстром – та самим Сковородою.

Бажинов І.Д. Булгаков Михайло Опанасович // Українська літературна енциклопедія. – Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії ім. М.П. Бажана, 1988. – Т. 1. – С. 247.

Галинская И.Л. Загадки известных книг. – Москва: Наука, 1986. – 126 с.

Про Сковороду див. на с. 7, 77–86, 88, 111, 115–117, 124.

Журавлева Г.Н. Вечность – Библия – Человек: Философское кредо «Мастера и Маргариты» М.А. Булгакова и идея Г.С. Сковороды: Урок-гипотеза // Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР. – 1990. – № 11. – С. 37–40.

Ніколенко О.М. Традиції Г. Сковороди в романі М. Булгакова «Майстер і Маргарита» // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 87–90.

Разуменко Т. Философия Г.С. Сковороды и ее отражение в романе М.А. Булгакова «Мастер и Маргарита» // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2000. – № 2. – С. 48–50.

Савельєв В., Повторєва С. «Три світи» Г. Сковороди в творчості М. Булгакова // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 83–85.

Щетиніна Л.М. Деякі аспекти впливу філософських поглядів Г.С. Сковороди на творчість М.О. Булгакова // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 146–147.

Див. також: 10.4; 10.19.2.2; 26.8.2; 26.8.6; 26.8.6.1; 26.8.6.2; 26.8.6.3; 26.8.10; 26.8.13; 26.17.

10.18.2.3. Сковорода й Федір Достоєвський

Федір Достоєвський (1821–1881) – великий російський письменник, чия творчість уже на зламі XIX–XX століть було заведено розглядати як яскравий вияв питомо російської метафізики (Павло Флоренський, Володимир Ерн та інші). У рамках такої моделі думання Достоєвський постає продовжувачем традицій філософії та богослів'я Сковороди. Зокрема, сковородинська інтуїція “вічної жіночості” (“софійності”) світу віддужоє в романі Достоєвського «Біси» (сає так тлумачили розповідь героїні роману Марії Тимофіївни про її бесіду зі старицею Володимир Ерн, В'ячеслав Іванов, Сергій Булгаков). А коли мова заходить про поняття *серця* як містичного осереддя людини, зринає лінія історичної спадкоємності, що її започатковують отці Церкви й гєсиласти, під добу Просвітництва продовжують українські містики Сковорода й Паїсій Величковський, а в XIX столітті – Памфіл Юркевич, Достоєвський та інші. Російський письменник суголосний Сковороді й у своєму розумінні “обоження” (“Часто гадають, що досить вірувати в Христову мораль, аби бути християнином. Не Христова мораль, не Христова наука врятує світ, а якраз віра в те, що Слово сталося тілом... Тому що тільки за умови цієї віри ми досягаємо обоження... Зважте, що людська природа неодмінно має бути обожена...”). Утім, Достоєвський ніде не покликався на Сковороду прямо.

- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Барабаш Ю.Я.* Григорий Сковорода: знаю человека... (Параллели и сопоставления) // Радуга. – 1989. – № 3. – С. 146–158; № 4. – С. 156–164; № 5. – С. 139–161.
- Гузар І.* Сковородознавство на сучасному етапі і проблеми дальшого вивчення філософії Григорія Сковороди // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 159–168.
Те саме: Календар-альманах «Нового Шляху». – Торонто: Новий Шлях, 1998. – С. 126–135.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Haase F.* Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven.* – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.
Те саме: Репринт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.
- Lo Gatto E.* L'idea filosofico-religiosa russa da Skovoroda a Solovjov // *Bilychnis: Rivista di studi religiosi.* – 1927. – Vol. XXX. – P. 77–90.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.

- Selanski W.* Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh. Fábulas.* – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.
- Sherer S.P.* Hryhorii Skovoroda's «Narcissus»: Its Ideas and Place in East Slavic Thought // *Michigan Academician.* – 1989. – Vol. XXI. – No. 2. – P. 147–155.
- Див. також: 3.11; 10.19.1.2; 10.19.2.2; 24.2.3; 26.8.5; 26.8.10; 26.17; 26.17.2; 26.17.3; 26.18.4.

10.18.2.4. Сковорода й Василь Капніст

Василь Капніст (1757 або 1758 – 1823) – український та російський письменник. Капніст був близьким приятелем улюбленого учня Сковороди Василя Томари. Ба більше, існує припущення, що Сковорода й Капніст могли бути знайомі й особисто. У будь-якому разі твори Сковороди Капніст, поза всяким сумнівом, знав. Це дає підставу історикам літератури стверджувати, що Капністова «Ода на рабство» за своїм патосом близька до сквородинського «De libertate» (до речі, політична діяльність Капніста була яскравою сторінкою боротьби українського народу за свою державну самостійність), що мотиви та образи Капністової «Сатири I-ї» суголосні з мотивами та образами псалми «Всякому городу нрав і права», що сквородинське “строит на свой тон юриста права” виступає своєрідним лейтмотивом славетної Капністової «Ябеди» тощо. Окрім того, спільними для обох поетів є гораціанська проповідь спокою, зневага до світової марноти й поетизація вільного життя на лоні розкішної природи. Капністові належить і російський переклад пісні Сковороди «Ой ти, пташко жовтобоко» під назвою «Чижик». Здається, це взагалі був перший переклад українського поетичного твору російською мовою.

- Громова Т.М.* Епізод з історії російсько-українського літературного єднання XVIII століття (Г.С. Сковорода та В.В. Капніст) // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 67–69.
- Колосова В.П.* Капніст Василь Васильович // *Українська літературна енциклопедія.* – Київ: «Українська радянська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1990. – Т. 2. – С. 405.
- Ніженець А.М., Стогній І.П.* Григорій Сковорода. Пам'ятні місця на Україні. – Київ: Наукова думка, 1984. – 94 с.
- Оглоблин О.* Василь Капніст (1756–1823) // *Літературно-науковий збірник.* – Нью-Йорк, 1952. – С. 177–194.
Про Сковороду див. на с. 184, 194.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Чижевський Д.* Історія української літератури. Книжка друга. IV. Ренесанс та реформація. V. Барок. – Прага: Видавництво Юрія Тищенка, 1942. – 143 с.
Про Сковороду див. на с. 51, 57–58, 61–62, 64, 67–68, 72, 75, 106, 109–110, 121–122, 125–127, 129, 132, 135, 138–159.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Шолом Ф.Я. Російсько-українські літературні зв'язки після возз'єднання України з Росією 1654 р. (Нариси з історії російсько-українського єднання у другій половині XVII–XVIII ст.) // Наукові записки [Київського університету]. – 1954. – Т. 13. – Вип. 2: Збірник філологічного факультету. – № 6. – С. 27–60.

Про Сковороду див. на с. 37, 40, 51, 56–59.

Яценко М.Т. Идейно-эстетические предпосылки формирования новой украинской литературы // Славянские литературы в процессе становления и развития. От древности до середины XIX века / Отв. ред. А.В. Липатов. – Москва: Наука, 1987. – С. 84–120.

Про Сковороду див. на с. 96, 97, 101–103, 105, 114.

Čyževský D. Literarische Lesefrüchte. V. Kapnist und Skovoroda // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1937. – Bd. XIV. – S. 337–346.

Čyževský D. Literarische Lesefrüchte. Zu den Einflüssen Skovorodas // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1936. – Bd. XIII. – S. 66–67.

Див. також: 2.9; 10.8.5; 10.8.6.1; 10.8.6.3; 10.15; 10.16.2; 10.19.2.6; 10.20.3; 18; 22; 26.8.7.

10.18.2.5. Сковорода й Микола Лесков

Микола Лесков (1831–1895) – російський письменник. Свого часу був вільним слухачем Київського університету. Лесков знав українську мову, був знайомий з Тарасом Шевченком, Марком Вовчком, Олександром Котляревським та іншими діячами української культури. За епіграф до своєї повісті «Заячий реміз», яка підсумовує духовні пошуки письменника 1890-х років, Лесков обирає слова Сковороди з «Диалогу про стародавній світ»: “Стань же, коли твоя ласка, на рівній місцині та й зведи поставити довкола себе віночком сотню дзеркал. Тоді зразу побачиш, що один-одніснийкий твій тілесний бовван володіє сотнею залежних від нього образів. А як тільки прибрати дзеркала, усі копії миттю сховаються у своєму естві, або оригіналі, неначе гілля у своєму зернятті. Тим часом сам наш тілесний бовван є не чим іншим, як тінню справжньої людини. Це твориво, на манір мавпи, перекривляє невидиму й непроминальну силу та божество *тієї людини*, чіми дзеркальними тіннями є всі наші боввани, котрі то з'являються, то сезають, тоді як *правда* Господня стоїть вовіки непорушна, укріпивши свій діамантовий вид – вмістилице незлічених піщинок наших тіней...”. Лесков знав Сковороду, перш за все, у викладі професора Харківського університету Федора Зеленогорського як автора ґрунтовної праці «Філософія Григорія Савича Сковороди, українського філософа XVIII століття» (1894). Принаймні, саме звідти письменник брав усі потрібні йому цитати.

- Анкудинова О.В.* Інтерпретація філософії Г. Сковороди у повісті М.С. Лескова «Заячий ремиз» // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 64–67.
- Анкудинова О.В.* Лесков и Сковорода (к вопросу об идейном смысле повести Лескова «Заячий ремиз») // Вопросы русской литературы. – 1973. – № 21. – С. 71–77.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Гебель В. Н.С.* Лесков. В творческой лаборатории. – Москва: Советский писатель, 1945. – 222 с.
Про Сковороду див. на с. 106, 107–108.
- Головінов В.П., Гомон П.Л.* Духовні джерела Слобожанщини. Навчальний посібник. – Харків: Прапор, 1998. – 208 с.
- Зеленогорский Ф.А.* Философия Григория Саввича Сковороды, украинского философа XVIII столетия // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 23 (3). – С. 197–235; Кн. 24 (4). – С. 281–315.
Те саме: Окр. відбитка. – Москва, 1894. – 73 с.
- Левандовський Л.* Нове про Сковороду і Лескова // Літературна Україна. – 1962. – 27 листопада.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Genyk-Berezovská Z.* Skovorodův odkaz (Hryhorij Skovoroda a ruská literatura) // Bulletin ruského jazyka a literatury. – 1993. – S. 111–123.
Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Григорій Сковорода і російська література // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 72–86.
- Див. також: 6.3; 10.6; 24.3.6; 26.2; 26.8.1; 26.17.

10.18.2.6. Сковорода й Михайло Ломоносов

Михайло Ломоносов (1711–1765) – російський учений-енциклопедист, філософ і поет. Сковороду ще у XVIII столітті порівнювали з Ломоносовим. І якщо вірити Александру Хашдеу, який уперше докладно розглянув питання про стосунок Сковороди до Ломоносова, сам Сковорода не без властивого йому козацького гонору казав про це порівняння приблизно таке: “Мене силкуються міряти Ломоносовим та ще й кажуть про мене: який він нікчема! який він простак! Буцим той Ломоносов – казенне мірило, що ним конче треба всіх міряти... Прошу панство не замовляти мені воскових опудал, бо я працюю не з воском, але з міддю й каменем, а ще – не вказувати мені шлях, бо я не люблю шмигляти боягузом попід берегом з одної губи та в другу, а волю сміло пливати морем та й об`їхати довкруг усю землю не заради того, аби втішатися прогулянкою, а заради того, аби відкрити новий світ”. Справді-бо, “корпускулярна філософія” Ломоносова була надто далека від символічних побудов та містичних візій Сковороди. Утім, у російського та українського філософів було й чимало спільного: обидва вони – вихідці з престолюду, обидва навчалися в Києво-Могилянській академії та побували в Європі, а їхня поезія позначена яскравими бароковими рисами. Обидва були реформаторами в царині версифікації: Ломоносов запровадив у російську літературу силабо-тонічне віршування, а Сковорода здійснив радикальну реформу класичної української силабіки (гадка, нібито Сковорода був

послідовником Ломоносова в цій ділянці, тобто приборчником силабо-тоніки, не має під собою належних підстав, адже український поет ніколи не писав силабо-тонічних віршів).

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Головінов В.П., Гомон П.Л.* Духовні джерела Слобожанщини. Навчальний посібник. – Харків: Прапор, 1998. – 208 с.
- Житецький П.І.* «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
Про Сковороду див. на с. 135–152.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.
Український переклад див.: *Житецький П.І.* Григорій Савич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течіях громадського життя та його літературний стиль // *Житецький П.І.* «Енеїда» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
Те саме: *Житецький П.І.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.
- Зеленко А.С.* Бароко у мовній практиці Г. Сковороди та вчення про три штилі М.В. Ломоносова // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 52–53.
- Осляк І.* Ломоносов і Сковорода // Радянська Житомирщина. – 1961. – 19 листопада.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Серман И.З.* М.В. Ломоносов, Г.С. Сковорода и борьба направлений в русской и украинской литературах XVIII в. // Русская литература XVIII в. и славянские литературы. Исследования и материалы. – Москва; Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1963. – С. 40–78.
- Хиждеу А.* Григорий Варшава Сковорода. Историко-критический очерк. Отрывок первый: общее основное понятие о Сковороде, объясненное из его собственного сознания. [С доб.] Сковородинского Идиотикона // Телескоп. – 1835. – Ч. 26. – № 5. – С. 3–42; № 6. – С. 151–178.
Те саме: [незначно скорочено] *Хиждеу А.* Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Бюгр. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 138–156.

- Незначно скорочений румунський переклад під титулом «Un filozof mistic» див.: *Hájdeu A. Un filozof mistic / Trad. de M. Majewski // Convorbiri literare.* – 1930. – № 63. – Р. 568–588.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Скворода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Скворода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Čyževskýj D.* Literarische Lesefrüchte. Skovorodas Reime // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1937. – Bd. XIV. – S. 331–337.
- Genyk-Berezovská Z.* K pozdně baroknímu ukrajinškému básnictví // Československá rusistika. – 1972. – R. XVII. – Č. 5. – S. 198–205.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* До питання про пізню українську барокову поезію // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 37–50.
- Shevelov G.Y.* Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // *Shevelov G.Y.* In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.
- Те саме: *Нрыгоріј Савуѣ Скворода. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird.* – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.
- Українські переклади див.: *Шерех Ю.* Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сквороди / Пер. Р. Доценка // *Шерех Ю.* Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.
- Те саме: *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.
- Шевельов Ю.* Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сквороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. ССXXXIX. – С. 177–211.
- Див. також: 2.6; 2.7; 10.8.3; 10.18.2.9; 10.19.1.19; 13.9; 24.2.11; 26.9; 26.17; 26.17.1.

10.18.2.7. Сковорода й Василь Наріжний

Василь Наріжний (1780–1825) – російський письменник, автор роману «Російський Жильбляз» (1814), в якому змальовано образ Сковороди. Варто зазначити, що сам Сковорода знав популярну в XVIII столітті прозу “жильблязівського” гатунку (принаймні, роман Алена-Рене Лесажа «Історія Жіля Блаза із Сантільяни» він читав). Герой Наріжного схожий на Сковороду навіть зовні: сивий чоловік, стрижений “під горщик”, з подорожною торбинкою для книжок та нехитрого скарбу, а також із флейтою. Цей персонаж є втіленням глибокої набожності, він проповідує себепізнання. Його життя перебуває в гармонії з його ж таки наукою, а самоприниження-кенозис яскраво підкреслює духовну вищість героя порівняно з пишним світом.

[Данилевский Г.П.] Сковорода, украинский деятель XVIII века (Материалы для истории южнорусской литературы) // Основа. – 1862. – № 8. – С. 1–39 (4-а пагін.); № 9. – С. 39–96 (5-а пагін.) [наприкінці тексту підпис: *Орест Халаявский*].

Те саме: [під титулом «Григорий Савич Сковорода (с 1722 по 1794 г.)»] // Данилевский Г.П. Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. – Харьков: Изд. Заленского и Любарского, 1866. – С. 1–96; Данилевский Г.П. Сочинения. Изд. 5-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1887. – Т. 6. – С. 315–372; Изд. 6-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1890. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 7-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1893. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 8-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1901. – Т. 21. – С. 25–94; Изд. 9-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1902. – Т. 21. – С. 25–94; Данилевский Г.П. Собрание сочинений: В 10 т. – Москва, 1995. – Т. 10. – С. 30–105.

Михед П. Изображение личности Г.С. Сковороды в романе В.Т. Нарезного «Российский Жилбляз» // Вопросы русской литературы. – Львов, 1979. – Вып. I. – С. 124–130.

Попов П.М. Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.

Čyževskýj D. Literarische Lesefrüchte. Skovoroda bei Narižnyj // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1941. – Bd. XVII. – S. 110–112.

Genyk-Berezovská Z. Skovorodův odkaz (Hryhorij Skovoroda a ruská literatura) // Bulletin ruského jazyka a literatury. – 1993. – S. 111–123.

Український переклад див.: Генік-Березовська З. Григорій Сковорода і російська література // Генік-Березовська З. Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 72–86.

Див. також: 2.14; 10.19.2.2; 14; 24.2.4; 24.2.7; 24.2.11; 26.8.8; 26.8.13; 26.17.

10.18.2.8. Сковорода й Лев Толстой

Лев Толстой (1828–1910) – великий російський письменник і філософ-мораліст. Толстой зацікавився особою та творчістю Сковороди ще 1870 року, а на початку 1890-х років виказав намір видати популярну книжку про українського філософа у видавництві «Посредник». Цією книжкою стала праця особистого секретаря Толстого Миколи Гусева «Народний український мудрець Григорій Савич Сковорода» (1906). На підставі книжки Гусева Толстой писав свою (незавершену) статтю про Сковороду. Прикметно, що в щоденникових записях Толстого побіч Сковороди зринає ім'я

німецького містика Ангела Сілезія (Толстой перекладав Сілезія). Вочевидь, у богословсько-філософських поглядах обох мислителів Толстой добачив чимало спільного. Упродовж квітня – червня 1907 року Толстой ґрунтовно працює над сквородинськими матеріалами, зокрема читає твори філософа за харківським (багалійським) виданням 1894 року. І якщо на початку цієї роботи Толстой був у захваті від Сквороди (“Читав Сквороду. Прекрасно”), то під кінець трохи розчарувався (“Читав Сквороду. Не так гарно, як очікував”). У будь-якому разі, до своєї збірки «На кожен день» Толстой включає й декілька сквородинських афоризмів. У Сквороді Толстого, здається, найбільше приваблювала ота єдність життя й науки, якої так бракувало йому самому. “Багато в його світогляді є дивовижно близького мені, – казав Толстой. – Я недавно ще раз його перечитав. Мені хочеться написати про нього. І я це зроблю. Його біографія, мабуть, ще краща за його твори, але які гарні й твори!”. Можливо, навіть толстовська “втеча від світу” була не чим іншим, як наслідуванням чину Сквороди. Щоправда, як зазначав Володимир Ерн, сквородинське зречення світу було куди більш “значущим, сильним та рішучим”, адже Толстой тікав від світу, мавши за плечима 83 роки, аби спокійно померти, а Скворода зрікся світу в 44 роки, у розквіті сил.

Багалей Д.И. Г.С. Скворода и Л.Н. Толстой. Историческая параллель // Памяти Л.Н. Толстого: Сборник речей, произнесенных в торжественном заседании Совета Императорского Харьковского университета и историко-филологического общества. – Харьков: Типография Зильберберга, 1911. – С. 44–51.

Те саме: Окр. відбитка. – Харьков, 1911. – 8 с.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Скворода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Бажинов І. Сповнений глибокої пошани: Л.М. Толстой про Г.С. Сквороду // Літературна Україна. – 1973. – 1 грудня.

Бажинов І. Толстой і Скворода // Лев Толстой у дослідженнях радянських літературознавців. – Київ, 1978. – С. 185–201.

Бажинов І.Д. Г.С. Скворода і Л.М. Толстой // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сквороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 69–72.

Бажинов І.Д. Етична концепція Г.С. Сквороди в оцінці Л.М. Толстого // Григорій Скворода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 156–163.

Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорій Скворода: Поетизм. Філософія. Життя. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.

Барабаш Ю.Я. Григорій Скворода: знаю человека... (Параллелі і сопоставлення) // Радуга. – 1989. – № 3. – С. 146–158; № 4. – С. 156–164; № 5. – С. 139–161.

Барабаш Ю.Я. Л. Толстой и Г.С. Скворода: Некоторые аспекты проблемы // Литература. Язык. Культура. – Москва, 1986. – С. 129–138.

Взыскующие града. Хроника частной жизни русских религиозных философов в письмах и дневниках С.А. Аскольдова, Н.А. Бердяева, С.Н. Булгакова, Е.Н. Трубецкого, В.Ф. Эрн и др. / Составление, подготовка текста,

- вступительная статья и комментарии В.И. Кейдана. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 752 с.
- Головінов В.П., Гомон П.Л.* Духовні джерела Слобожанщини. Навчальний посібник. – Харків: Прапор, 1998. – 208 с.
- Гринів О.* Філософія Г. Сковороди на тлі слов'янської духовності у дослідженнях І. Мірчука // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 71–76.
- Гузар І.* Сковородознавство на сучасному етапі і проблеми дальшого вивчення філософії Григорія Сковороди // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 159–168.
Те саме: Календар-альманах «Нового Шляху». – Торонто: Новий Шлях, 1998. – С. 126–135.
- Гусев Н.Н.* Народный украинский мудрец Григорий Саввич Сковорода. – Москва: Посредник, 1906. – 54 с.
- Донцов Д.* Дороговказ Григорія Сковороди нашій сучасності. – Київ, 2000. – 20 с. (Серія «Бібліотека молодого націоналіста»).
3. К. Толстой і Сковорода: психологічна паралеля // Діло. – 1928. – 8 вересня.
- Зеньковский В.В.* Философия Сковороды // *Зеньковский В.В.* История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
Те саме: *Зеньковский В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.
Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.
- Измайлов А.* Две легенды (Лев Толстой и Григорий Сковорода) // Русское слово. – 1910. – № 253 (3 ноября).
Український переклад див.: *Измайлов А.* Дві легенди // Галичанин. – 1910. – 20, 25 листопада.
- Кириченко Ф.Т.* Лев Толстой і Григорій Сковорода // Нова праця. – 1972. – 30 травня.
- Кісь Р.* Антропологічна пневматологія Г. Сковороди та європейський духовний контекст // Transfiguratio. Преображення: Альманах християнської думки. – Львів, 2003. – Вип. перший. – С. 44–76.
- Крутікова Н.С.* Лев Толстой і українська література (До проблеми російсько-українських літературних зв'язків). – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1958. – 73 с.
Про Сковороду див. на с. 19–21.

- Ніженець А.М.* Мені хочеться написати про нього... // Радянське літературознавство. – 1973. – № 1. – С. 78–79.
- Ніженець А.М., Стогній І.П.* Григорій Сковорода. Пам'ятні місця на Україні. – Київ: Наукова думка, 1984. – 94 с.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Поляруш Б. Г.* Сковорода та етика ненасильства Л. М. Толстого // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 68–69.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Редько М.П.* До питання про історичну паралель Г.С. Сковорода – Л.М. Толстой // Матеріали 21-ї наукової конференції Державного Ужгородського університету. Серія суспільних наук. – Київ: Видавництво Київського університету, 1967. – С. 58–64.
- Сахалтуєв А.А.* Л.М. Толстой і українська література. – Київ: Держлітвидав України, 1963. – 143 с.
Про Сковороду див. на с. 26–31.
- Світлична Г.Л.* Г.С. Сковорода і Л.М. Толстой // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 93–98.
- Силантьєва В.И.* Г. Сковорода і Л. Толстой: Тип личности и художественного мышления // Наша школа. – 1995. – № 1. – С. 32–36.
- Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 51–74.
Те саме: Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 149–182.
- Толстой Л.Н.* Г.С. Сковорода // Толстой Л.Н. Полное собрание сочинений. – Москва: Гослитиздат, 1956. – Серия 1. – Т. 40. – С. 406–412.
- Черних І.П., Рудім С.В.* Г.С. Сковорода та Л.М. Толстой: залишення-і-повернення // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 22–23.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Genyk-Berezovská Z.* Skovorodův odkaz (Hryhorij Skovoroda a ruská literatura) // Bulletin ruského jazyka a literatury. – 1993. – S. 111–123.
Український переклад див.: Генік-Березовська З. Григорій Сковорода і російська література // Генік-Березовська З. Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 72–86.

- Gustafson R.F.* Tolstoy's Skovoroda // *Journal of Ukrainian Studies*. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 87–96.
- Lo Gatto E.* L'idea filosofico-religiosa russa da Skovoroda a Solovjov // *Bilychnis: Rivista di studi religiosi*. – 1927. – Vol. XXX. – P. 77–90.
- Manning C.A.* Hrihori Skovoroda // *Manning C.A. Ukrainian Literature: Studies of the Leading Authors*. – Jersey City: Ukrainian National Association, 1944. – P. 17–22.
Te same: *Manning C.A. Ukrainian Literature. Studies of the Leading Authors / With a Foreword by Prof. W. Kirkconnel*. – Plainview; N. Y.: Books for Libraries Press, 1971. – P. 17–22.
- Mirčuk J.* Tolstoj und Skovoroda, zwei nationale Typen // *Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin*. – Berlin; Leipzig, 1929. – Bd. II. – S. 24–51.
Te same: Окр. відбитка. – Berlin, 1929. – 28 S.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Selanski W.* Ghryghory Savytch Skovoroda, poeta e sábio // *Skovoroda Gh. Fábulas*. – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.
- Sherer S.P.* Hryhorii Skovoroda's «Narcissus»: Its Ideas and Place in East Slavic Thought // *Michigan Academician*. – 1989. – Vol. XXI. – No. 2. – P. 147–155.
Див. також: 2.4; 3.7; 3.9.1; 26.3; 26.8.1; 26.8.8; 26.17.

10.18.2.9. Сковорода й Василій Тредіаковський

Василій Тредіаковський (1703–1768) – російський поет і перекладач, що своїм трактатом «Новий і короткий спосіб складання російських віршів» запровадив у російську поезію силабо-тонічне віршування. Сковороду ще від початку XIX століття (Іван Снегірьов та інші) часто розглядали як послідовника Тредіаковського в царині версифікації. Утім, попри те, що поетичні новації Тредіаковського були добре відомі в Україні (це годен засвідчити, приміром, взорований на віршах Тредіаковського, а може, навіть власноруч доопрацьований самим Тредіаковським «Епінікіон» професора класу філософії Харківського колегіуму Стефана Вітинського [1739], так само, як і поетичний доробок професора класу риторики цього ж таки навчального закладу, приятеля Сковороди Василя Двигубського), Сковорода ніколи не писав силабо-тонічних віршів. Його поетична реформа мала цілком інакший характер. Навіть якщо Сковорода інколи тонізував свій вірш, то робив це не так, як Тредіаковський: той ритмізував перш за все закінчення слів перед цезурою, тимчасом як Сковорода – початки віршованих рядків.

- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорій Сковорода: Поезія. Філософія. Життя. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Деркач Б.* Григорій Сковорода – письменник // *Радянське літературознавство*. – 1971. – № 11. – С. 59–71.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Снецирев И.М.* Украинский философ Григорий Саввич Сковорода // *Отечественные записки*. – 1823. – Ч. 16. – № 42. – С. 96–106; № 43. – С. 249–263.

Коротку версію статті французькою мовою див.: *Sniguirew I. Grégoire Savitch Skovoroda, philosophe de L'Ukraine // Bulletin du Nord. – 1828. – Т. 3. – No. 10. – P. 149–156; No. 11. – P. 270–275.*

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Genyk-Berezovská Z. K pozdně baroknímu ukrajińskému básnictví // Československá rusistika. – 1972. – R. XVII. – Č. 5. – S. 198–205.

Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* До питання про пізню українську барокову поезію // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 37–50.

Див. також: 2.7; 2.11; 2.12; 10.3; 10.8.3; 10.18.2.6; 10.19.1; 10.19.1.19.

10.18.3. Сковорода й сербська література

У сербських письменників XVIII століття можна додати чимало збіжностей з ідеями та образами Сковороди. Це пояснюється насамперед тим значним впливом, що його справила українська література на сербське письменство за часів Сковороди. Так, професор Сковороди в Києво-Могилянській академії Мануйло Козачинський тривалий час (1733–37) учителював у Сербії. Вихованцем “шкіл карловацьких Козачинського” був, зокрема, знаний церковний діяч, поет та історик Йован Раїч (1726–1801), який переїздом провів декілька років і в стінах Києво-Могилянської академії. З українською культурою XVIII століття тісно пов’язана також творчість видатного сербського поета й філософа Досітея Обрадовіча (1739 або 1742 – 1811). Відтак, «Кант про пам’ять смерті» Йована Раїча є дуже близьким до псалми Сковороди «Всякому городу нрав і права», а наука Досітея Обрадовіча про людське призначення та щастя суголосна сковорodinській ідеї “сродності”; і Обрадовіч, і Сковорода є співцями свободи, викладають свої філософські міркування в художній формі, користаються одними й тими самими езопівськими сюжетами тощо.

Ерціћ В. Мануил (Михаил) Козачинскиј и његова Траедокомедија. – Нови Сад; Београд: Институт за књижевност и уметност; Матица српска; Српско народно позориште, 1980. – 765 с.

Про Сковороду див. на с. 372, 378, 381, 387, 400, 401, 409, 410, 661.

Пелешенко Ю.В. Григорій Сковорода і сербська література XVIII ст. (Спроба типологічного порівняння) // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 112–115.

Пелешенко Ю.В. Досітей Обрадович і Григорій Сковорода // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті

українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 34–35.

Пелешенко J. Јован Рајић и украјинско песништво осамнаестог века // Јован Рајић. Живот и дело. – Београд, 1997. – С. 269–274.

Про Сковороду див. на с. 272–274.

Тамаш Ју. Украјинска књижевност између Истока и Запада. – Нови Сад: Матица српска, 1995. – 287 с.

Про Сковороду див. на с. 56–64.

Див. також: 2.7; 10.2; 10.8.6.1; 10.13; 10.16.3; 10.19.1.10; 26.8.13; 26.18.1.2; 26.19.1.

10.19. Сковорода на тлі української літературної традиції

Свого часу Дмитро Чижевський, передовсім у книзі «Філософія Г.С. Сковороди» (1934), стверджував, що Сковорода перебуває в самісінькому *осередді* української духовної, зокрема літературної, традиції. «Сковорода, – казав він, – є останній представник українського духовного барока, з другого боку, він – український "передромантик": але бароко та романтика – саме ті періоди духовної історії, що наклали на український дух найсильніший відбиток. Отож, *Сковорода стоїть у центрі української духовної історії...*». Відтак, коли мова заходить про поезію та прозу Сковороди на тлі вітчизняної літературної традиції, увагу дослідника має привертати найперше українське літературне бароко й український романтизм. Це – так би мовити, «близький контекст» творчості Сковороди. «Далеким контекстом» у цьому разі є українська літературна традиція за всю тисячу років її існування. Так, говорячи, приміром, про сковородинську ідею «Пізнай себе», яка була наріжним каменем його світогляду, слід брати під увагу найперше ту обставину, що в українській літературі XVII–XVIII століть себепізнання зазвичай поставало провідною формою сходження людини до Бога. Це засвідчують такі непересічні пам'ятки українського літературного барока, як «Діоптра» Віталія Дубенського, «Апологія» Мелетія Смотрицького, «Огородок Марії Богородиці» Антонія Радивиловського, «Душевна вечеря» Симеона Полоцького, «Літописець» Дмитра Туптала, «Алфавіт» і «Театрон» Івана Максимовича тощо. А крім того, варто згадати також девіз галицького романтика Якова Головацького: «Пізнай себе, буде з тебе», – заклик панночки Марини з «Патетичної сонати» Миколи Куліша: «Українцю, спізнай самого себе!» – чи вже повість Осипа Турянського «Поза межами болю», що за нею, як гадав Роберт Плен, західний світ мав би пізнати «правдиву душу українського народу».

Плевако М. Григорій Сковорода й українське письменство // Науковий збірник Харківської науково-дослідної катедри історії України. Пам'яті акад. М. Сумцова. – Харків, 1924. – С. 33–48.

Поліщук Ф.М. Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.

Попов П.М. Григорій Сковорода і українська література // *Тичина П.Г., Попов П.М., Трахтенберг О.В.* Г.С. Сковорода: Збірник доповідей з нагоди 220-річчя з дня народження. 1722–1942. – Уфа: Видавництво Академії наук УРСР, 1943. – С. 27–43.

Те саме: Українська література. – 1944. – № 11. – С. 128–140; Матеріали до вивчення історії української літератури: В 5 т. – Київ: Радянська школа, 1959. – Т. 1. – С. 626–643.

Попов П.М. Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.

- Ушкалов Л.* Сковорода та Україна: варіації на тему Дмитра Чижевського // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2004. – Т. 10. – С. 163–184.
- Ушкалов Л.* Триптих про українськість Сковороди // Верховина. Збірник наукових праць на пошану професора Олекси Мишанича з нагоди його 70-річчя / Ред. колегія: М. Жулинський (голова ред. кол.), І. Денисюк та ін. – Дрогобич: Коло, 2003. – С. 335–350.
- Чижевський Д.* Історія української літератури. Книжка друга. IV. Ренесанс та реформація. V. Барок. – Прага: Видавництво Юрія Тищенка, 1942. – 143 с.
Про Сковороду див. на с. 51, 57–58, 61–62, 64, 67–68, 72, 75, 106, 109–110, 121–122, 125–127, 129, 132, 135, 138–159.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 27–157.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Nieuważny F.* Tradycje H. Skoworody we współczesnej poezji ukraińskiej // Studia z filologii rosyjskiej i słowiańskiej poświęcone VIII Międzynarodowemu Kongresowi Slawistów w Zagrzebiu. – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1979. – Т. 4: Literaturoznawstwo. – S. 107–113.

Див. також: 2.7; 10.3; 10.14; 13.5.

10.19.1. Сковорода й давня українська література

Теми, ідеї, сюжети та образи творів Сковороди формувалися, передовсім, на ґрунті традиції давнього українського письменства. Навіть ті з них, які були взяті Сковородою з репертуару філософсько-богословської чи риторичної топіки, можна збагнути лише за умови врахування “горизонту сподівань” старожитньої української літератури. Скажімо, сковородинське уявлення про безугавну *духовну війну* як глибинне ество дочасного людського життя (“Кожна людина складається з двох протилежних природ, які змагаються між собою: з високої та підлої, тобто з вічності й тліну. Відтак, у кожному живуть два демони чи янголи...: янгол добрий і злий, хранитель і губитель, мирний і м'ятежний, світлий і темний...”) належно уобразиється тільки на тлі тих яскравих картин “психомахії”, що були характерні для творів Кирила Стравецького, Іпатія Потія, Віталія Дубенського, Антонія Радивиловського, Дмитра Туптала, Симеона Полоцького, Івана Максимовича, Стефана Яворського, Йоасафа Горленка чи Паїсія Величковського. Або взяти славнозвісну сковородинську сентенцію “Всякому городу нрав і права”. Дарма, що цю “посполиту приповідь” можна тлумачити, скажімо, як рефлекс латинського “*lex et regio*” (“всякому красві свій закон”), – у старій Україні її вважали за річ питомо українську. Не дурно ж бо “Що город, то норов” попадається вже в першій збірці українських приказок та прислів'їв, яку на зламі XVII та XVIII століть уклад мандрований чернець Климентій Зиновійв, а задовго до Климентія цю приказку, прямо покликаючись на звичай та обичай українського простолуду, використав Петро Могила у своєму польськомовному богословсько-полемічному трактаті «Літос» (“кажуть же українці: “що город, то норов” (bo mowi Ruś: szto horod, to norow)”). З другого боку, такий украї далекій від світу українських “посполитих приповістей” сковородинський образ, як “Епікур – Христос” (30-а пісня «Саду божественних пісень»), теж виплеканий старою українською літературною традицією, а саме звичкою тогочасних письменників розглядати сюжети поганської мітології та історії немовбито “другий Старий Заповіт” і посталими на цьому ґрунті посвяжчасними порівняннями Христа з Орфесом, Геркулесом, Персеєм, Темістоклом, Олександром Македонським тощо.

Алексєєнко Н.М. Деякі зауваження про природу інтерпретації біблійних текстів у творчості Г. Сковороди // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 6–10.

Андрущенко М. Парнас віршотворний. Києво-Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст. – Київ: Українська книга, 1999. – 208 с.

Про Сковороду див. на с. 32, 34, 47–48, 49–50, 58, 72, 148, 152, 156, 157, 160, 163.

Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.

Бетко І.П. Г.С. Сковорода і традиція автоепітафії у давній українській літературі // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 195–203.

Грицай М.С., Миктась В.Л., Шолом Ф.Я. Давня українська література / За ред. професора М.С. Грицай. – Київ: Вища школа, 1978. – 415 с.

Про Сковороду див. на с. 13, 266, 339, 367, 376–394, 396.

Те саме: 2-е вид., перероб. і доп. – Київ: Вища школа, 1989. – С. 8, 259, 277, 280, 301, 366, 370, 374–388.

- Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Донцов Д.* Дух нашої давнини. – Прага: Юрій Тищенко, 1944. – 271с.
Про Сковороду див. на с. 40, 57, 91, 94–96, 100–101, 104, 121, 124–126, 139–140, 142, 169, 180–181, 210, 216, 241, 249.
Те саме: 2-е вид.: Б. м. та р. вид. [1950]. – С. 40, 57, 91, 94–96, 100–101, 104, 121, 124–126, 139–140, 142, 169, 180–181, 210, 216, 241, 249; Дрогобич: Відродження, 1991. – С. [3], 37, 57, 58, 93, 94, 96, 97, 99–103, 109, 112, 135, 136, 140–142, 146, 149, 157, 158, 161, 175, 185, 196, 197, 209, 218, 222, 227, 252–254, 260, 273, 296, 305, 306, 310, 320, 327, 330, 333.
- Драч І.* Духовний меч Григорія Сковороди // *Сковорода Г.С.* Избранное: Песни. Басни. Притчи / Вступ. статья И. Драча; сост. и коммент. В. Яременко. – Москва: Художественная литература, 1972. – С. 5–19.
Українську версію розвідки див.: *Драч І.* Духовний меч Григорія Варсави Сковороди // *Драч І.* Духовний меч. – Київ: Радянський письменник, 1983. – С. 5–52.
- Історія української літератури: У 8 т. – Київ: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – 539 с.
Про Сковороду див. на с. 7, 47, 69, 352, 385, 400, 508, 514.
- Крекотень В.І.* [Вступна стаття й примітки] // *Крекотень В.І.* Байки в українській літературі XVII–XVIII ст. Пам'ятки давньої української літератури. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1963. – С. 3–75, 181–196.
Про Сковороду див. на с. 3, 6–9, 24–29, 54–75, 193–195.
- Криса Б.* Григорій Сковорода на тлі української поезії XVII–XVIII ст. // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 120–123.
- Криса Б.* Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. – Львів: Свічадо, 1997. – 216 с.
- Лисиця В.В.* Етичні мотиви східнослов'янської ораторської прози кінця XVII – початку XVIII ст. // Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські літератури / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1984. – С. 48–79.
Про Сковороду див. на с. 77–78.
- Литвинов В.* Про шляхи здобуття щастя у розумінні українських філософів XV–XVIII ст. (Від Григорія Саноцького до Григорія Сковороди) // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 166–178.
- Литвинов В.* Філософські попередники Сковороди в Україні // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 165–173.
- Мишанич О.В.* Байки в українській літературі XVII–XVIII ст. // Українська мова і література в школі. – 1965. – № 5. – С. 83–85.
Те саме: *Мишанич О.* Кризь віки: Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження. – Київ: Обереги, 1996. – С. 287–293.
- Мишанич О.В.* Григорій Сковорода і усна народна творчість. – Київ: Наукова думка, 1976. – 151 с.

- Ниженець А.М.* Характер розвитку байки в українській літературі XVII–XVIII століть // О.О.Потебня і деякі питання сучасної славистики: Матеріали III Республіканської славистичної конференції. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1962. – С. 321–335.
Про Сковороду див. на с. 322, 323, 327–335.
- Паишук А.І.* Полемісти і Г. Сковорода // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 124–134.
- Петров Н.И.* Киевская искусственная литература XVIII века, преимущественно драматическая // Труды Киевской духовной академии. – 1879. – № 4. – С. 453–479.
Про Сковороду див. на с. 471–472.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Северилова П.В.* Философское осмысление опыта традиций древнерусской книжности раннего периода // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковорода та духовний світ сучасної людини». – С. 153–138.
- Скринник М.* Міфо-символічні витоки української ідеї у світлі феномена Григорія Сковорода // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. – Київ, 1993. – Т. II. – С. 116–131.
- Соболь В.О.* Антропоцентричні мотиви у світогляді С. Величка і Г. Сковорода // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковорода / За ред. В.Д.Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковорода, 1994. – С. 40.
- Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковорода. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 51–74.
Те саме: Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 149–182.
- Ушкалов Л.* Біблійна герменевтика Григорія Сковорода на тлі українського барокового богосилення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 23–44.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.* К эйдологии восточнославянского барокко: “безначальность истины” в украинской литературе XVII–XVIII вв. // Герменевтика древнерусской литературы. – Москва: Институт мировой литературы РАН, 1993. – Сб. 6. – Ч. 1. – С. 293–321.
- Ушкалов Л.* Метафізика образу в літературі українського бароко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1994. – Т. 2. – С. 53–60.
Про Сковороду див. на с. 54, 57.
- Ушкалов Л.* Образ як риторична реальність // *Ушкалов Л.* Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 43–54.

- Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В. Українська барокова література у її зв'язках із філософією: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Київ, 1996. – 47 с.
Про Сковороду див. на с. 2, 5–6, 18–19, 28, 30–31, 34–39, 42.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Целік Т.В. Духовні витоки кордоцентризму Г.С. Сковороди // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 177–183.
- Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 27–157.
- Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Чижевський Д. Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шевчук В.* Київські поети XVII–XVIII віків // Дніпро. – 1980. – № 9. – С. 118–124.
Про Сковороду див. на с. 119.
- Щеглова С.А.* Богогласник. Историко-литературное исследование // Университетские известия. – 1917. – Сентябрь – октябрь. – С. 169–347.
Про Сковороду див. на с. 264–266.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев: Типография университета, 1918. – С. 264–266.
- Яременко В.* Два століття київської поезії // Аполлонова лютня: Київські поети XVII–XVIII ст. / Упоряд. та примітки В. Маслюка, В. Шевчука, В. Яременка; За ред. канд. філол. наук В. Кречотня. – Київ: Молодь, 1982. – С. 5–20.
Про Сковороду див. на с. 7, 8, 9, 14, 15.
- Klein E.* Skovoroda: tematica, simboli e tradizione // Kamenʹ. Rivista semestrale di poesia e filosofia. – 1994–1995. – An. V. – N. 6–7 (Dicembre-Giugno). – P. 79–110.
- Мокру В.* Akademia Kijowsko-Mohylańska szkołą baroku ukraińskiego i nowożytnej literatury rosyjskiej // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze / Pod red. R. Łuźnego i W. Mokrego. – Kraków, 1993. – Т. I – II. – S. 17–39.
Про Сковороду див. на с. 32–36.
- Див. також: 2.7; 2.11; 2.12; 10.14; 22; 26.18.

10.19.1.1. Сковорода й Лазар Баранович

Лазар Баранович (1620–1693) – видатний український церковний та громадський діяч, богослов, письменник. У 1650 році був призначений ректором Києво-Могилянської академії, з 1657 року – Чернігівський архієпископ. Баранович є автором численних творів, зокрема збірок проповідей «Меч духовний», «Труби словес проповідних», полемічного трактату «Нова міра старої віри», поетичної книги «Аполлонова лютня» тощо. Сковорода міг читати твори Барановича не тільки під час навчання в Києво-Могилянській академії, але вже й тоді, як перебував на Слобожанщині, адже в Слобідському краї твори Барановича мали неабияку славу. Принаймні, перший слобідський поет, архимандрит Куразького монастиря Онуфрій перекладав по-українському «Аполлонову лютню». Загалом, як писав Дмитро Чижевський, «своїм стилем, мовою, образами, емблематикою твори Сковороди безпосередньо зв'язані з усією київською літературною традицією, з творчістю Галятовського, Радивилівського, Барановича». Недарма, скажімо, сковородинська байка «Змія та Буфон» так нагадує один із сюжетів збірки Барановича «Труби словес проповідних»: «Змія, протискаючись крізь вузький прохід, скидає свою стару шкіру й оновлюється, отак і ти, проходячи тісними воротами, здери своє старе лахміття й одягнися в нове Христове вбрання».

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орії» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.

- Радишевський Р.П.* Барокковий концептизм поезії Лазаря Барановича // Українське літературне барокко: Збірник наукових праць / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 156–177.
Про Сковороду див. на с. 172.
- Сумцов М.* Сковорода і Ерн // Літературно-науковий вісник. – 1918. – Т. LXIX. – Кн. 1. – С. 41–49.
Рец.: *Филипович П.* «Книгарь. Літопис українського письменства». – 1919. – № 21. – Стп. 1359–1366.
Про статтю М. Сумцова «Сковорода і Ерн» стп. 1360–1361.
Те саме: [докладніша версія] *Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 60–66; Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 162–171 [розділ «Сковорода і Ерн»].
- Ткачук О.О.* Філософія Григорія Сковороди в контексті української філософської думки періоду Бароко: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 1999. – 18 с.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.* Образ як риторична реальність // *Ушкалов Л.* Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 43–54.
- Ушкалов Л.* [Передмова] // Барокова поезія Слобожанщини: Антологія / Упоряд., передмова, примітки та коментарі Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2002. – С. 17–47.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чирка Л.Г.* Проблеми інтерпретації Біблії у філософії Г. Сковороди // Мультверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український Центр духовної культури, 2000. – Вип. 26. – С. 133–140.

- Шевченко В.І.* Гностико-екзистенціальна підстава вчення Г.Сковороди про пізнання // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 166–170.
- Shevelov G.Y.* Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // *Shevelov G.Y.* In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.
- Те саме: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.
- Українські переклади див.: *Шерех Ю.* Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // *Шерех Ю.* Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.
- Те саме: *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.
- Шевельов Ю.* Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. ССXXXIX. – С. 177–211.
- Див. також: 2.7; 6.6; 6.9; 7; 10.3; 10.8.5; 10.19.1.2; 10.19.1.6; 13.16; 26.18.1.

10.19.1.2. Сковорода та Іван Величковський

Іван Величковський (рік народження невідомий – 1701) – український поет, автор панегіриків на честь Лазаря Барановича й гетьмана Івана Самойловича, перекладних (з англійського ренесансного поета Джона Овена) та оригінальних епіграм, фігурних віршів тощо. Ім'я Івана Величковського неодмінно зринає побіч Сковороди, як тільки мова заходить про найбільших майстрів української барокової поезії. Надаються до порівняння мотиви та образи їхніх творів, перекладацька практика обох поетів (прикметне, зокрема, саме звернення цих авторів до новолатинської ренесансної поезії), їхня епіграматична техніка та й версифікаційне мистецтво як таке. Скажімо, Дмитро Чижевський, відзначаючи напрочуд значну кількість неграматичних рим у Величковського (39%), одразу ж пише: “Навіть у Сковороди, рими якого надзвичайно “радикальні”, маємо в його «Саду божественних пісень» теж лише 38 відсотків неграматичних рим (180 рим з 470). Правда, вище відсоток неграматичних рим в раніших поетичних спробах Сковороди, в яких на 300 рядків маємо 87 неграматичних рим, себто 58 відсотків”.

- Крива Б.* Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. – Львів: Свічачо, 1997. – 216 с.
- Крива Б.С.* Образ світу в українській поезії XVII–XVIII століть: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Київ, 1995. – 48 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.

Ушкалов Л. Образ як риторична реальність // Ушкалов Л. Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 43–54.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 27–157.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.

Мокру В. Akademia Kijowsko-Mohilańska szkołą baroku ukraińskiego i nowożytnej literatury rosyjskiej // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze / Pod red. R. Łuznego i W. Mokrego. – Kraków, 1993. – Т. I – II. – S. 17–39.

Про Сковороду див. на с. 32–36.

Див. також: 2.7; 9; 10.3; 10.8.2.2; 10.8.3; 10.14; 10.17; 10.19.1.1; 10.19.1.3; 10.19.1.7; 23.2.

10.19.1.3. Сковорода й Паїсій Величковський

Паїсій Величковський (1722–1794) – український чернець-містик, засновник скиту святого Іллі на Атосі, перегадом архимандрит Нямецького монастиря; богослов, перекладач творів Теодора Студита, Максима Сповідника, Григорія Палами та інших. Закорінена в гесихастському досвіді, діяльність Величковського справила помітний

вплив на духовне життя України, Росії, Молдови. Традиції Величковського перегадом знайдуть своє продовження, зокрема, в Оптиній пустині, де шукатимуть духовної наснаги Микола Гоголь, Федір Достоєвський, Лев Толстой. Сковорода та Величковський, мабуть, нічого не знали один про одного, хоча народилися вони в один і той самий і померли в один і той самий рік, обидва були родом з Полтавщини, обидва навчалися в Києво-Могилянській академії, обидва відчували гостру потребу в живому духовно-містичному досвіді й не знаходили його в схоластичному богослів'ї, обидва майже одночасно звернулися до святоотцівської традиції (так, Величковський перекладає «Філокалію» [«Добротолубіє»], а Сковорода цитує за грецьким текстом цієї книги, зокрема, Євагія Понтійського).

- Гузар І.* Сковородознавство на сучасному етапі і проблеми дальшого вивчення філософії Григорія Сковороди // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 159–168.
Те саме: Календар-альманах «Нового Шляху». – Торонто: Новий Шлях, 1998. – С. 126–135.
- Каушба М.* Григорій Сковорода і російська філософія “срібного віку” // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 79–87.
- Окара А.* Паїсій Величковський та Григорій Сковорода у контексті духовної культури XVIII ст. // Філософія. Історія культури. Освіта: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків: Око, 1996. – С. 70–76.
- Петров В. Г. С.* Сковорода. Спроба характеристики // Київська старовина. – 2001. – № 4. – С. 109–120.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л. В., Марченко О. В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д.* Історія української літератури (Інститут заочного навчання при Українському Вільному Університеті) // Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994. – С. 1–146 (окр. пагін.).
Про Сковороду див. на с. 83, 85, 86, 90, 92, 95, 106, 126, 132.
- Чижевський Д.* Історія української літератури. Книжка друга. IV. Ренесанс та реформація. V. Барок. – Прага: Видавництво Юрія Тищенка, 1942. – 143 с.
Про Сковороду див. на с. 51, 57–58, 61–62, 64, 67–68, 72, 75, 106, 109–110, 121–122, 125–127, 129, 132, 135, 138–159.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994.
- Чижевський Д.* Філософія Г. С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.

Erdmann-Pandžić E. von. Skovoroda (Hryhorij Savvyč) // Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique doctrine et histoire / Fondé par M. Viller, F. Cavallera, J. de Guibert et A. Rayez; continué par A. Derville, P. Lamarche et A. Solignac de la Compagnie de Jésus. – Paris: Beauchesne, 1989. – Fasc. XCII–XCIII–XCIV (Savonarola – Spiritualité). – Col. 947–951.

Див. також: 2.7; 3.3; 3.10; 3.11; 3.11.2; 3.11.3; 3.11.4; 3.11.5; 10.18.2.3; 10.18.2.8; 10.19.2.2; 23.1; 26.8.5.

10.19.1.4. Сковорода та Іван Вишенський

Іван Вишенський (середина XVI століття – між 1621–33 роками) – український письменник- полеміст, чернець Святої Гори, автор цілої низки трактатів та послань, зокрема «Викриття диявола-миродержця», «Послання до всіх, хто мешкає в Польській землі», «Послання до єпископів», «Порада про очищення Церкви», «Послання до старці Домнікії» тощо. У своїх нещадних інвективах, спрямованих проти католицизму та Берестейської унії, Іван Вишенський змальовує похмурі есхатологічні образки всеосяжного триумфу диявола-миродержця, в яких вчувається невідомий патос чи вже пророка, чи Христового апостола. “Великий старець Іоан Вишенський” був найбільш ревним і талановитим оборонцем Східної Церкви на зламі XVI та XVII століть. Під ту пору його твори зажили неабиякої слави “в київських монастирях, і у Вільно, і в Могилеві, в Кутейно й... у Скиту”. Проте, трохи переогодом вони були в Україні геть забуті. Принаймні, Сковорода навряд чи знав їх. Сковорода та Вишенського єднає, перш за все, доволі радикальна аскетична настанова (недаром нашого філософа часом називали “ченцем у миру”), розуміння духовного життя людини як безугавної борні зі “світом, плоттю й дияволом”, традиції християнського неоплатонізму (найперше «Ареопагітик») та гесихазму.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Возняк М. Той, що його світ ловив, та не спіймав. Писання Грицька Сковороди. Сковородина філософія // *Возняк М.* Історія української літератури. Том III: Віки XVI–XVIII. – Львів: Товариство «Просвіта», 1924. – Ч. 2. – С. 77–94.

Те саме: *Возняк М.С.* Історія української літератури: Навчальне видання: У 2 кн. – 2-ге вид., випр. – Львів: Світ, 1994. – Кн. 2. – С. 76–92.

Ковальчук Н.Д. Проблема символізму в процесі духовного народження людини в філософській концепції Г. Сковороди // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – Вип. 6. – С. 193–201.

Компан О. На шляху у світве та вічне // Вітчизна. – 1984. – № 11. – С. 181–188.

Ласло-Куцук М. Боги світла і боги темряви. – Бухарест: Критеріон, 1994. – 252 с.

Ласло-Куцук М. Ключ до белетристики. – Бухарест: Мустанг, 2000. – 291 с.

Про Сковороду див. на с. 28–29, 38–41, 82, 86–91, 138, 196.

Нічик В.М. Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.

- Паушук А.І.* І. Вишенський і Г. Сковорода // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 76–83.
- Паушук А.І.* Полемісти і Г. Сковорода // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 124–134.
- Паушук А.І.* Суспільний ідеал І. Вишенського // Від Вишенського до Сковороди. (З історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст.). – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 8–24.
Про Сковороду див. на с. 14.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Скринник М.* Міфо-символічні витоки української ідеї у світлі феномена Григорія Сковороди // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. – Київ, 1993. – Т. II. – С. 116–131.
- Стратій Я.* Поняття “внутрішньої людини” і вчення про споріднену працю у філософії Г. Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 140–148.
- Сумцов М.* Сковорода і Ерн // Літературно-науковий вісник. – 1918. – Т. LXIX. – Кн. 1. – С. 41–49.
Те саме: [докладніша версія] *Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 60–66; Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 162–171 [розділ «Сковорода і Ерн»].
- Ткачук О.О.* Філософія Григорія Сковороди в контексті української філософської думки періоду Бароко: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 1999. – 18 с.
- Genyk-Berezovská Z.* K pozdně baroknímu ukrajinškému básnictví // Československá rusistika. – 1972. – R. XVII. – Č. 5. – S. 198–205.
Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* До питання про пізню українську барокову поезію // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 37–50.
- Grabowicz G.G.* The Question of Authority in Ivan Vyšens'kyj: A Dialectics of Absence // Harvard Ukrainian Studies. – 1988–1989. – Vol. XII–XIII: Proceedings of the International Congress Commemorating the Millenium of Christianity in Rus'-Ukraine. – P. 781–794.
Про Сковороду див. на с. 781, 794.
Український переклад див.: *Грабович Г.* Авторство й авторитет у Івана Вишенського: діалектика відсутності // Слово і час. – 1990. – № 6. – С. 45, 53.
Те саме: *Грабович Г.* До історії української літератури. Дослідження, есе, полеміка. – Київ: Основи, 1997. – С. 260, 277.
- Winter E.* Frühaufklärung: Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch-slawische Begegnung. – Berlin: Akademie Verlag, 1966. – 423 S.
Про Сковороду див. на с. 220–221, 341–347.
Див. також: 2.14; 3.4; 3.11; 3.11.1; 3.11.4; 3.11.5; 3.15; 10.15; 10.19.1.3; 11; 26.13.4.

10.19.1.5. Сковорода й о. Віталій Дубенський

Віталій Дубенський (друга половина XVI століття – біля 1620 року) – український письменник, настоятель Дубенського монастиря, автор повчальної книжки «Діоптра» (1612), яка була добре znana в Україні в XVII–XVIII століттях. «Діоптра» складається з низки невеликих розділів («Про те, що світ цей минає», «Про марність тілесної краси», «Про марнотну й безглузду мудрість світу», «Про тілесний гріх», «Про самолюбство», «Про пізнання себе самого», «Про мовчанку», «Про користь спокус», «Про Страшний Божий суд», «Про муки тих, що люблять світову марноту», «Про славу, яку отримують ті, хто зневажає марноту світу» тощо), які окреслюють узвичасне в старій українській традиції коло тем “духовної премудрості”, чи *богомислення*. Богомислення органічно поєднувало в собі поезію, риторичку, філософію, богослів'я та релігійно-містичні розважання. Сковорода ніде не покликався на «Діоптру» о. Віталія, хоча, зважаючи на популярність цієї книжки, міг її читати. Принаймні, його творчість і з погляду тематичного (марність світу, себепізнання, духовна борня тощо), і з погляду стилю думання розгортається в річниці української богомисленевої традиції.

- Іваньо І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Криса Б.* Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. – Львів: Свічадо, 1997. – 216 с.
- Логвиненко О.* Осмислення ролі розуму в творах українських мислителів кінця XVI – першої половини XVII ст. та у Г. Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 47–55.
- Нічик В.М.* Києво-Могилянська академія і німецька культура. – Київ: Український Центр духовної культури, 2001. – 252 с.
- Нічик В.М.* Філософські попередники Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1985. – № 2. – С. 69–80.
- Ушкалов Л.* Біблійна герменевтика Григорія Сковороди на тлі українського барокового богомислення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 23–44.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
- Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 27–157.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.

Див. також: 3.11; 6.3; 7; 8; 10.3; 10.8.2.2; 10.8.5; 26.8.5; 26.8.8; 26.18.

10.19.1.6. Сковорода та Йоаникій Галятовський

Йоаникій Галятовський (початок XVII століття – 1688) – український письменник і церковний діяч. Був ректором Києво-Могилянської колегії, а з 1669 року – архимандрит Чернігівського Селецького монастиря. Перу Галятовського належать збірка проповідей «Ключ розуміння», ціла низка богословсько-полемічних трактатів, зокрема «Старий Західний Костел», «Фундаменти», «Месія правдивий», «Лебідь», «Алькоран», «Боги поганські», збірники див Пресвятої Богородиці «Нове небо» та «Скарбниця потрібная» тощо. Зважаючи на неабияку популярність творів Галятовського (за життя письменника було надруковано близько двох десятків його книжок, а деякі з них перекладалися по-польському, по-російському, по-румунському), Сковорода міг їх читати – принаймні, славетний «Ключ розуміння». Відтак, ім'я Галятовського часто зринає в працях істориків літератури, коли мова заходить про символіку Сковороди та про засади його біблійної герменевтики (всеосяжна сковородинська алгебра Святого Письма добре увиразнюється на тлі характерної для Галятовського «почвірної» методи тлумачення Біблії, тобто додання в її тексті буквального, морального, алегоричного й аналогічного сенсів). «Навіть в дрібницях, – як зазначав свого часу Микола Сумцов, – Сковорода простує за старим українським письменством, напр., в порівнянні Премудрості Божої з дорогими камінцями, як Галятовський на сто років раніш збудував ціле казання на порівнянні Христа з топазом, хризолітом».

Алексєєнко Н.М. Деякі зауваження про природу інтерпретації біблійних текстів у творчості Г. Сковороди // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 6–10.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Гузар І. Сковородознавство на сучасному етапі і проблеми дальшого вивчення філософії Григорія Сковороди // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 159–168.

Те саме: Календар-альманах «Нового Шляху». – Торонто: Новий Шлях, 1998. – С. 126–135.

Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.

- Іванько І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Омельченко А.В.* І. Галаятовський і Г. Сковорода: неперервність традиції // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 96–99.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Сумцов М.* Сковорода і Ерн // Літературно-науковий вісник. – 1918. – Т. LXIX. – Кн. 1. – С. 41–49.
Те саме: [докладніша версія] *Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 60–66; Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 162–171 [розділ «Сковорода і Ерн»].
- Сумцов Н.Ф.* Обзор содержания проповедей Иоанникия Галаятовского // Вестник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1913. – Кн. 4. – С. 27–38.
Про Сковороду див. на с. 36.
- Ткачук О.О.* Філософія Григорія Сковороди в контексті української філософської думки періоду Бароко: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 1999. – 18 с.
- Ушкалов Л.* Біблійна герменевтика Григорія Сковороди на тлі українського барокового богомислення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 23–44.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.* Образ як риторична реальність // *Ушкалов Л.* Світ українського бароко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 43–54.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготівка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
 Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чирка Л.Г.* Проблеми інтерпретації Біблії у філософії Г. Сковороди // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український Центр духовної культури, 2000. – Вип. 26. – С. 133–140.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // *Skovoroda G.S.* Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk. – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.
 Те саме: *Chopyk D.B.* Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times. – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.
- Shevelov G.Y.* Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // *Shevelov G.Y.* In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.
 Те саме: Нгьоріж Савуч Сковорода. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.
- Українські переклади див.: *Шерех Ю.* Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // *Шерех Ю.* Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.
 Те саме: *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.
- Шевельов Ю.* Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. ССXXXIX. – С. 177–211.
- Див. також: 2.7; 3.2; 3.10; 3.10.3; 3.11; 3.12; 6.1; 10.3; 26.8.6.3; 26.20.13.

10.19.1.7. Сковорода й Митрофан Довгалецький

Митрофан Довгалецький (років народження та смерті не знаємо) – український письменник першої половини XVIII століття. Вихованець Києво-Могилянської академії, з 1733 року викладав тут-таки поетичне мистецтво; автор різдвяної драми «Комічна дія» та великодної – «Властотворний образ», а також курсу поезики «Сад поетичний». Твори Довгалецького порівнюють із творами Сковороди в ході тлумачення назви збірки «Сад божественних пісень» (бароковий топос “мисленного саду”), а також коли мова заходить про деякі спільні для обох мотиви (екзистенційна мандрівка, Христос – “камінь”), жанри (улюблена епіграма Сковороди «Inveni portum...») є також у поезії Довгалецького) та засади літературної систематики (мета поезії, поняття *образ*, *наслідування* тощо).

- Андрущенко М.* Парнас віршотворний. Києво-Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст. – Київ: Українська книга, 1999. – 208 с.
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
 Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орія» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

- Сазонова Л.И.* Идейно-эстетическое значение “мысленного сада” в русском барокко // Развитие барокко и зарождение классицизма в России XVII – начала XVIII в. – Москва: Наука, 1989. – С. 71–103.
Про Сковороду див. на с. 93–95.
- Сазонова Л.И.* Жанр “вертоградів” у східнослов’янському літературному барокко // Українське літературне барокко: Збірник наукових праць / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 76–108.
Про Сковороду див. на с. 76, 81–82, 96, 98, 100–105, 108.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.* Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – 112 с.
- Див. також: 2.7; 2.11; 6.4; 6.9; 6.11; 9; 10.3; 10.8.2; 10.8.2.2; 10.8.3; 10.8.5; 10.8.6; 10.16.

10.19.1.8. Сковорода й Климентій Зиновіїв

Климентій Зиновіїв (середина XVII століття – після 1712 року) – український мандрований поет, ермонах; автор рукописної збірки, яка містить близько 400 поезій та 1600 приказок і прислів’їв. Поезія Климентія не відзначається якоюсь особливою формальною довершеністю, але напрочуд барвиста за тематикою. Климентія Зиновіїва та Сковороду заведено порівнювати не тільки з огляду на їхнє мандрівне життя, але також як поетів-епіграматистів (коротші поезії Климентія можна вважати за епіграми), а ще – коли мова заходить про новачії Сковороди в ділянці віршування. Так, ужиток неpritаманних українській силабіці чоловічих рим Климентієм (“поетом-дилетантом”) Дмитро Чижевський трактував не як наслідок свідомого наміру, а як наслідок поетового “невміння дотриматись норми”. Тим часом рясні чоловічі рими в Сковороди постають свідомою спробою урівноправнення чоловічих та жіночих рим. Так само цікавим є порівняння причин та наслідків звернення обох поетів до народних приказок і прислів’їв.

- Барабаш Ю. Г.С.* Сковорода и Н.В. Гоголь (к вопросу о гоголевском барокко) // Известия Академии наук. Серия литературы и языка. – 1994. – № 5. – Т. 53. – С. 15–29.
Український переклад див.: *Барабаш Ю.* Григорій Сковорода і М.В. Гоголь (до питання про гоголівське бароко) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 316–336.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Колосова В.* Попередник Сковороди // Книжник. – 1990. – № 3. – С. 27–29.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.* Образ як риторична реальність // *Ушкалов Л.* Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 43–54.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання

Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 27–157.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.

Див. також: 2.14; 10.8.2.2; 10.8.3; 10.8.6.1; 10.19.1.16; 10.20.1.

10.19.1.9. Сковорода й Семен Климовський

Семен Климовський (між 1690–1700 роками – дата смерті невідома) – український поет, писар Харківської полкової канцелярії; автор рукописних віршованих трактатів «Про правосуддя зверхників» та «Про смиренність найвищих», подарованих 1824 року імператорові Петру Першому. Традиція приписує Климовському також славетну пісню «Іхав козак за Дунай». Климовський та Сковорода надаються до порівняння, перш за все, як яскраві представники “харківської літератури” (Дмитро Багалій) барокової доби. Обидва вони були харизматичними поетами-філософами, до чіхїх порад уважно прислухалися люди з різних суспільних станів: від простого козака чи “поселянина” до імператора. Обидва розмірковують у своїх творах про Правду та Кривду, тобто про Христа й Антихриста, про марність світу, про доконечну потребу пізнати самого себе й стати “смиренномудрим”, обидва рясно черпають образи зі скарбниці сталих виражальних засобів українського літературного бароко.

- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Криса Б.* Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. – Львів: Свічадо, 1997. – 216 с.
- Криса Б.С.* Образ світу в українській поезії XVII–XVIII століть: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Київ, 1995. – 48 с.
- Ушкалов Л.* [Передмова] // Барокова поезія Слобожанщини: Антологія / Упоряд., передмова, примітки та коментарі Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2002. – С. 17–47.
- Ушкалов Л.* Поезія Сковороди на тлі слобожанського бароко // Новий Колегіум. – 2000. – № 5. – С. 58–62.
- Ушкалов Л.* Слобожанська візія любові // Слобожанська муза: Антологія любовної лірики XVII–XX століть. – Харків: Майдан, 2000. – С. 5–8.
Про Сковороду див. на с. 5, 6, 7, 8.
Те саме: Слобожанщина. – 2001. – № 18. – С. 128, 129, 130, 131.
Див. також: 3.14; 7; 10.3; 10.8.5; 10.19.2.7; 20.1; 22; 26.4; 26.8.8; 26.10.

10.19.1.10. Сковорода й Мануйло Козачинський

Мануйло Козачинський (1669–1755) – український поет і філософ, вихованець Києво-Могилянської академії. Був префектом та викладачем поетики й риторики Карловацької слов'яно-латинської школи (Сербія), упродовж 1739–46 років – префектом і професором філософії Києво-Могилянської академії, помер архимандритом Святотроїцького монастиря в Слуцьку (Білорусь). Перу Козачинського належить «Трагедокомедія» про останнього сербського царя Уроша V, драма «Благоутробіє Марка Аврелія», панегірик імператриці Єлизаветі, книжка «Філософія Арістотелева». Козачинський був учителем Сковороди в Києво-Могилянській академії (клас філософії). Він, поза всяким сумнівом, справив неабиякий вплив на Сковороду не лише в ділянці філософії, але й своєю поетичною творчістю. Попри те, що Сковорода ніде прямо не покликався на поетичний доробок свого вчителя, у творах письменників можна знайти промовисті збіжності: досить порівняти, наприклад, сквородинську молитву-пісню “лицемірів” («Боротьба архистратига Михайла із Сатаною») з молитвою Фарисея в «Трагедокомедії» Козачинського, створеної 1734 року під час перебування автора в Карловцях.

- Ерціћ В.* Мануил (Михаил) Козачинскиј и његова Траедокомедија. – Нови Сад; Београд: Институт за књижевност и уметност; Матица српска; Српско народно позориште, 1980. – 765 с.
Про Сковороду див. на с. 372, 378, 381, 387, 400, 401, 409, 410, 661.
- Рогович М.Д.* М. Козачинський і Г. Сковорода // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 134–143.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Шевчук Вал.* Вчителі Г. Сковороди // Шевчук Вал. Із вершин та низин: Книжка цікавих фактів із історії української літератури. – Київ: Дніпро, 1990. – С. 256.

Chopyk D.B. G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk. – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.

Te same: *Chopyk D.B. Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times. – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.*

Див. також: 2.7; 10.3; 10.10; 10.15; 10.18.3; 26.4; 26.8.13; 26.13.1; 26.13.2; 26.18.1.2.

10.19.1.11. Сковорода й Георгій Кониський

Георгій Кониський (1717–1795) – український письменник, філософ, богослов та церковний діяч; вихованець Києво-Могилянської академії. З 1745 року Кониський викладав тут поетику, за два роки став префектом академії та професором класу філософії. Упродовж 1751–55 років був ректором академії й професором класу богослів'я, а з 1755 року – архієпископом білоруським. Перу Кониського належать академічні курси поетики, філософії, богослів'я, спрямована проти просвітницького нігілізму драма-мораліте «Воскресіння мертвих», низка проповідей та полемічних творів. Кониський був учителем Сковороди в богословському класі Києво-Могилянської академії. Згідно з не надто певними даними, Сковорода підтримував стосунки з Кониським і переогом. Принаймні, Александру Хашдеу в своєму нарисі «Григорій Варсава Сковорода» (часопис «Телескоп» за 1835 р.) говорив про бачені ним три листи Сковороди до Кониського. Спільним для творчості обох письменників є виразний антилібертинський патос та оборона традиційної християнської моралі, новації в ділянці поетичного мистецтва тощо. Хоча Сковорода ніде прямо не покликався на свого вчителя, деякі сліди впливу Кониського в його творах можна добачити. Так, леонівські вірші Сковороди з діалогу «Бесіда, названа двоє»: “Чиста птица голубица таков дух имѣет, / Буде мѣсто, гдѣ не чисто, тамо не почіет. / Развѣ травы и дубравы и сѣнь есть от зноя, / Там пріятно и прохладно мѣсто ей покоя” – є цитатою з курсу поетики Кониського.

Андрущенко М. Парнас віршотворний. Києво-Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст. – Київ: Українська книга, 1999. – 208 с.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Te same: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорій Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.

Охрімченко П. Життя та діяльність Григорія Сковороди // Дніпро. – 1944. – № 5–6 (листопад – грудень). – С. 102–112.

Поліщук Ф.М. Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.

Попов П.М. Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.

Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.

Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.

Ушкалов Л. Образ як риторична реальність // *Ушкалов Л.* Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 43–54.

Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.

Див. також: 2.7; 3.1; 3.12.3; 9; 10.3; 10.8.2.2; 10.8.6.5; 10.18.2.6; 10.18.2.9; 10.19.1.19; 24.2.11; 26.4; 26.8.13; 26.18.1; 26.18.1.3.

10.19.1.12. Сковорода та Ісаєя Копинський

Ісаєя Копинський (друга половина XVI століття – 1640) – український письменник і церковний діяч; вихованець Острозької слов'яно-греко-латинської академії, настоятель Межигірського, Києво-Братського та інших монастирів, єпископ у Перемишлі, Смоленську й Чернігові, а з 1631 року – київський митрополит; автор «Алфавіту духовного» – найпопулярнішої київської книжки XVII століття. «Алфавіт» поділяється на тридцять три «ступені» (розділи-«шаблі»), присвячені усталеним богомисленним темам: марність світу, себепізнання, моральне вдосконалення, розум та віра, обоження, «внутрішня людина», «самовластіє», рятівний плач-покаяння тощо. Зважаючи на непересічну популярність «Алфавіту духовного», Сковорода міг читати цю книгу. Недаром у своїй творчості філософ повсякчас звертається до богомисленнєвої проблематики, розглядаючи її здебільшого в тому самому річчизі, що й Ісаєя Копинський, а один з діалогів Сковороди має назву «Алфавіт миру».

Логвиненко О. Осмислення ролі розуму в творах українських мислителів кінця XVI – першої половини XVII ст. та у Г. Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 47–55.

Нічик В.М. Києво-Могилянська академія і німецька культура. – Київ: Український Центр духовної культури, 2001. – 252 с.

Нічик В.М. Філософська попередники Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1985. – № 2. – С. 69–80.

Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.

- Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Философская мысль в Киеве: Историко-философский очерк / В.Д. Белодед, В.А. Буслинский, А.К. Бычко и др. – Киев: Наукова думка, 1982. – 357 с.
- Див. також: 3.11; 3.14; 8; 10.3; 10.19.1.3; 10.19.1.4; 10.19.1.5; 10.19.1.22; 11; 26.4; 26.8.5; 26.8.7; 26.8.8; 26.18.1.

10.19.1.13. Сковорода й Варлаам Лашевський

Варлаам Лашевський (біля 1704 – 1774) – український граматист, поет і богослов, вихованець Києво-Могилянської академії, архимандрит Донського монастиря. У своїй візії «Боротьба архистратига Михайла із Сатаною» Сковорода цитує по пам'яті чималу пісню (п'ять строф із початком шостої) «Безплідна, яка плаче» (“Кто даст мнѣ крыльѣ нынѣ? Кто даст посребрѣнны?”), зазначивши на берегах: “Ця пісня взята з трагедокомедії «Гнана Церква». Апокаліпсна жінка, переслідувана змієм, або хор співає там цю пісню. Це – милий твір Варлаама Лашевського, який викладав у Києві також богослів'я з єврейською та грецькою мовами, а ще був керівником останнього виправлення Біблії [Лашевський керував підготовкою Єлизаветинської Біблії, яку Сковорода цитує у своїх творах. – Л. У.]. Помер архимандритом Донським. Вічна пам'ять!”. А трохи далі Сковорода цитує й «Переможну пісню» (“Пой и воспой, коль благ Бог твой!”) з цього-таки твору Лашевського. Три строфи канту «Безплідна, яка плаче» Сковорода подає (зі змінами) також у діалозі «Потоп зміїний». До речі, драму «Гнана Церква» («Гонимая Церковь») ми знаємо тільки за сковородинськими цитатами, оскільки вона не збереглася. Цитування Сковородою трагедокомедії Лашевського промовисто вказує на питомі джерела його творчості, а порівняння творів Лашевського з творами Сковороди дозволяє робити цікаві висновки щодо біблійної герменевтики нашого філософа, його техніки віршування тощо.

- Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
- Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Кирик Д.П. Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Попов П.М. Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Сумцов М. Сковорода і Ерн // Літературно-науковий вісник. – 1918. – Т. LXIX. – Кн. 1. – С. 41–49.
- Те саме: [докладніша версія] Сумцов М.Ф. Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 60–66; Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 162–171 [розділ «Сковорода і Ерн»].
- Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання

Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.

Black K.L. The Poetry of Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 133–157.

Shevelov G.Y. Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // *Shevelov G.Y.* In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.

Те саме: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.

Українські переклади див.: *Шерех Ю.* Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // *Шерех Ю.* Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.

Те саме: *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.

Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. CCXXXIX. – С. 177–211.

Див. також: 2.7; 3.2; 10.3; 10.8.2; 10.8.3; 10.10; 26.18.1.

10.19.1.14. Сковорода та Іван Леванда

Іван Леванда (1734–1814) – український письменник і проповідник, вихованець Києво-Могилянської академії, протосреї Києво-Софійського собору, автор численних проповідей та промов, які свого часу втішалися великою популярністю в усій Російській імперії. Можливо, Сковорода був знайомий з Левандою. Принаймні, Тарас Шевченко в повісті «Близьята», спираючись, вочевидь, на усні перекази, змальовує Сковороду та Леванду як ширих друзів, утілення добрих традицій старої України. Деякі збіжності можна знайти й між проповідями Леванди та творами Сковороди, зокрема, неприхильне ставлення до просвітницької ідеології, ідеї “наслідування Христа”, людського різнопуття, себепізнання, проминушності світу, образ житейського моря тощо.

- Андрущенко М.* Парнас віршотворний. Києво-Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст. – Київ: Українська книга, 1999. – 208 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- [*Данилевский Г.П.*] Сковорода, украинский деятель XVIII века (Материалы для истории южнорусской литературы) // *Основа*. – 1862. – № 8. – С. 1–39 (4-а пагін.); № 9. – С. 39–96 (5-а пагін.) [наприкінці тексту підпис: *Орест Халаявский*].
- Те саме: [під титулом «Григорий Савич Сковорода (с 1722 по 1794 г.)»] // *Данилевский Г.П.* Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. – Харьков: Изд. Заленского и Любарского, 1866. – С. 1–96; *Данилевский Г.П.* Сочинения. Изд. 5-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1887. – Т. 6. – С. 315–372; Изд. 6-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1890. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 7-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1893. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 8-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1901. – Т. 21. – С. 25–94; Изд. 9-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1902. – Т. 21. – С. 25–94; *Данилевский Г.П.* Собрание сочинений: В 10 т. – Москва, 1995. – Т. 10. – С. 30–105.
- Нічик В.* Києво-Могилянська академія: основні напрями філософування і Г. Сковорода // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 7–29.
- Новик О.П.* Христологічні мотиви у творчості Івана Леванди // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвузівський збірник наукових статей «Лінгвістика і літературознавство». – Київ: Знання, 2000. – Вип. V. – С. 133–138.
Про Сковороду див. на с. 133, 136.
- Стеллецкий Н.* Странствующий украинский философ Григорий Саввич Сковорода // Труды Киевской духовной академии. – 1894. – Т. 2. – № 7. – С. 449–478; № 8. – С. 608–629.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев: Типография Корчак-Новицкого, 1894. – 52 с.
- Ушкалов Л.* Біблійна герменевтика Григорія Сковороди на тлі українського барокового богомислення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 23–44.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Див. також: 2.7; 3.2; 3.3; 3.14; 6.3; 10.3; 26.4; 26.8.8; 26.18.1.

10.19.1.15. Сковорода та Іван Максимович

Іван Максимович (1651–1715) – український поет, проповідник і богослов, церковний діяч, святий православної Церкви. Навчався в Києво-Могилянській колегії, викладав тут-таки латину, переюдом став ігуменом Чернігівського Єлеського монастиря. У 1697 року Максимович був висвячений на чернігівського архієпископа, а в 1711 році став тобольським митрополитом. Перу Максимовича належить чимало оригінальних та перекладних книжок: «Алфавіт», «Богородице Діво», «Театрон», «Молитва Отче наш», «Вісім євангельських блаженств», «Царський путь Господнього Хреста», «Богомислення» та інші. Попри те, що Сковорода ніде не згадує творів

Максимовича, їхнє зіставлення з поезією та прозою слобожанського філософа має сенс і виправдання. По-перше, воно дозволяє глибше зрозуміти єство української богомисленнєвої традиції: досить порівняти бодай пройняту “своєрідною релігійною романтикою” (Георгій Флоровський) книжку Максимовича «Богомислення» (її проблематика відзеркалена в назвах розділів: «Про святе наслідування Христового життя», «Про риси справжньої любові», «Про збереження чистоти», «Про швидкий плин дочасного життя», «Про марність світу», «Про корисність споку» тощо) із філософськими трактатами й діалогами Сковороди. А коли згадати, що «Богомислення» Максимовича є перекладом трактату «Meditationes Sacrae» чільного лютеранського богослова XVII століття Йоганна Гергарда, то одразу зринає тема: Сковорода й німецька містика. По-друге, порівняння творів Сковороди з творами Максимовича дозволяє збагнути єство та генезу таких сквородинських ідей і образів, як *психоматія*, *себепізнання*, *страх Божий*, *море*, *серце*, *навич*, *куля* та інші, стосунок його творчості до античної традиції, до емблематики тощо.

Андрущенко М. Парнас віршотворний. Києво-Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст. – Київ: Українська книга, 1999. – 208 с.

Ушкалов Л. Біблійна герменевтика Григорія Сковороди на тлі українського барокового богомислення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 23–44.

Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.

Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.

Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.

Див. також: 2.7; 3.2; 3.6; 3.9; 3.10; 3.12; 3.14; 6.1; 6.2; 6.3; 6.8; 7; 8; 10.3; 10.16; 10.16.2; 10.17; 10.19.1.1; 11; 26.4; 26.8.1; 26.8.5; 26.8.8; 26.8.9; 26.10; 26.13; 26.18.1.

10.19.1.16. Сковорода й українські “мандровані дяки”

“Мандровані дяки” – це українські школярі та клирики XVII–XVIII століть, схожі на західних вагантів, шпільманів чи совізжалів. Зазвичай вони були вчителями й хористами, а ще заробляли собі на хліб партесним співом, “утішними ораціями”, вертепними виставами. “Епетиції” “мандрованих дяків” були зумовлені різними причинами. Утім, найперше то були мандрівки *propter panem*: села й містечка приваблювали наших “перегринів” утіхами вільного життя (дяки не цуралися горілки, жіночих принад та всіляких веселих витівок), а також нехитрим харчем. Звичка до сповнених пригод “пікареских” мандрів (за приклад тут може правити бодай автобіографія Іллі Турчиновського) була настільки сильною, що ті мандри могли тривати мало не все життя: скажімо, слобожанин Кузьма Порадин якраз під добу Сковороди ходив дячком від школи до школи цілих півсотні років. “Мандровані дяки” носили із собою “великі жмутки” всіляких “шпаргалов и партес”, з-поміж яких було й чимало сміховинних очуднень тропарів, кондаків, величань, гласів, а ще – травестійних переробок різдвяних та великодних віршів, де персонажі священної історії були вбрані в українські шати. Дяки-бакаляри зазвичай писали свою поезію, використовуючи живі говірки, часто вдавалися до леонівських віршів, а ритміка їхніх орацій і травестій стає рухливішою, “тонзується, переходячи іноді у виразно метричні розміри” (Агапій Шамрай). Сковороду, як мандрівного вчителя, здавна порівнювали з “мандрованими дяками”, хоча його життєва мандрівка мала, скорше, містичне підложжя. Деякі збіжності можна додати і в поезії Сковороди та дяків-бакалярів.

- Барабаш Ю.* Григорій Сковорода и традиция “мандров”. Из заметок об украинской литературной старине // Вопросы литературы. – 1988. – № 3. – С. 86–110.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Барабаш Ю.Я.* Из жизни “странного человека”. Григорий Сковорода: “мандры”, или странствия // Москва. – 1988. – № 2. – С. 186–197.
- Білик О.М., Білик Я.М.* До питання про характер української філософії XVI–XVIII ст. // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковорода (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 19–20.
- Варыпаев А.М.* Странничество Григория Сковороды // Філософія: класика і сучасність: Матеріали III Харківських Міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996. – С. 90–91.
- Житецкий П.И.* «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
Про Сковороду див. на с. 135–152.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.
Український переклад див.: *Житецький П.І.* Григорій Савич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течіях громадського життя та його літературний стиль // *Житецький П.І.* «Енеїда» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
Те саме: *Житецький П.Г.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.
- Коваленко Гр.* Григорій Сковорода, його життя і твори. – Полтава: Накладом Полтавської спілки споживчого товариства, 1919. – 156 с.
- Микитась В.* Ваганти і мандрівні дяки // Київська старовина. – 1992. – № 5. – С. 99–108.
Про Сковороду див. на с. 105, 107.
- Микитась В.* Давньоукраїнські студенти і професори. – Київ: Абрис, 1994. – 288 с.
Про Сковороду див. на с. 30, 139–144, 151, 153, 259, 275.
- Нога Г.* Григорій Сковорода і українські мандрівні дяки // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 437–441.
- Нога Г.* Український різдвяний та великодній бурлескний сміх XVII–XVIII ст. – Київ, 1996. – 35 с.
Про Сковороду див. на с. 24.
- Нога Г.М.* Григорій Сковорода та українські мандрівні дяки // Пам'яті Григорія Сковорода: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковорода, 1998. – С. 91–95.
- Нога Г.М.* Мандрівний філософ Григорій Сковорода у зв'язках з мандрівними дяками // *Нога Г.М.* Звичаї тієї з давніх школярів бували... (Український святковий бурлеск XVII–XVIII століть). – Київ: Стилюс, 2001. – С. 161–165.
- Петров В. Г.С.* Сковорода. Спроба характеристики // Київська старовина. – 2001. – № 4. – С. 109–120.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.

- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.* Поезія Сковороди на тлі слобожанського бароко // Новий Колегіум. – 2000. – № 5. – С. 58–62.
- Філоненко С.М.* “Мандровані дяки” та Г.С. Сковорода // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 77–79.
- Шевчук Вал.* Григорій Сковорода – людина, мислитель, митець // *Шевчук Вал.* Дорога в тисячу років. – Київ: Наукова думка, 1990. – С. 209–219.
- Мокру W.* Akademia Kijowsko-Mohilańska szkołą baroku ukraińskiego i nowożytniej literatury rosyjskiej // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze / Pod red. R. Łuznego i W. Mokrego. – Kraków, 1993. – Т. I – II. – S. 17–39.
- Про Сковороду див. на с. 32–36.
- Див. також: 2.14; 10.8; 10.8.3; 10.8.5; 10.8.6.2; 10.19.1.8; 10.19.2.2; 10.19.2.6.

10.19.1.17. Сковорода та Іван Некрашевич

Іван Некрашевич (1742 – дата смерті невідома) – український поет і проповідник; вихованець Києво-Могилянської академії, сільський священник. Некрашевич є автором різножанрових віршованих творів «Суперечка душі та тіла», «Лист, написаний до Івана Филиповича», «Лист, написаний до отця Арсенія Криницького», «Сповідь», «Замисл на попа», «Ярмарок», більшість із яких позначена рисами бурлеску й трагедії. Сковороду порівнюють із Некрашевичем, як виразників “високого” (Сковорода) та “низького” (Некрашевич) стилів у літературі пізнього українського бароко. Окрім того, зіставлення творів Сковороди та Некрашевича дозволяє зробити цікаві висновки щодо тенденцій розвитку української літературної мови на зламі XVIII і XIX століть.

- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поезия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Геник-Березовська З.* Українське літературне бароко в межах своєї епохи та стилю // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 28–36.
- Плюц П.П.* Зауваження про мову І.Г. Некрашевича і Г. Сковороди // *Плюц П.П.* Нариси з історії української літературної мови. – Київ: Радянська школа, 1958. – С. 200–202.
- Genyk-Berezovská Z.* K pozdně baroknímu ukrajińskému básnictví // Československá rusistika. – 1972. – R. XVII. – Č. 5. – S. 198–205.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* До питання про пізню українську барокову поезію // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 37–50.
- Див. також: 2.7; 10.3; 10.8; 10.14; 10.19.1.16; 10.19.2.7; 13.5; 13.8.

10.19.1.18. Сковорода й Симеон Полоцький

Симеон Полоцький (1629–1680) – поет, філософ, богослов, чия творчість належить українській, білоруській та російській культурі; вихованець Києво-Могилянської колегії й Віленської єзуїтської академії, від 1664 року мешкав у Москві. Полоцький є автором численних творів, зокрема «Обід душевний», «Вечеря душевна», «Ритмологіон», «Орел російський», «Жезл правління» тощо. Ім'я Полоцького зривало побіч Сковороди ще на початку XIX століття: Іван Снегірьов убачав основну причину конфлікту Сковороди з переяславським єпископом у тому, що єпископ ставив “силабічні вірші Симеона Полоцького” вище “ямбів Ломоносова”. Утім, сліди “ямбів Ломоносова” у творах Сковороди віднайти важко, а от твори Симеона Полоцького Сковорода знав напевно. Принаймні, між «Вечерею душевною» (ця книга була в бібліотеці Харківського колегіуму) та творами Сковороди можна провести виразні паралелі. Варто порівняти бодай сквородинську фавбу про Талеса (“Как толко солнце к вечеру запало / И вездѣ небо темнозрачно стало, / На тверди звѣзды блеснули прекрасны, / Как дорогие каменя алмазни, / Фалес закричал: “Старухо драгая!” / “Чего ти кричиш, мудросте глупая?” / “Полно мнѣ уже сидѣть на сем мѣстѣ. / Поведи мене смотрѣти на звѣзды”. / Пошла перед ним старуха драгая, / А за нею вслѣд и мудрость глупая. / Пошли туди, где холм високомѣстной, / Отколь способно смотрѣть на круг звѣздной. / “Ой, – мудрец крикнул, – пропал я, старухо!” / Впав бѣдній в яму, одбил себѣ ухо. / “Не впал бы ты в ров, безтолковый дѣду, / Чему моего не держиши слѣду? / Как ты, не видя перед носом рова, / Можеш знать звѣзды, главо безтолкова?” / З сих спекуляцій повела старуха / Назад до дому мудреца без уха”) з розважаннями Симеона Полоцького про себепізнання: “Изряднѣйшее есть любомудріе, еже себе самого знати... Кая бо полза есть челоуѣку, аще, забыв себе, теченіе планет усмотрят небесных..., кая си есть полза, воистинну поношеніе и смѣх челоуѣкови. Якоже прилучилося Талису, философу милісійскому, от единяи бабы обругану быти. Той бо, возвед нѣкогда очеса своя на высоту небесную усмотрѣти теченіе звѣздное, случаем же впаде в яму и повредися болѣзненно, что видящи едина баба поношаше ему, глаголющи: “Оле безумнаго философа, горних теченіе изслѣдити хотѣвша, низу же ямы ископанн्या усмотрѣти неумѣвшаго””.

- Іваньо І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Сазонова Л.И.* Идеино-эстетическое значение “мысленного сада” в русском барокко // Развитие барокко и зарождение классицизма в России XVII – начала XVIII в. – Москва: Наука, 1989. – С. 71–103.
Про Сковороду див. на с. 93–95.
- Сазонова Л.И.* Жанр “вертоградів” у східнослов’янському літературному барокко // Українське літературне барокко: Збірник наукових праць / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 76–108.
Про Сковороду див. на с. 76, 81–82, 96, 98, 100–105, 108.
- Ушкалов Л.* Образ як риторична реальність // *Ушкалов Л.* Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 43–54.
- Ушкалов Л.* Сковородинівський ейдос самопізнання в контексті українського літературного бароко // III Міжнародний конгрес українців. Літературознавство / Упоряд. і відп. ред. О. Мишанич. – Київ: Обереги, 1996. – С. 302–308.

Ушкалов Л. Українське барокове богومислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Див. також: 2.7; 2.11; 2.12; 3.13; 6.3; 6.6; 6.8; 6.11; 9; 10.3; 10.8.3; 10.8.6.1; 10.18.2.6; 10.18.2.9; 12; 23.1; 26.8.5; 26.8.8.

10.19.1.19. Сковорода й Теофан Прокопович

Теофан Прокопович (1677 або 1681[4] – 1736) – видатний український поет, філософ, богослов і церковний діяч. Вихованець Києво-Могилянської академії, навчався також у колегії святого Атанасія в Римі (1698–1701). Повернувшись до Києва, тривалий час викладав поетику, риторичку, філософію й богослів'я в Києво-Могилянській академії, був її ректором. У 1716 році за наказом Петра I переїздить до Санкт-Петербурга. Бувши одним з найліпших інтелектуалістів тодішньої Росії, фаворитом Петра I, Прокопович усіляко підтримував його реформи. Помер у сані митрополита новгородського. Перу Прокоповича належить ціла низка творів найрізноманітнішого ґатунку: академічні курси поетики, риторики, філософії, теології, присвячена гетьману Мазепі трагедокомедія «Володимир», численні проповіді, українські та латинські поезії («Епінікіон», «За Могилою Рябою», «Плаче пастушок...», «Про блаженного Олексія», «Похвала Бористену»), трактати «Правда волі монаршої», «Духовний регламент» тощо. Сковороду називають інколи “духовним онуком” Прокоповича, мавши на думці те, що його вчителі в Києво-Могилянській академії – Мануїло Козачинський, Симон Тодорський, Георгій Кониський – були щирими шанувальниками Прокоповича. Ім'я Прокоповича зринає у творах Сковороди лише один раз. У візії «Боротьба архистратига Михайла із Сатаною» філософ цитує в трохи зміненому вигляді десять рядків Прокоповичевого «Епінікіона» (“Воспоим Господеви! О, Боже всеилный!”), – зазначивши на берегах: “Ці вірші з переможної пісні Теофана Прокоповича, ректора Київської Академії, який тримовно оспівував царя Петра, котрий переміг під містом Полтавою. Спочив президентом у Синоді. Вічна пам'ять”. Але насправді Сковорода-поет звертався до творчості Прокоповича частіше. Так, діалог «Потоп зміний» завершується уривком з гратуляційних віршів Прокоповича до імператриці Анни Іоанівни: “Проч уступай, проч! / Печальная ноц! / Сонце всходит, / Свѣт воводит, / Свѣт воводит, / Радость рѣдит. / Проч уступай, проч! / Потопная ноц!”, – а інші рядки з цієї-таки Прокоповичевої поезії (“Ты наш ясный свѣт, / Ты наш красный цвѣт, / Ты красота, / Ты доброта”) відлунюють у приспіві 21-ї пісні «Саду божественних пісень»: “О щастіе! наш ясный свѣт, / О щастіе, наш красный цвѣт”.

Андрущенко М. Парнас віршотворний. Києво-Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст. – Київ: Українська книга, 1999. – 208 с.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
 Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорій Сковорода: Поетизм. Філософія. Життя. – Москва: Художественная література, 1989. – 335 с.
- Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Кісь Р.* Пневмоцентричний антропологізм Сковороди і європейський духовний контекст // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 77–87.
- Музичка А.* Поетична творчість Гр. С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 37–61.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Сумцов М.* Сковорода і Ерн // Літературно-науковий вісник. – 1918. – Т. LXIX. – Кн. 1. – С. 41–49.
 Те саме: [докладніша версія] *Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 60–66; Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 162–171 [розділ «Сковорода і Ерн»].
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.* Образ як риторична реальність // *Ушкалов Л.* Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 43–54.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Чижевський Д.* Історія української літератури. Книжка друга. IV. Ренесанс та реформація. V. Барок. – Прага: Видавництво Юрія Тищенка, 1942. – 143 с.
 Про Сковороду див. на с. 51, 57–58, 61–62, 64, 67–68, 72, 75, 106, 109–110, 121–122, 125–127, 129, 132, 135, 138–159.
 Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
 Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та

- мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Black K.L.* The Poetry of Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 133–157.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda's fables: analysis // *Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk.* – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 71–110.
- Те саме: *Chopyk D.B.* Skovoroda's Fables: Analysis. – Salt Lake City, 1995. – 40 p.; *Чопик Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – P. 44–82.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda's *Harkov Fables*, Their Language and Its Embellishment Technique // *Чопик Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – P. 22–26.
- Čyževskýj D.* Literarische Lesefrüchte. Ein Zitat aus Prokopovyč bei Skovoroda // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1934. – Bd. XI. – S. 22.
- Shevelov G.Y.* Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // *Shevelov G.Y.* In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.
- Те саме: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.
- Українські переклади див.: *Шерех Ю.* Пролегомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // *Шерех Ю.* Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.
- Те саме: *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.

Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. ССXXXIX. – С. 177–211.
Див. також: 2.7; 2.12; 3.9; 6.1; 6.2; 10.3; 10.8.6; 10.10; 10.19.1.10; 10.19.1.11; 26.10; 26.18.1; 26.18.1.2; 26.18.1.3; 26.18.1.4; 26.18.1.5.

10.19.1.20. Сковорода й Антоній Радивилівський

Антоній Радивилівський (рік народження невідомий – 1688) – український письменник і проповідник, вихованець Києво-Могилянської колегії. Прийнявши чернецтво, був архидияконом чернігівської єпархії, проповідником та намісником Києво-Печерського монастиря, ігуменом Пустинно-Миколаївського монастиря. Перу Радивилівського належать дві великі збірки проповідей: «Вінець Христа» й «Огородок Марії Богородиці», – надруковані в Києво-Печерській лаврі. Для проповідей Радивилівського характерна пишна барокова образність та послуговування численними “прикладми” (exempla): легендами, меморабілами, апофтегмами, фацеціями, мітами, казками, байками. Сковорода міг читати твори Радивилівського. Принаймні, сюжет байки Радивилівського про Болотяну Курочку та Яструба дуже нагадує сковородинську притчу «Убогий Жайворонок»: Болотяна Курочка, побачивши забитого й виставленого на показ задля науки іншим Яструба, котрий щойно перед тим сміявся над нею, мовляв, ти тільки “малих робачків” на землі збираєш, а на інших птахів не полюєш, скрушно каже: “О, мій милий братику Яструбе! Ліпше б тобі було на землі робачків збирати, аніж ширяти в небі. Живий би тепер був”.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Іванько І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Кісь Р.* Антропологічна пневматологія Г. Сковороди та європейський духовний контекст // Transfiguratio. Преображення: Альманах християнської думки. – Львів, 2003. – Вип. перший. – С. 44–76.
- Крекотень В.І.* Оповідання Антонія Радивилівського. З історії української новелістики XVII ст. – Київ: Наукова думка, 1983. – 407 с.
Про Сковороду див. на с. 178.
- Сазонова Л.И.* Идеино-эстетическое значение “мысленного сада” в русском барокко // Развитие барокко и зарождение классицизма в России XVII – начала XVIII в. – Москва: Наука, 1989. – С. 71–103.
Про Сковороду див. на с. 93–95.
- Сазонова Л.И.* Жанр “вертоградів” у східнослов’янському літературному барокко // Українське літературне барокко: Збірник наукових праць / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 76–108.
Про Сковороду див. на с. 76, 81–82, 96, 98, 100–105, 108.
- Софронова Л.О.* Жанрова система кївської шкільної драми // Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов’янські літератури / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1984. – С. 232–252.
Про Сковороду див. на с. 238, 244, 250–251.

- Ушкалов Л.* Біблійна герменевтика Григорія Сковороди на тлі українського барокового богомислення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 23–44.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.* Сковородинівський ейдос самопізнання в контексті українського літературного бароко // III Міжнародний конгрес україністів. Літературознавство / Упоряд. і відп. ред. О. Мишанич. – Київ: Обереги, 1996. – С. 302–308.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
- Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Шинкарук В.І., Іваньо І.В.* Григорій Сковорода // *Сковорода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 1. – С. 11–57.
- Див. також: 2.7; 6.1; 6.3; 6.7; 6.9; 10.2; 10.3; 10.9; 10.16; 10.16.3; 10.17; 26.4; 26.8.8; 26.8.11; 26.13; 26.18.1.

10.19.1.21. Сковорода й Герасим Смотрицький

Герасим Смотрицький (рік народження невідомий – 1594) – український письменник і культурний діяч, перший ректор слов'яно-греко-латинської академії в Острозі, керівник редакторської роботи над текстом Острозької Біблії (1581). Смотрицький є автором упровідних віршів та обох передмов до Острозької Біблії, а також богословсько-полемічних трактатів «Ключ Царства небесного» та «Календар римський новий». Паралель між Сковородою та Смотрицьким уперше провів Микола Сумцов у своїй «Історії української філософської думки». Сковорода міг знати твори Смотрицького, передовсім ті, які вміщені в Острозькій Біблії. Обоє письменників єднає неприхильне ставлення до схоластичного богослів'я, наголос на себепізнанні та “внутрішній мудрості”, біблійні студії тощо.

- Сумцов М.Ф.* Герасим Смотрицький і Сковорода про тривалість часу // *Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 67–68.
- Те саме: Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 172–173.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.

Ушкалов Л. Образ як риторична реальність // Ушкалов Л. Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 43–54.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.

Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.

Див. також: 3.2; 3.11; 10.4; 10.19.1.4; 13.16; 24.2.8; 26.8.1; 26.8.3; 26.8.8; 26.12; 26.18; 26.20.12.

10.19.1.22. Сковорода й Кирило Транквіліон-Ставровецький

Кирило Транквіліон-Ставровецький (рік народження невідомий – 1646) – український поет, перекладач, філософ і богослов. Працював у православних школах Львова, Вільно, Острога. У 1626 році прийняв унію і став архимандритом Чернігівського Єлецького монастиря. Транквіліон-Ставровецький – автор трактату «Зерцало богословії», збірки проповідей «Учителна Євангелія» та повчальної книжки «Перло многоцінне». Сковорода ніде не покликався на Транквіліона-Ставровецького. Утім, між творами обох письменників можна провести чимало виразних паралелей. Зокрема, Транквіліон, так само, як і Сковорода, править про людину-мікрокосмос, про психомахію, себепізнання («...о человекъ, только познавай самого себе, яко естесь дивным створенем Божиим и скарбницею премудрости его неизреченной, которая в тебѣ закрыта и положена ест»), про марність світу («Лікарство розкошникам...»), про «чотири світи», які виразно корелюють з «трьома світами» Сковороди, послуговується поняттям *богомислення*, пересипає свої прозові тексти віршами-піснями («Перло многоцінне») тощо. Крім того, Транквіліона-Ставровецького вважають зачинателем української «філософії серця», яка знайшла своє найглибше втілення в діалогах і трактатах Сковороди.

Іваньо І.В. Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.

Кісь Р. Антропологічна пневматологія Г. Сковороди та європейський духовний контекст // Трансфігуратив. Преображення: Альманах християнської думки. – Львів, 2003. – Вип. перший. – С. 44–76.

Кісь Р. Пневмоцентричний антропологізм Сковороди і європейський духовний контекст // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до

- 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 77–87.
- Криса Б.* Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. – Львів: Свічадо, 1997. – 216 с.
- Криса Б.* Світоглядні основи українського поетичного барокко // Українське барокко. Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців (Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р.) / Відп. ред. д-р філол. наук О. Мишанич. – Київ, 1993. – С. 47–53.
- Криса Б.С.* Образ світу в українській поезії XVII–XVIII століть: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Київ, 1995. – 48 с.
Про Сковороду див. на с. 10, 16–17, 20, 30–34, 38–39, 42, 44.
- Литвинов В.* Філософські попередники Сковороди в Україні // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 165–173.
- Ничик В.М.* Из истории отечественной философии конца XVII – начала XVIII в. – Киев: Наукова думка, 1978. – 298 с.
- Ничик В.М.* Києво-Могилянська академія і німецька культура. – Київ: Український Центр духовної культури, 2001. – 252 с.
- Ничик В.М.* Філософські попередники Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1985. – № 2. – С. 69–80.
- Огородник І.В., Огородник В.В.* Григорій Сковорода // *Огородник І.В., Огородник В.В.* Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навчальний посібник. – Київ: Вища школа; Знання, 1999. – С. 253–263.
- Охрімченко П.* Життя та діяльність Григорія Сковороди // Дніпро. – 1944. – № 5–6 (листопад – грудень). – С. 102–112.
- Паславський І.В.* Кирило-Транквілон Ставровецький і філософські традиції Київської Русі // Київська Русь: культура, традиції: Збірник наукових праць. – Київ: Наукова думка, 1982. – С. 92–103.
Про Сковороду див. на с. 103.
- Пилявець Л.* Гуманістичні тенденції в поглядах на людину й суспільство Кирила Транквіліона-Ставровецького // Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 175–193.
Про Сковороду див. на с. 180, 183, 184, 190, 192.
- Пилявець Л.Б.* Натурфілософія Кирила Транквіліона-Ставровецького // Проблеми філософії: Міжвідомчий науковий збірник. – Київ: Либідь, 1992. – Вип. 94: З історії філософії в Україні. – С. 72–85.
Про Сковороду див. на с. 74, 85.
- Ткачук О.О.* Філософія Григорія Сковороди в контексті української філософської думки періоду Бароко: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 1999. – 18 с.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.* Образ як риторична реальність // *Ушкалов Л.* Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 43–54.
- Ушкалов Л.* Сковородинівський ейдос самопізнання в контексті українського літературного бароко // III Міжнародний конгрес українців. Літературознавство / Упоряд. і відп. ред. О. Мишанич. – Київ: Обереги, 1996. – С. 302–308.

- Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова.* – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шевчук Вал.* Григорій Сковорода – людина, мислитель, митець // *Шевчук Вал.* Дорога в тисячу років. – Київ: Наукова думка, 1990. – С. 209–219.
- Див. також: 3.1; 3.3; 3.7; 3.10; 3.10.2; 3.11; 3.12; 3.15; 6.9; 7; 8; 10.3; 10.8.5; 10.8.6.1; 10.10; 26.2; 26.8.6; 26.8.8; 26.8.9; 26.20.1; 26.20.8; 26.20.12.

10.19.1.23. Сковорода й Дмитро Туптало

Дмитро Туптало (1651–1709) – видатний український письменник, богослов, церковний діяч, святий православної Церкви. Туптало навчався в Києво-Могилянській колегії, прийняв чернечий постриг. Перебуваючи в Києво-Печерській лаврі, понад двадцять років працював над фундаментальною «Книгою житій святих». У 1702 році був висвячений на митрополита ростовського. Окрім «Книги житій святих», Туптало є автором численних проповідей, духовних, дескриптивних та панегіричних віршів, збірника богородичних легенд «Руно орошення», «Літописця», богословсько-полемічного трактату «Розиск», повчальних творів («Духовні ліки», «Внутрішня людина», «Апологія» тощо. Зважаючи на неабияку популярність творів Туптала, Сковорода мав їх читати. Принаймні, у творах Сковороди й Туптала можна знайти чимало збіжностей. Так, Сковороду й Туптала порівнюють, коли мова заходить про жанр епіграми в українській бароковій літературі, про емблематику, про ідеї “наслідування Христа”, себепізнання (у своєму «Літописці», який зберігався в бібліотеці Харківського колегіуму, Дмитро Туптало, так само, як і Сковорода, підкреслював тотожність себепізнання й богопізнання: “…От познання себе приходит человек в познаніе Бога, и поелику кто познавает свое ничтожество, потолику Бога познавает”), “внутрішньої людини” та людського “різнопуття” або про особливості церковнослов’янської мови в українських авторів XVIII століття. І Сковорода, і Туптало залюбки користалися одними й тими самими сталими виразальними засобами: образом світового моря, життя як морської мандрівки, дзеркала тощо.

- Алексєєнко Н.М.* Деякі зауваження про природу інтерпретації біблійних текстів у творчості Г. Сковороди // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 6–10.
- Кісь Р.* Пневмоцентричний антропологізм Сковороди і європейський духовний контекст // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 77–87.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Овсійчук В.* Сковорода про мистецтво // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22

- грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 9–15.
- Сумцов М.Ф.* Св. Дмитрій Ростовський і Сковорода, як провідники розуму // *Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 68–70.
- Те саме: Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 173–176.
- Ушкалов Л.* Біблійна герменевтика Григорія Сковороди на тлі українського барокового богомислення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 23–44.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.* Образ як риторична реальність // *Ушкалов Л.* Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 43–54.
- Ушкалов Л.* Сковородинівський ейдос самопізнання в контексті українського літературного бароко // III Міжнародний конгрес україністів. Літературознавство / Упоряд. і відп. ред. О. Мишанич. – Київ: Обереги, 1996. – С. 302–308.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В.* Сенс “дзеркальної діалектики” самопізнання Г. Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 5. – С. 128–137.
- Російський переклад див.: *Ушкалов Л.В.* Смысл “зеркальной диалектики” самопознания Г. Сковороды // Философская и социологическая мысль. – 1992. – № 5. – С. 128–137.
- Чижевський Д.* Історія української літератури. Книжка друга. IV. Ренесанс та реформація. V. Барок. – Прага: Видавництво Юрія Тищенка, 1942. – 143 с.
- Про Сковороду див. на с. 51, 57–58, 61–62, 64, 67–68, 72, 75, 106, 109–110, 121–122, 125–127, 129, 132, 135, 138–159.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
- Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 27–157.

- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Čyževskýj D.* Literarische Lesefrüchte. “Die vertriebene Wahrheit (Gerechtigkeit)” // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1942. – Bd. XVIII. – S. 44–49.
Про Сковороду див. на с. 46–47.
- Shevelov G.Y.* Prolegomena to Studies of Skovoroda’s Language and Style // *Shevelov G.Y.* In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.
Те саме: Нryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.
Українські переклади див.: *Шерех Ю.* Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // *Шерех Ю.* Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.
Те саме: *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.
Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. ССXXXIX. – С. 177–211.

Див. також: 2.7; 2.12; 3.3; 3.11; 3.12; 3.14; 6.1; 6.2; 6.3; 6.4; 6.9; 10.3; 10.4; 10.6.1; 10.8.2.2; 10.8.3; 10.8.6; 10.8.6.1; 10.8.6.4; 10.19.1.24; 13.16; 26.2; 26.4; 26.8.1; 26.8.5; 26.8.8; 26.8.9; 26.18.1; 26.18.1.6.

10.19.1.24. Сковорода й Стефан Яворський

Стефан Яворський (1658–1722) – український поет, філософ, богослов, церковний діяч. Навчався в Києво-Могилянській колегії, а також у католицьких школах Львова, Любліна, Познані та Вільно. Перегодом прийняв чернечий постриг; із 1687 року читав курси поетики, риторики, філософії та богослів'я в Києво-Могилянській колегії. У 1700 році був висвячений на митрополита рязанського та муромського, а після смерті московського патріарха Адріана в 1700 році Петро I призначив його “екзархом, блюстителем і адміністратором патріаршого престолу”. Яворський був також президентом Московської слов'яно-греко-латинської академії, незадовго до смерті очолив Священний синод. Перу Яворського належать численні проповіді, поетичні твори (він був першим українським поетом-лауреатом), академічні курси риторики, філософії та богослів'я, фундаментальний полемічний трактат «Камінь віри», а також багато інших творів. Сковорода ніде не згадував про Яворського, хоча, поза сумнівом, знав його творчість, принаймні, користувався книжками з особистої бібліотеки митрополита (бібліотека Яворського складала основу книгозбірні Харківського колегіуму під ту пору, як там професорував Сковорода). Саме тут наш філософ міг знайти емблематичні збірники «*Symbola amoris divini*» Вена (порівняймо образи купідонів у «Алфавіті миру» Сковороди з відповідними “піктурами” цієї книги), «*Piae animae desideria versibus et symbolis*» Гуго, «*Symbola politica*» Сааведри, «*Arphtegmata*» Еразма Роттердамського. Твори Сковороди та Яворського варто порівнювати тоді, коли мова заходить про біблійну герменевтику, зокрема про такі поняття, як *тип*, *антитип*, *архетип*, про “духовну війну”, “золоту мірноту” в царині етики (“На средствїи лежит всяка добродѣтель, по глаголу нравоучителей, – писав Яворський. – На примѣр: худо есть, еже быти малодушну, но и сіе паки худо есть, еже быти велми смѣлу, – в средствїи добродѣтель великодуще”), про Церкву як містичне Христове Тіло, про церковнослов'янську мову та латину, про образи *морє*, *світ-театр* тощо.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Охрімєнко П. Життя та діяльність Григорія Сковороди // Дніпро. – 1944. – № 5–6 (листопад – грудень). – С. 102–112.

Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.

Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.

Ушкалов Л. Образ як риторична реальність // Ушкалов Л. Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 43–54.

Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.

Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – 311 с.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглобина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.

Чижевський Д. Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.

Čyževskij D. Literarisches Lesefrüchte. “Die vertriebene Wahrheit (Gerechtigkeit)” // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1942. – Bd. XVIII. – S. 44–49.

Про Сковороду див. на с. 46–47.

Див. також: 2.7; 2.12; 3.1; 3.2; 3.10; 3.11; 3.12; 3.14; 6.1; 6.2; 6.3; 6.9; 6.12; 9; 10.3; 10.16.4; 10.17.1; 12; 12.2; 13.3; 13.16; 26.3; 26.4; 26.12; 26.18.1; 26.18.1.7.

10.19.2. Сковорода й новітня українська література

Творчість Сковороди справила значний вплив на новітню українську літературу. Письменниками-“сковородинцями” були вже зачинателі нашої модерної літератури Іван Котляревський та Григорій Квітка-Основ'яненко. Сковорода відіграв досить помітну роль і у творчості українських романтиків (досить пригадати Миколу Костомарова, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша), а також Миколи Гоголя. Від часу появи багалиївського видання творів Сковороди (1894) рецепція його ідей та образів новітньою українською літературою набуває ще більшого розмаху. Наприкінці XIX – на початку XX століття творчість Сковороди привертає пильну увагу таких чільних тогочасних письменників та публіцистів, як Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Марко Кропивницький, Іван Нечуй-Левицький, Микола Євшан, Андрій Товкачевський. А під добу українських національно-визвольних змагань та “червоного Ренесансу” 1920-х років Сковорода поступово перетворюється на справжній символ нашої культури. Під ту пору до Сковороди звертаються Павло Тичина й Михайло Івченко, Микола Хвильовий і Микола Зеров, Віктор Петров і Микола Філянський, Гнат Хоткевич і Валер'ян Поліщук... Відтоді й аж до сьогодні “сковородинство” стає однією з визначальних рис нашого новітнього письменства. Назагал, коли мова заходить про традиції Сковороди в українській літературі XIX–XX століть, зринають, окрім названих, імена Євгена Гребінки, Леоніда Глібова, Олександра Духновича, Івана Карпенка-Карого, Лесі Українки, Володимира Винниченка, Катрі Гриневичевої, Михайла Драй-Хмари, Леся Курбаса, Івана Багряного, Остапа Вишні, Дмитра Донцова, Михайла Ореста, Євгена Маланюка, Миколи Бажана, Олекси Стефановича, Леоніда Мосенда, Юрія Клена, Максима Рильського, Василя Барки, Василя Мисика, Василя Симоненка, Івана Драча, Ліни Костенко, Бориса Олійника, Миколи Вінграновського, Івана Дзюби, Євгена Сверстюка, Івана Світличного, Василя Стуса, Валерія Шевчука, Ігоря Калиниці, Романа Андріяшика, Олеся Бердника, Богдана Рубчака, Віри Вовк, Юрія Андруховича, Євгена Пашковського та багатьох інших.

Бабенко О.О. Філософсько-естетична концепція Г.С. Сковороди в інтерпретації І.К. Карпенка-Карого (На матеріалі драми «Понад Дніпром») // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті

- українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 19.
- Те саме: І. Карпенко-Карий: 150-річчя від дня народження: Матеріали всеукраїнської міжвузівської наукової конференції, 22–23 вересня 1995 р. – Кіровоград, 1995. – С. 6.
- Бетко І.* Нумінозне як архетип і художній феномен української релігійно-філософської поезії // IV Міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Літературознавство: Доповіді та повідомлення / Упоряд. і відп. ред. чл.-кор. НАН України О.В. Мишанич. – Київ: Обереги, 2000. – Кн. 1. – С. 422–428.
- Про Сковороду див. на с. 424, 425, 426, 428.
- Бордукова Н.В.* “Філософія серця” Г. Сковороди в контексті поетичної творчості В. Стуса // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 27–36.
- Власенко В.О.* Проблеми просвітительського реалізму і творчість Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 78–80.
- Володимир [В. Шаян].* Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сковороди. – Лондон: Орден, 1959. – 33 с. [на правах манускрипту].
- Те саме: Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1972. – 22 с.
- Воронай О.* Український філософ Григорій Сковорода (3 нагоди 260-ліття від дня народження) // Визвольний Шлях. – 1982. – Річник XXXV. – Кн. 8 (413). – С. 925–933.
- Головінов В.П., Гомон П.Л.* Духовні джерела Слобожанщини. Навчальний посібник. – Харків: Прапор, 1998. – 208 с.
- Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. – Львів: 3 друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1925. – 192 с.
- Про Сковороду див. на с. 116, 119–127, 128–133, 136, 138.
- Те саме: Вінніпег; Мюнхен; Детройт: Ukrainian Sociological Institute, 1962 [репринтне відтворення видання 1925 р.]; Київ: Освіта, 1992 [репринтне відтворення видання 1925 р.].
- Деркач Б.А.* Леонід Глібов. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1982. – 252 с.
- Про Сковороду див. на с. 139–140.
- Дігтяр С.І., Сидоренко Г.К., Скрипник І.П., Халимончук А.М.* Історія української літератури (перша половина XIX століття) / За ред. І.П. Скрипника. – Київ: Вища школа, 1980. – 327 с.
- Про Сковороду див. на с. 18, 19, 32, 41, 43, 60, 131, 134, 167, 171, 178.
- Завадка Б.* Українська патріотична молитва XIX ст. // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 184–190.
- Зеров М.* Нове українське письменство: Історичний нарис. – Київ: Видавництво «Слово», 1924. – Вип.1. – 136 с.

- Про Сковороду див. на с. 8, 21, 110, 120.
 Те саме: Мюнхен: Інститут літератури, 1960. – С. 12, 32, 164, 178.
- Зінченко Н.І.* Г. Сковорода в оцінці і творчій практиці І. Нечуя-Левицького // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 27.
- Зінченко Н.І.* Концепція позитивного героя в теоретичних висловлюваннях і творчій практиці Г.С. Сковороди і І.С. Нечуя-Левицького // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 21–22.
- Зубков С.Д.* Євген Павлович Гребінка. Життя і творчість. – Київ: Держлітвидав України, 1962. – 210 с.
 Про Сковороду див. на с. 46, 52–53.
- История украинской советской литературы / Ред. коллегия: Л.Н. Коваленко, С.А. Крижановский (отв. ред.) и др. – Киев: Наукова думка, 1964. – 919 с.
 Про Сковороду див. на с. 37, 228, 533, 539, 548.
- Льницький М.* Ключем метафори відімкнені вуста... Поезія Ігоря Калинця. – Париж; Львів; Цвікау: Зерна, 2001. – 190 с.
 Про Сковороду див. на с. 31, 69, 99–100, 122–125.
- История української літератури. XIX століття: Навчальний посібник / За ред. М.Т. Яценка: У 3 кн. – Київ: Либідь, 1995. – Кн. 1. – 368 с.
 Про Сковороду див. на с. 16, 22, 26, 27, 66, 79, 85, 99, 105, 106, 118, 144, 152, 153, 215, 223, 241.
- История української літератури. XIX століття: Навчальний посібник / За ред. М.Т. Яценка: У 3 кн. – Київ: Либідь, 1996. – Кн. 2. – 384 с.
 Про Сковороду див. на с. 21, 54, 317.
- История української літератури (Перші десятиріччя XIX століття): Підручник / П.П. Хропко, О.Д. Гнідан, П.І. Орлик та ін. – Київ: Либідь, 1992. – 512 с.
 Про Сковороду див. на с. 13, 14, 30, 34, 77, 113, 192, 194, 225, 296, 368, 419, 420, 471, 494.
- История української літератури: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1988. – Т. 2: Радянська література. – 742 с.
 Про Сковороду див. на с. 29, 90, 259, 264, 280, 314, 344, 345, 347, 373, 413, 525, 699.
- История української літератури: У 8 т. – Київ: Наукова думка, 1968. – Т. 3. – 514 с.
 Про Сковороду див. на с. 22, 65, 89, 98, 99, 215, 242, 243.
- История української літератури XX століття / За ред. чл.-кор. НАН України В.Г. Дончика: У 2 кн. – Київ: Либідь, 1998. – Кн. 1: Перша половина XX століття. – 464 с.
 Про Сковороду див. на с. 99, 167, 271, 348, 388, 431.
- История української літератури XX століття / За ред. чл.-кор. НАН України В.Г. Дончика: У 2 кн. – Київ: Либідь, 1998. – Кн. 2: Друга половина XX століття. – 456 с.
 Про Сковороду див. на с. 114, 144, 147, 175, 317, 332, 429.
- История української літературної критики та літературознавства: Хрестоматія: Навчальний посібник / Упоряд. П.М. Федченко, М.М. Павлюк, Т.В. Бовсунівська; За ред. П.М. Федченка: У 3 кн. – Київ: Либідь, 1996. – Кн. 1. – 415 с.

- Про Сковороду див. на с. 14, 23, 51, 67, 234–237, 346.
- Йовенко С.* Мить остаточного прозріння: Від Г. Сковороди – до М. Бажана // Вітчизна. – 1994. – № 9–10. – С. 108–120.
- Квіт С.* Думна дорога Романа Андріяшика // Визвольний шлях. – 2002. – Кн. 1. – С. 103–111.
- Про Сковороду див. на с. 103.
- Коваль М.Ф.* Григорій Сковорода і Олександр Духнович (історичні паралелі) // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 172–174.
- Ковальова О.П.* Сковородинівські традиції в поезії В. Мисика // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 22–23.
- Колодій О.* Українські письменники перед Т. Шевченком // Громада. – 1919. – № 4–5 (28 лютого). – С. 8–9.
- Про Сковороду див. на с. 8–9.
- Косяченко В.Т.* «Басни харьковскія» Г. Сковороди і українська байка XIX–XX ст. // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 57–59.
- Косяченко В.Т.* «Басни харьковскія» Г.С. Сковороди і його традиції в українському байкарстві // Українське літературознавство: Республіканський міжвідомчий збірник. – Львів: Вища школа, 1975. – Вип. 25. – С. 62–67.
- Крунач М.* Апокаліптика О. Стефановича // Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998 р.). – Львів: Світ, 1999. – Ч. 1. – С. 638–645.
- Про Сковороду див. на с. 638.
- Ласло-Куцюк М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. – Бухарест: Мустанг, 2002. – 348 с.
- Про Сковороду див. на с. 5, 13, 16, 20–42, 44, 45, 72, 86, 156, 193, 194, 306, 312–313.
- Лацук С.* Винниченкова філософія щастя // Філософська думка. – 1998. – № 1. – С. 136–154.
- Про Сковороду див. на с. 147.
- Марценішко В.О.* Проблема “переображення” людини у філософії Г. Сковороди і творах О. Бердника // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 149–154.
- Миленка Г.Д.* Вплив філософського вчення Г. Сковороди на формування режисерської системи Леся Курбаса // Григорій Сковорода і проблеми національної філософії: Матеріали II Харківських Міжнародних Сковородинівських читань: «Національна філософія: минуле – сучасне –

- перспективи», присвячених 200-річчю з дня смерті Г.С. Сковороди. – Харків: Харківський міський фонд «Центр освітніх ініціатив», 1996. – С. 141–145.
- Мишанич О.* Із «Сковородинських читань». 7. Переклади творів Григорія Сковороди сучасною українською мовою: здобутки і втрати // *Мишанич О.* На переломі. Літературознавчі статті й дослідження. – Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 91–97.
- Те саме: Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 512–518.
- Мишанич О.* Із «Сковородинських читань». 3. Творчість Григорія Сковороди в українському літературному процесі першої половини XIX ст. // *Мишанич О.* На переломі. Літературознавчі статті й дослідження. – Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 67–73.
- Мишанич О.* Повернення. Літературно-критичні статті й нариси. – 2-е вид., перероб. і доп. – Київ: АТ «Обереги», 1997. – 336 с.
- Про Сковороду див. на с. 7, 115, 119, 228, 234.
- Мунтяк І.* Варіант “неокласики” Михайла Драй-Хмари // Слово і час. – 1997. – № 8. – С. 57–61.
- Про Сковороду див. на с. 61.
- Нахлік Є.* Роль Г. Сковороди у становленні просвітительського реалізму в українській літературі // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 61–65.
- Те саме [коротка версія]: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 31–32.
- Невська Ю.В.* М. Зеров як перекладач латиномовних поезій Г. Сковороди // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 32–33.
- Немченко І.В.* Образ Г. Сковороди-гуманіста в поезії Миколи Василенка // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 28–29.
- Нечуй-Левицький І.* Сьогочасна часописна мова на Україні // Україна. – 1907. – Т. I. – Янв. – С. 1–49; Февраль. – С. 183–237; Март. – С. 280–331.
- Про Сковороду див. на с. 10, 24 [Янв.], 205 [Февраль], 282–283, 294, 297, 299 [Март].
- Одарченко П.* Михайло Орест (До 35-ліття поетичної творчості) // *Одарченко П.* Українська література: Збірник вибраних статей. – Київ: Смолоскип, 1995. – С. 145–154.
- Про Сковороду див. на с. 146–149.
- Одарченко П.* Мої зустрічі з Євгеном Маланюком. Спогади // *Одарченко П.* Українська література: Збірник вибраних статей. – Київ: Смолоскип, 1995. – С. 270–275.
- Про Сковороду див. на с. 271.

- Петров Н.И.* Очерки истории украинской литературы XIX столетия. – Киев: Типография Давиденко, 1884. – 457, XV с.
Про Сковороду див. на с. 3, 8, 11, 32, 299.
- Плевако М.* Григорій Сковорода й українське письменство // Науковий збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії України. Пам'яті акад. М. Сумцова. – Харків, 1924. – С. 33–48.
- Поліщук В.Т.* Григорій Сковорода і Михайло Старицький: тотожності й антитези позицій // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 127–138.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Проценко О.В.* Діалог через віки (Сковородинські думи Євгена Пашковського): штрихи до теми // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 143–149.
- Розумний Я.* Сковорода в поезії Драча, Калинця, Барки, Тичини і Шевчука (До 200-річчя від смерті філософа: 1794–1994) // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. – Lublin, 1996–1997. – Vol. 14–15. – Sectio FF: Philologiae: *Z pogranicza języków i literatur słowiańskich*. – S. 513–522.
- Русанівський В.М.* Історія української літературної мови: Підручник. – Київ: АртЕк, 2001. – 392 с.
Про Сковороду див. на с. 129–131, 324, 336, 359, 360, 361.
Те саме: 2-ге вид., доповнене і перероблене. – Київ: АртЕк, 2002. – С. 132, 134, 348, 359, 386, 413.
- Савченко О.М.* До питання про соціальну утопію в українській літературі (Г. Сковорода та В. Винниченко) // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 33–34.
- Синьоок Г.А.* Сковородинівські мотиви у творчості Ігоря Забудського // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 186–192.
- Сподарець М.* Ідеї Г. Сковороди в творчості І. Багряного // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 473–480.
- Сподарець М.П.* Ідеї Г. Сковороди у романах І. Багряного // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та

- ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 41.
- Старовойт І.* Коротке замикання в українській постмодерній прозі 90-х років // Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998 р.). – Львів: Світ, 1999. – Ч. 1. – С. 373–378.
Про Сковороду див. на с. 378.
- Степаненко М.* Григорій Сковорода і українське письменство останнього п'ятдесятиліття (Впливи і постаті Григорія Савича Сковороди в пореволюційній українській літературі) // Доповіді ювілейного наукового конгресу для відзначення сторіччя НТШ. Філологічна секція. – Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1976. – С. 138–157 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. CLXXXVII).
- Томків Н.* Культивація літературного бароко в історичній прозі Катрі Гриневичевої (до питання про стиль) // Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998 р.). – Львів: Світ, 1999. – Ч. 1. – С. 719–724.
Про Сковороду див. на с. 721.
- Ужченко В.Д.* Традиції Г.С. Сковороди у фразеології Остапа Вишні // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 122–124.
- Українець С.Я.* Експлікація вогненного етосу: Григорій Сковорода і Празька поетична школа // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – Вип. 9. – С. 36–45.
- Українець С.Я.* Національне як екзистенційний проект і рух екзистенції у предметному полі Празької поетичної школи: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 2002. – 20 с.
Про Сковороду див. на с. 13–14.
- Українська радянська література / За ред. П.П. Кононенка та В.В. Фашенка. – Київ: Вища школа, 1979. – 654 с.
Про Сковороду див. на с. 76, 92, 152, 199, 203, 205, 523, 598, 627.*
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* Світи Григорія Сковороди // *Сковорода Г.* Вибрані твори в українських перекладах / Упоряд., передмова та примітки Леоніда Ушкалова. – Харків: Ранок, 2003. – С. 3–14.
- Ушкалов Л.* Триптих про українськість Сковороди // Верховина. Збірник наукових праць на пошану професора Олекси Мишанича з нагоди його 70-річчя / Ред. колегія: М. Жулинський (голова ред. кол.), І. Денисюк та ін. – Дрогобич: Коло, 2003. – С. 335–350.
- Хмелюк М.М.* Г. Сковорода і наукове новаторство лірики І. Драча // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня

- народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 38–39.
- Хропко П.П.* Становлення нової української літератури: Посібник для вчителів. – Київ: Радянська школа, 1988. – 191 с.
Про Сковороду див. на с. 4, 9, 36–44, 53, 82, 97, 105, 129, 184.
- Шабатин П.Ю.* Г.С. Сковорода і сучасна українська радянська байка // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 204–205.
Те саме: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 55–57.
- Шевчук Вал.* Сковорода – Філянський і явище українського необарокко // *Шевчук Вал.* Дорога в тисячу років. – Київ: Наукова думка, 1990. – С. 336–344.
- Яковлева А.М.* Проблема духу у творчості Г. Сковороди та І. Франка // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 49–50.
- Hantula R.* Skovoroda in Subsequent Literature // Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies Held at Harvard University. – 1971–1972. – No. 2. – P. 85–86.
- Nieuważny F.* O poezji ukraińskiej. Od Iwana Kotlarewskiego do Liny Kostenko. – Białystok: Łuk, 1993. – 248 s.
Про Сковороду див. на с. 7, 8, 12, 30, 67, 106, 108, 112, 115, 116, 120, 181–186, 197, 203, 206, 209, 214.
- Pylypiuk N.* Vasyl Stus, Mysticism and the Great Narcissus // A World of Slavic Literatures. Essays in Comparative Literature in Honor of Edward Mozejko / Ed. P.D. Morris. – Bloomington, Indiana, 2002. – P. 173–210.
- Rubchak B.* From Strength to Strength: Observations on Hryhorij Skovoroda and Vasyl' Barka // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 159–185.
- Tschyżewskyj D.* Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794) und die ukrainische Versdichtung // Archiv für das Studium der Neueren Sprachen und Literaturen. – 1973. – Bd. 210. – S. 312–317.
Див. також: 10.14; 10.19; 13.5; 18; 20.2; 22; 26.18.

10.19.2.1. Сковорода й Василь Барка

Василь Барка (1908–2003) – український поет, прозаїк, драматург, перекладач та есеїст родом з Полтавщини. Навчався в Лубнах, Краснодарі та Москві, де 1940 року захистив дисертацію «Стиль “Божественної комедії” Данте». Під час другої світової війни (1943 р.) потрапив до німецького полону. Кілька років мешкав у Німеччині, а від 1950 року – в США. Барка – автор численних різножанрових творів, зокрема збірок поезій «Шляхи», «Апостоли», «Білий світ», «Лірник», двотомової книги «Океан», поетичної трилогії «Брама смиренних», романів «Рай», «Жовтий князь», книг есеїв («Хліборобський Орфей, або Кларнетизм», «Правда Кобзаря», «Земля садівничих») та містичних роздумів («Вершини неба»), українського перекладу Шекспірового «Короля

Ліра», а також «Об'явлення святого Івана Богослова». Барка належить до найяскравіших українських письменників-«сковородинців». Недаром його життєвим кредо була парафраза сковородинської автоепітафії: «Світ мене спіймав, але не вдержав». Сковороду він уважав за «найбільшого після перших отців Церкви християнського філософа світу». Подібно до Сковороди, Барка 1958 року цілком зрікається світу, склавши чернечу обітницю. Його творчість схожа на сковородинську передовсім своєю містичною настановою, а також христоденцентризмом («Всі мої лихоманково написані майже 20 томів, – казав письменник, – це спроба створити образ Христа, його діяння»). Барчине сковородинство, мабуть, найвиразніше оприявнюється в його книзі «Океан», де письменник спробував був змалювати власну філософсько-богословську систему світу, засновану на принципах антитетики, усеосяжного руху, «незримі Церкви» тощо.

Гринів О. Василь Барка як послідовник Григорія Сковороди // III Міжнародний конгрес україністів. Літературознавство / Упоряд. і відп. ред. О. Мишанич. – Київ: Обереги, 1996. – С. 325–331.

Кульчицька М. Людина в екстремальних обставинах (екзистенціальне в романах В. Барки «Рай» та «Жовтий князь») // Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998 р.). – Львів: Світ, 1999. – Ч. 1. – С. 646–653.

Про Сковороду див. на с. 646.

Розумний Я. Сковорода в поезії Драча, Калинця, Барки, Тичини і Шевчука (До 200-річчя від смерті філософа: 1794–1994) // *Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska*. – Lublin, 1996–1997. – Vol. 14–15. – Sectio FF: Philologiae: *Z pogranicza języków i literatur słowiańskich*. – S. 513–522.

Салига Т. Василь Барка // Історія української літератури XX століття / За ред. чл.-кор. НАН України В.Г. Дончика: У 2 кн. – Київ: Либідь, 1998. – Кн. 2: Друга половина XX століття. – С. 174–177.

Про Сковороду див. на с. 175.

Степаненко М. Григорій Сковорода і українське письменство останнього п'ятдесятиліття (Впливи і постаті Григорія Савича Сковороди в пореволюційній українській літературі) // Доповіді ювілейного наукового конгресу для відзначення сторіччя НТШ. Філологічна секція. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1976. – С. 138–157 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. CLXXXVII).

Ушкалов Л. Триптих про українськість Сковороди // Верховина. Збірник наукових праць на пошану професора Олекси Мишанича з нагоди його 70-річчя / Ред. колегія: М. Жулинський (голова ред. кол.), І. Денисюк та ін. – Дрогобич: Коло, 2003. – С. 335–350.

Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. I. – 607 с.

Про Сковороду див. на с. 47, 64, 289, 290, 368, 478.

Rubchak B. From Strength to Strength: Observations on Hryhorij Skovoroda and Vasyľ Barka // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 159–185.

Див. також: 2.4; 2.14; 3.3; 3.4; 3.11; 3.12; 3.13; 3.14; 6.1; 6.5; 6.6; 6.10; 7; 10.4; 10.14; 11; 14; 26.2; 26.7; 26.8.2; 26.8.5; 26.8.8; 26.20.4; 26.20.5; 26.20.11.

10.19.2.2. Сковорода й Микола Гоголь

Микола Гоголь (1809–1852) – великий український та російський письменник родом з Полтавщини (Великі Сорочинці). Навчався в Полтавському повітовому училищі та Ніженській гімназії вищих наук. Від 1828 року мешкав у Санкт-Петербурзі й Москві, тривалий час перебував у Німеччині, Швейцарії, Франції (Париж) та Італії (Рим). Перу Гоголя належать книги «Вечори на хуторі біля Диканьки», «Арабески», «Миргород», «Петербурзькі повісті», комедія «Ревізор», роман-поема «Мертві душі», книга релігійно-філософських роздумів «Вибрані місця з листування з друзями» тощо. У жодному зі своїх творів Гоголь не згадує про Сковороду. На цій підставі Дмитро Чижевський свого часу стверджував, що наш письменник “не знав Сковороди, хоч і міг би був найти в нього немало спорідненого зі своїми релігійними ідеями”. Утім, зніти шось про Сковороду й читати його твори Гоголь усе-таки міг, зважаючи бодай на те, що його батько передплачував харківський часопис «Український вестник», в якому публікувалася чимала праця Густава Гесса де Кальве та Івана Вернета «Сковорода, український філософ», що приятель Гоголів-Яновських Василь Капніст товаришував з учнем Сковороди Василем Томарою й переклав по-російському 18-у пісню «Саду божественних пісень», а список сквородинських творів мав під рукою учитель Гоголя в Ніжені Іван Кулжинський. Недаром гоголівські “мертві душі” виразно корелюють із “персонажами” псалми «Всякому городу нрав і права», а мотиви *суму*, *“тоски”* та *туги*, *дзеркала*, *себепізнання*, *сердечної безодні* тощо є спільними для обох письменників. Чимало схожого є і в способі життя Сковороди та Гоголя: дивакуватість, неприкаяність, скитання-мандри й прагнення “духовного монастиря”. У Гоголя, так само, як і в Сковороди, яскраво оприявнюється також характерний для українського духа емоціоналізм.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* Г.С. Сковорода і Н.В. Гоголь (к вопросу о гоголевском барокко) // Известия Академии наук. Серия литературы и языка. – 1994. – № 5. – Т. 53. – С. 15–29.
Український переклад див.: *Барабаш Ю.* Григорій Сковорода і М.В. Гоголь (до питання про гоголівське бароко) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 316–336.
- Барабаш Ю.* Г.С. Сковорода і Н.В. Гоголь. К вопросу о путях и судьбах украинского барокко (век XVIII – век XX) // История национальных литератур. Перечитывая и переосмысливая. – Москва, 1996. – Вып. II. – С. 73–99.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Барабаш Ю.* “Коли забуду тебе, Єрусалиме...” Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії. – Харків: Акта, 2001. – 373 с.
Про Сковороду див. на с. 95, 96, 249.
- Барабаш Ю.* Причинки до теми “Гоголь і українське літературне бароко (Генезис і типологія)” // Слово і час. – 1992. – № 9. – С. 19–29.
- Барабаш Ю.Я.* Григорий Сковорода: знаю человека... (Параллели и сопоставления) // Радуга. – 1989. – № 3. – С. 146–158; № 4. – С. 156–164; № 5. – С. 139–161.

- Вайскопф М.* Гоголь и Скворода: Проблема “внешнего человека” // Советское славяноведение. – 1990. – № 4. – С. 36–45.
- Англійський переклад див.: *Weiskopf M. Gogol' and H.S. Skovoroda: The Problem of the “External Man”* // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 187–201.
- Український переклад див.: *Вайскопф М.* М.В. Гоголь і Г.С. Скворода: проблема “зовнішньої людини” (пер. з англ. Н. Поліщук) // Скворода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 346–360.
- Вайскопф М.[Я.]* Сюжет Гоголя. Морфологія. Идеологія. Контекст. – Москва: ТОО «Радикс», 1993. – 592 с.
- Про Сквороду див. на с. 15, 17, 20, 30, 37, 41–42, 162, 165, 183–184, 213–216, 228, 242, 287, 314, 344–348, 360, 386, 391, 409, 474, 493, 497, 502, 510, 529, 531, 532.
- Воловик В.І., Макаренко Е.М.* Формування і розвиток філософської думки на Україні // Історія філософії: конспект лекцій / Під заг. ред. В.І. Воловика. – Запоріжжя, 2001. – С. 274–300.
- Про Сквороду див. на с. 275, 286–293.
- Гамаль Л.В.* М.В. Гоголь і Г.С. Скворода: спроба порівняльного аналізу // Г.С. Скворода – видатний український філософ і просвітител: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 95–97.
- Гнатюк Я.С.* Реконструкція кордоцентричної парадигми в українській класичній філософії: постановка проблеми і термінологічні пояснення // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – Вип. 4. – Ч. 1. – С. 207–215.
- Про Сквороду див. на с. 207, 208, 209, 212.
- Житецький П.І.* Гоголь – проповідник і письменник. Глави IV–VII // Журнал Міністерства народного просвіщення. – 1909. – Ч. XXIII. – Сентябрь. – С. 24–78.
- Про Сквороду див. на с. 41–52.
- Кравченко П.* Вітчизняний культурно-історичний досвід у системі сучасного державотворення (Соціально-філософські аспекти). – Київ: Генеза, 2001. – 332 с.
- Про Сквороду див. на с. 21, 22, 23, 28, 256, 257.
- Кримський С.* Дмитро Чижевський та національне визначення історико-філософського процесу в Україні // Філософська думка. – 1998. – № 3. – С. 103–110.
- Про Сквороду див. на с. 109, 110.
- Ласло-Куцок М.* Апофеоз світла у творчості Григорія Сквороди // Слово і час. – 1990. – № 3. – С. 51–59.
- Луцький Ю.* Між Гоголем і Шевченком. – Київ: Час, 1998. – 255 с.
- Про Сквороду див. на с. 23, 51, 52, 87, 154, 218.
- Радіонова Н.В.* Гоголівська концепція духовності // Проблема раціональності наприкінці ХХ століття: Матеріали V Харківських міжнародних Сквородинівських читань. 29–30 вересня 1998 р. – Харків: Університет внутрішніх справ, 1998. – С. 319–321.
- Радіонова Н.В.* Роздуми над філософсько-педагогічними інтенціями творчості М. Гоголя // Науковий вісник [Харківського державного педагогічного

- університету]. Серія: Філософія. – Харків: Харківський державний педагогічний університет, 2001. – Вип. 7. – С. 32–40.
- Про Сковороду див. на с. 33.
- Сидоренко Т.* “Правило життя у світі” М.В. Гоголя // Сіверянський літопис. – 2000. – № 2. – С. 136–139.
- Про Сковороду див. на с. 138, 139.
- Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. – Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1931. – 175 с.
- Про Сковороду див. на с. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157.
- Те саме: 2-е вид. – Мюнхен, 1983. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30–34, 35–63, 65, 92–94, 97, 104, 143–145, 157; 3-є вид. – Нью-Йорк, 1991. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157; 4-е вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – С. 4, 15, 22–23, 31, 32, 36–41, 43–54, 56–62, 65–79, 81, 82, 117–119, 121, 125, 135, 187, 189, 206.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Genyk-Berezovská Z.* Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // *Skovoroda H.* Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.
- Genyk-Berezovská Z.* Skovorodův odkaz (Hryhorij Skovoroda a ruská literatura) // Bulletin ruského jazyka a literatury. – 1993. – S. 111–123.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Григорій Сковорода і російська література // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 72–86.
- Lo Gatto E.* L'idea filosofico-religiosa russa da Skovoroda a Solovjov // *Bilychnis: Rivista di studi religiosi.* – 1927. – Vol. XXX. – P. 77–90.
- Luckyj G.* The Anguish of Mykola Hohol a. k. a. Nikolai Gogol. – Toronto: Canadian Scholars' Press, 1998. – 117 p.
- Про Сковороду див. на с. 5, 28, 29, 88.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.

- Roussow G. G.S. Skovoroda et sa lutte contre le matérialisme // Études Slaves et Est-Européennes. – 1957. – Vol. II. – Fasc. 1. – P. 15–30.*
 Te same: Montréal, 1994. – 16 p.
- Selanski W. Ghryghory Savvytkh Skovorodá, poeta e sábio // Skovoroda Gh. Fábulas. – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.*
- Tschyżewskyy D. Skovoroda – Gogol’ (Y.G. Shevelov zum Geburtstag) // Die Welt der Slaven. Vierteljahrsschrift für Slavistik. – Wiesbaden, 1968. – Jg. XIII. – Hft. 1. – S. 318–325.*
- Див. також: 2.3; 2.8; 2.14; 3.3; 3.14; 10.8.5; 10.8.6.1; 10.15; 10.18.2.4; 10.18.2.7; 22; 24.2.12; 26.2; 26.4; 26.8.1; 26.8.5; 26.8.9; 26.18; 26.20.1; 26.20.8.

10.19.2.3. Сковорода у творчості Михайла Івченка

Михайло Івченко (1890–1939) – український письменник-імпресіоніст родом із Чернігівщини, автор низки оповідань та повістей, зібраних у книжках «Шуми весняні», «Імлистою рікою», «Порваною дорогою», «Землі дзвонять», роману «Робітні сили» тощо. Після процесу Спілки визволення України (1930), на якому Івченко був серед обвинувачених, друкуватися він уже не міг, а 1936 року назавше покинув Україну. Івченко шукав у житті “заспокоєння, любові і злагоди”. Філософію “заспокоєння, любові і злагоди” він черпав, зокрема, у поезії Робіндраната Тагора (Івченко листувався з ним у 1920-х роках і переклав деякі твори бенгальського поета), а також у Сковороди. Відтак, 1924 року Івченко написав повість «Напоєні дні: Оповідання про Григорія Сковороду» (у первісному варіанті, що з’явився друком цього ж таки року у видавництві «Нова Україна» [Прага, Берлін], повість мала назву «В тенетах далечини»). За епіграф до повісті правлять слова 19-ї пісні «Саду божественних пісень»: “Ах ти, нудьго, проклята! О докучлива печаль”. Написана в імпресіоністичній манері “плину свідомості”, Івченкова повість створює образ людини-філософа, що хоче пізнати Абсолют шляхом пізнання власного серця.

- Журба С.С. Образ Григорія Сковороди у повісті М. Івченка «Напоєні дні» // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сковородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 117–118.*
- Пелешенко Н.І. Григорій Сковорода і Михайло Івченко: типологія творчості // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 106–111.*
- Хоменко Г.І. Сковорода і філософія безсмертя в українській літературі 20-х рр. ХХ ст. // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 46–47.*
- Хоменко Г.І. Eadem mutata resurgo (Г. Сковорода в українській літературі “нового середньовіччя”) // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 159–165.*

Див. також: 2.4; 2.14; 3.3; 3.15; 6.3; 6.4; 10.8.5; 14; 26.4; 26.8.8; 26.8.13; 26.18; 26.20.1; 26.20.7; 26.20.8.

10.19.2.4. Сковорода й Григорій Квітка-Основ'яненко

Григорій Квітка-Основ'яненко (1778–1843) – один із фундаторів нової української літератури. Квітка все життя мешкав у Харкові та на Основі. Багато часу й сил він віддавав дворянській службі, а ще був директором Харківського театру, ініціатором створення «Доброчинного товариства», діяльним членом «Товариства наук» при Харківському університеті, засновником Інституту шляхетних панночок, редактором часопису «Український вестник». На сторінках цього часопису 1816 року Квітка розпочав і свою літературну творчість. Спочатку Квітка писав по-російському, створивши, зокрема, цілу низку комедій («Приїзжий из столицы», «Дворянские выборы», «Шельменко – волостной писарь», «Шельменко-денщик»), романів та повістей («Жизнь и похождения Петра Пустолобова», «Панна сотниковна», «Пан Халаявский»). Нарешті, у 1830-х роках настає черга українських повістей, надрукованих під прибраним ім'ям *Грицька Основ'яненка*: сумних («Маруся», «Добре роби – добре і буде», «Козир-дівка», «Сердешна Оксана», «Щира любов», «Божі діти», «Перекотиполое») та жартівливих («Салдацький патрет», «Мертвецький великдень», «Конотопська відьма», «От тобі й скарб», «Пархімове снідання», «На пуцання – як зав'язано», «Купований розум», «Підбрехач»). У дитинстві Квітка часто бачився зі Сковородою в батьківському домі на Основі (кажуть, сам письменник передогом полюбляв розповідати про своє знайомство зі Сковородою, а бувши в доброму гуморі, імпровізував славетну псалму «Всякому городу нрав і права»). Ще Григорій Данилевський завважив присутній вплив “духовних напучень” Сковороди на Квітку, а як стверджував передогом Василь Бойко, “між філософією Сковороди і світглядом Квітки можна провести повний паралелізм, що іноді доходить в творах до текстуального збігу”. Квітка, так само, як і Сковорода, понад усе цінує душевний спокій, сприймає серце за своє справжнє Я, а дочасне життя – за театр. Утім, чи не найвиразніше Квітчине “сковородинство” прозирає там, де мова заходить про Божий промисел та про людську “сродність”. “Не однакові зірочки на небесах, не однакова і деревня по садкам, – каже героїня «Щирої любові» Галочка. – Не буде вишенька цвісти яблуновим цвітом, їй є свій цвіт. Не прийме березонька липового листячка. Не позбере соловейко другої самочки, як з свого роду. Усьому свій закон, а чоловікові – ще й найбільш того”. Галочка, немов слухняна учениця Сковороди, говорить тут про Божу “економію”, тобто про незбагненну для людського розуму премудру владність світу, допасовуючи це поняття до суспільних станів.

Багалеї Д.И. Исторические повести и статьи Гр. Фед. Квитки (к 50-летию со дня его кончины) // Киевская старина. – 1893. – Т. XLII. – Август. – С. 215–244.

Про Сковороду див. на с. 219–220.

Те саме: Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1911. – Т. 20. – С. 454, 458–459.

Багалеї Д.И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Т. 1: (1802–1815 гг.). – Харьков: Типография Зильберберга, 1893–1898. – 1204 с.

Про Сковороду див. на с. 3, 25–33, 36, 37, 40, 51, 61, 849, 894, 1098.

Те саме: Записки Императорского Харьковского университета. – 1893. – Кн. 2. – С. 3; Кн. 3. – С. 89–92; Кн. 4. – С. 1–5, 8, 9, 12, 23; 1894. – Кн. 1. – С. 49; 1897. – Кн. 4. – С. 53; 1898. – Кн. 1. – С. 2; Кн. 4. – С. 30.

Багалеї Д.И. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

- Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Балабуха К.Х.* Сковорода, Котляревський, Квітка: душа Слобожанщини – душа України // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 20–21.
- Бойко В.* Життя та літературна творчість Г. Квітки-Основ'яненка // *Квітка-Основ'яненко Г.* Твори. – Київ: Вид. товариства «Криниця», 1918. – Т. 1. – С. VII–LXXXVI.
Про Сковороду див. на с. XI–XII, XLVIII–L.
- Борзенко О.І.* Квітка і Сковорода // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 37–41.
- Венсвцева Л.В., Протасова М.Ю.* До питання про традиції Г.С. Сковороди у художньо-мовній практиці Г.Ф. Квітки-Основ'яненка // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 101–104.
- Вербицька Є.Г.* Г.Ф. Квітка-Основ'яненко (Життя і творчість). – Харків: Видавництво Харківського університету, 1968. – 155 с.
Про Сковороду див. на с. 9, 12–16.
- Володимир [В. Шаян].* Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сковороди. – Лондон: Орден, 1959. – 33 с. [на правах манускрипту].
Те саме: Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1972. – 22 с.
- Головінов В.П., Гомон П.Л.* Духовні джерела Слобожанщини. Навчальний посібник. – Харків: Прапор, 1998. – 208 с.
Про Сковороду див. на с. 6, 15, 51, 52, 56, 57–61, 68, 77, 113, 136, 151, 152–153, 154, 180.
- Горболіс Л.М.* Вплив Г. Сковороди на світогляд і творчий доробок Г. Квітки-Основ'яненка // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 25.
- Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. – Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1925. – 192 с.
Про Сковороду див. на с. 116, 119–127, 128–133, 136, 138.
Те саме: Вінніпег; Мюнхен; Детройт: Ukrainian Sociological Institute, 1962 [репринтне відтворення видання 1925 р.]; Київ: Освіта, 1992 [репринтне відтворення видання 1925 р.].
- Данилевський Г.П.* Основьяненко. – Санкт-Петербург: Типография Королева, 1856. – 128 с.
Про Сковороду див. на с. 5–6.
- [*Данилевський Г.П.*] Сковорода, украинский деятель XVIII века (Материалы для истории южнорусской литературы) // *Основа*. – 1862. – № 8. – С. 1–39 (4-а

- пагін.); № 9. – С. 39–96 (5-а пагін.) [наприкінці тексту підпис: *Орест Халявский*].
- Те саме: [під титулом «Григорій Савич Сковорода (с 1722 по 1794 г.)»] // *Данилевский Г.П.* Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. – Харьков: Изд. Заленского и Любарского, 1866. – С. 1–96; *Данилевский Г.П.* Сочинения. Изд. 5-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1887. – Т. 6. – С. 315–372; Изд. 6-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1890. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 7-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1893. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 8-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1901. – Т. 21. – С. 25–94; Изд. 9-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1902. – Т. 21. – С. 25–94; *Данилевский Г.П.* Собрание сочинений: В 10 т. – Москва, 1995. – Т. 10. – С. 30–105.
- Єфремов С.* Од літературщини до літератури. На згадку про Гр. Квітку-Основ'яненка // Книгарь. Літопис українського письменства. – 1918. – Ч. 12–13. – С. 686–691.
Про Сковороду див. на с. 687.
- Зубков С.Д.* Григорій Квітка-Основ'яненко. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 368 с.
Про Сковороду див. на с. 8.
- Коваленко Г.А.* [Гетьманець Гр.]. Батько української повісті (Життєпис Григорія Квітки-Основ'яненка). – Київ: Дзвін, 1918. – 32 с.
Про Сковороду див. на с. 14, 27–28.
- Козир О.В.* Ідея “сродної праці” як український феномен // Григорій Сковорода і антична культура: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 280-річчю від дня народження Г.С. Сковорода (19 листопада 2002 р.). – Харків, 2002. – С. 33–38.
- Маценко П. Г.* Квітка-Основ'яненко в музиці (Маловідома сторінка з життя письменника) // *Маценко П.* Давня українська музика і сучасність. – Вінніпег: Культура й освіта, 1952. – С. 25–28.
Про Сковороду див. на с. 26.
- Михайлин І.Л.* Історія української журналістики. Кн. 1. Період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики. Підручник. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2000. – 279 с.
Про Сковороду див. на с. 62–65, 98, 107–109.
- Михайлин І.Л.* Історія української журналістики XIX століття: Підручник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 720 с.
Про Сковороду див. на с. 12, 54–55, 85, 91, 93–94, 183–184.
- Науменко В.* Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко (Биографический очерк) // Киевская старина. – 1893. – Т. XLII. – Август. – С. 155–189.
Про Сковороду див. на с. 160.
- Ніженець А.М., Стогній І.П.* Григорій Сковорода. Пам'ятні місця на Україні. – Київ: Наукова думка, 1984. – 94 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Попов П.М.* Невідомі листи Г.Ф. Квітки-Основ'яненка. – Київ: Наукова думка, 1966. – 52 с.
Про Сковороду див. на с. 17, 18, 21–24, 27.

- Сумцов Н.Ф. Г.Ф. Квитка, как этнограф // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Т. 16: Труды Харьковской комиссии по устройству XIII археологического съезда в г. Екатеринославе / Под ред. Е.К. Редина. – Харьков, 1905. – С. 182–209.
Про Сковороду див. на с. 191.
- Трофименко В. Літературно-естетичні погляди Г. Квітки-Оснoв'яненка в контексті європейського Просвітництва // Слово і час. – 1997. – № 9. – С. 36–40.
Про Сковороду див. на с. 38.
- Удод Г. о. Г.С. Сковорода і Православна Церква. – Вінніпег; Саскатун: Видано коштом Відділу Союзу Українок Канади ім. Ольги Кобилянської в Саскатуні, 1971. – 47 с.
- Ушкалов Л. “Він написав «Марусю»” // *Квітка-Оснoв'яненко Г. Українські повісті / Упоряд., передмова, примітки, пояснення слів та виразів Леоніда Ушкалова.* – Харків: Ранок, 2003. – С. 3–22.
Про Сковороду див. на с. 4, 5, 10, 14–15.
- Ушкалов Л. Світи Григорія Сковороди // *Сковорода Г. Вибрані твори в українських перекладах / Упоряд., передмова та примітки Леоніда Ушкалова.* – Харків: Ранок, 2003. – С. 3–14.
Про Сковороду див. на с. 12.
- Ушкалов Л. Традиції українського бароко у творчості Григорія Квітки-Оснoв'яненка // *Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія.* – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 53–76.
Про Сковороду див. на с. 53–54, 62–63.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова.* – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt.* – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Див. також: 2.14; 3.13; 6.12; 10.8.6.1; 20.1; 20.2; 21.2; 22; 26.4; 26.8.9; 26.8.10; 26.13.6.

10.19.2.5. Сковорода у творчості Юрія Клена

Юрій Клен (прибране ім'я Освальда Бурггардта) (1911–1947) – український поет-неокласик, перекладач, літературознавець. Походив з родини німецьких колоністів. Вихованець Київського університету. У 1931 році Юрій Клен назавше покинув Україну, емігрувавши до Німеччини. Його перу належать численні ліричні твори (збірка «Каравели»), перекази «Жанна Д'Арк», «Прокляті роки», «Попіл імперій», книга есеїв «Спогади про неокласиків», переклади із Шекспіра, Байрона, Шеллі, Пушкіна, Лермонтова, Блока, Гете, Рільке, Верлена, Рембо, Валері, Вергарна, літературознавчі розвідки «Леся Українка і Гайне», «Гайне в українських перекладах» тощо. Сковорода відіграв важливу роль у творчості Юрія Клена. Недаром своєрідним заспівом до його української поезії є сонет «Сковорода» (1928): “Ти у сніг і вітер, в дощ і хугу / І мудрості вином розвести тугу. / Бо, може, це нам вічний заповіт, / Оці мандрівки дальні і безкраї, / І, може, іншого шляху немає, / Щоб з хаосу душі створити світ”. А в епопеї «Попіл імперій», яка є вершиною поетичної творчості Юрія Клена, знову зринає

образ Сковороди як богообраного поета-філософа: “Колись тут життерадісним аскетом / блукав мудрець у морі трав, / що був філософом і був поетом, / і світську славу занедбав. / Його Господь водив по цих дорогах. / Благословив він ніч і день / і насадив серед ланів розлогих / свій «Сад божественних пісень»”.

- Астаф'єв О.* У пошуках світової гармонії (Григорій Сковорода і Юрій Клен: діалог через віки). – Ніжин: Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М. Гоголя, 1996. – 30 с.
- Богач М.Р.* Філософські ідеї Г. Сковороди в поезії Юрія Клена // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 22–23.
- Ковалів Ю.* Прокляті роки Юрія Клена // *Юрій Клен (Освальд Бургардт)*. Вибране. – Київ: Дніпро, 1991. – С. 3–23.
Про Сковороду див. на с. 16.
- Моравкова А.* Дим Ітаки (До творчості Юрія Клена) // Вісник Міжнародної асоціації українців: Науковий і культурно-освітній журнал. – 1994. – № 1(8). – С. 58–61.
Про Сковороду див. на с. 59, 60, 61.
- Пінчук Т.С., Шутков В.В.* Образ Сковороди-гуманіста в поезії Ю. Клена // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 36–37.
Див. також: 2.4; 2.14; 6.4; 6.11; 10.8.5; 10.8.6; 10.19.2.12; 14; 26.18.

10.19.2.6. Сковорода та Іван Котляревський

Іван Котляревський (1769–1838) – зачинатель нової української літератури, родом із Полтави. Навчався в Полтавській семінарії (1780–89), переюдом служив у Новоросійській канцелярії, учителював, упродовж 1796–1808 років служив у Сіверському карабінерському (пізніше – драгунському) полку. Після виходу у відставку та нетривалого перебування в Санкт-Петербурзі повертається до Полтави. Служив наглядачем створеного за проектом Василя Капніста будинку для виховання бідних дворян, директором Полтавського театру. Котляревський був членом полтавської масонської ложі «Любов до істини», заснованої декабристом Михайлом Новиковим, членом харківського «Товариства аматорів красного письменства» та Санкт-Петербурзького «Вільного товариства аматорів російської словесності». Літературну славу Котляревському принесла бурлескно-трагестійна переробка Вергілієвої «Енеїди», а також драма «Наталка Полтавка» й водевіль «Москаль-чарівник». Котляревський знав творчість Сковороди. Принаймні, у «Наталці Полтавці» звучить переробка сквородинської псалми «Всякому городу нрав і права», а образ “святих понур” в «Енеїді» дуже нагадує “лицемірів” із пізнього діалогу Сковороди «Боротьба архистратига Михайла із Сатаною». У творчості Сковороди бере початок і чільна ідея «Наталки Полтавки» – “сродність” української людини до добра, – що її проголошує хор в апотеозі (“Начинаймо веселитися, / Час нам сльози осушити; / Доки лиха нам страшитися, / Не до смерті ж в горі жити. / Нехай злії одні плачуть, / Бо недобре замишляють; / А полтавці добрі скачуть, / Не на зло другим гуляють. / Коли хочеш быть щасливим, / То на Бога покладайся; / Перенось все терпеливо / І на бідних оглядайся”). Глибинний сенс оцих рядків, та, зрештою, і всього твору, випливає з містичної сквородинської візії України як останнього відліску “золотого віку”,

викладеної філософом у притчі «Убогий Жайворонок» (1787). Наприкінці притчі Скворода розповідає про те, як стародавня богиня справедливості Астрія, котра владарювала над цілим світом за “золотого віку”, переюдом знайшла собі останній прихисток в Україні. На думку Сквороди, усі українці – чи вже такі мудрі, як жайворонок Сабаш, чи незважливі, як тетервак Фрідрік, – “сродні” до добра й “несродні” до зла. Тож коли пан Возний, чие прізвище – Тетерваковський – змушує пригадати сквородинського тетервака Фрідріка та його “божевільну гонитву за світовою марнотою”, таки відмовляється від шлюбу з Наталкою, згадавши, що він “от рожденія... расположен к добрим ділам”, а Микола й Виборний вихваляють усіх полтавців як добродіїв, це свідчить, що «Наталка Полтавка» є варіацією на тему «Убогого Жайворонка» Сквороди.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Скворода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Бабубуха К.Х.* Скворода, Котляревський, Квітка: душа Слобожанщини – душа України // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сквороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сквороди, 1994. – С. 20–21.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Скворода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Барабаш Ю.* К проблеме “концы – переходы – начала” (В связи с одной сквородинской реминисценцией у И. Котляревского) // Вопросы литературы. – 1997. – № 3. – С. 183–201.
Те саме: История национальных литератур: Перечитывая и переосмысливая. – Москва, 1998. – Вып. III. – С. 5–21.
- Володимир [В. Шаян].* Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сквороди. – Лондон: Орден, 1959. – 33 с. [на правах манускрипту].
Те саме: Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1972. – 22 с.
- Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. – Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1925. – 192 с.
Про Сквороду див. на с. 116, 119–127, 128–133, 136, 138.
Те саме: Вінніпег; Мюнхен; Детройт: Ukrainian Sociological Institute, 1962 [репринтне відтворення видання 1925 р.]; Київ: Освіта, 1992 [репринтне відтворення видання 1925 р.].
- [Данилевський Г.П.]* Скворода, украинский деятель XVIII века (Материалы для истории южнорусской литературы) // Основа. – 1862. – № 8. – С. 1–39 (4-а пагін.); № 9. – С. 39–96 (5-а пагін.) [наприкінці тексту підпис: *Орест Халевский*].
Те саме: [під титулом «Григорий Савич Скворода (с 1722 по 1794 г.)»] // *Данилевський Г.П.* Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. – Харьков: Изд. Заленского и Любарского, 1866. – С. 1–96; *Данилевський Г.П.* Сочинения. Изд. 5-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1887. – Т. 6. – С. 315–372; Изд. 6-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1890. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 7-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1893. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 8-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1901. – Т. 21. – С. 25–94; Изд. 9-е. –

- Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1902. – Т. 21. – С. 25–94; *Данилевский Г.П.* Собрание сочинений: В 10 т. – Москва, 1995. – Т. 10. – С. 30–105.
- Зеров М.* Українське письменство XIX ст. // *Зеров М.* Твори: В 2 т. – Київ: Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 4–245.
Про Сковороду див. на с. 25, 29.
- Іваньо І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Кирилюк Є.* Іван Котляревський. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1981. – 287 с.
Про Сковороду див. на с. 7, 9, 10, 25, 78, 80, 82, 180, 200, 260, 267, 268.
- Кобрич Г.* Іван Котляревський у польськомовному дослідженні Богдана Лепкого // Слово і час. – 1999. – № 9. – С. 16–18.
Про Сковороду див. на с. 17.
- Коваленко Гр.* Григорій Сковорода, його життя і твори. – Полтава: Накладом Полтавської спілки споживчого товариства, 1919. – 156 с.
- Ласло-Куцок М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. – Бухарест: Мустанг, 2002. – 348 с.
Про Сковороду див. на с. 5, 13, 16, 20–42, 44, 45, 72, 86, 156, 193, 194, 306, 312–313.
- Мишанич О.* Давня література в українській літературно-критичній та естетичній думці першої половини XIX ст. // Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 215–236.
Про Сковороду див. на с. 224, 228, 230, 231–232.
Те саме [з доповненнями]: *Мишанич О.* Кризь віки: Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження. – Київ: Обереги, 1996. – С. 36, 37, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 54.
- Огородник І.В., Огородник В.В.* Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навчальний посібник. – Київ: Вища школа; Знання, 1999. – 544 с.
Про Сковороду див. на с. 240, 253–263, 271, 361, 462, 464, 467, 471, 472.
- Плевако М.* Григорій Сковорода й українське письменство // Науковий збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії України. Пам'яті акад. М. Сумцова. – Харків, 1924. – С. 33–48.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Русов А.* Какова роль “Возного” в «Наталке-Полтавке»? // Киевская старина. – 1904. – Т. LXXXIV. – Январь. – С. 41–64.
Про Сковороду див. на с. 46–55, 60–62.
- Удод Г. о. Г.С.* Сковорода і Православна Церква. – Вінніпег; Саскатун: Видано коштом Відділу Союзу Українок Канади ім. Ольги Кобилянської в Саскатуні, 1971. – 47 с.
- Ушкалов Л.* Сковорода та Україна: варіації на тему Дмитра Чижевського // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2004. – Т. 10. – С. 163–184.
- Чамата Н.* Метро-ритмічна система поезії Івана Котляревського // Слово і час. – 1998. – № 9–10. – С. 13–17.
Про Сковороду див. на с. 15.
- Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. – 511 с.
Про Сковороду див. на с. 55, 57, 253, 258, 261–262, 264, 267–268, 272–273, 276, 300–301, 308–309, 311, 316, 319–320, 360, 385.

Те саме: *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Ред. і передмова М.К. Наєнка. – Тернопіль: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. – С. 63, 196, 201, 244, 245, 248, 249, 251–252, 254, 257, 258, 261, 262, 264, 265, 274, 284, 295–296, 298, 299, 305, 315, 341, 352, 263–364, 403, 434; *Чижевський Д.І.* Історія української літератури. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 73, 75, 122–123, 224, 230, 264, 279, 280, 283, 284, 287–288, 293, 294, 298, 299, 301, 302, 312, 324, 325, 327, 336–337, 339, 340, 343, 348, 360, 372, 389, 401, 414, 458, 480, 493.

Англійський переклад див.: *Čyževs'kyj D.* A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century) / Edited with a foreword by G.S.N. Luckyj. – Littleton, Colo.: Ukrainian Academic Press, 1975. – XI, 681 p.

Про Сковороду див. на с. 51, 53, 103, 213, 220, 272, 276–277, 283, 288, 290, 293, 299–301, 306–307, 310, 312, 323, 339, 342–343, 352–354, 356–357, 361, 365, 377, 393, 432, 446, 502, 532.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 27–157.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

Німецькомовну версію книги див.: *Tschižewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.

Шамрай А.П. «Наталка Полтавка» І. Котляревського // *Шамрай А.П.* Вибрані статті і дослідження. – Київ: Держлітвидав України, 1963. – С. 107–179.

Про Сковороду див. на с. 149–150.

Шаян В. Григорій Сковорода – лицар святої борні. – Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. – 111 с.

Те саме: Гамільтон: Святиня Даждьбожа, 1984. – 109 с.

- Genyk-Berezovská Z.* K pozdně baroknímu ukrajińskému básnictví // Československá rusistika. – 1972. – R. XVII. – Č. 5. – S. 198–205.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* До питання про пізню українську барокову поезію // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 37–50.
- László M.* Un motif horaŃian la Scovoroda, Kotlearevski Ńi Ńevcenko // *Analele UniversitáŃii BucureŃti.* Limbi slave. – 1970. – P. 29–44.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Roussow G.* G.S. Skovoroda et sa lutte contre le matérialisme // *Études Slaves et Est-Européennes.* – 1957. – Vol. II. – Fasc. 1. – P. 15–30.
- Te same: Montréal, 1994. – 16 p.
- Selanski W.* Ghryghory Savnyth Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh.* Fábulas. – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.
- Tschyžewskyj D.* Skovoroda – Gogol' (Y.G. Shevelov zum Geburtstag) // *Die Welt der Slaven.* Vierteljahrsschrift für Slavistik. – Wiesbaden, 1968. – Jg. XIII. – Hft. 1. – S. 318–325.
- Winter E.* Byzanz und Rom in Kampf um die Ukraine 955–1939. – Leipzig: Otto Harrassowitz, 1942. – 227 S.
- Про Сковороду див. на с. 116–120, 140.
- Див. також: 3.8; 10.8.5; 10.8.6.1; 10.9; 10.10; 10.15; 10.16.1; 10.16.4; 10.18.2.4; 10.20.2; 26.4; 26.6; 26.8.8; 26.8.13.

10.19.2.7. Сковорода й Пантелеймон Куліш

Пантелеймон Куліш (1819–1897) – поет, прозаїк, публіцист, науковець, перекладач, видавець, один із найяскравіших діячів українського романтизму. Навчався в Новгород-Сіверському училищі та Київському університеті. Потім учителював у Луцьку, Києві, Рівному, Санкт-Петербурзі. За участь у діяльності Кирило-Методіївського братства був засланий до Тули. У 1850–60-х роках підготував двотомові «Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя», шеститомове видання Гоголевих творів, фундаментальну двотомову фольклорно-етнографічну збірку «Записки о Южной Руси», альманах «Хата», відредагував і видав першу книгу «Народних оповідань» Марка Вовчка, був основним співробітником часопису «Основа». З 1864 року Куліш працював у Варшаві, ставши, по слову Івана Франка, «головним двигачем українофільського руху в Галичині в 60-х і майже до половини 70-х років». Потім Куліш мешкав у Відні та Санкт-Петербурзі, а в 1877 році покинув державну службу й оселився на хуторі Мотронівка поблизу Борзни, цілком присвятивши себе науковій та літературній роботі. Куліш є автором поетичних збірок «Досвітки», «Хуторна поезія», «Дзвін», «Позичена кобза», поем «Магомет і Хадиза», «Маруся Богуславка», «Куліш у пеклі», історичних романів «Михайло Чарнишенко», «Чорна рада. Хроніка 1663 року», драм «Родова морака», «Байда, князь Вишневецький», численних статей про творчість Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Григорія Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка та інших. Куліш добре знав життя і творчість Сковороди. У 1890-х роках він працював над великою «староруською поемою» «Грицько Сковорода» (поет написав дві пісні, а третю не завершив), в якій змалював життя філософа та його діяльність на тлі панорамної картини української історії від княжої доби до часів Просвітництва. Куліш побачив у Сковороді схожого на себе гордого одинака («полуаскет і стоїк строгий»), який, відшукавшись світових заб, став жити «в храму духовної свободи, / Непідкупної правоти, / На лоні свіжої природи

/ І хуторної простоти”. Недаром Дмитро Чижевський проводив пряму паралель між філософією Сквороди та “хуторянською філософією” Куліша. Утім, Куліш зі своїм неприхильним ставленням до української літератури “середньої доби” (“від Нестора до Гоголя”) осудив Сквороду за мову його творів.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Скворода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорій Скворода: Поетія. Філософія. Життя. – Москва: Художественная література, 1989. – 335 с.
- Владимирова В.* Григорій Скворода в оцінці Пантелеймона Куліша // Скворода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 445–449.
- Владимирова В.* За суворим критерієм “народного духу” (давня й нова українська література в оцінці Пантелеймона Куліша) // Слово і час. – 2000. – № 12. – С. 28–35.
Про Сквороду див. на с. 30, 31–32.
- Володимир [В. Шаян].* Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сквороди. – Лондон: Орден, 1959. – 33 с. [на правах манускрипту].
Те саме: Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1972. – 22 с.
- Гнатюк Я.С.* Реконструкція кордоцентричної парадигми в українській класичній філософії: постановка проблеми і термінологічні пояснення // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – Вип. 4. – Ч. 1. – С. 207–215.
Про Сквороду див. на с. 207, 208, 209, 212.
- Корпанюк М.П.* Інтерпретація заголовного образу в поемі П. Куліша «Грицько Скворода» // Г.С. Скворода – видатний український філософ і просвітител: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 26–28.
- Кравченко П.* Вітчизняний культурно-історичний досвід у системі сучасного державотворення (Соціально-філософські аспекти). – Київ: Генеза, 2001. – 332 с.
Про Сквороду див. на с. 21, 22, 23, 28, 256, 257.
- Куліш П.* Грицько Скворода. Старорусская поэма // Сочинения и письма П.А. Кулиша. – Киев: Изд. Кулиша, 1909. – Т. 3. – С. 295–412. «Дописки» [автора] до поеми «Грицько Скворода». – С. 92–128. «Грицько Скворода». Примітки ред. с. 152–153.
Те саме: Грицько Скворода. Староруська поема (Переважникові в розумінню «Слова о Полку Ігореві» Професорові Львівського Університета Докторові філології і філософії Омелянові Огоновському Присвячує шанівник його високо заслуженого імени Панько Олелькович Куліш) // Твори Пантелеймона Куліша. – Львів: Видане товариства «Просвіта»; 3 друкарні Наукового Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1909. – С. 285–386; *Куліш П.* Твори: У 2 т. – Київ: Дніпро, 1989. – Т. 1. – С. 594–599 [уривки].
- Нахлік Є.К.* Пантелеймон Куліш. До 170-річчя від дня народження. – Київ: Товариство «Знання» УРСР, 1989. – 48 с.
Про Сквороду див. на с. 38–39.

- Охріменко О.Г.* Поема П. Куліша «Грицько Сковорода» // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 29–30.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Ткачук В.М., Хом'як Т.В.* Художнє втілення ідей Г. Сковороди в романі П. Куліша «Чорна рада» // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 35–36.
- Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. – 511 с.
Про Сковороду див. на с. 55, 57, 253, 258, 261–262, 264, 267–268, 272–273, 276, 300–301, 308–309, 311, 316, 319–320, 360, 385.
Те саме: *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Ред. і передмова М.К. Наєнка. – Тернопіль: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. – С. 63, 196, 201, 244, 245, 248, 249, 251–252, 254, 257, 258, 261, 262, 264, 265, 274, 284, 295–296, 298, 299, 305, 315, 341, 352, 263–364, 403, 434; *Чижевський Д.* Історія української літератури. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 73, 75, 122–123, 224, 230, 264, 279, 280, 283, 284, 287–288, 293, 294, 298, 299, 301, 302, 312, 324, 325, 327, 336–337, 339, 340, 343, 348, 360, 372, 389, 401, 414, 458, 480, 493.
Англійський переклад див.: *Čyževs'kyj D.* A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century) / Edited with a foreword by G.S.N. Luckyj. – Littleton, Colo.: Ukrainian Academic Press, 1975. – XI, 681 p.
Про Сковороду див. на с. 51, 53, 103, 213, 220, 272, 276–277, 283, 288, 290, 293, 299–301, 306–307, 310, 312, 323, 339, 342–343, 352–354, 356–357, 361, 365, 377, 393, 432, 446, 502, 532.
- Чижевський Д.* Історія української літератури (Інститут заочного навчання при Українському Вільному Університеті // Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994. – С. 1–146 (окр. пагін.).
Про Сковороду див. на с. 83, 85, 86, 90, 92, 95, 106, 126, 132.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та

мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 27–157.

Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.

Див. також: 2.14; 7; 10.8.5; 10.14; 10.19.2.2; 10.19.2.4; 10.19.2.14; 13.8; 14; 24.2.12; 26.4; 26.8.7; 26.8.13; 26.13.8; 26.20.8.

10.19.2.8. Сковорода й письменники-"шістдесятники"

На зламі 1950–60-х років в українській літературі дебютувало ціле гроно дуже яскравих письменників (Микола Вінграновський, Іван Драч, Ліна Костенко, Борис Олійник, Дмитро Павличко, Василь Симоненко, Валерій Шевчук та інші), що їх заведено називати "шістдесятниками". "Шістдесятництво", провідними ідеологами якого були Іван Дзюба, Євген Сверстюк та Іван Світличний, одразу ж стало формою оборони української національної культури й спротиву тоталітарному комуністичному режимові. Прикметно, що духовний і культурно-політичний "резистанс" українських письменників-"шістдесятників", як слушно відзначав свого часу Олександр фон Кульчицький, був закорінені самі в сквородинському "філософсько-антропологічному світовідчужанні". Не випадково ж образ Сковороди так часто зринає у творчості "шістдесятників". Скажімо, Василь Симоненко веде свій духовний родовід "від прадида Сковороди", Борис Олійник у поетичному циклі «Сковорода і світ» та поеми «Дорога» змальовує нашого філософа невтомним шукачем правди, Іван Драч пише варіації на теми Сковороди («Весняна пісня Григорія Варсави Сковороди», «Молитва сліз Григорія Варсави Сковороди», «Сердечна печера Григорія Варсави Сковороди»), есеї «Духовний меч Григорія Варсави Сковороди» та велику біографічну повість «Григорій Сковорода» (спільно із Сергієм Кримським та Мирославом Поповичем), кинутий за ґрати Іван Світличний розмірковує про сквородинське зречення світу в сонеті «Він носить все своє з собою...» (за епіграф до твору правлять слова 12-ї пісні «Саду божественних пісень»: "Ничего я не желатель..."), Валерій Шевчук перекладає Сковороду сучасною українською мовою і присвячує йому цілу низку своїх науково-популярних праць, а багато його художніх творів, як-от роман-триптих «Три листки за вікном», пройняті сквородинськими ідеями, збірка Ліни Костенко «Сад нетанучих скульптур» багато в чому перегукується із «Садом божественних пісень» Сковороди, Микола Вінграновський називає Сковороду "перший розум наш..." («Індустріальний сонет»), і це окреслення, сполуляризоване назвою широко знаної статті Івана Дзюби, живе ще й сьогодні.

Горнятко А. Філософські думки Григорія Сковороди в повістях та романах Валерія Шевчука // *Zeszyty Naukowe. Slavica Stetinensia / Uniwersytet Szczeciński.* – 1996. – № 6. – S. 123–130.

Історія української літератури XX століття / За ред. чл.-кор. НАН України В.Г. Дончика: У 2 кн. – Київ: Либідь, 1998. – Кн. 2: Друга половина XX століття. – 456 с.

Про Сковороду див. на с. 114, 144, 147, 175, 317, 332, 429.

Ковалевський О. Ліна Костенко в сквородинсько-шевченківському історіософському контексті // Від бароко до постмодерну: Збірник праць кафедри української та світової літератури Харківського державного

- педагогічного університету ім. Г. Сковороди / За ред. проф. Леоніда Ушкалова. – Харків: Майдан, 2003. – Т. II. – С. 208–218.
- Ковалевський О.* Ліна Костенко: філософія бунту й “філософія серця”. – Харків: Прапор, 2001. – 176 с.
Про Сковороду див. на с. 10, 44, 64–65, 102, 154–157.
- Корогодський Р.* Юрій Шевельов (Шерех) // *Корогодський Р.* І дороги. І правди. І життя. – Київ: Гелікон, 2002. – С. 119–220.
Про Сковороду див. на с. 128, 129, 132, 164, 197, 205, 211, 214, 216–219.
- Кульчицький О.* Людина за філософією Г. Сковороди антитезою марксистсько-ленінської концепції людини // *Кульчицький О.* Український персоналізм. Філософська й етнопсихологічна синтеза. – Мюнхен; Париж: Український Вільний Університет, 1985. – С. 37–48.
- Павлишин М.* Тарас Шевченко і його доба у творчості Валерія Шевчука // *Світи Тараса Шевченка: Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета* / Ред. Л.М.Л. Залеська Онишкевич, Л. Рудницький, Б. Певний, Т. Гунчак. – Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1991. – С. 160–169 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Філологічна секція, т. 214 та Бібліотека «Прологу» і «Сучасности», ч. 191. 4).
Про Сковороду див. на с. 160.
- Петрова Л.П.* Ім'я Григорія Сковороди в колі знаків національної культури в поезіях Ліни Костенко // *Григорій Сковорода і антична культура: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 280-річчю від дня народження Г.С. Сковороди (19 листопада 2002 р.)*. – Харків, 2002. – С. 43–49.
- Пінчук Т.С.* Художнє осмислення постаті Григорія Сковороди в поезії Ліни Костенко // *Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди* / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 35–36.
- Розумний Я.* Сковорода в поезії Драча, Калинця, Барки, Тичини і Шевчука (До 200-річчя від смерті філософа: 1794–1994) // *Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska*. – Lublin, 1996–1997. – Vol. 14–15. – Sectio FF: Philologiae: Z pogranicza języków i literatur słowiańskich. – S. 513–522.
- Ромащенко Л.І.* Постать Григорія Сковороди і сучасна історична проза // *Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць* / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 138–143.
- Сулима М.* Роль і місце Григорія Сковороди в творчості Ігоря Калинця // *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність* / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 481–488.
- Холодний М.* Уроки Григорія Сковороди: З циклу роздумів «Архіви самвидаву» // *Вітчизна*. – 1996. – № 5–6. – С. 112–115.
- Чухонцева Н.Д.* Художня інтерпретація ідей Григорія Сковороди українськими поетами-“шістдесятниками” // *Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і*

- філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 40–41.
- Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Коргодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. II. – 367 с.
- Про Сковороду див. на с. 116, 117, 353.
- Hnatiuk O.* Pożegnanie z imperium. Українське dyskusje o tożsamości. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. – 350 s.
- Про Сковороду див. на с. 82, 266, 267, 271.
- Nieuważny F.* O poezji ukraińskiej. Od Iwana Kotlarewskiego do Liny Kostenko. – Białystok: Łuk, 1993. – 248 s.
- Про Сковороду див. на с. 7, 8, 12, 30, 67, 106, 108, 112, 115, 116, 120, 181–186, 197, 203, 206, 209, 214.
- Pylypiuk N.* Meditations on Stained Glass: Kholodny, Kalynets, Stus // Journal of Ukrainian Studies. – 2002. – Vol. 27. – Nos. 1–2. – P. 195–214.
- Про Сковороду див. на с. 208, 212.
- Див. також: 2.14; 10.8.5; 10.8.6; 10.8.6.1; 10.14; 10.19; 14; 22; 24.2.5; 26.4; 26.8.7.

10.19.2.9. Творчість Сковороди та український романтизм (Сковорода – “передромантик”)

Уже в Харківській школі романтиків Сковороду часом сприймали за предтечу романтичного руху. Це красномовно засвідчує творчість одного з найактивніших діячів “першого” гуртка Ізмаїла Срезневського (кінець 1820-х – 1832 р.) Александрю Хашдеу. Якраз Хашдеу побачив у Сковороді питому *народного* філософа, людину, яка першою збагнула сам “ідеал руського романтизму”. “...Я відчував потребу, – казав Хашдеу, – підслухати в нього голос народу, цей Божий голос...”. Недаром юний романтик заходився збирати про Сковороду все, що тільки можна було зібрати там, “де він жив та діяв – у Київській, Чернігівській, Курській, Полтавській та Слобідсько-Українській губерніях”. Хашдеу пробував розглядати Сковороду, зокрема, як передвісника романтичної “національної філософії”. Чого варте бодай його твердження, нібито Сковорода розробив концепцію трієстого себепізнання, тобто пізнання себе як особи (individuum), як громадянина (in statu) та як власне людини (in genere). Хашдеу навіть наводив цитату з незвісного твору Сковороди «Симфонія про народ»: “Кожен мусить пізнати власний народ і себе в ньому. Чи ти рус?.. Будь-бо ним... Чи ти лях? Будь ляхом. Чи ти німець? Німечествуй. Француз? Французствуй. Татарин? Татарствуй. Усе добре на своєму місці та своєю мірою...”. Дивлячись на Сковороду крізь призму ідей Шеллінга, Герреса й Аста, Хашдеу в своїх працях «Григорій Варсава Сковорода» й «Завдання нашої доби. Наука Григорія Савича Сковороди в ексегетично-систематичному викладі» створює яскравий образ Сковороди-романтика. І попри те, що ні Костомаров, ні Куліш, ні Шевченко не вивчали ґрунтовно творів Сковороди (на заваді стояла тут найперше *мовна відчуженість* українського романтизму від літератури “середньої доби”), усі вони звертають на нього пильну увагу: Костомаров наголошує на народності пісень філософа, Куліш трактує його як попередника своєї “хугорянської філософії”, Шевченко в Седнівській передмові до «Кобзаря» каже про те, що, якби не чужа мова, то Сковорода напевно був би великим українським народним поетом. Так чи так, у Сковороди та романтиків є ціла низка збіжностей, зокрема, емоціоналізм-“кордоцентричність” (Куліш, Гоголь), пієтет перед “божественною природою” (Куліш, Шевченко), уявлення про світ як про символ, тобто як про мереживо Божих знаків (Куліш, Костомаров), христосентричність та ідея “наслідування Христа” (Гоголь, кирило-методіївські братчики), містична візія України (кирило-методіївські братчики) тощо.

- Бовсунівська Т.* Григорій Сковорода й український романтизм // III Міжнародний конгрес українців. Літературознавство / Упоряд. і відп. ред. О. Мишанич. – Київ: Обереги, 1996. – С. 317–324.
- Бовсунівська Т.* Філософія серця Г. Сковороди і українська ментальність // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 84–94.
- Бовсунівська Т.В.* Григорій Сковорода і український романтизм // Філософія: класика і сучасність: Матеріали III Харківських Міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996. – С. 113–114.
- Бовсунівська Т.В.* Феномен українського романтизму. Етногенез і теогенез. Частина 1. – Київ, 1997. – 154 с.
Про Сковороду див. на с. 21–29.
- Воловик В.І., Макаренко Е.М.* Формування і розвиток філософської думки на Україні // Історія філософії: конспект лекцій / Під заг. ред. В.І. Воловика. – Запоріжжя, 2001. – С. 274–300.
Про Сковороду див. на с. 275, 286–293.
- Комаринець Т.* Традиції барокко в системі українського романтизму // Українське барокко. Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців (Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р.) / Відп. ред. д-р філол. наук О. Мишанич. – Київ, 1993. – С. 199–209.
Про Сковороду див. на с. 206, 207, 209.
- Комаринець Т.І.* Ідейно-естетичні основи українського романтизму (проблема національного й інтернаціонального). – Львів: Вища школа, 1983. – 223 с.
Про Сковороду див. на с. 23, 27.
- Кузьмук Я.Р., Хабайло Л.М.* Г.С. Сковорода як фундатор української романтичної традиції // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 107–109.
- Ласло-Куцок М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. – Бухарест: Мустанг, 2002. – 348 с.
Про Сковороду див. на с. 5, 13, 16, 20–42, 44, 45, 72, 86, 156, 193, 194, 306, 312–313.
- Мишанич О.* Давня література в українській літературно-критичній та естетичній думці першої половини XIX ст. // Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 215–236.
Про Сковороду див. на с. 224, 228, 230, 231–232.
Те саме [з доповненнями]: *Мишанич О.* Кризь віки: Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження. – Київ: Обереги, 1996. – С. 36, 37, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 54.
- Нахлік Є.* Григорій Сковорода як поет-преромантик // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці філологічної секції. – Львів, 1995. – Т. 229. – С. 29–45.
- Паласюк М.* Розуміння Бога в українському романтизмі // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Філософія, економіка. – 2000. – № 4. – С. 22–25.
Про Сковороду див. на с. 23.

- Петров В. Г.* С. Сковорода. Спроба характеристики // Київська старовина. – 2001. – № 4. – С. 109–120.
- Петров В.* Теорія “нероблення” Гр. Сковороди // Життя й революція. – 1926. – № 4 (Квітень). – С. 49–55.
- Свириденко О. Г.* Сковорода й А. Метлинський: до проблеми сквородинівської рецепції в українському романтизмі // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 467–472.
- Скринник М.* Ідейне підгрунтя українського романтизму // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССXXII: Праці історико-філософської секції. – С. 201–215.
Про Сковороду див. на с. 201–202, 203, 204, 206–209, 214.
- Скринник М.* Міфо-символічні витоки української ідеї у світлі феномена Григорія Сковороди // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. – Київ, 1993. – Т. II. – С. 116–131.
- Федченко П.М.* Літературна критика на Україні першої половини XIX ст. – Київ: Наукова думка, 1982. – 381 с.
Про Сковороду див. на с. 24–25, 76–77, 104–105, 152, 153, 154, 168, 186, 199, 254.
- Федченко П.М.* Матеріали з історії української журналістики. Вип. 1. Перша половина XIX ст. – [Київ]: Видавництво Київського університету, 1959. – 388 с.
Про Сковороду див. на с. 25, 37, 47, 48, 52, 60, 72, 78, 80, 108.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: 3 історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 27–157.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: 3 історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.

- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Яценко М.Т.* Питання реалізму і позитивний герой в українській літературно-естетичній думці першої половини XIX ст. – Київ: Наукова думка, 1979. – 335 с.
- Про Сковороду див. на с. 15–23, 29–30, 37, 38, 41, 46–48, 52, 60, 61, 115–118, 311.
- Bojko-Bloch Ju.* H. S. Skovoroda im Lichte der ukrainischen Geschichte // *Die Welt der Slaven.* – Wiesbaden, 1966. – Jg. XI. – S. 306–316.
- Український переклад див.: *Бойко Ю. Г.* Сковорода у світлі української історії // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 284–292.
- Mokry W.* “Ruska Trójca”. Karta z dziejów życia literackiego Ukraińców w Galicji w pierwszej połowie XIX wieku. – Kraków, 1997. – 308 s.
- Про Сковороду див. на с. 238.
- Pachlovska O.* Civiltà letteraria ucraina. – Roma: Carocci editore, 1999. – 1104 p.
- Про Сковороду див. на с. 32, 70, 130, 224, 229, 236, 265, 351, 358–359, 394, 402, 442, 451, 456, 463, 469–470, 474–488, 495, 505, 509, 562, 618, 625, 741, 745, 752, 762, 797, 822, 980.
- Winter E.* Byzanz und Rom in Kampf um die Ukraine 955–1939. – Leipzig: Otto Harrassowitz, 1942. – 227 S.
- Про Сковороду див. на с. 116–120, 140.
- Winter E.* Frühaufklärung: Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch-slawische Begegnung. – Berlin: Akademie Verlag, 1966. – 423 S.
- Про Сковороду див. на с. 220–221, 341–347.
- Див. також: 2.14; 3.3; 3.6; 3.14; 6.1; 10.8.4; 10.8.5; 10.8.6.1; 10.9; 10.19.2.2; 10.19.2.14; 10.20.2; 13.1; 22; 24.2.4; 24.2.7; 24.2.11; 26.2; 26.6; 26.8.2; 26.8.5; 26.8.6.3; 26.8.7; 26.8.8; 26.8.9; 26.8.11; 26.17.2; 26.18.4; 26.20.1; 26.20.8; 26.20.12; 26.20.13.

10.19.2.10. Сковорода у творчості Павла Тичини

Павло Тичина (1891–1967) – видатний український поет, родом із Чернігівщини. Навчався в Чернігівській духовній семінарії та Київському комерційному інституті. Працював у газеті «Рада», часописі «Світло», у чернігівському статистичному бюро, театрі Миколи Садовського тощо. Упродовж 1923–34 років редагував харківський часопис «Червоний шлях». Перегородом очолював Інститут літератури ім. Шевченка Академії наук України, а в 1940-х роках був міністром освіти України. Перу Тичини належать численні поетичні збірки, зокрема «Соняшні кларнети», «Замість сонетів і

октав», «Плуг», «В космічному оркестрі», «Золотий гомін», «Вітер з України», «Чернігів», книги публіцистики, переклади з російської, білоруської, болгарської, вірменської, грузинської, єврейської, турецької та інших мов. Рання поезія Тичини пройнята сквородинським світобаченням. Недаром друга книжка поета – «Замість сонетів і октав» (1920) – присвячена Сквороді. Утім, уже на початку 1920-х років Тичина робить радикальну ревізію своїх юнацьких поглядів на Сквороду й поціновує сквородинство як “пасивну мудрість”, ба навіть – “заячу філософію” (“На бісового батька я видрукував «Замість сонетів»? Замість одходу од анархії вийшов одхід до заячої філософії”). У цей-таки час Тичина розпочинає роботу над грандіозною поемою-симфонією «Скворода». Над цим своїм архитвором поет працював з 1920 по 1940 рік, але завершити його так і не зміг (поема побачила світ аж 1971 року). Окремі частини симфонії виходили друком ще за життя поета. Так, «Allegro giocoso», «Grave» та «Risoluto» вперше було оприлюднено 1923 року в харківському часописі «Шляхи мистецтва», а «Скворода і Біснуватий» – незадовго до початку війни Радянського Союзу з Німеччиною, у книжці поезій «Сталь і ніжність». Тичинівську симфонію про Сквороду поцінували по-різному: скажімо, для Юрія Лавріненка – це оприявленийий у слові український “соняшний кларнетизм”, для Степана Крижанівського – справжній “«Фавст» ХХ століття”, тим часом для Юрія Шевельова – “трагічно-ганебна поема...”, в якій первісний ідеалістичний задум був захарашений проповіддю гайдамаччини, лодиноненависництва й класового розбрату...”. Попри те, що симфонія засвідчує обізнаність її автора з історико-філософськими працями Володимира Ерна, Віктора Петрова, Петра Пелеха та інших, найближчими до тичинівського образу Сквороди є радикальні марксистські візії нашого філософа, передовсім та, що її подибуємо в праці академіка Матвія Яворського «Гр. С. Скворода і громадянство» (Харків, 1923).

- Адельгейм Е.* Летят улыбающиеся птицы. О поэме П. Тычины «Скворода» // Дружба народов. – 1972. – № 12. – С. 263–268.
- Українську версію див.: *Адельгейм Є.* “Летять усміхнені птахи” // *Адельгейм Є.* Криві роки. Вибрані статті. – Київ: Дніпро, 1979. – С. 24–36.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Скворода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Басс Т.І.* Вплив музичних форм на жанр поеми («Скворода» П.Г. Тичини) // Радянське літературознавство. – 1989. – № 3. – С. 47–52.
- Білецький О.І.* Павло Тичина // *Тичина П.Г.* Вибрані твори: В 3 т. – Київ: Держлітвидав, 1957. – Т. 1. – С. V–XXXII.
- Про Сквороду див. на с. XIV, XV, XXV, XXXI.
- Те саме: *Білецький О.І.* Зібрання праць: В 5 т. – Київ: Наукова думка, 1966. – Т. 3. – С. 132–133, 144, 151.
- Боднар Е.* До філософських джерел образу сонячних кларнетів // Слово і час. – 1995. – № 4. – С. 71–73.
- Геник-Березовська З.* Українське літературне бароко в межах своєї епохи та стилю // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 28–36.
- Іцук А.О.* Павло Тичина. Критико-біографічний нарис. – Київ: Держлітвидав України, 1954. – 163 с.
- Про Сквороду див. на с. 32, 79–80.
- Кавун Л.І.* Скворода і його філософія у літературі “романтики вітаїзму” // Григорій Скворода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 120–127.

- Калашиник В.С.* Григорій Сковорода в поетичній творчості Павла Тичини // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 211–216.
- Колосова-Онкович Г.* Народження симфонії (Образ Г.С. Сковороди в творчості П.Г. Тичини) // Літературна Україна. – 1975. – 28 січня.
- Корсунська Б.Л.* “Історія до мене промовляє...” // Радянське літературознавство. – 1979. – № 3. – С. 25–33.
- Костенко Н.В.* Поетика Павла Тичини. Особливості віршування. – Київ: Вища школа, 1982. – 254 с.
Про Сковороду див. на с. 84, 99, 178–212.
- Лавриненко Ю.* Павло Тичина і його поема «Сковорода» на тлі епохи: (Спогади і спостереження). – Мюнхен: Сучасність, 1980. – 60 с.
- Ласло-Куцюк М.* Ключ до белетристики. – Бухарест: Мустанг, 2000. – 291 с.
Про Сковороду див. на с. 28–29, 38–41, 82, 86–91, 138, 196.
- Луценко І.А.* П.Г. Тичина і Грузія // Павло Тичина: Збірник статей. – Одеса: Видавництво Одеського університету, 1962. – С. 172–181.
Про твори П. Тичини «Кінець феодала» (частина симфонії «Сковорода») та «Давид Гурамішвілі читає Григорію Сковороді "Витязя в тигровій шкурі"» див. на с. 174–178.
- Над'ярних Н.* За парадоксами бароко й футуризму («В космічному оркестрі» Павла Тичини) // Слово і час. – 1997. – № 10. – С. 6–16.
Про Сковороду див. на с. 7, 8, 9, 12, 15–16.
- Немченко Г.В.* Філософське осмислення природи в творчості Григорія Сковороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 27–28.
- Новиченко Л.М.* Поезія і революція. Творчість П. Тичини в перші післяжовтневі роки. – Київ: Радянський письменник, 1956. – 285 с.
Про художні твори П. Тичини, присвячені Сковороді, див. на с. 217–221.
Те саме: *Новиченко Л.М.* Поезія і революція. Книга про Павла Тичину. – Київ: Дніпро, 1979. – С. 121–262.
Російськомовну версію книги див.: *Новиченко Л.Н.* Поэзия и революция. Творчество П. Тычины в первые послеоктябрьские годы. – Москва: Советский писатель, 1957. – С. 225–228.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Розумний Я.* Сковорода в поезії Драча, Калинця, Барки, Тичини і Шевчука (До 200-річчя від смерті філософа: 1794–1994) // *Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska.* – Lublin, 1996–1997. – Vol. 14–15. – Sectio FF: Philologiae: Z pogranicza języków i literatur słowiańskich. – S. 513–522.
- Степаненко М.* Григорій Сковорода і українське письменство останнього п'ятдесятиліття (Впливи і постать Григорія Савича Сковороди в пореволюційній українській літературі) // Доповіді ювілейного наукового конгресу для відзначення сторіччя НТШ. Філологічна секція. – Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1976. – С. 138–157 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. CLXXXVII).

- Тельнюк С.* Перед очима душі // *Тичина П.Г.* Сковорода: Симфонія / Вступна стаття С.В. Тельнюка. – Київ: Радянський письменник, 1971. – С. 5–47.
- Тичина П.* Із щоденникових записів / Упоряд. та підготовка тексту Л.П. Тичини і С.В. Тельнюка. – Київ: Радянський письменник, 1981. – 430 с.
Про Сковороду див. на с. 38, 56–57, 73–74, 94, 96, 97, 107, 137, 250, 264, 275, 330, 339.
- Тичина П.* Про мистецтво і літературу: Збірник. – Київ: Мистецтво, 1981. – 286 с.
Про Сковороду див. на с. 47, 63, 64, 161–162, 205–213, 271–272.
- Хоменко Г.І.* Сковорода і філософія безсмертя в українській літературі 20-х рр. XX ст. // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 46–47.
- Шевельов Ю. (Юрій Шерех).* Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади. – Харків; Нью-Йорк: Видання часопису «Березіль»; Видавництво М.П. Коць, 2001. – Т. 2: В Європі. – 303 с.
Про Сковороду див. на с. 85, 116, 154, 163.
- Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. I. – 607 с.
Про Сковороду див. на с. 47, 64, 289, 290, 368, 478.
- Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. II. – 367 с.
Про Сковороду див. на с. 116, 117, 353.
- Шестопалова Т.П.* П. Тичина і Г. Сковорода (до проблеми взаємовідношення мотивів їх творчості) // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 48–49.
- Яременко В.* Життя і слово Григорія Сковороди // *Сковорода Г.С.* Сад пісень: Вибрані твори / Вступна стаття, упоряд. та примітки В.В. Яременка. – Київ: Веселка, 1980. – С. 5–20.
- Berezovská Z.* Tučynová symfonie o Skovorodovi (K 90 výročí narození Pavla Tučyny) // *Československá rusistika.* – 1981. – [Т.] 26. – № 4. – S. 158–161.
- Čyževskýj D.* Literarische Lesefrüchte. V. Kapnist und Skovoroda // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1937. – Bd. XIV. – S. 337–346.
- Naydan M.M.* Two Musical Conception of the Revolution: Aleksandr Blok's *Dvenadsat* and Pavlo Tychna's *Zamist sonetiv i oktav* // *Journal of Ukrainian Studies.* – 2002. – Vol. 27. – Nos. 1–2. – P. 93–106.
Про Сковороду див. на с. 97.
- Nieuważny F.* O poezji ukraińskiej. Od Iwana Kotlarewskiego do Liny Kostenko. – Białystok: Łuk, 1993. – 248 s.
Див. також: 10.8.5; 10.15; 10.18.1; 14; 24.2.9; 26.8.13; 26.10; 26.16.8.

10.19.2.11. Сковорода й український модернізм

На зламі XIX і XX століть інтерес до особи та творчості Сковороди в українському письменстві різко зростає. Зокрема, феномен Сковороди відіграє важливу роль у розвитку нашої модерні. Так, Гнат Хоткевич стає одним з перших перекладачів Сковороди сучасною українською мовою, Павло Филипович засновує цілу низку своїх поезій на сковородинських ідеях, публіцисти «Української хати» хочуть бачити в Сковороді втілення ніщанського індивідуалізму («Природа має свої прикмети шляхетності, – писав, зокрема, Андрій Товкачевський, – вона не зносить демократизму і любить обдаровувати своїх улюбленців різними привілеями. Один з таких привілеїв – щирість у відношенні до світу і до самого себе. Не всі можуть бути щирими – тільки невелике число вибранців... Сковорода був улюбленцем природи, одиницею, яку природа утворила, щоб упевнитись в своїй здібності творити не лишень нікчемних фіглярів, а й богів...»). Прикметно й те, що один із найрадикальніших заперечувачів модерністського письменства Іван Нечуй-Левицький уважав саме Сковороду за «прабатька» «чудного потягу» наших письменників зламу XIX–XX століть до, як він каже, «манерничання, до оригінальничання, схожого на кокетство». «Уся ця манерність, усе це письменницьке кокетування та пишання, – завжає Нечуй-Левицький, мавши на думці найперше творчість Лесі Українки, Володимира Винниченка, Ольги Кобилянської, Миколи Вороного, Гната Хоткевича, – трохи скинулось на сьогочасні декадентські письменницькі викрутаси..., але в нас манерність своя, доморосла, бо давня. Вона має свого пратця по мові, Григорія Савича Сковороду. Ще Сковорода любив закручувати словами думку так, що до неї ніяк не добраться, – так воно темно сказано».

- Бабич С.* Діалектика «порожнього місця»: рецепція культурної давнини в українському модернізмі // Слово і час. – 2002. – № 6. – С. 8–15.
Про Сковороду див. на с. 10, 15.
- Байбедюк Г.Б.* Сковородинські ідеї в концепції П. Филиповича // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 37–38.
- Історія української літератури XX століття* / За ред. чл.-кор. НАН України В.Г. Дончика: У 2 кн. – Київ: Либідь, 1998. – Кн. 1: Перша половина XX століття. – 464 с.
Про Сковороду див. на с. 99, 167, 271, 348, 388, 431.
- Лупейко О.* Григорій Сковорода в «Українській хаті» // Слово і час. – 2000. – № 2. – С. 56–58.
- Малютіна Н.* Феномен емоційності в структурі художнього світогляду Григорія Сковороди й Олександра Олеся // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 450–456.
- Нечуй-Левицький І.* Сьогочасна часописна мова на Україні // Україна. – 1907. – Т. I. – Янв. – С. 1–49; Февраль. – С. 183–237; Март. – С. 280–331.
Про Сковороду див. на с. 10, 24 [Январь], 205 [Февраль], 282–283, 294, 297, 299 [Март].
- Охрімченко П.П.* Гнат Хоткевич як популяризатор Г.С. Сковороди // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 33–34.

- Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – Київ: Либідь, 1997. – 360 с.
 Про Сковороду див. на с. 137, 228, 328, 330.
 Те саме: 2-е вид., перероб. і доп.: Київ: Либідь, 1999. – С. 137, 228, 372, 374, 382.
- Скиба С.М. “Драми ідей” Лесі Українки як продовження філософських пошуків Сковороди (До постановки проблеми) // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г.Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 123.
- Скиба С.М. Рецепція Біблії у творчості Г.С.Сковороди і Лесі Українки // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г.Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 114.
- Турган О.Д. Філософські традиції Г.С.Сковороди в драматургії Лесі Українки // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С.Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С.Сковороди, 1992. – С. 36–37.
- Ушкалов Л. Слобожанська візія любові // Слобожанська муза: Антологія любовної лірики XVII–XX століть. – Харків: Майдан, 2000. – С. 5–8.
 Про Сковороду див. на с. 5, 6, 7, 8.
 Те саме: Слобожанщина. – 2001. – № 18. – С. 128, 129, 130, 131.
- Шевчук Вал. Син землі // Філянський М. Поезії. – Київ: Радянський письменник, 1988. – С. 17–34.
 Про Сковороду див. на с. 22, 32–33.
 Див. також: 2.4; 2.14; 10.8.5; 10.18.2.1.

10.19.2.12. Сковорода й український Ренесанс 1920-х років

Сковорода був чи не одним-єдиним з українських класиків (Котляревський, Квітка-Основ'яненко, Шевченко та інші), чий образ не зблід, а авторитет не похитнувся в ході тієї глобальної переоцінки цінностей, що була характерна для українського Ренесансу 1920-х років. Якраз під цю пору Гнат Хоткевич шукає в науці Сковороди метафізичного й екзистенційного прихистку (книга «Григорій Савич Сковорода (український філософ)»), Павло Тичина присвячує Сковороді книгу «Замість сонетів і октав» та розпочинає роботу над величезною поемою-симфонією «Сковорода», Микола Хвильовий називає його “великим українським філософом” (новела «Редактор Карк»), Михайло Івченко (М. Проліс) змальовує образ Сковороди-філософа в повісті «Напосні дні» («В тенетах далечини»), Юрій Яновський згадує про нього як про людину-“європейця” в романі «Чотири шаблі» (“...Сковорода – європейський розум і філософська голова”), Валер'ян Поліщук у своєму “біографічно-ліричному” романі «Сковорода» покаже нашого філософа відважним мандрівником “у глибини духа”, Максим Рильський у поезії «Китаїв» бачить Сковороду предтечею нового світу (“Хай прикладаються прочани / До переляканих ікон, / Хай прорікає Первозваний / Царів, панів, корону й трон, – / Та з палицею пілігрима / У нові села й городи / Прямусь тінь неуголима / Григорія Сковороди”), Михайло Драй-Хмара приміряє образ Сковороди-пілігрима до самого себе («Розлутувався лютий надаремне...»), Микола Зеров перекладає латинські поезії Сковороди, Віктор Петров створює низку присвячених Сковороді наукових розвідок (їхня тематика коливається від сквородинського поняття про матерію до інверсивних рис лібідю філософа) та веде жваву суперечку про

“теорію нероблення” Сковороди з Петром Пелехом, із сонета «Сковорода» розпочинає свій шлях українського поета Юрій Клен. Попри все розмаїття потрактувань феномена Сковороди в 1920-х роках, під ту пору він сприймається як наріжний камінь української культури.

- Зварич В.* Неокласицизм у контексті українського модернізму // Франкознавчі студії: Збірник наукових праць / Ред. колегія: Є. Пшеничний (голов. ред.), А. Войтюк, В. Винницький та ін. – Дрогобич: Вимір, 2001. – Вип. 1. – С. 73–76. Про Сковороду див. на с. 75.
- Зеров М.* Українська література в 1923 році // Нова громада. – 1924. – № 17 (Січень). – С. 29–30; № 18 (Лютий). – С. 30–31.
- Кавун Л.І.* Сковорода і його філософія у літературі “романтики вітаїзму” // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 120–127.
- Ковалівський А.* З історії української критики. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 162 с. Про Сковороду див. на с. 11, 53, 135, 154. Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994.
- Козир О.В.* До проблеми барокових імплікатів в українському футуризмі // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 72–77.
- Козир О.В.* Ідея “сродної праці” як український феномен // Григорій Сковорода і антична культура: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 280-річчю від дня народження Г.С. Сковороди (19 листопада 2002 р.). – Харків, 2002. – С. 33–38.
- Лавріненко Ю.* Література вітаїзму 1917–1933 // *Лавріненко Ю.* Розстріляне Відродження: Антологія 1917–1933. Поезія – проза – драма – есей. – Paris: Kultura, 1959. – С. 931–967 (Biblioteka “Kultury”, т. XXXVII). Про Сковороду див. на с. 940, 958. Те саме: *Лавріненко Ю.* Розстріляне Відродження: Антологія 1917–1933. Поезія – проза – драма – есей / Підготовка тексту, фахове редагування і передмова проф. М.К. Наєнка. – Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2001. – С. 760, 775–776; Розстріляне Відродження: Антологія 1917–1933. Поезія – проза – драма – есей / Упоряд., передмова, післямова Ю. Лавріненка; післямова Є. Сверстюка. – Київ: Смолоскип, 2002. – С. 946, 960–961.
- Пелешенко Н.* Рецепція творчості Г. Сковороди в українській літературі 1920–1940-х років // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Філологія. – Київ, 1999. – Т. 17. – С. 61–67.
- Степаненко М.* Григорій Сковорода і українське письменство останнього п’ятдесятиліття (Впливи і постать Григорія Савича Сковороди в пореволюційній українській літературі) // Доповіді ювілейного наукового

конгресу для відзначення сторіччя НТШ. Філологічна секція. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1976. – С. 138–157 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. CLXXXVII).

Хоменко Г.І. Сковорода і філософія безсмертя в українській літературі 20-х рр. XX ст. // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 46–47.

Хоменко Г.І. Eadem mutata resurgo (Г. Сковорода в українській літературі “нового середньовіччя”) // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 159–165.

Шкандрій М. Український прозовий авангард 20-х / Пер. з англ. Л. Лисенко // Слово і час. – 1993. – № 8. – С. 51–57.

Див. також: 2.4; 2.14; 10.8.5; 10.14; 10.19.2.3; 10.19.2.5; 10.19.2.10; 10.19.2.11; 10.19.2.13; 14; 22; 24.2.1; 24.2.6; 24.2.9; 24.2.12; 24.3.1.

10.19.2.13. Сковорода й Микола Хвильовий

Микола Хвильовий (1893–1933) – письменник і публіцист, родом зі Слобожанщини, провідний ідеолог українського “червоного Ренесансу” 1920-х років. Навчався в Богодухівській гімназії, воював на фронтах першої світової війни та революції. Його активна творча діяльність припадає на 1921–28 роки. Саме в цей час Хвильовий пише та видає збірки новел «Сині етюди», «Осінь», роман «Вальдшнепи», відіграє головну роль у Великій літературній дискусії, виступивши з гаслами “романтики вітаїзму”, “азіатського Ренесансу”, “геть від Москви” (памфлети «Камо грядеши», «Думки проти течії», «Апологети писаризму»), створює Вільну академію пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ) тощо. Від 1929 року Хвильовий під потужним ідеологічним пресингом комуністичного режиму здає свої позиції, а в 1933 році покінчить життя самогубством. Попри те, що світогляд Хвильового, подібно до світогляду Сковороди, був по суті перейнятий антропософською містикією, а між яскравими есхатологічними візіями обох письменників можна додати чимало збіжностей, ім’я Сковороди зринає у творах Хвильового один-єдиний раз (новела «Редактор Карк»). Блукаючи вулицями Харкова, редактор Карк міркує сам собі: “...Може, тут десь проходив Сковорода Григорій Савич, великий український філософ, а тепер, кажуть, могила бур’яном поросла...”. Сковорода інспірував рефлексії Хвильового над історичною долею України. Хвильовому йдеться про те, що “великого українського філософа” в Україні мало хто й пам’ятає, ба більше – сама сьогочасна пам’ять про нього прикрим робом відчужена від української стихії, така, що засвідчує фатальну підлеглість України “московській силі”: “Григорій Савич Сковорода – так російська інтелігенція любить: Григорій Савич, Ніколай Романович, Владимир Львч, Тарас Григорович. І єсть у цьому якась північна холодність, упертість, і калузькі нетрі, і Іван Калита, і московська сила – важка, велетенська, фатальна, від варязьких гостей іде. І нема тут вишневих садків..., і нема тут лунких дівочих пісень...”.

Кавун Л.І. Сковорода і його філософія у літературі “романтики вітаїзму” // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 120–127.

- Лавріненко Ю.* Дух неспокою. З ідей і мотивів мистецької прози Миколи Хвильового // *Лавріненко Ю.* Зруб і парости: Літературно-критичні статті, есеї, рефлексії. – [Мюнхен]: Сучасність, 1971. – С. 33–81.
Про Сковороду див на с. 33–34.
- Партач Н.* Утопічний характер “загірної комуни” М. Хвильового // *Слово і час.* – 1998. – № 6. – С. 11–14.
Про Сковороду див. на с. 13.
- Сподарець М.* Ідеї Г. Сковороди в творчості І. Багряного // *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність* / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 473–480.
- Суліма М.М.* “Горня республіка” Сковороди і “Загірна комуна” Хвильового // *Слово і час.* – 1994. – № 2. – С. 43–48.
Те саме: *Україна. Наука і культура.* – Київ, 1996. – Вип. 29. – С. 160–165.
- Ушкалов Л.* Микола Хвильовий та українська класична література // *Від бароко до постмодерну: Збірник праць кафедри української та світової літератури Харківського державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди* / За ред. проф. Леоніда Ушкалова. – Харків: Майдан, 2003. – Т. II. – С. 134–155.
Про Сковороду див. на с. 152–153.
- Хоменко Г.І.* Сковорода і філософія безсмертя в українській літературі 20-х рр. ХХ ст. // *Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди* / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 46–47.
Див. також: 3.4; 10.14; 10.19.2.12.

10.19.2.14. Сковорода й Тарас Шевченко

Тарас Шевченко (1814–1861) – великий український поет і художник. Народився в кріпацькій сім’ї на Черкащині. Навчався в дяківській школі, а з тринадцяти років служив кочком у пана Павла Енгельгардта. Від 1831 року мешкав у Санкт-Петербурзі. Тут 1838 року заходами Івана Сошенка, Василя Григоровича, Карла Брюллова, Василя Жуковського та інших був викуплений з кріпацтва й став навчатися в Академії мистецтв. У 1840 році побачила світ Шевченкова поетична збірка «Кобзар», яка принесла йому славу поета. За кілька років ця слава “греміла по всій Україні; його ставили вище за Жуковського, хотіли бачити в ньому свого Шіллера...”. Ба більше, Шевченка починають міряти мірилом пророків та геніїв, порівнювати його поему «Гайдамаки» з «Іліадою» тощо. Шевченко – то геній, – стверджував, приміром, Василь Білозерський 1846 року в листі до Миколи Гулака, – “адже тільки геній одним своїм глибоким почуттям годен угадувати і потреби народу, і навіть цілої доби, – без вогню поетичного, а водночас релігійного, до цього не веде жодна наука, жодне знання”. Але вже наступного року за участь у діяльності Кирило-Методіївського братства та революційну поезію альбому «Три літа» Шевченко був заарештований і покараний десятьма роками солдатчини в Оренбурзьких степах. Тільки 1858 року поет повертається до Санкт-Петербурга, активно працює як письменник та художник (1860 року Академія мистецтв надає Шевченкові звання академіка гравірування), однак жити йому залишається вже недовго. Сковорода мав на Шевченка помітний вплив. Щоправда, у Седнівській передмові до «Кобзаря» (1847) Шевченко, порівнюючи творчість Сковороди з поезією шотландця Роберта Бернза, каже, нібито Сковорода не спромігся оприявити неповторний дух українського народу, “як його Бог сотворив”, бо “одурався себе”, тобто занедбав народну мову (“А Борнц [Burns] усе-таки поет народний і великий. І наш Сковорода таким би був, якби його не збила з пливу латинь,

а потім московщина”). Так чи так, Шевченко знав сквородинські псалми (“Давно те діялось. Ще в школі, / Таки в учителя-дяка, / Гарненько вкраду п’ятака – / Бо я було трохи не голе, / Таке убоге – та й куплю / Паперу аркуш. І зроблю / Маленьку книжечку. Хрестами / І візерунками з квітками / Кругом листочки обведу / Та й списую Сквороду...”), а також листи філософа, оприлюднені на сторінках «Українского вестника». Завважмо й те, що серед Шевченкових знайомих були Платон Лукашевич, син друга Сквороди Якіма Лукашевича, та Олексій Капніст – син Василя Капніста. Тож навряд чи випадково христологічні ідеї Шевченкових «Неофітів» нагадують сквородинську “теологію хреста”, а усталену риторичну схему окреслення екзистенційного вибору: “того вабить те, того – те, а от мене втішає це”, – що на ній засновується похмурий філософський початок комедії «Сон» (“У всякого своя доля...”), Шевченко, поза сумнівом, уперше надівав у сквородинській псалмі «Всякому городу нрав і права». Образ Сквороди, як утілення добрих традицій старої України, Шевченко змалював у повісті «Близнята».

- Андрущенко М.* Парнас віршотворний. Києво-Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст. – Київ: Українська книга, 1999. – 208 с.
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Скворода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* Григорій Скворода [стаття до «Шевченківської енциклопедії»] // Слово і час. – 1997. – № 7. – С. 27–29.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорій Скворода: Поезія. Філософія. Жізнє. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Барабаш Ю.* “Коли забуду тебе, Єрусалиме...” Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії. – Харків: Акта, 2001. – 373 с.
Про Сквороду див. на с. 95, 96, 249.
- Барабаш Ю.Я.* Григорій Скворода і Киевская академія // Проблемы изучения культурного наследия / Отв. ред. Г.В. Степанов. – Москва: Наука, 1985. – С. 230–237.
- Барабаш Ю.Я.* Шевченко і Скворода. (Причинки до проблеми) // Пам’яті Григорія Сквороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сквороди, 1998. – С. 17–21.
- Бородін В.С., Кирилюк Є.П., Смілянська В.Л., Шабліовський С.С., Шубравський В.С.* Т.Г. Шевченко. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1984. – 558 с.
Про Сквороду див. на с. 18, 91, 182.
- Булат Т.* Музичні імпульси в поезії Шевченка та композиторські інтерпретації віршів // Світи Тараса Шевченка: Збірник статей до 185-річчя з дня народження поета / Ред. Л.М.Л. Залеська Онишкевич, А. Гумецька, І. Фізер. – Нью Йорк; Львів, 2001. – С. 316–332 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Філологічна секція, т. 215).
Про Сквороду див. на с. 318–319.
- Воловик В.І., Макаренко Е.М.* Формування і розвиток філософської думки на Україні // Історія філософії: конспект лекцій / Під заг. ред. В.І. Воловика. – Запоріжжя, 2001. – С. 274–300.
Про Сквороду див. на с. 275, 286–293.

- Володимир [В. Шаян].* Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сквороди. – Лондон: Орден, 1959. – 33 с. [на правах манускрипту].
Те саме: Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1972. – 22 с.
- Воропай О.* Український філософ Григорій Скворода (3 нагоди 260-ліття від дня народження) // *Визвольний Шлях*. – 1982. – Річник XXXV. – Кн. 8 (413). – С. 925–933.
- Головінов В.П., Гомон П.Л.* Духовні джерела Слобожанщини. Навчальний посібник. – Харків: Прапор, 1998. – 208 с.
- Гусаченко В.* Два світи і “дві натури” Григорія Сквороди // *Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія*. – Харків: Око, 1995. – Т. 4. – С. 55–62.
- Даренська Т.В.* Рефлексивний кордоцентризм Тараса Шевченка // *Наукові записки [Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова]*. – Київ, 2001. – Вип. 9: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. – С. 120–127.
Про Сквороду див. на с. 120.
- Дашкевич Н.П.* Отзыв о сочинении г. Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» // *Отчет о двадцать девятом присуждении наград графа Уварова. Приложение к LIX-му тому Записок Императорской Академии Наук*. – № 1. – Санкт-Петербург, 1888. – С. 37–301.
Про Сквороду див. на с. 94–95, 107.
- Донцов Д.* Дороговаз Григорія Сквороди нашій сучасності. – Київ, 2000. – 20 с. (Серія «Бібліотека молодого націоналіста»).
- Історія української літератури: У 8 т.* – Київ: Наукова думка, 1968. – Т. 3. – 514 с.
- Історія української літературної критики. Дожовтневий період / М.Д. Бернштейн, Н.Л. Калениченко, П.М. Федченко та ін.* – Київ: Наукова думка, 1988. – 456 с.
- Княжизинський А.* Філософія Шевченка. Шевченко – творець українського ідеалізму // *Тарас Шевченко: Збірник доповідей Світового Конгресу української вільної науки для вшанування сторіччя смерти патрона НТШ / За ред. В. Стецюка, Б. Кравціва*. – Нью Йорк; Париж; Торонто, 1962. – С. 27–39 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. CLXXVI).
Про Сквороду див. на с. 27.
- Комішанченко М.П.* Українські письменники в оцінці Т.Г. Шевченка // *Література в школі*. – 1959. – № 2. – С. 30–36.
Про Сквороду див. на с. 31–32.
- Коцюбинська М.* Етюди про поетику Шевченка. Літературно-критичний нарис. – Київ: Радянський письменник, 1990. – 272 с.
Про Сквороду див. на с. 172, 189.
- Криса Б.* Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. – Львів: Свічадо, 1997. – 216 с.
- Кудрицький С.М.* До питання про ідейний зміст поезії Т. Г. Шевченка «Світе ясний! Світе тихий!» (Лінгво-стилістичний етюд на історико-літературну тему) // *Збірник праць восьмої наукової Шевченківської конференції*. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1960. – С. 115–129.
Про Сквороду див. на с. 122–129.
- Ласло М.* Влияние творчества Г.С. Сквороды на поэзию Т.Г. Шевченко. – București: Centrul de multiplicare al Universității, 1973. – 23 с. [Доклады и

- сообщения, представленные на VII Международном съезде славистов (Варшава, 21–27 августа 1973 г.).
- Ласло-Куцок М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. – Бухарест: Мустанг, 2002. – 348 с.
Про Сковороду див. на с. 5, 13, 16, 20–42, 44, 45, 72, 86, 156, 193, 194, 306, 312–313.
- Луцький Ю.* Між Гоголем і Шевченком. – Київ: Час, 1998. – 255 с.
Про Сковороду див. на с. 23, 51, 52, 87, 154, 218.
- Маляр П.* Шевченко і Сковорода // Нові Дні: Український універсальний журнал. – 1972. – Ч. 268 (Травень). – С. 12–15.
- Михайловська Н. Г.* Сковорода – Т. Шевченко: особливості національної ментальності // Слобожанщина. – 1998. – № 7. – С. 102–109.
- Мостова Л.Б.* Традиції Г.С. Сковороди у творчій спадщині Кобзаря // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 26–27.
- Ніженець А.М.* Сковорода Григорій Савич // Шевченківський словник: У 2 т. – Київ: Головна редакція УРЕ, 1978. – Т. 2. – С. 215.
- Ніженець А.М., Стогній І.П.* Григорій Сковорода. Пам'ятні місця на Україні. – Київ: Наукова думка, 1984. – 94 с.
- Одарченко П.* Тарас Шевченко і його попередники: Сковорода і Котляревський // Сучасність. – 1975. – № 3. – С. 25–36.
- Паишук А.* Проблема “істинного человека” у філософській концепції Григорія Сковороди // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ: Праці історико-філософської секції. – С. 181–200.
- Плевако М.* Григорій Сковорода й українське письменство // Науковий збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії України. Пам'яті акад. М. Сумцова. – Харків, 1924. – С. 33–48.
- Полищук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Попов П.М.* Один із попередників соціальної сатири Шевченка (За неопублікованим автографом «Сну» Г. Сковороди) // Вітчизна. – 1962. – № 1. – С. 179–184.
- Попов П.М.* Шевченко і Сковорода // Наукові записки (Київський університет). – 1939. – Т. 4. – Вип. 1: Збірник філологічного факультету. – № 1. – С. 207–225.
Те саме: Матеріали до вивчення історії української літератури: У 5 т. – Київ: Радянська школа, 1961. – Т. 2. – С. 474–480.
- Прицак О.* Шевченко – пророк // Світи Тараса Шевченка: Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета / Ред. Л.М.Л. Залеська-Онишкевич, Л. Рудницький, Б. Певний, Т. Гунчак. – Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1991. – С. 249–276 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Філологічна секція, т. 214 та Бібліотека «Прологу» і «Сучасности», ч. 191. 4).
Про Сковороду див. на с. 266.
- Русова С.Ф.* Шевченко – учитель гуманізму // Вестник воспитания. – 1911. – № 2. – С. 85–94.
Про Сковороду див. на с. 89–91.

- Салига Т.* Імператив (Літературознавчі статті, критика, публіцистика). – Львів: Світ, 1997. – 352 с.
Про Сковороду див. на с. 75–76, 79.
- Сверстюк С.* Феномен Шевченка // Світи Тараса Шевченка: Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета / Ред. Л.М.Л. Залеська Онишкевич, Л. Рудницький, Б. Певний, Т. Гунчак. – Нью Йорк; Париж; Сидней; Торонто; Львів, 1991. – С. 309–324 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Філологічна секція», т. 214 та Бібліотека «Прологу» і «Сучасности», ч. 191. 4).
Про Сковороду див. на с. 309, 319.
- Тереженко В.Г.* Г.С. Сковорода і творча спадщина Т.Г. Шевченка // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г.Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 107–108.
- Удод Г. о.* Г.С. Сковорода і Православна Церква. – Вінніпег; Саскатун: Видано коштом Відділу Союзу Українок Канади ім. Ольги Кобилянської в Саскатуні, 1971. – 47 с.
- Ушкалов Л.* Бароко та творчість Шевченка // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 1999. – № 1. – С. 51–56.
Про Сковороду див. на с. 52, 53, 54.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* Карфаген нашої “народності” має бути зруйнований: дещо про “комплекс Burns’a – Jasmina” // Слово і час. – 2001. – № 4. – С. 29–39.
Про Сковороду див. на с. 29–30, 34, 38.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.* Шевченко та українське бароко // Слобожанщина. – 1999. – № 9. – С. 130–136.
Про Сковороду див. на с. 131, 132, 134.
- Федорчук Л.П.* Українська ментальність у світлі філософії Григорія Сковороди та поезії Тараса Шевченка // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Збірник наукових праць / Ред. колегія: Н.А. Лисюк, Т.В. Полковенко. – Київ, 1996. – Вип. 4. – С. 32–35.
- Франко І.Я.* Тарас Шевченко // І. Франко. Статті і матеріали. – [Львів]: Видавництво університету, 1965. – 36. 12. – С. 180–194.
Про Сковороду див. на с. 182, 183.
- Чижевський Д.* Історія української літератури (Інститут заочного навчання при Українському Вільному Університеті // Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994. – С. 1–146 (окр. пагін.).
Про Сковороду див. на с. 83, 85, 86, 90, 92, 95, 106, 126, 132.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949),

- Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шаян В.* Григорій Сковорода – лицар святої борні. – Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. – 111 с.
- Те саме: Гамільтон: Святиня Дажьбожа, 1984. – 109 с.
- Шевельов Ю.* Українське мовне барокко: від Г.С. Сковороди до Т.Г. Шевченка // Одесский университет. – Одеса, 1992. – Ч. 14. – С. 2; Ч. 15. – С. 2.
- Шевчук М.* Кілька зауважень до проблеми так званого “низового” барокко // Українське барокко. Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців (Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р.) / Відп. ред. д-р філол. наук О. Мишанич. – Київ, 1993. – С. 136–143.
- Про Сковороду див. на с. 140.
- Шостак О.* Реріхи і Шевченко та Сковорода // Слово і час. – 1997. – № 2. – С. 79–83.
- [*Жоголев П.Е.*] Неизданные произведения Т.Г. Шевченка. Предисловие к «Кобзарю» // Былое. – 1906. – № 8. – С. 1–3 [без підпису. Автора встановлено за виданням: *Шевченко Т.Г.* Бібліографія літератури про життя і творчість. – Київ, 1963. – Т. I. – С. 195].
- Про Сковороду див. на с. 3.
- Шурат В.Г.* Основи Шевченкових зв'язків з поляками // *Шурат В.Г.* Вибрані праці з історії літератури. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1963. – С. 242 – 350.
- Про Сковороду див. на с. 292.
- Юркевич О.* “...Сердечное око мое видит тебя” (Україна у світлі містичної інтерпретації) // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1995. – Т. 4. – С. 75–80.
- Про Сковороду див. на с. 75–76.

- Яременко В.* Життя і слово Григорія Сковороди // *Сковорода Г.С.* Сад пісень: Вибрані твори / Вступна стаття, упоряд. та примітки В.В. Яременка. – Київ: Веселка, 1980. – С. 5–20.
- Genyk-Berezovská Z.* K pozdně baroknímu ukrajinškému básnictví // *Československá rusistika.* – 1972. – R. XVII. – Č. 5. – S. 198–205.
Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* До питання про пізню українську барокову поезію // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 37–50.
- Janiw W.* Importance historique de Skovoroda // *Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal.* – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 111–118.
Український переклад див.: *Янів В.* Історичне значення Сковороди // *Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць.* – Київ, 1997. – С. 279–283.
- László M.* Un motiv horatian la Scovoroda, Kotlarevski și Șevcenko // *Analele Universității București. Limbi slave.* – 1970. – P. 29–44.
- László-Kuřluk M.* Exotica limitrofă: Studii comparate româno-ucrainene. – București: Kriterion, 1997. – 199 p.
Про Сковороду див. на с. 7.
- Mokry W.* Idea wolności w rozumieniu Hryhorija Skoworody i Tarasa Szewczenki // *Z polskich studiów sławistycznych. Seria IX.* – Warszawa, 1998. – S. 217–223.
- Oľjančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Roussow G.* G.S. Skovoroda et sa lutte contre le matérialisme // *Études Slaves et Est-Européennes.* – 1957. – Vol. II. – Fasc. 1. – P. 15–30.
Te same: Montréal, 1994. – 16 p.
- Selanski W.* Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh.* Fábulas. – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.
- Див. також: 3.14; 3.15; 10.8.5; 10.8.6.1; 10.18.2.4; 10.19.1.14; 10.19.2.4; 10.19.2.6; 10.19.2.7; 10.19.2.9; 10.20.2; 13.5; 14; 22.

10.20. Творчість Сковороди й українська фольклорна традиція

Сковороду ще від часів романтизму було заведено називати “народним філософом”. У всякому разі, образ філософа глибоко закарбувався в пам’яті українського простолюдю. Микола Костомаров казав, що мало кого народ пам’ятає й шанує так, як Сковороду: “На всьому обширі від Острогозька до Києва в багатьох хатах висять його портрети; кожен письменний українець знає про нього; його ім’я знане дуже багатьма і з-поміж неписьменного люду; його мандрівне життя – предмет оповідок та анекдотів; ...мандрівні сліпці засвоїли його пісні...”. А ще раніше, на початку 1830-х років, вихованець Харківського колегіуму, сенатор і містик-сведенборгіанець Федір Луб’яновський, спитавши якогось селянина, чи пам’ятає той Сковороду, почув у відповідь: “Сковорода... був чоловіком розумним і добрим, і нас навчав добру, страху Божому та покладати надію на милосердя разп’ятого за наші гріхи Господа нашого Ісуса Христа. Як почне було розповідати про страсті Господні чи про блудного сина та про доброго пастиря, так серце до того розм’якне, що аж заплачеш; вічна пам’ять Сковороді”. Найславетніший твір Сковороди «Всякому городу нрав і права» тому й став народною піснею, що за своїм ідейним та образним ладом

дуже схожий на старі набожні лірницькі пісні про Страшний Суд, святого Миколая, хресну муку Спасителя, а надто – на псалму про Правду та Кривду (“Нема в світі Правди, Правди не зиськати...”). Окрім 10-ї пісні «Саду божественних пісень», народними піснями стали також «Ах поля, поля зелені» та «Ой ти, пташко жовтобоку» (ці пісні в народі називали “сковородинськими веснянками”). Своєю чергою, пісня «Ой ти, пташко жовтобоку» поєднує в собі мотиви українських народних пісень «Ой ремезе, ремезоньку» та «Ой не стій, вербо, над водою». Сковорода любив переспинати власні твори приказками, прислів’ями, загадками, анекдотами, казками, взятими не лише з українського, але також із німецького, польського чи російського фольклору. Так, пояснюючи єство жанру байки, філософ каже: “Нема смішнішого, як розумний вигляд з порожніми нутрощами, і нема веселішого, як смішне обличчя з прихованою серйозністю; пригадайте прислів’я: *"літала високо, – а сіла недалеко"*; про тих, що багато й красиво говорять, а нічого слухати. Не любя мені ця порожня бундючність, і пишна пустовщина, а люблю тее, що зверху ніщо, але всередині щось; зовні неправда, але всередині істина... Друже мій! Не зневажай байкарства. Байка і притча є те саме. *Не по кашуку цінуй скарб...*”. У своїх творах Сковорода послуговується також сюжетами народних легенд (скажімо, “препростий” Марко перед дверима раю), анекдотів (наприклад, розповідь про те, як дід і баба носили в мішку сонячне світло) тощо.

- Барабаш Ю.Я.* Шевченко і Сковорода. (Причинки до проблеми) // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 17–21.
- Гончар О.І.* Українська література передшевченківського періоду і фольклор. – Київ: Наукова думка, 1982. – 312 с.
Про Сковороду див. на с. 7, 8, 24, 49, 61, 302.
- Грицай М.С.* Вивчення фольклористичних інтересів філософа і поета // Народна творчість та етнографія. – 1972. – № 5. – С. 21–24.
- Грицай М.С.* Г.С. Сковорода і народна поетична творчість // Проблеми філософії. – Київ: Видавництво при Київському державному університеті видавничого об’єднання «Вища школа», 1973. – Вип. 30. – С. 44–51.
- Грицай М.С.* Давня українська поезія. Роль фольклору у формуванні образного мислення українських поетів XVII–XVIII ст. – Київ: Видавництво Київського державного університету, 1972. – 156 с.
Про Сковороду див. на с. 72–81.
- Грицай М.С.* Народное поэтическое творчество и развитие жанров древней украинской литературы (XVII–XVIII ст.): Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Киев, 1970. – 46 с.
Про Сковороду див. на с. 5, 41–43.
- Грицай М.С.* Поетична творчість Г.С. Сковороди і фольклор // Вісник Київського університету. Серія філології. – 1972. – № 14. – С. 13–18.
- Грицай М.С.* Українська література XVI–XVIII ст. і фольклор. – Київ: Видавництво Київського університету, 1969. – 114 с.
Про Сковороду див. на с. 89–92.
- Заствий С.О.* Народна мудрість і філософія Г.С. Сковороди // Тези доповідей харківських сковородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня

- народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 85–87.
- Іваньо І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Ковалівський А.* З історії української критики. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 162 с.
Про Сковороду див. на с. 11, 53, 135, 154.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994.
- Козуб Т.О.* Г.С. Сковорода і український народний епос // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 87–89.
- Куйбіда В.* Тварини-символи у байках Г.С. Сковороди, біблійних описах та українському фольклорі // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 273–278.
- Лаврова І.В.* Г.С. Сковорода – етнограф і фольклорист // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г.Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 109.
- Мишанич О.* Із «Сковорodinських читань». 1. Григорій Сковорода і народна культура // *Мишанич О.* На переломі. Літературознавчі статті й дослідження. – Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 59–63.
- Мишанич О.* Із «Сковорodinських читань». 2. Народ у творчості Сковороди // *Мишанич О.* На переломі. Літературознавчі статті й дослідження. – Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 63–67.
- Мишанич О.* Роль фольклору у становленні й розвитку нової української літератури (друга половина XVIII ст.) // *Мишанич О.* Крізь віки (Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження). – Київ: Обереги, 1996. – С. 55–66.
Про Сковороду див. на с. 64, 65, 66.
- Мишанич О.В.* Григорій Сковорода і усна народна творчість. – Київ: Наукова думка, 1976. – 151 с.
Рец.: *Березняк О.* «Друг читача». – 1977. – 3 березня; *Грицай М.С.* «Радянське літературознавство». – 1977. – № 4. – С. 89–91; *Іваньо І.* «Народна творчість та етнографія». – 1978. – № 4. – С. 91–93; *Яремко П.* «Жовтень». – 1978. – № 1. – С. 150–151.
- Мишанич О.В.* Народність творчості Григорія Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 44–46.
- Мишанич О.В.* Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість. – Київ: Наукова думка, 1980. – 343 с.
Про Сковороду див. на с. 10, 13, 19, 26, 32, 39, 44, 54, 66, 125, 132, 138, 171.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.

- Скринник М.* Міфо-символічні витоки української ідеї у світлі феномена Григорія Сковороди // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей.* – Київ, 1993. – Т. II. – С. 116–131.
- Стрюк Л.Б., Стрюк М.І.* Фольклорні витоки творчості Г.С. Сковороди // *Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя).* – Кривий Ріг, 1994. – С. 115–116.
- Третяк Л.В.* Народність поезики Г.С. Сковороди // *Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.* 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 74–75.
- Федорчук Л.П.* Доля як категорія фольклору та її інтерпретація у філософії Сковороди // *Мандрівець.* – 1999. – № 5–6 (22–23). – С. 119–121.
- Федорчук Л.П.* Сковорodinівська модель світу через призму народного світобачення. Космічні категорії // *Публіцистика і політика: Збірник наукових праць / За ред. проф. В.І. Шкляра.* – Київ: Видавництво Інституту журналістики Київського національного університету ім. Т. Шевченка, 2000. – С. 61–64.
- Федорчук Л.П.* Український фольклор як фактор національного самовиразу Григорія Сковороди: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 2000. – 20 с.
- Щербак С.В.* Г.С. Сковорода і українські народні прагматичні ігри // *Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя).* – Кривий Ріг, 1994. – С. 112.
- Див. також: 2.5; 2.14; 10.8.6; 10.8.6.1; 10.8.6.2; 10.8.6.3; 10.9; 10.19.2.4; 10.19.2.6; 10.19.2.9; 12.1; 13.8; 13.12; 13.15; 17.6; 20.1; 21.2; 22; 24.2.4; 24.2.7; 24.2.11; 25; 26.4.

10.20.1. Приказки та прислів'я у творах Сковороди

Примітною рисою багатьох сквородинських творів є досить рясні приказки та прислів'я. Навіть назва найвідомішої сквородинської псалми «Всякому городу нрав і права» – то не що інше, як варіант “посполитої приповіді” “Що город, то норів” (вона попадається вже в першій збірці українських приказок та прислів'їв, яку на зламі XVII й XVIII століть уклав мандрований чернець Климентій Зіновійв). Отож, у творах Сковороди можна часто надібати уповідні фрази: “за приказкою”, “є в Малоросії прислів'я”, “старовинна приказка”, “як зазвичай кажуть у народі” тощо, за якими йдуть численні приказки та прислів'я: “В полѣ пшеница годом родится, а доброй человек всегда пригодится!”; “Не имѣй ста рублей, как одного друга”; “Не то орел, что высоко лѣтает, но то, кто легко сѣдает”; “Лучше мнѣ сухар с водою, нежели сахар с бѣдою”; “Глупой ищет мѣста, а разумного и в углу видно”; “Далеко свинья от коня”...

- Іваньо І.В.* Життєвий шлях і формування світогляду // *Філософія Григорія Сковороди.* – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 15–54.
- Іваньо І.В.* Прислів'я та приказки у творах Г.С. Сковороди // *Українська мова та література в школі.* – 1964. – № 8. – С. 29–33.
- Мишанич О.В.* Григорій Сковорода і усна народна творчість. – Київ: Наукова думка, 1976. – 151 с.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.

Попов П.М. Прислів'я і приказки в художній літературі // Українська народна поетична творчість. Дожовтневий період. – Київ: Радянська школа, 1958. – Т. 1. – С. 349–352.

Про Сковороду див. на с. 349.

Сиваченко М.Є. До історії української пареміографії: Г.С. Сковорода // Народна творчість та етнографія. – 1972. – № 5. – С. 25–36; 1973. – № 1. – С. 29–43.

Те саме: *Сиваченко М.* Літературознавчі та фольклористичні розвідки. – Київ: Наукова думка, 1974. – С. 6–69.

Див. також: 2.14; 10.2; 10.8.6.1; 10.19.1.16; 13.8; 13.12; 13.15; 17.6; 22.

10.20.2. Сковорода й кобзарі та лірники

Уже харківські романтики, говорячи про “народність” Сковороди, покликалися, зокрема, на те, що деякі пісні філософа ввійшли до репертуару українських кобзарів та лірників. “Слава Сковороди, – писав Ізмаїл Срезневський, – розійшлася далеко, й українські мандровані співці, що їх звать бандуристами, підхопили його вірші й духовні канти й розспівували їх по великих дорогах, іменуючи псальмами”. Під цю-таки пору Александру Хашдеу, публікуючи в часописі «Телескоп» три пісні Сковороди, зазначив: “Пропоновані тут три пісні Сковороди, що були написані ним для простого люду слобідським діалектом, досягли своєї мети. Українські сліпці співають їх під іменем “сковородинських веснянок”; принаймні, так називав їх мені один сліпеч у Харкові, який навчився їх – si fabula vera – від самого Сковороди в Маначинівській пустині”. Під назвою “сковородинівської” кобзарі та лірники співали й пісню «Ах ушли мои лѣта...», яка входить до складу славетного почаївського «Богогласника».

Вербя Г. Григорій Сковорода і музика // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 417–430.

Ветухов А.В. Матеріали Комітета о кобзрях и лирниках // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда. – 1902. – Т. 1. – С. 384–387.

Про Сковороду див. на с. 387.

Грицай М.С., Бойко В.Г., Дунаєвська Л.Ф. Українська народна поетична творчість / За ред. проф. М.С. Грицай. – Київ: Головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа», 1983. – 359 с.

Про Сковороду див. на с. 10, 163, 181–183, 189, 190, 192, 193, 229.

Іванько І.В. Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.

Крист Е. Кобзарі и лирники Харьковской губернии // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Т. 13: Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда. – Харьков, 1902. – Т. 2. – Ч. 2. – С. 121–133.

Про Сковороду див. на с. 126, 129, 130, 131, 132.

Мишанич О.В. Григорій Сковорода і усна народна творчість. – Київ: Наукова думка, 1976. – 151 с.

Музичка А. Поетична творчість Гр. С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 37–61.

Поліщук Ф.М. Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.

Попов П.М. Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.

Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.

Хиждеу А. Три песни Сковороды [Сообщение и введение А. Хиждеу] // Телескоп. – 1831. – Ч. 6. – № 24. – С. 578–580.

Те саме: *Хиждеу А.* Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Биогр. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 132–135.

Див. також: 2.10; 2.14; 10.8.6.1; 10.8.6.2; 10.8.6.3; 10.15; 10.19.2.9; 10.20.3; 10.22; 21.2.

10.20.3. Сковорода й українська народна пісня

Сковорода, який був чудовим музикантом, знав найрізноманітніші українські народні пісні: від календарно-обрядових (притчу «Вдячний Єродій» філософ завершує словами з весняної обрядової пісні-гри «Мак»: “Соловечку, свѣтку, свѣтку! / Че бывал же ты в садку, в садку? / Че видал же ты, как съют мак? / Вот так, так! Съют мак. / А ты, шпачку, дурак...”)) до ліричних (18-а пісня «Саду божественних пісень», як довів Олександр Потебня, створена за мотивами народних пісень «Ой ремезе, ремезоньку» та «Ой не стій, вербо, над водою») та набожних (про страсті Христові, про святого Миколая, про Страшний Суд та інші). Сковорода знав також чимало пісень літературного походження. Так, у діалозі «Боротьба архистратига Михайла із Сатаною», прочитувавши рядки “Зима преjde. Солнце ясно / Мыру откры лице красно”, філософ зазначає: “Сия пѣснь есть из древних малороссійских и есть милая икона, образующая весну, она пространна”. Цю пісню справді можна віднайти в рукописних збірниках українських псалмів та кантів першої половини XVIII століття. Прикметно, що автором найславетнішої ліричної псалми «Пісня про Правду і Кривду», пройнятої есхатологічним запереченням неправедного світу, Микола Сумцов уважав саме Сковороду. Традиція приписує Сковороді також авторство популярної пісні з почайвського «Богогласника» «Ах ушли мои лѣта...», не менш популярного романсу «Ах счастье, счастье, бѣдное, злое...» та деяких інших творів. З-поміж достеменних творів Сковороди народними піснями стали три: «Всякому городу нрав і права», «Ах поля, поля зелені» та «Ой ти, пташко жовтобоко».

Вєрба Г. Григорій Сковорода і музика // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 417–430.

Грицай М.С., Бойко В.Г., Дунаєвська Л.Ф. Українська народна поетична творчість / За ред. проф. М.С. Грицай. – Київ: Головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа», 1983. – 359 с.

Про Сковороду див. на с. 10, 163, 181–183, 189, 190, 192, 193, 229.

Грінченко М.О. Український романс // *Грінченко М.О.* Вибране / Упоряд. і ред. М. Гордійчука. – Київ: Держвидав образотворчого мистецтва та музичної літератури УРСР, 1959. – С. 117–303.

Про Сковороду див. на с. 222–225.

Житецький П.І. «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.

Про Сковороду див. на с. 135–152.

Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.

Український переклад див.: *Житецький П.І.* Григорій Савич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течіях громадського

- життя та його літературний стиль // *Житецький П.І.* «Енеїда» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
- Те саме: *Житецький П.Г.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.
- Іванько І.В.* Григорій Сковорода і народна пісня. На допомогу вчителю // Народна творчість та етнографія. – 1965. – № 1. – С. 81–90.
- Кінько А.М.* Ліричні пісні в дожовтневій поезії // Українська народна поетична творчість. Дожовтневий період. – Київ: Радянська школа, 1958. – Т. 1. – С. 608–667.
- Про Сковороду див. на с. 659–660.
- Мишанич О.В.* Григорій Сковорода і усна народна творчість. – Київ: Наукова думка, 1976. – 151 с.
- Наливайко Д.С.* Українське літературне барокко в європейському контексті // Українське літературне барокко: Збірник наукових праць / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 46–75.
- Про Сковороду див. на с. 60, 66, 67, 69.
- Полищук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Попов П.М.* Зародки вивчення староруської і української народної поетичної творчості з найдавніших часів до початку XIX ст. // Українська народна поетична творчість. Дожовтневий період. – Київ: Радянська школа, 1958. – Т. 1. – С. 61–94.
- Про Сковороду див. на с. 82–84, 91, 92.
- Потебня А.А.* Объяснение малорусских и сродных народных песен // Русский филологический вестник. – 1883. – № 3. – С. 48–85.
- Про Сковороду див. на с. 54, 55, 56, 58.
- Те саме: *Потебня А.А.* Объяснение малорусских и сродных народных песен. – Варшава: Типография Земкевича и Ноаковского, 1883. – С. 237, 238, 239, 241.
- Сперанский М.Н.* Малорусская песня в старинных русских печатных песенниках // Этнографическое обозрение. – 1909. – Кн. 81–82. – № 2–3. – С. 120–144.
- Про Сковороду див. на с. 131, 139.
- Те саме: Окр. відбитка. – Москва, 1909. – С. 12, 20.
- Срезневський В.І.* Про збирачів українських пісень. З гуртка І.І. Срезневського на початку 1830-х років // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесяти роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. II. – С. 76–82 (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).
- Про Сковороду див. на с. 77, 79, 80.
- Стельмах М.П.* Пісні літературного походження // Українська народна поетична творчість. Дожовтневий період. – Київ: Радянська школа, 1958. – Т. 1. – С. 668–677.
- Про Сковороду див. на с. 670–671.
- Сумцов М.Ф.* Вага і краса української народної поезії. – Харків: Друкарня «Печатне діло», 1910. – 31 с.
- Про Сковороду див. на с. 17–18, 19, 28.

Те саме: Черкаси: Сіяч, 1917. – С. 36–39, 40, 59.

Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.

Яценко Л. Українські народні романси. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР. – 1961. – 411 с.

Про Сковороду див. на с. 14–15.

Див. також: 2.10; 3.4; 10.8.2.1; 10.8.6; 10.8.6.1; 10.8.6.2; 10.8.6.3; 10.19.1.16; 10.19.2.6; 10.19.2.14; 21.2.

10.21. Цензурна історія творів Сковороди

Ще за життя Сковороди його твори сприймалися неоднозначно. Скажімо, за свідченням Михайла Ковалинського, у 1766 році білгородський єпископ, розглянувши катехізіс Сковороди «Початкові двері до християнського доброго життя», знайшов там «деякі для нього неясності й сумнівні слова». А вже 1790 року сам Сковорода писав Ковалинському про те, що Яків Правицький так «простудився» до «Кони Алківіадської», що «затушував у ній і моє [ім'я], й ім'я [того], кому подарована». «Звідкіля це? – дивувався філософ, – не знаю». Деякі міркування Сковороди, зокрема його христологічні погляди, біблійна ноєматика й гевристика, які відбігли від засад ортодоксального богослів'я, а також яскрава барокова образність спричинилися до того, що церковна цензура впродовж XIX–XX століть не надто прихильно ставилася до його творів. Наприклад, сквородинська візія «Боротьба архистратига Михайла із Сатаною» вперше була надрукована в Москві 1839 року з присутніми цензурними скороченнями й виправленнями, а заключні рядки 30-ї пісні «Саду божественних пісень» («Так живал афинеїській, так живал і єврейській / Еликур – Христос») у Санкт-петербурзькому виданні творів Сковороди 1861 року церковна цензура зовсім переінакшила: «Так живал афинеїській / Проводил день-денской / В садах Еликур».

Бродовський Б. Знайдено в архіві церковної цензури [Справи про рукописи Сковороди в архіві Московської духовної цензури] // Україна. – 1964. – № 22. – С. 9.

Бужинський М. Заборона твору Сковороди: «Брань архистратига Михаила со Сатаною» // Науковий збірник історичної секції Всеукраїнської Академії наук на рік 1926. – 1926. – Т. 21. – С. 175–176.

Добровольський Л.М. Запрещенная книга в России. 1825–1904. Архивно-библиографические разыскания. – Москва: Издательство Всесоюзной книжной палаты, 1962. – 254 с.

Про Сковороду див. на с. 33–34.

Котович А. Духовная цензура в России (1799–1855 гг.). – Санкт-Петербург: Типография «Родник», 1909. – 604, XII с.

Про Сковороду див. на с. 70, 71, 72, 445, 452, 460–462.

Мойсеева Г.М., Микитась В.Л. Из цензурной истории дожовтневих видань Григорія Сковороди // Радянське літературознавство. – 1989. – № 3. – С. 58–63.

Оляничин Д. Твори Гр. Сковороди й московська цензура // Наша культура. – 1936. – Кн. 10. – С. 695–699.

Див. також: 3.1; 3.2; 3.7; 3.8; 3.14; 3.15; 4; 10.8.6.5; 10.10; 10.12; 10.12.1; 10.12.2.

10.22. Dubia Сковороди

Корпус своїх творів Сковорода описав у листі до Михайла Ковалинського від 26 вересня 1790 року. Філософ називає тут чотирнадцять діалогів і трактатів: «Нарцис», «Асхань», «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті», «Алфавіт миру», «Кільце», «Розмова про стародавній світ», «Лотова дружина», «Боротьба архистратига Михайла із Сатаною», «Ікона Алквіадська», «Бесіда 1-а», «Бесіда 2-а», «Бесіда, названа двоє», «Потоп зміїний», «Убогий Жайворонок», – а також сім перекладів з Цицерона, Плутарха й Сидронія Гошія. Цей реєстр не є вичерпним. Філософ не згадав тут збірок «Сад божественних пісень» та «Харківські байки», трактат «Початкові двері до християнського доброго життя», діалог «Суперечка біса з Варсавою», притчу «Вдячний Сродій», а також листів, деяких перекладів тощо. Крім автентичних, є ще ціла низка приписуваних Сковороді творів. Так, Александру Хашдеу називав 3-поміж діалогів нашого філософа «Симфонію про народ», «Життя трударя в пустелі», «Книжечку про любов до своїх, названу Ольга Православна», – а ще декілька незвісних листів, зокрема три листи до архієпископа Георгія Кониського. Цитати з цих творів Хашдеу наводить у своєму нарисі «Григорій Варсава Сковорода» (1835) і в трактаті «Завдання нашої доби. Наука Григорія Савича Сковороди в екезегетично-систематичному викладі» (1842). Сковороді приписують також "лічбник", декілька пісень, скажімо, «Ах ушли мої лѣта...», «Ах счастье, счастье, бѣдное, злое...», «Ах, Еву не вини...», та інші літературні й музичні твори. Крім того, існує низка анонімних творів, написаних під явним впливом Сковороди. Один з них – «Правда віри» – був опублікований Дмитром Багалієм у виданні 1894 року. Александру Хашдеу та Ізмаїл Срезневський згадували також про трактати під назвами «Мученики в ім'я Христа», «Грішники», «Сповідь та покаяння», «Дорога до вічності», «Морок світу». Як припускав Володимир Ерн, авторами цих творів могли бути учні Сковороди.

Балабуха К.Х. Dubia Сковороди? (До постановки питання) // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річчю від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 11–16.

[*Данилевский Г.П.*] Сковорода, украинский деятель XVIII века (Материалы для истории южнорусской литературы) // Основа. – 1862. – № 8. – С. 1–39 (4-а пагін.); № 9. – С. 39–96 (5-а пагін.) [наприкінці тексту підпис: *Орест Халевский*].

Рец.: «Вестник Европы». – 1866. – Т. 3. – Отд. 3. – С. 21–22.

Те саме: [під титулом «Григорій Савич Сковорода (с 1722 по 1794 г.)»] // *Данилевский Г.П.* Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. – Харьков: Изд. Зеленского и Любарского, 1866. – С. 1–96; *Данилевский Г.П.* Сочинения. Изд. 5-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1887. – Т. 6. – С. 315–372; Изд. 6-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1890. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 7-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1893. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 8-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1901. – Т. 21. – С. 25–94; Изд. 9-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1902. – Т. 21. – С. 25–94; *Данилевский Г.П.* Собрание сочинений: В 10 т. – Москва, 1995. – Т. 10. – С. 30–105.

Комарова І. Музыка Сковороди? (Про композиторську діяльність Г.С. Сковороди. Дослідження музикознавця) // Літературна Україна. – 1971. – 19 листопада.

Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография

- губернского правления, 1894. – СХХХІ, 352 с. (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Срезневский И.И.* Отрывки из записок о старце Григории Сковороде // Утренняя звезда. – Харьков, 1833 [1834]. – Кн. I. – С. 67–92 [наприкінці тексту підпис: *И. С. р. з. к.*].
- Хиждеу А.* Григорий Варсава Сковорода. Историко-критический очерк. Отрывок первый: общее основное понятие о Сковороде, объясненное из его собственного сознания. [С доб.] Сковородинского Идиотикона // Телескоп. – 1835. – Ч. 26. – № 5. – С. 3–42; № 6. – С. 151–178.
- Те саме: [незначно скорочено] *Хиждеу А.* Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Биогр. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 138–156.
- Незначно скорочений румунський переклад під титулом «Un filozof mistic» див.: *Hăjdeu A.* Un filozof mistic / Trad. de M. Majewski // Convorbiri literare. – 1930. – № 63. – Р. 568–588.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Čyževskýj D.* Literarische Lesefrüchte. Zu einem Skovoroda zugeschriebenen Gedicht // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1942. – Bd. XVIII. – S. 370–374.
- Čyževskýj D.* Literarische Lesefrüchte. Zu einem Skovoroda zugeschriebenen Gedicht // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1947. – Bd. XIX. – S. 353.
- Hăjdeu A.* Problema timpului nostru. Invățătura lui Grigore Savici Scovorodă. Prezentată în concepția exegetică-sistematică de Alexandru Hăjdeu / Trad. de N. Covali. – București, 1938. – 42 p. [Румунський переклад рукопису А. Хашдеу «Задача нашего времени. Учение Григорія Савича Сковороды, единственного русского философа, представленное в экзегетико-систематическом обозрении» [Винница,] 1842. – 19 арк.]. Український переклад цього рукопису див.: *Хашдеу А.* Завдання нашої доби: наука Григорія Савича Сковороди, єдиного руського філософа, в екзегетично-систематичному викладі / Пер., примітки та коментарі С. Вакулєнка, Л. Ушкалова // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 255–300.
- Див. також: 4; 10.19.1.11; 19; 21.2; 24.2.1; 24.2.2; 24.2.7.

11. МІСТИКА В СКОВОРОДИ

Сковорода, поза всяким сумнівом, був містиком. По-перше, філософ мав досвід усіх трьох гієрархічних форм містичного переживання: *очищення*, *просвітлення* й *екстазу*. Переживання *очищення* засвідчене славетною каврайською візією “людського різнопуття”; *просвітлення*, тобто народження “внутрішнього чоловіка”, філософ докладно описав у своєму «Нарцисі», а про *екстаз* розповідав так: “підвівшись рано, я пішов у сад на прогулянку. Перше почуття, яке я пережив у своєму серці, була якась розкутість, свобода, бадьорість, надія зі сповненням... Я відчув у собі незвичайний рух, що наповнив мене незбагненою силою. Якесь раптове зілляння заповнило мою душу, і від цього все моє ество спалахнуло полум'ям; здавалося, ніби в жилах моїх вирувала вогненна течія. Я почав не ходити, а бігати, так, ніби мене вело якесь піднесення, я не відчував ані рук, ані ніг, я весь складався з вогненної речовини, що ширяла в просторі колового буття. Увесь світ зник переді мною. Одні тільки почуття любові, доброї надії, спокою, вічності оживляло моє існування. Сльози ринули з моїх очей струмками й розлили якусь зворушливу гармонію по всьому моему еству”. По-друге, і метафізика Сковороди (апофатика, антитетика, софійність), і його антропологія (наука про “внутрішнього чоловіка”, “нового Адама”, “серце”), й етика, зіперта на принципи “нерівної рівності”, “обоження”, аскези, спокою, і символічна форма думання еднанють Сковороду з ранньохристиянською та новочасною містикою. По-третє, наш філософ, як засвідчує бодай діалог «Боротьба архистратига Михайла із Сатаною», був візіонером. У будь-якому разі, життя та творчість Сковороди підлягають основній містичній настанові – виходу людини за межі її власного ества й наближення до Абсолюту.

Абрамов А.И. Эпоха “александровского мистицизма” в русской философской культуре первой половины XIX века // *Философия и современные проблемы гуманитарного знания*. – Москва: Издательство Московского государственного университета печати, 2000. – Сб. 2: Памяти Виталия Ивановича Свинцова. – С. 86–104.

Про Сковороду див. на с.89, 94.

Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.

Барабаш Ю. Я. Богослов? Мистик? Атеист? // *Наука и религия*. – 1988. – № 2. – С. 43–45; № 3. – С. 42–44; № 4. – С. 36–38.

Бердяев Н.Н. Философия свободы. Смысл творчества. – Москва: Правда, 1989. – 607 с.

Про Сковороду див. на с. 547, 583, 594, 595.

Бетко І. *Нумінозне* як архетип і художній феномен української релігійно-філософської поезії // IV Міжнародний конгрес україністів. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Літературознавство: Доповіді та повідомлення / Упоряд. і відп. ред. чл.-кор. НАН України О.В. Мишанич. – Київ: Обереги, 2000. – Кн. 1. – С. 422–428.

Про Сковороду див. на с. 424, 425, 426, 428.

- Бетко І.* Сковорода-містик в культурологічній концепції Д. Чижевського // *Філософська і соціологічна думка.* – 1994. – № 5–6. – С. 37–46.
- Російський переклад див.: *Бетко І.* Сковорода-містик в культурологічній концепції Д. Чижевського / Пер. с українського І. Калишевой // *Философская и социологическая мысль.* – 1994. – № 5–6. – С. 37–46.
- Білодід В.* Сковорода – містик і сотеріолог // *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність* / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 227–247.
- Бобринской П.* Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Impr. de Navarre, 1929. – 83 с.
- Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.
- Вайскопф М.* Гоголь и Сковорода: Проблема “внешнего человека” // *Советское славяноведение.* – 1990. – № 4. – С. 36–45.
- Англійський переклад див.: *Weiskopf M.* Gogol' and H.S. Skovoroda: The Problem of the “External Man” // *Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles* / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 187–201.
- Український переклад див.: *Вайскопф М.* М.В. Гоголь і Г.С. Сковорода: проблема “зовнішньої людини” (пер. з англ. Н. Поліщук) // *Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць.* – Київ, 1997. – С. 346–360.
- Ваявко І.* Джерела містичного світогляду Григорія Сковороди: спроба наукової ретроспективи // *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність* / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 96–120.
- Ваявко І.* До питання про підгрунтя містичного світогляду Григорія Сковороди в контексті досліджень Дмитра Чижевського // *Діалог культур. Святе Письмо в українських пам'ятках.* – Київ, 1999. – С. 163–204.
- Гесс де Кальве Г., Вернет И.* Сковорода, украинский философ // *Украинский вестник.* – 1817. – Ч. 6. – С. 106–131.
- [*Данилевский Г.П.*] Сковорода, украинский деятель XVIII века (Материалы для истории южнорусской литературы) // *Основа.* – 1862. – № 8. – С. 1–39 (4-а пагін.); № 9. – С. 39–96 (5-а пагін.) [наприкінці тексту підпис: *Орест Халаявский*].
- Те саме: [під титулом «Григорий Савич Сковорода (с 1722 по 1794 г.)»] // *Данилевский Г.П.* Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. – Харьков: Изд. Зеленского и Любарского, 1866. – С. 1–96; *Данилевский Г.П.* Сочинения. Изд. 5-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1887. – Т. 6. – С. 315–372; Изд. 6-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1890. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 7-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1893. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 8-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1901. – Т. 21. – С. 25–94; Изд. 9-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1902. – Т. 21. – С. 25–94; *Данилевский Г.П.* Собрание сочинений: В 10 т. – Москва, 1995. – Т. 10. – С. 30–105.
- Дерев'яно Т.М.* Про містичний досвід Г. Сковороди // *Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета* / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 55–59.

- Джунь В.* Філософсько-містичні засади творчості Г.С. Сковороди // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 75–77.
- Дяченко В.П.* «Потоп зміний» як завершення полемічних змагань зі “змієм Біблії” і вивершення власної національної “біблії” // Григорій Сковорода і антична культура: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 280-річчю від дня народження Г.С. Сковороди (19 листопада 2002 р.). – Харків, 2002. – С. 24–32.
- Зеньковский В.В.* Философия Сковороды // *Зеньковский В.В.* История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
Те саме: *Зеньковский В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.
Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.
- Казаков Д.Н.* Этика мистического символизма Г.С. Сковороды // Этнос религиозного опыта / Под ред. И.Н. Михеевой. – Москва: Институт философии Российской Академии наук, 1998. – С. 41–56.
- [*Ковалинский М.И.*] Житие Сковороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [З передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сковороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сковороде» (повідомив В.С. Арсеньев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сковороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. 1. – С. 1–42; *Сковорода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–535; *Сковорода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Сковорода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.

- Український переклад див.: *Ковалінський М.* Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.
Те саме: На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.
- Кравец В.В.* Разговор о Сковороде. С приложением хрестоматии по сковородиноведению. – Киев: РВЦ «Проза», 2000. – 272 с.
- Краснюк М.* Религиозно-философское воззрение Сковороды // Вера и разум. – 1901. – № 16. – С. 132–152; № 18. – С. 217–236; № 21. – С. 365–382; № 22. – С. 401–420.
- Кудринский Ф.* Философ без системы (Опыт характеристики Григория Саввича Сковороды) // Киевская старина. – 1898. – Т. LX. – Январь. – С. 35–63; Февраль. – С. 265–282; Март. – С. 436–457.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев: Типография университета, 1898. – 70 с.
- Лосев А.Ф.* Русская философия // Век XX и мир. – 1988. – № 2. – С. 36–44; № 3. – С. 40–47.
Про Сковороду див. на с. 39–43 (№ 2).
Те саме: *Лосев А.Ф.* Страсть к диалектике. Литературные размышления философа. – Москва: Советский писатель, 1990. – С. 78–85; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 72, 74–78, 94; *Лосев А.Ф.* Философия. Мифология. Культура. – Москва: Политиздат, 1991. – С. 214, 216–222.
- Малинов А.* Философские взгляды Григория Сковороды. – Санкт-Петербург: Философско-культурологический исследовательский центр «Эйдос», 1998. – 123 с.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Петров В.П.* Особа Сковороды // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
Російський переклад див.: *Петров В.П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Роте Г.* Деякі питання українсько-російських взаємин у давній літературі // Варшавські українознавчі записки. – Варшава: Видають оо. Василяни, 1989. – Зош. I. – С. 110–120.
Про Сковороду див. на с. 119.
- Срезневский И.И.* Отрывки из записок о старце Григории Сковороде // Утренняя звезда. – Харьков, 1833 [1834]. – Кн. I. – С. 67–92 [наприкінці тексту підпис: *И. С. р. з. к.*].
- Сумцов Н.* Предисловие к «Житию Сковороды, описанном другом его М.И. Ковалинским» // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–113.
- Удод Г. о.* Г.С. Сковорода і Православна Церква. – Вінніпег; Саскатун: Видано коштом Відділу Союзу Українок Канади ім. Ольги Кобилянської в Саскатуні, 1971. – 47 с.

- Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Флоровский Г., *прот.* Пути русского богословия. – Paris: YMCA Press, 1937. – VI, 574 с.
 Про Сковороду див. на с. 119–121, 179, 536, 573.
 Те саме: Ann Arbor: University Microfilms, 1961. – С. 119–121, 179, 536, 573; Ann Arbor: University Microfilms, 1973. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1981. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1982. – С. 119–121, 179, 536, 573; 3-е изд. с предисловием прот. И. Мейендорфа и указателем имен. – Paris: YMCA Press, 1983. – С. 119–121, 179, 536, 573; 4-е изд. Paris: YMCA Press, 1988. – С. 119–121, 179, 536, 573; Киев: Христианско-благотворительная ассоциация «Путь к истине», 1991 [репринт третьего парижского вид.]; Вильнюс, 1991.
- Хиждеу А. Григорий Варсава Сковорода. Историко-критический очерк. Отрывок первый: общее основное понятие о Сковороде, объясненное из его собственного сознания. [С доб.] Сковородинского Идиотикона // Телескоп. – 1835. – Ч. 26. – № 5. – С. 3–42; № 6. – С. 151–178.
 Те саме: [незначно скорочено] Хиждеу А. Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Биогр. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 138–156.
 Незначно скорочений румунський переклад під титулом «Un filozof mistic» див.: Hăjdeu A. Un filozof mistic / Trad. de M. Majewski // Convorbiri literare. – 1930. – № 63. – P. 568–588.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
 Те саме: Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
 Німецькомовну версію книги див.: Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чижевський Д. Філософія на Україні: спроба історіографії питання. – Прага, 1926. – 197 с.
 Про Сковороду див. на с. 17, 21, 22, 26, 35, 40, 41, 46, 49, 54, 57–77, 137, 173, 174, 178.
 Те саме: Вид. 2-е. – Прага: Сіяч, 1928. – С. 25, 30, 37, 50, 70, 74, 80, 87–113.
- Шаян В. Григорій Сковорода – лицар святої борні. – Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. – 111 с.
 Те саме: Гамільтон: Святиня Даждьбожа, 1984. – 109 с.
- Шитов С.И., Шитова С.Н. Мистическое и рациональное в философском наследии Г. Сковороды // Культура у філософії ХХ століття: Матеріали ІV Харківських міжнародних Сковородинівських читань (Харків, 30 вересня – 1 жовтня 1997 р.). – Харків: Університет внутрішніх справ, 1997. – С. 283–284.
- Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
 Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос.

- Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Эри В.Ф.* Жизнь и личность Григория Саввича Сковороды // Вопросы философии и психологии. – 1911. – Кн. 107. – № 2 (Март – апрель). – С. 126–166.
- Те саме: Лици культуры: Альманах. – Москва: Юрист, 1995. – Т. I. – С. 321–350.
- Український переклад див.: *Ери В.* Життя і особа Григорія Сковороди / Пер. з московської мови і передмова Є. Маланюка. – [Б. м.]: Благодійне видавничче товариство «До світла», 1923. – 60 с.
- Те саме: Науковий коментар Н. Лисенко. Передмова та пер. Є. Маланюка, післямова Д. Дорошенка // Березиль. – 1992. – № 11–12. – С. 150–175.
- Arseniew N. von.* Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
- Український переклад див.: *Біланюк П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Číževskij D.* Jakob Boehme in Russland // *Číževskij D.* Aus zwei Welten. Beiträge zur Geschichte der slavisch-westlichen literarischen Beziehungen. – 's-Gravenhage: Mouton & Co., 1956. – S. 196–219.
- Про Сковороду див. на с. 203–204, 207, 210.
- Український переклад див.: *Чижевський Д.* Якоб Беме в Росії / Пер. О. Гайдук // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам'ятках. – Київ, 1999. – С. 335–359.
- Про Сковороду див. на с. 342, 346, 349.
- Číževskýj D.* Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Číževskýj D.* Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Skovoroda (Hryhorij Savvyč) // Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique doctrine et histoire / Fondé par M. Viller, F. Cavallera, J. de Guibert et A. Rayez; continué par A. Derville, P. Lamarche et A. Solignac de la Compagnie de Jésus. – Paris: Beauchesne, 1989. – Fasc. XCII–XCIII–XCIV (Savonarola – Spiritualité). – Col. 947–951.
- Jastrzębiec-Kozłowski Cz.* Grzegorz Skovoroda, myśliciel ukraiński // Problemy Europy Wschodniej. – 1939. – № 2. – S. 120–128; № 3. – S. 185–194.
- Lo Gatto E.* L'idea filosofico-religiosa russa da Skovoroda a Solovjov // Bilychnis: Rivista di studi religiosi. – 1927. – Vol. XXX. – P. 77–90.
- Manning C.A.* Hrihori Skovoroda // *Manning C.A.* Ukrainian Literature: Studies of the Leading Authors. – Jersey City: Ukrainian National Association, 1944. – P. 17–22.

- Te same: *Manning C.A.* Ukrainian Literature. Studies of the Leading Authors / With a Foreword by Prof. W. Kirkconnel. – Plainview; N. Y.: Books for Libraries Press, 1971. – P. 17–22.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Pietsch R.* Über Mystik und Metaphysik bei H. Skovoroda // Zeitschrift für Ganzheitsforschung. – 1984. – Bd. 28. – S. 51–62.
- Український переклад див.: *Піч Р.* Про містику і метафізику у Григорія Сковороди / З нім. пер. Я. Стратій // Сучасність. – 1992. – № 12. – С. 76–83.
- Те саме: Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 312–326.
- Польський переклад див.: *Pietsch R.* O mistyce i metafizyce u Hryhorija Skoworody // W drodze. – 1996. – Nr. 1 (269). – S. 64–75.
- Rupp J.* Der ukrainische Rousseau: Skovoroda und seine theologische Ansichten // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 17–29.
- Selanski W.* Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh.* Fábulas. – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.
- Völkl E.* Der ukrainische Philosoph Skovoroda und die Orthodoxie // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 6–16.
- Див. також: 2.4; 2.6; 2.9; 3.2; 3.3; 3.4; 3.6; 3.8; 3.9; 3.10; 3.11; 3.12; 3.13; 3.14; 6.1; 6.3; 6.5; 6.6; 6.8; 6.10; 10.10; 10.19.1.3; 10.19.2.1; 10.19.2.13; 24.2.3; 24.2.8; 24.2.12; 24.3.16; 26.2; 26.3; 26.4; 26.6; 26.7; 26.8.1; 26.8.2; 26.8.4; 26.8.5; 26.8.8; 26.8.9; 26.8.10; 26.8.11; 26.13.4; 26.13.6; 26.16.3; 26.17.3; 26.18.1.1; 26.18.4; 26.20.1; 26.20.3; 26.20.4; 26.20.5; 26.20.6; 26.20.8; 26.20.9; 26.20.13.

12. МИТОЛОГІЯ У ТВОРЧОСТІ СКОВОРОДИ

До сквородинського “символічного світу” входить не лише Святе Письмо, але також сюжети й образи поганської (найперше, греко-римської) мітології. Цю мітологію Скворода ґрунтовно вивчав ще в класі поезики Києво-Могилянської академії. Численних мітологічних персонажів (Актеон, Амур, Ананке, Аполлон, Аріадна, Астрая, Атлант, Вахс, Венера, Ганімед, Геркулес, гіганти, Діана, Едіп, Еней, Іксіон, Ір, Кронос, Лаокоон, Меркурій, Мінерва, Морфей, музи, Нарцис, Нептун, Одисей, Орфей, Сатурн, сирени, сфінкс, Тантал, Тіфон, Фаетон, Флора, фурія, циклоп, Юпітер, Янус) Скворода тлумачить здебільшого в алегоричній стратегії, а також у рамках Евгемерової парадигми, згідно з якою, поганські боги – то не що інше, як обожнені люди. Часто Скворода бере персонажів поганської мітології не безпосередньо з античних джерел, а з репертуару сталих виражальних засобів ренесансно-барокової емблематики.

- Іваньо І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Мишанич О.В.* Григорій Скворода і усна народна творчість. – Київ: Наукова думка, 1976. – 151 с.
- Сирцова О.* Притча і міф в історіософії Г. Сквороди // Київська старовина. – 1995. – № 3. – С. 56–64.
- Ушкалов Л.* Григорій Скворода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.В.* Поганська міфологія в українській літературі XVII–XVIII століть // Феномен Агатангела Кримського: Матеріали ювілейної наукової конференції, присвяченої 125-річчю роковинам ученого / За ред. О.Г. Муромцевої. – Харків, 1996. – С. 59–76.
Про Сквороду див. на с. 60, 62–63, 67–71.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання

Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.

Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.

Selanski W. Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh.* Fábulas. – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.

Див. також: 2.7; 2.12; 6.1; 6.2; 10.3; 10.6.2; 10.16; 10.16.1; 10.16.4; 10.16.5; 23.2; 24.2.12; 24.3.9.

12.1. Едіпова історія у творчості Сковороди

Основна версія міту про Едіпа подана в трагедіях Софокла й Сенеки. У старій Україні цей міт був знаний шонайперше з трагедій Сенеки «Едіп» та «Фінікіянки» (скажімо, саме за Сенекою він поданий у поетиках Теофана Прокоповича й Митрофана Довгалецького), а ще – з емблематичних енциклопедій. Окрім того, Едіпова історія здавна була тут відома з хроніки Йоана Малали, де вона викладена за Евріпідом, а також у формі її переробок на взір християнських легенд про Андрія Критського, апостола Юду, папу Григорія. У діалозі «Кільце» Сковорода подає цілком оригінальну версію цього міту. Під пером нашого письменника трагедіяльна Едіпова історія перетворюється на філософський міт про себепізнання. Ба більше – Сковороді вдається створити своєрідний “міт у міті”: мудрий Едіп (Бог) дарує своєму синові (людині) книгу «Сфінкс» (Біблію), аби той мав змогу пізнати самого себе.

Демченко А.В. Античний міф про Едіпа в художньому мисленні Григорія Сковороди // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 26.

Іванько І.В. Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.

Лоциць Ю. Мудрець та Сфінкс. Малюнки-символи у творах Г.С. Сковороди // Наука і суспільство. – 1969. – № 6. – С. 17–20.

Мишанич О.В. Григорій Сковорода і усна народна творчість. – Київ: Наукова думка, 1976. – 151 с.

Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.

Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.

- Ушкалов Л.В. Едіпова історія в опрацюванні Г.С. Сковороди // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 126–132.
- Ушкалов Л.В. Поганська міфологія в українській літературі XVII–XVIII століть // Феномен Агатангела Кримського: Матеріали ювілейної наукової конференції, присвяченої 125-річчю роковинам ученого / За ред. О.Г. Муромцевої. – Харків, 1996. – С. 59–76.
- Див. також: 2.7; 2.12; 3.3; 6.1; 6.2; 10.3; 10.6; 10.16; 26.8.6; 26.8.8.

12.2. Міт про Нарциса в інтерпретації Сковороди

Сковорода тлумачить міт про Нарциса, з одного боку, на взір Платинової алегорези “Нарцисового гріхопадіння”, тобто як символ залюбленості душі в плинну матерію (“буїй Наркісс”), а з другого боку – як уособлення ідеї себепізнання: “Наркісов образ благовѣстит сіє: “Узнай себе!”. Будьто бы сказал: хощеси ли быть доволен собою и влюбитися в самага себе? Узнай же себе! Испытай себе крѣпко. Право! Како бо можно влюбитися в невѣдомое?”. Оця сквородинська алегореза засновується не так на Овідієвих «Метаморфозах», як на емблематиці: в «Алфавіті миру» Сковорода змальовує 718-у емблему з амстердамського збірника «Symbola et emblemata selecta» (1705), яка називається «Нарцис над водою» й має інскрипцію “Nosce te ipsum” (“Пізнай себе”).

- Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю. Г.С. Сковорода и Н.В. Гоголь (к вопросу о гоголевском барокко) // Известия Академии наук. Серия литературы и языка. – 1994. – № 5. – Т. 53. – С. 15–29.
Український переклад див.: Барабаш Ю. Григорій Сковорода і М.В. Гоголь (до питання про гоголівське бароко) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 316–336.
- Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Білий О. Нарцис, або спроба побудови “теорії пошлости” // Слово і час. – 1991. – № 6. – С. 39–48.
Про Сковороду див. на с. 39, 40, 47.
- Бреусенко О.А. Застосування образу Нарциса в пояснювальних моделях вчення Г.С. Сковороди та класичного психоаналізу // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 89–91.
- Величко О. На роздоріжжі. Два життєві виміри, два шляхи, дві культури // Філософія. Історія культури. Освіта: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків: Око, 1996. – С. 262–268.
- Возняк М. Той, що його світ ловив, та не спіймав. Писання Грицька Сковороди. Сковородина філософія // Возняк М. Історія української літератури. Том III: Віки XVI–XVIII. – Львів: Товариство «Провіта», 1924. – Ч. 2. – С. 77–94.

- Те саме: *Возняк М.С.* Історія української літератури: Навчальне видання: У 2 кн. – 2-ге вид., випр. – Львів: Світ, 1994. – Кн. 2. – С. 76–92.
- Козій Д.* Нарцис у духовному світі Сковороди // Листи до приятелів. – 1964. – № 11–12. – С. 6–9.
- Те саме: Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 33–37.
- Лоциць Ю.* Мудрець та Сфінкс. Малюнки-символи у творах Г.С. Сковороди // Наука і суспільство. – 1969. – № 6. – С. 17–20.
- Мишанич О.В.* Григорій Сковорода і усна народна творчість. – Київ: Наукова думка, 1976. – 151 с.
- Піч Р.* Сковородинівський міф про Наркиса в світлі романтичної концепції міфотворчості // Сучасність. – 1995. – Ч. 10. – С. 162–167.
- Те саме: Григорій Сковорода і проблеми національної філософії: Матеріали II Харківських Міжнародних Сковородинівських читань: «Національна філософія: минуле – сучасне – перспективи», присвячених 200-річчю з дня смерті Г.С. Сковороди. – Харків: Харківський міський фонд «Центр освітніх ініціатив», 1996. – С. 33–43; Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – 337–345.
- Рязанцева Т.* Образ Нарциса в інтерпретації Григорія Сковороди // Людина і світ. – 1997. – № 11–12. – С. 23–24.
- Рязанцева Т.М.* Образ Нарциса в інтерпретації Григорія Сковороди – традиції й новаторство // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 126–129.
- Скринник М.* Міфо-символічні витоки української ідеї у світлі феномена Григорія Сковороди // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. – Київ, 1993. – Т. II. – С. 116–131.
- Софронова Л.А.* Три мира Григорія Сковорода. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.В.* Поганська міфологія в українській літературі XVII–XVIII століть // Феномен Агатагела Кримського: Матеріали ювілейної наукової конференції, присвяченої 125-річчю роковинам ученого / За ред. О.Г. Муромцевої. – Харків, 1996. – С. 59–76.
- Ушкалов Л.В.* Сенс “дзеркальної діалектики” самопізнання Г. Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 5. – С. 128–137.
- Російський переклад див.: *Ушкалов Л.В.* Смысл “зеркальной диалектики” самопознания Г. Сковороды // Философская и социологическая мысль. – 1992. – № 5. – 128–137.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эри В.Ф.* Григорій Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.

- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Скворода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Jastrzębiec-Kozłowski Cz. Grzegorz Skovoroda, myśliciel ukraiński // Problemy Europy Wschodniej. – 1939. – № 2. – S. 120–128; № 3. – S. 185–194.
- Klein E. Skovoroda: tematica, simboli e tradizione // Kamen?. Rivista semestrale di poesia e filosofia. – 1994–1995. – An. V. – N. 6–7 (Dicembre-Giugno). – P. 79–110.
- Mytrowytsch K. Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris a l'ocasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 33–53
- Український переклад див.: Мутрович К. Платонічні елементи у філософії Сквороди / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Скворода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.
- Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Pylypiuk N. Skovoroda's Divine Narcissism // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 13–50.
- Pylypiuk N. Vasył Stus, Mysticism and the Great Narcissus // A World of Slavic Literatures. Essays in Comparative Literature in Honor of Edward Mozejko / Ed. P.D. Morris. – Bloomington, Indiana, 2002. – P. 173–210.
- Rubchak B. From Strength to Strength: Observations on Hryhorij Skovoroda and Vasył' Barka // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 159–185.
- Rupp J. Der ukrainische Rousseau: Skovoroda und seine theologische Ansichten // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 17–29.
- Scherer S. The Narcissus: Skovoroda's "First-Born Son" // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 51–64.
- Див. також: 2.7; 2.12; 3.9; 6.1; 6.2; 6.3; 10.6.2; 10.16.4; 21.1; 24.2.12; 26.8.1; 26.8.5; 26.8.8; 26.13.4.1.

12.3. Міт про Тантала в інтерпретації Сквороди

Одна із сюжетних поезій Сквороди («Fabula de Tantalos») подає оригінальну версію Танталової історії, яка досить далеко відбігає від сюжетів класичної грецької мітології. Дмитро Чижевський називав імовірним джерелом цієї поезії Сквороди славетну емблематичну збірку Вен[у]са «Emblemata Horatiana» (Амстердам, 1684). Утім, важко сказати напевно, чи знав Скворода цю емблематичну збірку, чи ні. Тим часом сквородинська версія Танталової історії дуже нагадує також ту, що її подає Еразм Роттердамський у своїх «Colloquia familiaria», говорячи про Христа-епікурейця. І наявний у Сквороди мотив “Епікур – Христос”, і та обставина, що «Colloquia

familiaria» були в бібліотеці Харківського колегіуму, дозволяє припустити, що сквородинська «Fabula de Tantalos» має за джерело діалог Роттердамця «Епікурець».

Грузинський О. Критичні замітки до твору Сквороди «Басни Харьковские» // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. II. – С. 378–385 (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).

Демченко А.В. Давньогрецький міф про Тантала в інтерпретації Григорія Сквороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сквороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сквороди, 1992. – С. 20–21.

Іваньо І.В. Філософія і стиль мислення Г. Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.

Поліщук Ф.М. Григорій Скворода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.

Ушкалов Л. Григорій Скворода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.

Чопук Д.В. G.S. Skovoroda's fables: analysis // *Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.V. Chopyk.* – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 71–110.

Те саме: *Чопук Д.В.* Skovoroda's Fables: Analysis. – Salt Lake City, 1995. – 40 p.;

Чопик Д.Б. Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сквороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – P. 44–82.

Див. також: 2.12; 3.10.1; 3.14; 6.1; 6.2; 10.8; 10.16; 10.17.1; 26.8.13.

13. МОВА ТВОРІВ СКОВОРОДИ

13.1. Загальна характеристика мови Сквороди

У побуті Скворода розмовляв по-українському. Це засвідчують, приміром, спогади Федора Луб'яновського (“по наречію сушій малоросіянин”) та Михайла Ковалинського (Скворода “любил всегда природный язык свой и рѣдко принуждал себя изъясняться на иностранном”). Скворода говорив по-українському не лише з огляду на свою любов до рідної мови, але й тому, що цією мовою розмовляла тоді переважна більшість слобожан (іще в 1860-х роках український люд складав на Харківщині майже 88 відсотків мешканців). І попри те, що за часів Сквороди московщення краю йшло повним ходом, українська мова не зникала з ужитку навіть у школі: Федір Луб'яновський чув, як Скворода розмовляв по-українському з професором класу риторики Харківського колегіуму Василем Двигубським. Проте свої твори Скворода за старою традицією писав або латиною, або прикметною для українського літературного бароко барвистою мовною “сумішкою” (*lingua mixta*). Оця *lingua mixta* не раз викликала гострі закиди на адресу Сквороди. Так, мовну практику Сквороди-письменника критикував Пантелеймон Куліш у поемі «Грицько Скворода», а Тарас Шевченко скрушно відзначив, що Сквороду “збила з пливу латинь, а потім московщина”. Може, найрадикальнішим критиком мови Сквороди був Іван Нечуй-Левицький. На його думку, Скворода – чоловік “трохи чуднуватий” у всьому, зокрема й у мові своїх творів. “Попередніша книжна мова вже була загарбана Ломоносовим, заведена в російське письменство й верталась на Україну вже в великоруських ярих кольорах; але й церковна мова ще не вивелась до решти. Не міг Скворода збутися й одкаснути і од рідної народньої мови. Усі ці мовні течії Скворода мішав докупі часом в дивовижних мовних композиціях, чудних, рябих і загалом темних”. Ці закиди, на думку Дмитра Чижевського, навряд чи годні витримати критику, адже насправді “в мові Сквороди українських елементів сила. Та й від Сквороди не можна було й вимагати, щоб він уживав народної мови в філософічних творах: історія літературної мови, що базується на елементах мови народної, починається поезією; лише значно пізніше приходить черга для вжитку наново вибудованої літературної мови в наукових творах”. Натомість Юрій Шевельов уважав мову Сквороди створеним на українському субстраті особливим різновидом *російської* мови, відмінним від літературної мови Санкт-Петербурга чи Москви. Утім, сквородинська *lingua mixta* дуже відрізняється від справді російської мови харківських літераторів-українців XVIII століття, скажімо, від мови «Эпиникиона» професора класу філософії Харківського колегіуму Стефана Вітинського або й оди приятеля Сквороди Василя Двигубського «Среди торжественных плесканий...». Не слід легковажити й тією обставиною, що сам Скворода, який знав чимало мов і назагал дуже уважно ставився до слова, уважав мову своїх творів за *українську*.

Білодід І.К. Г.С. Скворода в історії української літературної мови (від традиції – до новаторства) // *Білодід І.К.* Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов (нарис з історії української літературної мови). – Київ: Наукова думка, 1979. – С. 115–129.

- Білодід І.К.* Курс історії української літературної мови. Українська літературна мова другої половини XVI, XVII, XVIII ст.: Посібник. – Київ: Радянська школа, 1957. – Вип. 3. – 88 с.
 Про Сковороду див. на с. 59, 75–80.
 Те саме: *Білодід І.К.* Курс історії української літературної мови. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1958. – Т. 1. – С. 114, 129–132.
- Бобринской П.* Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Impr. de Navarre, 1929. – 83 с.
 Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.
- Бузук П.* Мова і правопис в творах Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 62–84.
- Гнатюк Г.М.* Мова творів Г.С. Сковороди // Українська мова в школі. – 1958. – № 3. – С. 16–22.
- Гнатюк Л.* Мовний світ Григорія Сковороди // Sprache und Literatur der Ukraine zwischen Ost und West. Мова та література України між Сходом і Заходом / Hrg. von J. Besters-Dilger, M. Moser, S. Simonek. – Bern; Berlin; Bruxelles; Frankfurt am Main; New York; Oxford; Wien, 2000. – С. 153–163.
 Рец.: *Vakulenko S.* «Wiener slavistisches Jahrbuch». – 2001. – Bd. 47. – S. 286–288.
 Про Сковороду див. на с. 286.
- Гнатюк Л.П.* Мова Григорія Сковороди та його епохи в оцінці Івана Франка // Іван Франко і творення української суверенної держави: Матеріали Всеукраїнської міжвузівської наукової конференції. – Київ, 1996. – С. 133–136.
- Гудзий Н.К.* «Энеида» И.П. Котляревского и русская трагестированная поэма XVIII в. // Вестник Московского университета. Серия общественных наук. Вып. 3. – 1950. – № 7. – С. 127–143.
 Про Сковороду див. на с. 127.
 Те саме: *Гудзий Н.К.* Литература Киевской Руси и украинско-русское литературное единение XVII–XVIII веков / Отв. ред. А.В. Мишанич. – Киев: Наукова думка, 1989. – С. 339.
- [*Жилко Ф.Т.*] Мовна практика Г. Сковороди // Літературна мова XVIII ст. Лекції для студентів-заочників мовно-літературних факультетів педагогічних і вчительських інститутів. – Київ; Львів: Радянська школа, 1948. – С. 18–21.
- Житецкий П.И.* «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
 Про Сковороду див. на с. 135–152.
 Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.
 Український переклад див.: *Житецкий П.И.* Григорій Савич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течіях громадського життя та його літературний стиль // *Житецкий П.И.* «Енеїда» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
 Те саме: *Житецкий П.И.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.
- Забеліна В.П.* Спостереження над мовою художніх творів Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 99–101.

- Коваленко Гр.* Григорій Сковорода, його життя і твори. – Полтава: Накладом Полтавської спілки споживчого товариства, 1919. – 156 с.
- [*Ковалинский М.И.*] Житие Сковороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [З передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.
- Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сковороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сковороде» (повідомив В.С. Арсенъев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сковороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 1–42; *Сковорода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–535; *Сковорода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Сковорода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.
- Український переклад див.: *Ковалінський М.* Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.
- Те саме: На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.
- Лесів М.* Мова творів Григорія Сковороди // Наша культура. – 1972. – № 12 (176). – С. 6–9, 10–11.
- Лесюк М.* Українські елементи в мові творів Григорія Сковороди // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Саввича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка, 1994. – С. 32–34.
- Митрополит Іларіон [Огієнко І.]*. Історія української літературної мови. – Вінніпег, 1950. – 381 с.
- Про Сковороду див. на с. 116–117, 126, 131.
- Те саме: *Огієнко І.* (*Митрополит Іларіон*). Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміток М.С. Тимошик. – Київ: Либідь, 1995. – С. 118–119, 124, 127; *Огієнко І.* (*Митрополит Іларіон*). Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміток М.С. Тимошик. – Київ: Наша культура і наука, 2001. – С. 173–174, 182, 187.
- Моргун П.А.* Мова філософських творів Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 117–120.

- Муромцева О.Г., Кулинич І.І.* Ю.В. Шевельов про мову Г.С. Сковороди і завдання її вивчення // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 150–152.
- Нечуй-Левицький І.* Сьогочасна часописна мова на Україні // Україна. – 1907. – Т. 1. – Янв. – С. 1–49; Февраль. – С. 183–237; Март. – С. 280–331.
Про Сковороду див. на с. 10, 24 [Январь], 205 [Февраль], 282–283, 294, 297, 299 [Март].
- Плюц П.П.* Зауваження про мову І.Г. Некрашевича і Г. Сковороди // *Плюц П.П.* Нариси з історії української літературної мови. – Київ: Радянська школа, 1958. – С. 200–202.
- Плюц П.П.* Історія української літературної мови: Підручник для студентів філологічних спеціальностей університетів та педагогічних інститутів. – Київ: Вища школа, 1971. – 423 с.
Про Сковороду див. на с. 200, 206, 219, 225, 235–238, 244, 261.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Русанівський В.М.* Історія української літературної мови: Підручник. – Київ: АртЕк, 2001. – 392 с.
Про Сковороду див. на с. 129–131, 324, 336, 359, 360, 361.
Те саме: 2-ге вид., доповнене і перероблене. – Київ: АртЕк, 2002. – С. 132, 134, 348, 359, 386, 413.
- Синявський О.* Мова творів Гр. Сковороди // Червоний шлях. – 1924. – № 4–5. – С. 248–255.
Те саме: *Синявський О.* Мова творів Григорія Сковороди // Життя і школа. – 1973. – № 3. – С. 30–37.
- Скоць А.* Григорій Сковорода: “сад” його душі // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 16–25.
- Тисяченко Гр.* Народний філософ і учитель Г.С. Сковорода. Його життя та діла. 1722–1794. – Лохвиця на Полтавщині, 1922. – 98 с.
- Хиждеу А.* Григорий Варсава Сковорода. Историко-критический очерк. Отрывок первый: общее основное понятие о Сковороде, объясненное из его собственного сознания. [С доб.] Сковородинского Идиотикона // Телескоп. – 1835. – Ч. 26. – № 5. – С. 3–42; № 6. – С. 151–178.
Те саме: [незначно скорочено] *Хиждеу А.* Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Биогр. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 138–156.
Незначно скорочений румунський переклад під титулом «Un filozof mistic» див.: *Hăjdeu A.* Un filozof mistic / Trad. de M. Majewski // Convorbiri literare. – 1930. – № 63. – Р. 568–588.
- Чапленко В.* Мовна позиція і мова Григорія Сковороди // Визвольний Шлях. – 1963. – Річник X (XVI). – Кн. 6/112 (186). – С. 649–671.
Те саме: [уривок]: Нові Дні: Український універсальний журнал. – 1973. – Березень. – С. 16–18.

- Чоник Д.Б.* Григорій Савич Сковорода. Короткий життєпис // *Чоник Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – С. 4–6.
- Black K.L.* The Poetry of Skovoroda// *Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird.* – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 133–157.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Bemerkungen zu Leben und Werk von H.S. Skovoroda // *Zeitschrift für Slawistik.* – 1990. – Bd. 35. – Hft. 5. – S. 645–653.
- Genyk-Berezovská Z.* Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // *Skovoroda H. Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová.* – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.
- Nevrlý M.* Osvietenský ideál H. S. Skovorody // *Filozofia.* –1972. – R. 27. – S. 90–92.
- Shevelov G.Y.* Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // *Shevelov G.Y.* In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.
- Рец.:** *Даниленко А., Вакуленко С.* «Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія». – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 167–183.
- Про Сковороду див. на с. 179–181.
- Те саме: *Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird.* – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.
- Українські переклади див.: *Шерех Ю.* Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // *Шерех Ю.* Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.
- Те саме: *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.
- Шевельов Ю.* Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції.* – Львів, 2000. – Т. CCXXXIX. – С. 177–211.
- Witkowski W.* Czy Skoworoda pisał mieszaniną języka starocerkiewnego, rosyjskiego i ukraińskiego? // *Slavia Orientalis.* – 1972. – R. XXI. – Nr. 4. – S. 399–412.
- Див. також: 2.5; 2.12; 10.1; 10.8.1; 10.19; 13.5; 20.1; 22; 23.1.

13.2. Етимологізування в Сковороди

Філософське етимологізування Сковороди засновується на платонівській “філософії імені”, єство якої Тарасій Земка свого часу окреслив так: “*Всякая вещь от имен себѣ налагаемых свойство свое являет*”. “У смертних, – писав Сковорода в «Алфавіті миру», – часто іменем величаються неіснуючі істества его. У Бога не так. У его имя і єство єсть тождеством, как только назвал, так вдруг и єство дал”. Оця засада перетворює сковородинське етимологізування на своєрідну містагогію (форму сходження до Бога через слово) не лише тоді, коли мова заходить про Божі ймення чи

біблійну герменевтику, але й щоразу, коли, поширюючи методу тлумачення біблійних віршів у “далекому” контексті на всю вербальну сферу, наш філософ вибудовує численні етимологічні вервечки на підставі химерних “словесних гомологізмів” (*parallelismus verbalis*): “*Mens cuiusque, is est quisque...*” (Ціцеро) – “Ум коєгождо той єсть кійждо” (Цицерон). Отсюду у тевтонов человекъ нарицається *мени*, сирѣчь *mens*, то єсть мысль, ум; у еллинов же нарицається *фос*, сирѣчь свѣт, то єсть ум”.

- Бузук П. Мова і правопис в творах Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 62–84.
- Сирцова О.М. Філософська етимологія Г.С. Сковороди. Ім'я Бога // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 90–99.
- Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Koultchyt'skyi A. Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personnalisme // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'ocasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal.* – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 55–110.
- Див. також: 3.2; 3.3; 3.6; 10.4; 13.13; 26.12; 26.13.6; 26.13.8; 26.18.1.

13.3. Класичні мови в Сковороди

Так само, як і інші українські інтелектуалісти XVII–XVIII століть, Сковорода бездоганно володів латиною, яку він опанував у Києво-Могилянській академії під орудою найперше Веніаміна Григоровича (клас фари), Амвросія Негребецького (класи інфими, граматики й синтаксими), Павла Канюкевича (клас поетики) та Сильвестра Ляскоронського (клас риторики). Можна сказати, що латинська мова, побіч української, була мовою думання нашого філософа. Принаймні, переважна більшість листів Сковороди написана по-латинському. Окрім того, Сковорода написав цілу низку латинських поезій та переклав з латини твори Вергілія, Горация, Сидронія Гошія, Марка-Антуана де Мюре, Овідія, Плутарха, Теренція й Цицерона. Латинська мова в Сковороди є добірною та дуже вишуканою (лише вряди-годи тут трапляються форми, характерні для середньовічної розмовної латини). Тим часом грецька мова посідає у творчості Сковороди значно скромніше місце. Попри те, що філософ викладав греку в Харківському колегіумі й дуже любив та цінував цю мову (в одному з листів до Михайла Ковалинського він писав: “Якщо тобі не дозволено офіційно вивчати грецьку мову не стільки через те, щоб не переобтяжувати тебе, скільки внаслідок нерозумного втручання деяких осіб, то тобі зовсім не слід ще, як кажуть, складати зброю. Потроху ти приватним способом можеш вивчити її, і взагалі, якщо мене любиш, вивчисься її. Май на увазі, що найкращим доказом твоєї любові до мене буде твоя любов до грецьких муз...”, – та й сам Ковалинський свідчив, що грецькій мові Сковорода “надавав перевагу перед усіма іншими”), у своїй творчості він вдавався до неї нечасто (коротенькі листи, слова та сентенції зі Святого Письма й класичних грецьких авторів в українських та латинських текстах, переклад епіграм).

- Бузук П. Мова і правопис в творах Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 62–84.
- Дложевський С. Плутарх у листуванні Сковороди (до проблеми літературних джерел Сковороди) // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 85–97.
- Іваницький В. Жидівська мова у Г.С. Сковороди // Збірник праць Жидівської історико-археографічної комісії Всеукраїнської Академії наук. – Київ, 1928. – Кн. 1. – С. 98–104 (Збірник історико-філологічного відділу Української Академії наук, № 73).
- Корж Н.Г. Г.С. Сковорода як перекладач трактату Цицерона // Радянське літературознавство. – 1964. – № 6. – С. 60–66.
- Корж Н.Г. Латинські вірші Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 112–114.
- Корж Н.Г. Место и особенности латинского языка в творчестве Г.С. Сковороды: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Харьков, 1956. – 16 с.
- Корж Н.Г. О некоторых лексических особенностях латинского языка Г.С. Сковороды // Ученые записки [Харьковского университета]. – 1960. – Т. 109: Труды филологического факультета. – Т. 8. – С. 201–207.
- Кудрицький Є.Н. Латинська мова в поетичній спадщині Г.С. Сковороди (3 мовно-стилістичних спостережень) // З історії української та інших слов'янських мов: Збірник статей. – Київ: Наукова думка, 1965. – С. 193–209.
- Лазарович В.В., Дяків О.Ю. Особливості відтворення безеквівалентної лексики твору Цицерона «De senectute» в перекладі Г. Сковороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 48.
- Haase F. Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.
- Te same: Репринт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.
- Див. також: 2.3; 2.6; 2.7; 2.12; 3.2; 3.10; 3.11; 3.12; 10.3; 10.7; 10.8.1; 10.16; 10.17; 10.19.1; 16; 17.5; 23.

13.4. Лексика сквородинських творів

Лексика творів Сковороди, написаних книжною українською мовою, є дуже барвистою. Недаром, коли харківські романтики ще на початку 1830-х років заходилися готувати до друку семитомове зібрання творів філософа, у них була думка перекласти їх по-російському, аби “хімерна сумішка церковної мови з говірковою українською, розцяцькована польськими словами та численними білоруськими провінціалізмами, а до того ще й украпленнями грецьких, латинських, ба навіть єврейських фраз, не перелякала багатьох читачів...”. Отож, у творах Сковороди є багато української побутової (*батько, зуска, долоня, козля, мати, привітання, солом'яний, самота, сон'їлка, цан*) чи суспільної (*право, свобода, справедливість*,

царь) лексики, характерних для української мови зменшувально-пестливих форм (*земелька, легесенька, молоденька, п'єсенька, сыночок, соловеечко*) тощо. Поруч з українськими лексемами, Сковорода часто вживає також відповідні чужомовні, здебільшого старослов'янські та російські слова. Так виникають паралельні форми: *батько – отец, дурень – дурак, лице – лицо, мати – мать, мене – меня, чы – ли – или*. Ба більше, незрідка у творах Сковороди зринають мішані (контаміновані) форми на взір *везлянь, возиумлат, неколи, подойшли, чтьсь*. Чужомовна лексика у творах Сковороди – це, перш за все, філософські та богословські універсалії (*віцефігура, есенція, натура, форма, економія*), слова з різних ділянок інших наук і мистецтв (*астрономія, геометр, емблемат, піктура, символ, театр, фабула*), а також із ділянки церковно-релігійної (*Біблія, кирка, мистагог, Псалтырь, скинія*). Слід зважати й на ту обставину, що не менше третини всього обсягу текстів Сковороди обіймають цитати з Єлизаветинської Біблії.

- Бойко Л.П.* Наукова термінологія у творах Г.С. Сковороди // Семасіологія і словотвір: Збірник наукових праць. – Київ: Наукова думка, 1989. – 77–80.
- Бойко Л.П.* Природознавча і математична термінологія у філософських творах Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1987. – № 4. – С. 86–91.
- Бойко Л.П.* Світоглядна лексика у філософських творах Г.С. Сковороди // Українське мовознавство: Республіканський міжвідомчий науковий збірник. – Київ, 1987. – Вип. 14. – С. 98–104.
- Бузук П.* Мова і правопис в творах Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 62–84.
- Гнатюк Г.М.* Мова творів Г.С. Сковороди // Українська мова в школі. – 1958. – № 3. – С. 16–22.
- Гнатюк Л.* Мовний світ Григорія Сковороди // Sprache und Literatur der Ukraine zwischen Ost und West. Мова та література України між Сходом і Заходом / Hrg. von J. Besters-Dilger, M. Moser, S. Simonek. – Bern; Berlin; Bruxelles; Frankfurt am Main; New York; Oxford; Wien, 2000. – С. 153–163.
- Гнатюк Л.П.* Барокові трансформації в мовній палітрі Г.С. Сковороди // Вісник Київського університету: Історико-філологічні науки. – Київ, 1991. – Вип. 4. – С. 80–86.
- Гнатюк Л.П.* Вираження понять “Бог” і “Біблія” в мовній картині світу Григорія Сковороди // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Львів, 1998. – С. 169–176.
- Гнатюк Л.П.* Научна термінологія в произведениях Г.С. Сковороды: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Киев, 1989. – 20 с.
- Житецький П.И.* «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
Про Сковороду див. на с. 135–152.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.
Український переклад див.: *Житецький П.И.* Григорій Савич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течіях громадського життя та його літературний стиль // *Житецький П.И.* «Енеїда» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
Те саме: *Житецький П.Г.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.

- Загребельний О.М.* Антонімія як один із засобів мовної виразності творів Г.Сковороди // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 64–66.
- Кузнецова О.О., Равкіна Н.В.* Музична термінологія у філософських роботах Г.С.Сковороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С.Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С.Сковороди, 1992. – С. 73–74.
- Лисиченко Л.А.* Мовний світ Григорія Сковороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С.Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С.Сковороди, 1992. – С. 49.
- Маленко О.О.* Народнопоетична лексика у контексті сквородинівського бароко // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д.Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди, 1994. – С. 54–55.
- Моргул П.А.* Місце Г.С.Сковороди в історії української літературної мови // О.О.Потебня і деякі питання сучасної славістики: Матеріали III Республіканської славистичної конференції. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1962. – С. 98–116.
- Олексенко О.А.* Лінгвістично зв'язані значення слів у творах Г.С.Сковороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С.Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С.Сковороди, 1992. – С. 53–54.
- Передрієнко В.А.* Лексична співвідносність нової і давньої української літературної мови XVIII ст. // Мовознавство. – 1972. – № 3. – С. 63–74.
- Плющ П.П.* Зауваження про мову І.Г.Некрасевича і Г.Сковороди // *Плющ П.П.* Нариси з історії української літературної мови. – Київ: Радянська школа, 1958. – С. 200–202.
- Симонок В.П.* Іншомовна лексика у творчості Г.С.Сковороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С.Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С.Сковороди, 1992. – С. 54–55.
- Синявський О.* Мова творів Гр. Сковороди // Червоний шлях. – 1924. – № 4–5. – С. 248–255.
Те саме: *Синявський О.* Мова творів Григорія Сковороди // Життя і школа. – 1973. – № 3. – С. 30–37.
- Стасевський С.Б.* Стилiстична роль слiв-символiв у збiрцi Г.Сковороди «Сад божественних пiсень» // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової

- конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 130–132.
- Чапленко В. Мовна позиція і мова Григорія Сковороди // Визвольний Шлях. – 1963. – Річник X (XVI). – Кн. 6/112 (186). – С. 649–671.
- Те саме: [уривок]: Нові Дні: Український універсальний журнал. – 1973. – Березень. – С. 16–18.
- Black K.L. The Sources of the Poetic Vocabulary of Grigorij Skovoroda: Ph. D. dissertation. – Bryn Mawr College, 1975; Ann Arbor: Xerox Univ. Microfilms, 1977. – 296 p.
- Selanski W. Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh. Fábulas*. – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.
- Shevelov G.Y. Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // *Shevelov G.Y. In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology*. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.
- Те саме: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.
- Українські переклади див.: Шерех Ю. Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // *Шерех Ю. Поза книжками і з книжок*. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.
- Те саме: *Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський*. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.
- Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції*. – Львів, 2000. – Т. ССXXXIX. – С. 177–211.
- Див. також: 7; 8; 10.1; 10.4; 10.19.2.9; 10.20; 13.3; 13.8; 13.9; 13.16; 26.3.

13.5. Місце Сковороди в історії української літературної мови

Твори Сковороди, останні з яких з'явилися на початку 1790-х років, заведено розглядати як такі, що завершують стару українську літературу (нова українська література відкривається «Енеїдою» Івана Котляревського, робота над якою була розпочата, певно, 1794 року, тобто в рік смерті Сковороди). Принаймні, наші письменники XIX століття (Григорій Квітка-Основ'яненко, Тарас Шевченко, Іван Франко, Іван Нечуй-Левицький, Леся Українка, Михайло Коцюбинський та інші), міцно пов'язуючи народну мову з модерною національною свідомістю, як зазначав Дмитро Чижевський, звично “вважали мовну реформу Котляревського початком нової доби національного життя”. Рубіж старої та нової української літератури годен часом справляти враження бездонної прірви. Якраз так уявляв його, скажімо, Дмитро Чижевський. Якщо в цілій Європі на початку XIX століття романтики “наново відкривали” барокову поезію та філософію, – казав він, – то в Україні між бароко (старою літературою) та романтикою (новою літературою) постав “непереходимий кордон”, який був вислідом переведеної Котляревським та його наступниками “мовної революції”: “нова українська літературна мова утворена цілком на підвалинах народної мови, – крок, який з такою рішучістю з усіх слов'ян зробили ще тільки

словаки та словинці. Ця революція надовго поховала стару українську літературу”. Однак, поява і «Енеїди», і «Наталки Полтавки», і «Москаля-чарівника», і українських повістей Григорія Квітки-Основ'яненка була підготовлена “повільним розвитком живого слова” (Михайло Возняк) в українській літературі XVII–XVIII століть, зокрема різдвяними та великодними віршами, вертепом, інтермедіями тощо. Творчість Сковороди припадає якраз на ту добу, “коли паростки національної літературної мови (на живій народній основі) пробиваються дедалі виразніше крізь товщу традиційних форм старої книжної української мови... Мовна практика Григорія Сковороди – типовий продукт цього перехідного часу” (Микола Наконечний).

- Белодед І.К.* Г.С. Сковорода в истории украинского литературного языка // Современныe проблемы литературоведения и языкознания: к 70-летию со дня рождения академика Михаила Борисовича Храпченко / За ред. Н.Ф. Бельчикова. – Москва: Наука, 1974. – С. 368–374.
- Білодід І.К.* Г.С. Сковорода в історії української літературної мови (від традиції – до новаторства) // *Білодід І.К.* Кієво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов (нарис з історії української літературної мови). – Київ: Наукова думка, 1979. – С. 115–129.
- Білодід І.К.* Курс історії української літературної мови. Українська літературна мова другої половини XVI, XVII, XVIII ст.: Посібник. – Київ: Радянська школа, 1957. – Вип. 3. – 88 с.
Про Сковороду див. на с. 59, 75–80.
Те саме: *Білодід І.К.* Курс історії української літературної мови. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1958. – Т. 1. – С. 114, 129–132.
- Білодід І.К., Гнатюк Г.М., Іжакевич Г.П., Франко З.Т.* Історичні зв'язки російської і української літературних мов у XVIII–XIX ст. // Зв'язки української мови з російською та іншими слов'янськими мовами в XVI–XIX ст. – Київ: Радянська школа, 1963. – С. 24–51.
Про Сковороду див. на с. 31.
- Медведєв Ф.П.* Г.С. Сковорода в історії української літературної мови // Українське мовознавство. – 1973. – № 1. – С. 110–116.
Те саме: Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 201–203.
- Моргун П.А.* Місце Г.С. Сковороди в історії української літературної мови // О.О. Потєбня і деякі питання сучасної славістики: Матеріали III Республіканської славістичної конференції. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1962. – С. 98–116.
- Моргун П.А.* Роль і значення мови Г.С. Сковороди у процесі становлення української літературної мови на народній основі // Питання історичного розвитку української мови: Тези доповідей Міжвузівської наукової конференції. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1959. – С. 78–80.
- Наконечний М.Ф.* На “грані” старої і нової літературної української мови // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 120–122.

- Нечуй-Левицький І.* Сьогочасна часописна мова на Україні // Україна. – 1907. – Т. І. – Януарь. – С. 1–49; Февраль. – С. 183–237; Март. – С. 280–331.
 Про Сковороду див. на с. 10, 24 [Януарь], 205 [Февраль], 282–283, 294, 297, 299 [Март].
- Передієнко В.А.* Лексична співвідносність нової і давньої української літературної мови XVIII ст. // Мовознавство. – 1972. – № 3. – С. 63–74.
- Передієнко В.А.* Українська народна мова XVIII ст. в творах Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 91–94.
- Плющ П.П.* Зауваження про мову І.Г. Некрашевича і Г. Сковороди // *Плющ П.П.* Нариси з історії української літературної мови. – Київ: Радянська школа, 1958. – С. 200–202.
- Плющ П.П.* Історія української літературної мови: Підручник для студентів філологічних спеціальностей університетів та педагогічних інститутів. – Київ: Вища школа, 1971. – 423 с.
 Про Сковороду див. на с. 200, 206, 219, 225, 235–238, 244, 261.
- Сумцов М.Ф.* Начерк розвитку української літературної мови. – Харків: Союз, 1918. – 40 с.
 Про Сковороду див. на с. 24.
- Чапленко В.* Мовна позиція і мова Григорія Сковороди // *Визвольний Шлях*. – 1963. – Річник X (XVI). – Кн. 6/112 (186). – С. 649–671.
 Те саме: [уривок]: *Нові Дні: Український універсальний журнал*. – 1973. – Березень. – С. 16–18.
- Шевельов Ю.* Українське мовне барокко: від Г.С. Сковороди до Т.Г. Шевченка // Одеський університет. – Одеса, 1992. – Ч. 14. – С. 2; Ч. 15. – С. 2.
- Яловий Ф.З.* Історична обумовленість мови творів Сковороди // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сковородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 144.
- Яреценко А.П.* Г.С. Сковорода і українське слово // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 55–56.
- Manning C.A.* Hrihori Skovoroda // *Manning C.A.* Ukrainian Literature: Studies of the Leading Authors. – Jersey City: Ukrainian National Association, 1944. – P. 17–22.
 Те саме: *Manning C.A.* Ukrainian Literature. Studies of the Leading Authors / With a Foreword by Prof. W. Kirkconnel. – Plainview; N. Y.: Books for Libraries Press, 1971. – P. 17–22.
- Shevelov G.Y.* A Historical Phonology of the Ukrainian Language. – Heidelberg: Carl Winter, 1979. – 809 p.
 Про Сковороду див. на с. 361, 653, 703, 709, 713, 737.
 Український переклад див.: *Шевельов Ю.* Історична фонологія української мови / Пер. С. Вакуленка, А. Даниленка; ред. Л. Ушкалов. – Харків: Акта, 2002. – 1054 с.
 Про Сковороду див. на с. 460, 832, 895, 903, 907, 938.

- Shevelov G.Y.* L'ukrainien littéraire // Revue des Études Slaves. – 1956. – Т. 33. – Fasc. 1. – P. 68–83.
 Про Сковороду див. на с. 76.
 Те саме: *Shevelov G.Y.* Teasers and Appeasers: Essays and Studies on Themes of Slavic Philology. – München: Fink, 1971. – P. 253.
 Український переклад див.: *Шевельов Ю.* Українська літературна мова / Пер. С. Вакуленка // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 83–100.
 Про Сковороду див. на с. 90.
- Shevelov G.Y.* Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // *Shevelov G.Y.* In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.
 Те саме: *Hryhorij Savyč Skovoroda.* An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.
 Українські переклади див.: *Шепех Ю.* Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // *Шепех Ю.* Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.
 Те саме: *Шепех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.
Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. CCXXXIX. – С. 177–211.
- Shevelov G.Y.* Ukrainian // The Slavic Literary Languages: Formation and Development / Ed. by A.M. Schenker, E. Stankiewicz. – New Haven: Yale Concilium on International and Area Studies, 1980. – P. 143–160.
 Про Сковороду див. на с. 152.
- Winter E.* Frühaufklärung: Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch-slawische Begegnung. – Berlin: Akademie Verlag, 1966. – 423 S.
 Про Сковороду див. на с. 220–221, 341–347.
- Witkowski W.* Język ukraiński // Ukraina. Teraźniejszość i przeszłość. – Kraków, 1970. – S. 325–354 (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne, т. CCXLVII. – z. 32).
 Про Сковороду див. на с. 344.
- Zwoliński P.* Rozwój języka ukraińskiego od XIV do XVIII wieku // *Lehr-Splawiński T., Zwoliński P., Hrabiec S.* Dzieje języka ukraińskiego w zarysie. – Warszawa, 1956. – S. 27–46.
 Про Сковороду див. на с. 46.
- Див. також: 2.5; 2.7; 2.9; 2.12; 10.14; 10.19; 10.19.1; 10.19.1.16; 10.19.2.4; 10.19.2.6; 10.19.2.7; 10.19.2.9; 10.19.2.14; 10.20; 10.20.1; 10.20.3; 13.8; 13.9; 13.16; 22.

13.6. Морфологія сквородинських творів

Морфологія у творах Сквороди так само барвиста, як і вся його “мова з письма”. Скажімо, тут є ціла низка питома українських морфологічних форм: клична форма іменників (*библіотеко, брате, герою Богдане, дѣду, добродѣйко, друже, жабо, косо, отче, покою, птичко, сватку, сину, смерте, соловеечку, языке*), дієслова першої особи множини наказового способу (*будьмо, испытуймо, питаймо, послушаймо, поудержмо, поучимся, продолжаймо, розбиваймо*). Окрім того, у творах нашого філософа трапляються іменникові закінчення давального відмінка однини чоловічого роду *-ові/-еві: гостеви, дуракови, птенцеви, челоўкови*, хоча значно частіше Скворода вживає тут флексії *-у/-ю*. Прийменник *по* часом вимагає питома українського закінчення в іменників та займенників місцевого відмінка множини: “Ведут жизнь *по своих прихотях*”; “Давно я *по них* обѣды оправил”. Навіть чужомовні слова набувають інколи цих питома українських морфологічних форм.

- Асіїв Л.* Сучасні погляди на морфологічні явища в українському мовознавстві // Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998 р.). – Львів: Світ, 1999. – Ч. 2. – С. 239–242.
Про Сквороду див. на с. 239.
- Бузук П.* Мова і правопис в творах Г.С. Сквороди // Памяти Г.С. Сквороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 62–84.
- Каспрішин З.* Аспектологічний аналіз дієслівних форм (на матеріалі байок Григорія Сквороди) // Григорій Скворода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам’яті Григорія Савича Сквороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 42–43.
- Моргул П.А.* Місце Г.С. Сквороди в історії української літературної мови // О.О. Потебня і деякі питання сучасної славістики: Матеріали III Республіканської славістичної конференції. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1962. – С. 98–116.
- Непокупний А.П.* Форми *Коперниковы, Коперниканскіи* та *Коперниковски* у мові Г.С. Сквороди // Мовознавство. – 1972. – № 4. – С. 71–73.
- Петрова Є.І.* Морфологізований та неморфологізований засоби передачі значення порядковості у творах Г.С. Сквороди // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сквороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сквороди, 1994. – С. 55–56.
- Слинько І.І.* До питання про історію орудного предикативного в українській мові // Питання історичного розвитку української мови: Тези доповідей Міжвузівської наукової конференції. – Харків: Видавництво університету, 1959. – С. 60–62.
Про Сквороду див. на с. 61.
- Shevelov G.Y.* Prolegomena to Studies of Skovoroda’s Language and Style // *Shevelov G.Y.* In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.

Te same: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.

Українські переклади див.: *Шерех Ю.* Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // *Шерех Ю.* Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.

Te same: *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.

Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. ССXXXIX. – С. 177–211.

Див. також: 10.20; 13.8; 13.9; 13.16.

13.7. Правопис Сковороди

Правопис Сковороди відзеркалює плиткий стан української літературної мови другої половини XVIII століття. Недаром одні й ті самі слова філософ пише порізному: *здоровья / здорова, земледѣл / земледел, можешь / можешь, свѣт / свет* тощо. Ще Михайло Ковалинський свідчив: “Оскільки він писав для свого краю, то й використовував іноді малоросійські говірки й правопис, уживаний у малоросійській вимові”. Тож правопис Сковороди, зберігаючи основні риси старої української ортографії, позначений помітним впливом тогочасного російського правопису, адже за часів Сковороди московщення Слобідського краю йшло вже повним ходом (згадаймо, як бігородський та обоянський архiereй Йоасаф Горленко вилучав із церков своєї єпархії богослужбові книжки українського друку, що їх трохи перегадом преосвященний Володимир Ужинський звелів потопити в Сіверському Дінці, як Самуїл Миславський ревно запроваджував “общеупотребительный язык” у слобідську школу, а Теоктист Мочульський забороняв слобідським панотцям вимовляти *ы, и* та *ѣ* “несообразно великоросійському выговору”). Окрім того, з бігом часу правопис Сковороди зазнавав істотних змін. Найважливішою з них є та, що про неї сам Сковорода говорив у другій редакції діалогу «Нарцис» (середина 1780-х років): “Отсель в письмѣ моем изгонятся из числа букв сін буквы: *ер* и *ерь*. Аще же гдѣ дебельсть буквы умягчить потреба, довлѣет свыше поставитъ знаменіе сіе – ‘. Напримѣр: *яд – яд’, пѣт – пѣт’, брат – брат’*”.

Бузук П. Мова і правопис в творах Г.С. Сковороди // *Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів.* – Одеса, 1923. – С. 62–84.

Моргун П.А. Місце Г.С. Сковороди в історії української літературної мови // *О.О. Потебня і деякі питання сучасної славістики: Матеріали III Республіканської славістичної конференції.* – Харків: Видавництво Харківського університету, 1962. – С. 98–116.

Поліщук Ф.М. Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
Wakulenko S. Sprachvergleich und Sprachkonstruktion bei Iwan Perewersjew // *Sprachdiskussion und Beschreibung von Sprachen im 17. und 18. Jahrhundert / Hrsg. von G. Haßler, P. Schmitter.* – Münster: Nodus Publikationen, 1999. – S. 381–391.
Про Сковороду див. на с. 384–385.

Див. також: 2.5; 13.5; 13.8; 13.9; 13.16; 19; 20.1.

13.8. Розмовна мова в Сковороди

За свідченнями очевидців, у побуті Сковорода спілкувався українською мовою. Чимало українських живомовних елементів входить і до складу сковородинської «мови з письма». За підрахунками Віталія Передрієнка, 84% словоформ «Саду божественних пісень» під оглядом лексики та словотвору співвідносні з утвореною на говірковому ґрунті новою українською літературною мовою. Трохи нижчий відсоток – у філософських діалогах Сковороди (наприклад, у «Нарциси» він складає 73,6%). Для порівняння – у драмі-мораліте Георгія Кониського «Воскресеніє мертвих» співвідносні з новою українською літературною мовою словоформи становлять 77,4%, у почайвському «Богогласнику» – 70,8%, а у творах Івана Некрашевича – 97,5%. Живомовна стихія виявляється у творах Сковороди і на рівні лексики (*враз, лихо, соловейко, соѣлка* тощо), і на рівні фонетики та граматики (вимова літери Ъ як *і*, поплутання літер *ы* та *и*, озвучення приголосних у префіксах та прийменниках, як-от *зноа, з злой*, вживання кличної форми іменників та форм давального відмінка однини іменників чоловічого роду на *-ові/-еві*, живомовні форми прийменникового керування відмінками, як-от *бѣжит до вас, почитаєт над богатство*), і на рівні синтаксису та стилістики (послугування народною фразеологією, фольклорною образністю тощо).

- Авксентьев Л.Г.* Літературно-книжні та народні різновиди фразеологізмів у «Баснях харківських» Григорія Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 109–111.
- Білодід І.К.* Г.С. Сковорода в історії української літературної мови (від традиції – до новаторства) // *Білодід І.К.* Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов (нарис з історії української літературної мови). – Київ: Наукова думка, 1979. – С. 115–129.
- Житецький П.И.* «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
Про Сковороду див. на с. 135–152.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.
Український переклад див.: *Житецький П.И.* Григорій Савич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течія громадського життя та його літературний стиль // *Житецький П.И.* «Енеїда» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
Те саме: *Житецький П.Г.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.
- Зарудняк О.А.* Синтаксичні народно-розмовні елементи в творах Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 94–96.
- Ласюк М.* Українська живомовна стихія в творчості Г. Сковороди // Дивослово. – 1996. – № 8. – С. 38–41.
- Ласюк М.П.* Григорій Сковорода і українська живомовна стихія // Вісник Прикарпатського університету: Філологія. – Івано-Франківськ, 1995. – Вип. 1. – С. 36–45.

- Моргул П.А.* Місце Г.С. Сковороди в історії української літературної мови // О.О. Потебня і деякі питання сучасної славістики: Матеріали III Республіканської славистичної конференції. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1962. – С. 98–116.
- Передрієнко В.А.* Українська народна мова XVIII ст. в творах Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 91–94.
- Полищук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Степанов Б.Й.* Усне слово Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 140–143.
- Ушкалов Л.* Триптих про українськість Сковороди // Верховина. Збірник наукових праць на пошану професора Олексі Мишанича з нагоди його 70-річчя / Ред. колегія: М. Жулинський (голова ред. кол.), І. Денисюк та ін. – Дрогобич: Коло, 2003. – С. 335–350.
- Shevelov G.Y.* Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // *Shevelov G.Y.* In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.
- Te same: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.
- Українські переклади див.: *Шерех Ю.* Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // *Шерех Ю.* Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.
- Te same: *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.
- Шевельов Ю.* Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. ССXXXIX. – С. 177–211.
- Tomanek P.* Język ojczysty jako czynnik kształtowania się świadomości narodowej ukraińców // *Język a tożsamość narodowa* / Pod red. Marii Bobrownickiej. – Kraków: Wyd. Slavica, 2000. – S. 103–122.
- Про Сковороду на с. 112.
- Див. також: 10.1; 10.8.6; 10.8.6.1; 10.8.6.2; 10.8.6.3; 10.19.1.11; 10.19.1.16; 10.19.1.17; 10.19.2.4; 10.19.2.6; 10.19.2.9; 10.19.2.14; 10.20; 10.20.1; 10.20.3; 13.4; 13.5; 13.6; 13.10; 13.11; 13.12; 13.12.1; 13.14; 13.15; 20.1.

13.9. Російська мова в Сковороди

Питання про стосунок творчості Сковороди до російської мови розв'язувалося по-різному. Скажімо, Дмитро Чижевський стверджував, що “ї мова Сковороди, й його літературний стиль не мають із мовою та літературним стилем сучасної йому російської літератури нічого спільного”. Натомість Петро Бузук говорив, що “головною основою” мови Сковороди є “російська письмена мова 18-го століття”, побіч якої “знаходимо ще українські, польські і старослов'янські первістки”, а Юрій Шевельов узагалі вважав, що Сковорода користувався створеним на українському субстраті особливим різновидом російської мови, відмінним від літературної мови імперських столиць – Санкт-Петербурга й Москви. Власне кажучи, Шевельов стверджував, що “мовна революція” Сковороди полягала в запровадженні в літературу розмовної російської мови. І якщо Бузук називав два основні джерела російської мови Сковороди (літературна російська мова та розмовна російська мова міських мешканців Слобожанщини XVIII століття), то Шевельов уважає за її єдине джерело живу російську мову, “як її вживали тоді в Харкові й загалом на Слобожанщині освічені поміщики та й увесь верхній стан”, для якого писав свої твори Сковорода. Утім, мова нашого філософа посутньо відрізняється від російської мови харківських літературів-українців XVIII століття – не даром уже на початку XIX століття Іван Снегірьов завважував, що задля того, аби розуміти Сковороду, слід знати українську мову (“должно знать по-малороссійски”).

- Бузук П. Мова і правопис в творах Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 62–84.
- Житецький П.І. «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
Про Сковороду див. на с. 135–152.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.
Український переклад див.: Житецький П.І. Григорій Савич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течіях громадського життя та його літературний стиль // Житецький П.І. «Енеїда» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
Те саме: Житецький П.Г. Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.
- Нечуй-Левицький І. Сьогочасна часописна мова на Україні // Україна. – 1907. – Т. І. – Январь. – С. 1–49; Февраль. – С. 183–237; Март. – С. 280–331.
Про Сковороду див. на с. 10, 24 [Январь], 205 [Февраль], 282–283, 294, 297, 299 [Март].
- Софронова Л.А. Три мира Григория Сковороды. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Ушкалов Л. Сковорода та Україна: варіації на тему Дмитра Чижевського // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2004. – Т. 10. – С. 163–184.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Shevelov G.Y. A Historical Phonology of the Ukrainian Language. – Heidelberg: Carl Winter, 1979. – 809 p.

Про Сковороду див. на с. 361, 653, 703, 709, 713, 737.

Український переклад див.: *Шевельов Ю.* Історична фонологія української мови / Пер. С. Вакуленка, А. Даниленка; ред. Л. Ушкалов. – Харків: Акта, 2002. – 1054 с.

Про Сковороду див. на с. 460, 832, 895, 903, 907, 938.

Shevelov G.Y. Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // *Shevelov G.Y.* In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.

Те саме: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.

Українські переклади див.: *Шерех Ю.* Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // *Шерех Ю.* Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.

Те саме: *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.

Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. ССXXXIX. – С. 177–211.

Witkowski W. Czy Skovoroda pisał mieszaniną języka starocerkiewnego, rosyjskiego i ukraińskiego? // *Slavia Orientalis.* – 1972. – R. XXI. – Nr. 4. – S. 399–412.

Див. також: 2.3; 2.5; 2.7; 2.10; 2.12; 2.14; 10.1; 10.3; 10.4; 10.18.2; 10.18.2.4; 10.18.2.6; 10.18.2.7; 10.18.2.9; 10.19.2.7; 10.19.2.9; 10.19.2.14; 10.20.1; 13.4; 13.6; 13.10; 13.11; 13.12; 13.14; 13.15; 13.16; 20.1.

13.10. Синтакса сквородинських творів

Синтаксична будова творів Сковороди, писаних книжною українською мовою, посутньо залежить від їхнього жанру та стилю. Скажімо, у своїй поезії Сковорода послуговується здебільшого дуже прозорими, експресивними конструкціями, чимало з яких мають живомовний характер (“Сынам з батьком, наспівшим з орання, сама варит мати в домъ”; “Только солнце выникает, пастух овцы выганяет...”; “Стоит явор над горою, все кивает головою” тощо). Окрім того, Сковорода часто засновує віршований ритм (можливо, взоруючись на Псалтирі) на повному синтаксичному паралелізмі сусідніх рядків (“Прошли облака. Радостна дуга сіяет. / Прошла вся тоска. Свѣт нам блистає”). Так само живомовне походження мають і ті сквородинські синтаксичні конструкції, які розпочинаються зі сполучників або часток (“А хто же сіє співає?”; “Ба! А что значит глум?”; “И мой батько сію пѣсенку співає”), містять іменникові артиклі (“Видно, что *та* Богу любя, *та* простота беззлобна груба”; “Когда *та* болѣзь позмыкала жили”) або передають якісь особливі граматичні зв'язки (“Заблудили мы в землю”; “На похилом *над* воду дубъ сидѣл орел”; “До тебе моя природа”). Синтакса «Харківських байок» відзеркалює атмосферу живої розмови. Задля цього Сковорода часом навіть стилізує певні конструкції. Так синтакса мовної партії Вола-судді в байці «Мурашка та Свиня» засновується на канцелярських кліше: “Понеже бѣдная Мурашка тоцію одну горсть зерна имѣет, как сама призналася в том добровольно, да и, кромѣ зерна, ничего больше не употребляет, а, напротив того, у госпожи Свиньи имѣется

цълая кадъ, содержащая горстей 300 с третью, того ради по вѣм правам здраваго разсужденія...”). Тим часом досить складна синтакса сквородинських філософських трактатів та діалогів обумовлена і характером персонажів, і характером проблематики, і характером використуваних письменником джерел.

- Беценко Т.П.* Атрибутивні словосполучення та їх роль як “словесних прикрас” у риторичі Г.С. Сковороди // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 50–51.
- Забеліна В.П.* Спостереження над мовою художніх творів Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 99–101.
- Зарудняк О.А.* Синтаксичні народно-розмовні елементи в творах Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 94–96.
- Моргул П.А.* Місце Г.С. Сковороди в історії української літературної мови // О.О. Потєбня і деякі питання сучасної славістики: Матеріали III Республіканської славістичної конференції. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1962. – С. 98–116.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Shevelov G.Y.* Prolegomena to Studies of Skovoroda’s Language and Style // *Shevelov G.Y.* In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.
- Те саме: Нрыгорій Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.
- Українські переклади див.: *Шерех Ю.* Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // *Шерех Ю.* Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.
- Те саме: *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.
- Шевельов Ю.* Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. ССXXXIX. – С. 177–211.
- Див. також: 10.2; 10.3; 10.4; 10.6; 10.7; 10.8; 10.8.3; 10.9; 10.12; 10.20.1; 13.8; 13.9; 13.16; 23.2.

13.11. Словотвір у текстах Сковороди

Словотвір Сковороди є доволі пістрявим, відзеркалюючи мішаний склад сквородинської “мови з письма”. Зокрема, Сковорода створює цілу низку слів за церковнослов’янським взірцем шляхом основокладання (*дурномудрѣя, іасписошарнѣя, книгосплетец, краснозрачнѣя, любопрах*), префіксації іменників та

прикметників (*безбытная, во всеселенный*), суфіксації цих-таки частин мови (*главность, земляность, насморкливым*) тощо. З другого боку, в лексичі Сквороди можна додати всі основні словотворчі типи української літературної мови XVIII століття. Частина з них відома ще з княжої доби: словотворчий тип з формантом *-ник-* на позначення осіб чоловічої статі (*молотник, тюремник*); словотворчий тип із формантом *-ка-* на позначення осіб жіночої статі (*господарка*) тощо. Інші типи – такі, що були продуктивними за старої доби, а переходом згасли: іменники з формантом *-ин-* на позначення сингулятивних назв осіб (*турчин*); дієслова з формантом *-ва-*, який зберігається у формах теперішнього часу (*выграваает*). Ще інші – словотворчі типи, характерні для народної мови, наприклад, іменники з формантом *-яка-* (*звѣряка*), іменники з формантом *-ко-* на позначення істот за властивими їм рисами (*Гривко*), прикметникові й прислівникові форми із суфіксом *-есеньк-* (*малесенька, легесенько*).

- Бузук П. Мова і правопис в творах Г.С. Сквороди // Памяти Г.С. Сквороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 62–84.
- Моргул П.А. Місце Г.С. Сквороди в історії української літературної мови // О.О. Потєбня і деякі питання сучасної славістики: Матеріали III Республіканської славістичної конференції. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1962. – С. 98–116.
- Муромцева О.Г., Свищенко А.О. Мова Г.С. Сквороди як джерело вивчення історичного словотвору // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сквороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 96–98.
- Shevelov G.Y. Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // Shevelov G.Y. In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.
- Те саме: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.
- Українські переклади див.: Шерех Ю. Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сквороди / Пер. Р. Доценка // Шерех Ю. Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.
- Те саме: Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.
- Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сквороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. ССXXXIX. – С. 177–211.
- Див. також: 13.5; 13.6; 13.8; 13.9; 13.16.

13.12. Стилїстика сквородинських творів

Скворода немовбито цурався панівного в європейському письменстві XVIII століття “просвітницького” стилю, виплеканого на засадах картезіанського *ratio*, тобто “ясності, простоти й прозорості”. Він “далеко міцніший у виразах, більш барвистий у прикладах, з надзвичайною глибиною почуття, особливо міцний і твердий в переконаннях, через що і його писання ніби блискучі іскри від твердої криці” (Микола

Сумцов). У творах Сковороди зовсім природно поєднується “найшанованіше з найганебнішим, найвище з найнижчим” (Віктор Петров), а щиро український гумор зближує часом у “геть несподіваних контекстах” (Чеслав Ягтембець-Козловський). Справді-бо, Сковорода досить часто послуговується суто “плотяними” образами, не раз у край грубими, задля окреслення шонайтонших духовних питань. Так, популярна барокова метафора “духовна трапеза” легко перетворюється тут на “дисентерію”; поважну, проте “несродну” роль на театрі життя філософ асоціює з добрим харчем, “сервірованим” у *пісуарі* (“Самое изрядное дѣло, без сродности дѣлаемое, теряет свою честь и цѣну так, как хорошая пища дѣляется гадкою, приемлемая из уринала”), Царство небесне – з *дівочою незайманістю* (“...Царство небесне, як і дівоча незайманість, любить, щоби його брали силою”); розважання щодо стосунків теології з іншими науками супроводжуються приказкою: “...не за то муж жену наказывает, что в гостях была и пиво пила..., но за то, что дома не ночевала”, – розмова про Божі іпостасі – закликом *висякати ніс*, поцінування “літеральної” біблійної гевристики – згадкою про тих, які “вырѣзали для Царства небеснаго свои ятра”; блаженство згадять тут із *вошами*, а щастя – з *пивом*: “Щастіе! Гдѣ ты живеш? Мудрыи, скажите! / В небѣ ли ты пиво пьешь? Книжники, возвѣстите!”. Окрім того, для стилю Сковороди характерна багата синоніміка, метафорика, послуговування яскравими неологізмами (*амуртятся, завертасы, ласкосердствует, любопрахи, окрылатѣл, пютослава, субботствует, шелуханы, языковредіе*) тощо.

- Білодід І.К.* Г.С. Сковорода в історії української літературної мови (від традиції – до новаторства) // *Білодід І.К.* Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов (нарис з історії української літературної мови). – Київ: Наукова думка, 1979. – С. 115–129.
- Бобринской П.* Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Impr. de Navarre, 1929. – 83 с.
Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.
- Богдан С.К.* Індивідуально-стильові особливості структурної організації творів Г.Сковороди // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 24.
- Гнатюк Л.* Мовний світ Григорія Сковороди // *Sprache und Literatur der Ukraine zwischen Ost und West.* Мова та література України між Сходом і Заходом / Hrsg. von J. Besters-Dilger, M. Moser, S. Simonek. – Bern; Berlin; Bruxelles; Frankfurt am Main; New York; Oxford; Wien, 2000. – С. 153–163.
- Гнатюк Л.П.* Звукопис Григорія Сковороди як явище українського мовного бароко // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – Київ, 2001. – Вип. 3. – С. 73–80.
- Гнатюк Л.П.* Своєрідність мовної картини світу в «Саду божественных пѣсней» Г.Сковороди // Вісник Київського університету: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – Київ, 1997. – С. 70–73.
- Загребельна Л.С.* Антоніми у філософському творі Г.С.Сковороди «Брань архистратига Михаила со Сатанюю о сем: легко быть благим» // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С.Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 44–45.

- Загребельна Л.С.* Мовні засоби виразності «Сада божественных пѣсней» Г.С.Сковороди // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 51–52.
- Зеленько А.С.* Бароко у мовній практиці Г. Сковороди та вчення про три штилі М.В. Ломоносова // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 52–53.
- Калашник В.С.* Афористичність поетичної мови Григорія Сковороди (на матеріалі циклу «Сад божественных пѣсней») // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 53–54.
- Коваленко Гр.* Григорій Сковорода, його життя і твори. – Полтава: Накладом Полтавської спілки споживчого товариства, 1919. – 156 с.
- Ощипко І.Й.* Спостереження над мовностилістичними особливостями художніх творів Г.С. Сковороди // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1966. – Вип. 4. – С. 51–56.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Скорик О.* Мовні засоби інтимізації у збірці Г.С. Сковороди «Сад божественных пѣсней» // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 111–112.
- Тасевський С.Б.* Стилістична роль слів-символів у збірці Г. Сковороди «Сад божественных пѣсень» // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 130–132.
- Цицалюк Н.М.* Мовно-стилістичні особливості способу мислення Г.С. Сковороди як вияв українського національного світосприймання // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 144–146.
- Чапленко В.* Мовна позиція і мова Григорія Сковороди // Визвольний Шлях. – 1963. – Річник X (XVI). – Кн. 6/112 (186). – С. 649–671.
Те саме: [уришок]: Нові Дні: Український універсальний журнал. – 1973. – Березень. – С. 16–18.
- Black K.L.* The Sources of the Poetic Vocabulary of Grigorij Skovoroda: Ph. D. dissertation. – Bryn Mawr College, 1975; Ann Arbor: Xerox Univ. Microfilms, 1977. – 296 p.
- Čyževský D.* Literarische Lesefrüchte. Zu einer dichterischen Formel Skovorodas // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1941. – Bd. XVII. – S. 110.

- Haase F.* Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.
Te same: Репринт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.
- Jastrzębiec-Kozłowski Cz.* Grzegorz Skovoroda, myśliciel ukraiński // Problemy Europy Wschodniej. – 1939. – № 2. – S. 120–128; № 3. – S. 185–194.
- Moretti M.* L'eredità dello stoicismo e dell'epicureismo nella parabola di Skovoroda *Ubojij Zajvoronok* // Miti Antichi e Moderni tra Italia e Ucraina / A cura di K. Konstantynenko, M.M. Ferraccioli e G. Giraud. – Padova: E. V. A., 2000. – Vol. 1. – P. 259–267.
- Selanski W.* Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh. Fábulas.* – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.
- Shevelov G.Y.* Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // *Shevelov G.Y. In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology.* – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.
Te same: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.
- Українські переклади див.: *Шерех Ю.* Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // *Шерех Ю.* Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.
Te same: *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.
- Шевельов Ю.* Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. CCXXXIX. – С. 177–211.
- Tschizewskij D.* Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph (1722–1794) (Zur Geschichte der “dialektischen Methode”) // *Der russische Gedanke.* – 1929. – Hft. II. – S. 163–176.
Див. також: 6; 10.1; 10.8; 10.19.1; 10.20; 13.1; 13.4; 13.10; 13.15; 26.20.13.

13.12.1. Метафорика Сковороди

Метафорика відіграє надзвичайно важливу роль у творах Сковороди, адже вона нерозривно пов'язана з характерною для філософа символічною методою тлумачення буття. Скажімо, коли Сковорода пробує окреслити єство матерії, він накидає на це поняття ціле мереживо метафор: *абрис, ад, болван, ветошь, вздор, видимость, вгъишность, грязь, земля, идол, краска, круишь, ложка, лом, маска, мечта, пара, плетки, плоть, прах, предѣл, пустошь, ров, руга, рухлядь, сволочь, сѣнь, сѣчь, смѣсь, сон, слочь, стечь, суета, тварь, темница, тѣнь, тлѣнь, тьма* тощо. Розмаїття “імен”, віддзеркалюючи різні грані того чи того поняття, перетворює *definitio per metaphoras* на “царську дорогу” пізнання природи речей. Метафорика Сковороди має різні джерела, а найперше – Святе Письмо, твори грецьких та римських класиків, отців Церкви й емблематичну традицію. Зрештою, усі ці джерела формували репертуар сталих виражальних засобів українського літературного бароко. Наприклад, сквородинська метафора *віслюк* (“Зменшуй зайву їжу, аби віслюк, себто плоть [asellus, id est caro] не розпалювався; з другого боку, не мори його голодом, щоби він міг нести вершника”), засновуючись на тропологічному тлумаченні євангельської

сцени в'їзду Христа до Єрусалиму, має виразні паралелі у творчості Лазаря Барановича, Дмитра Туптала, Йоанікія Галятковського, Антонія Радвильовського, Івана Максимовича та інших. Те саме слід сказати й про улюблену метафору Сковороди *море світу*, яка перебуває в самісінькому осередді іконосфери українського літературного бароко.

- Андрієнко Л.О.* Генеза та особливості структури поетичної метафори Бароко: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 1997. – 24 с.
Про Сковороду див. на с. 8, 13.
- Вакулєнко С.В.* Definitio per metaphoras у Григорія Сковороди // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 42–49.
- Гулий К.* Метафора як чинник включення поетичних текстів Григорія Сковороди до мегаконтексту європейської поезії XVI–XVIII століть // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 125–130.
- Довбня Л., Товкало Т.* Семантичні особливості поезії Г. Сковорода // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 259–264.
- Матвєєва Т.П.* Художньо-виражальні особливості метафори в поетичній збірці Г. Сковороди «Сад божественных пѣсней» // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 51–52.
- Поліщук Н.П.* Філософське значення метафори у творчості Г. Сковороди // Актуальні проблеми дослідження філософської культури східних слов'ян XI–XVIII ст.: Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції, присвяченої 270-літтю від дня народження Г.С. Сковороди. – Полтава, б. р. [1992]. – С. 112–113.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попова Н. Г.* Сковорода і проблема тлумачення тексту // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 137–144.
- Black K.L.* The Sources of the Poetic Vocabulary of Grigorij Skovoroda: Ph. D. dissertation. – Bryn Mawr College, 1975; Ann Arbor: Xerox Univ. Microfilms, 1977. – 296 p.
- Див. також: 3.3; 3.9; 3.11; 3.12; 6; 7; 10.3; 10.16; 10.19.1; 10.20; 11; 26.20.13.

13.13. Сковородинська філософія мови

“Лінгвофілософські” ідеї Сковороди надаються до порівняння з цілою низкою примітивних явищ філософії мови: тут і «Tables des definitions» Готфріда Вільгельма Ляйбніца, і уявлення Вільгельма фон Гумбольдта й Олександра Потебні про “внутрішню форму” слова, і “філософія імені” Павла Флоренського, і філософія символічних форм Олексія Лосєва, і “негативна діалектика” Теодора Адорно, і “сволюційна епістемологія” Карла Раймунда Поппера. Цієї проблематики Сковорода торкається в ході розважань про “три світи”, а найперше – про “символічний світ”

Біблії. Філософ схильний тлумачити Боже слово в перспективі платонівського «Кратіла»: у Бога “имя и существо есть тождеством; как только назвал, так вдруг и естество дал”. Тим часом кожне слово (“ім’я”) є не чим іншим, як символом, емблемою або гієрогліфом. Ще в «Харківських байках» Сковорода писав, що “Бібліа єсть источник. Народная в ней історія и плотскіи имена єсть то грязь и мутная иль... Слово, имя, знак, путь, слѣд, нога, копыто, термин єсть то тлѣнный ворота, ведущи к негтлѣни источнику. Кто не раздѣляет словесных знаков на плоть и дух, сей не может различить между водою и водою, красот небесных и росы”. Тож біблійні образи постають тут щонайперше “*обіцянками невидимого*”: “Разумѣть же – значит: сверх виднаго предмета провидѣть умом нѣчтось не видное, обѣтованное видным...”. Це засвідчують також розважання Сковороди щодо структури образу, які можна поширити й на структуру слова. “...В символичном, или бібличном, мырѣ..., – пише філософ, – єсть *матеріа и форма*, сирѣчь плоть и дух, стѣнь и истина, смерть и жизнь. Напримѣр, солнечная фігура єсть матерія, или стѣнь. Но понеже она значит положившаго в сонцѣ селеніе свое, того ради вторая мысль єсть форма и дух, будьто второе в сонцѣ солнце”. Іншим разом Сковорода добачає в структурі образу три рівні: “образ простый”, “образ образующій” та “образ образуемый”, чи архетип. Варто відзначити й те, що застосовувана Сковородою *геристика* враховує, поруч із філологічними, щонайперше так звані “логічні” чинники, себто передбачає тлумачення тексту з погляду його прагматики та змісту, контекстів, а також “словесних” (parallelismus verbalis) та “речових” (parallelismus realis) “гомологізмів”.

- Бацевич Ф.* Філософія мови в Україні: дві парадигми розвитку // Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998 р.). – Львів: Світ, 1999. – Ч. 1. – С. 34–40.
Про Сковороду див. на с. 36, 40.
- Біленко Т.* Феномен слова у спадщині Григорія Сковороди // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 143–147.
- Вакуленко С.В.* Семантичні ідеї Григорія Сковороди в контексті європейської філософії XVIII ст. // Тези доповідей харківських сковородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 148–150.
- Гнатюк Л.П.* Філософія Слова Григорія Сковороди // Українська мова. – 2002. – № 1. – С. 63–70.
- Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Жадько В.А.* Мовомислення як засіб самопізнання у вченні Г. Сковороди // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 104–109.

- Карась А.* Людина і світ у поглядах Григорія Сковороди (мандрівка за думками філософа) // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 36–49.
- Колесов В.В.* Философия русского слова. – Санкт-Петербург: ЮНА, 2002. – 448 с. Про Сковороду див. на с. 6, 372–392, 393, 394, 395, 397, 402, 406.
- Колесов В.* Становлення нової філософії: Григорій Сковорода / Пер. з рос. О. Сирцової // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 682–702.
- Космеда Т.* Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвитку категорії оцінки. – Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2000. – 350 с. Про Сковороду див. на с. 52–63.
- Космеда Т.* Категорія оцінки в українському мовознавстві // Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998 р.). – Львів: Світ, 1999. – Ч. 2. – С. 138–146. Про Сковороду див. на с. 138.
- Мандрика В.А.* Проблеми продуктивно-символічного мислення Г.С. Сковороди // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український Центр духовної культури, 2000. – Вип. 26. – С. 124–132.
- Манюк О.В.* “Мир миров” Г.С. Сковороды как проект метафизики сознания // Філософія, культура, життя: Міжвузівський збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: Системні технології, 1998. – Вип. 2. – С. 192–196.
- Мацько Л.І.* Концепція слова в творчості Григорія Сковороди // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 51–53.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Попова Н.* Г. Сковорода і проблема тлумачення тексту // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 137–144.
- Прокопов Д.* Г. Сковорода: епістемічні ефекти поверхні // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 304–321.
- Руденко Д.* Філософія Сковороди: мерехтіння символу // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 31–38.
- Руденко Д.І.* Г. Сковорода у контексті слов'янської традиції філософії мови // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 140–143.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.

- Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Шевченко В.І. Гностико-екзистенціальна підстава вчення Г.Сковороди про пізнання // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 166–170.
- Haase F. Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.
- Te same: Репринт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.
- Mytrowytsch K. Skovoroda – figure typique du “siècle des lumières” en Ukraine // Jahrbuch der Ukrainekunde, 1982. – München, 1982. – P. 59–87.
- Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Scherer S. The Narcissus: Skovoroda's “First-Born Son” // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 51–64.
- Rudenko D., Prokopenko V. Grigori Skovoroda et la tradition slave de la philosophie du langage (espace de l'être, espace du symbole) / Traduit du russe par J. Breuillard // Histoire Épistémologie Langage. – 1995. – T. XVII. – Fasc. 2: Une familière étrangeté: la linguistique russe et soviétique / Réd. par P. Sériot. – P. 33–51.
- Див. також: 3.2; 3.10; 3.12; 6.1; 23.1; 26.7; 26.8.6.3; 26.8.12; 26.12; 26.13.4; 26.13.8; 26.16.1.1; 26.16.4; 26.16.7; 26.17; 26.18.1; 26.18.3.

13.14. Сковородинська фонетика

Сковородинська “мова з письма” має доволі пістряву фонетику. З одного боку, у ній чимало питомо українських фонетичних рис: *влав, гублят, люблят, меншого, разъярився, чолов'яка, щасливим* тощо. Прикметно, що літера **ѣ** в Сковороди часто читаться по-українському, тобто як *i*. На це переконливо вказують, скажімо, рими (“Знай, что преславны пошли в прах *герои* / И, сто лѣт живши, лежат в смертном *гноѣ*”; “Скоропослушны *кони* / Да несут как по *долонѣ*”), а також поплутання *и* та **ѣ** на письмі (*повлзали / повлѣзали; постишаеш / постишай*). Мовна практика Сковороди засвідчує і характерне для української мови XVII–XVIII століть явище ствердіння губних у позиції перед приголосним та наприкінці слова: *в стенах, с вѣтвами, от голубов*. З другого боку, мова Сковороди відає також вплив російської фонетики. Так, виразно російське походження має новий *’о: в’роши, цицліонок* тощо. Впливом російської фонетики можна пояснити й те, що Сковорода часто відмінює іменники без чергування веллярних перед *i* в давальному та місцевому відмінках однини. Окрім того, *ь* в російських лексемах читаться тут як *e*.

- Бузук П. Мова і правопис в творах Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 62–84.
- Веневцева Л.В., Протасова М.Ю. До питання про традиції Г.С. Сковороди у художньо-мовній практиці Г.Ф. Квіткі-Основ'яненка // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня

- народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 101–104.
- Жовтобрюх М.А.* Відбиття процесу становлення фонологічної системи української літературної мови у творах Г.С. Сковороди // *Мовознавство*. – 1972. – № 4. – С. 59–70.
- Моргул П.А.* Місце Г.С. Сковороди в історії української літературної мови // О.О. Потебня і деякі питання сучасної славістики: Матеріали III Республіканської славистичної конференції. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1962. – С. 98–116.
- Čyževskýj D.* Literarische Lese Früchte. Zur Sprache Skovorodas // *Zeitschrift für slavische Philologie*. – 1934. – Bd. XI. – S. 21–22.
- Shevelov G.Y.* A Historical Phonology of the Ukrainian Language. – Heidelberg: Carl Winter, 1979. – 809 p.
- Про Сковороду див. на с. 361, 653, 703, 709, 713, 737.
- Український переклад див.: *Шевельов Ю.* Історична фонологія української мови / Пер. С. Вакуленка, А. Даниленка; ред. Л. Ушкалов. – Харків: Акта, 2002. – 1054 с.
- Про Сковороду див. на с. 460, 832, 895, 903, 907, 938.
- Див. також: 10.18.2; 10.19.1; 10.20; 13.1; 13.4; 13.6; 13.7; 13.8; 13.9; 13.16.

13.15. Фразеологія в Сковороди

Важливою рисою мови сквородинських творів є ясні фразеологізми. З-поміж них можна виокремити декілька груп, а саме: ідіоми (*в дурнѣ поштитись, конці в воду, от младых ногтей*), приказки та прислів'я (*Без Бога ни до порога, а с ним хоть за море; Волка в плуг, а он в луг; Далеко свинья от коня; моститься, как коза на кровлю; не проси дождя, проси урожаю; Чего не положила, не руши*), крилаті фрази (*трянский конь; о темрота, о торес*), сталі порівняння (*бѣла, аки снѣг; как рыба с водою*) тощо. Основними джерелами сквородинської фразеології є український та чужий фольклор, писання стародавніх грецьких і римських авторів, інскрипції в емблематичних енциклопедіях, а згодом перше – церковнослов'янська Біблія: довгі “симфонічні” вервечки біблійних віршів (“Рѣх: посла слово свое и исцѣли их”. “Рѣх: вначалѣ бѣ слово”. “Рѣх: Бог рекъ из тмы свѣту возсіати”. “Рѣх: той сотрет твою главу”). “Рѣх: рече Бог: – *Да будет свѣт*”), а також те, що Густав Шпет і Дмитро Чижевський називали колись “біблійним піском” (“biblischer Sand”), на значну міру визначають стилістику творів нашого філософа. Сковорода подає фразеологізми кількома мовами, передовсім, книжною українською, церковнослов'янською, латинською та грецькою. У своїх кириличних текстах філософ може подавати латинські та грецькі вирази без перекладу, може перекладати їх достотно або вільно переказувати (скажімо, латинська фраза “*Fines opus coronat*” набуває в Сковороди такої форми: “Доброе намѣрѣние и конец всякому дѣлу есть печать”).

- Вострікова Н.В., Дзівалтовська Ю.М., Лістрова Ю.А.* Афоризми у філософських текстах Григорія Сковороди // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 182–185.
- Іванько І.В.* Прислів'я та приказки у творах Г.С. Сковороди // *Українська мова та література в школі*. – 1964. – № 8. – С. 29–33.

- Іванько І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Корж Н.Г.* Крилате слово в творчості Г. Сковороди // Прапор. – 1989. – № 4. – С. 175–178.
- Лисиченко Л.А., Тимченко І.В.* Фразеологія в мовній картині світу Григорія Сковороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 50.
- Мишанич О.В.* Григорій Сковорода і усна народна творчість. – Київ: Наукова думка, 1976. – 151 с.
- Москаленко Н.А.* Про склад, походження та стилістичну роль фразеологізмів у творах Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 104–107.
- Одарченко П.* Скарбниці українського слова. До 120-річчя опублікування книги «Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В. Марковича і других. Спорудив М. Номис». – СПб., 1864. – VII + 304 с.) // *Одарченко П.* Українська література: Збірник вибраних статей. – Київ: Смолоскип, 1995. – С. 276–299.
Про Сковороду див. на с. 279.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Прислів'я і приказки в художній літературі // Українська народна поетична творчість. Дожовтневий період. – Київ: Радянська школа, 1958. – Т. 1. – С. 349–352.
Про Сковороду див. на с. 349.
- Ужченко В.Д.* Традиції Г.С. Сковороди у фразеології Остапа Вишні // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 122–124.
- Selanski W.* Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh.* Fábulas. – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.
Див. також: 6.1; 6.2; 10.4; 10.16; 10.17; 10.20.1; 13.3; 13.8; 13.9; 13.16.

13.16. Церковнослов'янська мова в Сковороди

Характеризуючи особливості церковнослов'янської мови в Сковороди, Юрій Шевельов казав, що тут маємо справу передовсім із двома типами церковнослов'янських мов: біблійними та взятими з російської мови. «Перші, – зазначав він, – вживалися з чітко окресленою стилістичною функцією або метою; другі мали характер неутрачальний чи десь близько того, якщо не були в низці випадків, так би мовити, інфіковані стилістичною функцією від перших. Таким чином взаємодія двох типів церковнослов'янських мов у Сковороди витворила складну конфігурацію, про яку не могли й мріяти навіть найвитонченіші стилісти українського бароко. Отож, у цьому розумінні Сковорода репрезентує кульмінацію українського бароко, яку можна назвати Високим Бароко...». Звісно, переважна більшість церковнослов'янських мов у Сковороди є наслідком безуважного цитування ним текстів Святого Письма, а власне Єлизаветинської Біблії. Щодо другого названого Шевельовим джерела, то воно не є

таким очевидним бодай тому, що на жодного російського письменника Сковорода у своїх творах ніколи не покликався. Тим часом рясні церковнослов'янськи є звичайною прикметою української книжної мови часів бароко, зокрема й слобожанських письменників (досить пригадати бодай поеми Семена Климовського), і тих авторів, чії твори Сковорода знав напевне (Мануйло Козачинський, Варлаам Лашевський, Теофан Прокопович та інші).

- Авксентьев Л.Г.* Літературно-книжні та народні різновиди фразеологізмів у «Баснях харківських» Григорія Сковорода // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковорода (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 109–111.
- Білодід І.К.* Г.С. Сковорода в історії української літературної мови (від традиції – до новаторства) // *Білодід І.К.* Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов (нарис з історії української літературної мови). – Київ: Наукова думка, 1979. – С. 115–129.
- Гнатюк Л.* Мовний світ Григорія Сковорода // *Sprache und Literatur der Ukraine zwischen Ost und West. Мова та література України між Сходом і Заходом / Hrsg. von J. Besters-Dilger, M. Moser, S. Simonek.* – Bern; Berlin; Bruxelles; Frankfurt am Main; New York; Oxford; Wien, 2000. – С. 153–163.
- Житецький П.И.* «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // *Киевская старина.* – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
Про Сковороду див. на с. 135–152.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.
- Український переклад див.: *Житецький П.И.* Григорій Савич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течіях громадського життя та його літературний стиль // *Житецький П.И.* «Енеїда» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
Те саме: *Житецький П.Г.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.
- Моргун П.А.* Місце Г.С. Сковорода в історії української літературної мови // О.О. Потєбня і деякі питання сучасної славістики: Матеріали III Республіканської славістичної конференції. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1962. – С. 98–116.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Удод Г. о.* Г.С. Сковорода і Православна Церква. – Вінніпег, Саскатун: Видано коштом Відділу Союзу Українок Канади ім. Ольги Кобилянської в Саскатуні, 1971. – 47 с.
- Чапленко В.* Мовна позиція і мова Григорія Сковорода // *Визвольний Шлях.* – 1963. – Річник X (XVI). – Кн. 6/112 (186). – С. 649–671.
Те саме: [уривок]: *Нові Дні: Український універсальний журнал.* – 1973. – Березень. – С. 16–18.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // *Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі.* – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.

- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Black K.L.* The Poetry of Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 133–157.
- Shevelov G.Y.* Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // *Shevelov G.Y.* In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.
- Те саме: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.
- Українські переклади див.: *Шерех Ю.* Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // *Шерех Ю.* Поза книжками і з книжок. – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.
- Те саме: *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.
- Шевельов Ю.* Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. ССXXXIX. – С. 177–211.
- Witkowski W.* Czy Skovoroda pisał mieszaniną języka starocerkiewnego, rosyjskiego i ukraińskiego? // *Slavia Orientalis.* – 1972. – R. XXI. – Nr. 4. – S. 399–412.
- Див. також: 2.7; 2.12; 10.4; 13.1; 13.4; 13.5; 13.6; 13.10; 13.11; 13.12; 13.14; 13.15.

14. ОБРАЗ СКОВОРОДИ В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Образ Сквороди з'являється в художній літературі ще на початку XIX століття. Першим його спробував був змалювати Василь Наріжний у своєму популярному романі «Російський Жільбляз» (1814). Трохи перегодом Ізмаїл Срезневський друкує на сторінках «Московского наблюдателя» біографічну повість про Сквороду «Майоре, майоре!» (1836). Улітку 1855 року, перебуваючи в Новопетровському укріпленні, Тарас Шевченко написав повість «Близнята», персонажем якої виступає Скворода. На початку 1870-х років Павло Білецький-Носенко оприлюднює в Києві свої «Приказки» (байки), у двох із яких зринає образ Сквороди («Мудрець да старшина войсковий», «Скворода»). Осмислення образу нашого філософа в художній літературі XIX століття завершує «староруська поема» Пантелеймона Куліша «Грицько Скворода», над якою письменник працював упродовж 1890-х років. У XX столітті до постаті Сквороди зверталися десятки авторів. Серед найпомітніших художніх творів, в яких змалювано образ Сквороди, – поема-симфонія Павла Тичини «Скворода» (поет напружено працював над нею з 1920 по 1940 рік), імпресіоністична повість Михайла Івченка «Напоєні дні» (1924), ліро-епічна поема Валер'яна Поліщука «Григорій Скворода», котру сам автор називав «біографічно-ліричним романом з перемінного болісного та веселого життя українського мандрованого філософа» (1929), поема-ораторія Максима Рильського «Слово про рідну матір» (1942), епопея Юрія Клена «Попіл імперій» (1943–47), поема Василя Бондаря «Скворода у Бабах» (1965), роман Василя Шевчука «Предтеча» (1969), художній життєпис Івана Пільгука «Григорій Скворода» (1972), біографічна повість Івана Драча, Сергія Кримського та Мирослава Поповича «Григорій Скворода» (1984) тощо. Сюди належать також численні «сквородинські» поезії Василя Барки, Миколи Вінграновського, Платона Воронька, Михайла Драї-Хмари, Івана Драча, Горя Калинця, Ліни Костенко, Андрія Малишка, Бориса Олійника, Дмитра Павличка, Івана Світличного, Василя Симоненка, Василя Стуса, Арсенія Тарковського, Бориса Чичибабіна та інших.

- Анкудинова О.В.* Інтерпретація філософії Г. Сквороди у повісті М.С. Лескова «Заячий ремиз» // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сквороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 64–67.
- Балубуха К.Х.* Поеми про Сквороду // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сквороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 82–85.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Скворода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Берега І.* Рецепція давньоукраїнських топосів у повісті Ізмаїла Срезневського «Майоре, майоре!» // Скворода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 425–432.
- Волинський К.* Історичні твори Василя Шевчука // *Шевчук В.А.* Предтеча: Романи. – Київ: Дніпро, 1982. – С. 5–16.

- Про Сковороду див. на с. 7, 10–12.
- Галацька В.* “Сковородіана” Івана Драча // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 18–19.
- Гуцуляк О.* Аналіз однієї ідеологеми у романі Василя Шевчука «Предтеча» («Григорій Сковорода») // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам’яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 37–38.
- Геник-Березовська З.* Григорій Сковорода: образ художній і справжній // Слово і час. – 1995. – № 3. – С. 61–68.
- Капустянський І.* Валеріан Поліщук. Спроба характеристики творчості. – Харків: Державне видавництво України, 1925. – 170 с.
Про поему В. Поліщука «Григорій Сковорода» див. на с. 69–71.
- Ковалівський А.П.* З приводу оповідання // *Срезневський І.І.* Майоре, майоре! Оповідання з життя Г.С. Сковороди / Вступна стаття А.П. Ковалівського: Пам’яті акад. І. Срезневського. – Харків: Рух, [1930]. – С. 11–53.
- Корж П.Я.* Жанрова специфіка історико-біографічної прози про Г.С. Сковороду // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 74–78.
- Корж П.Я.* Образ Г.С. Сковороди в українському історичному романі // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 24–25.
- Корпанюк М.П.* Інтерпретація образу Г. Сковороди у повісті І. Срезневського «Майоре, майоре!» // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 207–215.
- Михед П.* Изображение личности Г.С. Сковороды в романе В.Т. Нарезного «Российский Жилбляз» // Вопросы русской литературы. – Львов, 1979. – Вып. I. – С. 124–130.
- Мозолюк П.* Релігійна проблематика «Сковороди» Василя Шевчука // На слідах життя Григорія Сковороди. – Бофало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 58–60.
- Овсієнко Н.* “Формула слідів” Григорія Сковороди за письменником-науковцем Іваном Пільгуком // Тези всеукраїнської наукової конференції «Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури», Переяслав-Хмельницький, 21–23 вересня 1992 р. – Переяслав-Хмельницький: Буклет, 1992. – С. 171–173.
- Параскевич П.К.* Образ Г.С. Сковороди в поезії І. Драча // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня

- народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 31–32.
- Пінчук Т.С.* Образ Г. Сковороди в українській літературі XIX–XX ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 1993. – 17 с.
- Пінчук Т.С.* Художнє осмислення образу Г. Сковороди в українській літературі XX століття // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 32–33.
- Пінчук Т.С.* Штрихи до поетичного портрета Гр. Сковороди // Радянське літературознавство. – 1988. – № 2. – С. 65–68.
- Плевако М.А.* Сковорода в світлі художньої літератури // Книга. – 1923. – № 1. – С. 11–17.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода: Семінарій. – Київ: Вища школа, 1972. – 207 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Радецька М.М.* Григорій Сковорода в історично-біографічній прозі // Українське літературознавство: Республіканський міжвідомчий збірник. – Львів: Вища школа, 1982. – Вип. 39. – С. 77–84.
- Радецька М.М.* Художня інтерпретація образу Григорія Сковороди в історико-біографічній прозі // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 72–74.
- Ромащенко Л.І.* Постаць Григорія Сковороди і сучасна історична проза // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 138–143.
- Савінов Р.* Г. Сковорода в творчості поетів і письменників // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 457–466.
- Сиротюк М.Й.* Український радянський історичний роман: Проблема історичної та художньої правди. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1962. – 396 с.
Про Сковороду див. на с. 82–86.
- Срезневская О.И.* Художественные произведения И.И. Срезневского и его отношение к поэзии вообще // Памяти Измаила Ивановича Срезневского. – Петроград: Типография Академии наук, 1916. – Кн. 1. – С. 182–277.
Про повість І. Срезневського «Майор, майор!» див. на с. 201–206.
- Сташків О.* По шляху у вічність: (Урок-бесіда про Г. Сковороду за романом В. Шевчука «Предтеча») // Дивослово. – 1994. – № 10–11. – С. 38–40.
- Ходорківський І.Д.* Історико-біографічні твори з життя письменників. – Київ: Радянська школа, 1963. – 170 с.
Про Сковороду див. на с. 29, 32, 34–35, 36.
- Черняк А.М.* Образ Григорія Сковороди в художній літературі // Українська мова і література в школі. – 1981. – № 12. – С. 3–9.

- Чухонцева Н.* Образ Сковороди в українській поезії другої половини ХХ століття // Південний архів (філологічні науки): Збірник наукових праць. – Херсон: ХДПУ, 2001. – Вип. 9. – С. 303–308.
- Шкандорій М.* Український прозовий авангард 20-х / Пер. з англ. Л. Лисенко // Слово і час. – 1993. – № 8. – С. 51–57.
- Эри В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эри В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Юрченко О.* Оповідання Ізмаїла Срезневського про Сковороду в перекладі Андрія Ковалівського // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. – 2000. – № 9. – С. 200–202.
- Čyževskýj D.* Literarische Lese Früchte. Skovoroda bei Narižnyj // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1941. – Bd. XVII. – S. 110–112.
- Nieuważny F.* О поезји українськей. Од Івана Котларевськего до Лины Костенко. – Бiałystok: Łuk, 1993. – 248 s.
- Див. також: 10.18.2; 10.18.2.1; 10.18.2.2; 10.18.2.7; 10.19.2; 10.19.2.1; 10.19.2.3; 10.19.2.5; 10.19.2.7; 10.19.2.8; 10.19.2.10; 10.19.2.11; 10.19.2.12.

15. ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ, ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ СКОВОРОДОЮ

Пам'ятні місця, пов'язані з життям та діяльністю Сковороди, перебувають на території України, Росії (Москва, Санкт-Петербург, Білгород, Воронеж, Курщина, Орловщина, Приозів'я), Австрії, Польщі, Словаччини та Угорщини. Основними пам'ятними сквородинськими місцями є такі: містечко Чорнухи на Полтавщині, де Сковорода народився й провів дитинство (у 1972 році тут була відкрита меморіальна садиба Сковороди та історико-краснзнавчий музей), Києво-Могилянська академія, в якій Сковорода навчався з 1734 по 1753 рік (будинок академії, споруджений 1703 року, зберігся до наших днів), Переяслав-Хмельницький, де Сковорода викладав поезику в колегіумі (будинок Переяславського колегіуму зберігся, зараз тут розташований літературно-меморіальний музей нашого філософа), село Каврай на Черкащині, де Сковорода мешкав з 1753 по 1759 рік, будвши вихователем Василя Томари, Харків (у Харківському колегіумі Сковорода викладав упродовж 1759–60, 1762–64, 1768–69 років поезику, греку, синтаксиму й катехізис), а також інші слобідські міста, містечка й села, зокрема Бабаї, Валки, Великий Бурлук, Довжик, Гусинка, Изом, Липці, Маначинівка, Острогозьк, Охтирка. Останнім притулком Сковороди стало село Паніванівка – маєток слобідського шляхтича Андрія Ковалівського (тепер – село Сковородинівка Золочівського району Харківської області). Тут знаходиться могила Сковороди, а від 1972 року діє музей-заповідник.

- Александров В.* Могила Г.С. Сковороды // Харьковские губернские ведомости. – 1894. – 13 мая (№ 123).
- Балабуха К.Х.* Музей-заповідник [Г. Сковороди в Сковородинівці] // Українська мова і література в школі. – 1974. – № 2. – С. 79–81.
- Бардінов А.В., Бардінова В.Д.* Мовою музейних експонатів // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 32–36.
- Гавриленко А.* Над Тихою Сосною. На зарубіжній Слобожанщині // Березіль. – 2002. – № 7–8. – С. 151–154.
- Головінов В.П., Гомон П.Л.* Духовні джерела Слобожанщини. Навчальний посібник. – Харків: Прапор, 1998. – 208 с.
Про Сковороду див. на с. 6, 15, 51, 52, 56, 57–61, 68, 77, 113, 136, 151, 152–153, 154, 180.
- Данковська Р.С.* Про пам'ятки, речі на Слобожанщині, що зв'язані з ім'ям Сковороди // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 10–24.
- Дудко Д.* З історії музею-заповідника Г.С. Сковороди в с. Сковородинівка // Скарбниці національної культури: Тези доповідей науково-практичної конференції з музеєзнавства, присвяченої 40-річчю Пархомівського історично-художнього музею (жовтень 1995 р.). – Харків; Пархомівка, 1995. – С. 20–21.

- Дудко Д.* З історії створення музею-заповідника Г.С. Сковороди у с. Сковородинівка // Треті Сумцовські читання: Матеріали наукової конференції (18 квітня 1997 р.). – Харків, 1998. – С. 66–67.
- Клочко В.В.* Рідні пенати Григорія Сковороди // Козацькі старожитності Полтавщини. – Полтава: Криниця, 1993. – С. 58–61.
- Куделко С.М., Посохов С.І.* Відображення життя та творчості Г.С. Сковороди музейними засобами на Харківщині // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 154–155.
- Літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди: Путівник / [Автор тексту Т.М. Борисова]. – Харків: Прапор, 1972. – 23 с.
- Літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди в Переяславі-Хмельницькому = Літературно-мемориальный музей Г.С. Сковороды в Переяславе-Хмельницком = The Skovoroda literary-memorial museum in Pereyaslav-Khmelnytsky = Die Literarische Skoworoda-Gedenkstätte in Perejaslaw-Chmelnitzki: Путівник: Фотоальбом / Авт. тексту В.М. Дем'янчук; Упоряд. О.П. Полянського. – Київ: Мистецтво, 1981. – 64 с. [текст українською, російською, англійською та німецькою мовами].
- Мазуркевич О.Р.* Заповідник у Сковородинівці // Український історичний журнал. – 1968. – № 9. – С. 103–105.
- Мазуркевич О.Р.* Сковородинівка, святиня України // Прапор. – 1968. – № 8. – С. 103–105.
- Михайленко А.* Місяця знаменитого життя // Вечірній Харків. – 1972. – 16 червня.
- Ніженець А.М.* Г.С. Сковорода. Заповідні місця на Харківщині. – Харків: Прапор, 1969. – 61 с.
- Ніженець А.М.* Г.С. Сковорода. Заповідні місця на Харківщині. До 240-річчя з дня народження. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1962. – 42 с.
- Ніженець А.М., Стогній І.П.* Григорій Сковорода. Пам'ятні місця на Україні. – Київ: Наукова думка, 1984. – 94 с.
- Стадниченко В.Я.* Іду за Сковородою: Сповідь у любові до вчителя: [Документальна повість-подорож]. – Київ: Криниця, 2002. – 176 с. (Серія «Моя книгозбірня»).
- Стукалова Г.* Тут ходив Григорій Сковорода // Україна. – 1963. – № 5. – С. 4.
- Хохлячов В.* Український Сократ: Слідами “мандрівного університету” (сторінки з журналістського блокнота) // Вісник Національної академії наук України. – 1994. – № 11–12. – С. 73–83.
- Див. також: 2.2; 2.6; 2.7; 2.9; 2.10; 2.11; 2.12; 5; 20.1.

16. ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СКОВОРОДИ

Педагог – одна-єдина професія, якою Сковорода будь-коли займався. Спочатку, в 1750–51 роках, одразу після повернення з мандрівки по Європі, він на запрошення переяславського єпископа Никодима Срібницького стає викладачем поетики в Переяславському колегіумі. Хоча правила поетичного мистецтва, що їх викладав Сковорода, як казав Михайло Ковалинський, “були простіші й зрозуміліші для учнів”, а до того ще й давали “цілком нове та достеменне” уявлення про поезію, вони відбігали від узвичаєних засад старої української поетики, а тому спричинилися до конфлікту Сковороди з консисторією, наслідком якого він утратив посаду. Трохи переюгом (1753–59) Сковорода був домашнім учителем у переяславського дідача Степана Томари. Зрештою, у 1759 році на запрошення білгородського єпископа Йоасафа Миткевича Сковорода стає викладачем Харківського колегіуму. Тут він працював (з чималими перервами) аж до 1769 року, викладаючи поетику, греку, синтаксису й катехізис. Улюбленим учнем Сковороди в Харкові був Михайло Ковалинський. Листування Сковороди та Ковалинського впродовж 1762–67 років – то справжня “педагогічна поема”.

- Алексюк А.М.* Григорій Сковорода – викладач Переяславського і Харківського колегіумів, домашній учитель // *Алексюк А.М.* Педагогіка вищої освіти України: історія, теорія. – Київ, 1998. – С. 58–70.
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Василенко Л.М.* Григорій Савич Сковорода як поет і педагог. Літературно-мовна, художня і педагогічна майстерність Г.С.Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 123–125.
- Верига В.* Чверть століття виховної праці // Відгомін років. – Торонто, 1976. – С. 106–110.
- Володимир [В. Шаян].* Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сковороди. – Лондон: Орден, 1959. – 33 с. [на правах манускрипту].
Те саме: Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1972. – 22 с.
- Гребенная Г.П., Ткаченко А.М.* Педагогические взгляды и деятельность Г.С.Сковороды // Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР в XVIII – первой половине XIX в. / Отв. ред. М.Ф. Шабаева. – Москва, 1973. – С. 393–398.
- Каленченко Н.П., Волошина В.Я., Гльченко Ж.Д.* Вчительська діяльність Г.С.Сковороди // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 19–20.

- Мазуркевич О.Р.* Г.С. Сковорода – учитель поэтики // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 10. – С. 51–58.
- Мазуркевич О.Р.* Гуманістичне спрямування і життєва основа шкільного курсу Г.С. Сковороди // *Мазуркевич О.Р.* Нариси з історії методики української літератури. – Київ: Радянська школа, 1961. – С. 54–68.
- Мазуркевич О.Р.* Література як засіб виховання в учительській діяльності і творчій спадщині Г.С. Сковороди // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди: Збірник статей / Ред. колегія: О.Г. Дзеверін (відп. ред.) та ін. – Київ: Вища школа, 1972. – С. 117–145.
- Мазуркевич О.Р.* Учитель словесності // Літературна Україна. – 1972. – 15 вересня.
- Мисник П.* Педагогічна діяльність Г.С. Сковороди // Радянська освіта. – 1944. – 3 листопада.
- Ніженець А.М.* Діяльність Г.С. Сковороди в Переяславському і Харківському колегіумах // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди: Збірник статей / Ред. колегія: О.Г. Дзеверін (відп. ред.) та ін. – Київ: Вища школа, 1972. – С. 185–212.
- Ніженець А.М.* На зламі двох світів: Розвідка про Г.С. Сковороду і Харківський колегіум. – Харків: Прапор, 1970. – 208 с.
- Пономаренко М.Ф.* Вчителювання на Черкащині // Черкаська правда. – 1972. – 21 жовтня.
- Попова Л.* Освітня діяльність та педагогічні погляди Г.С. Сковороди (До 250-річчя від дня народження) // Слобожанщина. – 1997. – № 6. – С. 179–183.
- Родников В.* Життя, вчительство і педагогічні погляди Г.С. Сковороди (Розділ з історії української педагогіки) // Вільна українська школа. – 1919–1920. – № 4–5. – С. 155–160.
- Уварова А.* Педагогічна діяльність Г.С. Сковороди в Харківському колегіумі // Радянська Україна. – 1944. – 16 грудня.
- Харків – моя мала Батьківщина: Навчальний посібник з народознавства (Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди) / За ред. І.Ф. Прокопенка. – Харків: ОВС, 2003. – 544 с.
Про Сковороду див. на с. 54, 56, 60–65, 138, 146, 156–161, 172, 199, 200, 203, 333–334, 336, 348, 363–365, 394, 402, 418, 422–429, 453.
- Яковичин В.* Педагогічна діяльність Г.С. Сковороди в Харківському колегіумі // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 67–68.
- Black J.L.* H.S. Skovoroda as Teacher: The Image as Model // *Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles* / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 75–89.
- Mirčuk J.* Tolstoj und Skovoroda, zwei nationale Typen // *Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin.* – Berlin; Leipzig, 1929. – Bd. II. – S. 24–51.
Те саме: Окр. відбитка. – Berlin, 1929. – 28 S.
Див. також: 2.3; 2.9; 2.11; 2.12; 20.1; 20.2.

17. ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ СКОВОРОДИ

17.1. Загальна характеристика педагогічних поглядів Сковороди

Педагогічної проблематики Сковорода торкається в цілій низці своїх творів, зокрема, у трактаті «Початкові двері до християнського доброго життя», у збірці «Харківські байки», діалозі «Алфавіт миру», притчі «Убогий Жайворонок», у листах до Михайла Ковалінського. Однак найдокладніше філософ розкриває власні педагогічні ідеї в притчі «Вдячний Сродій». Він критично поцінував приступне тільки багатям виховання, засноване передовсім на іноземних мовах, музиці, танцях тощо. Цьому модному вихованню Сковорода протипокладає своє розуміння природи речей. На його думку, справа доброго виховання розпочинається ще зі знання астрологічних та інших правил “доброго народження”. Першими й найліпшими вчителями дитини є батьки (тільки потім на допомогу їм приходять фахові вихователі й школа). А першим завданням вихователя є розпізнання “сродності” дитини. Зробити це важко, але можливо, адже “всяка таємниця має свою тіль”: “Дивись, як хлопчак, граючись, робить ярмо та вдягає його цуценяті чи кошеняті – хіба то не є тіль його хліборобської душі? І чи не є це поклик до землеробства?.. А коли він припасовує шавлю, чи це не смак до військової справи? Коли трирічний хлопчина вчиться зі слуху набожних пісень, полюбляє зазирати до священних книг, гортати сторінки, дивитися то на таємничі малюнки, то на літери, чи це не таємна іскра природи, що зродила та покликала його до богослів’я?” І батьки, і фахові вчителі мають розвивати природні здібності дитини, тобто бути помічниками природи. “Усяка справа, – каже Сковорода, – має успіх, коли їй сприяє природа. Тільки не заважай їй, а коли можеш, усувай перешкоди та ніби прочищуй їй шлях: воістину, вона все зробить чисто й удатно. Клубок сам собою покотиться з гори, забери тільки камінь, що йому заважає. Не вчи його котитися, а лише допомагай. Не вчи яблуно родити яблука: вже природа сама її навчила. Бережи її лише від свиней, одріж дикі парості, очисти од гусені, пильнуй, аби на коріння не потрапляла сеча тощо. Учитель і лікар не є учитель і лікар, вони лише служники природи, єдиної справжньої лікувальниці та навчительки. Коли хто хоче чогось навчитися, повинен для цього народитися”.

Алтухов В.М., Буяновська Н.І. Педагогічні погляди Сковороди // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 29–31.

Володимир [В. Шаян]. Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сковороди. – Лондон: Орден, 1959. – 33 с. [на правах манускрипту].

Те саме: Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1972. – 22 с.

Гребенная Г.П. Педагогические взгляды Г.С. Сковороды (1722–1794) // Советская педагогика. – 1970. – № 9. – С. 127–133.

Гребенная Г.П. Педагогические взгляды Г.С. Сковороды: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Харьков, 1959. – 19 с.

- Гребенная Г.П., Ткаченко А.М.* Педагогические взгляды и деятельность Г.С. Сковороды // Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР в XVIII – первой половине XIX в. / Отв. ред. М.Ф. Шабаева. – Москва, 1973. – С. 393–398.
- Гребінна-Монастирна Г.П.* Провідні педагогічні ідеї Григорія Савича Сковороди // Наукові записки [Одеського педагогічного інституту іноземних мов]. – 1958. – Т. 3. – С. 33–47.
- Даденков М.Ф.* Г.С. Сковорода (1722–1794) // *Даденков М.Ф.* Історія педагогіки: Підручник для педагогічних вузів. – Київ; Харків: Радянська школа, 1947. – С. 193–195.
- Демков М.И.* Г.С. Сковорода // *Демков М.И.* Русская педагогика в главнейших ее представителях. Опыт педагогической хрестоматии. – Москва: Изд. Тихомирова, 1898. – С. 127–128.
- Демков М.И.* Г.С. Сковорода // *Демков М.И.* Старые и новые педагоги, их жизнь, мысли и труды. – Москва: Изд. Ступина, 1912. – С. 112–117.
- Демков М.И.* Г.С. Сковорода, странствующий философ и педагог // *Демков М.И.* История русской педагогики. Новая русская педагогика. (XVIII век). Изд. 2-е, испр. – Москва: Изд. автора, 1910. – Ч. 2. – С. 464–488.
- Демков М.И.* Русская педагогика XVIII века. Статья 2-я // Педагогический сборник. – 1896. – № 9. – С. 161–190.
Про Сковороду див. на с. 187–190.
- Доценко А.М.* Методичні рекомендації «Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди і сучасність». – Харків: Харківська обласна рада Педагогічного товариства УРСР; кафедра педагогіки і психології Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди, 1972. – 14 с.
- Дьякова Е.В.* Педагогические идеи Г.С. Сковороды // Просвещение на Руси, в России: Исторический опыт: Материалы Девятнадцатой Всероссийской заочной научной конференции. – Санкт-Петербург, 2000. – С. 59–61.
- Закалюжний М.* Античні рецепції в педагогічно-філософській спадщині Г. Сковороди // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 131–135.
- Зильберштейн А., Доценко А.* Педагогические взгляды Г.С. Сковороды // Народное образование. – 1972. – № 11. – С. 83–84.
- Казakov Д.Н.* Нравственно-педагогические идеи Г.С. Сковороды // Русская философия. Новые исследования и материалы. (Проблемы методологии и методики). – Санкт-Петербург: Издательско-торговый дом «Летний сад»; Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С. 310–315.
- Кузнецов И.П.* Г.С. Сковорода як виразник педагогічної думки на Україні в XVIII ст. // Радянська школа. – 1930. – № 1. – 13–31.
- Кувшинський А.І., Прокопенко Л.І.* Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди в контексті сучасної освітньої парадигми // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 59–68.

- Майданська С.* Що дає основу...: Педагогічні погляди Г. Сковороди і проблеми сучасності // Українська культура. – 1992. – № 12. – С. 16–18.
- Матковська О.* Педагогічні погляди Г.С. Сковороди і братський рух на Україні (кінець XVI – перша половина XVII ст.) // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 135–138.
- Медынский Е.Н.* История педагогики: Учебник для педагогических институтов. – Москва: Учпедгиз, 1947. – 580 с.
Про Сковороду див. на с. 338–340.
- Медынский Е.Н.* Педагогические взгляды Г.С. Сковороды // *Медынский Е.Н.* История русской педагогики до Великой Октябрьской социалистической революции. Изд. 2-е. – Москва: Учпедгиз, 1938. – С. 101–105.
Український переклад див.: *Мединський Є.М.* Педагогічні погляди Г.С. Сковороди // *Мединський Є.М.* Історія російської педагогіки до Великої Жовтневої соціалістичної революції / Пер. з 2-го російського вид. – Київ, 1938. – С. 94–98.
- Попова Л.* Освітня діяльність та педагогічні погляди Г.С. Сковороди (До 250-річчя від дня народження) // Слобожанщина. – 1997. – № 6. – С. 179–183.
- Пуха І.В.* Г.С. Сковорода, народний педагог (До 240-річчя з дня народження) // Радянська школа. – 1962. – № 12. – С. 6–9.
- Редько М.П.* Педагогічні погляди Г.С. Сковороди // Тези доповідей до XX наукової конференції [Ужгородського університету]: Серія філософська. – Ужгород: Видавництво Ужгородського університету, 1966. – С. 61–69.
- Родников В.* Життя, вчительство і педагогічні погляди Г.С. Сковороди (Розділ з історії української педагогіки) // Вільна українська школа. – 1919–1920. – № 4–5. – С. 155–160.
- Русова С.Ф.* Григорий Саввич Сковорода, украинский народный учитель и философ (1722–1794) // Мир Божий. – 1894. – № 11 (Ноябрь). – С. 48–72.
- Сватиков Ф.Ф.* Г.С. Сковорода и его педагогические взгляды (1722–1794) // Советская педагогика. – 1938. – № 8. – С. 100–107.
- Сухорский С.Ф.* Выдающийся украинский мыслитель Григорий Сковорода // Советская педагогика. – 1972. – № 12. – С. 100–105.
- Табачников І.А.* Педагогічні погляди Г.С. Сковороди // Вища і середня спеціальна освіта. – 1973. – № 6. – С. 133–141.
- Табачников І.А.* Світоглядні основи педагогіки Г.С. Сковороди // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди: Збірник статей / Ред. колегія: О.Г. Дзеверін (відп. ред.) та ін. – Київ: Вища школа, 1972. – С. 5–32.
- Тараненко П.* Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди // Комуністична освіта. – 1940. – № 4. – С. 86–97.
- Тетерина-Блохин Д.* Педагогічні погляди Г. Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 394–409.
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.

Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.

Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.

Ярмаченко М., Калениченко П. Питання освіти та виховання у творчій спадщині Г. Сковороди // Початкова школа. – 1995. – № 12. – С. 4–7.

Koultchytskyi A. Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personnalisme // Skovoroda ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l’Institut d’Études Slaves de Paris a l’occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d’Études Slaves, 1976. – P. 55–110.

Див. також: 2.3; 2.4; 2.9; 2.11; 2.12; 10.2; 10.6.1; 10.7; 10.9.

17.2. Педагогічні погляди Сковороди та Яна Амоса Коменського

Педагогічні погляди Сковороди мають чимало спільних рис з ідеями фундатора європейської педагогіки Нового часу Яна Амоса Коменського (1592–1670), викладеними передовсім у таких творах, як «Велика дидактика», «Материнська школа», «Пансофічна школа» та «Всезагальна порада про виправлення людських справ». Твори Коменського були добре відомі в старій Україні (скажімо, в особистій бібліотеці Теофана Прокоповича була книга «Prodromus ransophiae», а з-поміж раритетів книгозбірні Харківського колегіуму знайдемо амстердамське видання творів Коменського 1657 року). Хоча Сковорода ніде прямо не покликається на них, він, так само, як і Коменський, вважає добре виховання неодмінною умовою гармонійного розвитку людини та досконалого суспільного ладу. Звідси випливає спільна для обох філософів ідея всезагальної освіти й виховання. Спільним для Сковороди й Коменського є також принцип природовідповідності: добре виховання перебуває в гармонії з природою, тобто з Божим промислом, чи “сродністю”, як казав Сковорода. Саме тому воно легке – Коменський у своєму «Лабіринті» писав, що з Богом усе є “легке та зручне”. Зрештою, душа виховується заради того, аби пізнати Бога й бути у злагоді з ним. Педагогічні погляди Сковороди й Коменського мають глибоке містичне підложжя та прибрані в пишні шати барокової емблематики.

Каиуба М. Я.А. Коменський і Г. Сковорода // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 123–126.

Кортанюк М.П. Ісус Христос як ідеал моральної досконалості людини в поглядах Яна-Амоса Коменського та Григорія Сковороди // Педагогічна спадщина Я.А. Коменського і перспективи розвитку наукової освіти. – Переяслав-Хмельницький, 1992. – Т. 1. – С. 22–24.

- Марченко Г.В. Спільне і відмінне в педагогічних поглядах Г.С. Сковороди та Я.А. Коменського // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 44–46.
- Мацьків Т. Коменський і Сковорода – педагоги свого часу // Свобода. – 1979. – 18–19 серпня.
- Чижевський Д. Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Kultschytzkij A. Der universalistische Humanismus Komenskys und der personalistische Humanismus Skovorodas als Ausdrucksform zweier nationaler Geistigkeiten // Mitteilungen der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e. V. – München, 1972. – Nr. 8–9. – S. 11–23.
- Kultschytzkij A. von. Der universalistische Humanismus Komensky's und personalistische Humanismus Skovoroda's // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 30–42.
- Чеську версію див.: *Kultschytzkij A. von.* Komenského universalismus a skovorodův personalismus // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 23–29.
- Mackiw T. Komensky and Skovoroda – Slavic Educators of their Times // *The Ukrainian Review.* – 1981. – Vol. XXIX. – No. 4. – P. 88–92.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Див. також: 3.9; 3.9.5; 6.1; 6.2; 6.3; 6.10; 10.3; 10.9; 10.17; 11; 26.16.3.

17.3. Проблеми виховання в Сковороди

“Добре виховання”, на думку Сковороди, відіграє важливу роль у житті людини, адже саме воно надає довершеності її вродженим здібностям. Коментуючи сентенцію: “*Ars perficit naturam*”, – філософ каже, що виховання (“наука”) – це не що інше, як “практика та звичка”, “донька природи”: “Птах може навчитися літати, але не черепаха”. “Добре виховання” розпочинають батьки. Основою батьківського виховання, як стверджував Сковорода в притчі «Вдячний Єродій», є: 1) “добре народження”; 2) піклування про здоров’я дитини та 3) виховання вдячності. Справу батьків продовжують професійні педагоги та школа. Листи Сковороди до Михайла Ковалінського дозволяють окреслити головні напрямки професійного “доброго виховання”. Філософ навчає свого вихованця християнських чеснот, говорить про необхідність боротьби з пристрастями, про “золоту мірноту”, тобто про дотримання міри в усьому, про ширю та фальшиву дружбу, про ідеал Христової бідності та рятівні розмови із самим собою, про те, як слід лікувати болячки та які вживати харчі, про читання священних книг тощо. Крім того, людина має повсякчас виховувати й сама себе. Наприклад, чоловік, народжений до “богослів’я”, повинен цуратися світової марноти, прагнути усамітнення, любити бідність і цноту, бути терплячим, знати священні мови, читати стародавніх поганських філософів та отців Церкви, а головне – Біблію. Тоді, десь у 30 років, він почне потроху розуміти природу речей (“Довго сам навчайся, якщо хочеш навчати інших. Плодом усіх наук та мистецтв є правильна

практика. І ти, коли проповідуєш слово Божої правди, потверджує його дивами свого непорочного життя. Не можна змувати словом те саме, що руйнуєш на ділі”). Живучи так, чоловік, народжений до “богослів’я”, у 50 років “народжується вдруге”, тобто стає нарешті досконалим “богословом”.

- Альчук М.* Про гармонійне поєднання релігійного та світського виховання в творчості Г. Сковороди // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 55–57.
- Альчук М., Швед М.* Системний підхід до виховання у творчості Григорія Сковороди // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 126–129.
- Босенко С.В.* Сковорода і Руссо – дві концепції формування здібностей у вік освіти // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 13–15.
- Говорун А.В.* Питання родинного виховання у творчості Г.С. Сковороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 58–59.
- Гребенна Г.П.* Етичні погляди Г.С. Сковороди і проблеми морального виховання // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди: Збірник статей / Ред. колегія: О.Г. Дзевєрін (відп. ред.) та ін. – Київ: Вища школа, 1972. – С. 64–77.
- Гребінна-Монастирна Г.П.* Г.С. Сковорода про розумове та моральне виховання // Наукові записки [Одеського педагогічного інституту іноземних мов]. – 1958. – Т. 3. – С. 133–153.
- Демков М.И.* Г.С. Сковорода, странствующий философ и педагог // *Демков М.И.* История русской педагогики. Новая русская педагогика. (XVIII век). Изд. 2-е, испр. – Москва: Изд. автора, 1910. – Ч. 2. – С. 464–488.
- Дзевєрін О.Г.* Видатний просвітителі про навчання і виховання дітей. До 250-річчя від дня народження Г.С. Сковороди // Початкова школа. – 1972. – № 12. – С. 64–69.
- Іваньо І.В.* Проблеми естетики та естетичного виховання в спадщині Григорія Сковороди // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди: Збірник статей / Ред. колегія: О.Г. Дзевєрін (відп. ред.) та ін. – Київ: Вища школа, 1972. – С. 78–102.
- Іваньо І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Козубовська І.В.* Формування особистості в педагогічній спадщині Г. Сковороди // Початкова школа. – 1996. – № 5. – С. 40–42.
- Литвинов С.А.* Г.С. Сковорода про виховання і розвиток розуму // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди: Збірник статей / Ред. колегія: О.Г. Дзевєрін (відп. ред.) та ін. – Київ: Вища школа, 1972. – С. 53–63.
- Мазуркевич О.Р.* Література як засіб виховання в учительській діяльності і творчій спадщині Г.С. Сковороди // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди: Збірник статей /

- Ред. колегія: О.Г. Дзевєрін (відп. ред.) та ін. – Київ: Вища школа, 1972. – С. 117–145.
- Марков А.П.* Етичні основи педагогічних поглядів Г.С. Сковороди // Радянська школа. – 1969. – № 3. – С. 97–101.
- Мудрик А.М.* “Сродна” праця як основний принцип розвитку творчої особистості: педагогічна спадщина Григорія Сковороди // Мультиверсум: Філософський альманах. – Київ: Український центр духовної культури, 2000. – Вип. 6. – С. 71–89.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Прокопенко Л.І.* Деякі проблеми сімейного виховання в творчій спадщині Г.С. Сковороди // Радянська школа. – 1983. – № 2. – С. 82–83.
- Русова С.* Виховні ідеї Г.С. Сковороди // Дивослово. – 1996. – № 8. – С. 43–45.
- Русова С.Ф.* Воспитательные идеи Г.С. Сковороды // Русская школа. – 1897. – № 5–6. – С. 40–48.
- Свириденко О.О., Яворський А.А.* Питання морального виховання у творчій спадщині Г.С. Сковороди // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 74–79.
- Ступарик Б.* Концептуальні основи виховання у спадщині Г.С. Сковороди // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам’яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 55–56.
- Туляков О.О.* Освітній аспект античної калокагатії у виховній теорії Г. Сковороди. “Розмірність” // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 147–152.
- Хомич В.* Сковородинівський погляд на особу вчителя // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 410–417.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Kultschytzkij A. von.* Hryhorij Skovoroda, Philosoph der Selbsterkenntnis und Vorläufer des Personalismus // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 30–40.
- Див. також: 2.3; 2.4; 10.2; 10.7; 10.9; 26.8.5; 26.8.8; 26.8.9; 26.8.11; 26.8.13.

17.4. Сковорода й педагогічна думка XIX–XX ст.

Свого часу видатна діячка на ниві українського шкільництва Софія Русова писала про те, що в багатьох творах Сковороди “висловлені такі думки, які освітлюють філософське і громадське значення виховання, показують напрямки, якими бажано вести дитину до свідомості”. Ідеї Сковороди знайшли своє продовження і в педагогічній думці XIX–XX століть. З-поміж тих педагогів, чії думки суголосні науці Сковороди, називають, зокрема, Костянтина Ушинського, Памфіла Юркевича, Сергія Миропольського, Бориса Грінченка, Софію Русову, Якова Мамонтова, Василя Сухомлинського та інших. Скажімо, близько до науки Сковороди є висловлена Памфілом Юркевичем у його «Курсі загальної педагогіки» думка про взаємну залежність “доброго виховання” та світу ідей (“...тільки достеменно пізнання справжньої сутності духа вможливило правильне виховання, і тільки правильне виховання дає духу можливість оприявити в житті свою справжню сутність”), а педагогіка Василя Сухомлинського, чия найвідоміша праця має назву «Серце віддаю дітям», виразно нав’язується до сквородинської “філософії серця”: “Щоб стати справжнім педагогом, вихователем дітей, треба віддати їм своє серце”.

- Волкович В.А.* Национальный воспитатель Константин Дмитриевич Ушинский. – Санкт-Петербург; Москва: Изд. т-ва Вольф, 1913. – 235 с.
Про Сковороду див. на с. 35–37.
- Даденков М.Ф.* Великі слов’янські педагоги XVII–XIX ст. та їх спадщина // Радянська школа. – 1945. – № 1–2. – С. 31–38.
Про Сковороду див. на с. 35.
- Зязюн І.А.* “Філософія серця” Г. Сковороди та її послідовники в Україні // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 67–71.
- Кузишнина Н.* Соціально-філософські аспекти творчості К.Д. Ушинського // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії НАН України та Полтавського державного педагогічного університету. – Київ; Полтава, 2000. – Вип. 3. – С. 76–88.
Про Сковороду див. на с. 81.
- Култаєва М.Д.* Філософія виховання у контексті національного відродження // Григорій Сковорода і проблеми національної філософії: Матеріали II Харківських Міжнародних Сковородинівських читань: «Національна філософія: минуле – сучасне – перспективи», присвячених 200-річчю з дня смерті Г.С. Сковороди. – Харків: Харківський міський фонд «Центр освітніх ініціатив», 1996. – С. 121–126.
- Куса Г.О.* Розвиток ідей Г.С. Сковороди про педагогічне покликання у творчості Я.А. Мамонтова // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 30–32.
- Левківський К.М., Мовчан О.М.* Про педагогічні ідеї Г.С. Сковороди // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 7–9.

- Мазоха Д.* Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди та їх значення в боротьбі прогресивної інтелігенції за національну школу // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 255–258.
- Харків – моя мала Батьківщина: Навчальний посібник з народознавства (Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди) / За ред. І.Ф. Прокопенка. – Харків: ОВС, 2003. – 544 с.
Про Сковороду див. на с. 54, 56, 60–65, 138, 146, 156–161, 172, 199, 200, 203, 333–334, 336, 348, 363–365, 394, 402, 418, 422–429, 453.
- Якушко Н.М., Юр'єва К.А.* Втілення гуманістичних ідей Г.С. Сковороди в педагогічній діяльності В.О. Сухомлинського // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 81–82.
- Див. також: 17.1; 17.3; 20.2; 22; 26.19; 26.19.1.

17.5. Сковорода й традиції античної педагогіки

Одним з важливих джерел сковородинської педагогіки є філософія та література античного світу. Про це свідчать ясні покликання Сковороди на Епікура, кініків, Платона, Плутарха, стоїків та інших у ході розгляду питань освіти й виховання. Скажімо, поняття “сродність”, що його можна трактувати як український відповідник стоїчного терміна *οἰκείωσις*, Сковорода прямо пов'язував з ідеєю: “Similem ad similem ducit Deus” (“Бог веде схоже до схожого”), – яку в старій Україні приписували або платонікам (Іван Максимович), або сприймали як загальник стародавньої філософії (Іларіон Денисович). Навіть сковородинська метода розпізнавання “сродності” дитини, подана в «Алфавіті миру» (“Дивись, як хлопчак, граючись, робить ярмо та вдягає його цуценяті чи кошеняті – хіба то не є тінь його хліборобської душі?.. А коли він припасовує шаблю, чи це не смак до військової справи? Коли трирічний хлопчина вчиться зі слуху набожних пісень, полюбляє зазирати до священних книг, гортати сторінки... чи це не таємна іскра природи, що зродила та покликala його до богослів'я?”), виразно асоціюється з культурою Стародавньої Греції та Риму. “Коли атеняни хотіли розпізнати природні схильності своїх дітей, – писав Антоній Радивилівський в «Огородку Марії Богородиці», – тоді в ті дні, як ремісники відкривали свої майстерні з різним начинням, виводили їх та пильно придивлялися, на що ті будуть звертати увагу... Якщо хто спрямовував очі на майстерню, де було військовоє начиння, та простягав руку до лука, до шаблі, тоді знали, що той має бути вояком. А якщо хто дивився туди, де були книги, і тягнувся до Аристотеля, Гомера, то бачили, що з нього має бути добрий поет чи філософ”.

- Закалюжний М.* Античні рецепції в педагогічно-філософській спадщині Г. Сковороди // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 131–135.
- Закалюжний М.М.* Педагогічна думка античного світу і Г.С. Сковорода // Іноземна філологія. – Львів, 1972. – Вип. 28: Питання класичної філології. – № 10. – С. 90–94.
- Левківський К.М., Мовчан О.М.* Про педагогічні ідеї Г.С. Сковороди // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової

- конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 7–9.
- Туляков О. Антична драматургія в педагогічній спадщині Г.С. Сковороди // Філософські пошуки. – Львів; Одеса: ІФЛІС–ЛФС «Сogito» Видавництво «Центр Європи», 1997. – Вип. IV: Людина: становлення та розвиток. – С. 285–292.
- Туляков О. Використання засобів античної драматургії в педагогічній творчості Г. Сковороди // Визвольний шлях. – 2000. – Кн. 6. – С. 76–84.
- Туляков О.О. Античні ідеї освіти та виховання у творчій спадщині Г.С. Сковороди: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Харків, 1999. – 17 с.
- Туляков О.О. Освітній аспект античної калокагатії у виховній теорії Г. Сковороди. “Розмірність” // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 147–152.
- Див. також: 2.3; 2.7; 2.12; 10.7; 10.16; 10.16.2; 10.16.5; 26.13; 26.13.1; 26.13.2; 26.13.3; 26.13.7; 26.13.8; 26.13.9.

17.6. Сковорода й традиції народної педагогіки (етнопедагогіки)

Погляди Сковороди на виховання тісно пов’язані з традиціями української етнопедагогіки. Зокрема, питоме коріння має підстава для педагогіки Сковороди ідея себепізнання, бо, як писав у своїх «Нарисах слов’янської філософії» (1869) Клим Ганкевич, для українців “найвищою проблемою людського мислення... досі застається успадковане від греків *γνοῦθι σεαυτόν*”. А ще українці звикли думати, що “ознаками справжньої людини, які вивисують її над тваринним світом, є розум, глузд, мова, освіта, вченість”. Те саме й у Сковороди. Окрім того, українець чітко розмежує вроджений розум і той, що набутий наукою. Справжнім розумом є для нього перший. Таким чином він пояснює, чому вчений чоловік може бути дурнем, а простак – розумним. Сковорода так само розрізняє мудрого та вченого. Досить пригадати бодай переказану ним народну легенду про розмову неграмотного Марка з апостолом Петром перед райськими дверима («Розмова п’яти подорожніх про справжнє щастя в житті»). Навіть сквородинська постава щодо смерті гармонійно з українською традицією. “Життя та смерть, – писав Ганкевич, характеризує світгляд нашого народу, – у руках Божих, а тому українець, стоячи на Божій дорозі, шукає розради лише у вірі. Зазвичай він готується до видимої смерті з рідкісним філософічним супокосем і резигнацією”. Народне коріння мають також міркування Сковороди про батьків як про вихователів своїх дітей, про “сродну” працю як запоруку щастя тощо.

- Відченко А.Г., Штефан Л.А. Г.С. Сковорода і традиції народного виховання // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 57–58.
- Горяча Л.А., Дирда О.А. Принципи родинного виховання у притчах Григорія Сковороди // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред.

- В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 104–108.
- Конькова Т.І., Сесак І.В.* Народна педагогіка в творчості Г.С. Сковороди // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 24–26.
- Науменко Ф.І., Приступа Є.І.* Традиції народної педагогіки в творчості Григорія Сковороди // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди: Збірник статей / Ред. колегія: О.Г. Дзевєрін (відп. ред.) та ін. – Київ: Вища школа, 1972. – С. 146–156.
- Стельмахович М.Г.* Григорій Сковорода і народна педагогіка // Початкова школа. – 1996. – № 1. – С. 57–60.
- Те саме: Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 248–254.
- Сявско-Приступа Е.И.* Традиции народного воспитания в педагогическом наследии Григория Сковороды // Советская педагогика. – 1972. – № 12. – С. 106–111.
- Федоренко Д.Т., Любар О.О.* Виховні ідеї Г.С. Сковороди та їх вплив на формування національної етнопедагогіки // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г.Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 81–83.
- Федорчук Л.П.* Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди в світлі української етнопедагогіки // Сучасні проблеми вивчення фольклору та літератури у вищих і середніх навчальних закладах: Матеріали науково-практичної конференції, 27–29 травня 1996 року. – Мелітополь; Київ, 1996. – С. 52–53.
- Царенко С.Д.* Народні джерела моральних цінностей у філософії Г.С. Сковороди // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 82–87.
- Див. також: 2.2; 2.8; 2.9; 10.2; 10.9; 10.20; 10.20.1; 10.20.2; 10.20.3; 22.

18. ПЕРЕКЛАДИ ТВОРІВ СКОВОРОДИ

Упродовж XIX–XX століть твори Сковороди з'являлися друком не лише в оригіналі, але й у перекладах англійською, вірменською, грузинською, італійською, німецькою, польською, португальською, російською, словацькою, сучасною українською, чеською та іншими мовами. Так, від часів українського Ренесансу початку минулого століття існує традиція перекладів Сковороди сучасною українською мовою. Уперше це спробував був зробити 1919 року знаний письменник, етнограф та маляр Григорій Коваленко (1868–1937). Численні символи, “незвичайне вживання слів, маса біблійних текстів і натяків на біблійні пригоди, тексти латинські і грецькі, – все те робило мою роботу трудною, – зізнавався перекладач, – немало годин праці часом шло на одну сторінку, щоб досягти можливої ясності викладу”. Майже водночас із Коваленком Сковороду перекладав і видатний український прозаїк, драматург, музикант і мистецтвознавець Гнат Хоткевич (1877–1938). Його переклади, що побачили світ у Харкові 1920 року, були бездоганними під мовним оглядом і добре віддзеркалювали зміст творів Сковороди. На початку 1920-х років з'являються також перші українські переклади латиномовної поезії Сковороди. Вони належать перу видатного київського інтелектуаліста й поета-неокласика Миколи Зерова (1890–1937). Перегодом, 1944 року, в розпал другої світової війни, знаний історик філософії Петро Пелех (1887–1961) завершує роботу над українським перекладом латинських листів Сковороди, а романіст і повістяр Федір Бурлака (1902–1972) видає 1946 року, мабуть, досі найліпший переклад «Харківських байок». Так формувався корпус класичних перекладів Сковороди сучасною українською літературною мовою. Повна збірка творів Сковороди в українському перекладі Марії Кашуби та Валерія Шевчука побачила світ 1994 року в серії «Гарвардська бібліотека давньої української літератури».

Антологія мирової філософії: В 4 т. – Москва: Мысль, 1970. – Т. II: Европейская философия от эпохи Возрождения до эпохи Просвещения. – 776 с.

Твори Сковороди див. на с. 732–736.

3 листів Григорія Сковороди до Михайла Ковалинського / Пер. П. Пелех // Давня українська література: Хрестоматія / Упоряд. М.М. Сулима. – 2-е вид. – Київ, 1993. – С. 607–614.

Те саме: 3-є вид. перероб. і доп. – Київ: Освіта, 1996. – С. 592–600.

На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – 130 с.

Зміст: *Сковорода Г.* 3 поезії латинською мовою (пер. М. Зерова). – С. 57; *Сковорода Г.* Про піст (вірш). – С. 62; 3 байок Григорія Сковороди. – С. 76; Цитати (найкращі думки Григорія Сковороди на роздум молоді). – С. 82; *Сковорода Г.* Любимому другові Панасові Кіндратовичу Панкову. – С. 90–92; *Сковорода Г.* Байки Харківські. – С. 93–118; *Сковорода Г.* Похвала бідності (пер. з латинської М. Зерова). – С. 119; Цитати (Найкращі думки Григорія Сковороди на роздум молоді). – С. 120; *Сковорода Г.* Житейське море (вірш). – С. 121; *Сковорода Г.* Де Лібертате. – С. 121; *Сковорода Г.* Ах, ушли мої літа (пісня). – С. 123; *Сковорода Г.* На день народження Василя Томари. – С. 123; *Сковорода Г.* Всякому городу нрав і права (пісня). – С. 124; *Сковорода Г.* Стоїть явір над горою (пісня). – С. 124.

Невідомі переклади і наслідування віршів Г. Сковороди / Подав І. Іванько // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня

- народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 233–241.
- Нові переклади латинських віршів Г. Сковороди / Пер. М. Рогович // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 241–244.
- Сковорода Г. Байки харківські: Афоризми / Упор. і автор передмови Н.О. Батюк. – Харків: Прапор, 1972. – 132 с.
- Сковорода Г. Вибрані твори в українських перекладах / Упоряд., передмова та примітки Леоніда Ушкалова. – Харків: Ранок, 2003. – 144 с.
- Сковорода Г. Двері до християнських чеснот. – Вінніпег: Ранок, 1926. – 31 с.
- Сковорода Г. [Добірка творів у перекладі сучасною українською мовою] // Церковний календар на 1972 р. – Варшава, 1971. – С. 69–70, 104–111.
- Сковорода Г. З рукописної книги «Сад божественних пісень» // Аполлонова лютюя: Київські поети XVII–XVIII ст. / Упоряд. та примітки В. Маслоука, В. Шевчука, В. Яременка; За ред. канд. філол. наук В. Кречотня. – Київ: Молодь, 1982. – С. 239–245.
- Сковорода Г. Із збірки «Сад божественних пісень» / Пер. В. Шевчук // Давня українська література: Хрестоматія / Упоряд. М.М. Сулима. – Київ: Радянська школа, 1991. – С. 503–526.
Те саме: Київ: Освіта, 1992. – С. 503–526; 2-е вид. перероб. і доп. – Київ: Освіта, 1993. – С. 580–607; 3-є вид. – Київ: Освіта, 1996. – С. 566–592.
- Сковорода Г. Пізнай в собі людину / Пер. М. Кашуби; передмова В. Войтовича. – Львів: Світ, 1995. – 528 с.
- Сковорода Г. [Поезії] / Пер. зі староукраїнської Є. Сверстюка // Березіль. – 1993. – № 9–12. – С. 12–14.
- Сковорода Г. Поезії. Байки. Афоризми // Вшануємо славетних: Репертуарний збірник. – Київ: Мистецтво, 1972. – С. 97–116.
- Сковорода Г. [Поезія] // Антологія української поезії: У 6 т. – Київ: Дніпро, 1984. – Т. 1: Українська доживтна поезія. Твори поетів XI–XVIII ст. – С. 330–344.
- Сковорода Г. Похвала бідності. “От вона, молодість року!”. Епіграма. На день народження Василя Томари / Пер. з лат. М. Зерова // *Зеров М.К.* Вибране. – Київ: Дніпро, 1966. – С. 379–383.
Те саме: *Зеров М.* Твори: В 2 т. – Київ: Дніпро, 1990. – Т. 1: Поезії. Переклади. – С. 388–390.
- Сковорода Г. Сад божественних пісень / Передмова та примітки Д. Асатіані. – Тбілісі: Мерані, 1972. – 102 с. (грузинською мовою).
- Сковорода Г. Щастливий след. – Тбілісі: Издательство Тбилисского университета, 1972. – 144 с. (російською та грузинською мовами).
Рец.: *Мушкудіані О.* «Літературна Україна». – 1972. – 28 листопада.
- Сковорода Г. Твори: для середнього шкільного віку / Пер. Вал. Шевчука та ін.; Упоряд., передмова та примітки Вал. Шевчука. – Київ: Веселка, 1996. – 271 с.
- Сковорода Г. Твори: У 2 т. / Передмова О. Мишанича. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – [Т. 1.] – 528 с.; [Т. 2.] – 480 с.
Рец.: *Микитюк П.* «Українські проблеми». – 1997. – № 2. – С. 152–156; *Охрімченко П.* «Березіль». – 1995. – № 5–6. – С. 179–181.

- Сковорода Г. Харківські байки / Пер. та післямова Р. Чілачави. – Тбілісі: Накадулі, 1972. – 82 с. (грузинською мовою).
Рец.: Грєса В. «Літературна Україна». – 1973. – 16 лютого.
- Сковорода Г. (1722–1794). Харківські байки. – Нью-Йорк: Говерла, 1972. – 31 с.
- Сковорода Г. De Libertate / Пер. Вал. Шевчук // Марсове поле. Героїчна поезія на Україні другої половини XVII – поч. XIX століть / Упоряд., біографічні довідки та примітки Вал. Шевчука. – Київ: Молодь, 1989. – Кн. 2. – С. 301.
- Сковорода Г.С. Вибрані твори / Пер. Л. Міріджаняна; Вступна стаття І. Татосяна. – Єреван: Аястан, 1972. – 112 с. (вірменською мовою).
Рец.: Ар'яруні А. «Літературна Україна». – 1973. – 27 лютого.
- Сковорода Г.С. Избранное: Песни. Басни. Притчи / Вступ. стаття И. Драча; Сост. и коммент. В. Яременко. – Москва: Художественная литература, 1972. – 232 с.
- Сковорода Г.С. Катехизис або початкові двері до християнських чеснот. Друге поправлене видання. – Детройт; Торонто: Видання Українського Євангельського Об'єднання в ПА, 1963. – 18 с.
- Сковорода Г.С. Поезії / Упоряд. та примітки В.В. Яременка; вступна стаття І.І. Пільгука. – Київ: Радянський письменник, 1971. – 239 с.
- Сковорода Г.С. Розмова про істинне щастя / Пер. укр. мовою, прим. В.О. Шевчука. – Харків: Прапор, 2002. – 280 с.
- Сковорода Г.С. Сад пісень: Вибрані твори / Вступна стаття, упоряд. та примітки В. Яременка. – Київ: Веселка, 1968. – 198 с.
 Те саме: Київ: Веселка, 1972. – 203 с.; Київ: Веселка, 1980. – 190 с.; Київ: Веселка, 1983. – 190 с.
- Сковорода Г.С. Сочинения / Пер. с украинского А.Н. Гордиенко. – Минск: Современный литератор, 1999. – 704 с.
- Сковорода Г.С. Сочинения: В 2 т. / Составление, перевод и обработка И.В. Иваньо и М.В. Кашубы. Вступительная статья И.В. Иваньо и В.И. Шинкарука. – Москва: Мысль, 1973. – [Т. 1]. – 511 с.; [Т. 2]. – 486 с.
Рец.: Головаха И.П. «Вопросы философии». – 1974. – № 8. – С. 175–177.
- Тисяченко Гр. Народний філософ і учитель Г.С. Сковорода. Його життя та діла. 1722–1794. – Лохвиця на Полтавщині, 1922. – 98 с.
- Хоткевич Г.М. Григорій Савич Сковорода. (Український філософ). Короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів. З нагоди 125-літньої річниці з дня смерті. – Харків: Союз, 1920. – 168 с.
 Те саме: Сидней, б. р. – 168 с.; Харків: Гуманітарно-літературна асоціація Г. Сковороди, 1997. – 128 с.
- Aus Skovorodas mystischen Schriften / Ausgewählt und übersetzt von D. Tschyżewskij // Orient und Occident: Staat – Gesellschaft – Kirche. – 1933. – Hft. 14. – S.1–7.
- Чопук Д.В. Translations // Чопук Д.В. Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – С. 83–135.
Зміст: G.S. Skovoroda's Fables. – P. 83–117; Skovoroda's Wisdom in Aphorisms, as Selected from His Works and Organized by Dan B. Chopyk: Truth – God – Man. – P. 119–121; Love. – P. 121–122; Life. – P. 122–123; Friendship. – P. 123–124; Learning. – P. 125–126; Natural Calling – Talent – Work – Self Knowledge. – P. 126–129; Failings. – P. 129–130; Health (Mental). – P. 130–132; Judgement. – P. 133; Wisdom. – P. 133–135.
- Мокру В. Od Hariona do Skoworody. Antologia poezji ukraińskiej XI–XVIII w. – Kraków: Universitas, 1996. – 349 s.

- Nieuważny F., Pleśniarowicz J.* Antologia poezji ukraińskiej / Wprowadzenie: S. Kozak, F. Nieuważny. – Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1977. – 1062 s.
Твори Сквороди див. на с. 108–117.
- Russian Philosophy: An Historical Anthology / Ed. by J.M. Edie, J.P. Scanlan and M.B. Zeldin. – Chicago: Quadrangle Press, 1965. – Vol. 1: The Beginnings of Russian Philosophy: The Slavophiles, the Westerners. – XVI, 434 p.
Твори Сквороди див. на с. 11–62.
- Skovoroda G.* Dialogo chiamato l'alfabeto o l'abecedario del mondo / Trad. dall'antico ucraino di S. Vovk // Kamen'. Rivista semestrale di poesia e filosofia. – 1994–1995. – An. V. – N. 6–7 (Dicembre-Giugno). – P. 9–64.
- Skovoroda G.* La povera allodola / Trad. di M. Moretti // Miti Antichi e Moderni tra Italia e Ucraina / A cura di K. Konstantynenko, M.M. Ferraccioli e G. Giraud. – Padova: E. V. A., 2000. – Vol. 1. – P. 268–283.
- Skovoroda G.* Lettere a Michail Kovalins'kij / Trad. dal latino di L. Commissari // Kamen'. Rivista semestrale di poesia e filosofia. – 1994–1995. – An. V. – N. 6–7 (Dicembre-Giugno). – P. 65–78.
- Skovoroda G.* Narciso / Trad. di S. Vovk // Kamen'. Rivista di poesia e filosofia. – 1996. – An. V. – N. 8 (Febbraio). – P. 7–42.
- Skovoroda G.S.* Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk. – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – 173 p.
Рец.: Ушкалов Л. «Слово і час». – 1992. – № 9. – С. 85–86; Zyla W.T. «Ukrainian Quarterly». – 1994. – Vol. 50. – P. 303–304.
- Skovoroda Gh.* Fábulas. – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – 60 p.
- Skovoroda H.* Hryhorij Skovoroda, učitel života (1722–1794): [Výbor z díla] / Texty vybrala a přel. [z ukrajinštiny] D. Dvořáková; Předml. Sv. Mathauserová. – [Praha]: Irian, 1994. – 40 s.
- Skovoroda H.* Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – 247 s.
Рец.: Ісаєвич Я. «Друг читача». – 1984. – 5 червня.
- Skovoroda H.* The Serpent's Flood (excerpt) / Transl. by T.D. Zakydalsky // Towards an Intellectual History of Ukraine: An Anthology of Ukrainian Thought from 1710 to 1995 / Ed. by R. Lindheim and G.S.N. Luckyj. – Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 1996. – P. 74–81.
Див. також: 4; 5; 10.18.2.4; 10.19.2.8; 10.19.2.12.

19. РУКОПИСИ ТВОРІВ СКОВОРОДИ

Переважна більшість творів Сковороди збереглася в автографах, деякі – в автографах та списках, а деякі – лише в списках. Тільки один твір (притча «Убогий Жайворонок») невідомий ані в автографі, ані в списку. Досі не знайдено також рукописи кількох сквородинських листів, трагедокомедій та перекладів чотирьох трактатів Плутарха («Про Боже правосуддя», «Про смерть», «Про те, що треба остерегатися боргів», «Про жадобу до багатства»). Унікальна колекція автографів Сковороди, зібрана свого часу Михайлом Ковалинським, зберігається нині у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України (м. Київ). Інші автографи та списки творів Сковороди перебувають під цю пору в архівах та бібліотеках України (Київ, Харків), Росії (Москва, Санкт-Петербург), Румунії (Ясси), Сполучених Штатів Америки (Гарвард) та Чехії (Прага).

- Багалеї Д.И.* Библиографический обзор сочинений Г.С. Сковороды // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. LXIV–CXXXI (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Багалеї Д.И.* Заметка о рукописях Г.С. Сковороды // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVI. – Сентябрь. – С. 463.
- Багалеї Д.И.* Неизданные сочинения Г.С. Сковороды [«Израилскій змії», «Асхань», «Потоп зміин», «Книжечка о чтеніи священнаго писанія, нареченна Жена Лотова». Тези доповіді] // Известия XIII археологического съезда в Екатеринославе. – Харьков: Типография «Печатное дело», 1905. – С. 51–53.
Те саме: Труды XIII археологического съезда в Екатеринославе, 1905. – Москва, 1908. – Т. 2. – С. 213–214.
- Бонч-Бруевич В.Д.* К рукописи «Асхань» // [Сковорода Г.С.] Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 190 (Материалы к истории и изучению русского сектантства и старообрядчества / Под ред. В. Бонч-Бруевича. – Вып. пятый).
- Бонч-Бруевич В.Д.* К рукописи «Израилскій змії» // [Сковорода Г.С.] Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 388–390 (Материалы к истории и изучению русского сектантства и старообрядчества / Под ред. В. Бонч-Бруевича. – Вып. пятый).
- Бонч-Бруевич В.Д.* К рукописи «Наркісс» // [Сковорода Г.С.] Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 121–122 (Материалы к истории и изучению

- русского сектантства и старообрядчества / Под ред. В. Бонч-Бруевича. – Вып. пятый).
- Бонч-Бруевич В.Д.* К рукописи «Потоп Змін» // [Сковорода Г.С.] Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 530 (Материалы к истории и изучению русского сектантства и старообрядчества / Под ред. В. Бонч-Бруевича. – Вып. пятый).
- Бонч-Бруевич В.Д.* По поводу опубликования подлинного текста рукописи М.И. Ковалинского проф. Д.И. Багалеем в издании Харьковского историко-филологического общества // [Сковорода Г.С.] Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 43–49 (Материалы к истории и изучению русского сектантства и старообрядчества / Под ред. В. Бонч-Бруевича. – Вып. пятый).
- Те саме: Харьковский исторический альманах. – Харьков: Райдер, 2002. – С. 13–16.
- Бонч-Бруевич В.Д.* По поводу рукописи: «Начальная дверь ко христианскому добронравію» // [Сковорода Г.С.] Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 73–74 (Материалы к истории и изучению русского сектантства и старообрядчества / Под ред. В. Бонч-Бруевича. – Вып. пятый).
- Бузинний О.Т.* Рукопис «Асхані» Г.С. Сковороди в Полт. Краєв. Іст. архіві // Записки Полтавського інституту народної освіти за 1926–1927 ак. рік. – Полтава, 1927. – Т. 4. – С. 57–61.
- [*Данилевский Г.П.*] Сковорода, украинский деятель XVIII века (Материалы для истории южнорусской литературы) // Основа. – 1862. – № 8. – С. 1–39 (4-а пагін.); № 9. – С. 39–96 (5-а пагін.) [наприкінці тексту підпис: *Орест Халявський*].
- Те саме: [під титулом «Григорий Савич Сковорода (с 1722 по 1794 г.)»] // *Данилевский Г.П.* Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. – Харьков: Изд. Зеленского и Любарского, 1866. – С. 1–96; *Данилевский Г.П.* Сочинения. Изд. 5-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1887. – Т. 6. – С. 315–372; Изд. 6-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1890. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 7-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1893. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 8-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1901. – Т. 21. – С. 25–94; Изд. 9-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1902. – Т. 21. – С. 25–94; *Данилевский Г.П.* Собрание сочинений: В 10 т. – Москва, 1995. – Т. 10. – С. 30–105.
- Евсеев И.Е.* Описание рукописей, хранящихся в Орловских древлехранилищах. – Орел: Типография губернского правления, 1905. – Вып. I. – 172 с.
Про рукописи Сковороди див. на с. 117–118.
- Захаркін С.* Рукописна україніка в бібліотеці Гарвардського університету (короткий огляд) // Молода нація. – 1999. – № 11. – С. 180–187.
Про рукописи Сковороди див. на с. 182–183.

- Зими́на О.Г.* Неизвестные списки сочинений и писем Г.С. Сковороды // Записки отдела рукописей (Государственная библиотека СССР им. В.И. Ленина). – Москва, 1983. – Вып. 44. – С. 170–180.
- Іваньо І.В.* Примітки. Коментарі // *Сковорода Г.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 1. – С. 466–527.
- Іваньо І.В.* Примітки. Коментарі // *Сковорода Г.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 502–556.
- Лебедев А.С.* Рукописи церковно-археологического музея Киевской духовной академии. – Саратов, 1916. – Т. 1. – 472 с.
Про рукописи Сковороди див. на с. 133–134.
- Личные архивные фонды в государственных хранилищах СССР. Указатель. – Москва, 1963. – Т. 2. – 502 с.
Про рукописи Сковороди див. на с. 167.
- Махновець Л.* Рукою Сковороди // Літературна Україна. – 1972. – 28 липня.
- Неизвестное письмо Г.С. Сковороды (О передаче из чешских архивов писем Г.С. Сковороды Я. Правицкому от 30 мая 1785 г. в Институт литературы Академии наук УССР) // Славяне. – 1958. – № 10. – С. 62.
- Новое о Григории Сковороде (Письмо к Г.И. Ковалинскому от 2 мая 1785 г.) / Публикация Е.Б. Рашковского и В.М. Смирнова // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – 1984. – Т. 43. – № 2. – С. 168–172.
- Описание рукописного отдела Библиотеки АН СССР / Сост. И.Ф. Мартынов. – Ленинград: Наука, 1080. – Т. 4. – Вып. 2: Стихотворения, романсы, поэмы и драматические сочинения XVII – первая треть XIX в. – 352 с.
Про рукописи Сковороди див. на с. 5, 138, 174, 175, 177, 194–200, 229.
- Петров Н.И.* Краткое обозрение рукописей Киево-Софийской библиотеки. – Киев: Изд. Фиха, 1901. – 22 с.
Про рукописи Сковороди див. на с. 7.
- Петров Н.И.* Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве. Библиотека Киево-Софийского собора. – Москва: Типография университета, 1904. – Вып. 3-й. – 365 с.
Про рукописи Сковороди див. на с. 65, 208.
- Попов П.М.* З історії українсько-румунських літературних зв'язків (З приводу подарунка Яеського університету Академії наук УРСР фотокопії з рукописної спадщини Г.С. Сковороди та його дослідника А. Хиждеу) // Вісник Академії наук УРСР. – 1956. – № 9 (238). – С. 38–44.
- Попов П.М.* Нововідшукані автографи листів Г. Сковороди // Радянське літературознавство. – 1961. – № 3. – С. 112–114.
- Попов П.М.* Новознайдені тексти Г.С. Сковороди // Радянське літературознавство. – 1950. – Т. 13. – С. 50–69.
- Попов П.М.* Новознайдені тексти Г.С. Сковороди // VI наукова сесія (Київський університет): Тези доповідей. Філологія. – Київ: Видавництво Київського університету, 1948. – С. 5–7.
- Редько М.П.* Про належність Сковороді використаних Хаждеу рукописів // Тези доповідей кафедри філософії [Ужгородського університету] до конференції, присвяченої 20-річчю заснування університету. – Ужгород, 1965. – С. 30–40.

- Сумцов Н.Ф. О принесенной в дар Харьковскому историко-филологическому обществу неизданной рукописи Г.С. Сковороды «Израилскій Змій» // Харьков. – 1879. – № 484 (6 ноября). – С. 2.
- Табачников Л.А., Іваньо І.В. Примітки та різночитання // Сковорода Г. Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – Т. 1. – С. 581–635; Т. 2. – С. 545–601.
- Яцимирский А.И. Славянские и русские рукописи румынских библиотек. – Санкт-Петербург, 1905. – 965 с. (Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук, т. 7).
Про рукописи Сковороди див. на с. 805.
- László M. Cîteva din scrierile lui Skovoroda aflate în manuscris în bibliotecile din România // Romanoslavica. – București, 1965. – [Т.] XII: Filologie. – P. 243–248.
- Strumiński B. Textological Notes on Skovoroda's Alphabet // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 215–219.
- Див. також: 2.3; 4; 10.21; 10.22; 24.2.1; 24.2.2; 24.2.7.

20. СКОВОРОДА Й СЛОБОЖАНЩИНА

20.1. Сковорода в Слобідському краї

Більше половини свого віку Сковорода мешкав на Слобожанщині. Упродовж десяти років (од 1759-го по 1769-й), шоправда, з чималими перервами, він навчав слобожанське шляхетне юнацтво поезику, греки, синтакси та катехізиу в Харківському колегіумі, а останні двадцять п'ять років життя, аж до самої смерті, яка спіткала його пізньої осені 1794 року у Вільшанській Іванівці, філософ мандрував шляхами Слобідського краю. Окрім Харкова, Сковорода часто бував у Бабах, Боромлі, Валках, Великому Бурлуці, Гусинці, Іванівці, Ізюмі, Куп'янську, Лебедині, Липцях, Острогозьку, Охтирці. Він був бажаним гостем і під стріхами селянських хат, і в мастках слобідсько-української шляхти – Донців-Захаржевських, Земборських, Каразиних, Квіток, Ковалинських, Мечникових, Розальйон-Сошальських, Тев'яшових, і в келіях Куразького, Охтирського, Сумського, Святогорського чи Сіннянського монастирів. Якраз у Слобідському краї Сковорода створив більшу частину своїх “божественних пісень”, байок, філософських трактатів та діалогів. Для старожитньої Слобожанщини Сковорода був не лише мандрівним навчителем мудрості чи, як колись казали, “мандрівним університетом”, але й справжнім утіленням свободи та вищих християнських чеснот. Філософ дуже любив Слобідський край, його природу, людей, козацькі слободи, містечка й міста – особливо Харків. Незадовго до смерті, у 1790 році, він склав зворушливу латинську молитву до Бога за слобожанську столицю, називаючи Харків (Zacharopolis) “сьомим Божим оком” та висловлюючи сподівання, що пригородом це місто неодмінно стане схожим на сонце.

Айзеншток Я.Я. О. Паліцин. Епізод з культурного минулого Слобожанщини // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. II. – С. 57–69 (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).

Про Сковороду див. на с. 58, 68.

Багалей Д.И. Археологические, этнографические и топографические заметки о Харьковской губернии // Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1888. – Вып. 2. – С. 131–147.

Про Сковороду див. на с. 144–146.

Багалей Д.И. Заселение Харьковского края и общий ход его культурного развития до открытия университета. – Харьков: Типография Зильберберга, 1889. – 43 с.

Про Сковороду див. на с. 32–35, 40–41.

Те саме: *Багалей Д.И.* Очерки по русской истории. – Харьков: Типография Зильберберга, 1913. – Т. 2. – С. 15–17, 20.

Багалей Д.И. Исторические повести и статьи Гр. Фед. Квитки // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1911. – Т. 20. – С. 454–478.

Про Сковороду див. на с. 454, 458–459.

- Те саме: *Багалей Д.И.* Очерки из русской истории. – Харьков: Типография «Печатное дело», 1911. – Т. 1. – С. 454, 458–459.
- Багалей Д.И.* Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Т. 1: (1802–1815 гг.). – Харьков: Типография Зильберберга, 1893–1898. – 1204 с.
- Про Сковороду див. на с. 3, 25–33, 36, 37, 40, 51, 61, 849, 894, 1098.
- Те саме: Записки Императорского Харьковского университета. – 1893. – Кн. 2. – С. 3; Кн. 3. – С. 89–92; Кн. 4. – С. 1–5, 8, 9, 12, 23; 1894. – Кн. 1. – С. 49; 1897. – Кн. 4. – С. 53; 1898. – Кн. 1. – С. 2; Кн. 4. – С. 30.
- Багалей Д.И.* Просветительная деятельность Вас. Наз. Каразина // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1911. – Т. 20. – С. 81–111.
- Про Сковороду див. на с. 89.
- Те саме: *Багалей Д.И.* Очерки из русской истории. – Харьков: Типография «Печатное дело», 1911. – Т. 1. – С. 89.
- Багалей Д.И.* Харьковский городской голова Егор Егорович Урюпин // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1911. – Т. 20. – С. 54–80.
- Про Сковороду див. на с. 57, 78–80.
- Те саме: *Багалей Д.И.* Очерки из русской истории. – Харьков: Типография «Печатное дело», 1911. – Т. 1. – С. 57, 78–80.
- Багалей Д.И.* Харьковский педагог и журналист Иван Филиппович Вернет // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1909. – Т. 18. – С. 186–192.
- Про Сковороду див. на с. 188, 190–192.
- Те саме: Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1911. – Т. 20. – С. 449, 451–453; *Багалей Д.И.* Очерки из русской истории. – Харьков: Типография «Печатное дело», 1911. – Т. 1. – С. 449, 451–453.
- Багалей Д.И., Миллер Д.П.* История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год). Историческая монография. Том первый (XVII–XVIII вв.). – Харьков: Изд. Харьковского городского общественного управления, 1905. – 568 с.
- Про Сковороду див. на с. 392, 399, 400, 401, 402, 411–412, 433–456, 462–469.
- Те саме: Харьков, 1993 [репринтне відтворення видання 1905 р.].
- Багалей Д.И., Сумцов Н.Ф., Бузескул В.П.* Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905). – Харьков: Изд. университета, 1906. – 329, XIV с.
- Про Сковороду див. на с. 3, 112, 325.
- Багалій Д.І.* Історія Слобідської України. – Харків: Союз, 1918. – 308 с.
- Про Сковороду див. на с. 5, 220, 253–274.
- Те саме: Історія Слобідської України. – Харків: Основа, 1990. – С. 15, 171, 193–209; Харків: Дельта, 1993. – С. 15, 171, 193–209.
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
- Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

- Балабуха К.Х.* Сковорода, Котляревський, Квітка: душа Слобожанщини – душа України // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 20–21.
- Балабуха К.Х.* Сковорода. Матеріали до літературної карти Харківщини // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 15–16.
- Белебеха О.І.* Г. Сковорода в колі друзів на Харківщині // Григорій Сковорода і антична культура: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 280-річчю від дня народження Г.С. Сковороди (19 листопада 2002 р.). – Харків, 2002. – С. 68–71.
- Бондаренко К.Б.* Г.С. Сковорода і Північна Слобожанщина // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 35–40.
- Ботунова Г.Я.* Г.С. Сковорода і театральна культура Харкова XVIII ст. // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 160–162.
- Гавриленко А.* Над Тихою Сосною. На зарубіжній Слобожанщині // Березіль. – 2002. – № 7–8. – С. 151–154.
- Гавриленко А. Д.* На зарубіжній Слобожанщині, над Тихою Сосною // Григорій Сковорода і антична культура: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 280-річчю від дня народження Г.С. Сковороди (19 листопада 2002 р.). – Харків, 2002. – С. 77–84.
- Гесс де Кальве Г., Вернет И.* Сковорода, український філософ // Український вестник. – 1817. – Ч. 6. – С. 106–131.
- Гомон П.* “Пришли, друже, барильце пива бабаївського...”, або Чи знаємо ми свого великого земляка Сковороду? // Слобожанщина. – 2003. – № 26. – С. 99–121.
- Григоренко Г.* Г.С. Сковорода и Харьковщина // Красное знамя. – 1944. – 16 ноябрь. [Данилевский Г.П.] Сковорода, украинский деятель XVIII века (Материалы для истории южнорусской литературы) // Основа. – 1862. – № 8. – С. 1–39 (4-а пагін.); № 9. – С. 39–96 (5-а пагін.) [наприкінці тексту підпис: *Орест Халевский*].
- Те саме: [під титулом «Григорій Савич Сковорода (с 1722 по 1794 г.)»] // *Данилевский Г.П.* Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. – Харьков: Изд. Заленского и Любарского, 1866. – С. 1–96; *Данилевский Г.П.* Сочинения. Изд. 5-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1887. – Т. 6. – С. 315–372; Изд. 6-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1890. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 7-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1893. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 8-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1901. – Т. 21. – С. 25–94; Изд. 9-е. –

- Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1902. – Т. 21. – С. 25–94; *Данилевский Г.П.* Собрание сочинений: В 10 т. – Москва, 1995. – Т. 10. – С. 30–105.
- Данилевский Г.П.* Харьковские школы в старину и теперь (Исторические и статистические заметки об училище и народном образовании Харьковской губернии). – [Б. м.], [1864]. – 44 с.
Про Сквороду див. на с. 12–13.
- Дудко Д.* Григорій Скворода і рід Ковалівських // Багаліівські читання в Народній українській академії. III. – Харків, 2000. – С. 89–92.
- Дяченко М.Т., Розін С.О., Рябо В.І.* Скворода Г.С. (1722–1794) // *Дяченко М.Т., Розін С.О., Рябо В.І.* Харків. Місця історичних подій. Пам'ятки і заклади культури. Видатні діячі. – Харків, 1957. – С. 329–330.
- Исторический очерк г. Харькова (XVII и XVIII ст.) // *Весь Харьков.* Адресная и справочная книга на 1906–1907 гг. – Харьков: Типография Молчадского, 1906. – С. 1–28.
Про Сквороду див. на с. 23, 24, 25–27.
- Історія міст і сіл Української РСР: У 26 т. (Харківська обл.) / Ред.: Сіроштан М.А. та ін. – Київ: Головна редакція УРЕ, 1967. – 1002 с.
Про Сквороду див. на с. 15, 66, 72, 524, 690, 699, 877.
- Коваленко Гр.* Григорій Скворода, його життя і твори. – Полтава: Накладом Полтавської спілки споживчого товариства, 1919. – 156 с.
- [*Ковалинський М.И.*] Житие Сквороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [З передмовою М.Ф. Сумцова] // *Киевская старина.* – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сквороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сквороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сквороде» (повідомив В.С. Арсеньев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сквороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сквороды. С биографией Г.С. Сквороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 1–42; *Скворода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–535; *Скворода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Скворода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.
- Український переклад див.: *Ковалінський М.* Григорій Савич Скворода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.
Те саме: На слідах життя Григорія Сквороды. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.
- Мазуркевич О.Р.* Заповідник у Сквородинівці // Український історичний журнал. – 1968. – № 9. – С. 103–105.

- Мазуркевич О.Р.* Сковородинівка, святиня України // Прапор. – 1968. – № 8. – С. 103–105.
- Мельників Р.* Нарис історії літературного життя Слобідського краю // Від бароко до постмодерну: Збірник праць кафедри української та світової літератури Харківського державного педагогічного університету ім. Г.Сковороди, присвячений пам'яті професора Віктора Тимченка / За ред. проф. Л. Ушкалова. – Харків: Майдан, 2002. – С. 196–212.
Про Сковороду див. на с. 198–199, 201.
Те саме [під назвою «До історії літературного життя Слобідського краю»]: Письменники Харкова: Довідник / Післямови Р. Мельникова, С. Сапеляка, О. Ковальової. – Харків: Майдан, 2003. – С. 322–337.
- Ніженець А.М.* Г.С. Сковорода. Заповідні місця на Харківщині. – Харків: Прапор, 1969. – 61 с.
- Ніженець А.М.* Г.С. Сковорода. Заповідні місця на Харківщині. До 240-річчя з дня народження. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1962. – 42 с.
- Ніженець А.М.* На зламі двох світів: Розвідка про Г.С. Сковороду і Харківський колегіум. – Харків: Прапор, 1970. – 208 с.
- Ніженець А.М.* Про оточення Г.С. Сковороди у Липцях і Валках: 70–80-і роки XVIII ст. // Радянське літературознавство. – 1983. – № 2. – С. 28–35.
- Ніженець А.М., Стогній І.П.* Григорій Сковорода. Пам'ятні місця на Україні. – Київ: Наукова думка, 1984. – 94 с.
- Новоселов Н.* Григорій Сковорода в Святогірську // Радянська Україна. – 1980. – 13 травня.
- Овчаренко І., Бойко І.* Григорій Сковорода на берегах Дінця // Радянська Донеччина. – 1972. – 20 жовтня.
- Охріменко П., Охріменко О.* “Попівська академія” і її культурно-громадське значення // III Міжнародний конгрес українців. Літературознавство / Упоряд. і відп. ред. О. Мишанич. – Київ: Обереги, 1996. – С. 339–346.
Про Сковороду див. на с. 342.
- Посохова Л.Ю.* Харківський колегіум (XVIII – перша половина XIX ст.). – Харків: Бізнес Інформ, 1999. – 168 с.
Про Сковороду див. на с. 9, 12, 13, 59, 60, 74, 80, 81, 86, 87, 91, 92, 110–112, 119, 124, 133, 144–146, 153, 158.
- Ранюк Ю.* Слідами Сковороди (3 біографії філософа) // Прапор. – 1989. – № 2. – С. 139–143.
- Рідний край:* Навчальний посібник з народознавства / За заг. ред. академіка АПН України І.Ф. Прокопенка. – Харків: Основа, 1993. – 582 с.
Про Сковороду див. на с. 6, 77, 278, 279–281, 340, 407, 409, 427–430, 459–461, 466, 499.
Те саме: 2-е вид., випр. і доп. – Харків, 1999. – С. 8, 69, 256–259, 311, 370, 372, 388–391, 415–417, 420, 499.
- Род Ковалевских за триста лет (1651–1951).* – [Б. м.] [Париж], [б. г.] [1951], – 31, VIII с.
Про Сковороду див. на с. 15–16.
- Сатухін П.* Подорожі Г.С. Сковороди по Сумщині // Ленінська правда. – 1957. – 15 червня.
- Семенов І.* Г.С. Сковорода на Харківщині // Ленінська зміна. – 1971. – 12 жовтня.

- Слюсарський А.Г.* Слобідська Україна. Історичний нарис XVII–XVIII ст. – Харків: Книжково-газетне видавництво, 1954. – 279 с.
Про Сковороду див. на с. 215–222.
- Стадниченко В.Я.* Іду за Сковородою: Сповідь у любові до вчителя: [Документальна повість-подорож]. – Київ: Криниця, 2002. – 176 с. (Серія «Моя книгозбірня»).
- Сумцов М.Ф.* Слобожане: Історично-етнографічна розвідка. – Харків: Видавництво «Союз» Харківського Кредитового Союзу Кооперативів, 1918. – 240 с.
Про Сковороду див. на с. 4, 16, 30.
Те саме: *Сумцов М.Ф.* Слобожане: Історико-етнографічна розвідка / Підготовка тексту й мовна редакція Л. Ушкалова; слово до читача, примітки та післямова В. Фрадкіна. – Харків: Акта, 2002. – С. 9, 22, 27.
- Українець С.* Слобожанська ментальність: формування структур самоідентифікації // Вісник Харківського національного університету. – 2001. – № 499. – Серія: Теорія культури і філософія науки. – Вип. 31. – С. 127–133.
Про Сковороду див. на с. 131.
- Ушкалов Л.* [Передмова] // Барокова поезія Слобожанщини: Антологія / Упоряд., передмова, примітки та коментарі Леоніда Ушкалова. – Харків: Акта, 2002. – С. 17–47.
- Ушкалов Л.* Поезія Сковороди на тлі слобожанського бароко // Новий Колегіум. – 2000. – № 5. – С. 58–62.
- Ушкалов Л.* Слобожанська візія любові // Слобожанська муза: Антологія любовної лірики XVII–XX століть. – Харків: Майдан, 2000. – С. 5–8.
Про Сковороду див. на с. 5, 6, 7, 8.
- Харків – моя мала Батьківщина: Навчальний посібник з народознавства (Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди) / За ред. І.Ф. Прокопенка. – Харків: ОВС, 2003. – 544 с.
Про Сковороду див. на с. 54, 56, 60–65, 138, 146, 156–161, 172, 199, 200, 203, 333–334, 336, 348, 363–365, 394, 402, 418, 422–429, 453.
- Хиждеу А.* Григорий Варсава Сковорода. Историко-критический очерк. Отрывок первый: общее основное понятие о Сковороде, объясненное из его собственного сознания. [С доб.] Сковородинского Идиотикона // Телескоп. – 1835. – Ч. 26. – № 5. – С. 3–42; № 6. – С. 151–178.
Те саме: [незначно скорочено] *Хиждеу А.* Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Биогр. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 138–156.
Незначно скорочений румунський переклад під титулом «Un filozof mistic» див.: *Hăjdeu A.* Un filozof mistic / Trad. de M. Majewski // Convorbiri literare. – 1930. – № 63. – P. 568–588.
- Шерстнюк В., Малис О. Г.* Сковорода у Великому Бурлуці // Соціалістична Харківщина. – 1972. – 12 серпня.
- Шерстнюк В., Малис О.* Тричі у Харківському колегіумі // Вечірній Харків. – 1972. – 19 листопада.
- Шудрик І.* Філософська думка в Слобідській Україні // Філософія. Історія культури. Освіта: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків: Око, 1996. – С. 77–79.
Про Сковороду див. на с. 77.

Щелков К.П. Историческая хронология Харьковской губернии. – Харьков, 1882. – 365 с.

Про Сковороду див. на с. 149.

Щелков К.П. Харьков. Историко-статистический опыт. – Харьков: Типография губернского правления, 1880. – 72 с.

Про Сковороду див. на с. 30, 31, 34.

Shevelov G.Y. Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // *Shevelov G.Y. In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology.* – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.

Te same: Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 93–132.

Українські переклади див.: Шерех Ю. Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / Пер. Р. Доценка // *Шерех Ю. Поза книжками і з книжок.* – Київ: Час, 1998. – С. 393–437.

Te same: *Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології.* Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 364–413.

Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. CCXXXIX. – С. 177–211.

Див. також: 2.3; 2.5; 2.8; 2.12; 2.14; 10.1; 10.19.1.9; 10.19.1.16; 10.19.2.4; 10.19.2.12; 10.19.2.13; 10.20.2; 15; 16; 20.2; 22; 24.2.1; 24.2.7; 24.2.11; 24.3.5; 24.3.5.

20.2. Вплив Сковороди на заснування університету в Харкові

Роль Сковороди в розвитку Слобідського краю та слобідського шкільництва годі переоцінити. Уже за життя філософа “сковородинство”, як казав Сергій Єфремов, було своєрідною прикметою будь-якого освіченого слобожанина, чи вже козака, чи посполитого, чи шляхтича, чи людини духовного стану. А головне – Сковорода став справжнім “хрещеним батьком” Харківського імператорського університету: мандрівний філософ справив неабиякий вплив на ініціаторів створення університету, зокрема на Василя Каразіна, та й величезні кошти, необхідні для відкриття університету в столиці Слобідського краю, були зібрані друзями та шанувальниками Сковороди, тобто тією самою “патріотично налаштованою українською шляхтою”, яка стала, по слову видатного німецького інтелектуаліста Крістофа Дітріха фон Роммеля (1781–1859), “фінансовим фундатором” Харківського університету. Можливо, навіть сам Роммель – перший директор Харківського педагогічного інституту, створеного при університеті “задля дидактичної та методичної освіти вчителів гімназій”, – знав щось про життя та науку Сковороди, адже його дружиною була Маргарита Чернова – племінниця улюбленого учня Сковороди Михайла Ковалинського, а з-поміж близьких приятелів – генерал Петро Ковалинський (рідний брат Михайла Ковалинського) та професор Харківського університету Густав Гесс де Кальве, автор надрукованих 1817 року в «Українському вісникові» спогадів «Сковорода, український філософ».

Багалеї Д.И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Т. 1: (1802–1815 гг.). – Харьков: Типография Зильберберга, 1893–1898. – 1204 с.

Про Сковороду див. на с. 3, 25–33, 36, 37, 40, 51, 61, 849, 894, 1098.

- Те саме: Записки Императорского Харьковского университета. – 1893. – Кн. 2. – С. 3; Кн. 3. – С. 89–92; Кн. 4. – С. 1–5, 8, 9, 12, 23; 1894. – Кн. 1. – С. 49; 1897. – Кн. 4. – С. 53; 1898. – Кн. 1. – С. 2; Кн. 4. – С. 30.
- Багалій Д.* Український мандрований філософ Григорій Савич Сковорода. Його життя, філософія і значіння. (З приводу 200 річчя з дня народження 22 листопада ст. ст. 1722–1922 р.) // *Багалій Д.І., Яворський М.І.* Український філософ Г.С. Сковорода. – [Б. м.] [Харків]: Державне видавництво України, [б. р.] [1923]. – С. 9–48.
- Російську версію розвідки див.: *Багалей Д.И.* Украинский странствующий философ Г.С. Сковорода. С приложением статьи М.И. Яворского «Сковорода и его общество». – Харьков: Типография народного комиссариата просвещения, 1923. – 65 с.
- Григорій Саввич Сковорода // Из украинской старины / Рис. С.И. Васильковского и Н.С. Самокиша. Пояснительный текст проф. Д.И. Эварницкого. – Санкт-Петербург, [1900]. – С. 86–93.
- Український переклад див.: *Яворницький Д.* Григорій Савич Сковорода // 3 української старовини: Альбом. – Київ: Мистецтво, 1991. – С. 135–139.
- Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. – Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1925. – 192 с.
- Про Сковороду див. на с. 116, 119–127, 128–133, 136, 138.
- Те саме: Вінніпер; Мюнхен; Детройт: Ukrainian Sociological Institute, 1962 [репринтне відтворення видання 1925 р.]; Київ: Освіта, 1992 [репринтне відтворення видання 1925 р.].
- Денисенко А.* Злети та падіння Василя Каразіна // Київська старовина. – 1993. – № 6. – С. 79–91.
- Про Сковороду див. на с. 82, 85.
- Житецький П.І.* «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
- Про Сковороду див. на с. 135–152.
- Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.
- Український переклад див.: *Житецький П.І.* Григорій Савич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течіях громадського життя та його літературний стиль // *Житецький П.І.* «Енеїда» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
- Те саме: *Житецький П.Г.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.
- Иваньо И.* Релацииле филозофиче молдо-русо-украинене дин прима жумэтате а секолулуй XIX (А. Хыждеу ши Г.С. Сковорода) // Суб драпелул унитэций идеологиче. – Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1980. – П. 53–69.
- Лавріненко Ю.* На початках українського відродження. 3: До 200-річчя народження Василя Каразіна 10 лютого 1773–1973: 5. Каразін і Сковорода // Сучасність. – 1974. – № 4. – С. 55–64.
- Мамалуй О.О., Абашиник В.О.* Біля джерел університетської філософії у Харкові // Григорій Сковорода і проблеми національної філософії: Матеріали II Харківських Міжнародних Сковородинівських читань: «Національна філософія: минуле – сучасне – перспективи», присвячених 200-річчю з дня

- смерті Г.С. Сковороди. – Харків: Харківський міський фонд «Центр освітніх ініціатив», 1996. – С. 43–74.
- Род Ковалевских за триста лет (1651–1951). – [Б. м.] [Париж], [б. г.] [1951], – 31, VIII с.
Про Сковороду див. на с. 15–16.
- Ydod G. o.* Г.С. Сковорода і Православна Церква. – Вінніпег; Саскатун: Видано коштом Відділу Союзу Українок Канади ім. Ольги Кобилянської в Саскатуні, 1971. – 47 с.
- Харьковский государственный университет им. А.М. Горького за 150 лет. – [Харьков]: Издательство университета, 1955. – 386 с.
Про Сковороду див. на с. 8, 98, 264, 265.
- Шевчук Вал.* Сковорода і харківський університет // *Шевчук Вал.* Із вершин та низин: Книжка цікавих фактів із історії української літератури. – Київ: Дніпро, 1990. – С. 175.
- Besobrasof M. von.* Gregor Skovoroda, ein Philosoph der Ukraine (1722–1794) // Archiv für Geschichte der Philosophie. – 1912. – Bd. XXVI (Neue Folge, Bd. XIX). – S. 198–207.
- Čyževskýj D.* Literarische Lesefrüchte. Zu den Einflüssen Skovorodas // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1936. – Bd. XIII. – S. 66–67.
- Genyk-Berezovská Z.* Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // *Skovoroda H.* Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.
Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.
- Haase F.* Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.
Te same: Репринт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.
- Winter E.* Byzanz und Rom in Kampf um die Ukraine 955–1939. – Leipzig: Otto Harrassowitz, 1942. – 227 S.
Про Сковороду див. на с. 116–120, 140.
- Див. також: 2.5; 2.12; 15; 16; 20.1; 24.2.1.

21. СКОВОРОДА ТА МИСТЕЦТВО

21.1. Сковорода й образотворче мистецтво, театр та кіно

Важливе місце в житті та творчості Сковороди посідали не тільки поезія, філософія, богослів'я, але також музика, театр, малярство. Так, він власноруч ілюстрував свій діалог «Алфавіт миру» малюнками з емблематичної збірки «Symbola et emblemata selecta». Філософ був добре обізнаний з київським шкільним театром тієї пори, коли тут працювали такі блискучі драматурги, як Сильвестр Ляскоронський, Мануйло Козачинський, Варлаам Лашевський, Георгій Кониський. Недаром у своїй візії «Боротьба архистратига Михайла із Сатаною» Сковорода цитує трагедокомедію Варлаама Лашевського «Гнана Церква». Перегородом, викладаючи поетику в Харківському колеґіумі, Сковорода й сам написав трагедокомедію, рукопис якої був свого часу в руках Григорія Данилевського. Окрім того, яскраві театральні метафори досить часто зринають у філософській прозі Сковороди: то він говорить про Божий промисел, як про гідну подиву “божественну комедію”, то править про потворний “театр нашого життя”, то змальовує юрбу в образі блазня, що ходить стовбула на руках. А вже в XIX–XX століттях образ Сковороди привертає увагу представників різних мистецтв. Над ним працювали, зокрема, такі видатні українські художники, як Сергій Васильківський (картина «Сковородинські псалми»), Іван Іжакевич (малюнок у техніці гризайлі «Мандрівний філософ Сковорода»), Іван Падалка, Тетяна Яблонська (портрет Сковороди 1944 року), Василь Касіян (портрет-гравюра Сковороди 1946 року), скульптори Іван Кавалерідзе (пам'ятники Сковороді в Лохвиці [1922], Сковородинівці [1972], Києві [1976], Харкові [1992]), Іван Гончар (скульптурний портрет Сковороди – обпалена глина – 1967 року) та інші. Той-таки Кавалерідзе є автором сценарію та режисером створеного 1958 року на Київській кіностудії ім. Олександра Довженка художнього фільму «Григорій Сковорода» (у головній ролі – Олександр Гай, автор музики – Борис Лятошинський).

- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорій Сковорода: Поезія. Філософія. Життя. – Москва: Художественная література, 1989. – 335 с.
- Ботунова Г.Я.* Г.С. Сковорода і театральна культура Харкова XVIII ст. // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 160–162.
- Виноградова Р.І.* Г.С. Сковорода в творчості Івана Кавалерідзе // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 40–41.
- Григорій Сковорода в екслібрисах харків'ян / Уклад. Л.Г. Надєждина, Н.Ф. Коваленко; під ред. В.П. Бурмаки. – Харків: Харківський клуб екслібристів, 2001. – 52 с.
- Грищенко Н.В.* Природа і функції мистецтва в філософії Г.С. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня

- народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 170–171.
- Діденко І.* Фільм з полиці // *Діденко І.* Всевідання: Поезії, поеми. Осяйне світовидиво. – Київ, 2000. – С. 203–204.
- Дубенко С.В.* Григорій Сковорода у кіномистецтві // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 133–134.
- Дудко Д.М.* Мудрець біля світового дерева: образ Григорія Сковороди у фольклорі та мистецтві (спроба інтерпретації) // Обрії комунікації та інтерпретації: Матеріали VIII Харківських міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Екограф, 2001. – С. 108–109.
- Жила С.О.* Вивчення біографії Григорія Сковороди у взаємозв'язках з різними видами мистецтва // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 99–104.
- Залеська Онішкевич Л.* Пошуки та інтерпретації Львівського театру ім. Леся Курбаса, або театру Володимира Кучинського // Філософія. Історія культури. Освіта: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків: Око, 1996. – С. 320–327 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Залеська Онішкович*].
Про Сковороду див. на с. 320, 321–322, 325.
- Зінов'єва Н.* “Духовний хліб” Григорія Сковороди [Про виставу «Сад божественних пісень» в київському театрі «Сузір'я»] // Український театр. – 1990. – № 1. – С. 7–8.
- Лоциць Ю.* Мудрець та Сфінкс. Малюнки-символи у творах Г.С. Сковороди // Наука і суспільство. – 1969. – № 6. – С. 17–20.
- Мойсєєва Г., Микитась В.* Невідомий портрет Григорія Сковороди // Літературна Україна. – 1987. – 2 квітня.
- Овсійчук В.* Сковорода про мистецтво // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 9–15.
- Пилипчук Р.* Григорій Сковорода і театр // Український театр. – 1972. – № 5 (58). – С. 28–30.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода: Семінарії. – Київ: Вища школа, 1972. – 207 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Софронова Л.* Київський шкільний театр: поетика обряду і поетика драми // Українське барокко. Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців (Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р.) / Відп. ред. д-р філол. наук О. Мишанич. – Київ, 1993. – С. 95–104.
Про Сковороду див. на с. 95.
- Софронова Л.О.* Жанрова система київської шкільної драми // Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські літератури / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1984. – С. 232–252.

- Про Сковороду див. на с. 238, 244, 250–251.
- Софронова Л.О.* Український театр бароко та християнські культурні традиції // Українське бароко та європейський контекст. – Київ: Наукова думка, 1991. – С. 198–203.
- Про Сковороду див. на с. 199.
- Степовик Д.* Хто ілюстрував «Алфавіт» // Жовтень. – 1973. – № 4. – С. 113–115.
- Степовик Д.В.* Григорій Сковорода в образотворчому мистецтві // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 134–137.
- Степовик Д.В.* Григорій Сковорода й образотворче мистецтво // Образотворче мистецтво. – 1972. – № 6. – С. 26–27.
- Степовик Д.В.* Погляди Г. Сковороди на образотворче мистецтво // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 193–197.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
- Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Див. також: 2.7; 2.10; 2.11; 2.12; 6.1; 6.2; 6.12; 10.16; 10.19.1.10; 10.19.1.11; 10.19.1.13; 21.2; 26.20.10.

21.2. Сковорода й музика

Музика, як свідчив Михайло Ковалінський, була “улюбленим, хоча й не головним заняттям” Сковороди. Власне кажучи, філософ займався нею “заради втіхи та відпочинку”. “Він писав духовні концерти, поклавши на музику деякі псалми, а також вірші, що їх виконують під час літургії, і ця музика сповнена гармонією простою, але поважною, годною проїняти, полонити й зворушити. Особливо йому була до душі музика акроматична”. Справді-бо, Сковорода з дитинства не тільки дуже любив церковний спів, але й сам співав на криласі. Мавши, як казав Михайло Ковалінський, “надзвичайно приємний голос”, він упродовж 1741–44 років був співаком (альтистом) придворної капели імператриці Єлизавети, отримавши там чин “придворного уставника”. Сковорода вмів грати на кількох музичних інструментах: флейті, скрипці, бандурі, лірі. Три поезії «Саду божественних пісень» («Всякому городу нрав і права»,

«Ой ти, пташко жовтобоко», «Ах поля, поля зелені») були покладені на музику (певно, ним самим) і ввійшли до репертуару українських кобзарів та лірників під назвою “Сковородиних псалмів”, чи “сковородинських веснянок”. Як стверджував Григорій Квітка-Основ'яненко, Сковорода був також творцем “придворного” наспіву літургійно-канонічної пісні «Іже херувими». “А крім того, – казав він, – Сковорода скомпонував веселий та урочистий пісенспів «Христос воскрес» й пасхальний канон «Воскресення день»”. Музичні партії є також у філософських творах Сковороди, зокрема у візії «Боротьба архистратига Михайла із Сатаною» та притчі «Убогий Жайворонок». Поезія Сковороди привертала увагу багатьох музикантів. Музику на слова Сковороди писали такі різні за стилем композитори, як Іван Карабиць, Софія Губайдуліна чи Олександр Шетинський.

- Бакай С.Ю.* Головні етапи формування музично-просвітницьких ідей Г.С. Сковороди // Науковий вісник [Харківського державного педагогічного університету]. Серія: Філософія. – Харків: Харківський державний педагогічний університет, 2001. – Вип. 9. – С. 12–17.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорій Сковорода: Поезія. Філософія. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Белікова В.В.* Роль музичної творчості Г.С. Сковороди у формуванні пісенних жанрів української музики // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сковородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 133–134.
- Борисова О., Борисов О.* Роль та місце музики в творчості Г. Сковороди // Тези всеукраїнської наукової конференції «Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури», Переяслав-Хмельницький, 21–23 вересня 1992 р. – Переяслав-Хмельницький: Буклет, 1992. – С. 160–161.
- Боровик М.К.* Григорій Сковорода і музика // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 186–193.
Те саме: [короткий виклад] Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 129–132.
- Боровик М., Іваньо І.В.* Новознайдений музичний твір на слова Григорія Сковороди. [Вступна стаття та публікація закінчення притчі «Убогий Жайворонок»] // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 2. – С. 67–69.
- Булат Т.* Музичні імпульси в поезії Шевченка та композиторські інтерпретації віршів // Світи Тараса Шевченка: Збірник статтей до 185-річчя з дня народження поета / Ред. Л.М.Л. Залеська Онишкевич, А. Гумецька, І. Фізер. – Нью Йорк; Львів, 2001. – С. 316–332 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Філологічна секція, т. 215).
Про Сковороду див. на с. 318–319.
- Верба Г.* Григорій Сковорода і музика // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 417–430.

- Гордейчук Н. Свое истолкование славной традиции [О хоровом концерте украинского композитора И.Ф. Карабица «Сад божественных песней» на слова Г.С. Сковороды] // Советская музыка. – 1974. – № 6. – С. 40–43.
- Горенко-Баранівська Л. Музично-просвітницькі аспекти діяльності Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 360–366.
- Гужва О.П. Музична спадщина Г.С. Сковороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 71–72.
- [Данилевский Г.П.] Сковорода, украинский деятель XVIII века (Материалы для истории южнорусской литературы) // Основа. – 1862. – № 8. – С. 1–39 (4-а пагін.); № 9. – С. 39–96 (5-а пагін.) [наприкінці тексту підпис: *Орест Халевский*].
- Те саме: [під титулом «Григорий Савич Сковорода (с 1722 по 1794 г.)»] // Данилевский Г.П. Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. – Харьков: Изд. Заленского и Любарского, 1866. – С. 1–96; Данилевский Г.П. Сочинения. Изд. 5-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1887. – Т. 6. – С. 315–372; Изд. 6-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1890. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 7-е. – Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича, 1893. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 8-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1901. – Т. 21. – С. 25–94; Изд. 9-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1902. – Т. 21. – С. 25–94; Данилевский Г.П. Собрание сочинений: В 10 т. – Москва, 1995. – Т. 10. – С. 30–105.
- Доценко В.І. Г.С. Сковорода і музика // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 72–73.
- Жила С.О. Вивчення біографії Григорія Сковороди у взаємозв'язках з різними видами мистецтва // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 99–104.
- З музичної творчості Григорія Сковороди // Церковний календар на 1972 р. – Варшава, 1971. – С. 109.
- История украинской музыки: Учебное пособие / Сост. и ред. А.Я. Шреер-Ткаченко. – Москва: Музыка, 1981. – 271 с.
Про Сковороду див. на с. 36, 45, 46, 190, 213.
- Історія української музики: В 6 т. / АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського; Ред. колегія: М.М. Гордійчук та ін. – Київ: Наукова думка, 1989. – Т. 1. – 446 с.
Про Сковороду див. на с. 16, 79, 220, 223, 231, 234, 241, 244, 250–252, 335, 352, 381, 427.
- [Ковалинский М.И.] Житие Сковороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [З передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.

- Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сквороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сквороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сквороде» (повідомив В.С. Арсеньев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сквороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сквороды. С биографией Г.С. Сквороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 1–42; *Скворода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–535; *Скворода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Скворода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.
- Український переклад див.: *Ковалінський М.* Григорій Савич Скворода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.
- Те саме: На слідах життя Григорія Сквороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.
- Комарова І.* Музика Сквороди? (Про композиторську діяльність Г.С. Сквороди. Дослідження музикознавця) // Літературна Україна. – 1971. – 19 листопада.
- Корний Л.Ф.* Скворода Григорій Саввич // Музыкальная энциклопедия. – Москва, 1981. – Т. 5. – Стб. 51–52.
- Кошара Н.* Музичні образи // Робітничка газета. – 1972. – 1 грудня.
- Кузьменко В.І.* Джерела музично-пісенної творчості Григорія Сквороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сквороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сквороди, 1992. – С. 75–76.
- Любар Р.О.* Музично-пісенна творчість Г.С. Сквороди // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сквороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 135–136.
- Мартусь В.* Пісні Григорія Сквороди // Музика. – 1971. – № 2. – С. 21.
- Марченко О.В.* Філософський діалог Г.С. Сквороди як позахрамова літургія // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Саввича Сквороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 175–176.
- Маценко П.* Г. Квітка-Основ'яненко в музиці (Маловідома сторінка з життя письменника) // *Маценко П.* Давня українська музика і сучасність. – Вінніпег: Культура й освіта, 1952. – С. 25–28.
- Про Сквороду див. на с. 26.
- Маценко П.* Музика і Г.С. Скворода // *Маценко П.* Давня українська музика і сучасність. – Вінніпег: Культура й освіта, 1952. – С. 19–23.

- Маценко П. Музика і Г.С. Сковорода // Нові Дні: Український універсальний журнал. – 1972. – Ч. 273 (Жовтень). – С. 11–12.
- Муляр О. Музика у творчому становленні Григорія Сковороди // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 79–80.
- Нічик В. Філософія як музика // Сіверянський літопис. – 1998. – № 5. – С. 83–85.
- Нічик В.М. Києво-Могилянська академія і німецька культура. – Київ: Український Центр духовної культури, 2001. – 252 с.
- Ортинська М. Музична спадщина Г. Сковороди // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 71–72.
- Полякова І. Вокальна творчість Г.С. Сковороди і зв'язок її з музичними традиціями української міської культури // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 73–74.
- Романко І., Стинська В. Г. Сковорода і музика // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 81–82.
- Сковорода Григорій Савич // Музыкальный энциклопедический словарь / Гл. ред. Г.В. Келдыш. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – С. 502.
- Слепцова О.В. Внесок Г.С. Сковороди у розвиток української вокальної школи // Григорій Сковорода і антична культура: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 280-річчю від дня народження Г.С. Сковороди (19 листопада 2002 р.). – Харків, 2002. – С. 55–62.
- Соколова А.В., Шумська О.О. Музика в житті Григорія Сковороди // Педагогіка та психологія. – Харків, 1999. – Вип. 6. – С. 104–106.
- Таран І. Народні музичні традиції у творчій спадщині Г.С. Сковороди // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 75–76.
- Толошник Й., Лоскутова Т. Пісенна творчість Г. Сковороди та її вплив на формування та розвиток професійної камерно-вокальної лірики другої половини XVIII ст. // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія:

- Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994 – С. 77–78.
- Українські композитори: Біо-бібліографічний довідник / Упоряд. М. Дитиняк. – Едмонтон: Канадський Інститут Українських Студій [Альбертського університету], 1986. – 160 с.
Про Сковороду див. на с. 128.
- Чернухова К.* Читаючи Сковороду (Перебування в Придворній співацькій капелі. Перші музичні твори) // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 584–591.
- Шевченко В.І., Шрамко О.І.* Відображення філософських поглядів у пісенній творчості Г. Сковороди // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 127–128.
- Шевчук Вал.* Сковорода – музикант // *Шевчук Вал.* Із вершин та низин: Книжка цікавих фактів із історії української літератури. – Київ: Дніпро, 1990. – С. 380–381.
- Шрамко О.І.* Музично-естетична діяльність Г. Сковороди // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 131–132.
- Шреєр-Ткаченко О.* Філософ, поет і музикант: до 250-річчя від дня народження Г.С. Сковороди // *Музика.* – 1972. – № 6. – С. 28–29.
- Шреєр-Ткаченко О.Я.* Григорій Сковорода – музикант. – Київ: Музична Україна, 1972. – 94 с.
Рец.: *Боровик М.* «Друг читача». – 1972. – 3 серпня.
- Шреєр-Ткаченко О.Я.* Пісенна творчість Г.С. Сковороди // *Шреєр-Ткаченко О.Я.* Історія української музики. – Київ: Музична Україна, 1980. – Ч. 1. – С. 133–142.
- Яросевич Л.* Григорій Сковорода і музика // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 30–35.
- Див. також: 2.2; 2.10; 3.11.3; 10.8.6.1; 10.8.6.2; 10.8.6.3; 10.20.2; 10.20.3.

22. СКОВОРОДА ЯК УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТИП

Сковороду зазвичай розглядають як “останню розкішну квітку” культури старої України (Микола Сумцов). На цьому наголошували не тільки українські автори. “Сковорода, – відзначав, приміром, Ніколай фон Арсенєв, – вірцевий син України, української землі, української культури, української життєрадісної барокової доби”. “Так само, як у його думці, – стверджував також граф Бобринської, – оприявнилася духовна культура, що її осереддяв був Київ Петра Могили з Академією й традиційною філософією, сам образ старчика несила остаточно зрозуміти відрубно від тих місць, де він мешкав та які він сходив уздовж і впоперек”. Ба більше, Бобринської говорить про “надмірну злотованість” Сковороди з рідним краєм та про “надмірну етнічну забарвленість його особистості й творчості”. Юзеф Третяк називав Сковороду “справжнім вивершенням тих позитивних моральних первістків, що дримали були в грудях українського народу” й потрактував сковородинський містицизм як питому прикмету українського духа, тим часом Чеслав Ястжембець-Козловський наголошував передовсім на “специфічно українському” характері його гумору, а як завважував Іван Мірчук, у Сковороді були “скристалізовані, може навіть виідеалізовані всі риси українського народу”. “Українськість” Сковороди знаходить свій вияв у релігійності та емоціоналізмі (“кордоцентричності”) його філософії, у практиці себепізнання, у способі життя тощо. Назагал, українську людину, яка сповідує споглядалне життя (*vita contemplativa*), заведено називати, услід за Миколою Шлемкевичем, “сковородинською людиною”.

- Бичко А.К.* Г. Сковорода – засновник української класичної філософії // *Філософія: Курс лекцій: Навчальний посібник* / І.В. Бичко, А.К. Бичко, М.П. Бузький та ін. – Київ, 1993. – С. 246–254.
- Бобринської П.* Старчик Григорій Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Impr. de Navarre, 1929. – 83 с.
Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.
- Бондарчук І.А., Шевцов В.Ф.* “Сковородинська людина” в горизонті М. Шлемкевича (вступ до проблеми) // *Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди* / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 3–4.
- Босак О.* Виразник українського народного духу // *Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження*. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 62–63.
- Вільчинський Ю.* Місце Григорія Сковороди в становленні національної ідеї // *Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження*. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 19–22.
- Володимир [В. Шаян].* Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сковороди. – Лондон: Орден, 1959. – 33 с. [на правах манускрипту].

- Те саме: Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1972. – 22 с.
- Гнатенко П.І.* Український національний характер. – Київ: ДОК-К, 1997. – 116 с.
Про Сковороду див. на с. 28–30, 32, 34, 55, 56, 63, 64, 80, 86, 87, 94, 95, 104, 105, 109, 110.
- Гойда О.* Ментальність козацтва у заповітах Сковороди // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 26–29.
- Горський В.* Григорій Сковорода як тип українського інтелігента // Наукові записки [Національного університету «Києво-Могилянська академія»]. – Київ, 1996. – Т. 1: Філософія та релігієзнавство. – С. 65–71.
- Горський В.С.* Філософія Григорія Сковороди // *Горський В.С.* Історія української філософії: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104.
Те саме: 2-е вид. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104; 3-є вид. – Київ: Наукова думка, 1997. – С. 84–104; 4-є вид., доп. – Київ: Наукова думка, 2001. – С. 101–125.
- Доңцов Д.* Григорій Сковорода про Національний Провід // На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 9–18.
- Доңцов Д.* Дух нашої давнини. – Прага: Юрій Тищенко, 1944. – 271с.
Про Сковороду див. на с. 40, 57, 91, 94–96, 100–101, 104, 121, 124–126, 139–140, 142, 169, 180–181, 210, 216, 241, 249.
Те саме: Б. м. та р. вид. [1950]. – С. 40, 57, 91, 94–96, 100–101, 104, 121, 124–126, 139–140, 142, 169, 180–181, 210, 216, 241, 249; Дрогобич: Відродження, 1991. – С. [3], 37, 57, 58, 93, 94, 96, 97, 99–103, 109, 112, 135, 136, 140–142, 146, 149, 157, 158, 161, 175, 185, 196, 197, 209, 218, 222, 227, 252–254, 260, 273, 296, 305, 306, 310, 320, 327, 330, 333.
- Заргійчук І.Д.* Національний характер філософії Сковороди // Тези доповідей II Харківських сквородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 119–121.
- Зубалій О., Ряценко Д.* Г.С. Сковорода – національний мандрований університет // Історія України. – 2001. – № 11(219). – С. 1–3.
- Івахню О.В.* Григорій Сковорода – виразник української ментальності XVIII ст. // Філософія: класика і сучасність: Матеріали III Харківських Міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996 – С. 111–112.
- Льїн В.В.* Буття етнічного духу – еллінського та українського. Схожість самотутніх геніальностей – Сократ і Сковорода // Український світ. – 1999. – Р. 8. – Т. 17. – С. 40–42.
- Карась А. Г.* Сковорода як предтеча національного відродження // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 15–17.
- Колісник Ю.В.* Спадщина Григорія Сковороди та її історичне значення в духовному розвитку України // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп.

- ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 11–16.
- Кривега Л.Д., Головащенко О.В. Г.С. Сковорода: “жизнь наша есть путишествіе” // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 65–68.*
- Кульчицький О.* Людина за філософією Г. Сковороди антитезою марксистсько-ленінської концепції людини // *Кульчицький О.* Український персоналізм. Філософська й етнопсихологічна синтеза. – Мюнхен; Париж: Український Вільний Університет, 1985. – С. 37–48.
- Михайловська Н. Г.* Сковорода – Т. Шевченко: особливості національної ментальності // Слобожанщина. – 1998. – № 7. – С. 102–109.
- Михайловська Н.А.* Екзистенційний характер української філософської думки як відображення специфіки національної ментальності: Автореф. дис. ... д-ра філос. наук. – Львів, 1998. – 34 с.
Про Сковороду див. на с. 1, 9, 10, 14–15.
- Мишанич О.* Григорій Сковорода (1722–1794) // *Сковорода Г.* Твори: У 2 т. / Передмова О. Мишанича. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – Т. 1. – С. 9–35.
Те саме: *Мишанич О.* Григорій Сковорода. Нарис життя і творчості. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – 48 с.; *Мишанич О.* Кризь віки: Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження. – Київ: Обереги, 1996. – С. 144–177.
- Мірчук І. Г.С.* Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Мірчук І.* Світогляд українського народу // Науковий Збірник Українського Вільного Університету в Празі. – 1942. – Т. 3. – С. 225–243.
Про Сковороду див. на с. 225, 230, 238, 242.
- Пахаренко В.І.* Система духовних цінностей Г. Сковороди // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 5–10.
- Пащук А.* Проблема “истиннаго человека” у філософській концепції Григорія Сковороди // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХХІ: Праці історико-філософської секції. – С. 181–200.
- Поліщук В.Т.* Григорій Сковорода і Михайло Старицький: тотожності й антитези позицій // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 127–138.
- Рубан А.* Сковорода про особливості українського національного характеру // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 575–583.

- Скринник М.* Міфо-символічні витоки української ідеї у світлі феномена Григорія Сковороди // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей.* – Київ, 1993. – Т. II. – С. 116–131.
- Сумцов М.* Сковорода і Ерн // *Літературно-науковий вісник.* – 1918. – Т. LXIX. – Кн. 1. – С. 41–49.
- Рец.:** *Филипович П.* «Книгарь. Літопис українського письменства». – 1919. – № 21. – Стп. 1359–1366.
- Про статтю М. Сумцова «Сковорода і Ерн» стп. 1360–1361.
- Те саме: [докладніша версія] *Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // *Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди.* – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 60–66; *Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія.* – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 162–171 [розділ «Сковорода і Ерн»].
- Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // *Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди.* – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 51–74.
- Те саме: *Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія.* – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 149–182.
- Сумцов М.Ф.* Слобожане: Історично-етнографічна розвідка. – Харків: Видавництво «Союз» Харківського Кредитового Союзу Кооперативів, 1918. – 240 с.
- Про Сковороду див. на с. 4, 16, 30.
- Те саме: *Сумцов М.Ф.* Слобожане: Історико-етнографічна розвідка / Підготовка тексту й мовна редакція Л. Ушкалова; слово до читача, примітки та післямова В. Фрадкіна. – Харків: Акта, 2002. – С. 9, 22, 27.
- Федорчук Л.Л.* Українська ментальність у світлі філософії Григорія Сковороди та поезії Тараса Шевченка // *Література. Фольклор. Проблеми поетики: Збірник наукових праць / Ред. колегія: Н.А. Лисюк, Т.В. Полковенко.* – Київ, 1996. – Вип. 4. – С. 32–35.
- Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. – Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1931. – 175 с.
- Про Сковороду див. на с. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157.
- Те саме: 2-е вид. – Мюнхен, 1983. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30–34, 35–63, 65, 92–94, 97, 104, 143–145, 157; 3-є вид. – Нью-Йорк, 1991. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157; 4-е вид. – Київ: Видавництво «Орії» при УКСП «Кобза», 1992. – С. 4, 15, 22–23, 31, 32, 36–41, 43–54, 56–62, 65–79, 81, 82, 117–119, 121, 125, 135, 187, 189, 206.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шаян В.* Григорій Сковорода – лицар святої борні. – Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. – 111 с.
- Те саме: Гамільтон: Свягиня Даждьбожа, 1984. – 109 с.
- Шлемкевич М.* Загублена українська людина. – Нью-Йорк, 1954. – 158 с.
- Про Сковороду див. на с. 20–21, 35.

- Те саме: *Шлемкевич М.* Загублена українська людина. – Київ: МП «Фенікс», 1992. – С. 20–21, 35.
- Янів В.* Григорій Сковорода – виразником “Степової Геллади” // Америка. – 1973. – 19 і 20 червня.
- Янів В.* Проблема народного світогляду українців і спадщина Григорія Сковороди // Народна творчість та етнографія. – 2000. – № 4. – С. 113–116.
- Янів В.* Сковорода – висловом української духовности // Наша Мета. – 1973. – 17 березня.
- Те саме: Література і мистецтво (Додаток до часопису «Гомін України», Канада). – 1973. – Березень.
- Ярмусь С.* Григорій Сковорода // *Ярмусь С.* Духовність українського народу: Короткий орієнтаційний нарис / Передмова Ю. Мулик-Луцка. – Вінніпег, 1983. – С. 175–177.
- Ярошенко Л.* Національний “дух” у філософії Г. Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 608–617.
- Яцук Н.Є.* Українська ментальність як феномен етногенетичного та соціокультурного буття народу: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Запоріжжя, 2003. – 16 с.
Про Сковороду див. на с. 8–9.
- Bojko-Bloch Ju.* H.S. Skovoroda im Lichte der ukrainischen Geschichte // Die Welt der Slaven. – Wiesbaden, 1966. – Jg. XI. – S. 306–316.
Український переклад див.: *Бойко Ю. Г.* Сковорода у світлі української історії // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 284–292.
- Janiw W.* Importance historique de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l’Institut d’Études Slaves de Paris a l’occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1792) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d’Études Slaves, 1976. – P. 111–118.
Український переклад див.: *Янів В.* Історичне значення Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 279–283.
- Janiw W.* Zusammenfassendes Schlußwort der Skovoroda-Veranstaltung (an der Universität zu Innsbruck, am 19. Oktober 1973) // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 41–45.
- Jastrzębiec-Kozłowski Cz.* Grzegorz Skovoroda, myśliciel ukraiński // Problemy Europy Wschodniej. – 1939. – № 2. – S. 120–128; № 3. – S. 185–194.
- Koultchytzkyi A.* Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personnalisme // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l’Institut d’Études Slaves de Paris a l’occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1792) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d’Études Slaves, 1976. – P. 55–110.
- Kultschytzkyj A.* Der universalistische Humanismus Komenskys und der personalistische Humanismus Skovorodas als Ausdrucksform zweier nationaler Geistigkeiten // Mitteilungen der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e. V. – München, 1972. – Nr. 8–9. – S. 11–23.

Mirčuk J. Tolstoj und Skovoroda, zwei nationale Typen // Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. – Berlin; Leipzig, 1929. – Bd. II. – S. 24–51.

Те саме: Окр. відбитка. – Berlin, 1929. – 28 S.

Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.

Treťiak J. Piotr Skarga w dziejach i literaturze Unii brzeskiej. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1912. – 352 s.

Про Сковороду див. на с. 280–281.

Див. також: 2.14; 10.14; 26.6; 26.8.7; 26.8.8; 26.8.9; 26.18; 26.20.8.

23. СКОВОРОДА-ПЕРЕКЛАДАЧ

23.1. Сковорода – теоретик перекладу

Сковорода чітко розрізняв *translatio*, тобто *достотний переклад*, та *interpretatio*, тобто *вільний переклад*, чи *переспів*. “Перекладач [translator], – писав він, коментуючи власний переклад оди фламандського новолатинського поета XVII століття Сидронія Гошія, – ставить слово замість слова, як зуб замість зуба, а тлумач [interpres], неначе ніжна годувальниця, кладе в рот своєму годованцеві розжований хліб і сік мудрості”. Утім, досить часто Сковорода ототожнює переклад та переспів. “И сия-то причина, – зазначав наш філософ у присвяті свого перекладу Цицеронового трактату «Про старість», – заохотила меня поднести сію книжечку, *претолкованную* здѣшним нарѣчіем... А *переведены* не слова ея, но мысли”. Іншого разу Сковорода напише таке: “Уклонившись от Библии к Плутарху, *перевел* я книжочку его «О спокойствіи душевном», *истолковав* не наружную словозвонкость, но самую силу и эссенцію [essentia, тобто *сутність*], будто гроздіе в точилѣ выдавил”. У будь-якому разі, філософ вочевидь надавав перевагу *interpretatio* перед *translatio* й далеко не завше прагнув адекватно віддзеркалити в перекладі всі особливості оригінального тексту.

- Баглай Й.О. Деякі питання теорії перекладу у творчості Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 125–127.
- Баглай Й.О. Сковорода – теоретик перекладу // Українське літературознавство: Республіканський міжвідомчий збірник. – Львів: Вища школа, 1973. – Вип. 19. – С. 87–92.
- Дложевський С. Плутарх у листуванні Сковороди (до проблеми літературних джерел Сковороди) // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 85–97.
- Іванько І. Григорій Сковорода – перекладач // Всесвіт. – 1972. – № 12. – С. 217–224.
- Поліщук Ф.М. Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л. Загальний погляд на українську перекладну поезію доби бароко // Актуальні проблеми слов’янської філології: Міжвузівський збірник наукових статей «Лінгвістика і літературознавство». – Київ: Знання, 2001. – Вип. VI. – С. 108–113.
- Про Сковороду див. на с. 111–113.
- Ушкалов Л. Українське барокко: філологічні ейдоси в рамцях “богомислія” // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1995. – Т. 4. – С. 43–54.
- Про Сковороду див. на с. 46, 51–52.
- Те саме: Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – С. 140, 145–146.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Див. також: 2.7; 2.12; 9; 10.16.1; 10.16.2; 10.16.4; 10.16.5; 10.19.1.2; 10.19.1.3; 10.19.1.18; 23.2; 24.2.8.

23.2. Характеристика сквородинських перекладів з Вергілія, Горація, Сидронія Гошія, Марка-Антуана де Мюре, Овідія, Плутарха, Теренція й Ціцерона

Скворода є автором цілої низки поетичних та прозових перекладів здебільшого з латинської мови. Так, він створив декілька версифікаційних вправ на теми другої книги Вергілієвої «Енеїди», переклав оди Горація «До Ліцинія Мурені» (II, 10) та «До Помпея Гросфа» (II, 16) (24-а пісня «Саду божественних пісень» є переспівом цієї самої оди), уривок з першої книги Овідієвих «Фастів» («Похвала астрономії»), діалог Ціцерона «Про старість», здійснений Марком-Антуаном де Мюре прозовий виклад комедії Теренція «Адельфи», а також трактати Плутарха «Про Боже правосуддя», «Про смерть», «Про те, що треба остерегатися боргів», «Про жадобу до багатства», «Про спокій душі» (зберігся тільки останній переклад). Окрім того, Сквороді належить декілька перекладів творів новолатинських авторів: дев'ятої («In natali Domini») та сорок дев'ятої («Ad Petrum Gerardium») оди першої книги од французького поета Марка-Антуана де Мюре, а ще – прозовий переклад оди фламандського поета Сидронія Гошія. Переклади Сквороди – переважно вільні. Приміром, попри те, що переклад оди Горація II, 16 є, як казав Чижевський, “спроба віддати думки оди (яка, до речі, ніби розвиває думки Епікура про *ψυχία*) в тій самій кількості строф та тим самим розміром – “сапфічною строфою”, в її силабічному одягу”, Скворода посутньо модернізує та християнізує оригінал.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Скворода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Дложевський С. Плутарх у листуванні Сквороди (до проблеми літературних джерел Сквороди) // Памяти Г.С. Сквороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 85–97.

Дложевський С.С. Вірші Сквороди й Мурет (До проблеми літературних джерел Сквороди) // Журнал научно-дослідницьких кафедр в Одесі. – 1924. – Т. 1. – № 3. – С. 18–22.

Іванько І. Григорій Скворода – перекладач // Всесвіт. – 1972. – № 12. – С. 217–224.

Іванько І.В. Філософія і стиль мислення Г. Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.

- Корж Н.Г.* Г.С. Сковорода – перекладач античних авторів // Питання літературознавства і мовознавства. Наукова конференція викладачів філологічного факультету [Харківського університету]: Тези і автореферати доповідей. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1965. – Вип. 1. – С. 16–19.
- Корж Н.Г.* Г.С. Сковорода – перекладач Цицерона і Плутарха // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 46.
- Корж Н.Г.* Г.С. Сковорода як перекладач трактату Цицерона // Радянське літературознавство. – 1964. – № 6. – С. 60–66.
- Корж Н.Г.* Переклади творів Горація на Україні (XVIII–XIX ст.) // Іноземна філологія. – Львів, 1970. – Вип. 20: Питання класичної філології. – № 8. – С. 68–73.
- Лазарович В.В., Дяків О.Ю.* Особливості відтворення безеквівалентної лексики твору Цицерона «De senectute» в перекладі Г. Сковороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 48.
- Луцька Ф.Й.* Жанр епіграми в перекладацькій та оригінальній поетичній творчості Григорія Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 115–117.
- Маслов М.А.* Переклади Г.С. Сковороди // Наукові записки. Праці науково-дослідчої кафедри історії європейської культури. – [Харків], 1929. – Вип. 3. – С. 29–34.
- Музичка А.* Поетична творчість Гр. С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 37–61.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Попов П.М.* Нові сторінки літературної спадщини Г. Сковороди. (Про переклад комедії Теренція «Брати» і невідомий переклад оди Горація) // Радянське літературознавство. – 1960. – № 4. – С. 101–107.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* Загальний погляд на українську перекладну поезію доби бароко // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвузівський збірник наукових статей «Лінгвістика і літературознавство». – Київ: Знання, 2001. – Вип. VI. – С. 108–113.
Про Сковороду див. на с. 111–113.
- Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. – 511 с.
Про Сковороду див. на с. 55, 57, 253, 258, 261–262, 264, 267–268, 272–273, 276, 300–301, 308–309, 311, 316, 319–320, 360, 385.

Те саме: *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Ред. і передмова М.К. Наєнка. – Тернопіль: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. – С. 63, 196, 201, 244, 245, 248, 249, 251–252, 254, 257, 258, 261, 262, 264, 265, 274, 284, 295–296, 298, 299, 305, 315, 341, 352, 263–364, 403, 434; *Чижевський Д.І.* Історія української літератури. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 73, 75, 122–123, 224, 230, 264, 279, 280, 283, 284, 287–288, 293, 294, 298, 299, 301, 302, 312, 324, 325, 327, 336–337, 339, 340, 343, 348, 360, 372, 389, 401, 414, 458, 480, 493.

Англійський переклад див.: *Čyževs'kyj D.* A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century) / Edited with a foreword by G.S.N. Luckyj. – Littleton, Colo.: Ukrainian Academic Press, 1975. – XI, 681 p.

Про Сковороду див. на с. 51, 53, 103, 213, 220, 272, 276–277, 283, 288, 290, 293, 299–301, 306–307, 310, 312, 323, 339, 342–343, 352–354, 356–357, 361, 365, 377, 393, 432, 446, 502, 532.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.

Busch W. Skovoroda // *Busch W.* Horaz in Russland. Studien und Materialien. – München: Eidos Verlag, 1964. – S. 66–70.

Čyževs'kyj D. Literarische Lesefrüchte. Skovorodas Übersetzungen aus Muretus // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1939. – Bd. XVI. – S. 342–343.

Čyževs'kyj D. Literarische Lesefrüchte. Zu einer Übersetzung von Skovoroda // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1939. – Bd. XVI. – S. 343.

Genyk-Berezovská Z. Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // *Skovoroda H.* Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.

Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.

Див. також: 2.7; 2.12; 10.16; 10.16.1; 10.16.2; 10.16.4; 10.16.5; 10.17; 23.1.

24. СКОВОРОДІЯНА

24.1. Загальні огляди академічної сковородіани

Интерес до особи та творів Сковороди зародився ще на початку XIX століття в колі романтично настановлених слобожанських інтелектуалістів (“перший” гурток Ізмаїла Срезневського). Від часу появи славетного сьомого тому «Збірника Харківського історико-філологічного товариства» (1894), де містився підготовлений Дмитром Багалієм з нагоди 100-ліття від дня смерті філософа чималий корпус його творів, цей інтерес поступово перетворився на один з магістральних напрямків української гуманістики та помітну галузку славістичних студій у цілому світі. За цей час з’явилися численні присвячені Сковороді історико-філософські, богословські, літературознавчі, лінгвістичні, педагогічні, мистецтвознавчі, культурологічні та інші розвідки, сформувався основні теми академічної сковородіани. Постать Сковороди привертала пильну увагу таких непересічних інтелектуалістів, як Олександр Потебня, Іван Франко, Дмитро Багалій, Микола Сумцов, Павло Житецький, Володимир Ерн, Михайло Грушевський, Сергій Сфремов, Михайло Возняк, Олексій Лосєв, Віктор Петров, Андрій Ковалівський, Дмитро Чижевський, Дмитро Донцов, Іван Мірчук, Георгій Флоровський, Павло Попов, Едвард Вінтер, Леонід Махновець, Анастасія Ніженець, Олекса Мишанич, Магдалина Ласло-Куцюк, Валерія Нічик, Олександр фон Кульчицький, Володимир Янів, Богдан Кравців, Іван Іваньо, Зіна Генік-Березовська, Юрій Лотман, Юрій Шевельов, Ришард Лужний, Іван Фізер, Богдан Гаврилишин, Юрій Барабаш, Роланд Піч, Людмила Софронова, Єлизабет фон Ердманн та інші. Зрозуміло, що творчість нашого філософа розглядалася в рамках найрізноманітніших епістемологічних моделей. Стрімкий розвиток академічної сковородіани впродовж XIX–XX століть спричинився до появи цілої низки власне історіографічних розвідок.

Багалей Д.И. Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.

Барабаш Ю. “...Сии ... разнородные о нем суждения” (Григорий Сковорода в оценках и спорах) // Вопросы литературы. – 1985. – № 3. – С. 97–118.

Богдашина О.М. Про деякі особливості вивчення світогляду Г.С. Сковороди співробітниками науково-дослідної кафедри історії української культури ім. Д.І. Багалія (1920-і рр.) // Тези доповідей харківських сковородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди

- (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 158–160.
- Бордукова Н.* Григорій Сковорода в англomовних студіях 70–80-х рр. XX ст. // IV Міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Літературознавство: Доповіді та повідомлення / Упоряд. і відп. ред. чл.-кор. НАН України О.В. Мишанич. – Київ: Обереги, 2000. – Кн. 1. – С. 238–243.
- Бордукова Н.* Наука XX століття про українську культурну традицію як джерело творчості Григорія Сковороди // Від бароко до постмодерну: Збірник праць кафедри української та світової літератури Харківського державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди, присвячений пам'яті професора Віктора Тимченка / За ред. проф. Л. Ушкалова. – Харків: Майдан, 2002. – С. 30–40.
- Бордукова Н.В.* До проблеми творчості Григорія Сковороди (Сковородинова етика в зарубіжних студіях останньої чверті XX ст.) // Наукові записки Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Літературознавство. – Харків, 1998. – Вип. 4 (15). – С. 3–17.
- Бордукова Н.В.* Літературна творчість Григорія Сковороди в українській та світовій гуманістиці XX століття: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 2001. – 20 с.
- Бордукова Н.В.* Науковці XX ст. про залежність Г. Сковороди від культури античності // Григорій Сковорода і антична культура: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 280-річчю від дня народження Г.С. Сковороди (19 листопада 2002 р.). – Харків, 2002. – С. 21–24.
- Бордукова Н.В.* Студії Ю. Бойка-Блохина над Сковородою в контексті західної наукової думки XX ст. // Харків 30–40-х рр. XX ст. Література. Історія. Мистецтво. – Харків, 1998. – С. 43–45.
- Буський Г.* Невгасимий племін думки (Огляд видань до 250-річчя від дня народження Г.С. Сковороди) // Наука і культура. Україна. 1972. – Київ, 1972. – С. 369–371.
- Вигодованець Н.І.* Байки Г.С. Сковороди в оцінці українських літературознавців останнього десятиліття (1962–1972) // Українське літературознавство. – 1974. – № 22. – С. 88–94.
- Головаха І.П.* Оцінка загальносвітоглядної позиції Г.С. Сковороди в історико-філософських дослідженнях // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 92–100.
Те саме: [коротка версія]: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 7–10.
- Горський В.С.* З історії вивчення спадщини Г.С. Сковороди (на матеріалі історико-філософських праць дореволюційних вчених) // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 20–22.

- Горський В.С.* Спадщина Г.С. Сковороди в історико-філософських дослідженнях // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 163–175.
- Горський В.С.* Філософія Сковороди у дореволюційних вітчизняних дослідженнях // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 44–54.
- Гузар І.* Сковородознавство на сучасному етапі і проблеми дальшого вивчення філософії Григорія Сковороди // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 159–168.
Те саме: Календар-альманах «Нового Шляху». – Торонто: Новий Шлях, 1998. – С. 126–135.
- Денисенко М.С.* Дослідження історії філософії XVII–XVIII століть у працях українських радянських учених // З історії філософської думки на Україні. – Київ: Наукова думка, 1965. – С. 159–174.
Про Сковороду див. на с. 162–172.
- Дзеверін О.Г.* Г.С. Сковорода в радянській історико-педагогічній літературі // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди: Збірник статей / Ред. колегія: О.Г. Дзеверін (відп. ред.) та ін. – Київ: Вища школа, 1972. – С. 213 – 245.
Те саме: [коротка версія]: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 147–150.
- Дьякова О.В.* Харківський університет – науковий центр вивчення особистості й спадщини Г.С. Сковороди // Тези доповідей II Харківських сковородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 128–129.
- Зайкин В.* Нові праці про українського релігійного мислителя Гр. Сковороду // Елтіс. – 1927. – № 2. – С. 180–191.
- Закидальський Т.* Досліди в діаспорі над історією української філософії // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 4. – С. 89–100.
Про Сковороду див. на с. 95, 96, 97, 99.
- Залозецький В.* Сковорода в освітленні новітньої німецької літератури // Записки Чина Св. Василя Великого. – Жовква, 1930. – Т. 3. – Ч. 3–4. – С. 614–623.
- Івано І.В.* Питання історико-філософської оцінки спадщини Г.С. Сковороди. До 250-річчя від дня народження мислителя // Філософська думка. – 1972. – № 3. – С. 18–29.
- Ковалівський А.* Сковорodinські статті в «Записках історично-філологічного відділу Української Академії наук». – Київ, 1927. – Кн. XIII–XIV. – С. 1–421. [Огляд] // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди). – Харків, 1927–1928. – № 4–5. – С. 53–55.
- Кравець Я.* Григорій Сковорода. Паризький колоквіум 1973 // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 97–103.
- Криса Б.* Бароко в дослідженнях кафедри української літератури, або одна стаття Теоктиста Пачовського // Українська філологія: школи, постаті, проблеми:

- Збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998 р.). – Львів: Світ, 1999. – Ч. 1. – С. 105–109.
- Про Сковороду див. на с. 107–109.
- Кузик Д. Г. С. Сковорода в англomовному світі // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 147–150.
- Лутейко О. Григорій Сковорода в «Українській хаті» // Слово і час. – 2000. – № 2. – С. 56–58.
- Матвієнко С. Опосередковане зізнання: Віктор Петров та його «Особа Сковороди» // Слово і час. – 2002. – № 10. – С. 54–59.
- Митрович К. Київська «Філософська думка» про ювілей Григорія Сковороди // Український Самостійник. – 1972. – № 9. – С. 15–20.
- Мишанич О. Григорій Сковорода (1722–1794) // Сковорода Г. Твори: У 2 т. / Передмова О. Мишанича. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – Т. 1. – С. 9–35.
Те саме: Мишанич О. Григорій Сковорода. Нарис життя і творчості. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – 48 с.; Мишанич О. Кризь віки: Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження. – Київ: Обереги, 1996. – С. 144–177.
- Мишанич О. Давня українська література (Дослідження давнього українського письменства в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України) // Мишанич О. На переломі. Літературознавчі статті й дослідження. – Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 165–233.
Про Сковороду див. на с. 166, 167, 170, 171, 197, 200, 203, 207, 209, 210, 213, 219, 232.
- Мишанич О. Із «Сковородинських читань». 4. Григорій Сковорода в дослідженнях зарубіжних вчених-україністів // Мишанич О. На переломі. Літературознавчі статті й дослідження. – Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 73–81.
- Мишанич О. Із «Сковородинських читань». 5. Відзначення двох скворородинських дат // Мишанич О. На переломі. Літературознавчі статті й дослідження. – Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 81–85.
- Мишанич О. Сприйняття творчості Григорія Сковороди наприкінці ХХ ст. // Мишанич О. На переломі. Літературознавчі статті й дослідження. – Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 86–90.
- Мишанич О. Творчість Г.С. Сковороди в системі українознавства кінця ХХ ст. // Мишанич О. На переломі. Літературознавчі статті й дослідження. – Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 98–105.
- Мишанич О. Українська література доби барокко: проблеми дослідження і видання // Українське барокко. Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців (Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р.) / Відп. ред. д-р філол. наук О. Мишанич. – Київ, 1993. – С. 114–120.
Про Сковороду див. на с. 118, 119.
- Муромцева О.Г. Феномен мови Г.С. Сковороди в інтерпретаціях лінгвістів // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня

- народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 52–53.
- Ніженець А.М.* В.Д. Бонч-Бруєвич про Г.С. Сковороду // Радянське літературознавство. – 1958. – № 3. – С. 88–89.
- Ніженець А.М.* Над листами Бонч-Бруєвича: з архівних джерел // Прапор. – 1972. – № 11. – С. 56–59.
- Петров В.П.* Література про Сковороду // Книгарь. Літопис українського письменства. – 1920. – № 1–3 (29–31). – Стп. 15–24.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода: Семінарії. – Київ: Вища школа, 1972. – 207 с.
- Пустова Ф.Д.* Творчість Г.С. Сковороди в дожовтневому літературознавстві // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 59–61.
- Сарбей В.Г.* В.Д. Бонч-Бруєвич – дослідник і популяризатор спадщини Г.С. Сковороди // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 163–168.
- Снігур О.С., Федоренко Д.Т.* Дослідники української діаспори про духовність спадщини Г.С. Сковороди // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сковородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 86–88.
- Старовойт О.* Творчість Г.С. Сковороди в оцінці російської історії філософії першої чверті ХХ століття // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 64–67.
- Стогній І.П.* Видання до ювілею Г.С. Сковороди // Вісник Академії наук УРСР. – 1972. – № 11. – С. 102–106.
- Табачников І.А.* Деякі питання сковородинознавства в працях радянських філософів // З історії філософії на Україні: Матеріали республіканської наукової конференції. – Київ: Наукова думка, 1967. – С. 162–169.
- Ульяновський В.* Віктор Петров: осягнення Сковороди // Київська старовина. – 2001. – № 4. – С. 104–109.
- Ульяновський В.* “В пустелі мені з’явився біс”, або про темну мантию Віктора Петрова // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 178–190.
Про студії В. Петрова над Сковородою див. на с. 179, 181, 187–190.
Російський переклад див.: *Ульяновский В.* “В пустыне мне явился бес”, или о темной мантии Виктора Петрова / Пер. с украинского К. Белокопя // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 178–190.
- Шевченко В.В.* Григорій Сковорода у спогадах та перших дослідженнях // Українська мова та література. – 1997. – Ч. 44. – С. 1–3.
- Berezovská Z.* Literárněvědná ukrajínistika za posledních několik let // Československá rusistika. – 1980. – № 3. – S. 119–124.
Про Сковороду див. на с. 121, 122.
- Erdmann-Pandžić E.* von. *Wahre Poiesis* als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // Deutsche

- Association der Ukrainisten. Bulletin 2000. – Berlin: Deutsche Association der Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.
- Українську (коротшу) версію див: *Ердманн-Панджич Е. фон*. Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Пандзіч* (у тексті) та *Ердман-Панзіч* (у змісті)].
- Kirchner P.* Neue Literatur über das Leben und Schaffen des ukrainischen Aufklärers Hryhorij Skovoroda // Zeitschrift für Slawistik. – 1964. – Bd. IX. – Hft. 4. – S. 596–599.
- Те саме: Українська література у критиці Німецької Демократичної Республіки. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1969. – С. 46–49.
- Mihailovic A.* Pietist Nationalism and the Russian Rediscovery of Skovoroda // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 75–86.
- Mytrowytcz K.* Recherches philosophiques: Essor des études skovorodiennes dans les années vingt en Ukraine // La Renaissance nationale et culturelle en Ukraine de 1917 aux années 1930. – Paris; Munich; Edmonton, 1986. – P. 311–317.
- Pachlovska O.* Hryhòrij Skovorodá: “Bisanzio” esce di scena // *Pachlovska O.* Civiltà letteraria ucraina. – Roma: Carocci editore, 1999. – P. 474–488.
- Rudnyckyj J.B.* A Tribute to Skovoroda on the Occasion of the 250th Anniversary of His Birth // Ukrainian Review. – 1973. – Vol. 20. – No. 2. – P. 15–18.
- Те саме: *Rudnyckij J.B.* A Tribute to Skovoroda // Сковородяна I. – Ottawa, 1994. – P. 3–7.
- Scherer S.P.* A Note on the Character, Orthodoxy, and Significance of Skovoroda’s Thought // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 275–281.
- Tschižewskij D.* Neue Literatur über Skovoroda // Der russische Gedanke. – 1929. – Hft. II. – S. 98–100.
- Див. також: I; 24.2.

24.2. Сковорода в студіях:

24.2.1. Дмитра Багалія

Дмитро Багалій (1857–1932) – видатний український історик та громадський діяч, вихованець Харківського університету. Свою наукову кар’єру він розпочав тут-таки в 1883 році. Був приват-доцентом, професором, ректором Харківського університету. Перегород очолював науково-дослідчу катедру історії України, Інститут історії української культури, Інститут Тараса Шевченка тощо. Багалій – автор близько 350 різноманітних наукових публікацій, серед яких фундаментальні розвідки «Історія міста Харкова», «Нарис історії Харківського університету», «Історія Слобідської України», «Декабристи на Україні» тощо. У широкому колі наукових зацікавлень Багалія помітне місце посідає життя та творчість Сковороди. За нашими підрахунками, сквородяна Багалія складає понад три десятки праць. Перші згадки про Сковороду з’являються в розвідках історика ще наприкінці 1880-х років. Утім, справжніми «архитворами» Багалія в цій ділянці є підготовлене ним видання творів Сковороди 1894 року (сьомий том «Збірника Харківського історико-філологічного товариства»), яке майже сім десятиліть було найавторитетнішою академічною збіркою творів філософа, та книга

«Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода», видана в Харкові 1926 року. Ця книга, що підсумовує багаторічні сквородинські студії Багалія, відразу ж була поцінована як «енциклопедія сквородознавства» (Віктор Петров) і досі є неперевершеною під багатьма оглядами. Багалій, побіч Дмитра Чижевського, є найліпшим знавцем життя та творчості Сковороди.

[Багалій Д.І.] Автобіографія акад. Дмитра Івановича Багалія // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. I. – С. 1–146 (1-а пагін.) (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).

Про Багалієві студії над Сковородою див. на с. 92–93.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Рец.: Каченко І. «Наукові записки Науково-дослідчої катедри історії української культури». – 1927. – № 6. – С. 281–289 [про книжку Д. Багалія «Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода» див. на с. 283–284]; «Зоря». – 1926. – № 23. – С. 31–32; Прокоф'єв П. [Чижевський Д.] «Современные записки». – 1926. – Т. 29. – С. 503–509; Čyževský D. «Ruch filosofický». – 1928. – Т. 7. – С. 311–312; Mirčuk J. «Zeitschrift für slavische Philologie». – 1928. – Vd. V. – S. 238–242.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Барвінський В.О. Дмитро Іванович Багалій як історик Слобідської України // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. I. – С. 179–192 (1-а пагін.) (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).

Про Сковороду див. на с. 191–192.

Бордукова Н. Творчість Григорія Сковороди в рецепції Дмитра Багалія // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 65–74.

Бордукова Н.В. Д.І. Багалій як дослідник творчості Григорія Сковороди // Багалієвські читання в Народній українській академії: Програма та матеріали. – Харків, 1998. – С. 22–24.

Горбань М. Археографічні праці акад. Дм. Ів. Багалія // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. I. – С. 165–178 (1-а пагін.) (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).

Про Сковороду див. на с. 172–175.

Дудко Д. Д.І. Багалій як популяризатор життя і творчості Г.С. Сковороди // Багалієвські читання в Народній українській академії: Програма та матеріали. – Харків, 1999. – С. 83–85.

Комаренко Н.В. Д.І. Багалій – дослідник життя й творчості Г.С. Сковороди // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 168–175.

Ласло-Куцюк М. Дмитро Багалій про Григорія Сковороду // Вісник Харківського університету. Серія: Філологія. – 2000. – № 491: Традиції Харківської

філологічної школи. До 100-річчя від дня народження М.Ф. Наконечного. – С. 492–495.

Пендзей І. Г. Сковорода в дослідженнях академіка Д.І. Багалія // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 87–88.

Полюжук Ф.М. Григорій Сковорода: Семінарій. – Київ: Вища школа, 1972. – 207 с.

Саган В. Дмитро Багалій: літературознавча сільвета // Від бароко до постмодерну: Збірник праць кафедри української та світової літератури Харківського державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди, присвячений пам'яті професора Віктора Тимченка / За ред. проф. Л. Ушкалова. – Харків: Майдан, 2002. – С. 233–239.

Саган В.Ф. Д.І. Багалій про роль Г.С. Сковороди в історії української літератури // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 39.

Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – СXXXI, 352 с. (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).

Рец.: *Майков Л.Н.* «Журнал Министерства народного просвещения». – 1894. – Ч. 296. – № 12. – С. 420–430; «Вопросы философии и психологии». – 1895. – Кн. 4. – С. 508–510 [наприкінці тексту підпис: *ЛП*]; *Пытин А.Н.* «Вестник Европы». – 1895. – Кн. 1 (Январь). – С. 407–412; *Франко І.* «Записки Наукового Товариства ім. Шевченка». – 1895. – Т. V. – Кн. 1. – С. 79–83 [бібліографія].

Див. також: 4; 5; 10.19.2.12; 20.1; 24.3.3; 24.3.4.

24.2.2. Володимира Ерна

Володимир Ерн (1882–1917) – російський філософ, один із найяскравіших представників релігійно-філософського Ренесансу зламу XIX–XX століть. Ерн був вихованцем Московського університету, де працював переюдом приват-доцентом на кафедрі філософії, одним із засновників Московського релігійно-філософського товариства пам'яті Володимира Соловйова, членом редакції видавництва «Путь». До кола друзів Ерна належали Павло Флоренський, Микола Бердяев, Андрій Бєлий, Густав Шпет, Олександр Єльчанинов, Сергій Булгаков, В'ячеслав Іванов та інші. Ерну, як казав Густав Шпет, належить честь запровадження у філософський обіг “ідеї цілком особливого гатунку національної філософії”. Справді-бо, саме Ерн є творцем неослов'янофільської за своїм еством концепції оригінальної російської філософії. На його думку, питома російська філософія – це не що інше, як православний онтологізм, котрий перебуває в борні з характерним для західної філософії картезіанським раціоналізмом. За родоначальника оригінальної російської філософії Ерн уважав Сковороду, чийми послідовниками є відтак Петро Чаадаєв, Іван Кирєєвський, Олексій Хом'яков, Микола Гоголь, Памфіл Юркевич, Володимир Соловйов, Федір Тютчев, Федір Достоевський, Лев Толстой, Микола Федоров, Лев Лопатін, В'ячеслав Іванов, Антон Чехов, Серапіон Машкін, Сергій Трубецькой та інші. До постаті Сковороди Ерн уперше звертається 1908 року в статті «Руський Сократ», очевидно, під впливом ідей Александрю Хашдеу та Павла Флоренського. А в 1912 році в московському

видавництві «Путь» побачила світ фундаментальна праця Ерна «Григорій Савич Сковорода. Життя й наука». Ця книга викликала цілу зливу найрізноманітніших відгуків. Про неї говорили такі несхожі один на одного інтелектуалісти, як Василь Розанов і Борис Яковенко, Дмитро Чижевський і Федір Степун, Микола Сумцов і Георгій Флоровський, Євген Маланюк і Андрій Белей, Дмитро Багалій і Євген Трубецькой, Володимир Дорошенко і Густав Шпет. Книга Ерна справила помітний вплив на сквородинознавство ХХ століття.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Лисенко Н.* Промінець наукового світла [вступна стаття до публікації: *Ерн В.* Життя і особа Григорія Сковороди / Науковий коментар Н. Лисенко. Передмова та пер. С. Маланюка, післямова Д. Дорошенка] // Березиль. – 1992. – № 11–12. – С. 147–149.
- Марченко О.* Владимир Эрн и его книга о Григории Сковороде // Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 10–25.
- Марченко О.В.* В поисках своеобразия русской философии: В.Ф. Эрн // Философия в России XIX – начала XX вв.: преемственность идей и поиски самобытности: Сборник статей / Отв. ред.: А.Д. Сухов, С.И. Бажов. – Москва: Институт философии Академии наук СССР, 1991. – С. 101–113.
Про Сковороду див. на с. 109–112.
- Марченко О.В.* В.Ф. Эрн как историк русской философии: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Москва, 1998. – 32 с.
Про Сковороду див. на с. 7, 17, 19, 21–22, 24.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Марченко О.В.* Проблема метода историко-философского исследования у В.Ф. Эрна // Философия и современные проблемы гуманитарного знания: Сборник статей. – Москва: Издательство Московского государственного университета печати «Мир книги», 1998. – С. 58–72.
Про Сковороду див. на с. 58, 61–63, 65–70, 72.
- Поляков Л.В.* Учение В.Ф. Эрна о русской философии // Религиозно-идеалистическая философия в России XIX – начала XX в. (критический анализ). – Москва: Институт философии Академии наук СССР, 1989. – С. 85–105.
Про Сковороду див. на с. 86, 87, 89, 90, 92, 100, 101, 102.
- Сумцов М.* Сковорода і Ерн // Літературно-науковий вісник. – 1918. – Т. LXIX. – Кн. 1. – С. 41–49.
Те саме: [докладніша версія] *Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 60–66; Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 162–171 [розділ «Сковорода і Ерн»].

- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шпет Г.Г.* Очерк развития русской философии. – Петроград: Колос, 1922. – Ч. 1. – 349 с.
- Про Сковороду див. на с. 68–83.
- Те саме: *Шпет Г.Г.* Сочинения. – Москва: Правда, 1989. – С. 82–96;
- Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 291–306.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Рец.: «Русская молва». – 1913. – 8 января [наприкінці тексту підпис: П.А.]; *Дурьлин С.[Н.]* «Путь». – 1913. – № 2. – С. 64; *Елецкий А.* «Новое время». – 1913. – № 13452 (24 августа); [*Козина З.Д.*] «Россия». – 1913. – № 2248 (14 марта); № 2249 (15 марта) [наприкінці тексту підпис: З.Б.]; *Ладыженский А.[М.]* «Приазовский край». – 1913. – № 176 (8 июля); *Покровский [А.И.]* «Утро России». – 1913. – № 16 (19 января); *Сидоров Н.[П.]* «Голос минувшего». – 1913. – Март. – Отд. 1. – С. 256–259; *Сріблянський М.* «Українська хата». – 1913. – Червень. – С. 363–368; [*Стетун Ф.А.*] «Логос». – 1913. – Кн. 3–4. – С. 353–354 [підписано: Ф. Стетун]; *Федюшка М.* «Записки Наукового Товариства ім. Шевченка». – 1913 – Т. XXV. – Кн. 3. – С. 219–222; *Философов Д.* «Речь». – 1913. – № 135 (2447) (20 мая); *Флоровский Г.* «Известия Одесского библиографического общества при Императорском Новороссийском университете». – 1912. – Т. 1. – Вып. 10. – С. 382–403 [про книгу В.Ф. Эрн див. на с. 383, 402]; *Яковенко Б.* «Русские ведомости». – 1913. – № 42 (20 февраля).
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Carlson M.* Skovoroda in Peterburg: The Itinerant Philosopher in Andrei Bely's Modernist Classic // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 105–115.
- Genyk-Berezovská Z.* Skovorodův odkaz (Hryhorij Skovoroda a ruská literatura) // Bulletin ruského jazyka a literatury. – 1993. – S. 111–123.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Григорій Сковорода і російська література // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 72–86.
- Horowitz B.* Vladimir Ern and Hryhorii Skovoroda: A Historian and His Philosophical Antithesis // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 97–104.
- Kline G.L.* Skovoroda: In but Not of the Eighteenth Century. A Commentary // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 117–123.
- Mihailovic A.* Pietist Nationalism and the Russian Rediscovery of Skovoroda // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 75–86.
- Див. також: 10.18.2; 10.18.2.1; 10.18.2.3; 10.18.2.8; 26.17; 26.17.2; 26.17.3; 26.19.

24.2.3. Ізмаїла Срезневського

Ізмаїл Срезневський (1812–1880) – видатний український та російський учений-славіст, письменник, фольклорист, етнограф, чільний діяч Харківської школи романтиків. Срезневський був вихованцем Харківського університету. Після тривалого наукового відрядження в слов'янських країнах (1839–42) викладав слов'янознавство спочатку в Харківському університеті, а з 1847 року – в Санкт-Петербурзькому, де був деканом історико-філологічного факультету, ректором. З ім'ям Срезневського пов'язане зародження інтересу до Сквороди в колах українських та російських інтелектуалістів першої половини XIX століття. Срезневський збирав, друкував та коментував твори Сквороди, зокрема трактат «Початкові двері до християнського доброго життя» («Москвитянин» за 1842 р.) і листи до Якова Правичького (харківський альманах «Молодик» за 1843 р.). Утім, найважливішими публікаціями Срезневського про Сквороду є нарис «Уривки із записок про старчика Григорія Сквороду», надрукований у першій книзі харківського альманаху «Утренняя звезда» (1834) та повість «Майоре, майоре!» (1836). Срезневський подає типово романтичний образ нашого філософа, чоловіка “з охололим серцем, з розумом, притлумленим містикою, вічно похмурого, вічно самотнього, дивного, самозакоханого, гордого”, пройнятого духом сатиризму.

- Багалеї Д.И.* Издания сочинений Г.С. Сквороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сквороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Скворода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Берега І.* Рецепція давньоукраїнських топосів у повісті Ізмаїла Срезневського «Майоре, майоре!» // Скворода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 425–432.
- Ващенко В.С.* Срезневський як дослідник української мови // Українська мова в школі. – 1958. – № 3. – С. 23–27.
Про Сквороду див. на с. 24.
- Гавриленко А.Д.* На зарубіжній Слобожанщині, над Тихою Сосоною // Григорій Скворода і антична культура: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 280-річчю від дня народження Г.С. Сквороди (19 листопада 2002 р.). – Харків, 2002. – С. 77–84.
- Історія української літературної критики. Дожовтневий період / М.Д. Бернштейн, Н.Л. Калениченко, П.М. Федченко та ін. – Київ: Наукова думка, 1988. – 456 с.
- Корпанюк М.П.* Інтерпретація образу Г. Сквороди у повісті І. Срезневського «Майоре, майоре!» // Скворода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 207–215.
- Крюков А., Нагорняк М.* Г.С. Скворода в науковій спадщині І.І. Срезневського // Григорій Скворода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сквороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. –

- Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка, 1994. – С. 85–86.
- Ламанський В.І.* Измаил Иванович Срезневский (1812–1880) // Историческая записка о деятельности Императорского Московского археологического общества за первые 25 лет существования. – Москва: Синодальная типография, 1890. – С. 245–285.
Про Сквороду див. на с. 247, 348, 277.
Те саме: Окр. відбитка. – Москва, 1890. – С. 3, 4, 33.
- Ламанский В.И.* Срезневский Измаил Иванович // Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Санкт-Петербургского университета за истекшую третью четверть века его существования. – Санкт-Петербург: Типография Вольфа, 1898. – Т. 2. – 373 с.
Про Сквороду див. на с. 218, 219, 250.
Те саме: Изд. 2-е, испр. и сокращ. – Москва: Изд. Тихомирова, 1915. – С. 88–89.
- Ласло-Куцок М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. – Бухарест: Мустанг, 2002. – 348 с.
- Материалы для биографии И.И. Срезневского // Памяти Измаила Ивановича Срезневского. – Петроград: Типография Академии наук, 1916. – Кн. 1. – С. 333–406.
Літературу про Сквороду див. на с. 357–358.
- Михайлин І.Л.* Історія української журналістики. Кн. 1. Період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики. Підручник. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2000. – 279 с.
- Михайлин І.Л.* Історія української журналістики ХІХ століття: Підручник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 720 с.
- Полищук Ф.М.* Григорій Скворода: Семінарії. – Київ: Вища школа, 1972. – 207 с.
- Срезневская О.И.* Художественные произведения И.И. Срезневского и его отношение к поэзии вообще // Памяти Измаила Ивановича Срезневского. – Петроград: Типография Академии наук, 1916. – Кн. 1. – С. 182–277.
Про повість І. Срезневського «Майор, майор!» див. на с. 201–206.
- Срезневский В.И.* Из «Украинской скарбницы» И.И. Срезневского: Украинские деятели XVIII–XIX вв. в рукописях его архива, ныне принадлежащих рукописному отделению библиотеки Российской Академии наук (Представлено А.А. Шахматовым на заседании Общего собрания 26 ноября 1918 г.) // Известия Российской Академии наук [Сер. 6]. – 1919. – Т. 13. – № 12–15. – С. 751–764.
Про Сквороду див. на с. 751–761.
- Сумцов Н.Ф.* Харьковський період научної діяльності І.І. Срезневського // Памяти Измаила Ивановича Срезневского. – Петроград: Типография Академии наук, 1916. – Кн. 1. – С. 69–93.
Про Сквороду див. на с. 87–89.
- Див. також: 2.8; 4; 10.8.6.1; 10.15; 10.19.2.4; 10.19.2.9; 10.19.2.14; 11; 14; 20.1.

24.2.4. Миколи Сумцова

Микола Сумцов (1854–1922) – видатний український учений-енциклопедист, який однаково успішно займався етнографією, фольклористикою, мистецтвознавством, мовознавством, педагогікою, історією літератури та філософії тощо. Сумцов був вихованцем Харківського університету, переїздом тут-таки професорував. У 1880-х роках, коли в Європі зароджується мода на бароко, він створює цілу низку піонерських праць про українське письменство цієї доби: «Йоанний Галатовський» (1884), «Інокентій Гізел» (1884), «Лазар Баранович» (1885), «Іван Вишенський» (1885). Десь під цю-таки пору Сумцов звертається й до постаті Сковороди. Власне кажучи, перша праця Сумцова про Сковороду з'явилася ще 1879 року («Про подарований Харківському історико-філологічному товариству невиданий рукопис Г.С. Сковороди “Израилській Змії”»). Трохи переїздом, у вересні 1886 року, Сумцов друкує на сторінках часопису «Киевская старина» життєпис Сковороди Михайла Ковалинського з власними коментарями. Ім'я Сковороди зринає і в багатьох пізніших розвідках Сумцова, зокрема в його книжках «Вага і краса української народної поезії» (1910), «Малюнки з життя українського народного слова» (1910), «Слобжане» (1918), «Начерк розвитку української літературної мови» (1918). Утім, найважливішими працями Сумцова про Сковороду є стаття «Сковорода і Ерн», оприлюднена на сторінках «Літературно-наукового вісника» за 1918 рік, та «Історія української філософської думки», надрукована вже по смерті вченого в «Бюлетені Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди» (1926–27). Саме тут Сумцов спробував докладно обґрунтувати думку про “українськість” Сковороди (“Щоб зрозуміти як слід Сковороду, його думки й почуття, треба пильно придивитись до культурного життя українського народу, до його старої школи і письменства”), а також подав декілька промовистих “імпресіоністичних” образків на цю тему: «Герасим Смотрицький і Сковорода про тривалість часу», «Св. Дмитрій Ростовський і Сковорода, або провідники розуму» тощо.

- Багалеї Д.І.* Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и отредактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Бордукова Н.* Про студії Миколи Сумцова в ділянці історії української філософії // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 143–148.
- Дудко Д.М.* М.Ф. Сумцов як сквородинознавець // П'яті Сумцовські читання: Збірник матеріалів наукової конференції «Музей: історія і проблеми сьогодення», 14 травня 1999 р. – Харків, 1999. – С. 9–11.
- Ковалівський А.* З рукописів акад. М. Сумцова про Г. Сковороду. Попередні уваги // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 48–50.
- Пивоваров В.М.* Григорій Сковорода в рецепції М. Сумцова // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. –

Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 116–121.

Пивоваров В.М. Філософські погляди Г. Сковороди у трактуванні М. Сумцова // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 14–15.

Поліщук Ф.М. Григорій Сковорода: Семінарії. – Київ: Вища школа, 1972. – 207 с.

Савченко А.А., Куделко С.М. Биографический жанр в творчестве академика Н.Ф. Сумцова. Г.С. Сковорода // Тези доповідей II Харківських сквородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 129–132.

Див. також: 3.8; 5; 10.19.1; 10.19.1.21; 10.19.1.23; 10.19.2.12; 11; 22; 24.2.1; 24.2.2.

24.2.5. Павла Тичини

Павло Тичина (1891–1967) звертався до життя та творчості Сковороди не лише як поет, але також як науковець і публіцист, особливо тоді, коли обіймав посади директора Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук України (1936–39, 1940–43 роки) та міністра освіти України (1943–48 роки). Саме під цю пору він виголошує присвячені Сковороді офіційні промови (наприклад, у 1939 році – вступне слово на врочистому вечорі в Київському університеті з нагоди 145-ої річниці від дня смерті Сковороди, а в 1944 році – вступне слово на врочистому ювілейному засіданні Академії наук України з нагоди 150-річчя від дня смерті філософа), пише статті (1940 року «Літературний журнал» друкує його працю «Григорій Сковорода», а в 1943 році з'являється друком стаття «Г.С. Сковорода і наша сучасність»), редагує видання творів Сковороди (1946 року за редакцією Тичини побачив світ досі найліпший переклад «Харківських байок» сучасною українською мовою). Тичина був також одним з ініціаторів видання повної академічної збірки творів Сковороди 1961 року. Науково-публіцистичні праці Тичини неабияк сприяли популяризації творчості Сковороди, інспірували плідні наукові пошуки. Утім, створений Тичиною образ Сковороди є дуже специфічний. Це, власне кажучи, – наслідок накидання питомих для марксистського «історичного матеріалізму» моделей думання (щонайперше, ідеї «класової боротьби») на старожитню українську культуру.

Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.

Галич О.А. Г. Сковорода у щоденниках і мемуарних записках П. Тичини // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 19–20.

Грузман З.М. П.Г. Тичина про українську доживтєву літературу (З літературознавчих і публіцистичних творів поета) // Наукові записки [Вінницького педагогічного інституту]: Серія педагогічна. – 1958. – Т. 10. – Вип. 3. – С. 50–67.

Про Сковороду див. на с. 50–53.

Грузман З.М. Павло Тичина – літературознавець і критик. – Київ: Держлітвидав України, 1961. – 207 с.

Про Сковороду див. на с. 64–70.

Лавриненко Ю. Павло Тичина і його поема «Сковорода» на тлі епохи: (Спогади і спостереження). – Мюнхен: Сучасність, 1980. – 60 с.

Поліщук Ф.М. Григорій Сковорода: Семінарії. – Київ: Вища школа, 1972. – 207 с.

Попов П.М. Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.

Тельнюк С. Перед очима душі // *Тичина П.Г.* Сковорода: Симфонія / Вступна стаття С.В. Тельнюка. – Київ: Радянський письменник, 1971. – С. 5–47.

Хинкулов Л.Ф. Мужество и мудрость. Вклад акад. П.Г. Тичины в науку о литературе // *Радуга*. – 1967. – № 3. – С. 149–154.

Про Сковороду див. на с. 151, 153.

Яранцева Н.О. П.Г. Тичина – інтерпретатор спадщини Г.С. Сковорода // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 232–236.

Див. також: 4; 5; 10.18.1; 10.19.2.10; 10.19.2.12.

24.2.6. Івана Франка

Іван Франко (1856–1916) – великий український письменник, учений-енциклопедист, перекладач, громадський діяч. Освіту здобув у Львівському, Чернівецькому та Віденському університетах. Перу Франка належить, зокрема, чимало ґрунтовних праць із різних ділянок гуманістики. Недаром 1906 року рада Харківського університету присудила йому ступінь доктора російської словесності без докторського іспиту й подання дисертації. Ім'я Сковорода вперше зринає в працях Франка десь на початку 1890-х років. Так, у своїй польськокомовній статті 1892 року «Характеристика руської літератури XVI–XVIII століть», надрукованій у часописі «Kwartalnik Historyczny», Франко, спираючись на свідчення Михайла Ковалинського та Григорія Данилевського, дає Сковороді таку характеристику: "...Оригінальним явищем на Україні був філософ Сковорода, освічений у Німеччині, містик і пантеїст, який впродовж довгих літ волочився по Україні по домах знайомих панів і, погорджуючи всім, що тхнуло "чином", становищем або якимось тривалим обов'язком, усе життя залишався вірним своєму девізові: "Світ хотів мене піймати, та не піймав"». А 1895 року в «Записках Наукового Товариства ім. Шевченка» Франко відгукнувся схвальною рецензією на харківське видання творів Сковорода 1894 року. Перегодом він писатиме про Сковороду в своїх рецензіях на праці «"Енеїда" Котляревського та її найдавніший список» Павла Житецького та «Нариси старовинної української поезії» Володимира Перегця, у російськокомовній статті «Південноруська література», підготовленій для 41-го тому Енциклопедичного словника Брокгауза та Ефрона (1904), у «Нарисі історії українсько-русської літератури до 1890 р.», виданому у Львові 1910 року, у статтях «Українці», «Тарас Шевченко», «"Тополя" Т. Шевченка» тощо. Назавгал, Франко високо поцінував творчість Сковорода. "Григорій Сковорода, – писав він, – поява вельми замітна в історії розвитку українського народу, мабуть, чи не найзамітніша з усіх духовних діячів наших XVIII віку".

Барабаш Ю. "Знаю человека..." Григорій Сковорода: Поетія. Філософія. Життя. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.

Басс І.І., Каспрук А.А. Іван Франко. Життєвий і творчий шлях. – Київ: Наукова думка, 1983. – 455 с.

Про Сковороду див. на с. 232, 366, 405.

- Гнатюк Л.П. Мова Григорія Сковороди та його епохи в оцінці Івана Франка // Іван Франко і творення української суверенної держави: Матеріали Всеукраїнської міжвузівської наукової конференції. – Київ, 1996. – С. 133–136.
- Полицук Ф.М. Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Полицук Ф.М. Григорій Сковорода: Семінарій. – Київ: Вища школа, 1972. – 207 с.
- Попов П.М. Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Попов П.М. І. Франко – дослідник життя і творчості Г. Сковороди // Радянське літературознавство. – 1966. – № 9. – С. 24–33.
- Смаль В.З. Просвітительська діяльність Г. Сковороди в оцінці Івана Франка // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 161–163.
- [Франко І.Я.] Матеріали Івана Франка до історії української літератури // Радянське літературознавство. – 1958. – № 3. – С. 112–132.
- Про Сковороду див. на с. 123–130.
- Див. також: 24.3.2; 24.3.4.

24.2.7. Александру Хашдеу

Александру Хашдеу (1811–1872) – молдовський письменник, філософ, фольклорист, історик, правник. Походив зі старовинного роду, що мав також українське коріння. Народився на Україні, тут-таки провів і значну частину свого життя. Хашдеу отримав освіту в Харківському університеті (1829–32). Під час навчання був одним із найдіяльніших членів “першого” гуртка Ізмаїла Срезневського, спілкувався з Григорієм Квіткою-Основ’яненком, Петром Гулаком-Артемовським та іншими. Потрапивши до Сковороди як народного філософа, котрий першим збагнув сам “ідеал руського романтизму”, Хашдеу заходився збирати сковородинські рукописи. “...Я відчував потребу, – писав Хашдеу, – підслухати в нього голос народу, цей Божий голос...”. Юний романтик мав намір видати семитомову збірку творів філософа. Вплив ідей Сковороди відчувається й у філософських трактатах самого Хашдеу «Про гідність божественної поезії» та «Про мету філософії» (обидва 1830 р.). У цей час він пише також декілька присвячених Сковороді розвідок. Перша з них – «Три пісні Сковороди» – була оприлюднена на сторінках популярного московського часопису «Телескоп» у 1831 році. Через два роки Хашдеу друкує в «Одесском вестнике» статтю «Сократ і Сковорода», а 1835 року на сторінках «Телескопа» з’являється його чималий “історико-критичний нарис” «Григорій Варсава Сковорода», створений ненавбачено на підставі присвяченої Сковороді дисертації, захищеної Хашдеу чи вже в Мюнхені, чи в Гайдельберзі. Востаннє Хашдеу звертається до Сковороди 1842 року, коли за дорученням педагогічної ради Вінницької гімназії готує ґрунтовну розвідку «Завдання нашої доби: наука Григорія Савича Сковороди в ексегетично-систематичному викладі». У своїх працях Хашдеу подає чимало цитат з незвісних творів Сковороди (частина тих цитат є мистифікацією), витлумачуючи філософа в дусі теорії “офіційної народності” та ідей слов’янофілів. Принаймні, Володимир Ерн мав усі підстави стверджувати, що нарис Хашдеу «Григорій Варсава Сковорода» “своім тоном, запалом та ідеями явно торує шлях слов’янофільству”. У будь-якому разі, каже Ерн, основна настанова Хашдеу збігається з ідеологією слов’янофілів, яка є “не чим іншим, як грандіозним застосуванням до цілого руського народу, до цілої руської історії, того самого принципу сродності, що його з такою сократичною наполегливістю Сковорода дотримується у сфері індивідуальній...”.

- Бабий А.* Концепцииле филозофиче ши сочиал-политиче але луй А. Хыждеу // Студий ши материалe деспре Александру ши Болеслав Хыждеу. – Кишинэу: Штинца, 1984. – С. 8–30.
Про Сковороду див. на с. 15, 26–28.
- Бабий А.И.* Ф. Шеллинг в молдавской философии первой половины XIX в. (К 215-летию со дня рождения) // Buletinul Academiei de științe a R. S. S. Moldova. Științe sociale: filozofie, drept, etnografie, studiul artelor, arheologie = Известия Академии наук ССР Молдова. Общественные науки: философия, право, этнография, искусствоведение, археология. – 1990. – № 2 (94). – С. 3–11.
Про трактати А. Хашдеу «Григорий Варсава Сковорода» та «Задача нашего времени. Учение Григория Саввича Сковороды, единственного русского философа, представленное в экзегетико-систематическом обозрении» див. на с. 5–8.
- Багалей Д.И.* Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орії» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Балабуха К.Х.* Dubia Сковороди? (До постановки питання) // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 11–16.
- Балмуш П. А.* Хыждеу ла Винница // Студий ши материалe деспре Александру ши Болеслав Хыждеу. – Кишинэу: Штинца, 1984. – С. 150–153.
Про Сковороду див. на с. 151.
- Балмуш П.Т.* «Минуты вдохновения» Александра Хиждеу (Биографический очерк) // *Хиждеу А.* Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Биогр. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 4–22.
Про Сковороду див. на с. 4, 6, 10, 20, 21.
- Балмуш П.Т.* Примечания // *Хиждеу А.* Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Биогр. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 259–291.
Про Сковороду див. на с. 270–277.
- Барбаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Бачинський А.Д.* Оголошення О. Хиждеу про видання творів Г.С. Сковороди // Радянське літературознавство. – 1964. – № 3. – С. 134.
- Борич Д.* Александру Хыждеу. – Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1979. – 87 п.
Про Сковороду див. на с. 27–28, 41, 42, 44, 56, 68.
- Булгару М.Д.* К оценке философских идей А. Хаждеу // Актуальные проблемы истории философии народов СССР / Под ред. профессора Ш.Ф. Мамедова. – Москва: Издательство Московского университета, 1978. – Вып. 5. – С. 11–22.

- Про Сковороду див. на с. 12.
- Вакуленко С., Ушкалов Л.* Александру Хашдеу та його розвідки про Григорія Сковороду // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 233–254.
- Вартичан И.К.* А. Хаждеу и Г. Сковорода // *Вартичан И.К., Грекул И.Д., Попович К.Ф.* Страницы дружбы. – Кишинев: Государственное издательство Молдавии, 1958. – С. 49–57.
- Василенко И.С.* Стихи Александра Хиждеу // *Хиждеу А.* Избранное. – Кишинев: Государственное издательство Молдавии, 1956. – С. 3–12.
Про Сковороду див. на с. 4–5.
- Гришанов Л.К.* Гуманистическая этика Григория Сковороды и влияние ее на А. Хыждеу // Материалы научной конференции профессорско-преподавательского состава Кишиневского университета по итогам научно-исследовательской работы за 1970 год (Секция общественных и гуманитарных наук). – Кишинев, 1970. – С. 48–49.
- Двойченко-Маркова Е.* Г. Сковорода в творчестве А. Хаждеу // *Кодры.* – 1972. – № 12. – С. 135–140.
- Двойченко-Маркова Е.* Г. Сковорода ши креация луй А. Хыждеу // *Студий ши материале деспре Александру ши Болеслав Хыждеу.* – Кишинэу, 1984. – С. 50–59.
- Двойченко-Маркова Е.М.* Александр Хашдеу и русская литература // *Очерки молдавско-русско-украинских литературных связей (С древнейших времен до середины XIX века).* – Кишинев: Штинца, 1978. – С. 116–128.
Про Сковороду див. на с. 124–126.
- Двойченко-Маркова Е.М.* Русско-румынские литературные связи в первой половине XIX века. – Москва: Наука, 1966. – 279 с.
Про Сковороду див. на с. 55, 106, 115–116, 131–132.
- Дігтяр С.І.* А. Хиждеу – дослідник і популяризатор життя і творчості Г.С. Сковороди // *Востоочнославянско-восточнороманские языковые, литературные и фольклорные связи: Тезисы докладов и сообщений межвузовской научной конференции.* – Черновцы, 1966. – С. 98–99.
- Иваньо И.* Релацииле филозофиче молдо-русо-украинене дин прима жумэтате а секолулуй XIX (А. Хыждеу ши Г.С. Сковорода) // *Суб драпелул унитэций идеологиче.* – Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1980. – П. 53–69.
- Иваньо И.В.* Молдавско-русско-украинские связи в первой половине XIX в. // *Очерки по истории молдавско-русско-украинских философских связей XVII–XX вв.* – Кишинев: Штинца, 1977. – С. 59–72.
- Иова И.* А. Хаждеу и Г. Сковорода // *Вопросы литературы.* – 1982. – № 4. – С. 273–274.
- Ионеску-Нишков Тр.* Григорий Сковорода и философские работы Александра Хиждеу // *Romanoslavica.* – [Т.] II: Доклады, сообщения и статьи в честь IV Международного съезда славистов в Москве. – București, 1958. – С. 149–162.
- Ласло-Куцюк М.* Можливий епілог до «Журавлиного крику» Романа Іваничука // *Вітчизна.* – 1996. – № 1–2. – С. 125–127.
Про Сковороду див. на с. 125–126, 127.

- Ласло-Куцюк М.* Олександр Хашдеу – дослідник спадщини Сковороди // Магістеріум НУКМА. Літературознавчі студії. – Київ, 2002. – Вип. 8. – С. 55–62.
- Те саме: *Ласло-Куцюк М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. – Бухарест: Мустанг, 2002. – С. 20–42.
- Очерки по истории молдавско-русско-украинских философских связей XVII–XX вв. – Кишинев: Штиинца, 1977. – 185 с.
- Про Сковороду див. на с. 55, 59–72, 142–143, 165.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода: Семінарій. – Київ: Вища школа, 1972. – 207 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Попов П.М.* З історії українсько-румунських літературних зв'язків (З приводу подарунка Яеського університету Академії наук УРСР фотокопії з рукописної спадщини Г.С. Сковороди та його дослідника А. Хиждеу) // Вісник Академії наук УРСР. – 1956. – № 9 (238). – С. 38–44.
- Редько М.П.* Про належність Сковороді використаних Хаждеу рукописів // Тези доповідей кафедри філософії [Ужгородського університету] до конференції, присвяченої 20-річчю заснування університету. – Ужгород, 1965. – С. 30–40.
- Романенко Н.* Фондул де манускрипе але луй А. Хыждеу // Студий ши materiale деспре Александру ши Болеслав Хыждеу. – Кишинэу: Штиинца, 1984. – С. 159–171.
- Про Сковороду див. на с. 160, 168–170.
- Романец А.* Александру Хыждеу ши култура украиняэ // Студий ши materiale деспре Александру ши Болеслав Хыждеу. – Кишинэу: Штиинца, 1984. – С. 31–59.
- Про Сковороду див. на с. 34–35, 38–39, 49.
- Романец А.С.* Молдавско-украинские литературные связи в первой половине XIX века // Очерки молдавско-русско-украинских литературных связей (С древнейших времен до середины XIX века). – Кишинев: Штиинца, 1978. – С. 163–194.
- Про Сковороду див. на с. 183, 188.
- Романець О.* Джерела братерства. Богдан П. Хашдеу і східноромансько-українські взаємини / Передмова Й.К. Вартичана, акад. АН МРСР. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1971. – 192 с.
- Про Сковороду див. на с. 16, 22, 28–31, 176.
- Слабу Г.Г.* Молдавско-украинские общественно-политические и философские связи XIX века: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Киев, 1973. – 19 с.
- Про Сковороду див. на с. 6–9.
- Смелых В.М.* К вопросу об общественно-политических воззрениях А. Хыждеу // Ученые записки [Кишиневского государственного пединститута им. И. Крянгэ]: Серия гуманитарных наук. – Кишинев, 1957. – Т. VI. – С. 53–62.
- Про Сковороду див. на с. 6–61.
- Смелых В.М.* О философских воззрениях А. Хыждеу // Диалектика интернационального и национального в развитии общественной мысли. – Кишинев, 1984. – С. 164–173.
- Про Сковороду див. на с. 167, 169, 170, 171.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання

- Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Besobrasof M. von.* Gregor Skovoroda, ein Philosoph der Ukraine (1722–1794) // Archiv für Geschichte der Philosophie. – 1912. – Bd. XXVI (Neue Folge, Bd. XIX). – S. 198–207.
- Grigoraş E.C.* Prefaţă // *Hăjdeu A.* Problema timpului nostru. Invăţătura lui Grigore Savici Scovorodă. Prezentată în concepţia exegetico-sistematică de Alexandru Hăjdeu. – Bucureşti, 1938. – P. III–V.
- Український переклад див.: *Григораш Е.* Передмова до румунського видання 1938 р. [*Hăjdeu A.* Problema timpului nostru. Invăţătura lui Grigore Savici Scovorodă. Prezentată în concepţia exegetico-sistematică de Alexandru Hăjdeu. – Bucureşti, 1938] / Пер. С. Вакуленка; примітки С. Вакуленка, Л. Ушкалова // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 255–260.
- Grigoraş E.C.* Prefaţă [la *A. Hăjdeu.* Un filozof mistic] // Convorbiri literare. – 1930. – № 63. – P. 568–572.
- Ionescu-Nişcov Tr.* Scrierile filosofice ale lui Alexandru Hasdeu şi gînditorul ucrainean Grigorie Savici Skovoroda // Romanoslavica. – Bucureşti, 1965. – [Т.] XII: Filologie. – P. 191–207.
- László M.* Cîteva din scrierile lui Skovoroda aflate în manuscris în bibliotecile din România // Romanoslavica. – Bucureşti, 1965. – [Т.] XII: Filologie. – P. 243–248.
- Mihailovic A.* Pietist Nationalism and the Russian Rediscovery of Skovoroda // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 75–86.
- Див. також: 4; 10.19.1.11; 10.19.2.4; 10.19.2.9; 10.20.2; 10.22; 24.2.2; 24.2.3; 26.13.7; 26.17.1; 26.17.2.

24.2.8. Дмитра Чижевського

Дмитро Чижевський (1894–1977) – видатний український інтелектуаліст ХХ століття, якому належить близько тисячі академічних праць із різних ділянок філософії, славістики, культурології тощо. Упродовж 1911–24 років навчався в Санкт-Петербурзькому, Київському, Гайдельберзькому та Фрайбурзькому університетах. Його вчителями були Олексій Гіляров, Василь Зеньковський, Едмунд Гуссерль, Гайнріх Ріккерт, Карл Ясперс, Мартін Гайдеггер. У різний час Чижевський читав філософські та славістичні курси в Українському Високому Педагогічному Інституті

ім. Михайла Драгоманова в Празі, Українському Вільному Університеті, у Гайдельберзькому, Галльському, Гарвардському, Кельнському та Марбурзькому університетах. Тема Сквороди в україністичних працях Чижевського є своєрідним магістральним сюжетом: історико-літературні та історико-філософські розважання нашого вченого дуже часто снуються саме довкруг феномена Сквороди. І це природно, зважаючи бодай на те, що Чижевський був схильний тлумачити Сквороду як *осереддя української інтелектуальної традиції*. Майже всі розвідки Чижевського про Сквороду були створені впродовж 1920–40-х років (їхня переважна більшість друкувалася на сторінках часопису «Zeitschrift für slavische Philologie»). Чижевський присвячує Сквороді, зокрема, спеціальні розділи книжок «Філософія на Україні (спроба історіографії)» (Прага, 1926), «Нариси з історії філософії на Україні» (Прага, 1931), цикл статей «Сквородинські студії», а також фундаментальну монографію «Філософія Г.С. Сквороди», оприлюднену 1934 року у Варшаві. Основною універсалиєю, що дозволяла Чижевському окреслити єство сквородинської філософії, є *антитетика*, potrатована як осереддя діалектики. Філософію Сквороди Чижевський неодмінно розглядає в одному й тому самому контексті: античний платонізм та неоплатонізм – патристика – середньовічна та новочасна (передовсім німецька) містика. За другу найповажнішу прикмету способу думання Сквороди править для Чижевського *символізм*. Присвячені Сквороді літературознавчі розвідки Чижевського (наприклад, створені в 1941–44 роках нариси «Український літературний барок») вирізняються на тлі історико-літературної сквородіани передовсім двома особливостями, а саме – своїм структуралістським підложжям (Чижевський брав участь у роботі Празького лінгвістичного гуртка) та ще намаганням бачити Сквороду “у всеєвропейському культурному контексті”.

- Бетко І.* Скворода-містик в культурологічній концепції Д. Чижевського // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 5–6. – С. 37–46.
Російський переклад див.: *Бетко І.* Скворода-містик в культурологічній концепції Д. Чижевського / Пер. с украинского И. Калишевой // Философская и социологическая мысль. – 1994. – № 5–6. – С. 37–46.
- Валявко І.* Дмитро Чижевський: епоха барокко в духовному житті України // Філософія. Історія культури. Освіта: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків: Око, 1996. – С. 245–252.
Про Сквороду див. на с. 248–250.
- Валявко І.* Дмитро Чижевський – фундатор поняття “філософія серця” // Слово і час. – 1998. – № 8. – С. 83–88.
Про Сквороду див. на с. 84, 86–87, 88.
- Валявко І.* До питання про підгрунтя містичного світогляду Григорія Сквороди в контексті досліджень Дмитра Чижевського // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам’ятках. – Київ, 1999. – С. 163–204.
- Валявко І.* Осмислення філософії Г. Сквороди в працях Дмитра Чижевського // Скворода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 196–211.
- Валявко І.В.* Дмитро Чижевський як дослідник української філософської думки: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 1997. – 25 с.
Про Сквороду див. на с. 5, 9, 14–17, 23.
- Валявко І.В.* Філософія Григорія Сквороди в осмисленні Дмитра Чижевського. – Київ: Київське братство, 1996. – 56 с.
- Вільчинський Ю.* Дмитро Чижевський – напрям творчості // Діалог культур: Матеріали Перших наукових читань пам’яті Дмитра Чижевського, Кіровоград – Київ, 17–19 жовтня 1994 р. / Наук. ред. Л. Довга. – Київ, 1996. – С. 41–48.

- Про Сковороду див. на с. 43–44, 46–48.
- Вільчинський Ю.* Історик філософії слов'янства // Слово і час. – 1994. – № 4–5. – С. 32–40.
- Про Сковороду див. на с. 33, 34–35, 36, 37, 39.
- Володимир [В. Шаян].* Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сковороди. – Лондон: Орден, 1959. – 33 с. [на правах манускрипту].
- Те саме: Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1972. – 22 с.
- Горський В.* Дмитро Чижевський як фундатор історико-філософського українознавства // Діалог культур: Матеріали Перших наукових читань пам'яті Дмитра Чижевського, Кіровоград – Київ, 17–19 жовтня 1994 р. / Наук. ред. Л. Довга. – Київ, 1996. – С. 12–18.
- Про Сковороду див. на с. 15–17.
- Закидальський Т.* Дмитро Чижевський та історія української філософії в діаспорі // Діалог культур: Матеріали Перших наукових читань пам'яті Дмитра Чижевського, Кіровоград – Київ, 17–19 жовтня 1994 р. / Наук. ред. Л. Довга. – Київ, 1996. – С. 7–12.
- Про Сковороду див. на с. 8–12.
- Зиморя М.* Дмитро Чижевський та Едуард Вінтер: контекст творчої взаємодії // Славістика. – Дрогобич: Коло, 2003. – Т. I: Дмитро Чижевський і світова славістика / Ред. Р. Мних, Є. Пшеничний. – С. 35–43.
- Про Сковороду див. на с. 36, 39, 40, 42, 43.
- Кашуба М.В.* Дмитро Чижевський і “філософія серця” в українській духовній культурі // Дмитро Чижевський – фундатор історико-філософського українознавства. – Львів, 1996. – С. 19–25.
- Кортааазе В.* Чижевський і Коменський. З історії відкриття та інтерпретації основного твору Яна Амоса Коменського // Славістика. – Дрогобич: Коло, 2003. – Т. I: Дмитро Чижевський і світова славістика / Ред. Р. Мних, Є. Пшеничний. – С. 79–98.
- Про Сковороду див. на с. 84, 85–86, 97.
- Лавріненко Ю.* Дмитро Чижевський – літературознавець // Листи до приятелів. – 1957. – Ч. 168–169–170 (4–5–6). – С. 32–38.
- Про Сковороду див. на с. 32, 35.
- Те саме: *Лавріненко Ю.* Зруб і парости: Літературно-критичні статті, есеї, рефлексії. – [Мюнхен]: Сучасність, 1971. – С. 241, 245.
- Лісовий В.* Дмитро Іванович Чижевський: онтологія, гносеологія, філософія культури // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 5–6. – С. 4–17.
- Про Сковороду див. на с. 15.
- Любащенко В.* Прояви пієтизму в духовному житті України XVIII ст. (Дослідницькі пошуки Д. Чижевського в Німеччині) // Діалог культур: Матеріали Перших наукових читань пам'яті Дмитра Чижевського, Кіровоград – Київ, 17–19 жовтня 1994 р. / Наук. ред. Л. Довга. – Київ, 1996. – С. 54–62.
- Про Сковороду див. на с. 56, 60–62.
- Мишанич О.* Дмитро Чижевський як історик давньої української літератури // *Мишанич О.* Кризь віки: Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження. – Київ: Обереги, 1996. – С. 228–243.
- Про Сковороду див. на с. 228–233, 242.

- Те саме: *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 6–23.
- Насенко М.К.* Дмитро Чижевський і його «Історія української літератури» // *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Ред. і передмова М.К. Насенка. – Тернопіль: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. – С. 3–15.
- Про Сковороду див. на с. 5, 12.
- Те саме [поширена версія]: *Чижевський Д.І.* Історія української літератури. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 7, 18.
- Нахлік Є.* До верифікації концепції Д. Чижевського про кордо- й україноцентричний світогляд П. Куліша // IV Міжнародний конгрес україністів. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Літературознавство: Доповіді та повідомлення / Упоряд. і відп. ред. чл.-кор. НАН України О.В. Мишанич. – Київ: Обереги, 2000. – Кн. 1. – С. 319–328.
- Про Сковороду див. на с. 319, 321.
- Нічик В.* Дмитро Чижевський і новітні дослідження філософської спадщини професорів Києво-Могилянської академії // Діалог культур: Матеріали Перших наукових читань пам'яті Дмитра Чижевського, Кіровоград – Київ, 17–19 жовтня 1994 р. / Наук. ред. Л. Довга. – Київ, 1996. – С. 28–40.
- Про Сковороду див. на с. 31.
- Одарченко М.* Дмитро Чижевський про філософію “серця” Г. Сковороди і українська філософська традиція // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 82–83.
- Одарченко М.М.* Культурологічні аспекти в історико-філософських поглядах Дмитра Чижевського // Вісник Державного університету «Львівська політехніка». – Львів: Видавництво Державного університету «Львівська політехніка», 1996. – № 309: Вісник українознавства. – С. 57–61.
- Про Сковороду див. на с. 59, 60.
- Пизюк Є.* Дмитро Іванович Чижевський (До 60-тилітнього ювілею). – [Б. м.]: Україна, 1955. – 53 с.
- Про Сковороду див. на с. 12–14, 20, 25–26.
- Те саме [скорочена версія]: Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 37–38. – С. 620, 621, 624–626, 632.
- Потаєва І.* Про “філософію серця” в працях Дмитра Чижевського // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 5–6. – С. 18–28.
- Про Сковороду див. на с. 18–19, 23–26, 28.
- Російський переклад див.: *Потаєва И. О.* “Философии сердца” в работах Дмитрия Чижевского / Пер. с украинского К. Белокопя // Философская и социологическая мысль. – 1994. – № 5–6. – С. 18–28.
- Про Сковороду див. на с. 19, 25–26, 28.
- Прокопов Д. Д.* Чижевський і символічний “сфінкс” Г.С. Сковороди // Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 68–78.
- Пшеничний С., Яцен В.* Листування Дмитра Чижевського з Василем Сімовичем // Славістика. – Дрогобич: Коло, 2003. – Т. I: Дмитро Чижевський і світова славістика / Ред. Р. Мних, Є. Пшеничний. – С. 251–330.

- Про Сковороду див. на с. 263, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 279, 284, 287, 288, 292, 293, 302, 303, 313, 314, 315, 317, 319–320, 322–323, 324, 325, 326, 327, 330.
- Скринник М.* Дмитро Чижевський та культурологічні виміри української національної філософії // *Діалог культур: Матеріали Перших наукових читань пам'яті Дмитра Чижевського, Кіровоград – Київ, 17–19 жовтня 1994 р.* / *Наук. ред. Л. Довга.* – Київ, 1996. – С. 19–28.
- Про Сковороду див. на с. 20–21, 23–28.
- Стрелка Й.* Всесвітнє значення Дмитра Чижевського // *Київська старовина.* – 1996. – № 2–3. – С. 90–96.
- Про Сковороду див. на с. 91, 96.
- Ушкалов Л.* Сковорода та Україна: варіації на тему Дмитра Чижевського // *Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія.* – Харків, 2004. – Т. 10. – С. 163–184.
- Ушкалов Л.* Сковородіяна Дмитра Чижевського // *Медієвістика: Збірник наукових статей.* – Одеса, 2002. – Вип. 3. – С. 149–165.
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – С. 7–30.
- Филітович Л.* Дмитро Чижевський: як ми його бачимо // *Філософська і соціологічна думка.* – 1994. – № 4–5. – С. 98–101.
- Про Сковороду див. на с. 99, 100.
- Хруцький А.* Коментар до історіографії філософії в Україні Чижевського // *Сучасність.* – 1988. – Ч. 5. – С. 61–67.
- Про Сковороду див. на с. 62, 64, 65, 67.
- Янцен В.* Врятувати, зберегти й осмислити. Про долю книжкових зібрань та архівів Дмитра Івановича Чижевського у Німеччині // *Славістика.* – Дрогобич: Коло, 2003. – Т. 1: Дмитро Чижевський і світова славістика / *Ред. Р. Мних, Є. Пшеничний.* – С. 135–163.
- Про Сковороду див. на с. 137, 140, 143.
- Яременко І.* Філософські, етичні та релігійні погляди Г.С. Сковороди з точки зору Дмитра Чижевського // *Переяславська земля і світ людини: Збірник наукових праць.* – Київ; Переяслав-Хмельницький, 1998. – С. 203–208.
- Erdmann-Pandžić E. von.* *Wahre Poiesis als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda* // *Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin* 2000. – Berlin: Deutsche Association der Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.
- Українську (коротшу) версію див: *Ердманн-Панджіч Е. фон.* Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / *Пер. з нім. М. Ігнатенка* // *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність* / *Відп. ред. проф. І.П. Стогній.* – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Панджіч* (у тексті) та *Ердман-Пандзіч* (у змісті)].
- Grabowicz G.G.* *Toward a History of Ukrainian Literature* // *Harvard Ukrainian Studies* – 1977. – Vol. I. – No. 4. – P. 407–523.
- Про Сковороду див. на с. 430, 431–432, 456, 521.
- Те саме: *Окр. видання: Cambridge, Mass.: Distributed by Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 1981.* – P. 8, 9, 33, 34, 38, 40, 62, 100.

Український переклад див.: *Грабович Г.* До історії української літератури // *Грабович Г.* До історії української літератури. Дослідження, есе, полеміка. – Київ: Основи, 1997. – С. 440, 441, 469, 470, 475, 477, 501, 542.

Див. також: 3.9; 3.10; 3.11; 3.12; 6; 10.3; 10.13; 10.18.2; 10.18.2.4; 10.18.2.7; 10.19.1; 11; 23.2; 24.3.9; 26.2; 26.4; 26.7; 26.8; 26.10; 26.12; 26.13; 26.16.3; 26.16.8; 26.18.1.1; 26.18.1.2; 26.18.1.5; 26.19; 26.19.1; 26.22.

24.3. Сковородознавчі студії на сторінках:

24.3.1. «Записок історично-філологічного відділу Української Академії наук»

«Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук» виходили в Києві впродовж 1919–31 років. За цей час з'явилося 26 книг, переважну більшість з яких редагував академік Агатангел Кримський. Кілька публікацій на сторінках цього академічного видання присвячено Сковороді, а в деяких інших ім'я філософа зринає принагідно. Авторами цих матеріалів були Ярема Аїзеншток, Дмитро Багалій, Микола Горбань, Олександр Грузинський, Олександр Ладигенський, Віктор Петров та інші. Зокрема, Олександр Грузинський подає цікавий коментар до «Харківських байок», Віктор Петров ґрунтовно розглядає науку Сковороди про матерію та рецензує розвідки Андрія Ковалівського й Густава Шпета. Переважна більшість сквородинських матеріалів подана в ювілейному збірнику на пошану академіка Дмитра Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин його наукової діяльності (1927). Сковородинські матеріали на сторінках «Записок історично-філологічного відділу Української Академії наук» віддзеркалюють той великий інтерес до постаті Сковороди, що був характерний для наших провідних інтелектуалістів 1920-х років.

Аїзеншток Я.Я. О. Паліцин. Епізод з культурного минулого Слобожанщини // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. II. – С. 57–69 (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).

Про Сковороду див. на с. 58, 68.

[*Багалій Д.І.*] Автобіографія акад. Дмитра Йвановича Багалія // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. I. – С. 1–146 (1-а пагін.) (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).

Про Багалієві студії над Сковородою див. на с. 92–93.

Барвінський В.О. Дмитро Йванович Багалій як історик Слобідської України // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. I. – С. 179–192 (1-а пагін.) (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).

Про Сковороду див. на с. 191–192.

Горбань М. Археографічні праці акад. Дм. Ів. Багалія // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. I. – С. 165–178 (1-а пагін.) (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).

Про Сковороду див. на с. 172–175.

- Грузинський О.* Критичні замітки до твору Сковороди «Басни Харьковские» // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. II. – С. 378–385 (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).
- Ладигженський О.* З приводу статті: «Основні проблеми сучасної теорії пізнання й філософія Г.С. Сковороди» в Юбілейному Збірнику на пошану... Багалія, ч. 2 // Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук. – Київ, 1928. – Кн. XVI. – С. 324–325.
- Ладигженський О.М.* Основні проблеми сучасної теорії пізнання й філософія Г.С. Сковороди // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. II. – С. 1–29 (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).
- Петров В.* [Рец. на] *Ковалівський А.* Розвиток етичних поглядів Г. Сковороди в зв'язку з його життям // Науковий збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії України. Пам'яті акад. М. Сумцова. – Харків, 1924. – Т. 1. – С. 69–98 // Записки історично-філологічного відділу Всеукраїнської Академії наук. – 1925. – Кн. V. – С. 229–233.
- Петров В.* [Рец. на] *Шмет Г.Г.* Очерк развития русской философии. – Петроград: Колос, 1922. – Ч. 1. – 349 с. // Записки історично-філологічного відділу Всеукраїнської Академії наук. – 1926. – Кн. 7–8. – С. 499–503.
- Петров В.П.* До характеристики філософського світогляду Сковороди (Вчення Сковороди про матерію) // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. II. – С. 30–43 (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).
- Рец.:** *Čyževskýj D.* «Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin». – 1929. – Bd. 2. – S. 190–191; *Čyževskýj D.* «Ruch filosofický». – 1929. – № 8. – S. 183.
- Попов П.М.* Замітки до історії українського письменства XVII–XVIII вв. // Записки історично-філологічного відділу Всеукраїнської Академії наук. – Київ, 1923. – Кн. 4. – С. 213–233.
- Про Сковороду див. на с. 224.
- Те саме: Окр. відбитка. – Київ, 1923. – С. 14.
- Систематична бібліографія праць академіка Д.І. Багалія за 50 років (1878–1927) // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. II. – С. 147–163 (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).
- Література про Сковороду на с. 111, 181–183, 188, 190, 209, 225, 230, 231, 236.
- Срезневський В.І.* Про збирачів українських пісень. З гуртка П.І. Срезневського на початку 1830-х років // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. II. – С. 76–82 (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).

Про Сковороду див. на с. 77, 79, 80.
Див. також: 10.19.2.12; 24.2.1.

24.3.2. «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка»

«Записки Наукового Товариства ім. Шевченка» почали виходити в 1892 році у Львові. Відтоді й до сьогодні «Записки НТШ» є одним із провідних українознавчих видань академічного гатунку в усьому світі. До 1937 року у Львові побачило світ 155 томів цього видання. Перегодом «Записки НТШ» видавалися вже за межами України (Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто), а від початку 1990-х років – також у Львові. Це видання редагували, зокрема, Олександр Барвінський, Михайло Грушевський, Тарас Гунчак, Богдан Кравців, Іван Крип'якевич, Леонід Рудницький, Василь Сімович, Кирило Студинський, Іван Фізер. Перша публікація присвячена Сковороді з'явилася на сторінках «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка» іще 1894 року. Це була рецензія на статтю Олександри Єфименко «Філософ із народу». По тому в «Записках НТШ» про Сковороду писали такі видатні українські інтелектуалісти, як Володимир Дорошенко, Сергій Єфремов, Євген-Юрій Пеленський, Петро Пелех, Омелян Прицак, Євген Сверстюк, Іван Франко, Дмитро Чижевський, Юрій Шевельов та інші.

Булат Т. Музичні імпульси в поезії Шевченка та композиторські інтерпретації віршів // Світи Тараса Шевченка: Збірник статей до 185-річчя з дня народження поета / Ред. Л.М.Л. Залеська Онишкевич, А. Гумецька, І. Фізер. – Нью Йорк; Львів, 2001. – С. 316–332 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Філологічна секція, т. 215).
Про Сковороду див. на с. 318–319.

Дорошенко В. [Рец. на] *Эрн В.Ф.* Очерк теоретической философии Г.С. Сковороды // Вопросы философии и психологии. – 1911. – Кн. 110. – № 5 (Ноябрь – декабрь). – С. 531–680 // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1911. – Т. СVI. – Кн. 6. – С. 219 [бібліографія].

Єфремов С. Сковорода на тлі сучасності // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці філологічної секції. – Львів, 1925. – Т. CXLI–CXLIІІ. – С. 1–10.

Зеленогорський Ф. [Пам'яті Г.С. Сковороди. Короткий виклад статті] // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1896. – Т. XIII. – Кн. 5. – С. 4–5.

Княжинський А. Філософія Шевченка. Шевченко – творець українського ідеалізму // Тарас Шевченко: Збірник доповідей Світового Конгресу української вільної науки для вшанування сторіччя смерті патрона НТШ / За ред. В. Стецюка, Б. Кравціва. – Нью Йорк; Париж; Торонто, 1962. – С. 27–39 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. CLXXVI).

Про Сковороду див. на с. 27.

Лаврецький С. [Рец. на] *Зеленогорский Ф.А.* Философия Григория Саввича Сковороды, украинского философа XVIII столетия // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 23 (3). – С. 197–235; Кн. 24 (4). – С. 281–315 // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1895. – Т. V. – Кн. 1. – С. 78 [бібліографія].

Літературно-науковий вісник. Показчик змісту. Том 1–109 (1898–1932) / Уклав Б. Ясінський. – Київ; Нью-Йорк: Смолоскип, 2000. – 542 с. (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Філологічна секція, т. 213).

Про Сковороду див. на с. 199, 289.

- Миценко М.* Пореволуційний розвиток природничих ідей в Україні // Збірник на пошану сімдесятиріччя народин Романа Смаль-Стоцького. – Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1963. – С. 374–393 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. CLXXVIII).
Про Сковороду див. на с. 379.
- Павлишин М.* Тарас Шевченко і його доба у творчості Валерія Шевчука // Світи Тараса Шевченка: Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета / Ред. Л.М.Л. Залеська-Онишкевич, Л. Рудницький, Б. Певний, Т. Гунчак. – Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1991. – С. 160–169 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Філологічна секція, т. 214 та Бібліотека «Прологу» і «Сучасности», ч. 191. 4).
Про Сковороду див. на с. 160.
- Паиук А.* Проблема свободи у філософії Г. Сковороди // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1994. – Т. ССХХVIII. – С. 405–423.
- Пеленський С.Ю.* Усгaіnіca в західно-європейських мовах. Вибрана бібліографія. – Мюнхен: Видавництво Бистриця, 1948. – 111 с. (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. CLVIII: Праці Філологічної Секції. Книгознавчий Інститут).
Про Сковороду див. на с. 88–89.
- Пелех П.* З життя і творчості Сковороди // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці фільологічної секції. – Львів, 1925. – Т. СХХХVI–СХХХVII. – С. 139–157.
- Пріцак О.* Шевченко – пророк // Світи Тараса Шевченка: Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета / Ред. Л.М.Л. Залеська-Онишкевич, Л. Рудницький, Б. Певний, Т. Гунчак. – Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1991. – С. 249–276 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Філологічна секція, т. 214 та Бібліотека «Прологу» і «Сучасности», ч. 191. 4).
Про Сковороду див. на с. 266.
- [Рец. на] *Ефименко А.Я.* Философ из народа // Книжки недели. – 1894. – Январь. – С. 7–30 // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1894. – Т. IV. – С. 197.
- [Рец. на] *Кудринский Ф.* Философ без системы (Опыт характеристики Григория Саввича Сковороды) // Киевская старина. – 1898. – Т. LX. – Январь. – С. 35–63; Февраль. – С. 265–282; Март. – С. 436–457 // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1900. – Т. XXXVII. – С. 39–40 [бібліографія] [наприкінці тексту підпис: С. Гн.].
- [Рец. на] *Петров Н.* Первый (малороссийский) период жизни и научно-философского развития Григория Саввича Сковороды [Доповідь, виголошена на XII археологічному з'їзді в Харкові] // Труды Киевской духовной академии. – 1902. – Т. III. – № 12. – С. 588–618 // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1904. – Т. LVII. – С. 26 [бібліографія] [наприкінці тексту підпис: С.І.].
- Сверстюк Є.* Феномен Шевченка // Світи Тараса Шевченка: Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета / Ред. Л.М.Л. Залеська-Онишкевич, Л. Рудницький, Б. Певний, Т. Гунчак. – Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1991. – С. 309–324 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Філологічна секція, т. 214 та Бібліотека «Прологу» і «Сучасности», ч. 191. 4).

- Про Сковороду див. на с. 309, 319.
- Степаненко М.* Григорій Сковорода і українське письменство останнього п'ятдесятиліття (Впливи і постать Григорія Саввича Сковороди в пореволюційній українській літературі) // Доповіді ювілейного наукового конгресу для відзначення сторіччя НТШ. Філологічна секція. – Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1976. – С. 138–157 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. CLXXXVII).
- Федюшка М.* [Рец. на] *Эри В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с. // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1913. – Т. СХV. – Кн. 3. – С. 219–222.
- Франко І.* [Рец. на] *Житецкий П.И.* «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166 // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1900. – Т. XXXVIII. – Кн. 6. – С. 24–41 [бібліографія].
- Про Сковороду див. на с. 30–31.
- Франко І.* [Рец. на] *Петец В.Н.* Очерки старинной малорусской поэзии // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – 1903. – Т. VIII. – Кн. 1. – С. 81–119 // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1903. – Т. XV. – Кн. 5. – С. 18–19 [бібліографія].
- Франко І.* [Рец. на] Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – СXXXI, 352 с. (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7) // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1895. – Т. V. – Кн. 1. – С. 79–83 [бібліографія].
- Чижевський Д.* Філософська метода Сковороди // Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. Праці філологічні. – Львів, 1930. – Ч. 1. – С. 145–171 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. ХСIX).
- Чижигов Л.А.* Г.С. Сковорода: Проба бібліографії // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1899. – Т. XXX. – Кн. 4. – С. 1–4 [Miscellanea].
- Шевельов Ю.* Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди / Пер. М. Габлевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. CCXXXIX. – С. 177–211.
- Див. також: 1; 24.2.6.

24.3.3. «Сборника Харьковского историко-филологического общества» («Збірника Харківського історико-філологічного товариства»)

«Сборник Харьковского историко-филологического общества» вперше побачив світ у 1886 році. До 1914 року, коли видання було припинене, з'явився 21 том «Сборника...». У 1919 році Харківське історико-філологічне товариство було зліквідоване комуністичним режимом. Діяльність товариства відновилася тільки 1991 року, а ще через два роки було відновлено й видання «Збірника...» (українською мовою). Це видання відіграло видатну роль в історії сковородинських студій, адже саме на сторінках сьомого тому «Сборника Харьковского историко-филологического общества» (1894) побачила світ перша академічна збірка творів Сковороди, після появи якої інтерес до Сковороди почав стрімко зростати. Авторами сковородинознавчих публікацій на сторінках збірника були Дмитро Багалій, Федір Зеленогорський, Амфіян Лебедев, Микола Сумцов, Леонід Ушкалов, Юрій Шевельов та інші.

- Багалей Д.И.* Библиографический обзор сочинений Г.С. Сковороды // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. LXIV–CXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Багалей Д.И.* Григорий Саввич Сковорода. Его учение, жизнь и значение. [Речь, произнесенная в публичном заседании Харьковского историко-филологического общества по случаю исполнившегося 29 октября 1894 г. 100-летия со дня смерти его] // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1896. – Т. 8. – С. 52–67.
- Багалей Д.И.* Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Багалей Д.И.* Исторические повести и статьи Гр. Фед. Квитки // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1911. – Т. 20. – С. 454–478.
Про Сковороду див. на с. 454, 458–459.
- Багалей Д.И.* Просветительная деятельность Вас. Наз. Каразина // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1911. – Т. 20. – С. 81–111.
Про Сковороду див. на с. 89.
- Багалей Д.И.* Речь при открытии Харьковского Народного дома // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1911. – Т. 20. – С. 533–535.
Про Сковороду див. на с. 534–535.
- Багалей Д.И.* Харьковский городской голова Егор Егорович Урюпин // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1911. – Т. 20. – С. 54–80.
Про Сковороду див. на с. 57, 78–80.
- Багалей Д.И.* Харьковский педагог и журналист Иван Филиппович Вернет // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1909. – Т. 18. – С. 186–192.
Про Сковороду див. на с. 188, 190–192.
- Бордукова Н.* Про студії Миколи Сумцова в ділянці історії української філософії // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 143–148.
- Бордукова Н.* Творчість Григорія Сковороди в рецепції Дмитра Багалія // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 65–74.
- Вакуленко С., Ушкалов Л.* Александру Хашдеу та його розвідки про Григорія Сковороду // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 233–254.
- Гулий К.* Мегафора як чинник включення поетичних текстів Григорія Сковороди до мегаконтексту європейської поезії XVI–XVIII століть // Збірник Харківського

- історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 125–130.
- Гусаченко В.* Два світи і “дві натури” Григорія Сковороди // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1995. – Т. 4. – С. 55–62.
- Григораш Е.* Передмова до румунського видання 1938 р. [*Hájdeu A.* Problema timpului nostru. Invățătura lui Grigore Savici Scovorodă. Prezentată în concepția exegetico-sistematică de Alexandru Hájdeu. – București, 1938] / Пер. С. Вакуленка; примітки С. Вакуленка, Л. Ушкалова // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 255–260.
- Даниленко А., Вакуленко С.* [Рец. на] *Shevelov G.Y.* Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // *Shevelov G.Y.* In and around Kiev. Twenty-two Studies and Essays in Eastern Slavic and Polish Linguistics and Philology. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297 // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 167–183.
Про Сковороду див. на с. 179–181.
- Дудко Д.* Давньоіндоевропейські джерела соціальної філософії Григорія Сковороди // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Майдан, 1998. – Т. 6. – С. 39–48.
- Зеленогорский Ф.А.* Памяти Г.С. Сковороды [Речь, произнесенная в заседании Историко-филологического общества в день празднования столетней годовщины со дня смерти Сковороды] // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1896. – Т. 8. – С. 43–51.
- [*Ковалинский М.И.*] Житие Григория Сковороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7)
- Криса Б.* [Рец. на] *Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с. // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 401–404.
Про Сковороду див. на с. 401, 402.
- Крист Е.* Кобзари и лирики Харьковской губернии // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Т. 13: Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда. – Харьков, 1902. – Т. 2. – Ч. 2. – С. 121–133.
Про Сковороду див. на с. 126, 129, 130, 131, 132.
- Кузнецов О.* Про деякі спільні риси філософських систем Григорія Сковороди та Володимира Одоєвського // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1995. – Т. 4. – С. 63–74.
- [*Лебедев А.С.*] Речь проф. А.С. Лебедева «Г.С. Сковорода как богослов» // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1896. – Т. 8. – С. 37–42.
- Луцька Ф.* [Рец. на] *Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с. // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 215–221.

- Нетушил И.В.* Указатель латинских писем Сковороды к Михаилу Ковалинскому // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и отредактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 345–352 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Прокопенко В.* Метафізика людини Сковороди та світова філософська традиція // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 23–30.
- Руденко Д.* Філософія Сковороди: мерехтіння символу // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 31–38.
- Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и отредактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – СХХХІ, 352 с. (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 149–182.
- Сумцов Н.Ф.* Г.Ф. Квитка, как этнограф // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Т. 16: Труды Харьковской комиссии по устройству XIII археологического съезда в г. Екатеринославе / Под ред. Е.К. Редина. – Харьков, 1905. – С. 182–209.
Про Сковороду див. на с. 191.
- Сумцов Н.Ф.* Отчет о деятельности Харьковского историко-филологического общества в 1893–1894 академическом году // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1894. – Т. 6: Труды Педагогического отделения. – Вып. 2. – С. I–XVI.
Про Сковороду див. на с. II, IV, VIII–XV.
- Ушкалов Л.* Біблійна герменевтика Григорія Сковороди на тлі українського барокового богомислення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 23–44.
- Ушкалов Л.* Ейдос “золотої середини” на терені українського духовного досвіду // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Майдан, 1998. – Т. 6. – С. 29–38.
Про Сковороду див. на с. 31, 33–35.
- Ушкалов Л.* Метафізика образу в літературі українського бароко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1994. – Т. 2. – С. 53–60.
Про Сковороду див. на с. 54, 57.
- Ушкалов Л.* Опозиція “antiquus – modernus” на терені українського літературного бароко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 93–104.
Про Сковороду див. на с. 100–101.
- Ушкалов Л.* [Рец. на]: *Софронова Л.А.* Три мира Григория Сковороды. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с. // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2004. – Т. 10. – С. 307–323.

- Ушкалов Л.* [Рец. на]: *Ševčenko I.* Ukraine between East and West: Essays on Cultural History to the Early Eighteenth Century. – Edmonton; Toronto, 1996. – 234 p.; *Ševčenko I.* Ukraina między Wschodem i Zachodem. – Warszawa, 1996.– 115 s.; *Шевченко І.* Україна між Сходом і Заходом: Нариси з історії культури до початку XVIII століття / Авторизований пер. з англ. М. Габлевич; під ред. А. Ясіновського. – Львів, 2001. – 249 с. // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 331–344.
Про Сковороду див. на с. 336–337, 340.
- Ушкалов Л.* Святий Аврелій Августин та українське письменство XVII–XVIII століть // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 33–44.
Про Сковороду див. на с. 35, 38–42.
- Ушкалов Л.* Сковорода та Україна: варіації на тему Дмитра Чижевського // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2004. – Т. 10. – С. 163–184.
- Ушкалов Л.* Традиції українського бароко у творчості Григорія Квітки-Основ'яненка // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 53–76.
Про Сковороду див. на с. 53–54, 62–63.
- Ушкалов Л.* Українське барокко: філологічні ейдоси в рамках “богомислія” // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1995. – Т. 4. – С. 43–54.
Про Сковороду див. на с. 43, 46, 51–52.
- Хайдеу А.* Завдання нашої доби: наука Григорія Савича Сковороди, єдиного руського філософа, в ексегетично-систематичному викладі / Пер., примітки та коментарі С. Вакуленка, Л. Ушкалова // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 255–300.
- Шевельов Ю.* Українська літературна мова / Пер. С. Вакуленка // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 83–100.
Про Сковороду див. на с. 90.
- Юбилейное чествование памяти Г.С. Сковороды // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1896. – Т. 8. – С. 35–36.
- Юркевич О.* “...Сердечное око мое видит тебя” (Україна у світлі містичної інтерпретації) // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1995. – Т. 4. – С. 75–80.
Про Сковороду див. на с. 75–76.
- Див. також: 4; 5; 20.1; 24.2.1; 24.2.4.

24.3.4. часопису «Киевская старина» («Київська старовина»)

«Киевская старина» – щомісячний історико-етнографічний та літературний часопис, що виходив у Києві з 1882 по 1907 рік (останній рік – українською мовою під назвою «Україна»). Активну участь у створенні цього часопису взяли Олександр Лазаревський, Орест Левицький, Володимир Антонович, Павло Житецький. Упродовж 1882–88 років «Киевская старина» була органом Історичного товариства Нестора-літописця, а з 1989 року – Київської Старої Громади. Загалом, побачило світ 94 книжки цього видання. У 1992 році воно було відновлене під назвою «Київська старовина». Сковородинська проблематика присутня на сторінках часопису,

починаючи вже з 1882 року (IV-й том). Наукові розвідки присвячені Сквороді друкували тут такі непересічні інтелектуалісти, як Дмитро Багалій, Павло Житецький, Федір Зеленогорський, Олександр Лазаревський, Амфіян Лебедев, Микола Петров, Микола Сумцов та інші. На сторінках «Киевской старины» була вперше оприлюднена біографія Сквороди Михайла Ковалинського, повість Тараса Шевченка «Близнята», де змальовано образ Сквороди, тощо.

- А.Л.* К поминкам по Сквороді // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 296–297.
- Багалей Д.И.* Заметка о рукописях Г.С. Сквороды // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVI. – Сентябрь. – С. 463.
- Багалей Д.И.* Исторические повести и статьи Гр. Фед. Квитки (к 50-летию со дня его кончины) // Киевская старина. – 1893. – Т. XLII. – Август. – С. 215–244.
Про Сквороду див. на с. 219–220.
- Багалей Д.И.* К юбилею украинского философа Григория Саввича Сквороды. По поводу извещения Харьковского Историко-филологического общества об издании сочинений Г.С. Сквороды // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVI. – Август. – С. 269–276.
- Багалей Д.И.* Письма к Гр. Петр. Данилевскому // Киевская старина. – 1903. – Т. LXXX. – Январь. – С. 51–69; Февраль. – С. 218–244; Март. – С. 378–394; Т. LXXXI. – Апрель. – С. 55–78; Май. – С. 286–301.
Про Сквороду див. на с. 61–63 [Январь] [з листа А. Метлинського]; с. 222–223, 225 [Февраль] [з листів О. Максимовича та з листа В. Ярославського]; с. 388, 391–392 [Март] [з листів І. Аксакова].
Те саме: Окр. відбитка. – Киев: Типография университета, 1903. (Материалы для биографии южно-русских научно-литературных деятелей XIX века. I). – С. 11–13, 23–24, 26, 55, 58–59.
- [Багалей Д.И.]* Речь проф. Д.И. Багалей «Учение, жизнь и значение Г.С. Сквороды» // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVII. – Декабрь. – С. 469–474.
- Багалей Д.И.* Украинский философ Григорий Саввич Скворода // Киевская старина. – 1895. – Т. XLVIII. – Февраль. – С. 145–169; Март. – С. 265–294; Т. XLIX. – Июнь. – С. 272–300.
- Верба Г.* Григорій Скворода на межі тисячоліть: проблема перекладу // Київська старовина. – 2001. – № 1. – С. 183–191; № 2. – С. 156–169.
- Денисенко А.* Злети та падіння Василя Каразіна // Київська старовина. – 1993. – № 6. – С. 79–91.
Про Сквороду див. на с. 82, 85.
- Житецкий П.И.* «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
Про Сквороду див. на с. 135–152.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.
- [Зеленогорский Ф.А.]* Речь проф. Ф.А. Зеленогорского «Г.С. Скворода как философ» // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVII. – Декабрь. – С. 463–465.
- К* юбилею украинского философа Григория Саввича Сквороды. 1. От Харьковского историко-филологического общества [По поводу издания сочинений Г.С. Сквороды] // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVI. – Август. – С. 268–269.

- [Ковалинский М.И.] Житие Сковороды, описанное другом его М.И. Ковалинским [З передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.
- Коноворовский-Соха А. Письмо к Григорию Сковороде. 1754 г. // Киевская старина. – 1882. – Т. IV. – Ноябрь. – С. 307–308.
- Кудринский Ф. Философ без системы (Опыт характеристики Григория Саввича Сковороды) // Киевская старина. – 1898. – Т. LX. – Январь. – С. 35–63; Февраль. – С. 265–282; Март. – С. 436–457.
- Те саме: Окр. відбитка. – Киев: Типография университета, 1898. – 70 с.
- Лазаревский А.М. К поминкам по Сковороде // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 296–297.
- Лазаревский А.М. Прежние изыскатели малорусской старины. Алексей Иванович Мартос // Киевская старина. – 1895. – Т. XLVIII. – Февраль. – С. 170–186.
- Про Сковороду див. на с. 179–180.
- [Лебедев А.С.] Речь проф. А.С. Лебедева «Г.С. Сковорода как богослов» // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVII. – Декабрь. – С. 465–469.
- Левицкий П. Прошлое переяславского духовного училища // Киевская старина. – 1889. – Т. XXIV. – Февраль. – С. 424–444.
- Про Сковороду див. на с. 433.
- Микитась В. Ваганти і мандрівні дяки // Київська старовина. – 1992. – № 5. – С. 99–108.
- Про Сковороду див. на с. 105, 107.
- Михед П. Українська літературна культура бароко і російська література XVII–XVIII ст. (про дві хвили впливу) // Київська старовина. – 1998. – № 4. – С. 22–51.
- Про Сковороду див. на с. 22, 41.
- Мушкетик Ю. Диявол не спить: Повість // Київська старовина. – 1992. – № 5. – С. 28–42.
- Науменко В. Григорий Федорович Квитка-Основьяненко (Биографический очерк) // Киевская старина. – 1893. – Т. XLII. – Август. – С. 155–189.
- Про Сковороду див. на с. 160.
- Нечуй-Левицкий И. Сьогочасна часописна мова на Україні // Україна. – 1907. – Т. I. – Январь. – С. 1–49; Февраль. – С. 183–237; Март. – С. 280–331.
- Про Сковороду див. на с. 10, 24 [Январь], 205 [Февраль], 282–283, 294, 297, 299 [Март].
- Нос С.Д. Украинский Соломон. Его кейф и суд // Киевская старина. – 1883. – Т. VI. – Июль. – С. 492–505.
- Петров В. Г.С. Сковорода. Спроба характеристики // Київська старовина. – 2001. – № 4. – С. 109–120.
- Петров Н.И. К биографии украинского философа Григория Саввича Сковороды // Киевская старина. – 1903. – Т. LXXXI. – Апрель. – С. 10–18.
- Русов А. Какова роль “Возного” в «Наталке-Полтавке»? // Киевская старина. – 1904. – Т. LXXXIV. – Январь. – С. 41–64.
- Про Сковороду див. на с. 46–55, 60–62.
- Сирицова О. Притча і міф в історіософії Г. Сковороди // Київська старовина. – 1995. – № 3. – С. 56–64.
- Срезневский В.И. «Украинский альманах» // Киевская старина. – 1893. – Т. XL. – Январь. – С. 20–33.
- Про Сковороду див. на с. 31, 32.

- Стрелка Й.* Всесвітнє значення Дмитра Чижевського // Київська старовина. – 1996. – № 2–3. – С. 90–96.
Про Сковороду див. на с. 91, 96.
- Сумцов Н.* Предисловіе к «Житию Сковороды, описанном другом его М.И. Ковалинским» // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–113.
- Сумцов Н.Ф.* Современная малорусская этнография // Киевская старина. – 1892. – Т. XXXVII. – Апрель. – С. 22–36.
Про Сковороду див. на с. 33–34.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев: Изд. журнала «Киевская старина», 1893. – С. 55–56.
- Ульяновський В.* Віктор Петров: осягнення Сковороди // Київська старовина. – 2001. – № 4. – С. 104–109.
- Франко И.* Бенкет духовный // Киевская старина. – 1892. – Т. XXXVII. – Апрель. – С. 59–70.
Про Сковороду див. на с. 62.
- Шевченко Т.* Близнецы // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Октябрь. – С. 199–251; Ноябрь. – С. 409–444; Декабрь. – С. 589–626.
Про Сковороду див. на с. 208, 210, 216, 250.
Див. також: 5; 24.2.1; 24.2.4; 25.

24.3.5. часопису «Прапор» («Березіль»)

«Прапор» – щомісячний літературно-художній та громадсько-політичний часопис Харківської філії Національної спілки письменників України. Часопис заснований 1956 року. Від 1991 року виходить під назвою «Березіль». Сковородинознавчі публікації з'являються на сторінках часопису від початку 1960-х років. Здебільшого це краєзнавчі матеріали (про перебування Сковороди на Слобожанщині), ювілейні публікації та рецензії на присвячені Сковороді наукові розвідки.

- Вербицька Є.Г.* [Рец. на] *Ніженець А.М.* На зламі двох світів: Розвідка про Г.С. Сковороду і Харківський колегіум. – Харків: Прапор, 1970. – 208 с. // Прапор. – 1971. – № 6. – С. 86–88.
- Гавриленко А.* Над Тихою Сосною. На зарубіжній Слобожанщині // Березіль. – 2002. – № 7–8. – С. 151–154.
- Дяченко М.* Дарунок до ювілею. До 250-річчя з дня народження Г.С. Сковороди // Прапор. – 1972. – № 9. – С. 81–83.
- Ери В.* Життя і особа Григорія Сковороди / Науковий коментар Н. Лисенко. Передмова та пер. С. Маланюка, післямова Д. Дорошенка // Березіль. – 1992. – № 11–12. – С. 150–175.
- Ков'яров І.* Народний філософ. Нотатки бібліографа. До 250-річчя з дня народження Г.С. Сковороди // Прапор. – 1972. – № 5. – С. 103–107.
- Корж Н.Г.* Крилате слово в творчості Г. Сковороди // Прапор. – 1989. – № 4. – С. 175–178.
- Корж Н.Г.* [Рец. на] Григорій Сковорода. Біобібліографія / Склали Е.С. Беркович, Р.А. Ставинська, Р.І. Штраймиш; відп. ред. А.П. Ковалівський. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1968. – 183 с. // Прапор. – 1969. – № 3. – С. 62–63.

- Корж Н.Г., Луцька Ф.Й.* [Рец. на] *Сковорода Г.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – Т. 1–2. – [т. 1] XL, 640 с.; [т. 2] 624 с. // *Прапор.* – 1963. – № 3. – С. 92–93.
- Лисенко Н.* Промінець наукового світла [вступна стаття до публікації: *Ерн В.* Життя і особа Григорія Сковороди / Науковий коментар Н. Лисенко. Передмова та пер. С. Маланюка, післямова Д. Дорошенка] // *Березіль.* – 1992. – № 11–12. – С. 147–149.
- Мазуркевич О.* Живим словом і писанням... // *Прапор.* – 1972. – № 11. – С. 63–66.
- Мазуркевич О.Р.* Сковородинівка, святиня України // *Прапор.* – 1968. – № 8. – С. 103–105.
- Ніженець А.М.* Для увічнення пам'яті нашого великого земляка // *Прапор.* – 1969. – № 12. – С. 102–103.
- Ніженець А.М.* Над листами Бонч-Бруєвича: з архівних джерел // *Прапор.* – 1972. – № 11. – С. 56–59.
- Ніженець А.М.* Приклад діянь дивовижних. До 240-річчя з дня народження Г. Сковороди // *Прапор.* – 1962. – № 12. – С. 70–74.
- Ніженець А.М.* [Рец. на] *Шкуринов П.С.* Мировоззрение Г.С. Сковороды. – Москва: Издательство Московского университета, 1962. – 82 с. // *Прапор.* – 1964. – № 1. – С. 78–79.
- Ніженець А.М., Корж Н.Г.* [Рец. на] *Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с. // *Прапор.* – 1970. – № 3. – С. 102–103.
- Охрімченко П.П.* [Рец. на] *Махновець Л.* Григорій Сковорода. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с. // *Прапор.* – 1973. – № 4. – С. 94–97.
- Ранюк Ю.* Слідами Сковороди (3 біографії філософа) // *Прапор.* – 1989. – № 2. – С. 139–143.
- Тичина П.* Сковородинівські фрагменти. До 250-річчя з дня народження Г.С. Сковороди // *Прапор.* – 1972. – № 11. – С. 46–49.
- Ушкалов Л.* [Рец. на] *Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В.* Григорій Сковорода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с. // *Прапор.* – 1984. – № 11. – С. 57–59.
- Челак М.* Світогляд Сковороди і сучасність // *Прапор.* – 1972. – № 11. – С. 50–54.
- Челак М.О.* Майстри напускати туману // *Прапор.* – 1970. – № 3. – С. 92–95.
- Див. також: 5; 20.1.

24.3.6. часопису «Радянське літературознавство» («Слово і час»)

«Радянське літературознавство» (від 1990 року – «Слово і час») – щомісячний часопис Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України та Національної спілки письменників України, заснований у 1957 році. Авторами публікацій, присвячених літературній спадщині Сковороди, на сторінках часопису виступали Юрій Барабаш, Зіна Генік-Березовська, Борис Деркач, Іван Іваньо, Наталя Корж, Магдалина Ласло-Куцок, Леонід Махновець, Дмитро Наливайко, Анастасія Ніженець, Павло Попов, Григорій Сивокінь, Микола Сулима, Леонід Ушкалов та інші. Тут було надруковано низку важливих джерельних матеріалів, академічних статей про Сковороду-письменника та про його місце в історії української літератури, рецензій на сковородинознавчі праці тощо.

- Бабич С.* Діалектика “порожнього місяця”: рецепція культурної давнини в українському модернізмі // Слово і час. – 2002. – № 6. – С. 8–15.
Про Сковороду див. на с. 10, 15.
- Барабаш Ю.* Григорій Сковорода [стаття до «Шевченківської енциклопедії»] // Слово і час. – 1997. – № 7. – С. 27–29.
- Барабаш Ю.* Причинки до теми “Тоголь і українське літературне барокко (Генезис і типологія)” // Слово і час. – 1992. – № 9. – С. 19–29.
- Басс Т.І.* Вплив музичних форм на жанр поеми («Сковорода» П.Г. Тичини) // Радянське літературознавство. – 1989. – № 3. – С. 47–52.
- Бачинський А.Д.* Оголошення О. Хиждеу про видання творів Г.С. Сковорода // Радянське літературознавство. – 1964. – № 3. – С. 134.
- Білий О.* Нарцис, або спроба побудови “теорії пошлости” // Слово і час. – 1991. – № 6. – С. 39–48.
Про Сковороду див. на с. 39, 40, 47.
- Бойченко О.* До проблеми українського доробку в європейській сократіані // Слово і час. – 1996. – № 12. – С. 54–59.
- Бонч-Бруєвич В.Д.* Про Г.С. Сковороду // Радянське літературознавство. – 1958. – № 3. – С. 89.
- Бородій М.* До біографії Григорія Сковорода (кілька нововиявлених документів) // Слово і час. – 1997. – № 11–12. – С. 10–20; 1998. – № 1. – С. 36–41.
- Валявко І.* Дмитро Чижевський – фундатор поняття “філософія серця” // Слово і час. – 1998. – № 8. – С. 83–88.
Про Сковороду див. на с. 84, 86–87, 88.
- Вільчинський Ю.* Історик філософії слов’янства // Слово і час. – 1994. – № 4–5. – С. 32–40.
Про Сковороду див. на с. 33, 34–35, 36, 37, 39.
- Владимирова В.* За суворим критерієм “народного духу” (давня й нова українська література в оцінці Пантелеймона Куліша) // Слово і час. – 2000. – № 12. – С. 28–35.
Про Сковороду див. на с. 30, 31–32.
- Гончар О.І., Гончарук М.Л.* [Рец. на] *Махновець Л.* Григорій Сковорода. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с. // Радянське літературознавство. – 1973. – № 6. – С. 79–80.
- Грабович Г.* Авторство й авторитет у Івана Вишенського: діалектика відсутності // Слово і час. – 1990. – № 6. – С. 45–53.
Про Сковороду див. на с. 45, 53.
- Грабович Г.* Теоретичні проблеми українського літературознавства // Радянське літературознавство. – 1989. – № 10. – С. 37–41.
Про Сковороду див. на с. 38.
- Грицай М.С.* [Рец. на] *Мишанич О.В.* Григорій Сковорода і усна народна творчість. – Київ: Наукова думка, 1976. – 151 с. // Радянське літературознавство. – 1977. – № 4. – С. 89–91.
- Геник-Березовська З.* Григорій Сковорода: образ художній і справжній // Слово і час. – 1995. – № 3. – С. 61–68.
- Деркач Б.* Григорій Сковорода – письменник // Радянське літературознавство. – 1971. – № 11. – С. 59–71.

- Деркач Б.А.* Уточнення... уточненого (З приводу статті В. Кука «Уточнення життєпису Г.С. Сковороди» в газеті «Літературна Україна» – 1971, 16 липня) // Радянське літературознавство. – 1971. – № 9. – С. 93–94.
- Дігтяр С.* Етичний ідеал у ліриці Г. Сковороди // Радянське літературознавство. – 1969. – № 3. – С. 29–36.
- Дорошенко В.О.* Республіканська конференція, присвячена Г.С. Сковороді [Харків, 25–27 жовтня 1972 р.] // Радянське літературознавство. – 1973. – № 1. – С. 95.
- Іванько І.В.* Жанр байки у творчості Г. Сковороди // Радянське літературознавство. – 1965. – № 8. – С. 24–33.
- Іванько І.В.* Про українське літературне барокко // Радянське літературознавство. – 1970. – № 10. – С. 41–53.
Про Сковороду див. на с. 50, 53.
- Каганов І.Я.* Що читали сучасники Г.С. Сковороди // Радянське літературознавство. – 1967. – № 6. – С. 77–80.
- Київський М. М.* Заболоцький – перекладач української поезії // Радянське літературознавство. – 1972. – № 12. – С. 80–83.
Про Сковороду див. на с. 80.
- Кобрич Г.* Іван Котляревський у польськомовному дослідженні Богдана Лепкого // Слово і час. – 1999. – № 9. – С. 16–18.
Про Сковороду див. на с. 17.
- Колосова В.* Сковородинські читання – 1985 // Радянське літературознавство. – 1985. – № 10. – С. 78–80.
- Кондратюк А.* Григорій Сковорода і туркменський поет Махтумкулі // Слово і час. – 1991. – № 8. – С. 71–73.
- Корж Н.Г.* Г.С. Сковорода як перекладач трактату Цицерона // Радянське літературознавство. – 1964. – № 6. – С. 60–66.
- Корпанюк М.* Треті Сковородинівські читання // Радянське літературознавство. – 1987. – № 10. – С. 78–79.
- [*Кропивницький М.*] Невідомий лист М. Кропивницького [Доповідна записка українського актора М.Л. Кропивницького голові Комітету Міністрів С.Ю. Вітте] / Подав Н. Тараненко // Радянське літературознавство. – 1972. – № 6. – С. 72–74.
Про Сковороду див. на с. 73.
- Кукушкіна О.Д., Мартинов І.Ф.* Невідома рукописна збірка XVIII ст. // Радянське літературознавство. – 1975. – № 2. – С. 73–81.
- Ласло-Куцюк М.* Апофеоз світла у творчості Григорія Сковороди // Слово і час. – 1990. – № 3. – С. 51–59.
- Лисенко О.* Гуманістичні ідеали Григорія Сковороди // Радянське літературознавство. – 1972. – № 11. – С. 61–70.
- Лутейко О.* Григорій Сковорода в «Українській хаті» // Слово і час. – 2000. – № 2. – С. 56–58.
- Луценко І.А., Подолинний А.М., Чайковський Б.Й.* Зародження і розвиток давньої української дитячої літератури // Слово і час. – 1995. – № 3. – С. 69–75.
Про Сковороду див. на с. 75.
- Малицький Ф.М.* [Рец. на] Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова

- думка, 1975. – 256 с. // Радянське літературознавство. – 1977. – № 12. – С. 86–97.
- Махновець Л.* Про атрибуцію і хронологію листів Сковороди // Радянське літературознавство. – 1972. – № 10. – С. 34–47.
- Махновець Л.* Про хронологію листів Сковороди // Радянське літературознавство. – 1972. – № 4. – С. 54–66.
- Махновець Л.Є.* [Рец. на] *Ніженець А.М.* На зламі двох світів: Розвідка про Г.С. Сковороду і Харківський колегіум. – Харків: Прапор, 1970. – 208 с. // Радянське літературознавство. – 1971. – № 8. – С. 89–91.
- Микитась В.Л.* Проблеми й перспективи вивчення давньої української літератури // Радянське літературознавство. – 1982. – № 3. – С. 55–63.
Про Сковороду див. на с. 61, 62, 63.
- Мойсеєва Г.М., Микитась В.Л.* Із цензурної історії дожовтневих видань Григорія Сковороди // Радянське літературознавство. – 1989. – № 3. – С. 58–63.
- Мунтян І.* Варіант “неокласики” Михайла Драй-Хмари // Слово і час. – 1997. – № 8. – С. 57–61.
Про Сковороду див. на с. 61.
- Над’ярних Н.* За парадоксами бароко й футуризму («В космічному оркестрі» Павла Тичини) // Слово і час. – 1997. – № 10. – С. 6–16.
Про Сковороду див. на с. 7, 8, 9, 12, 15–16.
- Наливайко Д.* Феномен українського бароко в європейському контексті // Слово і час. – 2002. – № 2. – С. 30–38.
Про Сковороду див. на с. 36, 37–38.
- Ніженець А.М.* В.Д. Бонч-Бруєвич про Г.С. Сковороду // Радянське літературознавство. – 1958. – № 3. – С. 88–89.
- Ніженець А.М.* Мені хочеться написати про нього... // Радянське літературознавство. – 1973. – № 1. – С. 78–79.
- Ніженець А.М.* Про оточення Г.С. Сковороди у Липцях і Валках: 70–80-і роки XVIII ст. // Радянське літературознавство. – 1983. – № 2. – С. 28–35.
- Ніженець А.М.* [Рец. на] *Попов П.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість: Нарис. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 172 с. // Радянське літературознавство. – 1962. – № 1. – С. 142–145.
- Партач Н.* Утопічний характер “загірної комуни” М. Хвильового // Слово і час. – 1998. – № 6. – С. 11–14.
Про Сковороду див. на с. 13.
- Пінчук Т.С.* Штрихи до поетичного портрета Гр. Сковороди // Радянське літературознавство. – 1988. – № 2. – С. 65–68.
- Полек В.* [Рец. на] Григорій Сковорода. Біобібліографія / Склали Е.С. Беркович, Р.А. Ставинська, Р.І. Штраймиш; відп. ред. А.П. Ковалівський. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1968. – 183 с. // Радянське літературознавство. – 1970. – № 10. – С. 84–85.
- Попов П.М.* Вшанування пам’яті Г.С. Сковороди (За неопублікованими листами В.Д. Бонч-Бруєвича і спогадами про нього) // Радянське літературознавство. – 1965. – № 2. – С. 31–42.
- Попов П.М.* І. Франко – дослідник життя і творчості Г. Сковороди // Радянське літературознавство. – 1966. – № 9. – С. 24–33.

- Попов П.М.* Невідомий лист Сковороди // Радянське літературознавство. – 1958. – № 2. – С. 113–116.
- Попов П.М.* Нові сторінки літературної спадщини Г. Сковороди. (Про переклад комедії Теренція «Брати» і невідомий переклад оди Горация) // Радянське літературознавство. – 1960. – № 4. – С. 101–107.
- Попов П.М.* Нововідшукані автографи листів Г. Сковороди // Радянське літературознавство. – 1961. – № 3. – С. 112–114.
- Пригодій С.* Кільце аналогії, антистетика у Г. Сковороди й Р. Емерсона // Слово і час. – 1999. – № 12. – С. 20–25.
- Республіканська наукова конференція, присвячена Г. Сковороді // Радянське літературознавство. – 1963. – № 3. – С. 153 [наприкінці тексту підпис: *І. І.*].
- Сиваченко М.С.* До коментування «Алфавита мира» Г.С. Сковороди // Радянське літературознавство. – 1979. – № 12. – С. 54–59.
- Сивокінь Г.* Григорій Сковорода як читач Біблії // Слово і час. – 1993. – № 9. – С. 11–16.
- Сидоренко Г.К.* Про віршову інтонацію у збірці Г.С. Сковороди «Сад божественных пѣсней» // Радянське літературознавство. – 1966. – № 6. – С. 41–47.
- Стогній І.П.* Гідну зустріч ювілею Г.С. Сковороди // Радянське літературознавство. – 1972. – № 7. – С. 94.
- Ступак Ю.П.* [Рец. на] *Білич Т.А.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Київ: Видавництво Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, 1957. – 112 с. // Радянське літературознавство. – 1958. – № 6. – С. 130–132.
- Сулима М.М.* «Горня республика» Сковороди і «Загірна комуна» Хвильового // Слово і час. – 1994. – № 2. – С. 43–48.
- Трофименко В.* Літературно-естетичні погляди Г. Квітки-Основ'яненка в контексті європейського Просвітництва // Слово і час. – 1997. – № 9. – С. 36–40.
Про Сковороду див. на с. 38.
- Ушкалов Л.* Іконосфера українського бароко як міф про людське існування // Слово і час. – 1997. – № 5–6. – С. 44–47.
Про Сковороду див. на с. 45–46.
- Ушкалов Л.* Карфаген нашої «народності» має бути зруйнований: дещо про «комплекс Burns'a – Jasmína» // Слово і час. – 2001. – № 4. – С. 29–39.
Про Сковороду див. на с. 29–30, 34, 38.
- Ушкалов Л.* «Любов мудрості» у дзеркалі української барокової літератури // Слово і час. – 1999. – № 1. – С. 50–53.
Про Сковороду див. на с. 50, 52.
- Ушкалов Л.* [Рец. на] *Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopuk.* – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – 173 p. // Слово і час. – 1992. – № 9. – С. 85–86.
- Федорчук Л.* Простір і колір як категорії художнього світу Григорія Сковороди // Слово і час. – 2000. – № 5. – С. 55–59.
- [*Франко І.Я.*] Матеріали Івана Франка до історії української літератури // Радянське літературознавство. – 1958. – № 3. – С. 112–132.
Про Сковороду див. на с. 123–130.

- Хиждеу А.* Объявление. Открывается подписка на книгу «Басни Григория Сковороды», оригинального русского философа // *Радянське літературознавство.* – 1964. – № 3. – С. 135–136.
- Чамата Н.* Метро-ритмічна система поезії Івана Котляревського // *Слово і час.* – 1998. – № 9–10. – С. 13–17.
Про Сковороду див. на с. 15.
- Шаблювський Є.С.* М.І. Костомаров – письменник і літературний діяч (До 150-річчя з дня народження) // *Радянське літературознавство.* – 1967. – № 5. – С. 45–57.
Про Сковороду див. на с. 34.
- Шостак О.* Реріхі і Шевченко та Сковорода // *Слово і час.* – 1997. – № 2. – С. 79–83.
- Яценко М.Т.* Творчість Д. Гурамішвілі в ідейно-естетичному контексті просвітництва // *Радянське літературознавство.* – 1981. – № 4. – С. 42–55.
Про Сковороду див. на с. 44, 45, 47, 48, 50, 51, 54.
Див. також: 5; 10.1; 10.14; 10.19.

24.3.7. часопису «Сучасність»

«Сучасність» – щомісячний часопис української незалежної думки. Виходить із 1961 року. Спочатку видавався Українським товариством закордонних студій, зараз – Українською Всесвітньою Координаційною Радою та Республіканською асоціацією українознавців. У низці присвячених Сковороді матеріалів, які з'явилися на сторінках «Сучасності», на особливу увагу заслуговують публікації 1970-х років. Їхні автори – Василь Барка, Дмитро Козій, Юрій Лавриненко, Кирило Митрович, Петро Одарченко, Семен Погорілий – наполегливо підкреслювали закоріненість Сковороди в українській культурній традиції, християнське ество його науки, символічний спосіб думання тощо.

- Барка В.* Апостолічний старчик // *Сучасність.* – 1977. – № 1. – С. 5–13.
- Грабович Г.* Сергій Єфремов як історик українського письменства // *Сучасність.* – 1976. – № 10. – С. 52–61.
Про Сковороду див. на с. 58.
- Ісіченко Ю.* Містична перспектива літературного тексту в культурі українського бароко // *Сучасність.* – 1995. – № 5. – С. 100–102.
Про Сковороду див. на с. 100.
- Козій Д.* Три аспекти самопізнання у Сковороди: До 250-річчя народження (1722 – 3 грудня 1972) // *Сучасність.* – 1972. – № 12. – С. 66–78.
- Лавриненко Ю.* Монолог Сковороди // *Сучасність.* – 1980. – № 3 (231). – С. 22–39.
- Лавріненко Ю.* На початках українського відродження. 3: До 200-річчя народження Василя Каразіна 10 лютого 1773–1973: 5. Каразін і Сковорода // *Сучасність.* – 1974. – № 4. – С. 55–64.
- Митрович К.* Портрет Сковороди: У 250-річчя його народження // *Сучасність.* – 1972. – Ч. 11. – С. 44–55.
- Одарченко П.* Тарас Шевченко і його попередники: Сковорода і Котляревський // *Сучасність.* – 1975. – № 3. – С. 25–36.
- Піч Р.* Про містику і метафізику у Григорія Сковороди / З нім. пер. Я. Стратій // *Сучасність.* – 1992. – № 12. – С. 76–83.

- Піч Р.* Сквородинівський міф про Наркіса в світлі романтичної концепції міфотворчості // Сучасність. – 1995. – Ч. 10. – С. 162–167.
- Погорілий С.* Символи у Сквороди // Сучасність. – 1973. – № 3. – С. 18–24.
- Сверстюк Є.* Українська література і християнська традиція // Сучасність. – 1992. – Ч. 12. – С. 137–145.
Про Сквороду див. на с. 138, 139, 144.
- Сивокінь Г.* Українське бароко за Л. Ушкаловим // Сучасність. – 2001. – № 12. – С. 140–143.
Про Сквороду див. на с. 140, 141, 142, 143.
- Сигов К.* Метафізика гри та “веселіє серця” Григорія Сквороди // Сучасність. – 1992. – Ч. 12. – С. 66–75.
- Українець С.* Етимологія серця в українській філософській думці: діалогіка монологу // Сучасність. – 1999. – Ч. 5. – С. 126–131.
Про Сквороду див. на с. 127, 128.
- Див. також: 6.1; 10.14; 10.19.2.1; 10.19.2.8; 11; 22.

24.3.8. часопису «Філософська думка» («Філософська і соціологічна думка», «Философская и социологическая мысль»)

«Філософська думка» – науково-теоретичний часопис, заснований 1927 року. З 1969 року виходить як орган Інституту філософії ім. Г.С. Сквороди Національної академії наук України. У 1971 році на сторінках «Філософської думки» побачили світ два доти невідомі діалоги Сквороди «Бесіда 1-а» та «Бесіда 2-а», а наступного року п'яте число часопису було цілком присвячене Сквороді. З того часу сквородинознавчі історико-філософські публікації регулярно з'являються на сторінках цього видання. Їхніми авторами було чимало знаних українських та зарубіжних науковців: Олександр Абрамов, Вілен Горський, Тарас Закидальський, Іван Іванько, Сергій Кримський, Магдалина Ласло-Кушук, Валерія Нічик, Мирослав Попович, Володимир Роменець, Леонід Ушкалов, Володимир Шинкарук та інші.

- Абрамов А.И., Коваленко А.В.* Историко-философская преемственность в русской философской мысли XVIII века // Философская и социологическая мысль. – 1989. – № 6. – С. 49–61.
Про Сквороду див. на с. 50–51, 60, 61.
- Українську версію див.: *Абрамов О.І., Коваленко О.В.* Историко-философська спадкоємність у російській філософській думці XVIII сторіччя // Філософська і соціологічна думка. – 1989. – № 6. – С. 47–59.
Про Сквороду див. на с. 48, 49, 57–59.
- Бетко І.* Скворода-містик в культурологічній концепції Д. Чижевського // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 5–6. – С. 37–46.
Російський переклад див.: *Бетко И.* Скворода-мистик в культурологической концепции Д. Чижевского / Пер. с украинского И. Калишевской // Философская и социологическая мысль. – 1994. – № 5–6. – С. 37–46.
- Бойко Л.П.* Природознавча і математична термінологія у філософських творах Г.С. Сквороди // Філософська думка. – 1987. – № 4. – С. 86–91.
- Горський В.* Україна в історико-філософському вимірі // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 2. – С. 10–31.
Про Сквороду див. на с. 18, 26, 30.

- Горський В.С.* Філософія Сковороди у дореволюційних вітчизняних дослідженнях // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 44–54.
- Гребеня Г.П., Матковська І.Я.* [Рец. на] Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – 311 с. // Філософська думка. – 1974. – № 1. – С. 132–135.
- Євдокименко В.Ю.* Г.С. Сковорода і суспільно-політична думка на Україні // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 35–43.
- Жижченко В.П.* Порівняльний аналіз поглядів Г.С. Сковороди і Р. Оуена на працю // Філософська думка. – 1987. – № 3. – С. 79–84.
- Жижченко В.П.* Треті Сковородинівські читання // Філософська думка. – 1987. – № 5. – С. 110–111.
- Закидальський Т.* Досліди в діаспорі над історією української філософії // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 4. – С. 89–100.
Про Сковороду див. на с. 95, 96, 97, 99.
- Закидальський Т.* Поняття серця в українській філософській думці // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 8. – С. 127–138.
Російський переклад див.: *Закидальський Т.В.* Понятие сердца в украинской философской мысли // Философская и социологическая мысль. – 1991. – № 8. – С. 127–138.
- Іваню І.В.* Питання історико-філософської оцінки спадщини Г.С. Сковороди. До 250-річчя від дня народження мислителя // Філософська думка. – 1972. – № 3. – С. 18–29.
- Іваню І.В.* Проблема жанрової специфіки філософських творів Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 84–92.
- Іваню І.В.* [Рец. на] Григорій Сковорода. Біобібліографія / Склали Е.С. Беркович, Р.А. Ставинська, Р.І. Штраймиш; відп. ред. А.П. Ковалівський. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1968. – 183 с. // Філософська думка. – 1969. – № 1. – С. 129–131.
- Кирик Д.П.* Учення Г.С. Сковороди про мікрокосм // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 67–75.
- Корчинська Т.* Бібліографія філософської та суспільно-політичної літератури про Г.С. Сковороду (1945–1972) // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 99–104.
- Крымский С.* Под сигнатурой Софии // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 5–6. – С. 235–242.
Про Сковороду див. на с. 242.
Український переклад див.: *Крымский С.* Під сигнатурою Софії / Пер. Н. Лозової // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 5–6. – С. 235–242.
Про Сковороду див. на с. 242.
- Ласло-Куцюк М.* Погляд Сковороди на космогонію і антична езотерична арифмологія // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 10. – С. 99–112.
Російський переклад див.: *Ласло-Куцюк М.* Взгляд Сковороды на космогонию и античная эзотерическая арифмология // Философская и социологическая мысль. – 1991. – № 10. – С. 100–112.
- Лисовий В.* Дмитро Іванович Чижевський: онтологія, гносеологія, філософія культури // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 5–6. – С. 4–17.
Про Сковороду див. на с. 15.

- Марков А.П.* “Сродна праця” – етичне поняття філософії Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1971. – № 3. – С. 116–120.
- Нічик В.М.* Філософські попередники Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1985. – № 2. – С. 69–80.
- Нічик В.М.* Філософські попередники Г.С. Сковороди в Києво-Могилянській академії. До 250-річчя від дня народження Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1972. – № 2. – С. 46–60.
- Парахонський Б.* Барокко. Поетика і символіка // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 6. – С. 99–114.
Про Сковороду див. на с. 104, 108, 113.
- Паишук А.І.* І. Вишенський і Г. Сковорода // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 76–83.
- Петров В.П.* Особа Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
Російський переклад див.: *Петров В.П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Попович М.В.* Антиномія “простоти істини” у філософії Григорія Сковороди // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 55–66.
- Потаєва І.* Про “філософію серця” в працях Дмитра Чижевського // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 5–6. – С. 18–28.
Про Сковороду див. на с. 18–19, 23–26, 28.
Російський переклад див.: *Потаєва И.О.* “философии сердца” в работах Дмитрия Чижевского / Пер. с украинского К. Белокопя // Философская и социологическая мысль. – 1994. – № 5–6. – С. 18–28.
Про Сковороду див. на с. 19, 25–26, 28.
- Роменець А.В.* Григорій Сковорода і проблема самопізнання: традиції і новаторство // Філософська думка. – 1987. – № 3. – С. 71–78.
- Роменець А.В.* Джерело вогняне (про самопізнання в діалозі Г.С. Сковороди «Наркісс») // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 8. – С. 129–159.
- Світлична Г.Л.* Г.С. Сковорода і Л.М. Толстой // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 93–98.
- Сковорода Г.С.* Бесіда 1-я, нареченная Observatorium (Сіон) [Публікація та вступна стаття «Невідомі твори Г.С. Сковороди. Бесіда 1-я, нареченная Observatorium (Сіон) і Бесіда 2-я, нареченная Observatorium Specula...» І.А. Табачникова; пер. М.Д. Рогович] // Філософська думка. – 1971. – № 5. – С. 94–107.
- Сковорода Г.С.* Бесіда 2-я, нареченная Observatorium specula [Публікація та вступна стаття «Невідомі твори Г.С. Сковороди. Бесіда 2-я» І.А. Табачникова] // Філософська думка. – 1971. – № 6. – С. 83–92.
- Стогній І.П.* Назустріч ювілею Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1972. – № 2. – С. 113–114.
- Стогній І.П.* Республіканська конференція, присвячена 250-річчю від дня народження Г.С. Сковороди [Харків, 25–27 жовтня 1972 р.] // Філософська думка. – 1973. – № 1. – С. 98–101.
- Ульяновський В.* “В пустелі мені з’явився біс”, або про темну мантию Віктора Петрова // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 178–190.
Про студії В. Петрова над Сковородою див. на с. 179, 181, 187–190.

- Російський переклад див.: *Ульяновский В.* “В пустыне мне явился бес”, или о темной мантии Виктора Петрова / Пер. с украинского К. Белокопя // *Философская и социологическая мысль.* – 1995. – № 1–2. – С. 178–190.
 Про студію В. Петрова над Сковородою див. на с. 179, 181, 187–190.
- Ушкалов Л.В.* Сенс “дзеркальної діалектики” самопізнання Г. Сковороди // *Філософська і соціологічна думка.* – 1992. – № 5. – С. 128–137.
 Російський переклад див.: *Ушкалов Л.В.* Смысл “зеркальной диалектики” самопознания Г. Сковороды // *Философская и социологическая мысль.* – 1992. – № 5. – С. 128–137.
- Филипович Л.* Дмитро Чижевський: як ми його бачимо // *Філософська і соціологічна думка.* – 1994. – № 4–5. – С. 98–101.
 Про Сковороду див. на с. 99, 100.
- Шинкарук В.* Проблеми філософії культури у творчості Г.С. Сковороди // *Філософська і соціологічна думка.* – 1995. – № 1–2. – С. 170–177.
 Російський переклад див.: *Шинкарук В.* Проблемы философии культуры в творчестве Г.С. Сковороды / Пер. с украинского К. Белокопя // *Философская и социологическая мысль.* – 1995. – № 1–2. – С. 170–177.
- Шинкарук В.І.* Великий селянський просвітитель // *Філософська думка.* – 1972. – № 5. – С. 24–34.
 Див. також: 4; 5; 26.1; 26.18.1.

24.3.9. часопису «Zeitschrift für slavische Philologie»

«Zeitschrift für slavische Philologie» – провідний німецький славістичний часопис, заснований 1924 року. У 1920–40-х роках «Zeitschrift für slavische Philologie» поруч із паризьким часописом «Revue des Études Slaves» та празьким «Slavia» належав до трійки найліпших славістичних видань у світі. Під ту пору він виходив у Берліні за редакцією Макса Фасмера (1886–1962). Перші сквородинознавчі матеріали з’явилися тут наприкінці 1920-х років. Це були праці Івана Мірчука (стаття «Сковорода – український філософ XVIII століття» та рецензія на книгу Дмитра Багалія «Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода») і Дмитра Чижевського (рецензія на книгу Домета Оляччина «Григорій Сковорода (1722–1794) – український філософ XVIII століття та його духовно-культурне довкружжя»). Усі подальші сквородинознавчі публікації на сторінках «Zeitschrift für slavische Philologie» належать Дмитрові Чижевському. Їх можна поділити на дві групи: 1) шкіци, здебільшого історико-літературного гатунку, які сам Чижевський називав “плодами читання” (“literarische Lesefrüchte”), та 2) цикл історико-філософських статей «Сковородинські студії» («Сковорода й Ангел Сілезій», «Теорія пізнання Сковороди та Філон», «Сковородинське тлумачення Біблії у світлі святоотцівської та містичної традиції», «Сковорода й Валентин Вайгель»).

- Čyževský D.* [Рец. на] *Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S. // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1929. – Bd. VI. – S. 279–284.
- Čyževský D.* Literarische Lesefrüchte. Die “vermischte Gedichte” Skovorodas // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1939. – Bd. XVI. – S. 343–346.
- Čyževský D.* Literarische Lesefrüchte. “Die vertriebene Wahrheit (Gerechtigkeit)” // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1942. – Bd. XVIII. – S. 44–49.
 Про Сковороду див. на с. 46–47.

- Čyževskij D. Literarische Lesefrüchte. Ein Zitat aus Prokopovyč bei Skovoroda // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1934. – Bd. XI. – S. 22.
- Čyževskij D. Literarische Lesefrüchte. Ein Zitat aus Theophrast // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1947. – Bd. XIX. – S. 352–353.
- Čyževskij D. Literarische Lesefrüchte. Emblematische Literatur in den ukrainischen Bibliotheken // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1936. – Bd. XIII. – S. 51–54.
Про Сквороду див. на с. 51, 54.
- Čyževskij D. Literarische Lesefrüchte. Skovoroda bei Narižnyj // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1941. – Bd. XVII. – S. 110–112.
- Čyževskij D. Literarische Lesefrüchte. Skovorodas Reime // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1937. – Bd. XIV. – S. 331–337.
- Čyževskij D. Literarische Lesefrüchte. Skovorodas Übersetzungen aus Muretus // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1939. – Bd. XVI. – S. 342–343.
- Čyževskij D. Literarische Lesefrüchte. V. Kapnist und Skovoroda // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1937. – Bd. XIV. – S. 337–346.
- Čyževskij D. Literarische Lesefrüchte. Zu den ausländischen Wanderungen Skovorodas // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1942. – Bd. XVIII. – S. 52–53.
- Čyževskij D. Literarische Lesefrüchte. Zu den Einflüssen Skovorodas // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1936. – Bd. XIII. – S. 66–67.
- Čyževskij D. Literarische Lesefrüchte. Zu einem Skovoroda zugeschriebenen Gedicht // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1942. – Bd. XVIII. – S. 370–374.
- Čyževskij D. Literarische Lesefrüchte. Zu einem Skovoroda zugeschriebenen Gedicht // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1947. – Bd. XIX. – S. 353.
- Čyževskij D. Literarische Lesefrüchte. Zu einer dichterischen Formel Skovorodas // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1941. – Bd. XVII. – S. 110.
- Čyževskij D. Literarische Lesefrüchte. Zu einer Übersetzung von Skovoroda // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1939. – Bd. XVI. – S. 343.
- Čyževskij D. Literarische Lesefrüchte. Zur Emblemik im ukrainischen Drama des 17. Jahrhunderts // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1934. – Bd. XI. – S. 23–24.
- Čyževskij D. Literarische Lesefrüchte. Zur Sprache Skovorodas // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1934. – Bd. XI. – S. 21–22.
- Čyževskij D. Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Čyževskij D. Skovoroda-Studien. II. Skovorodas Erkenntnislehre und Philo // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1933. – Bd. X. – S. 47–60.
- Čyževskij D. Skovoroda-Studien. III. Skovorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenväterlichen und mystischen Tradition // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 53–78.
- Čyževskij D. Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.
- Čyževskij D. Zu “Skovoroda-Studien: 1” // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1933. – Bd. X. – S. 399–400.
- Mirčuk J. [Рец. на] *Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Скворода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с. // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1928. – Bd. V. – S. 238–242.
- Mirčuk J. H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.

Те саме: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
Див. також: 3.9; 3.10; 3.11; 3.12; 24.2.8.

25. СПОГАДИ ПРО СКОВОРОДУ

Спогадів про Сковороду збереглося не дуже багато. Найранішою та найгрунтовнішою пам'яткою такого гатунку є «Життя Григорія Сковороди» Михайла Ковалинського, написане ще в 1794–95 роках. Дуже важливими є також спогади сучасників Сковороди, професора Харківського університету Густава Гесса де Кальве та письменника й педагога Івана Вернега (Жана Верне), надруковані 1817 року в харківському часописі «Український вестник» під назвою «Сковорода, український філософ», та ще спогади вихованця Харківського колегіуму Федора Луб'яновського. Деякі цікаві свідчення про Сковороду можна надібати в публікаціях Григорія Данилевського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Тетяни Пассек (дружини видатного знавця слобідської історії та етнографії Вадима Пассека), професора Московського університету Івана Снегирьова, Ізмаїла Срезневського. Крім того, про Сковороду збереглася дрібка усних спогадів (легенд та переказів). Очевидно, саме на підставі усної традиції змальовували образ Сковороди Ізмаїл Срезневський (повість «Майоре, майоре!»), Тарас Шевченко (повість «Близнята») та інші.

Гесс де Кальве Г., Вернет И. Сковорода, український філософ // Український вестник. – 1817. – Ч. 6. – С. 106–131.

[*Данилевский Г.П.*] Сковорода, український діяч XVIII століття (Матеріали для історії южнорусської літератури) // Основа. – 1862. – № 8. – С. 1–39 (4-а пагін.); № 9. – С. 39–96 (5-а пагін.) [наприкінці тексту підпис: *Орест Халаявський*].

Рец.: «Вестник Европы». – 1866. – Т. 3. – Отд. 3. – С. 21–22.

Те саме: [під титулом «Григорій Савич Сковорода (с 1722 по 1794 г.)»] // *Данилевский Г.П.* Українська старина. Матеріали для історії української літератури й народного виховання. – Харків: Вид. Заленського і Любарського, 1866. – С. 1–96; *Данилевский Г.П.* Сочинения. Изд. 5-е. – Санкт-Петербург: Типографія Стасюлевича, 1887. – Т. 6. – С. 315–372; Изд. 6-е. – Санкт-Петербург: Типографія Стасюлевича, 1890. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 7-е. – Санкт-Петербург: Типографія Стасюлевича, 1893. – Т. 8. – С. 283–342; Изд. 8-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1901. – Т. 21. – С. 25–94; Изд. 9-е. – Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1902. – Т. 21. – С. 25–94; *Данилевский Г.П.* Собрание сочинений: В 10 т. – Москва, 1995. – Т. 10. – С. 30–105.

Квітка-Основ'яненко Г.Ф. [Примітки до статті І. Срезневського «Отрывки из записок о старце Григории Сковороде»] // Утренняя звезда. – Харків, 1833 [1834]. – Кн. 1. – С. 76–77, 80–81.

[*Ковалинский М.И.*] Життя Сковороди, описанное другом его М.И. Ковалинским [З передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–150.

Те саме: Окр. відбитка. – Київ, 1886. – 48 с.; [під титулом «Житие Григория Сковороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе»]: Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное

- издание (1794–1894 г.) – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. 1–40 (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7); Харьковский сборник. – Харьков: Изд. Харьковского губернского статистического комитета, 1894. – Вып. 8. – С. 1–40; Окр. відбитка. – Харьков, 1894. – 40 с.; [під титулом «Нечто о Григории Саввиче Сковороде» (повідомив В.С. Арсенев), скорочено]: Русский архив. – 1911. – № 4. – С. 601–634; [під титулом «Жизнь Григория Сковороды. Писана 1794 года в древнем вкусе»]: Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М. Вольфа, 1912. – Т. I. – С. 1–42; *Сковорода Г.С.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 487–535; *Сковорода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – С. 439–476; *Сковорода Г.С.* Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 642–699.
- Український переклад див.: *Ковалінський М.* Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста) / Опр. д-р Ю. Русов. – Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1956. – 35 с.
- Те саме: На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 19–52.
- Лубяновский Ф.П.* Воспоминания // Русский архив. – 1872. – № 1. – Стб. 98–185.
Про Сковороду див. стп. 106–108.
- Пассек Т.П.* Из дальних лет. Воспоминания. – Санкт-Петербург: Типография Суворина, 1879. – Т. 2. – 495 с.
Про Сковороду див. на с. 268–269.
Те саме: Санкт-Петербург: Изд. Маркса, 1906. – С. 234–235; [Москва]: Гослитиздат, 1963. – С. 231.
- Снегирев И.М.* Дневник Ивана Михайловича Снегирева // Русский архив. – 1902. – № 6. – С. 177–212; № 7. – С. 369–435; № 10. – С. 161–186.
Про Сковороду див. на с. 179, 182, 190, 191, 211 [№ 6]; с. 374, 395 [№ 7]; с. 167, 168 [№ 10].
- Срезневский И.И.* Майор, майор! Рассказ // Московский наблюдатель. – 1836. – Ч. 6. – Март. – Кн. 2. – С. 205–238; Апрель. – Кн. 1. – С. 435–468; Кн. 2. – С. 721–736.
Український переклад див.: *Срезневський І.І.* Майоре, майоре! Оповідання з життя Г.С. Сковороди / Пер. та вступна стаття А.П. Ковалівського: Пам'яті акад. І. Срезневського. – Харків: Рух, [1930]. – 120 с.
- Срезневский И.И.* Отрывки из записок о старце Григории Сковороде // Утренняя звезда. – Харьков, 1833 [1834]. – Кн. I. – С. 67–92 [наприкінці тексту підпис: *И. С. р. з. к.*].
- Шевченко Т.* Близнецы // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Октябрь. – С. 199–251; Ноябрь. – С. 409–444; Декабрь. – С. 589–626.
Про Сковороду див. на с. 208, 210, 216, 250.
Те саме: [*Шевченко Т.Г.*] Поэмы, повести и рассказы Т.Г. Шевченка, писанные на русском языке, с портретом поэта. – Киев: Изд. редакции «Киевской старины», 1888. – С. 143, 145, 151, 185; *Шевченко Т.Г.* Повна збірка творів: У 5 т. – Київ: Держлітвидав, 1939. – Т. 4. – С. 12, 13, 15, 23, 60–61; *Шевченко Т.* Повести. – Київ: Радянський письменник, 1949. – Кн. 1: Близнецы; Художник. – С. 13, 15, 21, 52; *Шевченко Т.Г.* Повна збірка творів: У 3 т. – Київ:

Держлітвидав, 1949. – Т. 2. – С. 304, 305, 306, 312, 340; *Шевченко Т.Г.* Повне зібрання творів: У 10 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1949. – Т. 4. – С. 16–18, 24, 52; *Шевченко Т.* Собрание сочинений: В 5 т. – Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1949. – Т. 4. – С. 16–18, 26, 61; *Шевченко Т.* Повести. – Киев: Радянський письменник, 1952. – С. 255–257, 262, 288; *Шевченко Т.* Твори: У 3 т. – Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1955. – Т. 2. – С. 376–378, 386, 421; *Шевченко Т.* Собрание сочинений: В 5 т. – Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1955. – Т. 4. – С. 16–18, 25, 26, 61; *Шевченко Т.* Повести. – Киев: Державне видавництво художньої літератури, 1956. – С. 331, 333, 339, 340, 372; *Шевченко Т.* Твори: У 3 т. – Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1961. – Т. 2. – С. 292–294, 299, 326; *Шевченко Т.Г.* Повне зібрання творів: У 6 т. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1963. – Т. 4. – С. 16–18, 25, 26, 60, 61; *Шевченко Т.* Твори: У 3 т. – Київ: Державне видавництво художньої літератури УРСР, 1963. – Т. 2. – С. 342, 344, 349, 377; *Шевченко Т.* Повести. – Киев: Державне видавництво художньої літератури, 1964. – С. 337, 339, 345, 377; *Шевченко Т.* Повести. – Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1964. – С. 411, 413, 421, 460; *Шевченко Т.* Собрание сочинений: В 5 т. – Москва: Художественная литература, 1965. – Т. 4. – С. 16–19, 25–26, 61; *Шевченко Т.* Твори: У 2 т. – Київ: Дніпро, 1966. – Т. 2. – С. 288, 289, 291, 298, 331; *Шевченко Т.* Твори. – Київ: Дніпро, 1971. – С. 268, 270, 276, 308; *Шевченко Т.* Твори: У 5 т. – Київ: Дніпро, 1971. – Т. 4. – С. 15, 17, 23, 55; *Шевченко Т.* Собрание сочинений: В 4 т. – Москва: Правда, 1977. – Т. 3. – С. 174, 176, 183, 217; *Шевченко Т.* Твори: В 5 т. – Київ: Дніпро, 1978. – Т. 4. – С. 14, 16, 23, 58; *Шевченко Т.* Повести. – Киев: Дніпро, 1983. – С. 232, 233, 239, 270; *Шевченко Т.* Повести. – Киев: Веселка, 1984. – С. 152–154, 160, 190; *Шевченко Т.* Твори: В 5 т. – Київ: Дніпро, 1985. – Т. 4. – С. 14–16, 23, 55; *Шевченко Т.* Повести. – Киев: Дніпро, 1986. – С. 222, 224, 230, 262; *Шевченко Т.* Повести. – Киев: Дніпро, 1988. – С. 300–301, 303, 311, 352–353.

Українські переклади див.: *Шевченко Т.* Близнята / Пер. Кониського-Перебенді, С. Єфремова // [*Шевченко Т.*] Повний збірник творів Т. Шевченка / Під ред. Д. Дорошенка. – Катеринослав: Видання Л.М. Розенберга, 1914. – С. 507–508, 511, 528; [*Шевченко Т.*] Твори Тараса Шевченка. Повний збірник в 2 т. / За ред. В. Гадзінського, К. Буревія. – [Б. м.] [Москва]: Центральне видавництво Союзу українських пролетарських і селянських письменників (Село і місто), 1925. – С. 127, 128, 132, 151; *Шевченко Т.* Твори. – Харків: Рух, 1930. – Т. 2: Проза / За ред. А. Шамрая. – С. 248–250, 254, 280; *Шевченко Т.* Близнята / Пер. В. Прокоповича // [*Шевченко Т.*] Повне видання творів Тараса Шевченка. Вид. 2-е / За ред. П. Зайцева. – Чикаго: Вид. Миколи Денисюка, 1960. – Т. VIII. – С. 17, 19, 20, 27, 67; *Шевченко Т.* Близнята / Пер. Л. Смілянського // *Шевченко Т.* Повісті. – Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1964. – С. 331, 332–333, 339, 370; *Шевченко Т.* Художник: Повісті. – Київ: Молодь, 1985. – С. 163, 164, 165, 171, 200.

Див. також: 2.3; 2.6; 2.8; 2.12; 10.19.2.4; 10.19.2.9; 10.19.2.14; 14; 24.2.3.

26. ФІЛОСОФІЯ СКОВОРОДИ

26.1. Загальна характеристика філософських поглядів Сковороди

Прикметне для Сковороди органічне поєднання поезії, філософії, богослів'я й релігійно-містичних розважань, його антитетично-символічний спосіб думання та деякі інші обставини спричинилися до того, що філософія Сковороди викликала силу-силенну найрізноманітніших, інколи – цілком протилежних, міркувань і присудів. Це годна засвідчити бодай та довжелезна вервечка філософів, з якими порівнювали Сковороду. У ній зринають імена Сократа й Гайдеггера, Беме й Поппера, Августина й Ломоносова, Томи Аквінського й Потєбні, Епікура й Ляйбніца, Філона й Руссо, Плотина й Шопенгауера, Орігена та Юнга тощо. Скажімо, сквородинську науку про те, що все суще складається “з двох природ, які утворюють одне й називаються *матерія* та *форма*”, пробували розглядати і як вияв абсолютного іdealізму, і як дуалізм, і як пантеїзм, ба навіть як матеріалізм. Так само по-різному тлумачили й теорію пізнання Сковороди (себепізнання, “символічний світ”), і його антропологію (науку про “внутрішню людину”, “мікрокосмос”, “обожнення”), етику (“нерівна рівність”, аскеза, спокій), естетику, політику тощо. Найбільш обґрунтованими та переконливими є спроби розглядати філософію Сковороди в річці християнського неоплатонізму.

- Абрамов А.И.* Сковорода Григорий Саввич // Сто русских философов. Биографический словарь / Сост. и ред. А.Д. Сухов. – Москва: Мирта, 1995. – С. 223–227.
- Абрамов А.И., Коваленко А.В.* Философские взгляды Г.С. Сковороды в кругу его историко-философских интересов // Некоторые особенности русской философской мысли XVIII века. – Москва: Институт философии Академии наук СССР, 1987. – С. 78–99.
- Багалеї Д.И.* Григорий Саввич Сковорода. Его учение, жизнь и значение. [Речь, произнесенная в публичном заседании Харьковского историко-филологического общества по случаю исполнившегося 29 октября 1894 г. 100-летия со дня смерти его] // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1896. – Т. 8. – С. 52–67.
- Те саме: Окр. відбитка. – Харьков: Типография губернского правления, 1896. – 16 с.; Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1911. – Т. 20. – С. 1–17; *Багалеї Д.И.* Очерки из русской истории. – Харьков: Типография «Печатное дело», 1911. – Т. 1. – С. 1–17.
- Багалеї Д.И.* Украинский философ Григорий Саввич Сковорода // Киевская старина. – 1895. – Т. XLVIII. – Февраль. – С. 145–169; Март. – С. 265–294; Т. XLIX. – Июнь. – С. 272–300.
- Багалеї Д.И.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

- Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Багалій Д.І., Яворський М.І.* Український філософ Г.С. Сковорода. – [Б. м.] [Харків]: Державне видавництво України, [б. р.] [1923]. – 68 с.
- Баканідзе О.* Григорій Сковорода. – Тбілісі: Мерані, 1972. – 101 с. (грузинською мовою).
- Барка В.* Апостолічний старчик // Сучасність. – 1977. – № 1. – С. 5–13.
Те саме: *Барка В.* Земля садівничих: Есеї. – Б. м., 1977. – С. 99–111.
- Бильч Т.А.* Мир ловил меня, но не поймал. – Киев: РИПОЛ, 1992. – 313 с.
- Бичко А.К.* Г. Сковорода – засновник української класичної філософії // Філософія: Курс лекцій: Навчальний посібник / І.В. Бичко, А.К. Бичко, М.П. Бузький та ін. – Київ, 1993. – С. 246–254.
- Білич Т.А.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Київ: Видавництво Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, 1957. – 112 с.
- Бучило Л.* Григорій Сковорода – визначний український філософ XVIII ст. (До 250-их роковин з дня народження) // Церковний календар на 1972 р. – Варшава, 1971. – С. 94–103.
Те саме: Визвольний Шлях. – 1972. – Річник XXV. – Кн. 5 (290). – С. 576–590.
- Бучило Л.* Філософія Григорія Сковороди // Наша культура. – 1972. – № 12 (176). – С. 11–13.
- Верховець Я.Д.* Григорій Саввич Сковорода – український філософ-проповідник. – Санкт-Петербург: Изд. Краевского, 1899. – 15 с.
Те саме: *Верховець Я.Д.* Незабвенное прошлое. Крестьянские знаменитости (самородки). – Москва: Типография Сытина, 1900. – С. 151–161.
- Везль.* Странный философ. – Киев: Изд. журнала «Юго-западная неделя», 1903. – 12 с.
- Володимир [Шаян В.]* Філософія Сковороди // Світання: Літературно-мистецький альманах «Нової епохи». – 1945. – Листопад. – С. 8–12.
- Гавриш [В.И. Воскресенский], архим.* История философии [на обкладинці «История русской философии»]. – Казань: Типография университета, 1840. – Ч. 6. – 158 с.
Про Сковороду див. на с. 53–70.
Те саме: Ученые записки Казанского университета. – 1840. – Кн. 3. – С. 3–20.
- Головаха І.П., Стогній І.П.* Філософ-гуманіст Г.С. Сковорода. – Київ: Політвидав України, 1972. – 76 с.
- Горбач Н.* Філософський світогляд Г. Сковороди // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: «Гуманітарні науки». – Львів, 2002. – Вип. 4. – С. 228–239.
- Гордійєвський М.І.* Теоретична філософія Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.
- Горський В.С.* Філософія Григорія Сковороди // *Горський В.С.* Історія української філософії: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104.
Те саме: 2-е вид. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104; 3-є вид. – Київ: Наукова думка, 1997. – С. 84–104; 4-е вид., доп. – Київ: Наукова думка, 2001. – С. 101–125.
- Гусев Н.Н.* Народный украинский мудрец Григорий Саввич Сковорода. – Москва: Посредник, 1906. – 54 с.

- Евлати́ев И.И.* Философские взгляды Г. Сковороды // *Евлати́ев И.И.* История русской философии. – Москва: Высшая школа, 2002. – С. 43–49.
- Ефименко А.Я.* Философ из народа // Книжки недели. – 1894. – Январь. – С. 7–30.
Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 236–254.
- [*Зеленогорский Ф.А.*] Речь проф. Ф.А. Зеленогорского «Г.С. Сковорода как философ» // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVII. – Декабрь. – С. 463–465.
- Зеленогорский Ф.А.* Философия Григория Саввича Сковороды, украинского философа XVIII столетия // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 23 (3). – С. 197–235; Кн. 24 (4). – С. 281–315.
- Зеньковский В.В.* Философия Сковороды // *Зеньковский В.В.* История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
Те саме: *Зеньковский В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.
Французкий переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.
- Иваньо И.С.* Сковорода Григорий Саввич // Философская энциклопедия. – Москва, 1970. – Т. 5. – С. 24–25.
- Иваньо И.В., Шинкарук В.И.* Философское наследие Григория Сковороды // *Сковорода Г.С.* Сочинения: В 2 т. / Составление, перевод и обработка И.В. Иваньо и М.В. Кашубы. Вступительная статья И.В. Иваньо и В.И. Шинкарука. – Москва: Мысль, 1973. – Т. 1. – С. 5–54.
- Иваньо І.* Григорій Сковорода // *Сковорода Г.* Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Упоряд., вступна стаття і примітки І.В. Іваня. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 5–32.
- Історія філософії на Україні: У 3 т. – Київ: Наукова думка, 1987. – Т. 1: Філософія доби феодалізму. – 399 с.
Про Сковороду див. на с. 376–384.
- Колубовский Я.Н.* Философия у русских // *Ибервег Ф., Гейнце М.* История новой философии в сжатом очерке. [З додатком нарису про філософію у слов'ян Я. Колубовського]. – Санкт-Петербург: Изд. Пантелеева, 1890. – С. 529–591.
Про Сковороду див. на с. 529, 532–533.
- Константинов Ф.В.* Г.С. Сковорода – выдающийся гуманист // Вопросы философии. – 1973. – № 2. – С. 142–149.
- Котович А.* Григорій Савич Сковорода. Український філософ XVIII ст. – Нью Йорк: Українська православна Церква в ЗДА; Науково-богословський інститут, 1955. – 36 с.

- Краснюк М.* Религиозно-философское воззрение Сковороды // Вера и разум. – 1901. – № 16. – С. 132–152; № 18. – С. 217–236; № 21. – С. 365–382; № 22. – С. 401–420.
- Кульчицкий В.* Український філософ Григорій Сковорода // Український календар – 1972. – Варшава, 1972. – С. 164–166.
- Лаврецький С.* Український філософ Григорій Саввич Сковорода // Правда. – 1894. – Т. 23. – Вип. 69. – С. 750–767.
- Левицкий С.А.* Григорий Саввич Сковорода // *Левицкий С.А.* Очерки по истории русской философии и общественной мысли. – Франкфурт-на-Майне: Посев, 1968. – Т. 1 – С. 35–36.
Те саме: 2-е изд. – Франкфурт-на-Майне: Посев, 1983. – С. 35–36;
Левицкий С.А. Очерки по истории русской философии. – Москва: Канон, 1996. – С. 40–42.
- Леонтовский В.П.* Полтавский мыслитель-поэт Григорий Саввич Сковорода и генезис его философии (Опыт архивно-философского анализа) // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – 1908. – Вып. 5. – С. 107–133.
Те саме: Окр. відбитка. – Полтава, 1908. – 27 с.
- Лосев А.Ф.* Русская философия // Век XX и мир. – 1988. – № 2. – С. 36–44; № 3. – С. 40–47.
Про Сковороду див. на с. 39–43 (№ 2).
Те саме: *Лосев А.Ф.* Страсть к диалектике. Литературные размышления философа. – Москва: Советский писатель, 1990. – С. 78–85; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 72, 74–78, 94; *Лосев А.Ф.* Философия. Мифология. Культура. – Москва: Политиздат, 1991. – С. 214, 216–222.
- Лотоцкий А.* Забытый реформатор жизни – украинский философ Сковорода // Вестник знания. – 1905. – № 12. – С. 72–81.
- Лоциц Ю.М.* Сковорода Григорий Саввич // Философский энциклопедический словарь. – Москва: Советская энциклопедия, 1983. – С. 614–615.
- Луців Л.* Григорій Сковорода і його філософія // Альманах Українського Народного Союзу на рік 1972. – Jersey City: Свобода, 1972. – С. 26–58.
- Малинов А.* Философские взгляды Григория Сковороды. – Санкт-Петербург: Философско-культурологический исследовательский центр «Эйдос», 1998. – 123 с.
- Марченко О.В.* Григорий Сковорода, его жизнь, сочинения и учение // Духовный алфавит. Григорий Сковорода и литература его времени / Сост. О.В. Марченко, А.В. Панибратцев. – Москва: Славянский диалог, 2000. – С. 139–156.
- Марченко О.В.* Сковорода Григорий Саввич // Новая философская энциклопедия: В 4 т. – Москва: Мысль, 2001. – Т. 3. – С. 563.
- [*Марченко О.В.*] Сковорода Григорий Саввич // Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А.А. Ивина. – Москва: Гардарики, 2004. – С. 772–773.
- Маслин М.А.* Сковорода Григорий Саввич // Философский словарь / Под ред. А.Т. Фролова. Изд. 7-е, перераб. – Москва: Республика, 2001. – С. 515–516.
- Мелешенко З.Н.* Философия Г.С. Сковороды // Ученые записки Ленинградского государственного университета. Серия философских наук. – Ленинград:

- Издательство Ленинградского университета, 1955. – № 168. – Вып. 5. – С. 244–270.
- Мишанич О.* Григорій Сковорода (1722–1794) // *Сковорода Г.* Твори: У 2 т. / Передмова О. Мишанича. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – Т. 1. – С. 9–35.
Те саме: *Мишанич О.* Григорій Сковорода. Нарис життя і творчості. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – 48 с.; *Мишанич О.* Кризь віки: Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження. – Київ: Обереги, 1996. – С. 144–177.
- Нічик В.М., Роменець А.В.* Філософія Григорія Сковороди // Історія філософії України: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Гол. ред. М.С. Тимошик. – Київ: Либідь, 1994. – С. 167–194.
- Огородник І.В., Русин М.Ю.* Українська філософія в іменах: Навчальний посібник. – Київ: Либідь, 1997. – 328 с.
Про Сковороду див. на с. 245–252.
- Острянин Д.Х.* Г.С. Сковорода – видатний український мислитель XVIII ст. // Проблеми філософії. – Київ: Видавництво при Київському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1973. – Вип. 30. – С. 33–43.
- Острянин Д.Х., Попов П.М., Табачников І.А.* Видатний український філософ і письменник // *Сковорода Г.* Твори: У 2 т. – Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – Т. 1. – С. XI–XL.
- Петров Н.* Первый (малороссийский) период жизни и научно-философского развития Григория Саввича Сковороды [Доповідь, виголошена на XII археологічному з'їзді в Харкові] // Труды Киевской духовной академии. – 1902. – Т. III. – № 12. – С. 588–618.
Те саме: Окр. відбитка. – Харьков, 1902. – 31 с.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Причетій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А.* Філософія Г. Сковороди // *Причетій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А.* Філософія. – Київ: Академія, 2001. – С. 230–235.
- Радлов Э.Л.* Сковорода Григорий Саввич // *Радлов Э.Л.* Философский словарь. Изд. 2-е. – Москва: Изд. Лемана, 1913. – Стб. 572.
- Редько М.П.* Видатний філософ-гуманіст (До 250-річчя з дня народження Г.С. Сковороди). – Київ: Товариство «Знання» УРСР, 1972. – 48 с.
- Редько М.П.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.
- Сербиненко В.В.* История русской философии XI–XIX вв.: Курс лекций. – Москва: Издательство Российского открытого университета, 1993. – 148 с.
Про Сковороду див. на с. 30–33.
Те саме: 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Издательство Российского открытого университета, 1996. – С. 28–32.
- Сковорода Григорій Савич // Філософський енциклопедичний словник. – Київ: Абрис, 2002. – С. 586–587.
- Скринник З.Е.* Філософія Г. Сковороди // *Вільчинський Ю.М., Скринник М.А., Скринник З.Е.* Розвиток філософської думки в Україні. – Львів: Редакційно-видавничий відділ Львівського університету, 1991. – Ч. 1: Від часів Київської Русі до доби романтизму. – С. 58–68.

- Стеллецкий Н.* Странствующий украинский философ Григорий Саввич Сковорода // Труды Киевской духовной академии. – 1894. – Т. 2. – № 7. – С. 449–478; № 8. – С. 608–629.
- Те саме: Окр. відбитка. – Киев: Типография Корчак-Новицкого, 1894. – 52 с.
- Стратий Я.* Сковорода Григорій Савич // Філософська думка в Україні: Біобібліографічний словник. – Київ: Університетське видавництво «Пульсар», 2002. – С. 178–179.
- Табачкова Е.В.* Философы. Краткий биографический словарь. – Москва: РИПОЛ-КЛАССИК, 2002. – 512 с.
- Про Сковороду див. на с. 374–377.
- Табачников И.А.* Григорий Сковорода. – Москва: Мысль, 1972. – 207 с.
- Трахтенберг О.В.* Нарис філософії Григорія Савича Сковороди // *Тичина П.Г., Попов П.М., Трахтенберг О.В.* Г.С. Сковорода: Збірник доповідей з нагоди 220-річчя з дня народження. 1722–1942. – Уфа: Видавництво Академії наук УРСР, 1943. – С. 10–26.
- Фараджев К.В.* Русская религиозная философия. – Москва: Весь Мир, 2002. – 208 с.
- Про Сковороду див. на с. 30–33.
- Федів Ю.О., Мозгова Н.Г.* Історія української філософії: Навчальний посібник. – Київ: Україна, 2000. – 510 с.
- Про Сковороду див. на с. 127–137.
- Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – 311 с.
- Хиждеу А.* Григорий Варсава Сковорода. Историко-критический очерк. Отрывок первый: общее основное понятие о Сковороде, объясненное из его собственного сознания. [С доб.] Сковородинского Идиотикона // *Телескоп*. – 1835. – Ч. 26. – № 5. – С. 3–42; № 6. – С. 151–178.
- Те саме: [незначно скорочено] *Хиждеу А.* Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Биогр. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 138–156.
- Незначно скорочений румунський переклад під титулом «Un filozof mistic» див.: *Hăjdeu A.* Un filozof mistic / Trad. de M. Majewski // *Convorbiri literare*. – 1930. – № 63. – Р. 568–588.
- Химка І.-П.* Сковорода – поет і мислитель // *Нові Дні: Український універсальний журнал*. – 1973. – Ч. 287 (Грудень). – С. 14–18.
- Чижевський Д.* Философия Г.С. Сковороды // *Путь*. – 1929. – Т. XIX. – С. 23–56.
- Чижевський Д.* Григорій Савич Сковорода // *Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича*. – Київ: Либідь, 1993. – С. 170–176.
- Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. – Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1931. – 175 с.
- Про Сковороду див. на с. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157.
- Те саме: 2-е вид. – Мюнхен, 1983. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30–34, 35–63, 65, 92–94, 97, 104, 143–145, 157; 3-є вид. – Нью-Йорк, 1991. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157; 4-е вид. – Київ: Видавництво «Орія» при УКСП «Кобза», 1992. – С. 4, 15, 22–23, 31, 32, 36–41, 43–54, 56–62, 65–79, 81, 82, 117–119, 121, 125, 135, 187, 189, 206.

- [*Чижевський Д.*] “Народитися вдруге”: Фрагменти з праці Д. Чижевського «Українська філософія» про творчість Г.С. Сковороди // Наука і суспільство. – 1994. – № 9–10. – С. 13–16.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Рец.:** *Клен Ю.* «Вісник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя». – 1935. – Т. 1. – Кн. 3. – С. 236–237; *Ольхівський Б.* «Ми». – 1934. – Кн. III. – С. 210–212.
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чижевський Д.* Філософія на Україні: спроба історіографії питання. – Прага, 1926. – 197 с.
- Про Сковороду див. на с. 17, 21, 22, 26, 35, 40, 41, 46, 49, 54, 57–77, 137, 173, 174, 178.
- Те саме: Вид. 2-е. – Прага: Сіяч, 1928. – С. 25, 30, 37, 50, 70, 74, 80, 87–113.
- Чуб Д.* Григорій Сковорода та його філософські погляди // Нові Дні: Український універсальний журнал. – 1972. – Ч. 274 (Жовтень). – С. 2–8.
- Чуб Д.* Життя та філософські погляди Григорія Сковороди (1722–1794) // *Чуб Д.* Люди великого серця. (Статті, розвідки, спогади). – Мельбурн: Ластівка, 1981. – С. 13–34.
- Чуйко П.* Великий український філософ Григорій Сковорода // На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 63–64.
- Шаблювський Е.С.* Г.С. Сковорода (К 250-літтю со дня рождення українского мыслителя и поэта). – Москва: Знание, 1972. – 40 с.
- Шерер М.* Г. Сковорода – філософ і письменник // На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 61–62.
- Шинкарук В.И.* Философское учение Г.С. Сковороды (К 250-летию со дня рождения) // Вопросы философии. – 1972. – № 12. – С. 112–118.
- Шинкарук В.И.* Великий селянський просвітитель // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 24–34.
- Шинкарук В.І., Іваньо І.В.* Григорій Сковорода // *Сковорода Г.С.* Повне зібрання творів: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 1. – С. 11–57.
- Шкуринов П.С.* Философское и социально-этическое учение Григория Сковороды // *Шкуринов П.С.* Философия России XVIII века: Учебное пособие для вузов. – Москва: Высшая школа, 1992. – С. 130–150.
- Шпет Г.Г.* Очерк развития русской философии. – Петроград: Колос, 1922. – Ч. 1. – 349 с.
- Про Сковороду див. на с. 68–83.
- Те саме: *Шпет Г.Г.* Сочинения. – Москва: Правда, 1989. – С. 82–96; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.:* Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 291–306.
- Щипанов И.Я.* Украинские просветители XVIII в. Г.С. Сковорода // Краткий очерк истории философии / Под ред. М.Т. Иовчука [та ін.]. – Москва: Соцгиз, 1960. – С. 233–234.

- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
 Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Эрн В.Ф.* Очерк теоретической философии Г.С. Сковороды // Вопросы философии и психологии. – 1911. – Кн. 110. – № 5 (Ноябрь – декабрь). – С. 531–680.
- Besobrasof M. von.* Gregor Skovoroda, ein Philosoph der Ukraine (1722–1794) // Archiv für Geschichte der Philosophie. – 1912. – Bd. XXVI (Neue Folge, Bd. XIX). – S. 198–207.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Skovoroda (Hryhorij Savvyč) // Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique doctrine et histoire / Fondé par M. Viller, F. Cavallera, J. de Guibert et A. Rayez; continué par A. Derville, P. Lamarche et A. Solignac de la Compagnie de Jésus. – Paris: Beauchesne, 1989. – Fasc. XCII–XCIII–XCIV (Savonarola – Spiritualité). – Col. 947–951.
- Gančikov L.* Skovoroda Grigorij Savič // Enciclopedia Filosofica. – Venezia; Roma, 1957. – Vol. 4. – P. 669–670.
- Hryhorij Skovoroda: Philosopher and Poet // Ukrainian Review. – 1994. – Vol. 41. – No. 4. – P. 65–67.
- Iakovenko B.* Filosofi russi: saggio di storia della filosofia russa. – Firenze: La Voce, 1925. – XI, 242 p.
 Про Сковороду див. на с. 7–12.
- Ivanjo I., Šinkaruk V.* Velký ukrajinský humanista a osvícenec (k 250 výročí narození H. Skovorody) // Filosofický Časopis. – 1972. – R. XX. – Č. 6. – S. 883–895.
 Польську версію див.: *Iwanio I., Szykaruk W.* Wielki ukraiński humanista i filozof: w 250 rocznicę urodzin Grigoryja Skoworody // Studia Filozoficzne. – 1972. – Nr. 11–12. – S. 41–55.
- Jastrzębiec-Kozłowski Cz.* Grzegorz Skoworoda, myśliciel ukraiński // Problemy Europy Wschodniej. – 1939. – № 2. – S. 120–128; № 3. – S. 185–194.
- Klein E.* Skovoroda: la riscoperta del'900 // Lingua e letteratura. – 1996. – Vol. 12. – N. 26. – P. 51–67.
- Mirčuk J.* H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
 Те саме: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Mirtschuk I.* Die Philosophie H.S. Skovorodas // Mirtschuk I. Geschichte der ukrainischen Kultur. – München, 1994. – S. 124–126.
- Mytrovyč K.* Intérêt et actualité des études sur Skovoroda, premier philosophe en Ukraine // Mitteilungen der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e. V. – München, 1970. – Nr. 6–7. – S. 16–25.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Piovesana G.K.* G.S. Skovoroda (1722–1794) primo filosofo ucraino-russo // Orientalia Christiana Periodica. – Roma, 1989. – Vol. LV. – Fasc. 1. – P. 169–196.
- Satta B.L.* L'illuminismo e la steppa. – Roma: Stidium, 1976. – XV, 481 p.
 Про Сковороду див. на с. 94–114.

- Scherer S.P.* Skovoroda Hryhorii Savvich // The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History / Ed. by Joseph L. Wieczynski. – Gulf Breeze, Fla.: Academic International Press, 1983. – Vol. 35. – P. 185–189.
- Winter E.* Der weise Kosak Grigory Skovoroda (1722–1794) // *Winter E.* Kerzerschicksale. Christliche Denker aus neun Jahrhunderten. – Berlin: Union-Verlag, 1979. – S. 252–260.
- Te same: Köln: Benziger, 1979. – S. 252–260; Zürich [u. a.]: Benziger, 1980. – S. 252–260; 2. Aufl. – Berlin: Union-Verlag, 1983. – S. 252–260.
- Український переклад див.: *Винтер Е.* Мудрий козак. Григорій Сковорода (1722–1794) / Пер. з нім. Л.А. Ситниченко // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 282–288.
- Zakydalsky T.* Skovoroda Hryhorii // Encyclopedia of Ukraine / Ed. by D.H. Struk. – Toronto: University of Toronto Press, 1993. – Vol. 4. – P. 734–735.
- Див. також: 3.1; 8; 24.2.2; 24.2.8; 24.3.8; 26.19; 26.19.1; 26.22.

26.2. Антропологія Сковороди

Проблема людини, тобто антропологія, посідає центральне місце у філософії Сковороди. Питання онтологічні, гносеологічні та інші на значну міру підпорядковані тут саме антропологічній проблематиці. Своєю чергою, у рамках сковородинської антропології головну роль відіграє поняття “внутрішньої людини”, захованої в зовнішній людині, як ідея в матерії. Оця “внутрішня людина” геть несхожа на зовнішню, а її оприявлення – то не що інше, як “друге народження”, “переображення” чи “воскресіння” людини. “Внутрішня людина” наділена в Сковороди божественними рисами. Це є Христос, в якому всі люди цілі й тождні, так само, як ціле й тождне Христове Тіло в шлії гостії та в кожній її частинці (тут Сковорода використовує стару богословську символіку дзеркала): “Видно тебе то як тіні речей, то ти схований в тінях, / А як зникаєш цілком, бути не може ніщо. / Ось так коли, дзеркалами себе оточивши, свій образ / Бачиш у безлічі їх, в дійсності все ж ти один. / Взяти не можу тебе, хоч беру; повертаю, зберігши, / Цілий ти навіть тоді, в друзки коли розлетівсь” («Про святу вечерю, або Про вічність»). Свого часу Володимир Ерн слушно стверджував, що антропологія Сковороди – це “справжня *синтеза* конкретного індивідуалізму *Біблії*, в якій людська особистість посідає першорядне місце, та дещо абстрактного універсалізму Платона. Метафізичні риси платонівської ідеї – вічність, божественність, незмінність, красу й доброту – Сковорода переносить на неповторну *особистість* людини, взату в її умоглядній глибині...”.

- [*Абрамов А.И.*] Христианская антропология Г.С. Сковороды // История русской философии / Отв. ред. М.Н. Громов. – Москва: Институт философии Российской Академии наук, 1998. – С. 59–63.
- Абрамов А.И.* Человек как философская проблема в творчестве Г.С. Сковороды // Специфика философского знания и проблема человека в истории философии. – Москва, 1988. – С. 6–12.
- Аляев Г.С.* Метафізика людини: Г. Сковорода і православна філософія XIX–XX століття // Григорій Сковорода і проблеми національної філософії: Матеріали II Харківських Міжнародних Сковородинівських читань: «Національна філософія: минуле – сучасне – перспективи», присвячених 200-річчю з дня смерті Г.С. Сковороди. – Харків: Харківський міський фонд «Центр освітніх ініціатив», 1996. – С. 104–113.

- Бобринской П.* Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Imp. de Navarre, 1929. – 83 с.
Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.
- Бовсунівська Т.* Григорій Сковорода й український романтизм // III Міжнародний конгрес україністів. Літературознавство / Упоряд. і відп. ред. О. Мишанич. – Київ: Обереги, 1996. – С. 317–324.
- Володимир [В. Шаян].* Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сковороди. – Лондон: Орден, 1959. – 33 с. [на правах манускрипту].
Те саме: Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1972. – 22 с.
- Воронкова В.Г.* Антропологічні аспекти творчості Г.С. Сковороди // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 41–44.
- Гнатенко П., Кострюкова Л.* Ідеал людини в творчості Г. Сковороди і Ф. Ніцше (компаративний аспект аналізу) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 212–217.
- Головко Б.* Українська антропологічна думка // Філософія. Історія культури. Освіта: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. – Харків: Око, 1996. – С. 15–17.
Про Сковороду див. на с. 16, 17.
- Зеньковський В.В.* Філософія Сковороди // *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
Те саме: *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.
Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.
- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Кісь Р.* Пневмоцентричний антропологізм Сковороди і європейський духовний контекст // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 77–87.
- Козакова В.С.* Пошук цілісної людини в антропологічній філософії Г.С. Сковороди // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 110–117.

- Конопот Л.* Проблема життя та смерті в історії філософії // *Визвольний Шлях*. – 1996. – Річник XLIX. – Кн. 1 (574). – С. 93–107; Кн. 2 (575). – С. 207–218; Кн. 3 (576). – С. 326–334; Кн. 4 (577). – С. 460–476; Кн. 5 (578). – С. 590–600; Кн. 6 (579). – С. 716–727; Кн. 7 (580). – С. 874–893; Кн. 8 (581). – С. 984–998; Кн. 9 (582). – С. 1120–1130; Кн. 10 (583). – С. 1228–1236; Кн. 11 (584). – С. 1366–1374; Кн. 12 (585). – С. 1490–1506.
- Про Сковороду див. на с. 98, 99, 101–103, 208, 328, 475, 476, 590, 594, 595, 875, 884, 985, 989, 993, 1233, 1234, 1367, 1370, 1372, 1495, 1497, 1499, 1500–1502, 1505, 1506.
- Кудринский Ф.* Философ без системы (Опыт характеристики Григория Саввича Сковороды) // *Киевская старина*. – 1898. – Т. LX. – Январь. – С. 35–63; Февраль. – С. 265–282; Март. – С. 436–457.
- Те саме: Окр. відбитка. – Київ: Типографія університета, 1898. – 70 с.
- Лысенко А.А.* Проблема личности в философии Григория Сковороды // *Научные доклады высшей школы. Философские науки*. – 1972. – № 6. – С. 88–96.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Михайловська Н.* Особливості філософського вчення Г. Сковороди: Текст лекції з курсу філософії. – Харків: Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури, 1996. – 20 с.
- Муза Д.Е.* К вопросу о специфике православной антропологической модели в философии Г. Сковороды // *Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]*. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 136–146.
- Нічик В.* Києво-Могилянська академія: основні напрями філософування і Г. Сковорода // *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність* / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 7–29.
- Огородник І.В., Огородник В.В.* Григорій Сковорода // *Огородник І.В., Огородник В.В.* Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навчальний посібник. – Київ: Вища школа; Знання, 1999. – С. 253–263.
- Паласюк Г.Б.* Божественна природа людини як основа концепції “сродної” праці Григорія Сковороди // *До 2000-ліття Різдва Христового. Християнство і культура: Збірник праць за матеріалами Міжнародної наукової конференції «Християнство і культура»*. – Тернопіль, 1998. – С. 128–130.
- Паласюк Г.Б.* Ідеал людини в творах Григорія Сковороди та Сенеки // *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*. – Тернопіль, 1998. – Вип. VII. – С. 193–199.
- Пигров К.С.* Григорий Сковорода: Окончательное разрешение загадки человеческого бытия // *Русская философия: Новые решения старых проблем*. – Санкт-Петербург, 1993. – Ч. 1. – С. 27–29.
- Роменец А.В.* Этапы самопознания человека в трудах Г.С. Сковороды // *Проблемы философии*. – 1987. – Вип. 74. – С. 80–83.
- Роменец А.В.* Григорій Сковорода і проблема самопізнання: традиції і новаторство // *Філософська думка*. – 1987. – № 3. – С. 71–78.
- Роменец В.А.* Ідея самопізнання і смислу людського життя у творчості Г.С. Сковороди // *Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали:*

- Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 8–18.
- Сигов К.* Метафізика гри та “веселіє серця” Григорія Сковороди // Сучасність. – 1992. – Ч. 12. – С. 66–75.
- Сигов К.Б.* Гра та “веселіє сердечное” у філософській антропології Г.С. Сковороди // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 18–33.
- Софронова Л.А.* Концепція человека в сочинениях Г.С. Сковороды // Славяноведение. – 1998. – № 2. – С. 101–114.
- Софронова Л.А.* “Небесный человек” и “духовный враг”: (О религиозной философии Григория Сковороды) // Славянские народы: Общность истории и культуры: К 70-летию чл.-кор. РАН В.К. Волкова. – Москва, 2000. – С. 141–176.
- Софронова Л.А.* Три мира Григория Сковороды. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Стогній І.* Духовний світ людини у творчості Г.С. Сковороди // Переяславська земля і світ людини: Збірник наукових праць. – Київ; Переяслав-Хмельницький, 1998. – С. 176–180.
- Табачковський В.* Г. Сковорода та феномен “антропологічного підпілля” // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 202–211.
- Табачковський В.* Духовність як самотворчість // Філософські пошуки. – Львів; Одеса: ІФЛІС–ЛФС «Cogito» Видавництво «Центр Європи», 1997. – Вип. IV: Людина: становлення та розвиток. – С. 27–30.
Про Сковороду див. на с. 23–25.
- Табачковський В.* Філософська антропологія та національна історія // Сіверянський літопис. – 1999. – № 4. – С. 152–159.
Про Сковороду див. на с. 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159.
- Табачников И.А.* Григорий Сковорода. – Москва: Мысль, 1972. – 207 с.
- Ушкалов Л.* Духовна “брань” Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 322–335.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Харавкин В.И.* Сердце в философии Г. Сковороды и традиции русской антропологии // Русская философия: Новые решения старых проблем. – Санкт-Петербург, 1993. – Ч. 1. – С. 87–89.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шевченко І.* Сутність людини у працях професорів Києво-Могилянської академії (XVII–XVIII сторіччя) // Філософська думка. – 2000. – № 5. – С. 123–135.
Про Сковороду див. на с. 133–134.

- Шерстобитова В.В.* Человек в философии Г.С. Сковороды // Наука. Религия. Суспільство. – 2001. – № 1. – С. 155–156.
- Шигмагина Л.А.* Метафизика любви в философских диалогах Г.С. Сковороды // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 187–190.
- Шудрик І.О.* Філософія Григорія Сковороди // *Шудрик І.О.* З історії української філософської думки: Навчальний посібник для студентів. – Харків: Видавничка група «Академія», 2000. – С. 39–45.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Эрн В.Ф.* Очерк теоретической философии Г.С. Сковороды // Вопросы философии и психологии. – 1911. – Кн. 110. – № 5 (Ноябрь – декабрь). – С. 531–680.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.
- Kaluzny A.E.* La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Kultschytkyj A. von.* Der universalistische Humanismus Komensky's und personalistische Humanismus Skovoroda's // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 30–42.
- Чеську версію див.: *Kultschytkyj A. von.* Komenského universalismus a skovorodův personalismus // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 23–29.
- Lo Gatto E.* L'idea filosofico-religiosa russa da Skovoroda a Solovjov // Bilychnis: Rivista di studi religiosi. – 1927. – Vol. XXX. – P. 77–90.
- Rupp J.* Der ukrainische Rousseau: Skovoroda und seine theologische Ansichten // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 17–29.
- Tschizewskij D.* Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph (1722–1794) (Zur Geschichte der "dialektischen Methode") // Der russische Gedanke. – 1929. – Hft. II. – S. 163–176.
- Zakydalsky T.* The Theory of Man in the Philosophy of Skovoroda: MA dissertation. – Bryn Mawr, 1965. – 134 p.
- Див. також: 3.3; 3.14; 6.3; 26.4; 26.8.1; 26.8.5; 26.8.6.2; 26.8.8; 26.20.1.

26.3. Естетичні погляди Сковороди

Сковорода трактує питання естетики в платонівській стратегії: *прекрасне* – це ідеї речей, а *потворне* – наслідок втрати ідеями тотожності собі, їхнього віддзеркалення в “меонічній” матерії. Наприклад, малярська картина складається з невидимого малюнка та видимої фарби. “Фарба, – каже Сковорода, – то не що інше, як порох та порожняк; малюнок, чи пропорція й розташування фарб – ось де сила”. Філософ може

окреслювати джерело краси також за допомогою понять *міра* або *ритм*. У музикантів, каже він, “міра в ході співу називається темпо... Темпо в русі планет, годинникових механізмів та музичного співу є те саме, що малюнок у фарбах”. Отож, краса походить від божественної природи (невидимої натури), а людське мистецтво годне лише надавати блиску Божому твориву. Ідея речі, писав він у байці «Собака та Коняка», є “те головне, що називається по-грецькому то прѣлов, тобто благоліпність, чи краса, і яке не залежить від мистецтва, навпаки – мистецтво залежить від нього”. Услід за Платоном, Скворода говорить також про містичну єдність правди, добра й краси.

- Батрак О.П., Батрак С.А.* Естетичні погляди Г.С. Сквороди // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сквороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 66–68.
- Бовсунівська Т.* Григорій Скворода й український романтизм // III Міжнародний конгрес україністів. Літературознавство / Упоряд. і відп. ред. О. Мишанич. – Київ: Обереги, 1996. – С. 317–324.
- Бовсунівська Т.* Історія української естетики першої половини XIX століття. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2001. – 343 с.
Про Сквороду див. на с. 117–124.
- Бондаревська І.* Тема краси у книзі «Асхань» Григорія Сквороди // Наукові записки [Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова]. – Київ, 2002. – Вип. 10: Релігієзнавство. Філософія. Культурологія. – С. 81–88.
- Гомаль В.П., Отина А.Е.* Гуманістическіе идеи и эстетическіе взгляды Г.С. Сквороды // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сквороди та духовний світ сучасної людини». – С. 44–47.
- Грищенко Н.В.* Природа і функції мистецтва в філософії Г.С. Сквороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сквороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 170–171.
- Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сквороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Дем'янчук О.Н.* Літературно-естетичні погляди Г.С. Сквороди // Г.С. Скворода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 10–12.
- Дістяр С.І.* Естетичні погляди Г.С. Сквороди // Українське літературознавство: Республіканський міжвідомчий збірник. – Львів: Вища школа, 1982. – Вип. 39. – С. 32–40.
- Іваньо І.* Очерк развития эстетической мысли Украины. – Москва: Искусство, 1981. – 423 с.
Про Сквороду див. на с. 12, 56, 72–75, 105, 112, 129, 130.
- Іваньо І.В.* Проблеми естетики та естетичного виховання в спадщині Григорія Сквороди // Педагогічні ідеї Г.С. Сквороди: Збірник статей / Ред. колегія: О.Г. Дзверін (відп. ред.) та ін. – Київ: Вища школа, 1972. – С. 78–102.

- Іваньо І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Льїн В.В.* Екзистенційно-персоналістські інтенції філософсько-естетичних поглядів Г.С.Сковороди // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. Альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Знання, 2000. – С. 188–195.
- Колесник М.* Естетичні погляди Григорія Сковороди // Сіверянський літопис. – 1996. – № 4. – С. 81–86.
- Овсійчук В.* Сковорода про мистецтво // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 9–15.
- Пільгук І.І.* Поет-мислитель. Естетичні погляди Г. Сковороди // *Пільгук І.І.* У пошуках художньої правди: Вибрані статті. – Київ: Дніпро, 1969. – С. 3–32.
Те саме: *Сковорода Г.С.* Поезії. – Київ: Радянський письменник, 1971. – С. 3–44.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Пономарьов П.П.* Естетичний ідеал у ліриці Г.С. Сковороди // Українське літературознавство: Республіканський міжвідомчий збірник. – Львів: Вища школа, 1973. – Вип. 19. – С. 93–97.
- Потурнак В.В.* Естетичне кредо філософа-гуманіста // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С.Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 80–82.
- Редько М.П.* Естетичні погляди Г.С. Сковороди // Етика і естетика. – 1969. – Вип. 5. – С. 133–140.
- Руденко І.І.* Естетичні ідеї Г.С. Сковороди // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 49–54.
- Сковорода Григорій Саввич // Естетика: Словарь / Под общ. ред. А.А. Беляева и др. – Москва: Политиздат, 1989. – С. 316–317.
- Софронова Л.* Код искусства в сочинениях Г. Сковороды // Искусствознание. – 2000. – № 1. – С. 35–46.
- Софронова Л.А.* Три мира Григория Сковороды. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.* Українське барокко: філологічні ейдоси в рамках “богомислія” // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1995. – Т. 4. – С. 43–54.
Про Сковороду див. на с. 43, 46, 51–52.
- Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – 311 с.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.

- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Шинкарук В.* Проблеми філософії культури у творчості Г.С. Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 170–177.
- Те саме: Український світ. – 1995. – № 7–12. – С. 14–15.
- Англійський переклад див.: *Shynkaruk V.* Problems of the Philosophy of Culture in Hryhorij Skovoroda's Work // Ukrainian World. – 1995. – Nos. 7–12 (Vol. 4. – No. 11). – P. 14–15.
- Німецький переклад див.: *Schynkaruk W.* Die Problematik der kulturellen Philosophie im Schaffen von Hryhorij Skovoroda // Ukrainische Welt. – 1995. – Teil 7–12 (Jg. 4. – Teil 11). – S. 14–15.
- Російський переклад див.: *Шинкарук В.* Проблемы философии культуры в творчестве Г.С. Сковороды / Пер. с украинского К. Белокопя // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 170–177.
- Шудря К.П.* Г.С. Сковорода про прекрасне в мистецтві (до першоджерел естетичних поглядів Г.С. Сковороди) // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 127–129.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Ciaralo R.T.* The Neoplatonic Dimensions of Skovoroda's Aesthetic Theory // Neoplatonism and Western Aesthetics / Ed. A. Alexandrakis. – Albany: State University of New York Press, 2002. – P. 165–176.
- Див. також: 9; 17.3; 17.5; 21.1; 21.2; 26.8.12; 26.13.4; 26.13.4.1; 26.13.6; 26.20.13.

26.4. Етика (моральна філософія, практична філософія) Сковороди

Сковороду часто називають філософом-моралістом, мавши на думці наявні в його творах численні приписи етичного гатунку (“Не ревнуй в том, что не данно от Бога. / Без Бога (знаешь) ни же до порога”; “По мосту, мосточку с народом ходи, / По разуму ж его себе не веди”; “Кому меньше в жизни треба, / Тот ближеае всѣх до неба” тощо). Утім, етика Сковороди – явище, перш за все, релігійне, адже вона має глибоке містичне підложжя. Засадою морального життя для Сковороди є *страх Божий* (недаром у пам’яті простолоду він залишився як чоловік, що вчив “добру, страху Божому та упованню на милосердя розп’ятого за гріхи наші Господа нашого Ісуса Христа”). Власне кажучи, філософ ототожнював страх Божий з вірою в Христа. Оця тотожність Господнього страху та віри в Христа відзеркалює незбагненну тотожність

Бога-Отця з Богом-Сином, отож, душу праведника можна уявити як “твірний образ” Пресвятої Трійці. “Если б хто мене спросил, – пише Сковорода, – каким образом наследовать страх Божий, я б ему отвѣчал с Сираховым сыном: “Возжелав премудрости, соблюди заповѣди, и Господь подаст тебѣ”. Премудрость и страх Божий одно. А если опять спросишь, коим путем достигнуть вѣры, невидимое величество Божіе видающей... , скажу тебѣ со Иоанном: “Всяк согрѣшай, не видѣ его, не позна его”. Спроси ж теперь мене, коим способом получить наследіе дражайших заповѣдей. Отвѣчаю с Давидом: “Блажен муж, бояйся Господа, в заповѣдях его восхошет зѣло”. Видиши, что к помянутым двоим присовокупляется, а сіе тріе суть едино: страх Божий, вѣра Христова і животворящая заповѣди. Страх Божий и вѣра побуждают к заповѣдям, а дух заповѣдей вершит двоицу”. Іншими словами, страх Божий, тобто премудрість, є знаття про те, що таке щастя, а цнота – це воля та чин, спрямовані до нього. Звідси – ідея “наслідування Христа”, яке полягає не тільки в кенозисі чи “співрозп’ятті”, але й у прикметній для моральної людини боротьбі з афектами, адже “в такій людині панує мир і душевний спокій, що його дарує Господь своїм найдорожчим учням: мир свій дарую вам. Найближче до них перебуває той, хто наполегливо бореться з афектами та стримує їх вуздечкою розуму, неначе диких коней”.

Андрєєва Т.Т. Розвиток моральних засад відношення “людина – природа” в українському світогляді // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український центр духовної культури, 2000. – Вип. 11. – С. 201–212.

Про Сковороду див. на с. 209–210.

Артемович Н.В. Особливості морально-етичних поглядів Г.С. Сковороди // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 50–51.

Багалей Д.И. Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).

Багалей Д.И. Украинский философ Григорий Саввич Сковорода // Киевская старина. – 1895. – Т. XLVIII. – Февраль. – С. 145–169; Март. – С. 265–294; Т. XLIX. – Июнь. – С. 272–300.

Багалей Д.И. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Бажинов І.Д. Етична концепція Г.С. Сковороди в оцінці Л.М. Толстого // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 156–163.

Біленько Т.І., Скотний В.Г. Про засади моральності людини у спадщині Сковороди // Тези доповідей II Харківських сквородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 157–159.

- Білич Т.А.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Київ: Видавництво Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, 1957. – 112 с.
- Бондар С.В.* Щирість – чільний принцип життя і філософії Г.С. Сковороди // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 33–44.
- Брагіна В.П.* Етичне вчення Г. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 169–170.
- Бучило Л.* Григорій Сковорода – визначний український філософ XVIII ст. (До 250-их роковин з дня народження) // Церковний календар на 1972 р. – Варшава, 1971. – С. 94–103.
Те саме: Визвольний Шлях. – 1972. – Річник XXV. – Кн. 5 (290). – С. 576–590.
- Воловик В.І., Макаренко Е.М.* Формування і розвиток філософської думки на Україні // Історія філософії: конспект лекцій / Під заг. ред. В.І. Воловика. – Запоріжжя, 2001. – С. 274–300.
Про Сковороду див. на с. 275, 286–293.
- Володимир [В. Шаян].* Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сковороди. – Лондон: Орден, 1959. – 33 с. [на правах манускрипту].
Те саме: Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1972. – 22 с.
- Гошовська В.А.* Моральні критерії дружби в етичній концепції Г.С. Сковороди // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 64–65.
- Гребенна Г.П.* Етичні погляди Г.С. Сковороди і проблеми морального виховання // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди: Збірник статей / Ред. колегія: О.Г. Дзевєрін (відп. ред.) та ін. – Київ: Вища школа, 1972. – С. 64–77.
- Гришанов Л.К.* Гуманистическая этика Григория Сковороды и влияние ее на А. Хыждеу // Материалы научной конференции профессорско-преподавательского состава Кишиневского университета по итогам научно-исследовательской работы за 1970 год (Секция общественных и гуманитарных наук). – Кишинев, 1970. – С. 48–49.
- Гузар І.* Григорій Сковорода у контексті просвітительської філософії // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 69–87.
- Гузар І. І.В.* Ляйбніц і Григорій Сковорода про щастя людини і зло на землі // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 88–102.
- Гур В.* Філософія серця Григорія Сковороди – антропосцієнтична етика // VII Сковородинські читання: Збірник праць за матеріалами наукової конференції (Переяслав-Хмельницький, травень 1995). – Київ, 1996. – С. 21–24.
- Данилюк А.Л.* Етичні погляди Сковороди та сучасність // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство:

- Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 54–58.
- Демков М.И.* Г.С. Сковорода, странствующий философ и педагог // *Демков М.И.* История русской педагогики. – Ч. II. Новая русская педагогика (XVIII-й век). – Санкт-Петербург: Издание автора, 1897. – С. 515–543.
- Дігтяр С.* Етичний ідеал у ліриці Г. Сковороди // *Радянське літературознавство.* – 1969. – № 3. – С. 29–36.
- Дяченко К.А.* Феномен професійної честі у вимірі концепту “сродності” Г. Сковороди // *Філософська спадщина Г.С. Сковороди і сучасність. Матеріали ІХ Харківських міжнародних Сковородинівських читань (до 280-річчя Г.С. Сковороди).* – Харків: Екограф, 2002. – С. 70–73.
- Жижиченко В.П.* Сутність послань апостола Павла під кутом зору розвитку української філософської думки // *Вісник Дніпропетровського університету. Соціологія. Філософія. Політологія.* – Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет, 2000. – Вип. 6. – С. 128–134.
Про Сковороду див. на с. 133–134.
- Житецький П.И.* «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // *Киевская старина.* – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
Про Сковороду див. на с. 135–152.
Те саме: *Окр. відбитка.* – Киев, 1900. – С. 38–55.
Український переклад див.: *Житецький П.И.* Григорій Савич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасній йому течія громадського життя та його літературний стиль // *Житецький П.И.* «Энеида» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
Те саме: *Житецький П.И.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.
- Закидальський Т.* Моральна філософія Григорія Сковороди // *Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць.* – Київ, 1997. – С. 303–315.
- Захара І.* Категорія любові у творчості Григорія Сковороди // *Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась.* – Львів: Світ, 1996. – С. 50–55.
- Захара І.С.* Близькість етичних поглядів Стефана Яворського та Григорія Сковороди // *Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій.* – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 181–188.
- Зеленогорский Ф.А.* Философия Григория Саввича Сковороды, украинского философа XVIII столетия // *Вопросы философии и психологии.* – 1894. – Кн. 23 (3). – С. 197–235; Кн. 24 (4). – С. 281–315.
- Зеньковский В.В.* Философия Сковороды // *Зеньковский В.В.* История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
Те саме: *Зеньковский В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков:

- Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
- Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V. G.S. Skovoroda // Zenkovsky V.V. A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.*
- Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V. G.S. Skovoroda // Zenkovsky V.V. Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.*
- Зязюн І.А.* “Філософія серця” Г.С. Сковороди в етико-естетичних вимірах // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 99–101.
- Іваньо І.В.* Етика Сковороди і філософія Епікура // Від Вишньовського до Сковороди. (З історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст.). – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 125–134.
- Іваньо І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Льїн В.* Сократ і Сковорода: екзистенційний вимір гуманістичних інтенцій // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Філософія, економіка. – 2000. – № 4. – С. 5–9.
- Льїн В.В.* Г. Сковорода та С. К’єркегор: дилема раціонального та ірраціонального у визначенні морального сенсу буття людини // Вісник Харківського національного університету. – № 465. – Серія: Теорія культури та філософія науки. – Харків, 2000. – Вип. 23. – С. 206–218.
- Льїн В.В.* Екзистенційно-персоналістські інтенції гуманістики (“інтуїція серця” як антитеза раціоналізму) // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – Вип. 9. – С. 3–13.
- Про Сковороду див. на с. 3, 4, 5, 9.
- Льїн В.В.* Ірраціональні джерела гуманістичних інтенцій українського кордоцентризму (історико-філософський аспект) // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український центр духовної культури, 2000. – Вип. 14. – С. 166–177.
- Про Сковороду див. на с. 173.
- Льїн В.В.* Методологічні потенції антропології ренесансного гуманізму // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український центр духовної культури, 2000. – Вип. 12. – С. 178–187.
- Про Сковороду див. на с. 182.
- Льїн В.В.* Український філософський гуманізм: контамінація раціонального та ірраціонального: Автореф. дис. ... д-ра філос. наук. – Київ, 2000. – 36 с.
- Про Сковороду див. на с. 4, 9, 12, 18, 19, 20–24, 28.
- Казаків Д.Н.* Етика мистического символізму Г.С. Сковороди // Етос релігійного опыта / Под ред. И.Н. Михеевой. – Москва: Институт философии Российской Академии наук, 1998. – С. 41–56.
- Карась А.* Філософія Григорія Сковороди як рефлексія самотворення // Вісник Львівського університету. – Львів, 1999. – Вип. 1. – С. 21–31.

- Каріков К.А.* Значення ідеї воздаяння у філософії та житті Григорія Сковороди // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Філософські науки. Теорія культури та філософія науки. – Харків, 2001. – № 533. – С.17–21.
- Карпин К.* Етико-гуманістичне розуміння людини у творчій спадщині Г. Сковороди // Філософські пошуки. – Львів; Одеса: ІФЛЮ–ЛФС «Cogito» Центр Європи, 1997. – Вип. 4: Людина: становлення та розвиток. – С. 283–284.
- Каушуба М.* Етична традиція в українській духовній культурі // Мандрівець. – 1999. – № 1. – С. 27–31.
Про Сковороду див. на с. 30.
- Каушуба М.В.* Етика Г. Кониського і Г. Сковороди // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 188–195.
- Каушуба М.В.* Про теоретичні джерела гуманізму Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 13–15.
- Кондратюк Л.* Моральна філософія Г. Сковороди і антична євдемоністична традиція // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 38–41.
- Конон В.М.* Деякі гуманістичні джерела світогляду Г.С. Сковороди // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 100–105.
- Корабльова Н.С.* “Етика існування” Г. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 162–164.
- Леутська Л.Д.* Етичні пошуки в житті і творчості Г.С. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 165–167.
- Лисенко О.* Гуманістичні ідеали Григорія Сковороди // Радянське літературознавство. – 1972. – № 11. – С. 61–70.
- Лисиця В.В.* Етичні мотиви східнослов'янської ораторської прози кінця XVII – початку XVIII ст. // Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські літератури / Відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1984. – С. 48–79.
Про Сковороду див. на с. 77–78.
- Лосев А.Ф.* Русская философия // Век XX и мир. – 1988. – № 2. – С. 36–44; № 3. – С. 40–47.
Про Сковороду див. на с. 39–43 (№ 2).
Те саме: *Лосев А.Ф.* Страсть к диалектике. Литературные размышления философа. – Москва: Советский писатель, 1990. – С. 78–85; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. –

- Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 72, 74–78, 94;
Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – Москва: Политиздат, 1991. – С. 214, 216–222.
- Лысенко А.А.* Проблема личности в философии Григория Сковороды // Научные доклады высшей школы. Философские науки. – 1972. – № 6. – С. 88–96.
- Малахов В.* Філософія вдячності Григорія Сковороди // Вісник Національної академії наук України. – 1994. – № 11–12. – С. 84–88.
- Малинов А.* Философские взгляды Григория Сковороды. – Санкт-Петербург: Философско-культурологический исследовательский центр «Эйдос», 1998. – 123 с.
- Марков А.П.* Етичні основи педагогічних поглядів Г.С. Сковороди // Радянська школа. – 1969. – № 3. – С. 97–101.
- Марков А.П.* Философские основы этического учения Г.С. Сковороды: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Киев, 1970. – 20 с.
- Марченко О.В.* Богошукання Г.С. Сковороди (Філософсько-етичний аспект проблеми) // Вісник Черкаського університету. – 1997. – Вип. 2. – С. 90–96 (серія: Соціально-гуманітарні науки).
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Медвідь Ф., Медвідь А.* Філософсько-етичне вчення Григорія Сковороди в контексті українського національного відродження // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 118–125.
- Огородник І.В., Огородник В.В.* Григорій Сковорода // *Огородник І.В., Огородник В.В.* Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навчальний посібник. – Київ: Вища школа; Знання, 1999. – С. 253–263.
- Очинський Ів.* Зародки матеріалізму в творах і житті Г.С. Сковороди // Прапор марксизму. – 1929. – № 1 (Січень – лютий). – С. 22–46.
- Пазенок В.* Г. Сковорода-етик, “перевідкриття” продовжується // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 66–83.
- Петров В.* Теорія “нероблення” Гр. Сковороди // Життя й революція. – 1926. – № 4 (Квітень). – С. 49–55.
- Петров В.П.* Особа Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Російський переклад див.: *Петров В.П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Пісоцький В.* Ідея толерантності в етиці Г.С. Сковороди // Сіверянський літопис. – 1999. – № 1. – С. 157–165.
- Те саме: Людина і світ. – 1999. – № 10. – С. 49–51.
- Піч Р.* “Золоте правило” Григорія Сковороди в європейському контексті // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 674–681.
- Полицук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.

- Редько М.П.* Мирозозренне Г.С. Сковороды: Автореф. дис. ... д-ра филос. наук. – Киев, 1968. – 40 с.
- Редько М.П.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.
- Редько М.П.* Етика Г.С. Сковороды // Тезиси докладов кафедры диалектического и исторического материализма [Ужгородского университета] к XVIII университетской конференции. – Ужгород, 1964. – С. 42–50.
- Скитский Б.Ф.* Социальная философия Г. Сковороды. – Владикавказ, 1930. – 55 с.
- Скринник З.Е.* Філософія Г. Сковороди // *Вільчинський Ю.М., Скринник М.А., Скринник З.Е.* Розвиток філософської думки в Україні. – Львів: Редакційно-видавничий відділ Львівського університету, 1991. – Ч. 1: Від часів Київської Русі до доби романтизму. – С. 58–68.
- Стогній І.П.* Етика праці у творчості Г.С. Сковороди // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 105–111.
- Стогній І.П.* Етичні погляди Г.С. Сковороди // Вісник Академії наук УРСР. – 1970. – № 5. – С. 60–65.
- Стогній І.П.* Праця і мораль у спадщині Г.С. Сковороди // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 44–58.
- Суж О.С.* Цінності моралі та “горний світ” Г.С. Сковороди // Культура у філософії ХХ століття: Матеріали IV Харківських міжнародних Сковородинівських читань (Харків, 30 вересня – 1 жовтня 1997 р.). – Харків: Університет внутрішніх справ, 1997. – С. 276–277.
- Табачников І.А.* Григорий Сковорода. – Москва: Мысль, 1972. – 207 с.
- Трофимюк В.К.* Філософские идеи Григория Сковороды и Учение Живой Этики // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 171–177.
- Ушкалов Л.* Ейдос “золотої середини” на терені українського духовного досвіду // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Майдан, 1998. – Т. 6. – С. 29–38.
Про Сковороду див. на с. 31, 33–35.
- Ушкалов Л.* Українська барокова візія страху // Медієвістика: Збірник наукових статей. – Одеса: Астропринт, 2000. – Вип. 2. – С. 61–69.
Про Сковороду див. на с. 64–66.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Хиждеу А.* Григорий Варсава Сковорода. Историко-критический очерк. Отрывок первый: общее основное понятие о Сковороде, объясненное из его собственного сознания. [С доб.] Сковородинского Идиотикона // Телескоп. – 1835. – Ч. 26. – № 5. – С. 3–42; № 6. – С. 151–178.
Те саме: [незначно скорочено] *Хиждеу А.* Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Биогр. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 138–156.

- Незначно скорочений румунський переклад під титулом «Un filozof mistic» див.: *Hájdeu A. Un filozof mistic / Trad. de M. Majewski // Convorbiri literare.* – 1930. – № 63. – Р. 568–588.
- Чайковский М.Е.* Мироззрение украинского философа и просветителя XVIII столетия Г.С. Сковороды и Учение Живой Этики // Мир Огненный. – 1997. – № 4. – С. 42–46.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чижевський Д.* Філософія на Україні: спроба історіографії питання. – Прага, 1926. – 197 с.
Про Сковороду див. на с. 17, 21, 22, 26, 35, 40, 41, 46, 49, 54, 57–77, 137, 173, 174, 178.
Те саме: Вид. 2-е. – Прага: Сіяч, 1928. – С. 25, 30, 37, 50, 70, 74, 80, 87–113.
- Шебінченко А.П., Шебінченко С.О.* Етичні погляди Г.С. Сковороди // Актуальні проблеми дослідження філософської культури східних слов'ян XI–XVIII ст.: Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції, присвяченої 270-літтю від дня народження Г.С. Сковороди. – Полтава, [б. р.] [1992]. – С. 121–122.
- Шкуринов П.С.* Философское и социально-этическое учение Григория Сковороды // *Шкуринов П.С.* Философия России XVIII века: Учебное пособие для вузов. – Москва: Высшая школа, 1992. – С. 130–150.
- Шнет Г.Г.* Очерк развития русской философии. – Петроград: Колос, 1922. – Ч. 1. – 349 с.
Про Сковороду див. на с. 68–83.
Те саме: *Шнет Г.Г.* Сочинения. – Москва: Правда, 1989. – С. 82–96;
Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шнет Г.Г.: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 291–306.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Чорук Д.В.* G.S. Skovoroda's Fables and His Moral Teaching // *Чоник Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – Р. 18–21.
- Ciarpalo R.* The metaphysics and ethics of Gregory Skovoroda: a brief review and assessment of his thought // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Філософія. – Львів, 1994. – С. 83–87.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.

- Genyk-Berezovská Z.* Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // *Skovoroda H.* Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.
Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.
- Haase F.* Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven.* – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.
Te same: Репринт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.
- Jakovenko B.* Dějiny ruské filosofie / Přel. F. Pelikán. – Praha: Nákladem Slovanského Ústavu, v komisi nakl. »Orbis«, 1938. – IX, 562 s.
Про Сковороду див. на с. 30–35.
Російський переклад див.: *Яковенко Б.В.* История русской философии: Пер. с чеш. / Общ. ред. и послесл. Ю.Н. Солодухина. – Москва: Республика, 2003. – 510 с.
Про Сковороду див. на с. 32–36.
- Kaluzny A.E.* La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Kutash I.G.* Happiness in the Thought of Hryhorij S. Skovoroda: Ph. D. dissertation. – McGill University, 1986. – IV, 218 p.
- Mirčuk J.* H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
Te same: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Mirčuk J.* Tolstoj und Skovoroda, zwei nationale Typen // *Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin.* – Berlin; Leipzig, 1929. – Bd. II. – S. 24–51.
Te same: Окр. відбитка. – Berlin, 1929. – 28 S.
- Mytrowytsch K.* Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // *Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972)* / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 33–53.
Український переклад див.: *Митрович К.* Платонічні елементи у філософії Сковороди / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.
- Oľjančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Scherer S.P.* Beyond Morality: The Moral Teaching and Practice of H.S. Skovoroda (1722–1794) // *Український історик.* – 1981. – № 1–4. – С. 60–73.
- Tschižewskij D.* Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph (1722–1794) (Zur Geschichte der “dialektischen Methode”) // *Der russische Gedanke.* – 1929. – Hft. II. – S. 163–176.
- Völkl E.* Der ukrainische Philosoph Skovoroda und die Orthodoxie // *Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794).* – München, 1975. – S. 6–16.

- Volsky E.* La pensée de Grégoire Skovoroda et ses sources antiques: Th. doct. philos. – Paris, 1994. – 398 p.
- Winter E.* Byzanz und Rom in Kampf um die Ukraine 955–1939. – Leipzig: Otto Harrassowitz, 1942. – 227 S.
Про Сковороду див. на с. 116–120, 140.
- Zakydalsky T.* Skovoroda's Moral Philosophy // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 239–250.
Український переклад див.: *Закидальський Т.* Моральна філософія Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 303–315.
- Zakydalsky T.* The Theory of Man in the Philosophy of Skovoroda: MA dissertation. – Bryn Mawr, 1965. – 134 p.
- Див. також: 2.4; 2.7; 2.14; 3.6; 3.13; 3.14; 10.2; 10.7; 10.8.5; 10.9; 10.15; 10.20.1; 11; 17; 26.2; 26.8.5; 26.8.7; 26.8.10; 26.8.13; 26.13.2; 26.13.3; 26.13.7; 26.13.8; 26.16.3; 26.16.6; 26.18.1; 26.18.1.2; 26.18.1.3; 26.18.1.7; 26.20.7.

26.5. Єство філософії згідно з наукою Сковороди

У старій Україні єство філософії окреслювали здебільшого згідно із шістьма класичними дефініціями, що їх подає «Діалектика» Івана Дамаскина: 1) філософія – це пізнання природи речей; 2) філософія – це пізнання Божих та людських справ; 3) філософія – це розмисл про смерть; 4) філософія – це уподібнення Богів; 5) філософія – це наука над науками; 6) філософія – це любов до мудрості, тобто до Бога, оскільки саме Бог є справжньою Мудрістю. До поняття *філософія* шільно прилягав разок інших понять: *богомисліє, боговидѣніє, философское боговидѣніє, духовная церковная и богодарованная філософія, Христова філософія, філософія христіанская, мудрованіє духовное, премудрость духовная, мудрость небесная, смиренномудріє* тощо. У цьому-таки річчї розглядав філософію і Сковорода. На його думку, “Христова (християнська) філософія” є не що інше, як головна мета (“главная цѣль”) дочасного людського життя, котра “устрѣмляет весь круг дѣл своих на тот конец, чтоб дать жизнь духу, благородство сердцу, свѣтлость мыслям...”. Бути філософом означає не тільки розумітися на богодухновенних текстах Святого Письма, втішатися самотою (“secum ipso morari... secum loqui posse”) тощо, але й уміти добачати “сверх пустыни, сверх стихійной бражды нѣчто новое и нестарѣющее, чудное и вѣчное”, зрештою, “посвятиться Богу”, тобто вільно шукати його “в натурѣ и в книгах”. Оцій справжній філософії Сковорода протипокладає *дурну філософію* (*stulta philosophia*), або *дурномудріє* (морософія), що його святий апостол Павло назвав колись “пустою філософією, которая бражничит по бурдѣ стихійной, препятствующей философствовать по Христв...”.

- Багалій Д.І., Яворський М.І.* Український філософ Г.С. Сковорода. – [Б. м.] [Харків]: Державне видавництво України, [б. р.] [1923]. – 68 с.
- Білий В.* Г.С. Сковорода. Життя й наука. – Київ, 1924. – 46 с.
- Бобринской П.* Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Impr. de Navarre, 1929. – 83 с.
Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.

- Горський В.С.* Філософія Григорія Сковороди // *Горський В.С.* Історія української філософії: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104.
 Те саме: 2-е вид. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104; 3-є вид. – Київ: Наукова думка, 1997. – С. 84–104; 4-є вид., доп. – Київ: Наукова думка, 2001. – С. 101–125.
- Житецький П.І.* «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
 Про Сковороду див. на с. 135–152.
 Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.
 Український переклад див.: *Житецький П.І.* Григорій Савич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течіях громадського життя та його літературний стиль // *Житецький П.І.* «Енеїда» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
 Те саме: *Житецький П.І.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Мірчук І. Г.С.* Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
 Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Огородник І.В., Огородник В.В.* Григорій Сковорода // *Огородник І.В., Огородник В.В.* Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навчальний посібник. – Київ: Вища школа; Знання, 1999. – С. 253–263.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.* “Любов мудрості” у дзеркалі української барокової літератури // Слово і час. – 1999. – № 1. – С. 50–53.
 Про Сковороду див. на с. 50, 52.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – 311 с.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
 Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
 Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шумка М.* Філософське трактування Г.Сковородою природи світу та способу життя // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія 10: Філософія, економіка, соціологія. – Тернопіль, 1998. – № 1. – С. 12–16.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.

- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Besobrasof M. von.* Gregor Skovoroda, ein Philosoph der Ukraine (1722–1794) // Archiv für Geschichte der Philosophie. – 1912. – Bd. XXVI (Neue Folge, Bd. XIX). – S. 198–207.
- Bojko-Blochín Ju.* H.S. Skovoroda im Lichte der ukrainischen Geschichte // Die Welt der Slaven. – Wiesbaden, 1966. – Jg. XI. – S. 306–316.
Український переклад див.: *Бойко Ю.* Г. Сковорода у світлі української історії // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 284–292.
- Jastrzębiec-Kozłowski Cz.* Grzegorz Skoworoda, myśliciel ukraiński // Problemy Europy Wschodniej. – 1939. – № 2. – S. 120–128; № 3. – S. 185–194.
- Mirčuk J.* H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
Те саме: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Mirčuk J.* Tolstoj und Skovoroda, zwei nationale Typen // Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. – Berlin; Leipzig, 1929. – Bd. II. – S. 24–51.
Те саме: Окр. відбитка. – Berlin, 1929. – 28 S.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Roussow G.* G.S. Skovoroda et sa lutte contre le matérialisme // Études Slaves et Est-Européennes. – 1957. – Vol. II. – Fasc. 1. – P. 15–30.
Те саме: Montréal, 1994. – 16 p.
- Див. також: 2.4; 3.1; 7; 8; 26.18.1.

26.6. Історіософія Сковороди

Філософія Сковороди в ґрунті речі позаісторична. Саме тому Сковорода лише вряди-годи згадує про якісь історичні події. Наприклад, уся українська історія зводиться в нього до згадки про Богдана Хмельницького («De libertate»). Сковороду більше цікавить, сказати б, “містична історія”. Так само, як за буквальним сенсом священної історії філософ намагався додати їй алегоричне чи анагогічне значення, за подіями профанної історії він хоче бачити їхнє містичне сство. Отож, українська історія для Сковороди – це *останній відблиск “золотого віку”*, коли люди шанували Правду з власної волі, а не з примусу. У притчі «Убогий Жайворонок» він пише про те, що в рідному краю жайворонка Сабаша, тобто самого Сковороди (ім'я *Сабаш* означає те саме, що й *Варшава*), “водворилася простота і царствовала дружба, творящая малое великим, дешевое дорогим, а простое приятным. Сія земля была часточка тоя земельки, гдѣ странствовавшая между челоуѣки Истина и убегающая во злѣ лежащего міра сего, послѣднія дни пребывания своего на землѣ провоздала и остатній роздых имѣла, дондеже возлетѣла из долних в горнія страны”. Ця земля – Україна, адже далі персонажі сковородинської притчі розмовляють про те, як “Божія Дѣва – Истина – первый раз пришла... в Украину: так называется страна их”. Вони говорять про Аструа – богиню справедливості, що правила світом за “золотого віку”, а коли переголом люди потонули в гріхах (Ovid. *Metam.*, I, 89–150), знайшла собі прихисток в

Україні, і вже звідси, останньою з-поміж богів, полинула на небо. Назагал, у причті «Убогий Жайворонок» ідеться про “сродність” українців до добра та про їхню “несродність” до зла. В есхатологічно-міленарному сюжеті вселенської борні поміж Правдою та Кривдою, тобто Христом і Антихристом, Сковорода відводить своїй Вітчизні особливе місце.

- Драч І.* Духовний меч Григорія Варсави Сковороди // *Драч І.* Духовний меч. – Київ: Радянський письменник, 1983. – С. 5–52.
- Іванько І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Мишанич О.* Григорій Сковорода (1722–1794) // *Сковорода Г.* Твори: У 2 т. / Передмова О. Мишанича. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – Т. 1. – С. 9–35.
Те саме: *Мишанич О.* Григорій Сковорода. Нарис життя і творчості. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – 48 с.; *Мишанич О.* Кризь віки: Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження. – Київ: Обереги, 1996. – С. 144–177.
- Різниченко О.І.* Концепт Вавилону в поезиці Г.С. Сковороди // Григорій Сковорода і антична культура: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 280-річчю від дня народження Г.С. Сковороди (19 листопада 2002 р.). – Харків, 2002. – С. 15–20.
- Сарбей В.Г.* Історичні погляди Г.С. Сковороди // Український історичний журнал. – 1972. – № 11. – С. 54–62.
- Сирцова О.* Притча і міф в історіософії Г. Сковороди // Київська старовина. – 1995. – № 3. – С. 56–64.
- Сирцова О.* Тема “золотого віку” України в історіософії Г. Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 129–139.
- Удод О.* Проблема людини в історіософських поглядах Григорія Сковороди // Бористен. – 2001. – № 7. – С. 16–17.
- Ушкалов Л.* Сковорода та Україна: варіації на тему Дмитра Чижевського // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2004. – Т. 10. – С. 163–184.
- Ушкалов Л.* Триптих про українськість Сковороди // Верховина. Збірник наукових праць на пошану професора Олекси Мишанича з нагоди його 70-річчя / Ред. колегія: М. Жулинський (голова ред. кол.), І. Денисюк та ін. – Дрогобич: Коло, 2003. – С. 335–350.
- Хижняк З.І.* Києво-Могилянська академія і розвиток історичної науки // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів: Збірник наукових праць. – Київ: Наукова думка, 1988. – С. 42–49.
Про Сковороду див. на с. 48.
- Див. також: 3.4; 10.8.4; 10.9; 10.16.4; 26.8.11.

26.7. Метафізика Сковороди

Найрізноманітніші філософські мотиви в Сковороді, починаючи від питома барокових: *марнота марнот, світ як театр, життя як дорога* – і закінчуючи християнсько-аскетичними (*автаркія, обожнення* тощо), послідовно змодельовані кількома метафізичними засновками. Найперше, Сковорода вчить про “три світи” – *макрокосмос, мікрокосмос* та *світ символів*, – які мають *видиму й невидиму* природи, що їх називають *матерія* і *форма*. Діалектика матерії та форми постає тут

перманентним актом *creatio ex nihilo*, тобто безконечним процесом з'яви речей (“Сіє-то єсть пряме сотвореніє сильнаго! – дѣлать из ничего чудо, из сѣни – точность, дать грязи ипостась, а подлой тлѣни величіє”). Така онтологічна модель – зроду неоплатонічна. Тим часом неоплатоніський універсалізм метафізики Сковороди наскрізь пройнятий духовним досвідом християнства: “три світи” Сковороди корелюють з неоплатонічною тріадою (Єдине – Розум – Душа) так само присутньо, як і з християнською тринітарною доктриною (Бог-Отець – Бог-Син – Бог-Дух Святий). За Сковородою, співвіднесена з Богом-Отцем невидима природа Всесвіту наслідком власної надвиповненості породжує співвіднесену з Богом-Синою невидиму природу людини, а єдність, котра виникає між макро- та мікрокосмосом, постає співвіднесеною з Богом-Духом невидимою природою “символічного світу”. Попри весь найгостріший платонічний дуалізм матерії та духа, метафізика Сковороди не знає чогось схожого на гностичну негацію природи – їй значно ближчий, скажімо, Плотин з його зачудуванням перед безконечно прекрасним космосом чи отці Церкви, що розмірковували над премудрою владністю світу як джерелом “природного благочестя”. Сковорода тлумачить космос як “інше” Бога, точніше, Софії-Премудрості Божої – посередниці між Богом (Єдиним) та розмаїтм світом.

- Багалеї Д.И.* Український філософ Григорій Саввич Сковорода // Киевская старина. – 1895. – Т. XLVIII. – Февраль. – С. 145–169; Март. – С. 265–294; Т. XLIX. – Іюнь. – С. 272–300.
- Барка В.* Апостолічний старчик // Сучасність. – 1977. – № 1. – С. 5–13.
Те саме: *Барка В.* Земля садівничих: Есеї. – Б. м., 1977. – С. 99–111.
- Бойко В.І., Степура І.В.* Метафізика і символізм філософії Г.С. Сковороди // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 87–88.
- Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Домбровський Б.* Метафізика Г. Сковороди // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 41–44.
- Зеленогорський Ф.А.* Філософія Григорія Саввича Сковороди, українського філософа XVIII століття // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 23 (3). – С. 197–235; Кн. 24 (4). – С. 281–315.
Те саме: Окр. відбитка. – Москва, 1894. – 73 с.
- Зеньковський В.В.* Філософія Сковороди // *Зеньковский В.В.* История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
Те саме: *Зеньковский В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York:

- Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.
- Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.
- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Конончук С.Г.* “Сліди Бога” в метафізиці Й. Кононовича-Горбацького та Г.С. Сковороди // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 111–114.
- Кудринський Ф.* Философ без системы (Опыт характеристики Григория Саввича Сковороды) // Киевская старина. – 1898. – Т. LX. – Январь. – С. 35–63; Февраль. – С. 265–282; Март. – С. 436–457.
- Те саме: Окр. відбитка. – Киев: Типография университета, 1898. – 70 с.
- Лосев А.Ф.* Русская философия // Век XX и мир. – 1988. – № 2. – С. 36–44; № 3. – С. 40–47.
- Про Сковороду див. на с. 39–43 (№ 2).
- Те саме: *Лосев А.Ф.* Страсть к диалектике. Литературные размышления философа. – Москва: Советский писатель, 1990. – С. 78–85; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 72, 74–78, 94; *Лосев А.Ф.* Философия. Мифология. Культура. – Москва: Политиздат, 1991. – С. 214, 216–222.
- Манюк О.В.* Проблема абсолюта в символической философии Григория Сковороды // Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. Соціологія. Політологія. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 1999. – Вип. 5. – С. 21–24.
- Марков А.П.* Видима і невидима натури у філософії Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 25–28.
- Марков А.П.* Співвідношення духовного і матеріального у філософії Г.С. Сковороди // Від Вишенського до Сковороди. (З історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст.). – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 109–116.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Михайловська Н.* Особливості філософського вчення Г. Сковороди: Текст лекції з курсу філософії. – Харків: Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури, 1996. – 20 с.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Нічик В.М.* Проблема Бога і світу в творах Г.С. Сковороди // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 69–79.

- Нічик В.М.* Філософські попередники Г.С. Сковороди в Києво-Могилянській академії. До 250-річчя від дня народження Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1972. – № 2. – С. 46–60.
- Олексюк В.* Григорій Сковорода – християнський філософ // *Олексюк В.* До проблем доби обману мудрости: Збірник філософічних студій / Вступне слово Г. Лужницького. – Чикаго, 1975. – С. 15–51.
- Те саме: *Олексюк В.* Християнська основа української філософії (Вибрані твори). – Київ: Видавничий Дім «Соборна Україна», 1996. – С. 178–192.
- Петров В.П.* До характеристики філософського світогляду Сковороди (Вчення Сковороди про матерію) // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. П. – С. 30–43 (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).
- Те саме: Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 587–602.
- Стадник М.* Онтологія філософських поглядів Григорія Сковороди // VII Сковородинські читання: Збірник праць за матеріалами наукової конференції (Переяслав-Хмельницький, травень 1995). – Київ, 1996. – С. 25–31.
- Табачников І.А.* Григорій Сковорода. – Москва: Мысль, 1972. – 207 с.
- Ушкалов Л.* Метафізика Григорія Сковороди // Український світ. – 1994. – Рік 3. – Ч. 1–2. – С. 6–7.
- Англійський переклад див.: *Ushkalov L.* The Metaphysics of Hryhorij Skovoroda / Transl. by V. Horak // Ukrainian World. – 1994. – Year 3. – Issue 1–2. – P. 6–7.
- Німецький переклад див.: *Uschkalow L.* Die Metaphysik von Hryhorij Skovoroda / Übersetzt von O. Jakoblew // Ukrainische Welt. – 1994. – Jg. 3. – Teil 1–2. – S. 6–7.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богосмислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В.* Το ενδον εϊδος: метафізика Григорія Сковороди у власній символічній іпостасі // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 91–92.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди // Путь. – 1929. – Т. XIX. – С. 23–56.
- Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. – Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1931. – 175 с.
- Про Сковороду див. на с. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157.
- Те саме: 2-е вид. – Мюнхен, 1983. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30–34, 35–63, 65, 92–94, 97, 104, 143–145, 157; 3-е вид. – Нью-Йорк, 1991. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157; 4-е вид. – Київ: Видавництво «Орії» при УКСП «Кобза», 1992. – С. 4, 15, 22–23, 31, 32, 36–41, 43–54, 56–62, 65–79, 81, 82, 117–119, 121, 125, 135, 187, 189, 206.
- Чижевський Д.* Філософічна метода Сковороди // Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. Праці філологічні. – Львів, 1930. – Ч. 1. – С. 145–171 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. XCIX).

- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чижевський Д.* Філософія на Україні: спроба історіографії питання. – Прага, 1926. – 197 с.
Про Сковороду див. на с. 17, 21, 22, 26, 35, 40, 41, 46, 49, 54, 57–77, 137, 173, 174, 178.
Те саме: Вид. 2-е. – Прага: Сіяч, 1928. – С. 25, 30, 37, 50, 70, 74, 80, 87–113.
- Шевченко В.* Вчення Г. Сковороди про субстанцію у контексті сучасності // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 21–29.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Эрн В.Ф.* Очерк теоретической философии Г.С. Сковороды // Вопросы философии и психологии. – 1911. – Кн. 110. – № 5 (Ноябрь – декабрь). – С. 531–680.
- Arseniew N. von.* Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Ciapalo R.* The metaphysics and ethics of Gregory Skovoroda: a brief review and assessment of his thought // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Філософія. – Львів, 1994. – С. 83–87.
- Čyževský D.* Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Fizer J.* Skovoroda's and Socrates's Concepts of Self-Cognition: A Comparative View // Ukrainian Quarterly. – 1994. – Vol. 50. – P. 236–245.
Те саме: Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 65–73.
Український переклад див.: *Фізер І.* [Філософське] поняття самопізнання у Сковороди і Сократа: Компаративне дослідження // Наукові записки [Національного університету «Києво-Могилянська академія»]. – 1996. – Т. 1: Філософія та релігієзнавство. – С. 49–54.
- Grindell D.C.* Monism in a Ukrainian Philosopher: Gregory Skovoroda // Vedanta Quarterly: Message of the East. – 1951. – Vol. XL. – No. 1. – P. 15–19; No. 2. – P. 84–90.
- Jastrzębiec-Kozłowski Cz.* Grzegorz Skovoroda, myśliciel ukraiński // Problemy Europy Wschodniej. – 1939. – № 2. – S. 120–128; № 3. – S. 185–194.
- Kline G.L.* Skovoroda's Metaphysics // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 223–237.

Pietsch R. Über Mystik und Metaphysik bei H. Skovoroda // Zeitschrift für Ganzheitsforschung. – 1984. – Bd. 28. – S. 51–62.

Український переклад див.: *Піч Р.* Про містику і метафізику у Григорія Сковорода / З нім. пер. Я. Стратій // Сучасність. – 1992. – № 12. – С. 76–83.

Те саме: Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 312–326.

Польський переклад див.: *Pietsch R.* O mistyce i metafizyce u Hryhorija Skoworody // W drodze. – 1996. – Nr. 1 (269). – S. 64–75.

Див. також: 3.3; 3.6; 3.10; 3.11; 3.13; 6.3; 6.5; 6.10; 6.13; 12.1; 12.2; 26.8.2; 26.8.6; 26.8.10; 26.13.4; 26.13.4.1; 26.13.6.

26.8. Основні універсалії сквородинської філософії:

26.8.1. Внутрішня людина

Осереддя сквородинської антропології становить наука про “внутрішню людину”. Пояснюючи, що таке “внутрішня людина”, один із персонажів «Діалогу про стародавній світ» каже: “Стань же, коли твоя ласка, на рівній місцині та й звели поставити довкола себе віночком сотню дзеркал. Тоді зразу побачиш, що один-однісінкий твій тілесний бовван володіє сотнею залежних від нього образів. А як тільки прибрати дзеркала, усі копії миттю сховаються у своєму естві, або оригіналі, неначе гілля у своєму зернятті. Тим часом сам наш тілесний бовван є не чим іншим, як тінню справжньої людини. Це твориво, на манір мавпи, перекривляє невидиму й непроминальну силу та божество тієї людини, чіми дзеркальними тіннями є всі наші боввани, котрі то з’являються, то щезають, тоді як правда Господня стоїть непоорушена вовіки, укрупивши свій діамантовий вид – вмістилище незлічненних піщинок наших тіней...”. Оскільки “внутрішня людина” наділена в Сковороді божественними рисами, вона не може бути творивом. “Внутрішня людина” – це Син Божий, Христос.

Бобринской П. Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Imp. de Navarre, 1929. – 83 с.

Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.

Братасюк М., Силаєва Т. Утвердження людини духовної як провідна ідея філософської системи Г. Сковорода // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 31–34.

Володимир [В. Шаян]. Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сковорода. – Лондон: Орден, 1959. – 33 с. [на правах манускрипту].

Те саме: Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1972. – 22 с.

Гнатюк Я.С. Реконструкція кордоцентричної парадигми в українській класичній філософії: постановка проблеми і термінологічне пояснення // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – Вип. 4. – Ч. 1. – С. 207–215.

Про Сковороду див. на с. 207, 208, 209, 212.

Гринів О. Вплив ідей Г.С. Сковорода про “істинну людину” на українську філософську думку // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні

- читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 8–10.
- Ефименко А.Я.* Философ из народа // Книжки недели. – 1894. – Январь. – С. 7–30.
Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 236–254.
- Львін В.В.* Екзистенціально-персоналістські інтенції гуманістики (“інтуїція серця” як антитеза раціоналізму) // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – Вип. 9. – С. 3–13.
Про Сквороду див. на с. 3, 4, 5, 9.
- Кісь Р.* Антропологічна пневматологія Г. Сквороди та європейський духовний контекст // Transfiguratio. Преображення: Альманах християнської думки. – Львів, 2003. – Вип. перший. – С. 44–76.
- Ковальчук Н.Д.* Проблема символізму в процесі духовного народження людини в філософській концепції Г. Сквороди // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – Вип. 6. – С. 193–201.
- Машинов А.* Философские взгляды Григория Сквороды. – Санкт-Петербург: Философско-культурологический исследовательский центр «Эйдос», 1998. – 123 с.
- Марченко О.В.* Передумови духовного сходження людини з погляду філософії Г. Сквороди // Пам'яті Григорія Сквороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сквороди, 1998. – С. 81–86.
- Мірчук І. Г.С.* Скворода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Наконечний Р.* Г. Скворода про призначення оновленої людини // Григорій Скворода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 33–35.
- Пелех П.* З життя і творчості Сквороди // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці фізіологічної секції. – Львів, 1925. – Т. CXXXVI–CXXXVII. – С. 139–157.
- Садоху Є.В.* Людина: два погляди на одну проблему // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сквороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 58–60.
- Стратій Я.* Поняття “внутрішньої людини” і вчення про споріднену працю у філософії Г. Сквороди // Скворода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 140–148.
- Стратій Я.* Сквородинівське розуміння освіти в світлі концепції “внутрішньої людини” // Скворода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 348–359.

- Храмова В.* До проблеми української ментальності // Українська душа / Відп. ред. В. Храмова. – Київ: Фенікс, 1992. – С. 3–35.
Про Сквороду див. на с. 15–16, 31.
- Чернецька Л., Братасюк М.* Ідея цілісної людини Г. Сквороди в контексті сучасності // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Філософія. – 2001. – № 7. – С. 30–33.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шевченко І.* Сутність людини у працях професорів Києво-Могилянської академії (XVII–XVIII сторіччя) // Філософська думка. – 2000. – № 5. – С. 123–135.
Про Сквороду див. на с. 133–134.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Скворода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Скворода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.
- Kaluzny A.E.* La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Koulchytyski A.* Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personnalisme // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l’Institut d’Études Slaves de Paris à l’occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d’Études Slaves, 1976. – P. 55–110.
- Mytrowytcz K.* Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l’Institut d’Études Slaves de Paris à l’occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d’Études Slaves, 1976. – P. 33–53.
Український переклад див.: *Митрович К.* Платонічні елементи у філософії Сквороди / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Скворода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.
- Pachlovska O.* Hryhòrij Skovoroda: “Bisanzio” esce di scena // *Pachlovska O.* Civiltà letteraria ucraina. – Roma: Carocci editore, 1999. – P. 474–488.
- Roussow G.* G.S. Skovoroda et sa lutte contre le matérialisme // Études Slaves et Est-Européennes. – 1957. – Vol. II. – Fasc. 1. – P. 15–30.
Те саме: Montréal, 1994. – 16 p.
- Tschiżewskij D.* Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph (1722–1794) (Zur Geschichte der “dialektischen Methode”) // Der russische Gedanke. – 1929. – Hft. II. – S. 163–176.

Див. також: 3.6; 3.14; 6.3; 10.6.2; 24.2.2; 24.2.8; 26.2; 26.8.5; 26.20.1.

26.8.2. Дві натури

У своїх філософських трактатах і діалогах Сковорода на манір Платона й неоплатоніків учить про *дві природи (натури)* всього, що існує: *видиму* та *невидиму*. Невидиму натуру філософ окреслює, зокрема, так: “Цей справжній початок існує скрізь. Ось тому він не є частиною і не складається з частин, він цілий і міцний, отже незнищенний, не такий, що переходить з місця на місце, а єдиний, безмірний та надійний. Він є скрізь та повсякчас”. Невидима натура – це те, що є “в дереві справжнім деревом, у траві травою, в музиці музикою, в будинку будинком, а в нашому тлінному тілі новим тілом”. Натомість, видима натура, тобто матерія – це не що інше, як тінь натури невидимої. “Єство, що обіймає все, – каже Сковорода в трактаті «Silenus Alcibiadis», – не має меж, так само не має меж і цей світ, бувши його тінню. Світ є скрізь і повсякчас побіля свого єства, неначе тінь побіля яблуні. Зрештою, вони тільки тим і різняться, що дерево життя стоїть собі та й стоїть, а тінь маліє – то перебігає, то народжується, то зникає, – вона ж бо є ніщо”. Видиме та невидиме поєднані в будь-якій речі так, як людська та Божа природи в Христі, тож суть цього поєднання можна описати лише за допомогою парадоксальних термінів христологічного догмату.

Андрєєва Т.Т. Розвиток моральних засад відношення “людина – природа” в українському світогляді // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український центр духовної культури, 2000. – Вип. 11. – С. 201–212.

Про Сковороду див. на с. 209–210.

Багалей Д.И. Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).

Багалей Д.И. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орії» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Вайскопф М. Гоголь и Сковорода: Проблема “внешнего человека” // Советское славяноведение. – 1990. – № 4. – С. 36–45.

Англійський переклад див.: *Weiskopf M.* Gogol' and H.S. Skovoroda: The Problem of the “External Man” // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 187–201.

Український переклад див.: *Вайскопф М.* М.В. Гоголь і Г.С. Сковорода: проблема “зовнішньої людини” (пер. з англ. Н. Поліщук) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 346–360.

Горієвський М.І. Теоретична філософія Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.

Горський В.С. Філософія Григорія Сковороди // *Горський В.С.* Історія української філософії: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104.

- Те саме: 2-е вид. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104; 3-є вид. – Київ: Наукова думка, 1997. – С. 84–104; 4-є вид., доп. – Київ: Наукова думка, 2001. – С. 101–125.
- Гусаченко В.* Два світи і “дві природи” Григорія Сковороди // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1995. – Т. 4. – С. 55–62.
- Ефименко А.Я.* Личность Г.С. Сковороды как мыслителя [Реферат, прочитаний на засіданні Московського психологічного товариства 5 листопада 1894 р.] // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 5 (25). – С. 419–444.
Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 255–275.
- Ефименко А.Я.* Философ из народа // Книжки недели. – 1894. – Январь. – С. 7–30.
Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 236–254.
- Зеленогорский Ф.А.* Философия Григория Саввича Сковороды, украинского философа XVIII столетия // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 23 (3). – С. 197–235; Кн. 24 (4). – С. 281–315.
Те саме: Окр. відбитка. – Москва, 1894. – 73 с.
- Кирик Д.П.* Вчення про дві природи та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Клепатський П.* Український мандрівний філософ Григорій Савич Сковорода. – Кам'янець на Поділлі: Правобережна філія «Українського видавництва в Катеринославі», 1920. – 32 с.
- Малинов А.* Философские взгляды Григория Сковороды. – Санкт-Петербург: Философско-культурологический исследовательский центр «Эйдос», 1998. – 123 с.
- Марков А.П.* Видима і невидима природи у філософії Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 25–28.
- Марков А.П.* Співвідношення духовного і матеріального у філософії Г.С. Сковороди // Від Вишенського до Сковороди. (З історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст.). – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 109–116.
- Матковська І.Я., Голубович І.В.* “Три світи” Григорія Сковороди та західноєвропейський контекст ХХ ст. // Слов'янський збірник. – Одеса: Астропринт, 1998. – Вип. 3. – С. 144–149.
- Мірчук І.* Г.С. Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Ничик В.М.* Из истории отечественной философии конца XVII – начала XVIII в. – Киев: Наукова думка, 1978. – 298 с.
Про Сковороду див. на с. 3, 4, 8, 16, 48, 55, 62, 79, 105, 134, 163, 184, 189, 190, 192, 195, 202–204, 211, 215, 218, 229, 252, 280–282, 284.

- Пауш А.* Проблема “истинного человека” у філософській концепції Григорія Сковороди // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ: Праці історико-філософської секції. – С. 181–200.
- Петров В.П.* До характеристики філософського світогляду Сковороди (Вчення Сковороди про матерію) // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п’ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. II. – С. 30–43 (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).
- Рец.:** *Čyževskij D.* «Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin». – 1929. – Bd. 2. – S. 190–191; *Čyževskij D.* «Ruch filosofický». – 1929. – № 8. – S. 183.
- Те саме: Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 587–602.
- Редько М.П.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.
- Табачников И.А.* Григорий Сковорода. – Москва: Мысль, 1972. – 207 с.
- Тисяченко Гр.* Народний філософ і учитель Г.С. Сковорода. Його життя та діла. 1722–1794. – Лохвиця на Полтавщині, 1922. – 98 с.
- Ушкалов Л.* Метафізика Григорія Сковороди // Український світ. – 1994. – Рік 3. – Ч. 1–2. – С. 6–7.
- Англійський переклад див.: *Ushkalov L.* The Metaphysics of Hryhorij Skovoroda / Transl. by V. Horak // Ukrainian World. – 1994. – Year 3. – Issue 1–2. – P. 6–7.
- Німецький переклад див.: *Uschkalow L.* Die Metaphysik von Hryhorij Skovoroda / Übersetzt von O. Jakowlew // Ukrainische Welt. – 1994. – Jg. 3. – Teil 1–2. – S. 6–7.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д.* Філософічна метода Сковороди // Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. Праці філологічні. – Львів, 1930. – Ч. 1. – С. 145–171 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. XCIX).
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шевченко В.* Вчення Г. Сковороди про субстанцію у контексті сучасності // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 21–29.
- Шрамко Н.В.* Поділ наукового знання на природничі і гуманітарні науки в контексті сковородинської концепції двох натур // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сковородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 48–49.
- Шрамко Я.В.* Логічна реконструкція вчення Г. Сковороди про дві натури // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сковородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 44–46.

- Шумка М.* Філософське трактування Г.Сковородою природи світу та способу життя // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія 10: Філософія, економіка, соціологія. – Тернопіль, 1998. – № 1. – С. 12–16.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // *Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk.* – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.
Те саме: *Chopyk D.B.* Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times. – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.
- Jastrzębiec-Kozłowski Cz.* Grzegorz Skovoroda, myśliciel ukraiński // *Problemy Europy Wschodniej.* – 1939. – № 2. – S. 120–128; № 3. – S. 185–194.
- Kline G.L.* Skovoroda's Metaphysics // *Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird.* – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 223–237.
- Mirčuk J.* H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
Те саме: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Roussow G.* G.S. Skovoroda et sa lutte contre le matérialisme // *Études Slaves et Est-Européennes.* – 1957. – Vol. II. – Fasc. 1. – P. 15–30.
Те саме: Montréal, 1994. – 16 p.
- Scherer S.* The Narcissus: Skovoroda's "First-Born Son" // *Journal of Ukrainian Studies.* – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 51–64.
- Tschižewskij D.* Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph (1722–1794) (Zur Geschichte der "dialektischen Methode") // *Der russische Gedanke.* – 1929. – Hft. II. – S. 163–176.
Див. також: 3.6; 3.14; 6.3; 26.1; 26.7; 26.8.3.

26.8.3. Матерія

Сковорода тлумачить *матерію* як вічну та плинну тінь вічної невидимої природи, своєрідне дзеркало, відбиваючись в якому, ідеї створюють власні образи – речі. Отож, філософ називає матерію *ніцотою* не в сенсі абсолютної ніцоти (того, що греки окреслювали як *ок ов*), а в сенсі абсолютної можливості буття (того, що греки називали *мі ов*). Пояснюючи свою думку, він каже таке: “Доки існує яблуня, доти існує також її тінь. Тінь – це місцина, яку яблуня закриває від сонця. Але ж дерево вічності завжди зелене. Так само і його тінь не обмежена ні місцем, ні часом. Оцей світ і всі світи, якщо їх справді безліч, – то Божа тінь. Вона почасти зникає з очей, ніколи не буває постійною та набуває все нових і нових форм, однак ніколи не відпадає від свого живого дерева; недаром мудрі люди давно вже казали: "materia aeterna" – "матерія є вічною". З другого боку, Сковорода, чия думка повсякчас стремить за границю видимого (феноменального) світу, дає матерії цілу низку імен, які підкреслюють її несправжність, неістотність чи, сказати б, нульовий рівень буття: *болван, вздор, видимість, лжа, лом, маска, мечта, пара, плетки, прах, пустошь, рудлядь, сволоць, сон, суета, т'нь, тл'нь, т'ма* тощо.

- Багалеї Д.И.* Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Головін О.І.* Термін “матеріальне” в ескізах соціальних якостей особи, філософсько-літературній творчості Г.С. Сковороди і Т.Г. Шевченка // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 97–99.
- Іоненко І.Р.* Дух і матерія в творчості Г.С. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 96–97.
- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Кудринский Ф.* Философ без системы (Опыт характеристики Григория Саввича Сковороды) // Киевская старина. – 1898. – Т. LX. – Январь. – С. 35–63; Февраль. – С. 265–282; Март. – С. 436–457.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев: Типография университета, 1898. – 70 с.
- Марков А.П.* Співвідношення духовного і матеріального у філософії Г.С. Сковороди // Від Вишенського до Сковороди. (З історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст.). – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 109–116.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Петров В.П.* До характеристики філософського світогляду Сковороди (Вчення Сковороди про матерію) // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. II. – С. 30–43 (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).
Рец.: *Čyževskij D.* «Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin». – 1929. – Bd. 2. – S. 190–191; *Čyževskij D.* «Ruch filozofický». – 1929. – № 8. – S. 183.
Те саме: Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 587–602.
- Редько М.П.* Теорія пізнання Г.С. Сковороди // Тези доповідей та повідомлення кафедри діалектичного та історичного матеріалізму [Ужгородського університету]. – Ужгород, 1963. – С. 68–74.
- Рибалко В.К.* Проблема єдності ідеального та матеріального в філософській спадщині Г.С. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди

- (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 94–95.
- Табачников И.А.* Григорий Сковорода. – Москва: Мысль, 1972. – 207 с.
- Ушкалов Л.* Метафізика Григорія Сковороди // Український світ. – 1994. – Рік 3. – Ч. 1–2. – С. 6–7.
- Англійський переклад див.: *Ushkalov L.* The Metaphysics of Hryhoriy Skovoroda / Transl. by V. Horak // Ukrainian World. – 1994. – Year 3. – Issue 1–2. – P. 6–7.
- Німецький переклад див.: *Uschkalow L.* Die Metaphysik von Hryhoriy Skovoroda / Übersetzt von O. Jakowlew // Ukrainische Welt. – 1994. – Jg. 3. – Teil 1–2. – S. 6–7.
- Ушкалов Л.* Метафізика образу в літературі українського бароко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1994. – Т. 2. – С. 53–60.
- Про Сковороду див. на с. 54, 57.
- Ушкалов Л.* Риторична “матерія” творів Сковороди на тлі українського літературного бароко // Актуальні проблеми слов’янської філології: Міжвузівський збірник наукових статей «Лінгвістика і літературознавство». – Київ: Знання, 2000. – Вип. V. – С. 120–126.
- Ушкалов Л.* Святий Аврелій Августин та українське письменство XVII–XVIII століть // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 33–44.
- Про Сковороду див. на с. 35, 38–42.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. – Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1931. – 175 с.
- Про Сковороду див. на с. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157.
- Те саме: 2-е вид. – Мюнхен, 1983. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30–34, 35–63, 65, 92–94, 97, 104, 143–145, 157; 3-е вид. – Нью-Йорк, 1991. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157; 4-е вид. – Київ: Видавництво «Орія» при УКСП «Кобза», 1992. – С. 4, 15, 22–23, 31, 32, 36–41, 43–54, 56–62, 65–79, 81, 82, 117–119, 121, 125, 135, 187, 189, 206.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шкуринов П.С.* Философское и социально-этическое учение Григория Сковороды // *Шкуринов П.С.* Философия России XVIII века: Учебное пособие для вузов. – Москва: Высшая школа, 1992. – С. 130–150.
- Шудрик І.О.* Філософія Григорія Сковороди // *Шудрик І.О.* З історії української філософської думки: Навчальний посібник для студентів. – Харків: Видавнича група «Академія», 2000. – С. 39–45.

- Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Arseniew N. von. Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.
- Kaluzny A.E. La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Kline G.L. Skovoroda's Metaphysics // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 223–237.
- Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Scherer S.P. The Concept of an Unlimited Natural World in the Thought of H.S. Skovoroda (1722–1794) // The New Review. – 1972. – Vol. 12. – No. 3. – P. 33–42.
- Див. також: 3.6; 6.3; 12.2; 24.2.8; 26.1; 26.7; 26.8.2; 26.9; 26.13.4; 26.13.6.

26.8.4. Нерівна рівність

Нерівна рівність є однією з улюблених ідей Сковороди. Послуговуючись знаним емблематичним образом Бога-фонтана, Сковорода в діалозі «Алфавіт миру» описав її так: “Бог подібний до багатого фонтана, що наповнює різні сосуди по їхній вмістимості. А над фонтаном напис: *нерівна всім рівність*. І ллються з різних трубок різні токи в різні сосуди, що стоять довкола фонтана. До меншого сосуда менше попадає, але втім він рівний з більшим, що обоє однаково повні. І що може бути більше глупого від тої рівності, яку деякі дурні у світі завести думають? Бо хіба ж не глупе те, що противиться Божій природі?”. Сковородинська ідея “нерівної рівності” спирається на два основні принципи: 1) *природовідповідність* (кожна людина має йти за своєю природою) та 2) *етичний плюралізм* (кожна людина обирає власний індивідуальний етичний шлях). “Нерівна рівність” Сковороди спрямована проти прибічників етичної одностайності на взір французьких просвітників, чия ідеологія була пройнята патосом “універсальної *несродності*” (Володимир Ерн). Під “дурнями”, які прагнуть завести у світі “рівну рівність”, Сковорода має на думці саме їх. Сковородинський “парадокс “нерівної рівності”” (Костянтин Генрик Андрусичин) постає, перш за все, на ґрунті науки про Церкву як містичне Христове Тіло (mysticum Christi Corpus): усі галузки Божого промислу вкупі складають Церкву (“nostra cariss. genitrix Ecclesia”, “Ecclesia Christi”), тобто суспільність, точніше, наперед встановлену суспільну гармонію.

- Бичко А.К. Класична доба української філософії // Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії: Підручник. – Київ: Либідь, 2001. – С. 335–358.

- Про Сковороду див. на с. 339–346, 349, 352, 355, 356.
- Володимир [В. Шаян]*. Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сковороди. – Лондон: Орден, 1959. – 33 с. [на правах манускрипту].
Те саме: Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1972. – 22 с.
- Донцов Д.* Дороговаз Григорія Сковороди нашої сучасності. – Київ, 2000. – 20 с. (Серія «Бібліотека молодого націоналіста»).
- Михайловська Н.* Особливості філософського вчення Г. Сковороди: Текст лекції з курсу філософії. – Харків: Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури, 1996. – 20 с.
- Нічик В.М.* Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
- Пацюк А.* Проблема “истинного человека” у філософській концепції Григорія Сковороди // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХХІ: Праці историко-філософської секції. – С. 181–200.
- Пісоцький В.* Ідея толерантності в етиці Г.С. Сковороди // Сіверянський літопис. – 1999. – № 1. – С. 157–165.
Те саме: Людина і світ. – 1999. – № 10. – С. 49–51.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богосмислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Храмова В.* До проблеми української ментальності // Українська душа / Відп. ред. В. Храмова. – Київ: Фенікс, 1992. – С. 3–35.
Про Сковороду див. на с. 15–16, 31.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Andrusyshen C. H.* Skovoroda, the Seeker of the Genuine Man // Ukrainian Quarterly. – 1946. – Vol. 2. – P. 317–330.
Те саме: The Ukrainian Review. – 1980. – Vol. XXVIII. – No. 4. – P. 86–97.
- Kaluzny A.E.* La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Koulchitskyi A.* Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personnalisme // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l’Institut d’Études Slaves de Paris a l’occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d’Études Slaves, 1976. – P. 55–110.

- Kultschytzkij A. von.* Hryhorij Skovoroda, Philosoph der Selbsterkenntnis und Vorläufer des Personalismus // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 30–40.
- Mirčuk J.* H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
Te same: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Mirčuk J.* Tolstoj und Skovoroda, zwei nationale Typen // Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. – Berlin; Leipzig, 1929. – Bd. II. – S. 24–51.
Te same: Окр. відбитка. – Berlin, 1929. – 28 S.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Selanski W.* Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh.* Fábulas. – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.
- Tschižewskij D.* Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph (1722–1794) (Zur Geschichte der “dialektischen Methode”) // Der russische Gedanke. – 1929. – Hft. II. – S. 163–176.
Див. також: 2.4; 2.14; 3.6; 3.13; 3.14; 26.4; 26.8.10; 26.10; 26.16.8; 26.20.11.

26.8.5. Обоження (θεωσις)

Ідея “обоження” (θεωσις), чи “наподібнення до Бога”, походить ще від Платона. Перегодом її підхопили неоплатоніки, зокрема Плотин, Порфірій, Прокл, Філон Олександрійський. На ґрунті християнської традиції різні версії науки про “обоження” подають Климент, Оріген (у нього вона постає у формі ідеї всеосяжного повороту творива до Бога, тобто *αλοκατάστασις πάντων*), Атанасій, святі отці-кападокійці, Макарій Єгипетський, Августин, Діонісій Ареопагітський, Максим Сповідник, Симеон Новий Богослов та інші. Нав’язуючись передовсім до традицій патристичної містики, Сковорода також учить про те, що головним етичним завданням людини є спроба стати рівною своєму предковічному Отцеві, оскільки “внутрішня людина” “рівна своєму Отцеві за силою та еством”. Проблематика “обоження” якнайдокладніше розглянута Сковородою в його “первородному” діалозі «Нарцис».

- Гузар І.* Григорій Сковорода у контексті просвітительської філософії // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 69–87.
- Гузар І.* Сковородознавство на сучасному етапі і проблеми дальшого вивчення філософії Григорія Сковороди // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 159–168.
Te same: Календар-альманах «Нового Шляху». – Торонто: Новий Шлях, 1998. – С. 126–135.
- Кісь Р.* Пневмоцентричний антропологізм Сковороди і європейський духовний контекст // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 77–87.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.

- Марченко О.В.* Передумови духовного сходження людини з погляду філософії Г. Сковороди // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 81–86.
- Нічик В.М.* Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
- Петров В.П.* Особа Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
Російський переклад див.: *Петров В.П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Прокопенко В.* Метафізика людини Сковороди та світова філософська традиція // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 23–30.
- Ушкалов Л.* Бароко та творчість Шевченка // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 1999. – № 1. – С. 51–56.
Про Сковороду див. на с. 52, 53, 54.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. – Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1931. – 175 с.
Про Сковороду див. на с. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157.
Те саме: 2-е вид. – Мюнхен, 1983. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30–34, 35–63, 65, 92–94, 97, 104, 143–145, 157; 3-є вид. – Нью-Йорк, 1991. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157; 4-е вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – С. 4, 15, 22–23, 31, 32, 36–41, 43–54, 56–62, 65–79, 81, 82, 117–119, 121, 125, 135, 187, 189, 206.
- Чижевський Д.* Фільософічна метода Сковороди // Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. Праці філологічні. – Львів, 1930. – Ч. 1. – С. 145–171 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. XCIX).
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чижевський Д.* Фільософія на Україні: спроба історіографії питання. – Прага, 1926. – 197 с.
Про Сковороду див. на с. 17, 21, 22, 26, 35, 40, 41, 46, 49, 54, 57–77, 137, 173, 174, 178.
Те саме: Вид. 2-е. – Прага: Сіяч, 1928. – С. 25, 30, 37, 50, 70, 74, 80, 87–113.
- Эри В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.

Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.

Erdmann-Pandžić E. von. Bemerkungen zu Leben und Werk von H.S. Skovoroda // *Zeitschrift für Slawistik.* – 1990. – Bd. 35. – Hft. 5. – S. 645–653.

Scherer S. The Narcissus: Skovoroda's "First-Born Son" // *Journal of Ukrainian Studies.* – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 51–64.

Див. також: 3.3; 3.4; 3.6; 3.9; 3.10; 3.11; 3.12; 3.14; 10.6.2; 11; 12.2; 24.2.2; 24.2.8; 24.3.9; 26.2; 26.4; 26.8.8; 26.8.9; 26.13.4; 26.13.6.

26.8.6. "Три світи"

Побіч ідеї *двох природ*, Сковорода часто говорить про *три світи*. Наприклад, у діалозі «Потоп зміний» він зазначає: "Суть же три мыры. Первый есть всеобщий и мыр обительный, гдѣ все рожденное обитаєт. Сей составлен из безчисленных мыр-мыров и єсть великий мыр. Други два суть частныи и малыи мыры. Первый микрокозм, сирѣчь – мырик, мирок, или человек. Второй мыр символичный, сирѣчь Библия". Сенс цієї думки, що йде ще від Філона й Климента Олександрійського, полягає ось у чому: Бог об'явив себе в: 1) *природі*; 2) *людині* та 3) *Святому Письмі*, – тобто природа, людське серце та Библия є трьома "книгами-світами", читаючи які, людина годна пізнати єство речей. Звідси впливає і славетне гасло Сковороди: "Пізнай себе!" – дуже важливе й приметне для його поглядів (недаром Сковороду давно й цілком слушно охрестили "філософом себепізнання"). Звідси ж такі – і повсякчасні спроби Сковороди алегорично тлумачити Библию. Не буде пересадом сказати, що геть усі його твори – це коментар до Святого Письма.

Андреева Т.Т. Розвиток моральних засад відношення "людина – природа" в українському світогляді // *Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць.* – Київ: Український центр духовної культури, 2000. – Вип. 11. – С. 201–212.

Про Сковороду див. на с. 209–210.

Бичко А.К. Класична доба української філософії // *Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г.* Історія філософії: Підручник. – Київ: Либідь, 2001. – С. 335–358.

Про Сковороду див. на с. 339–346, 349, 352, 355, 356.

Гузар І. Г.В. Ляйбніц і Григорій Сковорода про щастя людини і зло на землі // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 88–102.

Давидов П. Проблема наслідування природи у світоглядній концепції Г.С. Сковороди // *Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін.* – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 4–6.

Дубров Я. Від дуалістсько-пантеїстського філософського вчення Сковороди через триалістсько-інтеракціоністський світогляд Поппера до аксіоматичної панфілософії триалізму // *Спадщина Григорія Сковороди і сучасність:*

- Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 145–154.
- Зеленогорский Ф.А.* Философия Григория Саввича Сковороды, украинского философа XVIII столетия // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 23 (3). – С. 197–235; Кн. 24 (4). – С. 281–315.
- Те саме: Окр. відбитка. – Москва, 1894. – 73 с.
- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Лебеденко С., Смирнов В.* Сучасні цивілізації і антична культура: український аспект // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії НАН України та Полтавського державного педагогічного університету. – Київ; Полтава, 1999. – Вип. 1–2. – С. 68–88.
- Про Сковороду див. на с. 78.
- Малинов А.* Философские взгляды Григория Сковороды. – Санкт-Петербург: Философско-культурологический исследовательский центр «Эйдос», 1998. – 123 с.
- Матковська І.Я., Голубович І.В.* “Три світи” Григорія Сковороди та західноєвропейський контекст ХХ ст. // Слов’янський збірник. – Одеса: Астропринт, 1998. – Вип. 3. – С. 144–149.
- Нападювський В.В.* Концепція трьох світів Г.С. Сковороди // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сковородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 47.
- Паишук А.* Проблема “истинного человека” у філософській концепції Григорія Сковороди // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ: Праці історико-філософської секції. – С. 181–200.
- Пиллявець Л.Б.* Натурфілософія Кирила Транквіліона-Ставровецького // Проблеми філософії: Міжвідомчий науковий збірник. – Київ: Либідь, 1992. – Вип. 94: 3 історії філософії в Україні. – С. 72–85.
- Про Сковороду див. на с. 74, 85.
- Попович М.* Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів “раннього Модерну” // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 30–50.
- Рибалко В.К.* Проблема єдності світу у філософії Г.С. Сковороди // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 15.
- Слюсарчук Л.* Етнокультурні та історико-філософські джерела національної самосвідомості // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Стило, 1998. – Вип. 1. – С. 67–82.
- Про Сковороду див. на с. 75–79.
- Софронова Л.А.* Три мира Григория Сковороды. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Рец.:** *Бовсунівська Т.* «Український гуманітарний огляд». – 2002. – Т. 8. – С. 104–114; *Ушкалов Л.* «Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія». – Харків, 2004. – Т. 10. – С. 307–323.
- Табачников И.А.* Григорий Сковорода. – Москва: Мысль, 1972. – 207 с.

- Чепелев В.У.* Філософська концепція триєдності Г.С. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 39–41.
- Черниця Г.М.* Деякі аспекти світогляду Г. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 27–28.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шаповал В.М.* Пізнання універсуму в філософії Г.С. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 41–42.
- Шудрик І.О.* Філософія Григорія Сковороди // *Шудрик І.О.* З історії української філософської думки: Навчальний посібник для студентів. – Харків: Видавничка група «Академія», 2000. – С. 39–45.
- Шумка М.* Філософське трактування Г. Сковородою природи світу та способу життя // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія 10: Філософія, економіка, соціологія. – Тернопіль, 1998. – № 1. – С. 12–16.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Scherer S.* The Narcissus: Skovoroda's "First-Born Son" // *Journal of Ukrainian Studies.* – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 51–64.
- Див. також: 3.2; 3.3; 3.9; 3.10.1; 3.10.3; 3.11; 26.7; 26.12; 26.16.3; 26.16.7.

26.8.6.1. Великий світ (макрокосмос)

Першим складником сквородинської науки про “три світи” є *великий світ*, або макрокосмос, що його наш філософ уявляв безконечним у часі (тобто таким, котрий з’явився разом із часом) та просторі. Оцей “всесірний мір” є не що інше, як “прекрасный рай из безцетных вертоградов, будьто вѣнец из вѣночков, или машинице, из машинок составленный”. Утім, він цікавить Сковороду не сам по собі, а перш за все, як корелят *малого світу*, тобто людини, та Біблії. Як свідчив Михайло Ковалінський, Сковорода був переконаний у тому, що “все існує у великому світі, існує також у малому...”, зважаючи на злагоду обох та єдність духа, що все наповнює”. “Схожість структури великого та малого світу, – слушно зазначав Дмитро Чижевський, – є для Сковороди лише спеціальний випадок загальної згоди, паралелізму між різними сферами буття: не лише людина... виказує паралелізм із “великим світом”, але й Біблія. Дальша далекоюсяжна паралельність існує між Богом та людиною. Христологію

можна перенести на "великий світ"¹⁰. Отож, філософ говорить про макрокосмос здебільшого в ошій символічній стратегії. Щоправда, такого докладного паралелізму між великим та малим світами, який був характерний, скажімо, для філософії часів Ренесансу, Сковорода ніде не проводить. Лише вряди-годи в нього зринають картини на взір "астрологічного космосу" серця: "сердце чловѣку есть неограниченная бездна. Она есть то, что воздух, плавающая планеты носящей".

- Андреева Т.Т.* Розвиток моральних засад відношення "людина – природа" в українському світогляді // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український центр духовної культури, 2000. – Вип. 11. – С. 201–212.
Про Сковороду див. на с. 209–210.
- Бобринской П.* Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Impr. de Navarre, 1929. – 83 с.
Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.
- Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Ефименко А.Я.* Личность Г.С. Сковороды как мыслителя [Реферат, прочитаний на засіданні Московського психологічного товариства 5 листопада 1894 р.] // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 5 (25). – С. 419–444.
Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 255–275.
- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Манюк О.В.* Учення Григорія Сковороди о макрокосме: бытие как культура // Філософія: класика і сучасність: Матеріали III Харківських Міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996. – С. 92–93.
- Мірчук І.* Г.С. Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Табачников И.А.* Григорий Сковорода. – Москва: Мысль, 1972. – 207 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Шудрик І.О.* Філософія Григорія Сковороди // *Шудрик І.О.* З історії української філософської думки: Навчальний посібник для студентів. – Харків: Видавничка група «Академія», 2000. – С. 39–45.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.

- Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. III. Skovorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenväterlichen und mystischen Tradition // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 53–78.
- Fizer J. Skovoroda's and Socrates's Concepts of Self-Cognition: A Comparative View // Ukrainian Quarterly. – 1994. – Vol. 50. – P. 236–245.
Te same: Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 65–73.
Український переклад див.: Фізер І. [Філософське] поняття самопізнання у Сквороди і Сократа: Компаративне дослідження // Наукові записки [Національного університету «Києво-Могилянська академія»]. – 1996. – Т. 1: Філософія та релігієзнавство. – С. 49–54.
- Kaluzny A.E. La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Kultschytkyj A. von. Der universalistische Humanismus Komensky's und personalistische Humanismus Skovoroda's // Kratochvil J. et al. H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 30–42.
Чеську версію див.: Kultschytkyj A. von. Komenského universalismus a skovorodův personalismus // Kratochvil J. et al. H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 23–29.
- Rupp J. Der ukrainische Rousseau: Skovoroda und seine theologische Ansichten // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 17–29.
Див. також: 3.3; 3.9; 3.10;

26.8.6.2. Малий світ (мікрокосмос)

Про людину як *мікрокосмос* уперше почали говорити ще Анаксимандр (VII–VI ст. до Різдва) та Демокрит (V ст. до Різдва). На ґрунті християнської традиції наука про мікрокосмос була характерна для богослів'я Климента Олександрійського, Оригена, Григорія Ниського, Василя Великого, Григорія Богослова та інших. Особливої популярності вона набуває за часів Ренесансу. З українських авторів XVII–XVIII століть про людину-мікрокосмос говорили, зокрема, Кирило Ставровецький («Зерцало богословії»), Касян Сакович («Аристотелівські проблеми»), Дмитро Туптало («Літопис»), Іван Максимович («Молитва Отче наш», «Богородице Діво»). Скворода розгортає цю ідею в містико-символічному ключі. «Наука Сквороди про мікрокосмос, – значав Дмитро Чижевський, – у протилежність до відповідної науки Ренесансу та барока на Заході забарвлена не натурфілософічно, але етично та релігійно. Із науки про мікрокосмос Скворода не робить ніякого метафізичного вжитку, але використовує її у своїй етиці та теорії пізнання». Єство науки про *малий світ* на ґрунті християнської містики, мабуть, найліпше окреслив свого часу Микола Бердяєв. «Людина – мікрокосм, – писав він у «Сенсі творчості», – вона посідає чільне та панівне становище у світі, адже природа людини містично схожа на природу абсолютної людини – Христа – і тим самим причетна до природи Пресвятої Трійці. Людина – не звичайне створіння в низці інших створінь, оскільки предковичний і єдинородний Син Божий, рівнодостойний Отцеві, – не лише Абсолютний Бог, але й абсолютна Людина», – вказавши в примітці: «Це правдиве самоусвідомлення людини, поруч з іншими містиками, дерзновенно привідкрив також наш Скворода».

Барабаш Ю. «Знаю человека...» Григорий Скворода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.

- Величко О.* На роздоріжжі. Два життєві виміри, два шляхи, дві культури // Філософія. Історія культури. Освіта: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків: Око, 1996. – С. 262–268.
- Воловик В.І., Макаренко Е.М.* Формування і розвиток філософської думки на Україні // Історія філософії: конспект лекцій / Під заг. ред. В.І. Воловика. – Запоріжжя, 2001. – С. 274–300.
Про Сковороду див. на с. 275, 286–293.
- Галинская И.Л.* Загадки известных книг. – Москва: Наука, 1986. – 126 с.
Про Сковороду див. на с. 7, 77–86, 88, 111, 115–117, 124.
- Гнатюк Я.С.* Реконструкція кордоцентричної парадигми в українській класичній філософії: постановка проблеми і термінологічні пояснення // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – Вип. 4. – Ч. 1. – С. 207–215.
Про Сковороду див. на с. 207, 208, 209, 212.
- Головин А.И.* Г. Сковорода и К. Поппер: концепция “трех миров” (прошлое как сущее) // Тези доповідей II Харківських сквородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 201–203.
- Гордієвський М.І.* Теоретична філософія Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.
- Горський В.С.* Філософія Григорія Сковороди // *Горський В.С.* Історія української філософії: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104.
Те саме: 2-е вид. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104; 3-е вид. – Київ: Наукова думка, 1997. – С. 84–104; 4-е вид., доп. – Київ: Наукова думка, 2001. – С. 101–125.
- Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Гусаченко В.* Два світи і “дві натури” Григорія Сковороди // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1995. – Т. 4. – С. 55–62.
- Ефименко А.Я.* Личность Г.С. Сковороды как мыслителя [Реферат, прочитаний на засіданні Московського психологічного товариства 5 листопада 1894 р.] // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 5 (25). – С. 419–444.
Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 255–275.
- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Кирик Д.П.* Учення Г.С. Сковороди про мікрокосм // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 67–75.
- Марченко О.В.* Екзистенційно-антропологічний вимір вітчизняного філософствування // Вісник Черкаського університету. Серія: Філософія. – Черкаси, 2000. – Вип. 20. – С. 28–35.
Про Сковороду див. на с. 30, 34.
- Мірчук І.* Г.С. Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.

- Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Нічик В.М.* Из истории отечественной философии конца XVII – начала XVIII в. – Киев: Наукова думка, 1978. – 298 с.
- Нічик В.М.* Філософські попередники Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1985. – № 2. – С. 69–80.
- Нічик В.М.* Філософські попередники Г.С. Сковороди в Києво-Могилянській академії. До 250-річчя від дня народження Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1972. – № 2. – С. 46–60.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Савельєв В., Повторєва С.* “Три світи” Г. Сковороди в творчості М. Булгакова // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 83–85.
- Табачников І.А.* Григорій Сковорода. – Москва: Мысль, 1972. – 207 с.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // *Skovoroda G.S.* Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk. – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.
- Те саме: *Chopyk D.B.* Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times. – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. III. Skovorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenväterlichen und mystischen Tradition // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1935. – Bd. XII. – S. 53–78.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.
- Fizer J.* Skovoroda’s and Socrates’s Concepts of Self-Cognition: A Comparative View // *Ukrainian Quarterly.* – 1994. – Vol. 50. – P. 236–245.

- Te same: Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 65–73.
- Український переклад див.: *Фізер І.* [Філософське] поняття самопізнання у Сквороди і Сократа: Компаративне дослідження // Наукові записки [Національного університету «Києво-Могилянська академія»]. – 1996. – Т. 1: Філософія та релігієзнавство. – С. 49–54.
- Kultschitzkyj A. von.* Der universalistische Humanismus Komensky's und personalistische Humanismus Skovoroda's // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 30–42.
- Чеську версію див.: *Kultschitzkyj A. von.* Komenského universalismus a skovorodův personalismus // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 23–29.
- Lužny R.* Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // *Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag / Hrsg. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schüttrumpf.* – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.
- Rupp J.* Der ukrainische Rousseau: Skovoroda und seine theologische Ansichten // *Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794).* – München, 1975. – S. 17–29.
- Див. також: 3.3; 3.9; 3.10; 3.11; 3.12; 3.14; 11; 26.2; 26.4; 26.12; 26.13; 26.20.1; 26.20.13.

26.8.6.3. Символічний світ

Скворода виокремлює книги Святого Письма Старого та Нового Заповіту в особливу онтологічну сферу, названу *символічним світом*. На його думку, тільки цей богодухновенний текст є провідником людського серця “в вѣру богознання, в надежду господственной природы, в царство мира и любви, в мир первородный”, тобто на терени Святого Духа. Власне кажучи, вчинена “из тайнообразных фигур, притчей и подобий”, Біблія є рятівним плетивом *образів Абсолютного*. Сам невидимий Бог, перетворюючись на чуттєві образи книг Святого Письма, дозволяє обтяженій плоттю людині збагнути єство Абсолютного. При тому Скворода розглядає біблійні образи-“фігури” передовсім як *емблеми* Божої правди. “Такія фігури, – писав він у трактаті «Silenus Alcibiadis», – заключающія в себѣ тайную силу, названы от еллинских любомудрцов: emblemata, hieroglyphica. А в Библии называются: чудеса, знаменія, путіе, слѣды, сѣнь, стѣна, дверь, оконцо, образ, предѣл, печать, сосуд, мѣсто, дом, град, престол, конь, херувим, сирѣчь колесница и протч.” У структурі “символічного світу”, так само, як і в людині та макрокосмосі, Скворода розрізняє матерію і форму: “... В символичном, или бібличном, мырѣ... есть *матерія и форма*, сирѣчь плоть и дух, стѣнь и истина, смерть и жизнь. Напримѣр, солнечная фігура есть матерія, или стѣнь. Но понеже она значит положившаго в сонцѣ селеніе свое, того ради вторая мысль есть форма и дух, будѣто второе в сонцѣ солнце”. Розглядаючи матерію та форму “символічного світу”, він послуговується ноєматичними універсалами *тип (фігура), антитип та архетип*, якими богослови зазвичай окреслювали сенс так званої “префігурації”.

- Антоненко О.С., Попов О.С., Шудрик І.О.* “Символічний світ” філософії Г. Сквороди // Філософія: класика і сучасність: Матеріали III Харківських Міжнародних Сквородинівських читань. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996. – С. 106–107.

- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Глускін В.* Місце світу символів у світобаченні Г. Сковороди // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 66–72.
- Гордієвський М.І.* Теоретична філософія Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.
- Грищенко В.П.* Що таке “символічний світ” Г.С. Сковороди // Тези доповідей II Харківських сквородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 144–145.
- Грищенко Н.В.* “Символічний світ” Сковороди як характеристика духовної культури // Філософія: класика і сучасність: Матеріали III Харківських Міжнародних Сковорodinівських читань. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996. – С. 97–98.
- Ефименко А.Я.* Личность Г.С. Сковороды как мыслителя [Реферат, прочитаний на засіданні Московського психологічного товариства 5 листопада 1894 р.] // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 5 (25). – С. 419–444.
Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 255–275.
- Іваньо І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Кирик Д.П.* Світ символів Г.С. Сковороди // Від Вишенського до Сковороди. (З історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст.). – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 116–125.
- Лемешко Г.А., Волошин В.В.* Место Библии в онтологическом учении Г.С. Сковороды // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 122–126.
- Малинов А.* Философские взгляды Григория Сковороды. – Санкт-Петербург: Философско-культурологический исследовательский центр «Эйдос», 1998. – 123 с.
- Мандрица В.А.* Проблеми продуктивно-символічного мислення Г.С. Сковороди // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український Центр духовної культури, 2000. – Вип. 26. – С. 124–132.
- Манюк О.В.* Проблема символів у філософії Г.С. Сковороди: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Дніпропетровськ, 2000. – 18 с.
- Манюк О.В.* “Символический мир” как матрица самоорганизации смыслов // Вісник Дніпропетровського університету. Історія і філософія науки і техніки. – 2000. – Вип. 7. – С. 63–68.

- Остапенко В.* Світ символів у творчості Г. Сковороди // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 90–91.
- Руденко Д.* Філософія Сковороди: мерехтіння символу // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 31–38.
- Скринник З.* Місце світу символів у світобаченні Г. Сковороди // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 72–76.
- Софронова Л.А.* Три мира Григорія Сковороди. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Табачников И.А.* Григорій Сковорода. – Москва: Мысль, 1972. – 207 с.
- Ушкалов Л.* До історії українського барокового “фігуратизму”: “символічний світ” Григорія Сковороди // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам’ятках. – Київ, 1999. – С. 130–142.
- Ушкалов Л.* Опозиція “antiquus – modernus” на терені українського літературного бароко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 93–104.
Про Сковороду див. на с. 100–101.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В.* Το ενδον εἶδος: метафізика Григорія Сковороди у власній символічній іпостасі // Тези доповідей харківських сковородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 91–92.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чернецька Л., Братасюк М.* Ідея цілісної людини Г. Сковороди в контексті сучасності // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Філософія. – 2001. – № 7. – С. 30–33.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чирка Л.Г.* Проблеми інтерпретації Біблії у філософії Г. Сковороди // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український Центр духовної культури, 2000. – Вип. 26. – С. 133–140.
- Шпет Г.Г.* Очерк развития русской философии. – Петроград: Колос, 1922. – Ч. 1. – 349 с.
Про Сковороду див. на с. 68–83.
Те саме: *Шпет Г.Г.* Сочинения. – Москва: Правда, 1989. – С. 82–96;
Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 291–306.

- Эрн В. Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
 Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Číževský D. Skovoroda-Studien. III. Skovorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenväterlichen und mystischen Tradition // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 53–78.
- Erdmann-Pandžić E. von. Wahre Poiesis als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin 2000. – Berlin: Deutsche Association der Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.
 Українську (коротшу) версію див: Ерґманн-Панджіч Е. фон. Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: Ерґман Панджіч (у тексті) та Ерґман-Панзіч (у змісті)].
- Koulchytskyi A. Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personnalisme // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l’Institut d’Études Slaves de Paris a l’ocasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d’Études Slaves, 1976. – P. 55–110.
- Mytrowytsch K. Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l’Institut d’Études Slaves de Paris a l’ocasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d’Études Slaves, 1976. – P. 33–53.
 Український переклад див.: Мутрович К. Платонічні елементи у філософії Сковороди / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.
- Rupp J. Der ukrainische Rousseau: Skovoroda und seine theologische Ansichten // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 17–29.
- Selanski W. Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // Skovoroda Gh. Fábulas. – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.
 Див. також: 3.2; 3.3; 3.6; 6.1; 10.4; 10.12.2; 24.2.8; 26.8.2; 26.8.12; 26.12; 26.18.1.

26.8.7. Свобода

Сковорода шанував *свободу* як найвищу цінність дочасного людського життя: “Что то за волность? / Добро в ней какое? / Ины говорят, будто золотое. / Ах, не златое, если сравнить злато, / Против волности еще оно благо. / О, когда б же мнѣ в дурнѣ не пошиться, / Дабы волности не могл как лишиться. / Будь славен вовѣк, о муже избранне, / Волности отче, герою Богдане!”. Уславлена тут “золота волность”, тобто *aurea libertas*, була чільним мотивом української барокової літератури, починаючи ще від «Віршів на жалісний погреб славного лицаря Петра Конашевича Сагайдачного» Касіяна Саковича та «Юстифікації невинності» Мелетія Смотрицького. Дуже

прикметною є також згадка про українського національного героя Богдана Хмельницького. У сквородинській глоризації свободи можна вбачати і вияв європейськості нашої старої культури, і превалювання в ній ідеалів лицарського стану, і вияв питомих рис психічного складу українця, для якого, на думку Дмитра Чижевського, характерне “стремління до свободи в різних розуміннях цього слова”. Окрім того, філософ глумачив свободу як характерний для мудрого чоловіка душевний спокій (“О дуброва! О свобода! В тебѣ я начал мудрѣть, / До тебе моя природа, в тебѣ хочу и умрѣть”), а також як глибинний сенс християнської релігії. Оспівуючи Різдва Христове, Скворода каже так: “Объщан пророками, отчими нароками, / Рѣшит в послѣдня лѣта печать новаго завѣта; / Дух свободы внутрь нас родит, / Веселитесь, яко с нами Бог!” (порівняймо з тирадою Антонія Радивиловського: “Казав був апостол Павло: “Там, де дух, там і свобода”, – а я кажу: “Там, де хрест Христа, там і свобода””).

Грачотти С. Українська культура XVII ст. і Європа // Україна XVII ст. між Заходом та Сходом Європи: Матеріали I-го українсько-італійського симпозіуму 13–16 вересня 1994 р. – Київ; Венеція: АртЕк, 1996. – С. 1–33.

Про Сквороду див. на с. 5.

Дорожницька Н. Прояви індивідуалізму в українській філософській думці першої половини XX століття // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Філософія. – Тернопіль, 2001. – № 6. – С. 38–42.

Про Сквороду див. на с. 39, 41.

Іваню І.В. Філософсько-етичне вчення Сквороди // Філософія Григорія Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.

Кирик Д.П. Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.

Кісь Р. Антропологічна пневматологія Г. Сквороди та європейський духовний контекст // Transfiguratio. Преображення: Альманах християнської думки. – Львів, 2003. – Вип. перший. – С. 44–76.

Козленко В. Духовна свобода і свобода світогляду // Філософська думка. – 1998. – № 2. – С. 38–62.

Про Сквороду див. на с. 51, 52–53.

Колісник О.В., Забара А.Д. Категорія свободи у ментальному сприйнятті української нації // Культура у філософії XX століття: Матеріали IV Харківських міжнародних Сквородинівських читань (Харків, 30 вересня – 1 жовтня 1997 р.). – Харків: Університет внутрішніх справ, 1997. – С. 240–242.

Мокрий В. Ідея свободи в розумінні Григорія Сквороди і Тараса Шевченка // XII Międzynarodowy Kongres Slawistów. Kraków 27. VIII. – 2. IX. 1998. Streszczenia referatów i komunikatów. Literaturoznawstwo. Folklorystyka. Nauka o kulturze / Opr. L. Suchanek, L. Macheta. – Warszawa: Wydawnictwo Energeia, 1998. – С. 158–159.

Морська Н. Ідея самопізнання в українській філософській думці (від Києво-Руської доби до кінця XVIII ст.) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Філософія, економіка. – 2000. – № 4. – С. 14–18.

Про Сквороду див. на с. 17.

Нічик В.М. Г. Скворода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.

- Пауш А.* Проблема свободи у філософії Г. Сковороди // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1994. – Т. ССХХVIII. – С. 405–423.
- Пауш А.* Проблема свободи у філософській концепції Г. Сковороди // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Філософія. – Львів, 1994. – С. 88–95 [у виданні авторове прізвище помилково подано як: *Паушук*].
- Петров В.* Теорія “нероблення” Гр. Сковороди // Життя й революція. – 1926. – № 4 (Квітень). – С. 49–55.
- Плахотний О.Ф.* Проблема свободи і відповідальності в античній філософії та філософії Г.С. Сковороди // Вісник Харківського університету. – 1973. – № 101: Філософія. – Вип. 9. – С. 70–73.
- Плахотний О.Ф.* Проблема свободи і відповідальності у філософії Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 36–38.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Сас П.М.* Суспільно-політичний та соціальний ідеал Г.С. Сковороди // Феодалізм на Україні. – Київ, 1990. – С. 177–193.
- Скринник З.* Проблема свободи у філософії Г. Сковороди // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 66–70.
- Скринник М.* Ідейне підгрунтя українського романтизму // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ: Праці історико-філософської секції. – С. 201–215.
Про Сковороду див. на с. 201–202, 203, 204, 206–209, 214.
- Скринник М.* Міфо-символічні витоки української ідеї у світлі феномена Григорія Сковороди // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей.* – Київ, 1993. – Т. II. – С. 116–131.
- Стогній І. Г.* Сковорода про свободу і справедливість // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 179–193.
- Татомир А.* Християнська суть українського філософського мислення // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Філософія. – Львів, 1994. – С. 135–140.
Про Сковороду див. на с. 138–139, 140.
- Татосян Г.* Проповідник істини та свободи // *Сковорода Г.С. Вибрані твори / Пер. Л. Мірджаняна; Вступна стаття Г. Татосяна.* – Єреван: Аястан, 1972. – С. 3–6 (вірменською мовою).
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.* Святий Аврелій Августин та українське письменство XVII–XVIII століть // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 33–44.
Про Сковороду див. на с. 35, 38–42.

- Ушкалов Л.* Aurea libertas та liberum arbitrium в літературі українського бароко // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей.* – Київ, 1995. – Т. IV. – С. 103–114.
Про Сковороду див. на с. 104–105, 106, 113.
- Фіглевський М. Г.* Сковорода про щастя і свободу людини // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 91–92.
- Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. – Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1931. – 175 с.
Про Сковороду див. на с. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157.
Те саме: 2-е вид. – Мюнхен, 1983. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30–34, 35–63, 65, 92–94, 97, 104, 143–145, 157; 3-е вид. – Нью-Йорк, 1991. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157; 4-е вид. – Київ: Видавництво «Орія» при УКСП «Кобза», 1992. – С. 4, 15, 22–23, 31, 32, 36–41, 43–54, 56–62, 65–79, 81, 82, 117–119, 121, 125, 135, 187, 189, 206.
- Шкуринов П.С.* Философское и социально-этическое учение Григория Сковороды // *Шкуринов П.С.* Философия России XVIII века: Учебное пособие для вузов. – Москва: Высшая школа, 1992. – С. 130–150.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Andrusyshen C. H.* Skovoroda, the Seeker of the Genuine Man // *Ukrainian Quarterly.* – 1946. – Vol. 2. – P. 317–330.
Те саме: *The Ukrainian Review.* – 1980. – Vol. XXVIII. – No. 4. – P. 86–97.
- Koulchytskyi A.* Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personnalisme // *Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal.* – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 55–110.
- Mokry W.* Idea wolności w rozumieniu Hryhorija Skoworody i Tarasa Szewczenki // *Z polskich studiów slawistycznych. Seria IX.* – Warszawa, 1998. – S. 217–223.
- Pachlovska O.* Hryhòrij Skovorodá: “Bisanzio” esce di scena // *Pachlovska O.* *Civiltà letteraria ucraina.* – Roma: Carocci editore, 1999. – P. 474–488.
- Див. також: 2.5; 2.14; 3.14; 6.8; 10.5; 10.8.4; 10.8.5; 10.16.2; 10.17.1; 10.19.1; 10.19.2.8; 22; 26.4; 26.6; 26.8.1; 26.13.3; 26.13.8; 26.20.11.

26.8.8. Себепізнання

Сковорода надає величезного значення ідеї себепізнання. “Пізнай себе” – це “головний пункт сквородинської науки” (Володимир Білий), “коріння та стовбур... могутнього дерева, що його Сковорода плевав усе своє життя” (Володимир Ерн), справжнє “підложжя його мисленневих побудов” (Елізабет фон Ердманн).

Огортаючись “містичним ореолом”, ця ідея набуває у творчості філософа “сили чарівного ключа до всіх таємниць усього суцього” (Олександра Єфименко). Відтак, Сковорода є найперше *філософом себепізнання*. Вчиняючи ідею “Пізнай себе” наріжним каменем власної філософії, він продовжував традиції українського барокового богомислення, де себепізнання зазвичай поставало провідною формою сходження людини до Бога: досить пригадати бодай «Діоптру» Віталія Дубенського, «Аристотелівські проблеми» Касіяна Саковича, «Огородок Марії Богородиці» Антонія Радивиловського, «Вечерю душевную» Симеона Полоцького, «Руно орошенное» Дмитра Туптала чи «Алфавіт» Івана Максимовича. Зокрема, сквородинська думка про посутню totoжність богопізнання й себепізнання (“от познання себе самага входить в душу свѣт вѣдѣнія Божія”) була своєрідним мисленнєвим загальником вітчизняної барокової культури. Сковородинське “Пізнай себе” спрямоване на осягнення людиною захованої в плоті містичної галузки Софії-Премудрості Божої. Евдемонізм світобачення нашого філософа, позначений радикальними рисами оригенівського апокатастазису, обумовлює розгортання ідеї “Пізнай себе” в перспективі “сродності”, себто в площині проблематики узгодження людської волі (voluntas) із Божим промислом “особенным для человекѣка”.

- Багалеї Д.И.* Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеєм. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орії» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Берко П., Лук'янчук Г.* Г. Сковорода про самопізнання // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 47–48.
- Білий В.* Г.С. Сковорода. Життя й наука. – Київ, 1924. – 46 с.
- Бобринской П.* Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Impr. de Navarre, 1929. – 83 с.
Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.
- Болотіна С.В.* Феномен самопізнання у філософії Г.С. Сковороди // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 92–96.
- Возняк М.* Той, що його світ ловив, та не спіймав. Писання Грицька Сковороди. Сковородина філософія // *Возняк М.* Історія української літератури. Том III: Віки XVI–XVIII. – Львів: Товариство «Просвіта», 1924. – Ч. 2. – С. 77–94.
Те саме: *Возняк М.С.* Історія української літератури: Навчальне видання: У 2 кн. – 2-ге вид., випр. – Львів: Світ, 1994. – Кн. 2. – С. 76–92.
- Воронаї О.* Український філософ Григорій Сковорода (3 нагоди 260-ліття від дня народження) // *Визвольний Шлях.* – 1982. – Річник XXXV. – Кн. 8 (413). – С. 925–933.

- Гавриш [В.И. Воскресенский], архим.* История философии [на обкладинці «История русской философии»]. – Казань: Типография университета, 1840. – Ч. 6. – 158 с.
Про Сковороду див. на с. 53–70.
Те саме: Ученые записки Казанского университета. – 1840. – Кн. 3. – С. 3–20.
- Гордієвський М.І.* Теоретична філософія Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.
- Горський В.С.* Філософія Григорія Сковороди // *Горський В.С.* Історія української філософії: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104.
Те саме: 2-е вид. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104; 3-є вид. – Київ: Наукова думка, 1997. – С. 84–104; 4-є вид., доп. – Київ: Наукова думка, 2001. – С. 101–125.
- Гузар І.* Григорій Сковорода у контексті просвітительської філософії // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 69–87.
- Дідух В., Москаль Д.* Ідея самопізнання в творчості Григорія Сковороди // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 107–109.
- Довга Л.* “Пізнай себе” у філософії Г. Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 56–65.
- Ефименко А.Я.* Личность Г.С. Сковороды как мыслителя [Реферат, прочитаний на засіданні Московського психологічного товариства 5 листопада 1894 р.] // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 5 (25). – С. 419–444.
Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 255–275.
- Жадько В.А.* Мовомислення як засіб самопізнання у вченні Г. Сковороди // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 104–109.
- Житецький П.І.* «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
Про Сковороду див. на с. 135–152.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.
Український переклад див.: *Житецький П.І.* Григорій Савич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течіях громадського життя та його літературний стиль // *Житецький П.І.* «Енеїда» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
Те саме: *Житецький П.Г.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.
- [Зеленогорский Ф.А.]* Речь проф. Ф.А. Зеленогорского «Г.С. Сковорода как философ» // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVII. – Декабрь. – С. 463–465.

- Іваньо І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Іваньо І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Ільїн В.* Сократ і Сковорода: екзистенційний вимір гуманістичних інтенцій // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Філософія, економіка. – 2000. – № 4. – С. 5–9.
Про Сковороду див. на с. 7–9.
- Кирпач Н.В.* Самопізнання – центральна категорія в творчості Григорія Сковороди // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 106–107.
- Кісь Р.* Акісіологічна шкала “персоналізм – пневматизм – перфекціонізм” і наше повернення у духовну Європу // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 155–160.
- Кісь Р.* Антропологічна пневматологія Г. Сковороди та європейський духовний контекст // Transfiguratio. Преображення: Альманах християнської думки. – Львів, 2003. – Вип. перший. – С. 44–76.
- Кісь Р.* Пневмоцентричний антропологізм Сковороди і європейський духовний контекст // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 77–87.
- Козій Д.* Нарціс у духовному світі Сковороди // Листи до приятелів. – 1964. – № 11–12. – С. 6–9.
Те саме: Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 33–37.
- Козій Д.* Три аспекти самопізнання у Сковороди: До 250-річчя народження (1722 – 3 грудня 1972) // Сучасність. – 1972. – № 12. – С. 66–78.
Те саме: Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упор. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 253–266; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 475–487.
- Кривуля О.М.* Самопізнання у класичній філософській традиції і у творчості Г.С. Сковороди // Філософія: класика і сучасність: Матеріали III Харківських Міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996. – С. 88–89.
- Кульчицький О.* Людина за філософією Г. Сковороди антитезою марксистсько-ленінської концепції людини // *Кульчицький О.* Український персоналізм. Філософська й етнопсихологічна синтеза. – Мюнхен; Париж: Український Вільний Університет, 1985. – С. 37–48.
- Куташи І.* Категорія щастя в філософії Григорія Сковороди // Хроніка 2000. – 2000. – № 37–38. – С. 332–350.
- Лепіхова Л.А.* Ідеї самопізнання у творах Г.С. Сковороди // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 114–116.

- Лисий В. Г.* Сковорода про самопізнання та призначення філософії // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 130–132.
- Лобанова А. С.* Принцип самопізнання в філософії Г.С. Сковороди // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 39–40.
- Лосев А.Ф.* Русская философия // Век XX и мир. – 1988. – № 2. – С. 36–44; № 3. – С. 40–47.
Про Сковороду див. на с. 39–43 (№ 2).
Те саме: *Лосев А.Ф.* Страсть к диалектике. Литературные размышления философа. – Москва: Советский писатель, 1990. – С. 78–85; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 72, 74–78, 94; *Лосев А.Ф.* Философия. Мифология. Культура. – Москва: Политиздат, 1991. – С. 214, 216–222.
- Макарова Л., Пилецька Л.* Актуальність тлумачення сутності людини та її самопізнання у вченні Г. Сковороди для сучасної психології // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 17–18.
- Малкова Л.О., Бабай О.М.* Вчення Г. Сковороди про самопізнання в руслі української філософської традиції // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 12.
- Марченко О.В.* Передумови духовного сходження людини з погляду філософії Г. Сковороди // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 81–86.
- Матковская И.Я., Голубович И.В.* Парадоксальная топология Г. Сковороды и философия XX ст. // Слов'янський збірник. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 6. – С. 139–145.
- Морська Н.* Ідея самопізнання в українській філософській думці (від Києво-Руської доби до кінця XVIII ст.) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Філософія, економіка. – 2000. – № 4. – С. 14–18.
Про Сковороду див. на с. 17.
- Нічик В.М.* Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.

- Огородник І.В., Огородник В.В.* Григорій Сковорода // *Огородник І.В., Огородник В.В.* Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навчальний посібник. – Київ: Вища школа; Знання, 1999. – С. 253–263.
- Паласюк Г.* Самопізнання Г. Сковороди як шлях до єднання з природою для досягнення щастя // *Вісник Львівського університету.* – Львів, 1999. – Вип. 1. – С. 38–44.
- Пащук А.* Проблема “істинного челоовека” у філософській концепції Григорія Сковороди // *Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка.* – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ: Праці історико-філософської секції. – С. 181–200.
- Пелех П.* З життя і творчості Сковороди // *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці фільольогічної секції.* – Львів, 1925. – Т. СХХХVІ–СХХХVІІ. – С. 139–157.
- Полицюк Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Роменец А.В.* Етапи самопізнання человека в трудах Г.С. Сковороды // *Проблемы философии.* – 1987. – Вып. 74. – С. 80–83.
- Роменец А.В.* Григорій Сковорода і проблема самопізнання: традиції і новаторство // *Філософська думка.* – 1987. – № 3. – С. 71–78.
- Роменец А.В.* Джерело вогняне (про самопізнання в діалозі Г.С. Сковороди «Наркісс») // *Філософська і соціологічна думка.* – 1992. – № 8. – С. 129–159.
- Роменец В.А.* Ідея самопізнання і смислу людського життя у творчості Г.С. Сковороди // *Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій.* – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 8–18.
- Роменец В.А.* Феноменологія самопізнання Г. Сковороди // *Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький.* – Київ, 1994. – С. 129–131.
- Скринник М.* Міфо-символічні витоки української ідеї у світлі феномена Григорія Сковороди // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей.* – Київ, 1993. – Т. II. – С. 116–131.
- Софронова Л.А.* Три мира Григория Сковороды. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Табачников И.А.* Григорий Сковорода. – Москва: Мысль, 1972. – 207 с.
- Ткачук О.О.* Філософія Г. Сковороди як система // *Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць.* – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – Вип. 6. – С. 182–192.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* Сковородинівський ейдос самопізнання в контексті українського літературного бароко // *ІІІ Міжнародний конгрес україністів. Літературознавство / Упоряд. і відп. ред. О. Мишанич.* – Київ: Обереги, 1996. – С. 302–308.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богومислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В.* Сенс “дзеркальної діалектики” самопізнання Г. Сковороди // *Філософська і соціологічна думка.* – 1992. – № 5. – С. 128–137.

- Російський переклад див.: *Ушкалов Л.В.* Смысл “зеркальной диалектики” самопознания Г. Сковороды // *Философская и социологическая мысль*. – 1992. – № 5. – 128–137.
- Хиждеу А.* Григорій Варсава Сковорода. Историко-критический очерк. Орывок первый: общее основное понятие о Сковороде, объясненное из его собственного сознания. [С доб.] Сковородинского Идиотикона // *Телескоп*. – 1835. – Ч. 26. – № 5. – С. 3–42; № 6. – С. 151–178.
Те саме: [незначно скорочено] *Хиждеу А.* Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Биогр. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 138–156.
Незначно скорочений румунський переклад під титулом «Un filozof mistic» див.: *Hăjdeu A.* Un filozof mistic / Trad. de M. Majewski // *Convorbiri literare*. – 1930. – № 63. – P. 568–588.
- Храмова В.* До проблеми української ментальності // *Українська душа / Відп. ред. В. Храмова*. – Київ: Фенікс, 1992. – С. 3–35.
Про Сковороду див. на с. 15–16, 31.
- Чернецька Л., Братасюк М.* Ідея цілісної людини Г. Сковороди в контексті сучасності // *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Філософія*. – 2001. – № 7. – С. 30–33.
- Чошик Д.* Філософія щастя Г.С. Сковороди і навчання // *Нові Дні: Український універсальний журнал*. – 1997. – Травень – червень. – С. 15–17.
Те саме: *Українознавство: III Міжнародний конгрес українців, Харків, 26–29 серпня 1996 р.* / Відп. ред. П. Кононенко. – Київ, 1997. – С. 151–152; *Чошик Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – С. 12–17.
- Шаян В.* Григорій Сковорода – лицар святої борні. – Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. – 111 с.
Те саме: Гамільтон: Святиня Даждбожа, 1984. – 109 с.
- Шевченко І.* Сутність людини у працях професорів Києво-Могилянської академії (XVII–XVIII сторіччя) // *Філософська думка*. – 2000. – № 5. – С. 123–135.
Про Сковороду див. на с. 133–134.
- Шпет Г.Г.* Очерк развития русской философии. – Петроград: Колос, 1922. – Ч. 1. – 349 с.
Про Сковороду див. на с. 68–83.
Те саме: *Шпет Г.Г.* Сочинения. – Москва: Правда, 1989. – С. 82–96; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 291–306.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: *Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология*. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // *Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by*

- R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
- Український переклад див.: *Біланок П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Ciarpalo R.* The metaphysics and ethics of Gregory Skovoroda: a brief review and assessment of his thought // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Філософія. – Львів, 1994. – С. 83–87.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Bemerkungen zu Leben und Werk von H.S. Skovoroda // Zeitschrift für Slawistik. – 1990. – Bd. 35. – Hft. 5. – S. 645–653.
- Fizer J.* Skovoroda's and Socrates's Concepts of Self-Cognition: A Comparative View // Ukrainian Quarterly. – 1994. – Vol. 50. – P. 236–245.
- Te same: Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 65–73.
- Український переклад див.: *Фізер І.* [Філософське] поняття самопізнання у Сковороди і Сократа: Компаративне дослідження // Наукові записки [Національного університету «Києво-Могилянська академія»]. – 1996. – Т. 1: Філософія та релігієзнавство. – С. 49–54.
- Haase F.* Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.
- Te same: Репринт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.
- Kaluzny A.E.* La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Klein E.* Skovoroda: tematica, simboli e tradizione // Kamen'. Rivista semestrale di poesia e filosofia. – 1994–1995. – An. V. – N. 6–7 (Dicembre-Giugno). – P. 79–110.
- Koultchytskyi A.* Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personalisme // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1792) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 55–110.
- Kultschytskij A.* Der universalistische Humanismus Komenskys und der personalistische Humanismus Skovorodas als Ausdrucksform zweier nationaler Geistigkeiten // Mitteilungen der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e. V. – München, 1972. – Nr. 8–9. – S. 11–23.
- Kultschytskij A. von.* Der universalistische Humanismus Komensky's und personalistische Humanismus Skovoroda's // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 30–42.
- Чеську версію див.: *Kultschytskij A. von.* Komenského universalismus a skovorodův personalismus // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 23–29.
- Kultschytskij A. von.* Hryhorij Skovoroda, Philosoph der Selbsterkenntnis und Vorläufer des Personalismus // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 30–40.
- Lo Gatto E.* L'idea filosofico-religiosa russa da Skovoroda a Solovjov // Bilychnis: Rivista di studi religiosi. – 1927. – Vol. XXX. – P. 77–90.

- Manning C.A.* Hrihori Skovoroda // *Manning C.A.* Ukrainian Literature: Studies of the Leading Authors. – Jersey City: Ukrainian National Association, 1944. – P. 17–22.
Te same: *Manning C.A.* Ukrainian Literature. Studies of the Leading Authors / With a Foreword by Prof. W. Kirkconnel. – Plainview; N. Y.: Books for Libraries Press, 1971. – P. 17–22.
- Mytrowytsch K.* Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 33–53.
Український переклад див.: *Митрович К.* Платонічні елементи у філософії Сковороди / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.
- Mytrowytsch K.* Skovoroda – figure typique du “siècle des lumières” en Ukraine // Jahrbuch der Ukrainekunde, 1982. – München, 1982. – P. 59–87.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Pylypiuk N.* Skovoroda's Divine Narcissism // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 13–50.
- Roussow G.* G.S. Skovoroda et sa lutte contre le matérialisme // Études Slaves et Est-Européennes. – 1957. – Vol. II. – Fasc. 1. – P. 15–30.
Te same: Montréal, 1994. – 16 p.
- Scherer S.* The Narcissus: Skovoroda's “First-Born Son” // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 51–64.
- Sherer S.P.* Hryhorii Skovoroda's «Narcissus»: Its Ideas and Place in East Slavic Thought // Michigan Academician. – 1989. – Vol. XXI. – No. 2. – P. 147–155.
- Zakydalsky T.* Skovoroda's Moral Philosophy // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 239–250.
Український переклад див.: *Закидальський Т.* Моральна філософія Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 303–315.
- Див. також: 3.3; 3.9; 3.10; 3.11; 3.12; 6.3; 10.6.1; 10.6.2; 10.8.5; 10.9; 10.19.1; 10.19.1.5; 10.19.1.9; 10.19.1.11; 10.19.1.15; 10.19.1.18; 10.19.1.20; 10.19.1.22; 10.19.1.23; 11; 12.1; 12.2; 22; 26.2; 26.4; 26.8.1; 26.8.10; 26.8.11; 26.12; 26.13.7; 26.18.1.6.

26.8.9. Серце

У своїх творах Сковорода часто говорить про *серце*. Назagal беручи, уся сквородинська антропологія засновується на понятті *серця*, що його можна потрактувати як “невидиму природу” психічного життя людини. Серце, зазначав Дмитро Чижевський, у Сковороди є “корінь усього життя людини, вища сила, що стоїть поза межами й душі, й духа, – шлях до “дійсної людини” веде через “переображення душі в духа, а духа – в серце””. Воно наділене божественними рисами, найперше, *вогненністю* (серце – “душевна іскра”, *scintilla animae*) та *неподільністю*.

Серце можна схарактеризувати і як *думку*, і як щось схоже на царину *підсвідомого*, і як найсвітлішу височину, і як найтемнішу безодню. У людині Сковорода бачить власне *два серця*: *чисте й нечисте, старе й нове, марнотне й вічне*. Сковородинська наука про серце має такі основні джерела: 1) Біблія; 2) твори стародавніх поганських філософів (Платон, Арістотель, стоїки, Плотин, Філон, Прокл); 3) писання святих отців (Климент Олександрійський, Ориген, каппадокійці, Макарій Єгипетський, Августин, Діонісій Ареопагітський та інші); 4) схоластична традиція (Петро Ломбардський, Тома Аквінський та інші); 5) ренесансно-барокова емблематика. Сковороду зазвичай уважають чільним представником української “філософії (теології) серця”, що з’явилася ще на початку XVII століття (Кирило Ставровецький) і розвивалася переходом у творчості Миколи Гоголя, Пантелеймона Куліша, Памфіла Юркевича та інших.

- Абельмас А.О., Холін М.М.* Поняття серця в філософії Г. Сковороди // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 36–37.
- Багалій Д.І., Яворський М.І.* Український філософ Г.С. Сковорода. – [Б. м.] [Харків]: Державне видавництво України, [б. р.] [1923]. – 68 с.
- Бовсунівська Т.* Філософія серця Г. Сковороди і українська ментальність // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 84–94.
- Бордукова Н.В.* “Філософія серця” Г. Сковороди в контексті поетичної творчості В. Стуса // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 27–36.
- Бучило Л.* Григорій Сковорода – визначний український філософ XVIII ст. (До 250-их роковин з дня народження) // Церковний календар на 1972 р. – Варшава, 1971. – С. 94–103.
- Те саме: Визвольний Шлях. – 1972. – Річник XXV. – Кн. 5 (290). – С. 576–590.
- Валявко І.* Дмитро Чижевський – фундатор поняття “філософія серця” // Слово і час. – 1998. – № 8. – С. 83–88.
- Про Сковороду див. на с. 84, 86–87, 88.
- Вільчинська С.* Мистецтво бути: філософія серця і психоаналіз // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 46–47.
- Вільчинська С.* Філософія серця і психоаналіз про абсолютні виміри людського буття // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 103–104.
- Воронкова В.Г.* Антропологічні аспекти творчості Г.С. Сковороди // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 41–44.
- Гнатенко П.І.* Український національний характер. – Київ: ДОК-К, 1997. – 116 с.

- Гнатюк Я.* Філософсько-теософський кордоцентризм у текстах Григорія Сковороди: історико-типологічний вимір // Людина і політика. – 2001. – № 3. – С. 114–121.
- Гнатюк Я.С.* Реконструкція кордоцентричної парадигми в українській класичній філософії: постановка проблеми і термінологічні пояснення // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – Вип. 4. – Ч. 1. – С. 207–215.
Про Сковороду див. на с. 207, 208, 209, 212.
- Гузар І.* Сковородознавство на сучасному етапі і проблеми дальшого вивчення філософії Григорія Сковороди // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 159–168.
Те саме: Календар-альманах «Нового Шляху». – Торонто: Новий Шлях, 1998. – С. 126–135.
- Гур В.* Філософія серця Григорія Сковороди – антропосцієнтична етика // VII Сковородинські читання: Збірник праць за матеріалами наукової конференції (Переяслав-Хмельницький, травень 1995). – Київ, 1996. – С. 21–24.
- Добрянська Н.* Від філософії серця до філософії всеєдності // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науководослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 101–103.
- Єлістратов С.Г.* “Філософія серця” Памфіла Юркевича: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 1996. – 25 с.
Про Сковороду див. на с. 5, 8, 20–22.
- Закидальський Т.* Поняття серця в українській філософській думці // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 8. – С. 127–138.
Російський переклад див.: *Закидальський Т.В.* Понятие сердца в украинской философской мысли // Философская и социологическая мысль. – 1991. – № 8. – С. 127–138.
- Зязюн І.А.* “Філософія серця” Г.С. Сковороди в етико-естетичних вимірах // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 99–101.
- Зязюн І.А.* “Філософія серця” Г. Сковороди та її послідовники в Україні // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 67–71.
- Іваньо І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Ільїн В.* Сократ і Сковорода: екзистенційний вимір гуманістичних інтенцій // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Філософія, економіка. – 2000. – № 4. – С. 5–9.
Про Сковороду див. на с. 7–9.
- Ільїн В.В.* Альтернатива гуманістичному образу свободи (український кордоцентризм як антитеза тоталітаризму) // Мультиверсум. Філософський

- альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український центр духовної культури, 2000. – Вип. 11. – С. 148–158.
 Про Сковороду див. на с. 149.
- Льїн В.В.* Екзистенціально-персоналістські інтенції гуманістики (“інтуїція серця” як антитеза раціоналізму) // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – Вип. 9. – С. 3–13.
 Про Сковороду див. на с. 3, 4, 5, 9.
- Льїн В.В.* “Софійність” мислення як субстанційна основа “екзистенції серця” Г.С. Сковороди // Вісник Київського державного торговельно-економічного університету. – 2000. – № 3. – С. 112–118.
- Кальченко В.М., Мозговий І.П.* Антропоцентристські ідеї у філософії “сердца” Г.С. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 54–55.
- Каложний А.-Є.* Філософія серця Григорія Сковороди / Пер. з фр. Л. Мелішкевич // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 642–659.
- Карась А., Скринник М.* Порівняльна характеристика філософії “серця” Г. Сковороди та П. Юркевича // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 40–41.
- Картин К.* Етико-гуманістичне розуміння людини у творчій спадщині Г. Сковороди // Філософські пошуки. – Львів, Одеса: ІФЛЮ–ЛФС «Cogito» Центр Європи, 1997. – Вип. 4: Людина: становлення та розвиток. – С. 283–284.
- Костенко В., Онуфрив Р.* Григорій Сковорода і українська філософія серця // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 92–93.
- Коценко К.* “Серце ж, а не плоть, є істинною людиною” // Віче. – 1997. – № 1. – С. 112–124.
- Кульчицький О.* Людина за філософією Г. Сковороди антитезою марксистсько-ленінської концепції людини // *Кульчицький О.* Український персоналізм. Філософська й етнопсихологічна синтеза. – Мюнхен; Париж: Український Вільний Університет, 1985. – С. 37–48.
- Ларишова В.* Метафізика любові і “філософія серця” у творчості Г. Сковороди // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам’яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 15–16.
- Лосев А.Ф.* Русская философия // Век XX и мир. – 1988. – № 2. – С. 36–44; № 3. – С. 40–47.
 Про Сковороду див. на с. 39–43 (№ 2).

- Те саме: *Лосев А.Ф.* Страсть к диалектике. Литературные размышления философа. – Москва: Советский писатель, 1990. – С. 78–85; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 72, 74–78, 94; *Лосев А.Ф.* Философия. Мифология. Культура. – Москва: Политиздат, 1991. – С. 214, 216–222.
- Матковская И.Я., Голубович И.В.* Парадоксальная топология Г. Сковороды и философия XX ст. // Слов'янський збірник. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 6. – С. 139–145.
- Муза Д.Е.* К вопросу о специфике православной антропологической модели в философии Г. Сковороды // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 136–146.
- Найдьонов О.Г.* Філософія серця: від Г. Сковороди до П. Юркевича // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 13.
- Нічик В.М.* Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
- Орендарчук Г.* Філософія серця Г. Сковороди // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 95–97.
- Парахонський Б.* Барокко. Поетика і символіка // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 6. – С. 99–114.
Про Сковороду див. на с. 104, 108, 113.
- Потаєва І.* Про “філософію серця” в працях Дмитра Чижевського // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 5–6. – С. 18–28.
Про Сковороду див. на с. 18–19, 23–26, 28.
Російський переклад див.: *Потаєва И.О.* “философии сердца” в работах Дмитрия Чижевского / Пер. с украинского К. Белокопя // Философская и социологическая мысль. – 1994. – № 5–6. – С. 18–28.
Про Сковороду див. на с. 19, 25–26, 28.
- Савельев В., Повторева С., Шалишкіна І.* Розробка ідеї серця Г. Сковороди в творах П.Д. Юркевича // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 97–101.
- Свириденко О.* Сковорода як знавець людської душі // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 592–598.
- Слободянюк Д.* Філософія серця Григорія Сковороди // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль

- 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 93–95.
- Слюсарчук Л.* Етнокультурні та історико-філософські джерела національної самосвідомості // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: СтилоС, 1998. – Вип. 1. – С. 67–82.
Про Сковороду див. на с. 75–79.
- Соболь В.* Трансформація середньовічного символу у Григорія Сковороди // Медієвістика. – Одеса: Астропринт, 1998. – Вип. 1. – С. 64–71.
- Степаненко І.В.* “Філософія серця” Г.С. Сковороди та сучасність // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 16.
- Томенко М.* “Філософія серця” за Григорієм Сковородою // *Томенко М.* Теорія українського кохання. – Київ, 2002. – С.13–17.
- Українець С.* Етимологія серця в українській філософській думці: діалогіка монологу // Сучасність. – 1999. – Ч. 5. – С. 126–131.
Про Сковороду див. на с. 127, 128.
- Українець С.Я.* Експлікація вогненного етосу: Григорій Сковорода і Празька поетична школа // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – Вип. 9. – С. 36–45.
- Хамітов Н., Крилова С.* Памфіл Юркевич: серце і межі розуму // *Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С.* Історія філософії. Проблема людини та її межі: Навчальний посібник / Під ред. Н. Хамітова. – Київ: Наукова думка, 2000. – С. 195–197.
Про Сковороду див. на с. 195.
- Харавкин В.И.* Сердце в философии Г. Сковороды и традиции русской антропологии // Русская философия: Новые решения старых проблем. – Санкт-Петербург, 1993. – Ч. 1. – С. 87–89.
- Чернецька Л., Братасюк М.* Ідея цілісної людини Г.Сковороди в контексті сучасності // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Філософія. – 2001. – № 7. – С. 30–33.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шевченко В.І.* Проблема національного в українській філософії // Проблеми філософії: Міжвідомчий науковий збірник. – Київ: Либідь, 1992. – Вип. 94: З історії філософії в Україні. – С. 3–11.
Про Сковороду див. на с. 7–9.
- Шудрик І.О.* Філософія Григорія Сковороди // *Шудрик І.О.* З історії української філософської думки: Навчальний посібник для студентів. – Харків: Видавнича група «Академія», 2000. – С. 39–45.

- Bojko-Bloch* Ju. H. S. Skovoroda im Lichte der ukrainischen Geschichte // Die Welt der Slaven. – Wiesbaden, 1966. – Jg. XI. – S. 306–316.
Український переклад див.: *Бойко Ю. Г.* Скворода у світлі української історії // Скворода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 284–292.
- Čyževskij D.* Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.
- Kaluzny A.E.* La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Klein E.* Skovoroda: tematica, simboli e tradizione // Kamen'. Rivista semestrale di poesia e filosofia. – 1994–1995. – An. V. – N. 6–7 (Dicembre-Giugno). – P. 79–110.
- Koulchytskyi A.* Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personnalisme // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 55–110.
- Kultschitzkyj A. von.* Hryhorij Skovoroda, Philosoph der Selbsterkenntnis und Vorläufer des Personalismus // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 30–40.
- Mytrowytch K.* Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 33–53.
Український переклад див.: *Митрович К.* Платонічні елементи у філософії Сквороди / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Скворода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.
- Mytrowytch K.* Skovoroda – figure typique du “siècle des lumières” en Ukraine // Jahrbuch der Ukrainekunde, 1982. – München, 1982. – P. 59–87.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Rudnyckij J.B.* A Tribute to Skovoroda on the Occasion of the 250th Anniversary of His Birth // Ukrainian Review. – 1973. – Vol. 20. – No. 2. – P. 15–18.
Те саме: *Rudnyckij J.B.* A Tribute to Skovoroda // Сквородіяна I. – Ottawa, 1994. – P. 3–7.
- Див. також: 3.3; 3.6; 3.9; 3.10; 3.11; 3.12; 6.1; 6.2; 6.5; 10.19.1.22; 10.19.2.2; 10.19.2.7; 11; 22; 24.2.8; 26.2; 26.8.1; 26.8.5; 26.11; 26.13.1; 26.13.4; 26.13.6; 26.13.8; 26.16; 26.16.9; 26.18; 26.18.4; 26.20.8.

26.8.10. Софія-Премудрість

Важливу роль у філософії Сквороди відіграє наука про Софію-Премудрість Божу. Ще в ранній поезії «Розмова про Премудрість», на запитання Людини: “Любезная сестра иль как тебе назвать? / Доброты всякой ты и стройности ты мать. / Скажи мнѣ имя ты, скажи свое сама; / Вѣть всяка без тебе дурна у нас дума,” – Премудрість відповідає: “У греков звалась я Софія в древной вѣк, / А мудростю зовет всяк руской

человѣк, / Но римлянин мене Мінервою назвав, / А христіанин добр Христом мнѣ има дал”. Більш-менш систематично науку про Софію-Премудрість Скворода подає в трактаті «Початкові двері до християнського доброго життя». Бог, каже він, “дав нам свою найвищу Премудрість, котра є його природний портрет і печатка... Вона подібна до найкращої архітектурної симетрії, або моделі, котра лежить непомітно в усьому матеріалі будови, роблячи її міцною, спокійною, тривкою. Отак точнісінько вона в усіх суствах і частинах корпусу політичного, що з людей, а не з каміння складається, таємно розлившись, робить його міцним, мирним і благополучним”. Сквородинське уявлення про Софію спирається тут на Соломонові приповіді (“Господь мене мав на початку Своєї дороги, перше чинив своїх...” – Приповіді 8: 22–31) в інтерпретації Філона Олександрійського та Орігена. Говорячи про “разнообразную Премудрість Божію”, що є посередницею поміж Богом та його творивом (стосовно Бога вона постає принципом множинності, а стосовно творива – принципом єдності), Скворода здіблішого ототожнює Софію з Христом-Логосом. Однак, у його пізніх творах, зокрема в «Боротьбі архистратига Михайла із Сатаною», можна знайти вказівки на те, що Софія-Премудрість – це апокаліптична Діва, Пречиста Марія, Церква.

- Зеленогорский Ф.А.* Філософія Григорія Саввича Сквороди, українського філософа XVIII століття // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 23 (3). – С. 197–235; Кн. 24 (4). – С. 281–315.
Те саме: Окр. відбитка. – Москва, 1894. – 73 с.
- Льїн В.* Сократ і Скворода: екзистенційний вимір гуманістичних інтенцій // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Філософія, економіка. – 2000. – № 4. – С. 5–9.
Про Сквороду див. на с. 7–9.
- Льїн В.В.* “Софійність” мислення як субстанційна основа “екзистенції серця” Г.С. Сквороди // Вісник Київського державного торговельно-економічного університету. – 2000. – № 3. – С. 112–118.
- Льїн В.В.* Український філософський гуманізм: контамінація раціонального та ірраціонального: Автореф. дис. ... д-ра філос. наук. – Київ, 2000. – 36 с.
Про Сквороду див. на с. 4, 9, 12, 18, 19, 20–24, 28.
- Крилова С.* Григорій Скворода: вчення про три світи // *Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С.* Історія філософії. Проблема людини та її межі: Навчальний посібник / Під ред. Н. Хамітова. – Київ: Наукова думка, 2000. – С. 194–195.
- Крымский С.* Под сигнатурой Софии // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 5–6. – С. 235–242.
Про Сквороду див. на с. 242.
- Український переклад див.: *Кримський С.* Під сигнатурою Софії / Пер. Н. Лозової // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 5–6. – С. 242.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Нічик В.М.* Філософські попередники Г.С. Сквороди // Філософська думка. – 1985. – № 2. – С. 69–80.
- Стратій Я.* Поняття “внутрішньої людини” і вчення про споріднену працю у філософії Г. Сквороди // Скворода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 140–148.
- Ушкалов Л.* Біблійна герменевтика Григорія Сквороди на тлі українського барокового богомислення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 23–44.
- Ушкалов Л.* Григорій Скворода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.

- Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л. К эйдологии восточнославянского барокко: “безначальность истины” в украинской литературе XVII–XVIII вв. // Герменевтика древнерусской литературы. – Москва: Институт мировой литературы РАН, 1993. – Сб. 6. – Ч. 1. – С. 293–321.
- Ушкалов Л. Опозиція “antiquus – modernus” на терені українського літературного бароко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 93–104.
Про Сковороду див. на с. 100–101.
- Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Харин В.Н. “Софиология” Г.С. Сковороды // Сознание – мировоззрение – мышление. – Киров, 1997. – Вып. 2. – С. 44–52.
- Чернецька Л., Братасюк М. Ідея цілісної людини Г. Сковороди в контексті сучасності // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Філософія. – 2001. – № 7. – С. 30–33.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Див. також: 3.3; 3.4; 3.9; 3.10; 3.10.2; 3.10.3; 3.11; 3.14; 6.12; 10.10; 10.12.1; 11; 26.7; 26.13.4; 26.17; 26.17.3; 26.20.3; 26.20.9.

26.8.11. “Сродність” (“сродна” праця)

Однією з основних філософських тем Сковороди є *сродність*. Мабуть, найрельєфніше філософ окреслює це поняття в діалозі «Абетка миру» (“Щасливий той, хто живе по волі благого Духа – Господь буде на всіх путях його. А що нас вводить у пагубу, так це оці чотири речі: А. Братися за те, що тобі не підходить. Б. Нести обов’язок, противний твоєї природі. В. Обучатися, до чого не родився. Г. Дружити, з ким не рожденний дружити. Отже, бути щасливим – значить пізнати себе, чи свою природу, взятися за свою долю й робити своє діло”), а також у «Харківських байках», зокрема в байці «Бджола і Шершень». “Скажи мені, Бджілко, – каже Шершень, – чого ти така дурна? Ти ж бо знаєш, що плоди твоєї праці корисні не так тобі, як людям, а тобі часто ще й шкодять, приносячи замість винагороди погибель, проте не перестаєш здуру збирати мед. Багато у вас голів, та всі безмозгли. Певно, ви без пуття закохані в мед”. Сам ти глупак, пане раднику, – відповіла на це Бджілка, – якщо не можеш збагнути того, що “нам незрівнянно більша втіха збирати мед, аніж його їсти. Для

цього ми народжені й будемо це робити, допоки нашого віку”. Бджілка уособлює тут мудрого чоловіка, який пізнав свою *сродність*. “Сродність”, пояснює Сковорода, – це закарбована в кожному серці галузка Божого промислу, тобто не що інше, як “вроджена Божа воля і його таємний закон, котрому підлягає все твориво”. Тож мудрим чоловіком є той, хто збагнув спорідненість між своєю душею та тією справою, до якої вона прагне (тоді це буде “сродна праця”), або між собою та іншою людиною (тоді народжується щира дружба). Сковорода любив повторювати стару латинську приказку: “*Similem ad similem ducit Deus*” (“Бог веде схоже до схожого”). Та й славетне гасло філософа: “Пізнай себе!” – означало, перш за все, узгодження людських бажань та Божої волі. На *сродності* засновується і звеличена Сковородою “*harmonia praestabilita* поміж суспільністю та людиною” (Олександра Сфіменко). Джерела сквородинської науки про *сродність* можна шукати в стоїчному принципі “життя згідного з природою”, у святоотцівській та схоластичній традиції, в уявленні про Церкву як про містичне Христове Тіло тощо.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Оріє» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорій Сковорода: Поетика. Філософія. Життя. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Бичко А.К.* Класична доба української філософії // *Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г.* Історія філософії: Підручник. – Київ: Либідь, 2001. – С. 335–358.
Про Сковороду див. на с. 339–346, 349, 352, 355, 356.
- Бучило Л.* Григорій Сковорода – визначний український філософ XVIII ст. (До 250-их роковин з дня народження) // Церковний календар на 1972 р. – Варшава, 1971. – С. 94–103.
Те саме: Визвольний Шлях. – 1972. – Річник XXV. – Кн. 5 (290). – С. 576–590.
- Буяновська Н.І., Алтухов В.М.* Тема щастя і “сродної” праці у творчості Г.С.Сковороди // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С.Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 96–98.
- Василенко Л.М., Шелковая Н.В.* Теорія “сродного труда” Г.С.Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 71–72.
- Володимир [В. Шаян].* Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сковороди. – Лондон: Орден, 1959. – 33 с. [на правах манускрипту].
Те саме: Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1972. – 22 с.
- Гузар І.* Григорій Сковорода у контексті просвітительської філософії // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 69–87.
- Гузар І. І.В.* Ляйбніц і Григорій Сковорода про щастя людини і зло на землі // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 88–102.

- Донцов Д. Дороговказ Григорія Сковороди нашій сучасності. – Київ, 2000. – 20 с. (Серія «Бібліотека молодого націоналіста»).
- Дячок О.О. Модус ідеї “сродної праці” у філософсько-художньому дискурсі Сковороди // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 166–171.
- Ефименко А.Я. Личность Г.С. Сковороды как мыслителя [Реферат, прочитаний на засіданні Московського психологічного товариства 5 листопада 1894 р.] // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 5 (25). – С. 419–444.
Те саме: Ефименко А.Я. Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 255–275.
- Жижченко В.П. Концепція “сродного труда” в філософії Г.С. Сковороди и ее культурно-историческое место: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Киев, 1988. – 17 с.
- Жижченко В.П. Основні риси й місце концепції “сродної” праці в філософському вченні Г.С. Сковороди // Філософія, культура, життя: Міжвузівський збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: Системні технології, 1998. – Вип. 2. – С. 196–203.
- Жижченко В.П. Порівняльний аналіз поглядів Г.С. Сковороди і Р. Оуена на працю // Філософська думка. – 1987. – № 3. – С. 79–84.
- Жижченко В.П. Сутність послань апостола Павла під кутом зору розвитку української філософської думки // Вісник Дніпропетровського університету. Соціологія. Філософія. Політологія. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет, 2000. – Вип. 6. – С. 128–134.
Про Сковороду див. на с. 133–134.
- Заветний С.О. Г.С. Сковорода: проблеми самоврядування // Науковий вісник [Харківського державного педагогічного університету]. Серія: Філософія. – Харків: Харківський державний педагогічний університет, 2001. – Вип. 7. – С. 115–119.
- Зеньковский В.В. Философия Сковороды // Зеньковский В.В. История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
Те саме: Зеньковский В.В. История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
Англійський переклад див.: Zenkovsky V.V. G.S. Skovoroda // Zenkovsky V.V. A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.
Французький переклад див.: Zenkovsky V.V. G.S. Skovoroda // Zenkovsky V.V. Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.
- Зорін П.Д. Теорія “сродності” в філософії Г.С. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня

- народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 73–74.
- Іваньо І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Калинюк М., Косик І.* Значення теорії “сродної” праці Г. Сковороди в умовах становлення національної школи // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам’яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 59–60.
- Канак Ф.* Суспільство сродної праці Григорія Сковороди як варіант громадянського суспільства // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 212–226.
- Ковалівський А.* Розвиток етичних поглядів Г. Сковороди в зв’язку з його життям // Науковий збірник Харківської науково-дослідчої кафедри історії України. Пам’яті акад. М. Сумцова. – Харків, 1924. – Т. 1. – С. 69–98.
- Козир О.В.* Ідея “сродної праці” як український феномен // Григорій Сковорода і антична культура: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 280-річчю від дня народження Г.С. Сковороди (19 листопада 2002 р.). – Харків, 2002. – С. 33–38.
- Комтан О.* На шляху у світове та вічне // Вітчизна. – 1984. – № 11. – С. 181–188.
- Корженко В.В.* Ідея “сродності” Г.С. Сковороди в контексті філософії виховання // Григорій Сковорода і проблеми національної філософії: Матеріали II Харківських Міжнародних Сковородинівських читань: «Національна філософія: минуле – сучасне – перспективи», присвячених 200-річчю з дня смерті Г.С. Сковороди. – Харків: Харківський міський фонд «Центр освітніх ініціатив», 1996. – С. 126–135.
- Кульчицький О.* Людина за філософією Г. Сковороди антитезою марксистсько-ленінської концепції людини // *Кульчицький О.* Український персоналізм. Філософська й етнопсихологічна синтеза. – Мюнхен; Париж: Український Вільний Університет, 1985. – С. 37–48.
- Куташ І.* Категорія щастя в філософії Григорія Сковороди // Хроніка 2000. – 2000. – № 37–38. – С. 332–350.
- Левківський М.В.* Підготовка особистості до спорідненої праці в досвіді Г.С. Сковороди // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 34–35.
- Марков А.П.* “Сродна праця” – етичне поняття філософії Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1971. – № 3. – С. 116–120.
- Маслин М.А.* Сродность и несродность // Русская философия: Словарь / Под общ. ред. М.А. Маслина. – Москва: Республика, 1995. – С. 479.
- Мегрелишвили А.Г.* “Сродный” труд как высшая ценность человеческого бытия // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 126–130.

- Медвідь Ф., Медвідь А.* Концепція сродної праці Григорія Сковороди в контексті українського національного відродження // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 63–66.
- Мелещенко З.Н.* Філософія Г.С. Сковороди // Ученые записки Ленинградского государственного университета. Серия философских наук. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1955. – № 168. – Вып. 5. – С. 244–270.
- Михайловська Н.* Особливості філософського вчення Г. Сковороди: Текст лекції з курсу філософії. – Харків: Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури, 1996. – 20 с.
- Мудрик А.М.* Г. Сковорода про “сродність” як вираження особистості // Матеріали ХІІІ наукової конференції професорсько-викладацького складу і студентів Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк: Вежа, 1996. – Ч. 3. – С. 141–142.
- Мудрик А.М.* Концепція “сродної” праці Г. Сковороди: соціально-філософський аналіз: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 2001. – 19 с.
- Мудрик А.М.* “Сродна” праця як основний принцип розвитку творчої особистості: педагогічна спадщина Григорія Сковороди // Мультиверсум: Філософський альманах. – Київ: Український центр духовної культури, 2000. – Вип. 6. – С. 71–89.
- Нападковський В.В.* Проблема сродної праці в творах Г.С. Сковороди // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 38.
- Овчаренко В.Н.* Развитие воззрений Платона в учении Г.С. Сковороды о “сродном труде” // Філософія: класика і сучасність: Матеріали ІІІ Харківських Міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996. – С. 96.
- Огородник І.В., Огородник В.В.* Григорій Сковорода // *Огородник І.В., Огородник В.В.* Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навчальний посібник. – Київ: Вища школа; Знання, 1999. – С. 253–263.
- Очинський Ів.* Зародки матеріалізму в творах і житті Г.С. Сковороди // Прапор марксизму. – 1929. – № 1 (Січень – лютий). – С. 22–46.
- Паласюк Г.Б.* Божественна природа людини як основа концепції “сродної” праці Григорія Сковороди // До 2000-ліття Різдва Христового. Християнство і культура: Збірник праць за матеріалами Міжнародної наукової конференції «Християнство і культура». – Тернопіль, 1998. – С. 128–130.
- Паласюк Г.Б.* Теорія “сродної” праці Григорія Сковороди у контексті стоїчних пошуків щастя людини. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, 1999. – 19 с.
- Папук А.* Проблема “істинного человека” у філософській концепції Григорія Сковороди // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХІІ: Праці історико-філософської секції. – С. 181–200.

- Пелех П.* Теорія праці Сковороди і псевдо-сковородина теорія “нероблення” Петрова // Життя й революція. – 1926. – № 8 (Серпень). – С. 55–63.
- Петров В.* До дискусії про Сковороду // Життя й революція. – 1926. – № 8 (Серпень). – С. 63–67.
- Петров В.* Теорія “нероблення” Гр. Сковороди // Життя й революція. – 1926. – № 4 (Квітень). – С. 49–55.
- Петров В.П.* Особа Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Російський переклад див.: *Петров В.П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- П'язин С.Д.* Виміри категорії “співвідна праця” // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 47–49.
- Редько М.П.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.
- Рижак Л.* Зріднена праця Г. Сковороди в контексті інформаційної цивілізації // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 104–109.
- Рижак Л.* Проблема зрідненої праці в контексті цивілізаційного поступу // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 42–44.
- Сас П.М.* Суспільно-політичний та соціальний ідеал Г.С. Сковороди // Феодалізм на Україні. – Київ, 1990. – С. 177–193.
- Столяр М.* Особливості філософування Г.С. Сковороди, або Плутарх проти Арістотеля // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія 10: Філософія, економіка, соціологія. – Тернопіль, 1998. – № 1. – С. 5–7.
- Стратій Я.* Поняття “внутрішньої людини” і вчення про споріднену працю у філософії Г. Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 140–148.
- Табачковський В.* Філософська антропологія та національна історія // Сіверянський літопис. – 1999. – № 4. – С. 152–159.
- Про Сковороду див. на с. 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159.
- Табачников И.А.* Григорий Сковорода. – Москва: Мысль, 1972. – 207 с.
- Туляков О.* Антична драматургія в педагогічній спадщині Г.С. Сковороди // Філософські пошуки. – Львів; Одеса: ІФЛІС–ЛФС «Cogito» Видавництво «Центр Європи», 1997. – Вип. IV: Людина: становлення та розвиток. – С. 285–292.

- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Федів Ю., Волинка Г.* Жити велів “по натурі” і “сродності” // Віче. – 1994. – № 11. – С. 124–131.
- Храмова В.* До проблеми української ментальності // Українська душа / Відп. ред. В. Храмова. – Київ: Фенікс, 1992. – С. 3–35.
Про Сковороду див. на с. 15–16, 31.
- Чернышова А.Н., Василенко С.В., Кулеш Г.Л.* Идея “сродного труда” в творчестве Г.С. Сковороды // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 183–186.
- Шибко О.І.* Принцип “спорідненої праці” як міра реалізації сутності людини у філософії Г. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 69–71.
- Шудрик І.О.* Філософія Григорія Сковороди // *Шудрик І.О.* З історії української філософської думки: Навчальний посібник для студентів. – Харків: Видавничка група «Академія», 2000. – С. 39–45.
- Шумка М.* Філософське трактування Г. Сковородою природи світу та способу життя // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія 10: Філософія, економіка, соціологія. – Тернопіль, 1998. – № 1. – С. 12–16.
- Юхименко Н.* Григорій Сковорода про “сродну працю” як прояв інтересів та потреб особистості // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 599–607.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Haase F.* Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.
Те саме: Репринт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.
- Koultchytskyi A.* Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personalisme // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l’Institut d’Études Slaves de Paris à l’occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d’Études Slaves, 1976. – P. 55–110.
- Kultschytzkyj A. von.* Hryhorij Skovoroda, Philosoph der Selbsterkenntnis und Vorläufer des Personalismus // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 30–40.

- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Roussow G.* G.S. Skovoroda et sa lutte contre le matérialisme // *Études Slaves et Est-Européennes*. – 1957. – Vol. II. – Fasc. 1. – P. 15–30.
Te same: Montréal, 1994. – 16 p.
- Rubchak B.* From Strength to Strength: Observations on Hryhorij Skovoroda and Vasyľ Barka // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 159–185.
- Selanski W.* Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh. Fábulas*. – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.
- Zakydalsky T.D.* Skovoroda as Philosophus Ludens // *Journal of Ukrainian Studies*. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 3–11.
- Див. також: 2.4; 3.4; 3.9; 3.10; 3.11; 3.12; 3.13; 6.12; 10.2; 10.6.1; 10.19.1; 17; 26.3; 26.8.4; 26.8.8; 26.8.13; 26.10; 26.13.8; 26.16.4.

26.8.12. Форма

Опозиція *матерії* та *форми* є одним з основних складників класичної парадигми європейського способу думання. Скажімо, на думку Томи Аквінського, за яким вивчали богослів'я в Києво-Могилянській академії, “усе складене з матерії та форми набуває довершеності завдяки формі”. Відтак, сам Господь Бог є *особливою формою*. Утім, Сковорода, говорячи про форму, покликається не на схоластів, а на Платона. “Всё три мыры, – каже він у діалозі «Потоп зміний», мавши на думці всесвіт, людину та Біблію, – состоят из двух едино составляющих естеств, называемых *материя* и *форма*. Сии формы у Платона называются *идеи*, сиречь *видѣнья*, *виды*, *образы*. Они суть первородныи мыры нерукотворенныя, тайныя веревки, преходящую сѣнь, или матерію, содержащія”.

- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // *Філософія Григорія Сковороди*. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196 с.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // *Філософія Григорія Сковороди*. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Петров В.П.* До характеристики філософського світогляду Сковороди (Вчення Сковороди про матерію) // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. II. – С. 30–43 (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).
- Ушкалов Л.* Метафізика Григорія Сковороди // *Український світ*. – 1994. – Рік 3. – Ч. 1–2. – С. 6–7.
Англійський переклад див.: *Ushkalov L.* The Metaphysics of Hryhorij Skovoroda / Transl. by V. Horak // *Ukrainian World*. – 1994. – Year 3. – Issue 1–2. – P. 6–7.
Німецький переклад див.: *Uschkalow L.* Die Metaphysik von Hryhorij Skoworoda / Übersetzt von O. Jakowlew // *Ukrainische Welt*. – 1994. – Jg. 3. – Teil 1–2. – S. 6–7.

- Ушкалов Л. Образ як риторична реальність // Ушкалов Л. Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 43–54.
- Ушкалов Л. Риторична “матерія” творів Сквороди на тлі українського літературного бароко // Актуальні проблеми слов’янської філології: Міжвузівський збірник наукових статей «Лінгвістика і літературознавство». – Київ: Знання, 2000. – Вип. V. – С. 120–126.
- Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сквороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сквороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сквороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: Чижевський Д. Філософія Г.С. Сквороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф. Григорий Саввич Скворода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Скворода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Kline G.L. Skovoroda’s Metaphysics // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 223–237.
- Див. також: 3.6; 6.3; 6.8; 26.7; 26.8.1; 26.8.2; 26.8.3; 26.8.10; 26.13.6; 26.18.1.

26.8.13. Щастя

Одним із найважливіших понять філософії Сквороди є *щастя*. Недаром науку Сквороди зазвичай розглядають у рамках євдемоністської традиції. Для нашого філософа *щастя* – це справжня *causa finalis* усіх людських помислів, почувань та дій. На цій підставі Андреас Анг’ял навіть говорив про сквородинський “рококо-євдемонізм”. Утім, наділяючи щастя примітними рисами оригенівського апокатастизму, Скворода перетворює його на своєрідний есхатологічний принцип. Свої погляди на природу щастя він найдокладніше розглядає в діалозі «Розмова п’яти подорожніх про справжнє щастя в житті», а також у трактаті «Початкові двері до християнського доброго життя». “Нема нічого солодшого для людини й нічого потрібнішого, – каже він, – як щастя, і нема нічого легшого, ніж це... Царство Боже всередині нас. Щастя в серці, серце в любові, любов же в законі Вічного... Що було б тоді, коли б щастя, найміліше і найпотрібніше для всіх, залежало від місця, від часу, від плоті й крові? Скажу ясніше: що було б тоді, коли б щастя помістив Бог в Америці, або на Канарських островах, або в азійському Єрусалимі, або в царських палацах, або в часах Соломонових, або в багатствах, або в пустелі, або в чинах, або в науках, чи в здоров’ї? Тоді б і щастя наше, і ми з ним були б бідні. Хто міг би добратися до тих місць? Як можна всім народитися в одному якомусь часі? І як можна поміститися всім в одному чині або стані?.. Нині чи хочеш бути щасливим? Не шукай щастя за морем, не проси його в людини, не мандруй по планетах, не тиняйся в палацах, не плазуй по земній кулі, не броди по Єрусалиму... Золотом можеш купити село – річ трудну, бо не вельми потрібну. А щастя, як річ найбільш потрібна, дається всюди даром. Повітря і

сонце завжди з тобою, всюди й даром; а все те, що від тебе геть тікає, – знай, що воно чуже й не вважай за своє”.

- Алексеев А.П.* Духовна цінність “філософія серця” // Науковий вісник [Харківського державного педагогічного університету]. – Харків: Харківський державний педагогічний університет, 2000. – № 12. – Серія: Філософія. – Вип. 6. – С. 80–86.
Про Сковороду див. на с. 81–83.
- Багалеї Д.И.* Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Багалеї Д.И.* Украинский странствующий философ Г.С. Сковорода. С приложением статьи М.И. Яворского «Сковорода и его общество». – Харьков: Типография народного комиссариата просвещения, 1923. – 65 с.
Українську версію розвідки див.: *Багалій Д.* Український мандрований філософ Григорій Савич Сковорода. Його життя, філософія і значіння. (З приводу 200 річчя з дня народження 22 листопада ст. ст. 1722–1922 р.) // *Багалій Д.І., Яворський М.І.* Український філософ Г.С. Сковорода. – [Б. м.] [Харків]: Державне видавництво України, [б. р.] [1923]. – С. 9–48.
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орії» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Бичко А.К.* Класична доба української філософії // *Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г.* Історія філософії: Підручник. – Київ: Либідь, 2001. – С. 335–358.
Про Сковороду див. на с. 339–346, 349, 352, 355, 356.
- Білоус П.В.* Ейдос дороги в ліричних творах Г. Сковороди // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 22–26.
- Бокоева Л.А.* Г.С. Сковорода про чинники людського щастя // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 3.
- Бучило Л.* Григорій Сковорода – визначний український філософ XVIII ст. (До 250-их роковин з дня народження) // Церковний календар на 1972 р. – Варшава, 1971. – С. 94–103.
Те саме: Визвольний Шлях. – 1972. – Річник XXV. – Кн. 5 (290). – С. 576–590.

- Воловик В.І., Макаренко Е.М.* Формування і розвиток філософської думки на Україні // Історія філософії: конспект лекцій / Під заг. ред. В.І. Воловика. – Запоріжжя, 2001. – С. 274–300.
Про Сковороду див. на с. 275, 286–293.
- Воропай О.* Український філософ Григорій Сковорода (3 нагоди 260-ліття від дня народження) // Визвольний Шлях. – 1982. – Річник XXXV. – Кн. 8 (413). – С. 925–933.
- Головченко М.М.* Психофізіологія людського щастя // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 98.
- Грицай О.Н.* Самовизначення людини в філософії Г.С. Сковороди і становлення сучасної особистості // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 4.
- Гузар І.* Григорій Сковорода про щастя людини // Нові Дні: Український універсальний журнал. – 1994. – № 534–535. – С. 14–17.
- Гузар І. Г.В. Ляйбніц і Григорій Сковорода про щастя людини і зло на землі // Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 88–102.
- Демков М.И.* Г.С. Сковорода, странствующий философ и педагог // *Демков М.И.* История русской педагогики. – Ч. II. Новая русская педагогика (XVIII-й век). – Санкт-Петербург: Издание автора, 1897. – С. 515–543.
- Доценко П.* Проблема щастя в творчості Г.С. Сковороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 5–6.
- Ефименко А.Я.* Личность Г.С. Сковороды как мыслителя [Реферат, прочитаний на засіданні Московського психологічного товариства 5 листопада 1894 р.] // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 5 (25). – С. 419–444.
Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 255–275.
- Ефименко А.Я.* Философ из народа // Книжки недели. – 1894. – Январь. – С. 7–30.
Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 236–254.
- Жижиченко В.П.* Основні риси й місце концепції “сродної” праці в філософському вченні Г.С. Сковороди // Філософія, культура, життя: Міжвузівський збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: Системні технології, 1998. – Вип. 2. – С. 196–203.
- Житецкий П.И.* «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
Про Сковороду див. на с. 135–152.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.

- Український переклад див.: *Житецький П.І.* Григорій Савич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасній йому течія громадського життя та його літературний стиль // *Житецький П.І.* «Енеїда» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
- Те саме: *Житецький П.Г.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.
- Заветний С.О.* Г.С. Сковорода: проблеми самоврядування // Науковий вісник [Харківського державного педагогічного університету]. Серія: Філософія. – Харків: Харківський державний педагогічний університет, 2001. – Вип. 7. – С. 115–119.
- Зеленогорский Ф.А.* Философия Григория Саввича Сковороды, украинского философа XVIII столетия // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 23 (3). – С. 197–235; Кн. 24 (4). – С. 281–315.
- Те саме: Окр. відбитка. – Москва, 1894. – 73 с.
- Иваньо І.В.* Філософія і людське щастя. До 175-річчя від дня смерті Г.С. Сковороди // Наука і суспільство. – 1969. – № 11. – С. 17–19.
- Иваньо І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Льїн В.* Сократ і Сковорода: екзистенційний вимір гуманістичних інтенцій // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Філософія, економіка. – 2000. – № 4. – С. 5–9.
- Кальной І.І.* Філософ-просвітитель України другої половини XVIII ст. // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 23–27.
- Камінський А., Камінська Н.* Проблема щастя у творчості Григорія Сковороди // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 88–91.
- Кашуба М.* В поисках счастья человеческого: 250 лет со дня рождения Г. Сковороды // Наука и религия. – 1972. – № 12. – С. 86–88.
- Коваленко Гр.* Григорій Сковорода, його життя і твори. – Полтава: Накладом Полтавської спілки споживчого товариства, 1919. – 156 с.
- Корниенко Н.Н.* Григорий Сковорода: гипотеза о счастье // Философская и социологическая мысль. – 1992. – № 11. – С. 113–129.
- Котова Л.* Проблема щастя в етиці Г. Сковороди // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 63–64.
- Красуцкая И.* Счастье – в самом человеке: Четыре разговора о жизни, истине и вечности с прологом и эпилогом // Русский язык и литература в средних учебных заведениях Украины. – 1992. – № 2. – С. 57–62.
- Кульчицький Б., Кульчицький Я.* Г. Сковорода про діяльність як засіб досягнення щастя // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до

- 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 60–61.
- Кутаїс І.* Категорія щастя в філософії Григорія Сковороди // Хроніка 2000. – 2000. – № 37–38. – С. 332–350.
- Лауцк С.* Винниченкова філософія щастя // Філософська думка. – 1998. – № 1. – С. 136–154.
Про Сковороду див. на с. 147.
- Литвинов В.* Про шляхи здобуття щастя у розумінні українських філософів XV–XVIII ст. (Від Григорія Саноцького до Григорія Сковороди) // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 166–178.
- Мишанич О.* Григорій Сковорода (1722–1794) // *Сковорода Г.* Твори: У 2 т. / Передмова О. Мишанича. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – Т. 1. – С. 9–35.
Те саме: *Мишанич О.* Григорій Сковорода. Нарис життя і творчості. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – 48 с.; *Мишанич О.* Кризь віки: Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження. – Київ: Обереги, 1996. – С. 144–177.
- Морська Н.* Ідея самопізнання в українській філософській думці (від Києво-Руської доби до кінця XVIII ст.) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Філософія, економіка. – 2000. – № 4. – С. 14–18.
Про Сковороду див. на с. 17.
- Огородник І.В., Огородник В.В.* Григорій Сковорода // *Огородник І.В., Огородник В.В.* Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навчальний посібник. – Київ: Вища школа; Знання, 1999. – С. 253–263.
- Охріменко П.* Життя та діяльність Григорія Сковороди // Дніпро. – 1944. – № 5–6 (листопад – грудень). – С. 102–112.
- Паласюк Г.* Самопізнання Г. Сковороди як шлях до єднання з природою для досягнення щастя // Вісник Львівського університету. – Львів, 1999. – Вип. 1. – С. 38–44.
- Панкратов С.А., Панкратова С.І.* Філософія людини у творчості Г.С. Сковороди // Тези доповідей харківських сковородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 52–54.
- Пашук А.* Проблема “истинного человека” у філософській концепції Григорія Сковороди // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ: Праці історико-філософської секції. – С. 181–200.
- Пашук А.І.* Проблема щастя у філософському вченні Г.С. Сковороди // Українське літературознавство: Республіканський міжвідомчий збірник. – Львів: Вища школа, 1973. – Вип. 18. – С. 96–102.
- Пелех П.* З життя і творчості Сковороди // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці філільогічної секції. – Львів, 1925. – Т. СХХХVІ–СХХХVІІ. – С. 139–157.
- Петров В.* Теорія “нероблення” Гр. Сковороди // Життя й революція. – 1926. – № 4 (Квітень). – С. 49–55.
- Пименова В.* Путь к себе // География в школе. – 1993. – № 4. – С. 72–75.
Про Сковороду див. на с. 73–75.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.

- Проценко О.П.* Философствование как поиск смысла бытия человека // Тези доповідей II Харківських сквородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 11–13.
- Проценко О.П.* Щастя та смисл життя у філософських пошуках Г.С. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 68–69.
- Редько М.П.* Вчення Г.С. Сковороди про загальне щастя // Доповіді та повідомлення. Тези. (Ужгородський університет). Серія суспільних наук. – Ужгород, 1961. – № 1. – С. 67–75.
- Редько М.П.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.
- Сокол С.* Сенс життя людини та людського щастя в історії філософії та сучасність // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Філософія. – Тернопіль, 2001. – № 7. – С. 34–38.
Про Сковороду див. на с. 37.
- Стогній І. Г.* Сковорода про свободу і справедливість // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 179–193.
- Стогній І.П.* Вчення про щастя в філософії Г. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 10–13.
- Табачников І.А.* Григорій Сковорода. – Москва: Мысль, 1972. – 207 с.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Фіглецький М.* Г. Сковорода про щастя і свободу людини // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 91–92.
- Цимбрикевич Й.* Проблема щастя людини у філософії Г.С. Сковороди // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 25–26.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чотик Д.* Філософія щастя Г.С. Сковороди і навчання // Нові Дні: Український універсальний журнал. – 1997. – Травень – червень. – С. 15–17.
Те саме: Українознавство: III Міжнародний конгрес українців, Харків, 26–29 серпня 1996 р. / Відп. ред. П. Кононенко. – Київ, 1997. – С. 151–152; *Чотик Д.Б.*

- Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – С. 12–17.
- Чопик Д.Б.* “Горна держава” Григорія Сковороди (На відзначення ювілею 200-ліття від смерті) // *Чопик Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – С. 35–41.
- Шпет Г.Г.* Очерк развития русской философии. – Петроград: Колос, 1922. – Ч. 1. – 349 с.
Про Сковороду див. на с. 68–83.
Те саме: *Шпет Г.Г.* Сочинения. – Москва: Правда, 1989. – С. 82–96;
Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 291–306.
- Шудрик І.О.* Філософія Григорія Сковороди // *Шудрик І.О.* З історії української філософської думки: Навчальний посібник для студентів. – Харків: Видавничка група «Академія», 2000. – С. 39–45.
- Шумка М.* Філософське трактування Г.Сковородою природи світу та способу життя // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія 10: Філософія, економіка, соціологія. – Тернопіль, 1998. – № 1. – С. 12–16.
- Щитова Л.Г.* Філософська рефлексія як основа самореалізації людини в гуманістичній концепції Г.С.Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 36–38.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Ярмусь С.* Поняття про щастя на основі філософії Сковороди // *Ярмусь С.* Вибране із статей, проповідей і доповідей протопресвітера Степана Ярмуся. – Вінніпег, 1991. – С. 318–350.
- Ярмусь С.* Поняття щастя в філософії Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 660–673.
- Angyal A.* Die slawische Barockwelt. – Leipzig: Seemann, 1961. – 321 S.
Про Сковороду див. на с. 303–305.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda’s fables: analysis // *Skovoroda G.S.* Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk. – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 71–110.
Те саме: *Chopyk D.B.* Skovoroda’s Fables: Analysis. – Salt Lake City, 1995. – 40 p.;
Чопик Д.Б. Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – Р. 44–82.
- Chopyk D.B.* Gregory Skovoroda and His ‘Celestial Republic’ // *Чопик Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – Р. 30–34.

- Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.
- Haase F. Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.
- Te same: Репринт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.
- Jakovenko B. Dějiny ruské filosofie / Přel. F. Pelikán. – Praha: Nákladem Slovanského Ústavu, v komisi nakl. »Orbis«, 1938. – IX, 562 s.
- Про Сковороду див. на с. 30–35.
- Російський переклад див.: Яковенко Б.В. История русской философии: Пер. с чеш. / Общ. ред. и послесл. Ю.Н. Солодухина. – Москва: Республика, 2003. – 510 с.
- Про Сковороду див. на с. 32–36.
- Kaluzny A.E. La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Koultchytzkyi A. Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personalisme // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'ocasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 55–110.
- Kultschytzkyj A. von. Der universalistische Humanismus Komensky's und personalistische Humanismus Skovoroda's // Kratochvil J. et al. H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 30–42.
- Чеську версію див.: Kultschytzkyj A. von. Komenského universalismus a skovorodův personalismus // Kratochvil J. et al. H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 23–29.
- Kultschytzkyj A. von. Hryhorij Skovoroda, Philosoph der Selbsterkenntnis und Vorläufer des Personalismus // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 30–40.
- Kutash I.G. Happiness in the Thought of Hryhorij S. Skovoroda: Ph. D. dissertation. – McGill University, 1986. – IV, 218 p.
- Lashchuk E. Skovoroda's philosophy of happiness in the context of western philosophy // Наукові записки НаУКМА. – Київ, 1996. – Т. 1: Філософія та релігієзнавство. – С. 54–59.
- Український переклад див.: Лащук Є. Сковородинівська філософія щастя у контексті західної філософії // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 293–302.
- Máchal J. Slovanské literatury. – Praha: Matice česká, 1922. – Dil. I. – 319 s.
- Про Сковороду див. на с. 276–277.
- Manning C.A. Hrihori Skovoroda // Manning C.A. Ukrainian Literature: Studies of the Leading Authors. – Jersey City: Ukrainian National Association, 1944. – P. 17–22.
- Te same: Manning C.A. Ukrainian Literature. Studies of the Leading Authors / With a Foreword by Prof. W. Kirkconnel. – Plainview; N. Y.: Books for Libraries Press, 1971. – P. 17–22.

- Mirčuk J.* H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
Te same: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Mirčuk J.* Tolstoj und Skovoroda, zwei nationale Typen // Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. – Berlin; Leipzig, 1929. – Bd. II. – S. 24–51.
Te same: Окр. відбитка. – Berlin, 1929. – 28 S.
- Mytrowytsch K.* Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 33–53.
Український переклад див.: *Мутрович К.* Платонічні елементи у філософії Сковороди / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Roussow G.* G.S. Skovoroda et sa lutte contre le matérialisme // Études Slaves et Est-Européennes. – 1957. – Vol. II. – Fasc. 1. – P. 15–30.
Te same: Montréal, 1994. – 16 p.
- Rudnyckyj J.B.* A Tribute to Skovoroda on the Occasion of the 250th Anniversary of His Birth // Ukrainian Review. – 1973. – Vol. 20. – No. 2. – P. 15–18.
Te same: *Rudnyckij J.B.* A Tribute to Skovoroda // Сковородяна I. – Ottawa, 1994. – P. 3–7.
- Selanski W.* Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh.* Fábulas. – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.
- Zakydalsky T.* Skovoroda's Moral Philosophy // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 239–250.
Український переклад див.: *Закидальський Т.* Моральна філософія Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 303–315.
- Див. також: 3.4; 3.6; 3.10.2; 6.12; 10.12.1; 26.4; 26.5; 26.8.5; 26.8.8; 26.8.11; 26.10; 26.13.

26.9. Питання натурфілософії в Сковороди

Натурфілософська проблематика сама по собі ніколи не приваблювала Сковороду. Звісно, Сковорода час від часу торкається питань, що належали до царини схоластичної фізики, тобто натурфілософії. Він може говорити про матерію та про її вічність, про субстанційні форми, про рух (наприклад, у діалозі «Кільце» філософ каже: «Душа – то mobile perpetuum – безугавна рухомість»), про час і простір, про геліоцентричну систему Коперника («Коперник – це новочасний астроном. Його система, тобто план чи образ небесних кіл, визнана зараз у всьому світі. Він народився над Віслою, у польському місті Торуні. Свою систему оприлюднив у [1543 році]»), про вічність світу, про creatio ex nihilo, про множинність світів, про першостихії, про

астрологію, про єдність мікро- та макрокосмосу тощо, однак всі ці питання ніколи не розгортаються в питому натурфілософській стратегії – Скворода розглядає їх здебільшого в релігійному чи етичному ключі.

- Дичковська Г.* Екологічний пафос філософської творчості Г. Сквороди // Григорій Скворода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 51–52.
- Дмитерко Я.Д.* О развитии материалистической философии на Украине. (Конец XVIII и начало XIX века) // Вопросы философии. – 1951. – № 3. – С. 108–118. Про Сквороду див. на с. 109–111.
- Дрбал О.* Григорій Скворода і природні науки // Вісник геодезії та картографії. – 1998. – № 3. – С. 61–63.
- Дрбал О.* “Дивись на прекрасну іпостась істини” // Пороги. – 1998. – № 1. – С. 20–21.
- Каушуба М.В.* Скворода і неоплатонівські традиції в Україні // Спадщина Григорія Сквороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сквороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 56–60.
- Кубаєвич П.* Космологічні уявлення про світ у поетичній збірці Г. Сквороди «Сад божественных пѣсней» // Григорій Скворода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сквороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 49–50.
- Ласло-Куцюк М.* Взгляд Сквороды на космогонию и античная эзотерическая арифмология // Философская и социологическая мысль. – 1991. – № 10. – С. 100–112.
- Нічик В.М.* Г. Скворода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Пиливець Л.Б.* Натурфілософія Кирила Транквіліона-Ставровського // Проблеми філософії: Міжвідомчий науковий збірник. – Київ: Либідь, 1992. – Вип. 94: З історії філософії в Україні. – С. 72–85. Про Сквороду див. на с. 74, 85.
- Редько М.П.* Світогляд Г.С. Сквороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.
- Табачников И.А.* Григорий Скворода. – Москва: Мысль, 1972. – 207 с.
- Уткіна Н.Ф.* Філософія Г.С. Сквороди та наука Нового часу // Григорій Скворода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 111–116.
- Філософія Григорія Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – 311 с.
- Шкуринов П.С.* Философское и социально-этическое учение Григория Сквороды // Шкуринов П.С. Философия России XVIII века: Учебное пособие для вузов. – Москва: Высшая школа, 1992. – С. 130–150.
- Штейн Г.А.* Григорій Скворода і Данііл Мейнгард // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції

«Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 17–24.

Scherer S.P. The Concept of an Unlimited Natural World in the Thought of H.S. Skovoroda (1722–1794) // *The New Review*. – 1972. – Vol. 12. – No. 3. – P. 33–42.

Див. також: 2.7; 3.3; 11; 26.4; 26.5; 26.8.6; 26.11; 26.13; 26.13.1; 26.13.2; 26.13.8.

26.10. Політія (соціальна філософія) Сковороди

Сковорodinська *політія* є складником його науки про Софію-Премудрість Божу. На ґрунті соціальних стосунків Софія постає не чим іншим, як цілокупністю “сродностей”. Вона “в усіх суставах і частинах політичного корпусу, що з людей, а не з каміння складається, таємно розлившись, робить його міцним, мирним і благополучним. Коли, напр., якийсь рід, або місто, або державу збудовано по цій моделі, то воно буває тоді раєм, небом, домом Божим... І коли один якийсь чоловік по тому ж зразку збудує життя своє, то в ньому тоді буває страх Божий, святиня, благочестя тощо. І як у людському тілі один розум, але по-різному в різних частинах виявляється, – отак і в згаданих громадах, зв’язаних цією Премудрістю, Бог через різні частини виявляє різні дії для загального добра... Отож, вона і є те пресвітле Боже лице, котрим він із часом, відбившись у нашій душі, перетворює нас із диких і бридких монстрів або калік на людей, здатних до громадської злагоди, незлобних, стриманих, великодушних і справедливих”. Сковорodinська “сродність”, бувши поєднанням Платонової моделі ідеальної республіки з наукою про Церкву як містичне Христове Тіло, по суті відрізняється від багатьох аналогічних побудов, скажімо, від схеми соціуму Еразма Роттердамського. По-перше, правлячи, так само, як і Еразм, про три головні види “сродності” (хліборобську, вояцьку та філософську), Сковорода наполегливо підкреслює думку про існування “сродності” для *кожної окремої людини*. По-друге, характерні для Еразмової моделі принципи гієрархічності та соціальної динаміки в Сковорodin софійно знівельовані, оскільки реальна соціальна стратифікація поступається тут місцем стратифікації “внутрішній”: кожна людина, яка віднайшла свою “сродність”, без жодних опосередкувань гієрархічно владнаними суспільними стратами прилучається до Софії, тобто до Невидимої Церкви.

Білич Т.А. Суспільно-політичні погляди Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О. М. Горького, 1972. – С. 30–33.

Венедиктова І.В. Философские проблемы права в творчестве Г.С. Сковороды // *Культура у філософії ХХ століття: Матеріали ІV Харківських міжнародних Сковорodinівських читань* (Харків, 30 вересня – 1 жовтня 1997 р.). – Харків: Університет внутрішніх справ, 1997. – С. 217–219.

Гнатенко П.И. Общественно-политическая мысль на Украине во второй половине XVII – середине XVIII вв. – Днепропетровск, 1982. – 170 с.
Про Сковороду див. на с. 81, 82, 125, 130–132, 134, 136, 164.

Гоянич М. Соціальна проблематика в спадщині Г. Сковороди і сучасні процеси відродження України // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам’яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 5–7.

- Гриценко Л.В.* Економіко-політична концепція Г.С. Сковороди // Тези доповідей II Харківських сквородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 162–164.
- Гузар І.* Григорій Сковорода у контексті просвітительської філософії // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 69–87.
- Гузар І.* Г.В. Ляйбніц і Григорій Сковорода про щастя людини і зло на землі // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 88–102.
- Деркач Ж.В.* Рациональне та ірраціональне в політичних поглядах Г. Сковороди // Проблема раціональності наприкінці XX століття: Матеріали V Харківських міжнародних Сковородинівських читань. 29–30 вересня 1998 р. – Харків: Університет внутрішніх справ, 1998. – С. 36–38.
- Донцов Д.* Григорій Сковорода про Національний Провід // На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 9–18.
- Донцов Д.* Дороговказ Григорія Сковороди нашій сучасності. – Київ, 2000. – 20 с. (Серія «Бібліотека молодого націоналіста»).
- Дудко Д.* Григорій Сковорода про справедливе суспільство // Відродження. – 1993. – № 10. – С. 6.
- Дудко Д.М.* “Вічна молодість” архаїчної традиції: давньоіндоевропейські витоки соціальної філософії Г.С. Сковороди // Культура у філософії XX століття: Матеріали IV Харківських міжнародних Сковородинівських читань (Харків, 30 вересня – 1 жовтня 1997 р.). – Харків: Університет внутрішніх справ, 1997. – С. 231–232.
- Дудко Д.М.* Г. Сковорода про соціальну справедливість // Ідея справедливості на схилі XX століття: Матеріали VI Харківських міжнародних Сковородинівських читань. 28–29 вересня 1999 р. – Харків: Університет внутрішніх справ, 1999. – С. 32–33.
- Дудко Д.М.* Міфологічні корені соціальних ідеалів Г.С. Сковороди // Проблема раціональності наприкінці XX століття: Матеріали V Харківських міжнародних Сковородинівських читань. 29–30 вересня 1998 р. – Харків: Університет внутрішніх справ, 1998. – С. 39–40.
- Дудко Д.М.* Соціальна філософія Г.С. Сковороди в інтерпретації Д. Донцова // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 7–8.
- Євдокименко В.Ю.* Г.С. Сковорода і суспільно-політична думка на Україні // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 35–43.
- Єневич Ф.* Суспільно-політичні погляди Г.С. Сковороди // Пропагандист і агітатор. – 1946. – № 4. – С. 30–37.

- Жижченко В.П.* Концепція “сродного труда” в філософії Г.С. Сковороди и ее культурно-историческое место: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Киев, 1988. – 17 с.
- Заветний С.О.* Г.С. Сковорода: проблеми самоврядування // Науковий вісник [Харківського державного педагогічного університету]. Серія: Філософія. – Харків: Харківський державний педагогічний університет, 2001. – Вип. 7. – С. 115–119.
- Звонков Є.Ю.* Соціо-філософські погляди Г.С. Сковороди і сучасні концепції “приватизації” конфлікту // Тези доповідей II Харківських сквородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 142–144.
- Иваньо И.* Релацииле филозофиче молдо-русо-украинене дин прима жумэтата а секолулуй XIX (А. Хыждеу ши Г.С. Сковорода) // Суб драпелул унитэций идеологиче. – Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1980. – П. 53–69.
- Иваньо І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Канак Ф.* Суспільство сродної праці Григорія Сковороди як варіант громадянського суспільства // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 212–226.
- Коваленко Л.Л.* Соціально-політичні погляди Г. Сковороди // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинівських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 141.
- Кондрашова В.М.* Соціально-політичні погляди Г.С. Сковороди як відображення найпрогресивніших ідей Просвітництва в Україні // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 109–111.
- Кульчицький О.* Людина за філософією Г. Сковороди антитезою марксистсько-ленінської концепції людини // *Кульчицький О.* Український персоналізм. Філософська й етнопсихологічна синтеза. – Мюнхен; Париж: Український Вільний Університет, 1985. – С. 37–48.
- Максимов С.І.* Ідея природного права у світогляді Г.С. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 102–103.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Олексюк В.* Григорій Сковорода – християнський філософ // *Олексюк В.* До проблем доби обману мудрости: Збірник філософічних студій / Вступне слово Г. Лужницького. – Чикаго, 1975. – С. 15–51.
- Те саме: *Олексюк В.* Християнська основа української філософії (Вибрані твори). – Київ: Видавничий Дім «Соборна Україна», 1996. – С. 178–192.
- Острянин Д.Х.* Матеріалістична тенденція у філософських і соціологічних поглядах Г.С. Сковороди // *Острянин Д.Х.* Розвиток матеріалістичної філософії на

- Україні: Навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів університетів та педагогічних інститутів. – Київ: Вища школа, 1971. – С. 30–41.
- Пісоцький В.* Ідея толерантності в етиці Г.С. Сковороди // Сіверянський літопис. – 1999. – № 1. – С. 157–165.
- Те саме: Людина і світ. – 1999. – № 10. – С. 49–51.
- Погорілий Д.С.* Ідеал суспільства у філософії Г.С. Сковороди // Культура у філософії ХХ століття: Матеріали ІV Харківських міжнародних Сковородинівських читань (Харків, 30 вересня – 1 жовтня 1997 р.). – Харків: Університет внутрішніх справ, 1997. – С. 272–273.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Продум М.* Класократія Липинського, вчення Сковороди і кастова модель устрою нації // Мандрівець. – 1995–1996. – № 6 (1). – С. 95–111.
- Радченко Л.П., Сідельникова І.В.* Погляди Г. Сковороди в аспекті розвитку економічної думки // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 122–125.
- Редько М.П.* Вчення Г.С. Сковороди про загальне щастя // Доповіді та повідомлення. Тези. (Ужгородський університет). Серія суспільних наук. – Ужгород, 1961. – № 1. – С. 67–75.
- Редько М.П.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.
- Сас П.М.* Суспільно-політичний та соціальний ідеал Г.С. Сковороди // Феодалізм на Україні. – Київ, 1990. – С. 177–193.
- Скаун О.* Питання держави і права в філософії Г.С. Сковороди // Право України. – 1995. – № 2. – С. 49–51.
- Скитский Б.Ф.* Социальная философия Г. Сковороды. – Владикавказ, 1930. – 55 с.
- Рец.:** *Štřewškyj D.* «Orient und Occident». – 1933. – № 14. – S. 47.
- Скриплев Е.А.* Социально-политические взгляды Г.С. Сковороды // Советское государство и право. – 1972. – № 11. – С. 124–126.
- Сокиренко В.Н.* Природноправава теорія Г.С. Сковороди // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 1973. – С. 3–9.
- Сук О.С., Чорноморець О.І., Безкоровайний С.А.* Ідея справедливості у філософії Г.С. Сковороди // Ідея справедливості на схилі ХХ століття: Матеріали VI Харківських міжнародних Сковородинівських читань. 28–29 вересня 1999 р. – Харків: Університет внутрішніх справ, 1999. – С. 63–65.
- Табачников И.А.* Григорий Сковорода. – Москва: Мысль, 1972. – 207 с.
- Табачников І.А.* Філософські і суспільно-політичні погляди Г.С. Сковороди // З історії суспільно-політичної та філософської думки на Україні (Записки Інституту філософії). – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1956. – Т. 3. – С. 19–64.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чопик Д.Б.* “Горна держава” Григорія Сковороди (На відзначення ювілею 200-ліття від смерті) // *Чопик Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – С. 35–41.

- Шевченко Н.В.* Соціальний ідеал селянсько-козацьких мас України у XVIII ст.: Г.С.Сковорода (історико-порівняльний аспект) // Історичні дослідження: вітчизняна історія. – 1989. – Вип. 15. – С. 63–69.
- Шевчук В.* “Горня республіка” Григорія Сковороди // Людина і світ. – 1982. – № 12. – С. 55–59.
- Шкуринов П.С.* Философское и социально-этическое учение Григория Сковороды // *Шкуринов П.С.* Философия России XVIII века: Учебное пособие для вузов. – Москва: Высшая школа, 1992. – С. 130–150.
- Яворський М.* Гр. С. Сковорода і громадянство // *Багалій Д.І., Яворський М.І.* Український філософ Г.С. Сковорода. – [Б. м.] [Харків]: Державне видавництво України, [б. р.] [1923]. – С. 49–68.
- Чорук Д.В.* Elevation, Resurrection and the Celestial Jerusalem in the Philosophy of Gregory S. Skovoroda // *Чорук Д.В.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – Р. 27–29.
- Чорук Д.В.* Gregory Skovoroda and His ‘Celestial Republic’ // *Чорук Д.В.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – Р. 30–34.
- Kaluzny A.E.* La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Zakydalsky T.D.* Skovoroda as Philosopher Ludens // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 3–11.
- Див. також: 3.4; 3.13; 3.14; 6.5; 6.12; 10.6.1; 10.12.1; 10.17.1; 26.4; 26.8.4; 26.8.10; 26.8.12; 26.13.6; 26.16.8; 26.18.2.

26.11. Психологічна проблематика в Сковороди

Психологічна проблематика привертала пильну увагу Сковороди. Зокрема, вона зринає тоді, коли мова заходить про “сродність”. “Разсуждая свойство чьей природы, – писав філософ, – могу я сказать, что ты, напримѣр, гидлив, жалослив, робок, лѣкарем или поваром тебѣ быть неудачно... Кто по натурѣ своей клопотлив и ретив, такому можно сказать, чтоб быть градоначалником берюгся, гдѣ безпрестаннїи оказїи к гнѣву и здорам”. Окрім того, будши містиком-візіонером, Сковорода цікавився природою сну. Тут він спирався на своїх улюблених античних авторів, передовсім, на Платона, Плутарха, Піцерона й Філона Олександрійського (наприклад, іпсичеронівський «Сон Сціпіона», що був обов’язковою лектурою в нижчих класах колегій, філософ мусив знати ще з дитинства), так само, як середньовічних (Григорій Великий) та новочасних (Джироламо Кардано). “Как только плоть во снѣ успокоится и нечто духови попустит свободы, – каже Сковорода, – в то время он недремлющим своим оком проводит и предвѣщает, что такое имѣет послѣдовать. А в сем ясно изображается природа его божественная, и можно догадаться, каков он будет уже тогда, когда совѣм уз тѣлесных освободится”. Наприклад, жажливі видива, що сняться грішній душі, є, як гадав філософ, “прообразами” вічних мук: удень її “тайно уязвляет свѣжая память, во снѣ же горѣ ужасными мечтами, страшными привидѣннїи театрами и дикообразными страшилищами смущает и мучит таяжде вѣчности памятная книга, грозящи достойною

местю”. Натомість, добра душа зазвичай насолоджується вві сні “Божими видіннями”, “зрґлищем позорищ, гармонією природи представляемых”. Ество психічного життя людини Сковорода пояснював здебільшого на підставі гуморальної теорії.

- Костюк Г.С.* Елементи діалектики в психологічних поглядах Г.С. Сковороди // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди: Збірник статей / Ред. колегія: О.Г. Дзевєрін (відп. ред.) та ін. – Київ: Вища школа, 1972. – С. 33–52.
Те саме: [коротка версія]: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 144–146.
- Костюк Г.С.* Психологічні погляди Г.С. Сковороди // Нариси з історії вітчизняної психології (XVII–XVIII ст.): Збірник статей. – Київ: Радянська школа, 1952. – С. 160–187.
- Ладизженський О.М.* Основні проблеми сучасної теорії пізнання й філософія Г.С. Сковороди // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п’ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. II. – С. 1–29 (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).
- Макарова Л., Пилецька Л.* Актуальність тлумачення сутності людини та її самопізнання у вченні Г. Сковороди для сучасної психології // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам’яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 17–18.
- Маноха І.П.* Витоки психологічної теорії потенціалу індивідуального буття особистості в творчості Г.С. Сковороди // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 120–122.
- Миценко М.* Пореволуційний розвиток природничих ідей в Україні // Збірник на пошану сімдесятиріччя народин Романа Смаль-Стоцького. – Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1963. – С. 374–393 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. CLXXVII).
Про Сковороду див. на с. 379.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Пелех П.М.* Психологія в Київській Академії в XVIII ст. // Нариси з історії вітчизняної психології (XVII–XVIII ст.): Збірник статей. – Київ: Радянська школа, 1952. – С. 80–122.
Про Сковороду див. на с. 89, 101, 122.
- Петренко Г.Г., Дорошко І.І.* Психологічна спадщина Г.С. Сковороди // Педагогіка та психологія. – Харків, 1999. – Вип. 6. – С. 158–163.
- Редько М.П.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.

- Роменец В. Сковорода Григорій Саввич // Психологія: Словарь. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 365.
- Соколов М.В. Г.С. Сковорода // Соколов М.В. Очерки истории психологических воззрений в России в XI–XVIII веках. – Москва: Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1963. – С. 327–342.
- Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Хрущ О. Етнопсихологічні ідеї творчості Г.С. Сковороди // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Саввича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка, 1994. – С. 65–66.
- Див. також: 3.3; 3.10.3; 3.11.4; 3.12; 10.5; 10.10; 10.16.5; 10.19.1.23; 11; 17; 26.2; 26.8.1; 26.8.6.2; 26.8.9; 26.9; 26.13.6; 26.16.9; 26.18.1.

26.12. Теорія пізнання (гносеологія) в Сковороди

Сковородинська гносеологія засновується на уявленні про *видиму* й *невидиму* природу макрокосмосу, мікрокосмосу та символічного світу. Відтак, пізнання Божого ества – це не що інше, як уміння бачити за видимими формами-знаками їхній прихований сенс. Можна заризикувати твердженням, що сковородинська теорія пізнання є спробою застосування принципів біблійної ноєматики та гевристики до всієї сфери буття. Окрім того, коли мова заходить про себепізнання, усеосяжний сковородинський символізм доповнюється зроду платонівською наукою про пізнання як спогад, тобто анамнезис. Теорія пізнання Сковороди має декілька джерел, а передовсім античну філософію (зокрема, від Платона й Арістотеля бере початок сковородинське уявлення про *подив* як початок пізнання) та Олександрійську богословську школу (Дмитро Чижевський стверджував, що за основне джерело гносеології Сковороди можна вважати твори Філона; від «Строматів» Климента походить уявлення Сковороди про пізнання як про справжню субстанцію філософа-гностика). Одначе, попри те, що Сковорода високо поціновує пізнання, воно має сенс не саме по собі, а лише в етичній та містичній стратегії.

- [Анонімна замітка про студію Д. Чижевського «Skovoroda-Studien. II. Skovorodas Erkenntnislehre und Philo»] // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1933. – Bd. X. – S. 47–60] // Balto-Slavica. – [Wilno], 1936. – S. 301.
- Денисов П.А. Познание и самопознание в философской концепции Григория Сковороды // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 99–104.
- Ерушевич Г. Гносеологічна концепція Г.С. Сковороди (матеріалістичні та діалектичні здогадки) // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Саввича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка, 1994. – С. 8–9.
- Зеньковський В.В. Философия Сковороды // Зеньковський В.В. История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.

- Те саме: *Зеньковский В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
- Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.
- Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.
- Іваньо І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Льїн В.В.* Григорій Сковорода. Життя як виклик // *Льїн В.В.* Український гуманізм: тотожність раціонального та ірраціонального (три ступені сходження до істини). – Київ, 1999. – С. 113–256.
- Култаєва М.Д.* Проблема розуміння у філософській спадщині Г.С. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 33–34.
- Ладигенський О.* З приводу статті: «Основні проблеми сучасної теорії пізнання й філософія Г.С. Сковороди» в Юбілейному Збірнику на пошану... Багалія, ч. 2 // Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук. – Київ, 1928. – Кн. XVI. – С. 324–325.
- Ладигенський О.М.* Основні проблеми сучасної теорії пізнання й філософія Г.С. Сковороди // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. II. – С. 1–29 (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).
- Логвиненко О.* Осмислення ролі розуму в творах українських мислителів кінця XVI – першої половини XVII ст. та у Г. Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 47–55.
- Лосев А.Ф.* Русская философия // Век XX и мир. – 1988. – № 2. – С. 36–44; № 3. – С. 40–47.
- Про Сковороду див. на с. 39–43 (№ 2).
- Те саме: *Лосев А.Ф.* Страсть к диалектике. Литературные размышления философа. – Москва: Советский писатель, 1990. – С. 78–85; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 72, 74–78, 94; *Лосев А.Ф.* Философия. Мифология. Культура. – Москва: Политиздат, 1991. – С. 214, 216–222.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.

- Михайловська Н.* Особливості філософського вчення Г. Сковороди: Текст лекції з курсу філософії. – Харків: Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури, 1996. – 20 с.
- Очинський Ів.* Зародки матеріалізму в творах і житті Г.С. Сковороди // Прапор марксизму. – 1929. – № 1 (Січень – лютий). – С. 22–46.
- Петров В.* Г.С. Сковорода. Спроба характеристики // Київська старовина. – 2001. – № 4. – С. 109–120.
- Подольська Є.А.* Про співвідношення гносеологічного та аксіологічного аспектів буття в концепції Г.С. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 99–100.
- Попович М.В.* Антиномія “простоти істини” у філософії Григорія Сковороди // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 55–66.
- Потятиник Б.* Парадоксальне мислення у філософії Г. Сковороди // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 38–39.
- Прокопов Д.Є.* Г.С. Сковорода: діалог і одкровення. – Київ: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. – 22 с.
- Прокопов Д.Є.* Проблема істини в філософській думці Григорія Сковороди: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 1998. – 16 с.
- Редько М.П.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.
- Скринник З.Е.* Філософія Г. Сковороди // *Вільчинський Ю.М., Скринник М.А., Скринник З.Е.* Розвиток філософської думки в Україні. – Львів: Редакційно-видавничий відділ Львівського університету, 1991. – Ч. 1: Від часів Київської Русі до доби романтизму. – С. 58–68.
- Софронова Л.А.* Три мира Григорія Сковороди. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.
- Табачников И.А.* Григорій Сковорода. – Москва: Мысль, 1972. – 207 с.
- Ткачук О.О.* Філософія Г. Сковороди як система // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – Вип. 6. – С. 182–192.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Харків – моя мала Батьківщина: Навчальний посібник з народознавства (Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди) / За ред. І.Ф. Прокопенка. – Харків: ОВС, 2003. – 544 с.
Про Сковороду див. на с. 54, 56, 60–65, 138, 146, 156–161, 172, 199, 200, 203, 333–334, 336, 348, 363–365, 394, 402, 418, 422–429, 453.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди // Путь. – 1929. – Т. XIX. – С. 23–56.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шаповал В.М.* Пізнання універсуму в філософії Г.С. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 41–42.
- Шевченко В.І.* Гностико-екзистенціальна підстава вчення Г.Сковороди про пізнання // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 166–170.
- Шевченко В.І.* Концепція пізнання в українській філософії (Логіко-історичний аспект): Автореф. дис. ... д-ра філос. наук. – Дніпропетровськ, 1993. – 32 с. Про Сковороду див. на с. 21–25, 27.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Эрн В.Ф.* Очерк теоретической философии Г.С. Сковороды // Вопросы философии и психологии. – 1911. – Кн. 110. – № 5 (Ноябрь – декабрь). – С. 531–680.
- Ярочкин Б.А.* Гносеологический гуманизм Сковороды // Тези доповідей II Харківських сквородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 149–151.
- Arseniew N. von.* Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Čyževskij D.* Skovoroda-Studien. II. Skovorodas Erkenntnislehre und Philo // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1933. – Bd. X. – S. 47–60.
- Fizer J.* Skovoroda's and Socrates's Concepts of Self-Cognition: A Comparative View // Ukrainian Quarterly. – 1994. – Vol. 50. – P. 236–245.
Те саме: Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 65–73.
Український переклад див.: *Фізер І.* [Філософське] поняття самопізнання у Сковороди і Сократа: Компаративне дослідження // Наукові записки [Національного університету «Києво-Могилянська академія»]. – 1996. – Т. 1: Філософія та релігієзнавство. – С. 49–54.
- Jastrzębiec-Kozłowski Cz.* Grzegorz Skovoroda, myśliciel ukraiński // Problemy Europy Wschodniej. – 1939. – № 2. – S. 120–128; № 3. – S. 185–194.
- Kaluzny A.E.* La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Koultychyskiy A.* Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personnalisme // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de

- Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 55–110.
- Mirčuk J.* H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
- Те саме: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Mytrowytsch K.* Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 33–53.
- Український переклад див.: *Митрович К.* Платонічні елементи у філософії Сковорода / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.
- Mytrowytsch K.* Skovoroda – figure typique du “siècle des lumières” en Ukraine // Jahrbuch der Ukrainekunde, 1982. – München, 1982. – P. 59–87.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Scherer S.P.* Knowledge in an Eighteenth-Century Slavic Philosopher: The Views of H.S. Skovoroda // East European Quarterly. – 1983. – Vol. XVII. – No. 3. – P. 371–381.
- Див. також: 3.2; 3.10; 3.10.1; 3.10.2; 3.10.3; 3.11; 3.12; 6.1; 10.12.2; 11; 26.4; 26.8.8; 26.8.10; 26.13.1; 26.13.4; 26.13.6; 26.18.1; 26.20.3.

26.13. Традиції античної філософії в Сковороди

Бувши вихованцем Києво-Могилянської академії, Сковорода добре знав філософію Стародавньої Греції та Риму. У своїх творах він покликався на Марка Аврелія, Анаксагора, Арістиппа, Арістотеля, Боеція, Демонакса, Діогена, Епікура, Зенона з Кігіона, Кратеса, Піррона, Пітагора, Платона, Плутарха, Сенеку, Сократа, Солона, Талеса, Філона й Ціцерона. Як свідчить Михайло Ковалинський, Плутарх, Філон та Ціцерон входили до десятка улюблених письменників Сковорода. На відміну від переважної більшості українських авторів XVII–XVIII століть, котрі, хоч і розглядали поганську філософію як “другий Старий Заповіт”, тобто як своєрідну “префігурацію” євангельської правди, але підкреслювали Тертулліанову опозицію *Атен* та *Єрусалиму* (“Чому ж це старий українець геньбує старим Римом? – питає, наприклад, Лазар Баранович й одразу ж відповідає. – Тому що Церква, неначе та цнотлива Сюзанна, десятою дорогою обходить дідів старого Риму – стародавніх мудреців. Обходить велемовних Ціцеронів, аби не постраждати вкупі з Геронімом од янгольської десниці – їй вистачить і Божого слова. Обходить Арістотелеві аргументи, бо ж чує пересторогу великого апостола поган: “Стережіться, щоб ніхто вас не звів філософією та марною оманю за переданням людським, за стихіями світу”. Обходить Сенек, бо Сенека се песат, сам собі завдав смертельних ран”), Сковорода засадничо врівноважує стародавню поганську мудрість та Христову науку на підставі думки про *безпочатковість істини*: “Не заключаєте боговѣднїя в тѣснотѣ палестинской. Доходят к Богу и волявы, сирѣчь философы. Един Бог иудеев и языков, едина и премудрость. Не весь Израиль мудр. Не всѣ и язычники тма”.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

- Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Глотов Б., Матюхіна О. Г. С.* Сковорода та античні традиції в українській філософії // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 133–136.
- Глотов Б.Б., Матюхіна О.А.* Античні традиції у творчості Григорія Сковороди // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 50–54.
- Гордієвський М.І.* Теоретична філософія Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.
- Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Закалюжний М.* Античні рецепції в педагогічно-філософській спадщині Г. Сковороди // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 131–135.
- Зеленогорський Ф.А.* Философия Григория Саввича Сковороды, украинского философа XVIII столетия // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 23 (3). – С. 197–235; Кн. 24 (4). – С. 281–315.
Те саме: Окр. відбитка. – Москва, 1894. – 73 с.
- Іванько І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Ільїн В.* Сократ і Сковорода: екзистенційний вимір гуманістичних інтенцій // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Філософія, економіка. – 2000. – № 4. – С. 5–9.
- Кирик Д.П.* Г.С. Сковорода і грецька культура // Антична культура і вітчизняна філософська думка. – Київ: Знання, 1990. – С. 35–47.
- Кирик Д.П.* Г.С. Сковорода і давньогрецька філософія // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 115–126.
- Кондратюк Л.* Моральна філософія Г. Сковороди і антична євдемоністична традиція // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 38–41.
- Кривуля О.М.* Античні зразки незалежного перебування в світі у рецепції Г.С. Сковороди // Григорій Сковорода і антична культура: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 280-річчю від дня народження Г.С. Сковороди (19 листопада 2002 р.). – Харків, 2002. – С. 5–12.

- Ласло-Куцюк М.* Погляд Сквороди на космогонію і антична езотерична арифмологія // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 10. – С. 99–112.
- Російський переклад див.: *Ласло-Куцюк М.* Взгляд Сквороди на космогонію и античная эзотерическая арифмология // Философская и социологическая мысль. – 1991. – № 10. – С. 100–112.
- Луців Ю.А.* Вплив давніх філософів і отців церкви на творчість Григорія Сквороди // Америка. – 1982. – Квітень. – С. 14–21.
- Мірчук І. Г.С.* Скворода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
- Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Мищенко В.І.* Античність, Г. Скворода, філософія “російського космізму” і проблема сучасного осмислення духовної культури особистості // Григорій Скворода і антична культура: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 280-річчю від дня народження Г.С. Сквороди (19 листопада 2002 р.). – Харків, 2002. – С. 40–43.
- Пігров К.С.* Григорій Скворода – слов’янський філософ анакреонтизму // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сквороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 6–9.
- Плахотний О.Ф.* Проблема свободи і відповідальності в античній філософії та філософії Г.С. Сквороди // Вісник Харківського університету. – 1973. – № 101: Філософія. – Вип. 9. – С. 70–73.
- Прокопов Д. Г.* Скворода: епістемічні ефекти поверхні // Скворода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 304–321.
- Ушкалов Л.* Григорій Скворода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Рец.: *Квіт С.* «Шлях Перемоги». – 1998. – 1 квітня. – Ч. 14 (2292); *Луцька Ф.* «Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія». – X., 1999. – Т. 8. – С. 215–221; *Мишанич О.* Творчість Г.С. Сквороди в системі українознавства кінця ХХ ст. // *Мишанич О.* На переломі: Літературознавчі статті й дослідження. – Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 98–105.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сквороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Скворода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос.

- Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Эрн В.Ф.* Жизнь и личность Григория Саввича Сковороды // Вопросы философии и психологии. – 1911. – Кн. 107. – № 2 (Март – апрель). – С. 126–166.
- Те саме: Лики культуры: Альманах. – Москва: Юрист, 1995. – Т. I. – С. 321–350.
- Український переклад див.: *Эрн В.* Життя і особа Григорія Сковороди / Пер. з московської мови і передмова Є. Маланюка. – [Б. м.]: Благодійне видавничче товариство «До світла», 1923. – 60 с.
- Те саме: Науковий коментар Н. Лисенко. Передмова та пер. Є. Маланюка, післямова Д. Дорошенка // Березіль. – 1992. – № 11–12. – С. 150–175.
- Эрн В.Ф.* Очерк теоретической философии Г.С. Сковороды // Вопросы философии и психологии. – 1911. – Кн. 110. – № 5 (Ноябрь – декабрь). – С. 531–680.
- Arseniew N. von.* Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Mirčuk J.* Tolstoj und Skovoroda, zwei nationale Typen // Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. – Berlin; Leipzig, 1929. – Bd. II. – S. 24–51.
- Те саме: Окр. відбитка. – Berlin, 1929. – 28 С.
- Moretti M.* L'eredità dello stoicismo e dell'epicureismo nella parabola di Skovoroda *Ubogij Zajvoronok* // Miti Antichi e Moderni tra Italia e Ucraina / A cura di K. Konstantynenko, M.M. Ferraccioli e G. Giraud. – Padova: E. V. A., 2000. – Vol. 1. – P. 259–267.
- Tschizewskij D.* Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph (1722–1794) (Zur Geschichte der “dialektischen Methode”) // Der russische Gedanke. – 1929. – Hft. II. – S. 163–176.
- Volsky E.* La pensée de Grégoire Skovoroda et ses sources antiques: Th. doct. philos. – Paris, 1994. – 398 p.
- Див. також: 2.7; 2.12; 3.3; 3.10; 3.11; 3.12; 10.3; 10.16; 10.17; 10.19.1; 23.2; 26.8.10; 26.18.1.

26.13.1. Сковорода й Арістотель

Арістотель (384–322 рр. до Різдва) – великий давньогрецький філософ-систематик, чий твір Сковорода, будучи вихованцем Києво-Могилянської академії, добре знав. Утім, український мислитель не виявляв якоїсь особливої прихильності до Арістотеля. Дехто з коментаторів навіть підкреслював негативне ставлення Сковороди до Арістотеля. Прямих доказів цього немає, але антиетично-символічний спосіб думання Сковороди справді-таки досить далеко відбігає від арістотелівської систематики. Лише вряди-годи Сковорода покликався на Арістотеля. У «Харківських байках» він подає по-грецькому цитату з п'ятої книги Арістотелевої «Політики», а в одному з листів до Михайла Ковалинського – цитує другу книгу «Великої етики» (за Еразмом Роттердамським). У цих-таки листах є ще двійко згадок про Арістотеля.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

- Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Гордієвський М.І.* Теоретична філософія Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.
- Гузар І.* Григорій Сковорода у контексті просвітительської філософії // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 69–87.
- Зеленогорський Ф.А.* Філософія Григорія Саввича Сковороди, українського філософа XVIII століття // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 23 (3). – С. 197–235; Кн. 24 (4). – С. 281–315.
Те саме: Окр. відбитка. – Москва, 1894. – 73 с.
- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Мірчук І. Г.С.* Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Нічик В.М.* Філософські попередники Г.С. Сковороди в Києво-Могилянській академії. До 250-річчя від дня народження Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1972. – № 2. – С. 46–60.
- Редько М.П.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.
- Столяр М.* Особливості філософування Г.С. Сковороди, або Плутарх проти Арістотеля // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія 10: Філософія, економіка, соціологія. – Тернопіль, 1998. – № 1. – С. 5–7.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф.* Григорій Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Gustafson R.F.* Tolstoy's Skovoroda // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 87–96.

Haase F. Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.

Te same: Reprint: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.

Lashchik E. Skovoroda's philosophy of happiness in the context of western philosophy // Наукові записки НаУКМА. – Київ, 1996. – Т. 1: Філософія та релігієзнавство. – С. 54–59.

Український переклад див.: *Лащук Є.* Сквородинівська філософія щастя у контексті західної філософії // Скворода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 293–302.

Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.

Zakydalsky T. Skovoroda's Moral Philosophy // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 239–250.

Український переклад див.: *Закидальський Т.* Моральна філософія Григорія Сквороди // Скворода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 303–315.

Див. також: 2.7; 26.4; 26.13.4; 26.18.1; 26.20.2.

26.13.2. Скворода й атомісти, найперше Епікур

Науку стародавніх атомістів Скворода знав іще від часу навчання в Києво-Могилянській академії. Сам він у перекладі трактату Цицерона «Про старість» згадував Демокріта (460–370 рр. до Різдва). Утім, одним-єдиним з-поміж атомістів, хто привертав пильну увагу Сквороди, був Епікур (342–270 рр. до Різдва), а точніше, деякі засади його етики. Так, Скворода кілька разів цитував по-українському та по-грецькому Епікурову сентенцію: “Спасибі Богу, що потрібне зробив легким, а важке непотрібним” (байка «Бджола і Шершень», трактати «Початкові двері до християнського доброго життя», «Silenus Alcibiadis», діалоги «Нарцис», «Бесіда, названа двоє», «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті», «Алфавіт миру», «Боротьба архистратига Михайла із Сатаною»). Окрім того, Скворода, услід за Мануйлом Козачинським, захищав Епікура від несправедливих закидів на його адресу, характерних, зокрема, для більшості українських філософів та богословів XVII–XVIII століть. “Епікуреїці, – писав, наприклад, Касіян Сакович, – визнавали цілковиту смертність душі, тому звичай проводили свої дні в насолодах та надмірностях, кажучи: їж, пий, веселися, після смерті немає жодного блаженства”. Так само поцінювали науку Епікура й Іпатій Потій, Петро Могила, Стефан Яворський, Георгій Кониський та інші. Натомість Скворода ладен тлумачити самого Христа як “єврейського Епікура”: “Хочеш ли жить в сласти? Не завидь ни гдѣ. / Будь сыт з мальной части, не убойся вездѣ. / Плюнь на гробныя прахи и на дѣтскія страхи: / Покой – смерть, не вред. / Так живал афинейскій, так живал и еврейскій / Епикур – Христос”.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Скворода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Te same: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орія» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

- Багалій Д.І., Яворський М.І.* Український філософ Г.С. Сковорода. – [Б. м.] [Харків]: Державне видавництво України, [б. р.] [1923]. – 68 с.
Російську версію розвідки див.: *Багалей Д.И.* Украинский странствующий философ Г.С. Сковорода. С приложением статьи М.И. Яворского «Сковорода и его общество». – Харьков: Типография народного комиссариата просвещения, 1923. – 65 с.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Білич Т.А.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Київ: Видавництво Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, 1957. – 112 с.
- Борис С.* Епікурейство Г. Сковороди // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам’яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка, 1994. – С. 27–28.
- Гордієвський М.І.* Теоретична філософія Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.
- Житецький П.І.* «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
Про Сковороду див. на с. 135–152.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.
Український переклад див.: *Житецький П.І.* Григорій Савич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течіях громадського життя та його літературний стиль // *Житецький П.І.* «Енеїда» Котляревського в зв’язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
Те саме: *Житецький П.І.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.
- Іваньо І.В.* Етика Сковороди і філософія Епікура // Від Вишенського до Сковороди. (З історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст.). – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 125–134.
- Іваньо І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Іваньо І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Кирик Д.П.* Г.С. Сковорода і грецька культура // Антична культура і вітчизняна філософська думка. – Київ: Знання, 1990. – С. 35–47.
- Кирик Д.П.* Г.С. Сковорода і давньогрецька філософія // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 115–126.
- Козій Д.* Сковорода – Платон – Епікур // Слово. – 1973. – № 5. – С. 157–166.
- Лисенко О.* Гуманістичні ідеали Григорія Сковороди // Радянське літературознавство. – 1972. – № 11. – С. 61–70.

- Лотман Ю.М.* Об одном темном месте в письме Григория Сковороды // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – 1985. – Т. 44. – № 2. – С. 170–171.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Мірчук І.Г.С.* Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Нічик В.М.* Філософські попередники Г.С. Сковороди в Києво-Могилянській академії. До 250-річчя від дня народження Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1972. – № 2. – С. 46–60.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Редько М.П.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.
- Содомора А.* Філософія і поезія в образному слові Лукреція // *Лукрецій Кар Тім.* Про природу речей / Пер., передмова та примітки А. Содомори. – Київ: Дніпро, 1988. – С. 5–24.
Про Сковороду див. на с. 24.
- Товкачевський А.* Григорій Савич Сковорода // Українська хата. – 1913. – Березень. – С. 170–185; Квітень – травень. – С. 258–274; Червень. – С. 350–362; Липень – серпень. – С. 479–496.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994;
Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.

- Gustafson R.F.* Tolstoy's Skovoroda // *Journal of Ukrainian Studies*. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 87–96.
- Moretti M.* L'eredità dello stoicismo e dell'epicureismo nella parabola di Skovoroda *Ubogij Žajvoronok* // *Miti Antichi e Moderni tra Italia e Ucraina* / A cura di K. Konstantynenko, M.M. Ferraccioli e G. Giraud. – Padova: E. V. A., 2000. – Vol. 1. – P. 259–267.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Selanski W.* Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh. Fábulas*. – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.
- Volsky E.* La pensée de Grégoire Skovoroda et ses sources antiques: Th. doct. philos. – Paris, 1994. – 398 p.
- Zakydalsky T.* Skovoroda's Moral Philosophy // *Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles* / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 239–250.
- Український переклад див.: *Закидальський Т.* Моральна філософія Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 303–315.
- Див. також: 2.7; 3.10.1; 10.3; 10.8.6.5; 10.16; 10.17.1; 10.19.1.10; 26.4; 26.8.13; 26.18.1; 26.18.1.2; 26.20.7.

26.13.3. Сковорода й кініки, найперше Діоген

Сковорода досить часто покликався на кініків. Так, розмірковуючи про те, що таке філософія, він згадує Кратеса (IV ст. до Христа) (“коли Кратес побачив чоловіка, який розмовляв сам із собою на самоті, то сказав: “Гій-бо, ти розмовляєш не з поганою людиною”). Той самий Кратес зринає і в ході міркувань про душевні веселощі (“Кратес, маючи одну тільки торбу та плащ, проводив життя, неначе яке свято, серед дотепів і сміху”). До улюблених афоризмів Сковороди належали два вислови видатного атенського кініка доби Римської імперії Демонакта (I–II ст.). У листі до Михайла Ковалинського Сковорода цитує один з них: “Учися на чужих прикладах і будеш вільний від нещастя, тобто не зазнаєш лиха”, – а з приводу іншого зазначає: “Я гадаю, що ти знаєш його перший вислів, в якому він засуджує тих, хто дуже турбується про порядок всесвіту, а про непорядок у власних справах і не думає” (ця апофтегма звучить так: “Коли якісь люди метикували, чи має космос душу, а потім – чи він кулястий, Демонакт промовив: “Ось ви все клопочетеся про космос, а про те, що самі по вуха в гріхах, навіть не заїкаєтеся”). Особливо часто Сковорода згадує Діогена (412–323 рр. до Різдва). У «Бесіді 1-й» та в одному з листів ідеться про ліхтар Діогена (Діоген ходив посеред білого дня із запаленим ліхтарем, а коли його запитали, навіщо він це робить, відповів: “Шукаю людину”), а в «Потопі зміїному» – про Діогенову бочку. Самого Сковороду ще на початку XIX століття часом називали кініком та порівнювали з Діогеном (Іван Вернет, Густав Гесс де Кальве, Іван Снегір'єв).

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
- Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

- Барбаши Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Гесс де Кальве Г., Вернет И.* Сковорода, украинский философ // Украинский вестник. – 1817. – Ч. 6. – С. 106–131.
- Іваньо І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Компан О.* На шляху у світове та вічне // Вітчизна. – 1984. – № 11. – С. 181–188.
- Прокопенко В.* Метафізика людини Сковороди та світова філософська традиція // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 23–30.
- Снегурев І.М.* Украинский философ Григорий Саввич Сковорода // Отечественные записки. – 1823. – Ч. 16. – № 42. – С. 96–106; № 43. – С. 249–263.
Коротку версію статті французькою мовою див.: *Snigürew I.* Grégoire Savitch Skovoroda, philosophe de L'Ukraine // Bulletin du Nord. – 1828. – Т. 3. – No. 10. – P. 149–156; No. 11. – P. 270–275.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Хиждеу А.* Григорий Варсава Сковорода. Историко-критический очерк. Отрывок первый: общее основное понятие о Сковороде, объясненное из его собственного сознания. [С доб.] Сковородинского Идиотикона // Телескоп. – 1835. – Ч. 26. – № 5. – С. 3–42; № 6. – С. 151–178.
Те саме: [незначно скорочено] *Хиждеу А.* Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Бюгр. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 138–156.
Незначно скорочений румунський переклад під титулом «Un filozof mistic» див.: *Hăjdeu A.* Un filozof mistic / Trad. de M. Majewski // Convorbiri literare. – 1930. – № 63. – P. 568–588.
- Митровиць К.* Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'ocasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 33–53.
Український переклад див.: *Митрович К.* Платонічні елементи у філософії Сковороди / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.
- Олжанчун Д.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Zakydalsky T.* Skovoroda's Moral Philosophy // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 239–250.
Український переклад див.: *Закидальський Т.* Моральна філософія Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 303–315.
- Див. також: 2.14; 10.16; 24.2.7; 26.4; 26.8.13; 26.20.10.

26.13.4. Сковорода й неоплатонівська традиція

Неоплатонізм – одна з найважливіших гілок гелліністичної філософії, постала на ґрунті синтезу середнього платонізму, неопітагореїзму й аристотелізму. Засновником неоплатонізму є Плотин (III ст.), а найповажнішими представниками, окрім самого Плотина, – Порфирій та Ямблїх. Ідеї неоплатоніків перегодом розробляли богослови Олександрійської школи, святі отці-каппадокійці, Діонісій Ареопагітський, Августин, Боецій, Йоан Скот Еріугена, німецькі містики, італійські гуманісти тощо. Християнський неоплатонізм характерний також для української філософсько-богословської традиції, починаючи ще від княжої доби. За часів бароко ідеї неоплатоніків розробляли такі українські автори, як Паїсій Величковський, Віталій Дубенський, Кирило Старовецький та інші. Сковорода завершує розвиток неоплатонічної філософії в культурі старої України. Свого часу Дмитро Чижевський цілком слушно обстоював погляд на Сковороду, як на “запізнілого платоніка кінця XVIII віку, який як у своїй системі взагалі, так і в методичних її основах пішов за філософією останньої доби античного світу”, тобто за філософією неоплатонізму. Справді-бо, основні філософські теми Сковорода, як-от *обоження, серце* тощо, так само, як і найприкметніші риси його філософського стилю (*антитетичність, символізм, апофатика*) є зроду неоплатонівськими.

- Бичко А., Бичко І.* Концентрично-бароковий контекст української філософії: феномен Сковорода // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 51–78.
- Білик О., Білик Я.* Традиції філософської культури в Україні і неоплатонізм Г. Сковорода // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 45.
- Глотов Б.Б., Матюхіна О.А.* Античні традиції у творчості Григорія Сковорода // Пам’яті Григорія Сковорода: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковорода, 1998. – С. 50–54.
- Кашуба М. Г.* Сковорода і неоплатонівські традиції в Україні // Спадщина Григорія Сковорода і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковорода 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 56–60.
- Кашуба М.В. Г.С. Сковорода і традиції неоплатонізму на Україні // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковорода / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковорода, 1994. – С. 10–11.*
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Петров В.П.* До характеристики філософського світогляду Сковорода (Вчення Сковорода про матерію) // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п’ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. II. – С. 30–43

- (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).
- Те саме: Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 587–602.
- Петров В.П.* Особа Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Російський переклад див.: *Петров В.П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. – Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1931. – 175 с.
- Про Сковороду див. на с. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157.
- Те саме: 2-е вид. – Мюнхен, 1983. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30–34, 35–63, 65, 92–94, 97, 104, 143–145, 157; 3-є вид. – Нью-Йорк, 1991. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157; 4-е вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – С. 4, 15, 22–23, 31, 32, 36–41, 43–54, 56–62, 65–79, 81, 82, 117–119, 121, 125, 135, 187, 189, 206.
- Чижевський Д.* Фільософічна метода Сковороди // Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. Праці філологічні. – Львів, 1930. – Ч. 1. – С. 145–171 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. XCIX).
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschižewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чижевський Д.* Фільософія на Україні: спроба історіографії питання. – Прага, 1926. – 197 с.
- Про Сковороду див. на с. 17, 21, 22, 26, 35, 40, 41, 46, 49, 54, 57–77, 137, 173, 174, 178.
- Те саме: Вид. 2-е. – Прага: Сіяч, 1928. – С. 25, 30, 37, 50, 70, 74, 80, 87–113.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Carapalo R.* The metaphysics and ethics of Gregory Skovoroda: a brief review and assessment of his thought // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Філософія. – Львів, 1994. – С. 83–87.

- Ciapalo R.T.* The Neoplatonic Dimensions of Skovoroda's Aesthetic Theory // Neoplatonism and Western Aesthetics / Ed. A. Alexandrakis. – Albany: State University of New York Press, 2002. – P. 165–176.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Bemerkungen zu Leben und Werk von H.S. Skovoroda // Zeitschrift für Slawistik. – 1990. – Bd. 35. – Hft. 5. – S. 645–653.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Wahre Poiesis als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin 2000. – Berlin: Deutsche Association der Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.
- Українську (коротшу) версію див: *Ердманн-Панджіч Е. фон.* Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Панджіч* (у тексті) та *Ердман-Панзіч* (у змісті)].
- Pylypiuk N.* Skovoroda's Divine Narcissism // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 13–50.
- Rudnyckij J.B.* A Tribute to Skovoroda on the Occasion of the 250th Anniversary of His Birth // Ukrainian Review. – 1973. – Vol. 20. – No. 2. – P. 15–18.
- Te same: *Rudnyckij J.B.* A Tribute to Skovoroda // Сковородяна І. – Ottawa, 1994. – P. 3–7.
- Tschizewskij D.* Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph (1722–1794) (Zur Geschichte der “dialektischen Methode”) // Der russische Gedanke. – 1929. – Hft. II. – S. 163–176.
- Див. також: 3.3; 3.4; 3.6; 3.9; 3.10; 3.11; 3.12; 6.1; 6.3; 6.8; 6.10; 6.12; 10.6.2; 10.19.1.3; 10.19.1.4; 10.19.1.5; 10.19.1.12; 10.19.1.22; 12.2; 24.2.2; 24.2.8; 26.2; 26.7; 26.8.3; 26.8.5; 26.8.9; 26.12; 26.12.3; 26.18.4.

26.13.4.1. Сковорода й Плотин

Плотин (204 чи 205 – 270) – грецький філософ, засновник неоплатонізму. Наука Плотина викладена в «Еннеадах» – 54-х трактатах, упорядкованих його учнем Порфирієм. Попри те, що у своїх творах Сковорода ніде не покликається на «Еннеади», між ним та Плотином є чимало збіжностей. Сам діалектичний спосіб думання Сковороди, заснований на антитетиці та принципі коловороту, має за джерело філософію Плотина. Крім того, сковородинські окреслення матерії дуже нагадують плотинівські: *тінь, брехня, смерть, темрява* тощо. Від неоплатонізму, зокрема плотинівського, генетично залежить і сковородинська “негативна теологія”. Є ціла низка й інших філософських тем, спільних для Сковороди та Плотина: серце як осереддя психічного життя людини, “обожнення”, повернення творива до Творця, спокій-“гесихія” як моральний обов’язок філософа, очищення душі (κάθαρσις), світ-театр тощо. Те саме можна сказати й про деякі образи Сковороди. Наприклад, сковородинське тлумачення міту про Нарциса в однойменному діалозі дуже схоже на Платинову алегорезу “Нарцисового гріхопадіння” (“Хто побачив прекрасне в тілах, має не зупинятися на цьому, а навпаки, усвідомлюючи, що це [тільки] образи, сліди й тіні, бігти до того, чий це образи. А саме – якщо хтось біжить за ними, намагаючись оволодіти ними як правдивими, той, наче [Нарцис], прагнути оволодіти тим, що гасе прекрасною оманю на воді... зникає, занурившись у глибину потоку, так само й той, хто тримається за прекрасні тіла й не відкидає їх, повинен уже не тілом, але душею зануритися в темні й безрадісні для розуму глибини”).

- Гордієвський М.І.* Теоретична філософія Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статей. – Одеса, 1923. – С. 3–36.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Петров В.П.* Особа Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
Російський переклад див.: *Петров В.П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Прокопов Д. Г.* Сковорода: епістемічні ефекти поверхні // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 304–321.
- Прокопов Д.* Образ змія в діалогах Сковороди: контекст співвідношення трансцендентного та іманентного // Філософська думка. – 1998. – № 2. – С. 139–152.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.В.* Сенс “дзеркальної діалектики” самопізнання Г. Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 5. – С. 128–137.
Російський переклад див.: *Ушкалов Л.В.* Смысл “зеркальной диалектики” самопознания Г. Сковороды // Философская и социологическая мысль. – 1992. – № 5. – С. 128–137.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д.* Фільософічна метода Сковороди // Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. Праці філологічні. – Львів, 1930. – Ч. 1. – С. 145–171 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. XCIX).
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Wahre Poiesis als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin 2000. – Berlin: Deutsche Association der Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.
Українську (коротшу) версію див: *Ердманн-Панджіч Е. фон.* Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Панджіч* (у тексті) та *Ердман-Пандзіч* (у змісті)].

Iakovenko B. *Filosofi russi: saggio di storia della filosofia russa.* – Firenze: La Voce, 1925. – XI, 242 p.

Про Сквороду див. на с. 7–12.

Selanski W. *Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // Skovoroda Gh. Fábulas.* – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.

Див. також: 3.10; 3.10.2; 3.11.1; 3.12.2; 6.3; 10.16; 24.2.12; 26.7; 26.13.6.

26.13.5. Скворода й Пітагор

Пітагор (друга половина VI – початок V ст. до Різдва) – давньогрецький філософ. Скворода часто покликався на нього у своїх творах, зокрема, у діалогах «Бесіда 2-а», «Кільце», трактатах «Silenus Alcibiadis», «Лотова дружина» тощо. Найцікавішою під історико-філософським оглядом є згадка про Пітагора в перекладі Плутархового трактату «Про спокій душі». Тут Скворода коментує слова Плутарха: “Нькто мудрец сказал: обычай здѣлает жизнь сладкою. А я сказую: сердце чисто зиждет жизнь веселу”, – таким робом: “Уколол Пітагора, но не заколол. Пітагор правѣ его. Он хвалит сердце чисто, а Пітагор перстом, как Предитеча Христа, показывает, гдѣ оно. Буйй знает, что блаженство всякому нужно есть, а мудрый видит, гдѣ оно. Вот Пітагорскій догмат, за котораго хвостик он ухватился: Optima id est cognatam vitae rationem elige. Nanc dulcem faciet consuetudo. Сирѣчь: избѣри самую лутшую, разумѣй, природную жизнь. Сладкою ее здѣлает обычай. Обычай без природы мертв, но с природою все может, он есть сын ея. Чувствуй, что сердце чистое живет в сродной жизни, а когда жизнь природная наша встрѣчает нас не славно, но подло, тогда обычай, здѣлав ее сладкою, здѣлает и славною. Ничто же бо славно и сладко, и чисто без природы, без коея и обычай и все мертво; ее единую нарицает Епикур блаженною. Пітагор же, показав гдѣ живет чистое сердце, показал куно, гдѣ сладость Епикурова и чрез сіе больше и лучше сказал в двоих строках, нежели Плутарх в цѣлой книжицѣ”.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Скворода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Іваньо І.В. Філософія і стиль мислення Г. Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.

Іваньо І.В. Філософсько-етичне вчення Сквороди // Філософія Григорія Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.

Кирик Д.П. Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.

Ласло-Куцюк М. Погляд Сквороди на космогонію і антична езотерична арифмологія // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 10. – С. 99–112.

Російський переклад див.: *Ласло-Куцюк М.* Взгляд Сквороди на космогонію і антична езотерическая арифмологія // Философская и социологическая мысль. – 1991. – № 10. – С. 100–112.

Чижевський Д. Філософія Г.С. Сквороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
Див. також: 2.7; 10.16.5; 23.2; 26.8.11; 26.13.2.

26.13.6. Сковорода й Платон

Платон (427–347 рр. до Різдва) – великий давньогрецький філософ-ідеаліст, один з найулюбленіших філософів Сковороди, якого він у трактаті «Silenus Alcibiadis» назвав “боговидцем” (“divinus Plato”). Недаром свою концепцію *двох натур* Сковорода подає в термінах платонівської науки про ідеї, тимчасом як у філософських курсах професорів Києво-Могилянської академії ця доктрина зазнавала досить різкої критики. Про помітний вплив Платона на метафізику Сковороди говорив іще Федір Зеленогорський. Перегодом Володимир Ерн назве Сковороду “християнським платоніком”, підкресливши, що його уявлення про *дві натури* позначене специфічно платонівськими рисами. Про панування в Сковороді платонівського способу думання, зокрема суто платонівського “подвоєння буття”, будуть говорити також Олексій Лосєв, Дмитро Чижевський, Василь Зеньковський та інші. Окрім науки про *дві натури*, платонівське коріння має в Сковороді думка три головні “сродності”, яка виразно корелює з трьома станами Платонової ідеальної держави (діалог «Держава» Сковорода цитував у одному з листів до Михайла Ковалинського), теза про “нерівну рівність” (її можна інтерпретувати як платонівський принцип “геометричної рівності”), розуміння філософії як “внутрішнього діалогу” (воно корелює з платонівською *діанозою*, тобто чистим мисленням ідей), уявлення про *архетип* тощо. До речі, одним з архетипальних образів філософії Сковороди є платонівська “печера”. Наприклад, у діалозі «Потоп зміїний» Сковорода описує тих, “кои вещество за точность почитают”, так: “Сии отцеубійцы и слѣпныи стѣн осязатели называются у Платона подлосто, во мрачном рвѣ и адѣ сидящею, одну темную тѣнь видящею и ничего за сухую истину не почитающею, развѣ одно тое, что оцупать и в кулак схватить могут”.

Абрамов А.И. Оценка философии Платона в русской идеалистической философии // Платон и его эпоха: К 2400-летию со дня рождения. – Москва: Мысль, 1979. – С. 212–237.

Про Сковороду див. на с. 218–219.

Багалея Д.И. Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и отредактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орії» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Бобринской П. Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Imp. de Navarre, 1929. – 83 с.

Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.

Глотов Б., Матюхіна О. Г.С. Сковорода та античні традиції в українській філософії // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 133–136.

- Гордієвський М.І.* Теоретична філософія Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.
- Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Зеленогорский Ф.А.* Философия Григория Саввича Сковороды, украинского философа XVIII столетия // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 23 (3). – С. 197–235; Кн. 24 (4). – С. 281–315.
Те саме: Окр. відбитка. – Москва, 1894. – 73 с.
- Іваньо І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Кирик Д.П.* Г.С. Сковорода і грецька культура // Антична культура і вітчизняна філософська думка. – Київ: Знання, 1990. – С. 35–47.
- Козій Д.* Сковорода – Платон – Епікур // Слово. – 1973. – № 5. – С. 157–166.
- Кондзьолка В.* Платон: філософія добра // Платон. Діалоги / Пер. з давньогрецької Й. Кобів, У. Головач, Д. Коваль, Т. Лучук, Ю. Мушак. – Київ: Основи, 1995. – С. 5–19.
Про Сковороду див. на с. 18.
- Ласло-Куцок М.* Апофеоз світла у творчості Григорія Сковороди // Слово і час. – 1990. – № 3. – С. 51–59.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Мірчук І.* Г.С. Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Нічик В.М.* Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
- Овчаренко В.Н.* Развитие воззрений Платона в учении Г.С. Сковороды о “сродном труде” // Філософія: класика і сучасність: Матеріали III Харківських Міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996. – С. 96.
- Паушук А.* Проблема “истинного человека” у філософській концепції Григорія Сковороди // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХХІ: Праці історико-філософської секції. – С. 181–200.
- Петров В.П.* До характеристики філософського світогляду Сковороди (Вчення Сковороди про матерію) // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. II. – С. 30–43 (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).
- Петров В.П.* Особа Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
Російський переклад див.: *Петров В.П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.

- Пістрій І.В.* Діалог – форма філософствування Платона і Сковороди // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 59–69.
- Попович М.* Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів “раннього Модерну” // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 30–50.
- Редько М.П.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* Метафізика Григорія Сковороди // Український світ. – 1994. – Рік 3. – Ч. 1–2. – С. 6–7.
Англійський переклад див.: *Ushkalov L.* The Metaphysics of Hryhorij Skovoroda / Transl. by V. Horak // Ukrainian World. – 1994. – Year 3. – Issue 1–2. – P. 6–7.
Німецький переклад див.: *Uschkalow L.* Die Metaphysik von Hryhorij Skoworoda / Übersetzt von O. Jakowlew // Ukrainische Welt. – 1994. – Jg. 3. – Teil 1–2. – S. 6–7.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В.* Жанрова природа діалогів Г. Сковороди в зв'язі з “сократическими” діалогами Платона // Отечественная философская мысль XI–XVII вв. и греческая культура: Сборник научных трудов. – Киев: Наукова думка, 1991. – С. 279–284.
- Ушкалов Л.В.* Сенс “дзеркальної діалектики” самопізнання Г. Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 5. – С. 128–137.
Російський переклад див.: *Ушкалов Л.В.* Смысл “зеркальной диалектики” самопознания Г. Сковороды // Философская и социологическая мысль. – 1992. – № 5. – С. 128–137.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – 311 с.
- Чижевський Д.* Філософічна метода Сковороди // Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. Праці філологічні. – Львів, 1930. – Ч. 1. – С. 145–171 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. XCIX).
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шаян В.* Григорій Сковорода – лицар святої борні. – Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. – 111 с.
Те саме: Гамільтон: Святина Даждьбожа, 1984. – 109 с.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос.

- Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Эри В.Ф.* Очерк теоретической философии Г.С. Сковороды // Вопросы философии и психологии. – 1911. – Кн. 110. – № 5 (Ноябрь – декабрь). – С. 531–680.
- Ciapalo R.* The metaphysics and ethics of Gregory Skovoroda: a brief review and assessment of his thought // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Філософія. – Львів, 1994. – С. 83–87.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.
- Gustafson R.F.* Tolstoy's Skovoroda // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 87–96.
- Haase F.* Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.
Te same: Репринт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.
- Lashchuk E.* Skovoroda's philosophy of happiness in the context of western philosophy // Наукові записки НАУКМА. – Київ, 1996. – Т. 1: Філософія та релігієзнавство. – С. 54–59.
Український переклад див.: *Лащук Є.* Сковородинівська філософія щастя у контексті західної філософії // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 293–302.
- Mirčuk J.* H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
Te same: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Mytrowytsch K.* Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'ocasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 33–53.
Український переклад див.: *Митрович К.* Платонічні елементи у філософії Сковороди / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Rubchak B.* From Strength to Strength: Observations on Hryhorij Skovoroda and Vasyľ Barka // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 159–185.
- Volsky E.* La pensée de Grégoire Skovoroda et ses sources antiques: Th. doct. philos. – Paris, 1994. – 398 p.
- Zakydalsky T.* Skovoroda's Moral Philosophy // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. –

Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 239–250.

Український переклад див.: *Закидальський Т.* Моральна філософія Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 303–315.

Див. також: 2.7; 3.3; 3.6; 3.10; 3.11; 3.12.1; 3.12.2; 6.3; 10.16; 10.16.5; 13.13; 24.2.2; 24.2.8; 26.1; 26.3; 26.7; 26.8.2; 26.8.3; 26.8.4; 26.8.5; 26.8.12; 26.10; 26.13.4; 26.20.5.

26.13.7. Сковорода й Сократ

Сократ (близько 470 – 399 рр. до Різдва) – великий давньогрецький філософ, чия творчість є поворотним пунктом у розвитку стародавньої грецької філософії (перехід від натурфілософської проблематики до питань людського життя). Був звинувачений атенським демосом у “запровадженні нових богів та розбещенні юнацтва” й засуджений до страти. Сократ не писав жодних творів. Про його науку знаємо передовсім із “сократівських” творів Платона та Ксенофонта. Ім’я Сократа вже в давнину перетворилося на своєрідний символ філософського способу життя. В Україні воно було відоме ще з княжої доби, зокрема із хроніки Георгія Амартола (Сократ, “переступивши геллінський закон, помер, випивши у в’язниці цикуту”). Сковорода охоче покликався на Сократа в «Харківських байках», у діалогах «Кільце», «Алфавіт миру», у трактаті «Silenus Alcibiadis», притчі «Убогий Жайворонок» та в листах. А в історико-філософській традиції тема «Сковорода й Сократ» була започаткована розвідками Александру Хашдеу «Сократ і Сковорода» (1833) та «Григорій Варсава Сковорода» (1835). Перегодом услід за Хашдеу Сковороду будуть порівнювати із Сократом Григорій Данилевський, Федір Зеленогорський, Дмитро Багалій, Павло Житецький (щоправда, останній сприйняв думку про “сократизм” Сковороди тільки почасти, вважаючи, що загалом “Сковорода далекий був від метафізичних прийомів Сократа – індукції і визначень”). У ХХ столітті гадка про “сократизм” Сковороди набула значного поширення, передовсім завдяки присвяченим Сковороді працям Володимира Ерна, перша з яких мала промовисту назву «Руський Сократ». Неокантіанець Семен Франк добачив у цьому присуді вияв філософського націоналізму, а окрім того – несмак Сковороду, – завважив він, – “можна порівняти з Якобом Беме, у ліпшому разі – з Джордано Бруно, але назвати його “русським Сократом” означає впасти в несмак...”. Так чи так, у ХХ столітті Сковороду раз по раз називали то “українським Сократом”, то “русським Сократом”, а то й “Сократом Півночі” – досить пригадати бодай публікації Михайла Возняка, Олексія Лосева, Івана Мірчука, Етторе Ло Гатто, Емілія Грігораша, Миколи Шлемкевича, Володимира Олексюка та інших. Справді-бо, як зазначав Александр Михайлович, “і Сократ, і Сковорода відчували покликання, послане згори, прожити життя навчаючи народ; ... і той, і той уособлювали собою homo ludens, діючи в межах риторичних модусів захвату та іронії, і притому ця остання оприявнювалася (проти сподівань) не через тверезий раціоналізм, а через гру та жарт”.

Багалей Д.И. Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

- Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Бобринской П.* Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Imp. de Navarre, 1929. – 83 с.
- Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.
- Бойченко О.* До проблеми українського доробку в європейській сократіані // Слово і час. – 1996. – № 12. – С. 54–59.
- Бучило Л.* Григорій Сковорода – визначний український філософ XVIII ст. (До 250-их роковин з дня народження) // Церковний календар на 1972 р. – Варшава, 1971. – С. 94–103.
- Те саме: Визвольний Шлях. – 1972. – Річник XXV. – Кн. 5 (290). – С. 576–590.
- Воропай О.* Український філософ Григорій Сковорода (3 нагоди 260-ліття від дня народження) // Визвольний Шлях. – 1982. – Річник XXXV. – Кн. 8 (413). – С. 925–933.
- Гавриш [В.И. Воскресенский], архим.* История философии [на обкладинці «История русской философии»]. – Казань: Типография университета, 1840. – Ч. 6. – 158 с.
- Про Сковороду див. на с. 53–70.
- Те саме: Ученые записки Казанского университета. – 1840. – Кн. 3. – С. 3–20.
- Гребеньков Г.В.* Сократовский подвиг Г.С. Сковороды // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 52–56.
- Григорий Саввич Сковорода // Из украинской старины / Рис. С.И. Васильковского и Н.С. Самокиша. Пояснительный текст проф. Д.И. Эварницкого.* – Санкт-Петербург, [1900]. – С. 86–93.
- Український переклад див.: *Яворницький Д.* Григорій Савич Сковорода // 3 української старовини: Альбом. – Київ: Мистецтво, 1991. – С. 135–139.
- Гусаченко В.* Два світи і “дві натури” Григорія Сковороди // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1995. – Т. 4. – С. 55–62.
- Демков М.И.* Г.С. Сковорода, странствующий философ и педагог // *Демков М.И.* История русской педагогики. – Ч. II. Новая русская педагогика (XVIII-й век). – Санкт-Петербург: Издание автора, 1897. – С. 515–543.
- Житецкий П.И.* «Энеида» Котляревского и древнейший список ее // Киевская старина. – 1899. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 127–166.
- Про Сковороду див. на с. 135–152.
- Те саме: Окр. відбитка. – Киев, 1900. – С. 38–55.
- Український переклад див.: *Житецький П.І.* Григорій Савич Сковорода та його філософський світогляд. Осібність його в сучасних йому течіях громадського життя та його літературний стиль // *Житецький П.І.* «Енеїда» Котляревського в зв’язку з оглядом української літератури XVIII стол. – Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – С. 28–41.
- Те саме: *Житецький П.Г.* Вибрані праці. Філологія. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 165–177.

- Зеленогорский Ф.А.* Философия Григория Саввича Сковороды, украинского философа XVIII столетия // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 23 (3). – С. 197–235; Кн. 24 (4). – С. 281–315.
Те саме: Окр. відбитка. – Москва, 1894. – 73 с.
- Иваньо И.* Релацииле филозофиче молдо-русо-украинене дин прима жумэтате а секолулуй XIX (А. Хыждеу ши Г.С. Сковорода) // Суб драпелул унитэций идеологиче. – Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1980. – П. 53–69.
- Иваньо I.B.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Иваньо I.B.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Льїн В.* Сократ і Сковорода: екзистенційний вимір гуманістичних інтенцій // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Філософія, економіка. – 2000. – № 4. – С. 5–9.
- Льїн В.В.* Буття етнічного духу – еллінського та українського. Схожість самотніх геніальностей – Сократ і Сковорода // Український світ. – 1999. – Р. 8. – Т. 17. – С. 40–42.
- Кашуба М.В.* Сковорода і неоплатонівські традиції в Україні // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 56–60.
- Кирик Д.П.* Г.С. Сковорода і грецька культура // Антична культура і вітчизняна філософська думка. – Київ: Знання, 1990. – С. 35–47.
- Клепатський П.* Український мандрівний філософ Григорій Савич Сковорода. – Кам'янець на Поділлі: Правобережна філія «Українського видавництва в Катеринославі», 1920. – 32 с.
- Криса Б.* Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. – Львів: Свічадо, 1997. – 216 с.
- Ласло-Куцюк М.* Олександр Хашдеу – дослідник спадщини Сковороди // Магістеріум НУКМА. Літературознавчі студії. – Київ, 2002. – Вип. 8. – С. 55–62.
Те саме: *Ласло-Куцюк М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. – Бухарест: Мустанг, 2002. – С. 20–42.
- Лосев А.Ф.* Русская философия // Век XX и мир. – 1988. – № 2. – С. 36–44; № 3. – С. 40–47.
Про Сковороду див. на с. 39–43 (№ 2).
Те саме: *Лосев А.Ф.* Страсть к диалектике. Литературные размышления философа. – Москва: Советский писатель, 1990. – С. 78–85; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 72, 74–78, 94; *Лосев А.Ф.* Философия. Мифология. Культура. – Москва: Политиздат, 1991. – С. 214, 216–222.
- Мірчук І.* Г.С. Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.

- Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Прокопенко В.* Метафізика людини Сковороди та світова філософська традиція // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 23–30.
- Редько М.П.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.
- Слюсарчук Л.* Етнокультурні та історико-філософські джерела національної самосвідомості // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Стило, 1998. – Вип. 1. – С. 67–82.
Про Сковороду див. на с. 75–79.
- Табачковський В.* Філософська антропологія та національна історія // Сіверянський літопис. – 1999. – № 4. – С. 152–159.
Про Сковороду див. на с. 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159.
- Табачников І.А.* Григорій Сковорода. – Москва: Мысль, 1972. – 207 с.
- Табачников І.А.* Сковорода і Сократ // Від Вишньовського до Сковороди. (З історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст.). – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 134–142.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.В.* Сенс “дзеркальної діалектики” самопізнання Г.Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 5. – С. 128–137.
Російський переклад див.: *Ушкалов Л.В.* Смысл “зеркальной диалектики” самопознания Г. Сковороды // Философская и социологическая мысль. – 1992. – № 5. – 128–137.
- Франк С.* Філософские отклики. О национализме в философии // Русская мысль. – 1910. – Сент. – С. 162–171.
Про Сковороду див. на с. 168.
- Хиждеу А.* Григорій Варсава Сковорода. Историко-критический очерк. Отрывок первый: общее основное понятие о Сковороде, объясненное из его собственного сознания. [С доб.] Сковородинского Идиотикона // Телескоп. – 1835. – Ч. 26. – № 5. – С. 3–42; № 6. – С. 151–178.
Те саме: [незначно скорочено] *Хиждеу А.* Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Биогр. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 138–156.
Незначно скорочений румунський переклад під титулом «Un filozof mistic» див.: *Hăjdeu A.* Un filozof mistic / Trad. de M. Majewski // Convorbiri literare. – 1930. – № 63. – P. 568–588.
- Хиждеу А.* Сократ и Сковорода // Одесский вестник. – 1833. – 13 мая. – № 37. – С. 145–146.
- Хирьяков А.* Украинский Сократ (по поводу 175-летия со дня рождения Г.С. Сковороды) // Образование. – 1897. – № 9. – С. 129–134.
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шлемкевич М.* Загублена українська людина. – Нью-Йорк, 1954. – 158 с.
Про Сковороду див. на с. 20–21, 35.
- Те саме: *Шлемкевич М.* Загублена українська людина. – Київ: МП «Фенікс», 1992. – С. 20–21, 35.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Эрн В.Ф.* Очерк теоретической философии Г.С. Сковороды // Вопросы философии и психологии. – 1911. – Кн. 110. – № 5 (Ноябрь – декабрь). – С. 531–680.
- Эрн В.Ф.* Русский Сократ // Северное сияние. – 1908. – № 1 (Ноябрь). – С. 59–69.
- Arseniew N. von.* Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Fizer J.* Skovoroda's and Socrates's Concepts of Self-Cognition: A Comparative View // Ukrainian Quarterly. – 1994. – Vol. 50. – P. 236–245.
- Те саме: Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 65–73.
- Український переклад див.: *Фізер І.* [Філософське] поняття самопізнання у Сковороди і Сократа: Компаративне дослідження // Наукові записки [Національного університету «Києво-Могилянська академія»]. – 1996. – Т. 1: Філософія та релігієзнавство. – С. 49–54.
- Grigoraș E.C.* Prefață // *Hâjdeu A.* Problema timpului nostru. Invățătura lui Grigore Savici Scovorodă. Prezentată în concepția exegetico-sistematică de Alexandru Hâjdeu. – București, 1938. – P. III–V.
- Український переклад див.: *Грігоруш Е.* Передмова до румунського видання 1938 р. [*Hâjdeu A.* Problema timpului nostru. Invățătura lui Grigore Savici Scovorodă. Prezentată în concepția exegetico-sistematică de Alexandru Hâjdeu. – București, 1938] / Пер. С. Вакуленка; примітки С. Вакуленка, Л. Ушкалова // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 255–260.
- Haase F.* Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.
- Те саме: Репринт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.
- Hâjdeu A.* Problema timpului nostru. Invățătura lui Grigore Savici Scovorodă. Prezentată în concepția exegetico-sistematică de Alexandru Hâjdeu / Trad. de N. Covali. – București, 1938. – 42 p. [Румунський переклад рукопису А. Хашдеу «Задача нашего времени. Учение Григорія Савича Сковороды, единственного русского философа, представленное в экзегетико-систематическом обозрении» [Винница,] 1842. – 19 арк.]. Український переклад цього рукопису див.: *Хашдеу А.* Завдання нашої доби: наука Григорія Савича Сковороди, єдиного

- руського філософа, в ексегетично-систематичному викладі / Пер., примітки та коментарі С. Вакуленка, Л. Ушкалова // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 255–300.
- Lo Gatto E.* L'idea filosofico-religiosa russa da Skovoroda a Solovjov // *Bilychnis: Rivista di studi religiosi.* – 1927. – Vol. XXX. – P. 77–90.
- Manning C.A.* Hrihori Skovoroda // *Manning C.A. Ukrainian Literature: Studies of the Leading Authors.* – Jersey City: Ukrainian National Association, 1944. – P. 17–22.
Te same: *Manning C.A. Ukrainian Literature. Studies of the Leading Authors / With a Foreword by Prof. W. Kirkconnel.* – Plainview; N. Y.: Books for Libraries Press, 1971. – P. 17–22.
- Mihailovic A.* Pietist Nationalism and the Russian Rediscovery of Skovoroda // *Journal of Ukrainian Studies.* – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 75–86.
- Mirčuk J.* H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
Te same: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Mytrowytsch K.* Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // *Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'ocasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal.* – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 33–53.
Український переклад див.: *Митрович К.* Платонічні елементи у філософії Сквороди / Пер. з фр. О.М. Сирцової // *Скворода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій.* – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.
- Ojlančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Rudnyckyj J.B.* A Tribute to Skovoroda on the Occasion of the 250th Anniversary of His Birth // *Ukrainian Review.* – 1973. – Vol. 20. – No. 2. – P. 15–18.
Te same: *Rudnyckij J.B. A Tribute to Skovoroda // Сквородіяна I.* – Ottawa, 1994. – P. 3–7.
- Volsky E.* La pensée de Grégoire Skovoroda et ses sources antiques: Th. doct. philos. – Paris, 1994. – 398 p.
- Див. також: 10.2; 10.6.1; 10.7; 10.9; 10.12.2; 10.16; 10.19.2.9; 24.2.2; 24.2.7; 26.8.8.

26.13.8. Скворода й стоїки

Стоя – школа давньогрецької філософії, заснована в Атенях близько 300 року до Різдва Зеноном з Кітіона. Історію цієї школи заведено поділяти на три періоди: Стара Стоя (Зенон, Хризипп), Середня Стоя (Посидоній) та Пізня Стоя (Сенека, Епіктет, Марк Аврелій). Ідеї стоїків були дуже популярні в XVII–XVIII століттях, коли розвинувся так званий “неостойцизм”. У своїх творах Скворода згадує про зачинателя стоїчної філософії Зенона з Кітіона (близько 333 – 262 рр. до Різдва), а також про чільних представників римського стоїцизму: Сенеку (біля 5 р. до Різдва – 65 р. після Різдва) й імператора Марка Аврелія (121–180). Зокрема, в одному з листів до Михайла Ковалінського Скворода зазначає: “Зенон з Кітіона, почувши, що єдиний корабель, який лишився в нього, був перекинутий хвилями разом з товаром і затонув, промовив: “Хвалю твій вчинок, о доле, ти, що скеровуєш нас до плаща й портика””. А в присвяті перекладу Плутархової книги «Про спокій душі» зринає така фраза: “Усе марнота. Усе минає. Тільки Бог світу з нами навіки. “Один його день, – казав Марк Аврелій, –

кращий за всі скарби світу””. Певно, найбільше Сковороду цікавив стоїчний ідеал *apatii*. Правлячи про людське щастя (*beatitudo*, *μακαρία*), Сковорода, так само, як, приміром, його вчитель Георгій Кониський, підкреслював, що афектам варто протипокладати не витлумачену в душі стоїків *apatio*, а пристрасті, погамовані розумом: “Отже, ти скажеш, що я вимагаю разом зі стоїками, аби мудрий чоловік був зовсім безпристрасним [*αλάθεια*]. Навпаки, у цьому разі він був би стовпом [*stipes*], а не людиною. Таким робом, щастя перебуває там, де пристрасті приборкані, а не там, де їх геть немає”. Наука стоїків справила деякий вплив і на сквородинську теорію “сродності”. Можливо, навіть сам цей термін є не чим іншим, як українським перекладом стоїчного терміна *οκεῖοσις*.

- Гаврилов А.К.* Марк Аврелий в России // *Марк Аврелий Антонин. Размышления.* – Ленинград: Наука, 1985. – С. 116–169.
Про Сковороду див. на с. 135–136.
- Горський В.С.* Філософія Григорія Сковороди // *Горський В.С.* Історія української філософії: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104.
Те саме: 2-е вид. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104; 3-є вид. – Київ: Наукова думка, 1997. – С. 84–104; 4-е вид., доп. – Київ: Наукова думка, 2001. – С. 101–125.
- Гузар І.* Григорій Сковорода у контексті просвітительської філософії // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 69–87.
- Демков М.И.* Г.С. Сковорода, странствующий философ и педагог // *Демков М.И.* История русской педагогики. – Ч. II. Новая русская педагогика (XVIII-й век). – Санкт-Петербург: Издание автора, 1897. – С. 515–543.
- Зеленогорский Ф.А.* Философия Григория Саввича Сковороды, украинского философа XVIII столетия // *Вопросы философии и психологии.* – 1894. – Кн. 23 (3). – С. 197–235; Кн. 24 (4). – С. 281–315.
Те саме: Окр. відбитка. – Москва, 1894. – 73 с.
- Зеньковский В.В.* Философия Сковороды // *Зеньковский В.В.* История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
Те саме: *Зеньковский В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.
Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G. S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.
- Іванько І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.

- Іваньо І.В.* Філософсько-етичне вчення Сквороди // Філософія Григорія Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Каиуба М., Паласюк Г.* Ідеї стоїків у творчості Григорія Сквороди // VII Сквородинські читання: Збірник праць за матеріалами наукової конференції (Переяслав-Хмельницький, травень 1995). – Київ, 1996. – С. 5–13.
- Кирик Д.Л.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Колесов В.* Становлення нової філософії: Григорій Скворода / Пер. з рос. О. Сирцової // Скворода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 682–702.
- Нічик В.М.* Г. Скворода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сквороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Паласюк Г.* Стоїчний ідеал мудреця у творах Григорія Сквороди // Скворода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 135–143.
- Паласюк Г.Б.* Вплив філософії стоїків на розуміння Григорієм Сквородою Бога і церкви. – Тернопіль: Укрмедкнига, 1999. – 19 с.
- Паласюк Г.Б.* Ідеї стоїчної філософії у вченні Григорія Сквороди: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Львів, 1999. – 16 с.
- Паласюк Г.Б.* Природна релігія та церква у системі поглядів Григорія Сквороди // Мандрівець. – 1998. – № 1. – С. 44–47.
- Паласюк Г.Б.* Теорія “сродної” праці Григорія Сквороди у контексті стоїчних пошуків щастя людини. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, 1999. – 19 с.
- Радлов Э.Л.* Очерк истории русской философии. Изд. 2-е, доп. – Петроград: Наука и школа, 1920. – 99 с.
Про Сквороду див. на с. 10–11.
Те саме: *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 102–104, 184.
- Ушкалов Л.* Григорій Скворода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* Образ як риторична реальність // *Ушкалов Л.* Світ українського барокко: філологічні етюди. – Харків: Око, 1994. – С. 43–54.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Fizer J.* Skovoroda's and Socrates's Concepts of Self-Cognition: A Comparative View // Ukrainian Quarterly. – 1994. – Vol. 50. – P. 236–245.
Те саме: *Journal of Ukrainian Studies.* – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 65–73.
Український переклад див.: *Фізер І.* [Філософське] поняття самопізнання у Сквороди і Сократа: Компаративне дослідження // Наукові записки [Національного університету «Києво-Могилянська академія»]. – 1996. – Т. 1: Філософія та релігієзнавство. – С. 49–54.

Haase F. Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.

Te same: Reprint: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.

Kaluzny A.E. La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.

Moretti M. L'eredità dello stoicismo e dell'epicureismo nella parabola di Skovoroda *Ubogij Žajvoronok* // Miti Antichi e Moderni tra Italia e Ucraina / A cura di K. Konstantynenko, M.M. Ferraccioli e G. Giraud. – Padova: E. V. A., 2000. – Vol. 1. – P. 259–267.

Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.

Volsky E. La pensée de Grégoire Skovoroda et ses sources antiques: Th. doct. philos. – Paris, 1994. – 398 p.

Zakydalsky T. Skovoroda's Moral Philosophy // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 239–250.

Український переклад див.: *Закидальський Т.* Моральна філософія Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 303–315.

Див. також: 2.7; 3.11; 3.12; 6.8; 10.16; 10.16.5; 23.2; 26.4; 26.8.7; 26.8.13; 26.18.1.

26.13.8.1. Сковорода й Люцій Анней Сенека

Люцій Анней Сенека (біля 5 р. до Різдва – 65 р. після Різдва) – римський філософ-стоїк, поет і державний діяч. У старій Україні Сенека втішався неабиякою славою і як взірцевий письменник, зокрема трагедіограф, і як філософ-мораліст. Рясні цитати з римського класика можна надібати у творах Захарії Копистенського, Іпатія Потія, Мелетія Смотрицького, Атанасія Кальнофойського, Касіяна Саковича, Петра Могили, Антонія Радивиловського, Дмитра Туптала, Івана Максимовича, Івана Леванди та інших. Сковороду з творів Сенеки найбільше приваблювали «Моральні листи до Люцилія». Саме їх він цитує в діалозі «Потоп зміїний», а також у листах до Михайла Ковалинського й Кирила Ляшевецького. У трактаті «Silenus Alcibiadis» Сенека зринає поруч з іменами Епікура та Горация. А перекладаючи трактат Плутарха «Про спокій душі», Сковорода пробує подивитися на поняття “спокій” у Сенеки крізь призму перипатетичної поняттєвої тріади: defectus (недостатність) – modus (міра) – excessus (надмір), – яка була засадничою на ґрунті схоластичної етики ще від часів Томи Аквінського: “Сенека, пишущи о спокойствии сердца, не влечет человека в праздность, но много затъвать не советует. А сим самым отвлекает и от праздности, ибо праздным быть и суеты затъвать суть разныя крайности и равное безуміе. Посредъ же сих разбойников – Христос...”.

Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.

Іваньо І.В. Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.

- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Паласюк Г.Б.* Ідеал людини в творах Григорія Сковороди та Сенеки // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 1998. – Вип. VII. – С. 193–199.
- Петров В.П.* Особа Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
Російський переклад див.: *Петров В.П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Ушкалов Л.* Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Selanski W.* Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh.* Fábulas. – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.
Див. також: 2.7; 2.12; 3.11; 3.12; 10.16; 10.16.5; 10.19.1; 23.2; 26.4; 26.8.7; 26.8.13; 26.18.1.

26.14. Сковорода й давньоіндійська філософія

Вочевидь, Сковорода цікавився мудрістю Стародавнього Сходу. Так, говорячи про символізм стародавньої філософії, він згадує про єгипетські гієрогліфи, а окреслення Бога як “вічного всевидячого ока” пов’язує зі згодним автором «Авести» Заратустрою (VII ст. до Різдва). У творах Сковороди є також декілька згадок про Індію (діалог «Кільце», листи до Михайла Ковалинського). Шоправда, про індійську філософію він не говорить нічого. Тим часом деякі паралелі між наукою Сковороди та давньоіндійською філософією провести таки можна. Наприклад, порівнявши уявлення про трансцендентне світло в Упанішадах, у творах Діонісія Ареопагітського, потрактованого як послідовника стародавніх індійських філософів, та Сковороди (поезія «Про святу вечерю, або Про вічність»), Магдалина Ласло-Куцок робить висновок, згідно з яким “Сковорода вніс у скарбницю української культури філософську концепцію, яка має своє джерело в далекій Індії”. Так само сковородинська концепція “сродності” надається до порівняння з філософією «Багавадгіти» (“Ліпше погано робити свою власну дгарму, аніж добре – чужу”), а його інтровертивний спосіб життя – зі способом життя буддійського мудреця.

- Додонов Р.О.* Східні мотиви у філософствуванні Г.С. Сковороди // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 56–61.

- Дудко Д.* В ожидании правления мудрых: Григорий Сковорода и древние индоевропейцы // Панорама. – 1996. – № 29. – С. 7.
- Дудко Д.* Давньоіндоевропейські джерела соціальної філософії Григорія Сковороди // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Майдан, 1998. – Т. 6. – С. 39–48.
- Дудко Д.М.* “Вічна молодість” архаїчної традиції: давньоіндоевропейські витоки соціальної філософії Г.С. Сковороди // Культура у філософії ХХ століття: Матеріали ІV Харківських міжнародних Сковородинівських читань (Харків, 30 вересня – 1 жовтня 1997 р.). – Харків: Університет внутрішніх справ, 1997. – С. 231–232.
- Дудко Д.М.* Сковорода, Орфей і Заратуштра // Григорій Сковорода і антична культура: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 280-річчю від дня народження Г.С. Сковороди (19 листопада 2002 р.). – Харків, 2002. – С. 38–40.
- Ласло-Куцюк М.* Апофеоз світла у творчості Григорія Сковороди // Слово і час. – 1990. – № 3. – С. 51–59.
- Нестеренко Г.О.* Проблема самореалізації особистості в творчості Григорія Сковороди // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 146–150.
- Прокопенко В., Руденко Д.* Г.С. Сковорода: філософія путі (простір буття, простір символу) // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Філософія. – Львів, 1994. – С. 80–83.
- Скринник М.* Міфо-символічні витоки української ідеї у світлі феномена Григорія Сковороди // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. – Київ, 1993. – Т. II. – С. 116–131.
- Шаян В.* Григорій Сковорода – лицар святої борні. – Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. – 111 с.
Те саме: Гамільтон: Святина Дажьбожа, 1984. – 109 с.
Див. також: 3.11.1; 10.8.1; 26.7; 26.10.

26.15. Сковорода й китайська філософія

У віршованому діалозі Сковороди «Розмова про Премудрість» Чоловік запитує в Софії-Мудрості: “Скажи, живеш ли ты и в хинских сторонах [тобто в Китаї]?” – на що та відповідає: “Уже мнѣ имя там в других стоит словах”. “Так ты и в варварских вѣтъ сторонах живиош?” – знову питає Чоловік і чує у відповідь: “Куда ты мнѣ, друг мой, нелѣпую поиош? / Вѣтъ без мене, друг мой, одной чертѣ не бытъ! / И как же мнѣ, скажи, меж хинцамы не жит”. Сковорода міг знати ті “слова”, в яких існувала китайська мудрість, адже у XVIII столітті чимало українців займалося місіонерською діяльністю на Далекому Сході, у Монголії та Китаї. Зокрема, Філотей Лещинський був з духовною місією в Монголії, Іван Максимович 1714 року направив таку саму місію до Китаю, а трохи перегодом там побував також Інокентій Кульчицький. Сам Сковорода в 1758–59 роках спілкувався з переяславським єпископом Гервасієм Линцевським, який перед тим одинадцять років очолював православну духовну місію в Китаї. Можливо, саме наслідком того спілкування тема Китаю і зринає в «Розмові про Премудрість». Відтак, паралелі, що їх часом добачають між сковородинським

уявленням про мудрого чоловіка й відповідними канонами даосів (Лао-цзи, Чжуан-цзи) або між способом життя Сквороди та Конфуція (Скворода – “український Конфуцій”), мають під собою певний ґрунт.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Скворода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Додонов Р.О. Східні мотиви у філософствуванні Г.С. Сквороди // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сквороди та духовний світ сучасної людини». – С. 56–61.

Козакова В.С. Пошук цілісної людини в антропологічній філософії Г.С. Сквороди // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сквороди та духовний світ сучасної людини». – С. 110–117.

Махновець Л. Григорій Скворода. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с.

Попов П.М. Григорій Скворода про Китай // Вітчизна. – 1958. – № 4. – С. 163–171.

Прокопенко В. Метафізика людини Сквороди та світова філософська традиція // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 23–30.

Див. також: 2.7; 2.11; 6.4; 26.4; 26.8.11; 26.8.13; 26.20.10.

26.16. Скворода й новочасна західна філософія

У присвячених Сквороді історико-філософських працях зринає довга вервечка імен новочасних західних філософів, з якими так чи так пов'язана або корелює його творчість. Серед них – Адорно, Ангел Сілезій, Арндт, фон Арнім, Готфрід Арнольд, Баадер, Бавмайстер, Ролан Барт, Френсіс Бейкон, Беме, Бергсон, Берклі, Brentano, Джордано Бруно, Будей, Валентин Вайгель, Лоренцо Валла, Християн Вольф, Гайдеггер, Міхаель Ган, Гегель, Гердер, Гуссерль, Гассенді, Гуго Гроцій, Декарт, Дельоз, Еразм Роттердамський, Зольгер, Кант, Кеплер, К'єркегор, Атанасій Кірхер, Кляйст, Коменський, Коперник, Квірін Кульман, Леонардо да Вінчі, Локк, Раймунд Люллій, Лютер, Ляйбніц, Мальбранш, Маркс, Габріель Марсель, Муньє, Ніцше, Новаліс, Піко де ла Мірандола, Рікер, Сведенборг, Сен-Мартен, Поппер, Руссо, Спіноза, Фіхте, Себастьян Франк, Фуко, Шеллінг, Фрідріх Шлегель, Шляєрмахер, Шопенгауер, Карл-Густав Юнг, Ясперс та інші, – тобто представники найрізноманітніших гілок європейської інтелектуальної традиції від доби Ренесансу до постмодерну включно.

Гнатенко П., Кострюкова Л. Ідеал людини в творчості Г. Сквороди і Ф. Ніцше (компаративний аспект аналізу) // Скворода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 212–217.

Гордієвський М.І. Теоретична філософія Г.С. Сквороди // Памяти Г.С. Сквороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.

Гринів О. Філософія Г. Сквороди на тлі слов'янської духовності у дослідженні І. Мірчука // Спадщина Григорія Сквороди і сучасність: Матеріали читань до

- 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 71–76.
- Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Данилевский Р.Ю. Г.С. Сковорода и И.Г. Гердер // Труды Отдела древнерусской литературы. – Санкт-Петербург, 1997. – Т. 50. – С. 713–716.
- Жижченко В.П. Концепция “сродного труда” в философии Г.С. Сковороды и ее культурно-историческое место: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Киев, 1988. – 17 с.
- Жижченко В.П. Порівняльний аналіз поглядів Г.С. Сковороди і Р. Оуена на працю // Філософська думка. – 1987. – № 3. – С. 79–84.
- Зеньковский В.В. Философия Сковороды // Зеньковский В.В. История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
Те саме: *Зеньковский В.В. История русской философии.* – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
- Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V. G.S. Skovoroda // Zenkovsky V.V. A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline.* – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.
- Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V. G.S. Skovoroda // Zenkovsky V.V. Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof.* – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.
- Льїн В.В. Г. Сковорода та С. К’еркегор: дилема раціонального та ірраціонального у визначенні морального сенсу буття людини // Вісник Харківського національного університету. – № 465. – Серія: Теорія культури та філософія науки. – Харків, 2000. – Вип. 23. – С. 206–218.
- Карпенко З. Аксиологічні паралелі Г. Сковороди і В. Франкла // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам’яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка, 1994. – С. 31.
- Кісь Р. Антропологічна пневматологія Г. Сковороди та європейський духовний контекст // Transfiguratіo. Преображення: Альманах християнської думки. – Львів, 2003. – Вип. перший. – С. 44–76.
- Козьмук Я. Паралелі творчості Г. Сковороди і Ф. Шлегеля // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам’яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка, 1994. – С. 12–14.
- Кульчицький О. Людина за філософією Г. Сковороди антитезою марксистсько-ленінської концепції людини // *Кульчицький О. Український персоналізм.*

- Філософська й етнопсихологічна синтеза. – Мюнхен; Париж: Український Вільний Університет, 1985. – С. 37–48.
- Ласло-Куцок М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. – Бухарест: Мустанг, 2002. – 348 с.
- Мандрика В.А.* Проблеми продуктивно-символічного мислення Г.С. Сковороди // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український Центр духовної культури, 2000. – Вип. 26. – С. 124–132.
- Марченко О.В.* Герменевтика суб'єкта у Григорія Сковороди // Філософія. Історія культури. Освіта: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків: Око, 1996. – С. 66–69.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Махновець Л.* Григорій Сковорода. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с.
- Мозговой Л.И., Горина Е.Л.* Человек как системное понятие в социально-философских концепциях Г.С. Сковороды и М. Фуко // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 130–136.
- Нічик В.М.* Києво-Могилянська академія і німецька культура. – Київ: Український Центр духовної культури, 2001. – 252 с.
- Очинський Ів.* Зародки матеріалізму в творах і житті Г.С. Сковороди // Прапор марксизму. – 1929. – № 1 (Січень – лютий). – С. 22–46.
- Петров В.* Г.С. Сковорода. Спроба характеристики // Київська старовина. – 2001. – № 4. – С. 109–120.
- Петров В.П.* Особа Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
Російський переклад див.: *Петров В.П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Поліщук Н.* Філософська мова Григорія Сковороди у річниці західноєвропейського філософського мислення // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 153–165.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Пригодій С.* Кільце аналогії, антитетика у Г. Сковороди й Р. Емерсона // Слово і час. – 1999. – № 12. – С. 20–25.
- Рогович М.* Теоретичні джерела філософії Г. Сковороди // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 161–173.
- Роменець А.* Григорій Сковорода і Джонатан Едвардс: філософія переображення // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 186–195.

- Руденко Д.* Філософія Сквороди: мерехтіння символу // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 31–38.
- Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сквороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 51–74.
Те саме: Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 149–182.
- Сухина И.Г.* Контркультура как экологическая модальность культуры (истоки и современный контекст проблемы) // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сквороди та духовний світ сучасної людини». – С. 160–170.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шаян В.* Григорій Скворода – лицар святої борні. – Гамільтон: Святиня Даждбожа, 1984. – 109 с.
- Шевченко В.І.* Проблема національного в українській філософії // Проблеми філософії: Міжвідомчий науковий збірник. – Київ: Либідь, 1992. – Вип. 94: 3 історії філософії в Україні. – С. 3–11.
Про Сквороду див. на с. 7–9.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Скворода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Скворода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Hâjdeu A.* Problema timpului nostru. Invățătura lui Grigore Savici Scovorodă. Prezentată în concepția exegetico-sistematică de Alexandru Hâjdeu / Trad. de N. Covali. – București, 1938. – 42 p. [Румунський переклад рукопису А. Хашдеу «Задача нашого времени. Ученье Григорія Савича Сквороды, единственнаго руского философа, представленное в экзегетико-систематическом обозрениі» [Винница,] 1842. – 19 арк.]. Український переклад цього рукопису див.: *Хашдеу А.* Завдання нашої доби: наука Григорія Савича Сквороди, єдиного руського філософа, в екзегетично-систематичному викладі / Пер., примітки та коментарі С. Вакуленка, Л. Ушкалова // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 255–300.
- Koultchytskyi A.* Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personnalisme // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – 121 p.

Mytrowytsch K. Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 33–53.

Український переклад див.: *Митрович К.* Платонічні елементи у філософії Сковороди / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.

Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.

Див. також: 2.6; 2.7; 2.12; 3.9; 3.12; 10.17; 26.19.

26.16.1. Сковорода й екзистенціалізм

Екзистенціалізм, чи філософія існування – один з найпомітніших напрямків світової філософської думки ХХ століття, пов'язаний з іменами Ніколо Аббаньяно, Миколи Бердяєва, Сімони де Бовуар, Мартіна Гайдеггера, Альбера Камю, Габрієля Марселя, Моріса Мерло-Понті, Жана-Поля Сартра, Льва Шестова, Карла Ясперса та інших. Ці філософи вважали справжнім буттям *екзистенцію* (переживання людиною власного *буття-в-світі*), яка не підлягає раціональному пізнанню. Екзистенція окреслюється, по-перше, як *інтенціональність*, тобто спрямованість на інше (у цьому сенсі вона є буттям, спрямованим на Бога чи ніщоту й свідомим власної кінечності), що її можна описати за допомогою екзистенціалій *надія, страх, совість* тощо, а по-друге, як *трансцендування*, тобто вихід за власні межі. Попередниками екзистенціалізму зазвичай називають Аврелія Августина, Блезя Паскаля, Серена К'єркегора, Федора Достоєвського, Фрідріха Ніцше, Едмунда Гуссерля. З-поміж джерел екзистенціалізму інколи фігурує також “кордоцентрична філософія” Сковороди. Утім, з кола екзистенціалістів Сковороду читав, здається, тільки Микола Бердяєв, а знати дещо про його філософію могли також Мартін Гайдеггер та Карл Ясперс, які були вчителями й колегами Дмитра Чижевського. Найчастіше Сковороду порівнюють із Мартіном Гайдеггером, Габрієлем Марселем та Карлом Ясперсом.

Бичко А.К. Класична доба української філософії // *Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г.* Історія філософії: Підручник. – Київ: Либідь, 2001. – С. 335–358.

Про Сковороду див. на с. 339–346, 349, 352, 355, 356.

Бичко Б. Ментальні особливості національної самосвідомості // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії НАН України та Полтавського державного педагогічного університету. – Київ; Полтава, 2000. – Вип. 3. – С. 104–114.

Про Сковороду див. на с. 112.

Бичко І. Екзистенціалізм // Філософський енциклопедичний словник. – Київ: Абрис, 2002. – С. 186–187.

Про Сковороду див. на с. 187.

Гузар І. Сковородознавство на сучасному етапі і проблеми дальшого вивчення філософії Григорія Сковороди // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 159–168.

- Те саме: Календар-альманах «Нового Шляху». – Торонто: Новий Шлях, 1998. – С. 126–135.
- Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Данилюк А.Л.* Етичні погляди Сковороди та сучасність // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 54–58.
- Льїн В.* Сократ і Сковорода: екзистенційний вимір гуманістичних інтенцій // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Філософія, економіка. – 2000. – № 4. – С. 5–9.
- Льїн В.* Сумірність моральних інтенцій в кордоцентризмі Б. Паскаля і Г. Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 121–134.
- Льїн В.* Трансформація ідей гуманізму в контексті української історико-філософської традиції (культурологічна інтросекція) // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2000. – № 2. – С. 11–16.
Про Сковороду див. на с. 12, 14, 15.
- Льїн В.В.* Екзистенціально-персоналістські інтенції гуманістики (“інтуїція серця” як антитеза раціоналізму) // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – Вип. 9. – С. 3–13.
Про Сковороду див. на с. 3, 4, 5, 9.
- Льїн В.В.* Український філософський гуманізм: контамінація раціонального та ірраціонального: Автореф. дис. ... д-ра філос. наук. – Київ, 2000. – 36 с.
Про Сковороду див. на с. 4, 9, 12, 18, 19, 20–24, 28.
- Кісь Р.* Антропологічна пневматологія Г. Сковороди та європейський духовний контекст // Transfiguratio. Преображення: Альманах християнської думки. – Львів, 2003. – Вип. перший. – С. 44–76.
- Марченко О.В.* Екзистенційно-антропологічний вимір вітчизняного філософствування // Вісник Черкаського університету. Серія: Філософія. – Черкаси, 2000. – Вип. 20. – С. 28–35.
Про Сковороду див. на с. 30, 34.
- Матковская И.Я., Голубович И.В.* Парадоксальная топология Г. Сковороды и философия XX ст. // Слов'янський збірник. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 6. – С. 139–145.
- Матковська І.* До питання про паралелі у розвитку філософської думки (Г. Сковорода – Г. Марсель – К. Поппер) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 218–225.
- Михайловська Н.* Особливості філософського вчення Г. Сковороди: Текст лекції з курсу філософії. – Харків: Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури, 1996. – 20 с.
- Поліщук Н.* Екзистенційний засновок філософії Г. Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 30–39.

- Поліщук Н.* Філософська мова Григорія Сковороди у річичі західноєвропейського філософського мислення // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 153–165.
- Слосарчук Л.* Етнокультурні та історико-філософські джерела національної самосвідомості // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: СтилоС, 1998. – Вип. 1. – С. 67–82.
Про Сковороду див. на с. 75–79.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
Український переклад див.: *Біланюк П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Mytrowytsch K.* Skovoroda – figure typique du “siècle des lumières” en Ukraine // Jahrbuch der Ukrainekunde, 1982. – München, 1982. – P. 59–87.
Див. також: 3.6; 3.9; 3.12.1; 7; 10.18.2.3; 24.2.8; 26.2; 26.8.1; 26.8.9; 26.16.6; 26.17; 26.20.6; 26.20.8; 26.20.11.

26.16.1.1. Сковорода й Мартін Гайдеггер

Мартін Гайдеггер (1889–1976) – видатний німецький філософ-екзистенціаліст, чия творчість справила помітний вплив також на сучасну філософську антропологію та герменевтику, постструктуралізм і психоаналіз. Погляди Гайдеггера формувалися на ґрунті феноменології Едмунда Гуссерля й Макса Шелера та філософії життя Вільгельма Дільтея. Гайдеггер викладав філософію у Фрайбурзькому та Марбурзькому університетах. Він був одним з учителів найліпшого знавця філософії Сковороди Дмитра Чижевського (Чижевський листувався з Гайдеггером і, як згадував Ганс-Георг Гадамер, часто бував у нього в гостях). Ім'я Гайдеггера зринає в присвячених Сковороді історико-філософських працях, коли мова заходить про сквородинську “герменевтику суб’єкта”, “філософію символа” тощо.

- Бичко І.* Екзистенціалізм // Філософський енциклопедичний словник. – Київ: Абрис, 2002. – С. 186–187.
Про Сковороду див. на с. 187.
- Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Льїн В.* Поліфонія гуманістики українського філософського мислення // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії НАН України та Полтавського державного педагогічного університету. – Київ; Полтава, 2000. – Вип. 3. – С. 51–65.
Про Сковороду див. на с. 53, 55, 59, 61, 62.
- Марченко О.В.* Герменевтика суб’єкта у Григорія Сковороди // Філософія. Історія культури. Освіта: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків: Око, 1996. – С. 66–69.
- Поліщук Н.* Філософська мова Григорія Сковороди у річичі західноєвропейського філософського мислення // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 153–165.

Руденко Д. Філософія Сковороди: мерехтіння символу // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 31–38.

Koultchytskyi A. Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personnalisme // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 55–110.

Див. також: 3.2; 3.3; 3.9; 13.13; 24.2.8; 26.2; 26.12.

26.16.2. Сковорода та Іммануїл Кант

Іммануїл Кант (1724–1804) – великий німецький філософ, чий виклад в Кенігсберзькому університеті слухало й понад два десятки українських студентів (з них 11 – у “критичний” період, тобто після 1770 року). Це були, зокрема, Андрій та Михайло Базилевські, Іван Максимович, Федір Туманський, Іван Кулябка й інші. Уже наприкінці XVIII та на початку XIX століття філософія Канта мала в Україні багатьох прихильників. Недаром перший переклад Канта російською мовою зробив вихованець Києво-Могилянської академії Яків Рубан (Миколаїв, 1803). Під ту пору серед українців не бракувало й опонентів Канта, як-от Петро Лодій чи Сильвестр Гогоцький. У Харківському університеті з критикою філософії Канта виступили, зокрема, приїжджий професор-росіянин Євграф Філомафитський та Петро Гулак-Артемовський (останній переклав і оприлюднив антикантианські промови польського філософа Яна Снядецького), які знали також філософію Сковороди. Перша згадка про Канта у зв’язку з філософією Сковороди зринає в трактаті вихованця Харківського університету Александру Хашлеу «Завдання нашої доби: наука Григорія Савича Сковороди в ексегетично-систематичному викладі» (1842). Тут кантівський критицизм потрактовано як філософський відповідник Великої французької революції. Перегодом Кант і Сковорода стають уособленням, відповідно, західного раціоналізму та “оригінальної російської філософії” в працях Володимира Ерна. При цьому Ерн підкреслював, що філософія Сковороди “склалася в струнку цілість іще тоді, коли німецька думка, від котрої, як багато хто гадає, розпочинається родовід російської думки, тільки зароджувалася. Сковорода пише свій перший філософський твір «Нарцис» за чотири роки до дисертації Канта «De mundi sensibilis atque intelligibilis forma ac principis»”.

Барабаш Ю. “Знаю человека...” Григорій Сковорода: Поетизм. Філософія. Життя. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.

Гузар І. Г.В. Ляйбніц і Григорій Сковорода про щастя людини і зло на землі // Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 88–102.

Гузар І. Сковородознавство на сучасному етапі і проблеми дальшого вивчення філософії Григорія Сковороди // Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 159–168.

Те саме: Календар-альманах «Нового Шляху». – Торонто: Новий Шлях, 1998. – С. 126–135.

Кривуля О.М. Самопізнання у класичній філософській традиції і у творчості Г.С. Сковороди // Філософія: класика і сучасність: Матеріали III Харківських

- Міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996. – С. 88–89.
- Кульчицький О.* Людина за філософією Г. Сковорода антитезою марксистсько-ленінської концепції людини // *Кульчицький О.* Український персоналізм. Філософська й етнопсихологічна синтеза. – Мюнхен; Париж: Український Вільний Університет, 1985. – С. 37–48.
- Марков А.П.* Г.С. Сковорода і Захід // Український історичний журнал. – 1970. – № 8 (113). – С. 84–90.
- Мірчук І.Г.* С. Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Нічик В.М.* Києво-Могилянська академія і німецька культура. – Київ: Український Центр духовної культури, 2001. – 252 с.
- Редько М.П.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.
- Шаян В.* Григорій Сковорода – лицар святої борні. – Гамільтон: Святина Даждьбожа, 1984. – 109 с.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Hâjdeu A.* Problema timpului nostru. Invățătura lui Grigore Savici Scovorodă. Prezentată în concepția exegetico-sistematică de Alexandru Hâjdeu / Trad. de N. Covali. – București, 1938. – 42 p. [Румунський переклад рукопису А. Хашдеу «Задача нашего времени. Учение Григорія Савича Сковороды, единственного русского философа, представленное в экзегетико-систематическом обозрении» [Винница,] 1842. – 19 арк.], Український переклад цього рукопису див.: *Хашдеу А.* Завдання нашої доби: наука Григорія Савича Сковорода, єдиного руського філософа, в екзегетично-систематичному викладі / Пер., примітки та коментарі С. Вакулєнка, Л. Ушкалова // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 255–300.
- Mirčuk J.* H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
Те саме: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Mytrowytsch K.* Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 33–53.
Український переклад див.: *Митрович К.* Платонічні елементи у філософії Сковорода / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.

Див. також: 2.6; 2.7; 3.9; 10.18.2.1; 20.2; 24.2.2; 24.2.7; 26.4; 26.18.1; 26.19.

26.16.3. Сковорода та Ян Амос Коменський

Ян Амос Коменський (1592–1670) – чеський педагог, філософ-містик та громадський діяч. Коменський здобув освіту в Гернборнзькій академії та Гайдельберзькому університеті, займався педагогічною діяльністю в Чехії, Польщі, Угорщині, Англії. У Сковороди та Коменського, чий твори були відомі в старій Україні, є чимало спільних філософських тем, наприклад, *три книги-світи* (Коменський говорить про “живу книгу світу”, “кодекс Святого Письма” та “малий світ”, а Сковорода – про “обительний світ”, “світ символів” та “малий світ”), людина як *мікрокосмос*, кенотичне *наслідування Христа*, дочасне *мандрівництво* в пошуках небесної домівки тощо. Коменський, так само, як і Сковорода, уважає добро легким. Твори і Коменського, і Сковороди часто мають емблематичний характер. До того ж, обидва філософи не раз послуговуються одними й тими самими образами: *дзеркало* (усе суще, писав Коменський у «*Centrum securitatis*», схоже на “образ у дзеркалі, що віддає живий образ; якщо усунути живий, то зникає й той, що в дзеркалі”), *магніт* як невидима Божя сила, *коло* як символ Абсолютного тощо. Звісно, між Сковородою та Коменським є також посутні розбіжності. Наприклад, пансофія Коменського більше стремить до натурфілософії, тимчасом як спосіб думання Сковороди є питомо святоотцівський.

Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.

Кашуба М. Я.А. Коменський і Г. Сковорода // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 123–126.

Кортгаазе В. Чижевський і Коменський. З історії відкриття та інтерпретації основного твору Яна Амоса Коменського // Славістика. – Дрогобич: Коло, 2003. – Т. I: Дмитро Чижевський і світова славістика / Ред. Р. Мних, Є. Пшеничний. – С. 79–98.
Про Сковороду див. на с. 84, 85–86, 97.

Нічик В.М. Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.

Пшеничний С., Яцен В. Листування Дмитра Чижевського з Василем Сімовичем // Славістика. – Дрогобич: Коло, 2003. – Т. I: Дмитро Чижевський і світова славістика / Ред. Р. Мних, Є. Пшеничний. – С. 251–330.
Про Сковороду див. на с. 263, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 279, 284, 287, 288, 292, 293, 302, 303, 313, 314, 315, 317, 319–320, 322–323, 324, 325, 326, 327, 330.

Софронова Л.А. Три мира Григорія Сковороди. – Москва: Индрик, 2002. – 464 с.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з

- післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чотик Д.* Філософія щастя Г.С. Сковороди і навчання // Нові Дні: Український універсальний журнал. – 1997. – Травень – червень. – С. 15–17.
Те саме: Українознавство: III Міжнародний конгрес українців, Харків, 26–29 серпня 1996 р. / Відп. ред. П. Кононенко. – Київ, 1997. – С. 151–152; *Чотик Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – С. 12–17.
- Genyk-Berezovská Z.* Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // *Skovoroda H.* Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.
Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.
- Kultschytzkij A.* Der universalistische Humanismus Komenskys und der personalistische Humanismus Skovorodas als Ausdrucksform zweier nationaler Geistigkeiten // Mitteilungen der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e. V. – München, 1972. – Nr. 8–9. – S. 11–23.
- Kultschytzkij A. von.* Der universalistische Humanismus Komensky's und personalistische Humanismus Skovoroda's // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 30–42.
Чеську версію див.: *Kultschytzkij A. von.* Komenského universalismus a skovorodův personalismus // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 23–29.
- Див. також: 2.3; 3.9; 3.11; 3.12; 3.14; 6.1; 6.3; 10.3; 17.2; 26.8.6; 26.8.11; 26.8.13; 26.20.13.

26.16.4. Сковорода й Готфрід Вільгельм Ляйбніц

Готфрід Вільгельм Ляйбніц (1646–1716) – німецький філософ доби бароко, автор трактатів «Принцип індивідуації», «Роздуми про метафізику», «Про походження речей», «Теодіцея», «Монадологія» тощо. У своїх творах «Спроби політичних доказів у виборах польського короля» (1669) та «Про єгипетський похід короля Франції» (1672) Ляйбніц писав про Україну (“козацький народ”), переголом листувався зі Стефаном Яворським. Філософські ідеї Ляйбніца були знані в старій Україні передовсім завдяки творам його популяризаторів – Християна Вольфа та Християна Бавмайстера (за Бавмайстером читали філософію в Києво-Могилянській академії ще від 1752 року, тобто від часів Георгія Кониського й Давида Нашинського). Отож, попри те, що Сковорода ніколи не покликався на Ляйбніца, про його науку він знав напевне ще зі студентських років. До речі, приятель Сковороди Володимир Каліграф

(Василь Крижанівський), учень Симона Тодорського (так само, як і Скворода), а переюдом професор філософії та префект Слов'яно-греко-латинської академії в Москві, був непересічним знавцем і прихильником філософії Ляйбніца. Щодо впливу Ляйбніца на Сквороду, існують різні думки. Якесь риси схожості між Сквородою та Ляйбніцем були запримічені вже на початку ХІХ століття. “Ми, – казав про Сквороду Василь Каразин, – під чубом і в українській свитці мали свого Пітагора, Орігена, Ляйбніца”. Переюдом Едвард Вінтер ствержуватиме, що Ляйбніц був одним з улюблених філософів Сквороди, а Ірина Гузар добачить генетичну залежність чільних ідей Сквороди від Ляйбніца. На її думку, порівняння Ляйбніцевих «Нових есеїв про людський розум» з діалогами Сквороди «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті», «Алфавіт миру», «Кільце» засвідчує, що Скворода “багато що творчо засвоїв із Ляйбніцевого світу ідей” і навіть сквородинський термін “сродність” є “докладним перекладом Ляйбніцевого *cognatio*”. Тим часом Дмитро Чижевський не запримітив жодних слідів впливу Ляйбніца на Сквороду.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Скворода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Гузар І.* Сквородознавство на сучасному етапі і проблеми дальшого вивчення філософії Григорія Сквороди // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сквороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 159–168.
Те саме: Календар-альманах «Нового Шляху». – Торонто: Новий Шлях, 1998. – С. 126–135.
- Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сквороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Кісь Р.* Антропологічна пневматологія Г. Сквороди та європейський духовний контекст // *Transfiguration. Преображення: Альманах християнської думки.* – Львів, 2003. – Вип. перший. – С. 44–76.
- Мірчук І.* Г.С. Скворода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Нічик В.М.* Г. Скворода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // *Філософія Григорія Сквороди.* – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Нічик В.М.* Києво-Могилянська академія і німецька культура. – Київ: Український Центр духовної культури, 2001. – 252 с.
- Огородник І.В., Огородник В.В.* Григорій Скворода // *Огородник І.В., Огородник В.В.* Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навчальний посібник. – Київ: Вища школа; Знання, 1999. – С. 253–263.
- Попов П.М.* Григорій Скворода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Редько М.П.* Світогляд Г.С. Сквороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.

- Руденко Д. Філософія Сковороди: мерехтіння символу // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 31–38.
- Ткачук О.О. Філософія Григорія Сковороди в контексті української філософської думки періоду Бароко: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 1999. – 18 с.
- Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – 27–157.
- Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Mirčuk J. H. S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
Те саме: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.

- Winter E.* Der weise Kosak Grigory Skovoroda (1722–1794) // *Winter E.* Kerzerschicksale. Christliche Denker aus neun Jahrhunderten. – Berlin: Union-Verlag, 1979. – S. 252–260.
- Te same: Köln: Benziger, 1979. – S. 252–260; Zürich [u. a.]: Benziger, 1980. – S. 252–260; 2. Aufl. – Berlin: Union-Verlag, 1983. – S. 252–260.
- Український переклад див.: *Винтер Е.* Мудрий козак. Григорій Сковорода (1722–1794) / Пер. з нім. Л.А. Ситниченко // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 282–288.
- Див. також: 2.6; 2.7; 2.12; 3.12; 3.13; 6.1; 6.3; 10.6.1; 26.8.5; 26.8.11; 26.16.8.1; 26.18.1.3; 26.18.1.4; 26.18.1.5; 26.18.1.7; 26.18.4.

26.16.5. Сковорода й Ніколя Мальбранш

Ніколя Мальбранш (1638–1715) – французький філософ-оказіоналіст. Його філософія була спробою поєднання раціоналізму Декарта із християнським неоплатонізмом. Здається, уперше Сковороду порівняв із Мальбраншем Василь Зеньковський. На його думку, сквородинська ідея неможливості пізнання поза Богом суголосна філософії Мальбранша. Утім, зазначав він, “немає жодних підстав стверджувати, що Сковорода знав Мальбранша, попри те, що, як бачимо з його побіжних критичних зауваг про дух свого часу, він трохи знався на тогочасній французькій філософській літературі”. Деяку схожість гносеології Мальбранша й Сковороди, очевидно, можна пояснити тією обставиною, що, розвиваючи думку про пізнання в Бозі, і Мальбранш, і Сковорода спиралися на неоплатоніків та Августина, які були їхніми улюбленими авторами. Сковороду та “геніального Мальбранша” (Дмитро Чижевський) єднають не тільки спільні джерела й теми філософування, але й питомо барокова стилістика.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
- Te same: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Гузар І. І.В.* Ляйбніц і Григорій Сковорода про щастя людини і зло на землі // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 88–102.
- Зеньковський В.В.* Філософія Сковороди // *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
- Te same: *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
- Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.

Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V. G.S. Skovoroda // Zenkovsky V.V. Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – Р. 64–82.*

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.

Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.

Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.*

Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.

Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.

Див. також: 3.3; 3.6; 3.9; 3.10.3; 3.12.1; 3.13; 10.3; 26.12.

26.16.6. Сковорода й Блез Паскаль

Блез Паскаль (1623–1662) – французький філософ, математик і фізик доби бароко, автор «Провінціалій», «Думок про релігію» та багатьох інших творів. Після того, як у 1654 році Паскаль пережив “вогненне хрещення”, тобто екстатичне переображення (gaptus), схоже на те, що його пережив і описав Сковорода (“Якесь раптове ізліяння заповнило мою душу, і від цього все моє єство спалахнуло полум’ям; здавалося, ніби в жилах моїх вирувала вогненна течія”), він став самітником абатства Пор-Рояль і зосередився на питаннях християнської антропології та віри. Його уявлення про людину як про трагічну істоту (“тямуший очерет”), тобто верхівку Божого творива й ніщоту водночас, багато в чому суголосне Сковороді, так само, як і уявлення про “дві природи” в людині (“величну” й “ушкоджену гріхом”), про серце як її містичне осереддя, годне (на відміну від розуму) “почути Бога”, тощо. Утім, Сковорода навряд чи знав щось про Паскаля. Принаймні, жодних згадок про французького філософа в Сковороди нема.

Гузар І. І.В. Ляйбніц і Григорій Сковорода про щастя людини і зло на землі // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 88–102.

- Льїн В.* Сумірність моральних інтенцій в кордоцентризмі Б. Паскаля і Г. Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 121–134.
- Льїн В.* Трансформація ідей гуманізму в контексті української історико-філософської традиції (культурологічна інтродукція) // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2000. – № 2. – С. 11–16.
Про Сковороду див. на с. 12, 14, 15.
- Льїн В.В.* Екзистенціально-персоналістські інтенції гуманістики (“інтуїція серця” як антитеза раціоналізму) // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – Вип. 9. – С. 3–13.
Про Сковороду див. на с. 3, 4, 5, 9.
- Льїн В.В.* Любов до Бога та ідея Бога (співмірність кордоцентричних концепцій Б. Паскаля і Г. Сковороди) // На межі тисячоліть: Християнство як феномен культури. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Київ: МЛП, 2000. – С. 177–190.
- Льїн В.В.* Християнська “цивілізація любові” (співмірність кордоцентричних концепцій Б. Паскаля і Г. Сковороди) // Українське релігієзнавство: Бюлетень Української асоціації релігієзнавців. – 2000. – № 15. – С. 3–12.
- Кісь Р.* Антропологічна пневматологія Г. Сковороди та європейський духовний контекст // Transfiguratio. Преображення: Альманах християнської думки. – Львів, 2003. – Вип. перший. – С. 44–76.
- Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 51–74.
Те саме: Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 149–182.
- Ткачук О.О.* Філософія Григорія Сковороди в контексті української філософської думки періоду Бароко: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 1999. – 18 с.
- Kaluzny A.E.* La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Mytrowytsch K.* Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 33–53.
Український переклад див.: *Митрович К.* Платонічні елементи у філософії Сковороди / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.
- Див. також: 3.3; 3.6; 3.13; 3.14; 10.5; 10.6.2; 11; 26.2; 26.8.1; 26.8.9; 26.12; 26.20.8; 26.20.11; 26.20.12.

26.16.7. Сковорода й Карл Раймунд Поппер

Карл Раймунд Поппер (1902–1994) – англійський філософ, автор праць із ділянки епістемології та філософії науки: «Логіка наукового відкриття», «Злиденність історизму», «Припущення та спростування», «Об'єктивне знання» тощо. Метафізичним засновком його “еволюційної епістемології” можна вважати теорію

“трех світів”, викладену в доповіді на XIV Міжнародному філософському конгресі (Відень, 1968). Спираючись передовсім на Платонову науку про *світ ідей* та стоїцистську концепцію мови, а також на деякі новочасні мисленнєві побудови, зокрема на Ляйбніца, Поппер стверджує, що існують три нередуковані одна щодо одної онтологічні царини: 1) фізичний світ; 2) ментальний світ та 3) інтелігібельний світ, тобто світ ідей. Ця теорія надається до порівняння зі сквородинською наукою про “три світи” як за змістом, так і за джерелами. Утім, про філософію Сквороди Поппер навряд чи щось знав.

- Головин А.И.* Г. Скворода и К. Поппер: концепция “трех миров” (прошлое как сущее) // Тези доповідей II Харківських сквородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 201–203.
- Горський В.* Модифікації міфологічної свідомості на ниві історико-філософської україністики // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії НАН України та Полтавського державного педагогічного університету. – Київ; Полтава, 1999. – Вип. 1–2. – С. 7–18.
Про Сквороду див. на с. 11, 17.
- Дубров Я.* Від дуалістсько-пантеїстського філософського вчення Сквороди через триалістсько-інтераціоналістський світогляд Поппера до аксіоматичної панфілософії триалізму // Спадщина Григорія Сквороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сквороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 145–154.
- Матковська І.* До питання про паралелі у розвитку філософської думки (Г. Скворода – Г. Марсель – К. Поппер) // Скворода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 218–225.
- Матковська І.Я., Голубович І.В.* “Три світи” Григорія Сквороди та західноєвропейський контекст ХХ ст. // Слов’янський збірник. – Одеса: Астропринт, 1998. – Вип. 3. – С. 144–149.
- Руденко Д.* Філософія Сквороди: мерехтіння символу // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 31–38.
- Див. також: 3.9; 3.10; 3.11; 13.13; 26.8.6; 26.8.6.3; 26.8.12; 26.12; 26.13.6; 26.13.8; 26.16.4.

26.16.8. Скворода й просвітники

Просвітництво – філософська течія, що набуває поширення в Європі наприкінці XVII та впродовж XVIII століття. Для просвітників характерний культ розуму, свободи, оптимізм, уявлення про незмінну людську природу, звідки випливала ідея громадянської рівності, тощо. Філософія Просвітництва найбільше розвинулася у Франції (Лярошфуко, Декарт, Гассенді, Вольтер, Монтеск’є, Кондільяк, Руссо, Дідро, Ламетрі, Гельвецій, Гольбах), Англії (Локк, Барклі, Г’юм, Толанд, Ньютон) та Німеччині (Вольф, Бавмгартен, Бавмайстер, Гердер, Гете, Лессінг). Для українського Просвітництва (Петро Лодій, Яків Козельський, Яків Рубан, Василь Довгович, Опанас Шафонський, Нестор Максимович, Федір Гуманський та інші) характерна зорієнтованість на німецькі традиції. Попри те, що, скажімо, у Києво-Могилянській академії ще 1689 року перекладали Локка, а твори Вольтера й Руссо в Харківському колегіумі за часів Сквороди правили за стилістичні посібники з французької мови, найбільшої популярності зажили тут саме німецькі просвітники. Так, учитель

Сковорода Георгій Кониський усіляко популяризує вольфянську філософію, але різко сперечається з Вольтером. Історики філософії досить часто розглядали Сковороду в річичі просвітницької ідеології. Скажімо, академік Едвард Вінтер у своїй ґрунтовній праці «Раннє Просвітництво» (Берлін, 1966) стверджував: “Бароко було для Сковороди лише формою, тимчасом як зміст його творів проійнятий духом раннього Просвітництва”. На цьому ґрунті постають окреслення Сковороди як представника “етико-гуманістичного напрямку” в українському Просвітництві, порівняння Сковороди з французькими (Вовенарг, Гельвецій, Руссо, д’Алембер), німецькими (Вольф, Гердер) чи російськими (Радішев, Новиков) просвітниками. Утім, насправді Сковорода був далекий від просвітницької ідеології, ба більше – досить різко критикував її (діалоги «Алфавіт миру», «Кільце»). Принаймні, Дмитро Чижевський у своїй підсумковій книжці «Сковорода: поет, мисленник, мистик» (Мюнхен, 1974) переконливо спростовує гадку про Сковороду, як про “типового представника Просвітництва”.

- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорій Сковорода: Поетія. Філософія. Життя. – Москва: Художественная література, 1989. – 335 с.
- Власенко В.О.* Проблеми просвітительського реалізму і творчість Г.С. Сковороди // Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (1722–1794). – Харків: Видавництво Харківського державного університету ім. О.М. Горького, 1972. – С. 78–80.
- Вовк Л.П.* Діяльність і спадщина Г.С. Сковороди в концепції українського Просвітництва // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 93–95.
- Володимир [В. Шаян].* Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сковороди. – Лондон: Орден, 1959. – 33 с. [на правах манускрипту].
Те саме: Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1972. – 22 с.
- Григорова Н.В.* Сковородинівська традиція і європейська орієнтація виховання // Філософія: класика і сучасність: Матеріали III Харківських Міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996. – С. 85–86.
- Гузар І.* Григорій Сковорода у контексті просвітительської філософії // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 69–87.
- Данілевський Р.Ю.* Г.С. Сковорода и И.Г. Гердер // Труды Отдела древнерусской литературы. – Санкт-Петербург, 1997. – Т. 50. – С. 713–716.
- Донцов Д.* Дороговаз Григорія Сковороди нашої сучасності. – Київ, 2000. – 20 с. (Серія «Бібліотека молодого націоналіста»).
- Ефименко А.Я.* Філософ із народу // Книжки неділи. – 1894. – Январт. – С. 7–30.
Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследование, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 236–254.
- Іванько І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Кирик Д.П.* Вчення про дві натури та три світи // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 123–196.
- Лавров С.Г.* Дені Дідро і діячі української культури // Боротьба між матеріалізмом і ідеалізмом на Україні в XIX ст. – Київ: Наукова думка, 1964. – С. 185–206.

- Про Сковороду див. на с. 190–191, 202.
- Лоха А.А., Лоха Р.К.* Просвітительські ідеї в творчій спадщині Г.С. Сковороди // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 35–36.
- Махновець Л.* Григорій Сковорода. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с.
- Нахлік С.* Роль Г. Сковороди у становленні просвітительського реалізму в українській літературі // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 61–65.
Те саме [коротка версія]: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 31–32.
- Ничик В.М.* Из истории отечественной философии конца XVII – начала XVIII в. – Киев: Наукова думка, 1978. – 298 с.
Про Сковороду див. на с. 3, 4, 8, 16, 48, 55, 62, 79, 105, 134, 163, 184, 189, 190, 192, 195, 202–204, 211, 215, 218, 229, 252, 280–282, 284.
- Пазенок В. Г.* Сковорода-етик, “перевідкриття” продовжується // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 66–83.
- Попович М.* Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів “раннього Модерну” // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 30–50.
- Скринник М.* Ідейне підґрунтя українського романтизму // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССXXII: Праці історико-філософської секції. – С. 201–215.
Про Сковороду див. на с. 201–202, 203, 204, 206–209, 214.
- Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 51–74.
Те саме: Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 149–182.
- Табачников І.А.* Григорій Сковорода. – Москва: Мысль, 1972. – 207 с.
- Тичина П.Г.* Григорій Сковорода // Літературний журнал. – 1940. – № 3. – С. 94–100.
Те саме: Радянське літературознавство. – 1940. – Кн. 5–6. – С. 43–51;
Тичина П.Г. Магістралями життя. – Київ: Радянський письменник, 1941. – С. 117–126; *Тичина П.Г.* В армії Великого Стратега. Статті й виступи. – Київ: Радянський письменник, 1952. – С. 97–105 [скорочено]; *Тичина П.Г.* Вибрані твори: У 3 т. – Київ: Держлітвидав України, 1957. – Т. 3. – С. 102–110; Матеріали до вивчення історії української літератури: У 5 т. – Київ: Радянська школа, 1959. – Т. 1. – С. 619–622 [скорочено]; *Тичина П.Г.* Зібрання творів: У 12 т. – Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 8. – Кн. 1. – С. 226–234.
- Тичина П.Г.* Григорій Сковорода. Зі вступного слова на урочистому вечорі в Київському університеті 19 листопада 1939 р. [присвяченого 145-річчю з дня смерті Сковороди] // Літературна газета. – 1939. – 22 листопада.

- Те саме: *Тичина П.Г.* Сковорода: Симфонія / Вступна стаття С.В. Тельнюка. – Київ: Радянський письменник, 1971. – С. 348–356; *Тичина П.Г.* Зібрання творів: У 12 т. – Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 8. – Кн. 1. – С. 226–234.
- Чабан Г.* Сковорода і європейські просвітителі // Жовтень. – 1975. – № 12. – С. 146–148.
- Юджін-Рітун І.М.* Культурологія Просвітництва. – Київ, 1999. – 200 с.
Про Сковороду див. на с. 6, 38, 44, 90, 148.
- Яценко М.Т.* Творчість Д. Гурамівлі в ідейно-естетичному контексті просвітництва // Радянське літературознавство. – 1981. – № 4. – С. 42–55.
Про Сковороду див. на с. 44, 45, 47, 48, 50, 51, 54.
- Čyževský D.* Skovoroda-Studien. III. Skovorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenväterlichen und mystischen Tradition // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 53–78.
- Kirchner P.* Strömungen und Gattungen in der ukrainischen Literatur des 17. und 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für Slawistik. – 1968. – Bd. XIII. – Hft. 3. – S. 329–336.
Про Сковороду див. на с. 335.
- Manning C.A.* Hrihori Skovoroda // *Manning C.A.* Ukrainian Literature: Studies of the Leading Authors. – Jersey City: Ukrainian National Association, 1944. – P. 17–22.
Те саме: *Manning C.A.* Ukrainian Literature. Studies of the Leading Authors / With a Foreword by Prof. W. Kirkconnel. – Plainview; N. Y.: Books for Libraries Press, 1971. – P. 17–22.
- Mirčuk J.* H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
Те саме: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Roussow G.* G.S. Skovoroda et sa lutte contre le matérialisme // Études Slaves et Est-Européennes. – 1957. – Vol. II. – Fasc. 1. – P. 15–30.
Те саме: Montréal, 1994. – 16 p.
- Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Winter E.* Byzanz und Rom in Kampf um die Ukraine 955–1939. – Leipzig: Otto Harrassowitz, 1942. – 227 S.
Про Сковороду див. на с. 116–120, 140.
- Winter E.* Der weise Kosak Grigory Skovoroda (1722–1794) // *Winter E.* Kerzerschicksale. Christliche Denker aus neun Jahrhunderten. – Berlin: Union-Verlag, 1979. – S. 252–260.
Те саме: Köln: Benziger, 1979. – S. 252–260; Zürich [u. a.]: Benziger, 1980. – S. 252–260; 2. Aufl. – Berlin: Union-Verlag, 1983. – S. 252–260.
Український переклад див.: *Вінтер Е.* Мудрий козак. Григорій Сковорода (1722–1794) / Пер. з нім. Л.А. Ситниченко // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 282–288.
- Winter E.* Frühaufklärung: Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch-slavische Begegnung. – Berlin: Akademie Verlag, 1966. – 423 S.

Про Сковороду див. на с. 220–221, 341–347.
Див. також: 2.6; 2.7; 2.12; 10.6.1; 10.15; 10.18.2; 26.1; 26.8.11; 26.17.1; 26.18.1;
26.18.1.2; 26.18.1.3; 26.18.1.4; 26.18.1.5; 26.19.

26.16.8.1. Сковорода й Християн Вольф

Християн Вольф (1679–1754) – німецький філософ-раціоналіст, чий погляд формувалися під вирішальним впливом ідей Ляйбніца та Декарта. Викладав філософію в університетах Галле й Марбурга. Існує думка, що Сковорода слухав виклади Вольфа в університеті Галле. Уперше вона з'явилася ще в словникові П'єра Лярусса 1875 року. Її поділяв і найліпший знавець біографії Сковороди Леонід Махновець. Сковорода, писав він, “три роки навчався в університеті в Галле (Німеччина), слухаючи, зокрема, лекції відомого тоді філософа та фізика Християна Вольфа”. Щоправда, навряд чи це так, оскільки під ту пору, коли Сковорода перебував за кордоном і міг відвідати Галле (1745–50), Вольфа там давно вже не було – у 1723 році місцеві пієтисти, звинувативши філософа в атеїзмі, домоглися його звільнення з університету. Едвард Вінтер стверджував, що, перебуваючи у Відні, Сковорода з великим інтересом читав твори послідовників Вольфа – Геллерта й Готшеда. Утім, із філософією Вольфа Сковорода, так само, як, приміром, і прихильники вольфіанства Яків Козельський, Володимир Каліграф чи Григорій Козицький, запізнався ще в стінах Києво-Могилянської академії.

- Багалій Д.І., Яворський М.І.* Український філософ Г.С. Сковорода. – [Б. м.] [Харків]: Державне видавництво України, [б. р.] [1923]. – 68 с.
- Гузар І.* Григорій Сковорода у контексті просвітительської філософії // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 69–87.
- Гузар І.* І.В. Ляйбніц і Григорій Сковорода про щастя людини і зло на землі // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 88–102.
- Ковалівський А.П.* Легенда про Сковороду у французькому словнику [Ларус. Великий універсальний словник XIX віку] // *Червоний шлях.* – 1923. – № 1. – С. 226–227.
- Махновець Л.* Григорій Сковорода. Біографія. – Київ: Наукова думка, 1972. – 255 с.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // *Філософія Григорія Сковороди.* – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Нічик В.М.* Києво-Могилянська академія і німецька культура. – Київ: Український Центр духовної культури, 2001. – 252 с.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шаян В.* Григорій Сковорода – лицар святої борні. – Гамільтон: Святиня Даждьбожа, 1984. – 109 с.

- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // *Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk.* – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.
Te same: *Chopyk D.B. Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times.* – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.
- Genyk-Berezovská Z.* Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // *Skovoroda H. Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová.* – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.
Український переклад див.: *Геник-Березовська З. Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // Геник-Березовська З. Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм.* – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.
- Lo Gatto E.* L'idea filosofico-religiosa russa da Skovorodà a Solovjòv // *Bilychnis: Rivista di studi religiosi.* – 1927. – Vol. XXX. – P. 77–90.
- Mirčuk J.* H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
Te same: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Skovoroda (Grégoire-Savitch) // Grand dictionnaire universel français, historique, géographique, biographique, mythologique, bibliographique, littéraire, artistique, scientifique, etc. / Par P. Larousse.* – Paris: Administration du Grand dictionnaire Larousse, s. a. [1875]. – T. XIV. – P. 781–782.
- Winter E.* Frühaufklärung: Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch-slawische Begegnung. – Berlin: Akademie Verlag, 1966. – 423 S.
Про Сковороду див. на с. 220–221, 341–347.
Див. також: 2.6; 2.7; 2.11; 26.4; 26.16.4.

26.16.8.2. Сковорода й Жан-Жак Руссо

Жан-Жак Руссо (1712–1778) – французький філософ-просвітник та письменник, автор численних наукових і художніх творів, зокрема «Про вплив науки на звичай», «Про суспільну угоду, або Засади політичного права», «Еміль, або Про виховання», «Юлія, чи Нова Елоїза», «Сповідь». Хоча Сковорода ніколи не згадував Руссо, його твори він, поза сумнівом, знав, зважаючи бодай на те, що Руссо був одним з улюблених авторів Михайла Ковалінського (про це він сам писав Сковороді), а під час професорування Сковороди в Харківському колегіумі Руссо вивчали на уроках французької мови (це засвідчує відповідна інструкція Білгородського та Обоянського архієрея Самійла Миславського, під чим наглядом перебував тоді колегіум). Сковороду часто порівнюють із Руссо, коли мова заходить про його критику раціоналізму, про евдемонізм тощо. Ба більше – Сковороду інколи називають “українським Руссо”, мавши на думці його теорію виховання, а передовсім, принцип природовідповідності. Щоправда, як слушно зазначав колись Володимир Ерн, сковорodinська теорія виховання сформувалася до ще появи «Емілія» Руссо (1762), адже Сковорода застосовував її на практиці в 1750-х роках. Отож, “те, що принесло велику славу Руссо, було творчо й самостійно відкрито Сковородою, причому ідеї Сковороди порівняно з Руссо мають більш зрілий, глибокий і практичний характер”.

- Арутюнян В.Л.* Эвдемонизм как квинтэссенция философских воззрений Ж.-Ж. Руссо и Г.С. Сковороды // *Философия и социология в контексте современной культуры: Сборник научных трудов.* – Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 1998. – С. 27–34.
- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Барабаш Ю.Я.* Григорий Сковорода: знаю человека... (Параллели и сопоставления) // *Радуга.* – 1989. – № 3. – С. 146–158; № 4. – С. 156–164; № 5. – С. 139–161.
- Босенко С.В.* Сковорода і Руссо – дві концепції формування здібностей у вік освіти // *Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.).* – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 13–15.
- Володимир [В. Шаян].* Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сковороди. – Лондон: Орден, 1959. – 33 с. [на правах манускрипту].
Те саме: Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1972. – 22 с.
- Гузар І. І.В.* Ляйбніц і Григорій Сковорода про щастя людини і зло на землі // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 88–102.
- Дружининська М.В.* Генеза цивілізаційного підходу: Схід – Захід (на прикладі концепцій Г.С. Сковороди та Ж.-Ж. Руссо) // *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Філософські науки. Теорія культури та філософія науки.* – Харків, 2001. – № 501. – С. 17–21.
- Дудко Д.* Педагогіка Сковороди і Руссо // *Багаліївські читання в Народній українській академії. IV. Педагог і влада: історичний досвід, сучасні реалії та перспективи.* – Харків, 2001. – С. 49–52.
- Євшан М.* Жан Жак Руссо: 1712–1912 // *Літературно-науковий вісник.* – 1912. – Т. 59. – Кн. 7–8. – С. 327–332.
Про Сковороду див. на с. 328, 329
Те саме: *Євшан М.* Критика; Літературознавство; Естетика / Упоряд. Н. Шумило. – Київ: Основи, 1998. – С. 355, 356.
- Іванько І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // *Філософія Григорія Сковороди.* – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Коваленко Л.А.* Жан-Жак Руссо і громадсько-політична думка на Україні // *Питання нової та новітньої історії.* – 1966. – Вип. 3. – С. 132–144.
Про Сковороду див. на с. 137–138.
- Корженко В.В.* Ідея “сродності” Г.С. Сковороди в контексті філософії виховання // *Григорій Сковорода і проблеми національної філософії: Матеріали II Харківських Міжнародних Сковорodinівських читань: «Національна філософія: минуле – сучасне – перспективи», присвячених 200-річчю з дня смерті Г.С. Сковороди.* – Харків: Харківський міський фонд «Центр освітніх ініціатив», 1996. – С. 126–135.
- Лавров Г.С.* Жан-Жак Руссо і діячі української культури // *Всесвіт.* – 1962. – № 6. – С. 34–38.
Про Сковороду див. на с. 35–36, 38.
- Лосев А.Ф.* Русская философия // *Век XX и мир.* – 1988. – № 2. – С. 36–44; № 3. – С. 40–47.

- Про Сковороду див. на с. 39–43 (№ 2).
Те саме: *Лосев А.Ф.* Страсть к диалектике. Литературные размышления философа. – Москва: Советский писатель, 1990. – С. 78–85; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 72, 74–78, 94; *Лосев А.Ф.* Философия. Мифология. Культура. – Москва: Политиздат, 1991. – С. 214, 216–222.
- Мартинова А.Д., Мартинов М.М.* Природа в естетичній концепції Ж.Ж. Руссо і Г.С. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 173–175.
- Полищук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Попов П.М.* Григорій Сковорода: Літературний портрет. – Київ: Дніпро, 1969. – 173 с.
- Срезневский И.И.* Отрывки из записок о старце Григории Сковороде // Утренняя звезда. – Харьков, 1833 [1834]. – Кн. I. – С. 67–92 [наприкінці тексту підпис: *И. С. р. з. к.*].
- Табачковський В.* Філософська антропологія та національна історія // Сіверянський літопис. – 1999. – № 4. – С. 152–159.
- Тамаш Ю.* Українська књижевност између Истока и Запада. – Нови Сад: Матица српска, 1995. – 287 с.
Про Сковороду див. на с. 56–64.
- Тичина П.Г.* Сковорода [3 промови, виголошені 3 грудня 1942 р. в м. Уфі на вечорі, присвяченому 220-й річниці з дня народження Сковороди] // Українська література. – 1942. – № 12–14. – С. 342–347.
Те саме: *Тичина П.Г., Попов П.М., Трахтенберг О.В.* Г.С. Сковорода. Збірник доповідей з нагоди 220-річчя народження. – [Уфа]: Видавництво Академії наук УРСР, 1943. – С. 4–9; *Тичина П.Г.* Творча сила народу: Статті. – [Уфа]: Видавництво Спілки радянських письменників України, 1943. – С. 118–126; *Тичина П.Г.* В армії Великого Стратега: Статті и виступлення. – Киев: Радянський письменник, 1951. – С. 132–139; *Тичина П.Г.* В армії Великого Стратега. Статті й виступи. – Київ: Радянський письменник, 1952. – С. 203–209; *Тичина П.Г.* Вибрані твори: У 3 т. – Київ: Держлітвидав України, 1957. – Т. 3. – С. 210–217; Матеріали до вивчення історії української літератури: У 5 т. – Київ: Радянська школа, 1959. – Т. I. – С. 622–626; *Тичина П.Г.* Про мистецтво і літературу: Збірник. – Київ: Мистецтво, 1981. – С. 205–212; *Тичина П.Г.* Зібрання творів: У 12 т. – Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 8. – Кн. 1. – С. 369–375.
- Чотик Д.* Філософія щастя Г.С. Сковороди і навчання // Нові Дні: Український універсальний журнал. – 1997. – Травень – червень. – С. 15–17.
Те саме: Українознавство: III Міжнародний конгрес українців, Харків, 26–29 серпня 1996 р. / Відп. ред. П. Кононенко. – Київ, 1997. – С. 151–152; *Чотик Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – С. 12–17.

- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
 Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Яценко М.Т.* Идеино-эстетические предпосылки формирования новой украинской литературы // Славянские литературы в процессе становления и развития. От древности до середины XIX века / Отв. ред. А.В. Липатов. – Москва: Наука, 1987. – С. 84–120.
 Про Сковороду див. на с. 96, 97, 101–103, 105, 114.
- Black J.L.* H.S. Skovoroda as Teacher: The Image as Model // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 75–89.
- Bojko-Blochyn Ju.* H.S. Skovoroda im Lichte der ukrainischen Geschichte // Die Welt der Slaven. – Wiesbaden, 1966. – Jg. XI. – S. 306–316.
 Український переклад див.: *Бойко Ю.* Г. Сковорода у світлі української історії // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 284–292.
- Lo Gatto E.* L'idea filosofico-religiosa russa da Skovoroda a Solovjov // Bilychnis: Rivista di studi religiosi. – 1927. – Vol. XXX. – P. 77–90.
- Mazur Z.* Ukraiński Jean Jacques Rousseau // Kurjer Poranny. – [Warszawa], 1934. – 12 października.
- Mytrowytsch K.* Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris a l'ocasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 33–53.
 Український переклад див.: *Митрович К.* Платонічні елементи у філософії Сковорода / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Rupp J.* Der ukrainische Rousseau: Skovoroda und seine theologische Ansichten // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 17–29.
- Winter E.* Frühaufklärung: Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch-slawische Begegnung. – Berlin: Akademie Verlag, 1966. – 423 S.
 Про Сковороду див. на с. 220–221, 341–347.
- Див. також: 2.9; 2.12; 10.9; 16; 17.3; 26.4; 26.8.4; 26.8.8; 26.8.13.

26.16.9. Сковорода й психоаналіз

Психоаналіз – наука про *позасвідоме*, започаткована австрійським психологом та філософом Зигмундом Фройдом (1856–1939). У структурі психіки Фройд виокремлював три сфери: “Воно” (позасвідоме – лібідо – як джерело всіх психічних процесів), “Я” (свідомість) та “Над-Я” (інтроспекція соціальних норм). У XX столітті

фрейдівський психоаналіз набуває неабиякого поширення, а також знаходить свій подальший розвиток в “аналітичній психології” Карла-Густава Юнга, який розробив науку про архетипи колективного позасвідомого, Альфреда Адлера, Еріха Фромма та інших. Сквородинська антропология надається до опису в термінах психоаналізу. Зокрема, явлення Сквороди про “безодню серця” виразно корелює з *позасвідомим*. Щоправда, як зазначає Дмитро Чижевський, Скворода відрізняється “від багатьох із пізніших представників “філософії підсвідомого” тим, що для нього душевна безодня серця зовсім не є *темна* глибина, джерело лише злого та ненормальних збочень. Глибина душевна – подвійна: зла та добра, темна та світла. Може, ліпше було б говорити про *дві* безодні душевні: про підсвідому (темну) та про надсвідому (світлу)”. Були й цікаві спроби психоаналітичної інтерпретації творів Сквороди. Так, Іван Мірчук, який добачав у психіці нашого філософа “багато патологічних елементів”, глумачив образи «Сну» Сквороди як константні символи, тобто як вияв інверсивних рис сквородинського лібідю.

Бетко І. Нумінозне як архетип і художній феномен української релігійно-філософської поезії // IV Міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Літературознавство: Доповіді та повідомлення / Упоряд. і відп. ред. чл.-кор. НАН України О.В. Мишанич. – Київ: Обереги, 2000. – Кн. 1. – С. 422–428.

Про Сквороду див. на с. 424, 425, 426, 428.

Бреусенко О.А. Застосування образу Нарциса в пояснювальних моделях вчення Г.С. Сквороди та класичного психоаналізу // Г.С. Скворода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 89–91.

Вільчинська С. Мистецтво бути: філософія серця і психоаналіз // Григорій Скворода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 46–47.

Вільчинська С. Філософія серця і психоаналіз про абсолютні виміри людського буття // Г. Скворода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 103–104.

Гусарчук Т. Феномен особистості Г. Сквороди в дзеркалі його творчої спадщини // Скворода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 554–565.

Кошова І.О. Феномен любові у Григорія Сквороди // Григорій Скворода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 155–157.

Логінова Г.Н. Філософський язык творчества Г.С. Сквороди и психоанализа Фрейда // Філософія: класика і сучасність: Матеріали III Харківських Міжнародних Сквородинівських читань. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996. – С. 102–103.

Мірчук І. Г.С. Скворода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.

- Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Петров В.П.* Особа Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
Російський переклад див.: *Петров В.П.* Личность Сковороды / Пер. с украинского И. Лозовой // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 1–2. – С. 191–211; № 3–4. – С. 169–188; № 5–6. – С. 183–234.
- Проценко О.П.* Філософствование как поиск смысла бытия человека // Тези доповідей II Харківських сквородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 11–13.
- Скринник М.* Міфо-символічні витоки української ідеї у світлі феномена Григорія Сковороди // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. – Київ, 1993. – Т. II. – С. 116–131.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Klein E.* Skovoroda: tematica, simboli e tradizione // Kamen'. Rivista semestrale di poesia e filosofia. – 1994–1995. – An. V. – N. 6–7 (Dicembre-Giugno). – P. 79–110.
Див. також: 2.3; 2.14; 3.14; 12.1; 12.2; 26.8.1; 26.8.9; 26.11.

26.16.10. Сковорода й Спіноза

Бенедикт Спіноза (1632–1677) – голландський релігійний філософ-пантеїст, автор «Короткого трактату про Бога, людину та її щастя», «Богословсько-політичного трактату», «Етики» й інших праць. Його погляди формувалися під впливом середньовічної єврейської філософії, зокрема Мойсея Маймоніда, а також Джордано Бруно, Рене Декарта, Томаса Гоббса. Своєю чергою вони переоголом вплинули на Лессінга, Гердера, Гете, Фюєрбаха та інших. Сковорода міг знати науку Спінози чи безпосередньо, чи з других рук, скажімо, з відповідних творів Йоганна-Франца Буддея або Теофана Прокоповича, але наш філософ про Спінозу ніколи не згадував. До порівняння Сковороди зі Спінозою спричинилася найперше та обставина, що одним з Божих імен, які подає Сковорода, є *природа*, отож виникає враження, нібито Сковорода на манір Спінози поєднує Бога й природу в одну субстанцію. Саме так трактувала це питання Олександра Єфименко ще наприкінці XIX століття. На її думку, наука Сковороди збігається з наукою Спінози, «по-перше, в тому, що значення справжньої дійсності приписується одній-єдиній світовій субстанції, стосовно якої все розмаїття одиничних явищ є тільки видимістю; по-друге, у тій безмежній довірі до компетентності людського розуму, що така характерна для світогляду Сковороди». Утім, насправді метафізика Сковороди доволі далека від ідей Спінози.

- Багалеї Д.И.* Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Воропай О.* Український філософ Григорій Сковорода (3 нагоди 260-ліття від дня народження) // Визвольний Шлях. – 1982. – Річник XXXV. – Кн. 8 (413). – С. 925–933.
- Ефименко А.Я.* Личность Г.С. Сковороды как мыслителя [Реферат, прочитаний на засіданні Московського психологічного товариства 5 листопада 1894 р.] // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 5 (25). – С. 419–444.
Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 255–275.
- Ефименко А.Я.* Философ из народа // Книжки недели. – 1894. – Январь. – С. 7–30.
Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 236–254.
- Мірчук І.* Г.С. Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Нічик В.М.* Філософські попередники Г.С. Сковороди в Києво-Могилянській академії. До 250-річчя від дня народження Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1972. – № 2. – С. 46–60.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: 3 історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 27–157.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шкуринов П.С.* Философское и социально-этическое учение Григория Сковороды // *Шкуринов П.С.* Философия России XVIII века: Учебное пособие для вузов. – Москва: Высшая школа, 1992. – С. 130–150.
- Шпет Г.Г.* Очерк развития русской философии. – Петроград: Колос, 1922. – Ч. 1. – 349 с.
- Про Сковороду див. на с. 68–83.
- Те саме: *Шпет Г.Г.* Сочинения. – Москва: Правда, 1989. – С. 82–96; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 291–306.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Genyk-Berezovská Z.* Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // *Skovoroda H.* Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.
- Mytrowytcz K.* Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 33–53.
- Український переклад див.: *Митрович К.* Платонічні елементи у філософії Сковороди / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.
- Ohorodnyk J.* Skovoroda und Spinoza // Науковий Збірник Українського Педагогічного Інституту в Празі. – Прага, 1934. – Т. II. – С. 204–230.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Pachlovská O.* Hryhòrij Skovorodá: “Bisanzio” esce di scena // *Pachlovská O.* Civiltà letteraria ucraina. – Roma: Carocci editore, 1999. – P. 474–488.
- Див. також: 2.6; 3.3; 3.6; 3.9; 3.10; 3.11; 3.12; 26.4; 26.7; 26.8.2.

26.17. Сковорода й російська філософія

Питання про стосунок Сковороди до російської філософії розв'язувалося по-різному. Скажімо, Володимир Ерн називав Сковороду зачинателем “оригінальної російської філософії”, тимчасом як Микола Сумцов, полемізуючи з Ерном,

заперечував будь-який вплив Сковороди на російську філософську думку. Утім, ідеї Сковороди так само, як і його твори, були відомі в Москві й Санкт-Петербурзі ще у 80–90-х роках XVIII століття, найперше в масонських колах. Про це свідчить бодай діяльність Михайла Антоновського (1759–1816) – президента Громади вихованців Московського університету (Лабзін, Лельський, Прокопович-Антонський, Сохаський) та одного із фундаторів Товариства друзів словесних наук (Емін, Луб’яновський, Львов, Новиков, Озеров, Радішев), чіми заходами 1798 року побачив світ діалог Сковороди «Нарцис», а 1806 року – трактат «Початкові двері до християнського доброго життя». Інтерес до Сковороди не зник і після розгрому масонського руху. У 1820–40-х роках публікації про Сковороду з’являються на сторінках численних періодичних видань: «Библиотека для чтения», «Журнал Министерства народного просвещения», «Иллюстрация», «Молва», «Москвитянин», «Московский наблюдатель», «Московский телеграф», «Отечественные записки», «Современник», «Телескоп», «Ученые записки Московского университета», «Bulletin du Nord», – виходить друком низка його творів. Ідеї Сковороди імпонували слов’янофілам (недаром Ерн назвав Сковороду “гасмним батьком слов’янофільства”) й викликали негативну реакцію з боку радикалів-західників (Белінський, Герцен, Писарев, Чернишевський). Особливої популярності Сковорода набуває за часів російського релігійно-філософського Ренесансу кінця XIX – початку XX століття. Під ту пору до його творчості звертаються Микола Бердяєв, Сергій Булгаков, Олександр Введенський, Володимир Ерн, Олексій Лосєв, Володимир Соловйов, Федір Степун, Дмитро Філософов, Павло Флоренський, Георгій Флоровський, Семен Франк, Густав Шпет, Борис Яковенко та інші.

Абрамов А.И. Метафізика любви и философия сердца в русской философской культуре // Философия любви / Под общ. ред. Д.П. Горского. Сост. А.А. Ивин. – Москва: Политиздат, 1990. – Ч. 1. – С. 149–161.

Про Сковороду див. на с. 149, 151–154, 157, 159.

Абрамов А.И., Коваленко А.В. Историко-философская преемственность в русской философской мысли XVIII века // Философская и социологическая мысль. – 1989. – № 6. – С. 49–61.

Про Сковороду див. на с. 50–51, 60, 61.

Українську версію див.: *Абрамов О.І., Коваленко О.В.* Историко-філософська спадкоємність у російській філософській думці XVIII сторіччя // Філософська і соціологічна думка. – 1989. – № 6. – С. 47–59.

Про Сковороду див. на с. 48, 49, 57–59.

Аляев Г.С. Г.С. Сковорода та С.Л. Франк // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 11–13.

Аляев Г.С. Метафізика людини: Г. Сковорода і православна філософія XIX–XX століття // Григорій Сковорода і проблеми національної філософії: Матеріали II Харківських Міжнародних Сковородинівських читань: «Національна філософія: минуле – сучасне – перспективи», присвячених 200-річчю з дня смерті Г.С. Сковороди. – Харків: Харківський міський фонд «Центр освітніх ініціатив», 1996. – С. 104–113.

Бичко А.К. Класична доба української філософії // *Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г.* Історія філософії: Підручник. – Київ: Либідь, 2001. – С. 335–358.

Про Сковороду див. на с. 339–346, 349, 352, 355, 356.

- Бичко А., Бичко І.* Концентрично-бароковий контекст української філософії: феномен Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 51–78.
- Бичко І. М.* Бердяєв і ідея екзистенційної філософії // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії НАН України та Полтавського державного педагогічного університету. – Київ; Полтава, 2000. – Вип. 4. – С. 138–155.
Про Сковороду див. на с. 142.
- Бобринской П.* Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Impr. de Navarre, 1929. – 83 с.
Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.
- Ванчужов В.В.* Очерк истории философии “самобытно-русской”. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1994. – 405 с.
Про Сковороду див. на с. 53–56, 62, 66, 110, 160, 161, 175, 181, 214, 217, 230, 237, 260, 286, 293, 302, 334, 343, 365, 366.
- Введенский А.И.* Судьбы философии в России // Вопросы философии и психологии. – 1898. – Кн. 42. – С. 314–354.
Про Сковороду див. на с. 319–320.
Те саме: *Введенский А.И.* Философские очерки. – Санкт-Петербург: Типография Балашова, 1901. – Вып. 1. – С. 7–8; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 30–31.
- Взыскующие града. Хроника частной жизни русских религиозных философов в письмах и дневниках С.А. Аскольдова, Н.А. Бердяева, С.Н. Булгакова, Е.Н. Трубецкого, В.Ф. Эрн и др. / Составление, подготовка текста, вступительная статья и комментарии В.И. Кейдана. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 752 с.
Про Сковороду див. на с. 23, 172, 263, 266, 280, 285, 287, 294, 362, 363, 364, 365, 393, 397, 400, 409, 410, 450, 488, 489, 495, 496–497, 498, 500, 501, 503, 505, 507, 528, 635.
- Гаврюшин Н.К.* Б.П. Вышеславцев и его “философия сердца” // Вопросы философии. – 1990. – № 4. – С. 53–62.
Про Сковороду див. на с. 59.
- Голлербах Е.Я.* “К незримому граду”: Религиозно-философская группа «Путь» (1910–1919) в поисках новой русской идентичности. – Санкт-Петербург: Алетейа, 2000. – 560 с.
Про Сковороду див. на с. 82, 91–93, 113–114, 120, 128, 182, 215–216, 227, 295, 309, 317–318, 321, 329, 331, 333, 339–340, 349–351, 353, 360, 371–372, 393, 459, 478.
- Горський В.* Модифікації міфологічної свідомості на ниві історико-філософської україністики // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії НАН України та Полтавського державного педагогічного університету. – Київ; Полтава, 1999. – Вип. 1–2. – С. 7–18.
Про Сковороду див. на с. 11, 17.
- Гусев В.* До питання про національну ідентифікацію філософської творчості // Другий Міжнародний конгрес україністів. Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Філософія. – Львів, 1994. – С. 3–8.
Про Сковороду див. на с. 5, 6, 7, 8.

- Добрянська Н.* Від філософії серця до філософії всеєдності // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 101–103.
- Иваньо И.В.* Г.С. Сковорода и русская философская культура XVIII в. // Идейные связи прогрессивных мыслителей братских народов (XVII–XVIII вв.). – Киев, 1978. – С. 145–162.
- Кашуба М.* Григорій Сковорода і російська філософія “срібного віку” // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 79–87.
- Кісь Р.* Антропологічна пневматологія Г. Сковороди та європейський духовний контекст // Transfiguratio. Преображення: Альманах християнської думки. – Львів, 2003. – Вип. перший. – С. 44–76.
- Кузнецов В.Г., Нерушева Л.Г.* Некоторые аспекты влияния философии Сковороды на русскую культуру конца XIX – первой половины XX в. // Шляхи підвищення ефективності підготовки педагогічних працівників: Матеріали 2-ї науково-практичної конференції. – Вінниця; Бар, 1994. – Ч. 3. – С. 146–152.
- Кузнецов О.* Про деякі спільні риси філософських систем Григорія Сковороди та Володимира Одоєвського // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1995. – Т. 4. – С. 63–74.
- Лосев А.Ф.* Русская философия // Век XX и мир. – 1988. – № 2. – С. 36–44; № 3. – С. 40–47.
Про Сковороду див. на с. 39–43 (№ 2).
Те саме: *Лосев А.Ф.* Стрась к диалектике. Литературные размышления философа. – Москва: Советский писатель, 1990. – С. 78–85; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 72, 74–78, 94; *Лосев А.Ф.* Философия. Мифология. Культура. – Москва: Политиздат, 1991. – С. 214, 216–222.
- Марченко О.* Владимир Эрн и его книга о Григории Сковороде // Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 10–25.
- Марченко О.В.* В поисках своеобразия русской философии: В.Ф. Эрн // Философия в России XIX – начала XX вв.: преемственность идей и поиски самобытности: Сборник статей / Отв. ред.: А.Д. Сухов, С.И. Бажов. – Москва: Институт философии Академии наук СССР, 1991. – С. 101–113.
Про Сковороду див. на с. 109–112.
- Марченко О.В.* В.Ф. Эрн как историк русской философии: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Москва, 1998. – 32 с.
Про Сковороду див. на с. 7, 17, 19, 21–22, 24.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Механикова О.А., Руденко Д.І.* О.Ф. Лосев та П.О. Флоренський на фоні філософської спадщини Сковороди // Тези доповідей харківських сковородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія

- Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.) – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 9–11.
- Никоненко В.С.* Русская философия накануне Петровских преобразований. – Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1996. – 215 с.
Про Сковороду див. на с. 196–198.
- Нічик В.М.* Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
- Окара А.* Паїсій Величковський та Григорій Сковорода у контексті духовної культури XVIII ст. // Філософія. Історія культури. Освіта: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків: Око, 1996. – С. 70–76.
- Поляков Л.В.* Учение В.Ф. Эрна о русской философии // Религиозно-идеалистическая философия в России XIX – начала XX в. (критический анализ). – Москва: Институт философии Академии наук СССР, 1989. – С. 85–105.
Про Сковороду див. на с. 86, 87, 89, 90, 92, 100, 101, 102.
- Радлов Э.Л.* Очерк истории русской философии. Изд. 2-е, доп. – Петроград: Наука и школа, 1920. – 99 с.
Про Сковороду див. на с. 10–11.
Те саме: *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 102–104, 184.
- Редлих Р.Н.* История русской философской мысли. – Москва: Новый гуманитарный университет, 1995 [на обкладинці: 1996]. – Ч. 1. – 191 с.
Про Сковороду див. на с. 50, 54.
- Руденко Д.* Філософія Сковороди: мерехтіння символу // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 31–38.
- Сербиненко В.В.* История русской философии XI–XIX вв.: Курс лекций. – Москва: Издательство Российского открытого университета, 1993. – 148 с.
Про Сковороду див. на с. 30–33.
Те саме: 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Издательство Российского открытого университета, 1996. – С. 28–32.
- Симон И.А.* Иррационалистические традиции в отечественной философии // Філософія: класика і сучасність: Матеріали III Харківських Міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996. – С. 36–37.
- Софронова Л.А.* Три мира Григория Сковороды. – Москва: Индик, 2002. – 464 с.
- Сумцов М.* Сковорода і Ерн // Літературно-науковий вісник. – 1918. – Т. LXIX. – Кн. 1. – С. 41–49.
Рец.: *Филипович П.* «Книгарь. Літопис українського письменства». – 1919. – № 21. – Стп. 1359–1366.
Про статтю М. Сумцова «Сковорода і Ерн» стп. 1360–1361.
Те саме: [докладніша версія] *Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 60–66; Збірник Харківського історико-філологічного

- товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 162–171 [розділ «Сковорода і Ерн»].
- Сумченко І. Деякі аспекти подальшого розвитку ідей Г.С. Сковороди у філософії “срібного віку” // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 44–45.
- Удод Г. о. Г.С. Сковорода і Православна Церква. – Вінніпег; Саскатун: Видано коштом Відділу Союзу Українок Канади ім. Ольги Кобилянської в Саскатуні, 1971. – 47 с.
- Харавкин В.И. Сердце в философии Г. Сковороды и традиции русской антропологии // Русская философия: Новые решения старых проблем. – Санкт-Петербург, 1993. – Ч. 1. – С. 87–89.
- Черных И.П. Г.С. Сковорода и С.Н. Булгаков: проблема национальной философии // Тези доповідей II Харківських сковородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 145–147.
- Шкуринов П.С. Философия России XVIII века: Учебное пособие для вузов. – Москва: Высшая школа, 1992. – 256 с.
Про Сковороду див. на с. 4, 6, 14, 24, 50, 73, 130–150, 152, 154, 157, 177, 218, 222, 233, 241, 242, 249.
- Шостак О. Реріхи і Шевченко та Сковорода // Слово і час. – 1997. – № 2. – С. 79–83.
- Эрн В.Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Эрн В.Ф. Жизнь и личность Григория Саввича Сковороды // Вопросы философии и психологии. – 1911. – Кн. 107. – № 2 (Март – апрель). – С. 126–166.
Те саме: Лики культуры: Альманах. – Москва: Юрист, 1995. – Т. I. – С. 321–350.
Український переклад див.: Эрн В. Життя і особа Григорія Сковороди / Пер. з московської мови і передмова Є. Маланюка. – [Б. м.]: Благодійне видавничче товариство «До світла», 1923. – 60 с.
Те саме: Науковий коментар Н. Лисенко. Передмова та пер. Є. Маланюка, післямова Д. Дорошенка // Березіль. – 1992. – № 11–12. – С. 150–175.
- Эрн В.Ф. Сочинения. – Москва: Правда, 1991. – 575, [1] с.
Про Сковороду див. на с. 6, 85, 87, 89, 95, 98, 114, 116–117, 136, 340, 386, 546.
- Arseniew N. von. Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Billington J.H. The Icon and the Axe: An Interpretive History of Russian Culture. – New York: Knopf, 1966. – XVIII, 786, XXXIII p.
Про Сковороду див. на с. 238–242.

- Te same: New York: Vintage Books, 1966. – P. 238–242; London: Weidenfeld and Nicolson, 1966. – P. 238–242; New York: Knopf, 1967. – P. 238–242; New York: Vintage Books, 1970. – P. 238–242; New York: Random House, 1970. – P. 238–242 (A Vintage Book; 620); Magnolia, MA: Smith Publ., 1994. – P. 238–242.
Російський переклад див.: *Биллингтон Дж.Х.* Икона и топор: Опыт истолкования истории русской культуры. – Москва: Рудомино, 2001. – С. 288–290, 292–293, 405, 416, 418.
- Black J.L.* H.S. Skovoroda as Teacher: The Image as Model // Hryhorij Savvyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 75–89.
- Carlson M.* Skovoroda in *Peterburg*: The Itinerant Philosopher in Andrei Bely's Modernist Classic // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 105–115.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Skovoroda (Hryhorij Savvyč) // Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique doctrine et histoire / Fondé par M. Viller, F. Cavallera, J. de Guibert et A. Rayez; continué par A. Derville, P. Lamarche et A. Solignac de la Compagnie de Jésus. – Paris: Beauchesne, 1989. – Fasc. XCII–XCIII–XCIV (Savonarola – Spiritualité). – Col. 947–951.
- Fuhrmann J.T.* The First Russian Philosopher's Search for the Kingdom of God // Essays on Russian Intellectual History / Ed. by L.B. Blair. – Austin: University of Texas Press, 1971. – P. 33–72.
- Haase F.* Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.
- Te same: Репринт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.
- Hâjdeu A.* Problema timpului nostru. Invățătura lui Grigore Savici Scovorodă. Prezentă în concepția exegetico-sistematică de Alexandru Hâjdeu / Trad. de N. Covali. – București, 1938. – 42 p. [Румунський переклад рукопису А. Хашдеу «Задача нашего времени. Учение Григория Савича Сквороды, единственного русского философа, представленное в экзегетико-систематическом обозрении» [Винница,] 1842. – 19 арк.], Український переклад цього рукопису див.: *Хашдеу А.* Завдання нашої доби: наука Григорія Савича Сквороды, єдиного руського філософа, в екзегетично-систематичному викладі / Пер., примітки та коментарі С. Вакулєнка, Л. Ушкалова // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 255–300.
- Jakovenko B.* Dějiny ruské filosofie / Přel. F. Pelikán. – Praha: Nákladem Slovanského Ústavu, v komisi nakl. »Orbis«, 1938. – IX, 562 s.
Про Сквороду див. на с. 30–35.
Російський переклад див.: *Яковенко Б.В.* История русской философии: Пер. с чеш. / Общ. ред. и послесл. Ю.Н. Солодухина. – Москва: Республика, 2003. – 510 с.
Про Сквороду див. на с. 32–36.
- Klein E.* Skovoroda: tematica, simboli e tradizione // Kamen'. Rivista semestrale di poesia e filosofia. – 1994–1995. – An. V. – N. 6–7 (Dicembre-Giugno). – P. 79–110.
- Kline G.L.* Religious Motifs in Russian Philosophy // Studies on the Soviet Union. – 1969. – Vol. 9. – No. 2. – P. 84–96.
Про Сквороду див. на с. 85–86.

- Kline G.L.* Skovoroda: *In but Not of the Eighteenth Century. A Commentary* // *Journal of Ukrainian Studies.* – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 117–123.
- Lo Gatto E.* L'idea filosofico-religiosa russa da Skovorodà a Solovjöv // *Bilychnis: Rivista di studi religiosi.* – 1927. – Vol. XXX. – P. 77–90.
- Mihailovic A.* Pietist Nationalism and the Russian Rediscovery of Skovoroda // *Journal of Ukrainian Studies.* – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 75–86.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Sherer S.P.* Hryhorii Skovoroda's «Narcissus»: Its Ideas and Place in East Slavic Thought // *Michigan Academician.* – 1989. – Vol. XXI. – No. 2. – P. 147–155.
- Див. також: 4; 10.18.2; 10.18.2.1; 10.18.2.3; 10.18.2.8; 10.19.2.2; 24.2.2; 24.2.7; 26.18.4; 26.19.1.

26.17.1. Сковорода й Михайло Ломоносов

Видатний російський природознавець, філософ та поет Михайло Ломоносов (1711–1765) так само, як і Сковорода, походив із простолюду й навчався в Києво-Могилянській академії (щоправда, недовго – у 1734–35 роках). Перегородом він здобував освіту в Марбурзькому (у Християна Вольфа, чії ідеї Сковорода добре знав) і Фрайбурзькому університетах. Сковороду ще за життя порівнювали з Ломоносовим. Однак, попри те, що наш філософ безсумнівно знав щось про Ломоносова (твори Ломоносова були в бібліотеці Харківського колегіуму), він ніколи не згадував його у своїх творах (як не брати під увагу цитованого Александрю Хашдеу листа Сковороди до Георгія Кониського, в якому Сковорода начебто казав, що його не варто міряти міркою Ломоносова). У філософських поглядах Сковороди та Ломоносова можна додати деякі збіжності, обумовлені “духом часу” та спільними джерелами (наприклад, обидва філософи були прихильниками геліоцентричної системи Коперника), але значно більше тут принципових розбіжностей. Варто порівняти бодай містико-символічну гносеологію Сковороди з чільною теоретико-пізнавальною засадою Ломоносова: “Виводити теорію зі спостереження, а шляхом теорії виправляти спостереження – ось найліпший спосіб пізнання істини”. Загалом беручи, “корпускулярна філософія” Ломоносова, зіперта на експериментальні дані хімії та фізики (за словами Ломоносова, головною справою його життя була “гірнична наука”), і за своїм змістом, і за стилем далека від світогляду Сковороди.

- Иваньо И.* Релацииле филозофиче молдо-русо-украинене дин прима жумэтате а секолудуй XIX (А. Хьждеу ши Г.С. Сковорода) // *Суб драпелул унитэций идеологиче.* – Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1980. – П. 53–69.
- Ласло-Куцок М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. – Бухарест: Мустанг, 2002. – 348 с.
- Про Сковороду див. на с. 5, 13, 16, 20–42, 44, 45, 72, 86, 156, 193, 194, 306, 312–313.
- Ніженець А.М., Стогній І.П.* Григорій Сковорода. Пам'ятні місця на Україні. – Київ: Наукова думка, 1984. – 94 с.
- Огородник І.В., Огородник В.В.* Григорій Сковорода // *Огородник І.В., Огородник В.В.* Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навчальний посібник. – Київ: Вища школа; Знання, 1999. – С. 253–263.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Радлов Э.Л.* Очерк истории русской философии. Изд. 2-е, доп. – Петроград: Наука и школа, 1920. – 99 с.

Про Сковороду див. на с. 10–11.

Те саме: *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шнет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 102–104, 184.

Хиждеу А. Григорий Варсава Сковорода. Историко-критический очерк. Отрывок первый: общее основное понятие о Сковороде, объясненное из его собственного сознания. [С доб.] Сковородинского Идиотикона // *Телескоп*. – 1835. – Ч. 26. – № 5. – С. 3–42; № 6. – С. 151–178.

Те саме: [незначно скорочено] *Хиждеу А.* Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Биогр. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 138–156.

Незначно скорочений румунський переклад під титулом «Un filozof mistic» див.: *Hâjdeu A. Un filozof mistic / Trad. de M. Majewski // Convorbiri literare*. – 1930. – № 63. – Р. 568–588.

Шкуринов П.С. Философское и социально-этическое учение Григория Сковороды // *Шкуринов П.С.* Философия России XVIII века: Учебное пособие для вузов. – Москва: Высшая школа, 1992. – С. 130–150.

Hâjdeu A. Problema timpului nostru. Invățătura lui Grigore Savici Scovorodă. Prezentată în concepția exegetico-sistematică de Alexandru Hâjdeu / Trad. de N. Covali. – București, 1938. – 42 p. [Румунський переклад рукопису А. Хашдеу «Задача нашего времени. Учение Григорія Савича Сковороды, единственного русского философа, представленное в экзегетико-систематическом обозрениі» [Винница,] 1842. – 19 арк.]. Український переклад цього рукопису див.: *Хашдеу А.* Завдання нашої доби: наука Григорія Савича Сковороды, єдиного руського філософа, в екзегетично-систематичному викладі / Пер., примітки та коментарі С. Вакулєнка, Л. Ушкалова // *Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія*. – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 255–300.

Ionescu-Nișcov Tr. Scrierile filosofice ale lui Alexandru Hasdeu și gînditorul ucrainean Grigorie Savici Skovoroda // *Romanoslavica*. – București, 1965. – [Т.] XII: Filologie. – Р. 191–207.

Manning C.A. Hrihori Skovoroda // *Manning C.A.* Ukrainian Literature: Studies of the Leading Authors. – Jersey City: Ukrainian National Association, 1944. – Р. 17–22.

Те саме: *Manning C.A.* Ukrainian Literature. Studies of the Leading Authors / With a Foreword by Prof. W. Kirkconnel. – Plainview; N. Y.: Books for Libraries Press, 1971. – Р. 17–22.

Див. також: 2.6; 2.7; 2.11; 2.12; 10.18.2.6; 10.18.2.9; 10.19.1.19; 26.9; 26.16.2; 26.16.4; 26.16.8.1; 26.18.1; 26.18.1.4.

26.17.2. Сковорода й слов'янофілі

Слов'янофілі – прихильники ідеї самобутнього розвитку слов'янських народів, несхожого на шлях Західної Європи. Слов'янофілство розвивалося в XIX–XX століттях на ґрунті словацької (Вацлав Ганка), чеської (Як Коллар, Павел Йозеф Шафарик), української (Григорій Квітка-Основ'яненко, Петро Гулак-Артемовський, Ізмаїл Срезневський, Яків Головацький, Іван Вагилевич, Михайло Максимович, Осип Бодянский, Микола Костомаров, Тарас Шевченко) культури, але найбільшого

розмаху набуло в російській соціально-філософській думці. У своєму розвитку російське слов'янофільство проходить три етапи: 1) ранне (Олексій Хом'яков, Іван Киреевський, Іван Аксаков); 2) зріле (Микола Данилевський, Костянтин Леонтьєв) та 3) неослов'янофільство (Володимир Соловйов, Василь Розанов, Володимир Ерн, Микола Бердяєв). Слов'янофільську версію філософії Сквороди вперше розробив іще Александру Хашдеу в нарисі «Григорій Варсава Скворода» (1835), а особливо в трактаті «Завдання нашої доби. Наука Григорія Савича Сквороди в екзегетично-систематичному викладі» (1842). Назагал, ранне російське слов'янофільство з неабиякою увагою ставилося до Сквороди, що засвідчують, зокрема, сквородинські матеріали на сторінках «Москвитянина» й «Московского наблюдателя». Ще більшу увагу Скворода приверне до себе на початку ХХ століття, коли філософи неослов'янофільського кола (Павло Флоренський, Володимир Ерн) починають трактувати його, як «таємного батька слов'янофільства». «В особі Сквороди, – писав Ерн, – відбувається народження філософської думки в Росії; і вже в цьому першому лепеті лунають нові, незнайомі новочасній Європі ноти, звучить якийсь спротив раціоналізму, формуються засади цілком інакшого самоусвідомлення філософської думки».

- Вакулєнко С., Ушкалов Л. Александру Хашдеу та його розвідки про Григорія Сквороду // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 233–254.
- Иваньо И. Релационе филозофиче молдо-русо-украинене дин прима жумэте а секолулуй XIX (А. Хыждеу ши Г.С. Скворода) // Суб драпелул унитэций идеологиче. – Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1980. – П. 53–69.
- Лосев А.Ф. Русская философия // Век XX и мир. – 1988. – № 2. – С. 36–44; № 3. – С. 40–47.
- Про Сквороду див. на с. 39–43 (№ 2).
- Те саме: Лосев А.Ф. Стрась к диалектике. Литературные размышления философа. – Москва: Советский писатель, 1990. – С. 78–85; Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 72, 74–78, 94; Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – Москва: Политиздат, 1991. – С. 214, 216–222.
- Марченко О.В. Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Эрн В.Ф. Григорий Саввич Скворода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Скворода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Haase F. Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.
- Те саме: Пепринт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.
- Lo Gatto E. L'idea filosofico-religiosa russa da Skovoroda a Solovjov // Bilychnis: Rivista di studi religiosi. – 1927. – Vol. XXX. – P. 77–90.
- Sherer S.P. Hryhorii Skovoroda's «Narcissus»: Its Ideas and Place in East Slavic Thought // Michigan Academician. – 1989. – Vol. XXI. – No. 2. – P. 147–155.

Див. також: 10.18.2; 10.18.2.1; 10.19.2.2; 10.19.2.4; 10.19.2.9; 24.2.2; 24.2.7; 26.17.3; 26.18.4; 26.19.1.

26.17.3. Сковорода й Володимир Соловйов

Володимир Соловйов (1853–1900) – російський філософ, поет і публіцист, далекий родич Сковороди по материнській лінії, учень Памфіла Юркевича. Соловйов був обізнаний із життям та творчістю Сковороди. Окрім того, в обох філософів є низка спільних тем (найперше, Софія-Премудрість та “обоження”) і стильових рис (платонізм, релігійність, “екуменічність”, діалогізм, позацерковність). Деякі питання обидва філософи розв’язували в одній і тій самій стратегії. Скажімо, вони однаково пояснювали “меонічну” природу зла. Коли Соловйов пише: “Той світ, який, за словами апостола, увесь у злі лежить, не є якимось новим, безумовно відрубним від світу Божого, складеним із власних... елементів, а є всього лиш інакшим, невластивим поєднанням тих самих елементів, які складають і Божий світ”, – він цілком суголосний Сковороді. Філософію Сковороди та Соловйова вперше концептуально пов’язав Володимир Ерн у своїй книзі «Боротьба за Логос» (1911). Саме тут він скаже про той полярний щодо західного раціоналізму “засадничий онтологізм”, який поєднує “напрочуд *цілісний* світогляд “руського Сократа”” Сковороди й “усеосязний, універсальний світогляд “руського Платона”” Володимира Соловйова. Так чи ні, але ернівська думка досить міцно зацепилася в наступній історико-філософській традиції – досить пригадати бодай публікації Олексія Лосева, Еторе Ло Гатто, Домета Оляччина, Жана Рюппа, Олександра Абрамова, Сергія Аверинцева, Олега Марченка та інших.

Абрамов А.И. Философия всеединства Вл. Соловьёва и традиции русского платонизма // История философии. – Москва: [Институт философии Российской Академии наук], 2000. – № 6. – С.15–32.

Про Сковороду див. на с. 21, 23–24, 31.

Аверинцев С. Два странника [Вступна стаття до публікації поезій Г. Сковороди та В.С. Соловйова] // Родина. – 1989. – № 1. – С. 66.

Бобринской П. Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Impr. de Navarre, 1929. – 83 с.

Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.

Величко В.Л. Владимир Соловьёв. Жизнь и творения // Книга о Владимире Соловьёве. – Москва: Советский писатель, 1991. – С. 12–76.

Про Сковороду див. на с. 19, 76.

Дубров Я. Від дуалістсько-пантеїстського філософського вчення Сковороди через триалістсько-інтераакціоністський світогляд Поппера до аксіоматичної панфілософії триалізму // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 145–154.

Кашуба М. Григорій Сковорода і російська філософія “срібного віку” // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 79–87.

Кісь Р. Антропологічна пневматологія Г. Сковороди та європейський духовний контекст // Transfiguratio. Преображення: Альманах християнської думки. – Львів, 2003. – Вип. перший. – С. 44–76.

Лосев А.Ф. Вл. Соловьёв. Жизнь и творчество // *Лосев А.Ф.* Философия. Мифология. Культура. – Москва: Политиздат, 1991. – С. 474–492.

Про Сковороду див. на с. 476.

- Лосев А.Ф.* Русская философия // Век XX и мир. – 1988. – № 2. – С. 36–44; № 3. – С. 40–47.
 Про Сквороду див. на с. 39–43 (№ 2).
 Те саме: *Лосев А.Ф.* Страсть к диалектике. Литературные размышления философа. – Москва: Советский писатель, 1990. – С. 78–85; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 72, 74–78, 94; *Лосев А.Ф.* Философия. Мифология. Культура. – Москва: Политиздат, 1991. – С. 214, 216–222.
- Лукьянов С.М.* О Вл. С. Соловьеве в его молодые годы. Материалы к биографии. – Петроград: Сенатская типография, 1916. – Кн. 1. – 441 с.
 Про Сквороду див. на с. 8, 11–12, 23, 32.
 Те саме: Москва: Книга, 1990 [репринтне відтворення видання 1916 р.].
- Лукьянов С.М.* О Вл. С. Соловьеве в его молодые годы. Материалы к биографии. – Петроград: 2-ая Государственная типография, 1918. – Кн. 2. – 191 с.
 Про Сквороду див. на с. 3, 188.
 Те саме: *Лукьянов С.М.* О Вл. С. Соловьеве в его молодые годы. Материалы к биографии. Книги вторая и третья. – Москва: Книга, 1990. – Вып. I. – 191+366 с. [репринтне відтворення видань 1918 та 1921 рр.].
- Лукьянов С.М.* О Вл. С. Соловьеве в его молодые годы. Материалы к биографии. – Петроград: 12 Государственная типография, 1921. – Кн. 3. – 366 с.
 Про Сквороду див. на с. 362.
 Те саме: *Лукьянов С.М.* О Вл. С. Соловьеве в его молодые годы. Материалы к биографии. Книги вторая и третья. – Москва: Книга, 1990. – Вып. I. – 191+366 с. [репринтне відтворення видань 1918 та 1921 рр.].
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Сикорский И.А.* Нравственное значение личности Владимира Соловьева // Вопросы нервно-психической медицины. – 1901. – Т. 6. – С. 1–7.
 Про Сквороду див. на с. 5–6.
 Те саме: Окр. видання. – Киев: Литотип. Кушнырева, 1901. – С. 7–8.
- Соколова Ф.* Скворода и Соловьев: к общим мотивам в творчестве двух философов // XII Międzynarodowy Kongres Slawistów. Kraków 27. VIII–2. IX. 1998. Streszczenia referatów i komunikatów. Literaturoznawstwo. Folklorystyka. Nauka o kulturze / Opr. L. Suchanek, L. Macheta. – Warszawa: Wydawnictwo Energeia, 1998. – S. 71–72.
- Соловьёв С.М.* Воспоминания. – Москва: Новое литературное обозрение, 2003. – 496 с.
 Про Сквороду див. на с. 35–36, 42, 60, 78, 86, 411, 413.
- Соловьёв С.М.* Жизнь и творческая эволюция Владимира Соловьева. – Брюссель: Жизнь с Богом, 1977. – XIV, 434 с.
 Про Сквороду див. на с. 33, 378, 407.
 Те саме: *Соловьёв С.М.* Владимир Соловьев: Жизнь и творческая эволюция. – Москва: Республика, 1997. – С. 12, 351, 380.

- Польський переклад див.: *Solowjow S.M.* Życie i ewolucja twórcza Włodzimierza Sołowjowa. – Poznań: W drodze, 1986. – 396 s.
Про Сквороду див. на с. 25.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сквороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Флоровский Г.* Новые книги о Владимире Соловьеве // Известия Одесского библиографического общества при Императорском Новороссийском университете. – 1912. – Т. 1. – Вып. 7. – С. 237–255.
Про Сквороду див. на с. 254.
- Черних І.П.* Г.С. Скворода і російська філософсько-художня думка // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сквороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 20–21.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф.* Борьба за Логос. Опыт философии и критические. – Москва: Путь, 1911. – 361 с.
Про Сквороду див. на с. 90, 93, 95, 104, 107, 125, 129–130, 154.
Те саме: *Эрн В.Ф.* Сочинения. – Москва: Правда, 1991. – С. 85, 87, 89, 95, 98, 114, 116–117, 136; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Скворода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 87, 90, 92, 100–101, 104, 122, 125–126, 148.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Скворода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Скворода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Carlson M.* Skovoroda in Peterburg: The Itinerant Philosopher in Andrei Bely's Modernist Classic // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 105–115.
- Lo Gatto E.* L'idea filosofico-religiosa russa da Skovoroda a Solovjov // Bilychnis: Rivista di studi religiosi. – 1927. – Vol. XXX. – P. 77–90.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Rudnyckij J.B.* A Tribute to Skovoroda on the Occasion of the 250th Anniversary of His Birth // Ukrainian Review. – 1973. – Vol. 20. – No. 2. – P. 15–18.
Те саме: *Rudnyckij J.B.* A Tribute to Skovoroda // Сквородіяна І. – Ottawa, 1994. – P. 3–7.
- Rupp J.* Der ukrainische Rousseau: Skovoroda und seine theologische Ansichten // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 17–29.

Selanski W. Ghryghory Savytch Skovorodá, poeta e sábio // *Skovoroda Gh. Fábulas.* – Rio de Janeiro: Companhia Brasileira de Artes Gráficas, 1978. – P. 7–24.
Див. також: 2.13; 3.3; 3.6; 3.10; 3.11; 3.12; 3.14; 6.12; 10.18.2; 10.18.2.3; 11; 24.2.2; 26.2; 26.5; 26.8.1; 26.8.5; 26.8.10; 26.13.4; 26.13.6; 26.17.3; 26.18.4.

26.18. Сковорода й українська філософська традиція

Сковорода є центральною постаттю української філософської традиції від давнини до сьогодні. Окреслюючи його місце в цій традиції, Дмитро Чижевський свого часу стверджував, що саме зі Сковороди *розпочинається справжнє історія української філософії*. “Самостійної творчості на ґрунті засвоєння західних ідей, – казав він у своїх «Нарисах з історії філософії на Україні», мабуть, навмисно заострюючи думку, – не помічасмо аж до Сковороди”. Уся попередня українська філософія “є більше історією навчання філософії, аніж історією філософії”. У будь-якому разі, філософський погляд Сковороди, поза сумнівом, є вершиною української інтелектуальної традиції барокової доби (Інокентій Гізель, Стефан Калиновський, Мануїло Козачинський, Георгій Кониський, Йоасаф Кроковський, Сильвестр Кулябка, Теофілакт Лопатинський, Теофан Прокопович, Касіян Сакович, Кирило Ставровецький, Стефан Яворський та інші). Своєю чергою, вони справили значний вплив на подальшу українську філософію. Уже на зламі XVIII–XIX століть філософію Сковороди вивчали й популяризували масони – вихованці Києво-Могилянської академії, Харківського колеґіуму чи Полтавської семінарії (Михайло Антоновський, Михайло Ковалинський, Іван Котляревський). Трохи переходом його філософію пробують опанувати українські романтики. Так, натхненний Астом, Гегелем, Гердером, Герресом та Шеллінгом, Александру Хашдеу тлумачить Сковороду в річищі панславізму, а для Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша й Тараса Шевченка багато важила сковородинська христологія (якщо для Сковороди апофатичні терміни христологічного догмату правила за форму поєднання “видимої” та “невидимої” природи у всесвіті й людині, то кирило-методіївські братчики пробували розглядати крізь їхню призму історичну долю України). Сковородинське коріння має також українська філософія доби позитивізму (лінгвістична філософія Олександра Потебні, етнофілософія Миколи Сумцова, християнський платонізм Памфіла Юркевича) та часів українського Ренесансу 1920-х років (тогочасна теорія пізнання, етика, епістемологічні засади психології). Загалом, ідеї Сковороди відіграють дуже важливу роль в українській філософії XX століття, розгортаючись у найрізноманітніших стратегіях – варто пригадати бодай інтерпретації Сковороди в річищі персоналізму (Олександр фон Кульчицький), неомізму (Володимир Олексюк), психоаналізу (Іван Мірчук), марксизму (Матвій Яворський), волонтаризму (Дмитро Донцов), православного теїзму (Василь Зеньковський) або оригінальної методи Дмитра Чижевського, виплеканої гегельянством, феноменологією та неокантіанством.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Оріє» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Беркович В. До характеристики головних етапів розвитку філософії на Україні // Студент революції. – 1930. – № 6. – С. 29–31.
Про Сковороду див. на с. 30–31.

Бичко А.К. Г. Сковорода – засновник української класичної філософії // Філософія: Курс лекцій: Навчальний посібник / І.В. Бичко, А.К. Бичко, М.П. Бузький та ін. – Київ, 1993. – С. 246–254.

- Бичко А.К.* Г. Сковорода і становлення національної самосвідомості (специфіка і типологія) // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковорода і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 13–15.
- Бичко І.* Григорій Сковорода: засновник української класичної філософії // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 3–9.
- Бичко І.* Онтологія української духовності // Філософія. Історія культури. Освіта: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків: Око, 1996. – С. 9–14.
Про Сковороду див. на с. 13.
- Бичко І.В.* Г. Сковорода – Україна – українознавство // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковорода і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 10–12.
- Білик О., Білик Я.* Традиції філософської культури в Україні і неоплатонізм Г. Сковорода // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 45.
- Бовсунівська Т.* Історія української естетики першої половини XIX століття. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2001. – 343 с.
Про Сковороду див. на с. 117–124.
- Бокань В.А., Польовий Л.П.* Історія культури України: Навчальний посібник. – 2-ге вид., доп. – Київ: МАУП, 2001. – 256 с.
Про Сковороду див. на с. 81, 82, 89, 93, 94, 97, 99.
- Бондарчук І.А., Шевцов В.Ф.* “Сковородинська людина” в горизонті М. Шлемкевича (вступ до проблеми) // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковорода / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковорода, 1994. – С. 3–4.
- Вільчинський Ю.* Місце Григорія Сковорода в становленні національної ідеї // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 19–22.
- Возняк С.М.* Філософська спадщина Г. Сковорода і сучасність // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам’яті Григорія Савича Сковорода 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 3–4.
- Голіков С.О.* Творчість Г.С. Сковорода та університетська філософія // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня

- народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 152–154.
- Горський В.* До питання про джерела символізму Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 157–164.
- Горський В.* До питання про періодизацію історії філософії України // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Філософія. – Львів, 1994. – С. 60–65.
Про Сковороду див. на с. 63.
- Горський В.* Модифікації міфологічної свідомості на ниві історико-філософської україністики // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії НАН України та Полтавського державного педагогічного університету. – Київ; Полтава, 1999. – Вип. 1–2. – С. 7–18.
Про Сковороду див. на с. 11, 17.
- Горський В.* Україна в історико-філософському вимірі // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 2. – С. 10–31.
Про Сковороду див. на с. 18, 26, 30.
- Горський В.С.* Спадщина Г. Сковороди в контексті історії філософії України // Григорій Сковорода і проблеми національної філософії: Матеріали II Харківських Міжнародних Сковородинівських читань: «Національна філософія: минуле – сучасне – перспективи», присвячених 200-річчю з дня смерті Г.С. Сковороди. – Харків: Харківський міський фонд «Центр освітніх ініціатив», 1996. – С. 7–14.
- Горський В.С.* Філософія Григорія Сковороди // *Горський В.С.* Історія української філософії: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104.
Те саме: 2-е вид. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104; 3-є вид. – Київ: Наукова думка, 1997. – С. 84–104; 4-є вид., доп. – Київ: Наукова думка, 2001. – С. 101–125.
- Гринів О.* Вплив ідей Г.С. Сковороди про “істинну людину” на українську філософську думку // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 8–10.
- Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Гусев В.* До питання про національну ідентифікацію філософської творчості // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Філософія. – Львів, 1994. – С. 3–8.
Про Сковороду див. на с. 5, 6, 7, 8.
- Дмитрієнко Ю.М.* До питання генезису української національної самосвідомості // Філософія. Науковий вісник [Харківського державного педагогічного університету]. – Харків: Харківський державний педагогічний університет, 1998. – Вип. 1. – С. 107–114.
Про Сковороду див. на с. 111–112.
- Євдокименко В.Ю.* Г.С. Сковорода і суспільно-політична думка на Україні // Філософська думка. – 1972. – № 5. – С. 35–43.

- Жижченко В.П.* Значення філософії Г.С. Сковороди для формування української національної ідеї ХХІ століття // Грані. – 2000. – № 3. – С. 62–65.
- Зязюн І.А.* “Філософія серця” Г. Сковороди та її послідовники в Україні // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 67–71.
- История философии: Учебник для высшей школы / Под общей редакцией Н.И. Горлача и др. – Харьков: Консум, 2002. – 752 с.
Про Сковороду див. на с. 612–614.
- История философии Украины: Підручник для студентів вищих учбових закладів / Гол. ред. М.С. Тимошик. – Київ: Либідь, 1994. – 416 с.
Про Сковороду див. на с. 113, 114, 119–122, 133, 134, 167–194.
- Карась А. Г.* Сковорода як предтеча національного відродження // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 15–17.
- Кисельов М. Г.* Сковорода – фундатор української філософії // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 88–95.
- Козаченко А.* Українська культура, її минувшина й сучасність. – Б. м. [Харків]: Пролетар, 1931. – 167 с.
Про Сковороду див. на с. 51.
- Корженко В.В.* Феномен духовного відродження України і філософія Г.С. Сковороди // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 9–10.
- Кримський С.* Дмитро Чижевський та національне визначення історико-філософського процесу в Україні // Філософська думка. – 1998. – № 3. – С. 103–110.
Про Сковороду див. на с. 109, 110.
- Кубаєвський М.* Григорій Сковорода в національній пам’яті українців // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 10–18.
- Лисенко В.П.* Українська культура і світоглядні погляди Г.С. Сковороди // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 116–118.
- Лисечко В.П.* Філософія Г. Сковороди в контексті української ментальності // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 16–17.

- Литвинов В.* Філософські попередники Сковороди в Україні // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 165–173.
- Логвиненко О.* Осмислення ролі розуму в творах українських мислителів кінця XVI – першої половини XVII ст. та у Г. Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 47–55.
- Лук М.І.* Феномен Юркевича й українська духовність // Проблеми філософії: Міжвідомчий науковий збірник. – Київ: Либідь, 1992. – Вип. 94: З історії філософії в Україні. – С. 100–110.
Про Сковороду див. на с. 108–109.
- Макаренко Э.Н.* Формирование и развитие философской мысли в Украине // История философии: Конспект лекций / Под общ. ред. В.И. Воловича. – Запорожье, 1993. – С. 295–320.
Про Сковороду див. на с. 296, 307–313.
- Максимова Н.Ю., Пискун В.М., Ярошенко М.М.* Г.С. Сковорода – основоположник української традиції в дослідженні проблем людини // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 119–120.
- Маланюк Є.* Нариси з історії нашої культури. – Нью-Йорк: Організація оборони чотирьох свобод України та Спілка Української Молоді Америки, 1954. – 80 с.
Про Сковороду див. на с. 57, 67.
Те саме [фотопередрук]: Київ: Обереги, 1992.
- Малкова Л.О., Бабай О.М.* Вчення Г. Сковороди про самопізнання в руслі української філософської традиції // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 12.
- Медвідь Ф., Медвідь А.* Філософсько-етичне вчення Григорія Сковороди в контексті українського національного відродження // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 118–125.
- Мироненко А.В.* Українська інтелігенція 20-х років як носій цінностей сквородинського вчення // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 69–70.
- Михайловська Н.А.* Екзистенційний характер української філософської думки як відображення специфіки національної ментальності: Автореф. дис. ... д-ра філос. наук. – Львів, 1998. – 34 с.
Про Сковороду див. на с. 1, 9, 10, 14–15.
- Мірчук І.* Г.С. Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.

- Множинська Р.* Освіта як засіб осягнення “внутрішньої” і “зовнішньої” мудрості (Григорій Сковорода та його попередники) // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 385–393.
- Мойсейв І.К.* У світі Сковороди // *Мойсейв І.К.* Храм української культури (Філософія семіосфери). – Київ, 1995. – С. 311–351.
- Наконечний Р.А.* Філософія і нація: діалектика взаємозв’язку та взаємозалежності // Проблеми філософії: Міжвідомчий науковий збірник. – Київ: Либідь, 1992. – Вип. 94: З історії філософії в Україні. – С. 12–20.
Про Сковороду див. на с. 14.
- Ничик В.М.* Из истории отечественной философии конца XVII – начала XVIII в. – Киев: Наукова думка, 1978. – 298 с.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода і етико-гуманістичний напрям у вітчизняній філософії // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 116–124.
- Одарченко М.* Дмитро Чижевський про філософію “серця” Г. Сковороди і українська філософська традиція // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 82–83.
- Олексюк В.* Григорій Сковорода – християнський філософ // *Олексюк В.* До проблем доби обману мудрості: Збірник філософічних студій / Вступне слово Г. Лужницького. – Чикаго, 1975. – С. 15–51.
Те саме: *Олексюк В.* Християнська основа української філософії (Вибрані твори). – Київ: Видавничий Дім «Соборна Україна», 1996. – С. 178–192.
- Парахонський Б.* Барокко. Поетика і символіка // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 6. – С. 99–114.
Про Сковороду див. на с. 104, 108, 113.
- Пахльовська О.Є.-Я.* Григорій Сковорода: “Візантія” сходить зі сцени // *Пахльовська О.Є.-Я.* Українська літературна цивілізація: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Київ, 2000. – С. 52–53.
- Паишук А.* Проблема “истинного человека” у філософській концепції Григорія Сковороди // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ: Праці історико-філософської секції. – С. 181–200.
- Пенковець О.* Головні етапи становлення філософської освіти в Україні // Сіверянський літопис. – 2000. – № 1. – С. 156–161.
Про Сковороду див. на с. 158–159.
- Продум М.* Класократія Липинського, вчення Сковороди і кастова модель устрою нації // Мандрівець. – 1995–1996. – № 6 (1). – С. 95–111.
- Світленко С.* Генезис українського народолубства // Київська старовина. – 1999. – № 2. – С. 29–47.
Про Сковороду див. на с. 33.
- Скринник З.Е.* Філософія Г. Сковороди // *Вільчинський Ю.М., Скринник М.А., Скринник З.Е.* Розвиток філософської думки в Україні. – Львів: Редакційно-видавничий відділ Львівського університету, 1991. – Ч. 1: Від часів Київської Русі до доби романтизму. – С. 58–68.

- Стратій Я.М.* Концепція Бога у філософії Г.С. Сковороди та її зв'язок з попереднім розвитком української думки // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 79–90.
- Сумцов М.Ф.* Герасим Смотрицький і Сковорода про тривалість часу // *Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 67–68.
- Те саме: Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 172–173.
- Сумцов М.Ф.* Св. Дмитрій Ростовський і Сковорода, як провідники розуму // *Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 68–70.
- Те саме: Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 173–179.
- Ткаченко М.І.* Г.С. Сковорода і національна філософія // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 89–91.
- Ткачук О.О.* Філософія Григорія Сковороди в контексті української філософської думки періоду Бароко: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 1999. – 18 с.
- Українська та зарубіжна культура: Навчальний посібник / М.М. Закович, І.А. Зязюн, О.М. Семашко та ін.; за ред. М.М. Заковича. – Київ: КОО Товариства «Знання», 2000. – 622 с.
- Про Сковороду див. на с. 468, 469, 473, 484, 485.
- Ушкалов Л.* Ейдос “золотої середини” на терені українського духовного досвіду // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Майдан, 1998. – Т. 6. – С. 29–38.
- Про Сковороду див. на с. 31, 33–35.
- Ушкалов Л.* К эйдологии восточнославянского барокко: “безначальность истины” в украинской литературе XVII–XVIII вв. // Герменевтика древнерусской литературы. – Москва: Институт мировой литературы РАН, 1993. – Сб. 6. – Ч. 1. – С. 293–321.
- Ушкалов Л.В.* Сковородинівський ейдос філософії у контексті українського літературного бароко // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 45–46.
- Филипович Л.* Сковорода і український національний процес // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 73–75.
- Філософія Відродження на Україні / М.В. Кашуба та ін. – Київ: Наукова думка, 1990. – 334 с.
- Про Сковороду див. на с. 138, 140, 143, 164, 165, 175, 184, 193, 235, 282.
- Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – 311 с.
- Філософський енциклопедичний словник. – Київ: Абрис, 2002. – 742 с.

- Про Сковороду див. на с. 31, 33, 39, 52, 217, 219, 231, 252, 259, 264, 280, 281, 303, 317, 355, 471, 476, 477, 532, 643, 673, 682, 698, 709, 713, 716, 722.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чижевський Д.* Філософія на Україні: спроба історіографії питання. – Прага, 1926. – 197 с.
Про Сковороду див. на с. 17, 21, 22, 26, 35, 40, 41, 46, 49, 54, 57–77, 137, 173, 174, 178.
Те саме: Вид. 2-е. – Прага: Сіяч, 1928. – С. 25, 30, 37, 50, 70, 74, 80, 87–113.
- Шевченко В.І.* Проблема національного в українській філософії // Проблеми філософії: Міжвідомчий науковий збірник. – Київ: Либідь, 1992. – Вип. 94: З історії філософії в Україні. – С. 3–11.
Про Сковороду див. на с. 7–9.
- Шевчук В.* Ідея простоти в елітарному світогляді Григорія Сковороди // Україна. Наука і культура. – Київ, 1993. – Вип. 26–27. – С. 86–93.
Те саме: Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 12–20.
- Шудря К.П.* Дивовижний феномен української культури // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 153–163.
- Яворська-Копач О.* Літа минають, а Григорій Сковорода далі мандрує // Альманах «Гомону України» на рік 1994. – Торонто, 1994. – С. 125–128.
- Ятченко А.Д.* Г.С. Сковорода і становлення національної системи освіти в Україні // Григорій Сковорода і проблеми національної філософії: Матеріали II Харківських Міжнародних Сковородинівських читань: «Національна філософія: минуле – сучасне – перспективи», присвячених 200-річчю з дня смерті Г.С. Сковороди. – Харків: Харківський міський фонд «Центр освітніх ініціатив», 1996. – С. 113–120.
- Bojko-Bloch Ju.* H. S. Skovoroda im Lichte der ukrainischen Geschichte // Die Welt der Slaven. – Wiesbaden, 1966. – Jg. XI. – S. 306–316.
Український переклад див.: *Бойко Ю.* Г. Сковорода у світлі української історії // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 284–292.
- Ciapalo R.* The metaphysics and ethics of Gregory Skovoroda: a brief review and assessment of his thought // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Філософія. – Львів, 1994. – С. 83–87.
- Himka J.-P.* H.S. Skovoroda: His Place in Intellectual Tradition // Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies Held at Harvard University. – 1971–1972. – No. 2. – P. 83–84.
- Lindheim R., Luckyj G.S.N.* Introduction // Towards an Intellectual History of Ukraine: An Anthology of Ukrainian Thought from 1710 to 1995 / Ed. by R. Lindheim and G.S.N. Luckyj. – Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 1996. – P. 3–52.
Про Сковороду див. на с. 8–9.

- Lužny R.* Teodycea Hryhorija Skovorody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // *Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag* / Hrsg. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schüttrumpf. – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.
- Máchal J.* *Slovanské literatury.* – Praha: Matice česká, 1922. – Dil. I. – 319 s.
Про Сковороду див. на с. 276–277.
- Mirtschuk I.* *Geschichte der ukrainischen Kultur.* – München, 1994. – 286 s.
Про Сковороду див. на с. 40, 42, 66–67, 80, 82, 87, 117, 132, 157, 247.
- Mytrowytsch K.* *Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'ocasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal.* – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 33–53.
Український переклад див.: *Митрович К.* Платонічні елементи у філософії Сковороди / Пер. з фр. О.М. Сирцової // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.
- Mytrowytsch K.* *Recherches philosophiques: Essor des études skovorodiennes dans les années vingt en Ukraine // La Renaissance nationale et culturelle en Ukraine de 1917 aux années 1930.* – Paris; Munich; Edmonton, 1986. – P. 311–317.
- Oljančyn D.* *Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt.* – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Pachlovska O.* *Civiltà letteraria ucraina.* – Roma: Carocci editore, 1999. – 1104 p.
Про Сковороду див. на с. 32, 70, 130, 224, 229, 236, 265, 351, 358–359, 394, 402, 442, 451, 456, 463, 469–470, 474–488, 495, 505, 509, 562, 618, 625, 741, 745, 752, 762, 797, 822, 980.
Рец.: *Broggi Bercoff G.* «Russica Romana». – 1999. – Vol. VI. – P. 235–244.
Про Сковороду див. на с. 239, 241.
- Rupp J.* *Der ukrainische Rousseau: Skovoroda und seine theologische Ansichten // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794).* – München, 1975. – S. 17–29.
- Ukraine: a concise encyclopaedia* / Ed. by V. Kubijovyč. – [Toronto]: University of Toronto Press, 1971. – Vol. 1. – 1185 p.
Про Сковороду див. на с. 953b, 954a, 955b–956a, 957b, 996b, 998b, 999b, 1076b, 1090a.
- Ukraine: a concise encyclopaedia* / Ed. by V. Kubijovyč. – [Toronto]: University of Toronto Press, 1971. – Vol. 2. – 1394 p.
Про Сковороду див. на с. 210a, 237b, 274b, 292a, 309b, 310b.
- Vökl E.* *Der ukrainische Philosoph Skovoroda und die Orthodoxie // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794).* – München, 1975. – S. 6–16.
- Wilczyński W.* *Leksykon kultury ukraińskiej.* – Zielona Góra: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 2000. – 232 s.
Про Сковороду див. на с. 14, 15, 46, 49, 73, 92, 120, 124, 128, 139, 152, 166, 169, 190.
Див. також: 2.7; 2.12; 10.3; 10.19.1.10; 10.19.1.11; 10.19.1.19; 10.19.1.22; 10.19.1.24; 10.19.2.2; 10.19.2.7; 22; 24.2.8.

26.18.1. Філософія Сковороди й києво-могилянська традиція

Розвиток фахової філософії в старій Україні пов'язаний передовсім з Києво-Могилянською академією. Саме тут опановував філософію і Сковорода. Упродовж 1740–41 та 1744–45 років він вивчав діалектику, логіку, етику, фізику (натурфілософію) та метафізику в Мануїла Козачинського (курс «Philosophia

aristotelica...»). Окрім того, він добре знав також ті філософські питання, що розглядалися в інших курсах, найперше риторики (курс «Institutiones oratoriae...» Сильвестра Ляскоронського) та богослів'я (курс «Christiana orthodoxa theologia» Георгія Кониського). Відтак, із Києво-Могилянської академії Сковорода виніс добре знання стародавньої грецької та римської філософії ("досократики", академіки, перипатетики, стоїки, кініки, епікурейці), східної та західної патристики, середньовічної й новочасної схоластики, ренесансного гуманізму, різних напрямків західної філософії XVII–XVIII століть (Декарт, Локк, Ляйбніц, Гассенді, Вольф та інші), а також вітчизняної філософсько-богословської думки. Твори Сковороди свідчать про те, що він блискуче володів складним інструментарієм української шкільної філософії часів бароко, тож недаром його називають останнім визначним представником киево-могилянської традиції. Утім, філософія Сковороди і за своїм змістом, і за моделями думання, і за стилем помітно відбігає від філософування його вчителів, зокрема Мануїла Козачинського та Георгія Кониського. Вона розвивається, скорше, у рідніщі богомисленевої традиції, що була характерна для таких вихованців Києво-Могилянської академії, як Дмитро Туптало, Паїсій Величковський чи Семен Гамалія.

Андрушко В. П'єр-Анжело Мандзоллі – натхненник Г.С. Сковороди? // Всесвіт. – 1997. – № 3–4. – С. 149–151.

Те саме: Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 226–229.

Барабаш Ю. Григорій Сковорода и традиция "мандров". Из заметок об украинской литературной старине // Вопросы литературы. – 1988. – № 3. – С. 86–110.

Барабаш Ю.Я. Григорий Сковорода и Киевская академия // Проблемы изучения культурного наследия / Отв. ред. Г.В. Степанов. – Москва: Наука, 1985. – С. 230–237.

Білик О.М., Білик Я.М. До питання про характер української філософії XVI–XVIII ст. // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 19–20.

Бобринской П. Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Impr. de Navarre, 1929. – 83 с.

Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.

Валявко І. До питання про підґрунтя містичного світогляду Григорія Сковороди в контексті досліджень Дмитра Чижевського // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам'ятках. – Київ, 1999. – С. 163–204.

Гордієвський М.І. Теоретична філософія Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.

Горський В.С. Філософія Григорія Сковороди // *Горський В.С.* Історія української філософії: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104.

Те саме: 2-е вид. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104; 3-є вид. – Київ: Наукова думка, 1997. – С. 84–104; 4-е вид., доп. – Київ: Наукова думка, 2001. – С. 101–125.

Довга Л. Проблеми християнської моралі в трактаті Інокентія Гізеля «Мир з Богом чоловіку» // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 495–502.

- Драч І.Ф., Кримський С.Б., Попович М.В.* Григорій Сковорода. Біографічна повість / За ред. В.М. Нічик. – Київ: Молодь, 1984. – 216 с.
- Захара І. Г.* Сковорода і філософська культура в Києво-Могилянській академії // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 22–24.
- Іваньо І.В.* Г.С. Сковорода и философская мысль в Киеве // Философская мысль в Киеве: Историко-философский очерк / В.Д. Белодед, В.А. Буслинский, А.К. Бычко и др. – Киев: Наукова думка, 1982. – С. 148–157.
- Іваньо І.В.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1983. – 270 с.
- Іваньо І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Каиуба М. Г.* Сковорода і неоплатонівські традиції в Україні // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 56–60.
- Кісь Р.* Аксиологічна шкала “персоналізм – пневмоцентризм – перфекціонізм” і наше повернення у духовну Європу // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 155–160.
- Козачук З.Я.* До проблеми гуманізму в творчості Григорія Сковороди // Філософія: класика і сучасність: Матеріали III Харківських Міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996. – С. 98–99.
- Конончук С.Г.* “Сліди Бога” в метафізиці Й. Кононовича-Горбацького та Г.С. Сковороди // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 111–114.
- Коркішко А.А.* Про філософське спрямування курсу логіки Йосифа Кононовича-Горбацького // Від Вишенського до Сковороди. (З історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст.). – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 74–81.
Про Сковороду див. на с. 80.
- Литвинов В.* Філософські попередники Сковороди в Україні // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 165–173.
- Марков А.П.* Г.С. Сковорода і Захід // Український історичний журнал. – 1970. – № 8 (113). – С. 84–90.
- Мелещенко З.Н.* Філософія Г.С. Сковороди // Ученые записки Ленинградского государственного университета. Серия философских наук. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1955. – № 168. – Вып. 5. – С. 244–270.
- Мірчук І.* Г.С. Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вып. 39–40. – С. 38–57.

- Нічик В.М.* Из истории отечественной философии конца XVII – начала XVIII в. – Киев: Наукова думка, 1978. – 298 с.
- Нічик В.* Григорій Сковорода і Києво-Могилянська академія // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 174–185.
- Нічик В.* Києво-Могилянська академія: основні напрями філософування і Г. Сковорода // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 7–29.
- Нічик В.М.* Вступні уваги // Від Вишенського до Сковороди. (З історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст.). – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 3–8.
Про Сковороду див. на с. 5, 7, 8.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода і етико-гуманістичний напрям у вітчизняній філософії // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 116–124.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Нічик В.М.* До питання про схоластичність філософських курсів у Києво-Могилянській академії // Від Вишенського до Сковороди. (З історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст.). – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 54–74.
Про Сковороду див. на с. 54, 59, 64, 69, 72.
- Нічик В.М.* Києво-Могилянська академія і німецька культура. – Київ: Український Центр духовної культури, 2001. – 252 с.
- Нічик В.М.* Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
- Нічик В.М.* Філософські попередники Г.С. Сковороди в Києво-Могилянській академії. До 250-річчя від дня народження Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1972. – № 2. – С. 46–60.
- Поліщук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Редько М.П.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.
- Скрипка В.М.* Т. Зіньківський і Г. Сковорода // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сковородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 124.
- Стратій Я.* Поняття “внутрішньої людини” і вчення про споріднену працю у філософії Г. Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 140–148.
- Стратій Я.* Сковородинівське розуміння освіти в світлі концепції “внутрішньої людини” // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 348–359.
- Табачковський В.* Філософська антропологія та національна історія // Сіверянський літопис. – 1999. – № 4. – С. 152–159.
Про Сковороду див. на с. 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159.
- Табачников І.А.* З історії філософської думки в Києво-Могилянській академії першої половини XVIII ст. (Стефан Яворський і Феофан Прокопович) //

- З історії філософської думки на Україні. – Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1963. – С. 3–32.
 Про Сковороду див. на с. 4, 6, 22, 30, 31.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Ушкалов Л.В.* Українська барокова література у її зв'язках із філософією: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Київ, 1996. – 47 с.
 Про Сковороду див. на с. 2, 5–6, 18–19, 28, 30–31, 34–39, 42.
- Философская мысль в Киеве: Историко-философский очерк / В.Д. Белодед, В.А. Буслинский, А.К. Бычко и др. – Киев: Наукова думка, 1982. – 357 с.
 Про Сковороду див. на с. 122, 141, 145, 164, 291, 343.
- Хижняк З.І.* Києво-Могилянська академія. – Київ: Видавництво Київського університету, 1970. – 174 с.
 Про Сковороду див. на с. 58, 71, 86, 91, 136, 147.
 Те саме: 2-е вид., перероб. і доп. – Київ: Вища школа. Видавництво при Київському університеті, 1981. – С. 63, 66, 75–78, 94, 109, 139, 155, 157, 183, 215, 225.
 Російську версію див.: *Хижняк З.И.* Киево-Могилянская академия. – Киев: Вища школа, 1988. – 268 с.
 Про Сковороду див. на с. 84, 90, 99, 133, 140, 160, 185, 186.
- Чопик Д.Б.* Навчальні програми Києво-Могилянської Академії. (На відзначення 380-ліття від її заснування та на 200-літні поминки смерті Григорія Сковороди) // *Чопик Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – С. 7–11.
- Шевченко І.* Сутність людини у працях професорів Києво-Могилянської академії (XVII–XVIII сторіччя) // Філософська думка. – 2000. – № 5. – С. 123–135.
 Про Сковороду див. на с. 133–134.
- Шевчук М.В.* Символіка Г. Сковороди у зв'язку з теоретичною наукою Києво-Могилянської академії // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 47–48.
- Čiževskij D.* Jakob Boehme in Russland // *Čiževskij D.* Aus zwei Welten. Beiträge zur Geschichte der slavisch-westlichen literarischen Beziehungen. – 's-Gravenhage: Mouton & Co., 1956. – S. 196–219.
 Про Сковороду див. на с. 203–204, 207, 210.
 Український переклад див.: *Чижевський Д.* Якоб Беме в Росії / Пер. О. Гайдук // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам'ятках. – Київ, 1999. – С. 342, 346, 349.
- Mirčuk J.* Tolstoj und Skovoroda, zwei nationale Typen // Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. – Berlin; Leipzig, 1929. – Bd. II. – S. 24–51.
 Те саме: Окр. відбитка. – Berlin, 1929. – 28 S.
- Mytrowytsch K.* Skovoroda – figure typique du “siècle des lumières” en Ukraine // Jahrbuch der Ukrainekunde, 1982. – München, 1982. – P. 59–87.

- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Sydorenko A.* The Kievan Academy in the Seventeenth Century. – Ottawa: University of Ottawa Press, 1977. – 194 p.
- Про Сковороду див. на с. 101, 129, 161–162.
- Winter E.* Frühaufklärung: Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch-slawische Begegnung. – Berlin: Akademie Verlag, 1966. – 423 S.
- Про Сковороду див. на с. 220–221, 341–347.
- Див. також: 2.7; 2.11; 2.12; 3.1; 3.7; 9; 10.19.1; 10.19.1.3; 10.19.1.6; 10.19.1.7; 10.19.1.10; 10.19.1.11; 10.19.1.13; 10.19.1.14; 10.19.1.18; 10.19.1.19; 10.19.1.20; 10.19.1.23; 10.19.1.24; 12; 26.1.

26.18.1.1. Сковорода й Семен Гамалія

Семен Гамалія (1743–1822) – український філософ-містик і перекладач. Вихованець Києво-Могилянської академії, чільний діяч масонського руху в Російській імперії, палкий шанувальник Якоба Беме. Гамалія перекладав твори німецьких, французьких, іспанських авторів, зокрема Беме, учня Еразма Роттердамського Хуана-Луїса Вівеса та інших. Важко сказати, чи знали щось один про одного Сковорода та Гамалія. Утім, між ними можна провести промовисті паралелі. Наприклад, вони обидва виявляють інтерес до німецької містики (Дмитро Чижевський стверджував, що Сковорода й Гамалія читали основну працю великого протестантського письменника XVI століття Йоганна Арндта «Справжнє християнство» [«Vom wahren Christentum»], яку, будучи в Галле, перекладав Симон Тодорський), обидва полюбляють антитетику й дотримуються суворих моральних приписів (з огляду на це, обох філософів називали “Божими людьми”). Принаймні, Микола Сумцов свого часу зазначав: “Схожість між моральним характером та способом життя Сковороди й Гамалії така значна, що тут можна припустити вплив не тільки певних спільних моральних принципів, але й спільне походження Сковороди та Гамалії з України та притаманних їм обом спільних національних рис українського народу”.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
- Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орії» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Валявко І.* Джерела містичного світогляду Григорія Сковороди: спроба наукової ретроспективи // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 96–120.
- Валявко І.* До питання про підґрунтя містичного світогляду Григорія Сковороди в контексті досліджень Дмитра Чижевського // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам’ятках. – Київ, 1999. – С. 163–204.
- Іваньо І.В.* Філософсько-етичне вчення Сковороди // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 197–300.
- Нічик В.М.* Києво-Могилянська академія і німецька культура. – Київ: Український Центр духовної культури, 2001. – 252 с.
- Сумцов Н.* Предисловие к «Житию Сковороды, описанном другом его М.И. Ковалинским» // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь. – С. 103–113.

- Чижевський Д.* Історія української літератури. Книжка друга. IV. Ренесанс та реформація. V. Барок. – Прага: Видавництво Юрія Тищенка, 1942. – 143 с.
 Про Сковороду див. на с. 51, 57–58, 61–62, 64, 67–68, 72, 75, 106, 109–110, 121–122, 125–127, 129, 132, 135, 138–159.
 Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994.
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
 Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
 Німецькомовну версію книги див.: *Tschižewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Čiževskij D.* Jakob Boehme in Russland // *Čiževskij D.* Aus zwei Welten. Beiträge zur Geschichte der slavisch-westlichen literarischen Beziehungen. – 's-Gravenhage: Mouton & Co., 1956. – S. 196–219.
 Про Сковороду див. на с. 203–204, 207, 210.
 Український переклад див.: *Чижевський Д.* Як об Беме в Росії / Пер. О. Гайдук // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам'ятках. – Київ, 1999. – С. 342, 346, 349.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Skovoroda (Hryhorij Savvyč) // Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique doctrine et histoire / Fondé par M. Viller, F. Cavallera, J. de Guibert et A. Rayez; continué par A. Derville, P. Lamarche et A. Solignac de la Compagnie de Jésus. – Paris: Beauchesne, 1989. – Fasc. XCII–XCIII–XCIV (Savonarola – Spiritualité). – Col. 947–951.
- Див. також: 2.4; 2.7; 3.3; 3.8; 3.9; 3.9.4; 3.12; 10.17.1; 11; 26.4; 26.8.5.

26.18.1.2. Сковорода й Мануйло Козачинський

Мануйло Козачинський (1669–1755) був професором філософії Києво-Могилянської академії, починаючи з 1739 року. Трохи перегадом він стане префектом академії. Упродовж 1739–45 років Козачинський прочитав тут три дворічні курси “аристотелівської філософії”. Його студентом у класі філософії (1740–41 та 1744–45 роки) був і Сковорода. Наука Козачинського, поза всяким сумнівом, справила на Сковороду неабиякий вплив. Так, примітна сковородинська апологія Епікура має за джерело філософський курс Козачинського. “Розбещені люди, – писав київський професор, – вбачають своє щастя в чуттєвих насолодах і матеріальних гараздах. Такої думки дотримувалися філософ Арістіпп, цар Сардананал, імператор Магомет. Її зазвичай приписують також Епікурові, однак безпідставно, бо хоч Епікур в «Етиці» й пов'язував щастя з насолодою, але не з насолодою тіла, а з правдивою насолодою душі”. На Сковороду вплинула також обстоювана Козачинським (услід за Юстом Ліпсієм та Гуго Гроцієм) теорія “природного права”, його євдемонізм, релігійна толерантність тощо. Сковородинське розуміння символіки, зокрема так званих “природних” знаків, так само може впливати з лекційного курсу Козачинського.

Валяво І. До питання про підгрунтя містичного світогляду Григорія Сковороди в контексті досліджень Дмитра Чижевського // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам'ятках. – Київ, 1999. – С. 163–204.

- Козачинський Мануйло // Філософський енциклопедичний словник. – Київ: Абрис, 2002. – С. 286.
- Марков А.П. Г.С. Сковорода і Захід // Український історичний журнал. – 1970. – № 8 (113). – С. 84–90.
- Марченко О.В. Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Ничик В.М. Из истории отечественной философии конца XVII – начала XVIII в. – Киев: Наукова думка, 1978. – 298 с.
- Ничик В.М. Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Ничик В.М. Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
- Огородник І.В., Огородник В.В. Григорій Сковорода // Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навчальний посібник. – Київ: Вища школа; Знання, 1999. – С. 253–263.
- Рогович М.Д. М. Козачинський і Г. Сковорода // Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / Упоряд. І.П. Стогній і П.Я. Шабатин. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 134–143.
- Ткачук О.О. Філософія Григорія Сковороди в контексті української філософської думки періоду Бароко: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 1999. – 18 с.
- Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. – Харків, 1997. – 180 с.
- Чотик Д.Б. Навчальні програми Києво-Могилянської Академії. (На відзначення 380-ліття від її заснування та на 200-літні поминки смерті Григорія Сковороди) // Чотик Д.Б. Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – С. 7–11.
- Шевчук Вал. Вчителі Г. Сковороди // Шевчук Вал. Из вершин та низин: Книжка цікавих фактів із історії української літератури. – Київ: Дніпро, 1990. – С. 256.
- Chopyk D.B. G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk. – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.
Te same: Chopyk D.B. Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times. – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.
- Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Winter E. Byzanz und Rom in Kampf um die Ukraine 955–1939. – Leipzig: Otto Harrassowitz, 1942. – 227 S.
Про Сковороду див. на с. 116–120, 140.
- Див. також: 2.7; 3.2; 10.19.1.10; 13.13; 26.4; 26.8.13; 26.13.2.

26.18.1.3. Сковорода й Георгій Кониський

Георгій Кониський (1717–1795) викладав філософію в Києво-Могилянській академії впродовж 1747–51 років. Його курс «Philosophia juxta...», написаний у ключі барокової схоластики, по суті спирається також на Декарта, Ляйбніца, Вольфа та інших, переважно німецьких, популярних під ту пору авторів (Філіпп Меланхтон, Авраам Калов, Йоганн Шарфій). У 1751–55 роках Кониський був ректором академії й читав курс схоластичного богослів'я «Christiana orthodoxa theologia». Два роки (1751–

53) його студентом у класі богослів'я був і Сковорода. Хоча Сковорода ніде не покликався на філософські й богословські погляди свого вчителя та й назагал цурався як “другої схоластики”, так і вольфіанства, у багатьох питаннях він був близький до Кониського. Зокрема, в етиці Кониського важливе місце посідає тема щастя, яка була однією з центральних тем також у Сковороди. Кониський, так само, як Сковорода, украй неприхильно поцінує філософію французького Просвітництва (варто пригадати бодай його різке несприйняття лібертинського скепсису Вольтера). Обидва філософи виявляють великий інтерес до емблематики. Зокрема, у поетиці Кониського помітні сліди впливу емблематичної збірки Германа Гуго «Pia desideria», а в його драмі «Воскресіння мертвих» емблематичні образи (зернятко, захід та схід сонця) взагалі посідають центральне місце.

- Багалій Д.* Український мандрований філософ Григорій Савич Сковорода. Його життя, філософія і значіння. (З приводу 200 річчя з дня народження 22 листопада ст. ст. 1722–1922 р.) // *Багалій Д.І., Яворський М.І.* Український філософ Г.С. Сковорода. – [Б. м.] [Харків]: Державне видавництво України, [б. р.] [1923]. – С. 9–48.
- Валівко І.* До питання про підгрунття містичного світогляду Григорія Сковороди в контексті досліджень Дмитра Чижевського // *Діалог культур. Святе Письмо в українських пам'ятках.* – Київ, 1999. – С. 163–204.
- Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Каушба М.В.* Георгий Конисский. – Москва: Мысль, 1979. – 173 с.
Про Сковороду див. на с. 48.
- Каушба М.В.* Етика Г. Кониського і Г. Сковороди // *Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій.* – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 188–195.
- Каушба М.В.* Философский курс Георгия Конисского. (Из истории философской мысли на Украине в первой половине XVIII века): Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Киев, 1970. – 22 с.
Про Сковороду див. на с. 14, 15–16.
- Марков А.П.* Г.С. Сковорода і Захід // *Український історичний журнал.* – 1970. – № 8 (113). – С. 84–90.
- Микитась В.* Давньоукраїнські студенти і професори. – Київ: Абрис, 1994. – 288 с.
- Нічик В.М.* Из истории отечественной философии конца XVII – начала XVIII в. – Киев: Наукова думка, 1978. – 298 с.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // *Філософія Григорія Сковороди.* – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Нічик В.М.* Філософські попередники Г.С. Сковороди в Києво-Могилянській академії. До 250-річчя від дня народження Г.С. Сковороди // *Філософська думка.* – 1972. – № 2. – С. 46–60.
- Огородник І.В., Огородник В.В.* Григорій Сковорода // *Огородник І.В., Огородник В.В.* Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навчальний посібник. – Київ: Вища школа; Знання, 1999. – С. 253–263.
- Пазенок В. Г.* Сковорода-етик, “перевідкриття” продовжується // *Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць.* – Київ, 1997. – С. 66–83.
- Полищук Ф.М.* Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.

- Редько М.П.* Світогляд Г.С. Сковороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.
- Табачковський В.* Філософська антропологія та національна історія // Сіверянський літопис. – 1999. – № 4. – С. 152–159.
- Ткачук О.О.* Філософія Григорія Сковороди в контексті української філософської думки періоду Бароко: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 1999. – 18 с.
- Хиждеу А.* Григорий Варсава Сковорода. Историко-критический очерк. Отрывок первый: общее основное понятие о Сковороде, объясненное из его собственного сознания. [С доб.] Сковородинского Идиотикона // Телескоп. – 1835. – Ч. 26. – № 5. – С. 3–42; № 6. – С. 151–178.
- Те саме: [незначно скорочено] *Хиждеу А.* Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н.Н. Романенко; Биогр. очерк и коммент. П.Т. Балмуша. – Кишинев: Литература артистикэ, 1986. – С. 138–156.
- Незначно скорочений румунський переклад під титулом «Un filozof mistic» див.: *Hăjdeu A.* Un filozof mistic / Trad. de M. Majewski // Convorbiri literare. – 1930. – № 63. – P. 568–588.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина друга // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – Т. 4. – С. 145–210.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: 3 історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 159–323.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чопик Д.Б.* Навчальні програми Києво-Могилянської Академії. (На відзначення 380-ліття від її заснування та на 200-літні поминки смерті Григорія Сковороди) // *Чопик Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – С. 7–11.
- Шевченко В.* Вчення Г. Сковороди про субстанцію у контексті сучасності // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 21–29.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // *Skovoroda G.S.* Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk. – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.
- Те саме: *Chopyk D.B.* Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times. – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.

Haase F. Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven.* – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.

Te same: Перинт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.

Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.

Winter E. Byzanz und Rom in Kampf um die Ukraine 955–1939. – Leipzig: Otto Harrassowitz, 1942. – 227 S.

Про Сквороду див. на с. 116–120, 140.

Див. також: 2.7; 6.1; 6.2; 6.5; 6.10; 10.19.1.11; 24.2.7; 26.4; 26.8.13; 26.16.4; 26.16.8; 26.16.8.1; 26.18.1.4.

26.18.1.4. Скворода й Теофан Прокопович

У Києво-Могилянській академії Теофан Прокопович (1677 або 1681[4] – 1736) читав, окрім поезиї та риторик, також курс схоластичної філософії, який склався з логіки, натурфілософії, етики й математики, та богослів'я («*Christianae orthodoxae theologiae*»). Обидва ці курси вважалися взірцевими й мали неабиякий розголос, особливо курс богослів'я, котрий у XVIII столітті виходив декілька разів друком у Росії та Німеччині. Оскільки вчителі Сквороди: Мануйло Козачинський, Симон Тодорський і Георгій Кониський – були послідовниками Прокоповича, Сквороду не без підстав називають Прокоповичевим “духовним онуком”. Скажімо, улюблена сквородинська тема “людських різнопутій” була свого часу докладно розглянута Прокоповичем у курсі філософії. Говорячи про виїмковість людини в ланцюгу Божого творива, як істоти, що володіє буттям-для-себе, тобто має розум і свободу волі, він зазначав: “Людина, навпаки, не обділена нічим, бо, як пише Гораций (Розмови, кн. I, сатира I): “Скільки тисяч голів, стільки існує професій” та Персій у сатирі 5: “Тисяча видів людей і речей, навик же різноманітний, кожен бажає для себе свого й не єдиним бажанням живеться””. Цю саму думку (з посиланням на Горация та Персія) проводив і Георгій Кониський. Так само, як Прокопович, Скворода полюбляє емблематику (у бібліотеці Прокоповича було чимало емблематичних збірників; один з них – книгу еспанського письменника Сааведри «*Symbola politica*» – він навіть перекладав). Скворода близький до Прокоповича та його послідовників, зокрема Самійла Миславського, Іриня Фальківського та інших, і в тому, що не визнає церковне передання за джерело Божого Об'явлення. Згадаймо, як Самійло Миславський, рекомендуючи вчителям Харківського колегіуму послуговуватися у власних теологічних викладах курсом богослів'я Теофана Прокоповича, підкреслював, що “*veritates theologicas, тобто богословські правди*” слід виводити тільки “зі Святого Письма, як одного-єдиного джерела й початку священної теології”. Утім, якщо Прокопович був щирим “антифігураїстом”, то герменевтика Сквороди є прикладом досить широкого символізму. Судячи з усього, Скворода добре знав життя та творчість Прокоповича. Принаймні, цитати й ремінісценції з Прокоповича є і в збірці «Сад божественних пісень», і у візії «Боротьба архистратига Михайла із Сатаною», і в діалозі «Потоп зміїний».

Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сквороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.

Литвинов В.Д. Ідеї раннього Просвітництва у філософській думці України. – Київ: Наукова думка, 1984. – 151 с.

- Марков А.П. Г.С. Сковорода і Захід // Український історичний журнал. – 1970. – № 8 (113). – С. 84–90.
- Марченко О.В. Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. – Київ: Абрис, 1994. – 288 с.
Про Сковороду див. на с. 30, 139–144, 151, 153, 259, 275.
- Нічик В. Києво-Могилянська академія: основні напрями філософування і Г. Сковорода // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 7–29.
- Нічик В.М. Из истории отечественной философии конца XVII – начала XVIII в. – Киев: Наукова думка, 1978. – 298 с.
- Нічик В.М. Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Нічик В.М. Києво-Могилянська академія і німецька культура. – Київ: Український Центр духовної культури, 2001. – 252 с.
- Нічик В.М. Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
- Нічик В.М. Філософські попередники Г.С. Сковороди в Києво-Могилянській академії. До 250-річчя від дня народження Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1972. – № 2. – С. 46–60.
- Поліщук Ф.М. Григорій Сковорода. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1978. – 262 с.
- Редько М.П. Світогляд Г.С. Сковороди. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 264 с.
- Табачников І.А. З історії філософської думки в Києво-Могилянській академії першої половини XVIII ст. (Стефан Яворський і Феофан Прокопович) // З історії філософської думки на Україні. – Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1963. – С. 3–32.
Про Сковороду див. на с. 4, 6, 22, 30, 31.
- Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія і розвиток історичної науки // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів: Збірник наукових праць. – Київ: Наукова думка, 1988. – С. 42–49.
Про Сковороду див. на с. 48.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чопик Д.Б. “Горна держава” Григорія Сковороди (На відзначення ювілею 200-ліття від смерті) // Чопик Д.Б. Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – С. 35–41.
- Чопик Д.Б. Навчальні програми Києво-Могилянської Академії. (На відзначення 380-ліття від її заснування та на 200-літні поминки смерті Григорія Сковороди) // Чопик Д.Б. Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – С. 7–11.

- Black J.L.* H.S. Skovoroda as Teacher: The Image as Model // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 75–89.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // *Skovoroda G.S.* Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk. – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.
- Te same: *Chopyk D.B.* Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times. – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.
- Winter E.* Frühaufklärung: Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch-slavische Begegnung. – Berlin: Akademie Verlag, 1966. – 423 S.
- Див. також: 2.7; 2.12; 3.2; 3.6; 3.9; 6.1; 6.2; 10.19.1.19; 26.5; 26.9; 26.10; 26.16.4; 26.16.8; 26.16.8.1; 26.18.1.2; 26.18.1.3; 26.18.1.5.

26.18.1.5. Сковорода й Симон Тодорський

Симон Тодорський (1700–1754) – український філософ, богослов, поліглот і перекладач. Упродовж 1717–27 років навчався в Києво-Могилянській академії, а потім вирушив на студії до Німеччини. В університеті Галле між 1727–35 роками вивчав орієнталістику (передовсім, арабську, гебрійську та сирійську мови) у Гайнріха Міхаеліса. Водночас Тодорський зблизився з колом галльських пієтистів, послідовників Августа Германа Франке, і зробив низку перекладів з німецьких протестантських богословів, зокрема переклав основну працю Арндта «Справжнє християнство». Після цього він ще рік навчався в Єнському університеті, у приятеля Прокоповича Йоганна-Франца Буддея. Потім повернувся до Києво-Могилянської академії, де викладав гебрійську, грецьку та німецьку мови. Його студентом у 1738–39 роках був і Сковорода. Після цього Тодорський став псковським та нарвським єпископом, навіть учив закону Божого майбутню імператрицю Катерину II. Почерпнуті в працях німецьких пієтистів теми “внутрішньої людини”, себепізнання, морального вдосконалення тощо, які склали осереддя філософсько-богословських розважань Тодорського, поза всяким сумнівом, справили на Сковороду неабиякий вплив.

- Барабаш Ю.Я.* Григорій Сковорода: знаю человека... (Параллели и сопоставления) // Радуга. – 1989. – № 3. – С. 146–158; № 4. – С. 156–164; № 5. – С. 139–161.
- Валявко І.* До питання про підгрунтя містичного світогляду Григорія Сковороди в контексті досліджень Дмитра Чижевського // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам’ятках. – Київ, 1999. – С. 163–204.
- Гузар І.* Григорій Сковорода у контексті просвітительської філософії // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 69–87.
- Литвинов В.Д.* Ідеї раннього Просвітництва у філософській думці України. – Київ: Наукова думка, 1984. – 151 с.
- Нічик В.М.* Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Нічик В.М.* Києво-Могилянська академія і німецька культура. – Київ: Український Центр духовної культури, 2001. – 252 с.
- Нічик В.М.* Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.

- Нічик В.М.* Симон Тодорський і гебраїстика в Києво-Могилянській академії. – Київ: КМ Академія, 2002. – 51 с.
Про Сквороду див. на с. 5, 21, 24, 31, 40–44.
- Нічик В.М.* Філософські попередники Г.С. Сквороди в Києво-Могилянській академії. До 250-річчя від дня народження Г.С. Сквороди // Філософська думка. – 1972. – № 2. – С. 46–60.
- Подокшин С.О., Рогович М.Д.* До джерел вищої освіти // Від Вишенського до Сквороди. (З історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст.). – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 35–47.
Про Сквороду див. на с. 45.
- Тодорський Симон // Філософський енциклопедичний словник. – Київ: Абрис, 2002. – С. 640.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина перша // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – Т. 3. – С. 41–108.
Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: З історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 27–157.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чопик Д.Б.* Навчальні програми Києво-Могилянської Академії. (На відзначення 380-ліття від її заснування та на 200-літні поминки смерті Григорія Сквороди) // *Чопик Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сквороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – С. 7–11.
- Шевчук Вал.* Вчителі Г. Сквороди // *Шевчук Вал.* Із вершин та низин: Книжка цікавих фактів із історії української літератури. – Київ: Дніпро, 1990. – С. 256.
- Black J.L.* H.S. Skovoroda as Teacher: The Image as Model // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 75–89.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // *Skovoroda G.S.* Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk. – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.
Те саме: *Chopyk D.B.* Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times. – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.
- Див. також: 2.6; 2.7; 3.1; 3.9; 3.14; 10.19.1.19; 11; 13.3; 23.1; 26.2; 26.4; 26.8.1; 26.8.5; 26.8.8; 26.8.9; 26.16.8.1; 26.18.1.4.

26.18.1.6. Сковорода й Дмитро Туптало

Дмитро Туптало (1651–1709) був одним з найбільш знаних мислителів та письменників, які навчалися в Києво-Могилянській академії. Його філософсько-богословські твори, зокрема «Духовні ліки», «Внутрішня людина», «Апологія» та інші, перебувають у річниці української богомисленнєвої традиції, до якої з-поміж вихованців академії, поруч із Симоном Годорським, Паїсієм Величковським, Семеном Гамалією, належить також Сковорода. Недаром деякі ідеї Сковороди виразно перегукуються з ідеями Туптала. Уперше на цю обставину звернув увагу Микола Сумцов у своєму нарисі «Св. Дмитрій Ростовський і Сковорода, як провідники розуму». Сумцов пробує тлумачити тезу: «Від розуму та пізнання народжується віра» («Духовний алфавіт»), – як «апотеоз розуму», і, порівнявши її з міркуваннями Сковороди, робить насамкінець такий висновок: «“Розум” св. Дмитра Ростовського розців у розумінні речей старчиком Сковородою». Ідеї Сковороди й Туптала надаються до порівняння також тоді, коли мова заходить про “внутрішню людину” та “внутрішній розум” (“Зовнішнє [знаття], – писав Туптало, – у книгах, а внутрішнє – у богомисленні; зовнішнє – у риторичі, а внутрішнє – у молитві; зовнішнє – у допечності, а внутрішнє – у розмислі; зовнішній розум пишний, а внутрішній – смиренний; зовнішній цікавиться, прагнучи перезнати все, а внутрішній прислухається до самого себе й нічого не хоче знати, окрім Бога”), про “наслідування Христа”, себепізнання, потрактоване як богопізнання та відповідь на вічне питання: “Хто ми, звідки ми, куди ми йдемо?” (Дмитро Туптало), – про людське “різнопуття” тощо. Мабуть, і справді, філософія Сковороди, як стверджувала Валерія Нічик, може бути “ключем розуміння” поглядів Туптала.

- Йосипенко С.Л.* Дмитрій Туптало – попередник Григорія Сковороди // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 101–103.
- Кісь Р.* Антропологічна пневматологія Г. Сковороди та європейський духовний контекст // Transfiguratio. Преображення: Альманах християнської думки. – Львів, 2003. – Вип. перший. – С. 44–76.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Нічик В.М.* Из истории отечественной философии конца XVII – начала XVIII в. – Киев: Наукова думка, 1978. – 298 с.
- Нічик В.М.* Етичні погляди Д.С. Туптала // Філософська думка. – 1973. – № 2. – С. 77–87.
- Про Сковороду див. на с. 84, 86, 87.
- Нічик В.М.* Києво-Могилянська академія і німецька культура. – Київ: Український Центр духовної культури, 2001. – 252 с.
- Сумцов М.Ф.* Св. Дмитрій Ростовський і Сковорода, як провідники розуму // *Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 68–70.
- Те саме: Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 173–176.
- Ткачук О.О.* Філософія Григорія Сковороди в контексті української філософської думки періоду Бароко: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 1999. – 18 с.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.

- Ушкалов Л.В. До питання про сквородинівську ноематику: префігуральні терміни // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 154–158.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – 311 с.
- Див. також: 2.7; 2.12; 3.3; 3.14; 6.1; 10.3; 10.5; 10.19.1.23; 26.2; 26.8.5; 26.8.8; 26.12.

26.18.1.7. Сковорода й Стефан Яворський

- Стефан Яворський (1658–1722) – один з найвидатніших українських філософів та богословів часу “мазепинського” бароко. Був вихованцем Києво-Могилянської колегії, в якій, починаючи з 1687 року, читав курси поетики, риторики, філософії та богослів'я. Із філософських та богословських творів Яворського найбільш знайомими є його курс схоластичної філософії під назвою «*Agonium philosophicum...*» і спрямований проти протестантизму богословсько-полемічний трактат «Камінь віри». Оскільки твори Яворського були в бібліотеці Харківського колегіуму, Сковорода міг їх знати. Окрім того, він, поза сумнівом, користувався книжками з особистої бібліотеки Яворського (на багатьох із них є цікаві власноручні маргіналії митрополита), яка складала основу книгозбірні Харківського колегіуму, коли там викладав Сковорода. Серед цих книг були знані Сковородою емблематичні енциклопедії, «*Apoptegmata*» Еразма Роттердамського, твори Томи Кемпійського, збірники байок тощо. Попри те, що Сковорода у своїх творах не згадував Яворського, низка ідей обох філософів (найперше, з ділянки етики й герменевтики) надається до порівняння.
- Захара І.С. Близькість етичних поглядів Стефана Яворського та Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 181–188.
- Нічик В.М. Из истории отечественной философии конца XVII – начала XVIII в. – Киев: Наукова думка, 1978. – 298 с.
- Нічик В.М. Г. Сковорода та філософські традиції Києво-Могилянської академії // Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 55–122.
- Табачников І.А. З історії філософської думки в Києво-Могилянській академії першої половини XVIII ст. (Стефан Яворський і Феофан Прокопович) // З історії філософської думки на Україні. – Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1963. – С. 3–32.
- Про Сковороду див. на с. 4, 6, 22, 30, 31.
- Ушкалов Л. Біблійна герменевтика Григорія Сковороди на тлі українського барокового богомислення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 23–44.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.

- Чопик Д.Б.* Навчальні програми Києво-Могилянської Академії. (На відзначення 380-ліття від її засновання та на 200-літні поминки смерті Григорія Сковороди) // *Чопик Д.Б.* Статті, переклади, рецензії, присвячені творчості Г.С. Сковороди. – Томз Рівер, Н. Дж.: Видання автора, 1998. – С. 7–11.
- Chopyk D.B.* G.S. Skovoroda – the fable writer: His life and times // *Skovoroda G.S. Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D.B. Chopyk.* – New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Peter Lang, 1990. – P. 1–70.
- Te same: *Chopyk D.B.* Gregory S. Skovoroda (1722–1794): His life and times. – Salt Lake City: University of Utah, 1994. – 70 p.
- Див. також: 2.7; 2.12; 3.2; 3.12; 6.2; 10.19.1.24; 26.4.

26.18.2. Сковорода й Дмитро Донцов

Дмитро Донцов (1883–1973) – український філософ-вольтарист, письменник, політичний діяч, теоретик інтегрального націоналізму, автор численних праць, зокрема «Дух нашої давнини», «Націоналізм», «Туга за героїчним», «Незримі скрижалі Кобзаря» та інших. Вивчав право в Петербурзькому й Віденському університетах. Активно займаючись політикою, більшу частину свого життя провів на еміграції: мешкав у Австрії, Німеччині, Румунії, США, Франції, Чехії, Швейцарії, а з 1947 року – в Канаді. Його філософські погляди формувалися під вирішальним впливом ідей Артура Шопенгауера, Ерлварда Гартмана та Фрідріха Ніше. Донцов проповідував єдність національної ідеї та волі до влади, ієрархічне суспільство із сильною провідною верствою, ідеал надлюдини тощо. У своїх творах він досить часто звертався до ідей Сковороди. Символічно, що останні дні життя Донцов присвятив праці над розвідкою «Дороговказ Григорія Сковороди нашій сучасності» (прикінцева сторінка рукопису так і залишилася в його друкарській машинці). Філософія Сковороди для Донцова – це “мудрість примату Духа, серця, внутрішнього горіння, – над матерією, над скотською натурою в нас. Проповідь ідеалізму над егоїзмом; індивідуалізму над отарним; проповідь “твердих законів” Божих, напечатаних в гармонії небесних світлil, в устрою людського організму і в суспільнім ладі спільнот, які той закон шанують. Нарешті – голосі нашої совісті. Тим законом держиться все”. Сковорода цікавить Донцова, передовсім, як “погромник матеріалізму”, тип елітарного українського філософа, проповідник ідей “нерівної рівності” та “сродності”.

- Володимир [В. Шаян].* Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сковороди. – Лондон: Орден, 1959. – 33 с. [на правах манускрипту].
Te same: Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1972. – 22 с.
- Донцов Д.* Григорій Сковорода про Національний Провід // На слідах життя Григорія Сковороди. – Боффало: Осередок СУМА ім. Л. Українки, 1972. – С. 9–18.
- Донцов Д.* Дороговказ Григорія Сковороди нашій сучасності. – Київ, 2000. – 20 с. (Серія «Бібліотека молодого націоналіста»).
- Донцов Д.* Дух нашої давнини. – Прага: Юрій Тищенко, 1944. – 271 с.
Про Сковороду див. на с. 40, 57, 91, 94–96, 100–101, 104, 121, 124–126, 139–140, 142, 169, 180–181, 210, 216, 241, 249.
Te same: 2-е вид.: Б. м. та р. вид. [1950]. – С. 40, 57, 91, 94–96, 100–101, 104, 121, 124–126, 139–140, 142, 169, 180–181, 210, 216, 241, 249; Дрогобич: Відродження, 1991. – С. [3], 37, 57, 58, 93, 94, 96, 97, 99–103, 109, 112, 135, 136, 140–142, 146, 149, 157, 158, 161, 175, 185, 196, 197, 209, 218, 222, 227, 252–254, 260, 273, 296, 305, 306, 310, 320, 327, 330, 333.

- Дубров Я.* Від дуалістсько-пантеїстського філософського вчення Сковороди через триалістсько-інтераціоналістський світогляд Поппера до аксіоматичної панфілософії триалізму // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 145–154.
- Дудко Д.М.* Соціальна філософія Г.С. Сковороди в інтерпретації Д. Донцова // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 7–8.
- Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Упоряд. і автор приміток Р.М. Корогодський. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. III. – 431 с.
Про Сковороду див. на с. 59, 89, 90, 97, 176, 177, 364–413.
Див. також: 2.4; 10.19.2.14; 22; 26.4; 26.8.4; 26.8.11; 26.16.8; 26.18.

26.18.3. Сковорода й Олександр Потебня

Олександр Потебня (1835–1891) – видатний український мовознавець, філософ, теоретик літератури, фольклорист, засновник Харківської філологічної школи. Потебня був вихованцем Харківського університету; якийсь час вивчав санскрит у Берлінському університеті. З 1863 року й до кінця життя Потебня працював на історико-філологічному факультеті Харківського університету. Лінгвістична філософія Потебні формувалася під впливом зокрема ідей Вільгельма фон Гумбольдта. Потебня знав і вивчав твори Сковороди. Принаймні, у своїх лекціях він любив покликатися на Сковороду. Ім'я філософа зринає в працях Потебні «Етимологічні нотатки» (1879) та «Пояснення українських і споріднених народних пісень» (1883). Ще Домет Олянич і Дмитро Чижевський висловлювали припущення, що між Потебнею та Сковородою існує також ідейна спорідненість: мається на думці сковородинська трихотомія образу (*образ простый – образ образующий – образ образуемый*), яка по суті корелює з Потебневим розрізненням *зовнішньої та внутрішньої форми слова*, з одного боку, та *поняття* – з другого. Потебня стояв біля джерел вивчення творчості Сковороди в Харківському історико-філологічному товаристві.

- Айзеншток І. О.О.* Потебня та українська література // Шляхи мистецтва. – 1921 [на обкладинці: 1922]. – Ч. 2. – С. 94–101.
Про Сковороду див. на с. 97.
- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Білодід О.І., Кримський С.Б.* О.О. Потебня і філософська традиція // Наукова спадщина О.О. Потебні і сучасна філологія. До 150-річчя з дня народження О.О. Потебні. – Київ, 1985. – С. 4–10.
Про Сковороду див. на с. 7–8.
- Вільчинський Ю.* Олександр Потебня як філософ. – Львів: Львівський державний університет, 1995. – 128 с.
Про Сковороду див. на с. 9, 17.
Рец.: Вакуленко С. «Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія». – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 236–252.
Про Сковороду див. на с. 238.

- Колодна А.І., Колодний А.М.* О.О. Потебня і Г.С. Сковорода // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 215–222.
- Олянич Д.* Значення Сковороди / Пер. з нім. І.А. Табачникова, Т.В. Данилової // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 248–253.
- Потебня А.А.* Объяснение малорусских и сродных народных песен // Русский филологический вестник. – 1883. – № 3. – С. 48–85.
Про Сковороду див. на с. 54, 55, 56, 58.
Те саме: *Потебня А.А.* Объяснение малорусских и сродных народных песен. – Варшава: Типография Земкевича и Ноаковского, 1883. – С. 237, 238, 239, 241.
- Потебня А.А.* Этимологические заметки // Русский филологический вестник. – 1879. – № 4. – С. 267–269.
Про Сковороду див. на с. 268–269.
Те саме: *Потебня А.А.* К истории звуков русского языка. – Варшава: Типография Земкевича и Ноаковского, 1880. – С. 24–25.
- Харків – моя мала Батьківщина: Навчальний посібник з народознавства (Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди) / За ред. І.Ф. Прокопенка. – Харків: ОВС, 2003. – 544 с.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Koulchytskyi A.* Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personnalisme // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 55–110.
- Oljanyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Див. також: 10.8.6.3; 10.20; 13.13; 24.2.1; 24.2.4; 24.3.3; 26.3; 26.12.

26.18.4. Сковорода й Памфіл Юркевич

Памфіл Юркевич (1826–1874) – український філософ і педагог, вихованець Переяславської семінарії та Київської духовної академії, найвидатніший представник Київської релігійно-філософської школи (Петро Авсєнев, Інокентій Борисов, Сильвестр Гогоцький, Орест Новицький, Іван Сковрцов та інші). З 1851 по 1861 рік Юркевич викладав історію філософії та німецьку мову в Київській духовній академії, а з 1861 року обійняв щойно відновлену катедру філософії Московського університету. Основними працями Юркевича є «Ідея», «З науки про людський дух», «Серце та його значення в духовному житті людини, згідно з наукою Слова Божого», «Розум згідно з наукою Платона й досвід згідно з наукою Канта», «Докази Божого буття» та інші. Як справедливо вказував Густав Шпет, «філософським підручникам Юркевича був платонізм, а пробним каменем, що на ньому він так гостро відточував свою думку, –

кантівська критика". Учень Юркевича Володимир Соловійов свідчив, що його вчитель уважав найвидатнішими новочасними філософами Ляйбніца, Беме та Сведенборга. Про Сковороду Юркевич у своїх творах не згадував. Проте це не означає, що він його не знав. По-перше, пам'ять про Сковороду була живою в колі інтелектуалістів Київської духовної академії (недаром Григорій Данилевський знайшов рукопис трагедокомедії Сковороди саме в Інокентія Борисова); по-друге, значна частина творів Сковороди на той час уже була друкована й спричинилася до жвавої полеміки на сторінках столичних журналів (з уципливими заввагами про Сковороду в «Современнике» виступив, зокрема, Микола Чернишевський, з яким полемізував Юркевич). Зрештою, у філософії Сковороди та Юркевича можна добачити чимало спільного: засадничий платонізм, зіперте на Святе Письмо уявлення про серце як про "осереддя душевного життя людини" (Юркевич) тощо.

- Аляев Г.С.* Метафізика людини: від Г. Сковороди до релігійної філософії ХХ століття // Тези доповідей ІІ Харківських сковородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 136–137.
- Аляев Г.С.* Метафізика людини: Г. Сковорода і православна філософія ХІХ–ХХ століття // Григорій Сковорода і проблеми національної філософії: Матеріали ІІ Харківських Міжнародних Сковородинівських читань: «Національна філософія: минуле – сучасне – перспективи», присвячених 200-річчю з дня смерті Г.С. Сковороди. – Харків: Харківський міський фонд «Центр освітніх ініціатив», 1996. – С. 104–113.
- Арестова Н.Я., Бурлакова А.В.* Релігійність як особливість української філософії // Проблеми філософії: Міжвідомчий науковий збірник. – Київ: Либідь, 1992. – Вип. 94: З історії філософії в Україні. – С. 33–40.
Про Сковороду див. на с. 36–37.
- Більчук Н.Л.* Проблеми раціональності и духовности в творчестве П.Д. Юркевича // Проблема раціональності наприкінці ХХ століття: Матеріали V Харківських міжнародних Сковородинівських читань. 29–30 вересня 1998 р. – Харків: Університет внутрішніх справ, 1998. – С. 16–17.
- Більчук Н.Л.* Антропологічна "філософія серця" П.Д. Юркевича // Філософія. Науковий вісник [Харківського державного педагогічного університету]. – Харків: Харківський державний педагогічний університет, 1998. – Вип. 1. – С. 73–77.
Про Сковороду див. на с. 77.
- Бовсунівська Т.* Філософія серця Г. Сковороди і українська ментальність // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 84–94.
- Вихрущ В.О.* Філософські основи дидактики П.Д. Юркевича // Наука і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – Київ: Логос, 2000. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 51–60.
Про Сковороду див. на с. 55.
- Воловик В.І., Макаренко Е.М.* Формування і розвиток філософської думки на Україні // Історія філософії: конспект лекцій / Під заг. ред. В.І. Воловика. – Запоріжжя, 2001. – С. 274–300.
Про Сковороду див. на с. 275, 286–293.
- Гнатюк Я.С.* Реконструкція кордоцентричної парадигми в українській класичній філософії: постановка проблеми і термінологічні пояснення // Збірник наукових

- праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – Вип. 4. – Ч. 1. – С. 207–215.
- Про Сковороду див. на с. 207, 208, 209, 212.
- Слістратов С.Г.* “Філософія серця” Памфіла Юркевича: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 1996. – 25 с.
- Про Сковороду див. на с. 5, 8, 20–22.
- Запорожець М.О.* Філософія П.Д. Юркевича в контексті історико-філософського процесу України. – Київ: Знання, 2000. – 125 с.
- Про Сковороду див. на с. 19–21.
- Зязюн І. Г.С.* Сковорода і П.Д. Юркевич про філософію освіти і педагогічної дії // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 240–247.
- Зязюн І.А.* “Філософія серця” Г. Сковороди та її послідовники в Україні // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 67–71.
- Зязюн І.А., Сагач Г.М.* “Філософія серця” в християнському віровченні Г.С. Сковороди і П.Д. Юркевича // Краса педагогічної дії. – Київ, 1997. – С. 292–298.
- Льїн В.* Поліфонія гуманістики українського філософського мислення // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії НАН України та Полтавського державного педагогічного університету. – Київ; Полтава, 2000. – Вип. 3. – С. 51–65.
- Про Сковороду див. на с. 53, 55, 59, 61, 62.
- Льїн В.* Трансформація ідей гуманізму в контексті української історико-філософської традиції (культурологічна інтросекція) // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2000. – № 2. – С. 11–16.
- Про Сковороду див. на с. 12, 14, 15.
- Карась А., Скринник М.* Порівняльна характеристика філософії “серця” Г. Сковороди та П. Юркевича // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 40–41.
- Кострюкова Л.О.* П.Д. Юркевич и его философия “сердца”: Учебное пособие. – Днепропетровск: Издательство Днепропетровского университета, 2001. – 84 с.
- Про Сковороду див. на с. 6, 16.
- Лук М.І.* Феномен Юркевича й українська духовність // Проблеми філософії: Міжвідомчий науковий збірник. – Київ: Либідь, 1992. – Вип. 94: 3 історії філософії в Україні. – С. 100–110.
- Про Сковороду див. на с. 108–109.
- Найдьонов О.Г.* Філософія серця: від Г. Сковороди до П. Юркевича // Тези доповіді Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 13.
- Никитина В.В.* Роль этических идей П.Д. Юркевича в установлении связей между украинской и русской философией // Тези доповіді II Харківських сквородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та

- перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 192–194.
- Огородник І.В., Огородник В.В.* Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навчальний посібник. – Київ: Вища школа; Знання, 1999. – 544 с.
- Савельєв В., Повторєва С., Шалишкіна І.* Розробка ідеї серця Г. Сковороди в творах П.Д. Юркевича // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 97–101.
- Скринник М.* Раціоналістична та культурологічна традиції української національної філософії // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 88–96.
- Слосарчук Л.* Етнокультурні та історико-філософські джерела національної самосвідомості // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Стило, 1998. – Вип. 1. – С. 67–82.
Про Сковороду див. на с. 75–79.
- Тихолаз А.* Передмова // *Юркевич П.* Вибране. – Київ: Видавництво гуманітарної літератури «Абрис», 1993. – С. III–XIV.
Про Сковороду див. на с. IX, XI, XII.
- Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. – Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1931. – 175 с.
Про Сковороду див. на с. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157.
Те саме: 2-е вид. – Мюнхен, 1983. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30–34, 35–63, 65, 92–94, 97, 104, 143–145, 157; 3-є вид. – Нью-Йорк, 1991. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157; 4-є вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – С. 4, 15, 22–23, 31, 32, 36–41, 43–54, 56–62, 65–79, 81, 82, 117–119, 121, 125, 135, 187, 189, 206.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шейко С., Марусич В.* Духовні засади поліцентричного характеру української філософії // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії НАН України та Полтавського державного педагогічного університету. – Київ; Полтава, 2000. – Вип. 3. – С. 38–51.
Про Сковороду див. на с. 42–44, 50.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.

- Юрас І.* Педагогічна концепція Памфіла Даниловича Юркевича. – Київ: Правда Ярославичів, 1998. – 64 с.
Про Сквороду див. на с. 8.
- Ярмуś С.* Памфіл Данилович Юркевич (1826–1874) та його філософська спадщина // *Юркевич П. Д.* Твори. – Вінніпег, 1979. – С. 1–75.
Про Сквороду див. на с. 27–28, 29.
- Англійську версію див.: *Jarmuś S.* Pamphil D. Yurkevych (1826–1874) and his philosophic legacy // *Юркевич П. Д.* Твори. – Вінніпег, 1979. – Р. 79–140.
Про Сквороду див. на с. 94–95.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Rudnyckyj J.B.* A Tribute to Skovoroda on the Occasion of the 250th Anniversary of His Birth // *Ukrainian Review.* – 1973. – Vol. 20. – No. 2. – P. 15–18.
Te same: *Rudnyckij J.B.* A Tribute to Skovoroda // Сквородіяна І. – Ottawa, 1994. – Р. 3–7.
- Див. також: 2.7; 3.9; 3.10; 3.11; 10.18.2; 17.1; 17.4; 26.2; 26.3; 26.4; 26.8.1; 26.8.9; 26.13.4; 26.13.6; 26.17.3; 26.20.8.

26.19. Роль та місце філософії Сквороди в європейській традиції

Свого часу, розмірковуючи вслід за Гегелем над сенсом національних філософських традицій як шаблів розгортання (чи себепізнання) Абсолютного, Дмитро Чижевський у своїх «Нарисах з історії філософії на Україні» писав так: “Коли ми говоримо, що лінія філософічного розвитку переходить із країни до країни, то це твердження не торкається ані України, ані інших слов’янських народів, бо ще не траплялось в історії розвитку філософії, щоб “великий філософ”, чи то українець, чи представник якоїсь іншої слов’янської нації утворив синтезу світового значення”. Отож, продовжував він, “слов’янській (зокрема українській) філософії треба ще чекати на свого “великого філософа”. Тоді те оригінальне, що може є в зародку в творах дотеперішніх слов’янських мисленників, виступить у весь зріст, відкривши глибини національного духа не лише перед усім світом, а й перед народом самим”. Так чи ні, але з-поміж українських філософів на роль “великого” може претендувати один лише Скворода, у чийй науці, по слову Івана Мірчука, були “скристалізовані, може навіть виідеалізовані всі риси українського народу”. Принаймні, у свідомості сьогочасних європейських інтелектуалістів саме Скворода постає втіленням “українськості” у філософії. Окрім того, він є одним з найглибших християнських містиків новочасної Європи, чия філософія була альтернативою просвітницькій ідеології.

- Горський В.* Україна в історико-філософському вимірі // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 2. – С. 10–31.
Про Сквороду див. на с. 18, 26, 30.
- Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сквороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Дмитрієнко Ю.М.* До питання генезису української національної самосвідомості // Філософія. Науковий вісник [Харківського державного педагогічного університету]. – Харків: Харківський державний педагогічний університет, 1998. – Вип. 1. – С. 107–114.

- Про Сковороду див. на с. 111–112.
- Дорошкевич Э.К.* Типология восточнославянской философской мысли эпохи Просвещения (на материалах Белоруссии) // Исторические традиции философской культуры народов СССР и современность: Сборник научных трудов. – Киев: Наукова думка, 1984. – С. 242–248.
- Про Сковороду див. на с. 245, 246, 247.
- Сфімець О.П.* Філософія Г.С. Сковороди і світова культура // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 8–9.
- История философии: Запад – Россия – Восток. Кн. 2-я: философия XV–XIX вв. / Под ред. Н.В. Мотрошиловой. – Москва: «Греко-латинский кабинет» Ю.А. Шичалина, 1996. – 557 с.
- Про Сковороду див. на с. 500.
- Кісь Р.* Пневмоцентричний антропологізм Сковороди і європейський духовний контекст // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 77–87.
- Колесник О.* Концепція архетипу в східнохристиянській традиції // Християнство: контекст світової історії та культури: Науковий збірник. – Київ, 2000. – С. 176–182.
- Про Сковороду див. на с. 180–182.
- Кутковий О.* Світогляд Г.С. Сковороди і традиція космізму в історії філософії // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 92.
- Матковская И.Я., Голубович И.В.* Парадоксальная топология Г. Сковороды и философия XX ст. // Слов'янський збірник. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 6. – С. 139–145.
- Матковська І.Я., Голубович І.В.* “Три світи” Григорія Сковороди та західноєвропейський контекст XX ст. // Слов'янський збірник. – Одеса: Астропринт, 1998. – Вип. 3. – С. 144–149.
- Проценко І., Чорний І.* Григорій Сковорода і сучасна європейська філософія // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка, 1994. – С. 21–22.
- Тарнавський О.* Бертран Рассел – Сковорода наших днів // *Тарнавський О.* Відоме й позавідоме. – Київ, 1999. – С. 66–71.
- Ушкалов Л.* Децо про українське многосвіття: [Рец. на]: *Ševčenko I.* Ukraine between East and West: Essays on Cultural History to the Early Eighteenth Century. – Edmonton; Toronto, 1996. – 234 p.; *Ševčenko I.* Ukraina między Wschodem i Zachodem. – Warszawa, 1996. – 115 s.; *Шевченко І.* Україна між Сходом і Заходом: Нариси з історії культури до початку XVIII століття / Авторизований пер. з англ. М. Габлевич; під ред. А. Ясіновського. – Львів, 2001. – 249 с. //

- Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 331–344.
- Про Сквороду див. на с. 336–337, 340.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эри В.Ф.* Григорий Саввич Скворода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эри В.* Борьба за Логос. Г. Скворода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Čyževský D.* Skovoroda-Studien. III. Skovorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenväterlichen und mystischen Tradition // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 53–78.
- Kline G.L.* Skovoroda: In but Not of the Eighteenth Century. A Commentary // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 117–123.
- Koultchytskyi A.* Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personnalisme // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 55–110.
- Kultschytkyj A. von.* Der universalistische Humanismus Komensky's und personalistische Humanismus Skovoroda's // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 30–42.
- Чеську версію див.: *Kultschytkyj A. von.* Komenského universalismus a skovorodův personalismus // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 23–29.
- Lužny R.* Oświeceniowe antynomie światopoglądowe na Ukrainie, w Rosji i w Polsce // Z polskich studiów slawistycznych. Seria 6: Literaturoznawstwo, folklorystyka, problematyka historyczna. Prace na IX Międzynarodowy Kongres Slawistów w Kijowie 1983. – Warszawa, 1983. – S. 301–312.
- Про Сквороду див. на с. 309–311.
- Lužny R.* Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // *Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag* / Hrsg. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schürumpf. – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.
- Matl J.* Europa und die Slaven. – Wiesbaden, 1964. – 357 S.
- Про Сквороду див. на с. 168–169, 207–208.
- Roussow G. G.S.* Skovoroda et sa lutte contre le matérialisme // *Études Slaves et Est-Européennes.* – 1957. – Vol. II. – Fasc. 1. – P. 15–30.
- Те саме: Montréal, 1994. – 16 p.
- Rudnyckyj J.B.* A Tribute to Skovoroda on the Occasion of the 250th Anniversary of His Birth // *Ukrainian Review.* – 1973. – Vol. 20. – No. 2. – P. 15–18.

- Te same: *Rudnyckij J.B. A Tribute to Skovoroda // Skovorodiana I.* – Ottawa, 1994. – P. 3–7.
- Sherer S.P. Hryhorii Skovoroda's «Narcissus»: Its Ideas and Place in East Slavic Thought // Michigan Academician.* – 1989. – Vol. XXI. – No. 2. – P. 147–155.
- Völkl E. Der ukrainische Philosoph Skovoroda und die Orthodoxie // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794).* – München, 1975. – S. 6–16.
- Winter E. Byzanz und Rom in Kampf um die Ukraine 955–1939.* – Leipzig: Otto Harrassowitz, 1942. – 227 S.
- Про Сковороду див. на с. 116–120, 140.
- Див. також: 10.13; 22; 26.16; 26.18.

26.19.1. Роль та місце філософії Сковороди в слов'янській традиції

Коли мова заходить про роль та місце Сковороди в слов'янській філософській традиції, певно, найчастіше зринають чотири мисленеві сюжети: 1) Сковорода – фундатор “української класичної філософії” (ідеться передовсім про те, що Сковорода, як казав Дмитро Чижевський, “висловлює низку думок, що їх ми зустрінемо і в Куліша, Костомарова, П. Юркевича, та, може, навіть у Потебні...”); 2) Сковорода – зачинатель “оригінальної російської філософії” (тут коментатори мають на думці не так безпосередній вплив Сковороди на російську філософію XIX–XX століть, як *онтологізм, персоналізм та релігійність*, котрі, на думку Володимира Ерна, є глибинним підложжям і філософії Сковороди, і російських філософів та письменників на взір Володимира Соловйова чи Федора Достоєвського); 3) Сковорода – філософ, що протоптав питома східнослов'янську дорогу осягнення Абсолютного; 4) Сковорода – один з найглибших слов'янських філософів-містиків (на ґрунті слов'янської культури містика розвивається передовсім в українців: Паїсій Величковський, Гамалія, Сковорода – і чехів: Ян з Єнштайна, Ян Амос Коменський та інші).

- Гринів О.* Філософія Г. Сковороди на тлі слов'янської духовності у дослідженнях І. Мірчука // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 71–76.
- Олексюк В.* Григорій Сковорода – християнський філософ // *Олексюк В.* До проблем доби обману мудрости: Збірник філософічних студій / Вступне слово Г. Лужницького. – Чикаго, 1975. – С. 15–51.
- Те саме: *Олексюк В.* Християнська основа української філософії (Вибрані твори). – Київ: Видавничий Дім «Соборна Україна», 1996. – С. 178–192.
- Федорчак П.* Г.С. Сковорода в історії слов'ян // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – С. 83–84.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.

- Kaluzny A.E.* La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Kultschytzkij A. von.* Der universalistische Humanismus Komensky's und personalistische Humanismus Skovoroda's // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 30–42.
Чеську версію див.: *Kultschytzkij A. von.* Komenského universalismus a skovorodův personalismus // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 23–29.
- Lužny R.* Teodycea Hryhorija Skovorody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // *Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag* / Hrsg. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schüttrumpf. – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.
- Mirczuk Jan.* O słowiańskiej filozofii (Próba charakterystyki) // *Przegląd Filozoficzny.* – 1927. – T. 30. – Z. II–III. – S. 117–135.
Про Сковороду див. на с. 123, 124, 132, 133, 135.
- Rudenko D., Prokopenko V.* Grigori Skovoroda et la tradition slave de la philosophie du langage (espace de l'être, espace du symbole) / Traduit du russe par J. Breuillard // *Histoire Épistémologie Langage.* – 1995. – T. XVII. – Fasc. 2: Une famille étrangère: la linguistique russe et soviétique / Réd. par P. Sériot. – P. 33–51.
- Scherer S.* The Narcissus: Skovoroda's "First-Born Son" // *Journal of Ukrainian Studies.* – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 51–64.
- Völkl E.* Der ukrainische Philosoph Skovoroda und die Orthodoxie // *Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794).* – München, 1975. – S. 6–16.
Див. також: 10.13; 10.18.2; 10.18.3; 11; 22; 24.2.2; 24.2.7; 24.2.8; 26.16; 26.17.

26.20. Характерні риси філософії Сковороди:

26.20.1. Антропологізм (антропоцентричність)

Антропологічна проблематика перебуває в центрі уваги Сковороди. Ба більше – як слушно підкреслював свого часу Володимир Ерн, найголовнішою рисою філософії Сковороди є “глибокий і безстрашний *антропологізм*”, тобто саме людина розглядається філософом як універсальний ключ розуміння всіх таємниць буття. Вона постає тут мірою всіх речей (“Если хожем измѣрить небо, землю и моря, должны, во-первых, измѣрить самих себе с Павлом собственною нашею мѣрою”), а пізнання власного *серця* – запорукою пізнання Абсолютного (“...нельзя никак узнать Господа, не узнавши самого себе”). Можемо говорити навіть про своєрідну *антропоцентричність* сквородинської філософії, тобто про “поставлення людини в центрі цілого буття, цілого світу” (Дмитро Чижевський). Утім, сквородинська антропоцентричність є передовсім *христоцентричністю* – не даром же, саме парадоксальне з'єднання людської та Божої природ у Христі, віддаване за допомогою апофатичних термінів христологічного догмату: *αδιαρέτως, ατρέπτος, αμερίστως, ασυχητός*, – править у Сковороди за модель поєднання “видимої” й “невидимої” природ у всесвіті, людині та Біблії.

- Барабаш Ю.* “Знаю человека...” Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – Москва: Художественная литература, 1989. – 335 с.
- Бобринской П.* Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Imp. de Navarre, 1929. – 83 с.
Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.

- Гур В. Філософія серця Григорія Сковороди – антропосцієнтична етика // VII Сковородинські читання: Збірник праць за матеріалами наукової конференції (Переяслав-Хмельницький, травень 1995). – Київ, 1996. – С. 21–24.
- Льїн В.В. Григорій Сковорода. Життя як виклик // *Льїн В.В.* Український гуманізм: тотожність раціонального та ірраціонального (три ступені сходження до істини). – Київ, 1999. – С. 113–256.
- Карпенко К.І. Антропологізм Г. Сковороди у контексті відношення “людина – природа” // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 62–64.
- Лосев А.Ф. Русская философия // Век XX и мир. – 1988. – № 2. – С. 36–44; № 3. – С. 40–47.
Про Сковороду див. на с. 39–43 (№ 2).
Те саме: Лосев А.Ф. Страсть к диалектике. Литературные размышления философа. – Москва: Советский писатель, 1990. – С. 78–85; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 72, 74–78, 94; Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – Москва: Политиздат, 1991. – С. 214, 216–222.
- Марченко О. Владимир Эрн и его книга о Григории Сковороде // Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 10–25.
- Ничик В.М. Из истории отечественной философии конца XVII – начала XVIII в. – Киев: Наукова думка, 1978. – 298 с.
- Ничик В.М. Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
- Рибалко В.К., Балбенко С.Ю. Г.С. Сковорода – родоначальник української філософської антропології // Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа. – Харків: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1992. – С. 13–14.
- Соболь В.О. Антропоцентричні мотиви у світогляді С. Величка і Г. Сковороди // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 40.
- Сук О.Є. Г.С. Сковорода та християнський антропоцентризм // Тези доповідей II Харківських сквородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 147–148.
- Філософія Григорія Сковороди. – Київ: Наукова думка, 1972. – 311 с.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Bemerkungen zu Leben und Werk von H.S. Skovoroda // Zeitschrift für Slawistik. – 1990. – Bd. 35. – Hft. 5. – S. 645–653.
- Kultschytzkij A. von.* Der universalistische Humanismus Komensky's und personalistische Humanismus Skovoroda's // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 30–42.
- Чеську версію див.: *Kultschytzkij A. von.* Komenského universalismus a skovorodův personalismus // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 23–29.
- Lo Gatto E.* L'idea filosofico-religiosa russa da Skovoroda a Solovjov // *Bilychnis: Rivista di studi religiosi.* – 1927. – Vol. XXX. – P. 77–90.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Див. також: 3.3; 3.14; 26.2; 26.8.1; 26.8.8.

26.20.2. Асистемність (vs. системність)

Історики філософії по-різному розв'язували питання про *системність* поглядів Сковороди. Одні називали Сковороду “філософом без системи” (Федір Кудринський), тимчасом як інші наполягали на системності його філософії. Наприклад, Іван Мірчук стверджував, що Сковорода не створив жодної системи й під цим оглядом справді підхожий до Сократа, з яким його так часто порівнюють. Підставою для такого висновку є *антиетичність* способу думання Сковороди, зокрема його питомо барокова звичка викладати думки за допомогою парадоксів, а також *символізм* та *діалогічна* манера філософування. Усе це досить далеко відбігає від систематики схоластичного чи просвітницького гатунку. Натомість Дмитро Чижевський говорив про містичну систематику Сковороди. На його погляд, Сковорода у своїх творах подав “усі основні думки, яких потребує містика, як своєї філософічної основи: і антитетика, і наука про коловорот, і символіка та емблематика, і містична інтерпретація Св. Письма уможливають вибудову містичної філософічної системи. Так само глибокий дуалізм, наука про абсолютність божественного буття, загострена аж до “негативної теології”, і символіка божественного буття, і зачатки науки про Софію, і метафізична символіка рослини є метафізичні основи, на яких підіймається містична антропологія та етика”.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
- Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
- Білий В. Г.С.* Сковорода. Життя й наука. – Київ, 1924. – 46 с.

- Гузар І.* Сквородознавство на сучасному етапі і проблеми дальшого вивчення філософії Григорія Сквороди // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сквороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 159–168.
Те саме: Календар-альманах «Нового Шляху». – Торонто: Новий Шлях, 1998. – С. 126–135.
- Кудринский Ф.* Философ без системы (Опыт характеристики Григория Саввича Сквороды) // Киевская старина. – 1898. – Т. LX. – Январь. – С. 35–63; Февраль. – С. 265–282; Март. – С. 436–457.
Рец.: «Волянь». – 1898. – № 463; «Записки Наукового Товариства ім. Шевченка». – 1900. – Т. XXXVII. – С. 39–40 [бібліографія] [наприкінці тексту підпис: *С. Гн.*].
Те саме: Окр. відбитка. – Київ: Типографія університета, 1898. – 70 с.
- Мірчук І. Г. С.* Скворода. Замітки до історії української культури. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1925. – 21 с.
Те саме: Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923–1924). – 1926. – Т. 1. – С. 19–37; Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 38–57.
- Олексюк В.* Григорій Скворода – християнський філософ // *Олексюк В.* До проблем доби обману мудрости: Збірник філософічних студій / Вступне слово Г. Лужницького. – Чикаго, 1975. – С. 15–51.
Те саме: *Олексюк В.* Християнська основа української філософії (Вибрані твори). – Київ: Видавничий Дім «Соборна Україна», 1996. – С. 178–192.
- Скринник М.* Проблема цілісності духовного світу Г. Сквороди // Г. Скворода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науководослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 27–31.
- Столяр М.* Особливості філософування Г. С. Сквороди, або Плутарх проти Аристотеля // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія 10: Філософія, економіка, соціологія. – Тернопіль, 1998. – № 1. – С. 5–7.
- Ткачук О. О.* Філософія Г. Сквороди як система // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – Вип. 6. – С. 182–192.
- Товкачевський А.* Григорій Савич Скворода // Українська хата. – 1913. – Березень. – С. 170–185; Квітень – травень. – С. 258–274; Червень. – С. 350–362; Липень – серпень. – С. 479–496.
Те саме: Окр. відбитка. – Київ: Життя й мистецтво, 1913. – 67 с.
- Чижевський Д.* Фільософія Г. С. Сквороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г. С. Сквороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эри В. Ф.* Григорий Саввич Скворода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.

- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; Эрн В. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Erdmann-Pandžić E. von. Wahre Poiesis als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin 2000. – Berlin: Deutsche Association der Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.*
- Українську (коротшу) версію див: *Ердманн-Панджіч Е. фон. Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Панджіч* (у тексті) та *Ердман-Пандзіч* (у змісті)].*
- Jastrzębiec-Kozłowski Cz. Grzegorz Skovoroda, myśliciel ukraiński // Problemy Europy Wschodniej. – 1939. – № 2. – S. 120–128; № 3. – S. 185–194.*
- Kaluzny A.E. La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.*
- Koultchytskyi A. Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personnalisme // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l’Institut d’Études Slaves de Paris à l’ocasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d’Études Slaves, 1976. – P. 55–110.*
- Mirčuk J. H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.*
- Те саме: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.*
- Shein L.J. An Examination of Gryhory Skovoroda’s Philosophical System // Ukrainian Quarterly. – 1983. – Vol. 39. – P.171–178.*
- Див. також: 3.9; 3.10; 3.11; 3.12; 10.6; 11; 26.1; 26.13.7; 26.16; 26.18.1; 26.20.4.

26.20.3. Гностицизм

Ще Володимир Ерн звернув увагу на деякі *гностичні* риси у філософії Сковороди. Принаймні, сковородинське уявлення про мудрого чоловіка дуже нагадує той образ філософа-гностика, що його змалював у своїх «Строматах» Климент Олександрійський. Так, згідно з Климентом, гностик, чим ідеальним утіленням був сам Христос, – це людина, яка 1) пізнає себе (принцип себепізнання є чільною засадою філософії Сковороди); 2) тлумачить Святе Письмо (у сковородинській притчі про пустельника й птаха – трактат «Silenus Alcibiadis» – сказано, що одним з головних релігійних і етичних завдань мудрого чоловіка є пізнання прихованого сенсу Біблії); 3) виконує Божі заповіді (на цьому засновується вся етика Сковороди); 4) навчає інших людей добру (Сковорода був мандрівним “навчителем мудрості”). У будь-якому разі, високе поцінування Сковородою *пізнання* (пізнання – це справжня субстанція гностика, поза якою він не існує), а також деякі моделі думання (коловий принцип тощо) споріднюють його з християнським гнозисом.

- Білик О.М., Білик Я.М.* Питання про гностицизм Г. Сковороди // Тези доповідей II Харківських сквородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 148–149.
- Вайсконф М.* Гоголь и Сковорода: Проблема “внешнего человека” // Советское славяноведение. – 1990. – № 4. – С. 36–45.
Англійський переклад див.: *Weiskopf M. Gogol' and H.S. Skovoroda: The Problem of the “External Man”* // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 187–201.
Український переклад див.: *Вайсконф М.* М.В. Гоголь і Г.С. Сковорода: проблема “зовнішньої людини” (пер. з англ. Н. Поліщук) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 346–360.
- Кравець В.В.* Разговор о Сковороде. С приложением хрестоматии по сквородиноведению. – Киев: РВЦ «Проза», 2000. – 272 с.
- Прокопов Д.* Образ змія в діалогах Сковороди: контекст співвідношення трансцендентного та іманентного // Філософська думка. – 1998. – № 2. – С. 139–152.
- Сирцова О.* Неогностичні тенденції у філософії Григорія Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 287–293.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschižewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шевченко В.І.* Гностико-екзистенціальна підстава вчення Г.Сковороди про пізнання // Пам'яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 166–170.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Arseniew N. von.* Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by

R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.

Український переклад див.: *Біланок П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.

Čyževskýj D. Skovoroda-Studien. II. Skovorodas Erkenntnislehre und Philo // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1933. – Bd. X. – S. 47–60.

Oljančyn D. Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.

Див. також: 2.14; 3.2; 3.10; 3.10.1; 3.10.2; 3.14; 6.1; 6.6; 10.12.2; 26.8.8; 26.12.

26.20.4. Діалектичність (антитетичність)

Антитетичність, тобто сполука протилежного – одна з найхарактерніших рис сквородинської методи осягнення Абсолютного. Досить звернути увагу на численні формули антитетичного ґатунку (наприклад, протиставлення полярних за змістом понять, означення, які суперечать означнику, конструкції на взір “нераздіљная безконечность и безконечная нераздіљность”), що їх рясно вживає наш філософ. Найдокладніший розгляд сквородинської антитетички, потрактованої як осереддя *діалектичного способу думання*, подав Дмитро Чижевський у книзі «Філософія Г.С. Сковороди». Загалом беручи, уся ця книга, за словами самого автора, покликана була дати “шоближчу характеристику антитетички Сковороди в кожному пункті його світогляду”. “Антитетика..., – продовжує Чижевський, – не є шось незвичне в історії філософії. Античний платонізм, отці Церкви, що платонізують, містика середньовіччя та переважно німецька містика нових часів – це етапи розвитку антитетичного думання в історії світової філософії”. За основні джерела антитетички Сковороди можна вважати античний (Платон, Філон Олександрійський) та християнський (Діонісій Ареопітаґітський) платонізм, новозапівітну антитетичку (святий апостол Павло) й парадоксальну формулу христологічного догмату, а також практику барокового концептизму.

Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.

Зеньковський В.В. Філософія Сковороди // *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.

Те саме: *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Паритет, 2001. – С. 65–80.

Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.

Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.

- Карась А.* Людина і світ у поглядах Григорія Сковороди (мандрівка за думками філософа) // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 36–49.
- Михайловська Н.* Особливості філософського вчення Г. Сковороди: Текст лекції з курсу філософії. – Харків: Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури, 1996. – 20 с.
- Петров В.* Теорія “нероблення” Гр. Сковороди // Життя й революція. – 1926. – № 4 (Квітень). – С. 49–55.
- Петров В.П.* До характеристики філософського світогляду Сковороди (Вчення Сковороди про матерію) // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності / За ред. А. Кримського. – Київ, 1927. – Ч. II. – С. 30–43 (Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, кн. XIII–XIV).
Рец.: *Čyževskij D.* «Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin». – 1929. – Bd. 2. – S. 190–191; *Čyževskij D.* «Ruch filosofický». – 1929. – № 8. – S. 183.
Те саме: Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 587–602.
- Пригодій С.* Кільце аналогії, антигетика у Г. Сковороди й Р. Емерсона // Слово і час. – 1999. – № 12. – С. 20–25.
- Скринник М.* Проблема цілісності духовного світу Г. Сковороди // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 13–15.
- Слюсарчук Л.* Етнокультурні та історико-філософські джерела національної самосвідомості // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Стілос, 1998. – Вип. 1. – С. 67–82.
Про Сковороду див. на с. 75–79.
- Тимошенко Ю.В.* Антитеза в бароковому стилі Григорія Сковороди // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Т. Поліщук, Ю.В. Тимошенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського державного університету; «Брама», 2003. – С. 113–120.
- Чижевський Д.* Фільософічна метода Сковороди // Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. Праці філологічні. – Львів, 1930. – Ч. I. – С. 145–171 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. XCIX).
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Штов І.П.* Диалектическая дихотомия в религиозно-философском мировосприятии Г.С. Сковороды // Тези доповідей II Харківських сквородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 138–139.

- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
Український переклад див.: *Біланюк П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Čyževskýj D.* Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.
- Erdmann-Pandžić E. von.* Wahre Poiesis als Aufstieg zu Gott. Zur Tradition der poetologischen Reflexionen und Strategien bei Hryhorij S. Skovoroda // Deutsche Association der Ukrainisten. Bulletin 2000. – Berlin: Deutsche Association der Ukrainisten e. V. c/o Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin, Arbeitsbereich Geschichte und Kultur, 2000. – S. 41–57.
Українську (коротшу) версію див.: *Ердманн-Панджіч Е. фон.* Істинна поезія (poiesis) як сходження до Бога / Пер. з нім. М. Ігнатенка // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 618–641 [у виданні авторчине прізвище помилково подано як: *Ердман Панджіч* (у тексті) та *Ердман-Панзіч* (у змісті)].
- Genyk-Berezovská Z.* Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // Skovoroda H. Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.
Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.
- Kaluzny A.E.* La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Koultchytskyi A.* Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personnalisme // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 55–110.
- Łuźny R.* Oświeceniowe antynomie światopoglądowe na Ukrainie, w Rosji i w Polsce // Z polskich studiów slawistycznych. Seria 6: Literaturoznawstwo, folklorystyka, problematyka historyczna. Prace na IX Międzynarodowy Kongres Slawistów w Kijowie 1983. – Warszawa, 1983. – S. 301–312.
Про Сковороду див. на с. 309–311.
- Tschižewskij D.* Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph (1722–1794) (Zur Geschichte der “dialektischen Methode”) // Der russische Gedanke. – 1929. – Hft. II. – S. 163–176.
Див. також: 3.3; 3.9; 3.10; 3.11; 3.12; 3.14; 10.3.

26.20.5. Дуалізм

Уже Федір Зеленогорський – автор одного з перших ґрунтовних розглядів філософії Сквороди – поцінував її як зроду *дуалістичну*. Справді-бо, усі три онтологічні ділянки-“світи” Скворода повсякчас описує в антитетичних формулах: він різко протипокладає *видиму* та *невидиму* природу в космосі, *зовнішню* та *внутрішню* людину в людині, *буквальний* і *символічний* сенс у Біблії. Назагал, філософ у всьому намагається додати *двоїну*: *два* дерева в дереві, *два* сонця в сонці, *два* серця в серці тощо. При тому досить часто він говорить про одвічну борню цих двох первнів. Одначе, дуалізм Сквороди, що має за основне джерело платонівську традицію, як слушно зазначав Дмитро Чижевський, “переходить від простого констатування існування протиріч до твердження, що один із протирічних принципів є “вищий”, “ліпший”, “сильніший” за другий. Дуалізм забарвлюється релігійно, вартісно, есхатологічно: “рух” між протиріччями, між противенствами є боротьба “світла” та “тьми”, “добра” та “зла””. Відтак, цей дуалізм набуває виразних рис “монодуалізму”.

- Гордієвський М.І.* Теоретична філософія Г.С. Сквороди // Памяти Г.С. Сквороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.
- Гузар І.* Григорій Скворода у контексті просвітительської філософії // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сквороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 69–87.
- Гузар І.* Г.В. Ляйбніц і Григорій Скворода про щастя людини і зло на землі // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сквороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 88–102.
- Зеньковський В.В.* Філософія Сквороди // *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
Те саме: *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.
Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.
- Клепатський П.* Український мандрівний філософ Григорій Савич Скворода. – Кам’янець на Поділлі: Правобережна філія «Українського видавництва в Катеринославі», 1920. – 32 с.
- Пісоцький В.* Ідея толерантності в етиці Г.С. Сквороди // Сіверянський літопис. – 1999. – № 1. – С. 157–165.
Те саме: Людина і світ. – 1999. – № 10. – С. 49–51.
- Струмаський В.П.* Дуалістична суть філософії людини Григорія Сквороди // Пам’яті Григорія Сквороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред.

- проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 133–135.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Шнем Г.Г.* Очерк развития русской философии. – Петроград: Колос, 1922. – Ч. 1. – 349 с.
- Про Сковороду див. на с. 68–83.
- Те саме: *Шнем Г.Г.* Сочинения. – Москва: Правда, 1989. – С. 82–96;
- Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шнем Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 291–306.
- Arseniew N. von.* Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // *Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas* / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // *Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles* / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
- Український переклад див.: *Біланюк П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // *Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць.* – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Čyževskij D.* Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel // *Zeitschrift für slavische Philologie.* – 1935. – Bd. XII. – S. 308–332.
- Gustafson R.F.* Tolstoy's Skovoroda // *Journal of Ukrainian Studies.* – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 87–96.
- Łużny R.* Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // *Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag* / Hrsg. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schüttrumpf. – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.
- Mytrowytsch K.* Skovoroda – figure typique du “siècle des lumières” en Ukraine // *Jahrbuch der Ukrainekunde,* 1982. – München, 1982. – P. 59–87.
- Rudnyckij J.B.* A Tribute to Skovoroda on the Occasion of the 250th Anniversary of His Birth // *Ukrainian Review.* – 1973. – Vol. 20. – No. 2. – P. 15–18.
- Те саме: *Rudnyckij J.B.* A Tribute to Skovoroda // *Сковородяна I.* – Ottawa, 1994. – P. 3–7.
- Sherer S.P.* Hryhorii Skovoroda's «Narcissus»: Its Ideas and Place in East Slavic Thought // *Michigan Academician.* – 1989. – Vol. XXI. – No. 2. – P. 147–155.
- Див. також: 3.2; 3.3; 3.4; 3.9; 3.10; 3.11; 3.14; 11; 13.13; 26.2; 26.4; 26.8.2; 26.8.12; 26.13.4; 26.13.6.

26.20.6. Ірраціоналізм (стосунок до раціоналізму)

Питання про стосунок філософії Сквороди до *ірраціоналізму* (емоціоналізму) чи *раціоналізму* розв'язувалося по-різному. Так, різке заперечення філософом “історичного розуму” Святого Письма та закиди на адресу “історичного християнства” спричинилися до поцінування Сквороди як “раціоналіста *pur sang*” (Олександра Єфіменко). Цей погляд міг знаходити деяке потвердження і в практикованій Сквородою *геурстиці*, котра посутно спирається на так звані *логічні* чинники, тобто передбачає тлумачення Святого Письма з погляду його прагматики та змісту, контекстів, а також *словесних* та *речових* гомологізмів (паралельних місць). Отож, Микола Сумцов стверджував, що в Сквороди “*ratio* виступає гостро і ясно”. Утім, сквородинський “раціоналізм” у ділянці біблійної герменевтики вкрай далекий від просвітницького, а його розуміння Біблії є “в ґрунті речі надраціоналістичне” (Володимир Ерн). Це – сказати б, “містичний раціоналізм”. Наука нашого філософа “вільна від раціоналістичного забарвлення” (Дмитро Чижевський) навіть тоді, коли він називає серце “мислю”. Сам стиль думання Сквороди далекий від раціоналізму. Слід зазначити, що Скворода виявляє крайню нехіль не лише до раціоналізму просвітницького гатунку, але й до раціоналізму схоластичного, який він іронічно називав “підлим квасом шкільних богословів”.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Скворода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Баранов В.Е. Григорій Скворода и судьбы европейского рационализма // *Культура у філософії ХХ століття: Матеріали ІV Харківських міжнародних сквородинівських читань* (Харків, 30 вересня – 1 жовтня 1997 р.). – Харків: Університет внутрішніх справ, 1997. – С. 211–213.

Бетко І. Скворода-містик в культурологічній концепції Д.Чижевського // *Філософська і соціологічна думка*. – 1994. – № 5–6. – С. 37–46.

Російський переклад див.: *Бетко И.* Скворода-мистик в культурологической концепции Д. Чижевского / Пер. с украинского И. Калишевской // *Философская и социологическая мысль*. – 1994. – № 5–6. – С. 37–46.

Бичко А.К. Класична доба української філософії // *Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г.* Історія філософії: Підручник. – Київ: Либідь, 2001. – С. 335–358.

Про Сквороду див. на с. 339–346, 349, 352, 355, 356.

Гордієвський М.І. Теоретична філософія Г.С. Сквороди // *Памяти Г.С. Сквороди (1722–1922): Збірка статтів*. – Одеса, 1923. – С. 3–36.

Гузар І. Сквородознавство на сучасному етапі і проблеми дальшого вивчення філософії Григорія Сквороди // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сквороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 159–168.

Те саме: Календар-альманах «Нового Шляху». – Торонто: Новий Шлях, 1998. – С. 126–135.

Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сквороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.

Деркач Ж.В. Рациональное та ірраціональне в політичних поглядах Г. Сквороди // *Проблема раціональності наприкінці ХХ століття: Матеріали V Харківських*

- міжнародних Сквородинівських читань. 29–30 вересня 1998 р. – Харків: Університет внутрішніх справ, 1998. – С. 36–38.
- Ефименко А.Я.* Личность Г.С. Сквороды как мыслителя [Реферат, прочитаний на засіданні Московського психологічного товариства 5 листопада 1894 р.] // Вопросы философии и психологии. – 1894. – Кн. 5 (25). – С. 419–444.
Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 255–275.
- Ефименко А.Я.* Философ из народа // Книжки недели. – 1894. – Январь. – С. 7–30.
Те саме: *Ефименко А.Я.* Южная Русь (Очерки, исследования, заметки). – Санкт-Петербург: Изд. Общества им. Шевченко, 1905. – Т. 2. – С. 236–254.
- Льїн В.* Поліфонія гуманістики українського філософського мислення // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії НАН України та Полтавського державного педагогічного університету. – Київ; Полтава, 2000. – Вип. 3. – С. 51–65.
Про Сквороду див. на с. 53, 55, 59, 61, 62.
- Льїн В.В.* Григорій Скворода. Життя як виклик // *Льїн В.В.* Український гуманізм: тотожність раціонального та ірраціонального (три ступені сходження до істини). – Київ, 1999. – С. 113–256.
- Льїн В.В.* Г. Скворода та С. К'єркегор: дилема раціонального та ірраціонального у визначенні морального сенсу буття людини // Вісник Харківського національного університету. – № 465. – Серія: Теорія культури та філософія науки. – Харків, 2000. – Вип. 23. – С. 206–218.
- Льїн В.В.* Екзистенціально-персоналістські інтенції гуманістики (“інтуїція серця” як антитеза раціоналізму) // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – Вип. 9. – С. 3–13.
Про Сквороду див. на с. 3, 4, 5, 9.
- Льїн В.В.* Український філософський гуманізм: контамінація раціонального та ірраціонального: Автореф. дис. ... д-ра філос. наук. – Київ, 2000. – 36 с.
Про Сквороду див. на с. 4, 9, 12, 18, 19, 20–24, 28.
- Коваленко Гр.* Григорій Скворода, його життя і твори. – Полтава: Накладом Полтавської спілки споживчого товариства, 1919. – 156 с.
- Кудринский Ф.* Философ без системы (Опыт характеристики Григория Саввича Сквороды) // Киевская старина. – 1898. – Т. LX. – Январь. – С. 35–63; Февраль. – С. 265–282; Март. – С. 436–457.
Те саме: Окр. відбитка. – Киев: Типография университета, 1898. – 70 с.
- Марченко О.* Владимир Эрн и его книга о Григории Сквороде // Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 10–25.
- Марченко О.В.* Очерки по истории философии. – Москва: Московский государственный университет печати, 2002. – 252 с.
- Морська Н.Л.* Ірраціональне пізнання в філософській думці України: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Львів, 2003. – 20 с.
Про Сквороду див. на с. 11.
- Петров В. Г.С.* Скворода. Спроба характеристики // Київська старовина. – 2001. – № 4. – С. 109–120.

- Рачек О.* Діалектика підсвідомості – джерело пізнання істини і порив у майбутнє у філософії Григорія Сковороди // *Визвольний Шлях*. – 1997. – Річник L. – Кн. 12 (597). – С. 1505–1509.
- Скринник М.* Ідейне підґрунтя українського романтизму // *Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка*. – Львів, 1991. – Т. ССXXII: Праці історико-філософської секції. – С. 201–215.
Про Сковороду див. на с. 201–202, 203, 204, 206–209, 214.
- Скринник М.* Раціоналістична та культурологічна традиції української національної філософії // *Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р.* / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 88–96.
- Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // *Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди*. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 51–74.
Те саме: *Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія*. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 149–182.
- Франко Н.О., Новікова С.Б.* Г.С. Сковорода: варіант раціоналістичної інтерпретації теології // *Проблема раціональності наприкінці XX століття: Матеріали V Харківських міжнародних Сковородинівських читань*. 29–30 вересня 1998 р. – Харків: Університет внутрішніх справ, 1998. – С. 85–86.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Штов С.И., Штова С.Н.* Мистическое и рациональное в философском наследии Г. Сковороды // *Культура у філософії XX століття: Матеріали IV Харківських міжнародних Сковородинівських читань (Харків, 30 вересня – 1 жовтня 1997 р.)*. – Харків: Університет внутрішніх справ, 1997. – С. 283–284.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: *Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология*. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Besobrasof M. von.* Gregor Skovoroda, ein Philosoph der Ukraine (1722–1794) // *Archiv für Geschichte der Philosophie*. – 1912. – Bd. XXVI (Neue Folge, Bd. XIX). – S. 198–207.
- Lo Gatto E.* L'idea filosofico-religiosa russa da Skovoroda a Solovjov // *Bilychnis: Rivista di studi religiosi*. – 1927. – Vol. XXX. – P. 77–90.
Див. також: 3.2; 3.3; 3.9; 3.10; 3.11; 3.12; 11; 26.8.9; 26.12; 26.16.8; 26.18.1; 26.20.8.

26.20.7. Евдемонізм

Філософію Сковороди по праву розглядають у річизі *евдемоністської* традиції (сам Сковорода вживав поняття *євбаціонія*, перекладаючи його словом “благополучіє”, тобто *щастя*). *Щастя* Сковорода тлумачить як остаточну мету філософії (“Справа премудрості полягає в тому, аби зрозуміти, що таке щастя...”) та всього дочасного життя людини. Ба більше – він перетворює це поняття на своєрідний есхатологічний принцип, тобто на щось піджоже до оригенівського уявлення про всеосяжну віднову Божого творива – апокатастасис. Недаром у діалозі «Розмова п’яти подорожніх про справжнє щастя в житті» між персонажами розгортається така примітна суперечка:

Григорій: Премилосерднїйшее естество всѣм без выбора душам открыло путь к счастью... *Афанасій*: Пстой! Сіє слово, кажется, воняет ересью – всѣм без выбора!

Яков: Пожалуй, не мешай, господин православный суевѣр: все-на-все родилось на добрый конец. А добрый конец – разумїй счастье”.

Арутюнян В.Л. Евдемонизм как квинтэссенция философских воззрений Ж.-Ж. Руссо и Г.С. Сковороды // *Философия и социология в контексте современной культуры: Сборник научных трудов.* – Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 1998. – С. 27–34.

Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.

Те саме: Друге, виправлене вид. – Київ: Видавництво «Орії» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.

Кондратюк Л. Моральна філософія Г. Сковороди і антична євдемоністична традиція // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 38–41.

Товкачевський А. Григорій Савич Сковорода // *Українська хата.* – 1913. – Березень. – С. 170–185; Квітень – травень. – С. 258–274; Червень. – С. 350–362; Липень – серпень. – С. 479–496.

Те саме: Окр. відбитка. – Київ: Життя й мистецтво, 1913. – 67 с.

Чижевський Д. Фільософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).

Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.

Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.

Ярмусь С. Поняття про щастя на основі філософії Сковороди // *Ярмусь С.* Вибране із статей, проповідей і доповідей протопресвітера Степана Ярмуса. – Вінніпер, 1991. – С. 318–350.

Angyal A. Die slawische Barockwelt. – Leipzig: Seemann, 1961. – 321 S.

Про Сковороду див. на с. 303–305.

Kutash I.G. Happiness in the Thought of Hryhorii S. Skovoroda: Ph. D. dissertation. – McGill University, 1986. – IV, 218 p.

Winter E. Byzanz und Rom in Kampf um die Ukraine 955–1939. – Leipzig: Otto Harrassowitz, 1942. – 227 S.

Про Сковороду див. на с. 116–120, 140.

Див. також: 3.4; 3.10.2; 3.13; 6.9; 26.4; 26.8.11; 26.8.13; 26.10; 26.13.2; 26.18.1.2; 26.18.1.3.

26.20.8. Кордоцентричність

В історії української філософії, починаючи від праць Дмитра Чижевського, заведено підкреслювати *кордоцентричність* сквородинської науки. При тому доволі часто кордоцентричність тлумачать як справжню “підставу української духовності й філософії” (Степан Ярмусь). У такому разі зачинателем української “філософії (теології) серця” постає Кирило Ставровецький («Зерцало богословія»), а за її класичне втілення править наука Сковороди. Справді-бо, Сковорода дуже часто говорить про *серце*, розглядаючи його в найрізноманітніших стратегіях: і як неподільне осереддя душі, і як містичну галузку Божої благодаті, тобто “сродність” (“*Всяк есть тѣм, чіе сердце в нем*”), і як думку (тут сквородинське *серце* схоже на схоластичні поняття *scintilla animae* чи *rationis*), і як бездонну глибину (позасвідоме), і як арену споконвічної борні добра та зла. Слід зазначити, що в українському бароковому богомисленні тема *серця* взагалі була дуже популярною – досить пригадати бодай «Діоптру» Віталія Дубенського чи «Богомислення» Івана Максимовича (переклад трактату «*Meditationes Sacrae*» чільного лютеранського богослова Йоганна Гергарда). Ця тема переоголом знайде своє продовження шонайперше в романтичній традиції («Вибрані місця з листування з друзями» Миколи Гоголя, “хуторянська філософія” Пантелеймона Куліша, «Серце та його значення в духовному житті людини, згідно з наукою Слова Божого» Памфіла Юркевича).

- Абрамов А.И.* Метафізика любви и философия сердца в русской философской культуре // Философия любви / Под общ. ред. Д.П. Горского. Сост. А.А. Ивин. – Москва: Политиздат, 1990. – Ч. 1. – С. 149–161.
Про Сковороду див. на с. 149, 151–154, 157, 159.
- Барабаш Ю.Я.* Шевченко і Сковорода. (Причинки до проблеми) // Пам’яті Григорія Сковороди: Матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета / За ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 17–21.
- Бичко А.К.* Класична доба української філософії // *Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г.* Історія філософії: Підручник. – Київ: Либідь, 2001. – С. 335–358.
Про Сковороду див. на с. 339–346, 349, 352, 355, 356.
- Бичко А., Бичко І.* Концентрично-бароковий контекст української філософії: феномен Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 51–78.
- Бовсунівська Т.* Філософія серця Г. Сковороди і українська ментальність // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 84–94.
- Гаврюшин Н.К.* Б.П. Вышеславцев и его “философия сердца” // Вопросы философии. – 1990. – № 4. – С. 53–62.
Про Сковороду див. на с. 59.
- Гнатюк Я.* Філософсько-теософський кордоцентризм у текстах Григорія Сковороди: історико-типологічний вимір // Людина і політика. – 2001. – № 3. – С. 114–121.

- Голозубов О., Немировська Н. Радість і сміх в українській духовній культурі // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 2004. – Т. 10. – С. 133–146.
Про Сковороду див. на с. 142–143.
- Гузар І. Сковородознавство на сучасному етапі і проблеми дальшого вивчення філософії Григорія Сковороди // Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 159–168.
Те саме: Календар-альманах «Нового Шляху». – Торонто: Новий Шлях, 1998. – С. 126–135.
- Гусаченко В. Два світи і “дві натури” Григорія Сковороди // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1995. – Т. 4. – С. 55–62.
- Єлістратов С.Г. “Філософія серця” Памфіла Юркевича: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Київ, 1996. – 25 с.
Про Сковороду див. на с. 5, 8, 20–22.
- Закидальський Т. Поняття серця в українській філософській думці // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 8. – С. 127–138.
Російський переклад див.: Закидальський Т.В. Понятие сердца в украинской философской мысли // Философская и социологическая мысль. – 1991. – № 8. – С. 127–138.
- Зязюн І.А. “Філософія серця” Григорія Сковороди // Шлях освіти. – 1998. – № 1. – С. 38–40.
- Льїн В. Поліфонія гуманістики українського філософського мислення // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії НАН України та Полтавського державного педагогічного університету. – Київ; Полтава, 2000. – Вип. 3. – С. 51–65.
Про Сковороду див. на с. 53, 55, 59, 61, 62.
- Льїн В. Сумірність моральних інтенцій в кордоцентризмі Б. Паскаля і Г. Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 121–134.
- Льїн В.В. Любов до Бога та ідея Бога (співмірність кордоцентричних концепцій Б. Паскаля і Г. Сковороди) // На межі тисячоліть: Християнство як феномен культури. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Київ: МЛП, 2000. – С. 177–190.
- Льїн В.В. Християнська “цивілізація любові” (співмірність кордоцентричних концепцій Б. Паскаля і Г. Сковороди) // Українське релігієзнавство: Бюлетень Української асоціації релігієзнавців. – 2000. – № 15. – С. 3–12.
- Кальченко В.М., Мозговий І.П. Антропоцентристські ідеї у філософії “серця” Г.С. Сковороди // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 54–55.
- Калюжний А.-Є. Філософія серця Григорія Сковороди / Пер. з фр. Л. Мелішкевич // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 642–659.

- Карпин К.* Етико-гуманістичне розуміння людини у творчій спадщині Г. Сковороди // Філософські пошуки. – Львів; Одеса: ІФЛЮ–ЛФС «Cogito» Центр Європи, 1997. – Вип. 4: Людина: становлення та розвиток. – С. 283–284.
- Кисельов М. Г.* Сковорода – фундатор української філософії // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 88–95.
- Лосев А.Ф.* Русская философия // Век XX и мир. – 1988. – № 2. – С. 36–44; № 3. – С. 40–47.
 Про Сковороду див. на с. 39–43 (№ 2).
 Те саме: *Лосев А.Ф.* Страсть к диалектике. Литературные размышления философа. – Москва: Советский писатель, 1990. – С. 78–85; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 72, 74–78, 94; *Лосев А.Ф.* Философия. Мифология. Культура. – Москва: Политиздат, 1991. – С. 214, 216–222.
- Максимов С.И.* “Философия сердца” как мировоззренческое основание национальной философии права // Тези доповідей II Харківських сквородинівських читань. Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи. – Харків: Харківський державний університет, 1993. – С. 104–106.
- Матковская И.Я., Голубович И.В.* Парадоксальная топология Г. Сковороды и философия XX ст. // Слов’янський збірник. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 6. – С. 139–145.
- Мовчан П.И.* Философия сердца. Жизнь и философия Григория Сковороды // Эниология. – 2002. – № 1. – С. 59–62.
- Ніценко В.П.* Кордоцентризм Г.С. Сковороди // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – 150–152.
- Нічик В.М.* Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
- Олексюк В.* Григорій Сковорода – християнський філософ // *Олексюк В.* До проблем доби обману мудрости: Збірник філософічних студій / Вступне слово Г. Лужницького. – Чікаго, 1975. – С. 15–51.
 Те саме: *Олексюк В.* Християнська основа української філософії (Вибрані твори). – Київ: Видавничий Дім «Соборна Україна», 1996. – С. 178–192.
- Рик С.М.* Ідеї кордоцентризму в етиці Г.С. Сковороди // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 125–127.
- Сігов К.* Метафізика гри та “веселіє серця” Григорія Сковороди // Сучасність. – 1992. – Ч. 12. – С. 66–75.
- Сігов К.Б.* Гра та “веселіє сердечное” у філософській антропології Г.С. Сковороди // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 18–33.

- Скринник М. Раціоналістична та культурологічна традиції української національної філософії // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 88–96.
- Слободянюк Д.І. “Філософія серця” Григорія Сковороди // Актуальні проблеми дослідження філософської культури східних слов’ян XI–XVIII ст.: Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції, присвяченої 270-літтю від дня народження Г.С. Сковороди. – Полтава, [б. р.] [1992]. – С. 118–119.
- Целік Т.В. Духовні витоки кордоцентризму Г.С. Сковороди // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г.С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 177–183.
- Циточка Л. “Філософія серця” Григорія Сковороди і сучасне розуміння // Українське слово. – 1998. – 29 січня. – С. 6.
- Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1931. – 175 с.
Про Сковороду див. на с. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157.
Те саме: 2-е вид. – Мюнхен, 1983. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30–34, 35–63, 65, 92–94, 97, 104, 143–145, 157; 3-е вид. – Нью-Йорк, 1991. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157; 4-е вид. – Київ: Видавництво «Орія» при УКСП «Кобза», 1992. – С. 4, 15, 22–23, 31, 32, 36–41, 43–54, 56–62, 65–79, 81, 82, 117–119, 121, 125, 135, 187, 189, 206.
- Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
Те саме: Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
Німецькомовну версію книги див.: *Tschiżewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Ярмусь С. Кордоцентризм – підстава української духовності й філософії // Науковий конгрес у 1000-ліття Хрищення Руси-України у співпраці з Українським Вільним Університетом. Збірник праць ювілейного конгресу. – Мюнхен, 1988–1989. – С. 402–417.
Про Сковороду див. на с. 408, 410.
- Ярмусь С. Памфіл Данилович Юркевич (1826–1874) та його філософська спадщина // *Юркевич П.Д.* Твори. – Вінніпер, 1979. – С. 1–75.
Про Сковороду див. на с. 27–28, 29.
Англійську версію див.: *Jarmus S. Pamphil D. Yurkevych (1826–1874) and his philosophic legacy* // *Юркевич П.Д.* Твори. – Вінніпер, 1979. – Р. 94–95.
- Bellemare P. Skovoroda Gregoire – Philosophy from the Heart* // *Dialogue – Canadian Philosophical Review.* – 1984. – Vol. 23. – No. 3. – P. 120–122.
- Bilaniuk P.B.T. An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda* // *Hryhorij Savyc Skovoroda. An Anthology of Critical Articles* / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.

- Український переклад див.: *Біланюк П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Bojko-Blochín Ju.* H.S. Skovoroda im Lichte der ukrainischen Geschichte // Die Welt der Slaven. – Wiesbaden, 1966. – Jg. XI. – S. 306–316.
- Український переклад див.: *Бойко Ю. Г.* Сковорода у світлі української історії // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 284–292.
- Genyk-Berezovská Z.* Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // *Skovoroda H.* Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.
- Kaluzny A.E.* La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Marshall R.H.* Skovoroda Hryhorij: Philosophy from the Heart. Review // Journal of Ukrainian Studies. – 1985. – Vol. 10. – No. 2. – P. 95–97.
- Rupp J.* Der ukrainische Rousseau: Skovoroda und seine theologische Ansichten // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 17–29.
- Див. також: 6.1; 10.19.1.5; 10.19.1.15; 10.19.1.22; 10.19.1.23; 10.19.2.2; 10.19.2.7; 11; 22; 24.2.8; 26.2; 26.8.9; 26.18; 26.18.1.6; 26.18.4.

26.20.9. Логосичність

Важливу роль у філософії Сковороди відіграє платонічна наука про Софію-Премудрість Божу. Розмірковуючи над Божим промислом, Сковорода в трактаті «Початкові двері до християнського доброго життя» каже, що Софія-Премудрість схожа на маленьке зернятко, “в котрому заховалося ціле дерево з плодами та листям, або на маленький простий камінчик, в котрому схована величезна пожежа”. У різних віках та народах її позначали різними символічними образами, а “за часів пізніших показалася вона в образі людському, вчинившись Богочоловіком”. Відтак, філософ ототожнює Премудрість із Христом, можливо, розглядаючи Христове тіло, услід за «Строматами» Климента Олександрійського, як *вбрання Логоса*. Так чи так, філософія Сковороди – *логосична*. Питання про логосичність філософії Сковороди вперше докладно розглянув Володимир Ерн, протипокладаючи сквородинський *Логос*, як річ метафізичну й божественну, прикметному для новочасної західної філософії *ratio*, як прояву суто людського.

- Зеньковський В.В.* Философия Сковороды // *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
- Те саме: *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
- Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York:

- Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.
- Французский перевод див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.
- Лосев А.Ф.* Русская философия // Век XX и мир. – 1988. – № 2. – С. 36–44; № 3. – С. 40–47.
- Про Сковороду див. на с. 39–43 (№ 2).
- Те саме: *Лосев А.Ф.* Страсть к диалектике. Литературные размышления философа. – Москва: Советский писатель, 1990. – С. 78–85; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 72, 74–78, 94; *Лосев А.Ф.* Философия. Мифология. Культура. – Москва: Политиздат, 1991. – С. 214, 216–222.
- Марченко О.* Владимир Эрн и его книга о Григории Сковороде // Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 10–25.
- Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D.* Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Billington J.H.* The Icon and the Axe: An Interpretive History of Russian Culture. – New York: Knopf, 1966. – XVIII, 786, XXXIII p.
- Про Сковороду див. на с. 238–242.
- Те саме: New York: Vintage Books, 1966. – P. 238–242; London: Weidenfeld and Nicolson, 1966. – P. 238–242; New York: Knopf, 1967. – P. 238–242; New York: Vintage Books, 1970. – P. 238–242; New York: Random House, 1970. – P. 238–242 (A Vintage Book; 620); Magnolia, MA: Smith Publ., 1994. – P. 238–242.
- Російський переклад див.: *Биллингтон Дж.Х.* Икона и топор: Опыт истолкования истории русской культуры. – Москва: Рудомино, 2001. – С. 288–290, 292–293, 405, 416, 418.
- Haase F.* Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. – 1928. – Bd. IV. – Hft. 1. – S. 21–42.
- Те саме: Репринт: New York; London: Johnson Reprint Company Ltd., 1966.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.

Див. також: 3.3; 3.14; 6.1; 11; 24.2.2; 26.2; 26.8.1; 26.8.10.

26.20.10. Людичність

Свою філософію та й саме життя Сковорода не раз називав “забавкою”. Зокрема, у «Розмові про стародавній світ» він пише: “Мнози глаголют, что ли д...лает в жизни Сковорода? Чем забавляется? Аз же о Господѣ радуся. Веселюся о Бозѣ, Спасѣ моем... Забава, римски – oblectatio, еллински – диатриба... есть корифа [кориофѣ – маківка, ество. – Л. У.], и верх, и цвѣт и зерно человеческия жизни. Она есть центр каждой жизни. Всѣ дѣла коеяждо жизни сюда текут, будто стеблѣе, преобразуясь в зерно”. Тож філософія для Сковорода – це те, що греки називали диатрибѣ, тобто *дозвілля*, а разом *заняття, навчання*, – власне кажучи, непідлегле жодній прагматичній пізнання природи речей, така собі самостайна напнутість духа, в якій тільки й оприявнюється людське ество. За синонім до цього слова править *συχολή*. Недаром Сковорода називав Христа “главою схоластів” (principem τὸν σχολαστικόν), мавши на думці, що справжня мудрість – це особливий спокій. У цьому сенсі Сковорода є “людиною, яка грається” (homo ludens), а його філософія – *філософією гри*.

- Багалій Д.І.* Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 397 с.
- Кривуля О.М.* Філософія як диатриба // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковорода (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 4–6.
- Пелех П.* Теорія праці Сковорода і псевдо-сковородина теорія “нероблення” Петрова // Життя й революція. – 1926. – № 8 (Серпень). – С. 55–63.
- Петров В.* До дискусії про Сковороду // Життя й революція. – 1926. – № 8 (Серпень). – С. 63–67.
- Петров В.* Теорія “нероблення” Гр. Сковорода // Життя й революція. – 1926. – № 4 (Квітень). – С. 49–55.
- Прокопенко В., Руденко Д.* Г.С. Сковорода: філософія путі (простір буття, простір символу) // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Філософія. – Львів, 1994. – С. 80–83.
- Сигов К.* Метафізика гри та “веселіє серця” Григорія Сковорода // Сучасність. – 1992. – Ч. 12. – С. 66–75.
- Сігов К.Б.* Гра та “веселіє сердечное” у філософській антропології Г.С. Сковорода // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 18–33.
- Ушкалов Л.В., Марченко О.В.* Нариси з філософії Григорія Сковорода. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
- Mirčuk J.* H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
Те саме: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Zakydalsky T.D.* Skovoroda as Philosophus Ludens // Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 3–11.
- Див. також: 2.4; 2.14; 3.14; 26.4; 26.8.11; 26.13.

26.20.11. Персоналізм

Філософія Сковороди є глибоко *персоналістською*. Недаром його часом розглядають як предтечу персоналізму ХХ століття й порівнюють із Еммануелем Муньє, Миколою Бердяєвим чи Львом Шестовим. Людську індивідуальність Сковорода наділяє ознаками вищої цінності. Своє уявлення про людську індивідуальність він виводить не лише з усеосяжного християнського персоналізму, але також із живого досвіду людини-трудівника, майстра своєї справи – хлібороба, вояка, філософа. У природній причетності людини до якоїсь галузочки Божого промислу (“сродності”) Сковорода вбачає справжню людську мудрість, онтологічну закоріненість, адже сам Бог є не ким іншим, як Майстром, Поетом, котрий, наслідуючи вічні взірці, створює з аморфної матерії досконалу поему світобудови. Питання про персоналізм філософії Сковороди найдокладніше розглянуто в працях Олександра фон Кульчицького.

Дорожинська Н. Прояви індивідуалізму в українській філософській думці першої половини ХХ століття // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія: Філософія. – Тернопіль, 2001. – № 6. – С. 38–42.

Про Сковороду див. на с. 39, 41.

Дубров Я. Від дуалістсько-пантеїстського філософського вчення Сковороди через триалістсько-інтераціоналістський світогляд Поппера до аксіоматичної панфілософії триалізму // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди 21–22 грудня 1994 р. / Головний ред. та упоряд. А. Карась. – Львів: Світ, 1996. – С. 145–154.

Льїн В. Поліфонія гуманістики українського філософського мислення // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії НАН України та Полтавського державного педагогічного університету. – Київ; Полтава, 2000. – Вип. 3. – С. 51–65.

Про Сковороду див. на с. 53, 55, 59, 61, 62.

Льїн В. Трансформація ідей гуманізму в контексті української історико-філософської традиції (культурологічна інтросекція) // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2000. – № 2. – С. 11–16.

Про Сковороду див. на с. 12, 14, 15.

Льїн В.В. Григорій Сковорода. Життя як виклик // *Льїн В.В.* Український гуманізм: тотожність раціонального та ірраціонального (три ступені сходження до істини). – Київ, 1999. – С. 113–256.

Льїн В.В. Екзистенціально-персоналістські інтенції гуманістики (“інтуїція серця” як антитеза раціоналізму) // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – Вип. 9. – С. 3–13.

Про Сковороду див. на с. 3, 4, 5, 9.

Льїн В.В. Екзистенційно-персоналістські інтенції філософсько-естетичних поглядів Г.С.Сковороди // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. Альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Знання, 2000. – С. 188–195.

Карась А. Олександр Кульчицький: до питання про український персоналізм // Філософія. Історія культури. Освіта: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків: Око, 1996. – С. 17–24.

Про Сковороду див. на с. 18, 22.

- Карась А.* Філософія Григорія Сковорода як рефлексія самотворення // Вісник Львівського університету. – Львів, 1999. – Вип. 1. – С. 21–31.
- Кісь Р.* Антропологічна пневматологія Г. Сковорода та європейський духовний контекст // Transfiguration. Преображення: Альманах християнської думки. – Львів, 2003. – Вип. перший. – С. 44–76.
- Кульчицький А.* Григорій Сковорода – провідник персоналізму // Література і мистецтво (Додаток до часопису «Гомін України», Канада). – 1973. – Квітень.
- Кульчицький О.* Людина за філософією Г. Сковорода антитезою марксистсько-ленінської концепції людини // *Кульчицький О.* Український персоналізм. Філософська й етнопсихологічна синтеза. – Мюнхен; Париж: Український Вільний Університет, 1985. – С. 37–48.
- Нічик В.М.* Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
- Олексюк В.* Григорій Сковорода – християнський філософ // *Олексюк В.* До проблем доби обману мудрости: Збірник філософічних студій / Вступне слово Г. Лужницького. – Чикаго, 1975. – С. 15–51.
Те саме: *Олексюк В.* Християнська основа української філософії (Вибрані твори). – Київ: Видавничий Дім «Соборна Україна», 1996. – С. 178–192.
- Пелех П.* Теорія праці Сковорода і псевдо-сковородина теорія “нероблення” Петрова // Життя й революція. – 1926. – № 8 (Серпень). – С. 55–63.
- Петров В.* До дискусії про Сковороду // Життя й революція. – 1926. – № 8 (Серпень). – С. 63–67.
- Петров В.* Теорія “нероблення” Гр. Сковорода // Життя й революція. – 1926. – № 4 (Квітень). – С. 49–55.
- Полищук Н.* Екзистенційний засновок філософії Г. Сковорода // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 30–39.
- Радлов Э.Л.* Очерк истории русской философии. Изд. 2-е, доп. – Петроград: Наука и школа, 1920. – 99 с.
Про Сковороду див. на с. 10–11.
Те саме: *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.*: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 102–104, 184.
- Хамітов Н.* Персоналізм // Філософський енциклопедичний словник. – Київ: Абрис, 2002. – С. 476.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Klein E.* Skovoroda: tematica, simboli e tradizione // Kamen'. Rivista semestrale di poesia e filosofia. – 1994–1995. – An. V. – N. 6–7 (Dicembre-Giugno). – P. 79–110.
- Koultchyskyi A.* Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personnalisme // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de

Skovoroda (1722–1792) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 55–110.

Kultschytzkij A. Der universalistische Humanismus Komenskys und der personalistische Humanismus Skovorodas als Ausdrucksform zweier nationaler Geistigkeiten // Mitteilungen der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e. V. – München, 1972. – Nr. 8–9. – S. 11–23.

Kultschytzkij A. von. Der universalistische Humanismus Komensky's und personalistische Humanismus Skovoroda's // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 30–42.

Чеську версію див.: *Kultschytzkij A. von.* Komenského universalismus a skovorodův personalismus // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 23–29.

Kultschytzkij A. von. Hryhorij Skovoroda, Philosoph der Selbsterkenntnis und Vorläufer des Personalismus // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 30–40.

Див. також: 3.14; 6.12; 24.1; 26.2; 26.8.1; 26.8.6.2; 26.8.8; 26.8.11; 26.16; 26.16.1.

26.20.12. Релігійність

Для Сковороди “релігійний зміст його науки був основою всіх теоретично-філософських думок, що він їх висловлює” (Дмитро Чижевський). Так, питома релігійний характер має сквородинська наука про *дві натури*, адже вони поєднані в кожній речі на манір людської та Божої природ у Христі; сквородинські *три світи* розгортаються на ґрунті проблематики Божого об'явлення, а принцип: “Пізнай самого себе” – філософ по суті отожденовав з богопізнанням. Релігійні джерела має також сквородинський емоціоналізм (“кордоцентричність”), його антропологія, етика, наука про Софію-Премудрість тощо. Ба більше – філософія Сковороди засновується на живому релігійному досвіді, в якому чільну роль відіграє “наслідування Христа”, тобто містична дорога *самоприпущення, співроз'яття, смерті та воскресіння*. Живим релігійним досвідом обумовлені й деякі риси стилю думання Сковороди, зокрема його антитетичність, символізм та екегетичність. Релігійне підложжя сквородинської “духовної премудрості” засвідчує й те, що вона органічно поєднувала в собі філософію, богослів'я та містичні розважання.

Арестова Н.Я., Бурлакова А.В. Релігійність як особливість української філософії // Проблеми філософії: Міжвідомчий науковий збірник. – Київ: Либідь, 1992. – Вип. 94: З історії філософії в Україні. – С. 33–40.

Про Сковороду див. на с. 36–37.

Багалеї Д.И. Издания сочинений Г.С. Сковороды и исследования о нем (Историко-критический очерк) // Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеєм. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков: Типография губернского правления, 1894. – С. I–LXIII (Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 7).

Бобринской П. Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. – Paris: Imp. de Navarre, 1929. – 83 с.

Те саме: Вид. 2-е. – Мадрид, 1965. – 77 с.

Бучило Л. Григорій Сковорода – визначний український філософ XVIII ст. (До 250-их роковин з дня народження) // Церковний календар на 1972 р. – Варшава, 1971. – С. 94–103.

- Те саме: Визвольний Шлях. – 1972. – Річник XXV. – Кн. 5 (290). – С. 576–590.
- Горський В.С.* Філософія Григорія Сковороди // *Горський В.С.* Історія української філософії: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104.
- Те саме: 2-е вид. – Київ: Наукова думка, 1996. – С. 84–104; 3-є вид. – Київ: Наукова думка, 1997. – С. 84–104; 4-є вид., доп. – Київ: Наукова думка, 2001. – С. 101–125.
- Гошко Т.* Творчість Г. Сковороди в ретроспективі. “Християнська філософія” Г. Сковороди // Україна в минулому: Збірник статей. – Київ; Львів, 1992. – Вип. 1. – С. 83–100.
- Жижченко В.П.* Сутність послань апостола Павла під кутом зору розвитку української філософської думки // Вісник Дніпропетровського університету. Соціологія. Філософія. Політологія. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет, 2000. – Вип. 6. – С. 128–134.
- Про Сковороду див. на с. 133–134.
- Зеньковський В.В.* Філософія Сковороди // *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
- Те саме: *Зеньковський В.В.* История русской философии. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
- Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline. – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.
- Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V.* G.S. Skovoroda // *Zenkovsky V.V.* Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof. – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.
- Львіна Т.А.* Григорій Сковорода як християнин і проповідник правди // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сковороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сковородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 137–138.
- Кияк С.* Релігійна генеза філософії Григорія Сковороди // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України: Тези доповідей міжвузівської конференції, проведеної до 200-річчя світлої пам'яті Григорія Савича Сковороди 15 листопада 1994 р. / Ред. колегія: Возняк С.М. та ін. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка, 1994. – С. 10–11.
- Кісь Р.* Мирське і духовне у світорозумінні Сковороди (Євангельські аспекти) // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 52–55.
- Клепатський П.* Український мандрівний філософ Григорій Савич Сковорода. – Кам'янець на Поділлі: Правобережна філія «Українського видавництва в Катеринославі», 1920. – 32 с.
- Коваленко Гр.* Григорій Сковорода, його життя і твори. – Полтава: Накладом Полтавської спілки споживчого товариства, 1919. – 156 с.

- Марченко О.* Владимир Эрн и его книга о Григории Сковороде // Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 10–25.
- Марченко О.В.* Філософський діалог Г.С. Сковороди як позахрамова літургія // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листопада 1992 р.). – Харків: Харківський державний університет, 1992. – С. 175–176.
- Михайловська Н.* Особливості філософського вчення Г. Сковороди: Текст лекції з курсу філософії. – Харків: Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури, 1996. – 20 с.
- Олексюк В.* Григорій Сковорода – християнський філософ // *Олексюк В.* До проблем доби обману мудрости: Збірник філософічних студій / Вступне слово Г. Лужницького. – Чикаго, 1975. – С. 15–51.
Те саме: *Олексюк В.* Християнська основа української філософії (Вибрані твори). – Київ: Видавничий Дім «Соборна Україна», 1996. – С. 178–192.
- Паласюк Г.Б.* Природна релігія та церква у системі поглядів Григорія Сковороди // Мандрівець. – 1998. – № 1. – С. 44–47.
- Скринник М.* Ідейне підгрунття українського романтизму // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССXXII: Праці історико-філософської секції. – С. 201–215.
Про Сковороду див. на с. 201–202, 203, 204, 206–209, 214.
- Сулима В.* Релігійні твори і життєва філософія Григорія Сковороди // *Сулима В.* Біблія і українська література: Навчальний посібник. – Київ: Освіта, 1998. – С. 151–173.
- Товкачевський А.* Григорій Савич Сковорода // Українська хата. – 1913. – Березень. – С. 170–185; Квітень – травень. – С. 258–274; Червень. – С. 350–362; Липень – серпень. – С. 479–496.
Те саме: Окр. відбитка. – Київ: Життя й мистецтво, 1913. – 67 с.
- Удод Г. о.* Г.С. Сковорода і Православна Церква. – Вінніпег; Саскатун: Видано коштом Відділу Союзу Українок Канади ім. Ольги Кобилянської в Саскатуні, 1971. – 47 с.
- Ушкалов Л.* З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 216 с.
- Ушкалов Л.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
- Флоровський Г., прот.* Пути русского богословия. – Paris: YMCA Press, 1937. – VI, 574 с.
Про Сковороду див. на с. 119–121, 179, 536, 573.
Те саме: Ann Arbor: University Microfilms, 1961. – С. 119–121, 179, 536, 573; Ann Arbor: University Microfilms, 1973. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1981. – С. 119–121, 179, 536, 573; 2-е изд. Paris: YMCA Press, 1982. – С. 119–121, 179, 536, 573; 3-е изд. с предисловием прот. И. Мейендорфа и указателем имен. – Paris: YMCA Press, 1983. – С. 119–121, 179, 536, 573; 4-е изд. Paris: YMCA Press, 1988. – С. 119–121, 179, 536, 573; Киев: Христианско-благотворительная ассоциация «Путь к истине», 1991 [репринт третьего парижского вид.]; Вильнюс, 1991.

- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
 Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Arseniew N. von.* Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // *Kyrios*. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 3–28.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // *Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles* / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
 Український переклад див.: *Білянук П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Ciapalo R.* The metaphysics and ethics of Gregory Skovoroda: a brief review and assessment of his thought // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Філософія. – Львів, 1994. – С. 83–87.
- Gustafson R.F.* Tolstoy's Skovoroda // *Journal of Ukrainian Studies*. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 87–96.
- Kline G.L.* Religious Motifs in Russian Philosophy // *Studies on the Soviet Union*. – 1969. – Vol. 9. – No. 2. – P. 84–96.
 Про Сковороду див. на с. 85–86.
- Łużny R.* Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // *Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag* / Hrsg. von G. Friedhof, P. Kosta and M. Schüttrumpf. – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.
- Mirčuk J.* H.S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des 18. Jahrhunderts // *Zeitschrift für slavische Philologie*. – 1928. – Bd. V. – S. 36–62.
 Те саме: Окр. відбитка. – Leipzig, 1928. – 28 S.
- Oljančyn D.* Hryhorij Skovoroda (1722–1794): Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. – Berlin; Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 168 S.
- Piovesana G.K.* G.S. Skovoroda (1722–1794) primo filosofo ucraino-russo // *Orientalia Christiana Periodica*. – Roma, 1989. – Vol. LV. – Fasc. 1. – P. 169–196.
- Sherer S.P.* Hryhorii Skovoroda's «Narcissus»: Its Ideas and Place in East Slavic Thought // *Michigan Academician*. – 1989. – Vol. XXI. – No. 2. – P. 147–155.
- Tschižewskij D.* Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph (1722–1794) (Zur Geschichte der “dialektischen Methode”) // *Der russische Gedanke*. – 1929. – Hft. II. – S. 163–176.
- Winter E.* Byzanz und Rom in Kampf um die Ukraine 955–1939. – Leipzig: Otto Harrassowitz, 1942. – 227 S.
 Про Сковороду див. на с. 116–120, 140.
- Див. також: 2.4; 3.3; 3.14; 8; 10.4; 11; 26.2; 26.4; 26.8.2; 26.8.6; 26.8.8; 26.8.9; 26.8.10.

26.20.13. Символізм

Чимало коментаторів говорило про те, що Скворода є філософом-символістом. Мабуть, найгрунтовніший розгляд цієї проблематики подав свого часу Дмитро Чижевський. Він був певен, що “символ грає центральну ролу у світогляді Сквороди”. “Філософський стиль Сквороди, – стверджував учений у книзі «Філософія Г.С. Сквороди», – це своєрідний поворот філософського думання від форми мислення в поняттях до якоїсь первісної форми мислення – до мислення в образах та через образи”. Ця обставина дозволяє Чижевському називати “українського Сократа” Сквороду (узвичачне окреслення нашого філософа від початку XIX століття й аж до сьогодні) “українським досократиком”, який, “одначе, посідає весь складний філософський інструментар післясократівської філософії, але ставиться до цих складних апаратів до деякої міри як дитина, грається з ними й буде з них при їх допомозі не раціональні конструкції, а фантастичні символічні будови...”. У справі, сказати б, “символізації” філософського думання Сквороди, як слушно стверджував Чижевський, неабияк прислужилася “і символіка народної поезії, і символіка античного неоплатонізму, і символіка християнська, як отців Церкви, так і української полемічної та проповідної літератури XVI–XVIII віків”. Утім, головними джерелами сквородинської символіки були патристика й бароко.

- Бетко І.* Скворода-містик в культурологічній концепції Д. Чижевського // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 5–6. – С. 37–46.
- Російський переклад див.: *Бетко ІІ.* Скворода-мистик в культурологіческой концепции Д. Чижевского / Пер. с украинского И. Калишевской // Философская и социологическая мысль. – 1994. – № 5–6. – С. 37–46.
- Бичко А., Бичко І.* Концентрично-бароковий контекст української філософії: феномен Сквороди // Скворода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 51–78.
- Богатая Л.* Философский символизм Григория Сквороды // Перспективы. – 2000. – № 2. – С. 35–44.
- Бойко В.І., Степура І.В.* Метафізика та символізм філософії Г.С. Сквороди // Г.С. Скворода – видатний український філософ і просвітитель: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 87–88.
- Бондар С.* Езотерична нумерологія й есхатологія Г. Сквороди // Скворода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 248–281.
- Гордієвський М.І.* Теоретична філософія Г.С. Сквороди // Памяти Г.С. Сквороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.
- Гореліков Л.О., Лісіціна Т.А.* Онтологічний символізм філософських поглядів Григорія Сквороди в теоретичних пошуках сучасності // Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. Сквороди і сучасність (Матеріали Всеукраїнських міжвузівських сквородинських читань з нагоди 200-річчя з дня смерті мислителя). – Кривий Ріг, 1994. – С. 41–43.
- Горський В.* До питання про джерела символізму Григорія Сквороди // Скворода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 157–164.
- Гузар І.* Сквородознавство на сучасному етапі і проблеми дальшого вивчення філософії Григорія Сквороди // *Гузар І.* Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сквороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – С. 159–168.

- Те саме: Календар-альманах «Нового Шляху». – Торонто: Новий Шлях, 1998. – С. 126–135.
- Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі. Від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 174 с.
- Зарійчук І.Д. Символіка сквородинського світу культури // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 9–10.
- Зеньковський В.В. Філософія Сковороди // *Зеньковський В.В. История русской философии.* – Paris: YMCA Press, 1948. – Т. 1. – С. 64–81.
Те саме: *Зеньковский В.В. История русской философии.* – Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – С. 55–71; Париж, 1989. – Т. 1. – С. 64–81; Ленинград: ЭГО, 1991. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 64–81; Харьков: Фолио; Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 56–72; Москва: Академический проект; Раритет, 2001. – С. 65–80.
Англійський переклад див.: *Zenkovsky V.V. G.S. Skovoroda // Zenkovsky V.V. A History of Russian Philosophy / Transl. by George L. Kline.* – New York: Columbia University Press, 1953; London: Routledge and Kegan Paul, 1953. – Vol. 1. – P. 53–69.
Французький переклад див.: *Zenkovsky V.V. G.S. Skovoroda // Zenkovsky V.V. Histoire de la philosophie russe / Trad. par C. Andronikof.* – Paris: Gallimard, 1953. – Т. 1. – P. 64–82.
- Казак Д.Н. Етика мистического символізму Г.С. Сковороди // *Этос религиозного опыта / Под ред. И.Н. Михеевой.* – Москва: Институт философии Российской Академии наук, 1998. – С. 41–56.
- Кирик Д.П. Світ символів Г.С. Сковороди // Від Вишенського до Сковороди. (З історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст.). – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 116–125.
- Колесов В.В. Філософія русского слова. – Санкт-Петербург: ЮНА, 2002. – 448 с.
Про Сковороду див. на с. 6, 372–392, 393, 394, 395, 397, 402, 406.
- Колесов В. Становлення нової філософії: Григорій Сковорода / Пер. з рос. О. Сирцової // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. проф. І.П. Стогній. – Київ, 2003. – С. 682–702.
- Лосев А.Ф. Русская философия // *Век XX и мир.* – 1988. – № 2. – С. 36–44; № 3. – С. 40–47.
Про Сковороду див. на с. 39–43 (№ 2).
Те саме: *Лосев А.Ф. Страсть к диалектике. Литературные размышления философа.* – Москва: Советский писатель, 1990. – С. 78–85; *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.: Очерки истории русской философии / Сост., вступ. статья, примечания Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина.* – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991. – С. 72, 74–78, 94; *Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура.* – Москва: Политиздат, 1991. – С. 214, 216–222.
- Лоциц Ю. Сковорода. – Москва: Молодая гвардия, 1972. – 223 с.

- Мандрика В.А.* Проблеми продуктивно-символічного мислення Г.С. Сковороди // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український Центр духовної культури, 2000. – Вип. 26. – С. 124–132.
- Манюк О.В.* Бытие и символ в философии Г.С.Сковороды // Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. Соціологія. Політологія. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 1999. – Вип. 4. – С. 140–145.
- Манюк О.В.* “Мир миров” Г.С. Сковороды как проект метафизики сознания // Філософія, культура, життя: Міжвузівський збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: Системні технології, 1998. – Вип. 2. – С. 192–196.
- Манюк О.В.* Проблема абсолюта в символической философии Григория Сковороды // Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. Соціологія. Політологія. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 1999. – Вип. 5. – С. 21–24.
- Манюк О.В.* Проблема онтологического измерения символической герменевтики Григория Сковороды // Філософія и социология в контексте современной культуры: Сборник научных трудов / Відп. ред. П.І. Гнатенко. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет, 1996. – С. 129–135.
- Манюк О.В.* Проблема символів у філософії Г.С. Сковороди: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Дніпропетровськ, 2000. – 18 с.
- Манюк О.В.* “Символический мир” как матрица самоорганизации смыслов // Вісник Дніпропетровського університету. Історія і філософія науки і техніки. – 2000. – Вип. 7. – С. 63–68.
- Парахонський Б.* Барокко. Поетика і символіка // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 6. – С. 99–114.
Про Сковороду див. на с. 104, 108, 113.
- Прокопенко В.* Метафізика людини Сковороди та світова філософська традиція // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків: Око, 1993. – Т. 1. – С. 23–30.
- Розумович О.* Образи і символи у філософії Г. Сковороди // Г. Сковорода в духовному житті України (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м. Тернопіль 3–4 грудня 1992 року). – Тернопіль: Тернопільський науководослідний інститут «Проблеми людини», Інститут національного відродження України, 1994. – С. 76–79.
- Скринник З.* Проблема символічного світосприйняття у філософії Г. Сковороди // Григорій Сковорода – український мислитель: ювілейні читання до 270-річчя від дня народження. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка та ін., 1992. – С. 31–33.
- Сумцов М.Ф.* Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1926–1927. – № 2–3. – С. 51–74.
Те саме: Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 149–182.
- Тхорук Р.Л.* Філософські світи Г.С. Сковороди і символізм // Г.С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител: Матеріали Всеукраїнської

- науково-практичної конференції. 29–30 листопада 1994 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Київ, 1994. – С. 143–145.
- Чижевський Д.* Деякі джерела символіки Сквороди // Праці Українського Високого Педагогічного Інституту ім. Михайла Драгоманова в Празі. Науковий збірник. – Прага, 1931. – Т. II. – С. 3–21.
- Те саме: Окр. відбитка. – Прага, 1931. – 21 с.
- Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. – Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1931. – 175 с.
- Про Сквороду див. на с. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157.
- Те саме: 2-е вид. – Мюнхен, 1983. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30–34, 35–63, 65, 92–94, 97, 104, 143–145, 157; 3-є вид. – Нью-Йорк, 1991. – С. 14, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35–63, 65, 92, 93, 94, 97, 104, 143, 144, 145, 157; 4-е вид. – Київ: Видавництво «Оріє» при УКСП «Кобза», 1992. – С. 4, 15, 22–23, 31, 32, 36–41, 43–54, 56–62, 65–79, 81, 82, 117–119, 121, 125, 135, 187, 189, 206.
- Чижевський Д.* Теорія символів Г.С. Сквороди // Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39–40. – С. 58–68.
- Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Частина третя // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – Т. 5. – С. 78–142.
- Те саме: Нариси історії української літератури й критики Миколи Гнатишака (1941), Дмитра Чижевського (1941–49), Миколи Глобенка-Оглоблина (1949), Андрія Ковалівського: 3 історії української критики (1926) / Фотопередрук з післямовою О. Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994; *Чижевський Д.* Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вступна стаття О. Мишанича. – Харків: Акта, 2003. – С. 325–440.
- Чижевський Д.* Філософічна метода Сквороди // Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. Праці філологічні. – Львів, 1930. – Ч. 1. – С. 145–171 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. XCIX).
- Чижевський Д.* Фільософія Г.С. Сквороди. – Варшава, 1934. – 224 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XXIV).
- Те саме: *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сквороди / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Л. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 432 с.
- Німецькомовну версію книги див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974. – 233 S.
- Чирка Л.Г.* Проблеми інтерпретації Біблії у філософії Г. Сквороди // Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць. – Київ: Український Центр духовної культури, 2000. – Вип. 26. – С. 133–140.
- Шаян В.* Григорій Скворода – лицар святої борні. – Лондон; Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. – 111 с.
- Те саме: Гамільтон: Свягиня Дажьбожа, 1984. – 109 с.
- Шевчук М.В.* Символіка Г. Сквороди у зв'язку з теоретичною наукою Києво-Могилянської академії // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті українського поета і філософа Григорія

- Сковороди / За ред. В.Д. Тимченка та ін. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1994. – С. 47–48.
- Шумка М.* Філософське трактування Г.Сковородою природи світу та способу життя // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія 10: Філософія, економіка, соціологія. – Тернопіль, 1998. – № 1. – С. 12–16.
- Эрн В.Ф.* Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва: Путь, 1912. – 343 с.
- Те саме: Волшебная гора: Философия, эзотеризм, культурология. – Москва: РИЦ «Пилигрим», 1998. – Т. VII. – С. 26–157; *Эрн В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – С. 333–589.
- Bilaniuk P.B.T.* An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. – P. 251–274.
- Український переклад див.: *Біланюк П.* Вступ до богословської спадщини Григорія Сковороди (пер. з англ. І. Гарника) // Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць. – Київ, 1997. – С. 361–383.
- Čyževský D.* Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1930. – Bd. VII. – S. 1–33.
- Genyk-Berezovská Z.* Myslitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody (Předmluva) // *Skovoroda H.* Rozmluva o moudrosti: výbor ze Skovorodova díla / Texty vybrala, uspoř. a předml. naps. Z. Genyk-Berezovská; z ukr. přel. a pozn. opatřila Fr. Sokolová. – Praha: Vyšehrad, 1983. – S. 7–27.
- Український переклад див.: *Геник-Березовська З.* Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди // *Геник-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 51–71.
- Kaluzny A.E.* La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda / Préf. de V. Cauchy. – Montréal: Fides, 1983. – 126 p.
- Klein E.* Skovoroda: tematica, simboli e tradizione // Kamen'. Rivista semestrale di poesia e filosofia. – 1994–1995. – An. V. – N. 6–7 (Dicembre-Giugno). – P. 79–110.
- Koultchytzkyj A.* Skovoroda – philosophe de la connaissance de soi-même et précurseur du personalisme // Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972) / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 55–110.
- Kultschytzkyj A. von.* Der universalistische Humanismus Komensky's und personalistische Humanismus Skovoroda's // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 30–42.
- Чеську версію див.: *Kultschytzkyj A. von.* Komenského universalismus a skovorodův personalismus // *Kratochvil J. et al.* H.S. Skovoroda, J.A. Komenský, T.G. Masaryk. – Stuttgart: Omnipress, 1974. – S. 23–29.
- Kultschytzkyj A. von.* Hryhorij Skovoroda, Philosoph der Selbsterkenntnis und Vorläufer des Personalismus // Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). – München, 1975. – S. 30–40.

- Lužny R.* Teodycea Hryhorija Skoworody na tle slowiańskiej myśli religijnej okresu oświecenia // *Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag* / Hrsg. von G. Friedhof, P. Kosta und M. Schütrumpf. – München: Otto Sagner, 1983. – Vol. 2. – S. 98–108.
- Mytrowytsch K.* Éléments platoniciens de la philosophie de Skovoroda // *Skovoroda philosophe ukrainien: Colloque tenu le 18 janvier 1973 à l'Institut d'Études Slaves de Paris à l'occasion du 250e anniversaire de la naissance de Skovoroda (1722–1972)* / Préf. de P. Pascal. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1976. – P. 33–53.
- Український переклад див.: *Митрович К.* Платонічні елементи у філософії Сковороди / Пер. з фр. О.М. Сирцової // *Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць* / Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 330–344.
- Mytrowytsch K.* Skovoroda – figure typique du “siècle des lumières” en Ukraine // *Jahrbuch der Ukrainekunde*, 1982. – München, 1982. – P. 59–87.
- Scherer S.P.* Symbol and Bible in the Work of Hryhorii Skovoroda // *Michigan Academician*. – 1983. – Winter. – P. 221–228.
- Völkl E.* Der ukrainische Philosoph Skovoroda und die Orthodoxie // *Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794)*. – München, 1975. – S. 6–16.
- Zakydalsky T.D.* Skovoroda as Philosophus Ludens // *Journal of Ukrainian Studies*. – 1997. – Vol. 22. – Nos. 1–2. – P. 3–11.
- Див. також: 2.7; 3.2; 3.3; 3.9; 3.10; 3.11; 3.12; 6.1; 6.2; 12; 24.2.2; 24.2.8; 26.8.2; 26.8.6.3.

Наукове видання

УШКАЛОВ
Леонід Володимирович

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА: СЕМІНАРІЙ

Редакторське опрацювання та коректа *Олександри Ушкалової*
Художнє оформлення *Уляни Мельникової*
Комп'ютерна верстка *Андрія Калініченка*

Підписано до друку 20.08.2004. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура Таймс. Обсяг: 48,63 ум. друк. арк.
Наклад 500 прим. Замовлення № 04-152

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 1002 від 31.07.2002 р.

Видавництво «Майдан»
61002, Харків, вул Чернишевська, 59